Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՒՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 Ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 Ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիի 1. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ԶԱՆԱԶԱՆ ԻՂՁԵՐ

Սիրոռն երկնից կամարէն
Կը շողշողայ նոր արեւ.
Նոր պաղատանք ամէն կողմ,
Նոր իղձ, հընչէ նոր բարեւ:

Աղքատն, — Ո՞հ, ո՞հ, հառաչէ,
Ինձ դրամ երկինք ե՞րբ տեղան.
Կարծր է քարէն իմ հացիկ,
Ո՞ւր հարըստին մեծ սեղան:

Ագահին ո՛րն է գոչոռմ.
— Քեզմով, ո՛սկի, միտքս հաճի,
Ե՛րկինք, գանձիս դոռն հըսկէ,
Օրըստօրէ միշտ աճի:

Փառասէրն ի՞նչ կը խորհի.
— Դո՛ռ սիրոռն իմ Ամանոր,
Փառաց գագաթն իս վերցոռր,
Հոչակ վրաս միշտ նորանոր:

Անձնասիրէն ի՞նչ յոռսաս.
— Հոս բեր, կ՚ըսէ, ինծի տոռր.
Նայէ որ տաս անյապաղ
Ծառայոռթեանըս տրիտոռր:

Իսկ բարեկամն ի՞նչ զգածմամբ.
— Սիրելւոյս տոռր բնաւ բարի,
Կը պաղատի, երկայն կեանք,
Հոգի զըռարթ ոռ արի:

Սէրն ալ խընդիր մը չոռնի՞.
— Կ՚աղաչէ վասն ընկերի.
Երկնից օրհնենք վրան ըլլայ,
Չարիքն իրմէ շատ հեռի:

Ես ալ այսօր խօսք մ՚ըսե՞մ.
— Կեանքըդ վայլէ միշտ գարոռն.
Ոտքըդ կոխէ միշտ դաշտեր
Շըքեղ ծաղկօք զարդարոռն:

Կենացըդ ջինջն այն վըտակ,
Տեսնէ հանդարտ հեշտ օրեր.
Ժամանակին ծովն չիջած՝
Անցնի կանաչ շատ ձորեր:

Մաղթեմ դարձեալ որ տարիս
Ըլլայ բոլոր աշխարհի
Հաշտեցուցիչ, պըտղաբեր
Եւ երջանիկ նոր տարի:

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ

Գաղղիայի երեսեղի քաղաքագիտները՝ 1848ին վեր։

(Շարունակութիւն։)

Յամի 1858ին Յունուարի 14ին Գաղղիայի կայսեր դէմ եղած դաւաճանութիւնը, Եւրոպայի խաղաղութիւնն անստոյգ վիճակի մէջ դրաւ։ Ոճրագործներուն մեծ մասը՝ Անգղիա կեցող փախստականներ ըլլալով, Գաղղիական կառավարութիւնը Լոնտոնի դահլիճէն պահանջեց որ քաղաքական փախստականաց վրայ աւելի մտադրութիւն ըլլայ, եւ անոնց մէջէն վտանգաւորներն Անգղիայէն դուրս հանուին։ Երբ որ Անգղիա տեղի տալ չուզեց, հարկ եղաւ որ իբրեւ թշնամութեան ցոյց՝ Բերսինեիին տեղ Մալագոֆի դուքսը, Բելլիսիէ սպարապետը, Գալլիի նեղուցէն անդին անցնի։

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԺԻԼՊԷՐ ՎԻԿՏՈՐ ՖԻԱԼԷՆ ԲԵՐՍԻՆԵԻ կոմսը՝ 1808ին Յունուարի 11ին Լուար նահանգին Ռուան քաղաքին մօտ Սէն Մարդէն Տ'Էսդրոյ գեղը ծնած է։ Հայրը Մեծն Նաբոլէոնին բանակին մէջ կը ծառայէր ու Սալամանգայի քով իր մահը գտաւ։ Հօրը մահուանէն ետքը, հօրեղբայրը զինքը քովն առաւ ու կրթութեան փոյթ տարաւ։ Սկզբնական կրթութիւնը Լիմոժի վարժարանին մէջ ընդունեցաւ։ Տասնուհինգ տարեկան եղած ատեն՝ զինուոր եղաւ, եւ 1825ին ձիաւոր Հուսարներու գունդը մտաւ։ Յամի 1826ին Յուլիսի 25ին իբրեւ տնանապետ Սոմիւրի զինուորական դպրոցը խրկուեցաւ, ուր քիչ մը ետքը տեղակալ անուանուեցաւ։ Երկու տարի ետքը իբրեւ Հուսարներու վանապետ Գէրսոզի հարիւրապետին տակ կը ծառայէր, որն որ Յունիսի յեղափոխութեան գլխաւորներէն մէկն էր։ Բերսինեի իբրեւ նոյն պաշտօնակալին հասարակապետական կարծիքներուն կարծեկից՝ 1831ին զինուորական աստիճանէն վար առնուեցաւ։ Անկէց ետքը Փարիզ երթալով, ինք զինքը գրագիտութեան տուաւ, եւ զանազան լրագիրներու խմբագրութիւն ըրաւ. որ միջոցին սկսաւ կայսերութեան ձայներ երեւան հանել, որով Պոնապարդեանց մտադրութիւնն իրեն գրաւեց։ Քիչ մը վերջը՝ 1834ին սկիզբները Հելուետիայի Թիւրկաւ գաւառին Արէնէնպերկ բերդը գնաց, ուր Հորդենսիա իր յուսալից որդւովը կը կենար։ Հոն սկսաւ Լուդովիկոս Նաբոլէոնին ու Բերսինեիին մէջ ան սերտ մտերմութիւնը, զորն որ ամենեւին վտանգ մը չկրցաւ քակել։ Նաբոլէոնէն բաժնուելով, Լոնտոն գնաց, անկէց ալ Գերմանիա ճամբորդութիւն ըրաւ, ամէն կողմ իրեն համախոհներ գտնելու ջանալով։ Ինքն էր Սդրասպուրի զինուորական յեղափոխութեան փորձը կարգադրողը։ Գաղղիայի ժողովրդեան Լուդովիկոս Փիլիպպոսին դէմ ունեցած տհաճութենէն քաջալերուելով, Լուդովիկոս Նաբոլէոն ուզեց փորձ մ'ընել՝ անոր գահը կործանելու եւ Մեծն Նաբոլէոնին գահը նորէն հաստատելու։ Ան դիտաւորութեամբ 1836ին Հոկտեմբերի 30ին Սդրասպուրի մէջ զինուորներն ոտք հանել ուզեց. բայց չէ թէ միայն փորձը պարապի ելաւ, այլ նաեւ իշխանը քանի մը ընկերակիցներովը գերի բռնուեցաւ։ Ասոնցմէ մէկն էր Բերսինեի ալ, որն որ բանտարգելութեան դատապարտուեցաւ, բայց հնարքով մը ազատելով, Պատրն փախաւ։ Քիչ մը ժամանակ Գերմանիա թափառելէն ետեւ, դարձեալ Լոնտոն գնաց, ուր ան դէպքիս պատմութիւնը շարադրեց։

Ասոր վրայ հազիւ քանի մը տարի անցած էր, երբ Գաղղիայի տերութիւնը Մեծն Նաբոլէոնին ոսկրները Փարիզ բերել տուաւ, որ առթին մէջ Գաղղիացիք արտաքոյ կարգի ուրախութիւն ցուցուցին։ Լուդովիկոս Նաբոլէոն Լոնտոն ան բանը լսելով, յարմար ժամանակ սեպեց երկրորդ փորձ մ'ընելու։ Բայց ան անգամ իր գործողութեանց սկզբնատեղի ընտրեց Պուլոնը։ Յամի 1840ին Օգոստոսի 5ին քանի մ'ընկերներով Էտիմպուրկ շոգենաւը մտաւ ու սկսաւ դէպի Գաղղիայի ծովեզերքը մտնել։ Բայց քաղաքին մէջ յուսացած ընդունելութիւնը չգտնելով, նաւակով մը փախչելու ատեն՝ նաւակը յանկարծ դառնալով, Բերսինեի՝ իշխանին հետ գերի բռնուեցաւ։ Բերսինեի Փարիզի դատաստանարանին առջեւը հանուելով, համարձակութեամբ ըսաւ որ Ես իշխանին կը վերաբերիմ, անոր զինուորն եմ. իմ գլուխս հոս բերի, ուրիշ ըսելիք չունիմ։ Սակայն դատաստանարանը զինքը քսան տարուան բանտի դատապարտելով, Տուլանի բերդը դրուեցաւ, ուսկից Փետրուարի յեղափոխութիւնը զինքն ազատեց,

Յամի 1848ին Փետրուարի 28ին երկու հին բարեկամները Փարիզ իրարու հանդիպեցան։ Սակայն իշխանն առժամանակեայ կառավարութեան խնդրելովը նորէն Լոնտոն դարձաւ։ Իսկ Բերսինեի Փարիզ մնալով, ամէն կերպով իշխանին կողմը կ'աշխատեր։ Փարիզի մէջ Պոնապարդեանց կողմակցութիւն մը կազմեց, լրագիրներու ձեռքով եւ ուրիշ ամէն եղանակաւ Լուդովիկոս Նաբոլէոնին գահերէց ընտրուելուն կ'օգներ։ Երբ որ ան բաղձանքն իրօք կատարուեցաւ, գահերէց իշխանը զինքն իր օգնական զօրապետն ըրաւ։ Ասկէ ետքը Փարիզի մէջ ազգային պահապան զօրքին համազգեստը հագած կը պտըտեր, եւ ամէն զինքը մտիկ ընողներուն կ'ըսէր. Տասնուհինգ տարիէ վեր միայն մէկ բան կ'ըսէի, թէ Իմ իշխանս կայսր պիտի ըլլայ, ես ալ անոր պաշտօնեան պիտի ըլլամ։

Եւ թէպէտ 1848ին չէր կրցած ինք զինքը սահմանադիր ժողովքին անդամ ընտրել տալ, բայց 1849ին աւելի յաջողութիւն ունեցաւ. Նոր ու Լուար նահանգները զինքը օրէնսդիր ժողովքին անդամ ընտրեցին։ Ան միջոցին գաղտնի պաշտօնով Պրուշի արքունիքը խրկուեցաւ, որով նաեւ իր քաղաքագիտական ընթացքը սկսաւ։ Ինչ վախճանի համար գա-

ցած ըլլալը հաստատութեամբ չէիցուիր. բայց հաւանական կ'երեւայ որ Բերսինեի՝ Պրուշի թագաւորին, կայսերութեան դիմացը՝ կայսերութիւն խոստացած ըլլայ. այսինքն՝ Գաղղիականին դիմացը՝ Գերմանականը։ Բայց առաքելութիւնը յաջողութիւն մը չունեցաւ։

Գահերէց իշխանին 1851ին Դեկտեմբերի 2ին խաղացած խաղին ծրագիրը՝ քանի մը ամիս յառաջ պատրաստուած էր։ Ասոնց մէջ՝ Մոնիէն, Ռուէն ու Գառնիէէն զատ, Լուդովիկոս Նաբոլէոնին խորհրդակից էր, միշտ իրեն հաւատարիմ մնացող ու այնչափ ծառայութիւններ ընող Բերսինեի ալ։ Դեկտեմբերի 2ին կանուխ Պր. Բերսինեի Իսբինաս զօրապետին կ'երթայ ու զինքն ասոնց խօսքերով կ'արթնցնէ. Ահա ձեզի, Տէր զօրապետ, գահերէց իշխանին օգնական զօրապետութեան պատիւը՝ 30,000 ֆրանգ թոշակով, աստ եւ այժմ 100,000 ֆրանգ ու քիչ մը ետքը նոյնչափ մ'ալ կ'ընդունիք, եթէ ազգային ժողովքին դռները գոցէք, եւ խռովարարները բռնելու համար գահերէց իշխանին օգնէք։ Ազգային ժողովոյն վերատեսուչն ալ Բերսինեիէն 10,000 ֆրանգ ընդունեցաւ. նոյնպէս բոլոր գլխաւոր զօրապետներն ու պաշտօնակալները կաշառուեցան։ Գործքը յաջողութեամբ կատարուելէն ետքը, Բերսինեի խորհրդատու ժողովքին մէջ առնուեցաւ։

Հետեւեալ տարւոյն Յունուարի 22ին գահերէց իշխանին Օրլէանի ցեղին ստացուածներուն դրաւման համար հանած հրովարտակը՝ Փարիզի հասարակութեան վրայ շատ գէշ ազդեցութիւն ըրաւ։ Նոյն իսկ գահերիցուն սաստիկ կողմնակիցներէն շատերը, այլեւայլ եղանակաւ իրենց տհաճութիւնը յայտնեցին։ Մոնի, Ռուէ ու Ֆուլտ պաշտօնեաները, որոնք նոյն հրովարտակին գէմ էին, իրենց պաշտօնէն հրաժարեցան. մինչեւ Սէնդ Առնոյ պատերազմի պաշտօնեան ու Տիւգոս ծովային զօրութեան պաշտօնեան իրենց հրաժարումը տուին, բայց գահերէցին ստիպելովը ետքէն ետ առին։ Ա՛լ Բերսինեիին ժամանակը հասած էր։ Նոր կազմուած դահլիճին մէջ Պր. Բերսինեի ներքին գործոց պաշտօնն ընդունեցաւ։ Իրեն օգնական տուին Պր. Ապադուչչի (արդարութեան), Պինոյ (ելեւմտից), Լբֆէվրը, Տիւրիւֆլէ ու Գազապիանգա պաշտօնեաները, որով բոլոր Գաղղիայի կառավարութիւնը Պոնաբարդեանց ձեռքն անցաւ։

1854ին Ապրիլին՝ արեւելեան պատերազմին սկիզբները Բերսինեի հիւանդութեան պատճառաւ պաշտօնէն հրաժարեցաւ. անկէ ետքը միայն երբեմն երբեմն ծերսկուտին մէջ կ'երեւար, որուն 1852ին Դեկտեմբերի 31էն վեր անդամ ընտրուած էր։ Հետեւեալ տարւոյն Մայիսին, երբ որ Տրուէն տը Լիւիին տեղ Վալեւսքի կոմսն արտաքին գործոց պաշտօնեայ եղաւ, Բերսինեի անոր տեղ Լոնտոն դեսպան խրկուեցաւ, ուր մինչեւ 1858ին սկիզբները մնաց։ Բայց նոյն միջոցին Օրսինեան ռումբերը Գաղղիայի ու Անգղիայի մէջ եղած բարեկամական կապը քակելով, հարկ եղաւ որ Բերսինեիին տեղ Բելլիսիէ սպարապետը Լոնտոն երթայ։ Քիչ մը ետքը երբ որ երկու տէրութեանց մէջ բարեկամական յարաբերութիւնները նորէն շնորհուեցան, Բերսինեի երկրորդ անգամ Լոնտոն գնաց։ Քիչ ժամանակէն Փարիզ դառնալով, 1860ին Մարտի 24ին ներքին գործոց պաշտօնեայ եղաւ, որ պաշտօնը մինչեւ հիմայ կը վարէ։

Բերսինեիին քաղաքագիտական տաղանդը շատ կը գովուի, եւ իբրեւ Անգղիացւոց ամենէն սիրելի անձը կը նկարագրուի։ Սակայն ինչպէս տեսանք, ամէն անգամ որ Գաղղիայի ու Անգղիայի մէջ երկպառակութիւն մը կը մտնէ, հարկ կ'ըլլայ որ կայսրն իր դեսպանէն յառաջ կանխէ։ Այսպէս 1857ին Դանուբեան իշխանութեանց խնդրոյն ժամանակ, 1858ին Յունուարի 14ին իր կենաց դէմ եղած դաւաճանութեան պատճառաւ, նոյնպէս 1860ին երբ որ Իտալիայի ու Սաորիքի նկատմամբ իրարմէ տարբեր կարծիք ունենալնուն պատճառաւ, երկու տէրութեանց մէջ պաղութիւն մը մտաւ։ Առաջին անգամ ինքն անձամբ Օղպոռն գնաց, երկրորդ անգամ Մալագոֆի դուքսը խրկեց, իսկ երրորդ անգամ Ա՝ ֆրէդէրիք ֆ՝ Բերսինեի նամակը գրեց։

Պիոթ շարունակուի։

ՎԵՐՁԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

Իտալիայի հանրաւոր պատմութիւնը։

Ը.

Իտալիայի մէջ՝ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը։

Ա. ՄԻՋՈՑ

1789—1815.

Պոնաբարդէ արդէն իր բանակովը Սարդինիայի երկիրը հասած էր. ուստի Մելաս իր զօրքը կարգաւորեալ ընթացքով յառաջ տանելով, (Յունիս 14.) Աղեքսանդրիայի ու Գորդոնայի մէջտեղն ըլլող Մարենկոյ դեղին քովի դաշտին մէջ Գաղղիացւոց բանակին վրայ յարձակեցաւ։ Պատերազմը սկսաւ առտուանց ու քանի մը ժամ քշելէն ետքը՝ Աւստրիացիք դրեթէ յաղթած, Մարենկոյ գեղը յարձակմամբ առած, Գաղղիացւոց ճակատը պատռած անցած էին, անանկ որ Գաղղիացիք ամէն կողմերէն փախչելով՝ արտորնօք ետ կը քաշուէին։ Մելաս ուրախանալով ծերունի հրամանատարն ամէն բան լմընցած ու յաղթութիւնը կատարեալ ստացած սեպելով, ինքն ալ արտաքոյ կարգի յոգնած ու տկարացած ըլլալով, փախչողներուն ետեւէն քալելէն ու դեռ պատերազմող քանի մը գաղղիական գնդերը ցրուելէն իր երկրորդական հրամանատարին՝ այսինքն Ցաֆ զօրապետին յանձնեց ու ինք Աղեքսանդրիա գնաց։ Բայց հոն հասնելէն քիչ մը ետքը՝ երբ որ յաղթութեան ուրա-

խութիւններովը կը զուարճանար ու նոյնին ուրախական լուրը կայսեր հասցընելու կը պատրաստուէր, պատերազմի դաշտին վրայ իրերն ուրիշ կերպարանքի փոխուեցան։ Գաղղիացւոց Տրսէքս քաջ զօրապետը, զորն որ Պոնապարդէ Մարենկոյի ճակատը սկսելէն յառաջ 10,000 զինուորով Գենուայի վրայ խաւրած էր, Աւստրիացւոց յանկարծական յարձակման լուրն առնելով, արտորնօք ընթացքը դարձուց ու իր զօրքը յառաջ քշելով՝ Գաղղիացւոց բանակը հասաւ, երբ որ ամէն բան գրեթէ լմընցած ու Գաղղիացիք ցրուելու վրայ էին։ Ինք հասածին պէս՝ կռիւը նորէն սկսաւ, Գաղղիացիք այսպիսի քաջ զօրավարի մը ներկայութեամբն ու օրինակովը սիրտ առնելով՝ սկսան առիւծի պէս թշնամւոյն դէմ վազել։ Տրսէքս իր զօրքովն ու Գելլերմանին ձիաւոր զօրաց օգնութեամբը յառաջ քալեց, Ցախ զօրապետին կեցած տեղը հասաւ, զինքն իր հունդարացի քաջ գնդովը պաշարեց դերի ըրաւ. եւ թէպէտ ինք քաջ զօրապետը Տրսէքս պատերազմի խառնուրդին մէջ ինկաւ մեռաւ, բայց Գաղղիացւոց զօրքը մինչեւ գիշեր պատերազմելով՝ անհնարին կոտորածէն ետքը կատարեալ յաղթութիւն ստացան։

Աս յանկարծական պարտութենէն ետքը Մելաս պատշաճ չհամարեցաւ պատերազմը նորէն սկսիլ. ուստի շուտ մը Գաղղիացւոց բանակը պաշտօնական մը խաւրեց՝ զինադադարի առաջարկութիւն ընելու համար։ Պոնապարդէ աս զինադադարին կարեւորութիւնն իր բանակին համար աղէկ ճանչնալով, զանիկայ յօժարութեամբ ընդունեցաւ եւ (Յունիս 15.) Աղէքսանդրիայի մէջ՝ Լէոպէնի դաշնց պայմաններուն համեմատ որոշուեցաւ որ Հիմակու Հիմայ՝ Գենուա, Դորդոնա, Աղէքսանդրիա եւ Սարդինիայի ուրիշ ամէն ամրոցները, ինչպէս նաեւ Միլանի ամրոցը տասնուչորս օրուան մէջ Գաղղիայի զօրաց յանձնուին. Աւստրիայի զօրքն Իտալիայի մէջ երեք մաս բաժնուած դէպ ի Մանդուա քաշուին. ու նոյն Մանդուայի ամրոցը, ինչպէս նաեւ Բեռքիերա, Պորկոֆորդէ, Բոյին ձախ եղերքը, Անգոնա, Ֆերրարա ու Տոսկանա իրենց ձեռքը մնան։ Իսկ Քիեզայի ու Մինչիոյի մէջտեղն ըլլող երկիրը չեղջ սեպուի։ Աս զինադադարէն ետքը Պոնապարդէ Իտալիա թողուց Փարիզ դարձաւ եւ քանի մը ամիս Իտալիայի մէջ պատերազմ չեղաւ։ Բայց Աւստրիայի ու Գաղղիայի մէջ խաղաղութիւնը չկրնալով հաստատուիլ, երկու տերութեանց մէջ պատերազմը Գերմանիայի մէջ կը շարունակուէր. ու վերջապէս (1800. Դեկտ. 3.) Գաղղիացիք Աւստրիացւոց վրայ մեծ յաղթութիւն մը ընելէն ետքը, զինադադար եղաւ ու տարւոյն վերջերը երկու կողմանք ալ խաղաղութիւն ընել կ'ուզէին։

Գերմանիայի պատերազմները գրգռած ատենը Իտալիայի մէջ ըլլող բանակներն ալ իրարու հետ զարնուելու սկսան. ու Գաղղիացիք Պուիւն զօրապետին հրամանին տակ Մինչիոյ գետէն անդին անցնելով ու Աւստրիացւոց Պելլեկարտ զօրապետին հրամանին տակ պատերազմող զօրաց վրայ նշանաւոր յաղթութիւն մ'ալ ընելով, (1801. Յունու. 16.) առժամանակեայ զինադադարի դաշնադրութեամբ Բեռքիերայի, Վերոնայի, Ֆերրարայի, Անգոնայի ու Մանդուայի ամրոցներն իրենց տրուեցան. Դալեամենդոյ ու Իզոնցոյ գետերն ալ իրրեւ երկու բանակներուն սահմանները դրուեցան։ Անկէ եւեւ թշնամութիւնները դադրելով, Լոթարինկիայի (Լորենայի) Լիւնեւիլ քաղաքը (Փետր. 9.) Գամբոյ Ֆորմիոյ եղած դաշնց հիման վրայ՝ Աւստրիայի ու Գաղղիայի մէջ խաղաղութեան նոր դաշինք դրուեցաւ։ Աս դաշնց զօրութեամբ հաստատեցաւ Գամբոյ Ֆորմիոյի դաշնց մէջ եղած որոշումը՝ որ Աւստրիա Սորին նահանգներուն ու Լոմբարտիայի երկիրներէն հրաժարելով՝ Վենետիկի հասարակապետութեան երկիրներուն մինչեւ Ատիճէ գետը տեր կ'ելլայ, նաեւ Իտալիայի մէջ հաստատուած Լիգուրեան (Գենուայի) ու Այսրալպեան հասարակապետութիւնները կը ճանչնայ։ Տոսկանա՝ որուն մեծ դուքսը մինչեւ ան ատեն Աւստրիայի կայսերական ցեղէն իշխան մը էր՝ Բարմայի իշխանին կը տրուի. իսկ Տոսկանայի մեծ դուքսն Իտալիայի մէջ կորսընցուցած երկրին տեղ՝ Գերմանիայի մէջ ուրիշ երկիրներ կ'ընդունի։

Լիւնեւիլի խաղաղութեան դաշնց մէջ ո՛չ Նէապոլսոյ ու ո՛չ Հռոմայի տերութեան իրողութեանց վրայ յիշատակ եղած էր։ Նէապոլսեցիք (1800. Դեկտ.) քիչ մը զօրացած ըլլալով, Տոսկանայի երկիրն արշաւելու համարձակած էին. բայց հոնտեղերն ըլլող Գաղղիացւոց զօրքը վրանին դալով (1801. Յունու. 14.), Հռոմայի երկիրը փախչելու եւ ապաւինելու ստիպեցան։ Ետքէն Գաղղիացիք Հռոմայի երկիրն ալ համնելով, Նէապոլսեցիք մեծ նեղութեան մէջ ինկան ու միայն Ռուսիայի միջնորդութեամբը, որն որ նոյն ատեն Գաղղիայի բարեկամացած էր, Ֆոլինեոյի մէջ (Փետր. 18.) զինադադարի դաշինք դրին։ Քիչ մը ետքը աս զինադադարին ժամանակը լմընալով, երբ որ Գաղղիացիք զօրաւոր բանակով մը Նէապոլսոյ սահմանը մտնելու կը պատրաստուէին, տերութիւնը փութաց իրեն առաջարկուած պայմանները յանձն առնելով՝ Գաղղիայի հետ խաղաղութեան դաշն դնել։ Աս դաշնադրութիւնն եղաւ (1801. Մարտ 28.) Փլորենտիայի մէջ, որուն զօրութեամբ Նէապոլսոյ տերութիւնը Գաղղիացւոց կը թողուր Էլպա կղզին, Բիոմպինոյի իշխանական երկիրն ու Սդաթոյ Պելլէ Բրէսիդէ ըսուած վիճակը, եւ կը խոստանար իր նաւահանդիստներն Անգղիացւոց ու Օսմանցոց նաւերուն դոց պահել եւ Ապուլիայի Օդրանդոյ քաղաքին մէջ Գաղղիացի զօրաց մնալուն հաւանիլ։ Երբ որ Անգղիա (1802. Մարտ 27.) Գաղղիայի հետ Ամիէնի մէջ խաղաղութեան դաշինք դրաւ, հաստատուած պայմաններուն մէջն ալ աս էր՝ որ Գաղղիացիք իրենց զօրքը թէ Նէապոլսոյ եւ թէ Հռոմայի տերութեանց երկիրներէն հանեն։ Ասով աս երկու տերութիւնները նոյն ատեն Գաղղիայի լուծէն գրեթէ բոլորովին ազատեցան, թէպէտ եւ Գաղղիայի կամ մանաւանդ առաջին հիւպատոսին՝ այսինքն Պոնապարդէին ազդեցութիւնը, ինչպէս Իտալիայի ուրիշ մասերէն՝ նոյնպէս աս երկու տերութեանց վրայէն ալ պակաս չեղաւ։

Տոսկանա՝ որն որ Լիւնեւիլի խաղաղութեան դաշանց մէկ պայմանին համեմատ՝ Գաղղիայի ձեռքը մնացած էր՝ Բարմայի Փերդինանդոս դքսին տրուելու համար, Պոնաբարդէին կարգաւորութեամբը (1801. Մարտ 21.) նոյն դքսին Լուդովիկոս որդւոյն տրուեցաւ՝ Թագաւորութիւն Ետրուրիայ անուամբ, ուստի նոյն իշխանը (1801. Մայ.) իբրեւ թագաւոր Ետրուրիայ՝ իր կառավարութիւնն սկսաւ: Նոյն ատեն որոշուեցաւ որ Փերդինանդոս դուքսը մեռնելէն ետքը՝ Բարմա ու Բիաչենցա գաւառները Գաղղիայի իշխանութեան կամ տրամադրութեան տակ մնան: Բայց ասա Ետրուրիայի թագաւորութեան ու թագաւորի անունը կեղծեալ տիտղոսի մը պէս էր. որովհետեւ Լուդովիկոս թագաւորն իր երկիրը մտնելէն ետքն ալ՝ Գաղղիացւոց զօրքը հոն մնացին ու Ետրուրիա գրեթէ իբրեւ Գաղղիայի գաւառ մը կը կառավարուէր:

Իսկ Սարդինիայի տէրութեան վիճակը Իտալիայի ուրիշ տէրութեանց վիճակէն աւելի խեղճ եղաւ: Արդէն վերակացուաց ժողովոյն կառավարութեան ատենը Բիէմոնդէի երկիրը Սարդինիայի տէրութենէն դուրս հանուած ու իբր Գաղղիայի մէկ գաւառն եղած էր՝ առ ժամանակեայ առանձին կառավարութեամբ մը. այսպէս մնաց նաեւ Պոնաբարդէի հիւպատոսութեան ժամանակն ալ: Եւ թէպէտ Ռուսիա առանձին խնամքով միջնորդութիւն կ'ընէր ու կը ջանար Բիէմոնդէն Սարդինիայի թագաւորին յանձնել տալու. բայց Պոնաբարդէ խել մը ատեն խնդիրն անորոշ ու առջի վիճակին մէջ թող տալէն ետքը, վերջապէս (1802. Սեպտ. 11.) ճարպկութեամբ մը Ռուսիայի դահլիճը խաբելով՝ զԲիէմոնդէ բոլորովին Գաղղիայի հետ միացուց:

Նոյն (1802) տարին Յունուար ամսոյն մէջ Պոնաբարդէ Այսրալպեան հասարակապետութեան հրաման խաւրած էր՝ որ Գաղղիայի Լիոն քաղաքը քանի մը պատգամաւորներ խաւրեն, որպէս զի իրեն հետ իրենց հայրենեաց համար նոր սահմանադրութիւն մը շինելու վրայ խորհուրդ ընեն: Հոն Պոնաբարդէին առաջնորդութեամբն ու ազդեցութեամբը նոր սահմանադրութիւն մը յօրինուեցաւ, որուն մէջ այլեւայլ հնարքներով հաստատուած որոշմունքներն Իտալիայի հարուստ հողատէրներուն, ուսումնականաց ու վաճառականաց զանազան բաղձանքներուն ու պահանջմունքներուն ըստ կարի համեմատ կ'երեւային: Ըստ այսմ սահմանադրութեան՝ կառավարութեան գլուխը Գահերեց մը պիտ'որ ըլլար: Արդ՝ ժողովականք աղաչեցին Պոնաբարդէին, որ հոն ներկայ էր, ասա պաշտօնն ինք յանձն առնելու, որովհետեւ Իտալացւոց մէջ այնպէս յարմար ու յաջողակ անձ մը չենք կրնար գտնել, կ'ըսէին, որ ասա բարձր պաշտօնը վարելու կարող ըլլայ: Հիւպատոսը քանի մը ընդհանուր խօսքերով յանձն առաւ նոյն պաշտօնը վարելու՝ առանց Գահերեցի անուան ու տարեկան թոշակի*: Երբ որ նոր սահմանադրութիւնը բոլոր ժողովականաց առջեւը պիտ'որ կարդացուէր, ժողովին մէջ ընդհանուր շշնկոց մ'ելաւ ու շատերը սկսան առաջարկել որ տէրութեան անունը Այսրալպեան հասարակապետութեան տեղ՝ Իտալական հասարակապետութիւն ըլլայ: Ասա առաջարկութիւնը գրեթէ բոլոր Իտալիայի ժողովրդոց փափագը կը սեպուէր, որովհետեւ առհասարակ կ'ուզուէր որ ամէն Իտալացիք իբր մէկ տէրութեան անդամներ սեպուին: Պոնաբարդէ ասա առաջարկութիւնն իր ներքին խորհուրդներուն ու փափագներուն համեմատ գտնելով՝ նոյնին վրայ իր հաճութիւնը ցրցուց, եւ ժողովն արձակեցաւ:

Ասկից առաջ Պոնաբարդէ Լիգուրեան (Գենուայի) հասարակապետութեան ալ՝ գաղղիական սահմանադրութեան նման նոր սահմանադրութիւն մը տուած էր. ըստ որոյ հասարակապետութեան գլուխը դուքս (դոժ) մը պիտ'որ ըլլար երկու ընթերականներով կամ խորհրդականներով, դարձեալ՝ ծերակոյտ մը ու օրէնսդիր ժողով մը պիտ'որ ունենար: — Այսպէս Պոնաբարդէ՝ իբրեւ առաջին հիւպատոս կամ գլուխ գաղղիական հասարակապետութեան՝ Իտալիայի այլեւայլ մասանց իրողութեանց ու կառավարութեան վրայ ուզածին պէս կը կարգադրէր. ու կրնայ ըսուիլ որ բոլոր երկրին վրայ իբրեւ վերին տիրող կ'իշխէր. մինչեւ որ 1804. Մայ. 20. Նաբոլէոն Ա. անուամբ Գաղղիայի կայսր անուանելով, աւելի եւս իշխանութեամբ Իտալիայի վրայ իր ազդեցութիւնը բանեցընելու սկսաւ:

ԱՌԵԻՏՐԱԿԱՆ

Համեմներ: — Ա. Պղպեղ:

Պղպեղը՝ պղպեղի տեսակին տակ գացող տնկերուն պտուղն է: Պղպեղի տակ գացող գրեթէ ամէն տնկերը համեմիչ կծու հոտ ու զօրաւոր այրիչ համ մ'ունին: Ասա տնկերը հասարակօրէն տաք երկիրները կը բուսնին, առաւելապէս Ամերիկայի ու Հնդկաստանի Արքիպեղագոսին մէջ գտնուած՝ արեւադարձին տակ ինկող երկիրները. իսկ Ափրիկէի մէջ քիչ կայ: Ամենէն աւելի ծանօթն է, հասարակ սեւ պղպեղ (Piper nigrum) կոչուածը, որն որ պղպեղի թփին պտուղն է: Պղպեղի թուփը հազիւ երեք տարեկան եղած ատեն կը սկսի պտուղ տալ. չորրորդ տարիէն սկսեալ՝ մինչեւ վեցերորդ տարին շատ առատ պտուղ կու տայ, այնպէս որ միայն թուփ մը 3—4 հոխայ պղպեղ կը բերէ. եօթներորդ տարիէն՝ մինչեւ տասներորդ տարին հետզհետէ կը նուազի, իսկ անկէ ետքը գրեթէ ամենեւին պտուղ չիտար: Պտուղները Հոկտեմբերի մէջ կը ժողվեն ու վեց մինչեւ ութ օր ա-

* Ըստ գաղղիական սահմանադրութեան՝ Պոնաբարդէ չէր կրնար Իտալիայի հասարակապետութեան գահերեց ըլլալ, ինչու որ Գաղղիայի քաղաքացւոյ մը թոյլ տրուած չէր օտար երկրի մը մէջ պաշտօն կամ ծառայութիւն մը վարել: Բայց ճարպիկ հիւպատոսը դահերիցութիւնը յանձն առաւ չէ թէ իբրեւ պաշտօն կամ ծառայութիւն մը, հապա միայն այնչափ ատեն Իտալիայի մէջ իշխելու կամ իտալական հասարակապետութիւնը կառավարելու՝ մինչեւ որ նոյնն իր քաղաքացիներուն կամ անդամներուն մէջէն մէկը գտնէ, որն որ ասա բարձր ու դժուարին պաշտօնը վարելու արժանաւորութիւն ու կարողութիւն ունենայ:

բեւուն առջեւը կը չորցընեն։ Հասարակ պղպեղին բուն հայրենիքը՝ Մալապարի ծովեզերքն եղած կ'երեւայ, մէյ մը՝ որ հոն վայրենի բուսած դտնուեցաւ, եւ երկրորդ՝ որ նոյն երկրին պղպեղը՝ ամենալաւ տեսակը կը համարուի։ — Եթէ սեւ պղպեղին չհասած պտուղներն այնչափ ժամանակ կրաջրոյ մէջ դրուին, որ կեղեւները դիւրութեամբ բաժնուին ու մաքրուին, ճերմակ պղպեղը կ'ելլէ, որն որ աւելի մեղմ ըլլալուն համար՝ շատերը եւ գլխաւորաբար ճենացիք սեւէն վեր կը դասեն։

Առեւարոյ մէջ առատ դտնուած պղպեղի տեսակները հետեւեալներն են։

1. Սեւ հոլանտական պղպեղ։ Ասիկայ լեցուն, ծանր ու փոքր հատեր ունի, հասարակօրէն 204—8 քիլոկրամ ծանրութեամբ պարկերու մէջ կը գտնուի, որոնք փսիաթներու մէջ ծրարուած կ'ըլլան։

2. Անգղիական պղպեղ։ Ասիկայ նոյնպէս լեցուն ու ծանր, բայց մեծ հատերով կ'ըլլայ. նախընթացին պէս 143 քիլոկրամ պարկերով տուրեւառի մէջ կը տեսնուի։ Անգղիական պղպեղին մեծ մասը՝ Մալագա թերակղզոյն արեւմտեան ծովեզերքին քով եղող Բունանկ կղզեակն կու գայ, որն որ ընտիր տեսակ է, միայն մէջը շատ փոշի կը գտնուի. իսկ Սինկափորէն եկածն աւելի մաքուր է ու քիչ փոշի կ'ունենայ։

3. Կոայի պղպեղը, որն որ լեցուն ու ծանր, բայց անգղիականէն քիչ մը պղտիկ հատեր ունի, որոնց կեղեւին տակի կողմը քիչ մը կանաչկեկ է, իսկ վրայի կողմը՝ գորշի ղարնող ճերմակ գոյնով։ Լիսապոնէն 80 քիլոկրամ ծանրութեամբ պարկերով կու գայ, որոնք երբեմն փսիաթներու մէջ փաթթուած կ'ըլլան։

4. Արեւելեան Հնդկաստանի պղպեղ։ Ասիկայ մեծաւ մասամբ 24—40 քիլոկրամ պարկերով հիւսիսային Ամերիկայի վրայէն Եւրոպա կու գայ։ Ասոր մշակութեան տեղը ստէպ անձրեւ գալով, ժամանակէն յառաջ կը հասուننայ, ուստի եւ հատերը թեթեւ կը կշռեն, ու շատ անգամ պղտիկ ու առանց միջուկի՝ միայն կեղեւ կ'ըլլան, որով դիւրաւ կը փշրին։

5. Սպանիական կամ Տաճկի պղպեղը՝ կծու մորենի (Capsicum annuum) ըսուած անկէն չորցած սերման փեճեկն է։ Ասոր բուն հայրենիքը՝ Հարաւային Ամերիկա է. բայց հիմայ Ալճերիի Կոստանդին գաւառին մէջ ալ մեծ խնամքով կը մշակուի։ Արտաքոյ կարգի կծու ու այրող համ ունի։

Զանազան երկիրներուն յառաջ բերած տարեկան պղպեղի բերքը հետեւեալն է։

Սումադրայի արեւելեան ծովեզերքը	220,000 կենդ.
„ արեւմտեան ծովեզերքը	100,000 „
Մալագա	50,000 „
Մալայեան թերակղզին	45,000 „
Պոռնէոյ	34,000 „
Սիամ ու Գամպոճա	100,000 „
Մալապար	50,000 „
	599,000 կենդ.

Աս բովանդակ պղպեղի բերքին մեծ մասը ճենացիք կը ուզառնեն. հաղիւ երեքին մէկն Եւրոպա կու գայ, որն որ ամէն մէկ տէրութեանց հետեւեալ կերպով կը բաժնուի։

Մեծն Բրիտանիա ու Իրլանտա .	26,000 կենդ.
Գաղղիա	49,000 „
Գերմանիա	54,000 „
Բոլոր Իտալիա	20,000 „
Ռուսաստան	19,000 „
Սկանդինաւիա	650 „
Սպանիա	31,350 „
	200,000 կենդ.

Խմորային զանգուածէ մը արուեստով ճերմակ պղպեղ կը շինեն, նոյն զանգուածին վրայ նաշհոյ սոսինձ ու կապարի ճերմկուց քսելով։ Աս վատ, ամոթալից ու մարդն իրապէս թունաւորող խարդախութիւնը, դիւրաւ կրնայ իմացուիլ, եթէ շինծու պղպեղը ծծմբոյ լեարդ (foie de soufre) ըսուած նիւթով լուծուելու ըլլայ. ծծմբոյ լեարդը նենգեալ սպիտակ պղպեղը կը սեւցընէ։ Նոյնպէս մանրած պղպեղը՝ շատ անգամ խահրած հացով, իսկ ճերմակը՝ բրինձի ալիւրով կը նենգեն։

Բ. Դարապղպեղ։

Դարապղպեղը (Piment, պաճ պէպէր) ճամայիգա կղզին կը բուսնի։ Ասոր ծառը մրտենւոյ տեսակ մը է, որն որ լերանց վրայ խումբ խումբ կ'աճի։ Զափաւոր հասութեամբ կ'ըլլայ ու գորշագոյն ողորկ ու փայլուն կեղեւ ունի։ Տերեւները հաճոյական հոտ մը կը բուրեն, եւ իրենց ձեւովն ու դրիւքը սարդենւոյ տերեւներուն կը նմանին. երկնկեկ ու ձուակերպ են ու վրանին թափանցիկ կէտեր ունին։ Ճիւղերուն ծայրերը՝ երեք մաս բաժնուած ծաղկի փունջեր կ'ունենան։

Աս ծառին պտուղներուն հատերը դի թփին հատերէն խոշոր են։ Դեռ կանաչ եղած ատենին՝ կը քաղեն ու արեւուն առջեւը կը չորցընեն, որով գորշ գոյն մը կը ստանան։ Մեխակի պէս սաստիկ համեմաւոր են ու կինամոնի նման համ ունին։

Ճամայիգա կղզին 1668ին առաջին անգամ դարապղպեղի մշակութիւնը սկսած է, զորն որ իրենց պատմածին համաձայն՝ քանի մը Պարպատոսցիք հոն բերած են։ Ճամայիգայի կամ Անգղիական դարապղպեղը՝ ամենալաւ տեսակն է, եւ առուտրի մէջ շատ յաճախ կը հանդիպի։ Ըստ մեծի մասին $3^1/_2$ կենդինարնոց տակառներով կամ 80—140 լիտր պարկերով կը խրկուի։ Երկրորդ տեսակը՝ Սպանիականը կամ Դապասգոյինն է, որն որ Մէքսիկոյէն, Եուգադանէն, Պրազիլիայէն ու Հարաւային Ամերիկայէն կու գայ։ Ասոր հատերն առաջին տեսակինէն մեծ են, բայց նուազ հոտ ունին, եւ այնչափ համեմաւոր չեն։

Դարապղպեղը խիստ հաճոյական համեմներէն մէկն է, դեղի տեղ ալ կը գործածուի, միանգամայն անկէ տեսակ մը եթերական եղ կը շինեն։

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Յոռնուար ամիսը:

Բոլոր քաղաքակրթեալ ազգերն ընդհանրապէս տարւոյն սկիզբը՝ Յունուար ամսոյն առաջին օրը կը դնեն, այսինքն՝ Դեկտեմբերի 21ին պատահող ձմերուան արեւադարձէն կամ ամենէն կարճ օրէն մէկ քանի օր ետքը:

Աշխարհքիս մեր բնակած կողմերը սովորաբար Յունուարի մէջ ձմեռն իր ամենամեծ սաստկութեան միջոցը կ'ունենայ, եւ հասարակօրէն ամէն դի ձիւնով ու սառուցով ծածկուած կ'ըլլայ: Պաղութենէն յառաջ եկած երեւոյթները խիստ զարմանալի եւ արագ են: Սրընթաց գետերուն ընթացքը՝ մէկ գիշերուան մէջ կը կապուի, եւ ամենաթեթեւ սղսխէն վէտ վէտ ճօճացող լճակին դիւրաշարժ երեսը՝ պինդ ու կարծր դաշտ մը կը դառնայ: Ասիկայ շատ զարմանալի երեւոյթ մը պէտք է համարինք, եթէ միտ դնենք սառուցին կազմուելու կերպին. այսինքն որ ջրին երեսը նախ ասեղի պէս պզտիկ մարմիններ կը ձեւանան, որոնք հետզհետէ իրարու կպչելով ու վրայէ վրայ դիզուելով, այն սաստիկ կարծր մարմինը կը կազմեն, զորն որ շատ անգամ թնդանօթի գնդակ մ'ալ չիկրնար կոտրել:

Ջուրը սառելով կամ պնդանալով՝ կը տարածի ու կ'ընդարձակի, այսինքն՝ յառաջագոյն լոյծ կամ հեղուկ վիճակի մէջ գտնուած ժամանակը բռնած միջոցէն աւելի միջոց կը բռնէ: Եթէ բերանն աղէկ գոցուած շիշի մը մէջի ջուրը սառելու ըլլայ, շիշը կը կոտրի, վասն զի պընդացող ջուրը՝ բաւական միջոց չ'ունենար ընդարձակուելու: Նոյն իսկ ջրով կատարեալ լեցուած եւ բերանն ու կրակ տալու ծակն աղէկ գոցուած թնդանօթը՝ սաստիկ ցրտութենէն մէջի ջրոյն սառելովը կը պայթի: Սառուցին ասս յատկութիւնը երկրագործին համար օգտակար հետեւութիւն մը կ'ունենայ. որովհետեւ արօրադիր եղած երկրի մը կարծր կոշտերը կը փխրին կը բաժնուին, երբ որ անոնց մէջ թափանցող ջուրը՝ սառելով կ'ընդարձակի, որով եւ դարունը հասած ժամանակը՝ հողը սերմանացանութեան պատրաստ ու յարմար կ'ըլլայ:

Ամպերուն ջրերը կամաց կամաց սառելով ու բիւրեղանալով, փոքր փոքր սառնեղէն գնդակներ կամ աստղներ կը կազմեն, որոնց միաւորութենէն կը ձեւանան ձեան գեղեցիկ հատերը: Ձեան ճերմակութիւնը յառաջ կու գայ իր կազմիչ մասերուն խիստ պզտիկ ըլլալէն. սառոյցն ալ՝ եթէ փոշւոյ պէս մանր կտորներու բաժնուելու ըլլայ, միեւնոյն ճերմակութիւնը կը ստանայ: Ձիւնը շատ օգտակար է, որովհետեւ տնկերը ծածկելով՝ զանոնք օդին սաստիկ ցրտութեան վնասներէն ու սառելէն կը պահպանէ: — Իսկ կարկուտը՝ անձրեւի կաթիլներ է, որոնք մէկէն պնդացած ու սառած են, որով եւ իրենց նախնական ձեւը պահած կ'ըլլան: Սովորաբար կարկուտը տարւոյն տաք եղանակները կու գայ, երբ որ օդոյն վերին դաւառները սաստիկ պաղ կ'ըլլան: — Երբ որ ցօղն իջած կամ նստած առարկաներուն վրայ կը սառի, ինչպէս հասարակօրէն կ'ըլլայ առտուներն օդը ցուրտ եղած ատեն, եղեամ կը կոչուի: Նոյնպէս կերպ մը եղեամ կրնայ սեպուիլ ցուրտ ժամանակները պատուհաններու ապակիներուն վրայ տեսնուած սառուցէ ծածկը, որն որ հասարակօրէն անհամեմատ գեղեցիկ երեւոյթներ ու պատկերներ կը ձեւացընէ:

Երբ որ ձմերուան պաղութիւնը կը սաստկանայ, թռչունները գունդ գունդ ժողվուելով եւ սովէն ու անօթութենէն յանդգնութիւն ստանալով, ուտելիք ճարելու համար՝ սովորականէն աւելի կը մերձենան մարդաբնակ տեղերը: Վայրենի չորքոտանիներն ալ իրենց սովորական որջերէն դուրս կը յարձակին: Նապաստակները պարտէզները կը մտնեն, եւ հողէն դուրս գտնուող բանջարեղէնները կը սպառեն. բայց շատ անգամ դողութիւննին իրենց կեանքովը կը վճարեն, որովհետեւ կամ իրենց դրուած դարաններուն մէջ կը բռնուին, եւ կամ ձեան վրայ հետքերնին թող տալով, որսորդներն իրենց ետեւէն կ'իյնան ու կը մեռցընեն: Աղուէսները, ժանտաքիսներն եւ ուրիշ մանր յափշտակիչ անասունները հաւեղէններու վայրագաւիթներն այցելութեան կ'ելլեն, կը յափշտակեն ու մեծ ճապաղիք կը գործեն: Սակայն ասոնց պատճառած վնասները՝ ոչինչ են համեմատութեամբ ան մեծամեծ չարեաց, զորոնք աւելի հիւսիսային ցուրտ տեղերը կը գործեն մեծագոյն վայրենի անասունները, եւ գլխաւորաբար գայլն ու արջը, որոնք տարւոյն ասս եղանակին մէջ անօթութենէ մղուելով, մանաւանդ անտառային ու լեռնային կողմանց բնակիչները սարսափով կը լեցընեն. որովհետեւ չէ թէ միայն կը յափշտակեն անոնց ստացուածները, հօտերն ու անդեաները, հապա նոյն իսկ անոնց սեպհական կեանքն ալ վտանգի մէջ կը դնեն:

Ձմերուան ատեն ընտանի անասունները երկրագործին ամենամեծ հոգացողութեան կարօտ են: Շատ անգամ ոչխարներու ամբողջ հօտեր՝ յանկարծական մրրիկներու ժամանակ՝ կը կորսուին, երբ որ ձիւնը հովէն ձորերու վրայ կը մղուի կը դիզուի, որով եւ ընդարձակ տեղեր ձեան տակ կը ծածկուին՝ իրենց վրայ գտնուող կենդանիներով մէկտեղ: Բայց յաճախ պատահած է, որ ասս կերպով ձեան տակ մնացած անասուններն օրերով ողջ մնացած եւ ետքը կենդանի դուրս հանուած են: Գեղացիք իրենց ոչխարներն ու կովերը զգուշութեամբ ախոռներուն կամ փարախներուն մէջ կը պահեն ու կը սնուցանեն. իսկ գառնուկներն ու հորթերը աւելի եւս խնամքով կը նային, եւ գրեթէ իրենց սեպհական տղոցը պէս կը խնամեն ու կը դարմանեն:

Տնկերն ի բնութենէ տարւոյն ասս եղանակին մէջ ցրտին վնասակար ազդեցութենէն կը պաշտպանուին: Խոտեղէն ըսուած տնկերը, որոնք աշնան կը չորնան, եւ միայն արմատնին կը մնայ, հողին տակ զգուշութեամբ թաղուած կը կենան: Իսկ բաց օդի մէջ եղող թփերուն ու ծառերուն ազնիւ հիւթերն ու փափուկ մասերը աղէկ պաշտպանուած ու պատած են իրենց կեղեւովն ու պտուկներովը, որոնց հաստատուն կազմածքը կրնայ պաղին ազդեցութեան դիմանալ եւ վնաս մը չիկրեր:

ԲՈՐՈՇՎԷՊ

ՀԵՂԻՆԷ

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Եդուարդ նաւապետին Ճամբայ ելլելու պատրաստուած ժամանակը, Կարոլոս Վերսայլէի արքունիքն էր։ Մէյ մ'ալ նամակ մ'ընդունեցաւ հօրմէն, որն որ կ'ըսէր թէ անհրաժեշտ հարկաւոր է Մոնբելիէ գալը, խիստ ծանրակշիռ գործքի մը համար, զորն որ բերնով կը ծանուցանէ։ Նոյն առեն Կարոլոս իմացաւ միանգամայն որ եղբայրը դէպ ի Հնդկաստան Ճամբայ պիտի ելլէ, եւ Դոն գետին բերանը քիչ մը պիտի կենայ։

Կարոլոս հարկաւոր հրամանն ընդունելով, շուտ մը Ճամբայ ինկաւ. բայց առանց Մոնբելիէ կենալու՝ աճապարեց դէպ ի եղբօրը նաւին երկաթ նետած կողմերը գնաց, որպէս զի հետը տեսնուի։ Ինքն ալ միեւնոյն Ճամբէն անցաւ, ուսկից Նախընթաց օրը Հեղինէ անցած էր։ Ծովեղը հասած ժամանակն ալ՝ նոյն նաւին ճիշդ ուր գտնուիլը, դարձեալ ըստ ամենայնի ան նաւավարին հարցուց, որն որ առջի իրիկունը մեր դիւցազնուհին հոն տարած էր։

Փոգոն նաւն արդէն Ճամբայ ելած է, պատասխանեց նաւաստին. բայց որովհետեւ Նարպոն պիտի հանդիպի՝ մեր Հընդկաստանի գաղթականութեանց համար զօրք առնելու, եւ հակառակ հովն ալ թող չիտար որ յամաքէն շատ հեռանայ. անոր համար ծովեղերքին քովէն նաւարկելով՝ կրնայինք ետեւէն հասնիլ։ Միայն թէ երեկուընէ վեր փոթորիկ մը բրդելու վրայ է, որով աս անցքը խիստ վտանգաւոր եւ գրեթէ անկարելի կ'ըլլայ։ Ես նոյնը զլուցեցի երէկ իրիկուն երկաս տիկնանց որոնք ուզեցին որ զիրենք նոյն նաւը տանիմ. բայց անոնք խօսքս մտիկ չընին։ Աստուած տայ որ չզղջան։

Կարոլոս աս խօսքերը բանի տեղ չդրաւ. հապա զեղբայրը տեսնելու բաղձանքով վառուած, ձին մտրակեց ուշուտ մը նաւավարին աչքին առերեւոյթ եղաւ։

Ծովեղերքէն յառաջ երթալով, երկայն ընթացքէ մը ետքը՝ բարձր տեղ մը հասաւ, ուսկից տեսաւ որ նաւը պարապ տեղ կը ջանայ եղերքէն հեռանալ, ուր հովուն կատաղութիւնը զինքը սաստկութեամբ կը մղէր։ Անմիջապէս ծեր նաւավար մը կանչելով, ըսաւ որ կ'ուզէ ան նաւն երթալ։

Ի՞նչ կ'ըսէք, Պարոն, պատասխանեց ծերունին. դուք ալ կը տեսնէք որ ծովն ինչպէս ալեկոծեալ է. հովը չիթողուր որ նաւուն մօտենանք։ Անկարելի է որ առաջաստ բանանք։

— Թիավարելով ալ չ'երթցուիր։

— Հովին եւ ալեաց դէմ մղելու համար շատ թիակավար հարկաւոր է։

— Որչափ հոգի կ'ուզես՝ առ. վարձքին վրայ դժուարութիւն չեմ ըներ։

Նաւաստին սկսաւ մտածել, եւ երբ որ Կարոլոս զինքն աւելի կը ստիպէր, Պարոն, ըսաւ, կը տարակուսիմ որ կարենանք այնպիսի անձինք գտնել, որոնք իրենց կեանքը վտանգի մէջ դնել ուզեն։

— Իրենց կեանքը։

— Այո՛. որովհետեւ երկինքը թանձր ամպերով ծածկուելու սկսած է, եւ շատ չ'երթար սարսափելի փոթորիկ մը պիտի բրդի։

Աս որ լսեց Կարոլոս՝ ալ սկսաւ վարանիլ, թէ արդեօք կ'արժէ՞ ինք զինքը յայտնապէս վտանգի մէջ դնել՝ միայն զեղբայրը մէյ մ'ալ տեսնելու համար։ Ինքն ալ կ'իմանար թէ որչափ յանդգնութեան գործք է ընելիքը. բայց ներքին ազդեցութիւն մը կը ստիպէր որ դիտաւորութիւնը գլուխ հանէ։

Բարեկամ, ըսաւ նաւաստիին՝ քսակն անոր նետելով, կ'ուզեմ վտանգին դիմացն ելլել։ Ինծի քաջասիրտ եւ յաջողակ մարդիկ տուր, կրնամ զիրենք ապահովցնել որ սղջամբ ետ կը դառնան։

Աս խօսքերն այնպիսի հաստատութեամբ մ'ըսաւ, որ ստրկին հետ մէկտեղ ընաւաստին համոզեց։ Ուստի եւ շուտ մը իր երեք որդիքը կանչեց, որոնք անմիջապէս մակոյկն իջեցուցին ու Կարոլոսին կեցած կողմը բերին։

Պաշտօնակալը՝ ձին ծերունի նաւավարին յանձնելով, շուտ մը նաւակը նետուեցաւ, եւ ինքն ալ թիակ մ'առնելով, սկսաւ ամենայն զօրութեամբ թիավարել։ Զինքն այնպէս դէպ ի նաւ փութացընող՝ նախանձամութիւնն էր, որն որ չէր ուզեր թէ Հեղինէ պարապ տեղ յոյսն իր վրայ դրած ըլլայ, եւ նոյն երիտասարդն ընտրած էր՝ անոր ազատիչն ըլլալու։

Կարոլոսին ակնկալութիւնը պարապի չգնաց. թէպէտ ինքն ալ ընկերներն ալ ալեաց սաստկութեան դէմ կռուելու համար՝ արտաքոյ կարգի աշխատեցան, ի վերայ այսր ամենայնի նաւը հասան։ Նաւուն մարդիկը չուանէ սանդուղ մ'իջեցընելով, պաշտօնակալը վեր ելաւ, ու անկից՝ զինքը բերող մակուկին ծովեղերքը հանելը տեսաւ։

Մոնրոպէր նաւապետը զեղբայրն այնպիսի պաղութեամբ ընդունեցաւ, որ աս վերջինը չկրցաւ ասոր վրայ ունեցած զարմանքը չյայտնել։

Ուրիշ անգամ զքեզ մեծ հաճութեամբ կ'ընդունէի, ըսաւ Եդուարդ. բայց հիմայ՝ որ մեծ մրրիկ մը բրդելու վրայ է, զքեզ հոս տեսնելուս վրայ պէտք է որ տհաճիմ, որովհետեւ կեանքդ վտանգի մէջ է։

— Ի՞նչ, կ'ուզէ՞ր որ աւելի երկչոտ ըլլամ քան թէ ան երկու տիկինները, որոնք՝ ինչպէս պատմեցին, երէկ աս նաւն եկեր են։

Աս խօսքին վրայ նաւապետին գոյնը նետուեց ու խռովեալ դէմքով մը աչուքներն անդին դարձուց։ Բայց շուտ մը ինքզինքը ժողվելով, Ան տիկնայք, ըսաւ, իրենց աղգականները տեսնելու եկած չեն. հապա իրենց ամուսիններուն հետ Հընդկաստան երթալու համար։ Խօսքս մտիկ ըրէ, Կարոլոս. նայէ որ ասկից հեռանաս։ Գուցէ կէս ժամ ետքը բանը բանէն անցած կ'ըլլայ։ Հիմայ մակոյկս կ'իջեցընեմ, եւ ամենէն ընտիր նաւաստիներս կու տամ, որ զքեզ ցամաք տանին։

— Չէ՛, զքեզ չեմ թողուր. հոս կը կենամ եւ վտանգին մասնակից կ'ըլլամ։

— Կ'աղաչեմ, Կարոլոս, մեր ծնողաց սիրոյն համար ըլլայ, շուտով գնա։ Ես պաշտօնէս պարտական եմ հոս մնալու, թէեւ կեանքս վտանգի մէջ տեսնեմ։ Բայց զքեզ մնալու պարտաւորող բան չկայ. ուստի գնա, տուն դարձիր։ Եւ եթէ երկինք կ'ուզէ որ ես հոս մեռնիմ, հօրս, մորս ու քրոջս ըսէ, որ իրենց վրայ մտածելով կը մեռնիմ։

Կարոլոս եղբօրը պատճառներէն շարժելով, միտքը փոխելու վրայ էր. բայց այն ներքին ձայնը՝ որն որ զինքը մնալու կը ստիպէր, նոյն միջոցին աւելի եւս սաստկութեամբ իրեն ազդեց որ հաստատուն կենայ։ Ուստի եւ գլուխը ցնցելով, Միտքս դրած եմ որ, ըսաւ, քեզմէ չբաժնուիմ։ Լսեցի որ Նարպոնէն զօրք պիտի առնուս. մինչեւ հոն հետդ կու գամ, եւ եթէ՝ ինչպէս կը յուսամ՝ մտալուս վտանգէն կ'ազատինք, որն որ գուցէ մեր կարծածին չափ մեծ ալ չէ, նոյն ուրախալի լուրը հօրս կը տանիմ։

Նաւապետը մէկ երկու անգամէն ալ ջանաց եղբօրը միտքը փոխելու. բայց վերջապէս տեսնելով որ անկարելի է, ուզեց խոհեմութեան ցուցուցած ամէն միջոցներն ի գործ դնել, որպէս զի Հեղինէին՝ նաւուն մէջ ըլլալը չիմանայ։ Մարթային դանուած տեղը գնաց, եւ առանց պատճառը զրուցելու՝ հրամայեց որ պահուրտի. ետքը Հեղինէին խուցը մտաւ եւ սպառնացաւ որ եթէ մէյ մ'ալ պռալուս ըլլայ, իր բարկութեան կը հանդիպի։

Անտարակոյս ընթերցողները կը յիշեն Հեղինէին տուած պատասխանը։

Նոյն միջոցին՝ այնչափ ժամանակէ վեր վախցուցող փոթորիկը՝ նաւապետին կարծածէն ալ աւելի սաստկութեամբ բրդաւ։ Կարոլոս նաւաստեաց հետ մէկտեղ՝ եղբօրը տուած հրամանները կը կատարէր, եւ այնպիսի փութով կը գործէր, որ նաւապետը վախնալով թէ չարիէն աւելի չյոգնի, աղաչեց որ քիչ մը հանգչի։

Շատ կը վախնամ որ բոլոր աշխատութիւններս պարապի պիտի երթայ, ըսաւ։ Պէտք է որ մահը յանձն առնունք։

Մէկտեղ կը մեռնինք, պատասխանեց Կարոլոս։ Բայց վտանգն իրօք ալ մեր երեւակայածին չափ մե՞ծ է։

— Այո՛, վտանգը շատ մեծ է։

Կարոլոս այլայլեցաւ, աչուքներն արցունքով լեցուեցան.

Կարոլոս, կը վախնա՞ս, ըսաւ եղբայրը։

— Չէ՛, մահը զիս չիվախցըներ։

— Ուրեմն ինչո՞ւ կու լաս։

— Ո՜հ եղբայր, հրաման կու տա՞ս, որ սիրտս քեզի բանամ։

— Խօսէ։

— Կը վախնամ որ Աստուծոյդ առջեւն ելլելու բոլորովին պատրաստ չըլլաս։ Կարելի է երկայն ժամանակէ վեր. . .։

— Նայէ, Կարոլոս, երբ որ մէկը ինծի պէս մահը շատ անգամ մտանց տեսած կ'ըլլայ, հանդերձեալ կենաց վրայ քահանաներուն բրած սոսկալի նկարագրութիւններէն այնչափ դիւրաւ չիվախենար։

ԷՈՒՄԱՍ

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ, կէս տարեանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 10. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ՆԱՒԱԿԱՆ

ՎԻՐԱԲՈՅԺԸ

Գ.

Կ'կիցս սաւջի գլխոյն մէջ պատմուած դէպքերուն վրայ շաբաթուան մը չափ ժամանակ անցած էր, եւ մեր պատմութեան գլխաւոր անձանց վիճակին ու իրենց փոփոխ յարաբերութեանց մէջ մեծ տարբերութիւն չէր եղած։ Միայն Լոնէին տխրութիւնն ու մտախորհութիւնը մէկ կողմանէ, իսկ մէկալ կողմանէ Պր. Պէօռնսին զգուշաւորութիւնը, Իրկլասի ծրագրին դէպքէն ետքը, կարծես թէ աւելի սաստկացած էին։ Իրենց երկուքին, ինչպէս նաեւ Եդուարդայ ու Մորբէթի օրիորդին, իրարու հետ ունեցած հաղորդակցութիւնը՝ ասոր վրայ միայն կը կայանար, որ ըստ պատահման դիմացէ դիմաց կամ քովէ քով գտնուած ժամանակներին, քաղաքավարութեամբ մէկզմէկ կը բարեւէին, եւ մէկ երկու աննշանակ խօսքեր ըսելով, իրարմէ կը բաժնուէին։

Տարակոյս չկայ որ Եդուարդ ասոր վրայ սրտին մէջ արտաքոյ կարգի մեծ ցաւ ու կսկիծ պէտք էր ունենալ, ինչպէս որ իրօք ալ կ'ունենար։ Բայց ասոր գլխաւոր պատճառն ան էր, որ կ'իմանար եւ սրտանց համոզուած էր թէ գլուխն եկածին սաուգիւ արժանի է, իր անցեալ կենաց ան գործքին պատճառաւ՝ զորն որ երջանկութեան հասնելու համար գործած էր եւ որն որ իր ամենամեծ դժբախտութիւնն եղած էր։ Ուստի եւ ասոր վրայ կը ցաւէր թէ ինչու խիղճը մաքուր պահած չէ, որով եւ չիկրնար գէթ իր աչքին առջեւն ինք զինքն արդարացընել։

Ամէն մարդ իր կենաց մէջ օր մը, ժամ մը կ'ունենայ, երբ իր յառաջագոյն գործած յանցանքներն իբրեւ ընդդէմ առջեւը կ'ելլեն եւ կեանքն իսկ իրեն դառն ու տաղտկալից կ'ընեն։ Ամենուն համար ալ կու գայ ժամանակ մը, երբ կ'իմանայ թէ երջանիկ ըլլալն ու պարտքը կատարելն իրարմէ կը կախուին։ Աս ծանօթութեան առջեւը՝ երջանկութեան ծաղիկն ի՞նչպէս, կը թարշամի, կը չորնայ։ Ի՞նչպէս ուրախութեան ամենաքաղցր աղբիւրներն ալ կը դառնանան, կը թունաւորին։ Մարդ սիրտը մխիթարելու բան մը չ'ունենար, հառաչանքներն ու սրտի փղձուկները զինքը գրեթէ կը խեղդեն։ Նոյն իսկ վայելմունքներն երազի մը պէս կ'ըլլան, եւ արթնութիւնը շատ շուտ գալով, անոնց սնոտի եւ անցողական ըլլալը կը ցուցընէ։

Աս վիճակին մէջ գտնուելով Լոնէ, զարմանք չէ որ ամէն ընկերութենէ փախչէր եւ գրեթէ բոլոր օրն ու երբեմն նաեւ գիշերուան մէկ մասը հեռաւոր կողմեր առանձին պտըտէր։ Նոյն օրերը հեղ մը բոլոր օրը տխուր ու առանձին թափառելէն ետեւ, երբ որ իրիկունն ուշ ատեն պանդոկը կը դառնար, տեսաւ որ դրան մօտերը Բերսգոֆ տիկինն եւ ուրիշ քանի մը հիւրեր նստած կը խօսակցէին։

Չկրնալով առանց տեսնուելու ներս մտնել եւ չուզելով խօսքի բռնուիլ, քայլերը շուտցուց, որպէս զի միայն բարեւ մը տալով՝ անցնի երթայ։

Սակայն դռնէն ներս մտնելու միջոցին, Բերսգոֆ տիկինն իրեն մօտեցաւ, ու զինքը բազկէն բռնելով, Գիտէ՞ք, ըսաւ, ձեր վրայ կը խօսէինք։

Ասիկայ մեծ պատիւ է ինծի, պատասխանեց Լոնէ։

— Ձեր պատմութիւնը կը պատմէի։

— Ձեմ հասկընար ինչ ըսել կ'ուզէք։

— Կարծեմ՝ ըսածիս մէջ չհասկընալու բան չկայ։ Ձեր անցեալ կենաց դէպքերը կը պատմէի ...։ Աս բանս ամենեւին ձեր մտքէն չէր անցներ. այնպէս չէ՞։

Տիկին, ըսաւ Լոնէ՝ այլայլած. կատա՞կ կ'ընէք։

— Ըսածս կատակ չէ։ Մտիկ ըրէք եւ դատաստանը դուք կտրեցէք։ Դուք Պրէսդ քաղաքը ծնած էք. 1816ին նոյն քաղաքին թիավարութեան բանտին մէջ նաւական վիրաբուժի պաշտօնն ընդուներ էք։ Ձեր ընկերները զձեզ Սդուարդեանց վերջինը կը կոչեն եղեր, թէ ձեր Եդուարդ անուան եւ

թէ ունեցած մեծ դաղափարներնուդ պատճառաւ...։ Ըսածներս ամէնն ալ ստոյգ չէ՞ն։

Այնպէս ստոյգ, պատասխանեց Լոնէ, որ կ'ուզէի իմանալ թէ աս մանրամասն տեղեկութիւններն ուսկից ընդունած էք։

Սպասեցէք. տակաւին բոլոր գիտցածս չզրուցեցի, ըսաւ Բերսգոֆ տիկինը։ Ան ալ գիտեմ որ յանկարծական դիպուածով մը հարստցեր էք, մեծ ժառանգութիւն ընդունելով ձեր մէկ հեռաւոր ազգականէն, զորն որ ոչ ոք կը ճանչնայ եղեր։

Տիկին, տիկին, գոչեց Եդուարդ. կ'ուզեմ գիտնալ որ իմ վրաս ձեղի աս ամէն բաները պատմողն ո՞վ է։ Ի՞նչ, գաղտնի դատաստանական քննութեան տա՞կ ձգուած եմ արդեօք։

Աս խօսքերը Լոնէ այնպիսի կերպով մը զրուցեց, որ Բերսգոֆ տիկինը սկսաւ վախնալ։

Տէր Աստուած, ըսաւ, միտքս զձեզ սրդողցընել չէր. եւ ոչ ալ ձեր գաղտնիքներն իմանալու ետեւէ կ'իյնայի։ Սակայն անտարակոյս հոս մարդիկներ կան, որոնք ինծմէ աւելի ետեւէ կ'ըլլան զձեզ ճանչնալու։ Ձեղի պատմածներս՝ ըստ պատահման ձեռքս անցած Նամակի կտորէ մ'իմացայ։

— Ո՞ւր է Նոյն թուղթը։

— Ահաւասիկ։

Եդուարդ թուղթը ձեռքէն յափշտակեց առաւ, եւ քիչ մը տեղ վեր ի վերոյ աչքէ անցընելով, իմացաւ որ Նոյն Նամակն՝ իր վրայ եղած մանրամասն հարցումներու պատասխան մըն է։

Աս բանս զինքը շատ բարկացուց։ Ան մտածմունքը՝ որ իր ամենուն ծածկել ուզած կեանքն ամենուն յայտնուեր է, եւ ամէն մարդ իր ո՛վ ըլլալը կրնայ ճանչնալ, զինքը շատ խռովեց։ Այլայլութիւնը չկրնալով զսպել, Բերսգոֆ տիկնոջ՝ ինք զինքը ջատագովելու քանի մը խօսքեր ըսաւ, եւ Նամակը դրպանը խոթելով՝ պանդոկ մտաւ։

Կրակոտ երիտասարդին առաջին մտածմունքն ան եղաւ, որ մէկէն Անգղիացւոյն բնակարանը վազէ, եւ հոն իր բոլոր բարկութիւնն անոր վրայ թափէ։ Իրօք ալ սկսած էր դէպ ի ան կողմն երթալ. բայց քանի որ կը յառաջանար, ընելիքին ունենալ կրցած անհաճոյ հետեւութիւններն աչքին առջեւը նկարուելով, քայլերը հետզհետէ կամացցուց եւ վերջապէս կեցաւ։

Մէկ քանի րոպէի խորհրդածութիւնը բաւական եղաւ միտքը բոլորովին փոխելու։ Ուստի եւ ճամբան դարձընելով, իր խուցը քաշուեցաւ։ Հոն քիչ մը հանդարտելէն ետեւ, Նամակը հանեց, մտադրութեամբ կարդաց, եւ տեսնելով որ մէջն իր վրայ տրուած տեղեկութիւններն իրեն խիստ նպաստաւոր էին եւ իր Պր. Պէօռնսին պատմածներուն հաստատութիւն կ'ըլլային, բոլորովին խաղաղցաւ։ Եւ ինչպէս որ կենաց ընթացքին մէջ ամենուն ալ կը պատահի, շուտ մը մէկ ծայրէն մէկալ ծայրն անցնելով, սկսաւ ուրախանալ ան Նամակին վրայ, որն որ իսկզբան մէկէն իրեն այնչափ այլայլութիւն ու բարկութիւն պատճառած էր։

Այսպէս հանդարտելէն ետքը, միտքը դրաւ որ Նոյն Նամակին վրայ ոչ Պր. Պէօռնսին եւ ոչ Մորբէթ օրիորդին խօսք մ'ընէ, հապա Նոյնին անոնց վրայ ըրած ազդեցութեան սպասէ։

Նոյն ազդեցութիւնն իմանալու համար երկայն ժամանակ սպասելու հարկաւորութիւն չեղաւ։ Երկրորդ առտու՝ երբ որ ինք կանուխ դուրս ելած, պանդոկին առջեւի ծառուղւոյն մէջ կը պտըտէր, Անգղիացիք ալ հոն գալով՝ իրեն մօտիկցան։ Երկուքին երեսն ալ խիստ զուարթ էր, միանգամայն վերջին օրերն ըրածներնուն պէս՝ պարզ բարեւով մը իրմէ չբաժնուեցան, հապա սկսան հետը բարեկամութեամբ ու ընտանութեամբ խօսիլ։

Կրնայ ինք իրմէ իմացուիլ թէ իրերուն այսպիսի նպաստաւոր կերպարանք ընդունիլը՝ որչափ մեծ ազդեցութիւն պէտք էր ընել Լոնէին վրայ։ Իրօք ալ ան ժամանակէն իր վրայ անանկ արտաքոյ կարգի փոփոխութիւն մ'եղաւ, որ տեսնողները չէին կրնար հաւատալ թէ միեւնոյն մարդն ըլլայ։ Ասիկայ քանի մ'օր այսպէս յառաջ գնաց, որովհետեւ Անգղիացւոյ բարեկամութիւնն աւելի կ'աճէր՝ քան թէ կը նուազէր, մանաւանդ որ Նոյն օրերը մէկ քանի անգամ Պր. Պէօռնս բաւական յայտնի կերպով հասկցուցած էր, որ ա՛լ իր կողմանէ ընդդիմութիւն չ'ունենար իր քրոջն աղջկան ու Եդուարդայ ամուսնութեան։

Նամակին գտնուելուն հինգերորդ օրը, որ Անգղիացիք դարձեալ մեծ սիրոյ ու բարեկամութեան ցոյցեր տուած էին Լոնէին, աս վերջինն ուզեց իր աստիճանին ու հարստութեան համեմատ յիշատակով մը Մորբէթ օրիորդին հետ ունեցած կապն ամրացընել։ Ուստի եւ խուցը դարձածին պէս, դարանը բանալով, փառաւոր գլոց մը դուրս հանեց, որուն մէջի իրարմէ գեղեցիկ ականակալ զարդերէն, ծանրագին քանդակագործ ճարմանդ մ'առաւ, որ օրիորդին խաւրէ։

Եւ որպէս զի ոչ անիկայ եւ ոչ մնրեղբայրն ընդդիմութիւն կարենան հանել, հետը մէկտեղ խաւրելու համար՝ աս երկտող գիրը գրեց.

Աս ճարմանդն ընտանեացս մէջ շատոնցուընէ մնացած յիշատակ մըն է։ Ամենէն վերջը գործածողն եղած է մայրս, որն որ նոյնն իմ ձեռքովս իր ապագայ աղջկան կու տայ։

Գիրը գրելուն պէս՝ ճարմանդին քովը դրաւ, երկուքը մէկտեղ ծրար մ'ըրաւ կնքեց, վրան Պր. Պէօռնսին անունը գրեց, եւ պանդոկին մարդիկներէն մէկը կանչելով, Անգղիացւոյն բնակարանը խաւրեց։

Եթէ Նոյն միջոցին Եդուարդայ քովը կէս մը մտադիր մէկը գտնուէր, անտարակոյս կը զարմանար աս ամէն գործողութիւններն ընելու ժամանակն անոր վրայ նշմարուած այլայլութիւնը տեսնելով։ Սենեակը մտնելուն ու ծրարիկը խաւրելուն միջոցին՝ երեսնե-

րուն վրայ արտաքոյ կարգի գունատութիւն մը կը տիրէր, ձեռուըները կը դողդողային. սիրտն այնպէս սաստիկ կը բաբախէր, որ առանց չափազանցութեան կրնայ ըսուիլ թէ քովը գտնուողը կրնար ձայնը լսել: Աս այլայլութիւնը՝ որն որ գզրոցը բացած ժամանակ արտաքոյ կարգի սաստկացած էր, թղթին մէջ մօրն անունը գրած ատենը վերջին աստիճանի հասաւ, այնպէս որ քիչ մնաց գրիչը ձեռքէն կ'իյնար: Մէկ երկու անգամ սրտին խորքէն սաստիկ հառաչանքներ հանեց, աչուըներն արցունքով լեցուեցան: Բարկութեամբ մը գզրոցը գոցեց ու դարանին մէկ կողմը նետեց:

Ըրած գործողութեան եւ իր վրայ տիրող աս զգածմանց տարբերութեան պատճառն ի՞նչ էր արդեօք: Կարելի է ասոր ալ պատճառն իր անցեալ կենաց մէջն էր, զորն որ այնպէս մեծ ճգամբ ամենուն ծածուկ պահել կը ջանար: Գուցէ ժամանակը մեղի ալ կը յայտնէ:

Պիտի շարունակուի:

ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

Իտալիայի համառօտ պատմութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ՝ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ա. ՄԻՋՈՑ

1789—1815.

Նոյն 1813 տարին Գերմանացիք՝ մանաւանդ Պրուսիացիք ազգովին ոտք ելլելով, Նաբոլէոնին զօրու թիւնը բոլորովին խորտակելու եւ իրենց ազգային անկախութիւնը կամ ազատութիւնը նորոգելու համար վերջին ճիգն ի գործ դնելու եռանդմամբ զէնք առնուլ սկսան: Աս եռանդման ու բաղձանաց համեմատ նոյն տարւոյն սկիզբէն Եւրոպայի տէրութիւնները սկսան իրարու հետ դաշնակցիլ հասարակաց թշնամին կատարելապէս յաղթելու համար: Ռուսիա, Պրուշ, Շուետ, Անգղիա, ետքէն Աւստրիա ալ միանալով՝ (1813. Փետր. 27 — Օգոստ. 13.) Վեցերորդ դաշնակցութիւնը հաստատեցին, որուն յաջողելովն աս հզօր ու ահաւոր աշխարհակալին կատարեալ պարտութիւնն ու անկից ետքը Եւրոպայի ընդհանուր խաղաղութիւնը հետեւեցաւ: — Ինչպէս այլեւայլ տեղեր՝ ուր Նաբոլէոն եւ իր դաշնակիցները բանակ ու զօրք ունէին, դաշնակցաց զօրքերը քաջ զօրապետաց հրամանին տակ պատերազմելու կ'երթային, սոյնպէս եւ Աւստրիայի զօրաց մէկ մասը՝ 80,000 հոգի Հիլլէր զօրապետին հրամանին տակ Լիւրիկէ գրաւելէն ետքը՝ Ալպեան լեռներն անցնելով Իտալիա մտաւ: Եւգինէոս փոխարքան, ասոնց դէմ Մարտի սկիզբները (1813) պատերազմը սկսաւ, որուն մէջ երբեմն մէկ կողմը երբեմն մէկալ կողմը յաջողութիւն կ'ունենար: Բայց վերջապէս Եւգինէոս նորէն յաղթուելով, հարկադրեցաւ (Նոյեմ.) Ատիճէին վրայէն անցնիլ ու մինչեւ Մինչիոյ ետ քաշուիլ. որով նոյն (1813) տարւոյն վերջը Լոմբարտիայի մեծ մասն Աւստրիայի ձեռքն անցած էր: Եւ որովհետեւ չէ թէ միայն ինք Եւգինէոս (1814. Ապր.) Իտալիայի մէջ իր զօրքովը թշնամւոյն դէմ պատերազմը շարունակելու անկարող էր, հապա նաեւ ուրիշ տեղեր ալ Նաբոլէոնին զօրքերը դաշնակցաց զօրքերէն կը յաղթուէին, անոր համար պարտաւորեցաւ (Ապր. 16.) Աւստրիացւոց Պելլեկարտ զօրապետին հետ, որն որ Հիլլէրին յաջորդած էր, զինադադար ընելու եւ Մանդուայի բերդին մէջ մնալու: Սակայն չուզեց ուրիշ տէրութեանց դաշնակցութեան մէջ մտնելով՝ անոնց կամօքը Նաբոլէոնին դէմ թշնամութեան դրօշը բանալ, հապա անոր վրայ ունեցած սիրոյն ու հաւատարմութեան մէջ մինչեւ ցվախճան հաստատ մնաց:

Ասոր ներհակ ընթացք մը բռնեց Նաբոլէոնին քեռայրը՝ Նէապոլսոյ Յովակ. Միւրա թագաւորը: Ասիկայ Լիբսիայի նշանաւոր պատերազմէն (1813. Հոկտ. 16. 17. 18.) կատարեալ պարտութեամբ իր մնացած զօրքովն իր երկիրը դառնալէն ետքը, մտածելով որ ալ Նաբոլէոնին իշխանութիւնը կորսուած ու օգնելու զօրութիւնը հատած է, անոր կողմն ու դրօշը թողուց ու սկսաւ Աւստրիայի հետ բանակցութիւն ընել. եւ քանի մը առաջարկութիւններու հաւանելով, (1814, Յունու. 11.) դաշն դրաւ, որուն զօրութեամբ Աւստրիայի կայսրն իրեն կը խոստանար զինքը Նէապոլսոյ գահին վրայ հաստատ պահելու ջանալ: Քանի մը օր ետքը Միւրա իբր յազատութիւն քահանայապետական երկրին իր զօրքովը գնաց Հռոմ բռնեց. քիչ մը ետքն ալ Աւստրիայի զօրացը հետ մէկտեղ Տոսկանա առաւ: Անգղիացիք Միւրային հաւատարմութեան ու անկեղծութեան վրայ վրստահ չըլլալով՝ իրեն հետ դաշն դնել չուզեցին. միայն Աւստրիայի խորհուրդին հետեւելով (Փետր. 3.) զինադադար ըրին: Եւ որովհետեւ դաշնակցաց պատերազմը Նաբոլէոնին դէմ դեռ յառաջ կ'երթար, անոր համար Միւրա ալ (Փետր. 15.) Գաղղիայի դէմ պատերազմ հրատարակեց: Բայց աս պատերազմին ատենն անանկ ընթացք մը բռնեց՝ որ դաշնակիցք իրեն վրայ ունեցած յոյսերնին կորսնցուցին ու հասկցան որ ինք ներքուստ դեռ Նաբոլէոնին կողմը կը հակի: Սակայն իրենք աս կողմանէ շատ վախնալու պատճառ չունէին. արդէն Աւստրիացւոց զօրքը Մինչիոյի ու Բոյի քովերը Իտալիայի թագաւորութեան փոխարքային յաղթած ըլլալով, Գաղղիացւոց զօրութիւնն Իտալիայի մէջ կոտրած ինկած էր: Ասկից աւելի՝ արդէն իրենց զինուց ետեւէ ետեւ ստացած յաղթութիւններովը՝ գլխաւոր թշնամին ալ բոլորովին ընկճած էր: Վասն զի իրենց միացեալ զօրութեան դէմ Նաբոլէոնին ամէն հնարքները պարապի ելլելէն ետքը՝ աս անխոնարհելի մարդն ի հարկէ խոնարհեցաւ ու (1814. Ապր. 6.) թէ իր անձին ու թէ իր որդւոյն համար Գաղղիայի, Իտալիայի եւ ուրիշ ամէն երկիրներու վրայ ունեցած վեհապետական իշխանութենէն հրաժարեցաւ: Ասոր վրայ Փարիզ ժողված վեհապետները (Ապր. 11.) վճիռ տուին ու հաստատեցին որ

Նաբոլէոն Պոնաբարդէ՝ կայսր անունը պահելով, Իտալիայի մէջ Ելպա կղզւոյն վրայ միայն իբրեւ անկախ վեհապետ իշխէ եւ Գաղղիայէն տարէ տարի երկու միլիոն ֆրանգ ընդունի։ Իր ամուսինը Մարիամ Լուիզ՝ կայսրուհի անունը պահելով, Բարմայի, Բիաչէնցայի ու Կուասդալլայի դքսական երկիրներուն վրայ մինչեւ յմահ իշխէ։ Իսկ մինչեւ ան ատեն Իտալիայի թագաւորութեան փոխարքայ ըլլող Եւգինէոս Պոհառնէ իշխանին համար դաշնակիցք պատշաճական հատուցում մ՚ընելու խորհին։

Նաբոլէոն (1814. Մայ. 4.) Ելպա կղզին գնաց ու սկսաւ իր փոքր տերութիւնը վարել. իսկ Փարիզ ժողված վեհապետները (Մայ. 30.) Գաղղիայի Լուդովիկոս ԺԸ. թագաւորին հետ խաղաղութեան դաշն դնելէն ետքը՝ Եւրոպայի դահերուն ընկճած ու անշքացած իշխանութիւնը միաբան խորհրդով կարգի դնելու համար Վիէննա դացին։ — Պուրպոնեան ցեղը Գաղղիայի մէջ Եւրոպայի վեհապետաց միաբան հաւանութեամբ թագաւորական գահին վրայ նորէն հաստատուելէն ետքը՝ միայն Նաբոլէոնին կամքն ու կարգաւորութեամբը Իտալիայի թագաւորութեան վրայ փոխարքայ դրուող Եւգինէոս Պոհառնէ ալ չէր կրնար Գաղղիայի զօրքը՝ զորն որ Նաբոլէոն իրեն տուած էր, Իտալիայի մէջ պահել ու անոնցմով սկսած պատերազմը յառաջ տանիլ։ Ուստի Մանդուայի մօտ, ինչպէս ըսինք, Աւստրիայի Պելլեկարտ զօրապետին հետ զինադադար ընելէն քանի մը շաբաթ ետքը՝ Գաղղիացի զօրքն իրենց հայրենիքը խաւրեց, բայց ինքն ալ անոնց հետ Իտալիայէն դուրս չելաւ, հապա Մանդուայի բերդին մէջ իտալացի զօրքով մնաց։ Ինչու որ կը յուսար թէ Իտալիայի թագաւորութիւնը՝ (1805 Դեկտ. 26.) Բրեսպուրկի խաղաղութեան դաշինքէն առաջ ունեցած սահմաններուն մէջ՝ դաշնակցաց հաւանութեամբ հաստատուն կը մնայ, եւ ինք Իտալացւոց շատերուն բաղձանացը համաձայն՝ նոյն թագաւորութեան թագը կ՚ընդունի։ Բայց իրերն իր մտածածէն եւ յուսացածէն շատ տարբեր ընթացք ու ելք ունեցան։

Դեռ Նաբոլէոն Գաղղիայէն չելած՝ Միլանի ծերակուտին Մելցի դահերէցին առաջարկութեան համեմատ՝ ծերակոյտը (Ապր. 20.) սահմանեց որ Փարիզ գրտնուող վեհապետներուն պատգամաւորներ խաւրուին, որոնք անոնց թէ Իտալիայի անկախութիւնն ու թէ Եւգինէոս փոխարքային իրենց թագաւոր դրուիլն առաջարկեն։ Ծերակոյտը ներսը աս խորհուրդն ըրած ատենը՝ դուրսը փողոցը Եւգինէոսին հակառակ ըլլող կողմնակցութիւնը ժողված՝ ահագին ձայնով կ՚աղաղակեր. "Կեցցէ՛ հայրենիք. զԵւգինէոս չենք ուզեր. Գաղղիացի չենք ուզեր։" Այսպիսի աղաղակներով ու սպառնալիքով ծերակուտին անդամները զարհուրեցընելով ցրուեցին։ Եղբէն կատաղութեամբ ելեւմտից պաշտօնեայ Բրինային պալատը վազեցին ու զինք դուրս քաշելով այնչափ ծեծեցին՝ որ խելքը հոն մեռաւ։ Նոյնը կ՚ուզէին նաեւ վերոյիշեալ Մելցի դահերէցին ալ ընել. բայց իր բարեկամներէն մէկը ճարպկութեամբ մը զերեկը արգելեց։ Եւգինէոս Մանդուայի մէջ աս անկարգութեանց դոյժն ընդունելով՝ շատ բարկացաւ, ու Իտալիայի թագաւորութեան յաջողելուն վրայ յուսահատելով՝ Մանդուայի բերդն Աւստրիացւոց յանձնեց ու ինք իր ընտանիքովն ու Իտալիայի մէջ դիղած գանձերովը Պաւիերա իր աներոջը՝ Մաքսիմիլիանոս Յովսէփ թագաւորին քովը գնաց։ Իսկ Միլանի մէջ խորհրդականք մէկտեղ ժողվեցան ու առժամանակեայ կառավարութիւն կամ խնամակալութիւն մը դրին, որն որ շուտ մը Փարիզ ըլլող վեհապետներուն պատգամաւորներ խաւրեց խնդրելու համար՝ որ Իտալիայի թագաւորութիւնն Աւստրիայի կայսերական տան իշխաններուն մէկուն տակ անկախ տերութիւն մ՚ըլլայ։ Բայց Աւստրիայի կայսրը Փրանկիսկոս Ա. իրենց պատասխանեց թէ "Ես Իտալացի եմ. Լոմբարտիա իմ զէնքերովս նուաճեցաւ. ես իմ հրամաններս ու կարգաւորութիւններս Միլան կը խաւրեմ կը ծանուցանեմ։" Ասոր վրայ (Ապր. 28.) Աւստրիայի զօրքը Միլան մտաւ ու (Մայ. 23.) Պելլեկարտ զօրապետը յանուն նոյն կայսեր ղանիկայ դրաւեց եւ նոր կառավարութիւնը սկսաւ։ Ասանկով Նաբոլէոնին կանգնած Իտալիայի թագաւորութիւնը՝ տասը տարիի չափ տեւելէն ետքը՝ վերջացաւ։

ՔԵԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

Զարմանալի կապիկ մը։

Լը Վայլեան գաղղիացի բնապատումը Հարաւային Ափրիկէ ճամբորդութիւն ըրած ատեն՝ ընտանի կապիկ մ՚ունէր, որուն անունը Քիզ դրած էր ու վրան հետեւեալ զարմանալի ու զուարճական դէպքերը կը պատմէ։ Երբ որ անանկ պտուղներ կամ արմատներ կը գտնէինք, կ՚ըսէ, զորոնք տեղացի ընկերներս չէին ճանչնար, Քիզ զանոնք չճաշակած՝ անոնց ձեռք չէինք դպցներ. եթէ ինք զանոնք մէկդի ձգէր, ան ատեն անհամ կամ վնասակար ըլլալնին իմանալով՝ կը նետէինք։ Քիզ ինծի միշտ աղէկ պահպանութիւն ընելու պատուական յատկութիւնն ալ ունէր. թէ գիշեր եւ թէ ցորեկ վտանգի նոյն իսկ ամենափոքր երեւոյթ մը տեսնելուն պէս, կը ցատքէր ոտք կ՚ելլէր։ Անոր ճչելէն կամ վախի նշաններէն թշնամւոյ մը մօտ ըլլալը կը գուշակէինք, թէեւ շները նշան մը չտային։ Ամենքը՝ շներն իսկ անոր արթուն հսկողութեան վրայ անանկ վստահ էին, որ խիստ հանդարտ քուն կ՚ըլլային։

Որսի ելած ատենս Քիզն ալ հետս կ՚առնէի. աս զարմանալի կապիկը՝ երբ որսի ելլելիքս կ՚իմանար, ուրախութեամբ կը լեցուէր։ Խէժը խիստ սիրով ուտելուն, ճամբան խէժ գտնելու համար մագլցելով ծառերու վրայ կ՚ելլէր։ Երբեմն ինծի համար ալ ժայռերու ճեղքուածներուն կամ ծառերու խոռոչներուն մէջ մեղր կը գտնէր։ Բայց ադին անդին ցատքռտելէն ետքը, եթէ իր սասիկ քաղցն անցընելու ոչ խէժ եւ ոչ մեղր կը գտնէր, ան ատեն ուրիշ բան գտնելու հետ կ՚ըլլար։ Գլխաւորաբար գտածներն էին այլեւայլ արմատներ, որոնց մէկ տեսակն

անանկ զովացուցիչ ու համեղ էր, որ ես իրեն անիրաւութիւն ընելով՝ գրեթէ միշտ կէսը ձեռքէն կ'առնէի։ Բայց Քիզն բնութիւնը խորամանկ էր։ Անանկ արմատ մը դանելուն պէս, եթէ ես քովը չգտնուէի՝ որ մէկ մասը ձեռքէն անմիջապէս առնում, կարելի եղածին չափ հապճեպով սպառելու կը նայէր, մէկալ կողմանէ ալ աչուքներն անթարթ վրաս կը սեւեռէր։ Հասարակօրէն իրմէ փոչափ հեռու ըլլալս չափելով, անանկ գործքի ձեռք կը զարնէր. բանեցուցած զգուշութիւնները շատ հեղ կը յաջողէին, այնպէս որ միշտ ամէն բան լմընալէն ետեւ կը հասնէի։ Իսկ եթէ անանկ հանդիպէր՝ որ ըրած հաշիւները գլուխ չելլելով, կարծածէն յառաջ վրայ հասնէի, արմատները ծածկելու կը ջանար. բայց սաստիկ ապտակներով կը ստիպէի որ իմ մասս հանէ տայ։ Ի վերայ այսր ամենայնի իրեն հետ խիստ վարուելուս համար ինծի թշնամութիւն կամ ատելութիւն չէր ցուցներ, այլ միշտ իրարու սերտ բարեկամ էինք։

Ճամբայ ըրած ատեննիս՝ երբ որ Քիզ կը յոգնէր, շներէս մէկուն վրայ կը ցատքէր, որն որ յօժարութեամբ զինքը երկայն ատեն կը տանէր։ Շներէս մէկը՝ որ մէկալներէն մեծ ու զօրաւոր էր, ամէն անգամ ճարպկութեամբ աս ծառայութենէն պրծելու հնարք կը գտնէր։ Քիզ անոր կռնակը ցատքելուն պէս, շունը կը կենար եւ թող կու տար որ մենք յառաջ երթանք, եւ անանկ ալ տեղն անշարժ կը մնար։ Ընդ հակառակն Քիզ իր նպատակին հասնելու համար՝ յամառութեամբ վրան կը կենար։ Բայց երբ որ զմեզ աչուքներէն կը կորսընցրնէր, ալ ինքնալու կը ստիպուէր։ Անկէ ետքը կապիկն ու շունը բոլոր զօրութեամբ վազելով՝ դարձեալ մեզի հետ կը միանային։ Ասոր մէջ շան հնարագիտութիւնն ալ կը տեսնուէր. որովհետեւ թող կու տար որ կապիկն իրմէ յառաջ երթայ, որպէս զի չըլլայ թէ մէյ մ'ալ յանկարծ վրան ցատքէ։ Քիզ շներուս վրայ ընդհանրապէս իշխանութիւն մը կը բանեցրնէր։ Երբ որ կերակուր կերած ատեն՝ քովը շուն մ'երթար, ապտակ մը զարնելով՝ շուտ մը քովէն կը վռընաէր։

Քիզ՝ օձը դուրս հանելով, ուրիշ բոլոր անասուններէն աւելի՝ իր նմաններէն կը վախնար։ Հեռուանց կապիկներուն լերանց վրայ ճչելն ու կանչուրտելը լսելով՝ կը վախնար. բայց եւ այնպէս իրենց պատասխան կու տար։ Իսկ մօտեցած ատեննին՝ զարհուրելի աղաղակներ հանելով՝ կծիկը կը դնէր, եւ մեր ոտուքներուն մէջ մտնելով՝ բոլոր մարմնովը կը դողար։ Հաղիւ թէ մեծ աշխատութեամբ կրնայինք զինքը հանդարտեցրնել, որով առջի զարհուրանքէն կամաց կամաց ինք իրեն կու գար։

Աղէկ՝ գոցուած կողովը զարմանալի ճարտարութեամբ կը բանար, ամէն տեսակ ուտելիք կը գտնար, բայց աւելի եւս կաթ՝ զորն որ խիստ կը սիրէր։ Իմ մարդիկներս ասոր համար զինքն աղէկ կը ծեծէին. բայց պարապ տեղ, վասն զի վրան ամենեւին փոփոխութիւն չէր տեսնուեր. ես ալ երբեմն խարազանս անոր վրայ կը գործածէի, բայց հետեւութիւնն աս կ'ըլլար որ կը փախչէր ու գիշերը կոխելէն ետքը խցիկս կը դառնար։ Հեղ մը բակլայ եփած ու պնակով մը սեղանիս վրայ դրած էի. յանկարծ ականջս անծանօթ թռչնոյ մը ձայնը կու դայ։ Անմիջապէս կերակուրը ձգելով՝ հրացանս կ'առնում, խցէն դուրս կ'ելլեմ։ Քառորդէ մը թռչունը ձեռքս ներս մտած ատենս, ի՞նչ տեսնեմ. սկաւառակին մէջ բակլայի հատ մ'ալ չէր մնացեր։ Քիզ զանոնք գողցած ու անեւրեւոյթ եղած էր։ Հասարակօրէն ասանկ չէր ըներ. գողութիւն մ'ընելէն ետքը միշտ թէյ խմելու ատենս կու գար եւ անտարբերութեամբ իր սովորական տեղը կը նստէր, իբրեւ թէ բան մը պատահած չըլլար. իսկ նոյն իրիկունն ամենեւին չերեւցաւ։ Երկրորդ օրն ալ զինքը չտեսնելով, սկսայ կարծիքի երթալ որ բոլորովին կորսուած չըլլայ։ Երրորդ օրը ջուր բերելու գացող մարդիկներէս մէկն ըսաւ որ զՔիզ տեսայ, բայց դարձեալ շուտ մ'աչուքներէս ինք զինքը ծածկեց։ Առանց ժամանակ կորսընցընելու՝ շներս հետս առի, ան տեղուանքը պտրտելու ելայ։ Մէյ մ'ալ Քիզին աղաղակն ականջս հասաւ. աս զարմանալի կապիկը սովորաբար նոյն ձայնը կը հաներ զինքը հետս որսի չառած ատենս։ Զորս կողմը նայելէն ետքը, վերջապէս տեսայ որ ծառի մը մեծ ճիւղերուն ետեւը պահուրտելու կը ջանար։ Ան ատեն բարեկամական եղանակաւ զինքը կանչեցի, նշան ընելով որ ինծի դայ. բայց կ'երեւար թէ վրաս չէր վստահեր։ Ուստի ծառին վրայ ելայ եւ դիւրութեամբ բռնեցի, ինչու որ կեցած տեղէն չշարժեցաւ. եւ մէկտեղ բնակարաններս դարձանք։ Հոն բնականապէս արժանի եղած պատժոյն կը սպասէր. իսկ ես իրեն բան մը չըրի, վասն զի գիտէի թէ օգուտ չիկրնար ունենալ։

Քիզ քովէս երբեք չէր հեռանար, նոյն իսկ ան ատեններն ալ՝ երբ որ արեւուն կիզիչ ջերմութենէն այրած, օրուան աշխատութիւններէն յոգնած եւ քրտինքի մէջ թաթխուած, աս չոր տեղուանքը քիչ մը ջուր գտնելու համար փուճ տեղ կ'աշխատէի։ Երբեմն կեցած տեղերնէս հեռանալով, իր սուր հոտառութեամբն այլեւայլ օգտակար տնկեր երեւան կը հանէր։ Թէ որ տնկերուն արմատները հողին մէջ խորունկ մտած կ'ըլլային, թաթերովը կը սկսէր հողը փորել, ես ալ դանակովս իրեն օգնութեան կ'աճապարէի, եւ գտած պատուական արմատնիս մէջերնիս մեծանձնութեամբ կը բաժնէինք։ Բնակութեանս մէջ անհոգութեամբ կամ որ եւ իցէ եղանակաւ յանցանք մը գործուելուն պէս, եղածը Քիզին վրայ կը ձգուէր, եւ գրեթէ միշտ իրաւամբ։ Հեղ մը նշմարեցի որ հաւուս ածած հաւկիթները շարունակ կը դողցուէին. ուզեցի իմանալ թէ արդեօք աս դէպքիս մէջ ալ յանցանքն անոր է, թէ չէ։ Աս վախճանաւ առտու մը դարանի մտայ, եւ սպասեցի մինչեւ որ հաւն իր կարկաչովն իմացընէ թէ հաւկիթ ածեր է։ Քիզ ալ կեցած տեղոյս մօտերը նստած էր։ Հաւուն առաջին կարկաչը լսելուն պէս, կը ցատքէ կ'երթայ հաւկիթը յափշտակելու։ Բայց զիս տեսնելով, մէկէն կը հանդարտի, ետեւի ոտուքներուն վրայ ադին անդին կը սկսի խաղալ, մէկ կողմանէ ալ անտարբերութեամբ աչքին ճոթոցին ինծի նայիլ. կարճ ըսելու համար՝ իր բոլոր խորամանկութիւնն

ի գործ կը դնէր, որպէս զի զիս խաբէ: Բայց իր կեղծաւորական գործքերը զիս կասկածանացս մէջ աւելի կը հաստատէին: Զինքը խաբելու մտօք, կռնակս դէպ ի հաւուն կեցած կողմը դարձուցի, իբրեւ թէ չեմ տեսներ: Անմիջապէս Քիզ մէկէն ցատքեց հոն գնաց: Ետեւէն վազեցի, եւ ճիշդ ան վայրկենին՝ վրայ հասայ, երբ որ հաւկիթը կոտրած եւ ուտելու զբաղած էր: Ա՛լ չարաճճի սրիկային ըրածին չկրցայ դիմանալ, աղէկ մը ծեծ քաշեցի. բայց ի՛նչ օգուտ. անկէ ետեւ ալ թարմ հաւկիթ գողնալէն ետ չէր կենար:

Կապիկն այնպիսի անասուն մըն է, որ կրթուելու ամենեւին չիգար: Իսկ ըրած ծառայութիւններն աւելի անձնական շահու քան թէ տիրոջը սիրոյն համար կ՚ընէ: Իրեն պէս ճարտար ու խաբեբայ անասուն ստուգիւ չիգտնուիր. իսկ գործելու եկած ատեն՝ ապուշ եւ անյաջող է: Հազիւ շատ հեղ՝ անօթի ձգելով ու ծեծելով՝ կրնայ մարդ իրեն մէկ քանի արուեստ սորվեցընել. իսկ բնական պակասութեանցը գալով, զանոնք շտկելն անկարելի է: Բնութեամբ շատակեր, գող, բարկացոտ եւ սխակալ է. եւ վայրենեաց ըսածին պէս, ստախօս չըլլալուն միակ պատճառը՝ խօսելու կարողութիւն չունենալն է: Ձեռքէն հաւկիթ մ՚ազատելու համար՝ կը ստիպուէի միշտ պէսպէս միջոցներ գործածել, ապա թէ ոչ՝ բան մ՚ընդունիլն անկարելի էր: Հաւու մը կարկաչը լսելուս պէս՝ միշտ շներէս մէկը կը խաւրէի որ հաւնոցն երթայ, հաւկիթն ինծի բերէ: Իսկ մեր չարաճճի Քիզը հաւկիթը ձեռք բերելու համար՝ կրնամ ըսել որ հաւուն կարկաչին խիստ աւելի մտադիր էր. որով միշտ նախ եւ առաջ հաւնոցը հասնելով հաւկիթը կ՚առնէր: Աս պատճառաւ շատ անգամ բան մը չէի ընդուներ. շունը յաղթած ատեն, ուրախութեամբ կը վազէր կու գար ու հաւկիթն ինծի կը յանձնէր: Նոյն իսկ աս դէպքին մէջ Քիզ առանց յուսահատելու՝ շան ետեւէն կ՚երթար, մռնչելով ու խոժոռութեամբ մ՚իրեն սպառնալով: Իսկ ինք հաւկիթը ձեռք որ ձգէր, ծառի մը վրայ ցատքելով՝ կը սպառէր, կեղեւանքն ալ վարը հակառակորդին առջեւը կը նետէր, կարծես թէ զինքը բարկութեան գրգռելու համար:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

Ոստրէի մշակութիւնը:

Եւրոպայի քանի մը ծովեզերեայ քաղաքներու մէջ (առանձինն՝ Վենետիկ, Թրիէստ, եւ այլն,) հիմայ մեծ ջանքով միջոցներ ու հնարքներ ի գործ կը դրուին այլեւայլ տեսակ ծովային ժժմունքը, մանաւանդ ամենէն աւելի ոստրէն (ստրիտէա) մասնաւոր ընդարձակ ձկնարաններու կամ ձկնատեաններու (vivier) մէջ խնամելու, պահելու եւ սնուցանելու: — Գաղղիայի մէջ վաճառականութեան աս շահաւոր ճիւղը շատ մեծ խնամքով յառաջ կը տարուի: Սակայն ամէն տեղերէն աւելի աս բանիս մէջ Հիւսիսային Ամերիկացիք շատ յառաջադէմ են: Հիւսիսային Ամերիկայի Վիրգինիա նահանգին մէջ արտաքոյ կարգի մեծ բազմութիւն ոստրէի դէպ ի երկրին հիւսիսային կողմերը կը խաւրուի, որ հոն վեց մինչեւ տասն՚ութը ամիս մասնաւոր ձկնատեաններու մէջ պահուելէն ու սնուցուելէն ետքը ծախուին: Նոյն նահանգին մէջ 1859ին 20 միլիոն կապիճ կամ չափ (bushels) ոստրէ խնամուեցաւ ու ծախուեցաւ, որոնց գինը գրեթէ նոյնչափ տոլարի (1 տոլար = 20 ղ.) կը հասնէր: — Հոն ոստրէ որսալու կամ հանելու համար 250 նաւակք կը զբաղին. որոնք տարին քանի մը հեղ որսորդութեան կ՚ելլեն ու աս որսորդութեան ժամանակը տասն օր կը տեւէ: Ամէն հեղ որսուած ոստրէները Պալդիմոր քաղքին ոստրէի վաճառականները մէկանց կամ միահամուռ (en gros) քիչ գնով կը գնեն: Նոյն վաճառականներէն ոմանք ամէն օր 8—10 տակառաչափ (ամէն մէկ տակառաչափը = 20 կենդինար կամ գանդար) ոստրէի միս, այսինքն խեցիէն հանուած ոստրէ, թիթեղէ տուփերու կամ փայտէ սնտուկներու մէջ երկաթուղիներու վրայէն ամէն դի կը խաւրեն: Ոստրէի միսը թարմ մնալու համար նոյն թիթեղէ կամ փայտէ պահարանները սառոյցի մէջ կը պահուին: Ոստրէի խեցիներն ալ առանձինն կը ծախուին, զորոնք ծեծելով ու փոշի ընելով՝ տեղացիք երկիր պարարտացընելու համար կը գործածեն: Ասոնց մէկ միլիոն կապիճը 20,000 տոլարի կը ծախուի: — Երկու հարիւր յիսուն նաւակներ այլեւայլ տեղերէն դէպ ի Նիւհաւն ծովեզերեայ քաղաքը ոստրէ կը տանին. ուր 20 հատ վաճառականութեան տներ զբաղած են մինակ աս ոստրէները բանալու, մսերը հանել տալու եւ տուփերու մէջ դնելով՝ երկաթուղիներու վրայէն բոլոր նահանգին մէջ խաւրելու: Հազարաւոր գործաւորներ ոստրէ բանալու եւ հանելու կը զբաղին, որոնց ամէն մէկն օրը 3750 ոստրէ կրնայ բանալ ու երկու տոլար վաստըկիլ: — Վիրգինիա նահանգին տեղական պաշտօնէին ճիշդ հաշուին համեմատ՝ ոստրէէն, կրիայէն եւ այլն, ամէն տարի ժողվուած ստակին գումարը 25 միլիոն տոլարի կը հասնի: — Յամի 1860ին Լոնտոնի ձկնատեանները 496 միլիոն ոստրէ տարուեցաւ: Լոնտոնի մէջ այսչափ ոստրէէն զատ՝ հասարակօրէն տարին 114 միլիոն մեծ խեցգետին (ըստագող) եւ 800 միլիոն մանր խեցեմորթներ կ՚ուտուին, որոնց ամենուն գինը մէկանց 56 միլիոն Ֆրանգի կը հասնի: Հիմայ Փարիզի մէջ տարին իբր 100 միլիոն հատ ոստրէ կը ծախուի. ուր որ 1804ին միայն 17 միլիոն հատ ծախուած էր:

Ամերիկայի մէջ արհեստով պահուած ու սնուցուած ոստրէի ու անկից ետքը ձկան ականջի կամ խեցիայի (միտիայ) այսպէս շատ սպառիլն ու անկից յառաջ եկած շահը՝ Եւրոպայի քանի մը ծովեզերեայ քաղաքներն, ինչպէս ըսինք, Վենետիկ, Թրիէստ եւ այլն, ծանուցուելով, հիմայ շահադէտ հմուտ անձինք ամենայն հնարիւք կը ջանան նոյն կերպերն ու միջոցները բանեցընելով՝ նոյն օգուտը յառաջ բերել: Արդէն Վենետիկի մէջ քանի մը յաջողակ անձինք գլուխ եղած են ու ոստրէի մշակութիւնն Ամերիկացւոց պէս յառաջ տանելով յաջողցուցին՝ խեցիներէն հանուած ոստրէի միսը տուփերու մէջ դնելով հեռու տեղեր խաւրել: Վիէննայի մէջ աս

ոստրէները շատ յարգ դտան, յաջողութեամբ ծախուեցան ու յաճախ կը փնտռուին։ — Սոյնպէս եւ ձկան ականջի (ծոքոյ) խնամքը հիմայ նոյն Վենետիկ քաղքին մէջ մասնաւոր փութով զարգացընելու փոյթը շատ կենդանացած է։ — Ա՛ս նիւթին, այսինքն ոստրէի ու ձկան ականջի մշակութեան վրայ հմուտ մատենագիր մը նոյն քաղքին մէջ նորերս ընտիր գրուածք մը հրատարակեց, որուն մէջ աս կտորիս վրայ ամէն կարեւոր տեղեկութիւնները կը բովանդակին։

Ա՛ս փոյթն ու ջանքը մեր ազգային վաճառականաց, առանձինն Կոստանդնուպոլսոյ մէջ, արդեօք գրգիռ մը չի՞կրնար բլլալ՝ վաճառականութեան աս ճիւղին վրայ մտադրութիւններն դարձընելու. եւ իրենք ալ իրենց մօտ ծովուն վերոյգրեալ բերոյ առատութենէն շարժելով, կարեւոր տեղեկութիւններ ու հմտութիւն ստանալէն ետքը, յարմար միջոցներ բանեցընելով՝ իրենց մէջ ալ վաճառականութեան աս ճիւղը ծաղկեցընելու, ուսկից թէ իրենց եւ թէ տերութեան մեծ շահ ելլելիքը տարակուսի տակ չի կրնար իյնալ։

*
†

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Այնուայր բնական երեւոյթներուն յուծումն։

Մեքենական գործողութիւններ իբրեւ ջերմութեան աղբիւր։

335· Մեքենական գործողութեամբ ջերմութիւն ի՞նչպէս յառաջ կը բերուի։ — Ա· Հարմամբ, Բ· Շփմամբ, Գ· Խտացուցմամբ կամ ճնշմամբ, Դ· Էլեկտրականութեամբ։

Էլեկտրականութիւնն ան ժամանակ միայն ջերմութիւն կը պատճառէ, երբ որ աղէկ չհաղորդող մարմնոյ մը հետ շօշափման մէջ կը մնէ։

Ա· Հարում։

336· Հարում ըսելով ի՞նչ կ'իմացուի։ — Հարումը զարնելու գործողութիւնն է, զորն որ օրինակի աղագաւ, դարբին մը երկաթի կտոր մը սալի վրայ մրճով ծեծած կամ կռած ատեն ի գործ կը դնէ։

337· Ի՞նչ բանի համար երկաթը կռելով հրաշէկ կը դառնայ։ — Վասն զի հարումը մեռաղին հիւլէները կամ ամենափոքր մասերը կը խտացընէ, եւ ծածկեալ ջերմութիւնը զգալի կ'ընէ։

Խտացուցմամբ՝ ջերմութիւն ազատ կ'ելլայ, այսինքն զգալի կ'ելլայ· իսկ տարածմամբ կ'ընկղմի կամ կը կապուի։

338· Պաղ երկաթին մէջ ջերմութիւն կայ։ — Այո՛· ամէն մարմնոց մէջ ջերմութիւն կայ· իսկ երբ որ մարմին մը մեր շօշափելեաց պաղ կու գայ, ըսել է թէ ջերմութիւնը ծածկեալ կամ կապուած է։

339· Ծածկեալ կամ կապեալ ջերմութիւն ըսելով՝ ի՞նչ կ'իմացուի։ — Ան ջերմութիւնը, որն որ մեր զգայարանաց տակ չ'երեւնար։ Ուստի երբ որ մարմին մը իր մէջը ջերմութիւն կը բովանդակէ, առանց մեր զգայարանաց տակն իյնալու, ան ջերմութիւնը ծածկեալ ջերմութիւն կը կոչենք։ (Տես 95 եւ այլն)։

340· Պաղ երկաթին մէջ ծածկեալ ջերմութիւն կայ։ — Այո՛· եւ անոր համար երբ որ դարբին մը երկաթը ծեծելով՝ կը ճնշէ, ծածկեալ ջերմութիւնը մէջէն դուրս կ'ելլէ, որով երկաթը հրաշէկ կ'ելլայ։

341· Քիմիական լուցափայտ գտնուելէն յառաջ դարբիններն իրենց ծծմբալուցկին (էտրէն) ի՞նչ կերպով կը բռնկցընէին։ — Սալի վրայ դամ մը դնելով, քանի մ'անգամ կը զարնէին, որով դամին ծայրը բաւական կը տաքնար, այնպէս որ ծծմբալուցկին կրնային անով բռնկցընել։

342· Ի՞նչպէս կարելի է որ մրճով ծեծուած դամը ծծմբալուցկին բռնկցընէ։ — Երբ որ դամին ծաւալը մրճին միջոցով յառաջ բերուած ճնշմամբ կը պզտիկնայ, ալ անկէ ետքը իր մէջը յառաջուան չափ ծածկեալ ջերմութիւն չի կրնար պահել· ուստի եւ նոյն ջերմութեան մէկ մասն ազատ (զգալի) կ'ելլայ, եւ երկաթին բարեխառնութիւնը կ'աճեցընէ։

343· Ինչո՞ւ համար պողպատը կայծքարի կտորի մը զարնելու ելլանք, կայծ կ'ելլէ։ — Վասն զի հարմամբ՝ կայծքարին ու պողպատին իրարու զարնուած տեղերը կը ճնշուին, որով իրենց ծածկեալ ջերմութեան մէկ մասն ազատ կ'ելլայ եւ կայծի կերպարանաց տակ երեւան կ'ելլէ։

344· Ծածկեալ ջերմութեան ազատ ելլալն ի՞նչպէս կայծ կը պատճառէ։ — Պողպատին կամ քարին մէկ փոքր մասը՝ որն որ հարմամբ հրաշէկ կ'ելլայ, իբրեւ կայծ դուրս կը ցատքէ, եւ երբ որ լուցկիին վրայ կ'իյնայ, զանիկայ կը բռնկցընէ։

345· Ինչո՞ւ համար բռնկած լուցկիին վրայ պէտք է փչել։ — Որպէս զի լուցկիին աւելի օդ, եւ ըստ հետեւորդի աւելի թթուածին՝ մնտենալով, աղէկ վառի։

346· Ի՞նչ պատճառի համար ձիերը երբեմն իրենց ոտուըներովը կայծ կը հանեն։ — Վասն զի իրենց պայտը ճամբուն վրայի քարերուն զարնուելով, պզտիկ հրաշէկ կտորուանքներ կը ցատքեն, որոնք կայծի պէս կ'երեւան։

347· Ա՛ս կտորուանքներն ի՞նչպէս հրաշէկ կ'ելլան։ — Հարումը՝ զարնուած տեղը կը խտացընէ, որով ծածկեալ ջերմութիւնն ըստ մասին ազատ կ'ելլայ, եւ կայծի կերպարանաց տակ կ'երեւայ։

Բ· Շփում։

348· Շփումն ըսելով ի՞նչ կը հասկցուի։ — Երկու մարմիններու իրարու քսուիլը, ինչպէս օրինակի աղագաւ, վայրենիներն երկու փայտ իրարու կը քսեն ու կրակ կը հանեն։

349· Ի՞նչպէս կ'ելլայ որ վայրենիներն երկու չորցած փայտ իրարու քսելով, կրակ հանեն։ — Սրածայր չոր փայտ մը կ'առնուն, զորն որ ուրիշ հարթ ու տափակ փայտի կտորի վրայ կը քսեն, մինչեւ որ հարթ փայտին վրայ խողովակի նման ձեւ մ'ելլէ. նոյն խողովակին մէջ ժողվուած փայտի մանր կտորները կամ մանրուկները շուտ մը կը բռնկին։

350· Ինչո՞ւ համար փայտի մանրուկը կը բռնկի։ — Վասն զի շփմամբ՝ փայտին մէջէն ծածկեալ ջերմութիւն ազատ կ'ելլայ։

Ա՛ս վախճանին ամենէն յարմար փայտերն են, թեղջ՝ թթենւոյ հետ, դափնի՝ կաղամախի հետ։

351· Կառաց անիւներն երբեմն չե՞ն բռնկիր։ — Այո՛, երբ որ անիւները չորցած կ'ելլան եւ կամ շփումը շատ սաստիկ կ'ելլայ, կամ արտաքոյ կարգի շուտ կը դառնան։

352· Ինչո՞ւ համար այսպիսի դիպուածներու մէջ անիւները կրակ կ'առնուն։ — Վասն զի անիւներուն ու առանցքին մէջ եղած շփումը՝ ծածկեալ ջերմութիւն ազատ կ'ընէ, որով այրում կը պատճառի։

353· Կառաց անիւները ճարպով օծելն ի՞նչ օգուտ ունի։ — Ճարպը շփումը կը չափաւորէ, եւ շփումը նուազելով՝ ըստ հետեւորդի ծածկեալ ջերմութիւն քիչ ազատ կ'ելլայ։

354· Ինչո՞ւ համար ձեռուընիս ու մարմիններս շփուելով կը տաքնայ։ — Ա· Վասն զի շփումը մեր ձեռուներուն ու մարմնոյն ջերմութիւնն ազատ կ'ընէ։ Բ· Վասն զի անով արեան շրջանն աւելի շուտ կը կատարուի, որով կենդանական ջերմութիւնը զգալի կերպով կ'աճի։

355· Ինչո՞ւ համար առերեւոյթ խղդուած մարդ մը՝ շփմամբ կը կենդանանայ։ — Ա· Վասն զի շփումը գրեթէ կէս մեռած մարմնոյն ծածկեալ ջերմութիւնը դուրս կը հանէ։ Բ· Վասն զի շփմամբ արեան աւելի արագ շարժում մը կը տրուի, որն որ կենդանական ջերմութիւնը կ'աճեցընէ։

341· Քիմիական լուցափայտ գտնուելէն յառաջ դարբիններն իրենց ծծմբալուցկին (էտրէն) ի՞նչ կերպով կը բռնկցընէին։ — Սալի վրայ դամ մը դնելով, քանի մ'անգամ կը զարնէին, որով դամին ծայրը բաւական կը տաքնար, այնպէս որ ծծմբալուցկին կրնային անով բռնկցընել։

342· Ի՞նչպէս կարելի է որ մրճով ծեծուած դամը ծծմբալուցկին բռնկցընէ։ — Երբ որ դամին ծաւալը մրճին միջոցով յառաջ բերուած ճնշմամբ կը պզտիկնայ, ալ անկէ ետքը իր մէջը յառաջուան չափ ծածկեալ ջերմութիւն չի կրնար պահել· ուստի եւ նոյն ջերմութեան մէկ մասն ազատ (զգալի) կ'ելլայ, եւ երկաթին բարեխառնութիւնը կ'աճեցընէ։

343· Ինչո՞ւ համար պողպատը կայծքարի կտորի մը զարնելու ելլանք, կայծ կ'ելլէ։ — Վասն զի հարմամբ՝ կայծքարին ու պողպատին իրարու զարնուած տեղերը կը ճնշուին, որով իրենց ծածկեալ ջերմութեան մէկ մասն ազատ կ'ելլայ եւ կայծի կերպարանաց տակ երեւան կ'ելլէ։

344· Ծածկեալ ջերմութեան ազատ ելլալն ի՞նչպէս կայծ կը պատճառէ։ — Պողպատին կամ քարին մէկ փոքր մասը՝ որն որ հարմամբ հրաշէկ կ'ելլայ, իբրեւ կայծ դուրս կը ցատքէ, եւ երբ որ լուցկիին վրայ կ'իյնայ, զանիկայ կը բռնկցընէ։

345· Ինչո՞ւ համար բռնկած լուցկիին վրայ պէտք է փչել։ — Որպէս զի լուցկիին աւելի օդ, եւ ըստ հետեւորդի աւելի թթուածին՝ մնտենալով, աղէկ վառի։

346· Ի՞նչ պատճառի համար ձիերը երբեմն իրենց ոտուըներովը կայծ կը հանեն։ — Վասն զի իրենց պայտը ճամբուն վրայի քարերուն զարնուելով, պզտիկ հրաշէկ կտորուանքներ կը ցատքեն, որոնք կայծի պէս կ'երեւան։

347· Ա՛ս կտորուանքներն ի՞նչպէս հրաշէկ կ'ելլան։ — Հարումը՝ զարնուած տեղը կը խտացընէ, որով ծածկեալ ջերմութիւնն ըստ մասին ազատ կ'ելլայ, եւ կայծի կերպարանաց տակ կ'երեւայ։

Բ· Շփում։

348· Շփումն ըսելով ի՞նչ կը հասկցուի։ — Երկու մարմիններու իրարու քսուիլը, ինչպէս օրինակի աղագաւ, վայրենիներն երկու փայտ իրարու կը քսեն ու կրակ կը հանեն։

349· Ի՞նչպէս կ'ելլայ որ վայրենիներն երկու չորցած փայտ իրարու քսելով, կրակ հանեն։ — Սրածայր չոր փայտ մը կ'առնուն, զորն որ ուրիշ հարթ ու տափակ փայտի կտորի վրայ կը քսեն, մինչեւ որ հարթ փայտին վրայ խողովակի նման ձեւ մ'ելլէ. նոյն խողովակին մէջ ժողվուած փայտի մանր կտորները կամ մանրուկները շուտ մը կը բռնկին։

350· Ինչո՞ւ համար փայտի մանրուկը կը բռնկի։ — Վասն զի շփմամբ՝ փայտին մէջէն ծածկեալ ջերմութիւն ազատ կ'ելլայ։

Ա՛ս վախճանին ամենէն յարմար փայտերն են, թեղջ՝ թթենւոյ հետ, դափնի՝ կաղամախի հետ։

351· Կառաց անիւներն երբեմն չե՞ն բռնկիր։ — Այո՛, երբ որ անիւները չորցած կ'ելլան եւ կամ շփումը շատ սաստիկ կ'ելլայ, կամ արտաքոյ կարգի շուտ կը դառնան։

352· Ինչո՞ւ համար այսպիսի դիպուածներու մէջ անիւները կրակ կ'առնուն։ — Վասն զի անիւներուն ու առանցքին մէջ եղած շփումը՝ ծածկեալ ջերմութիւն ազատ կ'ընէ, որով այրում կը պատճառի։

353· Կառաց անիւները ճարպով օծելն ի՞նչ օգուտ ունի։ — Ճարպը շփումը կը չափաւորէ, եւ շփումը նուազելով՝ ըստ հետեւորդի ծածկեալ ջերմութիւն քիչ ազատ կ'ելլայ։

354· Ինչո՞ւ համար ձեռուընիս ու մարմիններս շփուելով կը տաքնայ։ — Ա· Վասն զի շփումը մեր ձեռուներուն ու մարմնոյն ջերմութիւնն ազատ կ'ընէ։ Բ· Վասն զի անով արեան շրջանն աւելի շուտ կը կատարուի, որով կենդանական ջերմութիւնը զգալի կերպով կ'աճի։

355· Ինչո՞ւ համար առերեւոյթ խղդուած մարդ մը՝ շփմամբ կը կենդանանայ։ — Ա· Վասն զի շփումը գրեթէ կէս մեռած մարմնոյն ծածկեալ ջերմութիւնը դուրս կը հանէ։ Բ· Վասն զի շփմամբ արեան աւելի արագ շարժում մը կը տրուի, որն որ կենդանական ջերմութիւնը կ'աճեցընէ։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

—

ՀԵՂԻՆԷ

(Վերջ։)

Զինքը տեսածին պէս՝ արձակած տկար աղաղակէն, շրթանցը դողդողալէն ու երեսին գունատութենէն իմացաւ Կարոլոս օրիորդին սրտին տագնապը։ Իրեն աթոռ մը հրամցուց, եռքը հեռը մէկտեղ բերած թղթերը ծոցէն հանելով,

Սիրելի՛ հօրաքեռաղջիկս, ըսաւ, որչափ որ ալ ծանր ըլլայ որդւոյ մը՝ իր հօրը յանցանքը յայտնելը, այսու ամենայնիւ աս դժուարին ու տխուր պարտքը կատարած ժամանակս, մեծ հաճութիւն կ'իմանամ, մտածելով որ ասով նորէն կը ստանաք անուննիդ, հարստութիւնդ եւ պատիւնիդ, որոնց այնչափ կողմնէ արժանի էք։ Ահաւասիկ ձեզի կը բերեմ հօրս թողտուած բոլոր թղթերը, զորոնք ձեր մօրը ձեռքէն յանիրաւի առած է եղեր։ Առէք եւ երկայն ժամանակ ու կատարեալ երջանկութեամբ վայելեցէք ինչքերնիդ՝ որոնցմէ այնչափ ատեն զրկուած էիք։

Հեղինէ այսպիսի վիճակի մէջ էր՝ որ չէր կրնար բերնէն ամենեւին բառ մը հանել։ Հաղիւ կրցաւ ձեռքն մօրեղբօրորդւոյն երկընցընել, որն որ գորովով ճնշեց։ Թէպէտ կը ջանար արցունքը բռնել, բայց չէր կրնար։ Կարոլոս ալ արտաքոյ կարգի այլայլած էր. ներքին շփոթութիւնը ծածկելու համար՝ երեսն սնդիկն դարձուց։

Քիչ մը կենալէն ետքը, ինք զինքը ժողվելով՝ խօսքն այսպէս յառաջ տարաւ։ Սիրելի՛ Հեղինէ, մայրս յանձնեց որ ձեզի զրուցեմ թէ քանի մը օրէն թէ Նիսի եւ թէ Մոնբելիէի ապարանքները պարարաստ կ'ըլլան ձեր հրամանին։

Ուրեմն զիս մեռցընե՞լ կ'ուզէք.... գոչեց Հեղինէ։ Ո՜հ, Աստուծոյ սիրոյն համար, ինծի խնայեցէք։ Ձեր մայրն ինչ յանցանք ունի։ Բայց ասկից՝ Նիսի ապարանքը՝ Աննային ըսածին նայելով, միշտ ձեր ընտանեացն է եղեր։

— Այո՛, այնպէս է։ Բայց ձեր մօրը ստակովը նորէն գնուած է. որովհետեւ հայրս առած պարտքերը չկրնալով վճարել, պարտատէրները նոյն ապարանքը գրաւելու վրայ են եղեր, եւ հայրս օրաքրոջմէս ընդունած ստակովը կրցեր է զնրենք գոհ ընել։ Ասոր համար ալ մայրս՝ ամուսնոյն եւ որդւոյն գլուխն եկած սարսափելի պատժէն վախնալով, յանձն չ'առնուր հոն բնակիլ, հապա ամէն բան ձեզի կը թողու, եւ մեր տունը գտնուած ժամանակնիդ ձեզի հասցուցած բոլոր վնասներուն համար ալ հաղար թողութիւն կը խնդրէ։

Հեղինէին դիւրազգած ու ազնուական սրտին անկարելի էր աս խօսքերուն դիմանալ։ Ուստի ձեռուընքերովն երեսը ծածկեց եւ սկսաւ հեծեծանօք լալ։ Հօրաքրոջը վախնալով որ այսչափ սաստիկ ցաւն իրեն վնաս մը չընէ, փութաց իր սիրոյն ցոյցը տալ զինքը քաջալերելով եւ այսպէս խօսեցաւ։

Սիրելի՛ աղջիկս, ինչո՞ւ այնպէս վշտութեան մէջ կ'ելնես։ Շատ դիւրին միջոց մը կայ ամէն դժուարութիւնները վերցընելու, եւ ամենայն ինչ մեր մէջն այնպէս կարգի դնելու, որ դրսէն ամենեւին մէկը բան մը չիմանայ։ Երկուքնիդ ալ աղէկ միտ դրէք. ըսելիքս Կարոլոսին ալ կը պատշաճի։ Բայց յառաջուընէ կը յայտնեմ որ ասանկ առիթներու մէջ սովորաբար գործածուած շրջանները պիտի չբանեցընեմ, հապա ուղղակի եւ բացայայտ ըսելիքս առջեւնիդ պիտի դնեմ։

Նախ եւ յառաջ խօսքս ձեզի կ'ուղղեմ, Կարոլոս, եւ կ'աղաչեմ որ այնպէս պարզութեամբ եւ շիտակ շիտակ պատասխան տաք, ինչպէս որ ես հարցուցմս պարզութեամբ կ'ընեմ։

Յառաջագոյն՝ երբ որ տակաւին Հեղինէին հետ ազգականութեան կապերով կապուած ըլլալնիդ չէիք գիտեր, չէիք յայտնած որ կը բաղձաք իր ձեռքն ընդունիլ։

Այո՛, կը խոստովանիմ, պատասխանեց Կարոլոս կարմրնալով, որ այնպէս է։ Հօրաքեռաղջկանս առաքինութիւնները սիրոս այնպէս շարժած էին, որ զիս ամենէն երջանիկ մարդը կը համարէի, եթէ աս բաղձանքս գլուխս ելլէր։ Բայց հիմա՝ որ հօրս նախատական յիշատակն ինծի ալ կ'անցնի, ա՛լ չեմ կրնար այսպիսի...։

Հարցումս ձեր հիմակուան զգածման վրայ չէ, ընդմիջեց Սէն-Ռոմէն տիկինը։ Կ'ուզէի միայն ձեր յառաջուան բաղձանքին վրայ ուրիշէն լսածս, ձեր բերնէն ալ լսել։ Բոլոր ըսելիքս ըսելէս լմընցընելէս վերջը, եթէ ընդդիմութիւն մը ունիք, ան ատեն կրնաք զրուցել։

Հիմա կարգը քուկդ է, Հեղինէ. գիտեմ որ մօրեղբօրորդիդ միշտ կը յարգէիր ու կը սիրէիր։ Արդ աս յարգութիւնդ ու սէրդ նուազեցա՞ւ, քանի որ Մոնրոպէր ընտանեաց վրայ վերջին ժամանակուան դժբախտութիւններն եկան։

Հեղինէ գլխովը ժխտականշան մ'ըրաւ։

Ուրեմն, Կարոլոս, շարունակեց տիկինը, եթէ ձեր հօրաքեռաղջիկը՝ Պր. Ռիշարտոյին ձեւքովը յառաջագոյն իրեն ըրած առաջարկութիւններդ՝ հիմակ ընդունի, ի՞նչ պատասխան կու տաք։

— Պատասխան կու տամ՝ որ հօրմէս՝ միայն նախատինք ժառանգած ըլլալով, արժանի չեմ...։ Բայց տիկին...։

— Աս բաւական է, Հեղինէ, դուն ինչ կ'ըսես։

Մեր դիւցազնուհին ամօթխածութեամբ՝ բայց այնպիսի նշանակիչ կերպով մը հօրաքրոջն երեսը նայեցաւ, որ Սէն-Ռոմէն տիկինը շուտ մը միտքն իմացաւ. եւ չուզեց խօսելու ստիպել։

Մ'իտքդ կ'իմանամ, աղջիկս, ըսաւ, կ'ուզես որ ես քու կողմանէդ խօսիմ։ Կարոլոս, դուք Հեղինէին հետ ուզեցիք կապուիլ, երբ որ անիկայ առանց անուան եւ առանց ընտանեաց որը աղջիկ մը էր։ Իրեն հետ ամուսնանալու ակնկալութեամբ՝ Փարիզի մէջ խիստ հարուստ եւ շատ մեծ ընտանիքէ օրիորդի մը հետ կարգուելէն հրաժարեցաք։ Կը կարծէք որ Հեղինէ աս ձեր իրեն ցուցուցած այնչափ սիրոյն մեծութիւնը չ'զգար. կը կարծէք որ քանի մը ժամէ վեր բաներն ուրիշ կերպարանքի մէջ մտնելով, դուք աղքատ եւ ինք հարուստ ըլլալով, ա՛լ յառաջուան զգածմունքները պիտի դադրէին։ Կարծեմ հօրաքեռաղջիկնիդ բաւական ճանչցած պիտի ըլլաք, որ զինքն աս աստիճանի տկար ու փոփոխամիտ չհամարիք։ Հեղինէ՝ միշտ յառաջուան Հեղինէն է. ուստի եթէ կ'ուզէք որ ձեր հօրն ինչպիսի՛ եւ իցէ կերպով ձեռք բերած ինչքերը ձեր ընտանեաց մէջ մնան, եթէ կ'ուզէք ձեր մօրը ցաւերը մեղմացընել եւ ձեր քրոջը վրայէն նախատինքը հեռացընել, Հեղինէին ձեռքն ընդունեցէք։ Ես իբրեւ իր երկրորդ մայրը զինքը ձեզի կու տամ։ Ապահով եմ որ բոլոր ըսածներս իր մտաց համաձայն են։ Իսկ ազգականութեան կողմանէ ծագած դժուարութիւնը շատ դիւրաւ կրնայ վերցուիլ տնօրինմամբ, զորն որ այսպիսի պարագաներու մէջ եկեղեցին չնզլանար։

Կարոլոս չէր կրնար սպասել որ Հեղինէ նաեւ միակ բառ մը զրուցէ Սէն-Ռոմէն տիկնոջ ըսածները հաստատելու համար։ Ուստի եւ անոր հաւանութեան յայտնի նշանը սեպեց, երբ որ տեսաւ թէ խօսքը լմընցած ժամանակը՝ օրիորդը հօրաքրոջը մօտենալով, անոր բազկացը մէջ նետուեցաւ։ Աս գործողութիւնը երկայն խօսակցութիւններէ աւելի աղէկ կը յայտնէին օրիորդին միտքը։

Ան ատեն ինքն ալ ոտք ելաւ, Հեղինէին մօտեցաւ, եւ որովհետեւ սիրան այնչափ շարժած էր, որ չէր կրնար շնորհակալ ըլլալու համար բերնէն խօսք մը հանել, լռութեամբ իր մատնիներէն մէկն անոր մատոյց։ Սէն-Ռոմէն տիկինն առաւ մատնին, եւ եղբօրը աղջկան մատը դրաւ։

Բոլոր հոն ներկայ ըլլաղներն իրենց չորս կողմն առած՝ շնորհաւորութիւններն ընին։ Եւ այսպէս աս այնչափ տխրութեամբ սկսած խօսակցութիւնը, պարագաներուն ներածին չափ ուրախութեամբ լմընցաւ։

Վերը պատմուած դէպքերուն վրայ տարի մ'անցնելէն ետեւ, Կարոլոս եւ Հեղինէ՝ Մոնրոպէր սեպուհին մահուան սուգէն ելլելով, սուրբ սեղանին առջեւն ամուսնութեան օրհնութիւնն ընդունելով պսակուեցան։ Անկէ վերջը անմիջապէս Սէն-Ռոմէնի դղեակը քաշուեցան, եւ Նիսի ապարանքին գործածութիւնը սեպուհին այրոյն եւ աղջկանը թողուցին։

Հոն՝ դղեկին մէջ քաշուած երջանիկ օրեր կ'անցընէին, Սէն-Ռոմէն տիկնոջ հետ, որն որ իրենցմէ բաժնուիլ չէր ուզած. իրենց հետ էին նաեւ Աննա եւ Մանիկ։ Այնպիսի հանդարտութեան մէջ, որն որ աս աշխարհքիս վրայ միայն բարիներուն բաժինն է, ամենեւին աշխարհքիս աղմկալից զուարճութիւններուն բաղձալու առիթ չէին ունենար, եւ միշտ կ'օրհնէին ան ժամը՝ որուն մէջ իրենց երկուքին բախտը մէկտեղ միացած էր։

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

Աս գեղեցիկ բարոյավէպն առանձին գիրք եղած՝ զատ ալ կը ծախուի։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԵՆԵՏԻԿ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԷՐՊՊԱ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ, կէս տարուանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 11. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԲՆԱԿԻՉՔԸ

Էպէտ մէկ քանի անգամ լրագրոյս ընթացքին մէջ Ռուսաստանի բնակչաց ու երկրին վրայ խօսելու առիթ ունեցանք [1], սակայն հիմակուան Լեհաստանի յեղափոխութեան պատճառաւ բովանդակ Եւրոպայի աչքը Ռուսիայի վրայ ուղղուած եւ բոլոր լրագիրները Ռուսիան իրենց խօսակցութեան նիւթ ըրած ատեն, աւելորդ չենք համարիր նոյն տէրութեան բնակչաց ու երկրին վրայ քանի մը նոր ու օգտակար տեղեկութիւններ տալ։

Տէրութեան մը բնակիչքը, կ'ըսէ Էնկէլ հռչակաւոր վիճակագիրը, երկրին ամենամեծ հարստութիւնն են։ Բնակչաց բազմանալովը եւ նոյն իսկ մէկ կողմանէ անհատներուն թուին նոյն մնացած ատենը՝ կենաց տարիներուն թուոյն աճելովը, (որն որ ազգահամար ընելով դիւրաւ կրնայ իմացուիլ,) ժողովրդեան հարստութիւնը կը շատնայ։

Այս մտածութիւնները յայտնապէս կը ցուցընեն, որ ինչպէս տարին մէկ անգամ տէրութեան մէջ դրամոց ու երկրին բնական բերքերուն ելեւմտից հաշիւը կ'ըլլայ, նոյնպէս անհրաժեշտ հարկաւոր է, որ ժամանակ ժամանակ ժողովրդեան (բազմանալուն կամ նուազելուն) հաշիւն ըլլայ, որով եթէ մաթեմաթիգական ճշդութեամբ չէ, գոնէ վեր ի վերոյ կ'իմացուի, թէ սղութիւն, հիւանդութիւն, բնութենէ պատճառեալ դժբախտ արկածներ, պատերազմ ու արուեստից եւ վաճառականութեան մէջ պատահած ճգնաժամներ, ժողովրդեան դրամագլխէն որչափ պակսեցուցած են, եւ թէ վերոյիշեալ դժբախտ արկածներէն յառաջ եկած վնասներուն տեղը ինչպիսի դժուարութեամբ կրնայ լեցուիլ։ Ուստի եւ անհակառակելի ճշմարտութիւն մը կ'երեւայ որ տէրութեան մը ներքին վիճակին վրայ անսխալ ու անկողմնակալ դատաստան ընելու համար, պահանջուած գլխաւոր պայմաններէն մէկն ալ է՝ նոյն տէրութեան բնակչաց վիճակագրութիւնը կարելի եղածին չափ ճշդութեամբ գիտնալը։

Ռուսաստանի մեծութիւնն ու բնակչաց թիւը ճիշդ որոշելը շատ դժուարին է, վասն զի նոյն իսկ կառավարութիւնը՝ երկրին ընդարձակութեան ու բնակչաց բազմութեան վրայ ճիշդ տեղեկութիւն չունի։ Երկրին մեծութեան վրայ ըսուածները՝ աշխարհագիրներէ առնուած ենթադրութիւններ են, որոնց մէջ եղած տարբերութիւնը, Աւստրիայի երկրին տարածութենէն մեծ է [1]։

Իսկ բնակչաց բազմութեան գալով, թէպէտ 15—20 տարուան միջոցին մէջ, յառաջուան աշխարհագիրները նորէն քննութեան տակ կը ձգուին, սակայն ասոնք ուրիշ բանի չեն ծառայեր, բայց եթէ հարկ վճարելու պարտաւորեալ մարդիկներուն թիւն իմանալու. իսկ հարկէն ազատ եղողներն ու կանայք աս հաշուէն դուրս մնալով, անոնց թիւը շատ անստոյգ ու անորոշ է։

Աս ստոյգ է որ Ռուսիայի բնակիչքը միշտ աճելու վրայ են, անանկ որ մէկ տարուան մէջ գրեթէ հարիւրին 1—1$^1/_3$ կ'աճի։ Աս հաշուին նայելով՝ Ռուսիա 39 տարուան մէջ 100 միլիոն բնակիչ պիտի ունենայ։

Հիմայ պաշտօնական եղանակաւ (1858ին հրատարակուած տեղեկութեանց վրայ հիմնեալ, Ռուսի-

1 Տես Եւրոպա Լրագիր. 1851 Թիւ 30. 1854 Թիւ 2, 3, 4. 1860 Թիւ 23՝. 1861 Թիւ 2.

1 Յամի 1856ին հրատարակուած պաշտօնական տեղեկութիւնները 353,468 քառակուսի մղոն կը դնեն, Պուշէն աշխարհագիրը 370,000 քառ. մղոն կը հաշուէ, Մոսկուայի աստղաբաշխական դիտանոցին վարիչը Պր. Շվայցեր Ռուսաստանի ընդարձակութիւնը 392,074 քառ. մղոն կը համարի. ուստի եւ կը կարծենք որ ճիշդ թուոյն մոտեցած կ'ըլլանք, եթէ կըսը հաշուով 380,000 քառ. մղոն դնելու ըլլանք։

պի բոլոր պետութեան բնակչաց թիւը 75,148,690 կը համարուի. ուսկից 66,891,493 միլիոն Եւրոպական Ռուսիայի, 8,203,197 Ասիական Ռուսիայի ու 54,000 Ամերիկեան Ռուսիայի կ'իյնայ։

Ընդ ամէնը 10 գլխաւոր ազգեր կը համարուին, այսինքն Սլաւ, Լետ, Ֆինլանտացի, Սամոյէտ, Տաճիկ, Կաւկասեան, Թաթար, Թունկուզ, Մոնկոլ ու Էսքիմացի, որոնք դարձեալ 111 զանազան ցեղերու կը բաժնուին եւ գրեթէ 40 այլեւայլ գաւառական բարբառներ կը խօսին։ Զանազան օգաբաժնական, տեղագրական ու պատմական յարաբերութիւնները, կրօնի ու լեզուի տարբերութիւնները, մութ ստուեր մը կը ձգեն աս հսկայական պետութեան ժողովրդոց վրայ, որոնց ազգագրութիւնն որչափ ալ դժուարին է, սակայն շատ հետաքրքրական ըլլալուն, հոս բոլորովին զանց առնել չենք կրնար։

Նախ եւ յառաջ Եւրոպական Ռուսիայի (մէկալ մասերուն համեմատութիւնն ընելը՝ կարեւոր ծանօթութեանց պակսելովը՝ անկարելի է) զանազան կողմանց բնակիչներու բազմութիւնը կամ թուոյն անհաւասար բաժանումն արտաքոյ կարգի երեւոյթ մըն է, այնպէս որ շատ անգամ միեւնոյն գաւառին այլեւայլ շրջանակներուն մէջ մեծ տարբերութիւն կը գտնենք։ Եւրոպայի մէջ չկայ տերութիւն մը, որուն մէջ բնակիչներն այնպէս անհաւասար բաժնուած ըլլան, ինչպէս Ռուսիայի կուսակալութեանց մէջ։ Համեմատաբար ամենէն աւելի բազմամարդ կուսակալութիւններն են Մոսկուա, Թուլա, Քուրսք, Խարքով, Բոտոլիա ու Քիէվ, ուրտեղերը մէկ քառակուսի մղոնի վրայ գրեթէ 2000 հոգի կ'իյնայ։ Իսկ ամենէն աւելի շատ բնակիչ ունեցող կուսակալութիւնն է Մոսկուա, անանկ որ մէկ քառ. մղոնի վրայ 3000 հոգի կու գայ։ Դէպ ի պետութեան կենդրոնին մօտ եղող ինը կուսակալութեանց մէջ մէկ քառ. մղոնի վրայ 1500—2000 հոգի կ'իյնայ. բայց երթալով որչափ որ կենդրոնէն հեռանալու ըլլանք, այնչափ ալ ժողովրդեան խտութիւնը կը նուազի։ Միայն տերութեան արեւմտեան սահմաններուն մօտ մէկ քառ. մղոնի վրայ 1000—1500 հոգի կու գայ. իսկ հիւսիսային արեւելեան կողմերը, եւ Վոլգա ու Տոն գետերուն ծով թափած տեղերը, մէկ քառակուսի մղոնին վրայ հաղիւ 100—500 հոգի կ'իյնայ։ Սակայն ասիկայ բաւական չէ, Արխանկէլի մէջ մէկ քառ. մղոնի վրայ միայն 20 մարդ, Եակուցք մէկ քառակուսի մղոնի վրայ 4 հոգի, իսկ Քամչադգա երկու քառակուսի մղոնի վրայ 1 հոգի կ'իյնայ։

Ասկէ յայտնի կը տեսնուի որ մէկ քառ. մղոնի վրայ 1—3000 տարբերութիւն կայ։ Ընդհանրապէս առեալ, Եւրոպական Ռուսիայի մէջ մէկ քառ. մղոնի վրայ 700, Կաւկասի կողմերը՝ 480, իսկ Սիպերիայի մէջ՝ մէկ քառակուսի մղոնի վրայ 15 հոգի կու գայ։ Ասոր հակառակ Աւստրիայի մէջ առ հասարակ մէկ մղոնի վրայ 975—7670 մարդ կ'իյնայ, միջին թիւը 3000 է. Անգղիա ու Իրլանտա 5027, Գաղղիա 3750, Պրուշ 3550, Սաքսոնիա 8196։

Ժողովրդեան շատութենէն կախուած է մշակութեան ու արուեստից յառաջացումը։ Ամենէն բազմամարդ կուսակալութիւնները՝ ամենէն աւելի մշակուածներն ու ճարտարութեան մէջ յառաջ գացածներն են. վասն զի մշակական զօրութիւնը կամ հողագործներու բազմութիւնը՝ թէ մշակութեան եւ թէ արուեստից յառաջացման անհրաժեշտ կարեւոր է։ Ընդհանրապէս տերութեան շատ մասերուն մէջ գործաւորաց մեծ պակասութիւն կը զգացուի։ Ասկէ զատ՝ բնակչաց մէկ ազգ չըլլալը եւ լայնածաւալ տերութեան մէջ անհաւասար բաժանումը, տերութեան մեծ տկարութիւն կը պատճառէ։

Տերութեան քաղաքակրթութեան կողմանէ նայելով, մտադրութեան արժանի է նաեւ ժողովրդեան բնակութեան նկատմամբ բաժանումը։ Բնակչաց հաղիւ մէկ փոքր մասը 598 քաղաքներու մէջ կը բնակի, որոնց մէջ հարստութեան ու բարեկարգութեան նշան մը չի տեսնուիր։ Երկայն անսալայատակ ճամբաները, փայտաշէն տները, քաղաքին ճիշդ մէջտեղը գտնուող բանջարեղէնի պարտէզները, ցորենի դաշտերն ու մարգագետինները կը ցուցընեն որ բնակչաց մեծ մասը երկրագործութեան ու մշակութեան զբաղեալ է։ Միայն կուսակալութեանց մայրաքաղաքներուն համար կրնանք ըսել, որ քաղաքի նկարագիր ու տեսք ունին։ Պզտիկ քաղաքները՝ մեծ գեղերէն ու աւաններէն տարբերութիւն չունին։ Ան տեղերը՝ ուր Լեթուանեան ցեղն աւելի տիրող է, հոն գրեթէ գեղ չի տեսնուիր, հապա միայն հիւղեր. ասոր հակառակ Մեծ Ռուսաստանի մէջ ու Վոլգա գետին երկայնութեամբը բազմաթիւ մեծ գեղեր կան։ Ընդհանրապէս քաղաքի մէջ բնակողներուն թիւը հաղիւ 5 միլիոն է։

Բեդերսպուրկի կուսակալութեան մէջ միայն, բոլոր բնակչաց կէսը քաղաքներու մէջ կը բնակի, հարաւային ծովեղերեայ վաճառաշահ կուսակալութեանց մէջ, նոյնպէս ան գաւառներուն մէջ՝ ուր շաքարի մեծ գործատուններ կան (ինչպէս են, Օրէլ, Զեռնիկով ու Քիէվ) բնակչաց հարիւրին 10—20 քաղաքներու մէջ կը բնակի. մէկալ գաւառներուն մէջ՝ հարիւրին 5—10. իսկ հիւսիսային ու հարաւային կողմերը՝ հաղիւ հարիւրին 1—2։

1858ին Ռուսաստանի մէջ 100,000 բնակչէն աւելի ունեցող երեք քաղաք միայն կար (Բեդերսպուրկ 520,000 բնակչով, Մոսկուա 386,000 բնակչով, Օտեսսա 104,000 բնակչով). 8 քաղաք 50—100,000, 46 քաղաք 20—50,000, եւ 101 քաղաք 10—20,000 բնակիչ ունէին։

Մնացեալն յետոյ անգամ։

ԱՔԵՐՏՔԱՊԱՆ

Համեմեր։ — ԺԴ. Քրոնիկ։

Քրքումը (զաֆրան) սոխ ունեցող տնկի մը (Cracus sativus) ծաղկին շորցած, կարմրի զարնող դեղին գոյնով կիտուածն է։ Ա՛ս տնկին սկզբնական տեղն արեւելքն է. բայց հիմայ Սպանիայի, Իտալիայի, Գաղղիայի, հարաւային Գերմանիայի եւ գլխաւորաբար Աւստրիայի մէջ շատ կը մշակուի։ Քրքումն երկու տեսակ ունի. առաջինը, որն որ Գարնանային քրքում կ'ըսուի, գարնան կապոյտ, ճերմակ, դեղին ու առանց հոտի ծաղիկներ կու տայ, որոնք պարտէզներու զարդ տալու կը ծառայեն։ Ա՛ս տեսակը տուրեւառի նիւթ չեմատակարարեր, եւ մինակ հարազատ քրքումը նենդելու կը գործածուի, անոր համար ալ Անհարազատ քրքում կը կոչուի։ Երկրորդ տեսակը՝ որն որ Աշնանային քրքում կ'անուանուի, հասարակօրէն Հոկտեմբերի մէջ կը ծաղկի։ Սոխի արմատէն բուսած կարճ ցօղունին ծայրը՝ ձագարի կամ զանգակի ձեւով՝ վեց տերեւէ բաղկացած ծիրանեգոյն ծաղիկը կը կենայ. ծաղկին տերեւներուն ներսի դին մութ կապուտակագոյն գիծեր ունի։ Փոշոյ անօթը մութ գոյնով ու զօրաւոր հոտով թելի նման երթալով հատ կիտուածներ ունի, որոնք գարնանային քրքումի կիտուածներէն երկայն ու ծաղկէն վեր բարձրացած կ'ըլլան։ Աշնանային քրքումի երեք կիտուածները՝ թարմ ծաղկին վրայ կաս կարմիր կ'ըլլան, բայց եռքէն կարմրի զարնող դեղին գոյն մը կ'առնուն։

Քրքումի մշակութեան կերպը մտադրութեան արժանի է։ Սոխերը՝ յառաջուընէ աղբով պարարտացուցած եւ 3—4 անգամ ուրիշ տնկերու մշակութեան գործածուած երկրի մէջ 2 մատ խորունկ եւ 5 մատ իրարմէ հեռու կը տնկեն. եւ բուսած օտար խոտերը ստէպ ստէպ կը մաքրեն։ Ցաճախ մշուշ եղող երկիրները, ինչպէս են գետ ու առուակ ունեցող հովիտներն ու Անգղիայի խոնաւ գաւառները, քրքումի մշակութեան շատ յարմար են։ Քրքումի սոխ մը 1—2 եւ դուն ուրեք 3 ծաղիկ կու տայ։ 233,000 հատ ծաղկի կիտուածը՝ կէս հոխայ քրքում կու տայ։ Քրքումն առաջին տարին քիչ հունձք կու տայ. բայց հետեւեալ տարիները՝ միշտ առատ բերք կ'ունենայ։ Ստորին Աւստրիայի մէջ 200 վիէննական քառակուսի ձողաչափ երկիր մը առաջին տարին 20 տրամ քրքում կը բերէ, երկրորդ տարին՝ առատ հունձքի ժամանակ $1^1/_2$—$2^1/_2$ հոխայ կու տայ։ Քրքումը՝ երեք տարի մինակ կրնայ հողի մէջ մնալ, անկէ ետքը չորրորդ տարին Յունիսի մէջ հողին տակէն կը հանեն ու Օգոստոսին նոր ածուներու մէջ կը տնկեն։ Քրքումն ամենախիստ ցրտին ալ կրնայ դիմանալ։

Քրքումը հետեւեալ կերպով կը քաղեն ու կը չորցընեն։ Քաղողները մէկ ձեռքով կիտուածները կը բռնեն, եւ մէկալով՝ մկրատով մը արմատէն կը կտրեն, կողովի մը մէջ կը դնեն։ Ա՛ս ընելէն վերջը՝ բաց օդի մէջ կամ արեւու տաքութեամբ կը չորցընեն, եւ կամ ինչպէս որ ընդհանուր գործածութեան կերպն է, մասնաւորաս նպատակին համար շինուած բարեխառն ու չափաւոր տաքցուցած փռան վրայ մազէ հատ լաթ մը կը տարածեն, ու վրան քանի մը թերթ ճերմակ թուղթ դնելէն ետեւ՝ 2 մինչեւ 3 մատ թանձրութեամբ թարմ քրքում կը տարածեն, որուն վրայ դարձեալ թուղթ ու բուրդէ շուխայ կը դնեն, եւ եթէ կրակը զօրաւոր է, շուխային վրայ տախտակներ ու ասոնց վրայ ծանր բաներ կը դնեն։ Քանի մը ժամէ ետքը՝ տախտակն ու ծածկոցը մէկդի կ'առնուն, եւ վարի մազէ լաթին ու թղթին մէջ տախտակ մը կը խոթեն ու քրքումին վրայի կողմը տակը դարձընելով, յառաջուան պէս կը ծածկեն։ Ա՛ս գործողութիւնը 24 ժամու մէջ շատ անգամ կրկնելէն ետքը՝ քրքումը կը չորնայ։ Իտալիայի ու Սիկիլիայի մէջ տաքցուցած աղիւսի վրայ դնելով՝ կը չորցընեն. իսկ Ստորին Աւստրիայի մէջ քրքումը բարեխառն կրակի վրայ մազէ մաղով կը զետեղեն, եւ փետրով մը ստէպ ստէպ խառնելով կը չորցընեն։

Առեւտրի մէջ գտնուող քրքումի տեսակներն ասոնք են։

Ա. Պարսկական կամ Կասպից ծովու քրքումն՝ ամենալաւ տեսակն է. մեծ, ծիրանեգոյն ու զօրաւոր հոտով ծաղկանց կիտուածներ ունի. սակայն հիմայ չհասած բարակ կիտուածներով կը նենդեն։ Ա՛ս քրքումը Կասպից ծովուն քով ու Համատանի մէջ կը մշակուի. բայց դուն ուրեք Եւրոպա կու գայ։ Պարսիկները քրքումով իրենց կերակուրները կը համեմեն։

Բ. Դաշմիրի քրքումը բովանդակ Արեւելեան Հընդկաստանի մէջ անուանի է։ Ասոր մշակութեան համար կարմիր կամ դորշի զարնող բաց գոյնով կաւուտ երկիր մը պէտք է, որն որ Դաշմիրի մէջ ու Բամբուր քաղաքին քովերը կը գտնուի. Մայիսի ու Յունիսի մէջ քրքումի դաշտերը ինքնակար խոտերէն կը մաքրեն, եւ երբ որ Սեպտեմբերի մէջ քրքումը կը ծաղկի, տեղացին կառավարը Բամբուր քաղաքը կ'երթայ եւ հունձքը կը սկսի, որն որ ամբողջ ամիս մը կը տեւէ։ Եւ որովհետեւ ծաղիկը շուտ կը թառամի, ասոր առջեւն առնելու եւ աւելի շուտով լմընցընելու համար քրքումը ծաղկին հետ կը քաղեն։ Ասոր կէսը կառավարութիւնը հարկի տեղ կ'առնու, զորն որ դեղացիք անմիջապէս կը մաքրեն. իսկ մնացածը դեղացւոց կը մնայ, զորն որ Հոկտեմբերի ու Նոյեմբերի մէջ կը մաքրեն, որով քրքումն իր լաւութենէն շատ կը կորսընցընէ։ Ա՛ս պատճառին համար Դաշմիրի քրքումը Բագդայի ու Գազայի տեսակներու կը բաժնուի։ Առաջինը կառավարութեան առածն է, իսկ երկրորդը՝ վերջէն մաքրուածն է։

Գ. Տաճկական կամ Արեւելեան քրքում։ Ա՛ս տեսակն Աբքիպեղագոսի կղզեաց վրայ ու Մակեդոնիա եւ Փոքր Ասիա կը մշակուի։ Թէեւ ասոնք քրքումի կիտուածները լայն ու հատ են, սակայն աղէկ չեն մաքրուիր, թաց, եղտ ու տկար հոտով կ'ըլլան. անոր համար Եւրոպա շատ յարգ չունին։ Զմիւռնիայի վրայէն եկած քրքումը շատ անգամ ճարպոտ ու եղտ կ'ըլլայ, վասն զի քաղելու զբաղող մարդիկները ձեռուընին շուշմայի եղով կ'օծեն, որով քրքումը կը ծանրանայ ու մութ դոյն մը

կ'առնու։ Տաճկական քրքումը 14 հոխանոց կաշիէ պարկերով Եւրոպա կու դայ։

Դ. Աւստրիական քրքում։ Աս քրքումն Եւրոպայի տեսակներուն մէջ ամենէն ազնիւն է եւ Գաղղիայի ամենալաւ քրքումէն հարիւրին 25 մինչեւ 30 սուղ է. մեծ, չոր, մաքուր եւ կրակի նման կարմիր գոյնով ու զօրաւոր համեմիչ հոտով կիտուածներ ունի։ Թէպէտ եւ Աւստրիայի մէջ տարին 4000 հոխայի չափ քրքում յառաջ կու դայ, սակայն բոլոր տերութեան չիբաւեր. անոր համար դրսէն եւ գլխաւորաբար Գաղղիայէն ու Արեւելքէն կը բերեն։

Ե. Հունգարիայի քրքում։ Աս տեսակը Գաղղիայի քրքումներուն յարդն ունի։ Հունգարացիք շատ քրքում գործածելնուն պատճառաւ, բերքերնին չիբաւեր. եւ պակասածը Տաճկաստանէն եւ ուրիշ տեղերէն կը լեցընեն։

Զ. Գաղղիական քրքում։ Աս քրքումը շատ անուանի է եւ հետեւեալ տեսակները կը բովանդակէ։ 1. Գատինուայի քրքում, որն որ Լուարէ բաժնին մէջ կը մշակուի, Աւստրիական քրքումէն ետքը՝ Եւրոպայի ամենէն ընտիր տեսակն է. չոր, կակուղ, համեմաւոր հոտ ունեցող, գեղեցիկ մանուշակի զարնող կարմիր ու փայլուն գոյնով կ'ըլլայ, եւ մեծ ու լայն կիտուածներ ունի։ 2. Աւինեոնի տեսակը՝ նեղ ու բաց գոյնով, ազնիւ ու լաւ կիտուածներ ունի, զորոնք կամ արեւուն մէջ եւ կամ կրակի վրայ կը չորցընեն, որ պատճառին համար ալ երկու տեսակի կը բաժնուի. կրակի վրայ չորցուցածը, Նարընջի քրքում կամ Նորաձեւ քրքում (Saffran d'Orange, Saffran à la mode) կ'անուանուի, շատ կենդանի գոյն ունի, աւելի սուղ է քան թէ մէկալ տեսակը, որն որ Գոնդայի (Comtat) քրքում կը կոչուի։ Աս վերջնոյն կիտուածները բաց օդի մէջ կամ արեւուն առջեւը չորցուելով, խոնաւ կը մնան ու դիւրաւ կը փտին, անոր համար ալ այնչափ յարգ չունին։ Գաղղիայէն տարին մէկ միլիոն ֆրանգի քրքում դուրս կը հանուի։

Է. Իտալական քրքում։ Աս քրքումը շատ ընտիր տեսակներ կը բովանդակէ, որոնց մէջ 1. Նէապոլսոյ կամ Ադուիլայի քրքումը շատ կը փնտռուի եւ Գաղղիայի քրքքումի որպիսութիւնն ունի։ 2. Գալապրիայի քրքումը՝ նախընթացէն փոքր ու աղտոտ է։ Գալապրիայի ամէն տարի դուրս խաւրած քրքումը՝ 2400 հոխայի չափ է։ 3. Սիկիլիայի քրքում. աս տեսակն ըստ ինքեան աղէկ որպիսութիւն ու գոյն ունի, սակայն խիստ դառն է, եւ յաճախ անկոց նուրբ թելերով ու փշերով խառն եւ շատ անգամ վայրենի քրքումի ծաղիկներով նենգուած կ'ըլլայ, անոր համար արտաքին առեւտրի մէջ չիտեսնուիր։ Աս քրքումն արեւուն առջեւը եւ կամ տաքցուցած աղիւսներու վրայ դնելով կը չորցընեն։

Ը. Սպանիական քրքում։ Աս տեսակը Գաղղիական քրքումի չիհաւասարիր, թէեւ կիտուածները մաքուր են, բայց հասարակօրէն չորցընելէն ետեւ ձիթով կը թրջեն, որով կը ծանրանայ, մութ գոյն մը կ'առնու եւ կ'անպիտանանայ. դրեթէ Սպանիայի ամէն դաւառներուն մէջ կը մշակուի, որովհետեւ Սպանիացւոց ամէն կերակուրներուն համեմն է։

Թ. Անգղիական քրքում։ Հիմակուան ժամանակս Անգղիայի մէջ առատ ու ազնիւ քրքումի տեսակ մը կը մշակուի, որն որ Գաղինուայի տեսակին կը հաւասարի. սակայն երկրին չիբաւեր, եւ պակասածը Գաղղիայէն ու Սպանիայէն կ'առնուի։ Անգղիայի մէջ 400,000 քրքումի սօխ ունեցող ագարակ մը $3^1/_2$ հոխայի չափ քրքում կու տայ։

Ժ. Ռուսաստանին՝ Վրաստանի, Կաւկասու եւ Պարսկական սահմանին մօտ ըլլող երկիրներուն մէջ ազնիւ քրքում կը մշակուի. սակայն երկրին չիբաւեր, եւ պակասածը՝ Պարսկաստանէն, Տաճկաստանէն ու Գաղղիայէն կը բերուի։

Հարազատ ու ընտիր քրքումը երկայն, դիւրակոր, չոր, դիւրափշրուր, լայն տերեւով, եւ որչափ կարելի է՝ վարի կողմը նեղ, իսկ վերի կողմը հաստ կիտուածներ պիտի ունենայ, որոնք ծիրանւոյ գոյնի զարնող փայլուն մութ կարմիր գոյնով, սուր, սեպհական համեմիչ հոտով ու քիչ մը դառն ճաշակով պիտի ըլլան։ Եթէ մատով փշրուի, մատը գեղեցիկ ոսկեգոյն դեղին գոյնով պիտի գունաւորուի։ Քրքումը թիթեղէ կամ ապակիէ ամանի մէջ աւելի աղէկ կը պահուի. բաց օդի մէջ հոտն ու ոսկեգոյն դեղին գոյնը կը կորսընցընէ։

Քրքումը զանազան դեղոց մէջ ու դեղի տեղ, մատաքսը գունաւորելու, կերակրոց համեմ տալու, թելահայս (շէհրիյէ) շինելու եւ ներկարարութեան մէջ կը գործածուի։

— Քրքում դնելու ատեն՝ շատ զգուշութիւն ընելու է, որովհետեւ այլեւայլ եղանակաւ, ինչպէս վայրենի քրքումով, նռան ծաղիկներով եւ այլն, կը նենգեն։ Խարդախութիւնն իմանալու համար, հարկ է հոտը, ճաշակն ու գոյնը փորձել։ Իսկ աղացած կամ քիմիական ըսուած քրքումը, աւելի շատ նենգութիւններու ենթակայ է։

— Քրքումէն ջրոյ միջոցով տեսակ մը եղ կը հանեն, որն որ քրքումի զօրաւոր հոտ, ոսկեայ նման դեղին գոյն ունի եւ ջրոյ յատակը կ'իջնայ։

ԺԵ. Գինեն։

Գինեն (ինիլ) հովանոցի ձեւով ծաղիկ ունեցող հասարակ գինեի (Coriandrum sativum) չորցած սերմն է։ Գինեն Արեւելքի ու Հարաւային Եւրոպայի մէջ վայրենի կ'աճի եւ շատ տեղ, ինչպէս Իտալիայի, Գաղղիայի, Անգղիայի եւ Գերմանիայի մէջ, կը մշակուի։ Գինեն դեղին գոյն եւ հաճոյական ու համեմաւոր հոտ ու ճաշակ ունի. բայց թէ գինեն ու թէ տունկը թարմ եղած ատեն՝ արտաքոյ կարգի անհաճոյ ու թմրեցուցիչ հոտ կ'ունենան։

Իտալական ու Անգղիական գինեն՝ իր լաւութեամբն ու հատերուն մեծութեամբը, ամենէն վեր կը դասուի։

Գինեն եթերական եղ մը կը հանուի, որն որ իսկզբան բաց դեղին եւ ետքէն կարմրկեկ գոյն կ'ունե-

նայ. դարձեալ զանազան ըմպելիք ու շաքարեղէն շինելու եւ դեղի տեղ ալ կը գործածուի։

— Գինձ դնելու ատեն պիտի նայուի որ մեծ, մաքուր ու չոր հատեր ունենայ։ Գինձ պահելու տեղը, մկերէն ապահով պիտի ըլլայ, ինչու որ մկերը գինձը շատ կը սիրեն։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Բենիամին Ֆրանկլին եւ իր տնտեսական խրատները։

Բենիամին Ֆրանկլին անցեալ դարուն ամենէն երեւելի ու նշանաւոր անձինքներէն մէկը, Ամերիկայի Պոսդրն քաղաքը ծնաւ 1706ին Յունուարի 17ին, եւ հօրը տասնուվեցերորդ ու ամենէն պզտիկ որդին էր։ Հայրը թէպէտ եւ այնչափ ունեւոր չէր, բայց իր առողջ սկզբունքներովը, խոհեմութեամբն ու գործունէութեամբն ամենուն առջեւը մեծ պատիւ ու համարում ստացած էր։ Անոր հանճարն իր տղոյը տուած բարի դաստիարակութենէն յայտնի կը տեսնուի. Ֆրանկլին շատ անգամ երախտագիտութեան զգածումներով հօրը տունն ընդունած գեղեցիկ գեղեցիկ սկզբունքները կը յիշէր։ Շատ հեղ, կ'ըսէ, հայրս իր բարեկամներէն կամ աղէկ կրթուած դրացիներէն քանի մը հոգի ճաշի կը հրաւիրէր, եւ միշտ զանազան օգտակար ու հարկաւոր նիւթերու վրայ խօսք կը բանար, որպէս զի որդւոյը սրտին մէջ իրենց մատաղ հասակէն՝ արդարութեան, խոհեմութեան ու բարութեան պտղաբեր սերմը ցանելով, բաղձացած պտուղներն ալ անոնց վրայ եղբէն տեսնէ։ Սեղան բերուած կերակուրներուն աղէկ կամ գէշ, համով կամ անհամ ըլլալուն վրայ երբեք չէր խօսեր, եւ ոչ ալ թէ աս կերակուրն անկէ պատուական է։ Ֆրանկլին խօսքը յառաջ տանելով՝ կ'ըսէ. Որովհետեւ պզտիկութենէս վարժած էի ասանկ բաներու վրայ ծանրակշռութիւն մը չդնելու, անոր համար ալ կերակրոյ վրայ ամենեւին հոգ չէի ըներ. այնպէս որ կէսօրը ճաշէն քանի մը ժամ ետքը, նոյն իսկ ինչ կերած ըլլալս կը մոռնայի։ Աս բարի սովորութեան անհրաժեշտ կարեւորութիւնը ետքէն ճամբորդութեանս ատենը աւելի եւս իմացայ, մանաւանդ երբ որ անանկ անձանց հետ ճամբորդութիւն կ'ընէի, որոնք փափուկ սնած եւ իրենց ճաշակին համաձայն բաներ ուտելու միայն վարժած ըլլալով, խիստ կը նեղուէին՝ երբ որ կերակուրներն իրենց հաճոյից համեմատ պատրաստուած չէին գտներ. ուր որ ես ընդ հակառակն անհանգիստ ըլլալու եւ քրթմնջելու բան չէի գտներ։

Իսկզբան ուսում տրվելու համար Ֆրանկլին դպրոց մը դրուեցաւ. բայց հօրը չքաւորութիւնը չէր ներեր որ երկայն ատեն դպրոց մնայ. որով ուսման ընթացքը չկատարած՝ ստիպուեցաւ պզտիկ հասակին մէջ հօրն օգնել, որ իր օճառագործութեան արուեստն յառաջ տանի։ Իսկ հայրը՝ որն որ որդւոյն բարիքը կը բաղձար, Ֆրանկլինին աս արուեստին վրայ ունեցած տհաճութիւնը նշմարելով, զինքն անկէ հանեց եւ իրեն յարմարագոյն գործք մը կը փնտռէր։ Նոյն միջոցին Ֆրանկլինին խորթ եղբայրը Յակոբ, որն որ Անգղիա դացած եւ տպագրութեան արուեստը սորված էր, ի դարձին՝ տպարան մը հաստատեց։ Ֆրանկլին՝ որ 12 տարեկան տղայ մըն էր, նոյն արուեստը սորվելու համար անոր քովը մնաւ. իրօք ալ քիչ ատենուան մէջ իր մտադրութեամբն ու ջանքովը շատ յառաջացաւ։

Աս ամէն գործքերուն մէջ ուսման ունեցած արագագոյն կարգի սէրը սրտին մէջ ամենեւին մարած չէր. այնպէս որ պարապ ժամանակ գտնելուն պէս՝ օգտակար եւ ուսումնական գրքեր կարդալով կ'անցընէր։ Բայց որովհետեւ գիրք գտնելու միջոցները կը պակսէին, գրավաճառաց սատարներու հետ բարեկամութիւն ընելով, անոնց ձեռքն ուզած գրքերը կ'առնուր կը կարդար, որով ուսումն երթալով կը կատարելագործէր։ Ֆրանկլին նոյն իսկ իր բերնովը կը վկայէ, որ շատ անգամ գիշերուան մեծ մասն անկողնոյն մէջ կարդալով կ'անցընէր. մանաւանդ երբ որ առջի իրիկունէ անանկ գիրք մ'առած կ'ըլլար, զոր որ երկրորդ առտու պէտք էր ետ դարձնել։ Հարուստ վաճառական մը՝ որ իրենց տպարանը շատ կը յաճախէր, Ֆրանկլինին ան ատիճանի ուսման եռանդը տեսնելով, զինքն իր տունը հրաւիրեց եւ իր մեծ գրատունն անոր առջեւը բացաւ, որ ուզած գիրքն առնու կարդայ։

Հասարակօրէն գործունեայ եւ ուսումնական մարդիկներուն նկարագիրն է, որ իսկզբան շատ գիրք կարդալէն եւ մտենադրելու ճաշակն առնելէն ետեւ, իրենք ալ իրենց նախորդներուն պէս նոյնին ձեռք կը զարնեն. ասիկայ ըստ ամենայնի Ֆրանկլինին վրայ ալ կը տեսնենք. եւ ինչպէս որ ըստ մեծի մասին ամէն մատենագիրներուն, այսպէս ալ իր առաջին գրուածները՝ բանաստեղծական էին։ Իր անխոնջ փութովն ու սաստիկ եռանդովը ուսման սր ճիւղին որ ձեռք զարնէր, յաջողութեամբ գլուխ կը հանէր. աս բանս հետեւեալ փոքր դէպքէն յայտնի կ'երեւայ։ Առթի մը մէջ հաշիւ չգիտնալն երեւան ելլելով, ուրիշներուն առջեւը պզտիկ ինկաւ ու ամչցաւ. ասոր իր զգայուն սիրտը չկրնալով դիմանալ, գնաց անմիջապէս թուաբանութիւն մը գնեց եւ մինչեւ որ կատարեալ չսորվեցաւ՝ ձեռքէ չձգեց։ Քիչ մը ետքը իր Յակոբ եղբայրը սկսաւ լրագիր մը հրատարակել, որն որ Ամերիկայի երկրորդ լրագիրն էր. Ֆրանկլին իր կողմանէ նոյնին մասնակից եղաւ այլեւայլ զուարճալի հատուածներ գրելով, որոնք ամենուն խիստ հաճոյ կ'ըլլային։ Դժբախտութեամբ այս ամենայն՝ երկու եղբարց բաժնուելովը շուտ մը վերջացաւ. իսկ պատճառն երիցագոյն եղբօրը բարկացոտ բնաւորութիւնն էր։

Աս դէպքին վրայ՝ առանց իր ընտանիքէն հրաման խնդրելու՝ Պոսդրնէն ծածուկ ելաւ փախաւ։ Ֆիլատելֆիա քաղաքը հասնելով, գաւառին Սիր Գուլ. Քիթ կառավարին հետ տեսութիւն ըրաւ, որն որ Ֆրանկլինին անանկ երիտասարդական հասակին մէջ ցուցուցած խելքին եւ տաղանդներուն վրայ զարմանալով, զինքը յոր-

դորեց որ իր սեպհական հաշուին տպարան մը հաստատէ. միանգամայն խորհուրդ տուաւ որ Անգղիա երթայ, եւ դիտած գործքին հարկաւոր եղածներն անկից հոգայ: Աս գործքիս յաջողութեան համար իրեն հարիւր ստերլինի վստահութեան մուրհակ մ՚ալ խոստացաւ եւ զանազան երեւելի անձանց ուղղուած յանձնարարութեան թղթեր: Բայց Քիթ՝ որ խաբեբայ մէկն էր, իր խոստման վրայ հաստատուն չկեցաւ: Ֆրանգլին դէպ ի Լոնտոն ճամբայ ելլելէն ետեւ խաբէութիւնն իմացաւ. բայց ի՞նչ օգուտ, երբ որ հոն հասաւ, օրուան ապրուստը ճարելու համար՝ հետզհետէ այլեւայլ տպարաններ մտաւ ելաւ: Մէկ ու կէս տարի Լոնտոն անցընելէն ետքը՝ 1726ին Ֆիլատելֆիա դառնալու ատեն Տենման անուամբ վաճառականի մը հետ ծանօթանալով, անոր քովը հաշուակալութեան պաշտօնն առաւ: Բայց քիչ մը ետքը վաճառականին մեռնելովը՝ ասս փորձն ալ չյաջողեցաւ, որով դարձեալ տպարան մը հաստատելու դիտաւորութեան պարտաւորեցաւ դիմել: Իրօք ալ շուտ մը բարեկամներուն օգնելովն անձնական տպարան մը բացաւ, զորն որ թղթի գործատունով մ՚աւելի ընդարձակեց: Քաղաքացիք իր ամէն սկսած գործքերուն յաջող հետեւանքը տեսնելով, Ֆրանգլինին վրայ ունեցած համարումնին աւելի մեծցուցին:

Նոյն իսկ իբրեւ հմուտ մատենագիր ամենուն առջեւը մեծ անուն վաստըկած էր. սաստիկ ջանքով բնագիտութեան կը զբաղէր. եւ մտադրութիւնն աւելի ելեկտրականութեան վրայ դարձուցած էր: Աս նկատմամբ իր աշխատութիւնը փուճ չելաւ, ինչու որ հնարած օգտակար գիւտերը՝ ասս նկատմամբ ալ անունն անմահացուցին: Ամենայն իրաւամբ Բնագիտութիւնը՝ ելեկտրական վիշապին եւ շանթապահին գիւտերն իրեն պարտական է: Ելեկտրական վիշապ ըսելով՝ կ՚իմացուի ան թռչող վիշապը (ուլուրմա), որուն ձեռօքը փորձ փորձելով, իմացաւ որ կայծակն ելեկտրականութեան հետ նոյն է: Ասիկայ հետեւեալ եղանակաւ գլուխ հանեց. օր մը 1752ին մրրկալից եւ ամպոտ օդի մը ժամանակ՝ հետը թղթէ վիշապ մ՚առնելով, իր պզտիկ որդւոյն հետ ելաւ առանձին դաշտ գնաց: Իսկզբան փորձը չյաջողեցաւ եւ երկայն ատեն չուանին ծայրը կապուած բանալիէն կայծ մ՚առնուլ չէր կրնար. բայց երբ որ չուանն անձրեւէն քիչ մը թրջեցաւ, բաղձացած կայծն առաւ: Ֆրանգլինին գործունեայ միտքն ասով գոհ չեղաւ, ուզեց որ գտածը՝ գործնական ու օգտակար վախճանի մը գործածէ: Ուստի ասկէ հնարեց շանթաձիգը, այսինքն՝ մետաղէ բարակ գաւազանը, որուն մէկ ծայրը տան վրայ կը դրուի, իսկ մէկալն երկրին հետ կը հաղորդուի, որպէս զի անոր վրայէն կայծակն երկրին մէջ մտնելով, տունը կամ զանգակատունը եւ այլն, անվնաս մնան: Օքսֆըրդի համալսարանը 1762ին զինքն իրաւագիտութեան վարդապետ անուանեց:

Աս միջոցիս երբ որ Ամերիկայի հայրենասէրներն ու անգղիական խորհրդանոցին պաշտպանները՝ երկու իրարու հակառակ կողմնակցութիւն կազմեցին, երկուքն ալ ձեռքերնէն եկածը կ՚ընէին որ իրենց կողմը շահին ան մարդը, որն որ իր հանճարովն ու ազդեցութեամբն իրենց մեծամեծ օգուտներ կրնար ընել: Ֆրանգլին երկրորդ անգամ մ՚ալ Լոնտոն երթալէն ու դառնալէն ետքը, Ամերիկա եղող բոլոր անգղիական գաղթականութեանց ընդհանուր կառավար դրուեցաւ. բայց ասս պաշտօնին հետ կապուած հարուստ եկամուտը չկրցաւ անոր ընչասիրութիւնը գրգռել, որ հայրենեացը նկատմամբ բռնած նպաստաւոր ընթացքը փոխէ: Ուստի եւ հայրենեացը վնաս բերող բան մը չընելէն զատ, միշտ անոր առաւել պայծառութեան փոյթ կը տանէր: Երբ որ գաղթականութեանց մէջ խռովութիւններն երթալով շատցան, Լոնտոնի ընդհանուր ատեանը բոլոր գաւառներուն գործակալները դատաստանի կանչեց, որ եղած գանգատներուն վրայ քննութիւն ըլլուի: Ֆրանգլին ալ Փենսիլվէնիէի կողմանէ հոն երեւցաւ. եւ աներկիւղ համարձակութեամբ գաղթականութեանց խնդիրներուն վրայ խօսեցաւ եւ զանոնք պաշտպանեց: Բայց այսչափ համարձակութեան պտուղն ան եղաւ, որ պաշտօնէն հանուեցաւ, վախ ալ կար որ բանտարկուի. 1775ին դարձեալ Ֆիլատելֆիա դարձաւ, ուր նոյն ատեն համաժողովը գումարուած էր:

Անկից ետքը ինք ալ ուրիշներուն հետ իր հայրենեաց անկախութեան համար բոլոր ճգամբ սկսաւ աշխատիլ. որ վախճանաւ 1776ին Փարիզ գնաց. բայց իսկզբան միշտ ծածուկ կը գործէր: Երբ որ 1778ին Լուդովիկոս ԺԶ. Հիւսիսային Ամերիկայի 13 Միաբանեալ նահանգաց անկախութիւնը ճանչցաւ, պատուական ծերունին Գաղղիայի եւ իրենց մէջ դաշնակցութիւն մը հաստատելու համար իբրեւ իր հայրենեաց լիազօր պաշտօնեան Փարիզ գնաց եւ Վերսայլեի արքունեաց մէջ ամենէն մեծ պատիւ գտաւ: Խել մը արիւնահեղ պատերազմներէն ետքը, անգղիական կառավարութիւնը վերջապէս ստիպուեցաւ Հիւսիսային Միաբանեալ նահանգաց ազատութիւն տալ. ուստի 1782ին Յունուարի 20ին Ֆրանգլին ալ Անգղիայի գործակալներուն հետ Փարիզի մէջ ստորագրեց ան խաղաղութեան պայմաններուն, որոնցմով իր հայրենեաց անկախութիւնը կը հաստատուէր: Աս ալ ասանկ յաջողութեամբ գլուխ տանելէն ետեւ՝ Ֆիլատելֆիա դարձաւ: Տեսնելու բան էր ժողովրդեան ըրածները, ամէնքն իրենց յարգութիւնն ու երախտագիտութիւնը ցուցընելու մէջ՝ իրարու հետ կը մրցէին: Ֆրանգլին նոյն իսկ 78երորդ տարւան հասակին մէջ Փենսիլվէնիէի խորհրդարանին գահերեցն էր. մինչեւ մահուան ժամանակը միշտ իր քաղաքացեաց բարւոյն համար օգտակար հիմնարկութիւններ հաստատելու հետ էր: Ասանկով 1790ին Ապրիլի 17ին իր բազմավաստակ կեանքը կնքեց: Իր միակ որդին՝ Գուլ. Ֆրանգլին հօրը սրտին մեծ ցաւ եղաւ, վասն զի Անգղիայի կողմը բռնեց եւ անոր հպատակ մնաց:

Մնացածն ուրիշ անգամ:

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Աղեռայլ բնական երեւոյթներուն շուրջը։

Մեքենական գործողութիւններ իբրեւ ջերմութեան աղբիւր։

357· Ինչո՞ւ համար երկու կտոր սառոյց իրարու շփելու ըլլանք, կը հալին։ — Վասն զի սառուցին մէջ 75° ծածկեալ ջերմութիւն կայ. ուստի շփուելու ժամանակ մէկ մասն աղատ կ'ըլլայ, եւ սառոյցը կը հալեցընէ։

358· Ի՞նչ եղանակաւ երբեմն անտառներն իրենք իրենցմէ կը բռնկին։ — Իրարու մօտ գտնուող ծառերուն ճիւղերը հովէն շարժելով, սաստիկ զօրութեամբ մէկմէկու կը քսուին, որով իրենց մէջի ծածկեալ ջերմութիւնն աղատ կ'ըլլայ, եւ այսպէսով ամբողջ անտառներ կը հրդեհին։

359· Ի՞նչ բանի համար գործիքները, ինչպէս դայլիկոնը, սղոցն ու խարտոցը, գործածուելու ժամանակ կը տաքնան։ — Վասն զի գործիքները փայտի հետ շփուելով, ծածկեալ ջերմութիւնն աղատ ու զգալի կ'ըլլայ։

360· Ասիկայ օրինակով մը կրնա՞ս ցուցընել։ — Թնդանօթ մը ծակուած ատեն, գայլիկոնը շփմամբ ան ատիճանի կը տաքնայ որ եթէ նոյն միջոցին մէկը ձեռքը դպցընելու ըլլայ, ձեռուընները կ'այրէ։

Գ· ՃՆՇՈՒՄ ԵՒ ԽՈՏՐԻՒՆ։

Մարմնոյ մը՝ արտաքին կամ մեքենական զօրութեամբ աւելի պզտիկ միջոց բռնելը, ճնշում կը կոչուի. իսկ մարմնոյ մը՝ ներքին կանոնաւոր կամ քիմիական զօրութեամբը, ինչպէս օրինակի աղագաւ, ջերմանիութիւն հեռանալովը՝ պզտիկնալը, խոտութիւն կ'անուանուի։

361· Ճնշում ըսելով ի՞նչ կ'իմացուի։ — Ճնշում ըսելով՝ կ'իմացուի, մարմնոյ մը հիւլէներուն կամ ամենափոքր մասերուն՝ արտաքին զօրութեամբ՝ ամփոփուելովը, քիչ ծաւալ բռնելը։ Այսպէս օրինակի աղագաւ, սպունգին ծաւալը ճնշմամբ կը պզտիկնայ, երբ որ ձեռուընոնուս մէջ ճնշելու ըլլանք։

262· Մթնոլորտական օդէն պարզապէս ճնշմամբ, ջերմութիւն աղատ կ'ըլլայ։ — Այժ. լուցկիի կտոր մը ապակեայ խողովակի մը յատակը դնելու եւ խողովակին օդը՝ մխոցով ճնշելու ըլլանք, լուցկին կը բռնկի։

363· Լուցկին աս առթին մէջ ինչո՞ւ համար կը բռնկի։ — Վասն զի օդը կ'ամփոփուի, եւ ճնշմամբ օդին դուրս տուած ծածկեալ ջերմութիւնը՝ խողովակին յատակը գտնուած լուցկին կը բռնկցընէ։

364· Ուսկի՞ց կը պատճառուի որ սանդի մը մէջ ծծումբ ու քլորի թթու կալի դնելու եւ ծեծելու ըլլանք, շառաչմամբ կը պայթին։ — Վասն զի աս երկու նիւթերուն ամենափոքր մասունքները՝ ճնշմամբ այնպիսի անձուկ միաւորութեամբ իրար կը շոշափեն, որ իրենց քիմիական խնամութիւնը կը կատարուի։

365· Ի՞նչ բանի համար վառօդը շփուած կամ ծեծուած ատեն՝ կը պայթի։ — Վասն զի շփումն ու հարումը այնչափ ջերմութիւն յառաջ կը բերէ, որ բաւական է բռնկցընելու ան պայթելի նիւթերը, որոնցմէ վառօդը կազմուած է։

366· Ի՞նչ պատճառի համար թնդանօթի գնդակները՝ նետուած ատեն կը տաքնան։ — Վասն զի վառօդին պայթելովը՝ գնդակները կը ճնշուին, դարձեալ թնդանօթին կողմնական մասերուն հետ սաստկութեամբ կը շփուին։

Ջերմութեան աղդեցութիւնները։

367· Որո՞նք են ջերմութեան գլխաւոր աղդեցութիւնները։ — Ա· Տարածել, Բ· Լուծել· Դ· Շոգիացընել եւ Դ· Այրել։

Ա· Տարածումն։

368· Ի՞նչ կերպով կրնաս ցուցընել որ ջերմութիւնն օդը կը տարածէ։ — Եթէ ըստ բաւականին օդով լեցուած ու օդախիտ գոցուած փամփուշտ մը կրակին մերձեցընելու ըլլանք, փամփշտին մէջի օդն այնչափ կը տարածի, որ նոյնը կը պայթեցընէ։

369· Ի՞նչ բանի համար փամփուշտը կրակին մերձեցուցած ատեննիս՝ մէջի օդը կը տարածի։ — Վասն զի կրակին ջերմութիւնն օդին մասունքները կը քայքայէ, այնպէս որ անկէ ետքը յառաջուընէ աւելի տեղ կը բռնեն։

370· Ինչո՞ւ համար չճեղքուած շաղանակները խորովելու ժամանակ՝ սաստիկ ճարճատմամբ կը պայթին։ — Վասն զի իրենց մէջ շատ օդ կը բովանդակեն, որն որ կրակին ջերմութեամբը կը տարածի. եւ օդն ուրիշ տեղէն դուրս ելլել չկրնալով, բռնութեամբ հաստ կեղեւը կը պատռէ, որն որ շառաչիւն մը հանելով կը պայթի։

371· Աս սաստիկ շառաչիւնն ո՞ւսկից կը պատճառի։ — Ա· Ցանկարծական պայթումն ան կերպով սաստիկ շառաչիւն կը հանէ, որ կերպով որ փայտի կամ ապակւոյ կտոր մը երկու կտոր եղած ատեն ձայն կը հանէ։ Բ· Տաքցած օդը շաղանակէն դուրս ելած ատեն՝ ան կերպով շառաչիւն կը հանէ, ինչպէս որ կը կաղը կը շառաչէ վառօդին կրակ առած ժամանակը։

372· Ի՞նչ բանի համար շաղանակի կեղեւին յանկարծակի ճայթելովն ու վառօդին կրակ առնելովը՝ սաստիկ շառաչիւն կը պատճառի։ — Վասն զի անոնց մէջ փակուած օդին յանկարծակի դուրս ելլելովը, մասնական դատարկութիւն մը կը պատճառի. եւ աս դատարկ տեղը լեցընելու համար ներս մտնող նոր օդը նոյն շառաչիւնը յառաջ կը բերէ։

373· Ինչո՞ւ համար ճեղքուած շաղանակները ձայն չեն հաներ։ — Վասն զի ան ժամանակ ջերմացած օդը կեղեւին վրայ բացուած ճեղքուածքէն կրնայ անարգել դուրս ելլել։

374· Ի՞նչ բանի համար խնձոր մը խորոված ատեննիս՝ կը ճարճատէ։ — Նախ վասն զի օդը ջերմութեամբ կը տարածի, ու երկրորդ գլխաւորաբար վասն զի խնձորին հիւթը շոգւոյ կը փոխուի։

375· Խնձորին հիւթը պտղոյն մէջ ի՞նչ կերպով ամփոփուած է։ — Խնձորին բազմաթիւ պզտիկ խորշերուն մէջ փակուած կը գտնուի, որոնք մեղուի փեթակին կը նմանին։ Երբ որ խնձորին հիւթը շոգւոյ կը փոխուի, աս խորշերը կը պատռէ, իրեն արգելք եղող պզտիկ մասունքները կեղեւէն դուրս կը հանէ։

376· Ինչո՞ւ համար խնձոր խորոված ատեննիս, անոր մէկ մասը կը կակղնայ, ուր որ մէկալ մասերը տակաւին կարծր կը մնան։ — Վասն զի կրակին մօտ եղող կողման տնկայնի մասերը՝ տաքցած հիւթին շոգւոյն միջոցովը կ'եփին, ուստի եւ խնձորին ան կողմն՝ ուսկից տաքցած օդն ու շոգին դուրս կ'ելլէ, կ'ամփոփուի ու կը կակղնայ։

377· Ինչո՞ւ համար կրակի մէջ նետուած փայտի կտորէ մը շատ անգամ շառաչող ու ցատքող կայծեր կ'ելլեն։ — Վասն զի ջերմութեամբ տարածուած օդը, փայտին ծակտիքներէն իրեն ճամբայ կը բանայ, եւ դիմացն ելլող արգելքները մէկտեղ դուրս կը հանէ։

378· Փայտի ծակտիք ըսելով՝ ի՞նչ կ'իմացուի։ — Փայտին մէջ գտնուած շատ պզտիկ պարապ միջոցները, որոնց մէջէն յառաջագոյն ծառին հիւթը վեր կ'ելլէր։

379· Փայտէն ցատքած կայծերն ի՞նչ են։ — Փայտին մէջէն ելլող պզտիկ հրաշէկ կտորներն են, զորոնք տաքցած օդը մէկտեղ դուրս կը հանէ։

380· Ինչո՞ւ համար եղեւնափայտն ուրիշ ամէն փայտերէն աւելի կը շառաչէ։ — Վասն զի եղեւնափայտին ծակտիքներն աւելի մեծ են, եւ իրենց մէջ ուրիշ ամէն փայտերէն աւելի շատ օդ կը բովանդակեն։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ԱՄԱՅԻ ԿՂՋԻՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Շանբայն, Ռոպէր, ո՞ւր էք, ծոյլ մարդիկ, կը գոչէր Էսդէն կոմսը՝ սաստիկ բարկութեամբ, եւ ձիուն սանձը ձիաբոյծ ծառաներուն նետելով, ճերմակ թաշկինակով մը երեսը գոցած՝ ապարանքին մեծ սանդուղէն վեր կը վազէր։

Մեր տիրոջ գլուխը դարձեալ ի՞նչ եկեր է արդեօք, ըսաւ Ռոպէր՝ ընկերին. կ՚երեւայ թէ շատ նեղացեր է։

Անշուշտ, պատասխանեց մէկալը, Փիլիպպոս Մերվիլին հետ նորէն կռուոյ բռնուեր է։ Թաշկինակին վրայի արիւնը չտեսա՞ր։

— Ան Փիլիպպոսը՝ բիրտ գեղացի մըն է։ Բայց շատ չ՚անցնիր պատիժը կ՚ընդունի։ Անտարակոյս կոմսը վրէժը կ՚առնու, որովհետեւ իրեն նախատինք մը հասցընողին՝ տասնապատիկ հատուցում կ՚ընէ։

— Իրարու պատահած ատեննին՝ երբեք առանց կռիւ ընելու չեն անցնիր։ Կոմսը ծովու վրայ այնպէս վարժած է՝ նոյն իսկ իր կրկին տարիքն ունեցողներուն հրամայելու, որ կրնամ ըսել թէ մինչեւ հիմայ ծառայած մարդիկներուս մէջ ամենէն խրոխտն է։

— Կը զարմանամ որ ի՞նչպէս կրնայ մարդ անոր հպարտական վարմունքին համբերել։ Եթէ իմ տէրս, իր մեծ եղբայրն, անոր կէսին չափ բարձրամիտ ըլլար, վաղուընէ իր ծառայութենէն կ՚ելլէի։ Բայց զիս մխիթարողը՝ միայն ան է, որ երկայն ատեն մեր քովը չիմնար։

Պարզամիտ ծառան աս ըսելով՝ ձին առաւ ախոռ տարաւ։ Իսկ կռուոյն պատճառն աս էր, որ Էսդէն կոմսը տեսնելով թէ Փիլիպպոս Մերվիլ իր սովորութեան համաձայն՝ դարձեալ իրենց մարդէն կ՚անցնի, խիստ նեղացած եւ ուզած էր զինքը վռընտել. բայց բոլոր վնասն իր գլուխը դարձած էր. ինչու որ թէպէտ ինք քաջ ու զօրաւոր էր, բայց հաստաբազուկ գեղացին զինքը մղելով՝ ձիէն վար ձգած, որով եւ բոլոր երեսը վիրաւորած էր։ Գեղացին ալ իր վրայ կոմսին վրէժխնդրութեան նշանները կը կրէր, բայց ինք յաղթող եղած էր. իսկ կոմսը հազիւ կրցած էր ձի հեծնալով՝ բարկութեամբ դղեակ դառնալ։

Խուցը մտածին պէս՝ արիւնոտ երեսը լուաց եւ կրցածին չափ ջանաց այլայլութիւնը ծածկել. ետքէն ճաշելու համար սրահն իջաւ, ուր բոլոր ընտանիքը մէկտեղ ժողված էր։ Մայրը զինքը ստիպեց որ երեսին վրայի վէրքերուն ուսկի՞ց ըլլալը զրուցէ. բայց կոմսը խուսափական պատասխան մը տուաւ, ըսելով թէ մարգին մէջ ձիէն վար ինկած էր։ Աս խօսակցութիւնը շատ յառաջ չգնաց. միայն նաւաստեաց ձի հեծնալու անյաջողութեան վրայ քիչ մը ծիծաղեցան։

Ճաշին լմընալու մօտերը, հայրն իրեն նամակ մը տուաւ, ըսելով որ մօրեղբօրմէն՝ Հենրիկոս սեպուհէն է։ Նայէ, աւելցուց, քեզի ինչպիսի՛ հաճոյական բան խաւրեր է, որն որ մտքէդ ալ չ՚անցնիր։ Ինքն է զքեզ գլխէ հանողը. եթէ անիկայ իր արտաքոյ կարգի սիրովն ամէն բախտախնդրական բաղձանքներդ չկատարէր, այնպէս յանդուգն ու խրոխտ չէիր ըլլար։

Կոմսն այնպէս կը փութար իր սիրելի մօրեղբօրը նամակը կարդալու, որ հազիւ լսեց հօրը տուած յանդիմանութիւնը, որն որ թէեւ հայրենի գթով խառն էր, սակայն ուրիշ ատեն իր ճակատը ստուգիւ բարկութեան բոցով կը կարմրցընէր։

Հենրիկոս նաւապետը՝ Իրմէնգուրի սեպուհն իր քեռառը գրած էր, որ ամսէ մը՝ դէպ ի Պրէսդ պիտի նաւարկէ, Աշիլ նաւուն վրայ, որն որ հարիւր թնդանօթով պատերազմական եռայարկ մըն էր. եւ կը յուսայ որ իր քաջ քեռորդին Կարոլոս Էսդէն կոմսն ալ իր ընելու յաղթութեան մասնակից ըլլալ կ՚ուզէ։

Ես ճամբայ ելլելու բաղձանքէս չեմ կրնար կենալ, կ՚ըսէր նամակին մէջ, եւ անտարակոյս քեռորդիս ալ ինծի պէս անհամբերութեամբ կը սպասէ նաւ մտնելու։ Բայց որպէս զի աս քիչ մը սպասելու ժամանակն ալ իրեն ձանձրոյթ չբերէ ու շատ երկայն չգայ, իրեն զբօսանաց պզտիկ կրկնայարկ նաւ մը կը խրկեմ, որն որ ամէն կազմածովը կատարեալ է։ Կրնայ անով ձեր լճակին մէջ զբօսանք ընելու համար նաւարկել։ Ասով ըսել չեմ ուզեր որ խաղաղ ջրի վրայ նաւարկելը պէտք է սիրել. հապա ան՝ որ նաւարկութիւնն ինչպիսի՛ որ ըլլայ, նաւաստիի մը համար՝ ձիերով ու շներով տկար ու երկչոտ անասնոց ետեւէն վազելէն աւելի աղէկ է։

Նոյն ատեն Կարոլոս կոմսն իմացաւ միանգամայն որ իր սիրական կրկնայարկ նաւը՝ հօրը կալուածներուն մօտ նաւահանգիստը հասած ըլլալով, հայրը սայլ մը խաւրած է, որպէս զի առնուն դղեակը բերեն։

Քիչ մը ետքը ծառայ մը ներս մտաւ եւ նաւուն հասնելուն լուրը բերաւ, ըսելով որ զգուշութեամբ լճակին եզերաց վրայ դրուած է, եւ ուզուած ատեն կրնայ ջուրը ձգուիլ։ Կարոլոս ուրախութեամբ վազեց գնաց որ հարկաւոր եղած հրամանները տայ։

Թէպէտ եւ հասարակօրէն կը կարծուի թէ հարուստներուն որդիքը՝ միշտ զուարճութիւն եւ հաճութիւն ունենան. բայց այնպէս չէ։ Անակնկալ դժուարութիւններ ու նեղութիւններ՝ շատ անգամ զբարձրամիտ հպարտն անհանգիստ եւ տակն ու վրայ կ՚ընեն, եւ վարդի տերեւներով ծածկուած անկողնոյն վրայ փուշ ու տատասկ կը սփռեն։ Աս բանս ստէպ մեր դեռահասակ կոմսին ալ կը պատահէր. ինչպէս որ նոյն օրն ալ գլուխն եկած էր։ Բայց օրուան մէջ կրած նեղութեան դիմացը՝ իրիկունն ալ մեծ վայելմունք եւ հաճութիւն ունեցաւ. մանաւանդ որ նոյն վայելման խոստումն ու իրօք կատարուիլը՝ գրեթէ մի եւ նոյն ժամանակ պատահեցաւ։ Սիրուն կրկնայարկը եզերքէն վար սահելով՝ լճակին մէջ սկսաւ այնպէս գեղեցիկ խոյանալ եւ ալեաց վրայ ծփալ. ինչպէս որ նաւապետ մը կրնար բաղձալ. եւ գեղացիք՝ որոնք այն նոր տեսարանը տեսնելու համար չորս կողմանէ բազմութեամբ հոն ժողված էին, նոյն նաւին՝ իր անունը դրին։

Կարոլոս իրիկունը մեծ հաճութեամբ անկողին մտաւ, յառաջուընէ ուրախանալով երկրորդ օրն իր սեպհական նաւուն մէջ նաւապետութիւն ընելիքին վրայ։

Հետեւեալ օրը արեւուն ծագելէն յառաջ՝ ինք արդէն ոտքի վրայ էր։ Բայց աճապարելով հագուած ատեն, աչուընները դէպ ի լիճ դարձընելով, ո՛րչափ բարկացաւ երբ որ տեսաւ թէ իր գեղեցիկ նաւը, իր սիրական կրկնայարկը, ճերմակ առագաստներն առաւօտեան քաղցրաշունչ հովին դէմ պարզած, ալեաց վրայէն՝ կը սահէր կ՚երթար, այնպիսի թեթեւութեամբ, իբրեւ թէ կառավարողը՝ նոյն իսկ նաւուն բուն տէրն ըլլար։

Ո՛վ է նաւն եզերքէն հեռացընելու յանդգնողը, գոչեց սաստկութեամբ կոմսը. եւ հազիւ կէս հագուած՝ աճապարեց սանդուղէն վար վազեց, սկսաւ ծառաները կանչել։ Բայց անոնցմէ ոչ ոք նոյն յանդգնութիւնն ըրած կրնար ըլլալ։

Վերջապէս միտքն եկաւ, որ ան յանդգնութեան դործքն ընողն է անշուշտ Փիլիպպոս Մերվիլ, որն որ ամենեւին իշխանութիւն մը բանի տեղ չէր դներ։

Շուտ մը լճակին եզերքը վազեց, եւ իրօք ալ հոնկից իր թշնամին տեսաւ, որ նաւուն մէջ հանդարտութեամբ ընկողմանած՝ եզերքին քովէն կը նաւարկէր, եւ այնչափ մօտէն կ՚երթար, որպէս զի Կարոլոս կարենայ իր անխռով դէմքը տեսնել։ Փիլիպպոս իր նաւարկութիւնն այնպիսի հանդարտութեամբ կը շարունակէր, որ կը ցուցընէր թէ ամենեւին հոդ չ՚ըներ անոր բուն տիրոջ սրտմտութիւնը։ Ասով աւելի սաստկացաւ կոմսին բարկութիւնը, որն որ վերջին ծայրը հասաւ՝ երբ որ տեսաւ թէ ամենեւին եղանակաւ մը չիկրնար թշնամին իր նաւուն մէջէն դուրս վռընտել։

Աս տեղերը նաւակ մը չկա՞յ, գոչեց, որ սա յանդուգն Մերվիլին ետեւէն երթամ եւ նաւը ձեռքէն առնում։

Չէ, Տէր իմ, պատասխանեց Պետրոս ծեր պարտիզպանը, դղեկին չորս կողմը մինչեւ մէկ կամ երկու մղոն հեռաւորութեամբ եղած ջրերուն վրայ ամենեւին նաւակ չկայ։ Չէ՞ք յիշեր որ հրամանքնիդ պզտիկութեան ատեն նաւակով պտըտիլը շատ սիրելնուդ, տիկինը վախնալով որ չըլլայ թէ ինք զինքնիդ վտանգի մէջ դնէք, բոլոր նաւակներն ու մակոյկները խորտակել տուաւ։

— Անկէ ետքը ուրիշ նաւակ չշինուեցա՞ւ։

— Չէ, Տէր իմ, ձկնորսութեան համար երկու նաւակ եւ մէկ մակոյկ ունէինք. տիկինը զանոնք խորտակել տուաւ։ Անտարակոյս՝ հետեւեալ օրը մեծ տաշտով մը նաւարկելնուդ համար իրմէ յանդիմանութիւն առնելնիդ կը յիշէք։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԵՐԵՆԵԱ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՒՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 Ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 Ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 12. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԲՆԱԿԻՉՔԸ

(Վերջ։)

Ինչեւ հիմայ ըսուածներէն աւելի զարմանալի է, Ռուսիայի ժողովրդեան մէջ սեռի նկատմամբ եղած տարբերութիւնն ալ։ Քանի մը տեղեր կանանց՝ արանց հետ ունեցած համեմատութիւնը՝ 115 : 100 է. իսկ ուրիշ տեղեր՝ 52 : 100։ Տէրութեան երեք մասին երկուքին մէջ կանայք արանցմէ աւելի բազմաթիւ են։ Միայն հարաւային արեւմտեան կողմը, քանի մը կուսակալութեանց մէջ (Մոսկուա, Թուպա, Ռիազան), Աժտերխանի ու Բեդերսպուրկի մէջ, արք կանանցմէ բազմաթիւ են։ Ասոր պատճառը կը կարծուի ստէպ ստէպ պատերազմները, որն որ Լեհաստանի ու Մեծ Ռուսաստանի համար կրնայ արժել. եւ կամ զբաղմանց կամ ճարտարութեան զանազանութիւնը, որով տեղ մը՝ արք, տեղ մը՝ կանայք աւելի բազմաթիւ կ՚ըլլան։

Հիմայ գանք ժողովրդեան այլեւայլ կարգերու բաժնուելուն։ Ըստ օրինաց՝ ժողովուրդը չորս դաս կը բաժնուի. այսինքն՝ ազնուականք, որոնց տակը կ՚երթան բոլոր տէրութեան պաշտօնատէրները, եւ ամէն քաղաքակրթութիւն ունեցող անձինք, որոնք հարկ վճարողներէն զատ կը համարուին եւ անձնական ազնուականութիւն ունին. եկեղեցականք, քաղաքացիք ու գեղացիք։ Ամէն մէկ դասը դարձեալ զանազան ստորակարգեալ բաժանումներ եւ տէրութենէ ճանչցուած արտօնութիւններ ունի, որոնք մէկ վիճակէն ուրիշ վիճակի անցնիլը կը դժուարցընեն, եւ տէրութեան զարգացման ու յառաջացման մեծապէս արգելք կ՚ըլլան։

Մօտերս հրատարակուած տեղեկութեանց նայելով, Ռուսիայի բնակչաց թիւը՝ վիճակներու բաժանման համաձայն՝ հետեւեալ կերպով կը համարուի. 874,154 ազնուականք. 652,769 եկեղեցականք, որոնց մէջէն 4147 ուղղափառ, 2916 բողոքական են. 16,838 պատուոյ քաղաքացի, 4,169,965 հասարակ քաղաքացի, գործաւոր, արուեստաւոր եւ ուսուցիչ. 2,018,481 արքունական գեղացիք, 24,495,549 ազատ գեղացիք, 22,563,086 ստրուկք (10,974,914 արք ու 11, 588,142 կանայք,) 2,593,818 Գողագներու երկրին բնակիչները, 1,025,876 աստանդական ժողովուրդներ, ու 1,094,026 ազատ թող տրուած զինուորներ ու անոնց ընտանիքը։

Հոս մտադրութիւննիս քիչ մը ստրուկներու (serf) վրայ դարձընենք։ Ստրուկ են գրեթէ բոլոր սլաւ-լիթուանեան ցեղերը, եւ ազգայնութիւննին կորսընցուցած Ֆինլանտացիք. իսկ ազատ են Թաթարները, Ֆինլանտացիք ու Ռոմանները։ Ստրուկները գրեթէ բոլոր տէրութեան մէջ կը գտնուին, ի բաց առեալ Արեւելեան ծովուն քովի քանի մը գաւառները։ Ամենէն աւելի Սպիտակ Ռուսիայի ու տէրութեան կենդրոնին մօտ եղող գաւառներուն մէջ են. իսկ որչափ որ կենդրոնէն հեռանալու ըլլանք, այնչափ անոնց թիւը կը նուազի, Սիբերիայի մէջ գրեթէ ամենեւին չկայ։

Ստրուկ գեղացիներն երկու կը բաժնուին. արքունական գեղացիք, այսինքն, անոնք որ կայսեր կամ կայսերական ընտանեաց սեպհական ստացուածներն են, եւ հողատեարց գեղացիք՝ որոնք իրենց տիրոջ բացարձակ հնազանդութիւն մատուցանելու պարտական են։ Ստրուկներն ըստ մեծի մասին երկիր մշակելու, գործատանց ու բովերու մէջ կը գործածուին, երբեմն նաեւ իրենց տիրոջ ապարանքին մէջ ծառայի կամ կառապանի պաշտօն կը վարեն։ Ամէն ստրուկներն երկրին կը վերաբերին ու անոր հետ կապուած են, այնպէս որ երկիրը ծախուած ատեն՝ անոնք ալ մէկտեղ կը ծախուին. իսկ ստրուկ մը առանձին չիկրնար ո՛չ ծախուիլ եւ ո՛չ ուրիշի մը պարգեւ տրուիլ։ Հողատեարց ըրած ծառայութիւններնուն փոխարէն, իրենք ալ՝ մշակելու երկիր, դաշտեր ու բնակութիւն կ՚ընդունին, սակայն ոչ իբրեւ անձնական ստացուածք, այլ միայն գործածութեան համար։

Նեղութեան ու կարօտութեան ժամանակ՝ հողատեարք պարտական են իրենց օգնել, եւ իրենք զիրենք հոգալու բոլորովին անկարող եղած ատեննին՝ հողատէրները զիրենք պիտի խնամեն ու սնուցանեն։ Կրնան իրենց տիրոջ տուրք մը տալով, ուրիշ արուեստի ձեռք զարնել, ու անով իրենք զիրենք փրկանաւորելու համար հարկաւոր ստակը ժողվել։

Նիկողայոս կայսրը շատ աշխատեցաւ ստրկութիւնը տէրութեան մէջէն բոլորովին վերցընելու, եւ ասվախճանիս համար առանձին հրովարտակ մ՚ալ հանեց. բայց աւելի եւս կ՚աշխատի հիմակուան Աղեքսանդր Բ. կայսրն իր հօրը սկսածն ի գլուխ տանելու։ Արդէն ալ ըստ մասին գործադրութեան ձեռք զարնուած է։

Ըստ կրօնական դաւանութեան՝ Ռուսիայի բովանդակ բնակչաց հարիւրին 93 քրիստոնէական կրօնին կը վերաբերին, միայն Օրէնպուրկ, Աժտերխան ու Թաւրիա նահանգներուն մէջ բնակչաց հազիւ կէսը քրիստոնեայ է։ Գազանի, Սիմպերսքի Սամոյայի ու Քերսոնի մէջ բնակող Թաթարները մահմետական են. իսկ Աժտերխանի մէջ բնակող Գալմուգները հեթանոս (Լամայեան, գրեթէ 600,000) են։ Արեւմտեան գաւառներուն մէջ քրիստոնեայ չեղողներուն թիւը հարիւրին հինգէն մինչեւ տասնուհինգ է։ Ասոնց մեծ մասը Հրեայ են, որոնց թիւը՝ բովանդակ Ռուսիայի մէջ՝ $1^1/_2$ միլիոնի կը հասնի։ Հազիւ մօտ ժամանակները Մեծ Ռուսիայի մէջ զանազան պայմաններով ընդունուեցան, յառաջագոյն միայն Լեհաստանի մէջ հաստատուն բնակութիւն ունէին։ Բովանդակ քրիստոնեաներուն մէջէն 50 միլիոնը յունական եկեղեցւոյն, 7,500,000 Հռոմէական ուղղափառ եկեղեցւոյն, 3,300,000 բողոքական կրօնին եւ 1,000,000 Հայոց եկեղեցւոյն կը վերաբերին։ Զանազան ուրիշ աղանդաւորներուն թիւը 2,800,000 կը համարուի, որոնց 2 միլիոնը գլխաւորաբար Վոլոկտա ու Նովկորոտ կուսակալութեանց մէջ՝ տէրութենէն հալածեալ՝ գաղտնի տեղեր կը ժողվին։

Մինչեւ հիմայ ըսուած բոլոր թուերը ճիշդ չառնելու ալ ըլլանք, այսու ամենայնիւ բաւական են Ռուսի տէրութեան հիմակուան ներքին հանգամանաց վրայ ըստ բաւականին պայծառ ու որոշ գաղափար մը ստանալու։ Յայտնի է որ այսչափ ժողովրդոց անբաւ բազմութիւն մը՝ նոյն տէրութեան հաստատութիւն մը չիտար. վասն զի նոյն ազգերուն մեծ մասը քաղաքակրթութեան եւ ոչ ստորին աստիճանը բարձրացած են։ Այսու ամենայնիւ ասազգաց ու լեզուաց խառնակութեամբ ալ տէրութեան մէջ խիստ միութիւն մը կը տիրէ։ Ասոր պատճառն ան է՝ որ բնակչաց $^5/_7$ մասէն աւելի Սլաւեան ցեղէն է, որոնք աւելի եւրոպական Ռուսիայի մէջ շատուոր են, եւ որոնց տակ կ՚երթան գրեթէ 50 միլիոն Ռուսք, այս ինքն՝ 38 միլիոն Մեծ կամ Աւագ Ռուսք ու 12 միլիոն Փոքր Ռուսք կամ Ռութենք։ Բայց տէրութեան արեւելեան կողմը բնակող ազգաց վրայ միշտ անթափանցելի խաւար մը կը տիրէ։ Եւրոպական քննասիրութեան հոգին, կ՚ըսէ անուանի Պուշէն աշխարհագէտը, Եէնիսսեի ու Լէնայի մէջ գտնուող սիբերական անհուն ու լայնածաւալ անտառներուն մէջ, խիստ քիչ թափանցած է. ո՛ր եւրոպացին յանդըգնած է Մեսսենչէնի սառուցեալ դաշտերուն ու ճահիճներուն այցելութիւն մ՚ընել, ո՛ր գիտնականն արեւմտեան Զէրքէզիստանի ու նոր նուաճուած Տաղիստանի լեռնաձորներն ոտք կոխած է։ Ասազգերուն պատմութեան, արուեստագիտութեան, կրօնքին ու լեզուին վրայ մեր գիտցածը խիստ քիչ բան ու գրեթէ ոչինչ է։

Այսչափ միայն ստոյգ է, որ Ռուսաստան ընդհանրապէս եւրոպական քաղաքակրթութեան մէջ շատ ետ մնացած է, եւ որպէս զի ասմասին մէջ եւրոպական մէկալ տէրութեանց հաւասարի, շատ ժամանակի կարօտութիւն կայ։ Ասդին անդին՝ աւելի եւրոպական Ռուսիայի մէջ՝ տեսնուած քաղակրթութիւնն առերեւոյթ բան մը կամ գերմանականութեան ու ռոմանականութեան մնացորդն է, զորն որ ճարտարութեամբ քովէ քով բերած ու ռուսականութեան պատշաճեցուցած են։

ՎԵՑԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

Իտալիայի համառօտ պատմութիւնը։

Ը.

Իտալիայի մէջ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը։

Ա. ՄԻՋՈՑ

1789—1815.

Վեհապետները դեռ Փարիզ գտնուած ատենը՝ իրենց կարգաւորութեամբն ու կամօքը Իտալիայի օրինաւոր իշխանները սկսան իրենց երկիրները դառնալ ու կառավարութիւննին կարգի դնել։ Սարդինիայի Կարոլոս Էմմանուէլ Թագաւորը՝ իր երկիրները Գաղղիացիք առնելէն ետքը՝ իր ընտանիքովը Սարդինիա կղզին քաշուած էր, որն որ իր ամէն երկիրներէն միայն իր ձեռքը մնացած էր։ Հոն յամի 1802ին իր կամօքը Թագաւորութենէ հրաժարելով՝ զանիկայ իր Վիկտոր Էմմանուէլ Ա. եղբօրը տուած էր։ Ասիկայ մինչեւ 1814 նոյն կղզւոյն վրայ մնաց ու Փարիզի խաղաղութենէն ետքը իր երկիրն ու մայրաքաղաքը Դուրին դարձաւ, կորսընցուցած տեղերը գրեթէ ամբողջ ձեռք բերելով, բաց ի Սաւոյայի մէկ պզտիկ մասէն, որն որ Հելուետիայի անցաւ։ — Սոյնպէս եւ Տոսկանայի մեծ դուքսը Փերդինանդոս (Աւստրիայի կայսեր եղբայրը) իր երկիրն ու մայրաքաղաքը Փլորենտիա դարձաւ։ — Մոտենայի դուքսը՝ Փրանկիսկոս արքիդուքսն իր երկիրը դառնալէն ետքը՝ իր մայրը Էսդէի իշխանական տնէն ըլլալուն՝ իր արքի-

դքսական անուան հետ նոյն Էսդէ անունն ալ միացուց. անանկ որ անկից ետքը նոյնտեղաց դքսական ազգատոհմին անդամները Աւստրիական-Էսդէեան տիտղոսով կ'անուանին: — Ետրուրիայի թագաւորին որդին, որն որ Բարմայի տէրը կամ դուքսը պիտ'որ ըլլար, ասս դքսական երկիրը Նաբոլէոնին ամուսնոյն Մար. Լուիզ կայսրուհւոյն տրուած ըլլալուն համար՝ ինք անոր տեղը Լուքքայի դքսութիւնն ընդունեցաւ, Բարմայի դքսութեան վրայ ունեցած իրաւունքը պահելով, զորն որ Մար. Լուիզին մահուընէ ետքը պիտ'որ ընդունէր: — Գենուա, ուր որ Անգղիացւոց Պենդինք զօրապետը 9000 անգղիացի զօրքով Սիկիլիայէն եկած՝ հասարակապետութիւնը Գաղղիացւոց ձեռքէն ազատած եւ անկախ ընելու խոստանալով՝ Գենուացիներէն ընդունելութիւն գտած էր, առ ժամանակ մի Անգղիացւոց պաշտպանութեան տակ հասարակապետական կառավարութիւն ունեցաւ:

Հռոմայի քահանայապետը Պիոս Է., ինչպէս վերը գրեցինք, երեք տարիի չափ Սաւոնա աքսորուած մնալէն ետքը՝ Նաբոլէոնին հրամանաւը Փարիզ տարուած էր ու Ֆոնդենպլոյ կը բնակէր: Հոն երբ որ հեղ մը անոր անձամբ այցելութիւն ընելով՝ քանի մը երկրորդական խնդիրներուն կատարումն ընդունեցաւ եւ (1813. Յունու. 25.) դաշնաւորութիւն մ'ալ ըրաւ, կարծեց որ աւելի առաջ կրնայ երթալ ու ծանրագոյն խնդիրներու ալ կատարումն ընդունիլ: Ուստի եւ ասս յուսով խոստացաւ նոյն տարի զքահանայապետն իր երկիրը ու Հռոմ խաւրել եւ իր վերջին հրովարտակէն առաջ քահանայապետին ունեցած տեղերն ետ տալ: Բայց երբ որ Պիոս Է. այրական հաստատութեամբ յայտնի ըրաւ՝ որ ան ատեն ամէն բան կը լմընոյ, երբ որ Եկեղեցւոյ եւ Հռոմայի քահանայապետին (Ս. Պետրոսի) ժառանգութիւնն ամբողջ իրեն կը տրուի, Նաբոլէոն չուզելով իր հեղ մը առածը կամ յափշտակածը ետ դարձընել, քիչ մը ատեն ալ՝ մինչեւ 1814 տարւոյն սկիզբները՝ քահանայապետը Փարիզ պահեց: Նոյն ատեն երբ որ դաշնակցաց զօրքերը սկսան Գաղղիայի երկիրը մտնել՝ հրաման տուաւ որ քահանայապետն իր տեղը երթայ. բայց ասս հեղու ալ միշտ դանդաղելով ու պատերազմին ընթացքին յաջողութեան ու անյաջողութեան համեմատ անոր ճամբորդութիւնն ուշացընել տալով: Վերջապէս Նաբոլէոնին իյնալէն քանի մը օր առաջ (Մարտ 20.) Գաղղիացի զօրքն իրենց գերի եղած քահանայապետը Բիաչենցայի մօտ Աւստրիացւոց զօրաց յանձնեցին, որոնց պաշտպանութեան տակ հանգիստ ճամբայ ընելով, (Մայ. 24.) մեծ հանդեսով ու փառաւորութեամբ Հռոմ մտաւ ու իր կառավարութիւնը նորէն ձեռք առաւ:

Ինչպէս յառաջ պատմեցինք՝ երբ որ (1806) Նաբոլէոն Նէապոլիս առաւ ու հոն իր Յովսէփ եղբայրը թագաւոր դրաւ, Փերդինանդոս Դ. երկրին բուն թագաւորն իր ընտանեօքը Սիկիլիա կղզին քաշուելով՝ հոն Անգղիացւոց պաշտպանութեան տակ կղզւոյն վրայ իր իշխանութիւնը կը վարէր: Թէպէտ եւ թագաւորն ու առանձինն Կարոլինա թագուհին ի սկզբանէ հետէ Անգղիացիներէն մեծ բարեկամութիւն տեսնելով՝ անոնց վրայ կը վստահէին. բայց կամաց կամաց իբր թէ անոնց լուծէն ձանձրանալով՝ անոնցմէ ընդունած բազմամեայ պաշտպանութիւնն իրենց ծանր ծառայութիւն կ'երեւար: Նոյն ինքն թագուհին՝ որ խորտին մէջ Գաղղիացւոց դէմ մեծ ատելութիւն ունէր, ինչպէս ուրիշ տեղ ըսած ենք, (1811ին) Նաբոլէոնին հետ գաղտնի բանակցութիւն ընելու սկսաւ ու կ'ուզէր Սիկիլիա կղզւոյն նաւահանգիստներէն Անգղիացիները վռնտելով՝ նոյները գաղղիացի զօրաց յանձնել: Ասս խորհուրդը չյաջողեցաւ, որն որ թագուհւոյն շատ մեծ տրտմութիւն ու նեղութիւն պատճառեց. բայց իր ատելութիւնն Անգղիացւոց դէմ արտաքոյ կարգի զայրացաւ, երբ որ անոնց վերին հրամանատարը Պենդինք (1812) զՓերդինանդոս թագաւորը պարտաւորեց՝ որ Անգղիայի խորհրդանոցին նման Սիկիլիական խորհրդանոց մը դնէ ու իր ժողովրդեան նոր սահմանադրութիւն մը տայ. միանգամայն զինքը համոզեց՝ որ կառավարութիւնը քիչ մը ատեն իր (թագաժառանգ) որդւոյն ձեռքը յանձնէ: Ասս գործքերը թագուհւոյն սիրտն օրէ օր աւելի դառնացընելով, զինքը կը դրդռէին միշտ նոր նոր խռովութիւններ հանելու. անանկ որ անգղիացի հրամանատարը սաստիկ զայրանալով, տէրութիւնը ստիպեց որ զթագուհին Սիկիլիայէն հեռացընէ: Իրօք ալ հարկադրեցաւ տիկինը 1813ին ամառը կղզին թողուլ, եւ դէպ ի արեւելք ճամբորդութիւն ընելով՝ Կոստանդնուպոլսոյ վրայէն իր հայրենիքը Վիէննա գնաց, եւ նոյն մայրաքաղքին մօտ Հեցէնտորֆ գեղին մէջ (1814. Սեպտ. 18.) 62 տարեկան մեռաւ. որմէ քանի մը ամիս ետքը իր երիկը Վիէննայի արքայաժողովին վճռովն իր բոլոր տէրութեան իշխանութիւնը, այսինքն Նէապոլսոյ դահը նորէն ստացաւ:

Ասս դահին վրայ (1814. Մարտ.) Փարիզի խաղաղութենէ ետքը դեռ Նաբոլէոնին դրած Յովակիմ Միւրա թագաւորը կը նստէր, որովհետեւ Աւստրիայի կայսրն անոր թագաւորութեան երաշխաւոր եղած էր, ինչպէս յառաջ նշանակեցինք: Բայց արդէն վերջին պատերազմներուն ատենն ասս դաշնակից սեպուած թագաւորին տարակուսական ընթացքը դաշնակցաց անվստահութիւնը զարթուցած էր. ու Փարիզի խաղաղութենէն ետքը աւելի եւս ծանր ու անպատշաճ կ'երեւար իրենց այսպիսի անիրաւ դահակալութեան՝ դաշնակիցներուն մէկ մասէն (Աւստրիայէն) իբրեւ օրինաւոր ճանչցուիլն ու երաշխաւորութիւն գտնելը: Առաւելապէս Անգղիա ու Գաղղիա չէին ուզեր ասս երաշխաւորութիւնն ընդունիլ ու հաւանիլ՝ որ Միւրայի պէս աննշան մարդ մը, որն որ Գաղղիայի Գահոր քաղքին մէջ պանդոկապետի մը որդի էր, Պուրպոնեան թագաւորական ազգատոհմին մէկ ճիւղին վնասովը՝ անիրաւութեամբ ստացած իշխանութեան մէջ հաստատ մնայ: Իսկ Միւրա, որն որ մինչեւ ան ատեն միայն զինուորական կարգերու նախանձախնդիր էր ու պատերազմէն ի զատ ուրիշ բան չէր մտածեր եւ ամէն բան բռնաւորական կերպով առանց քաղաքական օրի-

նաց նկատում ընելու յառաջ կը տանէր, սկսաւ իր ընթացքը փոխել։ Իր խօսքերուն մէջ քաղաքական սահմանադրութիւն մը հաստատելու բաղձանքը կը յայտնէր. եկեղեցականաց ու ստորին ժողովրդեան հաճոյ գործքեր ընելով՝ անոնց սիրտը շահելու կը ջանար. եկեղեցիներու պյելութիւն կ'ընէր ու եկեղեցական հանդէսներու մէջ մտնէր։ Նա եւ յայտնի կ'ընէր՝ որ ինք Նէապոլսոյ հաստատուն երկրին կամ ցամաքին տերութեամբը գոհ է, եւ չ'ուզեր ամենեւին Սիկիլիա կղզին՝ զորն որ Նաբոլէոն իրեն խոստացած էր եւ ուր Փերդինանդոս թագաւորն Անդղիացւոց պաշտպանութեան տակ կ'իշխեր, յառաջուան պէս Նէապոլսոյ թագաւորութեան հետ միացընելով իրեն իշխանութեան տակ ունենալ։ Բայց միւս տերութիւնք ինչպէս եւ Փերդինանդոս թագաւորը չէ թէ միայն Սիկիլիա ալ իրեն տալու միտք չունէին, հապա Նէապոլսոյ տերութիւնն ալ իրմէն առնուլ կ'ուզէին, եւ Փերդինանդոս զանիկայ իրաւամբք կը պահանջէր, ինչպէս իրաք ալ Վիէննայի արքայաժողովին որոշմամբն ընդունեցաւ։

ԱՋԻԱՔ ՀԱԳԻ ԱՊԱՆ

Բերք։

Ինչ որ երկիրը ջրի եւ օդի ու նաեւ արեգական լուսոյն ու տաքութեան գործակցութեամբը բնական կերպով կը բխէ ու յառաջ կը բերէ, ընդհանուր անուամբ Բերք կ'ըսուի, որն որ տեղւոյն հանգամանքին նայելով՝ շատ տեսակ կ'ըլլայ։ Մարդիկ՝ թէ կրթուած եղեր են թէ անկիրթ՝ ասոնցմէ կը գտնեն իրենց սնընդեան, զգեստին, բնակութեան, զարդի եւ ուրիշ պիտոյից նիւթը։

Բնական բերքերն երկու գլխաւոր դաս կը բաժնուին, որոնց մէկը կ'ըսուի Գործարանաւոր, մէկալը՝ Անգործարան։ Առաջին դասին մէջ գտնուած բերքերն անանկ գործիքներ կամ գործարաններ ունին, որոնց միջնորդութեամբը կ'առնեն իրենց սնունդը, աճումն ու սերումը. իսկ երկրորդ դասինները չունին ասանկ գործարան։ Առաջին դասին մէջ կան տնկերն ու կենդանիները, այսինքն՝ Անկենդան ու Կենդանի գործարանաւորները. իսկ երկրորդ դասին մէջ կան մինակ Հանդերը կամ Հանդոյտ։ Ասով երկրիս բերքերն երեք գլխաւոր բաժանում կ'ունենան, որոնք Երեք թագաւորութիւնք (Հանքաց, Տնկոց եւ Կենդանեաց) կ'ըսուին։

Ընդհանրապէս միտ դնելու բանն աս է, որ աս բերքերուն կողմանէ՝ այրեցած գօտին ամենէն հարուստն է. ամենէն մեծադին քարերն ու մետաղները, ամենէն առողջարար արմատները, տնկերն ու խոտերը, ամենէն անուշահոտ համեմեղէնները, ամենէն պանչելի ծառերը, գեղեցիկ փայտերը, ամենէն ազնիւ ու աղուոր կենդանիները հոն յառաջ կու գան։ Բարեխառն գօտիները՝ որչափ որ այրեցածին մօտ են, հասարակօրէն այնչափ աւելի կ'ունենան աս բերքերուն ազնիւ տեսակներէն. բայց հասարակներն առատ կամ չափաւոր ունին. իսկ ցրտային գօտիները՝ միայն մէկ քանի բացառութիւն ընելով՝ ընդհանրապէս շատ աղքատ են, եւ միայն ունին թուփ, արմատ ու մամուր, մանր հատապտուղ, մուշտակաւոր անասուններ, տեղ տեղ ալ եղջերու եւ շուն, որն որ ամենէն բեւեռային երկիրներուն մէջն ալ կը դիմանայ։

Ա. Հանք։

Հանքերը հողադնտիս ամէն կողմը կը գտնուին. բայց՝ ինչպէս ըսինք, ազնիւներուն ու ազնուագոյններուն մեծ մասն այրեցած եւ բարեխառն գօտիներու մէջ են։ Հանքերու մէջ կան.

Ա. Աղի տեսակներ, ինչպէս աղուճակ (գ՝ալա ԹՈՒՂՈ), պաղլեղ (ղապ), արջասպ (ղաճիգբաղբաղ), աւշակի աղ (ՆԻՇԱՊՐԸ)։

Բ. Հողային հանքեր, ինչպէս կաւիճ (ԹԵՊԵՂԷՐ), բրտի կաւ, ծովափրփուր (պէյաղ լի-ԼԻ ԹՈՓՐՈՂԸ), մատենահար կաւ (ԹԸՆԻ ՄԱԽԼՈՒՄ), ճենական հող (ՓԱՂՓՈՒՐԻ ԹՈՓՐՈՂԸ) եւայլն։ Հողային հանքերու կարգն են քարերն ալ, որովհետեւ ասոնց մեծ մասը պնդացեալ հող է. երեւելիներն են կիր (ԷՐԷՄ), գաճ (ԱԼԱԸ), կայծքար (ՂԱՓՄԱՔ ԹՈՂԸ) որն որ ապակի շինելու համար ալ կը գործածուի. ըջակն (ԸՄՇԻՎԷՐԻ), որմէ աղէկ կապոյտ ներկ կը հանուի. քարավուշ կամ բամբակաքար՝ որն որ թել թել կ'ըլլայ ու կտաւ կը շինուի եւ չ'այրիր, մարմար կամ կուճ, խայտակուճ (ՈՅՄԱՔԻ ՄԵՐՄԵՐ) եւ այլն։

Բայց քարերուն մէջ մասնաւոր մտադրութեան արժանի են Աղնի-տաբերը, որոնք Ակն պատուական եւ Գոհար ալ կ'ըսուին։ Ասոնց շատերը խիստ կարծր են եւ խարտոց չեն բռներ. նաեւ թափանցիկութեամբ, փայլունութեամբ ու կերպ կերպ գոյներով շատ երեւելի են։ Ամենէն կարծրն ու յարգին Ադամանդն է, որն որ հասարակօրէն ջրոյ պէս պայծառ է, բայց երբեմն կարմրկեկ, դեղնկեկ, կանաչկեկ ու կապուտկեկ ալ կ'ըլլայ։ Ադամանդը բուն իր յարգն ու արժէքը յղկուելէն ետքը կը ստանայ։ Ասիկայ ածխային սկիզբէ յառաջ եկած է, այսինքն խառնած ու սառնաւորած ածխածին օդ է, ուստի եւ կրակի կամ էլեկտրական հոսման մէջ կ'այրի կը սպառի. բայց արուեստիւ շինելու փորձը յաջողած չէ։ Միայն խիստ տաք երկիրները կ'ելլէ, ինչպէս Հընդկաստան, ուր ամենէն գեղեցիկները կը գտնուին, եւ Պրազիլիա, ուր գետի աւազներու մէջէն ալ կ'ելլէ։ Վերջին ատենները Ուրալ լերանց մէջն ալ գտնուեցաւ։ Ասոր՝ ինչպէս նաեւ ուրիշ ազնիւ քարերուն կշիռն է կերաթ (գրբաթ, մէկ տրամին 16երորդ մասը), որն որ չորս դարեհատ կամ ցորենահատ (պուղայ) կը բաժնուի։ Ադամանդն իր կարծրութեան համար ապակի կտրելու ալ կը գործածուի։ Ասկից ետեւ եկած կարծր գոհարն է Շաֆիրաղայ (ԿԵՕՏԵԱՓՈՒՌ), որն որ ազնիւ կապոյտ գոյնով է, եւ Հնդկաստանի Սէյլան կղզւոյն եւ Յետակողմեան Հնդկաստանի Բեկու քաղքին գետերու աւազին մէջ, երբեմն ալ Բոհեմիայի կողմերը կը գտնուի։ Ասոր հաւասար կարծր է Սոֆոկ (ԳԸՐՄԸՂԸ ԵԱՓՈՒՌ), որն որ կարմիր գոյ-

նով է եւ գլխաւորաբար Յետակողմեան Հնդկաստանի եւ Աղատ Թաթարաստանի հարաւային կողմերը կ'ելլէ։ Սուտակին ամենէն կարմիրն ու գեղեցիկը Կարիֆոռնիոն ու նաեւ Կոյտ կ'ըսուի, եւ ադամանդի հաւասար արժէք կ'ունենայ։ Կանաչ ղմրուխտն արժէքով նախընթացին կը հասնի, եւ իր կարծրութեամբն ու կրկին ճառագայթովը շատ երեւելի է. ասիկայ գլխաւորաբար Բերուի եւ Սիբերիայի մէջ կը գտնուի։ Ասկից ետքը զանազան տեսակներ կու գան քիչ կամ շատ յարգի, ինչպէս Արէ-ոէն (այնի ղէմ), որուն վրայ ճերմակ աղօտ դոյնով մը պատած է ու ներքուստ գոյնդոյն (մանաւանդ կանաչ ու կարմիր) կը փայլի. Մեղեոիկ (ճեղեիլզդոս), որ բաց մորագոյն է. Տպոլիոն (Ռօպոտ, եէնի մոպէն), Նռնաքար (ոէյլոն), Յակինթ (պղոյտ), Սարդիոն (ոգիէ), Ակոտ (ոէ-էյմանի), Եղընդնոտոր (գոմիլը ոէ-էյմանի), Բէ-ըեղ (Ագոտա մարինա), Վանին կամ Ակնվանի (Ռեմէֆ), Խաժատոր (էերէ-ղէ), եւայլն։

Գ. Մետաղները, որոնց ամենն ալ զանազան աստիճանի տաքութեան մէջ կը հալին, եւ ասոր համար ալ կ'ըսուին նաեւ Քրայական նիւ-ի, հալական տոր, հրահալ։ Ասոնց մէջ կայ Աղնի- ու հասարակ։ Ազնիւներուն գլխաւորներն են Լանոսկի կամ ճերմակ ոսկի (փլատին), Ոսկի եւ արծաթ։

Լանոսկին ջրէն 21 անգամ ծանր է եւ կը գտնուի Հարաւային Ամերիկա եւ Ուրալեան լեռները թէ ալեգեղ հողին եւ թէ գետերուն ոսկեխառն աւազին մէջ։ Արծաթի պէս ճերմակ է, միայն թէ անոր չափ չիփայլեր, բայց վերջին աստիճանի տարածական է, ուստի եւ ամենէն նուրբ ու ամենէն հաստատուն թելեր եւ ամենէն բարակ թիթեղներ շինելու մեկիկ յարմարութիւն ունի։ Ռուսաստանի մէջ ասկից ստակ ալ կը կտրեն։

Ոսկին ջրէն 19 անգամ ծանր է, որուն յարգն ու գործածութիւնն ամէն մարդ գիտէ։ Ոսկին կը հանուի կամ հատ հատ գետերու աւազին մէջէն, եւ ան ատեն կ'ըսուի Գետոսկի, եւ կամ լերանց երակներուն մէջ քծուարով (էի-էի-էյով)։ Իր դոյնը միշտ դեղին է, բայց երբեմն բաց, երբեմն ալ գոց։ Երկրիս ամենէն ոսկեշատ կողմն է Հարաւային Ամերիկան. Հիւսիսային Ամերիկայի Գալիֆոռնիա նահանգին մէջն ալ նոր ոսկեդաշտ մը բացուեցաւ։ Ասոնց հետ կը մրցին Ասիա ու Ափրիկէ։ Եւրոպայի մէջ՝ Սպանիա, բայց մանաւանդ Հունգարիա ամենէն առատ ոսկին ունի. իսկ Ուրալ լերանց երեւելի ոսկեհանքները ճիշդ խօսելով՝ աւելի Ասիայի, քան թէ Եւրոպայի կը վերաբերին։ Ասիայի ոսկերեր երկիրներուն մէջ առաջին կարգն ունին Ճաբոն, Պոռնեոյ եւ Սումատրա կղզիները։ Հողագնիս ամենէն ոսկեւէտ երկիրը գուցէ ժամանակաւ Ափրիկէն կ'ըլլայ, որուն ներսի կողմերը դեռ քննուած չէ, սակայն հաւանական է որ առատ ոսկի ու ոսկեղէն լերինք պարունակէ, ինչու որ հին ատեններն Ափրիկէի ոսկեշատութիւնը հասարակաց առակ մ'եղած էր, ինչպէս նաեւ Եւրոպացիք ալ Կուինէյի մէկ ծովեղերքը նոր ատեններս շատ ոսկի գտան, եւ անոր համար ալ նոյն տեղն Ոսկի ափոն կը կոչուի։

Արծաթը ջրէն 10 անգամ ծանր է. զօրաւոր, յստակ հնչում ունի եւ աղէկ կը փայլի։ Ամենէն մեծարծաթահանքներն են Մէքսիկոյ, Վերին Բերու եւ Սիբերիա. իսկ Եւրոպայի մէջ Գերմանիա ու Նորուեգիա։

Ասոնցմէ ետքը կու գան մնդիկ, պղինձ, երկաթ, կապար, անագ եւ այլն։

Դ. Այրելի հանքեր, որոնք են Ծծումբ, Գոճաղմ կամ Սոլ (էեհրէ-պա), Կոպտ (գամիրան), Քարածուխ (հանքային ածուխ) եւայլն։ Ոմանք ասոնց կարգը կը դնեն ադամանդն ալ, այրելի ըլլալուն համար։

Ե. Քարացեալներ, որոնք հին ատենուան կենդանեաց եւ մոկոց քար կարած մնացորդներն են։

Հանքերէն կը շինուին ներկ, ապակի, ճենապակի (ֆաղֆորէ), պղպատ, արոյր (էէրինճ), ոսկեպղինձ (Ռոմպոտ), ճենարոյր (գոդֆոռ), դրամ, ժամացոյց եւայլն։

ՔԵԱՂՔԱՏԱՊԱԾ

Յունիս ամիսը։

Նախընթաց ամէն եւրը՝ տարւոյն ամենէն գեղեցիկ ու ամենէն զուարճալի ամիսն է Յունիսը. մանաւանդ թէ հիւսիսային կողմանց համար ան է՝ ինչ որ հարաւային կողմերուն համար էր Մայիսը։ Տարւոյն ամենէն երկայն օրերն աս ամսոյն մէջ կը հանդիպին. այնպէս որ կարծես թէ բնութեան Արարիչը մանաւորապէս ան դիտած է, որ մարդիկ կարենան ամենէն գեղեցիկ օրերն ամենէն աւելի երկայն ժամանակ վայելել։

Ամառը սկսած է եւ տաք օդերը կը տիրեն. բայց խիստ քիչ անգամ կը պատահի որ տաքութիւնը վերջին աստիճանի սաստկանայ, որով եւ զմարդ զրկէ բնութեան տեսարաններուն աս միջոցին մէջ տակաւին առատութեամբ մատակարարած գեղեցկութիւններն ու զուարճութիւնները՝ վայելելէն։

Իրօք ալ ամենայն նկատմամբ ինչ վայելչութիւններ ու հաճոյքներ չիսփռեր բնութիւնը մեր առջեւը։ Ծաղիկները, թէպէտ եւ նախընթաց ամուսան պայծառութիւնն ու կենդանութիւնը չունին, սակայն եւ այնպէս տակաւին խիստ գեղեցիկ են, մանաւանդ թէ անոնց ամենէն գեղեցիկը՝ վարդը, հասարակօրէն շատ տեղ աս ատեններն առատութեամբ ամէն կողմ կը տեսնուի եւ իր վերջին աստիճանի գեղեցկութիւնը ստացած կ'ըլլայ։

Բայց թէեւ ծաղկի ու կանաչութեան՝ վայելչութեան ու կենդանութեան նկատմամբ Մայիսէն վար համարինք աս ամիսը, աւելի օգտակար ու հարկաւոր գետնի բերքերուն կողմանէ՝ պէտք է որ անոր նախադասենք։ Եթէ ցորենեղէններու արտերը Մայիսի մէջ գեղեցիկ կանաչ էին եւ ամենուն աչուքները կը զուարճացրնէին, հիմայ իրենց՝ տեղ տեղ կէս մը գեղենցած եւ տեղ տեղ բոլորովին ոսկեգոյն եղած հասկերը, որոնց ծանրութեամբը մէկ կողմը ծռած կ'ըլլան իրենց ցօղունները, շատ աւելի ուրախութեամբ ու միխիթարութեամբ կը լեցնեն չէ թէ միայն երկրագործին սիրտը, որն որ իր քրտնալից աշխատութեան վարձքն ընդունելու յուսով

կը զմայլի, այլ նաեւ ամէն քիչ մը ծանր մտածող մարդիկներուն սրտերը:

Ի՞նչ ըսենք դարձեալ այլեւայլ պտուղներուն վրայ, որոնք ասամսոյս մէջ մեր տեսքը զուարճացընելէն զատ, քիմքերնիս կը քաղցրացընեն ու տաք օրերը զմեզ կը զովացընեն: Մէկդի թող տալով զանազան տնկերու եւ թփերու մանր բերքերը, ինչպէս են ելակը, ազնիւ մորենին, հաղարջը, որոնք ամէն տեղ շատ հասարակ չեն եւ կամ գէթ միեւնոյն առատութեամբ ամէն կողմ յառաջ չեն գար, ինչպիսի հաճութիւն չեն պատճառեր բուն ծառի պտուղներուն կարապետներն եղող կեռասը, բալը, տանձն ու ծիրանը, որոնք ասամիջոցին հետզհետէ կը հասուննան: Այսպէսով ինչպէս որ անցեալ ամիսն իր գարնանային դեղեցկութենէն զատ՝ ամարուան պայծառութեան ալ մասնակից կ'ըլլար, նոյնպէս ճշմարտութեամբ կրնայ ըսուիլ թէ ներկայ ամիսն ալ ամարուան վայելչութիւններուն հետ արդէն կը սկսի միացընել աշնան առատութիւնը:

Ասամսոյն մէջ՝ մշակութեան ետեւէ ըլլողներուն գլխաւոր գործքերէն մէկն է՝ կտուրքը, կամ ոչխարներուն ասրը կտրելը, որն որ շատ ծանրակշիռ գործողութիւն մըն է, մանաւանդ ան տեղերը՝ ուր բազմաթիւ եւ ազնիւ ոչխարներ կը պահեն: Շատ տեղ նոյն գործողութիւնը մեծ ուրախութեամբ կը կատարուի, որովհետեւ բուրդը՝ ինչպէս յայտնի է՝ երկրագործին եւ մանաւանդ մեծ երկրատէրներուն եկամուտքին գլխաւոր աղբիւրներէն մէկն է:

Դարձեալ ասամսոյն մէջ կ'ըլլայ խոտ կտրելու եւ չորցընելով՝ խար պատրաստելու գործողութիւնը. եւ ասալ ասրին կամ բուրդին կտուրքին պէս, մանաւանդ թէ անկից աւելի ուրախութեան պատճառ կ'ըլլայ գեղացիներուն, որոնք շատ տեղ տօնական զգեստներ հագած իբրեւ մեծ հանդիսութիւն կատարելու պէս՝ գլուխ կը հանեն ասգործքը, որուն վրայ շատ անգամ կայացեալ կ'ըլլայ երկրագործին բոլոր հարստութիւնը, մանաւանդ ան տեղերը՝ ուր շատ կով կը պահեն:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Աղօթէ ոռ գործէ, Նախախնամութիւնը քեզի կ'օգնէ:

Գերմանիայի պղտիկ քաղաքներուն մէկուն մէջ Անդրէաս անուամբ թղթատար կամ նամակ բաժնող մը իրեն սահմանուած տեղերն ամէն օր առտուընէ մինչեւ իրիկուն պտըտելու եւ նամակները բաժնելու համար տէրութենէ ամիսը 12 դալէռ (=հիմայ իբր 200 ղրշ.) թոշակ կ'առնէր: Խեղճ մարդն ինք զինքը երջանիկ կըրնար սեպել, թէ որ ասթոշակն ամբողջիր ձեռքը տրուելու ըլլար: Բայց՝ ունեցած պաշտօնին մէջ անհաւատարմութիւն մ'ընելու ատեն՝ ապահովութիւն մը ունենալու համար, տէրութիւնն ըստ սովորութեան սահմանած էր՝ որ իր թոշակէն ամէն ամիս $1^1/_6$ (իբր 18 ղ.) իրեն պակաս վճարուի, մինչեւ որ ապահովութեան համար իբր գրաւ հաստատուած 50 դալէռը (զորոնք պաշտօնին մէջ մտած ատենը աղքատ ըլլալուն համար մէկանց չէր կրցած վճարել, այսինքն գրաւ դնել,) լրանայ: — Արդ ասխեղճ Անդրէասը կարգուած էր եւ հինգ զաւակ ունէր, որոնց սննդեան համար իր ամսական թոշակէն ամէն օր միայն բաւական հաց գնելէն ետքը՝ ուրիշ տան պիտոյից, այսինքն տան վարձու, զգեստեղինաց, ածուխի կամ փայտի, աղի, եւ այլն, համար՝ կը մնար ամէն օր միայն իբր երեք զուրուշ: Ասասանկ ըլլալով, վեր ի վերոյ հաշուով մ'ալ յայտնի կրնանք տեսնել որ այսպիսի քիչ թոշակով ու եկամուտքով եօթը հոգիէ բաղադրած ընտանիք կամ գերդաստան մը պէտք էր որ վերջին կարօտութեան տառապանաց չկրնալով դիմանալ՝ վերջանար: Սակայն ասանկ չէր եղած. պատճառն ալ ասէր որ Անդրէաս՝ բարի, հաւատարիմ ու աշխատասէր մարդ մ'ըլլալուն՝ իր գլխաւորներուն, այսինքն սուրհանդակապետին ու անոր երեք գրագիրներուն շատ սիրելի եղած էր: Ասչորս երիտասարդները կարգուած չըլլալով ու տուն եւ զաւակներ հոգալու պարտք չունենալով, իրենց քիչ մը հինցած հագուստները Անդրէասին կու տային, որն որ յառաջ արհեստիւ դերձակ եղած ըլլալուն՝ իր ազատ ժամերուն մէջ ու գիշերները զանոնք կը կարկըտէր, իրեն ու զաւկներուն հագնելու կը յարմարցընէր: Սուրհանդակապետն ու իր ընկերները ուրիշ օգնութիւններ ալ կ'ընէին ասխեղճ ու հաւատարիմ ծառային. բայց թէ իրենց անձնական թոշակին նուազութեան պատճառաւ ու թէ ժամանակին այլեւայլ ձախող պարագաներուն համար՝ ըրած օգնութիւննին եօթը հոգիէ բաղկացած աղքատ ու ողորմելի գերդաստանին մեծ նպաստ մը չէր ըլլար: Թէպէտ եւ սուրհանդակապետն Անդրէասին մեծ աղքատութիւնը, հաւատարիմ ծառայութիւնն ու անհնարին աշխատասիրութիւնը տէրութեան առաջարկելով, արտաքոյ կարգի թոշակ մը կամ դրամական պարգեւ մը, այսինքն տարւէ տարի տասը դալէռ ալ անոր համար սահմանել տուեր էր. բայց ասյաւելուածն ալ ետքի (1861) տարւոյն ձախող հանգամանացը համար տէրութիւնը դադրեցուցած էր: Նոյն բարերար սուրհանդակապետն Անդրէասին ընտանեացը բնակութեան համար քաղքին մէջ ըլլող հին աշտարակի մը խուցը ձրի շնորհել տուած էր. միայն ասպարտաւորութեամբ՝ որ օրը երեք հեղ սահմանեալ ժամերու մէջ նոյն աշտարակին մեծ զանգակը զարնեն. զորն որ Անդրէասին կինը ճշդիւ կը կատարէր: Քանի որ ձմեռը չէր եկած ու խուցը ջերմացընելու հարկ չկար, հացէն զատ ուրիշ քանի մը աժան ուտելիք, գետնախնձոր, կանաչեղէն, ինչպէս նաեւ կերակուր եփելու համար քիչ մը ածուխ կամ փայտ գնելու ստակ կը գտնուէր: Անդրէասէն ի զատ ընտանեաց միւս վեց անձինքներուն համար ուտելիքն որպիսի եւ իցէ կերպիւ կը հոգացուէր, մանաւանդ որ իր կնիկը տկար ու հիւանդոտ ըլլալուն՝ խիստ քիչ կ'ուտէր: Իսկ ինք Անդրէաս տունն ամենեւին կերակուր չէր ուտեր: Աստունը կերակուր չուտելը՝ գաղտնիք կամ առեղծուած մըն է, զորն

որ պէտք ենք բացատրել: Անդրէաս նամակներէն ի զատ նաեւ լրագիրներ կը բաժնէր հարուստ հողատէրներուն. եւ որովհետեւ անոնց բնակարաններն երթալու համար զանազան գեղերէն կ'անցնէր, գեղացւոց մէջէն ոմանք. որոնք առանձինն լրագիրներու բաժանորդ ըլլալու կարողութիւն չունէին եւ սակայն երեւելի նոր լուրերն ալ իմանալ կը բաղձային, Անդրէասին անցած ատենը՝ իրենց տունը կ'ընդունէին եւ ուզած լրագիրնին կ'առնէին, ժամանակին ներածին չափ կը կարդային: Նոյն ատենն իրենց շնորհակալութիւնն Անդրէասին ցուցընելու համար՝ իր առջեւը զանազան ուտելիք կը դնէին ու զինքը կը կշտացընէին: Ասանկով Անդրէաս իր աղքատիկ թոշակէն փող մ'ալ դուրս չտալով՝ իր բոլոր օրուան կերակուրը կը ճարէր. երբեմն նաեւ գեղացւոց իր առջեւը դրած ուտելիքներէն քանի մը կտոր բան պարկը կը դնէր ու իրիկունը տուն կը բերէր:

Աս կերպով խեղճ ընտանիքին վիճակն ամարուան ատեն սանկ նանկ առանց արտաքոյ կարգի մեծ նեղութեան կը մնար. բայց վերջապէս ձմեռն ու քիչ մը ետքը սաստիկ ցուրտը վրայ հասաւ: Անդրէաս փայտ գնելու ստակ չունենալով, իր խոնաւ բնակարանին մէջ ալ ցուրտն օրէ օր աւելի զգալի ըլլալով, իր հիւանդոտ կնիկն ու տկար զաւկները ցուրտէն վնասուելով՝ անանկ հիւանդացան՝ որ անկողին իյնալով իրարու չէին կրնար օգնել: Իսկ խեղճ Անդրէասին անկարելի էր իր պաշտօնին գործքերը թող տալ եւ տունը մնալ ու իր հիւանդները խնամել, որովհետեւ ասով իր պզտիկ թոշակն ալ կը կորսնցընէր: Ուստի իր հիւանդներն անկողնի մէջ թող տալով ու տան մէջ գտնուած ամէն հագուստներն անոնց վրայ ծածկելով՝ առտուանց կանուխ իր պաշտօնին տեղը կը վազէր: Հասարակօրէն կ'ըսուի թէ մարդուն գլուխը դժբախտութիւն մը գալու որ ըլլայ, մինակ չիգար, ետեւէն ուրիշ դժբախտութիւն մ'ալ կը հասնի. աս խօսքն Անդրէասին վրայ ստուգելու պէս կ'երեւար: Անիկայ այսպիսի նեղութեան մէջ իր սիրելիներն Աստուծոյ հայրական խնամոցը յանձնելով ըստ սովորութեան կանուխկեկ իր պաշտօնին տեղը գնաց, որ օրական ընթացքն սկսի ու սովորական գործքերը լմընցընելէն ետքը կարելի եղածին չափ կանուխկեկ տուն դառնայ: Բայց, խեղճ մարդ, չէր գիտեր որ իրեն նոր գործք մ'ալ պատրաստուած էր, որուն համար տնէն դուրս քիչ մը աւելի ժամանակ պէտք էր անցընել: — Տէրութեան կողմանէ Անդրէասին ծառայած սուրհանդակարանը մասնաւոր նամակի արկղիկ (սնտուկ) մը խաւրուած էր ու սուրհանդակապետը հրաման ընդունած էր՝ որ նոյնն իր պաշտօնարանին սահմանին մէջ գտնուող գեղերուն մէկուն եկեղեցւոյն դրան քով դնել տայ, որպէս զի մերձաւոր գեղերուն բնակիչքն իրենց նամակներն անոր մէջ ձգեն ու Անդրէաս ամէն իրիկուն երթայ այն սնտուկին կղպակը բանայ եւ մէջն ըլլող նամակները սուրհանդակարանը բերէ՝ որ հոնկից իրենց սահմանուած տեղերը խաւրուին: Ահա նոր աշխատութիւն մ'ալ խեղճ մարդուն համար, ան ալ առանց նոր վարձու մը: Զմեռն օրէ օր կը սաստկանար, Անդրէասին մտմտուկը կ'աւելնար ու զինքը կը չարչարէր. ոչ ինք. ոչ իր կինն ու ոչ իր զաւկներուն մէկը այնպիսի համարձակ բնութիւն ու սիրտ ունէին որ այսպիսի կարօտութեան մէջ մուրալով քանի մը փող ժողվէին ու գոնէ սենեակնին տաքցընելու համար փայտ ճարէին: Անդրէաս իր բոլոր յոյսը միայն երկնաւոր օգնութեան վրայ դնելով, որն որ՝ ինչպէս սովորաբար կ'ըսէր՝ զինքը մինչեւ նոյն ատեն չէր ձգած հապա զօրացուցած էր, մեծ նեղութեան ժամերու մէջ աղօթքի կը դիմէր ու աւելի եւս եռանդով ու յուսով կ'աղօթէր:

Վերոյիշեալ նոր արկղիկը յարմար տեղւոյ մը եկեղեցւոյն դրան քով հաստատելէն ետքը՝ տխուր սրտով իր մնացած գործքերը կատարելու համար ճամբան առաջ կ'երթար. անտառի մը մէջ կամ ծառերու մօտ չորցած ճիւղեր տեսած ատենը պզտիկ կտորներ կ'ընէր ու հագուստին քսակներուն մէջ կը տեղաւորէր որ իրիկունը բնակարանին մէջ քիչ մը կրակ վառելու նիւթ ունենայ: Նոյն օրն իրեն ծանօթ աղքատ գեղացի կնիկ մը զինքը տեսնելով՝ իր ընտանեաց որպիսութեան վրայ հարցումներ ըրաւ ու երբ որ իմացաւ թէ գրեթէ ամէնքն ալ հիւանդ են, գթալով իրեն ծրարիկ մը առողջարար ու քրտնցընող դեղ կամ խոտ մը տուաւ՝ որ իրիկունն եփէ ու իր հիւանդներուն խմցընէ: Անդրէաս ասոր վրայ մասնաւոր ուրախութիւն մը զգալով, իրիկունն ալ մօտեցած ըլլալով՝ կը փութար երթալ առջի հեղ իր դրած նամակներու արկղիկը բանալ, մէջը գտնուած նամակները տանիլ սուրհանդակարանը ձգել ու իր բնակարանը մտնել: Երբ որ արկղիկին քովն եկաւ ու անիկայ բանալու կը պատրաստուէր՝ տեսաւ որ մօտիկ եկեղեցւոյն դուռը դեռ բաց էր, մէկանց մտքին մէջ լոյս մը ծագեցաւ՝ որ երթայ ու իր սրտին տառապանքն ու նեղութիւնները, զորոնք մարդկան յայտնելու կ'ամբչնար ու անօգուտ կը սեպէր, ջերմեռանդն աղօթքով մը իր ամենակարող Արարչին առջեւը դնէ ու անկից օգնութիւն խնդրէ: Աս խորհրդով զօրացած՝ եկեղեցին մտաւ ու այնպիսի եռանդեամբ ու յուսով ծունկի վրայ եկած աղօթեց, որ բոլորովին սիրտը սփոփելով եւ յոյսն ալ հաստատուելով, դուրս ելաւ ու գնաց իր գործքը կատարելու:

Բանլիքը արկղիկին կղպակին խոթեց եւ երբ որ բացաւ աչքն անոր մէջը դարձուց՝ թէ որ մարելու վարժած ըլլար կամ զօրաւոր բնութիւն չունենար, պէտք էր որ հոն իյնար ու այլայլութենէն մարէր: Այսչափ այլայլութեան պատճառն ինչ էր: Գեղացւոց նամակներու ընդունարան ըլլալու համար դրուած արկղիկին մէջ Անդրէասին աչուըները նամակ մ'ալ չտեսնելէն ի զատ՝ անոր մէջ շատ մը արծաթ ու պղինձ ստակներ տեսաւ. ու առանց ուրիշ խորհուրդ մը միտքը գալու՝ տեսածն Աստուծոյ հայրական նախախնամութեան մէկ հրաշքը եւ իր աղօթքին ընդունելի ըլլալուն նշանը սեպեց: Ուստի շուտ մը իր երկնաւոր բարերարին սրտանց շնորհակալութիւն մատուցանելով՝ ստակներն առաւ քսակը լեցուց, արկղիկը նորէն կղպեց եւ անպատմելի ուրախութեամբ, բայց խո-

րունկ մտածութեան մէջ սկսաւ դէպ իր բնակարանը յառաջ երթալ։ Ճամբան երթալու ատեն՝ յանկարծ միտքն արթընցաւ ու իր պաշտօնին պարտքը յիշելով՝ մտածեց թէ պէտք է որ արկղիկին մէջ գտածը սուրհանդակապետին յայտնէ, մանաւանդ թէ անոր ձեռքը յանձնէ. որովհետեւ յայտնի էր որ ան ստակն իրեն չէր, ու չէր գիտցուեր թէ ինչ վախճանի համար այն արկղիկին մէջ դրուած էր։ Թէպէտ իր սիրտն իրեն կ'ազդէր՝ որ անիկայ Աստուծոյ ողորմած ձեռքէն իրեն աղօթից ու որդիական վստահութեան համար շնորհուած պարգեւ մըն էր. բայց իր խիղճն ալ իր ծառայութեան հանդամանքն ու պարտքը յիշեցընելով կը յորդորէր՝ եղածն ու գտածը իր գլխաւորին յայտնել։ Բարեպաշտ Անդրէասն ասս հաւատարիմ խորհրդակցին ազդարարութեան հետեւելով, շիտակ սուրհանդակատունը գնաց ու գտած ստակը սուրհանդակապետին առջեւը դրաւ, պատմելով թէ ո՛ւր ու ի՛նչպէս գտած էր։ Սուրհանդակապետն ու իր ընկերները իմանալով որ արկղիկին մէջ ամենեւին նամակ չկար, չկրցան գուշակել թէ ուստի ու ի՛նչպէս այնչափ ստակը դեղի մը մէջ ան արկղիկին մէջ եկեր էր։ Պաշտօնատէրը քիչ մը մտածելէն ետքը իր կարծիքն Անդրէասին յայտնեց, ըսելով թէ Որովհետեւ չենք գիտեր որ ստակին բուն տէրն ո՛վ է, անոր համար պէտք է որ անոր վրայ մեր վերին պաշտօնէին տեղեկութիւն մը տանք։ Ստոյգ է որ քեզի՝ քու ասս բանիս մէջ ցուցրցած հաւատարմութեանդ համար՝ մեծ վարձ մը պէտք է որ տրուի. բայց գուցէ դուն հիմակ այսպիսի օգնութեան չես կարօտիր։ Ասս ետքի խօսքին վրայ պաշտօնատէրին ընկերները ծիծաղեցան. իսկ խեղճ Անդրէասն այնպիսի կերպով մը իր աչուըները նոյն խօսքերն ըսողին ու անոր ընկերներուն վրայ դարձուց, որ ամէնքն ալ հասկրցան թէ ըսել կ'ուզէ՝ որ հիմայ ամէն ատենէն աւելի կարօտութեան մէջ կը գտնուի ու օգնութեան կարօտ է։ Բարեսիրտ պաշտօնատէրն այն խեղճ կերպարանքը տեսնելով՝ սիրտը սաստիկ փղձկեցաւ ու աչուըները արցունքով լեցուեցան, ուստի երեսը մէկդի դարձընելով Անդրէասին ըսաւ. Բոլոր ադ ստակը ք՛ուկդ է, առ գնա ու տանդ եւ ընտանեացդ կարօտութիւնը հոգա։ Ես ասս բանին պատասխանատուութիւնն իմ վրաս կ'առնեմ. եւ եթէ օր մը ստակին տէրը յայտնուի ու վերին պաշտօնեան նոյնը պահանջելու ըլլայ, կը յուսամ, սիրելի՛ ընկերներս, որ դուք ձեր գլխաւորը չէք մատներ, որն որ աւելի ուզեց իր սրտին փղձկելուն ու գութին հետեւիլ, քան թէ օրինաց ճիշդ պահանջման համեմատ գործելով՝ ասս ողորմելին իր վերջին կարօտութեան մէջ թողուլ։ Ընկերներն ասս խօսքին իրաւացի ու իրենց բաղձանացը համեմատ ըլլալը յայտնի ըրին։ Իսկ Անդրէասս իր զգացած ուրախութիւնն ու գոհութիւնը խօսքով յայտնի ընելու կարող չըլլալով՝ աչքին արցունքովը ցուցուց։ Թէպէտ գտած ստակը մեծ գումար մը չէր, այսինքն միայն տասնումէկ դալէռ (իբր 180 ղ.) էր. սակայն իր հիւանդներուն առողջութեան համար հոգացուելու հարկաւոր բաները, մանաւանդ խուցը տաքցընելու համար փայտ գնելու բաւական ըլլալէն զատ՝ գոնէ քիչ մը ատեն առանց տխուր հոգերու եւ մտմտուկի ապրելու կ'օգնէր։ Ուստի շուտ մը գնաց նոյն ուրախութեամբ քիչ մը փայտ գնեց խուցը տաքցուց, իր սիրելիները զուարթացուց, եւ ամէնքը մէկտեղ երկնաւոր մխիթարչին իրենց խոնարհ շնորհակալութիւնը արտանց մատուցանելով՝ ան իրիկուընէ սկսան քիչ մը հանգիստ կեանք անցընել։

Պատմութիւնը լմընցընելէն առաջ պէտք է որ յայտնենք՝ թէ այն ստակը նամակներու արկղիկին մէջ ի՛նչպէս եկած ժողվուած էր։ Ան օրը՝ որ Անդրէասս նոյն արկղիկը գեղին եկեղեցւոյն դրան մօտ հաստատած էր, բազմամարդ թափօր մը մօտաւոր ուխտատեղի մը երթալով՝ այն գեղէն անցեր ու եկեղեցին մտեր էր։ Թափօրին մէջ ըլլող մարդիկ եկեղեցւոյն մօտ փայտէ գանձանակի նման արկղիկը տեսնելով, կարծեր են որ անիկայ աղքատներու կամ եկեղեցւոյ համար ստակ ժողվելու գանձանակ մըն է, ուստի եւ ամէն մէկն իր լուման անոր մէջ ձգելով՝ այն վերը յիշուած գումարը ժողվեր է։ Եւ իրաւցընէ իրենց կարծածն՝ Աստուծոյ նախախնամութեան տրամադրելովը կատարուեցաւ, բարեպաշտ ու տառապեալ ընտանիքի մը վերջին կարօտութեան ասանկ անակնունելի վայրկենի մը մէջ մեծ օգնութիւն ու մխիթարութիւն ըլլալով։

Յարատեւութեամբ ամէն դժուարութիւն կը յաղթուի։

Թամէրլան, Ասիայի հռչակաւոր աշխարհակալը, իր մեծութիւնն ու զօրութիւնը ձեռք բերաւ գլխաւորաբար իր հաստատամտութեամբն ու դժուարութիւններէ չվախնալովը։ Ինք կը պատմէր որ նոյն յատկութիւնները գլխաւորաբար հետեւեալ դէպքով ստացած էր։ Իմ առաջին պատերազմներէս մէկուն մէջ, կ'ըսէր, օր մը թշնամիներէս յաղթուելով եւ հալածուելով, ան աստիճանի նեղ մտայ, որ ստիպուեցայ աւերակի մը մէջ ապաստանիլ եւ հոն չորս ժամ պահուրտած մնալ։ Թշնամիներուս ձեռքն իյնալու վախն ու մինչեւ նոյն ատեն ըրած բոլոր յաղթութիւններուս պտուղը կորսընցընելու մտածմունքը՝ զիս գրեթէ յուսահատութեան մէջ ձգած էին։ Մէյ մ'ալ ըստ պատահման մրջիւն մը տեսայ, որն որ իրմէ շատ աւելի մեծ հատիկ մ'առած՝ դարվեր տեղ մը հանել կ'ուզէր։ Խեղճ անասնիկն իր բեռովը նոյն զառիվերակին գրեթէ գագաթը հասնելէն ետեւ՝ միշտ վար կ'իյնար։ Համրեցի որ 69 անգամ պարապ տեղ նոյն փորձը կրկնեց։ Բայց անանկով ալ չյուսահատեցաւ։ Վերջապէս եօթանասներորդ անգամուն յաջողցուց՝ ուզած տեղը հանեց բեռը։ Ասս օրինակն ինծի սիրտ տուաւ. եւ ասս տեսածէս այնպիսի քաջութիւն ու հաստատամտութիւն մը ստացայ, որ ետքէն իմ գործողութիւններուս մէջ ինծի մեծ օգուտ ըրաւ։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԵԼՆԵԱ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի:

ԵՒՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ:

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիի 13. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ՆԱՒԱԿԱՆ

ՎԻՐԱԲՈՅԺԸ

Գ.

(Շարունակութիւն:)

Իմայ Լոնէ թողունք եւ Անգղիացւոց բնակարանը մտնենք:

Պր. Պէօռնս՝ բոլոր օրը շրջակայ կողմերն ըրած արշաւանքներէն յոգնած ըլլալով եւ միանգամայն գրելու թղթեր ունենալով, կանուխ խուցը քաշուած էր, ուր գրասեղանին առջեւը նստած՝ իր գրութիւններուն կը զբաղէր: Քրոջն աղջիկը՝ որն որ իրմէ գրեթէ երբեք չէր բաժնուեր, պատուհանին առջեւը կեցած՝ երեկոյեան զով օդը կը վայելէր, նոր ելած լուսնին՝ գեղեցիկ աստեղալից երկինքին վրայ բարձրանալը դիտելով, եւ մօտաւոր անտառէն հնչող սոխակներուն անոյշ դայլայլիկը մտիկ ընելով:

Խցին մէջ խոր լռութիւն կը տիրէր, որն որ հազիւ պատէն կախուած ժամացուցին ճօճանակին կանոնաւոր հնչիւնէն կ՚աւրուէր. այնպէս որ միտ դնողը՝ կրնար յայտնապէս լսել Անգղիացւոյն գրչին թղթին վրայ ըրած մեղմ ճարճատիւնը:

Նոյն միջոցին խցին դուռը բացուելով, պառաւ դայեակը ներս մտաւ՝ Լոնէին խաւրած ծրարիկը ձեռքը բռնած, եւ առանց խօսք մ՚ըսելու՝ Անգղիացւոյն առջեւը դնելով, ձգեց դարձեալ դուրս ելաւ: Մորբէթ օրիորդն իր դիտողութեանց կամ մտածութեանց մէջ այնպէս խորունկ ընկղմած էր, որ ամենեւին բան մը չիմացաւ: Այնպէս որ քնէն ընդոստ արթըննալու պէս եղաւ, երբ որ մօրեղբայրը ծրարիկը բանալէն ու տոմսակը կարդալէն ետեւ, զինքը կանչեց եւ գրուածքն ու հետը մէկտեղ եկած գոհարը՝ պատեանը չբացած՝ ձեռքը տուաւ, ըսելով որ Բարով վայելէ:

Օրիորդը տոմսակը կարդալով, կաս կարմիր կտրեցաւ: Մօրեղբօրը կրկին անգամ յորդորելը հարկաւոր եղաւ որ պատեանը բանայ: Բայց մէջի գոհարին քանդակն այնպէս գեղեցիկ երեւցաւ իրեն, որ չկրցաւ մէկէն հաճութեան աղաղակ մը չարձակել, որուն վրայ յառաջուընէ աւելի կարմրութիւն մը պատեց երեսները:

Պր. Պէօռնս՝ որ դարձեալ իր գրութիւնը յառաջ տանելու կը զբաղէր, նոյն աղաղակէն՝ մտադիր ըլլալով, աչուըներն օրիորդին իրեն ներկայացուցած ճարմանդին վրայ դարձուց, եւ ինքն ալ անմիջապէս աղաղակ մ՚արձակեց: Բայց ասս աղաղակն այնչափ տարբեր էր քրոջն աղջկան աղաղակէն, որչափ իրարմէ տարբեր էին երկուքին վրայ նոյն գոհարին պատճառած ազդեցութիւնները:

Ասս հանդարտ մարդուն վրայ մէկէն արտաքոյ կարգի այլայլութիւն մը տիրեց: Ճարմանդն օրիորդին ձեռքէն յափշտակեց առաւ, սկսաւ մտադրութեամբ զննել, այնպիսի կերպով մը՝ իբր թէ չէր կրնար աչուըներուն հաւատալ: Ետքէն Լոնէին տոմսակն առաւ կրկին կրկին կարդաց: Դարձեալ սկսաւ ճարմանդը զննել, ամէն կողմը դարձընելով եւ մէյ մը քանդակը, մէյ մը քովի զարդերը դիտելով: Կարծես թէ այլայլութիւնն երթալով կը սաստկանար: Վերջապէս բարկութիւնը յետին աստիճանի հասնելով, մինչեւ նոյն ատեն պահած լռութիւնն աւրեց ու զարհուրելի ձայնով մը՝ Վատանուն անամօթը գոչեց:

Մորբէթ օրիորդը, որն որ մօրեղբօրը քովը կեցած՝ անոր ամէն մէկ շարժման միտ կը դնէր, եւ չէր կրնար ասանկ սաստիկ այլայլութեան պատճառն իմանալ, ասս գոչման վրայ կարծես թէ սկսաւ գաղտնիքին խորքը թափանցել: Ուստի եւ իր կերպարանքն ալ Պր. Պէօռնսինին չափ տժգունեցաւ, եւ սկսաւ խիստ մեծ վախով ու սարսափով մը անոր երեսը նայիլ:

Բայց ասս վերջինը չէր կրնար անոր միտ դնել, որովհետեւ ձեռքի ճարմանդն իր բոլոր մտադրութիւնը գրաւած էր: Անկէ վերջն ալ քիչ մը ժամանակ նոյն գոհարը դիտելէն ետեւ, յանկարծակի միտքը խորհուրդ մ՚եկածի պէս կեցաւ, մատը՝ գո-

հարին մէկ կողմը գտնուող հաղիւ աչաց տեսնուելու չափ պզտիկ կէտի մը վրայ դրաւ, ճնշեց. որով մէկէն ճարմանդը բացուեցաւ:

Ասոր վրայ թէպէտ եւ Պր. Պէօռնս մէկէն ապշածի պէս մնաց. բայց կամաց կամաց այլայլութիւնը նուազելով, սկսաւ Մորբէթ օրիորդին նայիլ, որուն գտնուած վիճակը տեսնելով, անանկ երեւցաւ որ ցուցուցած այլայլութեան ու բարկութեան վրայ կը ցաւի: Ուստի եւ հանդարտութեամբ մը պատասխան տալով, անոր խել մը անգամ կրկնած Ի՞նչ կայ ի՞նչ եղաք հարցման, Բան մը չէ, յուսամ որ աս գաղտնիքին ալ մեկնութիւն մը կը գտնուի, ըսաւ: Սակայն եւ այնպէս առանց ուրիշ խօսք մ'ըսելու՝ ճարմանդն ու տոմսակը ծոցը դրաւ:

Թէպէտ՝ ինչպէս ըսինք՝ Անգղիացւոյն առաջին այլայլութիւնը քիչ մը նուազած էր, բայց այնպէսով ալ յառաջուան գործքը յառաջ տանելու չափ հանդարտութիւն չկրնալով ստանալ, ոտք ելաւ եւ սկսաւ խցին մէջ լռութեամբ երթալ գալ: Ասանկ պտըտած ատեն՝ երեսէն կը տեսնուէր, որ միտքը՝ միշտ պատահած դէպքին հետ կը զբաղի, եւ իբր թէ ինք իրեն հետ վիճելով՝ կը ջանայ որոշում մ'ընել: Երբեմն երբեմն ալ խիստ ցած ու գրեթէ չլսուելու ձայնիւ բառեր մը կը զրուցէր, որոնցմէ օրիորդը հեղ մը աս խօսքը հասկըցաւ. Եթէ տոմսակը չըլլար ... Մօ՛րն անուամբը սուտ խօսիլ: Ուրիշ անգամ մ'ալ Իրկլասի ծրագիրը՝ խօսքն ականջը հասաւ: Ասկէ յայտնապէս մակաբերեց որ ըրած գուշակութիւնն անհիմն չէ եղեր:

Այսպէսով կէս ժամ մ'անցաւ. որմէ ետքը Պր. Պէօռնս տեսնելով որ չիկրնար նստիլ իր գործքին զբաղիլ եւ կէս գիշերէն յառաջ անկողին մտնելու սովորութիւն չունենալով, ուղեց վարը հիւրերուն ժողվուած սրահն երթալ, ուր գիտէր թէ տակաւին ամէնքը նստած կ'ըլլան:

Իրօք ալ Մորբէթ օրիորդին հետ ներս մտած ժամանակը, տեսաւ որ սրահին մէջ մեծ բազմութիւն կայ, եւ ամէնքը՝ նոյն օրը հոն հասնող գաղղիացի ճամբորդի մը չորս կողմը ժողվուած, անոր վերջին ժամանակներն ըրած նաւական մէկ արշաւանքին ստորագրութիւնը մտիկ կ'ընէին: Անոնց մէջն էր Եդուարդ Լոնէ ալ, որն որ կերպարանացը վրայ տակաւին կը ցուցընէր ան այլայլութիւնը, որուն մէջ զինքը ձգեցինք:

Անգղիացւոց ներս մտած ատենը, զիրենք ամենէն յառաջ տեսնողն ինք եղաւ: Եւ թէպէտ երկուքն ալ կը ջանային հանդարտ ձեւանալ, բայց կ'երեւայ թէ իրենց կամացը դէմ՝ ներքին զգածմունքնին արտաքուստ ալ կը տեսնուէր. որովհետեւ Եդուարդ մէկէն նշմարեց որ անհաճոյ բան մը հանդիպած պիտ'որ ըլլայ իրենց: Շուտ մ'ալ գուշակեց թէ ան դէպքն իր նկատմամբ ալ գէշ ազդեցութիւն ըրած է իրենց վրայ. վասն զի օրիորդը վախնալով ու զգուշ անալով մ'ընդունեցաւ իր բարեւը, իսկ մօրեղբայրը զինքը չտեսնել ձեւացուց: Երկուքն ալ մէկտեղ գացին իրմէ հեռու տեղ մը նստեցան, ուր ինք չհամարձակեցաւ երթալ:

Նոյն միջոցին գաղղիացի ճամբորդը՝ Ափրիկէի ծովեզերաց վրայ, կէս մը վայրենի ազգաց մէջ, գլուխն եկածները կը պատմէր:

Պր. Պէօռնս՝ որն որ իսկզբան անոր խօսածներուն այնչափ ականջ չէր կախեր, կամաց կամաց սկսաւ մտադիր ըլլալ, եւ քիչ մը ժամանակ մտիկ ընելէն ետեւ, մէկէն անոր խօսքը կտրելով, Եւրոպայի մէջ ճամբորդութիւն ընելն ալ, ըսաւ, Ափրիկէի վայրենիներուն մէջ պտըտելէն քիչ վտանգներ չունի: Կարծեմ ճամբորդ մը չիգտնուիր, որն որ երկայն ճամբորդութիւն մ'ըրած եւ գոնէ անգամ մը կեանքը կորսընցընելու վտանգի մէջ գտնուած չըլլայ:

Գաղղիացի ճամբորդը՝ քիչ մը իր խօսակցութեան միջատուելուն վրայ նեղանալով, քիչ մ'ալ իր հայրենեաց պատիւը պաշտպանել ուզելով, Ըսածնիդ կարելի է Անգղիայի նկատմամբ ստոյգ ըլլայ, պատասխանեց. իսկ Գաղղիայի մէջ մարդս կրնայ իր տան պարտեղին մէջ պտըտելու պէս՝ ապահովութեամբ ճամբորդութիւն ընել:

Աս խօսքին՝ Անգղիացւոյն կերպարանքին վրայ հենգնական ծիծաղ մ'երեւցաւ. բայց շուտ մը ինք զինքը ժողվելով, Եթէ բաները մէկ քանի տարիէ վեր փոխուեցան, ան չեմ գիտեր, ըսաւ: Գիտցածս ան է, որ ասկից շուրջ տասուերկու տարի յառաջ, ես՝ որ հոս ձեզի հետ կը խօսիմ, Գաղղիայի մէջ մահացու կերպով վիրաւորուեցայ. եւ չմեռնելս՝ անշուշտ վրաս յարձակում ընողներուն բարի կամացը հետեւութիւնը չէր:

Ունկնդիրներէն շատերն աս լսելով, սարսափման ու հետաքրքրութեան աղաղակ մը արձակեցին:

Իսկ Գաղղիացի ճամբորդը՝ Ըսածնիդ արտաքոյ կարգի բան մըն է, գոչեց. եւ թէ՛ ինք ու թէ՛ մէկալ ունկնդիրները զԱնգղիացին ստիպեցին որ նոյն դէպքը պատմէ:

Պիտի շարունակուի:

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

վիմագրութեան գիւտը:

Մարդկային ազգին յառաջադիմութեան պատմութեան մէջ՝ տպագրութեան նկատմամբ խիստ ծանրակշիռ գիւտերէն մէկն է վիմագրութեան գիւտը. որուն համար հաստատութեամբ կրնայ ըսուիլ, որ Կութթենպէրկին տպագրութեան գիւտէն ետքը՝ ամենէն օգտակար գիւտն եղած է: Աս գիւտին էութիւնն ան է՝ որ ծրագիրները կամ նոյն իսկ ամբողջ նկարները պղնձի վրայ փորագրելու տեղ, քարի վրայ փորագրելով, անկէ մամուլի ձեռքով խիստ շուտ, կենդանի, անսխալ ճշգութեամբ ու

պարզ կերպով հազարաւոր օրինակներ կ'առնուի: Դարձեալ ասս առաւելութիւնն ունի՝ որ գծագրողը ծրագիրները թղթի վրայ քաշելու տեղ, քարի վրայ կը փորագրէ կամ կը գծագրէ, եւ մտքին մէջ ունեցած նկարը՝ զարմանալի ճշգութեամբ իր առջեւն ելած կը տեսնէ. չիվախնար որ ծրագիրը քանդակագործին ձեռքէն անցնելով, ճշգութիւնը կորսընցընէ կամ գեղեցկութիւնն աղարտի. ինչպէս հասարակօրէն թղթի վրայ քաշուած ծրագիրներուն կը պատահի: Ասս կարեւոր գիւտին պատմութիւնը հոս համառօտիւ կը դնենք:

Ալսիզ Սեննեֆելտէր, ասս գիւտիս հնարողը՝ 1771ին Նոյեմբերի 6ին Բոհեմիայի Բրակա քաղաքը ծնած է: Տղայութեան ժամանակ հօրը հետ Միւնիքի երթալով, հոն նախ ինք զինքը գուսանախաղութեան ու ետքէն դրագիտութեան նուիրեց: Վերջապէս միտքը դրաւ որ տպարան բանայ. սակայն ասոր համար կարեւոր եղած ստակը չունենալով, սկսաւ մտածել որ արդեօք մինչեւ նոյն ատեն տպագրուածէն աժան ու դիւրին կերպով չի՛կրնար տպագրուիլ: Ասս վախճանաւ զանազան փորձերու ձեռք զարկաւ. նախ եւ յառաջ իր շինած տեսակ մը թանաքովը պղնձէ տախտակի մը վրայ սկսաւ գրել. բայց գրերը հակառակ կողմանէ ալ փորագրել կարենալու համար, նոյնները յղկուած քառակուսի քարի մը վրայ կը փորձէր: Ասկէ միտքն եկաւ որ ասս քարերը պղնձէ տախտակներուն տեղ կրնան բռնել: Ուստի եւ քարին վրայ գիր գրելէն ետեւ, պարապ տեղերը թթուի մը միջոցով փորեց ու ցածցուց. այնպէս որ գրերը քարին երեսէն վերցցուած կամ բարձրացած մնացին: Ասոր վրայէն տպելով օրինակն առնելու փորձեց, եւ յուսացածէն աւելի յաջողութիւն գտաւ: Ետքէն մտածեց որ եւ ոչ հարկաւոր է որ գրերը քարին երեսէն վեր բարձրացած կամ ցցուած ըլլան: Նոյն մտածմունքներով գտաւ վիմագրութեան բուն հիմը կացուցանող երկու սկզբունքները: Այսինքն թէ վրան հատ հատ եղող (granulé) կրային հոծ քարը՝ ճարպ կամ ջուր ծծելու յատկութիւն ունի. եւ թէ ճարպին ու ջրոյն մէջ այնպէս հակակրութիւն կայ, որ մէկտեղ չեն միանար: Մէյ մ՞որ ասս սկզբունքները բացայայտ իմացաւ, ալ անկէ ետեւ վիմագրութեան կարեւոր գիւտը հնարելու արդիւնքն ունեցաւ:

Ասս երկու քիմիական սկզբանց վրայ հաստատուած է վիմագրութեան արուեստը: Ծրագիրն եղոտ կապարագրչով մը քարի վրայ քաշելէն ետքը, քարը ջրով կը լուան, որով ջուրը քարին միայն ան մասերը կը թափանցէ, ուր որ կապարեայ գրիչը դպած չէ: Անկէ ետքը քարէ տախտակին վրայէն գլան մը կ'անցընեն, որուն վրայ յառաջագոյն տպելու թանաք քսուած պիտի ըլլայ: Թանաքը ճարպոտ ըլլալով, քարին՝ միայն եղոտ կապարեայ գրչով գծագրուած մասերուն վրայ կը կպչի կը տարածի, իսկ ջրով թրջած տեղերը չիկրնար թափանցել: Յայտնի է որ ասս զարմանալի տպագրութեան գլխաւոր առաւելութիւնները են՝ արտաքոյ կարգի պարզութիւն, աժանութիւն ու շուտութիւն:

Սակայն ինչպէս ամէն երեւելի գիւտերը, նոյնպէս վիմագրութեան գիւտն ալ մեծամեծ դժուարութեանց յաղթելու պէտք ունեցաւ: Սեննեֆելտէր իր գտած գիւտը կատարելագործելու երեք տարի աշխատելէն ետեւ, վերջապէս 1799ին, իր գիւտն առանձին գործադրելու արտօնութիւն ընդունեցաւ: Ուստի եւ անմիջապէս դրամատէրներու ընկերութիւն մը կազմեց, Եւրոպայի գլխաւոր մայրաքաղաքներուն մէջ, Վիէննա, Փարիզ, Լոնտոն, վիմագրական տպարաններ հաստատելու համար: Սակայն փորձերը գրեթէ ամէն տեղ անյաջող ելք ունեցան: Նոր արուեստը կամ արուեստագէտներուն անյաջողութեամբը եւ կամ դրուած դրամագլխոյն անբաւականութեամբը, քանի մը անյաջող փորձերէ ետքը՝ երեսէ ձգուեցաւ:

Այսպէսով վիմագրութեան արուեստը դարձեալ մոռացութեան անդունդը սուզելու վրայ էր, երբ որ Միւնիքի գծագրութեան վարպետ մը իր ծրագիրները քիչ ծախքով շատցընել ուզելով, 1806ին Սեննեֆելտէրին գիւտը նորէն ձեռք առաւ, նոյնը կատարելագործեց եւ ամէն կողմ հրատարակեց: Քիչ ժամանակ ետքը վիմագրութեան արուեստը հասարակ եղաւ, եւ Սեննեֆելտէր 1834ին մեռած ատեն՝ վերատեսուչ էր Միւնիքի արքունական վիմատպագրատան, ուսկից Պաւիէրայի աշխարհացոյց տախտակ մը դուրս ելաւ, եւ բոլոր տէրութեան պաշտօնական գործքերը հոն կը տպուէին:

Անկէ ետքը հետզհետէ Գաղղիա (1816) ու երկու տարի ետքը Անգղիա մտաւ: Քիչ մը ետքը Ռուսաստան խոթուեցաւ, որմէ վերջը բովանդակ Եւրոպայի ամէն կողմերը տարածուեցաւ, այնպէս որ հիմայ ուր որ հասարակ տպագրութիւն կայ, հոն միանգամայն վիմագրութիւն ալ կը գտնուի:

Վիմագրութեան կերպը երկու տեսակ է. բարձրաքանդակ ու խորաքանդակ: Առաջին կերպին համար մասնաւոր տեսակ մը քիմիական ճենական թանաք ու քիմիական կաւիճ կը գործածեն. իսկ երկրորդ կերպին համար՝ գրոց եւ պղնձի վրայ փորելու համար կարեւոր եղած ուրիշ գործիքներ: Վիմագրութեան համար գործածուած քարէ տախտակները՝ կիրէ, հասարակ կաւէ ու կոպճահողէ (չաքըլ թաշը հողէ) կը բաղկանան, որոնք ըստ մեծի մասին Պաւիէրայէն կու գան: Առաջին կերպին կամ բարձրաքանդակ փորագրելու համար քարէ տախտակներն արծաթի աւազով կը յղկեն, ապակւոյ պէս կը փայլեցընեն: Անկէ ետքը ծրագիրը կապարագրչով կամ կարմիր մատիտով կ'առնուի: Աղէկ յաջողելու համար պէտք է մեծապէս զգուշանալ, որ ասս ամէն գործողութիւնները կատարուած ատեն՝ մարդուն շունչը քարէ տախտակին վրայ չիյնայ: Իսկ երկրորդ կամ գրոցով խորաքանդակ փորագրելու կերպը քիչ մը տարբեր է: Քարէ տախտակն աղէկ յղկուելէն ետքը, 100 մաս ջրոյ մէջ երկու մաս ժանտաջուր կը խառնեն, եւ անով քարը կը մաքրեն: Անկէ ետքը վրձինով մը վրան հասարակ ջրոյ մէջ լուծուած արաբական խէժ կը քսեն, եւ քիչ մը ժամանակ վրան թող տալէն ետքը՝ քարը դարձեալ կը մաքրեն: Քարը չորնալէն ետքը, 24 մաս ջրոյ մէջ 2 մաս

արաբական խէժ ու 4 մաս մուր խառնելով, նոյն խառնուրդով ամբողջ քարին երեսը հաւասարապէս կ'օծեն, եւ թող կու տան որ չորնայ: Անկէ ետքը ծրագիրը նոյն քարին վրայ դնելով՝ դրոցով քարին վրայ կը հանեն: Սակայն հարկ չկայ որ գծերը շատ խորունկ ըլլան, բաւական որ դրոցը սեւ յատակն անցնի ու քարը քիչ մը գծէ: Գծելէն պատճառած փոշին անմիջապէս վրձինով մը մէկդի կ'առնուն:

Իսկ տպագրութեան կերպը հետեւեալն է: Առաջին կերպով կամ բարձրաքանդակ փորագրուած ծրագիր մը լմննալէն ետքը, տպելէն յառաջ վրան թթուի, հաստակ ջրոյ ու արաբայի խէժի խառնուրդ մը կը լեցընեն: Արաբայի խէժը ջրոյ մէջ կը լուծեն եւ մէջը ժանտաջուր կը խառնեն: Աս խառնուրդով ծրագիրն ամէն կողմը հաւասարապէս կ'օծեն եւ թող կու տան որ չորնայ: Երբ որ տպելու ժամանակը կու գայ, նոյն խառնուրդը 24 ժամ վրան թող տալէն ետքը, մէկդի կ'առնուն: Անկէ ետքը ամբողջ ծրագրին վրայէն լաթով ու հորթու կաշւով պատած փայտէ գլան մը կ'անցընեն, որուն վրայ տպելու թանաք քսուած կ'ըլլայ: Ծրագիրը, որն որ ամէն անդամ տպելէն յառաջ թաց սպնդով կը թրջուի, սեւութիւնը վրան կ'առնու՝ առանց քարին մէկալ մասերը սեւնալու, վասն զի թացութիւնը նոյնը կ'արգելու: Աս կերպով ծրագիրն ամբողջ սեւնալէն ետքը, թեթեւ թրջած թուղթը վրան կը դնեն եւ ամբողջը շրջանակի մը մէջ ձգուած կաշիով կը ծածկեն եւ մամուլէն տակէն կ'անցընեն: Անկէ ետքը թուղթը զգուշութեամբ վրայէն կը հանեն, եւ վերը զրցուած գործողութիւնները դարձեալ կրկնելով, աս կերպով 2—3000 օրինակ կրնայ առնուիլ, առանց տպագրութեան մէջ աչքի զարնող տարբերութիւն մը նշմարուելու: Տպելը լմննցընելէն ետքը, քարին երեսը՝ երկու մաս տպելու թանաքէ, երկու մաս մոմ, մէկ մաս օճառ՝ եւ մէկ մաս ճարպէ բաղադրուած եղան ներկով մը կ'օծեն եւ վրան ալ ջրոյ մէջ հալեցուցած արաբայի խէժ կը թափեն. ասով ծրագիրն առանց ապականելու՝ կրնայ երկայն ժամանակ կենալ եւ տարիներէ ետքը դարձեալ տպուիլ:

Իսկ խորաքանդակ ծրագիրները տպելու եղանակն ասկէ քիչ մը կը տարբերի: Ծրագիրը վերոյիշեալ կերպով լմննցընելէն ետքը, վրան սպնդով մը մէկ մաս տպելու թանաքէ ու ճարպէ բաղադրուած եղ մը կը քսեն եւ ամբողջը մաքուր ջրով կը լուան, որով քարէ տախտակը՝ ճերմակ, իսկ ծրագիրը սեւ կ'ըլլայ: Անկէ ետքը կրնայ ծպսուելու սկսուիլ. միայն թէ տպելու թանաքը չէ թէ գլանով այլ լաթի կտորով պէտք է քսել, եւ ետքէն քարը գլանով մաքրել:

Ամենէն վերջը չենք կրնար անյիշատակ թողուլ Գուտնպերկ Վիմագրուիչը, որուն գտնուելէն վեր՝ հաղիւ քանի մը տարի անցած է, եւ մասնաւորապէս Անգղիացիք ու Գաղղիացիք նոյնը կատարելագործելու շատ եռեւեռ ինկած են: Ասով ճիշդ ջրաներկ նկարներու նման պատկերներ կը տպուի: Ծրագիրը վերը յիշատակուած երկու եղանակներէն մէկով փորագրելէն կամ ծրագրելէն ետքը, ամէն մէկ գոյնին համար՝ զատ տախտակի վրայ նոր ծրագիր մը կը հանուի: Անկէ ետքը մէկ թղթի վրայ աս ամէն տախտակները զատ զատ կը տպեն, ինչպէս կ'ենթադրուի՝ հասարակ տպելու թանաքի տեղ ուզուած գունով ներկ գործածելով, մինչեւ որ ամբողջ մը դուրս ելլէ: Յայտնի է որ աս գործողութիւնն արտաքոյ կարգի ճշդութիւն ու զգուշութիւն կը պահանջէ:

ԱԼԵՒՏՐԱՅԻՆ

Հարաւային բերքեր: — Ա. Լիմոն:

Ամենուն ծանօթ եղող լիմոնը կամ կիտրոնը՝ կիտրոնենոյն (Citrus medica L.) թարմ պտուղն է: Աս տնկին սկզբնական հայրենիքը Ափրիկէ է. սակայն հիմայ Ասիայի ու Եւրոպայի հարաւային դաւառներուն մէջ, գրեթէ բաւորաբար Ճենաստան, Իտալիա, Սպանիա, Բորդուկալ, հարաւային Գաղղիա, Յունաստան ու Տաճկաստան կը մշակուի: Լիմոնի տուրեւառը չէ թէ միայն Եւրոպա, հապա աշխարհքիս դրեթէ ամէն կողմը տարածուած է:

Ամենէն շատ լիմոն Նիցցա, Մենդոնէ, Ճենովա, Թրիէստ, Բորդուկալի Փարոյ եւ Սպանիայի Մալակա ու Վելեզ-Մալակա քաղաքներէն ու Գալապրիայէն կու գայ: Ճենովայի, Թրիէստի ու Մեսինայի վրայէն եկած լիմոնի պղտիկ արկղները՝ 500 մեծ կամ 600 մեծ ու փոքր խառն, իսկ մեծ արկղները՝ 700 մինչեւ 800 հատ լիմոն կը բովանդակեն: Տաճկաստանի դլխաւորաբար Քիոս կղզին՝ շատ առատ լիմոն կու տայ. ուսկից՝ բաց ի լիմոնէն՝ նաեւ 450—500 հոխանոց տակառներով լիմոնի հիւթ կամ ջուր կը հանուի:

Իտալացիք լիմոնին զանազան անուններ կու տան. Ֆիորենցայի անուշահոտ կիտրոն (Cedrato di Firenze) ըսուածը՝ բարակ կեղեւ, անոյշ համ ու հաճոյական հոտ ունի. Վալենցայի անոյշ լիմոն (Lumia di Valenza) կոչուածը՝ կլոր կամ հաւկրթի ձեւ ու անոյշ համ ունի:

Լիմոնի կեղեւը կամ կը չորցընեն ու օղի շինելու համար այլեւայլ տեղեր կը խաւրեն, եւ կամ թարմ եղած ատեն՝ շաքարով կամ շարաբով եփելով՝ կիտրոնի բանդակ (Citronat) ըսուածը կը շինեն:

Լիմոն դնելու ժամանակ, պէտք է նայիլ որ բարակ կեղեւով, ծանր ու հիւթեղ ըլլան. դարձեալ մէկ անդամով շատ գնելն աղէկ չէ, ինչու որ դիւրաւ կը փտին, մանաւանդ ամարուան լիմոնը: Ապականած լիմոնը՝ ողջերէն զատելու է, որ չըլլայ թէ դանոնք ալ ապականէ: Լիմոնն աւելի կը դիմանայ, եթէ թղթի մէջ փաթթուի, եւ գով ու չոր մառանի մէջ պահուի:

— Լիմոնի թարմ կեղեւները ճղմելով եւ կամ դտելով՝ տեսակ մը եթերական եղ կը հանեն. ճղմելով ելածն՝ աւելի հաճոյական հոտ կ'ունենայ, բայց դոյնը մէկալէն չափ պայծառ չ'ըլլար: Լիմոնի եղը թիթեղէ կամ ապակիէ շիշերով Գաղղիայէն ու Իտալիայէն կու գայ:

— Լիմոնի թթուն (Acidum citricum) լիմոնի հիւթէն կը հանուի. առանց դունոյ ու հոտի սեան նման

բիւրեղներ ունի, որոնք արտաքոյ կարգի զօրաւոր ու հաճոյական թթուաշ ճաշակ մ՚ունին, ու ջրոյ մէջ շուտ կը հալին: Լիմոնի թթուն՝ լիմոնի հիւթին պէս օշարակ շինելու, աղտ ու բիծ հանելու եւ ներկարարութեան մէջ կը գործածուի:

Բ. Նարինջ:

Նարնջենին (Citrus Aurantium L.) 20—40 ոտք բարձրութեան կը հասնի, երկայն հաւկլթաձեւ ու սրածայր տերեւներ, 20—25 փոշւոյ անօթներ ունի, որոնք պսակէն կարճ կ՚ըլլան: Ծաղիկները ճերմակ ու դուն ուրեք կարմրկեկ կ՚ըլլան: Պտուղը՝ գնդակի նման, կարմրի զարնող դեղին գոյնով է, եւ ամէն մէկը 8—12 շերտ կ՚ունենայ, իւրաքանչիւր շերտին մէջ ալ 2 մինչեւ 5 կուտ կը գտնուի: Ա՛ս ծառին բուն հայրենիքը՝ հարաւային Ասիա ու հիւսիսային Ափրիկէ է. սակայն ուրիշ կողմեր ալ շատ կը մշակուի. գրեթէ միշտ կը ծաղկի, բայց առաւելապէս Մայիսէն մինչեւ Օգոստոս:

Նարինջը երեք գլխաւոր տեսակ ունի:

1. Անոյշ կամ բուն նարինջը, որն որ ամենալաւ տեսակն է. Ճենովայէն, Կարտայի լճին եզերքներէն ու Մալդայէն արկղներով կը բերուի: — 2. Անուշահոտ նարինջը՝ տանձի ձեւ ու թթուաշ հիւթ ունի: — 3. Դառն նարինջը կամ թուրինջը՝ կլոր ձեւով ու դառն ճաշակով պտուղներ ունի:

Հասած պղտիկ նարինջը (Orangette) տհաս ինկած կամ քաղուած պտուղներն են, որոնք կեռասի մեծութեամբ կ՚ըլլան եւ մութ գորշ կամ մութ կանաչ գոյն, հաճոյական համեմիչ հոտ ու համեմաւոր դառն ճաշակ կ՚ունենան: Հասած նարինջը 120—150 քիլոկրամի տապրակներով կու գայ, եւ ըմպելի, անուշահոտ իւղ շինելու եւ բժշկականութեան մէջ կը գործածուի:

— Նարնջենւոյն փայտը հիւսնութեան յարմար է:

— Նարնջի տերեւ (Feuilles d'orange) ըսուածը, նարնջենւոյն տերեւն է, որն որ զանազան ըմպելի, անուշահոտ իւղ պատրաստելու եւ բժշկականութեան մէջ կը գործածուի:

— Նարնջի ծաղկաջուրը (Eau de fleur d'orange), նարնջենւոյն ծաղիկներէն կը հանեն, գլխաւորաբար Գաղղիայի Բրովանս գաւառը: Ա՛ս ջուրն անուշահոտ իւղի տեղ, բժշկականութեան մէջ ու կերակրոց հաճոյական հոտ տալու կը գործածուի:

— Նարնջի եղը՝ կամ պտղոյն կեղեւէն, կամ ծաղկէն եւ կամ տերեւներէն կը հանեն, անոր համար երեք գլխաւոր տեսակ ունի: 1. Նարնջի կեղեւի եղը՝ որն որ թէ թարմ եւ թէ չոր կեղեւներէն կը հանեն: 2. Նարնջի ծաղկանց եղը, կամ հնարողին անուամբ՝ Ներոլիի եղը, իսկզբան ճերմակ կամ յարդի նման դեղին կ՚ըլլայ, բայց վերջէն՝ կարմրի զարնող գոյն մը կը ստանայ. ծաղկանց պէս սիրուն հոտ ու նարնջի կեղեւի նման դառն համ կ՚ունենայ: — 3. Նարնջի տերեւի եղը, ինչպէս երկու առաջին տեսակներն ալ, ըմպելի շինելու եւ անուշահոտ եղի տեղ կը գործածուի:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Բենիամին Ֆրանգլին եւ իր տնտեսական խրատները:

(Շարունակութիւն:)

Եթէ հայեցուածքնիս Ֆրանգլինին անցուցած բարոյական կենաց վրայ դարձընելու ըլլանք, կը տեսնենք որ շատ կողմանէ կարգաւորեալ էր. վասն զի այնչափ զբաղմանց մէջ՝ իր գլխաւոր մտադրութիւնն ու ջանքն ան էր, որ պակասութիւնները զսպելով, ինք իր անձին յօժարութեանց ու միտութեանց տէր ըլլայ: Դատարկութեան՝ թէ հոգւոյն եւ թէ մարմնոյն հասցուցած մեծամեծ վնասները ճանչնալով, օրուան ժամերն ըստ պատշաճի անցընելու համար ինք իրեն կարգ մը շինած էր, եւ նոյնին կարելի եղածին չափ կը հետեւէր, որպէս զի դատարկասիրութիւնն այսպէսով մուտ եւ ճարակ չգտնէ: Գիշերը 10ին կամ 11ին անկողին կը մտնէր, եւ առտուանց ժամը 5ին կ՚ելլէր. որովհետեւ, ինչպէս որ ինք կ՚ըսէր, Կանուխ պառկիլն ու ելլելը՝ զմարդ թէ առողջ եւ թէ իմաստուն կ՚ընէ: Իր ազնուական սիրտն ինք զինքը միայն հոգալով գոհ չէր ըլլար. այլ ձեռքէն եկածին չափ խելքն ու միտքը կը յոգնեցընէր, որ մարդկային աղգին օգուտ ընէ, ան ալ առանց զանազանութեան՝ ամէն վիճակի մարդկան: Ֆրանգլին քարոզչի մը պէս՝ ասդին անդին պտրտելով, ժողովրդեան սիրտը կրթելու կը նայէր, աս վախճանաւ բարոյական վարդապետութիւնները պարզ ու յայտնի եղանակաւ անոնց կը մեկնէր. այսինքն թէ ինչպէս պէտք է որ մարդս ամենուն բարեկամ ըլլայ եւ զամէնքը սիրէ, թէ ինչպէս ժամանակն օգտակարապէս անցընելու է, թէ ինչպէս պարտական ենք անձնական օգուտն ու շահը՝ հասարակաց օգտին եւ շահուն հետ միացընել, եւ այլն: Յիշատակաց արժանի է Ֆրանգլինին տապանագիրը՝ զորն որ ինք անձամբ շինած էր, եւ ասա է. Հոս կը հանգչի Բենիամին Ֆրանգլինին մարմինը, որն որ երբեմն տպարանապետ էր, եւ հիմայ՝ որդերուն կերակուր. ստուգիւ հին գրքի մը խուփին կը նմանի՝ որն որ իր ներքին բովանդակութենէն եւ ոսկեզօծութենէն զրկուած է: Բայց նոյն գիրքը պիտի չկորսուի. այլ մատենագրէն սրբագրուելէն ու նորոգուելէն ետքը, դարձեալ աւելի գեղեցիկ տպագրութեամբ պիտի հրատարակուի:

Վերը յիշեցինք որ Ֆրանգլին անձնական տպարան մը բացած էր: Ասոր մէջ տպած բաները կրնանք ըսել որ ըստ մեծի մասին իր մտացը ծնունդներն ու արդիւնքն էին: Տպած լրագրէն զատ, 1732ին օրացոյց մ՚ալ սկսաւ հրատարակել, զորն որ 25 տարի շարունակեց: Օրացոյցը Ռիքարտոս Սաւնտէր շինծու անունը կը կրէր, որմէ ելած է մէկալ ծանօթագոյն՝ Օրացոյց աղքատ Ռիքարտոսի անունը: Ա՛ս դործքը կը բովանդակէր գլխաւորաբար տնտեսական կենաց վերաբերեալ կարճ առածներ, որոնք օրացուցին պարապ միջոցներուն մէջ ասդին անդին ցրուած էին: Վերջին անդամուն երբ որ Ռիքարտոսի օրացոյցն ալ պիտի չհրատարակուէր, Ֆրանգլին ան բաղ-

մաթիւ առածները խօսակցութեան մը ձեւով ամփոփելով, եղբի թուղթի մէջ Հարպոպոլիեան ճամբայ անուամբ հրատարակեց։ Ա՛ս գեղեցիկ գեղեցիկ առածներուն ժողովածոյքը, որն որ այլեւայլ լեզուաւ թարգմանուած է, հետեւեալն է։

Հարպոպոլիեան ճամբան։

Օր մը, կ՚ըսէ Ֆրանդլին, ձիով տեղէ մը անցած ատենս, ժողովրդեան մեծ բաղմութիւն մը տեսայ, որն որ հրապարակական աճուրդի մը համար ժողվուած էր։ Բայց ծախելու ատենը տակաւին հասած չըլլալով, ամէնքն սկսան իրարու հետ ժամանակին նեղութիւններուն եւ վշտերուն վրայ խօսիլ։ Նոյն միջոցին իրենց մէջէն մէկը դէպ ի ծանրաբարոյ եւ խոհեմ ծերունւոյ մը դառնալով, իրեն կը հարցընէ. Հայր, հիմակուան ժամանակին վրայ ինչ կարծիք ունիս՝ ի՞նչ կ՚ըսես։ Ստոյգ կ՚ըսեմ, պատուական ալեւոր, ամէնքս ալ տուրքերուն ծանրութենէն խիստ ընկճած ենք. կարելի բա՞ն է որ մեր վրայ դրուած այնչափ ծանր տուրքը վճարենք, ուր որ նոյն իսկ մեր օրըստօրական պարէնը հոգալու դժուարութիւն կը կրենք. Շատ չ՚երթար՝ թշուառութեան յատակը պիտ՚որ իջնանք ու խեղճութեամբ կորսուինք։ Արդ ասանկ ժամանակ մը մեղի ի՞նչ խորհուրդ կու տաս։

Պատկառելի եւ սպիտակահեր ծերունին նոյն միջոցին ոտք ելլելով, ծանրութեամբ մ՚անոր ասանկ պատասխան կու տայ. Եթէ խորհուրդիս հետեւիլ կ՚ուզէք, կարծիքս համառօտիւ մը զրուցելէն չեմ քաշուիր, վասն զի, ինչպէս որ աղքատ Ռիքարտոս իր օրացուցին մէջ կ՚ըսէ, Խմասպոնոյն կամ հաւկընալ ուզողին՝ խօսք մ՚ալ բաւական է. գրիչը խօսքերով միայն չելեցուիր։ Ժողովուրդն ասս որ լսեց, միաբերան սկսան իրեն աղաչել որ կարծիքն անյապաղ իրենց հաղորդէ։ Ծերունին իր չորս դին ժողվուողներուն հետեւեալ եղանակաւ խօսքն սկսաւ։

Սիրելի բարեկամք, ստուգիւ ես ալ չեմ ուրանար որ տուրքը ծանր է. սակայն եթէ բոլոր բոլոր տերութեան վճարմունքէն զատ բան մը չունենայինք, հոգ չէր՝ գլուխ ելլելը խիստ դիւրին կ՚ըլլար։ Բայց դժբախտութեամբ ուրիշ շատ տուրքեր ալ կան, եւ հաւատացէք ինծի, բուն ասոնք են՝ որ ծանր բեռան մը պէս զմեզ կ՚ընկճեն ու կը հարստահարեն։ Մեր ծուլութիւնը, կ՚ըսեմ, տերութեան առածին կրկինը մեզմէ կ՚առնու, մեր ընդունայնասիրութիւնը՝ երեքկինը, եւ մեր խենթութիւնը՝ չորեքկինը։ Եւ ողբալի բանն ան է՝ որ հարկապահանջն ասս տուրքէն դանդ մ՚ալ նուազցընել կարող չէ։ Եթէ բարի եւ անկեղծ խորհուրդիս մտիկ ընել կ՚ուզէք, ասոր ճար մը գտնելն ամենեւին դժուարին չէ. Կրցածդ ըրէ, կ՚ըսէ աղքատ Ռիքարտոս, ե՛ Աստուած դեղի օգնութիւնն կ՚ճաշակէ։

Տարակոյս չկայ որ եթէ տերութիւնն ամէն մէկէն պահանջէր որ իր ժամանակին տասներորդ մասը տերութեան եւ հասարակութեան գործքերուն ծախէ, շատերն իրենց ձայնը կառավարութեան դէմ կը բարձրացընէին թէ եղածն անիրաւութիւն է։ Բայց մեր ծուլութիւնն ասկէ շատ աւելի կը յափշտակէ. ըսածնիս աւելի մանը ընենք. Հաշիւ ընենք մէյ մը թէ որչափ ատեն ծախած ենք ծուլութեան, դատարկութեան, անօգուտ եւ վնասակար զբաղմանց եւ հաճութեան։ Ծուլութիւնը կեանքը կը կարճեցընէ, որովհետեւ հիւանդութեանց պատճառ է։ Դոպոպոլիոնը, կ՚ըսէ Ռիքարտոս, ծանկ է, որ աշխատելնին խիստ աւելի կը մաշեցընէ։ Եթէ վնասուիլ չէք ուզեր, միշտ զբաղման հետ եղէք. ինչու որ Շարուանակ գործածողը բանալին միշտ փայլուն կը մնայ։ Քնոյ՝ հարկաւորէն շատ աւելի ժամանակ կուտանք, եւ չենք մտածեր որ Գերեզմանին մէջ բաւական պէտք դնանանք. շատ հեղ գործք մը չգործելնուս պատճառն ահաւասիկ ասս է, որովհետեւ, ինչպէս որ Ռիքարտոս կ՚ըսէ, Աղուեսը գնոյ մէջ հաւ չէբներ։ Կարծեմ թէ մէկը չկայ որ չընդունի թէ ժամանակն ամէն բաներէն պատուական է, եւ թէ ամէն մէկ վայրկեանը մէյմէկ մարգարիտ կ՚արժէ. ուրեմն ասս ալ ընդունելու ենք թէ ժամանակաւ ըլլալն աւելի գէշ շրայլունի՝ չկայ. վասն զի՝ կորսուած ժամանակը՝ դէյ մ՚ալ չէդարձուր։ Մի՛ ըսեր, բաւական ժամանակ ունիմ, որովհետեւ ունեցածդ միշտ քիչ համարելու է։ Ուրեմն առտու կանուխ ելլելու նայէ եւ շուտ գործքիդ ձեռք զարկ, վասն զի փութաջանը թէ աւելի կը գործէ եւ թէ այնչափ ալ չ՚աշխատիր. Ծուլունը, կ՚ըսէ Ռիքարտոս, ամենայն ինչ դժուարին կ՚ընէ. իսկ գործնական բան կը դիւրինցընէ։ Հաստատակամին մինչեւ որ ուշ ելլուղը գործ մը սկսի, արեգակը մարը կը մտնէ, մուրին ալ կը կոխէ։ Ծուլունիանն այնպէս կամաց կը քալէ, որ աղքատությունը շուտ մը եկեր կը հասնի։ Զանազ որ գործդդ դեղի հանոյական խաղալիք մ՚ընես. ապա մի ուշ՝ դուն անոր յետը խաղալիկ կ՚ելլաս։ Կանոնի պատկիրն ու կանոնի ելլելը՝ զմարդ աղուղ, հարուստ ե՛ խմասպոնն կ՚ընէ։ Ըսէք ուրեմն, ինչ օգուտ կ՚ընէ անգործ եւ դատարկ կենալն ու պտրտիլը, լաւ եւ յարմար ժամանակի սպասելով։ Ժամանակը լաւացընելը մեր ձեռքն է, զոր որ անխոնջ աշխատելով՝ դիւրաւ գլուխ կը հանենք։ Փուրնաջանը բաղնանոցի մէջն կեանքը երկարեցըներ, որովհետեւ, ինչպէս որ Ռիքարտոս կ՚ըսէ, Յունուարի մէջն ապրողը, անօթուրնենի կը մեռնի։ Աստուծոյ աշխատելու շահիլ գնի կրնար։ Արուեստ ունեցողն երբէք որբի կարօտութիւն չունենար. եւ որոշ վիճակ մ՚ունենալը՝ մարդուս մի պատիւ մի օգուտ է։

Ուստի տուրքը վճարելու կարողութիւնը մեզի երբեք չկպակիր, բաւական որ միշտ մեր արուեստին ու վիճակին պարագաները ճշդիւ կատարելու ետեւէ ըլլանք։ Ով որ աշխատութենէ չեխորշիր, այնպիսին միշտ հաց կը դանէ։ Անօթուրնիանը, կ՚ըսէ Ռիքարտոս, փուրնաջան է աշխատասէր մարդուն տունն ամենայն ինչ կը պարբերէ։

Պիտի շարունակուի։

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Աղեռայլ բնական երեւոյթներուն յոռծումը։

Ջերմութեան ազդեցութիւնները։

Ա· Տարածումն։

381· Ինչո՞ւ համար թաց փայտը՝ չոր փայտին չափ շառաչում չիպատճառեր։ — Վասն զի ծակտիքները՝ հիւթով լեցուած ըլլալով, քիչ օդ կը բովանդակեն։

382· Ի՞նչ պատճառի համար չոր փայտը՝ խոնաւ ու թաց փայտէն աւելի աղէկ կը վառի։ — Վասն զի խոնաւ ու թաց փայտին ծակտիքները խոնաւութեամբ լեցուած են, որն որ բոցը կը մարէ· ասոր հակառակ չոր փայտին ծակտիքներն օդով լեցուած են, որն որ այրումը կը սաստկացնէ։

383· Ինչո՞ւ համար խոնաւութիւնը կրակը կը մարէ։ — Ա· Վասն զի խոնաւութիւնը թող չիտար որ ածխածինն ու ջրածինը՝ օդին թթուածնին հետ միանալով, ածխաթթու եւ ջուր կազմեն։ Բ· Վասն զի հիւթին շոգւոյ փոխուելովը շատ ջերմութիւն կը կորսուի։

384· Ի՞նչ բանի համար քարը կրակին մէջ տաքցած ատեն կը ճաթռտի ու կտորներն ասդին անդին կը ցատքեն։ — Վասն զի քարին կազմածքը խիտ ըլլալով, տաքցած օդը չի կրնար մէջէն դուրս ելլել, ուստի քարը կտոր կտոր ընելով՝ բռնութեամբ իրեն ճամբայ կը բանայ։

385· Ինչո՞ւ համար գարեջրոյ շիշ մը կրակին մօտ դրուած ատեն՝ երբեմն խցանը կը ցատքէ կ'ելլէ։ — Վասն զի գարեջրին ածխաթթուն ջերմութեամբ կը տարածուի, եւ խցանը դուրս կը մղէ։

Ածխաթթուն՝ ածխածնէ ու թթուածնէ բաղադրուած կազ մըն է։ Խմորմամբ շինուած ամէն ըմպելիքներուն մէջ քիչ կամ՝ շատ ածխաթթու կայ, բայց ամենէն աւելի գարեջրոյ զօրաւոր տեսակներուն մէջ։

386· Ինչո՞ւ համար գարեջուրը կրակին քովը կենալէն ետքը՝ աւելի կը փրփրայ։ — Վասն զի կրակին ջերմութեամբն ածխաթթուն ազատ կ'ըլլայ, որն որ հեղուկին մէջէն վեր բարձրացած ատեն՝ արգելուելով, փրփուրի պէս վրան կը դիզուի։

387· Ուսկի՞ց կը պատճառի որ եթէ գինւոյ ոգւով թրջած բամբակի կտոր մը բռնկցընելու եւ թղթեայ օդագնտի մը բերանը բռնելու ըլլանք, օդապարիկը կ'ուռի։ — Օդապարկին մէջ գտնուած օդը՝ բոցին միջոցովը կը տարածի, այնպէս որ օդագնտին ամէն մասերն ալ կ'ուռին ու թուղթը կը ձգտուի։

388· Ինչո՞ւ համար օդապարիկը՝ տարածուած օդով ուռելէն ետեւ՝ վեր կը բարձրանայ։ — Վասն զի մէջի օդն, իր սկզբնական ծաւալէն երեք մինչեւ չորս անգամ աւելի տարածութիւն ստանալով, կը թեթեւնայ, այնպէս որ նոյն իսկ թղթին, երկաթի թելերուն ու բամբակին ծանրութեամբն ալ հասարակ օդէն թեթեւ կ'ըլլայ։

Օդապարիկը՝ զինքը տակի կողմանէ ճնշող ծանր ու պաղ օդին պատճառաւն, ըստ ամենայնի ան եղանակաւ վեր կը բարձրանայ, որ եղանակաւ որ տաք օդը ծխանէն վեր կ'ելլէ։

389· Երբ որ այլեւայլ տեսակ մարմիններ հաւասար ջերմութեան աստիճանի մէջ դրուելու ըլլան, ո՞ր տեսակն աւելի կը տարածուի, կազե՞ր, հեղուկնե՞ր, թէ հաստատուն մարմինները։ — Կազերը, որոնք ամէնն ալ ջերմութեամբ՝ ըստ ամենայնի միեւնոյն համեմատութեամբ կը տարածին։

390· Կազերը ջերմութեամբ ինչչափ կրնան տարածիլ։ — Կելսիոսի 230°ին մէջ մէկ ծաւալաչափ կազը, յառաջուան կրկին տարածութիւնը կ'ունենայ։

391· Շոգին կազէն ինչո՞վ կը տարբերի։ — Շոգին՝ ձգական օդակերպ հեղուկ մըն է, որն որ միայն օդին բարեխառնութեան փոխուելովը՝ դիւրաւ կրնայ ծորելի կամ հաստատուն մարմնոյ դառնալ։ Իսկ կազը՝ ձգական օդակերպ հեղուկ մըն է, որն որ իր վիճակն երբեք չիփոխեր, բայց եթէ արուեստական ճնշմամբ կամ՝ արտաքոյ կարգի ցրտութեամբ։

Ածխաթթուն աս միջոցներով մինչեւ հաստատուն մարմնոյ փոխած են։

392· Շատ ստորին բարեխառնութեան (սաստիկ ցրտութեան) մէջ կազն ի՞նչ կ'ըլլայ։ — Հաւանական է որ բոլոր կազերն արտաքոյ կարգի ստորին բարեխառնութեան մէջ՝ ծորելի հեղուկի դառնան· սակայն մինչեւ հիմայ արուեստական եղանակաւ յառաջ բերուած սաստիկ ցրտութիւնը՝ բաւական եղած չէ քանի մը տեսակ կազերը հեղուկ վիճակի դարձնելու։

Ան կազերը՝ որոնք մինչեւ հիմայ ի գործ դրուած միջոցներով ծորելի հեղուկ վիճակի չեն կրցած փոխուիլ, շոգիէն զանազանուելու համար՝ Տեւական կազ կ'անուանուին։

393· Ինչո՞ւ համար մարմիններէն ոմանք՝ հաստատուն, ոմանք՝ հեղուկ, ոմանք կազակերպ են։ — Վասն զի մարմինները կազմող հիւլէները՝ մէկ մարմնոյն մէջ աւելի քովէ քով կեցած են, քան թէ ուրիշներուն մէջ։ — Արդ ան մարմինները՝ որոնց ամենափոքր մասունքները շատ խիտ իրարու քով կը գտնուին, հաստատուն մարմին են· անոնք՝ որոնց հիւլէներն ամենէն աւելի իրարմէ հեռու են, կազակերպ մարմին են· իսկ մնացեալները՝ հեղուկ մարմին են։

394· Ի՞նչ բանի համար ջերմութիւնը հաստատուն մարմին մը (ինչպէս օրինակի աղագաւ սառոյցը) նախ ծորելի կամ՝ հեղուկ մարմնոյ ու եթէն կազի կը դարձնէ։ — Վասն զի ջերմութիւնը մարմնոյն մասունքները կը քայքայէ։ Աս եղանակաւ որոշ աստիճանաւ ջերմութիւն մը՝ հաստատուն սառոյցը ծորելոյ կը դարձնէ· իսկ անկէ աւելի սաստիկ ջերմութիւն մը՝ ծորելին շոգւոյ կը դարձնէ։

395· Ի՞նչ պատճառի համար ջուրն եռալու սկսելէն յառաջ, թեթեւ մը կը ճռճայ կամ պզտիկ պզտիկ ալիքներ կը հանէ։ — Վասն զի ամանին յատակին անմիջապէս վրան գտնուող ջրոյ մասունքները՝ որոնք վերի մասունքներէն յառաջ շոգւոյ փոխուած կ'ըլլան, դէպ ի վեր կ'ելլեն· սակայն ջրոյն վերին երեսը գտնուող աւելի պաղ ջրոյն միջոցովը դարձեալ կը խտանան, եւ ասկէ ան ճռճումը կամ՝ ալիքները կը պատճառի։ Ընդ հակառակն երբ որ ջուրը կ'եռայ, շոգւոյ պղպջակները՝ առանց խտանալու՝ ջրոյն վերին երեսէն դուրս կ'ելլեն, եւ իբրեւ ջրաշոգի կը հեռանան։

396· Ինչո՞ւ համար թէյի ջեռուցիչը, ջրոյն եռալու սկսելէն յառաջ՝ ճռճումներ ելած ատեն, ձայն կը հանէ։ — Վասն զի ջուրին մէջ փակուած օդն ու շոգին՝ ջեռուցչին բերանին խողովակէն դժուարութեամբ ու ընդհատելով կրնան ելլել, ուսկից որ ան ձայնը կը պատճառի։

397· Ի՞նչ բանի համար թէյի ջեռուցիչը՝ ջրոյն եռացած ատենը ձայն չիհաներ։ — Վասն զի ամբողջ ջրոյ զանգուածն եռալու չափ տաք ըլլալով, շոգին առանց ընդհատելու մեծ քանակութեամբ դուրս կ'ելլէ· իսկ օդն արդէն յառաջագոյն հեռացած գացած կ'ըլլայ։

398։ Թէյի ջեռուցիչն ե՞րբ ամենէն երկայն ձայն կը հանէ։ — Երբ որ կրակին քովը եւ ոչ թէ կրակին վրայ դրուած կ'ըլլայ։

399· Ինչո՞ւ համար թէյի ջեռուցիչը կրակին քովը դրուած ատեն աւելի ձայն կը հանէ, քան թէ կրակին մէջտեղը դրուելու ժամանակ։ — Վասն զի անհաւասար կերպով կը տաքնայ· եւ ջուրին ամէն կողմը հաւասարապէս տաք չըլլալով, եռալու սկսելու համար՝ աւելի երկայն ժամանակի կը կարօտի։

400· Ինչո՞ւ համար ջուրը նորէն ցրտանալու սկսած ատեն՝ թէյի ջեռուցիչը դարձեալ ձայն կը հանէ։ — Վասն զի խկզբան ջրոյն վերին երեսը կը սկսի պաղիլ, եւ ամանին տակի կողմանէ դէպ ի վեր բարձրացող շոգին, ըստ մասին դարձեալ կը խտանայ, եւ մէջընդմէջ ու ընդհատելով դուրս կ'ելլէ կը հեռանայ։

ԲԸՐՈՑԱՎԷՊ

ԱՄԱՅԻ ԿՂԶԻՆ

Կոմսը չկրցաւ ծիծաղը բռնել։ Պատուոյս վրայ կ'երդնում որ, գուշեց, հիմակ ալ նոյն տաշտով կը նաւէի, եթէ գիտնայի որ նպատակիս կրնամ հասնիլ։

Հա՜, Տէր իմ, գուշեց մէկէն ծառան, հիմայ միտքս եկաւ, որ Մոնմոր նաւապետն ասկից կէս ժամ հեռու գետին վրայ նաւակ մը ունի։

— Վաղէ, իմ կողմանէս իրեն շատ բարեւ ըրէ, եւ խնդրէ որ մէկ երկու ժամ ինծի փոխ տայ։

Քանի մը ծառայ փութով վազեցին իրենց տիրոջը հրամանը կատարելու։ Բայց մինչեւ որ նաւ մը ցամաքէն բերուի, ժամանակ պէտք է. անոր համար ծառաներն ետ չդարձած, Փիլիպպոս՝ ալ նաւարկելէն ձանձրացած՝ նաւը լճին ամենէն հեռաւոր կողմերը տարաւ, եւ հոն թիերուն ետեւը ցամաք ցատքեց, այնպէս որ նաւէն ելլելը տեսնող չեղաւ։ Հանդարտութեամբ մարդէն անցաւ գնաց, եւ կոմսը՝ նաւուն անկանոն շարժումներէն իմանալէն յառաջ՝ թէ ինք մէջը չիգտնուիր, Փիլիպպոս արդէն տուն հասած էր։

Նոյն միջոցին նախաճաշի ժամանակը հասնելով, Կարոլոս հօրը հետ մէկտեղ դտնուեցաւ։

Մինչեւ նոյն ժամանակը Փիլիպպոս Մերվիլլին դէմ ունեցած ատելութիւնը հօրմէն ծածուկ պահած էր։ Բայց նոյն ատեն բարկութեան սաստկութեան մէջ չկրնալով դիմանալ, Փիլիպպոսին իրեն դէմ ըրածները հօրը պատմեց, եւ վրան աս ալ աւելցուց, թէ իրենց երկուքին մէջ ծագած աս գժտութեան բուն սկզբնապատճառն ան էր, որ անիկայ գաղտուկ իրենց երէսները կ'որսար, զորն որ ինք շատ անգամ ջանացած էր խափանել, բայց բոլոր աշխատութիւնը պարապ ելած էր։

Կարոլոսին հայրը՝ թէպէտեւ պատուական ու մարդասէր մարդ մը էր, բայց որդւոյն ըսածները լսելով, շատ զայրացաւ։ Չէր կրնար թողուլ որ ստահակ պատանի մը դաղտուկ գայ իր երկիրները մտնէ, երէներն որսայ, ամէն առթի մէջ իր որդին անհանգիստ ընէ ու նախատէ, եւ մինչեւ ալ յանդգնի իր սեպհական մարդին մէջ անոր վրայ յարձակում ընել։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Նոյն ժամանակները Հիւսիսային Ամերիկայի անկախութեան պատերազմը կ'ըլլար։ Նաւական զօրք ժողվող խել մը գործակալներ՝ մարդ որսալու համար ստէպ մնուտաւոր նաւահանգիստը կու գային։ Արդ Կարոլոսին հայրն անոնց խմացուց, որ իրեն անհաճոյ եղած երիտասարդ մը անկից հեռացընել կ'ուզէ. անոնք ալ ուղածը կատարելու խօսք տուին։

Փիլիպպոս ծովը շատ կը սիրէր. կրնար նաւ մը յաջողութեամբ կառավարել, եւ սովորութիւն ըրած էր երբեմն երբեմն իրեն բարեկամ եղող նաւավարներու հետ ծովու վրայ զբօսանքի ելլելու։ Օր մը այսպիսի զուարճութեան մը պատրաստուած ատեն, վերը յիշուած մարդիկներուն մէկ դնդին պատահեցաւ, որոնք իրեն նաւավարի զգեստ հագցընելով, անողոքմտաբար յափշտակեցին, առին մէկտեղ տարին, եւ ոչ իսկ թող տալով որ ընտանեացը վերջին բարեւ տայ։ Հազիւ մեծ դժուարութեամբ կրցաւ Փիլիպպոս անոնցմէ խօսք առնուլ, որ իր ինչ եղածին վրայ ընտանեացը տեղեկութիւն տան։ Իսկ ընտանեացն իր վրայ ընդունած տեղեկութիւնն աս եղաւ, որ իրենց որդին նաւու մը մէջ կը գտնուի, եւ քիչ մը վերջը Գաղղիայէն ճամբայ ելլող նաւատորմղով մը ինքն ալ պիտի երթայ։

Մինչեւ նոյն ատենները Փիլիպպոս Մերվիլլին վրան ընթացքին նայելով, կրնանք ըսել թէ անկարգ երիտասարդ մը էր։ Սակայն զինքը պզտիկութենէն վեր ճանչցող դրացիներն անանկ կը համարէին, որ իր տղայութեան ժամանակը վրան տեսնուած աղէկ բնաւորութեան այսպէս փոխուելուն միակ պատճառն էր, ուրիշներուն՝ իրեն հետ խստութեամբ եւ անպատշաճ կերպով վարուիլը։ Եւ ամէնքը միաբերան կը հաստատէին թէ պէտք է որ անիկայ մէկէ մը գրգռուած ըլլայ, որ այնպէս բարկասիրտ ու կռուասէր բնութիւն մը ստացեր է։

Կարոլոս կոմսին յառաջագոյն ըրած երկայն ճամբորդութենէն ետ դառնալէն յառաջ՝ ամէն մարդ գիտէր թէ Փիլիպպոս քաղցրաբարոյ, քաջասիրտ ու վառվռուն երիտասարդ մը է։ Նոյն ատեն ինք տասնուվեց տարուան էր, եւ սկսած էր հօրը օգնել, որն որ հիւանդութիւն կ'ընէր։ Հօրը դրամական վիճակը կարգաւորեալ եւ աղէկ էր, եւ բոլոր բոլոր երկու զաւակ ունէր, որոնք էին աս մեր Փիլիպպոսը, եւ Մարիամ անուամբ պզտիկ սիրուն աղջիկ մը, որն որ գժբախտութեամբ կոյր էր։

Աս թշուառ աղջիկը (եթէ թշուառ կրնայ անուանուիլ իր դժբախտութիւնը զարմանալի համբերութեամբ տանողը,) Փիլիպպոսին շատ սիրելի էր։ Աղատ ատեն գտածին պէս, իր պզտիկ քոյրը սփոփելու եւ զուարճացընելու հետ կ'ըլլար. անոր համար քոյրն ալ իր վրայ արտաքոյ կարգի սէր ու գութ ունէր։ Իրենց բնակած պզտիկ տնակին երեսը դէպ ի Փարիզ տանող ճամբուն վրայ կը նայէր։ Մարիամ սովորութիւն ունէր իրիկունները դրան սեմին վրայ նստած՝ օդ առնուլ, եւ իր սիրելի եղբօրը սպասել, մինչեւ որ գործքէն ետ դառնայ։ Իր վայելուչ ու պարկեշտ կերպարանքը, որուն վրայ անմեղութիւնը կը փայլէր, մարը մտնող արեւին ճառագայթներուն պայծառութեամբն այնպիսի ներքին մեծ խաղաղութիւն մը կ'երեւցընէր, որ տեսնողին սիրտը սաստիկ կը շարժէր։

Փիլիպպոս դեղեցիկ սպանիական մեծ շուն մ'ունէր։ Նոյն՝ Քաջ անուամբ շունն իր ճարտարութեամբն այնպէս վարժած էր քրոջը հնազանդելու, որ իր հոն 'չեղած ժամանակները՝ խեղճ կոյր աղջկան միակ մխիթարութիւնն ու զուարճութիւնը կ'ըլլար։ Իր տերանցն այնպէս հաւատարիմ էր, որ Մարիամայ քովէն չէր բաժնուեր, եւ թէ անոր առաջնորդութիւն ու թէ տան պահպանութիւն կ'ընէր։

Մարիամ երբեմն երբեմն տնակին քովի ճամբուն վրայ կը պտրտէր՝ Քաջին վզէն կապուած մետաքսեայ չուանէն բռնած։ Ուշիմ շունն իր բնական վառվռունութիւնը զսպելով, հանդարտ կը քալէր, որպէս զի իր մանկամարդ կոյր տիկնոջն անհաստատ քայլերուն ուղղիչ ըլլայ։ Երբեմն ալ օդը տաք ու արեւը պայծառ եղած ժամանակները, Մարիամ՝ հիւղը պատող դալար ու զով մարգագետնին վրայ շան հետ կը զբօսնուր։ Երբ որ իրիկունը կը մտնէր, ետ կը դառնայն ու դրան սեմին վրայ նստած՝ Փիլիպպոսին կը սպասէին։

Ինչպէս ըսինք, Փիլիպպոս իր քոյրը շատ կը սիրէր, որուն համար ալ նաեւ շան մեծ սէր կապած էր, վասն զի անիկայ իր սիրելի քրոջը պահպանն ու զբօսանքի ընկերն էր։ Մարիամ՝ քաղցրութեան ու խաղաղութեան հրեշտակի մը կը նմանէր։ Մատաղ հասակէն վեր գլուխն եկած դժբախտութիւնը՝ իր քաղցր բնաւորութեան ամենեւին փնաս չէր հասցուցած, մանաւանդ թէ ասոր հակառակ՝ առաքինութեան ու բարեպաշտութեան մէջ յառաջանալու աւելի օգնած էր։ Միշտ ուրախ ու զուարթ ըլլալով, երբեք իր վիճակին վրայ չէր գանգատեր, եւ ոչ ալ Աստուծոյ դէմ տրտունջ կ'ընէր։ Երբեք իր չորս կողմն եղող անձանց վիշտ կամ անձկութիւն չէր պատճառեր։

Ան աստիճանի մեծ սէր ունէր եղբօրը, որ խօսքով չիկրնար բացատրուիլ։ Տեսնելով թէ Փիլիպպոս իր սաստիկ կրակոտ բնաւորութեամբը՝ նոյն իսկ տան մէջ ամենեւին չիկրնար դիմադարձութեան մը համբերել, ամէն կերպով կը ջանար զինքը հանդարտեցընելու. գրեթէ միշտ ալ կը յաջողցընէր։ Այսպիսի դէպքեր այնչափ յաճախ կը պատահէին, որ կրնայ ըսուիլ թէ նոյն անսանձ առիւծի նմանող երիտասարդը՝ աս հեղ աղաւնեղէն ձայնիւը միայն կը սանձուէր։ Քրոջը քաղցրութեամբ ըսած կարճ մէկ խօսքը, իր սիրուն մէկ ժպիտը՝ հասարակօրէն բաւական կ'ըլլար Փիլիպպոսին վրդոված սրտին մէջ խաղաղութիւնը նորէն հաստատելու։

Երիտասարդն իր տկարութիւնն ու քրոջն իր վրայ ունեցած ազդեցութիւնն աղէկ կը ճանչնար։ Երբ որ կ'իմանար թէ անհամբերութիւնն ու վրէժխնդրութեան հոգին սրտին մէջ եռալու կը սկսի, շուտ մը անոր երեսը կը նայէր, եւ անոր կերպարանացը վրայ նկարուած համբերութեան ու զուարթութեան սքանչելի պատկերը տեսնելով, ինքն ալ շուտ մը կը հանդարտէր։

Օր մը իր ընկերներէն մէկուն հետ իրաւացի բանի մը համար դժտած ըլլալով, ուզեց իր իրաւունքը յառաջ տանիլ։ Իսկ մէկալը սաստիկ հակառակելով եւ զինքը նախատելով, Փիլիպպոս միտքը դրաւ որ անկից վրէժ առնու։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԵՆԵՏԻԱ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 Ֆրանգ՝ կէս տարւանը՝ 5 Ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիի 14. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Անցեալ տարւան Լոնտոնի համաշխարհական արուեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն։

Անշուշտ մեր ընթերցողներն օրագրոյս անցեալ տարւան տասներորդ թուոյն մէջ՝ Լոնտոնի համաշխարհական արուեստից ապարանքին ստորագրութիւնն ու բացուելուն հանդիսութիւնը կարդալէն ետեւ, անոր մէջ ժողվուած արուեստագործ նիւթերուն եւ զարմանալի իրերուն վրայ հետզհետէ մանրամասն տեղեկութիւններ առնուլ կը սպասէին։ Մենք ալ նոյնին կարեւորութիւնն ու պատշաճութիւնը կը տեսնէինք. սակայն նոյն միջոցին հարկաւոր ծանօթութիւնները չունենալով, լաւագոյն սեպեցինք քիչ մը ուշացընել մինչեւ որ ձեռուընիս առատ ու ընդարձակ տեղեկութիւններ հասնելով, կարող ըլլանք ընթերցողաց ասս իրաւացի բաղձանքն ու պահանջմունքը կատարելապէս գոհ ընել։ Չենք կարծեր որ մէկ տարւան միջոցը բաւական ըլլայ ան զարմանալի մեծագործութեան յիշատակը մտքերէն բոլորովին ջնջելու, որով եւ ձեռնարկութիւննիս ընթերցողաց համար առանց շահու եւ օգտի մնայ։

Չկայ մէկը, որ համաշխարհական արուեստից տեսարաններուն՝ ազգաց մտաւոր ու նիւթական, տնտեսական ու բարոյական, առեւտրական ու արուեստական յառաջադիմութեան եւ բարօրութեան վրայ ունեցած մեծ ու զարմանալի ազդեցութիւնն ուրանայ։ Ընդհանուր արուեստից տեսարանները՝ տէրութեան կամ երկրի մը ճարտարարուեստից մէջ ըրած յառաջադիմութեան մղոնաչափներն են։ Ո՛րչափ արուեստից ճիւղեր ասս տեսարաններուն պատճառաւ կա՛մ բոլորովին նոր հնարուեցան եւ կա՛մ անոր միջնորդութեամբն ան երկիրները տարածուեցան, ուր յառաջագոյն անծանօթ էին։ Արուեստագէտն ու վաճառականը հոն կրնան ցուցընել ո՛րչափ բանի կարողութիւն ունենալնին, եւ ուրիշներն իրենց վաճառքին հրապուրել կամ իրենք ուրիշներունն առնուլ։ Արուեստից տեսարաններուն՝ ճարտարութեանց տնտեսական ու արուեստական զարդացման վրայ ալ ունեցած մեծ ազդեցութիւնն անժխտելի է։ Ամէն արուեստաւոր, ամէն տարազագործ անոնցմէ՝ իրեն նոր գաղափար մը կը սեպհականէ, տուն կը տանի, եւ հոն նոյնին գործադրութիւնը չէ թէ միայն իրեն՝ այլ բովանդակ հասարակութեան օգտակար ու շահաւէտ կ՛ըլլայ։ Բաց ասկէ՝ հոն տեսած զարմանալի ու արուեստագործ իրերն իրեն մրցութեան խթան մը կ՛ըլլան, առանց որոյ արուեստից մէջ յառաջադիմութիւն անկարելի է. իսկ արուեստից դադարումը՝ մահ է։ Սակայն չէ թէ միայն արուեստաւորներու եւ վաճառականներու, այլ նոյն իսկ ամէն քննասէր, ուսումնասէր ու կիրթ մարդիկներու համար, արուեստից տեսարանները կրթութեան ու օգտակար ծանօթութեանց անսպառ աղբիւր են։

Սակայն ասկէ անհամեմատ աւելի մեծ է ան օգուտը, որով բոլոր լայնատարած երկրիս ազգերը գրեթէ առանց բացառութեան, թէպէտ բնութեամբ, սովորութեամբ, լեզուաւ ու կրօնիւ իրարմէ տարբեր ըլլան, մէկ համաշխարհական տօնավաճառի մասնակից կ՛ըլլան, եւ այսպէս ըսելու համար՝ իբրեւ թէ երկրորդ Բաբելոնի աշտարակաշինութեան համար իրարու քով կը ժողվին։ Կրակոտ Իտալացին, վառվռուն ու պատերազմասէր Գաղղիացին, յարատեւող Գերմանացին, մեծագործ ու ամբարտաւան Անգղիացին, հնարագիւտ Ամերիկացին, մազեղ Ռուսը, զարդարկոտ Շուետը, ժիր Հելուետիացին, փոքրոտն Ճենաստանցին, Ասիայի մէկալ ազգերը, Ափրիկէի ու Աւստրալիայի բնաշխարհիկները, ամէնքը միախուռն ասս անարիւն ու խաղաղական արուեստից մրցութեան դաշտը կ՛ընթանան, որուն մէջ յաղթուողը՝ փոխանակ բան մը կորսընցընելու, յաղթողէն նոր բան մը սորվելով՝ կը շահի։

Ով որ 1851ին համաշխարհական արուեստից տեսարանը տեսած է, իրեն համար 1862ին արուեստից տեսարանը՝ ո՛չ նոր բան մը երեւցած է, եւ ո՛չ ալ վրան ան դիւթական ազդեցութիւնը յառաջ բերած

է, զորն որ ասկէ տասնումէկ տարի յառաջ Հայտ-
փառքի վանեայ Թուուցիկ պալատը, իր բոլորաշխարհ-
քիս գանձերովն ու արուեստից ճարտարութիւնն-
երովը պատճառած էր։ Զարմանալեաց, ամենեւին չտես-
նուած ու առասպելական բաներու գաղափարը, եր-
որդ համաշխարհական արուեստից տեսարանին մէջէն
դուրս հանուած էր. սակայն այնչափ աւելի աս ան-
գամ գործադրութիւնն ու ծարաւի քննութեան եւան-
դը, մեծ ու ակներեւ արդիւնքներ կը խոստանար։ Իրաւ
դժուարին է հիմակուընէ աս արդիւնքները թուերով
կամ իրական կերպով ցուցընել. վասն զի մէկ տարուան
միջոցը բաւական չէ, հոն տեսնուած ու անկէ առնուած
գաղափարներուն գոյութիւն տալու համար. այսու ա-
մենայնիւ կրնանք համարձակութեամբ ըսել որ 1862ին
ընդհանուր արուեստից տեսարանը, եթէ իր նախոր-
դին պէս աշխարհքը բոլորովին կերպարանափոխ ընող
հետեւութիւն մը չունեցաւ ալ, սակայն արուեստից
ու ճարտարութեանց յառաջացման վրայ մեծ ազդե-
ցութիւն ունեցաւ։ Վասն զի ամէն ազգերն իրենց
պատգամաւորները խաւրեցին, որպէս զի աս համաշ-
խարհական տօնավաճառին մէջէն իւրաքանչիւր ոք
նոր բան մը սորվի, ու սկսած ճամբուն մէջ յառաջ
երթալու քաջալերութիւն զգենու։ Եթէ 1851ին ա-
րուեստից տեսարանին մէջ, ճարտարարուեստներէն մեծ
մասն իբրեւ թէ տակաւին դեռնէն նոր բուսած երեւ-
ցան, եթէ նոյն միջոցին քննասէր ու հետաքրքիր
մարդիկներու առջեւ բազմաթիւ զարմանալի առար-
կաներ ներկայացուեցան. վերջին արուեստից տեսա-
րանին մէջ՝ նոյն հիման վրայ եղած հաստատուն ու
հսկայաքայլ յառաջադիմութիւնն եղաւ, որ զարմա-
ցուց ու գոհ ըրաւ։

Կարելի է ընթերցողք զարմանան որ հոս 1855ին
Փարիզի երկրորդ ընդհանուր արուեստից տեսարանին
վրայ յիշատակութիւն չենք ըներ։ Սակայն աս ստոյգ
է որ նոյնն իր Լոնտոնի եղբարց համեմատութեամբ
արուեստից զարգացման վրայ շատ նուազ ազդեցու-
թիւն ունեցաւ. կամ անոր համար՝ որ նոյնն աւելի
մասնական գաղղիական, քան թէ համաշխարհական
նկարագիր մ'ունէր, կամ որ չորս տարուան միջոցը
խիստ քիչ է արուեստից մէջ աչքի զարնող փոփո-
խութիւն մը յառաջ բերելու համար։ Բանէ հաս-
կըցողները կը հաստատեն որ նոյն իսկ տասը տարի
բաւական չէ. եւ թէ հարիւր տարուան մէջ չորս արու-
եստից տեսարաններ աւելի արդիւնաբեր ու շահաւոր
կրնան ըլլալ, քան թէ նոյն միջոցին մէջ տասը կամ
աւելի եւս։ Ասկէ զատ՝ ամենուն ծանօթ է որ աշ-
խարհքիս մէջ միայն քաղաք մը կայ, որ է Լոնտոն,
որն որ իր մեծութեամբը, հաղորդակցութեան միջոց-
ներուն դիւրութեամբը, բոլոր աշխարհքիս ճարտար-
արուեստական գործուածներուն պայմանատեղի ըլլա-
լու յարմարութիւն ունի։

1862 տարին բովանդակ աշխարհքիս ազգերուն
արուեստից տեսարանի մը մասնակցելուն այնչափ
նպաստաւոր չէր, որչափ 1851։ Աշխարհքիս զօրաւոր
տէրութիւններէն մէկը, Հիւսիսային Ամերիկայի Միա-
բանեալ Նահանգները, 1851ին համեմատութեամբ
գրեթէ ոչինչ բան խաւրեց. իր ժողովուրդը, զորն որ
աշխարհքիս ամենէն հնարագիւտ ժողովուրդը կըր-
նանք կոչել, արիւնահեղ քաղաքային պատերազմի մը
բռնուած էր, որուն տնաւեր ու ապականիչ ազդե-
ցութիւնը Ովկիանոսին ասդին ալ զգացուեցաւ։ Ա-
մենէն աւելի Անգղիա անկէ վնաս կրեց. որովհետեւ
շատերը կը համարին թէ Լոնտոնի երկրորդ համաշ-
խարհական արուեստից տեսարանն ուրիշ բան չէր,
բայց եթէ անգղիական նոր շահագիտութիւն մը, ա-
սով մէկ կողմանէ դրսէն ստակ ներս խոթելու եւ
բամբակի պակասութեան պատճառաւ անգործ ու ա-
ռանց հացի մնացող ձեռքերու զբաղմունք գտնելու,
միւս կողմանէ ժողովրդեան մտադրութիւնն երկրին
ներքին տխուր վիճակէն ուրիշ բանի դարձընելու։

Ասկից զատ, Անգղիայի թագուհւոյն ամուսնոյն՝
Ալպերդ իշխանին մահը, արուեստից տեսարանին հա-
մար ծանր ու գրեթէ մահացու վէրք մ'եղաւ։ Հա-
սարակօրէն կ'ըսուի որ ան մարդիկները չեն մեռնիր,
որոնց տեղ ուրիշները կրնան լեցընել. սակայն աս
կորուստը ստուգիւ աննորոգելի էր։ Անգղիայի ժո-
ղովրդեան՝ իր սիրելի իշխանին կորստեան վրայ ունե-
ցած ցաւն այնչափ մեծ եղաւ, որ շատերը սկսան հար-
ցընել թէ արդեօք աւելի աղէկ չ'ը՞լլար արուեստից
տեսարանին գաղափարը բոլորովին մէկդի թողուլ։
Վասն զի հանգուցեալ Ալպերդ իշխանը՝ ինչպէս
1851ին նոյնպէս 1862ին՝ արուեստից տեսարանին հո-
գին էր, չէ թէ միայն իր աստիճանովն ու պատուովը,
այլ նաեւ գիտութեամբն ու կամքը։ Սակայն դժբախ-
տութեամբ ինք նոյն ձեռնարկութեան պտուղը չվայ-
ելեց. իր մահը բովանդակ ձեռնարկութեան ու հան-
դիսութեանց վրայ սեւ քօղ մը ձգեց։

Ա՛լ անկէ ետքը արուեստից տեսարանը իբրեւ
շահագիտական հնարք մը կը համարուէր, նոյնպէս
ալ կը համարէին երաշխաւորողներէն ու ստորա-
գրողներէն շատերը, որոնք իրենց ստորագրութենէն
աղէկ վաստակ կը յուսային։ Ուստի եւ դժուարու-
թիւնը միայն կը մնար 250,000 սգեռլին քովէ քով
բերել, առանց որոյ տէրութիւնն իր հաւանութիւնը
չէր ուզեր տալ, նոյնպէս երաշխաւորողներն ալ ա-
մէն պարտաւորութենէ ազատ կ'ը՞լլային։ Խնդիրն ա-
սով շատ վտանգաւոր վիճակի մէջ մնաւ, եւ արու-
եստից տեսարանին գաղափարը, բարի բաղձանքներու
կամ օգաշէն բերդերու կարգն անցնելու վտանգի
մէջ կ'իյնար, երբ որ անգղիական ճարտարարուեստից
ընկերութիւնը՝ գործքն իր ձեռքն առաւ։ Ամէն կողմ
արուեստաւորներուն հրաւէր խաւրուեցաւ, հարկաւոր
ստակը ժողվելէն ետեւ, 1861ին Մարտին հարկաւոր
պատրաստութիւնները սկսան տեսնուիլ եւ Ապրիլին
սկիզբները շէնքին շինութեան ձեռք զարնուեցաւ։

Աս անգամուան արուեստից ապարանքին յա-

տակագիծը շինողն էր՝ Ֆաւգ գնդապետը, տէրութեան հանճարագէտն ու ճարտարապետը. իսկ ձեռնարկուներն էին, Պարոնայք Գէլգ եւ Լուգաս: Գործադիր ժողովոյն վերոյիշեալ ձեռնարկուներուն հետ ըրած դաշնադրութիւնը՝ զարմանալի բան մըն է: Բոլոր շէնքը լմընցընելու պարտաւորութիւնը ձեռնարկուներուն վրայ էր. իսկ ընդունելու վարձքերնին՝ արուեստից ապարանքին ունենալու մուտքէն պիտի չափուէր: Գործադիր ժողովքն արուեստից ապարանքը կամ ամբողջ պիտի գնէր, եւ կամ միայն առ ժամանակ մի գործածութեան համար վարձու պիտի բռնէր: Վերջին դէպքին համար 200,000 սդեռլին բացարձակապէս երաշխաւորած էին. իսկ եթէ մուտքը 400,000 սդեռլինն անցնելու ըլլար, ձեռնարկուները 100,000 սդեռլին աւելի շահ պիտի ընդունէին. սակայն ի դիպուածի որ գնուիլ ուզուելու ըլլար, իրենք ալ՝ ամբողջ շէնքը 130,000 սդեռլինով ծախելու պարտական էին. այնպէս որ նոյն շէնքին համար ընդունած ստակին բովանդակ գումարը 430,000 սդեռլինի պիտի հասնէր:

Արուեստից ապարանքին ստորագրութիւնն ու բացուելուն հանդիսութիւնն ուրիշ անգամ դրած ըլլալնուս, հոս զանց կ՚առնենք, եւ կ՚անցնինք նիւթերու բաժանման: Անցեալ տարւան արուեստից տեսարանին կարգը 1851ինին վրայ հիմնուած էր. միայն աս անգամ վեց դաս աւելի էր, որով ընդ ամէնը՝ 36 դաս կ՚ըլլար: Բաժանման կարգը հետեւեալն է.

Ա. Բովագործութիւն, մետաղագործութիւն եւ ամէն տեսակ գործուած ու չգործուած հանք:

Բ. Տարրալուծութեան եւ դեղարարութեան նիւթեր:

Գ. Ուտելիք եւ ըմպելիք:

Դ. Արուեստներու մէջ գործածուած տնկերէ ու կենդանիներէ հանուած նիւթեր:

Ե. Շոգեկառքի կազմածք, վայրաշարժ մեքենաներ ու կառքեր:

Զ. Զանազան տեսակ հասարակ ճամբաներու կառքեր:

Է. Կերտարաններու մեքենայք ու գործիք:

Ը. Մեքենաներ ընդհանրապէս:

Թ. Երկրագործութեան ու պարտիզպանութեան գործիքներ:

Ժ. Շինուածք եւ անոր վերաբերեալ գիւտեր:

ԺԱ. Պատերազմի գիտութիւն ու զէնք:

ԺԲ. Նաւաշինութիւն:

ԺԳ. Բնագիտական ու մաթեմաթիկական գործիքներ ու անոնց գործածութեան կերպը:

ԺԴ. Լուսագրական կազմածք ու լուսագրական պատկերներ:

ԺԵ. Ժամացոյց:

ԺԶ. Երաժշտական գործիքներ:

ԺԷ. Վիրաբուժական գործիքներ:

ԺԸ. Բամբակ ու բամբակեղէն տարազ (manufacture):

ԺԹ. Կտաւի եւ կանեփի տարազ:

Ի. Մետաքս եւ մետաքսի տարազ:

ԻԱ. Բրդեղէն ու խառն տարազ:

ԻԲ. Գորգ:

ԻԳ. Գունաւոր եւ տպածոյ լաթեր:

ԻԴ. Տապաստակ, ժանեակ ու նկարակերտ (Ասեղի բանուած):

ԻԵ. Մորթ, մուշտակ եւ մազ:

ԻԶ. Կաշի, դամբարարի գործուածք եւ ձիու սարք:

ԻԷ. Զգեստեղէնք ու ամէն կերպ ագանելիք:

ԻԸ. Թուղթ, թղթեայ ու խաւաքարտեայ գործուածք, գրելու կազմածք, տպագրութիւն եւ կազմարարութիւն:

ԻԹ. Դաստիարակութեան գրքեր ու միջոցներ:

Լ. Կահ կարասիք:

ԼԱ. Երկաթէ ու մետաղէ գործուածքներ ընդհանրապէս:

ԼԲ. Պողպատի գործուածքներ, դանակ, կտրոց ու արուեստաւորաց գործիքներ:

ԼԳ. Ազնիւ մետաղէ եւ ոսկերիչներու գործուածքներ:

ԼԴ. Ապակեղէն ապրանք:

ԼԵ. Ազնիւ խեցեղէն ամաններ:

ԼԶ. Խառն ապրանք, որոնք վերոյիշեալ կարգերէն դուրս են:

Հիմակ աս ամէն տեղեկութիւնները մտքերնուս առջեւ ունենալով, մտնենք աս շքեղ ապարանքը, ամէն ազգերէ խրկուած արուեստագործ կերտուածները, մեծագին ու հազուագիւտ վաճառքներն աչքէ անցընելու համար, ընթերցողաց յառաջագոյն ծանուցանելով, որ առանցամէն մէկ բաժնին մանրամասն բաներուն իջնալու, մտադրութիւննիս՝ միայն էական ու ամենէն զարմանալի իրերուն կը նուիրենք:

Պիտի շարունակուի:

ՎԵՏԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

Իտալիայի համառօտ պատմութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ա տենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ա. ՄԻՋՈՅ

1789—1815.

Ա՛ս արքայաժողովը սկսաւ 1814ին աշնան (Նոյ. 1.), երբ որ Եւրոպայի վեհապետներուն շատը՝ Փարիզի առաջին խաղաղութենէն ետքը՝ իրենց գլխաւոր պաշտօնեաներովն Աւստրիայի մայրաքաղաքը ժողվեցան: Եւ որովհետեւ աս ժողովը բոլոր Եւրոպայի իրողութիւններուն վրայ պիտ՝որ խորհէր ու կարգաւորութիւններ ընէր, ա-

նոր համար շատ երկայն ժամանակ քշեց։ Երբ Ժողովանք աս ծանր գործոց մէջ զբաղած՝ իրենց խորհուրդները յառաջ կը տանէին, երեւելի դէպք մը իրենց գործոց ընթացքն արգելեց։ Նաբոլէոն Գաղղիայի մէջ ունեցած բարեկամներուն օգնութեամբն ու դեռ հեղ մ՚ալ իր բախտին յաջողելովը (1815. Փետր. 26.) Ելպա կղզիէն ելաւ ու (Մարտ 1.) Գաղղիա հասաւ. ուր ընդունելութիւն դտնելով՝ նորէն կայսերական գահն ելաւ ու հարիւր օր ալ այլ եւ այլ պատերազմներով Եւրոպայի տէրութիւնները զբաղեցուց։ Բայց վերջապէս դաշնակցայ զէնքերէն բոլորովին յաղթուելով՝ անոնց հրամանովը (Յուլ. 31.) արեւմտեան Ովկիանոսին Ս. Հելենէ կղզին աքսորեցաւ, ուր եւ (1821. Մայ. 5.) մեռաւ ու թաղուեցաւ։ Վեհապետք Գաղղիան ու Եւրոպան երկրորդ անգամ աս ահաւոր թշնամիէն ազատելէն ետքը՝ նորէն յաղթանակաւ Փարիզ մտան ու հոն (Նոյ. 30.) երկրորդ խաղաղութեան դաշն դնելէն ետքը՝ իրենց սկսած արքայաժողովը յառաջ տարին ու լմընցուցին։ Աս երկրորդ խաղաղութեան դաշանց ու Վիէննայի արքայաժողովոյն որոշմունքներէն ու կարգաւորութիւններէն միայն ան կողմները պիտի յիշենք, որոնք Իտալիայի ու անոր այլ եւ այլ տէրութեանց վրայ եղան։

Աւստրիայի կայսրը Լոմբարտիայէն ի զատ, որն որ Գաղղիայի յեղափոխութենէն առաջ իր իշխանութեան տակ էր, ընդունեցաւ նա եւ Վենետկոյ հասարակապետութեան բոլոր երկիրը, եւ ասոնցմէ կազմուեցաւ Լոմբարտեան-Վենետական թագաւորութիւնը։ Արքայաժողովն անցած անկարգութիւնները յիշելով՝ Եւրոպայի խաղաղութեան համար պատշաճ ու օգտակար դատեց Իտալիայի հասարակապետութիւնները վերջացընել կամ նորէն չհաստատել։ — Միայն Ս. Մարինոսի պզտիկ հասարակապետութիւնը, զորն որ ամէն տէրութեանց հիմերը խախտող Նաբոլէոն իսկ անխախտ թողուցած էր, հիմայ ալ իր հին ժառանգութեան ու կարգերուն մէջ հաստատուն թողուեցաւ։ — Գենուայի հասարակապետութիւնը, որն որ Անգղիացւոց Պենդինք հրամանատարին խոստման համաձայն՝ հաստատուն կամ անկախ պիտի մնար, դքսութիւն անուամբ Սարդինիայի թագաւորին տրուեցաւ. որպէս զի անով Սարդինիայի տէրութիւնը զօրանալով՝ սահմանակից Գաղղիացւոց դիւրութեամբ Իտալիա մտնելուն կարենայ յաջողակի դէմ կենալ։ — Տոսկանայի մեծ դուքսն իր առաջուան երկիրներէն զատ ընդունեցաւ նա եւ Պահապանաց վիճակ (Stato dei Presidii) ըսուած նահանգը Ելպա կղզիով, որոնք (1735էն մինչեւ 1801) Նէապոլսոյ տէրութեան տակ էին, իսկ նոյն վիճակին սահմաններն մէջ ըլլող Բիոմպինոյի իշխանական երկիրն իր առանձին իշխանն ունէր։ Բայց Նաբոլէոն 1801ին նոյն վիճակին մէկ մասն Եսթուրիայի թագաւորութեան տուած, Բիոմպինոյի երկիրը (1804) իր Պաչէիոքքի քեռայրին պարգեւած, Ելպա կղզին ալ Գաղղիայի տակ առած էր։ Արքայաժողովն ասոնք բոլոր Տոսկանայի մեծ դքսին տալէն ետքը՝ նա եւ որոշեց որ երբ որ Մ. Լուիզին մեռնելէն ետքը Բարմայի դքսութիւնը Լուքքայի դքսին կ՚անցնի, Լուքքայի դքսութիւնն ալ Տոսկանայի մեծ դուքսն առնու։ — Հռոմայի քահանայապետն ալ իր երկրին ամէն մասերը, նա եւ Դոլենդինոյի խաղաղութեան դաշանց զօրութեամբ կորսնցուցած գաւառները ետ առաւ։ Միայն Գաղղիայի մէջ հին աւանեներէ ի վեր քահանայապետաց ժառանգած Աւինեոն ու Վընեզէն քաղաքներն իրենց սահմանովը՝ վերջին գաղղիական յեղափոխութեան ատեն եղած որոշման համեմատ՝ Գաղղիայի տէրութեան տակ մնացին։

Նէապոլսոյ դահին վրայ նստող Յովակիմ Միւրա թագաւորը՝ թէպէտ եւ կը յուսար որ Վիէննայի արքայաժողովն Աւստրիայի կայսեր միջնորդութեամբ զէնքն իր տէրութեան մէջ ու դահին վրայ կը թողու, բայց երբ որ իմացաւ թէ հոն իր վրայ թշնամական խորհուրդներ կ՚ըլլան, փերդինանդոս թագաւորն իր դեսպանին ձեռքովը իր բոլոր երկիրները ետ կը պահանջէ ու խորհրդականաց մէջ երկպառակութիւն կայ, նոյնն իրեն յարմար առիթ սեպելով՝ զենուց զօրութեամբ ուզեց իր իշխանութիւնը ձեռքէն չհանել։ Գրեթէ իր բոլոր (70,000) զօրքերը (1815. Փետր.) քահանայապետական երկրին ան գաւառները խոթեց, որոնցմէ՝ յառաջագոյն հոն եղած զօրքերը Փարիզի առաջին խաղաղութենէն ետքը դեռ չէր հանած։ Աս ընելէն ետքը՝ Աւստրիայէն թոյլտուութիւն խնդրեց՝ որ նոյն զօրքը Վերին Իտալիայէն անցընելով՝ Գաղղիայի դէմ պատերազմելու տանի։ Աս պահանջմունքը չէ թէ միայն Աւստրիայի եւ ուրիշ տէրութեանց կողմանէ ընդունելութիւն չգտաւ, հապա շուտ մը հրաման ելաւ, որ Աւստրիայի զօրաց թիւն Իտալիայի մէջ մինչեւ 150,000ի հասցուի։ Բայց դեռ աս հրամանը չկատարուած՝ Միւրա Նաբոլէոնին Գաղղիա հասնելն ու նորէն դահ ելլելը լսածին պէս՝ միւս տէրութեանց դէմ թշնամութեան դրօշը յայտնապէս բացաւ։ Ամէն բանէն առաջ իր Հռոմ նստող դեսպանին ձեռքովը Պիոս Է.ին ծանոյց՝ որ ինք Նաբոլէոնին գործքերն իր սեպհական գործքերը կը սեպէ ու կ՚ուզէ ցուցընել՝ որ երբեք անոր հակառակ կամ թշնամի եղած չէ։ Աս ընելէն ետքը՝ առանց ժամանակ կորսնցընելու քահանայապետական երկիրներուն վրայէն անցնելով՝ Աւստրիացւոց բանակին դէմ յառաջ քալեց։ Ռիմինի քաղաքը հասածին պէս՝ (Մարտ. 30.) բոլոր Իտալիայի ժողովրդոց յայտարարութիւն մը հանեց, որով զիրենք կը յորդորէր որ իրենց թերակղզոյն ազատութեան համար ամէնքն ալ զէնք առնուն ու երկիրն օտար տիրողներէն մաքրեն. որպէս զի անկէց ետքը բոլոր Իտալիա միակ տէրութիւն ըլլայ ու քսան դարէն (2000 տարիէն) ի վեր բաղձացուածը վերջապէս կատարուի։

Ի սկզբան Աւստրիայի զօրքերն ան կողմերը դեռ սակաւաթիւ ըլլալուն՝ բազմաթիւ թշնամւոյն դէմ պատերազմը սկսելու չհամարձակեցան, ուստի մինչեւ Բոյի եղերքը ետ քաշուեցան։ Նոյն ատեն նա եւ Տոսկանայի մեծ դուքսն ու Մոտենայի դուքսն իրենց երկիրները թողուցին փախան ու Միւրա ութ օրի չափ պարծելու առիթ ունեցաւ՝ թէ ինք Իտալիայի ազատիչը պիտ՚որ ըլ-

այ։ Սակայն Իտալիայի ժողովուրդները, որոնց ինք այնպէս մեծ մեծ խոստումներ կ'ընէր, չէ թէ միայն Իտալիայի բուն հին օրինաւոր իշխողներուն դէմ ամենեւին տրտունջ ու տհաճութիւն չէին ցուցներ, հապա նա եւ ասանկ խոստումներ ընող յեղափոխական դլխու մը նկատմամբ բոլորովին պաղ կը կենային։ Այսպէս Միւրա իր հնարքներովն ու գոռոզ խօսքերովը քիչ հետեւողներ դտնելով ու իր զօրաց թիւը միայն ասդիէն անդիէն ժողված խել մը տաքդլուխ երիտասարդներու բաղմութեամբ աւելցընելով՝ սկսաւ Աւստրիացւոց հետ զարնուիլ։ Բայց Բոյի եղերքը Օքքեոպէլլոյ դեղին քով տրուած երկօրեայ (Ապր. 8—9.) ճակատին մէջ մեծ կոբուստ ընելէն ետքը՝ երբ որ Աւստրիացւոց Բոյի ետեւը ժողված զօրքն ալ սկսան յառաջ քալել, Միւրա ստիպեցաւ իր բոլոր բանակովն արտորնօք ետ քաշուիլ։ Անկից ետքը տեսնելով որ իր զօրաց թիւն օրէ օր կը քիչնայ, զինուորներուն շատերն իր դրօշը կը թողուն կը փախչին, յուսահատութեան մէջ ինկալով՝ վերջին փորձ մ'ալ ընել ուզեց։ Ուստի (Մայ. 2.) Դոլենդինոյի քով մեծ կռիւ մըն ալ սկսաւ, որն որ երկու օր տեւեց. բայց իր ամէն ջանքն ու քաջութիւնը շահ մը չընելով՝ բոլորովին յաղթուեցաւ, տէրութիւնն ու թագն ալ կորսնցուց։ Բանակն ըստ մեծի մասին ցրուեցաւ. ու (Մայ. 20.) Գաղալանցիի քով Աւստրիայի զօրաց Պիանքի սպարապետին հետ նէապոլսեցի Գոլեդդա զօրապետը դաշնադրութիւն ընելով՝ տէրութեան ամէն բերդերն ու մայրաքաղաքն անոր յանձնեց իրենց օրինաւոր թագաւորին տալու համար։ Միւրա Նէապոլսեցի փախստականներուն յառաջընթաց ըլլալով՝ Նէապոլիս մտաւ, ուսկից երկրորդ օրը Իշիա կղզին, անկից ալ Գաղղիա գնաց, Նաբոլէոնին ձեռաց տակ՝ դաշնակցաց դէմ պատերազմելու համար։ Իսկ իր ամուսինը Կարոլինա, Նաբոլէոնին քոյրը, իր զաւկներովն Անդղեացւոց նաւով մը Թրիէստ գնաց Աւստրիայի կայսեր պաշտպանութեան տակ մտաւ։ Նոյն կայսեր զօրքը (Մայ. 22.) յաղթանակաւ Նէապոլիս մտաւ, ուր Յունիսի սկիզբը Փերդինանդոս թագաւորն ալ եկաւ ու իր գահն ու իշխանութիւնը յաղթող Աւստրիացւոց ձեռքէն ընդունեցաւ, բոլոր իր տէրութեան ազատութեան համար եղած վերջին պատերազմներուն ծախքը վճարելով։

Միւրա այսչափ պարտութիւններով իր անմիտ խորհուրդներէն չդգաստանալով՝ երբ որ Նաբոլէոն երկրորդ անդամ դահէն ինկաւ, ուստի եւ ինք անկից օգնութիւն դտնելու ալ յոյս չունէր, վերջին անմտութեան գործքով մը իր մինչեւ ան ատեն բրած յանդուգն գործքերը պսակեց։ Աւստրիայի կայսրը Փրանկիսկոս Ա. որուն քովը Միւրայի ամուսինն իր զաւկներովն ապաւինած էր, իրեն առաջարկեց որ իր երկիրներուն մէկուն մէջ դայ հանդիստ ապրի իր ընտանիքովը։ Միւրա առ հրաւէրն արհամարհելով՝ Գորսիկա գնաց, հոնկից ալ դաղտուկ քանի մը ընկերներով միայն Գալապրիայի Բիցցոյ քաղքին մտ Նէապոլսոյ ցամաքն եկաւ ու սկսաւ ժողովուրդը գրդռել՝ որ ղինք առնուն ու իրեն օգնեն իր կորսնցուցած թագը նորէն ձեռք բերելու։ Իսկ ժողովուրդն անոր քովի մարդկան քիչութիւնը տեսնելով՝ չէ թէ միայն իր ուղածը չկատարեցին, հապա ղինքը բռնեցին դաւառին կուսակալին ձեռքը տուին։ Կուսակալը զՄիւրա նոյն իսկ իրեն (Միւրային) սահմանած պատժական օրինաց համաձայն դատելով՝ (Հոկտ. 13.) մահուան դատապարտեց ու մեռցընել տուաւ։ Այսպէսով Իտալիայի թշնամիներն ու խռովիչները վերջացան, օրինաւոր իշխաններն իրենց տեղերը դարձան ու իւրաքանչիւր իր տէրութիւնը կառավարել սկսաւ։

ԱՋԻՔԱՔՀԱԳՔԱԿԱՆ

Բերք։

Բ. Տնկեր։

Տնկերը տեղւոյ մը բարեխառնութեան հետ շատ կապակցութիւն ունին, որովհետեւ աճելու համար անհրաժեշտ հարկաւոր է իրենց ջուր ու պաղուկն։ Ուր որ աս երկու էական թէութիւնները չկան, ըստ ինքեան բերքի երկիրն ալ բան չիբուսցըներ. իսկ ուր որ երկուքն ալ առատ կան, բոյսերը կ'աճին, կ'ուռճանան ու պէսպէս զարդերով երկրին երեսը կը ծածկեն, եւ եթէ ասոնք (ջուրն ու տաքութիւնը) տարւոյն մէջ միշտ եւ անընդհատ կը շարունակեն, տնկերն ալ մշտադալար կը մնան, ինչպէս է տաք երկիրները. իսկ միջին գօտիներու մէջ ժամանակ մը կը կորսընցրնեն, ժամանակ մը նորէն կը ստանան։ Քանի որ լեռնէ մը վեր ելլելով՝ ծովին երեսէն շատ կը բարձրանանք, կամ հասարակածէն հեռանալով՝ դէպ ի բեւեռ կը մտնենանք, տնկոց յառաջացման հարկաւոր եղած երկու թէութիւններէն մէկը եւ գլխաւորաբար տաքութիւնը պակսելով, բոյսերն երթալով՝ ճռղած ու ազաղուն կը մնան։ Բայց մի եւ նոյն աշխարհագրական գօտւոյ տակ եղող երկիրները շատ անդամ այլեւայլ պատճառներով զանազան բարեխառնութեան աստիճան ունենալով, իրենց բոյսերն ալ իրարու նման չեն ըլլար. ուր ընդ հակառակն այլեւայլ աշխարհագրական աստիճանի տակ եղող կողմեր նոյն բարեխառնութիւնն ունենալով, նոյն բոյսերն ալ կ'ունենան։ Նաեւ հողին որպիսութիւնը՝ շատ ազդեցութիւն կ'ընէ բուսոց վրայ։ Քիչ բոյսեր կան՝ որ ամէն տեղ կ'աճին, անոնք ալ պղտիկ տնկեր են։

Երկրիս վրայ այլեւայլ տնկերը մասնաւոր ու որոշ սահմաններ ունին, այնպէս որ անկից քիչ մը հեռու տարուելու որ ըլլան, միայն կը կանաչնան ու պտուղ չեն տար. իսկ եթէ բոլորովին հեռու տարուին, յառաջ չեն կրնար գալ։ Թէպէտ կան տնկեր ալ, որոնք տեղափոխութեան կը դիմանան ու կրնան տեղավարժիլ կամ օդավարժիլ։ Բուսաբանները մասնաւոր սահման կամ օդաբաժին ունեցող տնկերը՝ զանազան մինչեւ 25 բոսական թագաւորներ կը բաժնեն։ Ընդհանուր բաժանմամբ կրնանք ըսել որ Այրեցեալ գօտին Աբմաւէ ու աղնիւ համեմեղէններու դաւառ է, բարեխառն գօտիները՝ Որ-

[illegible] ու [illegible], իսկ ցրտային գօտիները Մա-մուռներու [illegible]։ Արմաւը հասարակածէն երկու կողմանէ երեսնական աստիճան հեռու կը տարածի, եւ մեր համեմատութեամբը մտածելով՝ կը հասնի գրեթէ մինչեւ Ափրիկէի հիւսիսային ծովեզերքը (մինչեւ Ճեղայիրի կողմերը), անկից ասդին պտուղ չիբերեր։ Բայց արմաւին գրեթէ դադրած տեղը կը սկսի որթատունկ (ասմա)։

Տնկերէն մինչեւ հիմայ 60—70,000 տեսակ կամ զանազանութիւն ճանչցուած է։ Ինչպէս վերն ըսինք, ասոնց ամենէն զարմանալիներն այրեցեալ գօտւոյն մէջն են. աղէկ ու պայծառ գոյն, պտուղներու ազնիւ համ, հսկայ տնկերու երկնաբերձ հասակ ու սաստիկ հաստութիւն, եւ տերեւներու արտաքոյ կարգի (մէկ երկու կանգուն) մեծութիւն՝ միայն բոցաշունչ աշխարհին բոյսերուն սեպհական է։

Աս սքանչելի տնկոց գլուխը կրնանք դնել բարձրավարս Արմաւենին, որն որ ի սկզբանէ հետէ տնկոց ամենէն ազնիւը, գեղեցկատեսն ու վայելչահասակը ճանչցուած է. ասկից մինչեւ հիմայ 175 տեսակ գիտենք, որոնցմէ 119 հատը Հարաւային Ամերիկայի մէջ կ'աճին, 42 հատը Հնդկաստան, եւ միայն 14 տեսակն Ափրիկէի մէջ։ Ասոնք մինչեւ 100 ոտնաչափ բարձրութիւն կ'ունենան. երբեմն ջրերու քով, երբեմն ալ լերանց վրայ մինչեւ ձիւնագաւառի մօտ կ'աճին, երբեմն առանձին, երբեմն անտառներով։ Իր ողկուզօրէն բուսած անոյշ պտղէն զատ՝ որ կ'ըսուի, Արմաւ, տերեւները կ'ըլլան ծածկոյթ, բնակարան, հովանոց. իր այլեւայլ տեսակներէն կ'ելլէ մոմ, կարագ, ձէթ, գինի եւ ուրիշ ասոնց նման օգտակար հիւթեր. ուստի եւ կ'անուանին Մոմարմաւ, [illegible], [illegible], [illegible] (որուն հիւթն է Ամբրաւօղի, [illegible] կամ [illegible] (որուն պտուղն է Արմաւընկոյզ), եւայլն։ Արմաւենւոյն մատղաշը կաղամբի (հալանայի) պէս կը գործածուի։

Հացապտղի, որ Հնդկաստանի կղզիներուն եւ Հարաւային Ամերիկայի մէջ կը բուսնի, մէկուկէս ոտնաչափ երկայն ու մատ մատ բաժնուած տերեւներով։ Ասիկայ մեծ գնդաձեւ կամ տանձաձեւ պտուղ կու տայ, որուն կանաչ կեղեւները հանելէն ետքը՝ մէջի սնընդարար մասը կամ ծուծը տերեւի փաթթելով՝ քարերու մէջ դրած կ'եփեն. եւ գերմակ հացի համ կ'ունենայ։ Կ'ըսուի որ երեք ծառի պտուղը՝ մարդ մը սնուցանելու բաւական է, ինչու որ ինն ամիս շարունակ պտուղ կու տայ, ու միայն երեք ամիս կը հանդչի։

Յաւականի կամ Կապկապոպ, որն որ գլխաւորաբար Ափրիկէի Սենեկամպիա գաւառը կը բուսնի։ Ասիկայ երկրիս ամէն ծառերէն հաստն է, ինչու որ իր բունը շատ անգամ 30 ոտնաչափ երկակտուր կ'ունենայ, ուստի եւ բոլորտիքը 90 ոտնաչափէն աւելի կ'ըլլայ։ Հազարաւոր տարիներ կ'ապրի. իր խոռոչներուն մէջ Սեւամորթներու ամբողջ գերդաստաններ կը բնակին։ Ասիկայ երկայն սեխի կամ մեղրապոպի նման պտուղ մը կու տայ, զորն որ կապիկները վերջին աստիճանի կը սիրեն։

Վիշապենի, որ Հնդկաստան ու Ամերիկա, ինչպէս նաեւ Հարաւային Եւրոպա յառաջ կու գայ. ասիկայ գարնան ճեղքուելու որ ըլլայ, կարմիր հիւթ մը կը բխէ, որն որ ո՛չ հոտ, ո՛չ համ ունի, բայց վառուած ատեն՝ սիրուն հոտ մը կը բուրէ։ Վիշապարիւն ըսուած խիժն ասէ, որն որ գինւոյ ոգիի մէջ կը լուծուի ու ջնարակելու եւ նկարելու կը գործածուի։

Մշկընկոյզ կամ Հնդիկ ընկոյզ (Հինդիսթան ճէվիզի), որն որ առաւելապէս Հնդկաստանի Մոլուկեան կղզիներուն վրայ կ'աճի. ասիկայ շատ մեծագին եղ մը ունի. իր մէկալ գործածութիւնները յայտնի են։ Հոլանտացիք ժամանակաւ ասոնք ազնիւ տունկը միայն Պանտա կղզիներուն վրայ կը թողուին եւ ուրիշ ամէն տեղերէն կը ջնջէին, որպէս զի ասոր վաճառականութիւնը միայն իրենց ձեռքն ըլլայ. եւ երբեմն երբեմն պատրաստ եղած մշկընկոյզները կ'այրէին, որ չըլլայ թէ շատնալով՝ Եւրոպայի մէջ գինը վար իջնայ. անգամ մը 2.000,000 թալէրի (բեալի) հնդիկ ընկոյզ այրեցին։

Զաքախոտ կամ Մեխակ (գարէմֆիլ), որն որ նմանապէս Հնդկաստանի Մոլուկեան կղզիներուն վրայ կը բուսնի, բայց հիմայ Գաղղիացիք ու Անգղիացիք Հարաւային Ամերիկայի Կիւյանա գաւառն ալ յաջողցուցին։

Ասոնց պէս քիչ շատ երեւելիութիւն ունին այրեցեալ գօտւոյն ուրիշ շատ տնկերը, զոր օրինակ Ադամաթուզ, Դարիճենիկ կամ Կինամոմոն (Թարչին), Կոփենի կամ խահուէի ծառ, Շաքարի եղէգ (ասս երկու վերջինները Գաղթականաց ապրանք ալ կ'ըսուին՝ Եւրոպացւոց գաղթականութեանց երկիրներուն մէջ յառաջ գալուն համար), Թէյ, Հնդկանուշ (cacao), Համեմուկ (Վանիյլեա), Պղպեղ եւ ուրիշ շատ համեմեղէնք։ Ասոնցմէ ետքը կրնանք դնել Հարաւային ըսուած ծառերն ու պտուղները, ինչպէս Թուզ, Նուշ, Ձիթենի, Նարինջ, Թուրինջ, Լեմոն, Կիտրոն։ Իսկ աւելի հասարակ պտուղներն ու բոյսերն են՝ Տանձ, Խնծոր, Սալոր, Սեխ, Ձմերուկ, Վարունգ, Ցորեն, Հաճար, Գարի, Սիմինտր (Մըսըր պուդդայը) Բրինձ, Ոլոռն, Ճակընդեղ, Բամբակ, Կտաւ, Ծխախոտ, եւ ուրիշ դեղորայք։

Փայտն ալ մասնաւոր մտադրութեան արժանի է, որովհետեւ վաճառականութեան մէջ մեծ ազդեցութիւն ունի, այրելու, զէնքի եւ ներկելու գործածուելուն համար։ Բնութիւնն ինք իրեն մնալու որ ըլլայ, գետնին երեսը շատ տեղ վայրենի ծառերով կը ծածկէ, որոնց շատը քովէ քով եկած ատեննին՝ կ'ըսուին Անտառ, Մայրի, որոնք հասարակօրէն վայրենի գաղաններու դադար են։ Ասոնք իրենց բնական վիճակին մէջ շատ խիտ, թանձր ու մութ կ'ըլլան, եւ իրենց բուսական զօրութիւնն ան աստիճանի կը տարածեն, որ չտեսնող մարդն անկարելի է որ հաւատայ։ Ի սկզբանէ մինչեւ հիմակ ասանկ բնական վիճակի մէջ մնացած անտառները կ'ըսուին Բնանտառ, Բնամայրի կամ Կոյս անտառ, ինչպէս Սպանիացիք կ'անուանեն, որոնց մեծութիւնը մարդը կը սոսկացընէ։ Հարաւային Ամերիկա Բրասիլիայի Ռիոյ Ճանէիրոյ մայրաքաղաքին մօտ ասս Բնանտառները 30 մղոն լայնութիւն ու հարիւրաւոր մղոններով երկայնութիւն ունին. նոյնպէս

են Հիւսիսային Ամերիկայի բնանտառներն ալ։ Ամենէն մեծ բնանտառներն Ասիայի մէջ են՝ Հնդկաստանի, Ճենաստանի եւ Սիբերիայի կողմերը. Սեւ ծովին ասիական եղերքին մօտ ալ կան բնամայրիներ, բայց ասոնք մէկալներուն չափ մեծատարած չեն։ Եւրոպայի մէջ յառաջ ժամանակաւ մանաւանդ Գերմանիայի կողմերը մեծ բնանտառներ կային, բայց եղբէն մեծ մասը ջնջուեցաւ։ Հիմակ Եւրոպայի ամենէն մեծ անտառները Ռուսաստանի ձեռքն են։ Ասոնցմէ տեսակ տեսակ հասարակ փայտ ելլելէն զատ՝ նաեւ շատ ազնիւ փայտեր ալ կ'առնուին, ինչպէս Հնդկաստանի անտառներէն Ճանդան (սանդալ ալաճը), Եբենոս կամ Ոպենոշ (Ապանօշ) եւ այլն. Ամերիկայի մէջ Մահոնի, Կամպեշի փայտ եւ այլն։

Բոյսերէն եւ անկերէն կ'ելլեն նաեւ զանազան տեսակ եղ, խունկ, խիժ, ինչպէս Ընոբակ (բոլէն), Ինդիգոկ, Հալուսէ, Զմոռոս եւ այլն։

ԲԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Յոդիս ամիսը։

Յուլիս ամիսը՝ տարւոյն ամենէն տաք ամիսն է։ Սաղդ է արեւուն ճառագայթները կը սկսին երկրիս վրայ ալ այնչափ շիտակ չիյնալ, ուստի եւ իր սաստիկ ազդեցութիւնն արդէն նուազելու վրայ է. բայց երկիրը սաստիկ տաքցած ըլլալով, իր պահած ու դուրս տուած ջերմութիւնը՝ արեւուն ազդեցութեան նուազելուն տեղը բաւականէն աւելի կը լեցնէ։

Օդին ասոնց տաքութեան ազդեցութիւնը՝ բոլոր բնութեան վրայ յայտնապէս կը տեսնուի։ Ծաղիկներն ու կանաչները՝ որոնք արդէն անցած ամիս իրենց կենդանութեան ու գեղեցկութեան մէկ մասը կորսընցուցած էին, ալ հիմայ տիրող կիզիչ տաքութենէն՝ խորշակահար կ'ըլլան, կը խամրին ու կը չորնան։ Սակայն եւ այնպէս կան ծաղիկներ՝ որոնք հասարակօրէն ասոնց ամիսը կը բացուին։ Յուլիսի մէջ պարտէզներուն գլխաւոր զարդերէն մէկն է շուշանը, որուն փափուկ ճերմակ ծաղիկները մեր աչուքներուն վրայ հաճոյական զովութեան ազդեցութիւն կ'ընեն, եւ օդն արտաքոյ կարգի անուշ հոտով մը կը լեցնեն։

Թէպէտ ասոնց տաք եղանակին մէջ գրեթէ բոլոր կենդանի արարածները կը տկարանան կը նուազին, որով կամ անտառներուն խորունկ ու զով կողմերը կը քաշուին, եւ կամ խմբովին լճերու եւ գետերու քովը կը դիմեն՝ մարմիններն զովացընելու եւ ծարաւնին անցընելու համար. ի վերայ այսր ամենայնի միջատներն առանձին կերպով կը զօրանան ու կը կենդանանան։ Ասոնց պզտիկ կենդանիները, որոնք սովորաբար մէկ տարուան կեանք կ'ունենան, գարնան կ'ելլեն, Յուլիսի մէջ՝ ինչպէս ըսինք իրենց վերջին աստիճանի զօրութիւնն ու առուգութիւնը կը սանան, եւ ձմեռը մնացեալ սանն՝ կը մեռնին։

Տարւոյն ասոնց միջոցին չափազանց տաքութիւնը՝ երկրիս ու ջրերուն երեսէն այնպէս առատ գոլորշիներ կը հանէ, որ թել մը ժամանակ չոր օդը տեւելէն ետքը, երկինքը կը սկսի թանձր ամպերով ծածկուիլ, եւ վերջապէս հեղեղանման սաստիկ առատ անձրեւներ կը թափին. որոնք թէեւ օդը քիչ մը կը զովցընեն եւ բնութեան նոր կենդանութիւն ու գեղեցկութիւն կու տան, բայց երբեմն ալ մեծամեծ վնասներ կը հասցընեն, գլխաւորապէս հեղեղանման սաստիկ առատ անձրեւներ կը թափին. որոնք թէեւ օդը քիչ մը կը զովցընեն եւ բնութեան նոր կենդանութիւն ու գեղեցկութիւն կու տան, բայց երբեմն ալ մեծամեծ վնասներ կը հասցընեն, գլխաւորապէս գետերը գետինը պառկեցընելով։ Վնասն աւելի կը մեծնայ, երբ որ անձրեւի հետ խառն կ'ըլլայ կարկուտը, որն որ շատ անգամ այգիներու եւ ծառերու պտուղներուն ալ շատ վնաս կ'ընէ։ Հասարակօրէն ասոնց ամուսան անձրեւները՝ մրրիկներով, որոտմամբ եւ փայլակներով խառն կ'ըլլան։ Ինչպէս յայտնի է, փայլակը՝ ժողվուած էլեկտրականութիւն է, որն որ օդին ու երկրին սաստիկ տաքնալէն գրգռուելով, ամպերուն մէջ կը դիզուի եւ երբ որ խիստ շատցած կ'ըլլայ, մէկէն կը պարպուի՝ սաստիկ լուսոյ կամ հրացեալ նետի կերպարանքով։ Երկիրը՝ նոյն էլեկտրականութիւնն իրեն կը քաշէ. եւ երբ որ շէնքեր, ծառեր եւ ուրիշ բարձր առարկաներ՝ էլեկտրականութեան առջեւն ելլելով, իր ընթացքին արգելք կ'ըլլան զանոնք սաստկութեամբ կործանելով, իր ճամբան յառաջ կը տանի։ Որոտումը՝ նոյն էլեկտրականութեան պարպուելէն ծագած ձայնն է. անոր համար ալ միշտ փայլատակելէն ետքը կը լսուի, որովհետեւ ձայնն աւելի երկայն ժամանակի կը կարօտի մեր ականջին հասնելու համար, քան թէ լոյսը՝ մեր աչաց հասնելու համար։

Ամոյս սաստիկ տաքութենէն՝ մարդուն մարմնոյն պատճառած անհաճոյ հետեւութիւնները, դարձեալ նոյն ժամանակները նախախնամութեան՝ առատութեամբ մատակարարած զովացուցիչ պտուղներով կը մեղմանայ։ Նոյն տաքութենէն՝ ուրիշ ամէն մարդիկներէ աւելի նեղութիւն կը կրեն երկրագործները, որոնց գլխաւոր զբաղումն է ասոնց միջոցին՝ երկրիս այլեւայլ բերքերը ժողվել իրենց շտեմարանները տանիլ։ Մէկ դի թող տալով ցորենեղէնները, որոնք թէեւ հարաւային կողմերն ասոնց առաջին մէջ կը հնձուին, հիւսիսային կողմերն աւելի դալ ամուսան կը ձգուին, Յուլիսի մէջ է գրեթէ ամէն տեղ կտաւին (էրիէն) եւ կանեփին (էհնեվիր) քաղուելու ժամանակը։

Ասոնց երկու անկերն Եւրոպայի խիստ շատ կողմերը կը մշակուին։ Երկուքին ալ ցօղունները՝ բարակ թելերէ կազմուած են, որոնք իրարմէ բաժնուելով եւ մանաւոր կերպով մը պատրաստուելով ոլորուելու եւ դերձան շինուելու յարմար կ'ըլլան։ Կանեփէն գլխաւորաբար հաստ լաթեր կը շինուին, ինչպէս է վաճառքներ ծրարելու եւ խոշոր պարկեր շինելու գործածուած լաթերը. միանգամայն ասկից կը շինուի չուան ու պարան. բայց երբեմն չափաւոր բարակ լաթ ալ կը շինեն։ Իսկ կտաւէն՝ ամէն կերպ լաթ կը շինուի, ամենանուրբ տեսակէն՝ մինչեւ ամենէն հաստ տեսակը։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ԱՄԱՅԻ ԿՂՋԻՆ

Քոյրը՝ սովորութեան համաձայն, դրան սեամին վրայ նստած՝ իրեն կը սպասէր, եւ տեսնելով որ սովորականէն աւելի կ'ուշանայ, սկսաւ աղօթք ընել որ Աստուած իր սիրելի եղբայրն ամէն վտանգներէն ազատէ, ամէն չար պատահարներէն պահպանէ։

Որչափ որ Փիլիպպոս կ'ուշանար, այնչափ ալ Մարիամ աւելի եռանդեամբ աղօթք կ'ընէր։ Երիտասարդը տուն հասած ժամանակը, երբ որ տեսաւ թէ քոյրն արտասուալից աչուըներով ձեռնամած Աստուծոյ աղօթք եւ սրտաշարժ հառաչանքներ կ'ընէ, սրտին զայրոյթը մեղմացաւ, առաւ բազկացը մէջ աս խաղաղութեան հրեշտակը, որուն միայն տեսքը բաւական եղած էր վրէժխնդրութեան բաղձանքը սրտին մէջ մարելու։ Զինքն արտասուօք գրկեց, եւ անկեղծութեամբ պատմեց իր այնչափ ուշ մնալուն ստոյգ պատճառը։

Փիլիպպոս, ըսաւ Մարիամ, գիտե՞ս քու ետ դառնալդ զիս որչափ կ'ուրախացընէ։ Եկուր մէկտեղ Աստուծոյ շնորհակալ ըլլանք։ Աս ըսաւ եւ սկսաւ բարձր ձայնիւ տէրունական աղօթքն ընել. Հայր մեր, որ յերկինս ես...։ Եւ երբ որ Թող մեզ զպարտիս մեր, որպէս եւ մեք թողումք մերոց պարտապանաց, խօսքերուն հասաւ, այնպիսի սրտաշարժ եղանակաւ մը եղբօրն երեսը նայեցաւ, որ եղբայրն ալ անոր հետ նոյն խօսքը սրտանց կրկնեց։

Բայց ի՜նչ օգուտ, այս ամենայն շուտով վերջ ունեցաւ։ Ինչպէս որ շուշանի կամ վարդի կոկոն մը, արեւուն տոչորիչ ճառագայթներէն այրելով՝ ցօղունին վրայ կը ծռի ու կը չորնայ, կամ ինչպէս որ առատ ականէ մը բխող վճիտ առուակը, որն որ երթալով մեծ գետ մը ձեւացընելու վրայ է, յանկարծ չոր աւազներու մէջ անհետ կ'ըլլայ. ասանկ ալ ծաղկահասակ աղջիկը հազիւ շրթունքը կենդանութեան բաժակին մօտեցուցած ատեն, իր կենաց վախճանը հասաւ։

Աչուըներն երբեք արեւուն հեշտ լուսաւորութիւնը վայելած չէին. երբեք ալ բնութեան սքանչելիքներն ու աշխարհքիս շքեղութիւնը նկատած չէր։ Բայց սակայն բարեպաշտութեան մէջ կրթուած ազնիւ հոգին՝ մինչեւ Արարիչը բարձրանալով, զԱնիկայ կը սիրէր ու կ'օրհնէր։ Երբեք չարութեան մտածմունք մը իր անմեղ սրտին մէջ մուտք չէր գտած. եւ կրից փոթորիկներուն ժամանակը չհասած, աստուածային նախախնամութիւնը զինքն աս աքսորանքի տեղէն իրեն կանչել ուզեց։

Իսկզբան թեթեւ կարծուող հիւանդութենէ մը բռնուելով, քիչ օրուան մէջ թռաւ հեռացաւ աս աշխարհքէն, ուր վշտէ ու նեղութենէ զատ բան չէր տեսած։ Քրոջը բոլոր հիւանդութեան ժամանակը, Փիլիպպոս երբեք անոր անկողնին քովէն չէր հեռանար, մեծ հոգով ու քաղցրութեամբ զինքը կը դարմանէր։ Եւ երբ որ ամէն ջանք պարապի ելլելով, Մարիամ մեռաւ, անմխիթար տրտմութեան մէջ ինկաւ։

Աղէկ կ'իմանար ըրած կորստեան մեծութիւնը։ Կը զգար որ իր ցասկոտ բնութիւնը՝ զինքը մինչեւ նոյն ատեն նուաճող սանձէն՝ ալ զրկուած է։ Եւ կրօնին մատակարարած զօրաւոր միջոցներուն չդիմելով, ինքն ալ կը տեսնէր թէ անկէ ետեւ պատահած թեթեւ առիթ մ'ալ բաւական կրնայ ըլլալ զինքն իր անսանձ բարկութեան գերին ընելու։ Ասով իր ցաւն աւելի սաստկանալով, տրտում ու լռութեամբ իր հաւատարիմ շան հետ կը պտըտէր, որն որ կարծես թէ տիրոջը ցաւերուն մասնակից կ'ըլլար։ Չէր մտածեր որ երկրի վրայ սիրելի քոյր մը կորսընցընելովը, երկինքը, զօրաւոր պաշտպան մը ստացած է։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Մարեմայ մահը պատահած էր, Կարոլոս կոմսին՝ երկու տարւան բացակայութենէ ետքը՝ դղեակ դառնալէն քիչ մը յառաջ։ Կոմսը ծնողացը քովը դարձած ժամանակը՝ կը յուսար որ որսորդութեամբ շատ զուարճութիւն ունենայ. բայց խիստ տհաճ ու նեղասիրտ բնաւորութիւն ունենալով եւ թէ՛ որսի թէ՛ ուրիշ զբօսանաց մէջ՝ չնչին բաներու համար բարկութեան գրգռուելով, բոլոր զուարճութիւնը կը կորսընցընէր։

Հոկտեմբերի մէջ իրիկուն մը նոյն Կոմսը հրացանն ուսը՝ շներուն եւ որսի պահապաններէն մէկուն հետ՝ մարգէն կ'անցնէր դղեակ կ'երթար։ Բոլոր օրը խիստ քիչ բան որսացած էր, ամէն բան անյաջող գացած էր։

Շներն որսերուն հետքը կորսընցուցած էին, եւ իր քիչ մը յառաջ քսան ոսկիի գնած հրացանը, որսին խիստ մօտէն անցած ատենը՝ քանի մ'անգամ կրակ չէր առած, անոր համար Կարոլոս սաստիկ նեղացած ու տհաճ էր։

Նոյն միջոցին Փիլիպպոս ալ մարգէն կ'անցնէր, բայց առանց հրապարակական ճամբէն շեղելու։ Քրոջը մեռնելէն վերջը՝ ան օրն առաջին անգամն էր՝ որ գործքի գացած էր. գործիքներուն կողովն ուսը զարկած, աչուըները երկիր սեւեռած, խոր տրտմութեամբ իր ճամբան կը քալէր, առանց չորս կողմը պատահած բաներուն միտ դնելու։ Հաւատարիմ Քաջն ալ ականջները կախած՝ տիրոջը ետեւէն կ'երթար։ Մէյ մ'ալ յանկարծ՝ կոմսն անոր քովէն անցած ատեն՝ թփերուն մէջէն նապաստակ մ'ելլելով, շունը սկսաւ զանիկայ հալածել։

Աս կերպով ուրեմն մեր որսի երէներն աներեւոյթ կ'ըլլան, գոչեց Կարոլոս բարկութեամբ։ Աս ըսաւ եւ այլայլութեան մէջ շան վրայ նշան առաւ։ Հրացանը՝ որն որ նոյն օրն այնչափ անգամ կրակ չէր առած, աս հեղ դժբախտութեամբ իր ծառայութիւնը չզլացաւ. խեղճ անասունը մահացու վէրք մ'ընդունելով տապալեցաւ, եւ գետինը քսուելով ու ողորմ ձայներ արձակելով՝ մինչեւ տիրոջն ոտուըներուն առջեւն եկաւ, եւ հոն ինկաւ մեռաւ։ Փիլիպպոս շան մեռնելուն վրայ այնպիսի սաստիկ ցաւ ցուցուց, որ Կոմսին սիրտն ալ գութ շարժեցաւ. բայց շուտ մը դարձեալ իր բնաւորութիւնը յաղթող ըլլալով, Ի՜նչ անմտական բան է, ըսաւ հետն եղող ծառային, շան մը վրայ այնչափ ցաւ ունենալ։

Փիլիպպոս շան մարմինը գետնէն վերցուց եւ բազկացը մէջ առնելով, Կոմսին քովէն անցաւ գնաց՝ վրան սրտմտութեան ու արհամարհանաց հայեցուածք մ'արձակելով։

Նոյն շունը, ըսաւ ծառան, Մարեմայ առաջնորդութիւն ընող շունն է. դեռ շատ ատեն չէ որ դժբախտ աղջիկը մեռած է։

Նոյն ատեն Կարոլոս կոմսին միտքն եկաւ թէ տնէն մեկնելէն յառաջ՝ շունը Մարեմայ հետ շատ անգամ տեսած էր։ Յիշեց ան սիրուն աղջիկը, զորն որ ամէն մարդ կը ճանչնար, որուն վրայ իր ծնողքն ալ մեծ սէր ունէին։

Ի՜նչ, Մարեմայ շո՞ւնն էր, ըսաւ...։ Մե՜ղք, եթէ գիտցած ըլլայի, մարգին բոլոր որսերն ալ բռնէր, ստուգիւ չէի մեռցներ։

Եթէ Փիլիպպոս աս խօսքը լսած ըլլար, անշուշտ շատ մը չարիքներու առջեւը կ'առնուէր։ Բայց կոմսին առաջին արհամարհական խօսքը լսելէն ետեւ շուտ մը հեռացած էր։ Աս դէպքին վրայ սրտին մէջ Կոմսին դէմ սաստիկ ատելութեան ու վրէժխնդրութեան զգածմունք մը գրգռեցաւ։ Անկէ ետեւ ամէն անգամ որ զինքը կը տեսնէր, սրտին դառնութիւնն աւելի կը սաստկանար։ Միտքը գալով որ անիկայ իր քրոջն ընկերը մեռցուց, անանկ ցաւ կ'իմանար, որ գրեթէ կատաղութեան կը հասնէր։ Առաջին անգամները զինքը տեսած ժամանակ՝ միայն արհամարհական կերպով երեսը կը նայէր կ'անցնէր. բայց ետքէն սկսաւ նախատական խօսքեր ալ զրուցել։ Յայտնի է որ Կարոլոս աս բաներուն չէր կրնար համբերել։ Թէեւ ըրած անգթութեան վրայ իր անձին դէմ նեղացած էր, եւ պատրաստ էր ստացուածոցը կէսն ալ տալ, եթէ կարենար անով՝ ըրած վնասին տեղը լեցընել. բայց ուրիշէ մը՝ ինչպիսի պատճառաւ որ ըլլայ՝ նախատուիլը, չէր կրնար յանձն առնուլ։ Նախատական խօսքերը կամաց կամաց ճամբայ բացին կռիւներու, որոնք երթալով՝ մեծցան ու սաստկացան։ Փիլիպպոս առիթ մը ձեռքէ չէր փախցըներ՝ առանց վրէժխնդրութիւնը յագեցընելու։ Զկոմսը կռուի կը գրգռէր, վրան կը յարձակէր։ Այսպէսով իրենց թշնամութիւնն ամենասաստիկ ատելութեան փոխուեցաւ, որուն յառաջ բերած պտուղները տեսանք։

Իսկ կռիւներուն բուն սկզբնապատճառին գալով, Կարոլոս կոմսին Փիլիպպոսին դէմ իր հօրը ըսածը, բոլորովին զրպարտութիւն էր, որովհետեւ անիկայ կոմսական երկիրներուն մէջ երբեք որս ըրած չունէր։ Արդէն Կոմսն ալ աղէկ գիտէր որ Մերվիլին շան՝ նապաստակի մը վրայ յարձակիլը, իր տիրոջ կամացը բոլորովին հակառակ բան մըն էր, որն որ հազիւ շան սպանուելուն ատենը բանն իմացած էր։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԻԵՆԱ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԷՐՈՒԱՆԴ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻՒ 15. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Անցեալ տարւան Լոնտոնի համաշխարհական արուեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն։

Մենէն յառաջ առջեւնիս կ'ելլէ բովադործութեան, մետաղագործութեան ու ամէն տեսակ անդործ ու գործուած հանքերու բաժինը։ Կրնայ ըսուիլ որ արուեստից տեսարանն աս մասին մէջ ամենէն կատարեալն էր, եւ ճիշդ ու գոհացուցիչ գաղափար մը տուաւ. թէպէտ եւ մէկ քանի մասերը՝ մէկալներուն համեմատութեամբ՝ խիստ քիչ ներկայացուած էին։ Մեծին Բրիտանիայի միացեալ թագաւորութիւնն իր գաղթականութիւններովն, ինչպէս բովանդակ աշխարհքիս, նոյնպէս արուեստից տեսարանին մէջ աս կողմանէ առանց համեմատութեան առաջինն է։ Իրօք ալ չկայ երկիր մը, որ այնչափ մետաղի հարստութիւն ունենայ, ինչպէս այն կղզիները, ուսկից հին ժամանակները Հուսմայեցիք իրենց անագը կ'առնուին։

Մայր երկրէն վար չեն մնար գաղթականութիւններէն շատերը, որոնց մէջէն պանծալի յիշատակութեան արժանի է գանձաշատ Աւստրալիա, որուն շատ մասերը մեզի տակաւին անծանօթ մնացած են։ Ասիկայ իր Պուրրա-Պուրրա անուանեալ անսպառ պղնձահանքէն՝ մինչեւ հիմայ չտեսնուած մեծութեամբ անխառն պղնձի քծուար մը խաւրած էր։ Նոյնպէս նոյն պղնձահանքէն ելած մոլոշակն պատուական քարովը, Ռուսաստանին նոյն քարը մինակ ունենալու պարծանքը նուազցուց։ Վիկտորիա Նահանգին ոսկւոյ բուրգն ամենուն աչքն իրեն քաշեց, ու խիստ քիչերը գտնուեցան, որոնք նոյնը տեսած ատեններն՝ սրտերնուն մէջ ընչաւէտութեան բաղձանք մը չզգացին։ Թէպէտ բուրգն ոսկիէ չէր, հասարակ փայտէ շինուած ու վրան միայն ոսկեզօծուած էր, սակայն իր 45 ոտք բարձրութեամբն ու 10 քառակուսի ոտք շրջապատովը՝ ան սխրալի ոսկւոյ զանգուածը կը ներկայացրնէր, որն որ 1851 Հոկտեմբեր 1էն, այսինքն առաջին արուեստից տեսարանին գոցուելէն՝ մինչեւ 1861 Հոկտեմբեր 1, որ է՝ անցեալ տարւան արուեստից տեսարանին մասնակցելու համար հրաւէր խաւրուելու ատենը, Վիկտորիա նահանգէն հանուած էր։ Բովանդակ ոսկւոյն կշիռը 26,162,432 ունկի կամ 1,793,995 լիտր է. իսկ ըստ անգղիական կշռոյ՝ 800 տակառաչափ, 17 կենդինար ու 82 լիտր։ Ոսկւոյն գրաւած միջոցը 1492½ քառակուսի ոտք է, եւ միայն Անգղիա խրկուած ոսկւոյն արժէքը 104,649,728 սդեռլին. ըստ Հետեւորդի անգղիական ազգային պարտքին ութերորդ մասը։ Բրգին արտաքին երեսին վրայ, զանազան ոսկւոյ տեսակներու օրինակներ փորագրուած են, անոնց քովն ալ՝ գտնողներուն անունները կը կարդացուին։ Խորունկ մտածողները, աս բրգին արուեստից տեսարանը դրուելուն՝ ուրիշ պատճառ չտեսան, բայց եթէ խել մը բախտախնդիրներ Աւստրալիա երթալու գրգռելու համար։

Մէկ կողմը դրուած շքեղ գոթացի ձեւով շինուած պահարանի մը մէջ՝ զանազան տեղերէ ելած ոսկւոյ աւազի օրինակներ տեսքի հանուած էին, որոնց արժէքը 80—90,000 սդեռլին կը համարուի։ Ասոնց քովը կային զանազան պատուական քարեր, ինչպէս են, ադամանդ, սուտակ, զմրուխտ, շափիւղայ, տպազիոն, բիւրեղ (եաքո-ԲԷ էզրաք) եւ արծաթ, որոնք նոյնպէս ոսկւոյ հետ երջանիկ Աւստրալիայի մէջ գտնուած էին։

Սակայն հին Անգղիա ալ ազնիւ մետաղներու մէջ աղքատ չէ. Ուէլս նահանգին հին ոսկւոյ բովերը, որոնք մինչեւ հիմայ բոլորովին երեսէ ձգուած էին, հիմայ մետաղագործութեան զանազան գիւտերովն ըստ բաւականին գոհացուցիչ արդիւնքներ յառաջ կը բերեն։ Ասկէ զատ՝ Անգղիայի պղինձն ու անագը բաղմաթիւ օրինակներով ներկայացուած էր, ալումինիոնն ալ, զանազան մեծ գործուած կտորներով, Գաղղիայի վաճառքին դիմացը կրնար ելլել։

Անգղիայի՝ միայն մետաղ մը կը պակսի, որ է

զենկ. ասկէ Պրուշ ու Բեղգիա խիստ երեւելի ցոյցեր խաւրած էին. առանձինն ցոյց կու տային Պրուշի Սիլեզիայի մինչեւ հիմայ չտեսնուած ընդարձակութեամբ կռանած թիթեղները, նոյնպէս Վիէյլ Մոնդանեի զանազան զենկի տեսակներու հաւաքածոյքը։ Ասոր հակառակ Անգղիա երկաթի բերքին մէջ ամենէն գերազանց է. սկովտիական երկաթն ինչպէս ծանօթ է, բոլոր աշխարհքս հռչակուած է։ Անկէ անմիջապէս ետքը կու գայ Աւստրիա ու Վեստֆալիա. երկուքն ալ ընտիր երկաթի օրինակներ խաւրած էին. մասնաւորապէս Աւսարիայի փայտածխոյ երկաթը՝ հպարտ Անգղիացիներուն նախանձը գրգռեց։ Ասոնք երեք տէրութիւններէն ետքը կու գայ Շուէտ, ուսկից թէպէտ քիչ երկաթ կ'ելլէ, սակայն որպիսութիւնը որչափութեան տեղը կը լեցընէ։

Ամենուն ծանօթ է որ երկաթի բերքը, հանքային ածխոյ բերքին հետ մէկտեղ կ'ընթանայ։ Անգղիա ու Սկովտիա աշխարհքիս ամենէն հարուստ ածխոյ համբարանոցներն են. իսկ չքաւոր Իրլանտան, իր ածխոյ պակասութիւնը, անբաւ կիզուց հողի բովերովը կը լեցընէ։ Բրիտանիայի զանազան տեսակ ածխոյ ու կիզուց հողի ժողովածոյքը՝ արուեստից տեսարանին ասոնց բաժնին ամենէն աւելի մտադրութեան արժանի մասն էր։ Անգղիայի հետ կրնար մրցիլ Սաքսի Ընկերութիւնը, ինչպէս նաեւ Վիէննայի երկրախօսական հիմնարկութեան հանքային ածխոյ հաւաքածոյքը, որն որ թէ կատարեալ ու թէ գեղեցիկ կարգաւորուած էր։

Գերմանիա հանքային ածխոյ բերքին մէջ՝ Անգղիայէն անմիջապէս ետքը կու գայ, իրմէ ետքը կու գայ պզտիկ Բեղգիան. իսկ Գաղղիա՝ ըրած ամէն ճգանց դէմ՝ շատ նուազ հանքային ածխոյ բովեր կրցած է գտնել։ Սակայն ասոր հակառակ իր ընտիր՝ աղալու քարերն այնպիսի գանձ մըն են, որ եւրոպական տէրութիւններէն ոչ մէկը կրնայ ասոնց մասին մէջ իր դիմացն ելլել։ Ամենէն ետքը յիշատակենք նաեւ Բրուսական Սիլեզիայի Շդասֆուրդ քաղաքէն եկած (հանքային) քար աղի կտորը։ Նոյն քարաղահանքը հազիւ քանի մը տարի յառաջ գտնուած է, եւ հիմայ երկրիս վրայ գտնուած աղահանքներէն ամենէն հարուստը կը համարուի։ Ասով առաջին բաժնին տեսութիւնը կը գոցենք։

Հիմայ անցնինք երկրորդ բաժնին, որն որ տարրալուծութեան ու դեղարարութեան նիւթերը կը բովանդակէ։ Հոս ամենէն յառաջ պէտք ենք խոստովանիլ, որ թէպէտ 1851էն մինչեւ հիմայ ասոնց մասին մէջ յառաջադիմութիւն եղած է, սակայն նոյն յառաջադիմութիւնն աւելի նոյն ժամանակ սկսուածին շարունակութիւնը կամ զարգացումը՝ քան թէ նոր յաւելուած մըն է։ Ամենէն աւելի ցոյց կ'ընէին կպրէ հանուած նիւթերը, որոնք առաջին արուեստից տեսարանին ժամանակը հազիւ նոր գտնուած էին. իսկ հիմայ տարրալուծութեան արուեստին համար արտաքոյ կարգի մեծ գործունէութիւն ու ծանրակշռութիւն ստացած են։ Ասկէ աւելի մարդուն աչքը կը զօշոտէին կպրաձիւթէ հանուած զանազան գոյները, որոնք ներկարարութեան մէջ մեծ յեղաշրջութիւն մը յառաջ բերած են։ Ասոնց բուն հիմը կը կազմէ լեղակը, զորն որ Ռունկէ անուամբ գերմանացի տարրալոյծը գտած է։ Տեսքի հանուած գեղեցիկ նոր ներկի տեսակներուն երեւելիները հետեւեալներն են։ Մոլոշագոյն՝ ազնիւ մուրթ կապուտակ, որն որ անունը՝ հանուած մոլոշի անկէն առած է. Մաճենդա՝ փայլուն կարմրագոյն, որուն բիւրեղները կանաչի զարնող ծիրանեգոյն կ'ելլան. Սոլֆերինոյ, սուտակ ազնիւ քարին նման կարմիր։ Նոյն իսկ լեղակի կտոր մը ցոյցի դրուած էր, որն որ հարիւր մղոն երկայնութեամբ կտաւ ներկելու համար՝ բաւական ներկ կրնար տալ, եւ նոյնը հանելու համար 2000 տակառ ածուխ գործածուած է։ Գաղղիա ներկարարութեան մէջ ամենէն առաջին կարգը կը բռնէ. երկրորդ կարգին մէջ է Անգղիա, անկէ ետքը կու գայ Գերմանիա։

Բոլոր ասոնք ներկերն ըստ մեծի մասին կպրաձիւթէ հանուած են. սակայն մեներս սկսան նաեւ քարաձիւթ ըսուած նիւթէն ալ հանել, որն որ արուեստից տեսարանին ասոնց մասին հրաշալիքներէն մէկն էր։ Ամերիկայի Բէնսիլվէնիէ ու Իլլինուայ գաւառներուն մէջ, երկրին մէջէն ընդարձակ տարածութեամբ, հանքային ձիւթ մը կը բխէ, որուն անունը քարաձիւթ (Petrole) դրած են, եւ վրան պատմուած բաները մարդուն անհաւատալի կ'երեւան։ Ամերիկայէն եկած տեղեկութեանց նայելով՝ Տէլավէյրի յորձանքն անով ծածկուած է, բոլոր նոյն կողմի երկիրներն անով թրջած ճախճախուտ եղած են. զօրաւոր աղդու հոտն ամէն բանի մէջ կը թափանցէ, զգեստեղենաց, կերակրեղենաց մէջ. բոլոր ըմպելիներն անոր համը կ'ընդունին, միով բանիւ բոլոր օդն անով լեցուած է։ Տեղ մը աղբիւր մը բացուելուն պէս՝ այնպիսի առատութեամբ կը բխէ, որ նոյնը մէջը լեցընելու համար ոչ տակառ եւ ոչ ման կը բաւէ։ Ասոնց աղբիւրներէն մէկ քանին անդգուշութեամբ բռընկելով, հրեղէն ծովի մը գեղեցիկ տեսարանը ներկայացուցին։

Քարաձիւթը զտուած վիճակի մէջ աղէկ ու անվնաս վառելի նիւթ է, որն որ հասարակօրէն առեւտրի մէջ Գէրոսին կամ ածխոյ իւղ ալ կը կոչուի. եւ հիմայ Եւրոպայի գրեթէ ամէն կողմը տարածուած է։ Ասոր համար առանձին կանթեղ ալ շինուած է, որուն օրինակն արուեստից տեսարանին մէջ կը գտնուէր։ Քարաձիւթը միայն չզտուած վիճակի մէջ, այսինքն՝ քանի որ մէջը նաւթ կը բովանդակէ, կրակի համար վտանգաւոր է։ Այսու ամենայնիւ ասոնց զարմանալի նիւթը, առատ գտնուելուն պատճառաւ, վաճառականութեան ու ընտանեաց համար մեծ ծանրակշռութիւն ունի։

Կպրաձիւթէն հանուած ուրիշ բերքերուն մէջ.

անուանի են նաեւ ուպանն (ասըլպէնդ) ու ռետինը. բայց առանձինն յիշատակուելու արժանի են, կպրաձիւթէն հանուած զանազան պտղոյ մուզերն (Essence): Սակայն արուեստից տեսարանին աս մասին ամենէն երեւելի նիւթերէն մէկն էր, Գաղղիայէն եկած, հանքային ածխէ հանուած շիշ մը գինւոյ ոգին: Եթէ յաջողելու ըլլայ՝ նոյնը մինչեւ հիմայ եղածէն աւելի գիւրին ու աժան կերպով հանել, ան ատեն չէ թէ միայն վաճառականութեան մէջ մեծ փոփոխութիւն կրնայ յառաջ գալ, այլ նոյն իսկ կերակրեղինաց. մասնաւորապէս կերակրոց գնոյն վրայ մեծ ազդեցութիւն կրնայ ունենալ:

Լուցարարութեան վերաբերեալ նիւթերու մէջ առաջին աստիճանն ունի Աւստրիա. Վիէննայի լուցափայտի գործարանները, երկրիս ամենէն հին ու ամենէն մեծերն են. իրենց մատակարարած վաճառքներն ամէն կողմանէ անգերազանցելի են: Ամենէն անուանի գործարաններն են Փոլլագի ու Բեռնարդ Ֆիւրթին գործարանները:

Պիտի շարունակուի:

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

Հարաւային պտուղներ: — Գ. Ձիթապտուղ, Ձէթ:

Ձիթապտուղը (ղէյթին) հասարակ եւրոպական ձիթենւոյն (Olea europaea) պտուղն է, իսկ ձէթը՝ մամլոյ միջոցով ճզմելով հանուած եղն է: Ձիթենին Ադրիական ու Միջերկրական ծովերուն կղզեաց վրայ, Փոքր Ասիա, Յունաստան, Դաղմատիա, Սպանիա, Բորդուկալ, Հիւսիսային Ափրիկէ, հարաւային Գաղղիա ու Իտալիա շատ կ'աճի: Ձիթենին՝ եթէ ինք իրեն թող տրուի, արմատէն՝ մարդու մէջքին լայնութեամբը՝ 8—12—24 ոտք բարձր՝ երկու մինչեւ երեք քոսոտ բուն կու տայ. մութ գորշ գոյնով ճիւղեր ու մշտադալար, երկայն, հաստ ու գրեթէ սրածայր տերեւներ ունի: Տերեւներուն անկիւն ձեւացուցած տեղէն, Մայիսի վերջերը ճերմակի զարնող դեղին գոյնով փունջ փունջ ծաղիկներ կը ծլին, ուսկից հաւկըթաձեւ, սալորի նման, իսկզբան կանաչ եւ ետքէն մութ կանաչ կամ մութ գորշ գոյնով պտուղներ կ'աճին, որոնց մէջ մէյ մէկ կուտ կ'ըլլայ:

Ձիթապտուղն ուտելու եւ ձէթ հանելու կը գործածուի: Ընդհանրապէս անանկ արտաքոյ կարգի դառն է, որ առանց մէջը համեմանք խառնելու կամ պատրաստելու, անկարելի է ճաշակել: Թէպէտ եւ Իտալիա, Սիկիլիա ու Մոռէա քանի մը քաղցրահամ տեսակներ կը գտնուին, սակայն ասոնք առեւտրոյ նիւթ չեն կազմեր: Յունաստան, Իտալիա, Սպանիա, Բորդուկալ ու հարաւային Գաղղիա շատ առատ ձիթապտուղ կը պատրաստեն ու Եւրոպայի հիւսիսային կողմերը կը խաւրեն: Կատարեալ չհասած ձիթապտուղը կամ կ'աղեն, կամ զանազան համեմներ մէջը կը խառնեն, որպէս զի դառն ճաշակը կորսընցընէ: Սիկիլիա ու Յունաստան՝ կատարեալ հասած ձիթապտուղն ալ կ'աղեն, որով յատուկ ճաշակ մը կը ստանայ: Աթէնքի մէջ զօրաւոր աղեջրով, չամանով, անիսոնով, գինձի հունտերով ու մանանխով պատրաստուած ձիթապտուղը՝ շատ ընտիր է. բայց Սիկիլիայէն եւ առաւելապէս Դոսգանայէն ու Լուգգայէն եկած փոքրիկ ըսուած ձիթապտուղը (Piccioline) աւելի լաւ ու հաճոյական ճաշակ ունի: Նմանապէս հարաւային Գաղղիա ալ շատ աղնիւ, զանազան մեծութեամբ ու գոյնով ձիթապտղոյ տեսակներ կը պատրաստուին. Բրովանս գաւառին Սորէն (Saurains) ըսուած պղտիկ ձիթապտուղը՝ Իտալիայի փոքրիկ տեսակին տեղ կը ծախուի. Լանկտոգ գաւառէն յառաջ եկած կլոր ձեւով Վէրտալ (Verdalles) կոչուած ձիթապտուղը, 5—40 հոխանոց տակառներու մէջ պղպեղով, աղով ու ձէթով պատրաստուած կ'ըլլայ. Բուէնդիւ (Pointues) ըսուած ձիթապտուղը նախընթաց տեսակէն աւելի երկայնաձեւ ու մութ կարմիր գոյն ունի:

Ձիթապտուղը գլխաւորաբար իր ձէթը կամ եղը հանելու համար կը գործածուի: Ձէթին լաւութիւնն անոր մշակութենէն, երկրին բարեխառնութենէն եւ առաւելապէս ձիթապտուղը քաղելու եւ ճզմելու եւ ձէթը պահելու կերպէն կախում ունի: Միջերկրական ու Արքիպեղագոսի կղզեաց վրայ, Փոքր Ասիայի, Յունաստանի, Իտալիայի, Գաղղիայի, Սպանիայի ու Բորդուկալի մէջ շատ առատ ձէթ կը հանուի, որն որ նոյն երկիրներուն մեծ շահ ու օգուտ կը բերէ. գրեթէ բոլոր ասս երկիրներուն մէջ ձէթը ճարպի ու արդար իւղի տեղ կերակրոյ գործածուելէն զատ, չուխայ, կտաւ ու կաշի պատրաստելու, աճառ շինելու, եւ ներկարարութեան ու բժշկականութեան մէջ ալ կը գործածուի:

Ամենալաւ ձէթը՝ կատարեալ չհասած կամ կանաչ ձիթապտուղներէն կը հանուի, որն որ ամարուան ձէթ կը կոչուի. չհասած ձիթապտուղներէն՝ քիչ քանակութեամբ ձէթ կ'ելլէ, սակայն իր աղէկութեամբը վնասը կը լեցընէ: Հասած ձիթապտղոյ ձէթն աւելի եղոտ կ'ըլլայ, բայց կծու եւ սուր ճաշակ մը կ'ունենայ:

Ձիթապտղոյ կութը հասարակօրէն Սեպտեմբերի մէջ կը սկսի ու մինչեւ Դեկտեմբեր կը տեւէ: Ձիթապտուղը կամ ձեռքով կը քաղեն, ինչպէս որ հիւսիսային Իտալիա, հարաւային Գաղղիա ու Մոռէա կ'ընեն. կամ ծառին չորս կողմը լաթեր տարածելով՝ գաւազանով ծառին ճիւղերը կը թօթուեն, ինչպէս Աբուլիայի, Սիկիլիայի, Սպանիայի մէջ ու Զանդա կղզւոյն վրայ կ'ընեն. եւ կամ կը թողուն որ կատարեալ հասնին ու իրենք իրենցմէ գետինն իյնան, ինչպէս որ Գորֆու, քանի մը Յունական կղզիներու վրայ, եւ Սպանիայի ու Բորդուկալի քանի մը կողմերը սովորութիւն է ընել: Ձեռքով քաղուած ձիթապտուղը՝ ամենալաւ ձէթ կու տայ, միայն թէ գրեթէ կատարեալ հասածներէն պէտք է քաղել ու ճզմելէն յառաջ չորցընել: Հասարակ ձէթը՝ գաւազանով կամ իրենք իրենցմէ ինկած ձիթապտուղներէն կը հանուի, զորոնք առանց չորցընելու եւ զատելու անմիջապէս մամլոյ տակ կը դնեն: Քանի մը տեղ, ինչպէս Սպանիա ու

Գորֆու, ինկած ձիթապտուղն ամիսի մը չափ վրայէ վրայ դիզած կը թողուն, որով աւելի առատ ձէթ կ'ելլէ, սակայն անհաճոյ զօրաւոր հոտ ու սուր ճաշակ մը կ'ունենայ, անոր համար կերակրոյ չիգործածուիր, հապա մինակ մեքենաներու եւ ուրիշ արուեստական գործքերու:

Ձիթապտուղ ճզմելու կամ ձէթ հանելու կերպը՝ ամէն տեղ գրեթէ նոյն է, եւ միայն աղօրեաց ու մամուլներու կողմանէ կը տարբերի: Նախ ձիթապտուղը մասնաւոր ասս վախճանիս համար շինուած աղօրիքէ մը կ'անցընեն, որով թեթեւ մը կը փշրին ու զանգուած մը կ'ըլլան: Ասս ընելէն վերջը՝ ձիթապտղոյ զանգուածը մամլոյ տակ կը դնեն, որն որ քարէ պատուանդանի մը վրայ յեցած կ'ըլլայ: Նոյն պատուանդանին մէջ խողովակներ կան, ուսկից ելած ձէթը պատուանդանին վարի կողմը դրուած ամաններուն մէջ կը վազէ: Առաջին ճընշմանէն ելածը, որն որ Կոյս կամ զուտ ձէթ (Huile vierge, Huile native) կ'ըսուի, ամենալաւ ու ազնիւ տեսակն է. ճերմակ կամ դեղնի զարնող գոյն ու քաղցր ճաշակ ունի: Նոյն զանգուածն երկրորդ անգամ աւելի զօրաւոր կը ճզմեն, որով երկրորդ տեսակ ձէթը կը հանուի: Շատ անգամ ձէթը ձիթապտղէն դիւրաւ հանելու համար, տաք ջրով քիչ մը կը թրջեն: Երկրորդ տեսակը հանելէն ետեւ՝ զանգուածին վրայ եռացած ջուր կը լեցընեն ու կը խառնեն եւ նորէն մամլոյ տակ կը դնեն, որով երրորդ տեսակ ձէթը կ'ելլէ, որն որ դեղնի զարնող կանաչ կամ բոլորովին կանաչ գոյն եւ անախորժ յատուկ հոտ ու համ կ'ունենայ. ասս տեսակը կանթեղի եւ ուրիշ բաներու կը գործածուի, եւ շատ անգամ լաւ ձէթի հետ կը խառնուի: Եթէ նոյն գործողութիւնը չորրորդ անգամ կրկնուի, մութ գոյնով անպիտան ձէթ մը կ'ելլէ, որն որ աճառի, բուրդի ու կաշւոյ գործատուններու մէջ կը գործածուի. ասս ստորին տեսակը Գաղղիա դժոխային կամ ժանտահոտ ձէթ (Huile d'enfer, Huile infecte) կը կոչուի: Տաք ջրոյ միջնորդութեամբ հանուած ձէթն այնչափ լաւ չ'ըլլար եւ երկայն չիդիմանար: Մամլոյ միջոցով ելած ձէթը միշտ մէջն աղտ կը պահէ, որն որ ժամանակաւ յատակը կը նստի:

Կատարեալ չհասած ձիթապտուղը հասարակօրէն դեղին կամ յարդի նման դեղին եւ երբեմն նարնջագոյն ձէթ կու տայ. կատարեալ հասած ու արեւուն ճառագայթներէն գունատած ձիթապտուղը՝ բաց դեղին կամ ճերմակ ձէթ յառաջ կը բերէ. իսկ կանաչ ձէթը չհասած ու իրարու հետ խառնուած լաւ ու անպիտան ձիթապտուղներէն կ'ելլէ: Գաղղիայի ու Անդղիայի մէջ բաց կամ յարդի նման դեղին գոյնով ձէթը շատ յարդ ունի. իսկ հիւսիսային Եւրոպայի մէջ՝ ճերմակ գոյն ունեցողը:

Եւրոպական առեւտրի մէջ տեսնուած ձէթի տեսակներն ասոնք են:

Ա. Կարտա լճին ձէթը, որն որ իր անոյշ ու հաճոյական ճաշակովն ու ճերմակ գոյնովն ամենէն ընտիր տեսակներուն կարգը կը դասուի:

Բ. Բրովանսի ձէթի անուամբ առեւտրի մէջ հասարակօրէն հարաւային Գաղղիայի ձէթը կ'իմացուի. Բրովանս ու Լանկտոգ գաւառներուն մէջ ձիթենին աղէկ կը մշակեն, նմանապէս ձիթապտուղը քաղելու եւ ճզմելու ատեն մեծ խնամք կը տանին, անոր համար Գաղղիայի ձէթն ամենալաւ ու ընտիր է: Բրովանսի ձէթը հետեւեալ տեսակները կը բովանդակէ. 1. Էսի ձէթը (Huile fine d'Aix), որն որ իր ազնուութեամբը, մաքրութեամբն ու քաղցր ճաշակովը՝ ուրիշ երկիրներուն ամենալաւ ձէթի տեսակներէն վեր է եւ անոնցմէ հարիւրին 10—15 սուղ կը ծախուի: — 2. Մոնսոգի ձէթը, որն որ հասարակօրէն Էսի տեսակին տեղ կը ծախուի. դեղնկեկ գոյն եւ ձիթապտղոյ նման զօրաւոր հոտ ունի, ինչու որ ձիթապտուղը չճզմած՝ մէջը ձիթենւոյ փշրած տերեւներ կը խառնեն: — 3. Կրասի տեսակը, որն որ շատ ազնիւ ու բոլորովին ճերմակ գոյնով, առանց հոտի եւ գրեթէ առանց համի ձէթ մըն է: Ասս տեսակներէն զատ՝ Աւինեոնէն, Մոնբէլիէէն, Մոնդէլիմարէն, Լիոնէն ու Լանկտոգ գաւառին զանազան տեղերէն շատ ընտիր ձէթի տեսակներ յառաջ կու դան, որոնք մեծաւ մասամբ Բրովանսի ձէթի անուամբ կը ծախուին: Շատ անուանի է Նիցցայի ձէթն իր լաւութեամբն ու թափանցիկութեամբը:

Մնացածն ուրիշ անգամ:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ռուսաստանէն դէպք մը:

Վոլհինիայի Օսդրոկ քաղաքէն քանի մը ռուսական մղոն հեռու անտառի մը քով, ասդին անդին ցրուած քանի մը տնակներ կը գտնուին: Օր մը ասս տներէն մէկը՝ Իվան Ցվայկպաւմ անուամբ Հրեայ սապատաւոր մը մտնելով, իր ծախու վաճառքները տանտիկնոջ կը ցուցընէ: Սակայն անիկայ զինքը կը մերժէ, ըսելով որ երիկը տօնավաճառ գացած է, եւ տունն ամենեւին ստակ թող չէ տուած: Իսկ Հրեան կնոջ կ'ըսէ, որ ինք՝ միայն ստակով չիծախեր, ամենայն սիրով ուրիշ վաճառքի հետ փոփոխութիւն ալ կ'ընէ: Ասս միջոցին կինը՝ Հրէին ծախած վաճառքներուն մէջէն զգեստի գունաւոր նիւթ մը շատ հաւնելով, շուտ մ'աճապարեց տան յարկն ելաւ, փնտռելու համար որ արդեօք հոն փոփոխութիւն ընելու յարմար բան մը կրնայ գտնել: Բայց ետ դարձած ատենը, տրտմութեամբ ու հառաչելով մ'ըսաւ, որ ամենեւին բան մը չէ կրցեր գտնել: Իսկ ասս ապակեայ հատերն, ըսաւ, ձեռքը բռնած քառամանեակը ցուցընելով, քեզի ծառայութիւն մը չիկրնար ընել: Սապատաւորը քառամանեակը ձեռքն առաւ, ասդին անդին դարձուց, արհամարհողական կերպով մը ծիծաղեցաւ. Սակայն, ըսաւ, ամէն բան իր գնողը կ'ունենայ. ուստի թէպէտ եւ հին զգեստ մը աւելի սիրով կ'ընդունէի, բայց ասս անգամ ապակեայ քառամանեակով գոհ կ'ըլլամ: Ասանկով զգեստի նիւթը տուաւ, եւ քառամանեակն առաւ գնաց:

Կինը հաւնած նիւթն ընդունելուն վրայ զարմա-

ցած՝ կը զուարճանար. իսկ Հրեան ճամբան յառաջ տանելով, ճեպով մը նոյն գաւառին Շիդոմիր մայրաքաղաքը գնաց, եւ ապակեայ քառամանեակն ակնավաճառի մը ցուցուց, անոր կարծիքն իմանալու համար, վասն զի առաջին նայուածքին իմացած էր՝ որ քառամանեակին հատերն ապակեայ ուլունք չեն, հապա բուն ծովու մարգարիտ։ Ակնավաճառը Հրէին ըսաւ, որ իր խանութին բոլոր պատուական գոհարներովը, նոյն մարգարտաշար քառամանեակը չի կրնար գնել։ Ցվայկպաւմ ուրախութենէն ինք իրմէ ելած, անմիջապէս Վարսաւիա գնաց։ Հոնտեղուան ակնավաճառներն ալ քառամանեակին վրայ իրենց զարմանքը ցուցուցին, եւ անոնցմէ մէկը Հրէին խորհուրդ տուաւ որ նոյնը կայսերական ընտանեաց ծախէ. Վասն զի, ըսաւ, դժուարաւ կրնայ առանձնական մարդ մը գտնուիլ, որ կարող ըլլայ գնել։ Հրեան խորհրդին անսայ ու Բեդերսպուրկ երթալով, անձամբ կայսրուհւոյն ներկայացուց։ Անմիջապէս մայրաքաղաքին անուանի ակնավաճառները կանչուեցան, եւ միաբան ու վճռական կերպով որոշեցին որ քառամանեակը քանի մը հարիւր հազար ռուպլիի արժէք ունի։ Կայսրուհին մարգարիտներուն հաղուագիւտ մեծութեան ու պայծառութեան վրայ զարմացած, արքունեաց պաշտօնատէրներէն մէկուն հրամայեց որ ստակը Հրէին շուտ մը վճարէ։

Պաշտօնատէրը Հրէին նշան ըրաւ որ ետեւէն դայ, եւ զինքն իր տունը տանելով, ըսաւ որ ընկալագիր մը գրէ, որպէս զի անով կարող ըլլայ ստակը կայսերական գանձէն առնուլ ու իրեն տալ։ Հրեան ընկալագիրը գրեց, զոր որ պաշտօնատէրն առնելով՝ ելաւ գնաց, խոստանալով որ մէկ քանի րոպէէն կը դառնայ։ Սակայն քառորդներ անցան, անոնց ետեւէն ալ ժամեր լեցուեցան, եւ պաշտօնատէրը չէր երեւար։ Ցվայկպաւմ սկսաւ անհանգիստ ըլլալ, ուզեց բանին էութիւնն իմանալ. եւ մեծ զարմացմամբ տեսաւ որ զինքը խցին մէջ կղզեր են։ Իրիկունը մօտեցաւ, մութը կամաց կամաց սկսաւ կոխել եւ խեղճ Հրեան՝ որն որ քանի մը ժամ յառաջ իր առջեւը երկրաւոր դրախտը բացուած կը տեսնէր, յուսահատ ու անորոշ վիճակի մը մէջ կեցած էր։ Վերջապէս դուռը կը բացուի .... բայց քանի մը Գողգ ներս կը մտնեն։ Ասոնք Հրեան բռնելով, առանց իր աղաղակներուն միտ դնելու, բռնութեամբ աթոռի մը վրայ կը նստեցընեն, մրուքը կ'ածիլեն, մազերը կը կտրեն, ու դոց կառքի մը մէջ դնելով, Բեդերսպուրկէն դուրս կը հանեն։ Քանի մը ամիս ետքը Հրեան իր ճամբորդութեան տեղը հասաւ, որ էր Կաւկաս, եւ հոն իբրեւ հասարակ զինուոր դնդի մը մէջ մնաւ։

Աս դէպքը պատահելէն քանի մը տարի ետքը, օր մը Ցվայկպաւմ իր զօրապետին պարտէզին մէջ պզտիկ ծառեր տնկելու զբաղած էր։ Գեղեցիկ գարնան առտուն էր, զօրապետին տղաքը քանի մը աղախիններու հետ պտըտելու ելած էին։ Նոյն միջոցին տղայ մը անոնց առջեւը դոյնադոյն ներկուած թիւերով նաւ մը բերաւ, վասն զի տղաք լճին մէջ պտոյտ մ'ընելու միտք ունէին։ Ամենքը նաւ մտնելէն ետքը, թիւավարը սկսաւ նաւը ցամաքէն հեռացընել։ Զօրապետին տղոցմէ մէկը, նաւուն նստարանին վրայ կեցած էր, եւ աղախին մը զինքը բռնէր. սակայն յանկարծ իր պզտիկ քոյրը տղայական կրակոտութեամբ աղախնոյն վրայ կը վազէ, որն որ մէկէն հաւասարակշռութիւնը կորսընցընելով, ոտքի վրայ կեցած տղուն վրայ կ'իյնայ ու զինքը ջուրը կը ձգէ։ Ցվայկպաւմ աղախիններուն ու տղոց հանած վայնասունը լսելով, անմիջապէս կը վազէ, ջուր կը նետուի, վասն զի պատանեկութիւնը Տնիէբէր դետին քով անցուցած ըլլալով, քաջ լողալ սորված էր։ Նաւէն՝ տղուն ինկած տեղն իրեն ցուցուելով, ջրին տակը կը սուզի, տղան կը դտնէ դուրս կը հանէ։

Աս դէպքն անմիջապէս զօրապետին ականջը հասնելով, Հրէին շնորհակալ ըլլալու համար՝ պարտէզ կ'իջնայ, եւ զինքը տակաւին բոլորովին թաց զգեստներով գտնելով, կ'ըսէ որ զգեստները շուտ մը փոխէ եւ ետքը իր խուցը դայ։ Հրեան զգեստները փոխելէն ետեւ՝ զօրապետին խուցը կ'երթայ։ Զօրապետը ձեռքը թօթուելով՝ իրեն կ'ըսէ որ իրմէ շնորհք մը խնդրէ, վասն զի իր որդւոյն ազատչին փոխարէն մ'ընելն՝ իրեն մեծ երջանկութիւն կը համարի։

Ցվայկպաւմ զօրապետէն մինակ աս շնորհքը խնդրեց որ իրեն պատմելու մէկ դէպքը սիրով մտիկ ընէ։ Զօրապետը ժպտելով պատասխան տուաւ որ իրեն պատմելու դէպքը կը մակաբերէ, վասն զի իր գնդին մէջ մտած ատեն, իրեն ծանուցում մ'եկած էր, որ նոյն մարդը թէ եւ խենթ չէ, բայց մտքին մէջ աս խենթական խորհուրդն ունի որ կայսրուհւոյն մարգարտաշար քառամանեակ մը ծախած է։ Սակայն եւ այնպէս իր տղուն աղատչին չկրնալով բան մը զլանալ, զօրապետն ինք զինքը Հրէին առաստպելը մտիկ ընելու պատրաստ ցուցուց։

Ցվայկպաւմ իր պատմութիւնն այնպէս կենդանի ու յայտնի կերպով պատմեց, որ զօրապետը տեսաւ թէ պատմածը շինծու բան չէ։ Ասոր վրայ քիչ ժամանակ անցնելէն ետքը, նոյն զօրապետը գործքի մը համար Բեդերսպուրկ երթալով, Հրեան ալ մէկտեղ տարաւ։ Հոն Նիկողայոս կայսեր առջեւն ելած ատեն՝ քառամանեակին պատմութիւնը պատմեց։ Կայսրը բանն ստուգելու համար զՑվայկպաւմ անմիջապէս իրեն կանչեց, եւ պատմութիւնն անոր բերնէն լսելով, ինքն ալ տեսաւ որ Հրէին խելքը գլուխն է, եւ պատմածը՝ շինծու բան չէ։ Ուստի իրեն հարցուց որ եթէ նոյն խաբեբայ պաշտօնատէրը տեսնելու ըլլայ, կրնայ ճանչնալ։ Երբ որ Հրեան հաստատական պատասխան տուաւ, կայսրը բոլոր արքունեաց պաշտօնատէրներն առջեւը բերել տուաւ։ Հրեան նոյն մարդն անմիջապէս ճանչցաւ, որն որ բանն իմանալով, գոյնը նետեց ու դողդողալով՝ կայսեր ոտքն ինկաւ։ Կայսրն անմիջապէս վճռեց, որ իր՝ Ցվայկպաւմին ըրածը, իր վրայ կատարուի։ Ուստի շուտ մը մազերը կտրելով, հասարակ զինուորի զգեստ հագուցին ու Կաւկասի գաւառները խաւրեցին։ Իսկ Հրեան իր ստակն ընդունեցաւ։

ՏԵՏԵՍԱԿԱՆ

Ֆրանգֆիլիի տնտեսական խրատները:

(Շարունակութիւն:)

Լրիւ ծոյլն փնտրած ապրանքը՝ արդար խորոնկ կը հերկէս, մուրալու հրամանագրի կարօտութիւն չկա ոնկնար: Այսօրուան օրը քանի որ ձեռքդ է՝ աշխատէ, վասն զի չես գիտեր որ վաղը ինչպիսի արգելքներ դիմացդ կ'ելլեն: Ան պատճառաւ Ռիքարտոսին ըսածն ամենատոյգ է թէ, Մէկ այսօր մ'ուելի կ'արժէ, քան նիւ երկու վաղուան օր. դարձեալ՝ Վաղն ընելու բան մը ունիս, այսօր ըրէ ամբողջութիւն: Եթէ մէկու մը քով ծառայ ըլլայիր, եւ տերդ զքեզ ծոյլ եւ յամրաքայլ կապիկ կոչելու ըլլար, ամօթէդ դեռինը չէ՞ր անցներ. դուն ալ քու սեպհական տերդ չե՞ս, ամբոխնալու ես ուրեմն երբ որ խիղճդ զքեզ նոյն անարգական անուան արժանի տեսնելով՝ յանդիմանէ: Աղքատ Ռիքարտոսին ըսածին միտ դիր. Երբ որ ընտանեացդ ու տերութեան համար ընելու շատ բաներ կ'ունենաս, նայէ որ արեգակն երկնից կամարը չբարձրացած, անկողնէդ ելլես. Թող մի տար որ արեգակը վրադ նայելով՝ ըսէ, Տես՝ թշուառականն ինչպէս անամօթութեամբ կը պառկի: Գործէ՝ բայց փութով եւ առանց ձեռնոցի, ինչու որ կապուռն յեռնոցով մուկ բռնել չէկրնար: Բայց դուցէ ըսես, Գործելու շատ բան ունիմ, եւ բաղկացս վրայ այնչափ զօրութիւն չեմ զգար. Հոգ չէ, շարունակ աշխատէ եթէ շուտով գործքիդ յաջող հետեւանքը տեսնել կը բաղձաս: Որովհետեւ՝ ինչպէս Ռիքարտոս իր օրացուցին մէջ կ'ըսէ, Զրոյ կոմիկները տարբ մաշեցընելով կը ծիծաղեն: Մուկը կամաց կամաց՝ բայց միօրինակ կրծելով, պարանները կը կտրէ. դարձեալ՝ Թիւնիս հարուածներով մեծամեծ ծառերն իսկ կը կոտրին կ'ելնան:

Բարեկամք, ձեր մէջէն մէկուն ձայնն ականջս հասաւ. ուրեմն ինչ, մարդս երբեք յոգնութիւն ու հանդիստ պիտի չառնո՞ւ: Միտ դիր կ'աղաչեմ, սիրելի բարեկամ, աղքատ Ռիքարտոսին տուած խրատին, Եթէ հանգստեան արժանի ըլլալ կը բաղձաս, ժամանակդ աշխատ գործածէ, որովհետեւ Երկի վայրկենի մ'ալ տէր ես էշխան չես, ժամ մ'ամբողջ պարապ կենալով մ'անցըներ: Հանգստեան ժամանակը՝ որն որ օգտակարապէս անցընելու համար է, փութաջանը միայն կրնայ ձեռք բերել եւ ոչ թէ ծոյլը. ինչու որ՝ Ծոյլ կենդէը, կ'ըսէ Ռիքարտոս, եւ հանգիստ կենդան իրարմէ խիստ տարբեր են: Եթէ կը կարծես որ ծոյլ ծոյլ կենալով սիրուդ ուելի կը զուարճանայ, սուտիս կը խաբուիս, որովհետեւ նեղութիւնները ծուլութենէ կը ծնանին եւ անօգուտ զուարճութենէ զանազան վիշտեր յառաջ կու գան: Շատերը աշխատութենէ փախչելով, պլեւայլ մտաւոր հնարքներով ապրիլ կ'ուզեն. բայց ինչ օգուտ, վասն զի առանց դրամագլխոյ բոլորովին կը սնանկանան. ընդ հակառակն փոյթը՝ զուարճութիւն, առատութիւն եւ պատիւ կը բերէ: Հաճութենէ փոխէր, եւ կը տեսնես որ երդէրդ կը վազէ: Աշխատասէր մանող կինը ծեր աղջիկ կ'ունենայ: Քանի որ ուխտի եւ կովու տէր եղայ, ամենուն սկսան ինձի բարի լոյս մաղթել:

Բայց փոյթն իսկ առանձին բանի մը կարող չէ, հապա պէտք է նոյնին մէջ յարատեւել, եւ ամէն բան կարգաւորեալ, առանց խռովելու եւ պլպլելու ընել. դարձեալ մեր մտադրութիւնն ու աչքը միայն մեր գործքին վրայ սեւեռելու ենք, որպէս զի չըլլայ թէ ուրիշին բանին գործքին նայելով, մեր միտքը ցրուենք: Հոս տեղս Ռիքարտոսին ըսածը խիստ կը պատշաճի թէ Շարունակ մէկ տեղէ մէկալ տեղ փոխուող ծառը կամ ընդանիքը՝ անկարելի է որ մեռնոյն տեղը ծնողաց ծառին կամ ընդանեաց պես ամի եւ յաւելմունքներ ընէ. եւ թէ Երբեք անդամ տեղ փոխելը՝ մէկ անդամ այրելուն հաւասար է: Խանութը մշտ առանց յանձրանալու պահէ, երբեմ կ'ուզես որ անիկայ ալ ղեղ հոգայ եւ պահէ: Կը բաղձա՞ս որ ամէն գործերդ է կարգի ըլլան, նայէ որ անձամբ ընես: Թէ որ մէկը ժամանակին առաս բերք առնուլ կը բաղձայ, թող աբօրը ձեռքն առնու եւ անձամբ գործք տեսնէ. Հոկող տէրոջ մը ասէր, կ'ըսէ Ռիքարտոս, իր երկու բաղուինէրին ուելի բան յառաջ կը բերէ: Անհոգութիւնը՝ տգիտութիւնին ուելի վնաս կը պատճառէ: Երբեմ գործաղներուն վրայ չես հոկեր, տակդ անոնց ուրքը կը բռնաս՝ որ ուղղանուն չափ մէջեն առնուն: Ուրիշին վրայ շատ վստահիլը՝ սնանկանալու պատճառ է. ուստի Ռիքարտոսին ըսածն ստոյգ է թէ, Շատ ալիսարեթիս իրողութեանց մէջ մարդիկ անվստահութեամբ անվնաս կը ծնան եւ ոչ թէ վստահութեամբ: Մարդս միայն իր սեպհական աշխատութենէն կրնայ օգուտ տեսնել. ասոր համար Ռիքարտոս կ'ըսէ, Ինչպէս որ գիտութեան՝ գուրանը ուսանողը, եւ հարստութեան՝ հոգածու պանդէսը կը հասնի. այսպէս ալ յաղթութեան պատկը՝ տաղը, եւ երկինքը՝ ուստինին կ'ուսնու: Դարձեալ՝ Կ'ուզե՞ս, կ'ըսէ, հաստատիմ ծառայ մ'ունենալ, դուն ինքդ ծառայէ:

Պզտիկ անհոգութենէ մը շատ հեղ մեծամեծ չարիքներ կրնան հետեւիլ. ասիկայ Ռիքարտոսին բերած դէպքովը յայտնի կ'ըլլայ. Դամի մը պակսելովը, կ'ըսէ, պայտը կը կորսուի. պայտին պակսելովն ալ ձին. իսկ ձիուն պակսելովը հեծեալը թշնամեայ ձեռքը դերի կ'իյնայ եւ կեանքը կը կորսընցընէ: Ան ամէն արկածներուն առջեւն իրօք կրնար առնուիլ, թէ որ ժամանակին մտադրութիւն ըլլաւած եւ պայտին պակսած դամին տեղն ուրիշ մը հաստատուած ըլլար:

Ամէն վաստակողը պէտք է որ խնայութիւն ընել ալ գիտնայ, ապա թէ ոչ՝ մինչեւ մահ աշխատելէն եւ արեան քրտինք մտնելէն ետեւ՝ ի վերջակի չ'ըլլար դանդ մ'ալ ժառանգութիւն ձգելու: Զնչին ու ողորմելի կոչէ՝ հաստաբաւորէն զերի եւ պարարտ խոհակերոյի մը պատուն է: Աղէկ միտ դրէք՝ կ'աղաչեմ աղքատ Ռիքարտոսին որ կ'ըսէ. Սարկին վաստակուելն ու կորսուիլը մէկ սկսաւ ըլլալ, քանի որ արք իրենց տապարն ու մուրճը մէկդի ձգելով՝ խաղալու եւ խմելու տեղերն սկսան յաճախել. եւ կանայք իրենց ոքն ու մանելը մոռնալով, շաղփաղփելու եւ խահուէ ու թէյ խմելու զբաղիլ: Հարուստ ըլլալ ուզող, կ'ըսէ Ռիքարտոս, պէտք է որ չի թէ միայն վարդեմ, այլ խնայել ալ գիտնայ: Եթէ իւրաքանչիւր ոք աւելորդ

եւ անմտական ծախքերուն չափ դնէր, ան ատեն ստուգիւ տրտնջելու նիւթ չէր մնար. այսինքն թէ հիմակուան ժամանակը դէշ ու դժբախտ է, թէ տուրքերը ծանր են, եւ թէ հոգալու բազմաթիւ ընտանիք մ'ունիմ. որովհետեւ Մեր խենթութիւնները հաճելու համար գոցած ձախողը կրնան երբեմն փոյթ անուցանել ու ճեղջնել: Գուցէ շատերը մտածեն թէ դաւաթ մը թէյ կամ երբեմն մէկ երկու դաւաթ ոգեւոր ըմպելիք խմելէն ի՞նչ կ'ելլէ. դարձեալ թէ ի՞նչ վնաս կ'ընէ քսակին՝ չափաւորապէս համով կերակուր ուտելը, կամ վայելուչ եղանակաւ հագուիլն ու ձգուիլը: Ըստ ինքեան առանձին առանձին մտածելով՝ ըսենք թէ ասոնք բան մը չեն ըներ. բայց աղքատ Ռիքարտոսին խօսքը յիշենք որ կ'ըսէ, Շատ ա-ռանձինները հեղեղ մը կը կազմեն. դարձեալ՝ փոքր փոքր ձախողերը ընելէն զգուշացէք, որովհետեւ ամէն աղբիւր փոքրէն կը սկսի: Ամենափոքր ձակ մ'ալ եթէ պղտրիկ է ըսելով չեղոչուի, կրնայ մեծ նաւ մ'ընկղմել:

Պիտի շարունակուի:

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Այլեւայլ բնական երեւոյթներուն շուրջը:

Ջերմութեան ազդեցութիւնները:

Ա· Տարածումն:

401· Ի՞նչ պատճառի համար ջրոյն ծաւալն եռացմամբ կը մեծնայ: — Վասն զի ջուրը ջերմութեամբ կը տարածի. այսինքն՝ կրակին ջերմութիւնը ջուրին հիւլէները կը քայքայէ, եւ հիւլէներն իրարմէ բաժնուելուն պէս, յառաջուընէ աւելի ընդարձակ միջոց կը բռնեն:

402· Կրակին ջերմութեամբը քայքայած՝ ջրոյ հիւլէներն ի՞նչպէս կ'ելլան: — Մանանեխոյ հատի նման պզտիկ դնդակներ, որոնցմէ ջուրն եւ ուրիշ հեղուկները կը բաղկանան. արդ ջերմութիւնն ասոնց մասունքները կը քայքայէ կը բաժնէ, որով ծորելոյն ծաւալը կը մեծնայ:

403· Ինչո՞ւ համար եռացող ջրին վրայ պղպջակներ կ'ելլեն: — Վասն զի տաքցած օդն ու շոգին, ջրին մէջէն վեր բարձրացած եւ հեռանալու ջանք ըրած ատենին, ջրին երեսին վրայ նոյն պղպջակները կը կազմեն:

404· Ինչո՞ւ համար եռացող կաթսայի մը ջուրը, երբեմն դուրս կը զեղուի: — Վասն զի ջուրը ջերմութեամբ կը տարածի. ուստի եթէ կաթսան պաղ ջրով լեցուած կ'ելլայ, ջուրը ջերմութեամբ տարածուելուն պէս՝ կը սկսի դուրս թափուիլ:

405· Սակայն ի՞նչ է պատճառն որ շատ անգամ կաթսան մինչեւ բերանը լեցուն չելլալով ալ, ջուրը դուրս կը թափի: — Երբ որ կրակը զօրաւոր կ'ելլայ, օդն ու շոգին այնպէս շուտութեամբ դուրս կը մղուին, որ խիստ բազմաթիւ պղպջակներ կը կազմուին, եւ որովհետեւ ասոնք պղպջակներն իրենց հետ մէկտեղ ջրոյ մասունքներ ալ կ'ունենան, անոնց մէկ մասը դուրս կը թափի:

406· Ի՞նչ բանի համար ջրոյն եռացած ատենը՝ դուրս թափուելու չափ լեցուն եղող ամանը, կրակէն հեռացընելէն ետեւ՝ լեցուն չ'ելլար: — Վասն զի ջուրն եռացած ժամանակ ջերմութեամբ կը տարածի, եւ ամանը՝ թափուելու չափ կը լեցուի. սակայն ետքէն պաղելուն պէս՝ դարձեալ կը քաշուի, եւ աւելի պզտիկ միջոց կը բռնէ:

Ջրոյն պաղելը՝ շոգւոյն հեռանալը կ'արգելու. արդ շոգի կազմուելը՝ տաք ջրոյն տարածուելուն գլխաւոր պատճառներէն մէկն է:

407· Ի՞նչ պատճառի համար թէյի ջեռուցչին մէջ եռացող ջուրը, երբեմն ջեռուցչին խողովակին ծայրէն դուրս կը վազէ: — Վասն զի երբ որ թէյի ջեռուցչին կափարիչը վրան օդախիտ գոցուած կ'ելլայ, շոգին չկրնար զանիկայ վերցընել ու հեռանալ. ուստի եւ ջեռուցչին մէջ փակուած մնալով, ջրոյն վրայ կը ճնշէ եւ ջեռուցչին խողովակին ծայրէն դուրս վազելու կը ստիպէ:

408· Պտուկի կամ կաթսայի մը կափարիչն ինչո՞ւ շատ անգամ շառաչելու նման ձայն կը հանէ: — Վասն զի դուրս ելլելու ջանք ընող շոգին, ամանին կափարիչը դէպ ի վեր կը հռէ, իսկ կափարիչն իր բնական ծանրութեամբը դարձեալ վար կ'իյնայ. արդ աս գործողութիւնն այնպիսի արագութեամբ ետեւէ ետեւ կը կրկնուի, որ շառաչելու նման ձայն մը կ'ելլէ:

409· Շոգին ի՞նչ կերպով կը հեռանար, եթէ ամանին խուփը չկարենար վեր վերցընել: — Եթէ խուփն ամանին այնպէս զօրաւոր յարած ըլլար, որ շոգին նոյնը չկարենար վեր վերցընել, ամանը կը պայթեցընէր:

410· Ի՞նչ բանի համար թէյի ջեռուցչի մը բերնէն շոգի ելած ատեն, հոսումը ջեռուցչին խողովակին ծայրէն կէս մատ վար կը սկսի եւ չէ թէ ճիշդ խողովակին ծայրին մատ: — Շոգին անտեսանելի է. եւ ջեռուցչին խողովակին ծայրին ու մշուշի հոսման մէջ գտնուածն է բուն շոգին՝ որն որ օդէն տակաւին խտացած չէ:

411· Ինչո՞ւ բոլոր շոգին անտեսանելի չէ, հապա միայն նոյն կէս մատէն վար եղողը: — Վասն զի խողովակին ծայրին անմիջապէս քովը գտնուող շոգին՝ պաղ օդին միջոցովը խտանալով, իր թափանցիկութիւնը կը կորսընցընէ ու մշուշի պէս կ'երեւայ:

412· Աս շոգին ո՞ւր կ'երթայ, որ այնպէս շուտով անեւրեւոյթ կ'ելլայ: — Մշուշ դառնալէն ետքը՝ օդին մէջ կը լուծուի, եւ իբրեւ անտեսանելի գոլորշի կը ցրուի:

413· Անտեսանելի շոգին ի՞նչ կ'ելլայ: — Օդէն թեթեւ ելլալուն պատճառաւ, մթնոլորտին վերին օդագաւառները կ'ելլէ, ուր դարձեալ խտանալով ամպ կը կազմէ:

Մթնոլորտական օդին ամէն մէկ մասն իր մէջը՝ անտեսանելի շոգի կը բովանդակէ, որուն չափը կամ քանակութիւնը օդին բարեխառնութեան վիճակին համեմատ կը փոխուի:

414· Ի՞նչ պատճառի համար ամանի մը մէջ գտնուած հեղուկը, աւելի կամաց եռալու կը սկսի, երբ որ մէջը մետաղէ դգալ մը դնելու ելլանք: — Վասն զի մետաղէ դգալը, աղէկ հաղորդող ելլալով ու ջերմութեան մէկ մեծ մասն իրեն քաշելով, թող չիտար որ ջրին այնչափ շատ ջերմութիւն հաղորդուի. այսպէսով ջուրը նուազ ջերմութիւն ընդունելով, եռալու սկսելու համար՝ աւելի երկայն ժամանակի կը կարօտի:

415· Ինչո՞ւ համար ջրով լեցուած պտուկ մը, ուրիշ ջրով լեցուն ամանի մէջ դնելու ելլանք, երբեք չ'եռար: — Վասն զի բաց ամանի մէջ գտնուող ջուրն եռացման կէտէն աւելի չկրնար տաքցուիլ, ինչու որ եռացման կէտին հասնելէն ետքը, ջուրին կլլած ջերմութիւնը՝ միայն շոգի կազմելու կը ծառայէ:

416· Ջրոյն շոգւոյ դառնալը, մէջի ամանին ջրոյն եռալն ի՞նչպէս կը խափանէ: — Մեծագոյն կամ դրսի ամանին ջուրը՝ եռացման կէտին (կամ 100°) հասնելուն պէս, կը սկսի շոգի կազմուիլ, որն որ ջերմութեան մէկ մասը մէկտեղ կը տանի, այնպէս որ չկրնար մէջի ամանին այնչափ ջերմութիւն հաղորդել, որ անոր բովանդակած ջուրն եռայ:

417· Ինչո՞ւ համար ջրին մէջ շաքար, աղ եւ այլն դնելով, ուշ կը սկսի եռալ: — Վասն զի աս նիւթերը՝ ջրոյն խտութիւնը (թանձրութիւնը) կ'աճեցընեն. արդ ամէն նիւթ՝ որն որ հեղանիւթի մը թանձրութիւնը կը շատցընէ, նոյնին շուտով եռալուն արգելք կ'ելլայ:

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ԱՄԱՅԻ ԿՂԶԻՆ

Անոր համար ալ նոյն դէպքն իր վրայ մեծ յաւ ու տրտմութիւն պատճառած էր· իր անձին դէմ զգացած բարկութիւնն ալ՝ Փիլիպպոսին դէմ ունեցածէն պակաս չէր։ Նոյն դէպքին մէջ բռնած ընթացքը միտքն որ կու գար, ինք իրեն դէմ կը կատղէր։ Չէր ուզեր որ անոր վրայ հեռուէն իսկ ակնարկութիւն մ'ըլլայ, եւ Նոյն իսկ Փիլիպպոսին անունը՝ զինքը բարկութեան կը գրդռէր։ Չէր գիտեր թէ նեղութեան բուն պատճառն իր ցասկոտ ու տհաճ բնաւորութեան անձնատուր ըլլալն է· որովհետեւ զինքը դառնացընողը՝ ոչ Փիլիպպոս էր եւ ոչ ալ անոր շունը։ Հապա նոյն օրը որսին անյաջող երթալուն վրայ բարկութիւնը գրգռած ըլլալով, իր դժկամակութիւնն անոնց վրայ թափած էր։ Իր բնաւորութեան հակառակ անգթութեան գործք մը գործած էր, որով իր նմաններէն մէկուն սրտին սաստիկ վէրքին վրայ՝ նոր վէրք մ'ալ աւելցուցած էր։

Եթէ երիտասարդներն իրենց սրտին խորքը քննելու ըլլան, կը տեսնեն թէ տհաճ ու ցասկոտ բնաւորութիւններն իրենց մեծամեծ վնասներ հասցընելէն զատ՝ զիրենք որչափ կը խաբէ։ Շատերն իրենց նոյն անկարգ բնաւորութեան զոհ կ'ընեն այնպիսի անձինքներ, որոնք իրենց ամենեւին աւելի մը տուած չեն։ Հասարակօրէն ծառաները կամ իրենցմէ կախում ունեցող ուրիշ մարդիկ կը զգան նոյն կոյր ու անիրաւ կրից հետեւութիւնները։ Բայց աս կերպով ուրիշներուն վիշտ պատճառողը՝ սովորաբար անոնցմէ աւելի վիշտ կը կրէ իր խղճմտանքին ձեռքէն։

Սակայն այսպէս վարուողներուն ամէնն ալ չարասիրտ մարդիկ չեն ըլլար։ Ասանկ վարուելնուն գլխաւոր պատճառն ան է՝ որ առանց խորհրդածութեան կը գործեն։ Եթէ միտ դնէին, իրենք իրենց պէտք է որ ըսէին· Ես ներքին նեղութենէ մը կը չարչարուիմ, աս կամ ան անակնկալ դէպքերէն կամ բնաւորութենս որպիսութենէն· ինչո՞ւ ուրեմն ինք զինքս ուրիշներուն ատելի ընեմ, տհաճութիւնս կամ նեղսրտութիւնս իրենց զգալ տալով։ Շե՞մ կրնար արդեօք քիչ մը համբերութեամբ ու քաջութեամբ աս ամէն ամպերը փարատել, եւ սրտիս այն ուրախութիւնը տալ, որն որ իր կիրքերուն յաղթողը կը վայելէ։ Աս իր անձին տկարութեան խոստովանութիւնը՝ հոգւոյն կը զուարթացընէր, եւ ամենասաստիկ բնաւորութիւնը քաղցր ու հեզ կ'ընէր։

Դժբախտութեամբ Կարոլոս կոմսն աս օգտակար խորհրդածութիւններն ընելու վիճակի մէջ չէր գտնուեր։ Ինք ըստ աշխարհի զգուշութեամբ դաստիարակուած, եւ մատաղ հասակին մէջ քրիստոնէական կրօնին սկզբունքներն ալ սորված էր։ Մայրն ալ շատ աշխատած էր որ որդին կրօնական պարտքերը հաւատարմութեամբ ի գործ դնէ եւ բոլոր առաքինութիւններով զարդարուի· բայց անոր բարկացոտ բնաւորութիւնը զսպելու եւ կամքն ամէն բանի մէջ կատարելէն ետ կեցընելու համար բաւական զօրութիւն չէր ունեցած։ Աս կոյր սէրն ու վնասակար զիջումը՝ աւելի եւս անունդ տուած էին անոր զայրացկոտ բնաւորութեան ու հպարտական վարմանց։

Կարոլոս նոյն իսկ իր ծնողաց տան մէջ եւ ոչ իսկ ամենամտերիմ ընդդիմութեան կրնար համբերել. եւ թէպէտ սիրտն աղնիւ էր, սակայն օր չէր անցներ, որ շփոթութիւն մը չհանէ ու տան խաղաղութիւնը չվրդովէ։ Ստոյգ է այսպիսի պակասութեան մը մէջ իյնալուն պէս, շուտ մը մեծ յաւ կ'իմանար, մանաւանդ թէ երբեմն ալ բրած անիրաւութեան կամ հասցուցած վնասին տեղը՝ վերականգնութեամբ կը լեցընէր։ Բայց հետզհետէ այսպիսի դէպքերն այնչափ յաճախեցան եւ անհամբերութիւնն իրեն անանկ սովորական բան եղաւ, որ շատ անգամ՝ եւ ոչ իսկ կ'իմանար, եւ կամ եթէ իմանար ալ՝ սրտին մէջ զգացած ցաւն արտաքուստ երեւցընելու կ'ամչնար։

Ստոյգ է հօրը ներկայութիւնը զինքը քիչ մը չափի մէջ կը բռնէր· բայց բաւական չէր ըլլար իր ամբարտաւանական վարմունքն ու բարկացոտութիւնը փոխելու· անոր համար ալ երբ որ հօրը քովն ինք զինքը զսպելու հարկադրած կ'ըլլար, անոր հեռանալէն ետքը՝ նոյն իսկ այն կրած բռնութեան վրէժն ալ կ'առնէր քովնեներէն։

Կարոլոս՝ ասանկ բնութեան տէր ըլլալով, երիտասարդութեան հասակը մտնելուն պէս՝ սկսաւ հայրենի տան քաղցրութենէն համ չառնուլ։ Կրակոտութեան չափ ալ քաջասրտութիւն ունենալով սրտին մէջ՝ վտանգալից եւ դժուարին գործքերու ձեռք զարնելու, պատերազմներու մէջ մտնելու, փառք ստանալու բաղձանքն արթնցաւ։ Այսպէսով մեծ յօժարութեամբ ընդունեցաւ իր մօրեղբօրը՝ Էրմենգուրի սեպուհին հրաւէրը, որն որ գաղղիական նաւատորմիղին անուանի նաւապետներէն մէկն էր, եւ նաւական զօրաց մէջ մտաւ։ Հոն թէպէտ իր արութեամբն ու քաջութեամբը քիչ ատենուան մէջ մեծ անուն ստացաւ, սակայն մէկալ կողմանէ իր բնաւորութիւնը չուղղեց· անոր համար դղեակ դառնալէն ետքն ալ, կամացը դէմ բան մը պատահածին պէս, իր բարկութիւնն ու տհաճութիւնն առաջինէն աւելի ամենուն կը զգացընէր։

ԳԼՈՒԽ Դ.

Մէկ ամսուան միջոցը՝ Կարոլոս կոմսին երբեք այնչափ երկայն երեւցած չուներ, ինչպէս աս ամիսը, որ ստիպուեցաւ ցամաքի վրայ անցընել։ Բայց վերջապէս այնչափ բաղձացած օրը հասաւ։ Առանց մեծ ցաւ մը զգալը՝ Կոմսը ծնողացը հրաժարական բարեւը տուաւ։ Կ'ուզէր ժամ մը յառաջ ծովը վրայ գտնուիլ, որպէս զի բրած յանցանքին յիշատակն ու խղճմտանց խայթը՝ գործունեայ կենաց աղմուկներուն մէջ մոռնայ։

Կարոլոս մեծ յաջողութեամբ զինուորական քննութիւնն բրած էր։ Եղբէն՝ իր մօրեղբօրը նաւուն եւ անգլիական զօրաւորագոյն նաւու մը մէջ ծագած կռուոյն ժամանակը, այնպիսի քաջութեան ցոյց տուած էր, որ ալ անկէ ետքը թէ արիութեան եւ թէ նաւական գիտութեան կողմանէ, ամէնքը սկսան իր վրայ մեծ համարում ունենալ։

Միայն իր հասակին պզտիկութիւնն էր՝ որ արդելք կ'ըլլար աւելի մեծ աստիճան բարձրանալուն, որովհետեւ դեռ հաղիւ տասնուվեց տարեկան էր։ Ուստի արտաքոյ կարգի ուրախութիւն ունեցաւ, երբ որ մօրեղբօրը հետ ճամբայ ելլած, եռայարկ նաւու տեղապահութեան աստիճանը բարձրացաւ։ Կոմսն իր վիճակը խիստ կը սիրէր, եւ գիտնալով որ աս իրեն տրուած աստիճանը՝ չէ թէ մօրեղբօրը պաշտպանութեան պտուղն է, հապա իր արդեանց վարձքը, ակնկալութիւն ունեցաւ որ սկսած ընթացքին մէջ շատ յառաջ կրնայ երթալ։

Էրմենգուրը նաւապետին Աշիլ նաւը ճամբայ ելլելու հրաման ընդունելէն ետքը, Կարոլոս՝ որն որ ապագային մէջ միայն փառք ու յաղթութիւններ կ'երազէր, խիստ մեծ զուարթութեան մէջ կը գտնուէր։ Մէյ մ'ալ յանկարծ մակոյկ մը նոր բռնուած զինուորներով նաւը մտնելով, կոմսին վրայ արտաքոյ կարգի այլայլութիւն մը տեսնուեցաւ։

Կարոլոս· ի՞նչ կը զգաս, հիւանդ ես հարցուց Սէնդ-Ակ պաշտօնակալը, որուն հետ Կոմսը զուարթութեամբ կը խօսակցէր, անոր երեսին՝ մէկէն մեւելի գոյն դառնալը տեսնելով։

Կոմսն աս խօսքերը չլսեց· աչուքները սեւեռած՝ մեծ մտադրութեամբ նաւ մտնող նաւաստիներէն մէկուն կը նայէր։ Սէնդ-Ակ տեղապահը հարցումը կրկնեց· բայց պատասխան չընդունեցաւ։ Անանկ կարծելով որ Կոմսը դարձեալ բարկութեան առիթ մ'ունեցեր է, զանիկայ իր խորհրդածութեանց թող տուաւ։

Իսկ Կարոլոսին խորհրդածութիւնները խիստ անհաճոյ բաներ էին։ Աս այլայլութեան եւ խորհրդածութեանց պատճառողը նաւաստին, թէպէտ նիհար մարմնով եւ աղոտ զգեստով մէկն էր, սակայն եւ այնպէս Կոմսը զինքը տեսնելուն պէս, ճանչցած էր որ.... Փիլիպպոս Մերվիլն է։

Աս տեսութիւնը բաւական եղաւ Կարոլոսին իմացընելու որ սրտին մէջ անոր դէմ զգացած ատելութիւնը՝ վերջի աստիճանի սաստկութեան հասած է։ Իր մահուչափ թշնամին իր նաւը բերող դէպքը կ'անիծէր։ Իսկզբան կ'ուզէր երթալ մօրեղբօրն աղաչել որ զանիկայ նաւէն հեռացընէ· բայց ետքէն միտքն ինկաւ որ անշուշտ պիտի ստիպուի ասոր մեկնութիւնը տալ, ուսկից խիստ կը նոյշէր։ Բայց ասկէ՝ ասով թշնամւոյն պատճառկու տար ենթադրելու որ զինքը բանի տեղ կը դնէ։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ·

ՎԵՆԵՏԻԿ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻՒԲԱՆ·

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի:

ԵՒՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ:

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիի 16. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Ընցեալ տարեան Լոնտոնի հոմաշխարհական արուեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն:

Ուտելիքն ու ոգեւոր ըմպելիքը կը կազմէին արուեստից տեսարանին երրորդ բաժինը, որն որ ինչպէս կ'ենթադրուի, թուոյ անհատներու կողմանէ՝ ամենէն բազմաթիւն էր, բայց Ամերիկայի բերքերուն դուրս մնալովը, 1851ին ակնահաճոյ պէսպիսութիւնը կը պակսէր: Երեքհազարէն աւելի միայն գործածական տնկերու օրինակներ տեսքի հանուած էին: Հոս Գաղղիայի բաժինն ամենէն աւելի աչքի կը զարնէր. ամէն մէկ գաւառ՝ իր երկրին բերքերուն գեղեցիկ ճաշակով կարգի դրուած ժողովածոյքովը ներկայացուած էր: Գաղղիայէն անմիջապէս ետքը կու գար, ամենուն ակնկալութենէն դուրս, Սպանիա, իր գրեթէ 700 հանդիսահաններովը, որն որ նոյն երկրին զարմանալի բերրիութեան ու ճարտարութեանց մէջ յառաջ երթալուն ակներեւ ապացոյց մըն է: Բորդուկալ ալ ասմասին մէջ իրեն պատշաճ ու վայել կերպով ներկայացուած էր. նոյնպէս մեծին Բրիտանիայի միացեալ թագաւորութեան բերքերը շքեղ ու վայելուչ օրինակներով տեսքի հանուած էին: Սկովտիական ու Անգղիական ցորենին դիմացը՝ Աւստրալիայի ու Մաճառստանի ցորենն արժանաւոր հակառակորդ ելան. նոյնպէս Սիլեղիական գարին՝ անգղիականը լաւութեան կողմանէ կը գերազանցէ: Հալլէդի ծառաբուն ըսուած ցորենը, աւելի արուեստական հնարք կամ խաբէութիւն, քան թէ իրական բան կ'երեւայ: Սակայն այնչափ աւելի մեծ մտադրութեան արժանի են՝ Նորուեգիայի հիւսիսային ծայրէն խրկուած ցորենի տեսակները: Հոն գարին, հաճարը, գետնախնծորը, ոլոռն ու շաղգամը՝ 70 աստիճանի, իսկ ամարուան ցորենը՝ 67 աստիճանի տակ կը հասնին:

Սակայն ինչ տարբերութիւն կայ ասհիւսիսային բերքերուն ու բոցաշունչ Ափրիկէի արգասիքներուն մէջ, որոնք Ալճէրիի բաժնին մէջ դիմացնիս կ'ելլեն: Գաղղիայի ասմշտադալար գաղթականութիւնը, կ'երեւայ թէ հին ժամանակներն ունեցած՝ Եւրոպայի համբարանոց ըլլալու պատիւը՝ նորէն ձեռք բերել կ'ուզէ: Ալճէրիի բաժինը շատ կողմանէ մտադրութեան արժանի էր. բայց առանձինն ուշադրութեամբ կը զննէին Անգղիացիք գրեթէ 60 հանդիսահաններէ խրկուած զանազան բամբակի տեսակները. նոյնպէս ցորենը, բանջարեղէններն ու ծխախոտը շատ գերազանց ու յարգի է: Եթէ Ալճէրի արդէն հիմայ Եւրոպայի մայրաքաղաքներուն ձմերուան տօնավաճառներուն՝ ծնեբեկ, ընդաւոր կաղամբ եւ ուրիշ ընդեղէններ կը մատակարարէ, պիտի գայ ժամանակ մը, մանաւանդ եթէ հաղորդակցութիւնն աւելի դիւրիննալու եւ յաճախելու ըլլայ, որ Եւրոպայի պարտէզպանները ետեւէ պիտի չիյնան ջերոցներու մէջ մեծ աշխատութեամբ ու արտաքոյ կարգի ծախքով բանջարեղէն հասցընելու, երբ որ Ափրիկէ նոյնն իրենց աւելի ընտիր տեսակաւ ու դիւրագին կը մատակարարէ:

Զանազան ընտիր ալիւրի տեսակներ յառաջ բերող երկիրներու մէջ առաջին տեղը կը բռնէ Աւստրիա, ուր ալիւր շինելու արուեստը չլսուած բարձր կատարելութեան հասած է: Ամենէն աւելի պանծալի յիշատակութեան արժանի է՝ Փրակայի քարալիւր ըսուածը, որն որ զօրաւոր քարերու մէջ աղացած ալիւր մըն է, եւ առանց պատատելու ամէն տեղ կրնայ խաւրուիլ, եւ նոյն իսկ ամենէն տաք երկիրները տարիներով կը դիմանայ:

Շաքարն ալ պակաս չէր. դրսի գաղթականութիւններէն զատ՝ նոյն իսկ Մաճառստան եղէգի շաքարի օրինակ մը խաւրած էր: Մաքսի ընկերութեան ճակնդեղի շաքարը, Գաղղիայի ու Աւստրիայի համեմատութեամբ՝ շատ քիչ ներկայացուած էր: Վերջի տէրութենէն մասնաւոր յիշատակութեան արժանի են Պր Սինա Մաճառստանէն ու Պր. Ռոպէրդ Մո-

բաւիայի Սէէլովից քաղաքէն։ Ետքինին շաքարի գործատունը, աշխարհքիս ամենէն մեծ գործատուններէն մէկն է։ Նոյն գործանոցը ձմերուան վեց ամիսները 60,000,000 լիտր ճակնդեղ կը գործածէ, 10,000,000 լիտր անգործ կամ թուխ շաքար կը զտէ, եւ շաքարին չպնդացող մասէն կամ շարաբէն 10,000 մար կամ 6000 հարիւրալիտր 95% գինւոյ ոգի կը հանէ։ Ձմեռը՝ 800, իսկ ամառը՝ 300 բանուոր գործատան մէջ շարունակ կը բանին, դաշտի վրայ գործողները մէկտեղ չհաշուելով։ Ընդհանրապէս Աւստրիա աս բաժնին մէջ մեծ յաղթանակներ ստացաւ ու ամենէն զարմանք ու գովութիւն ընդունեցաւ։

Մինչեւ հիմայ Անգղիացիներն իրենց գարեջրոյ գործատուններուն մեծութեան վրայ կը պարծէին, սակայն արուեստից տեսարանին մէջ իմացան որ Աւստրիայի մէջ, եւ ի մասնաւորի Վիէննայի մօտերը, Գլայնշվէխադ ըսուած տեղը գարեջրոյ գործատուն մը կայ, որն որ թէ մեծութեամբ ու թէ ընդարձակութեամբ Անգղիայինները կը գերազանցէ։ Աս ընդարձակ գործատան մեծութիւնը մարդ կրնայ իմանալ երբ որ մտածէ, որ միայն շէնքը վեց աւստրիական արտավար տեղ կը բռնէ, իսկ ստորերկրեայ գետնափորը՝ չորս աւստրիական արտավար ընդարձակութիւն ունի։ Աս գործատան մէջ, ամէն օր 3500 մար գարեջուր կը շինուի, եւ նոյն գործատունը 1860ին տէրութեան 834,000 ֆիորին տուրք վճարած է, որն որ շատ միլիոններու մուտք կ'ենթադրէ։

Ասկէ նուազ գովութեան արժանի չեն, Աւստրիայի զանազան տեսակ գինիները։ Գաղղիայէն ետքը, Աւստրիա ամենէն շատ ու ընտիր տեսակ գինիներ կ'ելլեն։ Արդէն 1855ին Փարիզի արուեստից տեսարանին մէջ Աւստրիայի զանազան գինւոյ տեսակները մեծ զարմանք պատճառած էին. իսկ վերջին արուեստից տեսարանին մէջ անկէ աւելի բազմազան գինիներ հանդէս հանուած էին։ Ասոնցմէ գլխաւորներն են՝ Ստորին Աւստրիայէն Կրինցինկի, Նուսպէրկի, Գլոսդեռնայպուրկի, Վայտլինկի ու Գալէնպէրկի գինիները։ Մորաւիա, Դաղմատիա ու Խռուադաստան ալ ընտիր գինիներ կը մշակուին. ետքի երկրէն յիշատակութեան արժանի է՝ Ակրամի Սվէդի Տհու ըսուած գինին։ Սակայն ասոնց ամենուն վրայ ստուեր մը կը ձգէին Մաճառստանի զանազան տեսակ գինիները, իրենց գլուխ ունենալով Դոգայի անզուգական գինին, իր ստորակարգեալ տեսակներովը։

Աս բաժնին հետաքրքրական բաներէն մէկն էր, Բրէվոյ Գաղղիացւոյն այլեւայլ թռչնոց կերի փորձերուն ժողովածոյքը։ Վերոյիշեալ Գաղղիացին զարմանալի ճշդութեամբ ու չհաւատալի յարատեւութեամբ քանի մը տարիէ վեր թռչնոց ստամոքսը քննած, եւ անոնց բովանդակած տնկային կամ կենդանական մնացորդները՝ մանրադէտի միջնորդութեամբ զննած է։ Աս տարբեր, իրարմէ բաժնուած նիւթերը, չորցուած ու խաւաքարտի վրայ կպցուած են, որով մարդ մէկ հայեցուածքով կրնայ տեսնել թէ որ միջատները ջնջելու համար ինչպիսի թռչուններու կը կարօտինք։ Նոյն մարդը նաեւ մշակութեան օգտակար ու վնասակար կենդանիներու հաւաքածոյք մը հանդէս հանած էր։ Վերջապէս աս բաժնին տեսնելու արժանի բաներէն մէկն էր, Գաղղիայի՝ օտար երկիրներէ բերուած անասուններն Եւրոպայի մէջ օդավարժելու կամ տեղավարժելու համար կազմուած ընկերութեան, մինչեւ հիմայ յառաջ բերած արդիւնքները։

Չորրորդ բաժնին մէջ դիմացնիս կ'ելլեն, արուեստներու մէջ գործածուած՝ տնկերէ ու կենդանիներէ հանուած նիւթերը։ Աս մասին մէջ տակաւին շատ պակասութիւններ կ'երեւան եւ ի մասնաւորի Գերմանիա կրցածին ու բաղձացուածին չափ բան խաւրած չէ։ Ասիկայ աւելի յայտնի կ'երեւայ բուրդերու մասին մէջ, որուն ամենէն ազնիւը Գերմանիա կ'ելլէ։ Բրուսիական Սիլեզիայէն, որն որ խաշնաբուծութեան հայրենիքն է, խիստ քիչ բուրդի օրինակներ խաւրած էին, որոնց մէջ Լիբդին քաղաքէն եկածներն ամենէն ազնիւներն էին. սակայն Պոհեմիա ու Մորաւիա ալ բուրդին որպիսութեան կողմանէ Պրուշի գրեթէ կը հաւասարէին, իսկ թուոյ շատութեամբ զանոնք կը գերազանցէին։ Գաղղիա ալ ընտիր բուրդի օրինակներ հանդէս հանած էր։ Բայց ամենէն աւելի մեծ զարմանք կը պատճառէին Աւստրալիայէն եկածները։ Ալճէրիի բուրդն ալ մեծ ընդունելութիւն գտաւ. շատ անուանի է նաեւ հոնտեղուան մետաքսը։

Ընդհանրապէս մետաքս բերող զանազան որդերու արտաքոյ կարգի բազմութիւն մը հանդէս հանուած էր. Լիոնէն միայն 150էն աւելի զանազան տեսակ խոզակներ կամ բոժոժներ խաւրուած էին։ Գաղղիա մէկ քանի տարւան մէջ մետաքսի թրթուրներու բոյծը շատ մեծ յառաջադիմութիւն ըրած է, ինչպէս յայտնի կը տեսնուի, Կէրէն Մէնըվիլին ժողովածոյքէն, որն որ առաջին անգամ նոյնը Գաղղիա խոթելու պատճառ եղած է։ Սակայն Իտալիայի չգործուած մետաքսը, մինչեւ հիմայ տեղ մ'ալ իրեն նմանը չունի։

Շատ մեծ զարմանք կը պատճառէին նաեւ հնդիկ ընկուզի ծառին մանրաթելներէն կամ մազմըզուկներէն շինուած փսիաթներն ու պարանները, որոնք թէպէտ յառաջ ալ ծանօթ էին, սակայն հիմայ չկարծուած բարձր կատարելութեան հասած են։

Նոյնպէս հետաքրքրական ու մինչեւ հիմայ արուեստից տեսարաններու մէջ չտեսնուած բան էր գտնողին անուամբը Բարֆսէն անուանեալ նիւթը։ Աս զարմանալի նիւթը, քլորակերպի ու տզենւոյ իւղի բաղադրութիւն մըն է, որն որ եղջիւրի պէս կարծր է, բայց միանգամայն կաշւոյ պէս դիւրաթեքութիւն ունի, այնպէս որ ամէն բանի կրնայ գործածուիլ. կը հալեցուի, կը ծեծուի, կը կտրուի, կը գունաւորուի եւ

այլն, եւ ասամէն առաւելութեանց վրայ նաեւ մաշկահոյզէն (gutta percha) աւելի դիւրագին կրնայ ձեռք բերուիլ։ Եթէ ասամէն յատկութիւնները ստուգուելու ըլլան, ան ատեն Բարբոնէն արուեստաւորներու առջեւը մեծ ասպարէզ կը բանայ, որուն վրայ իրենց ամէն կերպ ճարտարութիւնը կրնան ցուցընել։

Ասով չորրորդ բաժնին տեսութիւնն ըստ բաւականին սպառած կը համարինք, ուստի եւ կ'անցնինք հինգերորդ բաժնին, որուն մէջ վայրաշարժ մեքենաները, կառքերն ու շոգեկառքի կազմածները հանդէս հանուած են։ Անգղիա՝ ութը, Գաղղիա՝ երեք, Բեղգիա՝ մէկ, իսկ Գերմանիա չորս վայրաշարժ մեքենայ խաւրած էին։ Աս ետքինները՝ թէ կազմութեան թէ գործուածքին կողմանէ Անգղիայիններէն վար չէին մնար։ Ամենէն մեծը՝ Պերլինի Պորսիկ անուն կերտարանապետին գործանոցէն եկած էր, որն որ հիմայ բոլոր աշխարհքիս մէջ վայրաշարժ մեքենայ շինելու մէջ առաջին գործարանն է, եւ տարին գրեթէ 1050 հատ տեղաշարժ մեքենայ կը շինէ։ Ասոր դիմացն ըստ մասին կ'ելլեն Խէմնից քաղաքէն եկած լերան վայրաշարժ մեքենաները, եւ Աւստրիայի՝ տէրութեան երկաթուղւոյ Ընկերութենէն խաւրուած ճեպընթաց կառքերու համար շինուած կրկին վայրաշարժ մեքենան։ Սակայն Անգղիա շոգեկառքի ու ընդհանրապէս երկաթուղւոյ վերաբերեալ կազմածներէն շատ ու ընտիր գործուածներ հանդէս հանած էր։ Մթնոլորտական օդով շարժող շոգեկառքի մը օրինակը, որն որ կրնար բանեցուիլ, մեծ զարմանք ու հետաքրքրութիւն պատճառեց։

Վեցերորդ բաժինը հասարակ ճամբաներու կառքերը կը բովանդակէր։ Աս մասին մէջ ալ Անգղիա ամենէն աւելի գործուածք տեսքի հանած էր, որոնք նաեւ ամենէն ընտիրն էին։ Թէպէտ Անգղիայի կառքերը Գաղղիայի կառքերուն շքեղութիւնն ու վայելչութիւնը չունին, եւ ոչ ալ ձեւին ազնուութեան կողմանէ Վիէննայի կառքերուն կը հաւասարին, սակայն թէ առանձին մասերուն եւ թէ ամբողջ կառքի մը ճարտար շինուածքին մէջ նշանաւոր ու մէկիկ են։ Վիէննայէն միայն մէկ կառք խաւրուած էր, որն որ չէր կրնար Աւստրիայի կառաշինութեան արուեստին աստիճանը ցուցընել։ Վիէննայի ճամբորդութեան թեթեւ վաչերը մեծ անուն ունին, թէ թեթեւ շինուածքին ու թէ աժան գնոյն համար, եւ գլխաւորաբար Դանուբի իշխանութեանց, Տաճկաստանի ու Ռուսաստանի մէջ կը ծախուին. 1860ին 1300 նոյն տեսակ կառքեր, եւ գրեթէ նոյնչափ մ'ալ հասարակ կառք դրսի երկիրները խաւրուեցան։ Բրուսիայէն՝ չորս, իսկ Գաղղիայէն՝ ութը հանդիսի կառքեր տեսքի հանուած էին, նոյնպէս Բեդերսպուրկէն եկած ութը հանդիսի կառքեր կային, որոնց սքանչելի գործուածքը կը ցուցընէ թէ արեւմտեան Եւրոպայի ասճիւղին մէջ ունեցած ճարտարութիւնը Ռուսք շատ յաջողութեամբ վաստրկած են։

ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

Իտալիայի համառօտ պատմութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Բ. ՄԻՋՈՑ

1815—1850

Ինչպէս յառաջագոյն ըսինք, Վիէննայի արքայաժողովն, Իտալիայի այլ եւ այլ տէրութեանց իշխանութիւնը նորոգած ու հաստատած էր, ամէն մէկ տեղւոյն մերժուած օրինաւոր իշխանն իր գահը դարձընելով։ Ժողովն ասս ըրած ատենը, նոյն թերակղզւոյն վրայ տէրութեանց միութեան կապ մը կամ միապետութիւն մը հաստատելու փոյթ չէր տարած. ուստի Իտալիայի այլ եւ այլ մասերն այլ եւ այլ իշխողաց տակ ու այլ եւ այլ տեսակ կառավարութեամբ իբրեւ իրարմէ զատ ազգաց երկիրներ կը սեպուէին։ Ասկից ի զատ՝ հին իշխաններն իրենց գահերուն վրայ նորէն հաստատուելէն ետքը՝ գրեթէ ուրիշ բանի միտ չէին դներ, բայց եթէ ետքի ատենները Գաղղիացւոց ազդեցութեան տակ դրուած կարգերը ջնջելու եւ իրենց հին կարգերը նորէն հաստատելու։ Այս ջանքերուն պտուղը ժողովրդոց սիրտը դառնացընելէն ու իրենց ստացած քանի մը ազատութեանց կորուստն աւելի եւս զգալի ընելէն ուրիշ բան չէր ըլլար։ Ամէն դի տժգոհութիւնն ու իշխանաց վրայ անվստահութիւնն օրէ օր երկրին մէջ կը տարածուէր ու կ'աւելնար։

Աս զգածմանց աւելի եւս սաստկանալուն ու արմատանալուն ուրիշ պատճառ մ'ալ շատ մեծ նպաստ կ'ընէր։ Իտալիայի մէջ ատեն ատեն գաղտնի ընկերութիւններ կազմուած են, որոնց մէջ ամենէն աւելի համբաւ ունեցողն ու ընդարձակ տարածուածն եղաւ Գարպոնարիա անուանուած ընկերութիւնը։ Աս ընկերութեան գլխաւոր նպատակն ու ջանքը բոլոր Իտալիայի ազատութիւնը, անկախութիւնն ու միութիւնը՝ այսինքն մէկ իշխողի տակ, կամ միակ հասարակապետութիւն ըլլալն էր։ Անոր համար Աւստրիայի իշխանութեան տակ ըլլող երկիրներէն (այսինքն Լոմբարտիայէն ու Վենետիկի սահմանէն) դուրս՝ միւս տէրութեանց մէջ ոչ կառավարութիւնը յաջողակի առաջ կ'երթար ու ոչ հասարակաց գործքերը խաղաղութեամբ կը կատարուէին. ամէն դի անկարգութիւն ու շփոթութիւն կը տիրէր։

Նէապոլսոյ Փերդինանդ Դ. (Ա.) թագաւորը նորէն դահ նստելէն ետքը՝ սկսաւ իր առաջուան ընթացքը բռնել, ինք զինքն որսորդութեան ու ձկնորսութեան եւ զբօսանաց տալով՝ կառավարութեան գործքերն իր պաշտօնէից թողուց, որոնց ջանքն եղաւ ամէն հին կարգերը բանեցընել ու անոնց համեմատ տէրութիւնը կառավարել։ Աս պատճառաւ ժողովուրդը սկսաւ տէրութեան դէմ իր տհաճութիւնը ցուցընել, Գարպոնարիներն ալ իրենց հնարքները կը բանեցընէին գրգռուած

սրտերն՝ աւելի եւս գրգռելու։ Տեղ տեղ հին ատենուան պէս աւազակաց խումբեր կը կազմուէին ու տերութեան դէմ՝ օրէ օր կը զօրանային. անանկ որ տերութիւնը կը պարտաւորէր՝ ասոնց հետ իբրեւ օրինաւոր իշխանութեան մը հետ դաշինք դնելու եւ երբեմն իրենց պահանջածը կատարելու։ Ա՛ս ամէն տխուր հանդամանաց վրայ ուրիշ վտանգաւոր պարագայ մ՚ալ կու գար, այսինքն՝ տերութեան դանձը շատ դէշ վիճակի մէջ գտնուելուն, զինուորաց թոշակները չէին կրնար վճարուիլ։ Աւելի դէշն ա՛ն էր, որ Գարպոնարիներն ալ աս հանդամանքներն իրենց նպատակին ծառայեցընելով՝ ապստամբութեան հոգին զինուորաց ու քաղաքացւոց մէջ օրէ օր աւելի կ՚արծարծէին։ Սպանիայի ու Բորդուկալի մէջ (1820) եղած յեղափոխութիւններուն յաջողիլն ու Սպանիայի մէջ նոր ազատական սահմանադրութիւն մը ալ դրուիլը * Նէապոլսոյ տերութեան մէջ ծանուցուելով, ապստամբութեան դրօշը բանալու վերջին խրախոյսը զարթոյց։ Ամէն տեղէն յառաջ Սեսսա քաղաքին քով ժողվուած բանակին գնդերն յայտնապէս դլուխ վերցուցին։ Ասոնցմէ 130 ձիաւորք Մորէլլի պաշտօնականին առաջնորդութեամբը (1820. Յուլ. 1.) դիշերանց Նոլա քաղաքին մէջ Սպանիայի սահմանադրութիւնը հրատարակեցին։ Ուրիշ գնդեր ալ անոնց հետ միացան, որուն վրայ շրջակայ գեղերուն բնակիչքն ու Գարպոնարիները եկան նոյն զինուորաց մէջ խառնուեցան։ Փերդինանդ թագաւորն այսպէս իր զօրքին օգնութենէն զուրկ մնալով՝ խոստացաւ ուրթ օրէն սահմանադրութիւն մը տալու։ Բայց ասիկայ ընդունելի չըլլալով, հարկադրեցաւ խոստանալ որ 1812ին Գորդէզնէրու ըսուած սահմանադրութիւնը կ՚ընդունի, անոր կը ստորադրէ ու անոր վրայ կ՚երդնու, եւ այս խոստումը (Յուլ. 8.) կատարեց։

Երբ որ Սիկիլիայի Բալերմոյ քաղաքին մէջ տերութեան կառավարութեան կերպին փոխուելուն լուրը հրատարակեցաւ, շուտ մը նոր կոմիտէագութիւն մը կազմուեցաւ, որն որ առանձին սահմանադրութիւն մը ու Նէապոլսոյ տերութենէ բոլորովին անկախ ըլլալ կ՚ուզէր։ Բայց որովհետեւ քաղաքացւոց շատը, ինչպէս նաեւ քաղաքապահ զօրքը Նէապոլսոյ նոր սահմանադրութիւնն ընդունած էին, անոր համար երկու կողման մէջ սաստիկ կռիւ մը սկսաւ, որուն մէջ 4000 հոգի քաղաքին ճամբաներուն վրայ ինկան մեռան։ Ասկից ետքը ապստամբները բոլոր կղզւոյն վրայ յառաջ կ՚երթային, ամէն դի դիմացնին եկողները զարնելով ու սպաննելով։ Միայն Դրէբանոյ ու Մեսսինա քաղաքներուն բնակիչքը թագաւորական զօրքին օգնութեամբը՝ անոնց դէմ ելան եւ հոն բուն թագաւորականաց հաստատուն ու ամուր տեղն եղաւ։ Թագաւորական զօրաց հրամանատար Բեբէ զօրապետը, երկու անգամ ապստամբները յաղթելէն ետքը, Բալերմոյ քաղաքն ալ անձնատուր ըլլալու ստիպեց (Հոկտ. 5.)։

Եւրոպայի վեհապետներն Իտալիայի, առանձինն Նէապոլսոյ մէջ եղած յեղափոխական շարժմունքը տեսնելով՝ որոշեցին նոր արքայաժողով մը գումարել, զորն որ իրօք ալ սկսան՝ առաջ (1820. Նոյ.) աւստրիական Սիլեզիայի Դրոբբաւ քաղաքին մէջ, բայց ետքը (1821. Յունու.) Աւստրիայի կայսրութեան Գրանիա Նահանգին Լայպախ (Լուպիանա) քաղաքին մէջ առաջ տարին ու լմընցուցին. Աւստրիայի ու Ռուսիայի կայսրներն անձամբ եկան, իսկ ուրիշ տերութիւններն իրենց դեսպանները խաւրեցին։ Ա՛ս ժողովին Նէապոլսոյ Փերդինանդոս թագաւորն ալ հրաւիրուեցաւ, եւ արքայաժողովին մէջ յայտնապէս ըսաւ որ ինք նոր սահմանադրութիւնը բռնի ընդունած ու ակամայ անոր վրայ երդուընցած ըլլալով, ինք զինք պարտաւորեալ չէսեպեր զանիկայ հաստատ պահելու։ Եւ թէպէտ Գաղղիա ու Անգղիա կ՚ըսէին թէ Նէապոլսեցիներուն թող տալու է որ իրենց թագաւորին հետ տերութեան գործքերը կարգի դնեն. բայց Աւստրիա, Ռուսիա ու Պրուշ միաբանութեամբ որոշեցին զէնքով Նէապոլսեցիներն ու Սիկիլիացիները հնազանդութեան ստիպելու։ Ա՛ս բանիս դործադրութեան համար սահմանուեցաւ որ Աւստրիայի կայսրը շուտ մը օգնական զօրք ոտք հանելով, թէ որ Նէապոլսեցիք իրենք զիրենք թագաւորին հնազանդելու պատրաստ ցուցընելու ըլլան, միայն 10,000 զինուոր ապահովութեան համար Նէապոլսոյ երկիրը խաւրէ. իսկ եթէ հնազանդիլ չուզեն, 100,000ի բանակ մը հոն քալեցընէ ու ապստամբութիւնը բոլորովին վերջացընէ։ Ժողովոյն այս որոշումները նախ առանձինն Փերդինանդոս թագաւորն ու ետքը միւս թագաւորները Նէապոլսեցւոց մանաւոր յայտարարութիւններով ծանուցին։

Նէապոլսոյ խորհրդանոցը տերութեանց որոշման չհաւանելով, թագաւորին բացարձակ իշխանութեան հնազանդիլը յանձն չառաւ։ Բայց իր յամառութիւնն ու հեստութիւնը ի՞նչպէս ու ի՞նչ ուժով պիտ՚որ պաշտպաներ. իր պատերազմական զօրութիւնն ու զօրացը թիւը միայն թղթի վրայ մեծ ու ահաւոր էր. նա եւ զինուորական պաշարներու, ուտելեաց ու ռազմամթերի (munition) պատրաստութեան համար ամենեւին խնամք մը չկար։ Ահա աս վիճակի մէջ էր Նէապոլսեցւոց յեղափոխական կառավարութիւնը, երբ որ Աւստրիացւոց 80,000 զօրաց բանակը Գրիմոն սպարապետին հրամանին տակ (1821, Փետր. վերջերը) Նէապոլսոյ երկրին սահմանը հասաւ։ Նէապոլսեցւոց զօրքն երկու բանակի բաժնուած էր, որոնց մէկը Կ. Բէբէ զօրապետին հրամանին տակ Ապրուցցոյ Նահանգին մէջ երկրին սահմանին վրայ կը կենար. իսկ երկրորդը Գարաղդոլա զօրապետին հրամանին տակ՝ Կաէդայի ու Գաբուայի բերդերուն ապաւինած՝ թշնամեաց յարձակմանը կը սպասէր։ Ռիէդի քաղաքին քովերը (Մարտ 7.) կռիւը սկսաւ. եւ Աւստրիացւոց քաջութեամբը քանի մը ժամու մէջ յաղթութիւնը որոշուեցաւ։ Հոն Բեբէին տակ եղող զօրքը բոլորովին պարտուելով՝ առանց կարգի

* Ա՛ս սպանիական (Գորդէզներու ըսուած) սահմանադրութեան վրայ տես Պատմ. քաղաքական. Եւրոպական տերութեանց. Հատ. Դ. Երես 54—55։

ու արտորնօք սկսան փախչիլ։ Ասոր վրայ Գարազգողային հրամանին տակ ըլլող զօրքն ալ ապստամբելով, ինքն ալ ստիպեցաւ բերդերուն դռները բանալ. որով արիւնհեղութիւնը դադրեցաւ եւ (Մարտ 24.) ամէն բան լմննալով, Աւստրիացիք բոլոր Նէապոլիս թագաւորին հնազանդեցուցին. եւ մայրաքաղքին ժողովուրդը յաղթութեան դաբնիներով իր ազատիչներն ընդունելով, բոլոր յեղափոխութեան վերջանալը յայտնի ըրաւ։ Իսկ Սիկիլիացւոց պարտութիւնն ու խոնարհիլը, միայն 10,000 աւստրիացի զօրաց գալովը, առանց կռուոյ գլուխ ելաւ։

Նէապոլսեցւոց ապստամբութիւնը կատարելապէս չվերջացած՝ Սարդինիայի մէջ Գարպոնարիները (Մարտ 9.) յեղափոխութիւնը սկսան։ Աղեքսանդրիայի, Դորդոնայի ու Փոսսանոյի մէջ եղած զօրքը տէրութեան դէմ գլուխ վերցուցին, ու երեք օր ետքը (Մարտ 12. Դուրինի բերդապահ զօրքը Սպանիայի ազատական սահմանադրութիւնը հրատարակեց։ Վիկտոր Էմմանուէլ թագաւորը շուտ մը գահէն հրաժարեցաւ, եւ ինք թագաժառանգ որդի չունենալուն՝ իր Կարոլոս Փելիքս եղբայրն իրեն յաջորդ անուանեց. բայց որովհետեւ ասալ որդի չունէր եւ նոյն ատեն Մոտենա կը բնակէր, Գարինեանի Կարոլոս Ալբերտ իշխանը՝ որ նոյն թագաւորական ցեղէն էր, իբրեւ թագաժառանգ թագաւորութեան՝ տէրութեան խնամապետ ու կառավարիչ դրուեցաւ։ Ասիշխանը շատոնցուընէ Գարպոնարիա ընկերութեան մէջ մտած էր, բայց իր կառավարութեան սկիզբներն անանկ տարակուսելի ընթացք մը բռնեց, որ ամէնքն ալ հասկցան թէ ինք իրենց կարգաւորութիւններուն ու խորհուրդներուն պիտ՛որ չհետեւի։ Ասկից զատ Սարդինիայի տէրութեան այլ եւ այլ մասանց մէջ ուրիշ ներքին շփոթութիւններ պակաս չէին, որովհետեւ Սարդինիայի մէկ մասը Սաւոյայի հետ կ՛ուզէր որ կառավարութեան կերպը՝ բացարձակ թագաւորութիւն կամ արձակապետութիւն ըլլայ, իսկ Գենուա իր հին անկախ հասարակապետական կառավարութիւնը ձեռք բերելու կը բաղձար ու կը ջանար։

Կարոլոս Ալբերտ այս ամենայն գիտնալով՝ կառավարութիւնը սկսելէն տասն օր ետքը՝ (Մարտ 21—22) գիշերանց գաղտուկ Դուրինէն ելաւ, նոյն ճամբով՝ որով քանի մը օր առաջ զօրաց մէկ մասն իր հրամանովը յառաջ գացած էր, դէպ ի Լոմբարտիայի սահմանը գնաց։ Ինք հոն հասածին պէս՝ իր զօրաց տէլլա Դորրէ հրամանատարը Նովարա քաղքին քովերը հաւատարիմ գնդերը կարգի դրաւ, որոնց հետ եկան միացան Աւստրիայէն խաւրուած օգնական զօրքերը Պուպնա սպարապետին հրամանին տակ։ Եւ երբ որ (Ապր. 8.) պատերազմն սկսաւ, յեղափոխականք մէկ օրուան կռուոյ մէջ այնպէս յաղթուեցան, որ բոլոր ուժերնին ու ազդեցութիւննին կորսնցընելով՝ Սարդինիա ալ անոնց կողմնակցութեան հնարքներէն ազատեցաւ։ Պատերազմին երկրորդ օրը՝ Դուրին, երրորդ օրն ալ՝ Աղեքսանդրիայի հզօր բերդը՝ որ սահմանադրականաց մէկ հատիկ ապաստանն էր, առանց կռուոյ թագաւորականաց ձեռքն անցան։ Բայց այսչափ քիչ ատենուան, այսինքն հինգ օրուան մէջ յեղափոխականք տէրութեան գանձը բոլորովին պարպած էին, 16 միլիոն ֆրանգ անկից յափշտակելով։ Կռիւը լմննալէն ետքը Պուպնա սպարապետն աւստրիացի օգնական զօրքով (Ապր. 12.) յաղթանակաւ Դուրին մտաւ։ Ասկից ետքը Կարոլոս Փելիքս թագաւորն ալ Մոտենայէն եկաւ իր գահը նստաւ ու յանցաւորներուն, հասարակ զինուորաց ու քաղաքացիներուն ընդհանուր թողութիւն հրատարակեց. միայն պաշտօնակալներն ու ապստամբաց գլխաւորները խստիւ պատժուեցան։

Սարդինիայի մէջ Գարպոնարիներուն պատիժն ու հալածումն այսպէս թեթեւ ու կարճ եղաւ։ Բայց Նէապոլսոյ տէրութեան մէջ շատ աւելի խիստ կերպով պատժուեցան. տէրութիւնն ալ իր խստութիւնն ամէն քաղաքներու եւ գաւառներու մէջ ու ամէն կարգի մարդկան վրայ առանց խնայելու բանեցուց։ Տէրութիւնն այս ամէն խիստ միջոցներն առանց արգելքի բանեցընելու համար Աւստրիայի օգնական զօրքը քանի մը տարի իր երկրին մէջ պահեց. որոնք յամի 1826 Սիկիլիա կղզիէն ու յաջորդ տարին Նէապոլսոյ ցամաքէն իրենց երկիրը դարձան. ամէն տեղ իրենց քաջութեան ու զիսուորական կարգասիրութեան համար բոլոր երկրին բնակչաց շնորհակալութիւնն ու գովեստներն ընդունելով։

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

Նեղոս գետին աղբերականց գտնուելը։

Ասս տարւոյն Մայիսի 25ին, Լոնտոնի աշխարհագրական արքունի ընկերութիւնն իր տարեկան ժողովքն ըրաւ։ Սիր Ռոտերիգ Մաւլիսըն՝ ընկերութեան գահերէցը, ժողովքը բանալէն ետեւ, ելեւմտից հաշիւն ընկերութեան անդամներուն առջեւը դրաւ, ուսկից իմացուեցաւ որ ընկերութիւնը հիմայ 9500 սդեռլին հաստատուն դրամագլուխ ունի. եւ 1800 բուն անդամներէ եւ 52 թղթակցող ու պատուոյ անդամներէ կը կազմուի։ Անկէ ետեւ գահերէցն անցեալ տարի աշխարհքիս զանազան մասերուն մէջ եղած աշխարհագրական գիւտերուն ու ճամբորդութեանց վրայ տեղեկութիւն տուած ատեն, Նեղոս գետին աղբերականց գտնուելուն ստորագրութիւնն ամենուն հետաքրքրութիւնը զարթոյց։ Եւ որովհետեւ ասս հազարաւոր տարիներէ վեր անծանօթ մնացած խնդրոյն վերջապէս լուծուիլն ամենուն համար շատ հետաքրքրական է, անոր համար մենք ալ մէկ քանի նախընթաց տեղեկութիւններէ ետքը, գահերէցին ճառին գլխաւոր մասերը համառօտելով հոս կը դնենք։

Նեղոս գետն՝ ինչպէս ամենուն ծանօթ է, երկու ճիւղ ունի, այսինքն՝ Պահր իւլ աղրագ կամ Կապոյտ Նեղոս, եւ Պահր իւլ ապիատ կամ ճերմակ Նեղոս։ Պրիւս ճամբորդին՝ Կապոյտ Նեղոսը մինչեւ իր Հապէշիստանի աղբերակունքը հետազօտելէն ետեւ ալ, բուն ճերմակ Նեղոսին աղբերականց ուր գտնուելուն խնդիրը՝ եւ

ոչ քայլ մը յառաջ դացած էր։ Ամենէն հեռաւոր կէտը՝ ուր Եւրոպացի ճամբորդներ յառաջացած էին, հիւսիսային լայնութեան 4 աստիճանը հաղիւ կ'անցնէր, եւ ըստ հետեւորդի Կոնտոդորոյ քաղաքէն եւ ոչ հարիւր մղոն անդին էր։ Կոնտոդորոյ ու Գաղէհ քաղաքներուն մէջ, մինչեւ ուրտեղը հասան Պուրդէն ու Սբէդ դիտնականներն իրենց քանի մը տարի յառաջ ըրած ճամբորդութեան ժամանակը, 10 աստիճանէն աւելի միջոց կայ, եւ եթէ Նիանզա լճին հարաւային եղերքին հեռաւորութիւնը, զորն որ Սբէդ միայն տեսած է, Կոնտոդորոյէն դէպ ի հարաւ, նոյն լճին ծայրէն առնելու ըլլանք, ուր որ Պոնոյ ու Միանի ճամբորդները հասան, ամենէն քիչ 400 մղոն միջոց կ'ունենանք։ Արդ հաստատուն կը դիտցուէր որ ճերմակ Նեղոս գետին աղբերակունքն աս ընդարձակ միջոցին մէջն է, բայց թէ արդեօք վերոյիշեալ լճէն՝ թէ ուրիշ լճէ մը կը բխի, կամ մերձակայ լերանց առուակներէն իր դոյութիւնը կ'ընդունի, մինչեւ հիմայ անծանօթ մնացած էր։

Արդ դահերէցին տուած տեղեկութիւններովն աս խնդիրն ալ լուծուեցաւ։ Շատ ժամանակներէ վեր կը դիտցուէր, որ Նիանզա լիճը, որն որ ծովու երեսէն 3—4000 ոտք բարձր է, հասարակածէն դէպ ի հարաւ 150 մղոն կ'երկրննայ, եւ հասարակածն իր վերջին հիւսիսային եղերքն է. իսկ լճին՝ արեւելքէն դէպ ի արեւմուտք ունեցած լայնութիւնը, անկէ աւելի կը համարուէր։ Արդ աս ընդարձակ լճէն, հիւսիսային եղերքին միջակէտին մօտերը 150 անգղլիական կանգուն լայնութեամբ կը բխէ ճերմակ Նեղոս գետը, եւ անկէ քիչ մը վար երթալէն վերջը՝ 12 ոտք բարձր ջրվէժէ մը կը սահի։ Ճամբորդութեան ունեցած բուն ակներեւ էական հետեւութիւնն աս է. սակայն դիտնական օգուտը միայն այսչափ չէ։ Եղած նոր քննութեանց նայելով, իմացուեցաւ որ Նիանզա լճին արեւմտեան կողմը, լերանց կոյտ մը եւ չէ թէ լերանց շարք մը կը գտնուի, որոնք մինչեւ հիմայ կարծուածին պէս՝ յաւիտենական ձիւնով ծածկուած չեն։ Աս լերանց մէկուն բարձրութիւնը 10,000 ոտք է։ Նոյնպէս ան ենթադրութիւնն ալ ստուգուեցաւ թէ Ափրիկէի ներսի կողմերը խել մը լճեր կը գտնուին, որոնք հասարակածին յորդահոս անձրեւներն իրենց մէջ կ'ընդունին, եւ ետքէն ճերմակ Նեղոս գետը կը թափին, որով եւ Նեղոս գետին ժամանակ ժամանակ բարձրանալն ու նուազելն ստոյգ պատճառն իմացուեցաւ։ Վերջապէս ան վայրերի ժողովրդոյ մէջ ճամբորդութիւն ընելու կարելիութիւնը, որն որ մինչեւ հիմայ տարակուսի տակ կը ձգուէր, հիմայ փորձով տեսնուեցաւ։ Այս ամենայն՝ դիտութեան համար այնպիսի մեծ յաղթանակներ են, որ Սբէդ ու Կրանդ գնդապետներն իրենց ստացած անմահ արմատներուն ամենայն իրաւամբ արժանի են՝, թէպէտ եւ իրենց ըրած դիւտը՝ վաճառականութեան կամ մշակութեան համար՝ այնչափ մեծ ու ակներեւ հետեւութիւն մը չունեցած ըլլայ։

Աս նոր դիւտին դիտնական շահէն՝ տնտեսական կամ գործնական օգտին անցնելով, դահերէցն ըսաւ որ նոյն տեղերուն երկրին երկրախօսական յատկութիւնները, ոսկւոյ բովեր գտնուելու հաւանականութիւն չեն ցուցներ։ Նոյնպէս խիստ քիչ յոյս կայ՝ նոյն տեղուան բնակիչներուն հետ վաճառականութեան հաստատուն դաշինքներ դնելու։ Սբէդ գնդապետը Նիանզա լճին չորս կողմը պտըտած ատեն՝ երեք դլխաւոր ցեղերու հանդիպեցաւ, որոնք իր կարծածին չափ վայրենի չէին, եւ ամենէն զարմանալին ան է՝ որ բովանդակ երկրին մէջ, այսինքն Զանզիպարէն սկսեալ մինչեւ Կոպիս անուանեալ ժողովրդոյ բնակութեան տեղը, Կոնտոդորոյէն դրեթէ 200 մղոն ընդարձակութեան մէջ, մէկ լեզու կը խօսին. բայց թէ ասոր պատճառն արդեօք ան է, որ նոյն երկիրներուն բնակիչները Հապէշիստանէն գաղթած են, տակաւին յայտնի չէ։ Միայն աս ստոյգ է՝ որ Կոպիս անուանեալ ժողովուրդն իրենց դրացիներէն աւելի վայրենի են, եւ անոնցմէ զատ լեզու կը խօսին։ Մէկալ երեք՝ Ուկանտայ, Ունիորոյ ու Գարակվէ ըսուած ցեղերն իրենց հեղ բարուքն անոնցմէ շատ կը տարբերին։ Սբէդ զանոնք ա-բեւելեան Ափրիկէի Գաղղիացիները կը կոչէ։

Մօտերս՝ ինչպէս Լոնտոնէն Յունիսի 18ին կը դրեն, նոյն երկու ճամբորդները ամսոյն 16ին Սուդամդէն հասան, եւ հոն ժողովրդենէն մեծ ուրախութեամբ ու ծափահարութեամբ ընդունուեցան։ Իրենց ողջմամբ դալուստեան համար նոյն տեղւոյն քաղաքապետին ըրած բարեմաղթութեան ճառին պատասխանին մէջ ճամբորդները մէկ քանի նոր տեղեկութիւններ տուին։ Բոլոր ճամբորդութեան տեղը 3000 մղոն է եղեր։ Սբէդ գնդապետը, յառաջագոյն ըրած մէկ ճամբորդութեան ժամանակ, Վիկտորիա Նիանզա լիճը, Ափրիկէի ներքին կողմերը հասարակածին (4 հարաւային ու 1 հիւսիսային լայնութեան) տակ գտեր է։ Անկէ ետքը Զանզիպար՝ Կրանդ գնդապետին հետ միանալով, երկրորդ ճամբորդութիւն մ'ալ ըրեր է, որ միջոցին դէպ ի հիւսիս վազող գետ մը գտեր են, որուն ընթացքին հետեւելով՝ հինՆեղոս գետը հասեր եւ անկէ Եգիպտոս եկեր են։

ՄԱԵՔԱԼ ԱՌՔՔ

Լոնտոնի մէջ գողութիւն մը։

Շատ ժամանակ չկայ, Լոնտոն զարմանալի գողութիւն մը պատահեցաւ։ Նոյն քաղաքին արուարձաններէն մէկուն մէջ, կարգաւորեալ հագուած մարդ մը ժամագործի խանութ մը կը մտնէ, կ'ուզէ ժամացոյց մը գնել։ Ժամագործն անոր առջեւը քանի մը սակիւ ժամացոյց կը դնէ, որոնց մէջէն օտարականը 20 սդեւլին արժող ժամացոյց մ'ընտրելով, առանց գնոյն վրայ երկայն խօսելու՝ թերթակալէն 100 սդեւլիննոց թղթադրամ մը կը հանէ, ժամագործին կու տայ ըսելով, որ ընորհք ընէ նոյնը փոխէ, իր ստակն առնու եւ մնացածն ետ տայ։ Վաճառականը թղթադրամն աղէկ մը զննելէն ետեւ, վրան սուտ ըլլալու նշան մը չտեսնելով, արկղէն 80 սդեւլին կը հանէ օտարականին կու տայ։ Օտարականը խանութէն դուրս ելած ատեն, դրան առջեւը՝ նոյնպէս կարգաւորեալ հագուած մարդու մը կը հանդիպի, որուն՝ դնած ժամացոյցը կը ցուցընէ, եւ կը սկսի անոր ընտիր գործուածքը գովել ու զինքը յորդորել որ ինք ալ գնէ։ Անոր վրայ երկուքը մէկտեղ խանութի կը մտնեն,

եւ առաջինը՝ նոր եկողին մէկ քանի խօսք ըսելէն ետեւ մէկալն ալ վերջապէս նոյն գնով ժամացոյց մը գնելու կը հաւանի։ Ասիկայ ալ նոյնպէս ժամագործին հարիւր սդեռլինի թղթադրամ մը կու տայ (կ'երեւայ թէ անդղիացի ազնուականները պզտիկ դրամ չունին), որն որ նոյնին նենգեալ չըլլալուն վրայ ապահովելէն ետեւ՝ անոր ալ 80 սդեռլին ետ կու տայ։ Սակայն նոյն մարդը ստակն ու ժամացոյցը ձեռքն առած ատեն, երկուքին վրայ ալ աչքի զարնող այլայլութիւն մը կ'երեւայ, դէպ ի դուրս փողոց կը սկսին նայիլ, իրարու հետ փսփսալ եւ վերջապէս կ'ուզեն հապճեպով ելլել փախչիլ։ Նոյն միջոցին յանկարծ, վաճառականին մեծ զարմացմամբը, ոստիկան մը խանութին դրան առջեւը դիմացնին կ'ելլէ, ու առանց ակնածութեան՝ երկուքն ալ օձիքէն կը բռնէ, ու Գող աւազակներ, վերջապէս զձեզ բռնեցի ըսելով, խանութի կը խոթէ։ Անկէ ետքը ոստիկանը ժամագործին դառնալով, կ'ըսէ որ ասոնք երկու մարդիկները Լոնտոնի անուանի գողերէն են, եւ կը հարցնէ որ իրմէ ի՞նչ գնեցին։ Ասոնք երկու պարոնները, կը պատասխանէ վաճառականը, աչուրներուն չհաւատալով, 40 սդեռլինով երկու ժամացոյց գնեցին ու ստակն անմիջապէս վճարեցին։ Հա՛, հա՛, գոչեց ոստիկանը ծիծաղելով, եւ իւրաքանչիւրը մէյ մէկ 100 սդեռլինոց թղթադրամ վճարեց, չէ՞ մի։ Այո՛, պատասխան տուաւ վաճառականը, որուն երեսէն կ'երեւար թէ բանին էութիւնը հասկընալու սկսած է։ Թղթադրամներն ո՞ւր են, հարցուց ոստիկանը։ Վաճառականը թղթադրամները հանեց, եւ ոստիկանը նոյները ձեռքն առնելուն պէս՝ վաճառականին ծանոյց որ նենգեալ ու սուտ են, եւ յանցաւորներն ալ խոստովանեցան։

Ոստիկանն ըրած որսին վրայ ուրախացած, ժամացոյցները, թղթադրամները, ստակն ու յանցաւորները մէկտեղ առնելով՝ կառք մը կը մտնէ, վաճառականին յանձնելով, որ ժամէ մը ետքը ոստիկանութեան սենեակը գայ։ Հազիւ՝ կառքին անիւներուն ձայնը դադրելէն ետեւ, մեր խանութպանին միտքն եկաւ որ աւելի աղէկ կ'ըլլար եթէ ինք ալ անոնց հետ մէկտեղ երթար։ Շնչասպառ կառքին ետեւէն կը վազէ· սակայն անիկայ արդէն աներեւոյթ եղած էր։ Ոստիկանութեան սենեակը կ'երթայ կը հարցնէ, սակայն պատահածին վրայ ոչ ոք տեղեկութիւն ունի· երեք գողերն աներեւոյթ եղած էին։ Խանութպանը ժամանակին անպիտանութեան վրայ նեղացած, որ նաեւ ոստիկանութեան յարգելի ղեստը իբրեւ գողութեան պատրուակ կը գործածէ, տուն դարձաւ եւ գրասեղանին առջեւը նստելով, հաշուեգրքին մէջ Շահու եւ Վնասու գլխուն տակ գրեց· 160 սդեռլին ու երկու ոսկիէ ժամացոյց քսանական սդեռլինով իբրեւ օրական ծախք։

Օդապարիկի մէջ մենամարտութիւն։

Միաբանեալ նահանգաց Սուրհանդակ լրագրին՝ Ճոն Լէվիս Անգղիացի ու Պր· Թարդայֆէր Պրուշ օդանաւորդներուն մէջ պատահած զարմանալի մենամարտութիւնը կը պատմէ։ Վերոյիշեալ երկու անձինք Միաբանեալ նահանգաց քաղաքներէն մէկուն մէջ իրարու հանդիպելով, ուր երկուքն ալ հրապարակաւ օդի վրայ ճամբորդութիւն պիտի ընէին, իրենց մէջ ծագած կռուոյ մը պատճառաւ իրար մենամարտութեան հրաւիրեցին։

Երկայն ժամանակ՝ գործածուելու զէնքին վրայ վիճելէն ետեւ, վերջապէս միաբանեցան որ օդապարկին մէջ իրարու հետ զարնուին, այսինքն՝ հրացանը չէ թէ իրարու՝ այլ օդապարկին վրայ պարպեն։ Եւ որովհետեւ ատրճանակի մը հարուածը մեծ հետեւութիւն մը չէր կրնար յառաջ բերել, որոշեցին միանգամայն որ ամէն մէկը չորս գնդակով լեցուած հրազէն մը գործածէ։ Ասոր ճշմարտութեան մարդ չէր հաւատար եւ ոչ ոք կը կարծէր որ մենամարտութիւնն իրօք պիտի՝ որ կատարուի։ Այսու ամենայնիւ, կ'ըսէ նոյն լրագիրը, մենամարտութիւնը Սալիսպուրը գեղին քով կատարուեցաւ։ Պոսգրն շինուած երկու օդապարիկներն, 80 քայլ հեռաւորութեամբ սկսան դէպ ի վեր բարձրանալ։ Վրան քանի մը րոպէ անցաւ, վարէն նշան մը տրուելով, երկու հրացան պարպուելու շաչիւն մը լսուեցաւ։ Օդապարիկներէն մէկը վեհութեամբ իր ընթացքը շարունակեց, իսկ մէկալը քանի մը անգամ իր չորս կողմը թաւալելէն ետեւ, իսկզբան կամաց ու քիչ մը ետքը սաստիկ արագութեամբ սկսաւ իյնալ։ Պր· Լէվիս, որն որ ասոր մէջ կը գտնուէր, բոլորովին ինք զինքը կորսընցուցած ու բոլորովին ջախջախուած գտնուեցաւ· այսու ամենայնիւ կեանքն ազատելու յոյս կայ։ Իսկ Պր· Թարդայֆէրին ի՞նչ ըլլալը չիգիտցուիր։

Բնապատմական զարմանալիք։

Անցեալները Լոնտոնի գիտնականաց մէջ մեծ հետաքրքրութիւն զարթոյց, կենդանաբանական պարտէզին մէջ Պիւրմոն ըսուած օձերուն կարգին տակ գացող օձի մը հաւկիթ ածելը, եւ նոյնը մեծ հոգացողութեամբ թխսելը։ Օձերուն հաւկիթ ածելը յառաջագոյն տարակուսի տակ կը ձգուէր, վասն զի շատերը կը կարծէին որ պաղ արիւն ունեցող կենդանիները՝ չեն կրնար թխսելով ձագ հանել։ Սակայն ասոնք սխալ կարծիքը հիմայ մերժուեցաւ։ Ջերմաչափով եղած զանազան փորձերով ու ննութիւններով իմացուեցաւ, որ թխսող մայր օձին ջերմութիւնը Ֆարէնհայդի 8—20° աստիճան կ'ածի, որով կատարեալ ի վիճակի կ'ըլլայ հաւկիթը թխսելու։ Նոյնն ասկէ քանի՞ մէկ տարի յառաջ Վալանսիէն Գաղղիացի ընապատումը, Փարիզի տնկոց պարտէզին մէջ էգ օձի մը վրայ դիտած էր, սակայն նոյն ժամանակ չէր կրցեր բարեխառնութեան աստիճանը ճիշդ որոշել, ինչպէս ասոնք անգամ պատահեցաւ։

Ամերիկայի պատերազմն ո՞ր չափ արժած է։

Ամերիկայի քաղաքային պատերազմին համար մինչեւ հիմայ եղած ծախքը, Ամերիկայի լրագրի մը մտերս հրատարակած հաշուին համեմատ 2300 միլիոն տոլլարի (1 տոլլար = շուրջ 20 ղուրուշ) հասած է։ Սակայն ո՞րչափ մեծ է ասոնց դումարը։ Եթէ մարդ մը մէկ ժամու մէջ 1000 տոլլար համբէր, եւ ամէն օր տասը ժամ նոյն գործքին զբաղէր, ամբողջը համբելու համար 230,000 օր կամ 640 տարի հարկաւոր էր։ Դարձեալ դնենք թէ տոլլար մը մէկ մատ երկայնութիւն ունենայ, քանի՞ անգղական մղոն կ'ընէ 2300 միլիոն տոլլարի գիծը· 37,000 մղոն, որ է ըսել, 1½ անգամ աշխարհքիս չորս կողմը կրնար փաթթուիլ։ Վերջապէս ենթադրելով որ տոլլար մը մէկ ունկի կշռէ եւ կառքի մը վրայ մէկ տակառ (22 կենդինար) կարենանք բեռնաւորել, քանի՞ կառք հարկաւոր էր նոյն դրամոց դումարը տանելու համար, 64,625 կառք։ Մեր որդիքներն ու որդւոց որդիքները, կ'ըսէ ասոնք տեղեկութիւնները տուող լրագիրը, ասոնց պարտքը պիտ՝որ քաշեն։

Ղոռն մը դատաւորի պաշտօն կը կատարէ։

Փարիզ բնակող Անգղիացի մը, խոշոր յաղթանդամ Նոր Ֆաունտլանտի շուն մ'ունէր, զորն որ դուրս պարտէզը դացած ատեն մէկտեղ կը տանէր։ Օր մը նոյն շունը տիրոջը քովէն դացած ատեն՝ կը տեսնէ որ հասարակ պզտիկ շուն մը, իրեն հետ ընկերացող մեծ շան մը ոտքը կը խածնէ։ Նոր Ֆաունտլանտի շունն ասիկայ տեսնելուն պէս, կ'երթայ պզտիկ շունը կը խածնէ եւ Սէն գետին եզերքը տանելով՝ ջրին մէջ կը ձգէ։ Շունը շիտակ գետին մէջ իյնալով խղդուելու վտանգի մէջ էր։ Երկայն ժամանակ պոռալէն կանչուրտելէն ետեւ, Նոր Ֆաունտլանտի շունը ետեւէն ջուր կը նետուի, շունը ջրէն կը հանէ ու աղէկ մը թօթուուելէն ետեւ՝ հանդարտութեամբ ճամբան կը շարունակէ, տիրոջը քովը կ'երթայ, որն որ ասոնց դատաստանին մեծ զարմացմամբ հանդիսատես եղած էր։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ԱՄԱՅԻ ԿՂՋԻՆ

Չէ, ըսաւ ինք իրեն, թող մնայ։ Պատերազմական նաւու մը հրահանգը գուցէ անոր յանդգնութիւնը կը զսպէ, եւ իշխանութեան գլուխ ծռել կը սորվեցընէ։

Աս եղաւ Կոմսին խորհրդածութեանց հետեւութիւնը։ Իսկզբան անդ Փիլիպպոսին դեղնութիւնն ու նուաղած կերպարանքը սիրտը շարժած էին· բայց ետքէն երբ որ տեսաւ թէ թշնամին զինքը ճանչնալով՝ վրան արհամարհական հայեցուածք մ'արձակեց, միտքը դրաւ որ աս ժպիրհ նաւաստիին հպարտութիւնը խորտակէ։

Դժբախտ Փիլիպպոս իր անձէն աւելի չարագոյն թշնամի չունէր։ Փոխանակ քաջասրտութեամբ յանձն առնելու ան բանը, որմէ ազատիլը գիտէր թէ անկարելի է· փոխանակ իր պարտքերը կատարելով՝ իր ընկերներուն ու մեծերուն համարումը ստանալու· փոխանակ իր բարի վարմունքովը Կոմսին ատելութիւնը մեղմացընել ջանալու, ինք զինքն այնպէս մը վրէժխնդրութեան բաղձանքին տուաւ, որ ո՛չ երկիւղն ու ո՛չ սպառնալիքները կրցան զինքը վախցընել ու միտքը փոխել։ Որչափ որ նեղութիւններն ու վշտերը կը սաստկանային, այնչափ ալ կատաղութիւնը կ'աճէր եւ յուսահատութիւնը մինչեւ վերջի աստիճանը կը հասնէր։ Այսպէսով իր յանդուգն յամառութեամբը նաւուն մէջ անցուցած առաջին երեք ամիսը երբեք պատժէ ազատ չեղաւ։

Եթէ Փիլիպպոս իր պզտիկութեան ատեն սրտին մէջ ունեցած կրօնական զգածմունքը դարձեալ զարթուցանելով, ատելութեան բորբոքը շիջուցած ըլլար· եթէ իր ունեցած բնական ձիրքերը գործածելով եւ իր վիճակին գործքերուն սրտի մտօք զբաղելով, մեծերուն առջեւը գործքով ցուցուցած ըլլար, որ նաւավարութեան ամենէն դժուարին գործքերն ալ յաջողութեամբ կրնայ կատարել· վերջապէս եթէ՝ ինչպէս որ իր վիճակէն վեր աղէկ կրթութիւն ու ազնիւ բարք ունէր եւ միանգամայն խիստ զօրաւոր եւ մեծապէս քաջասիրտ էր, նոյնպէս ալ իր առաջին տարիներուն պէս կարգաւորեալ վարմունք ունենար, ամէն մարդ, եւ ամենէն աւելի իր արդար ու ազնուական հրամանատարը, իրեն սէր ու համարում կ'ունենար։ Այսպէս որ վարուէր, իր հալածիչը չէր կրնար յանդգնիլ իրեն դէմ բան մ'ընելու, եւ գուցէ ալ իր նախապաշարման ու ատելութեան ի՛նչ աստիճանի անարգական ու անիրաւ բան ըլլալն ինքն ալ կ'իմանար։ Ասոր հակառակ Փիլիպպոս կարծես թէ ուրիշ դիտում չունէր, բայց եթէ զանիկայ գրգռել եւ աւելի եւս զայրացընել· որուն դիմացը Կոմսն ալ իր մեծանձն բնաւորութիւնը մոռնալով, ամենայն եղանակաւ կը չարչարէր աս խեղճը, որն որ իր իշխանութեան տակն էր· եւ միտքն ալ դրաւ որ ամենեւին չխնայէ, մինչեւ որ անոր հպարտութիւնը չխոնարհեցընէ.....։

Չեմ գիտեր՝ ի՞նչ ընելու է աս Փիլիպպոսին, ըսաւ օր մը Կոմսին Սենդ-Ակ տեղապահը, երբ որ նաւաստապետը զՄերվիլ թնդանօթէ մը կը քակէր, ուր իր աննուաճելի յամառութեան համար Սպարտացի դիւցազնի մը հաստատութեամբը՝ սոսկալի եւ թշնամանալից պատիժ մը կրած էր։ Ո՛չ արբշիռ է, ո՛չ հայհոյիչ, ո՛չ ալ նաւաստեաց մէջէն անառակներուն հետ ընկերութիւն կ'ընէ· սակայն եւ այնպէս ինք առանձին՝ անոնց բոլորէն ալ աւելի խիստ մեծ նեղութիւն կու տայ մեզի։

Սէնդ-Ակ տեղապահն աս խօսքն անոր համար խօսեցաւ, որ քաջալերութիւն տայ խեղճ երիտասարդին, որն որ սաստիկ տանջանաց մէջ ցուցուցած հաստատութեամբն անոր սիրտը շարժած էր։

Ա՛հ, պատասխանեց Կոմսն արհամարհական եղանակաւ մը, ստահակութիւնն ու անկարգութիւնը նոր բաներ չեն ան թշուառականին· անիկայ միշտ այնպէս եղած է, ինչպէս որ հիմայ կը տեսնէք։

Սո՛ւտ է..... զիս այսպէս ընողը՝ դուն ես, գոչեց անդիէն Փիլիպպոս շանթահարիչ նայուածքով մը։

Ի՞նչ, զիս սո՞ւտ պիտի հանես, ըսաւ կոմսը, Մերվիլին ապտակ մը զարնելով։

Այո՛, անգո՛ւթ հարստահարիչ, սո՛ւտ է, պատասխանեց Փիլիպպոս, եւ ինքն ալ նոյն սաստկութեամբ անոր ապտակ մը զարկաւ։

Սէնդ-Ակ տեղապահը վրան գթալով՝ թեւն երկընցուցած էր զինքը խափանելու համար· բայց բանը բանէն անցած էր։

Թշուա՛ռ, ըսաւ ցաւագին եղանակաւ մը, կեանքդ զոհ ըրիր։

Թող առնու, պատասխանեց Մերվիլ· ասիկայ ինծի ընել կրցած վերջին վնասն ըլլայ։ Աս ըսաւ եւ առանց տրտունջ մ'ընելու՝ ձեռուըներն երկընցուց, եւ թող տուաւ որ շղթայի զարնեն։

ԳԼՈՒԽ Ե.

Աս վերջին խստութեան պատճառն ան էր՝ որ մեծերն իր յուսահատական յամառութիւնը, միանգամայն կենաց կորուստը բանի տեղ չդնելը տեսնելով, կը վախնային որ նաւուն կրակ չտայ եւ բոլոր նաւաստեաց հետ օդ չհանէ։ Ուստի ասանկով շղթայի զարնուած՝ նաւուն յարկին վրայ կը պահէին։

Փիլիպպոս նոյն խեղճ վիճակին մէջ ցորեկը՝ արեւուն կիզիչ ճառագայթներուն, իսկ գիշերը ցօղին սաստիկ պաղութեան տակ անցընելով, վայրենի գազանի մը շնորհուած փոքր ազատութենէն ալ զուրկ մնացած, կը սպասէր որ նաւը նաւահանգիստ մը հասած ատեն՝ պատերազմական խիստ օրինաց որոշումներուն համեմատ պատիժը վրան կատարուի։

Աշիլ նաւն ու իր պաշտպանութեան տակ եղող առեւտրական նաւերը նոյն ատեն Պրազիլիայի եզրները կը մօտենային։ Մինչեւ ան ժամանակը ճամբորդութիւնը յաջողութեամբ եղած էր, հովն աղէկ ու նաւաստեաց առողջութիւնը տեղն էր։

Արդէն իրենց տեղը հասնելու վրայ էին, մէյ մ'ալ անգղիացի պատերազմական նաւ մը տեսան, որն որ իրենց ետեւէն ինկած կը հալածէր։ Քիչ մը ետքը ուրիշ նաւ մ'ալ տեսնուեցաւ, որն որ կ'երեւար թէ առաջինին հետ միանալ կ'ուզէր։ Յայտնի կը տեսնուէր որ կ'ուզեն ճամբան մեր հարուստ նաւերուն խմբին վրայ յարձակիլ՝ աւար առնուլ։

Վաճառականաց նաւերը՝ որոնք իրենք զիրենք չէին կրնար պաշտպանել, զանազան ուղղութեամբ բաժնուեցան գացին, եւ Աշիլը թող տուին որ առանձին անհաւասար պատերազմի ասպարէզն անցնի։ Աս կռիւը նպաստաւոր դէպք մ'եղաւ Փիլիպպոսին համար։ Տեղ տեղ նաւավարաց մէջ սովորութիւն կայ, որ պատերազմի ատեն բանտարկեալներն ազատ թող կու տան։ Փիլիպպոս նաւապետին հրամանաւը շղթաներէն քակուեցաւ։

Սէնդ-Ակ տեղապահը զինքն արձակած ատեն, Փի՛լիպպոս, ըսաւ, անպատշաճ տեղ մեծ քաջասրտութիւն ցուցուցիր· տեսնենք հիմայ՝ հայրենեաց ծառայութիւն ըրած ատենդ՝ նոյնպիսի քաջութիւն կ'ունենա՞ս։ Նաւաստեաց անմիջական հրամանատարութիւնն ինծի յանձնուած է։ Նայէ որ քովէս չհեռանաս։

Կը տեսնէք որ ձեր քովէն չեմ բաժնուիր, պատասխանեց Փիլիպպոս, պաշտօնակալին իրեն երկընցուցած զէնքը ձեռքէն յափշտակելով։ Զիս տնէս յափշտակելնէն վեր, միայն դուք եղաք որ մարդու տեղ դրիք։ Կրնաք վրաս վստահ ըլլալ։

Պատերազմը սկսելու համար ամէն բան պատրաստ էր։ Թշնամին իր առաւելագոյն զօրութեան վրայ ապաւինած՝ յանդգնութեամբ յառաջ կու գար։ Աս զարհուրելի վայրկենին, նոյն իսկ ամենէն յանդուգն եղողներէն ոմանց սիրտն ալ սկսաւ այլայլութիւն զգալ· որովհետեւ ընելու պատերազմնին՝ չէ թէ ինչքերնին ազատելու, հապա իրենց կեանքն ու ազատութիւնը պաշտպանելու համար էր· իրենց դրօշին պատիւը պիտի պաշտպանէին, ան դրօշին՝ որն որ աշխարհքիս չորս կողմն ամենուն յարգելի եղած, ամենուն սիրտը վախ ձգած էր։ Բայց իրենց մէջ մէկը կար, որն որ պատերազմելու բաղձանքէն կ'եռար, եւ միտքը դրած էր որ կա՛մ յաղթէ եւ կա՛մ մեռնի, որպէս զի ըրած յանցանքները մոռցընէ, եւ ցուցընէ որ ինք լաւագոյն վիճակի արժանի է, ոչ թէ իբրեւ ստահակ մեռնելու։

Երկայն ու արիւնահեղ եղաւ պատերազմը։ Քանի մը անգամ յաղթութիւնը տարակուսի մէջ ինկաւ։ Քանի մը անգամ Անգղիացիք կարծեցին որ յաղթութիւնը ձեռք բերած ըլլան· բայց վերջապէս Գաղղիացիք իրենց ճարտար շարժմունքներովն ու դիւցազնական քաջութեամբը յաղթութիւնը ստացան։ Թշնամեաց նաւերն արտաքոյ կարգի վնաս կրելով՝ ստիպուեցան ետ քաշուիլ· սակայն Աշիլ ալ այնչափ վնաս կրած էր եւ այնպիսի վիճակի մէջ կը գտնուէր, որ անկարելի է խօսքով բացատրել։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԵՐՆԵԱ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՐԻՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 17. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Անցեալ տարուան Լոնտոնի համաշխարհական արուեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն։

Կերտարանաց զանազան մեքենաներու եւ գործիքներու պերճ ու բազմաճիւղ մասին վրայ, որն որ արուեստից տեսարանին եօթներորդ բաժինը կը կազմէր, երկայն հատուածներ, մանաւանդ թէ մեծ հատոր մը կրնայինք գրել. սակայն էջերնուս անձկութեան համար հարկ է որ հոս անթիւ անհամար բազմութեան մէջէն միայն մէկ քանի ամենէն երեւելին յիշատակելով գոհ ըլլանք։ Հոս արուեստաւորին համար գրեթէ ամէն մէկ առարկան զարմանալեաց ու հետաքրքրութեան նիւթ էր։ Գերմանիայի մեքենաներն ու գործիքները՝ եթէ թուոյ շատութեամբ չէ, գոնէ շինուածքին որպիսութեան կողմանէ՝ Անգղիայիններուն դիմացը կրնային ելլել։ Պերլինի մեքենաներու գործարանները կրցածնուն ու պահանջուածին չափ ներկայացուած չէին. նոյն քաղաքէն յիշելու արժանի է շոգւով մուրճ մը, Վիէննայէն Սիկլ անուանի կերտարանապետին խաւրած վիմագրութեան մամուլը։ Շքեղ ժագարտեան մեքենաներ հանդէս հանած էր Վիէննացի Շրամ անուն մեքենապետը։ Իսկ մզելու արուեստագործ կազմածներ խաւրած էր Փարիզի Գայլ (Cail) գործարանապետը. նոյնպէս առանձին յիշատակութեան արժանի են Գաղղիայէն եկած ուռկան ու ցանց հիւսելու մեքենաները, սղոցները եւ այլն։ Կարելու մեքենաներու արտաքոյ կարգի բազմութիւն մը հանդէս հանուած էր, որն որ նոյն մեքենաներուն հիմայ տնտեսական կենաց ու ընտանեաց համար ստացած մեծ ծանրակշռութեան եւ հետզհետէ կատարելագործուելուն ակներեւ ապացոյցն է։ Աս ճիւղին մէջ բոլոր միւս ազգերէն գերազանց են Ամերիկացիք, որոնք նաեւ նոյնն առաջին անգամ գտնելու պարծանքն իրենց կը սեպհականեն։ Ամենէն անուանի է, Պրիճբըրդ քաղաքին Ուիլսըն կերտարանապետին գործատունը, ուր շինուած կարելու մեքենաները, թէ իրենց պարզութեան, թէ շքեղութեան ու թէ հաստատութեան համար մեծ անուն ստացած են։

Անգղիա մեքենաներու բաժնին մէջ ամենէն շատ ցոյց տեսքի հանած էր, որոնց մէջէն հետեւեալ նշանաւոր իրերը միայն կը յիշատակենք։ Բամբակ մանելու մեքենաներ ու դաստաճաղներ. ձիու մազ գզելու մեքենայ մը, Կլէն ու Ռոս մեքենապետներուն շոգւով կրկին մուրճը, կօշիկ ու հողաթափ շինելու մեքենան, գործիք մը մխքաշ շինելու, որոնցմէ Անդիա ամէն օր միլիոնաւոր կը գործածուի, վերջապէս Շմիտին ներքնածովեան հեռագրոյ պարան շինելու մեքենան։ Կրնայինք աս ցանկը կրկնապատկել ու երեքպատկել. սակայն ընթերցողաց ձանձրութիւն չպատճառելու համար՝ կ'անցնինք ութերորդ կամ բուն մեքենաներու բաժնին, որն որ արուեստից տեսարանին ամենէն հետաքրքրական ու տեսնելու արժանի մասն էր, եւ որուն մէջ քիչ մը երկայն մնալու միտք ունինք։

Աս բաժնին մեքենաներն ընդհանրապէս երեք դաս կրնանք բաժնել. Ա. Հաստատուն կեցող շոգւոյ մեքենաներ. Բ. Փոխադրուող կամ տեղաշարժ (locomobile) մեքենաներ. Գ. Քաշող մեքենաներ։ Աս բաժնին մէջ 455 հանդիսահաններ Անգղիայի մեքենականութեան հրաշալի ցոյցերը հանդէս հանած էին, որոնց մէջէն կը յիշատակենք միայն Ուէնհըմ գործարանապետէն շինուած տասը ձիու զօրութեամբ շոգւոյ մեքենան, որուն մէջ նոյն իսկ ջերմացած օդին տարածական զօրութիւնն ուղղակի մեքենան շարժելու կը գործածուէր. նոյնպէս շատ զարմանալի էր շոգւոյ մեքենայի մը ապակեայ օրինակը, որն որ կը բանէր, եւ ամենայն ճշդութեամբ շոգւոյ մեքենայի մը յօրինուածքը կը ներկայացընէր։ Գաղղիա ալ շոգւոյ մեքենաներու շքեղ օրինակներ հանդէս հանած էր, որուն մէջ ամենէն մեծ պարծանքն ընդունեցաւ Փարիզի Գայլ անուն կերտարանապետը։ Գերմանիայի մեքենաներուն ցոյցն ալ վերիններէն վար չէր մնար, թէպէտ եւ խիստ քիչ օրինակ հանդէս

հանուած էր, այնպէս որ ամենեւին նոյն երկրին մեքենականութեան հիմակուան վիճակը ցուցընելու ի վիճակի չէին։ Բանէ հասկցողներուն ընդհանուր դատաստանին նայելով, ամենէն ընտիր շոգւոյ մեքենաները՝ Պրուսիայէն եկածներն էին։ Շուէտի մեքենականութիւնն ալ վեց վարպետ գործուած շոգւոյ մեքենաներով ներկայացուած էր։

Աւելի բազմաթիւ էին, տեղաշարժ (locomobile) մեքենաները։ Մինչեւ հիմայ արուեստից տեսարաններու մէջ չտեսնուած բաներէն մէկն էին հասարակ ճամբաներուն վրայ գործածուող քաշելու կամ վայրաշարժ մեքենաները։ Ասոնք անոր համար աւելի մտադրութեան արժանի են, որովհետեւ հետզհետէ ամէն տեղ մեծ ընդունելութիւն կը գտնեն ու շոգեկառքերու հետ մրցութեան կ'ելլեն։

Ասոնց բաժնին զարմանալի մէկ մասը կը կազմէին՝ շոգւոյ, ջրոյ եւ ուրիշ շարժիչ զօրութեանց տեղ բռնող զօրութիւն մը գտնելու զանազան փորձերը։ Շարունակ եղած փորձերէն կ'երեւայ թէ շոգւոյ մեքենան հիմայ հասած բարձր կատարելութեան մէջ ալ, արուեստաւորին ամէն պահանջմանց չի համապատասխաններ։ Այսու ամենայնիւ շատ դժուարաւ կրնայ յաջողիլ շոգւոյ զօրութեան հաւասար ուրիշ զօրութիւն մը գտնել։ Նոյն իսկ տապաշարժ մեքենան (machine calorique), որմէ արուեստից տեսարանին մէջ չորս հատ կը տեսնուէր, իսկզբան վրան եղած յուսոյն չհամապատասխանեց, վասն զի հազիւ երկու ձիու զօրութիւն կրնայ յառաջ բերել։ Պերլինի տապաշարժ մեքենաներն ամենէն աղէկներն են, ափսոս որ կրակի վախին պատճառաւ նոյները բանեցընելը թոյլ չէր տրուած։ Իսկ կազաշարժ մեքենաները կրակի ամենեւին վտանգ չբերելուն համար՝ գրեթէ միշտ գործողութեան մէջ էին։ Սակայն ասոր համար ալ տապաշարժ մեքենաներուն վրայ ըսածնիս կրնանք ըսել, վասն զի ասոնց ալ երկու ձիու զօրութենէ աւելի չի կրնար յառաջ բերել։ Կ'երեւայ որ ասոնց երկու մեքենաներն ալ թէ ածան ձեռք բերուելնուն եւ թէ քիչ վառելի նիւթ սպառելնուն պատճառաւ ժամանակաւ ստորին արուեստաւորներու քով մուտք պիտի գտնեն։

Ուրիշ զարմանալի երեւոյթներէն մէկն էին, նաեւ էլեկտրական մագնետական զօրութիւնն իբրեւ շարժիչ զօրութիւն գործածելու փորձերը։ Վեց հատ տարբեր շինուածքով ասոնց տեսակ մեքենաներ տեսքի հանուած էին, մէկ հատը Փարիզէն, իսկ միւսներն Անգղիայէն. սակայն ամենէն աւելի ամենուն մտադրութիւնը շարժեց Հրրրի գործարանապետին էլեկտրա-մագնիսական վայրաշարժ մեքենան։

Եթէ մէյ մը աչուընիս մարդուն հնարագիտ հանճարէն ծնած ու մարդկային ազգին համար մատուցած ծառայութեանց կողմանէ մեծամեծ գովութեանց արժանի մեքենաներուն վրայ դարձընելու ըլլանք, զարմանալի կազմածներ առջեւնիս կ'ելլեն, որոնցմէ մէկն է Պերլինէն խրկուած ճակնդեղէ շաքար շինելու մեքենան, Էրկոյ Գաղղիացւոյն գինի զտելու մեքենան, որն որ իր սեռին մէջ առաջինն է, ու Լոնտոնի աղիւս շինելու գործիքը։ Առանձին ու մասնաւոր յիշատակութեան արժանի են, Պերլինի մղելու մեքենաները, որոնց քովը կրնար արժանապէս կենալ Նորմանտիին՝ ծովու ջուրն առողջարար ու թարմ՝ ըմպելի ջուր ընելու մեքենան։ Ասոնց ետքի մեքենան որուն՝ նաւադնացութեան համար ունեցած մեծ օգուտը խօսքով չի կրնար բացատրուիլ, չէ թէ միայն ծովու ջուրը կը զտէ կը մաքրէ, այլ նաեւ նոյնին ածխոյ թթու եւ կիր կու տայ, զորն որ ամէն ըմպելի ջուր իր մէջն ունի։

Մեծ ընդունելութիւն գտաւ նաեւ Վիէննայի Տինկլէր մեքենապետին ջրհանը եւ գինի ճզմելու մեքենան։ Առաջինին կազմածքը բոլորովին նոր ու զանազան առաւելութիւններ ընդունած է, ի մէջ այլոց մեքենային ամէն մասերը հաստատուն մետաղ (stéréométale) ըսուած երկաթէն շինուած են, որն որ հրաշէկ եղած ատեն՝ պղնձի պէս կը ծեծուի, ուստի եւ զարմանալի խտութիւն ու դիմացկունութիւն ունի։ Ամերիկայի Գոննէգդիգըդ գաւառէն քար կոտրելու մեքենայ մը խաւրուած էր։ Հելուետիայի Ֆրաուէնֆէլտ քաղաքէն եկած թուղթ ծալելու մեքենայ մը, կարելու եւ ողորկելու կազմածով մէկտեղ, զարմանալի ճշդութեամբ ու շուտութեամբ կը գործէր, եւ գրեթէ միշտ իր չորս կողմն ամբաւ հանդիսատեսներու բազմութիւն մը կը ժողվէր։ Սակայն անկէ աւելի մեծ հետաքրքրութիւն զարթոյց Ապպոլտեան կենդրոնախոյս (Centrifuge) ջրհանը, որն որ արդէն 1851ին արուեստից տեսարանին հրաշալիքներէն մէկն էր։ Նոյն ջրհանը՝ 18 մատնաչափ հաստ երկու գլաններ ունեցող շոգւոյ մեքենայով մը կը շարժի։ Ջուրը 6 ոտնաչափ տրամագիծ ունեցող խողովակի մը մէջէն վեր կը մղուի, ու ետքէն 12 ոտք լայն բերանէ մը անընդհատ ահագին ջրվէժի մը նման աւազանի մը մէջ կը թափի, ուսկից ջրհանը ջուրը դարձեալ դէպ ի վեր կը մղէ։ Սակայն ասոնց տեսակ ջրհաններն արտաքոյ կարգի մեծ շարժիչ զօրութիւն կը պահանջեն, եւ ջուրը միայն միջակ բարձրութեամբ կրնան վեր հանել, ուստի եւ աւելի շիտակ տեղերէն ջուրը պարպելու կը գործածուին։

Նոյնպէս շատ մեծ մտադրութեամբ կը զննուէին արուեստական սառոյց շինելու երկու մեքենաները, որոնց մէջէն Սիպէ անուն գործարանապետինն ամենուն մտադրութիւնը գրաւեց։ Արուեստից տեսարանին մէջ բան մը այնպէս մեծ հետաքրքրութիւն չզարթոյց ու վրան այնչափ չխօսուեցաւ, ինչպէս վերոյիշեալ մեքենան։ Հաղարաւոր մարդիկ նոյնը գրեթէ միշտ կը պատէին տեսնելու համար, թէ ինչպէս ամարուան ու շոգւոյն սաստիկ տաքութեան դէմ մեջը թափած զուտ ու մաքուր ջուրը շարունակ բիւրեղացած սառուցի կտորներով դուրս կ'ելլէր։ Մե-

քենան շոգւով կը շարժէր՝ օդահանի մը միջոցով արտաքոյ կարգի արագութեամբ ծորելի ածխոյ թթուն գոլորշիացընելու համար, որով գրեթէ անհաւատալի ցրտութիւն յառաջ կու գար, որն որ եղած փորձերուն համաձայն՝ սառելու կէտէն 140 աստիճան վար կրնայ իջնալ։ Գոլորշիացման յառաջ բերած զարմանալի ցրտութեան աստիճանովը, հասարակ աղի լուծուած մը զրոյէն քանի մը ցրտութեան աստիճան վար կ'իջեցուի, բայց առանց սառելու. նոյնը ետքէն խողովակներու միջնորդութեամբ ջրոյ մէջէն անցնելով՝ զանիկայ անմիջապէս սառուցի կը դարձընէ։ Նոյն միջոցին շոգւոյ մեքենան ճնշումով մը կաղակերպ մարմինը դարձեալ ծորելի մարմնոյ կը դարձընէ, որով յառաջուան գործողութիւնը նորէն կը կրկնուի։ Թէպէտ եւ աս զարմանալի մեքենան նորերս գտնուած է, սակայն սկիզբը շատ ժամանակ յառաջ ծանօթ էր, այնպէս որ ասկէ քանի մը տարի յառաջ Նադդերեր Վիէննացին սառոյց շինելու կազմած մը շինած էր, որուն՝ ճիշդ նման է Սիպեան մեքենան։ Աս մեքենան Եւրոպայի համար այնչափ մեծ ծանրակշռութիւն չունի, վասն զի չկայ տեղ մը՝ ուր մինչեւ հիմայ ծանօթ եղած կերպերով չկարենան սառոյց պահել. ուստի եւ նոյնն աւելի տաք ու միջօրէական տակ ինկած երկիրներուն համար կրնայ օգուտ ունենալ։

Պէրէ Լարոնակոմ։

ԱՔԵՏՔԱՆԱՆ

Հարաւային պտուղներ։ — Գ. Զիթապտուղ, Ձէթ։

Գ. Ձենովայի ձէթը, որն որ երեք տեսակ կը բովանդակէ։ Առաջինն ու ամենալաւը՝ Աղնիւ կամ կարմիր ձէթ (Oglio fino, rosso), երկրորդը՝ Միջակ աղնիւ (Mezzo fino) ձէթ, իսկ երրորդը՝ կերակրոյ հասարակ ձէթ (Comune mangiabile) կ'անուանուի։ Ձենովայի ձէթն իր աղեկութեամբն անմիջապէս Բրովանսի տեսակէն ետքը կու գայ։

Գ. Լուգդայի ձէթը, որն որ ըստ մեծի մասին շատ աղնիւ կ'ըլլայ. դեղնի զարնող ճերմակ գոյն եւ Ձենովայի աղնիւ ձէթէն աւելի ճարպոտ համ ունի, անոր համար շատ տեղ անկէ վեր կը համարուի։

Ե. Դոսգանայի ձէթը, որն որ Լուգդայի տեսակին կը հաւասարի, մանաւանդ Պուդի ու Գալլի հովիտներէն ու Բիզայի քովերէն ելածը, որն որ թափանցիկ, պայծառ եւ բաց դեղին գոյն ու շատ աղնիւ ճաշակ ունի։ Դոսգանայէն տարին 15 միլիոն ֆունտ ձէթ կ'ելլէ։

Զ. Նէապոլսոյ ամէն գաւառներուն մէջ ձիթենին կը մշակուի եւ հիւսիսային Եւրոպայի արտաքոյ կարգի առատ ձէթ կը մատակարարէ։ Նէապոլսոյ ձէթը շատ տեսակներ կը պարունակէ, որոնց անուանիներն ասոնք են։ 1. Լէչէի ձէթ, որն որ թափանցիկ դեղեցիկ դեղին գոյն ու տկար հոտ ունի։ — 2. Բուլիայի ձէթը, որն որ պայծառ դեղին գոյն ու սուր ճաշակ ունի։ — 3. Գալապրիայի ձէթը, որն որ Բուլիայի տեսակէն ստորին է, կանաչի զարնող գոյն եւ սուր հոտ ու ճաշակ ունի. շատ անգամ ալ պղտոր ու թանձր կ'ըլլայ։

Է. Սիկիլիայի ձէթը, որն որ թանձր ու պղտոր է, կանաչի զարնող դեղին գոյն եւ սուր հոտ ու համ ունի։ Սիկիլիայի ձէթն ամենալաւ տեսակներուն կարգը կ'ըլլար, եթէ ձիթենւոյ մշակութեան ու ձիթապտուղն աղեկ քաղելու եղանակը սորվէին։

Ը. Սարդինիայի ձէթը հիմայ շատ լաւ է. դեղեցիկ բաց դեղին գոյն ունի եւ իր զուտ ու ընտիր ճաշակովը Ձենովայի ու Դոսգանայի տեսակներէն վար չիմնար։

Թ. Յոնիական կղզիներէն շատ առատ ձէթ յառաջ կու գայ, որն որ Թրիէստ, Վենետիկ, Լիվոռնոյ ու Անգղիա կը խաւրուի։ Յոնիական ձէթը զանազան տեսակներ կը բովանդակէ, որոնց երեւելիներն ասոնք են։ 1. Բաքսոյի ձէթը, որն որ դեղեցիկ բաց դեղին գոյն ու անոյշ եւ հաճոյական ճաշակ ունի։ Աս տեսակը Յոնիական ձէթերուն ամենէն աղնիւն է, եւ Լուգդայի տեսակին կը հաւասարի։ — 2. Գորֆուի ձէթը, որն որ բաց դեղին գոյնով է, բայց յաճախ անգամ սուր ու այրիչ համ եւ զօրաւոր հոտ կ'ունենայ։ — 3. Սանդա Մաւրայի ու Իթագայի ձէթը, որն որ Գորֆուի տեսակին որպիսութիւնն ունի։ — 4. Գեֆալոնիայի ձէթը, որն որ Գորֆուի տեսակէն ստորին է ու մինակ աճառի եւ ուրիշ գործատանց մէջ կը գործածուի, սակայն հիմայ ձիթապտուղն աւելի զգուշութեամբ ճղմելով՝ կերակրոյ համար լաւ ձէթ մը կը մատակարարէ։ — 5. Զանդայի ձէթը, որն որ Գորֆուի, Գալապրիայի ու Սիկիլիայի տեսակներէն վեր կը դասուի. պայծառ դեղին գոյն եւ քաղցր ու հաճոյական ճաշակ ունի։

Ժ. Աբքիպեղագոսէն եւ մեծաւ մասամբ Փոքր Ասիայէն կերակրոյ համար ընտիր ձէթի տեսակ մը կու գայ, որն որ առեւտրի մէջ Արեւելեան ձէթ կ'անուանուի։ Աս ձէթը շատ տեսակներ կը բովանդակէ, որոնց մէջէն Մելիտինէինը՝ Ձենովայի ամենալաւ ձէթին յարգն ունի։ Կրետէ կամ Գանտիա կղզիէն եկած ձէթն այնչափ ընտիր չէ։ Արեւելեան ձէթն ըստ մեծի մասին Զմիւռնիայի վրայէն կու գայ։

ԺԱ. Յունաստանէն եկած ձէթը՝ առեւտրի մէջ Արեւելեան ու քիչ անգամ Մորէայի ձէթ կը կոչուի։ Աս ձէթն աղուոր դեղին գոյն ու աղնիւ ճաշակ ունի, եւ գրեթէ Ձենովայի ու Դոսգանայի տեսակներուն կը հաւասարի։ Յունաստանի կղզիներէն տարին 500,000 հոկայ ձէթ կ'ելլէ, որոնց մէջէն Նաքսոսի, Սեվանդոյի, Ամորկոյի ու Նիոյի տեսակները շատ ընտիր են։

ԺԲ. Ալպանիայի ծովեզերքէն, գլխաւորաբար Բրէվէզայէն, Բարկայէն ու Վոնիցայէն եկած ձէթը՝ իր ընտիր ճաշակովն ու պայծառ դեղին գոյնովը Մորէայի տեսակը կը գերազանցէ, եւ կերակրոյ ամենէն աղնիւ ձէթերէն մէկն է։

ԺԳ. Դաղմատիայի՝ ինչպէս նաեւ Ռակուզայի ու Իսիայի ձէթը, կանաչկեկ գոյն եւ քիչ մը սուր ճաշակ ունի, գրեթէ Բուլիայի տեսակին կը հաւասարի։

ԺԴ. Սպանիական ձէթը շատ տեսակներ կը պարունակէ, որոնք հասարակօրէն սուր ձիթապտղոյ համ ու կանաչի զարնող դեղին գոյն կ'ունենան ու քիչ մը պղտոր կ'ըլլան: 1. Վալենսիայի կամ Ալիգանդէի ձէթը, որն որ կանաչ գոյն ու յատուկ սուր ճաշակ ու հոտ մը կ'ունենայ: — 2. Մալակայի կամ Կրանատայի ձէթը, որն որ նախընթաց տեսակէն լաւագոյն ճաշակ ունի, եւ աւելի եղոտ է: Մալակա քաղաքին շրջանակներն եօթը հարիւրէն աւելի ձեթի աղօրիք կայ, որով Անգղիայի, Հոլանտայի եւ Համպուրկ, Պրեմէն ու Շդէդին քաղաքներուն հետ աղէկ առուտուր կ'ընէ: — 3. Սեվիլեայի ձէթը՝ առաջին երկու տեսակներէն աւելի դեղին գոյն ու ընտիր ճաշակ ունի: Աս ձէթը Ճենովայի ամենալաւ տեսակին կը հաւասարէր, եթէ աղէկ դարմանուէր:

ԺԵ. Մայորգա կղզւոյն վրայ ձիթենւոյ մշակութեան ու ձիթապտուղը քաղելու եւ ճզմելու ատեն մեծ խնամ կը տանին: Թէեւ աս տեսակը պզտիկ ձիթապտուղներէն կը հանուի, սակայն Բրովանսի ձիթապտղոյն պէս հիւթեղ են եւ ասոնց ձէթը՝ Սպանիայի ամէն տեսակներէն վեր է:

ԺԶ. Բորդուկալի տեսակը՝ կանաչ գոյն ու Սպանիայի ձեթին յարգն ունի, բայց երբեմն ալ անկէ լաւ կ'ըլլայ:

ԺԷ. Մարոգգոյի, Ալճէրիի, Դունուզի ու Դրիբոլիի ծովեզերքէն ելած ձէթը, Եւրոպական առեւտրի մէջ Ափրիկէի ձէթ կ'անուանուի, եւ հասարակօրէն շատ լաւ կ'ըլլայ ու դեղին գոյն կ'ունենայ:

Ձէթ գնելու ատեն, պէտք է նայիլ որ պայծառ, թափանցիկ, գեղեցիկ բաց դեղին գոյն, ընտիր եւ անոյշ ճաշակ ու հաճոյական հոտ ունենայ: Ջրով, մրրով եւ կամ ուրիշ բանով խառնուած չըլլայ: Թանձր, պղտոր ու աղտոտ ձէթը, ինչպէս նաեւ մութ կանաչ գոյն, բորբոսի եւ կամ ուրիշ անհաճոյ հոտ եւ սուր ու այրիչ համ ունեցողը, անպիտան է ու ոչինչ կ'աժէ:

— Ձէթը շատ անգամ, կամ մեկոնի եղով, ինչպէս որ Գաղղիա կ'ընեն, եւ կամ ուրիշ հունտերու եղով կը նենգեն: Խարդախութիւնն իմանալու համար ձէթն ապակիէ շիշի մը մէջ պէտք է լեցընել եւ ուժով մը ցնցելէն ետեւ՝ քիչ մը ժամանակ թողուլ որ հանդարտի. եթէ զուտ ձիթապտղոյ եղ է, ձեթին երեսն ողորկ կ'ըլլայ, իսկ եթէ մեկոնի եղով խառնուած է՝ երեսը պղպջակներով կը լեցուի:

— Ձէթն երկայն ժամանակ պահելու չէ, ինչու որ չիդիմանար. ամենէն ազնիւ տեսակները՝ հազիւ երեք տարի, իսկ հասարակ տեսակները՝ հասարակօրէն քիչ անգամ մէկ տարիէն աւելի կը դիմանան: Ամենէն երկայն դիմացողը Նիցցայի ու Էսի տեսակներն են, Էսինն առանց վնասու Արեւելեան ու Արեւմտեան Հնդկաստան եւ ուրիշ խիստ տաք երկիրներ կը խաւրուի ու չ'ապականիր: Մէկալ ազնիւ տեսակները, ինչպէս Դոսգանայի, Լուգգայի ու Ճենովայի ձէթն եւ այլն, այրեցեալ գօտւոյն տակ ինկող երկիրներուն մէջ կ'ապականին, եւ նոյն իսկ Իտալիայի մէջ տարի մը մինակ կրնան դիմանալ:

— Ձէթը զով ու մաքուր մառաններու մէջ պիտի պահուի:

— Հին ու բորբոսի հոտ ունեցող ձէթը լաւացընելու համար՝ պէտք է աղեջուր կամ ձեթին չափովը պարզ ջուր մէջը լեցընել ու կրակի վրայ դնել. եռալու սկսած ժամանակ ձէթին երեսին վրայ ելած աղտը մէկդի առնելէն ետեւ՝ պաղած ձէթը մաքուր ամաններու մէջ կը լեցուի. կամ աւելի պարզ հետեւեալ կերպով ալ կրնայ ըլլալ. անպիտան ձէթը վարի կողմը ծակ ունեցող ամանի մէջ լեցընելէն ետքը՝ նոյնչափ ալ տաք ջուր կը դրուի ու զօրաւոր կը խառնուի. 24 ժամ անցնելէն վերջը հանդարտած ձեթին ամանին ծակը կը բացուի, ուսկից աղտախառն ջուրը դուրս կը վազէ:

— Ձիթենին խիտ, հաստատուն, դիմացկուն, դեղնկեկ գորշ կարմիր գոյնով փայտ ունի, որն որ փտութենէ ու որդէ չիվնասիր. դարձեալ հիւսնութեան շատ յարմար է ու սիրուն կը փայլեցուի:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

Ստլանտեան հեռագիր:

Եւրոպա Ամերիկայի հետ ներքնածովեան հեռագրական պարանով մը միացընելու գաղափարը, առաջին փորձերուն անյաջող ելք ունենալէն ետեւ ալ, ոչ Անգղիացիք եւ ոչ Ամերիկացիք մէկ դի թող տուած են: Անցեալները Ատլանտեան հեռագրական ընկերութեան անդամներն եւ ուրիշ բազմաթիւ հանճարարուեստներ ու գիտնականներ Լոնտոն ժողովք մ'ըրին, որուն վրայ հետեւեալ տեղեկութիւնները հրատարակուեցան:

Անգղիայի ու Ամերիկայի մէջ 1858ին շինուած ներքնածովեան հեռագրական պարանը շատերուն առասպելական բան մը կ'երեւայ, եւ միշտ կը տարակուսին որ արդեօք իրօք անոր միջնորդութեամբ հեռագրական լուր մը խաւրուած է: Սակայն հաստատ ու աներկբայելի ճշմարտութիւն մըն է, որ հեռագրական պարանին՝ գործածութեան մէջ եղած ատեն, չէ թէ միայն հեռագրական լրեր, այլ նոյն իսկ ըստ բաւականին ծանրակշիռ պատգամաւորութիւններ անով կատարուեցան. ինչպէս է Անգղիայի թագուհւոյն ու Միաբանեալ նահանգաց գահերէցին փոփոխակի ողջունատրութիւնը, Եւրոպա ու Արաբիա շոգենաւերուն իրարու զարնուելուն լուրը, Հընդկաստանի ապստամբութեան նուաճուելուն աւետիքն եւ այլն:

Հեռագիրը 1858ին Օգոստոսի 10էն մինչեւ Սեպտեմբերի 1 գործածութեան մէջ էր, եւ աս 21 օրուան միջոցին մէջ 270 հեռագրական լրեր, որոնք 2885 բառէ կամ 13,900 գրէ կը բաղկանային, Ամերիկայէն Եւրոպա խրկուեցան. նոյնպէս ասկէ 1474 բառէ կամ 7000 գրէ բաղկացեալ 129 հեռագրական լրեր հոն խաւրուեցան:

Նոյն հեռագիրն ապականելէն վեր, գիտութիւնն աս մասին մէջ այնպիսի մեծ յառաջադիմութիւն ըրած է, որ հիմայ ստոյգ ու ապահով յաջող ելքի մը կրնայ յոյս ունեցուիլ: Աս հսկայաձեւ Ատլանտեան պարանը

1600 անգղական մղոն երկայնութիւն ունի, եւ տեղ մը մինչեւ 2400 ճողաչափ խորութեան կը հասնի։ Մինչեւ հիմայ գործածութեան մէջ եղող ներքնածովեան հեռագիրներուն մէջ, Դուլոնի եւ Ալճէրիի մէջինը, երկայնութեան կողմանէ, Ատլանտեան հեռագրէն անմիջապէս ետքը կու գայ, վասն զի 600 անգղական մղոն երկայնութիւն ու գրեթէ 1542—1755 ճողաչափ խորութիւն ունի։ Ուստի եւ ծուռ ու սխալ է անոնց կարծիքը, որոնք կը համարին թէ ներքնածովեան հեռագիրն անկարելի բաներէն մէկն է։ Ընդհակառակն Դուլոնի ու Ալճէրիի մէջ դրուած ներքնածովեան հեռագրին վրայ տեսնուած յաջող ելքէն յայտնի կ'երեւայ որ մարդուն հնարագիւտ հանճարն աս արուեստին մէջ ալ միշտ նորանոր գիւտեր ընելու վրայ է, ուստի եւ հիմայ ապահովապէս կրնայ այնպիսի հեռաւոր ներքնածովեան հեռագիրներու ձեռք զարնուիլ, որոնք քանի մը տարի յառաջ ցնորական եղջերուաքաղներ կ'երեւային։

Առաջին ներքնածովեան հեռագրոյն չյաջողելուն գլխաւոր պատճառն արտաքոյ կարգի փութալն եղաւ։ Շուտ եւ մէկ անգամով լմընցընելու բաղձանքէն բորբոքած, հարկաւոր պատրաստութիւններն ու կարեւոր զգուշութիւններն ընելու հոգ չբրին։ Սակայն հիմայ Անգղիայի մաշկահուզի (gutta-percha) ընկերութիւնը մեծ եռանդեամբ ու յարատեւութեամբ նոյն նիւթը կատարելագործելու աշխատեցաւ, եւ վերջապէս յաջողցուց նոյն նիւթին գլխաւոր պակասութիւնը, այսինքն ծակոտութիւնը, վերցընել. ցուցուեցաւ ալ որ մաշկահուզին վրայ եղած ճնշումն որչափ որ զօրաւոր է, այնչափ մաշկահոյզն աւելի կը կղզնանայ։

Ծողովքին մէջ Ատլանտեան հեռագրական ընկերութեան վարիչները ծանուցին, որ անմիջապէս գործածութեան ձեռք զարնելու միտք չունին, այլ հարկաւոր պատրաստութիւններն ըլլալէն ետեւ գործքին սկիզբ պիտ'որ ըլլայ։ Ուստի եւ անոր համար ընկերութեան վարիչները տերութենէ խնդրեցին որ իրենց նաւեր տայ, Ովկիանոսին դիծն եւ ի մասնաւորի երկու աշխարհ.ընեռուն ծովեզրները քննելու համար։ Հին գիծը պիտի պահուի, վասն զի երկայն ու հասուն խորհրդածութենէ ետեւ՝ տեսնուեցաւ որ անիկայ ամենէն գործածականն ու ապահովն է։

Ընկերութեան վարիչները կ'ուզեն որ Անգղիայի տերութիւնն ինք իր հաշուին գործէ, եւ բուն սկզբնական գաղափարին զուտ անգղական հեռագիր մը շինել էր, որուն երկու ծայրերն անգղական երկրի վրայ հաստատուին, եւ անգղական ազդեցութեան ու իշխանութեան տակ ըլլայ։ Բայց Ամերիկայի Միաբանեալ նահանգաց տերութիւնը, ինք զինքը պատրաստ ցուցուց Անգղիայի հետ դաշնադրութիւն ընելու, որուն զօրութեամբ՝ երկու տերութեանց մէջ պատերազմ բացուած ատեն, հեռագրական պարանին չեզոքութիւնը կ'ապահովցուէր։ Ամերիկայի դեսպանը, որն որ ժողովականաց մէջն էր, ըսաւ որ շատ պատճառներու համար աղէկ կ'ըլլայ՝ եթէ նախ Անգղիայի տերութիւնը գործքին սկիզբ ընէ։ Նոյնպէս ծանոյց, որ իր տերութեան կողմանէ լիակատար իշխանութիւն ունի ամէն կարելի օգնութիւն խոստանալու, եւ թէ Միաբանեալ նահանգաց տերութիւնն Անգղիայի տերութեան դիտաւորութեան վրայ կատարեալ վստահութիւն ունի եւ ապահով է որ առանց հասուն ու ծանր մտածութեան գործքի ձեռք չի զարնուիր։

Հեռագրական պարանը, զոր որ Կլաս ու Էլեոյ Պարոնայք ու ընկերը ընկերութեան տուին, եւ որուն գործածական ըլլալուն երաշխաւոր կենալու իրենք զիրենք պատրաստ ցուցուցին, 7 պղնձէ թելերէ շինուած է, որոնց ամէն մէկը $^1/_{16}$ անգղական մատնաչափ երկակտուր ունի. որոնք Գադդերսընին բաղադրութեան մէջ թաթխուած ու ջրախիտ եղած են։ Բուն էլեկտրական թելը կամ հաղորդիչը (conducteur) ամէն մէկ մղոնի վրայ 50 անգղական լիտր ծանրութիւն ունի, եւ մէկ բոպէի մէջ 60 գիր կամ 12 բառ Իրլանտայէն նոր Ֆունտլանտ կրնայ հաղորդել։

Էլեկտրականութեան հաղորդիչը կղզիացընելու համար, վրան ութը պատնէշ կայ, չորսը զուտ մաշկահուզէ իսկ չորսը Գադդերսընին բաղադրութենէն, որոնք զանազան դիրքով քովէ քով բերուած են, եւ ընդամէնը $^3/_{16}$ մատնաչափ հաստութիւն ունին։ Ամբողջ հեռագրական պարանը $^9/_{16}$ մատնաչափ երկակտուր ունի, եւ ամէն մէկ ծովային մղոնի վրայ, էլեկտրական թելին կամ հաղորդիչին հետ մէկտեղ, 1060 անգղական լիտր կը կշռէ։

Կպրաձիւթած կանեփը, որն որ մինչեւ հիմայ հեռագրական թելը փաթթելու կը գործածուէր, աս անդամ դուրս պիտի թող տրուի, եւ անոր տեղ երեք անդամ ոլորուած ընտիր երկաթէ թել պիտի գործածուի, որն որ ժանգոտելէն ազատ մնալու համար՝ Գադդերսընի բաղադրութեամբ ու մաշկահուզով պատած է։ Այսպէսով կը յուսացուի, որ կպրաձիւթած կանեփի չուանը մէկդի թող տալով, կարելի կ'ըլլայ մաշկահուզին ամէն մէկ ճեղքերն իմանալ։ Կպրաձիւթը՝ որն որ արդէն ըստ մասին կղզիացընող նիւթ մըն է, հատարակօրէն առ ժամանակ մի ճեղքուածները կը գոցէր, ու ետեւէն հեռագրական պարանին ծովուն տակը ձգուելէն ու գործածուելու սկսուելէն ետքը դուրս կ'ելլէր։ Եւ որովհետեւ հիմակուան նոր կերպով շինուած պարանը, վերին երեսին վրայ բոլորովին անապական ու ջրախիտ է, անոր համար ոչ ծովուն մէջ թող տրուելէն յառաջ եւ ոչ վերջը ապականելու վախ կայ, եւ ուզուած ժամանակ կարող պիտի ըլլան նոյնը ծովուն խորքէն վեր հանել։

Ուստի եւ Անգղիացիք հիմայ մեծ յուսոյ մէջ են, որ վերջապէս պիտի կարենան աս ներքնածովեան հեռագիրն ալ յաջողցընել, որով եւ թեթեւ մատի շարժմամբ մը 40 բոպէի մէջ աշխարհ.քիս մէկ ծայրէն մինչեւ մէկալ ծայրն իրարու հետ հաղորդակցութեան մէջ մտնել։

ԳԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ

Սպանուած մարդ մը:

Լոնտոնէն հետեւեալ զարմանալի դէպքը կը պատմեն: Ասկէ վեց ամիս յառաջ Ս. Մաւրիտիոս կղզւոյն վրայ, Գլոդոմիր Ֆրենուա անուամբ հարուստ վաճառական մը, իր տան մէջ սպանուած ու զարհուրելի կերպով անդամատած գտնուեցաւ: Երեսն ատրճանակի հարուածով մը բոլորովին ջախջախուած էր, եւ ատրճանակը՝ որով անձնասպանութիւնն ի գլուխ հանուած էր, քովը գետինը կը կենար: Մօտ սեղանի մը վրայ նամակ մը կը գտնուէր, որուն մէջ հետեւեալ խօսքերը կային. Բոլորովին սնանկացայ . . . . որիկայ մը 25,000 սդեռլինս գողցաւ . . . . ինծի միայն ամօթը մնաց, զորն որ չեմ կրնար կրել. . . .: Կնոջս կը յանձնեմ որ մնացած ստացուածքս պարտատէրներուս բաժնէ, եւ Աստուծմէ, բարեկամներէս ու թշնամիներէս կը խնդրեմ, որ իմ անձնասպանութիւնս ինծի ներեն . . . : Գլոդոմիր Ֆրենուա:

Աս դէպքին պատճառած այլայլութիւնն արտաքոյ կարգի էր. այրի մնացած կինը տրտմութենէն վանք մը մտաւ, եւ ժառանգութիւնը կարգի դնելու հոգն իր էրկան եղբօրորդւոյն յանձնեց, որն որ բժիշկ մըն էր: Գողութեան կասկածը՝ ուսկից անձնասպանութիւնը հետեւած էր, Ճոն Մուն անուամբ մէկու մը վրայ կ'իյնար, որն որ Ֆրենուային խանթի սատարն էր, եւ աս դէպքին պատահելէն քիչ մը ժամանակ յառաջ աներեւոյթ եղած էր: Ասոր վրայ քանի մը ամիս անցնելէն ետեւ՝ Ճոն Մուն դարձեալ նոյն կղզին դարձաւ: Տեղէն հեռանալուն պատճառին վրայ հարցուելով, պատասխան տուաւ, որ իր յառաջուան տէրը զինքը Գաղղիա խրկած էր, ունեցած առնելիքները ժողվելու համար, որոնք ըստ ինքեան շատ հին բաներ էին. իսկ անոր՝ զինքը գողութեան յանցաւոր ամբաստանելը, պատրուակ մըն էր՝ սնանկութիւնը գոցելու համար, որուն բուն յանցաւորն ինք տէրն էր:

Ասով բանը լմընցած կը կարծուէր: Սակայն քանի մը ամիս ետքը, օր մը առտուանց ժամը հինգին Գուլ. Պուռնէ անուամբ մէկուն, որն որ անձնասպանին գլխաւոր պարտատէրն էր, դուռը զարնուեցաւ: Դուռը բացուեցաւ, եւ ծառան եկաւ տիրոջն իմացուց, որ օտարական մ'եկած է, հետը խօսիլ կ'ուզէ, սակայն ո՛վ ըլլալը չ'ուզեր յայտնել: Պր. Պուռնէ ոտք ելաւ եւ շուտ մը ընդունելութեան խուցն երթալով, հոն բազկաթոռի մը վրայ նստած, երեսը ետեւ դարձուցած մէկը գտաւ, որն որ Մոռնինկ Բոսդ լրագիրը մեծ մտադրութեամբ կը կարդար: Ինչո՞վ կրնամ ձեզի ծառայել, հարցուց Պր. Պուռնէ: Օտարականն երեսը դարձուց եւ զինքը բարեկամաբար բարեւեց: Պր. Պուռնէ զարհուրանաց ձայն մ'արձակեց: Գլոդոմիր Ֆրենուա, իր պարտապանը, որուն յուղարկաւորութեան ինք ներկայ գտնուած էր, հիմայ իր առջեւը կը կենար:

Թէ երկու բարեկամք մինչեւ կէսօր իրարու հետ ի՞նչ խօսեցան, ընթերցողն ետքէն կ'իմանայ: Պր. Պուռնէ շատ անգամ տնէն կ'ելլէր, դատաւորին տունը կ'երթար: Նոյն օրը Ճոն Մուն իր պարտէզը թէյ խմած ատեն՝ բռնուեցաւ ու բանտ դրուեցաւ: Դատաստանին առջեւը գողութիւն ընելուն վրայ ամբաստանուելով, այնպիսի վստահութեամբ ու հանդարտութեամբ սկսաւ ծիծաղիլ, իբրեւ թէ բոլորովին անմեղ ըլլար, ամենեւին վախնալու բան մը չունենար: Երբ որ դատաւորն իրեն հարցուց թէ Պր. Ֆրենուային քո՞վն ըրած գողութիւնը կը խոստովանի՞, պատասխան տուաւ թէ Աս ամբաստանութիւնը շատ անհամ է: Խօսքին վերջն աս ալ ըսաւ, թէ Անմեղութիւնս՝ նոյն իսկ տիրոջս դիակին վրայ երդմամբ կրնամ հաստատել:

Աս խօսքին վրայ դատաւորը դուռը բանալ տուաւ, եւ Պր. Գլոդոմիր Ֆրենուա ներս մտաւ: Բոլոր ներկայ գտնուողներուն վրայ սարսափ մը տիրեց, կանայք փախան գացին: Ճոն Մուն ծնկուըներուն վրայ ինկաւ ու յանցանքը խոստովանեցաւ: Սակայն Սիր Ճոն Ուէսդ, ամբաստանելոյն փաստաբանը, չուզեց իր պաշտպանելոյն յանցանքը ճանչնալ: Վախէն կորզուած խոստովանութիւնն իբրեւ ճշմարիտ չիկրնար համարուիլ, կ'ըսէր. եւ դատաստանական ատեաններու մէջ պէտք չէ առերեւոյթ նմանութիւններէ խաբուիլ: Հարկ է որ ամբաստանողը ցուցընէ թէ ան անձն ամբաստանելոյն տիրոջը հետ նոյն է: Ի՞նչպէս կրնայ ասիկայ գերեզմանէն ողջ ու անարատ երեսով ելլել, երբ որ շիրիմը զինքն ապականած երեսով իր ծոցն ընդունեցաւ:

Նոյն ատեն Պր. Գլոդոմիր Ֆրենուա իր պատմութիւնը պատմեց: Ամբաստանելոյն ըրած գողութիւնն իմացած ատենս, ըսաւ, անիկայ արդէն շատոնց աներեւոյթ եղած էր: Տեսայ որ զինքը ձեռք բերելու ամէն միջոցներս պարապի պիտի ելլեն: Կործանումս յայտնի աչքիս առջեւը տեսայ. ուստի եւ որոշեցի որ կենացս վերջ տամ, որպէս զի աս նախատինքը չկրեմ: Ժամն իրիկուան ինն էր. ետքէն սեղանիս վրայ գտնուած նամակն՝ անկէ քիչ մը յառաջ գրած լմընցուցած էի, ատրճանակս լեցուցի, բերնիս մօտեցուցի . . . . մէյ մ'ալ դուրս զարնուեցաւ: Ատրճանակը մէկդի դրի, դուռը բացի: Մարդ մը ներս մտաւ, եւ տեսայ որ մեռելաթաղն է: Թեւերուն տակը մեռած մարդու մարմին մ'ունէր, որն որ իմ բժիշկ եղբօրորդւոյս համար էր: Իսկզբան այնպէս երեւցաւ որ ինծի պատահիլն իրեն այնչափ հաճոյական չէ: Եղբօրորդիս աս դիակը քեզմէ ուղե՞ց, հարցուցի իրեն: Չէ, Պա՛րոն, պատասխանեց մեռելաթաղը. երբեմն երբեմն կրցած ատենս՝ իրեն կը բերեմ: Աստուծոյ սիրոյն համար կ'աղաչեմ՝ զիս մի մատնէք. ապա թէ ոչ՝ գործքս ու հացս կը կորսընցընեմ: Աս միջոցին միտքս մէկէն խորհուրդ մ'եկաւ, մեռելաթաղին երկու ոսկի տուի, ու դիակը խուցս տարի: Մեռեալը ճիշդ իմ ձեւս ունէր. ձկնորս մըն էր, զորն որ ընտանիքը քիչ ստակով վերը ըսուած վախճանին համար մեռելաթաղին ծախած էին: Զգեստները հանեցի, իմ զգեստներս իրեն հագցուցի, եւ լեցուած ատրճանակն երեսը պարպեցի, որով բոլորովին անծանօթ մէկը դարձաւ: Անկէ ետեւ ծպտեալ

զգեստով Գաղղիայի նաւ մը մտայ։ Ինչ որ կ'ենթադրէի, իրաք կատարուեցաւ։ Սատարս մահուանս լուրն առնելով, ինք զինքն ապահով կարծեց· չէր գիտեր որ ինք Ս· Մաւրիտիոս կղզւոյն վրայ անհոգ ապրած ժամանակ, ես Գաղղիա եռեւէ կիյնայի, իմանալու որ ստակս ուր դրած է։ Հիմայ ետ դարձայ, խաբէութիւնը յայտնելու եւ իմ ստացուածքս ետ պահանջելու համար։ Ասոր վրայ դատաստանը զՀոն Մուն ցկեանս բանտարգելութեան դատապարտեց։

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Այլեւայլ բնական երեւոյթներուն յուծումը։

Ջերմութեան ազդեցութիւնները։

Բ· Հաստատուն մարմնոյ դարձածումը։

418· Ջերմութիւնն օդէն ու ջրէն զատ՝ ուրիշ մարմիններն ալ կը տարածէ՞։ — Այո· ամէն մեզի ծանօթ մարմինները ջերմութեամբ կը տարածին։

419· Ի՞նչ պատճառի համար տակառագործը տակառին վրայ երկաթէ շրջանակ անցուցած ատեն, նոյնը հրաշէկ կ'ընէ։ — Ա· Վասն զի երկաթը ջերմութեամբ կը տարածի, ուստի եւ շրջանակն ալ հրաշէկ վիճակի մէջ աւելի կ'ընդարձակի, որով դիւրութեամբ կրնայ տակառին վրայ անցուիլ։ Բ· Որովհետեւ երկաթը ցրտութեամբ կ'ամփոփուի, ուստի եւ շրջանակն ալ պաղելէն ետեւ կը քաշուի, եւ տակառն աւելի զօրաւոր կը պնդէ (կը սեմէ)։

420· Ինչո՞ւ համար մէջը սաստիկ կրակ վառուող վառարանէն՝ շառաչելու նման ձայներ կը լսուին։ — Վասն զի վառարանը ջերմութեամբ կը տարածի, այնպէս որ վառարանին առանձին մասերն իրարու շփուելով կամ աղիւսներուն վրայ ճնշում ընելով՝ շառաչելու նման ձայն կը հանեն։

421· Ի՞նչ բանի համար վառարանը սաստիկ տաքնալէն ետեւ՝ նորէն պաղած ատեն, նոյնպէս շառաչելու ձայներ կը լսուին։ — Վասն զի կրակն անցնելէն ետեւ, վառարանը պաղելով կը քաշուի, որով վառարանին մասերը դարձեալ իրարու կը շփուին, եւ աղիւսներուն հետ ունեցած կապակցութիւններն կը խանգարի։

422· Ինչո՞ւ համար վառարանի մը վրայի շաղախն ու կիրը (կամ կաւը) շատ անգամ կը ճաքռտի ու կը թափի։ — Վասն զի մէջը կրակ վառուած ատեն, վառարանին երկաթի մասերն իրենց հետ կապակցութեան մէջ եղող աղիւսէ պատերէն աւելի կ'ընդարձակին, որով պատին աղիւսներն ու շաղախն իրենց տեղէն մէկդի կը հրեն· արդ կրակը մարելէն ետեւ՝ երկաթները դարձեալ կը քաշուին, իրենց առաջին վիճակը կը դառնան, իսկ շաղախը մշուած տեղը կը մնայ։

423· Ի՞նչ բանի համար շաղախը կը թափի վար կ'իյնայ։ — Վասն զի շաղախին ու վառարանին երկաթի մասերուն մէջ պարապ միջոց կը մնայ, որով շաղախն իր հաստատութիւնը կորսնցնելով՝ իր յատուկ ծանրութեամբը վար կ'իյնայ։

424· Ուրիշ ի՞նչ պատճառի համար շաղախը վար կիյնայ։ — Վասն զի կրակին ջերմութիւնը ստէպ ստէպ փոխուելով, վառարանին մեծութիւնն ալ կը փոխուի· ասոնք ընդարձակելուն ու ամփոփուելուն պատճառաւ շաղախը թոյլնալով՝ կը ճաքռտի վար կ'իյնայ։

425· Ի՞նչ պատճառի համար օդը տաք եղած ատեն ջերմաչափին մէջի սնդիկը վեր կ'ելլէ։ — Վասն զի ջերմութիւնը զսնդիկը կը տարածէ, որն որ հետեւաբար աւելի մեծ միջոց բռնելով, խողովակին մէջէն վեր կ'ելլէ։

426· Ի՞նչ բանի համար գաւաթը կը ճաքռտի երբ որ մէջը մէկէն տաք ջուր լեցնելու ըլլանք։ — Վասն զի գաւաթին մէջի դին, սաստիկ տաք ջրէն՝ դրսի դիէն աւելի շուտ կը տարածի։ Ասոնց անհաւասար տարածման պատճառաւ գաւաթը կը ճաքռտի։

427· Ինչո՞ւ համար գաւաթին արտաքին կողմը տաք ջրէն ներսի երեսին չափ չ'ընդարձակիր։ — Վասն զի գաւաթը գէշ հաղորդող է, ուստի եւ ներսի երեսին ջերմութիւնը դրսինին հաղորդուելէն յառաջ գաւաթը կը ճաքռտի։

428· Ի՞նչ պատճառի համար գաւաթը կը ճաքռտի երբ որ ներսի կողմը դրսինէն աւելի տաք կ'ըլլայ։ — Վասն զի գաւաթին ներսի կողմը կը տարածի, իսկ դրսի կողմը չտարածիր, որով իրարու հակառակ ազդող զօրութիւն մը յառաջ կուգայ, եւ ապակին կը ճաքռտի։

429· Ի՞նչու համար ջրոյ գաւաթի մը յատակը մարմնէն կը բաժնուի, երբ որ տաք վառարանի վրայ դնելու ըլլանք։ — Վասն զի ինչպէս ըսինք, ապակին գէշ հաղորդող ըլլալով, գաւաթը՝ տաքցած վառարանին ջերմութեամբն ամէն կողմանէ հաւասարապէս տաքնալէն յառաջ, յատակը միայն կը տաքնայ, եւ այսպէսով երկու մասերն իրարմէ կը բաժնուին։

Գ· Լո՞ծել կամ հալեցնել։

430· Լուծել կամ հալեցնել ըսելով ի՞նչ կ'իմացուի։ — Հաստատուն մարմնոյ մը՝ ջերմութեամբ հոսանուտ մարմնոյ փոխուիլը։ Այսպէս օրինակի աղագաւ, հաստատուն սառոյցը՝ արեգական ջերմութեամբը ջրոյ կը փոխուի։

431· Ի՞նչ բանի համար՝ սառոյցն արեւուն ջերմութեամբը կը հալի։ — Վասն զի արեւուն ջերմութիւնը՝ սառուցին մասունքներն այնչափ իրարմէ կը հեռացընէ, որ ձգողական զօրութիւններն կը կորսնցընեն, որով հաստատուն սառոյցը ծորելոյ կրնայ փոխուիլ։ (Տես թիւ 394։)

432· Ի՞նչ պատճառի համար մետաղները հրոյ տաքութեամբ կը հալին։ — Վասն զի ջերմութիւնն անոնց մասունքներն իրարմէ բաժնելով, ձգողական զօրութիւններն կը կորսընցընեն, որով եւ մետաղը դիւրաբեկ կրնայ լոյծ մարմնոյ փոխուիլ։

433· Ինչո՞ւ համար փայտն ալ մետաղի պէս չի հալիր։ — Վասն զի կրակին ջերմութեամբը փայտ՝ կաղի, ծխոյ ու մխոյի կը դառնայ, եւ աս զանազան մասունքներն իրարմէ կը բաժնուին։

Դ· Շոգիացում։

434· Շոգիացում ըսելով ի՞նչ կը հասկցուի։ — Հաստատուն կամ հեղուկ մարմնոյ մը շոգւոյ փոխուիլը· ինչպէս օրինակի աղագաւ ձիւնը կամ ջուրը արեւուն ջերմութեամբը շոգւոյ կը փոխուի։

435· Ի՞նչ բանի համար ջուրը կրակին ջերմութեամբը շոգւոյ կը փոխուի։ — Վասն զի կրակը ջրոյն մանր մասունքները շատ պզտիկ փշտիկներու կը բաժնէ, որոնք օդէն թեթեւ ըլլալով, իբրեւ շոգի ջրոյն վերին երեսէն կը հեռանան։

436· Ամպն ի՞նչ է։ — Երկրէս դուրս ելած եւ ըստ մասին օդոյ վերին գաւառներուն մէջ դարձեալ խտացած խոնաւութիւն։

437· Մշուշին եւ ամպին մէջ ի՞նչ տարբերութիւն կայ։ — Ամպն ու մեգն իրարմէ միայն մէկ նկատմամբ կը զանազանին· ամպերը բաւական բարձրութեամբ մեր վրայ կը ծածանին, իսկ մեգն երկրիս երեսը կը շոշափէ։

438· Ի՞նչ պատճառի համար ամպերն օդին մէջ կը ծածանին։ — Վասն զի շատ պզտիկ գնդակներէ (փշտիկներէ) կը կազմեալ, որոնք օդէն թեթեւ ըլլալով, օճառափրփուրի գնդակներու պէս օդին մէջ կը լողան կը ծածանին։

439· Ինչո՞ւ համար շոգին երբեմն ամպ կը կազմէ ու երբեմն իբրեւ մշուշ երկրիս վրայ կը կենայ։ — Ասիկայ օդին բարեխառնութենէն կախում ունի։ Երբ որ երկրիս երեսն օդին ստորին կարգերէն աւելի ջերմ կ'ըլլայ, ան ատեն երկրէս դուրս ելած շոգին (ցուրտ օդին միջոցովը խտանալով) մշուշի կը դառնայ· իսկ եթէ ընդհակառակն օդին ստորին կարգերն երկրէս աւելի տաք կ'ըլլան, շոգին օդին մէջէն վեր կը բարձրանայ ու ամպ կը կազմէ։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ԱՄԱՅԻ ԿՂՋԻՆ

Անգղիական նաւերուն ետ քաշուիլը՝ Գաղղիացւոց համար մեծ փառք էր. եւ Աշիլին քաջ պաշտօնակալներն ու աներկիւղ նաւաստիներն իրենց սրտին մէջ ասմխիթարութիւնն ունէին, որ ամէն մէկն իր պարտքը կատարեց, եւ հայրենեաց՝ իրենց յանձնած աւանդն ազատեց։

Երբ որ յարկին վրայ ամէն բան կարգի դրուեցաւ եւ պաշտօնակալներն իրենց քաջ նաւապետին չորս կողմը ժողվելով, զինքն ստացած պարծանքին վրայ շնորհաւորեցին, Իրմէնգուր սեպուհն ալ ամէն մէկուն քաջութիւնը գովելէն եւ շնորհակալ ըլլալէն ետեւ, հրամայեց որ զՓիլիպպոս առջեւը բերեն։ Խեղճ պատանին գոյնը նետած, արիւնաթաթախ, բայց հաստատուն կեցուածքով մը նաւապետին առջեւն ելաւ։

Ե՛րիտասարդ, ըսաւ իրեն նաւապետը, այսօր պարտքդ կատարեցիր։ Պէտք է որ քեզի շնորհակալ ըլլամ բարեկամիս Սէնդ-Ակ տեղապահին կեանքն երկու անգամ մահուընէ ազատելուդ համար։ Պատերազմին ժամանակը ցուցուցած քաջութեանդ վրայ ամենուն ըսածը զիս շատ ուրախացուց։ Յանցանքներդ կը ներեմ, ալ կրնաս սովորական գործքերդ կատարել. կը յուսամ որ այսօրուընէ սկսեալ՝ կարգաւորեալ վարմունքովդ այնպէս անուն կը հանես, ինչպէս որ մինչեւ հիմայ յամառութեամբդ ու անկարգ ընթացքովդ ըրած էիր։

Փիլիպպոս աչուընները դէպ ի նաւապետը դարձուց, եւ անոր երեսին վրայ արգահատութեան ու բարութեան նշաններ տեսնելով, սիրտը մեծապէս շարժեցաւ այսպիսի սիրալիր վարմունքէն, զորն որ իր թշնամւոյն մօրեղբօրմէն չէր կրնար յուսալ. ուստի եւ լալով՝ մինչեւ այն ատեն անպատշաճ կերպով վարուած ըլլալը խոստովանեցաւ, եւ խօսք տուաւ որ եթէ հարկ ըլլայ՝ արիւնն ալ յանձն կ՛առնութափել յառաջուան յանցանքները ջընջելու համար։

Ուրեմն, ըսաւ նաւապետը, թողութիւն խնդրէ Իսդէն կոմսէն՝ անոր ըրած թշնամանացդ համար, եւ ամէն բան կը մոռցուի, բաւական որ ասհիմայ դրած յառաջադրութեանդ վրայ միշտ հաստատուն կենաս։

Ծնկան վրայ ձեզմէ թողութիւն կը խնդրեմ, նաւապետս, պատասխանեց Փիլիպպոս, ձեզի պէս բարերար հրամանատարի մը դէմ ելլելուս եւ ձեր պաշտօնակալներէն մէկուն զարնելուս համար։ Բայց .... Իսդէն կոմսէն չեմ կրնար թողութիւն խնդրել. որովհետեւ նախ անիկայ զիս թշնամանեց, նոյն իսկ ասնաւը գալէս շատ յառաջ։

Կոմսը, որն որ մօրեղբօրը քովը կեցած էր, ասխօսքին՝ Փիլիպպոսին վրայ արհամարհողական հայեցուածք մ՛արձակեց, որուն՝ պատանւոյն աչուընքն ալ նոյն եղանակաւ պատասխան տուին։

Իսկ նաւապետը՝ սաստկութեամբ մը՝ Թէութիւն չեմ ուզեր, ըսաւ, պայման դնելը քեզի չ՛իյնար։ Ասկից ալ զատ՝ ի՞նչ բանի մէջ քեռորդիս կրնայ զքեզ թշնամանած ըլլալ։

— Ինք՝ թէ որ կ՛ուզէ, անձամբ կրնայ ձեզի ըսել։

Կ՛երեւայ թէ, կրկնեց սեպուհը, նաւ գալէդ յառաջ քու եւ քեռորդւոյս մէջ գժտութիւն մը մտած ըլլայ. բայց մինչեւ հիմայ բռնած գէշ ընթացքդ ասով չիկրնար արդարանալ։

Եթէ դուն պարտքդ կատարած ըլլայիր, ամէն մարդ հետդ քաղցրութեամբ եւ ըստ պատշաճի վարուած կ՛ըլլար։ Որչափ ալ զքեռորդիս սիրեմ, չէր կրնար ինծի՝ իմ ստորակարգեալներուս դէմ անիրաւութիւն մ՛ընել տալ։ .... Բայց ինչ որ է նէ, դնա վէրքերդ կապել տուր, եւ նայէ որ ասկէ վերջը վրադ գովութենէ զատ բան չլսեմ։

Փիլիպպոս մեծարանօք ու երախտագիտութեամբ նաւապետն ողջունելով՝ հեռացաւ։

ԳԼՈՒԽ Զ.

Հազիւ թէ վաճառականաց ցրուած նաւերը քովէ քով եկած միացած էին, Աշիլ նաւն ալ պատերազմին մէջ ընդունած վնասները նորոգած էր, մէյ մ՛ալ անանկ սոսկալի փոթորիկ մը փրթաւ, որ արդէն կէս մը խորտակած նաւը՝ բոլորովին քայքայելու վտանգի մէջ ինկաւ։

Կէս գիշերուան մօտ նաւն այնչափ ջուր առած էր, որ բոլոր նաւաստիները սկսան ջրհանները քաշելու զբաղիլ։ Կէս գիշերէն երկու ժամ վերջը հովը քիչ մը մեղմացաւ, որով ամէնքը սկսան սիրտ առնուլ. կը յուսային որ փոթորիկը շուտով կը դադրի։ Բայց քիչ մը ետքը առջինէն աւելի սաստկացաւ, եւ ասանգամ որոտումով, փայլակներով ու անձրեւով խառն էր։ Հովն ան աստիճանի սաստիկ էր, որ ստիպուեցան մեծ առագաստը ծալլել։ Նոյն վայրկենին ահագին հովի հարուած մը նաւը մէկ կողմը պառկեցուց։ Նաւն անշարժ կեցաւ, եւ անանկ կ՛երեւար որ ալ կարելի չէ ազատիլ։

Ջուրը նաւուն մէջ սաստիկ շուտութեամբ միշտ կը բարձրանար։ Նաւապետը հրամայեց որ մեծ կայմն ու առաջակողման կայմը կտրեն, յուսալով որ կրնայ ասեղանակաւ նաւն ուղղուիլ։ Առաջակողման կայմը տեղի տուաւ, առանց յուսացուած հետեւութիւնն ունենալու։ Մեծ կայմն ալ սոսկալի դղրդիւն հանելով ինկաւ, եւ տապալած ատեն՝ նաւուն երկու կողմնական կայմերուն վրայ իյնալով՝ զանոնք ալ առաւ մէկտեղ տարաւ։ Ստոյգ է՝ նաւը սաստիկ ուժգնութեամբ անմիջապէս շիտկուեցաւ. բայց այնպիսի ցնցմամբ մը, որ ջրհանները քաշելը խիստ դժուարցաւ։ Գրեթէ ամէն բան ու բոլոր գործիքները ջախջախած էին։

Կայմերուն կտրուելուն վրայ քառորդ մը չանցած, ղեկին բռնատեղը կոտրեցաւ, եւ նորոգելու զբաղած ատեննին՝ նոյն իսկ ղեկը բաժնուեցաւ ինկաւ։ Այսպէսով նաւուն վիճակն երթալով աւելի կը գէշնար, եւ քիչ մը ետքը վերջին աստիճանի յուսահատական եղաւ. որովհետեւ նաւուն յարկին տախտակամածներն ալ բացուեցան։

Նաւուն բոլոր պաշարը, պաքցամատը, խմելիքները, փայտն ու ածուխը, ամէն բան ապականած էր։ Բայց բարեբախտութեամբ կրցան ջրէն քանի մը շիշ գինի եւ շաքարօղի, քիչ մը ալիւր եւ երեք չորս տակառ անոյշ ջուր ազատել։ Ասփոքր օգնութիւնը զիրենք քիչ մը սփոփեց ու նաւաստեաց կեանքը պահեց։

Պաշտօնակալներն ու ջրհան քաշելու չզբաղող նաւաստիք, բոլոր գիշերը՝ նաւուն ամենէն աւելի վտանգաւոր վնասները նորոգելու ետեւէ ինկան։ Երկրորդ առտու անանկ երեւցաւ որ օդը պարզ ու խաղաղ պիտի ըլլայ. իրօք ալ այնպէս եղաւ. ուստի եւ նոր քաջասրտութիւն ստանալով՝ ամէնքն ալ սկսան իրենց ազատութեան աշխատիլ։

Աշիլ նաւը նոյն ատեն արտաքոյ կարգի տեսարան մը կ՛ընծայէր. առանց կայմի, առանց ղեկի նաւու անձեւ կմախ մըն էր, որն որ Ովկիանոսին անբաւ ընդարձակութեան վրայ կը տատանէր։ Նաւուն չորս կողմը տակառներ, ամէն տեսակ պաշար, ալեաց վրայ կը ծփային, եւ ծովուն երեսը պարաններով, նաւու կազմածքներով ու չուաններով ծածկուած էր։

Գիշերը չկոխած՝ կրցած էին յառաջակողման կայմը կանգնել ու նաւը կառավարելու համար մեքենայ մը դնել. այնպէս որ եթէ օդը չաւրուելու ըլլար, կրնային յոյս ունենալ Պրազիլիայի ճամբան նորէն մտնելու, ուսկից հովին բռնութիւնը զիրենք շատ հեռացուցած էր։

Ասվտանգաւոր ու աշխատալից ժամանակը՝ Իրմէնգուր սեպուհն ուրախութեամբ կը դիտէր որ Մերվիլ բոլորովին ուրիշ մարդ եղեր է. նոյն պատանին այնպիսի փութով ու քաջասրտութեամբ կը գործէր, որ ո՛չ դժուարութիւն ու ո՛չ աշխատանք կրնային զինքը վհատեցընել կամ ետ կեցընել։ Իսկ Փիլիպպոս նոր ոգի ու նոր ոյժ կ՛առնուր տեսնելով թէ ինչպէս նաւապետն իր վրայ քաղցրութեամբ ու հաճութեամբ կը նայի։

Բոլոր պաշտօնակալներն ալ զարմացած էին յամառ երիտասարդին այնպէս փոխուելուն վրայ։ Իր անցած վարմունքէն՝ ուրիշ բան մնացած չէր վրան, բաց ի Իսդէն կոմսին դէմ ունեցած ատելութենէն, որն որ միշտ իր հոգին կը տանջէր եւ յառաջուան պէս սաստիկ էր։ Ի վերայ այսր ամենայնի Կոմսին իրեն դէմ ըսած թշնամանական խօսքերուն պատասխան չէր տար։ Նաւապետին արդարութեան վրայ վստահացած՝ լռութեամբ կը համբերէր. բայց կ՛իմանար որ վրէժխնդրութեան բաղձանքը սրտին մէջ երթալով աւելի կը սաստկանայ։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԵՐԵՆԱ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ։ կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 18. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Անցեալ տարւան Լոնտոնի համաշխարհական արուեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն։

Ասս բաժնին ուրիշ զարմանալի բաներէն մէկն էին գիր շարելու մեքենաները, որոնք առաջին անգամ արուեստից տեսարանին մէջ կը տեսնուէին։ Ասոնք մարդկային ազգին մտաւորական կրթութեան նկատմամբ վերջին աստիճանի ծանրակշիռ գիւտ ըլլալուն, հարկ կը սեպենք քիչ մը մանրամասն ստորագրել։ Ամենեւին արուեստից ճիւղի մը մէջ մարդկային ձեռքը մեքենայով փոխանակուելու համար՝ այնչափ երկայն չսպասեց, ինչպէս տպագրութեան արուեստին մէջ։ Մինչեւ հիմայ հարկ էր որ ամէն մէկ գիրն իր խորշէն կամ ծակէն առնուէր, քովէ քով բերուէր, տպագրութիւնը լմընալէն ետեւ դարձեալ իր խորշը բաժնուէր։ Եթէ նոյն իսկ ասս բազմաջան ու տաժանելի աշխատութիւնը մարդկային հանճարը դարման մը գտնելու կը ստիպէր, ետքէն ասոր վրայ նաեւ ժողովրդեան ընթերցասիրութիւնն ալ աւելնալով՝ ժամանակին նուազութեան տեղը լեցընելու համար անհրաժեշտ հարկ մ'եղաւ մեքենայ մը հնարել, որն որ մարդուն ամէն պիտոյքը կարող ըլլայ լեցընել։ Զանազան փորձերէ ետեւ Սէօրէնսըն Տանիմարգացին 1851ին շարելու եւ ցրուելու մեքենայի մը օրինակն արուեստից տեսարանը հանդէս հանեց. սակայն վրան շատ կատարելագործուելու բաներ կային։

Անցեալ տարւան արուեստից տեսարանին մէջ երկու նոյնպիսի մեքենաներ տեսքի դրուած էին, որոնք ըստ էական մասանց Սէօրէնսընին շինածին հետ նոյն էին. միայն մէկ քանի առաւելութիւններ ընդունած էին։ Եունկ Անգղիացին երեք մեքենայ հանդէս հանած էր. այսինքն՝ շարելու, տողերը բաժնելու եւ գրերը ցրուելու։

Եունկին շարելու մեքենան ճիշդ դաշնամուրի (չիմպալօյի) ձեւ ունի, միայն ասս տարբերութեամբ որ ստեղունքները գրերով նշանակուած են։ Ստեղանց վրայ շիտակ նեղ խորշերով թիթեղէ կազմուած մը կայ, ամէն մէկ ստեղանց վրայ՝ մէյ մէկ խորշ, որոնք պատշաճ գրերով լեցուած կ'ըլլան։ Ստեղն մը զարնուելուն պէս, խորշէն գիր մը տակի խողովակին մէջ կ'իյնայ։ Բոլոր խողովակները հարթ երեսի վրայ կեցած են եւ երթալով կը միանան մէկ խողովակ կ'ըլլան։ Ասս գլխաւոր խողովակին մէջ ջրվէժի նման բացուածք մը կայ, ուսկից գիրը միայն շիտակ կրնայ անցնիլ։ Խողովակին ջրվէժին տակ եղող մասը կամաց կամաց յառաջ կը շարժի եւ շարուածով կը լեցուի։ Լեցուելուն պէս՝ նոյնը կ'առնուի եւ տեղն ուրիշ մը կը դրուի։ Եթէ քովը կեցողը միտ չդնէ, պզտիկ զանգակի մը ձայնը զինքը մտադիր կ'ընէ, որն որ միանգամայն շարողին ազդ կու տայ ստեղունքը զարնելէն դադրելու։

Երկրորդ մեքենան շարելու մեքենայէն հանուած երկայն գծի նման շարուածը տող տող բաժնելու աշխատութիւնը կը բառնայ։ Բուն մեքենան յղկուած շեղ երկաթէ տախտակ մըն է, որուն վրայ շրջանակ մը կայ, որն որ ըստ կամի կրնայ լայնցուիլ կամ նեղցուիլ։ Շրջանակին վերին մասը կրնայ դէպ ի ետեւ շարժուիլ, այնպէս որ երկաթէ տախտակին տակը կը կորսուի, եւ դէպ ի դուրս հանուիլ, որով նորէն մէջտեղը կ'երեւայ։ Ասս շարժական մասին վրայ շարուածքը հետզհետէ կը դրուի. ու ետքը դէպ ի վար ճնշելով, վրան կեցած կամ անոր յեցած գրերը՝ ճիշդ տողի մը համար հարկաւոր եղածին չափ վարի տախտակին վրայ կը սահին, որն որ երթալով ամբողջ երեսի մը հարկաւոր եղած շարուածքով կը լեցուի։

Ցրուիչ մեքենան մարդու բարձրութեամբ պզտիկ սեղան մըն է. ասոր վրայ ութը հատ երկաթէ ձողեր կան, որոնց մէջ շարուածքը հետզհետէ կը դրուի, ամէն մէկ ձողին մէջ մէյմէկ տող։ Ասս ութ երկաթէ ձողերուն առջեւը, հորիզոնական դրուած ութը դայտէ աքցաններ կան, զորոնք մեքենան յա-

ռաջ ու ետ կը մղէ։ Յառաջ մղուած ատեննին՝ ա-նոնցմէ ամէն մէկը երկաթէ ձողերուն մէջ գտնուած առաջին գիրը կը բռնէ, իսկ ետ դարձած ատեննին՝ պզտիկ փակաղակ մը վեր կ'ելլէ եւ աքցանին մէջէն գիրը հարուածով մը դուրս կը հանէ։ Աքցաննե-րուն ետեւ գացած միջոցին՝ երկաթէ ձողերուն մէջ գտնուած գրերը, գրի մը լայնութեամբ յառաջ կը մղուին, որպէս զի աքցաններուն նորէն դարձած ա-տենը՝ առաջին գիրը կարող ըլլան բռնել։

Իսկ փակաղակին հարուածովն աքցանէն ինկած գիրը, վրան բաց խորշի մը մէջ կ'իյնայ։ Ամ խոր-շերը՝ վերջ չունեցող ժապաւէնի մը վրայ հաստա-տուած են, որն որ միշտ հորիզոնական կերպով, այս-ինքն ուղիղ անկեան մը տակ, աքցաններուն շարժե-լովը յառաջ կ'երթայ։ Եթէ աքցանները հիւսիսի ու հարաւի մէջ կը շարժին, ան ատեն ժապաւէնը խոր-շերով մէկտեղ արեւելքէն արեւմուտք կամ արեւ-մտքէն արեւելք կը շարժի։ Ամէն մէկ գրին ծայրը մէկ կամ շատ կտրուածք կայ ու ամէն մէկ գիրը զատ զատ խորշի առջեւ։ Ամ խորշերը մէջը գտնուած գրերով դարձած ատեննին, տափարակ երկաթի մը տակէն կ'անցնին, որուն վրայ գրերուն կտրուածքին համաձայն զանազան ծակեր կան։ Ամ տախտակին վրայ արտաքոյ կարգի շուտութեամբ ստեղծուածներ կը շարժին, որոնց ամէն մէկուն տակը մէյմէկ պզտիկ ժա-նիք կայ։ Եթէ գիր մը այնպիսի շտկութեամբ երկաթէ տախտակին տակը կու գայ, որ գրին ձեւը ճիշդ տախտակին ծակին վրայ կ'իյնայ, ան ատեն ստե-ղծուածներուն տակն եղող ժանիքը ծակին մէջէն գիրը կը բռնէ, խորշէն դուրս կը հանէ ու շեղ խողովակի մը մէջ կը ձգէ։ Իսկ թէ որ գիրը ճիշդ ծակին վրայ չիգար, ան ատեն ժանիքը գիրը չիկրնար բռնել, եւ գիրը ճամբան կը շարունակէ մինչեւ որ ճիշդ ծակին առջեւը պատահի։ Խողովակին մէջ ինկած գրերը տեղ մը կը ժողվուին, ուսկից հանուելով՝ դարձեալ իրենց խորշերը կը դրուին։

Շինողին խօսքին նայելով՝ բանուոր մը շարելու մեքենայով մէկ ժամու մէջ 12—15000 n* կրնայ շարել. տող շինելու մեքենայով 4—6000 n, իսկ ցրուիչ մեքենայով երկու նորավարժ տղաք 14—18000 տիպ կրնան ցրուել։ Շարելու եւ տող շինելու մե-քենան ամէն տեսակ գրերու կրնան գործածուիլ. իսկ ցրուիչ մեքենան միայն պահանջուած կտրուածքն ունեցողներու համար։

Ութերորդ բաժնին երկայն տեսութենէն ետքը, կ'անցնինք իններորդ բաժնին, որուն մէջ են երկրա-գործութեան ու մշակութեան վերաբերեալ մեքենա-ներն ու կազմածները։ Նախընթաց բաժնէն ետքը, ամ բաժինը չէ թէ միայն ամենէն բազմաթիւն էր, այլ նաեւ ամենէն աւելի հանճարեղ բաներ ունէր։ Ասի-կայ առանձին կերպով Մեծին Բրիտանիայի մշակա-

* Շարողի մը գործքը հասարակօրէն n գրոյն բռնած մի-ջոցին համաձայն կը չափուի ու կը վճարուի։

կան մեքենաներուն համար կրնանք ըսել, որն որ ինչ-պէս ծանօթ բան է՝ ամ մասին մէջ ամէն երկիրներ-ուն գերազանց է ու բոլոր աշխարհքիս օրէնք կու տայ։ Ասկէ կրնանք ի բաց առնուլ միայն Հիւսիսային Ամերիկան, որն որ մշակութեան վերաբերեալ մեքե-նաներ եւ գործիքներ շինելու մէջ ինքնիշխան է. եւ երկրին ընդարձակութեան նայելով, իր հին մայ-րենի երկրէն աւելի մեծ գործունէութիւն կը ցուցընէ։ Միւս տէրութեանց մէջէն երրորդ կարգը կը բռնէ Գաղղիա, իսկ չորրորդը Գերմանիա. ետքինին եր-կրագործական մեքենաները տակաւին շատ անշուք տեսք ունին, եւ ըստ մասին կարօտութիւնն Անգղիայէն կը լեցընէ։ Ամ վերջին տէրութեան մշակական կաղ-մածները գրեթէ բոլոր աշխարհք կը խրկուին, բայց գլխաւոր ծախուելու տեղերն են՝ Բրիտանական գաղ-թականութիւնները, Ռուսաստան ու Դանուբեան իշ-խանութիւնները։ 1851ին ամ բաժնին մէջ անցեալ տարուընէ աւելի ցոյց հանդէս հանուած էր. ասոր վրայ պէտք ենք աւելցընել նաեւ որ նոյն ատեն գրե-թէ ամենայն ինչ իբրեւ նոր ու զարմանալի կը նկա-տուէր, ուր որ հիմայ շատ իրեր հասարակ բաներու կարգն անցած են։ Ի վերայ այսր ամենայնի արուես-տից ապարանքին արեւելեան կողման անմիջապէս կից շէնքը գրաւող մշակութեան ու երկրագործութեան մեքենաները թէ մեծայաղթ ու թէ հետաքրքրական էին։

Կարելի է նոր բաներու պակասութիւնը քիչ մը գոցելու համար, Անգղիայի հանդիսահաններն արտաքոյ կարգի առատութիւն ու պերճութիւն մը բանեցուցած էին։ Քանի մը գործապետներ իրենց մեքենաներուն համար առանձին տաճարներ շինած էին ու բոլոր կազմածներն ոսկեզօծուած, յղկուած, ներկուած ու մաքրուած էին, այնպէս որ շատ դժուար էր արտաքին փառաւորութեան մէջ բուն ներքին էութիւնն իմանալ։ Մինչեւ հիմայ ծանօթ եղած բո-լոր մշակական մեքենաներն ու գործիքները հոն ներ-կայացուած էին. սակայն գլխաւոր մտադրութիւն շար-ժողներն էին երկրագործական շոգւոյ կազմածները։

Շատ մը շոգւոյ արօրներ հանդէս հանուած էին, որոնցմէ միայն քիչերուն՝ հրապարակաւ փորձուելու պատիւը շնորհուեցաւ. սակայն անոնք ալ գոհացուցիչ արդիւնք մը յառաջ չբերին, կամ շատ նուազ գործք գործելով եւ կամ զանազան մասերուն կո-տրուելուն համար՝ շատ միջահատութիւններ պատճա-ռելով։ Ասկէ կ'երեւայ որ ան մեքենաներն ընդհա-նուր մուտք գտնելէն յառաջ, տակաւին կատարե-լագործուելու կարօտ են, թէպէտ եւ մինչեւ հիմայ հասած կատարելութենէն՝ ժամանակաւ յաջողելը տարակոյս չիվերցներ։ Ցորեն հնձելու մեքենաներուն մէջ գլխաւորաբար մեծ ջանք մը կը տեսնուի, որ է՝ մեքենային հետ մաքրելու կազմած մը կապակցել, որն որ մինչեւ հիմայ եղած փորձերով չկրցաւ յա-ջողիլ, կամ անոր համար որ շատ մանուածոյ են, եւ

կամ որ դիւրաւ կը կոտրին: Ասոնց մէջ ամենէն աղէկն իսկ՝ ան ատեն միայն գոհացուցիչ արդիւնք մը յառաջ կը բերէ, երբ որ ցորենը մեքենային բարձրութեամբն աճած կ՚ըլլայ: Իսկ հասարակ խոտ կտրելու մեքենաներն այնպիսի կատարելութեան հասած են, որ հիմայ ամէն կերպ գործածութեան կը յարմարին: Դրսի տէրութեանց երկրագործական մեքենաներէն խիստ քիչ ցոյց կար: Մասնաւոր հետաքրքրութիւն զարթոյց Աւստրալիայէն խրկուած հնձելու մեքենայ մը, որն որ կտրուած ցորենն անմիջապէս նաեւ կեղեւէն կը մաքրէր: Գաղղիա Անգղիայէն ետքը ամենէն աղէկ ներկայացուած էր. Գաղղիա գործանոցներ ունի, որոնք ընդարձակութեան կողմանէ Անգղիայիններուն դիմացը կրնան ելլել: Բեղգիա ալ ճարտար գործուած երկրագործական մեքենաներ խաւրած էր:

Տնտեսական ու ընտանեկան պիտոյից համար գործածուած մեքենաներուն մէջէն, ամենէն աւելի՝ լուալու, ողորկելու, հաց շաւղելու եւ կարագ շինելու մեքենաներ տեսքի հանուած էին: Շատ զարմանալի է աս մեքենաներուն Անգղիա գտած մեծ ընդունելութիւնը: Անհաւատալի բան կ՚երեւայ երբ որ մարդ լսէ, թէ մէկ մեքենապետի գործանոցը՝ 1860 եւ 61 տարիներուն մէջ 20,000էն աւելի լուալու, ողորկելու եւ այլն մեքենայ շիներ ու շաբաթը գրեթէ 200 հատ ծախեր է: Եւ որովհետեւ նոյն գործանոցն ասոնցմէ զատ նաեւ ուրիշ մեքենաներ ալ կը շինէ, ասկէ կրնայ մակաբերուիլ, նոյն գործատան ունեցած գործունէութիւնը: Օտարականներուն բոլորովին նոր բան մը կ՚երեւար երկաթին զանազան նորանոր բաներու գործածուիլը: Արուեստից տեսարանին մէջ երկաթէ ջերոցներու օրինակներ կը տեսնուէին, զորոնք հոն չտեսնողը՝ Լոնտոնի ամէն երեւելի պարտէզներուն մէջ կրնար տեսնել. բաց ասկէ՝ կային նաեւ արտաքոյ կարգի գեղեցիկ ու վարպետութեամբ շինուած վանդակներ, որոնց ամէն մէկ կտորը թղթի պէս կրնայ ծալլուիլ, սակայն եւ այնպէս հասարակ վանդակներէն աւելի դիմացկուն, ապահով ու աժան են:

Աս բաժնին մէջ կրնանք դասել նաեւ Ամերիկացւոց հնարած՝ կով կթելու մեքենան, որն որ վրան ըսուածին ու լսուածին չափ մեծ արդիւնք մը յառաջ չբերաւ: Աս մեքենան վերի կողմը գոց երկաթէ ամանն մըն է, որուն խփին վրայէն քաւչուգէ խողովակներ դուրս ցցուած են, որոնցմով կովուն ծիծերը կը բռնուին, եւ ջրհանի ու խողովակի մը միջոցով կթելը կը կատարուի: Սակայն Անգղիա նոյն մեքենայով եղած փորձերէն, Ամերիկացիներուն տուած տեղեկութեանց բոլորովին հակառակ՝ ցուցուեցաւ որ մեքենան հասարակ գործածութեան չիգար, հապա միայն կովը ծիծի հիւանդութիւն ունեցած ատեն կրնայ ծառայել:

ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

Իտալիայի համառօտ պատմութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Բ. ՄԻՋՈՑ

1815—1850

Թէպէտ եւ Լոմբարտեան – Վենետական թագաւորութեան մէջ յայտնի յեղափոխական փորձեր չեղան. բայց գաղտնի ընկերութիւններ այլ եւ այլ ծածուկ հնարքներ բանեցընելով, հոն ալ յեղափոխութիւն մը հանել կը ջանային: Ոստիկանութիւնն իր հսկողութիւնն ամէն դի աղէկ պահելով, վերջապէս (1821) գաղտնի ընկերութիւն մը գտաւ. բայց ինք վրայ հասնելէն առաջ անոր անդամներն ատեն ու հնարք գտնելով՝ այլ եւ այլ կողմեր փախան. միայն մէկ քանին ոստիկանութեան ձեռքն անցաւ: Ասոնց մէջ անուանի են Գոնֆալոնիէրի ու Սիլուիոյ Բելլիքոյ: Գոնֆալոնիէրին գաղտնի ընկերութեան գլուխներուն մէկն ըլլալուն՝ տէրութիւնն ամէն կերպով աշխատեցաւ որ իրմէ քանի մը կարեւոր գաղտնիք իմանայ, բայց կարելի չեղաւ: — Իսկ Սիլուիոյ Բելլիքոյ՝ միայն այլ եւ այլ բանաստեղծական գրուածներով Իտալիայի ազատութեան ու անկախութեան վրայ ունեցած արտաքոյ կարգի եռանդը յայտնի ըրած էր: Ասիկայ իր վերոյիշեալ ընկերովը խիստ բանտարգելութեամբ տառապելէն ետքը, մահուան դատապարտուեցաւ. բայց ետքէն մահուան պատիժը մշտնջենաւոր բանտարգելութեան փոխուելով, առաջ Վենետիկի մէջ ու ետքը Մորաւիայի Պռիւն քաղքին քովի բերդը բանտ դրուեցաւ: Հոն, տասը տարիի չափ ապրեցաւ ու 1830ին իր ազատութիւնն ընդունեցաւ:

Սիկիլիայի ու Սարդինայի յեղափոխութեանց ատենը Հռոմայի տէրութեան մէջ յայտնի ու նշանաւոր խռովութիւն մը չէր ելած: Յիրաւի նոյն յեղափոխական շփոթութիւնները (1820) սկսելէն քանի մը տարի առաջ Հռոմայի երկրին Մաչերադա քաղքին մէջ ապստամբութիւն մը ելած էր. բայց ան ալ շուտով զսպուած էր ու մեծ հետեւութիւն մը չէր ունեցած: Պիոս Է. քահանայապետը գաղղիական աքսորանքէն (1814) դառնալէն ետքը, եկեղեցւոյ տէրութեան խախտած կարգերը հաստատելու փոյթ տարաւ, աշխարհական կառավարութեան պաշտօնները կարգաւորեց, բոլոր երկիրը տասն՝ ութը նահանգներու կամ կուսակալութիւններու (Delegazioni) բաժնեց ու (1816) խօսք տուաւ կառավարութեան՝հին կարգերուն մէջ կարելի եղող փոփոխութիւններն ընելու: Աս քահանայապետը խորին ծերութեամբ (1823) վախճանելէն ետքը՝ Լեւոն ԺԲ. իրեն յաջորդելով՝ թէպէտ եւ աշխարհականաց քանի մը դատաստանական առաւելութիւն տուաւ, բայց եկեղեցականաց իշխանութիւնն ու ազդեցութիւնն աւելի եւս ընդարձակեց ու հաստատեց:

Խել մը ատենէ ի վեր Հռոմայի տէրութեան մէջ մեծ անհանգստութիւն ու հոգ կը պատճառէին բազմաթիւ խռովարար սրիկաներ (briganti), որոնց գլխաւոր տեղերն էին Հռոմայի երկիրները: Գաղղիացւոց ստորին Իտալիայի մէջ գտնուած ատենները ասս խռովարարները քիչ մը զսպուած էին. բայց քահանայապետական իշխանութիւնը նորէն հաստատուելէն ետքը՝ գլուխ վերցուցին ու գրեթէ առաջուընէ աւելի նեղութիւն կու տային: Ասոնցմէ զատ Գարպոնարիա ընկերութիւնն Իտալիայի մէջ հաստատ մնացած էր, եւ իր ծածուկ ժողովարանը կամ միութեան կենդրոնը՝ Հռոմայի երկրին մէջ էր:

Լեւոն ԺԲ. (1829. Մայ. 31.) մեռնելէն ետքը՝ իրեն յաջորդեց Պիոս Ը. որուն քահանայապետութեան ատենը շատ կարճ ըլլալով՝ քահանայապետական երկրին հանգստեան համար սկսած քանի մը օգտակար կարգաւորութիւններն անկատար մնացին: Իր մեռած ատենը (1830. Նոյ. 30.) երկրին մէջ, ինչպէս Իտալիայի ուրիշ կողմերն ալ յեղափոխական շարժմունքը յայտնի երեւալու սկսած էին: Օրէ օր չարագուշակ դէպքերը յաճախելով՝ մինչեւ նոր քահանայապետին ընտրութեան ատենը (1831. Փետր. 2.) յեղափոխական խմորումը վերջին աստիճանի հասաւ ու վերջապէս սաստկութեամբ դուրս ելաւ, ինչպէս ըստ կարգի պիտ՚որ պատմենք:

Իտալիայի միւս տէրութիւնները՝ 1821ին յեղափոխական շփոթութիւններն ու պատերազմները վերջանալէն ետքը՝ արտաքին խաղաղութեան ու հանդարտութեան մէջ էին: — Սարդինիայի տէրութիւնը ետքի (1821) խռովութեանց ատենն ու անկից առաջ կրած վնասները կամաց կամաց բժշկելու եւ ըստ կարի յաջողութեան հանգամանաց մէջ մտնելու կը ջանար: Կարոլոս Փելիքս թագաւորը (1831. Ապր. 27.) առանց արու զաւկի մեռնելով եւ Սարդինիայի թագաւորական ցեղին գլխաւոր կամ ուղիղ գծին մէջ անոր յաջորդ չգտնուելով, թագաւորութիւնը կողմնական գծին, այսինքն Գարինեան ազգատոհմին անցաւ, որմէ էր Կարոլոս Ալբերտոս (ծնեալ՝ 1798.) որ եւ ըստ կարգի (1831. Ապր. 27.) Սարդինիայի գահը նստաւ: Ասս իշխանը՝ ինչպէս յառաջ գրեցինք՝ իշխանութեան հասնելէն առաջ յեղափոխականաց հետ գրեթէ մի սիրտ մի հոգի էր, բայց իշխանութեան հասնելէն ետքը անոնց դէմ իր տէրութիւնն ապահովցընելու համար ամէն հնարքը կը բանեցընէր. միանգամայն իր տէրութիւնը կարգի դնելու եւ պայծառացընելու մտադիր կ՚ըլլար:

Նէապոլսոյ Փերդինանդոս Ա. (Դ.) թագաւորը (1825. Յունու. 3.) մեռնելով, իրեն յաջորդեց իր որդին Փրանկիսկոս Ա. որն որ իր հօրը կենդանութեան ժամանակէն կառավարութեան գործքերուն մէջ մտած էր, քանի մը տարի թագաւորեց ու (1830. Նոյ. 7.) մեռաւ: Իր աթոռը նստաւ իրեն որդին Փերդինանդոս Բ. (ծնեալ՝ 1810. Յունու. 12.), որն որ իր կառավարութիւնը սկսաւ՝ քաղաքային յանցաւորներուն ընդհանուր թողութիւն հրատարակելով, ու տէրութեան հին վէրքերը բժշկելու համար ըստ կարի օգտակար նորոգութիւններ ընելով: Նա եւ յօժարութիւն կը ցուցընէր սահմանադրական կառավարութեան կերպերը տէրութեան մէջ խոթելու. բայց ետքէն Տէրութեան խորհրդոյն գահերէցը (1834) յայտարարութիւն մը հանեց, որով կը ծանուցանէր՝ որ թագաւորը հաստատութեամբ միտքը դրած է՝ երկրին հին միապետական կարգին ու օրինաց միշտ հաւատարիմ մնալու: Թէպէտ թագաւորը գաւառներու մէջ ըրած ճամբորդութեանց ատենը ժողովրդեան ընդհանուր տրտունջները լսելով, անոնց դարման ընելու եռանդ կը ցուցընէր. սակայն մեծ պաշտօնեաները՝ ամէն վախն ու սպառնալիքը բանի տեղ չդնելով՝ թագաւորը կ՚արգելէին իր ուղածն ու իրաւացի դատածն ի գործ դնելու: Այսպէսով խեղճ թագաւորը ժողովրդեան ատելի կ՚ըլլար. իսկ անկարգութիւնք նոյն պաշտօնէից չարաչար վարմամբը կը շատնային ու ժողովրդեան տրտունջն ու տժգոհութիւնը օրէ օր կը սաստկանար:

Ինչպէս Սարդինիա ու Նէապոլիս՝ սոյնպէս եւ Իտալիայի մէկալ տէրութիւններն ասս ատենները (1821—1830) ամէն կերպով կը ջանային Գարպոնարիներն եւ ուրիշ ծածուկ ընկերութիւնները զսպելու, սակայն ասոնք իրենց յեղափոխական խորհուրդները տարածելու միշտ միջոցներ կը գտնէին: Դեռ ասոնք որոշ ու իրենց մէջ ընդհանուր ընդունուած նպատակ մը չսահմանած, Գաղղիայի մէջ Յուլիսի յեղափոխութիւնը փրթաւ (1830. Յուլ.): Երբ որ հոն ամէն բան յաջողեցաւ լմնցաւ ու նոր սահմանադրութիւնը հաստատուեցաւ, Իտալիայի յեղափոխականներն այլ եւ այլ կողմնակցութեանց կամ կարծեաց բաժնուելով՝ ոմանք կ՚ուզէին որ Իտալիա դաշնակցական կամ դաշնակցաց կառավարութիւն ունենայ, իսկ ուրիշ ոմանց փափագն ու ջանքն էր՝ բոլոր Իտալիա մի միայն տէրութիւն կամ թագաւորութիւն ընել: Սակայն ամէնքն ալ մէկ բանի մէջ միաբան էին՝ թէ մինչեւ ան ատեն Իտալիայի մէջ ըլլող կարգերն ու կառավարութիւնները պէտք է վերջացընել, բոլորովին փոխել: Ասոնք ասանկ խորհած ու աշխատած ատեննին՝ յոյսերնին բոլորովին նոր Գաղղիայի վրայ դրած էին. որովհետեւ սկզբան դեռ Գաղղիայի ժողովուրդը նոր կառավարութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն ունենալով՝ ռամկապետականք Իտալացւոց օգնելու յօժարութիւն կը ցուցընէին: Բայց կառավարութիւնը յայտնեց որ Գաղղիա անմիջամտութեան սկիզբը հաստատ պահել կ՚ուզէ: Սակայն ո՛չ ասս յայտարարութիւնն ու ո՛չ Աւստրիայի կայսրութեան հզօր զէնքերուն Բոյի եզերքը պատրաստ կենալը Իտալիայի յեղափոխականներուն սիրտը լքուցին, հապա Գաղղիայի ռամկապետականներէն յուսացուցիչ խոստումներ ընդունելով՝ յեղափոխութիւնը սկսելու եւ յաջողցընելու փորձերն ասդին անդին ի գործ դրին:

Քահանայապետական երկրին Ռոմանեայի գաւառներուն մէջ 1831 տարւոյն սկիզբները լուր տարածուեցաւ՝ որ Փրանկիսկոս Դ. Մոտենայի դուքսն Իտալիայի մէջ յեղափոխութեան ձեռնտու է: Նոյն դուքսը Գարպոնարիներուն գաղտնի խորհուրդներն իմանալու համար անոնց Կիւրոս Մենոդդի գլխաւորին, որն որ Մոտենայի ոստիկա-

նութեան դլխաւոր պաշտօնեան էր, քիչ մը ատենէ ի վեր մեծ սեր կը ցուցընէր ու կ'օգնէր։ Բայց (1831, փետր. 3.) գիշերանց՝ երբ որ յեղափոխականաց դլխաւորներէն քառասուն հոգիի չափ նոյն պաշտօնէին տան մէջ ժողվուած խորհուրդ կ'ընէին, դուքսը յանկարծակի տունը զինուորներով պաշարել տուաւ. թնդանօթներու գնդակները դռները բացին, եւ մէջիններէ՝ բռնուելով բանտ դրուելով՝ ամէն բան լմնցած կ'երեւար։

Երկրորդ օրը (փետր. 4.) Մոտենա լուր հասաւ՝ որ Պոլոնեայի մէջ ապստամբութիւնը սատկութեամբ փրթեր է։ Եւ յիրաւի Պոլոնեայի մէջ յեղափոխականք ժողովուրդը ոտք հանելու փորձ մ'ընելով՝ սկսածնին յաջողցուցին, ու քահանայապետական նուիրակը կամ կուսակալը Գլարելլի հրովարտակ մը հանելու ստիպուեցաւ, որով առժամանակեայ կառավարութեան կամ վարչութեան մը դրուիլն ու ազդային զօրաց գնդերու կազմուիլը կը հաստատէր։ Ապստամբութիւնն օրէ օր յառաջ երթալով, չէ թէ միայն բոլոր քահանայապետական երկրին մէջ՝ հապա նաեւ դրացի պզտիկ տերութիւններուն մէջ ալ տարածեցաւ, անանկ որ Մոտենայի դուքսն ու Բարմայի դքսուհին իրենց երկիրները թողուցին փախան։

Մինչեւ աս ապստամբութեան յայտնի դուրս ելլելու օրերուն մօտ դեռ քահանայապետական դահը նոր քահանայապետին ընտրութեան կը սպասէր։ Վերջապէս Հռոմայի մէջ պզտիկ ապստամբութիւն մը սկսելուն ձայնը տարածուած ատենը (1831, փետ. 2.) Կամալդուլեանց կարդին ընդհանուր առաջնորդ Մաւրոս Գաբրէլլարի կարդինալին քահանայապետ ընտրուիլն ու Գրիգոր ԺԶ. անուանիլը հրատարակուեցաւ։ Որովհետեւ դեռ յայտնի չէր թէ նոր քահանայապետն ինչ ընթացք պիտ'որ բռնէ, անոր համար պաշտօնատէրներն ապստամբներուն դէմ զօրաւոր միջոցներ չէին բանեցրներ։ Գորլի քաղաքին մէջ յեղափոխականք քանի մը արիւնհեղութեան փորձեր ընելու սկսան. բայց եղբը քաղաքացիք անոնց հետ միաբանելով՝ կռիւները դադրեցան։ Անդոնայի բերդին զինուորական հրամանատարը տեսնելով որ խել մը երիտասարդաց բազմութիւն դէպ ի բերդը կը դիմեն, առանց դիմադրութիւն ընելու բերդն անոնց յանձնեց։ Ուրիշ տեղեր զօրաց հրամանատարներն ապստամբաց դլուխն անցնելով անոնց առաջնորդ կ'ըլլային, Միայն Ռիեդի քաղաքը քահանայապետական կառավարութեան հաւատարիմ մնալով՝ իր դռները գոցեց ու ամէն ճգամբ ապստամբներուն դէմ կենալու պատրաստուեցաւ։ Բայց ապստամբներն ու յեղափոխականք այսպիսի փոքր հակառակութիւններէն չվախնալով, իրենց գործքերը յառաջ տանելու կ'աշխատէին։ Աս վախճանաւ (փետր. 26.) Պոլոնեայի մէջ մեծ ժողով մը գումարեցին, որն որ Հռոմայի տերութեան այլ եւ այլ նահանգները մէկ իշխանութեան տակ դրաւ, օրէնսդիր, դատաստանական կամ դատողական ու գործադիր իշխանութիւններն իրարմէ բաժնեց, ամէն մէկուն զատ զատ պաշտօնատէրներ կարդեց, Վիչինի փաստաբանը պաշտօնէից դլուխ անուանեց։

Գրիգոր ԺԶ. նոր քահանայապետն իր զօրքովը յեղափոխութիւնը վերջացընելու կարող չըլլալը հասկընալով՝ Գաղղիայի ու առաւելապէս Աւստրիայի օգնութեան վրայ իր բոլոր յոյսը հաստատեց։ Գաղղիա թէպէտ եւ մէկ կողմանէ իր օգնութիւնն անով կը ցուցընէր՝ որ Հռոմայի տերութեան յեղափոխականներուն պաշտպանութիւն չցուցընելէն ի զատ՝ անոնց պաշար խաբելն ալ կ'արդելէր. բայց ուրիշ կողմանէ Աւստրիայի տերութեան ալ ծանուցագիր տուաւ՝ որ կայսրը Հռոմայի երկիրներուն մէջ չեկրնար զօրքով իր օգնութիւնը բանեցընել։ Սակայն Աւստրիայի կայսրն աւելի քահանայապետական երկրին կարօտութեան միտ դնելով, նա եւ իր Իտալական դաւառներուն ապահովութիւնն ալ նկատելով, Գաղղիայի աղդարարութեան ու սպառնալեաց ականջ չդրաւ ու Իտալիայի մէջ ծնած յեղափոխութիւնը շուտով վերջացընելու փութաց։ Ուստի (փետր. 25.) 800 աւստրիացի զօրաց դունդ մը, որոնք Բիաչէնցայի բերդին պահպանութիւնը կ'ընէին, սկսան յառաջ քալել ու Բարմայի առաժամանակեայ (յեղափոխական) կառավարութեան՝ Ֆիրենցուոլայի քով ժողված սակաւաթիւ զօրաց վրայ հասան ու զանոնք ցրուեցին։ Երբ որ Ցուքքի զօրապետը, որն որ Մոտենայի յեղափոխականաց զօրքերուն հրամանատարն էր, Աւստրիացւոց մօտենալն իմացաւ, ետ քաշուելով Հռոմայի երկրին սահմանը հասաւ։ Հռոմայեցիք ալ քիչ մը ետքը զինքը բոլոր յեղափոխականաց բանակին հրամանատար ըրին, որուն մեծ մասն ազատակամ զինուորներ էին, քիչ մ'ալ կանոնաւոր զօրք. ճիաւոր զօրքը խիստ քիչ էր, իսկ թնդանօթ ամենեւին չունէին։

ԱՋԹԱՔԱՀԱՅԳԻԱՆԱՆ

Բերք։

Գ. ԿԵՆԴԱՆԻՔ։

Ինչպէս տնկոց, նոյնպէս կենդանեաց ալ, դէպ ի այրեցեալ գօտին երթալով՝ տեսակն աւելի մեծ, աւելի, աղբոր եւ շատ կ'ըլլայ, ուստի եւ ըսել է որ կենդանեաց ալ կատարեալ աճման մը հասնելու բուն տեղն է արեւադարձներու երկիրը։ Բայց Ամերիկան սակիր դուրս հանելու է. վասն զի հնոտեղաց այրեցեալ գօտւոյն տնկերն որչափ որ հին աշխարհ.քին նոյն կողման տնկերէն մեծ եւ առատ են, այնչափ ալ կենդանիները քիչ ու պզտիկ են, զորոնք հազիւ թէ հին աշխարհ.քին այրեցեալ գօտւոյն կենդանիներուն մէկ տեսակ նմանութիւնը կրնանք սեպել։ Իսկ ծովու վրայ դալով՝ բոլորովին տարբեր մտածելու է, այսինքն քանի որ այրեցեալ գօտիէն հեռանալով՝ դէպ ի բեւեռ կ'երթըցուի, այնչափ ալ ձկերն ու մէկալ ծովաբնակ արարածներն ընդհանրապէս կը շատնան, կը մեծնան եւ կատարելագոյն կազմութիւն կ'ունենան։ Կենդանիները թէպէտ տնկոց պէս աս կամ ան օդաբաժնին հետ այնպէս ճշդիւ կապուած չեն, այսու ամենայնիւ անոնք ալ որոշ սահմաններ ունին, որոնք ինչպէս տնկոց նոյնպէս կենդանեաց նկատմամբ ալ աւելի կ'որոշուին բարեխառնութեան նոյնութենէն քան թէ գօտւոյն մի եւ նոյն ըլլալէն։ Աս-

կից կը հետեւի որ մի եւ նոյն գօտւոյն կամ օդաբաժնին դանազան միջօրէականներուն տակ զանազան տեսակ կենդանիներ կրնան ըլլալ։ Միայն ցրտային գօտիներու միջօրէականներուն տակ եղած կենդանիներն իրարու շատ նման են։

Բնագատումները կենդանիները հինգ գլխաւոր դաս կը բաժնեն. Ա. Կաթնապոյ կենդանիներ. ասոնց գլուխը կան Կապկի տեսակներ, որոնց կաղմութիւնը մարդուս ամենէն աւելի մօտ է. Շղթիներ, Շոբոպոանիներ ու նաեւ Ծովային Կաթնապոյ կենդանիներ. Բ. Թռչուններ. Գ. Երկկենցաղ. Դ. Ձուկ. Ե. Մէջքի թէ ծովու թէ ցամաքի։ Բայց աշխարհագրական հայեցուածով՝ աւելի միտ կը դրուի կենդանեաց տարածման. անոր համար մենք ալ հոս այլեւայլ գօտիներու ներքեւ եղած կենդանիներուն վրայ համառօտ տեսութիւն մը կու տանք։

Այրեցեալ գօտւոյն մէջ երեւելի են կապիկները, որոնք ընդհանուր անուամբ Զեռոպոանի կամ Շորեէյեռանի կը կոչուին. եւ հասարակօրէն մեծ անտառներու մէջ ծառերու վրայ կ'ապրին. իրենց վերջին բնական սահմանը գրեթէ մինչեւ 35 աստիճան լայնութեան կը հասնի, անկից դուրս ալ կրնան դիմանալ, բայց չեն կրնար յառաջ գալ։ Ասոնցմէ Այծամարդ (Orang-outang) ու Սորաբնակ (Chimpanse) ըսուած տեսակները, մարդուս ամենէն աւելի նման են. ասոնց հասակը 5 ոտնաչափ կ'ըլլայ։ — Կապիկներու մէջ շատ զարմանալի տեսակներ կան։

Շղթէ թէպէտ բոլոր երկրիս վրայ կայ, բայց Ամերիկա արեւադարձներու տակ թէրրոռնէ (Vampyre) ըսուած ահագին տեսակ մը կայ, որն որ ձիերու, ջորիներու, էշերու, արջառներու, նաեւ մարդու ալ քնացած ատեն՝ արիւնը կը ծծէ. տեղ տեղ աս արիւնարբու շղթիկներն Եւրոպացւոց տարած բոլոր արջառը ջնջեցին։

Այրեցեալ գօտւոյն չորքոտանիներուն գլուխն ու բոլոր ցամաքային կենդանիներուն մեծն է՝ հղոր Փիղը, որուն հայրենիքն է Ասիա Հնդկաստանի մէջ եւ Ափրիկէ Սահարայի հարաւային կողմերը, հասարակածէն դրեթէ 25° — 30°։ Թէպէտ երկու տեղ ալ փիղն ընտանեցընելով՝ բեռնակիր դրաստի պէս կը գործածուի, բայց Ասիայինն աւելի հեզ է։ — Նմանապէս միայն Ասիայի Հընդկաստանի ու Ափրիկէի մէջ է ահագին Ռնգեղջիւր (ղէրկերդան) գազանը, բայց Ասիայինը մէկ եղջիւր ունի, անոր համար Խորենացին ալ Միեղջերու կ'անուանէ զանիկայ, իսկ Ափրիկէինը՝ կրկին։ — Գէրոյնի կամ Զիրաֆէի գազանը միայն Ափրիկէի գետերուն մէջն է, ասիկայ փղէն ետքը ամենէն մեծ կենդանին է։ Ասոր մէկ տեսակն ալ թէպէտ աւելի պզտիկկէ՝ հարաւային Ամերիկայի ու Հնդկաստանի կղզեաց գետերուն մէջ կը գտնուի ու կ'ըսուի Գէրոպէնտ (Tapir)։ Աս երեք վերեւի խարի չորքոտանիները գիշակեր գազան չեն։

Կապոռի տեսակները բուն ամէհի եւ դաժան գազաններ են, ինչպէս Առիւծ, վագր, յովազ, ինձ, յովազառիւծ, բորեան։ Ասոնց տեսակին թագաւորն է ահեղ ու սեղ Առիւծը, որն որ Ափրիկէ եւ արեւմտեան Ասիա կը գտնուի, բայց Ափրիկէինը շատ մեծ (մինչեւ 8 — 9 ոտնաչափ երկայն) կ'ըլլայ։ Առիւծն իր գազանութեան հետ շատ երախտագիտութիւն եւ վեհանձնութիւն մ'ալ ունի եւ կ'ընտանենայ։ Ասոր հակառակ վագրը՝ որուն բուն հայրենիքը Հնդկաստան է, միշտ իր վայրենութիւնն ու արիւնռուշտ դազանութիւնը կը պահէ, երախտագիտութիւն կամ գթութիւն երբեք չիգիտեր. եւ ուժով ալ գրեթէ ամէն գիշակեր գազանները կը գերազանցէ. ասիկայ մինչեւ 40° — 50° հիւսիսային լայնութեան կ'երթայ։ Բովանդակ Ափրիկէի մէջ վագր չկայ, այլ անոր տեղ կայ յովազ եւ ինձ, որոնք վագրին չափ ուժեղ չեն, եւ իրենց վրայի պիսակը կամ խայտուցը բոլորաձեւ է, ուր որ վագրինը շերտ շերտ է։ Իսկ Ամերիկայի մէջ աս կատուի տեսակ կենդանիները բուն չկան, այլ անոնց կարգը կը դրուի Եակոռ ըսուածը, որ գրեթէ հոնտեղաց վագրն է, եւ անոր պէս ալ վայրագ ու գիշախանձ, բայց վագրէն շատ պզտիկ է, եւ վրայի բծերն ալ օղաձեւ են. դարձեալ հոնտեղաց առիւծն է Բուռմա կամ Գուկուռ ըսուած գազանը, որն որ հաղիւ թէ Ափրիկէի առիւծին կէսին չափ կայ, եւ անոր ահեղ բաշը չունի. բայց ասիկայ արեւադարձներուն սահմանն անցնելով՝ Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ ալ կը գտնուի։

Այրեցեալ գօտւոյն յիշելու արժանի կենդանիներուն մէջ է Բէշ մշոյ (ՀԷԼ ԷԼԷՔԷ), որն որ Ափրիկէի ու Հնդկաստանի մէջ կ'ըլլայ։ Կատուէն քիչ մը մեծ է, եւ ետեւի ոտուրներուն մէջ բշտիկ մ'ունի, որմէ անուշահոտ մուշկ կ'ելլէ։ Անաբոռ կամ Ընձուղտ (ղիրաֆէ), որն որ մինչեւ 15 — 18 ոտնաչափ բարձրութիւն կ'ունենայ, հեզ ու գեղեցիկ կենդանի մը է, եւ Ափրիկէի մինչեւ 28° հարաւային լայնութեան կը գտնուի, եւ բուսական բերքով կ'ապրի։ — Վիր կամ Ցամոյր (ղաղէլ), որուն գեղեցիկ ու անոյշ աչուրներն առակ եղած են. ասիկայ, ինչպէս նաեւ Այծեամը (Daim, ճէյրան), արեւադարձներու երկրէն դուրս ալ կը գտնուին։ — Վաֆէրայի (Zèbre, ղէրա), որուն վրայ վագրի մորթին պէս շերտ շերտ խայտաբղէտ է, վայրենի իշու կամ պզտիկ ձիու մը կը նմանի, բայց այնչափ չ'ընտանենար։

Այրեցեալ գօտւոյն ներքեւը փղէն զատ ընտանի կենդանիներ են, Էշ ու Ջորի ու Յէ, որոնք բարեխառն գօտիներէն հոն տարուած կ'երեւան, բայց ամենէն աւելի Բակտրիկան (երկու սապատով) ուղտ եւ Տրոմէկ ուղտ (մէկ սապատով ուղտ). որն որ մանաւանդ ահագին անապատներուն մէկ կողմանէ մինչեւ մէկալ կողմն ալէկ կը դիմանայ, օգտակար ծառայութիւններ կ'ընէ, եւ ասոր համար ալ Անապատի նաւ կը կոչուի։ Սակայն բակտրիական ուղտն աւելի զօրաւոր է եւ ցրտին ալ կը դիմանայ։ Ամերիկա ինչպէս ուրիշ չորքոտանիներուն, նոյնպէս ուղտին ալ մէկ փոքր նմանութիւնը կայ, որ է Այծուղտ (Lama), որն որ սիրուն կենդանի մը է, սապատ չունի եւ չափաւոր ծառայութիւն ալ կ'ընէ. Ամերիկա գտնուած առեն միայն աս կենդանիներն էին, որ բեռնակիր դրաստի պէս կը գործածուէին. ձի եւ էշ հոն ծանօթ չէր։ Այծուղտին բուն առաջին տեսակն է Լեռնուղտ

(Guanaco), որմէ այծուղտն յառաջ եկած եւ ընտանեցած է։ իր զանազանութիւններն են Խաշնուղտ (Vicunna), Պէսակ այծուղտ (Mormoro) եւ Գարնուղտ (Pako)։ Ասոնցմէ զատ Ամերիկայի երեւելի չորքոտանիներն են Գօրէրէ (Armadille, Գօտեւոր կենդանի) եւ Յարէրէ (Le Paresseux, յամրուկ)։ Իսկ Աւստրալիայի սեպհական ու նշանաւոր կենդանին է Կանգուր ըսուածը, որուն ետեւի ոտուրները շատ երկայն է. անոր համար չի կրնար քալել, հապա ետեւի ոտուրներուն եւ մնանւանդ հատ ու զօրաւոր պոչին վրայ կռթնելով կը ցատքէ։ Այրեցեալ գօտւոյն մէջ քաղաքակիրթ սեպուած մարդու իրենց կաթովն ու մսովը սնունդ կու տան ուղտը, այծը, էշն ու դոմէշը. իսկ վայրենի մարդն ամէն կերպ կենդանեաց միսը կ'ուտէ։

Արեւադարձերու խոտոնները մեծութեան ու փետուրներու գոյնին գեղեցկութեան եւ պէսպիսութեան կողմանէ երեւելի են, բայց ընդհանրապէս բարեխառն գօտիներու թռչնոց ձայնին աղուորութիւնը չունին։ Ջայլեամ (Գէվէ գուղ), որն որ մինչեւ 8—10 ոտնաչափ բարձրութիւն կրնայ ունենալ, Ափրիկէի եւ Արաբիայի աւազուտ անապատներուն մէջ կ'ապրի։ Ասիկայ թռչուններուն ամենէն մեծն է, բայց ցամաքի (քալող) թռչուն է, ուստի եւ աղէկ կը վազէ, եւ լաւ մեծցած որ ըլլայ վրան երկու մարդ ալ ամենայն շուտութեամբ կրնայ տանիլ։ Ասոր մէկ քանի տեսակն ալ Ամերիկա ու Աւստրալիա կայ։ Ասկից ետքը Պասկոնտ (Condor) ըսուած անդղի (ագ պապայի) տեսակը՝ թռչուններուն ամենէն մեծն է, որն որ մէկ թեւէն մինչեւ մէկալին ծայրը 8—9 ոտնաչափ երկայնութիւն ունի. մարմինը հասարակ ոչխարի մը չափ կ'ըլլայ. ասիկայ Ամերիկայի Անդեան լերանց վրայ կը բնակի. իր կերակուրն է եղջերու, այծուղտ, ոչխար, հորթ, զրոնք շատ բարձրէն կը դիտէ, շանթի շուտութեամբ վար խոյանալով՝ մագիլներովը կը ճանկէ կը վերցընէ. նոյն իսկ պզտիկ տղաք ալ յափշտակելու տանելու կը յանդգնի. բայց չափահասներու վրայ չի դար։

Մնացեալն ուրիշ անգամ։

ԱՔԱՊ

Ցժգոն մարդն երդեք գոն ջ'ըլլար։

Անգամ մը ձկնորս մը կար, որուն անունը Տիւտէլտի էր, իսկ կնոջն անունը՝ Խապէլա։ Ասոնք այնպիսի պզտիկ ու ողորմելի տուն մը կը բնակէին, որ հազիւ խրճիթ կրնար ըսուիլ. իրենք ալ շատ խեղճութեամբ կ'ապրէին։

Հեղ մը Տիւտէլտի ձուկ մը բռնեց, որն որ իրեն ըսաւ. Զիս նորէն ջուրը ձգէ. քեզի կը խոստանամ որ ամէն բաղձանքդ կը կատարեմ. երբ որ բան մը կ'ուզես, եկուր զիս կանչէ, ես անմիջապէս կու գամ։ Հիմակ ալ բաղձանք մը ունիս նէ, յայտնէ։ Ձկնորսն իսկոյն շատ կը վախնար, վասն զի երբէք ձկան մը խօսիլը չէր լսած. բայց ետքը վախն անցնելով՝ ինք իրեն ըսաւ. Ի՞նչ միտս կ'ըլլայ՝ եթէ բան մը խնդրեմ։ Կինս շատ անգամ կը բաղձայ իշխանի մը պալատ ու իշխանուհւոյ մը զգեստներ ունենալ։ Ի՞նչ կ'ըլլայ՝ եթէ ես իշխան մ'ըլլամ, կինս՝ իշխանուհի մը, խրճիթս ալ՝ իշխանական ապարանք մը։ Ուստի աս բաղձանքը ձկան յայտնեց։ Ձուկն ալ պատասխան տուաւ. Տուն գնա. բաղձանքդ կատարուած է։ Երբ որ ձկնորսը տուն եկաւ, խրճիթը փառաւոր ապարանք մը դարձած էր կինն իշխանուհւոյ մը պէս շքեղ զգեստներ հագած՝ դիմացն ելաւ. ինքն ալ իշխանավայել հագուստներ գտաւ եւ անմիջապէս առաւ հագաւ։

Այսպէսով քանի մ'ամիս խիստ մեծ հաճութեամբ ապրեցան. խել մը ծառաներ ու աղախիններ իրենց կը ծառայէին. արկղնին ալ միշտ ստրկով լեցուն էր։ Բայց որովհետեւ ոչ ինք եւ ոչ կինը կրնային իշխանական անձանց պատշաճ եղած վայելչութեամբ վարուիլ, ուրիշ իշխաններն իրենց վրայ կը ծիծաղէին, մէկալ իշխանուհիներն ալ իր կինը Ձկնիշխանուհի կը կանչէին։ Ասոր վրայ սրտերնին շատ նեղանալով, անգամ մը Խապէլա երկանը զրուցեց. Ել, ծովեզը գնա, ձուկդ կանչէ եւ խնդրէ որ դուն՝ թագաւոր, ես ալ՝ թագուհի ըլլամ, ապա թէ ոչ՝ ցաւէս կը մեռնիմ։ Տիւտէլտի շուտ մը կնոջը կամքը կատարեց եւ ծովեզը երթալով՝ կանչեց. Զը'կնիկ ձրկնիկ, հոս եկուր։ — Անմիջապէս ձկնիկն երեւան ելաւ ու ըսաւ. Ի՞նչ կ'ուզես ինծմէ, իշխան։ — Կը բաղձամ թագաւոր ըլլալ, պատասխանեց Տիւտէլտի. վասն զի իշխան ըլլալիս օգուտ մը չ'ունիր, ուրիշ իշխաններն ու իշխանուհիները մեր վրայ կը ծիծաղին։ — Ձկնիկն իրեն ըսաւ. Եւ տուն գնա, բաղձանքդ կատարուած է։ — Երբ որ տուն հասաւ, տեսաւ որ ապարանքը թագաւորական պալատ մ'եղեր է. զինուորներ ու զօրապետներ շարուեր կեցեր են։ Բոլոր իշխաններն իր անցնելու առնը՝ յարգութեամբ բարեւ կու տային, խել մը իշխանուհիներ ալ նոր թագուհւոյն շորս կողմն առած՝ ամէն հրամանացը կը հնազանդէին։

Ան կերպով տարի մը աղէկ անցաւ։ Բայց ուրիշ թագաւորներ ու թագուհիներ ալ կային, որոնք իրենց չափ հարուստ ու զօրաւոր ըլլալէն զատ՝ միանգամայն իրենց ժողովուրդն աւելի աղէկ կը կառավարէին։ Ասանկով դարձեալ սրտնեղութիւնն ու նախանձը սկսաւ եւ Խապէլա թագուհին իր էրկանը զրուցեց. Թագուհի ըլլալս ինծի ի՞նչ օգուտ կ'ընէ։ Մէկալ թագուհիներն ալ ինծի չափ ու ինծմէ աւելի շքեղութիւն ունին եւ ինծի գէշ աչքով կը նային։ Ա՛լ աս կեանքէս ձանձրացած եմ. ել, ձկնիկիդ գնա եւ խնդրէ որ կայսր ըլլաս։ Տիւտէլտի հնազանդեցաւ, եւ ծովեզը երթալով՝ կանչեց. Զը'կնիկ, ձրկնիկ, դուրս ելիր։ Ձկնիկն անմիջապէս գլուխը ջրէն դուրս հանեց եւ հարցուց որ ի՞նչ կ'ուզէ։ Դարձեալ բանս աղէկ չ'երթար, պատասխան տուաւ Տիւտէլտի. ուրիշ թագաւորներն ու թագուհիները մեզի հետ անանկ կը վարուին, ինչպէս երբեմն իշխաններն ու իշխանուհիները. անոր համար կ'ուզեմ կայսր ըլլալ եւ բոլոր թագաւորներէն մեծ ու զօրաւոր։ — Բաղձանքդ կատարուած է, պատասխանեց ձկնիկը. տեղդ գնա. արդէն կայսր ես։ Ձկան ըսածին պէս ալ եղաւ։

Մեր նոր կայսրն ու կայսրուհին ամէն ուզածնին կ'ընէին, եւ բոլոր թագաւորներէն ու թագուհիներէն պատիւ ու յարգութիւն կ'ընդունէին։ Բայց նոյն վիճակին մէջն ալ երկայն ատեն առանց վշտաց չկրցան ապրիլ։ Անգամ մը կայսրուհին զբօսանքի երթալ կ'ուզեր. մէյ մ'ալ սաստիկ հով ու անձրեւ մը սկսաւ, որով ստիպուեցաւ տուն մնալ. ուրիշ անգամ մը խիստ նեղացուցիչ տաք կ'ընէր, որուն վրայ մեր կայսրուհւոյն սիրտը շատ նեղացաւ։ Ձմերուան պաղը շատ սաստիկ եղաւ եւ զինքը չարաչար կը նեղէր։ Ասոր համար էրկանը զրուցեց. Ա՛լ չեմ կրնար դիմանալ. տես ի՞նչ է օգին ձեռքէն կրածս, եթէ քիչ մ'ալ ասանկ յառաջ երթայ, ստուգիւ կը հիւանդնամ։ Ել, նորէն ծովափը գնա, ձկնիկէն խնդրէ որ կարենանք օգն ալ մեր ուզածին պէս փոխել։ Տիւտէլտի հնազանդեցաւ ու ձկնիկը կանչելով՝ կնոջն ու իր բաղձանքը յայտնեց։ Ան ատեն ձկնիկն այսպէս խօսեցաւ. Հա՛ հա՛, չըսե՞ս ուրեմն, որ Աստուած ըլլալ կ'ուզէք։ Ա՛լ ասոր իշխանութիւնս չի հասնիր։ Եւ որովհետեւ դուք որչափ աւելի բարձր կ'ելլէք, այնչափ ալ աւելի բարձրանալ կ'ուզէք եւ միշտ աւելի տժգոհ կ'ըլլաք, անոր համար լաւագոյն է որ առաջին վիճակնիդ դառնաք։ Մէյ մ'ալ փայլակ մը զարկաւ։ Տիւտէլտի ինք զինքն իր ձկնորսի զգեստովը գտաւ. եւ երբ որ տուն դարձաւ, կայսերական պալատին տեղ՝ իր հին խրճիթը տեսաւ, կինն ալ աղքատին զգեստով մէջը նստած։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

—

ԱՄԱՅԻ ԿՂՋԻՆ

—

Նաւին մէջիններուն գտնուած վտանգաւոր վիճակը՝ կարելի է ուրիշ բնաւորութիւն ունեցող անձանց սրտին մէջ ատելութեան եւ վրէժխնդրութեան հոգին մարած կ'ըլլար· բայց ասս երկուքին փոփոխ ատելութիւնն ան աստիճանի սաստիկ էր, որ իրենց սիրտը լեցընող թոյնը ջնջելու համար՝ աւելի մեծ դժբախտութիւններ հարկաւոր էին։

Դառնանք հիմայ նաւուն վիճակին։ Աշիլ նոյն ժամանակ գրեթէ հասարակածին վրայ էր։ Ջրոյ տակառները ջախջախած ու պաշարը վնասած կամ կորսուած էր. այնպէս որ թէպէտ եւ Նախախնամութիւնը զիրենք Պրազիլիայի ծովեզրը հասցընելու ալ ըլլար· սակայն եւ այնպէս պէտք էր որ նաւաստիք ճամբան արտաքոյ կարգի նեղութիւն կրէին ջրոյ պակասութենէն, որն որ ամէն տեղ արտաքոյ կարգի նեղութիւն կը պատճառէ, բայց մանաւանդ նոյն կիզիչ օդաբաժնին տակ անտանելի կ'ըլլայ։

Այսպիսի անձկութեանց մէջ հեռուանց ցամաք մը տեսնելով, կարծեցին որ ան կղզիներէն մէկն է, ուր Ափրիկէի հետ վաճառականութիւն ընող Բորդուկալցիք կայարաններ դրած են, իրենց նաւերուն պաշարը հոգալու համար։ Ասս կղզին, թէպէտ Ս· Հեղինէի ու Համբարձման կղզիներուն պէս ժայռերով ու հրաբխային լեռներով ծածկուած կ'երեւար, բայց կը յուսային որ հոնկից դէթ ջուր կարող ըլլան հոգալ, եթէ նաւաստիներէն սմանք այնպիսի ատեն նոյն անմատոյց եզրները մօտենալու յանդգնէին, որուն համար խիստ մեծ քաջութիւն հարկաւոր էր։ Ինչու որ թէպէտ հովը դադրած էր, բայց ալիքները սոսկալի էին, եւ ժայռերուն զարնուած ատեննին՝ սաստիկ բարձրութեան մը կը հասնէին, եւ արտաքոյ կարգի ուժգնութեամբ ետ կը դառնային։

Կարոլոս կոմսը, որն որ խիստ քաջասիրտ եւ ձեռներեց էր, այս վտանգը՝ սաստիկ ծարաւին պատճառած տանջանքէն վեր դասելով, առաջարկեց որ ինք մակուկով մը կղզին երթալու փորձ ընէ։ Նաւաստեաց մէջէն երեք հոգի ալ ուզեցին հետն երթալ· բայց հինգ հոգի հարկաւոր էր։ Վերջապէս կոմսը յանձն առնելով ղեկավարել, միայն մէկ հոգի կը պակսէր։ Փիլիպպոս ինք զինքն առաջարկեց։

Ան չէ, գոչեց Կոմսը՝ թշնամւոյն իրեն պէս ցուցուցած քաջասրտութեան չկարենալով տանիլ։ Բայց որովհետեւ անոր յանձն առած ծառայութիւնը հասարակաց բարւոյն համար էր, ակամայ ստիպուեցաւ զիջանիլ, եւ մակոյկն անմիջապէս ծով իջուցին։

Էրմենգուր սեպուհը, թէպէտ եւ շատ մեծ դժուարութիւն կը զգար անանկ պարագայից մէջ իր քաջ ու սիրելի քեռորդիէն բաժնուելու, այսու ամենայնիւ չուզեց զինքն իր ազնուական խորհուրդէն ետ կեցընել, նաւուն ըլլալու օգտին համար։

Երբ որ մակոյկը կղզւոյն մօտերը հասաւ, մէջիններն ալիքները տեսնելով՝ իմացան թէ ցամաք ելլելն ինչ աստիճանի վտանգաւոր բան է· ուստի եւ իրենց մէջէն ամենէն ծերն առաջարկեց որ ետ դառնան։ Կոմսը տեսնելով որ իր խնամոցը յանձնուած մարդիկներուն կենացը պատասխանատու է, չուզեց զանոնք մահուան վտանգի մէջ ձգել։ Ը՛նկերք, ըսաւ, եթէ ձեռք զարկած գործքերնիս գլուխ հանելն անկարելի բան կ'երեւայ ձեզի, զձեզ չեմ ուզեր ստիպել յառաջ տանելու. բայց թէ որ միայն իմ կեանքս բաւական ըլլար, յօժարութեամբ կը զոհէի ընկերներուս քիչ մը ջուր հոգալու համար։

Նաւաստիք իրենց հրամանատարին ըսած խօսքերէն նոր քաջալերութիւն առին. մէկալ կողմանէ ալ արդէն զգացած անտանելի ծարաւնին զիրենք աւելի եւս մղելով, վերջին ճիգ մ՛ալ ըրին, ցամաք մօտեցան ու տակառները դուրս հանեցին։

Շատ չանցաւ՝ առուակ մը գտան։ Ջուրը ժայռէ մը կը բխէր, որուն գագաթը փայտէ մեծ խաչ մը տնկուած էր. որմէ իմացան թէ իրենցմէ յառաջ հոն Եւրոպացի նաւաստիք մօտեցած են· բայց պահապան չտեսնելով, հետեւցուցին որ կղզւոյն վրայ նոյն ատեն մարդ չկար։

Երկիրը շատ ամայի եւ անբեր կ'երեւար. բայց չորս կողմը քիչ մը քննելէն ետքը՝ հովիտ մը գտան, որուն մէջ շատ մը հընդիկ ընկուզենի կար, զորոնք անտարակոյս բարերար նաւարկողներ տնկած էին։

Հնդիկ ընկոյզ քաղելը՝ դիւրին բան չէ· մեծ ճարտարութիւն պէտք է ծառին վրայ ելլելու, փրցընելու համար։ Բայց Փիլիպպոս՝ փայտ կոտրելու մտքով հետը կացին ու սղոց բերած ըլլալով, իր ընկերները ջուր լեցընելու զբաղած ատեն՝ նոյն գործիքներուն օգնութեամբն ու իր ճարտարութեամբը՝ մագլելով ծառերուն վրայ ելաւ, եւ քիչ ատենուան մէջ բաւական հնդիկ ընկոյզ ժողվեց, որոնք իր ընկերներուն գրեթէ ջրին չափ հաճելի պէտք էր որ ըլլային։

Կարոլոս կոմսը, որն որ ծովեզերք կեցած՝ մակուկին պահպանութիւն կ'ընէր, քիչ մը ետքը նաւաստիները կանչեց· Ը՛նկերք, ալ ճամբայ ելլենք, ըսաւ· հովը կը սաստկանայ· աճապարենք, ապա թէ ոչ՝ գիշերը չկոխած՝ չենք կրնար նաւը հասնիլ։

Նաւաստիները ջրոյ տակառներն ու ժողված պաշարնին մակոյկը դրին եւ սկսան ալեաց դէմ մեծ ճգամբ կռուիլ։ Հովը ծովեզերքէն կը փչէր եւ ամէն րոպէ կը սաստկանար։ Երկայն ժամանակ բոլոր զօրութեամբ աշխատելէն ետքը, ըրած ջանքերնին պարապի ելլելով, ահագին ալիք մը մակոյկն ու մէջի դժբախտ նաւաստիները տակն առաւ։

Նաւուն մէջ եղողներն ասս սոսկալի դէպքը տեսան· բայց մրրիկն իրենց նաւն ալ այնպիսի վիճակի մէջ դրած էր, որ չէին կրնար անոնց օգնութեան հասնիլ։ Հովը զիրենք սաստկութեամբ յառաջ կը մղէր, այնպէս որ քիչ մը ետքը կղզին աչքերնէն աներեւոյթ եղաւ։

Մակուկին մէջինները քիչ մը ժամանակ ալեաց դէմ կռուեցան։ Բայց հինգ հոգւոյ մէջէն՝ երեքը ծեր, եւ վերջին օրերուն անհնարին աշխատութենէն յոգնած ըլլալով, չկրցան երկայն ատեն ալեաց բռնութեան դէմ կռուիլ, եւ ընկղմեցան։ Փիլիպպոս ալեաց տակ աներեւոյթ եղաւ· իսկ Կարոլոս կոմսն երիտասարդ ու զօրաւոր ըլլալով, սաստիկ ջանքով՝ վերջապէս խիստ յոգնած եւ գրեթէ կիսամեռ՝ եզերք հասաւ։

Հոն քիչ մը հոգի առնելէն ետքը, վերը յիշուած ժայռին վրայ ելաւ եւ անկից սկսաւ նաւը դիտել, որն որ կատաղի հովէն կը մղուէր, ահագին ալիքներու վրայ կը ծփար· բոլոր նաւաստիք այն վտանգին մէջ իյնալու վրայ էին, որմէ ինք արտաքոյ կարգի բախտով մը ազատած էր։ Բովանդակ մտադրութիւնն իր սիրելի մօրեղբօրը վտանգալից վիճակէն գրաւուած ըլլալով, իր գտնուած դժբախտ վիճակը կը մոռնար. մինչեւ որ նաւն աչացը տեսութենէն կորսուելով, ինք զինքն առանձին գտաւ։

ԳԼՈՒԽ Է·

Կոմսը զարհուրելի խորհուրդներէ տկարացած, սկսաւ ահագին Ովկիանոսը նկատել, որուն վրայ գիշերուան տխուր քողը տարածուելու սկսած էր։ Ելաւ տեղ մը փնտռեց գիշերն անցընելու համար· եւ քիչ մը ետքը ժայռերու մէջ այրի նման խաւարին տեղ մը գտաւ· անմիջապէս հոն ապաւինեցաւ, որպէս զի ազատի սոսկալի ալեաց բռնութենէն, որոնց կատաղութիւնը՝ արեւուն մտնելէն վերջը՝ երթալով կը սաստկանար։

Քնանալու փորձ փորձեց, բայց անկարելի եղաւ· ալեաց բռնութեան հետ ժայռերուն դէմ կռուած ատեն ընդունած վէրքերը սաստիկ ցաւ կը պատճառէին։ Մէջ ընդ մէջ երբ որ փայլատակելով՝ Ովկիանոսին վրայ վայրկենական լուսաւորութիւն մը կը ծագէր, իր դժբախտ ընկերներն աչքին առջեւը կու գային, որոնց մեծ մասն անտարակոյս ալեաց ծոցը թաղուած էին։

Զինքն ազատող երկնից շնորհակալ ըլլալու տեղ՝ իր կոյր տրտմութեան մէջ կը բաղձար, որ իր ընկերացը հետ ալեաց տակ թաղուած կորսուած ըլլար։ Տեսնելով որ իր նմաններէն բոլորովին բաժնուած կեանք անցընելու, մարդկային ձայն մը չլսելու եւ այնպիսի ծաղիկ հասակի մէջ ժայռերու տակ տառապանաց կեանք մ՛անցընելու դատապարտուած է, ասս վիճակն իր աչքին այնպէս սարսափելի կ'երեւար, որ սկսաւ մտքին մէջ քննել՝ թէ ինչպիսի յանցանքով արդեօք ասանկ սոսկալի պատիժ մը կրելու արժանի եղած է։

Խղճմտանաց խայթը կը քնանայ երբեմն, բայց գրեթէ երբեք բոլորովին չիմեռնիր։ Ուստի եւ Կարոլոսին խղճմտանքն ալ նոյն ատեն արթննալով, իր աչքին առջեւը շատ մը յանցանքներ կը բերէր, որոնց վրայ յառաջագոյն՝ յաջողութեան մէջ գտնուած ժամանակները՝ երբեք մեծ մտադրութիւն ըրած չունէր։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ· ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ·

ՎԻԵՆՆԱ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ· ՄԻԱԲԱՆ·

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՐԻՊԱ

Տարեկան դինն է 10 ֆրանգ։ կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 19. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Անցեալ տարուան Լոնտոնի համաշխարհական արուեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն:

Ասս ամենէն յարմար կը սեպենք՝ ընդհանուր արուեստից տեսարանին հետ կապուած Պըդդէրսիի մասնական տեսարանը զննելու։ — Արուեստից տեսարանին համար կազմուած գործադիր մասնաժողովը՝ իսկզբանէ միտքը դրած էր ճարտարութեանց ու գեղեցիկ արուեստից տեսարանն ուրիշ մասնական տեսարաններով կարելի եղածին չափ ամբողջացընել, որպէս զի ասով մարդկային ազգին բովանդակ գործողութեան ճշմարիտ պատկերը կարող ըլլայ տեսնուիլ։ Ուստի եւ երկրագիտութեան ընկերութեան ընդարձակ սրահներուն մէջ՝ զանազան ծաղիկներու, բանջարեղէններու եւ ընդհանրապէս պարտէզի մէջ աճող բոյսերու տեսարաններ ներկայացուեցան։ Արուեստից ապարանքին երկրագործական բաժնին մեքենաներովն ու կազմածներովը՝ մշակութեան միայն մէկ մասը ներկայացուած էր, ուստի եւ հարկ էր կենդանաբուծութեան մասն ալ մէջն առնելով՝ նոյնն ամբողջացընել։ Ասս նպատակին համար երկրագիտութեան արքունական ընկերութիւնը Պըդդէրսիի մասնական տեսարանն որոշած էր։

Ասս տեսարանն իր սեռին մէջ մինչեւ հիմայ Անգղիա եղածներէն ամենէն մեծն էր. հանդիսատեսներու արտաքոյ կարգի բազմութիւն՝ գլխաւորաբար Գաղղիացիք եկած էին. կարգաւորութիւնը գեղազանց եւ հանդիսահաններուն թիւը յուսացուածէն աւելի։ Սակայն դժբախտութեամբ հանդիսահաններուն մեծ մասը տեղացիներն էին, այնպէս որ ընդհանուր տեսարանի նկարագիրը բոլորովին կը պակսէր։ Եթէ Գաղղիա ու Հելուետիա քանի մը ընտիր կենդանիներ խաւրած չըլլային, տեսարանը պարզ անգղիական կրնար ըսուիլ։

Գրեթէ երեքհարիւր գործապետներէ տեսքի հանուած 5000 երկրագործական մեքենաներուն ու կազմածներուն մէջ նոր բաներ չկային, եղածներն արուեստից տեսարանին մէջիններուն հետ նոյն էին, միայն մէկ քանի առաւելութիւններ ընդունած էին։ Ի վերայ այսր ամենայնի տասնուվեց երկայն կարգերու մէջ շարուած երկրագործական ու տնտեսական մեքենաներն արուեստաւորին համար շատ տեսնելու արժանի եւ հետաքրքրական բաներ ունէին. բայց մեքենաներուն հանած դժոխային շառաչիւնն ու շոգիէն տաքցած միջոցին սաստիկ ջերմութիւնը՝ ան ամէնքը հոնկից կը հեռացընէր, որոնք մասնաւոր արուեստական շահու մը համար հոն չէին եկած։ Առանձին զատուած տեղւոյ մը մէջ դրուած էին, ասդին անդին փոխադրուող կամ տեղաշարժ [1] մեքենաները, որոնց քով անմիջապէս կեցած էին անոնցմով բանող զանազան մեքենաները։

Սակայն Պըդդէրսիի տեսարանին բուն մտադրութեան արժանի մասը կը կազմէին կենդանիները։ Գաղղիայի ու Գերմանիայի ամենէն շքեղ տեսարաններն ասոր հետ եւ ոչ հեռուանց կրնային համեմատուիլ։ Մտածէ մարդ որ գրեթէ 2000 կենդանի տեսքի հանուած էին, որոնց մէջ շատերէն՝ ինչպէս ոչխարներէն ու խոզերէն՝ քանի մը հատ միայն խաւրուած էին։ Կենդանեաց տեսարանին ամբողջութեան ու փառաւորութեան շատ նպաստեց ան պարագան, որ Անգղիայի երկու գլխաւոր մշակական ընկերութիւնները, այսինքն Անգղիայի արքունական եւ Սկովտիայի երկրագործական ընկերութիւններն իրարու հետ միացած էին։ Նոյն իսկ Անգղիացիք ասով յաջողցուցած բաներնուն վրայ կը պարծէին, եւ մանաւանդ անոր համար որ բոլոր միւս ազգերը կը խոստովանէին թէ այսպիսի բան մը չեն կրնար ընել։

[1] Տեղաշարժ (locomobile) կ'ըսուին ան շոգեշարժ մեքենաները, որոնք՝ սովորաբար տեղ մը հաստատուած նոյնպիսի մեքենաներուն հակառակ, կրնան տեղէ տեղ փոխադրուիլ, շարժական են. իսկ Վայրաշարժ (locomotive) կ'ըսուին ան շոգեշարժ մեքենաները, որոնք ուրիշ առարկաները (կառքերը) տեղէ տեղ կը շարժեն։

Եղջերաւոր անասուններուն մէջէն, գլխաւորաբար կարճ եղջերաւոր դասն օտարականաց մտադրութիւնը գրաւեց։ Իրօք ալ այնպիսի գեղեցիկ կենդանիներ կային, որ մարդ ուրիշ տեղ չէր կրնար տեսնել. ինչպէս են հասարակ կովու չափ հորթեր. այնպէս դէր կովեր, որ մարդ տեսած ատեն՝ չէր կրնար իմանալ որ ոսկր ունին՝ թէ չունին. երկու տարեան ցլեր 250 սդերլինով ծախուեցան։ Բոլոր Անգղիայի արջառներուն վրայ կ'երեւայ քիչ ժամանակուան մէջ առատ մսով ու ճարպով եւ քիչ ոսկրով կենդանիներ յառաջ բերելու ջանքը։ Ոչխարներու մէջ ալ տեսնելու արժանի շատ բաներ կային, չէ թէ այնչափ բուրդին, որչափ մսին ու ճարպին նկատմամբ։ Աս կողմանէ իրօք ալ հրաշալի բաներ յառաջ բերած էին, այնպէս որ հանդիսատեսները կարելի է իրենց կենացը մէջ այնպիսի կենդանիներ տեսած չէին։ Գերմանիայի ոչխարներն ասոնց համեմատութեամբ շատ վատ ու անշուք տեսք ունէին, սակայն եւ այնպէս իրենց բուրդին համար մեծ ընդունելութիւն գտան։

Թէ Պըդդէրսիի տեսարանը մեծայաղթ էր, տեսնողներէն ոչ ոք կրնայ ուրանալ. սակայն շատ Անգղիացի հողատէրներ գտնուեցան, որոնք հաստատեցին թէ հասարակ տարեկան տօնավաճառի մը ժամանակ մարդ աւելի բան կրնայ սորվիլ։ Հոս գլխաւորաբար հանդարտութիւն ու ժամանակ կը պակսէր։ Այսու ամենայնիւ համարձակութեամբ կրնանք ըսել որ Պըդդէրսիի տեսարանը ցուցուց թէ Անգղիացիք կենդանաբուծութեան մէջ ստացած պարծանքներնուն արժանի են եւ նոյնը կրնան պահել։

Մեր տնտեսական արշաւանքէն ետ դառնալով, որմէ յուսանք որ ընթերցողը նոր ծանօթութիւններ ստացած ըլլայ, կը մտնենք տասներորդ բաժինը, որն որ հանճարագիտութեան, ճարտարապետութեան ու շինուածոց վերաբերեալ գիւտերն ու կազմածները կը բովանդակէ։ Աս բաժնին գլխաւոր մտադրութեան արժանի բաներն են զանազան ճարտարապետական զարդերն ու բազմաթիւ կամրջի օրինակները։ Աս վերջիններուն մէջ ներկայ դարուս ճարտարապետութեան հրաշալի ցոյցերը կային։ Այսպէս օրինակի աղագաւ Բրուսիական վաճառականութեան պաշտօնարանը Տիրշաու քաղաքին քով Վայքսէլ գետին վրայ ձգուած կամրջին մէկ մասին օրինակը խաւրած էր, որուն ամբողջ երկայնութիւնը 2668 ոտք է, հինգ կամարի վրայ հաստատուած, որոնց իւրաքանչիւրին բացուածքը 386ական ոտք է։ Ասկէ աւելի մեծ հետաքրքրութիւն զարթոյց Մայնցի քով Ռենոս գետին վրայ ձգուած երկաթուղոյ կամրջին օրինակը, որն որ աշխարհքիս ամենէն մեծն է, վասն զի 3375 ոտք երկայնութիւն ունի։ Անգղիայի ամենէն երեւելի հանճարագէտները ստիպուեցան մինչեւ հիմայ շինուած բոլոր կամուրջներուն մէջ առաջին տեղն ասոր տալ։ Գաղղիայի վաճառականութեան պաշտօնարանն ալ, Նաբոլէոն Գ.ին ժամանակը Փարիզի մէջ տէրութեան ծախքովը շինուած հրաշալի շէնքերուն գծագրութիւնն ու օրինակը տեսքի հանած էր։

Մէկալ բաներուն մէջէն յիշուելու արժանի է, կռանուած երկաթէ շինուած լուսատու աշտարակի մը օրինակը, զոր որ Գաղղիայի տէրութիւնը նոր Գալէտոնիայի համար շինել տուած է։ Բոլորովին նոր բաներէն մէկն էր Վիէննացի Վինէվարդէր գործապետին ղեկով օծուած երկաթի թիթեղէ շինած հաշուեսեղանը (comptoir), որն որ կրակի ու բացուելու վտանգէ բոլորովին ազատ է։ Ասկէ զատ աս բաժնէն կը յիշատակենք Պերլինցի Վայմար փոքրագրողին թափծու մարմրը. զանազան արուեստական քարերը, որոնցմէ Գաղղիա ամենէն աւելի ցոյց հանդէս հանած էր։ Զարդու պատկանած ճարտարապետական իրերուն մէջ, ամենէն աւելի աչքի կը զարնէին Ռուսի կայսեր՝ յասպիս քարէ ստեղնաւոր աշտանակները, անօթներն ու սիւները։ Զանազան ճարտար գործուած ջրասոյզ զանգակներ ու կազմածներ կը տեսնուէին անգղիական բաժնին մէջ։

Մետասաներորդ բաժինը մտած ատեն, մարդ կը կարծէ որ յանկարծ խաղաղական դաշտէն պատերազմի ասպարէզը փոխադրուեր է։ Աս բաժինը կարծես թէ ճարտարութեանց խաղաղական յառաջադիմութեան հեգնիչն էր, վասն զի ան ամէն կործանիչ ու սպանիչ մեքենաները կը բովանդակէր, զորոնք մարդկային միտքը հնարած է՝ արուեստից պտուղներն ու զանոնք յառաջ բերողները ջնջելու համար։ Աս բաժնին մէջ ներկայացուած էր բովանդակ պատերազմական սպառազինութիւնը, ինչպէս են թուր, հրազէն, թնդանօթ ու ռազմամթերք։ Գերմանիա աս մասին մէջ այնչափ աղէկ ներկայացուած չէր, նոր գիւտերու օրինակները խիստ քիչ էին։ Ասոնց մէջէն կը յիշատակենք պատրուգաւոր երկփող հրացան մը. Կաշդայնկէր Թիրոլցւոյն հրազէններու հաւաքածոյքը, որուն մէջ հրազէն մը կար, որն որ միայն ցուցամատին գործակցութեամբն ինք իրմէ կը լեցուէր, ատրճանակ մը՝ որով մէկ ժամու մէջ 200 անգամ կրնայ նետուիլ. լերան թնդանօթի մը օրինակը, որն որ ետեւի կողմանէ կը լեցուէր։ Նոյնպէս մեծ ընդունելութիւն գտան թափծու պողպատէ թնդանօթները։ Վեց հատ զանազան մեծութեամբ նոյն տեսակ թնդանօթներ հանդէս հանուած էին, որոնցմէ ամենէն մեծին ծակը 9 մատ տրամագիծ ունէր եւ 16,000 լիտր կը կշռէր։ Ուրիշ տասուերկու լիտրնոց թափծու պողպատէ թընդանօթ մը Մայնցի Քաւֆման հանճարագէտը հանդէս հանած էր։ Բեղգիայի զէնքերն ալ իրենց հին ժամանակ ունեցած պարծանքը պահեցին։ Գաղղիա ալ ռազմագիտութեան շքեղ օրինակներ հանդէս հանած էր, որոնց մէջ ամենէն մեծ ընդունելութիւն գտաւ Փարիզցի Լըբաժին ժողովածոյքը։ Իտալական զէնքերն ալ ցուցուցին որ իրենց մէջ զէնք շինելու

արուեստն երթալով կատարելագործուելու վրայ է. Ռաւէննացի Թոսգի անուն հանճարագէտին հրացանը, որով 60 անգամ կրնար նետուիլ, իբրեւ զարմանալիք կը նկատուէր:

Ասոնցմէ աւելի հանդիսատեսաց աչքը կը զօշոտէին օտար ազգաց զէնքերը, որոնք աշխարհքիս ամէն կողմերէն խաւրուած էին: Զարդի ու վարպետ գործուածքին մէջ զամէնը կը գերազանցէին արեւելեան Հնդկաստանէն խրկուածները: Ասոնց մէջ կային ոսկւով, գոհարներով ու արծնապակով զարդարուած հրացաններ, ծուռ սրեր, լայն շեղբերով թրեր, երկայն դաշոյններ. իսկ դանակ ու ատրճանակ անհամար: Ասոնց հետ մէկտեղ դրուած էին նաեւ նոր Սէէլանտէն ու Ափրիկէէն խրկուած զէնքերը, պատերազմական զգեստներ ու սպառազինութիւններ:

Անգղիա իր բովանդակ պատերազմական հրաշէններուն օրինակը հանդէս հանած էր, որուն մէջ մարդ մէկ հայեցուածքով կրնար տեսնել հրաշէն շինելու արուեստին մէջ Անգղիացւոց ունեցած բարձր կատարելութիւնը: Ամենէն աւելի մեծ մտադրութեամբ կը զննուէին Արմնգրընկին թնդանօթները, որոնց խողովակը նախ ոլորուած ու ետքէն ծակուած է: Շատ զարմանալի էին նոյն թնդանօթներով եղած փորձերը, որոնք իրենց աղդեցութիւնը ցուցուցին նոյն իսկ քանի մը մատ լայն երկաթէ տախտակներու վրայ, որոնցմով հիմայ նաւերը պատելու սկսած են: Սակայն առանձին աս մասին մէջ ակներեւ տեսնուեցաւ, որ արուեստից տեսարաններն ամէն անգամ երկրի մը արուեստականութեան ճշմարիտ պատկերը չեն ներկայացրներ. ապա թէ ոչ՝ վանեայ ապարանքին վկայութեան համաձայն, բոլոր մէկալ տերութիւնները ռազմագիտութեան մէջ Անգղիայէն շատ վար կը մնան:

ԱՆՔԱՐ ՀԱՆԳԱՊԱՏ

Բերք:

Գ. ԿԵՆԴԱՆԻՔ:

(ՎԵՐՋ:)

Գեղեցկութեան կողմանէ երեւելի է Սէրամբէ, որն որ բուն Հնդկաստանցի է. Ափրիկեցի Դրոֆոֆահ-ը, որուն պերճ ու շքեղ փետուրները թագաւորաց զարդ կ'ըլլայ. Պապկայ (ֆոֆոլոն) որն որ 200 տեսակէն աւելի գեղեցկափետուր տեսակներ ունի, մարդու ձայնը կրնայ նմանցընել, եւ իր բուն հայրենիքն է արեւադարձի երկիրները թէ Ամերիկայի եւ թէ Ափրիկէի, Ասիայի ու Աւստրալիայի մէջ: — Ռոկիֆոսեան, որն որ Ճենաստանի բնիկ է. քաղցրախօս Դեղյանիկը (ֆանարեա), որուն տեղն է Կանարեան կղզիներու վրայ, բայց 16երորդ դարէն ետքը շատ կողմեր եւ մինչեւ Ռուսաստան տարածեցաւ ու բարեխառն գօտիներու ալ վարժեցաւ: Տրուֆլը կամ ինչպէս Գաղղիացիք կ'անուանեն Ճանֆահ-(Oiseau-mouche), որն որ 70էն աւելի տեսակ ունի, եւ թռչուններուն խիստ պզտիկն է. ամենէն պզտիկ տեսակը կտուցէն մինչեւ պոչին ծայրը $1^1/_2$ մատնաչափ երկայն է եւ 20 դարեհատ կը կշռէ: Իր բուն հայրենիքն է Ամերիկա, գոյնզգոյն փետուրներուն գեղեցկութիւնը մարդը կը զմայլեցընէ. Ամերիկացւոց կանայք ասիկայ մէջը պարպելէն ետքը կը չորցընեն ու գինդի պէս ականջներէն կը կախեն: Ճանճահաւին վրայ քիչ մը շատկեկ աւաղ նետելով կամ հրացանի մէջ աւաղ դնելով ու զարնելով՝ կ'իյնայ կը բռնուի: — Հնդկահաւ (Հինդրնաֆ-ղոն) ալ բուն Ամերիկայի կենդանի է:

Բազմաթիւ երկակենցաղներն վիթխարի մարմնով ու ոմանք ալ թունաւոր են արեւադարձներու տակ: Կոկոդրիլոս կամ Տիոեռ (Ռիմֆահ) դիշատիչ դազանը, որմէ մարդն ալ ապահով չէ. ասիկայ այրեցած գօտւոյն գետերուն մէջ կ'ըլլայ, Ափրիկէինը ամենէն մեծն է, դրեթէ 30 ոտնաչափ երկայն. ժամանակ մը Նեղոսին մէջն ալ շատ կար, բայց հիմայ միայն անոր վերին կողմերը կը գտնուի: Ասիայինը միայն Հնդկաստանի կողմերը կը գտնուի, մինչեւ 18—20 ոտնաչափ երկայն. իսկ Ամերիկայինը հազիւ թէ 10—12 ոտնաչափ երկայնութեան կը հասնի: Կոկոդրիլոսի, ինչպէս նաեւ ուրիշ երկակենցաղներու հաւկիթներուն մեծ վնաս կու տայ Հէրոնահաւ (Փոքրոնի մոլ) ըսուած կենդանին, որն որ միայն Եգիպտոսի կողմերը կ'ըլլայ: Վէշաղ օյ (Boa), որն որ 40 ոտնաչափէն ալ աւելի երկայնութիւն կը ստանայ, ասոր համար զէնքը կայմի ալ կը նմանցընեն. թէպէտ թոյն չունի, բայց դժոխային բերնովը կրնայ ոչխար ու մինչեւ այծեամ (ձեյրան) կլլել, անոր համար Բրասիլեայիք նաեւ Այծեմնակուլ կ'անուանեն զէնքը. իր ահագին ուժովը կովերու եւ գոմէշներու վրայ փաթթուելով եւ սընդելով՝ բոլոր ոսկրները կը ջախջախէ կը սպաննէ, մինչեւ առիւծներու եւ վագրներու վրայ ալ յարձակելու կը յանդգնի: Բայց մարդիկներու չիդպչիր, մանաւանդ թէ անոնցմէ կը վախնայ: Ասիկայ Բրասիլեայի կողմերը կը գտնուի. մէկ տեսակն ալ Հնդկաստան կայ, որն որ Պիւթոն կը կոչուի: Իսկ թունաւոր օձերուն մէջէն ամենէն սաստիկն է Բոյոյաւոր կամ Կայնաւոր օյը, որն որ 7—8 ոտնաչափ երկայն կ'ըլլայ, ու Ամերիկայի մէջ կ'ապրի. ասոր թոյնն անանկ խիստ է, որ ձի մը տասը բոպէի մէջ կը սատկի: Ափրիկէի ու մանաւանդ Ամերիկայի մէջ ուրիշ բազմաթիւ օձեր կան: Պզտիկ ու անմեղ տեսակ երկակենցաղներն են Կրիայ, Գետնաուիւծ, Մողէս. Գորտ եւ այլն:

Արեւադարձներու ծովուն մէջ ձկերուն դոյնը շատ զարմանալի է. որոնցմէ Թուղ Յուկը նաեւ օդին մէջէն կ'անցնի, իսկ Շանայուկը ջրի մէջ այնպէս կը դիշատէ, ինչպէս Կոկոդրիլոսը ցամաքի վրայ: Ասոնցմէ զատ կայ Գաղդակուր (մարգարտի խեցեմորթ) Հնդկային ծովուն եւ իր ճիւղերուն մէջ. նոյնպէս պզտիկ ըսուած սիրուն պզտիկ կենդանիները, որոնք մանաւանդ Հնդկային ծովուն մէջ իրենց մեռած մարմնովը բուստի (Մերճանի) անտառներ կը դիզեն. թէպէտ ասկիյ Միջերկրական ծովուն մէջ ալ կայ:

Տաք երկիրներու միջատներն ու որդերն ալ սաստիկ են. Կարիճ, փաղիծ (tarantule,) մարախ. բայց երկրիս վրայ ամենէն սոսկալի ճճիներն են ՃԵՐՄԱԿ ՄԷՋԻՆ կամ Տերմիտ բուսածները, որոնք հազիւ թէ 1/4 մատնաչափ երկայն են, եւ մրջիւններով մէկտեղ կ'ապրին, եւ ամենայն ինչ կը ծակեն կը վնասեն. Թուղթ, բամբակ կաշի, բուրդ, միս, գիրք սոնց կրծելէն ծակ ծակ կ'ըլլան. նոյն իսկ մեծամեծ գերաններուն մէջն անանկ կը պարպեն, որ արտաքուստ վրանին միայն բարակ կեղեւ մը կը մնայ եւ ներսի դին պարպուած ըլլալը չիմացուիր. բայց շատ անգամ աս կերպով տներ ու գեղեր յանկարծակի կ'իյնան կը փլէին: Ասոնցմէ զատ այրեցեալ գօտւոյն օդին մէջ անհամար պզտիկ ճճիներ կան, որոնք շարունակ մարդիկները կը կծեն. իսկ անտառներու մէջ այնչափ շատ են, որ ճամբորդներն ամէն մէկ շունչ առնելուն՝ սոնցմէ քանի մը հատ կը կլլեն: Թէպէտ կան անանկ գեղեցիկ ճճիներ ալ, որոնք վայրենի մարդիկներուն լոյս ու զարդ կու տան:

Բարբարոս գօտիներու մէջ քանի որ այրեցածէն կը հեռանանք, կենդանեաց շատութիւնը, մեծութիւնն ու գազանութիւնը կը պակսի: Աս կողմանց ամենէն երեւելի գիշատիչ անասուններն են Լոսոսն կամ Քարիոր (Վաղէգ), որն որ կատուի տեսակներուն մէկ սաստիկ դաժան, անգութ եւ վայրագ գազանն է, կարճ ատենուան մէջ 30—40 ոչխար կը խղդէ կը մեռցընէ. վրան քիչ խայտուց ունի: Ցառաջադոյն բոլոր Եւրոպայի մէջ տարածուած էր. բայց հիմայ միայն հարաւային կողման բարձր լեռներուն վրայ կը գտնուի. իր սուր տեսութիւնն առակ ու մինչեւ առասպել ալ եղած է: — Արջ, որն որ տաք կողմերը մութկեկ գոյն ունի, իսկ բեւեռներու մօտ ճերմակ: — Շան պէսակ կենդանիներէն կայ տեղ մը շատ, տեղ մը քիչ Գայլ, Աղուէս, Շնագայլ (ղափալ). վերջինն անյագ կենդանի մըն է եւ աւելի հարաւային երկիրներու մէջ կը գտնուի: Իսկ խոտակեր անընտանի կենդանիներուն մէջ երեւելի է վայրենի գոմէշ (Bison) ու վայրենի ցուլ (Auerochs), որոնք փղէն, գետաձիէն ու ռնգեղջիւրէն ետքը ամենէն մեծ չորքոտանիներն են, գրեթէ առիւծի պէս բաշ ունին, եւ երկայնութիւننին երբեմն մինչեւ 8—10 ոտնաչափ կը հասնի. առաջինն Ամերիկայի մէջ է, իսկ երկրորդն Եւրոպա եւ Ասիա:

Մշկապորտ այծեամ կամ Մուշկիրէ, որն որ դլխաւորաբար Ասիայի հիւսիսային կողմերը, այսինքն Ճենաստանի, Թիպէթի եւ Սիբերիայի բարձր լեռներուն վրայ կ'ապրի. իր ազնիւ հոտաւէտ մուշկը ծանօթ է. մէկ տեսակն ալ ճաւա կղզւոյն վրայ կը գտնուի: — Կոզբ (գոնդոզ), որն որ շէնք շինելու մէջ ցոյց տուած ճարտարութեան համար շատ զարմանալի է. դեղի համար կը վնտռուի, եւ մորթն ալ յարգի է. բայց հիմայ գրեթէ միայն հիւսիսային Ամերիկայի մէջ (30° — 60°) կը գտնուի. ինչու որ մարդ բնակած տեղ եռեւէն շատ իյնուելով՝ շուտով մը ցեղը կը հատնի: — Երեւելի եւ օգտակար են դարձեալ Խոյբոզ (գարամա), Այծուղ (Bouquetin), Քարայծ կամ Լեռնաւօշ (Chamois), Վայրենի այծ, Արոլի (վայրենի ոչխար), որոնցմէ մանաւանդ առջինները հիւսիսային ցուրտ լերանց վրայ կ'ապրին ու խումբ խումբ կը պտըտին:

Այրեցեալ ու բարեխառն գօտիներու ասանկ անընտանի կենդանիներէն յառաջ եկած են մեր ընտանի կամ կէս ընտանի կենդանիները, որոնց մէջ երեւելի են Ա. Արջառ, այսինքն՝ Գոմէշ, Ցուլ, Եզ ու Կով. Բ. Խոյ ու Ոչխար, Այծ ու Քոչ. Գ. Խոզ. Դ. կրնանք դնել Եղջերու կամ Եղնիկ, Նապատակ, Ճագար (ապա Նավշանը). աս չորս կարգի կենդանիներուն զանազան օգուտներէն ու ծառայութիւններէն զատ՝ մեներնին ալ կ'ուտուի: Եղջերուի շատ մեծ տեսակներ կան հիւսիսային կողմերը, ինչպէս Ցլեղջերու կամ Արջառեղն (Élon, ուղղն) եւ այլն: Ե. Շատ օգտակար է նաեւ Ձիերու ցեղը, որն որ կը պարունակէ Ձի, Էշ, Ջորի: Ձիուն վայրենին հիմակ ոչ ինչ կամ քիչ կը գտնուի. գտնուածներուն մեծ մասն ալ ընտանութենէ նորէն վայրենացած սեպելու է. իսկ բուն վայրենին դեռնի տակ միշտ փղի ոսկրներու քով գտնուած կենդանին կը կարծուի: Իշուն վայրենին Ասիայի ներսի կողմերը կայ, եւ կ'ըսուի Ցիու կամ Իշավայրի: Բարեխառն գօտիներուն մէջ գրեթէ 55° հիւսիսային լայնութեան նաեւ ուղտը կը դիմանայ եւ աղէկ կը գործածուի: Իսկ պզտիկ ընտանի կենդանիներ են Շուն եւ Կատու:

Թռչունները շատ են, որոնց մէջ տեսակ տեսակ անուշահամ, քաղցրախօս կան. բայց այրեցեալ գօտիներուն չափ մեծ չեն:

Երկոկենցաղներու մէջ օձերը քանի որ դէպ ի հիւսիս կ'երթըցուի նէ, կը պզտիկնան, կը քիչնան ու թոյներնին կը կորսնցընեն: Հոստեղաց ամենէն հասարակ երկակենցաղներն են Մողէս ու Գորտ:

Ձիերը տեղ տեղ շատ առատ ու համով են. բայց ծովերու մէջ կայ նաեւ Շանաձուկ: Միջերկրական ծովը բուստ ալ ունի:

Մրջիւնները, ճճիներն ու թիթեռներն ալ շատ կերպ են:

Ցրտային գօտիներուն դլխաւոր վայրենի չորքոտանիներն են (ՃԵՐՄԱԿ) արջ, Գայլ, Աղուէս, եւ այլն. որոնք միշտ սառոյցներու մէջ ըլլալնուն համար Եւրոպացւոց մէջ հասարակօրէն կը կոչուին Սառնարջ, Սառնագայլ եւ այլն: Իսկ մուշտակաբեր պզտիկ կենդանեաց մեծ մասը հոստեղաց անտառներուն մէջ շատ առատ կան, ինչպէս Սամոյր, Կնգուտ (Գանգուտ), Սկիւռ (Սնճաղ), Ատիս (Կելինճէ), որոնցմէ՝ ինչպէս արջու եւ գայլի տեսակ կենդանիներէ տարէ տարի շատ մուշտակ կ'առնուի:

Հոստեղաց վայրենի չորքոտանիներուն մէջ երեւելի է եւ Մշկեղ (Bos moschatus) ըսուած կենդանին, որն որ ամենէն պզտիկ եղն է, շատ երկայն մազեր ունի եւ հիւսիսային լայնութեան մինչեւ 75 աստիճանը կ'երթայասոր միսն անախորժ մշկահոտութիւն մ'ունի, բայց ձագերուն եւ ընտանեցածներուն միսն ախորժահամ է՝ կ'ըսեն: Իսկ ընտանի պատճառ մի միայն եղջերուի տեսակ մըն է, որն որ Կնճեղն (Renne) կ'ըսուի, եւ իր մորը, մոր-

թովը, մայրովը, կաթովն ու եղջիւրովը եւ աղէկ բալիսիր (ֆեզեդ) քաշելովը, հիւսիսաբնակ ազգերուն մէջ մեր ամէն ընտանի չորքոտանեաց տեղը կը բռնէ։

Թեւաւոր կենդանեաց կողմանէ ցրտային գօտիները շատ աղքատ են. միայն քանի մը տեսակ ջրային հաւեր ու բադեր կան։

Բայց սոսր հակառակ հոնտեղաց ծովուն մէջ մեծամեծ կենդանիներ կը վխտան. Վիշապոյծ կամ Կէտ (պալէնա), որն որ աս Ովկիանոսին թագաւորն է. ասիկայ մինչեւ 60—70 ոտնաչափ երկայնութիւն կ'ունենայ. իր վերջին ծանրութիւնը կը հասնի մինչեւ 2000 կենդինար (ֆանթնար) որ է մինչեւ 30—35 փիղ. իր եղին, մորթին ու ոսկրներուն համար մարդիկներէն շատ կը հալածուի. թէպէտ իր բերանը բացուած ատեն՝ 10—12 ոտնաչափ բարձր, 15—16 ոտք երկայն եւ 6—8 ոտք լայն ըլլալուն համար՝ ձկնորսի ամբողջ նաւակ մը մէջը կրնայ առնել, բայց կոկորդը պզտիկ ըլլալուն պատճառաւ, միայն շատ ճճիներ ու որդեր կրնայ կլլել։ — Փոչոպոլէպ (Physetère, Cachalot, Ֆալենոշ), որն որ տեսակ մը վիշապ ձուկ է, բայց երկայնութիւնը նախընթացէն աւելի, այսինքն՝ մինչեւ 80 ոտնաչափ կրնայ ըլլալ. եւ կոկորդն անանկ մեծ է՝ որ ամբողջ դլխին ու շանաձուկ եւ ուրիշ մեծամեծ կենդանիներ կը կլլէ, որոնք շատ անգամ անոր վախէն ցամաք կը դարնեն. ասիկայ շատ ծովերու մէջ ալ կը դանուի. իրմէ կ'ելլէ Կիպոռիշ կամ Վիշապոճարպ (Spermaceti, պալեֆ Նէֆոխ) ըսուած իւղային հիւթն ու տեսակ մը հոտաւէտ նիւթ, որն որ Գորշ յամպար (Տէնշ ամպէրիշ) կ'ըսուի։ — Նաեւ կան ուրիշ երկակենցաղ անասուններ, ինչպէս Ծովացոլ, Փոկ, Ծովաձիգ, եւ այլն. իսկ միջակ եւ պզտիկ ձկերէն շատ առատ են Բրոյոկ (պաֆալա) եւ Փայլոնկ (բինկո), որոնց համար ամէն տարի ձկնորսաց նաւատորմիղներ հիւսիսային ծով կ'երթան։

Մարդիկ կենդանիներէն մեղրն ուտելիքներէ զատ՝ կը հանեն ճարպ, կաշի, մուշտակ, ոսկր, մեռաքս, մեղր, մեղրամոմ, բուստ, մարգարիտ եւ ուրիշ շատ բան։

ՏԵՏԵՍԱԿԱՆ

Ամերիկեան շահագործութիւններ։

Ինչպէս բան է որ Հիւսիսային Ամերիկացիներուն պէս վառասէր ու դիւրադրդիռ ժողովուրդ մը, շուտ հարստանալու համար, ամէն տեսակ պլանդակ ու չլսուած միջոցներու ձեռք զարնէ։ Աս զարմանալի շահագործութեան ամէն մէկ ճիւղերն յառաջ բերելու համար երկայնաձիգ հաշուածներ հարկաւոր են, ուստի եւ բաւական կը համարինք հոս ամենէն պլանդակներէն մէկ քանին միայն յիշատակել, որոնք Եւրոպայի շահագործութեան շրջանէն դուրս եւ անկէ բոլորովին տարբեր են։

Տերութեան կամ ուրիշ թղթերով շահագործութիւն ընելը, որն որ Եւրոպայի գրեթէ ամէն մայրաքաղաքներուն ակմբանոցներուն մէջ գլխաւոր շահագործական միջոցներէն մէկն է, Ամերիկա այնչափ գործածական չէ։ Իսկ վաճառականութեան մէկ ճիւղին մէջ մենավաճառութիւն ընելը, որն որ յառաջադոյն վաճառքներուն դինը բարձրացընելու համար շատ կը գործածուէր, շուտ ու հեռադրի գործածութիւնը սկսելէն ետքը՝ մեծամեծ դժուարութեանց պատահեցաւ. այսու ամենայնիւ մինչեւ հիմայ Ամերիկայի վաճառականներուն գլխաւոր շահագործական հնարքներէն մէկն է։ Գալիֆոռնիայի մէջ ոսկեհանքներ գտնուելէն ետքը, նոյն երկրին հրակայաքայլ յառաջադիմութիւնը Սան Ֆրանչէսգոյի վաճառականներուն՝ աս նկատմամբ յարմար միջոցներ մատակարարեց։ Ինչու որ Սան Ֆրանչէսգոյ քաղաքը շինուած ժամանակը, խահուէն, շաքարը, բրինձն ու ալիւրը, համեմատութեամբ նուազ գնով կրնային գնել, ու անով մենավաճառութիւն ընել. որով շատ անգամ եղած է որ ալիւրին դինը 10 տոլարէն՝ 40 մինչեւ 200 տոլարի, իսկ բրինձին ֆունտը՝ 3 մինչեւ 40 սանդիմի բարձրացած է։ Նոյն քաղաքը սոսկալի հրդեհով մը բոլորովին այրելէն ետքը, պզտիկ երկաթէ գամ մը, ըստ ամենայն ընդարձակութեան բառին, ոսկւով կը կշռուէր։ Բայց հիմայ ներքնածովեան հեռագիրը շինուելէն ետքը դրեթէ անկարելի եղած է այսպիսի շահագործութիւն մը չորս շաբաթէ աւելի երկայն ատեն գործածել, վասն զի այնչափ ժամանակուան մէջ նոր Եորդէն շրդենաւով պաշար կը հասնի։ Ուստի եւ հիմայ նոյնը միայն փոքր բաներու մէջ կը գործածուի։

Ամերիկեան շահագործութեան ուրիշ նոր ասպարեզ մը կը բանան երկրի մշակութիւնը, նաւթի աղբիւրներ, պղնձի բովեր ու ածխոյ հանքեր գտնելու բաղձանքը. այնպէս որ հաղարաւոր բախտախնդիրներ հարուստ պղնձի բով մը, նաւթի աղբիւր մը եւ կամ ասոնց նման երկրին ծոցը ծածկուած գանձ մը գտնելուհամար, անօթութեան, ծարաւի ու ամէն տեսակ նեղութեան անձնատուր կ'ըլլան։ Այսպիսի գանձ մը երեւան հանելու համար, գտնողը զանազան դրամատէրներու հետ կը միաբանի, գանձը պեղելու համար ընկերութիւններ կը կազմուին, կամ եթէ ելքը յուսացուածին չհամապատասխանէ, դիւրաւոր մարդիկ փնտուելու կ'ելլեն։ Վերջին միջոցը գլխաւորաբար Գալիֆոռնիայի մէջ, իր ամբաւ հարստութեամբն ալ, շատ անգամ կը գործածուի. վասն զի գրեթէ ամէն անգամ կը պատահի, որ ոսկեհանը տեսնելէն ետքը որ յուսացած ելքը չունեցաւ, ծակին վերի կողմը քիչ մը ոսկւոյ աւազ կը ցանէ, որպէս զի բան չճանչցող մարդիկ անկէ խաբուելով՝ նոյնը գնեն։

Աս կարգին մէջ են նաեւ զանազան նոր գիւտերու համար առնուած մուրհակները, որոնցմէ Վաշինկդընէն տարին 3—4000 կ'առնուին։ Ասոնց մէջէն յիշուելու արժանի է միայն՝ Էրիքսընին էլէկտրական շրդեղ մեքենան, որն որ պզտիկ բաներու մէջ յաջողութիւն դտաւ, բայց ծովու մեծ նաւերու վրայ ըրած փորձերն անյաջող ելլելով, ինքն ալ բարեկամներն ալ մնանկանալու վտանգի մէջ էին, երբ որ յանկարծ զրահապատ նաւերու համար ըրած քանի մը նորոգութիւնները մեծ ընդունելութիւն դտան ու զինքը նորէն հարստացուցին։

Պառնէոմ անուն Ամերիկացի հնարագիւտին վա-

ռուց նկարագիրը, որն որ իր ձեռնարկութիւններովը չափազանց հարստութեան տէր եղաւ, յայտնի կը ցուցընէ, որ ինչպէս կապիկներ, օձեր եւ ուրիշ կենդանիներ մարդուն շահագիտութեան կրնան ծառայել. ասոնց մէջ ալ Ամերիկայիք ուրիշ ամէն ազգերէն գերազանց կը գտնուին: Սակայն ափսոս որ շատ անգամ դիտած վախճաններնուն՝ միայն ի տեսականն եւ ոչ թէ ի գործնականն կը հասնին, վասն զի նոյն իսկ Պառնէօմ հնարագիւտներուն թագաւորը, վերջապէս մարդկային բախտին փոփոխականութեան տակն ինկաւ: Հետեւեալ ոտոյգ պատմութիւնն ասոնց արտաքոյ կարգի շահագիտութեան վրայ լոյս մը կրնայ տալ, եւ միանգամայն անկէ կրնայ իմացուիլ, որ Ամերիկեան շահագիտութեան մոլեռանդութիւնը մինչեւ ո՞ւր կրնայ տանիլ:

Քանի մը տարի յառաջ Մերիլէնցի մը մտածեց որ չափազանց հարստութեան տէր կրնայ ըլլալ. եթէ սեւ կատուներու բոյծ մը հաստատելու ըլլայ, անոնց կաշին ծախելու համար: Գաղափարն ի վերացեալն աքանչելի կրնանք կոչել, մանաւանդ հետեւեալ պատճառներուն համար: Պոսդընի մէջ նոյն ժամանակ սեւ կատուի մը մորթը կէս տոլար կ'արժէր. եւ թէպէտ ասոնց չքնաղ դեղը յառաջ բերող կատուներն իրենց նոյնչափ արժէին, սակայն մեր Մերիլէնցին հաշիւ ըրաւ որ եթէ 75 տոլարի դրամագլուխը, ամէն տարի տասնապատիկ շատցընելու ըլլայ, հետեւեալ դումարը պիտի ելլէ: Առաջին տարին 150, երկրորդ տարին 1500, երրորդ տարին 15,000 կատու. որոնցմէ 5000ը, 2500 տոլարի ծախելով ալ, 10,000 կատու իբրեւ դրամագլուխ իրեն կը մնայ: Ասոնց թիւը՝ նոյն բեղմնաւորութեամբ աճելով՝ չորրորդ տարին 100,000ի պիտի հասնէր. որն որ իբրեւ շահ բերող դրամագլուխ, մեր շահագիտին՝ տարին 500,000 տոլարի մուտք պիտի բերէր. այսինքն հարիւր հազարն անցնելէն ետքը ծնած բոլոր կատուները պիտի ծախէր, որով 10 × 100,000 = 1,000,000. ամէն մէկ կատուն կէս տոլարով կ'ընէ 500,000 տոլար:

Ասկէ կը տեսնուի որ 75 տոլարէն, հինգ տարուան մէջ կէս միլիոն տոլարէն աւելի տարեկան մուտք ունենալու դաղափարը ծնաւ. սակայն դժբախտութեամբ գործադրութեան ժամանակ զանազան դժուարութեանց պատահեցաւ, ապա թէ ոչ՝ մեր Մերիլէնցին իր հայրենեաց ամենէն հարուստ մարդիկներէն մէկը կ'ըլլար, եւ Վաշինկդընի Կապիտոլիսին մէջ բարձրաստիճան պատուոյ մը կը հասնէր: Արդ որովհետեւ մեր շահագիտին՝ իր դաղափարն ի գործ դնելու միակ դժուարութիւնն յայնմ կ'երեւար, որ կատուներուն պտղաստութեան ելլելու բաղձանքն ու մագլելու յաջողակութիւնը՝ զիրենք տեղ մը փակելն անկարելի կ'ընէ. անոր համար մտածեց որ ջուրը կատուներուն բնական թումբ մը կրնայ ըլլալ. բարեբախտաբար ինքն ալ նեղուցի մը մէջ կղզեայ մը տէր դտնուելով, ան միտքը դրած դաղափարին յաջողելուն վրայ չտարակուսելով, ձեռքը գործքի դարկաւ՝ վաճառականութեան ասոնց մասն իր հայրենեաց մէջ առաջին անդամ խոթելու եւ տարածելու:

Անմիջապէս գործակատար մը բռնեց, եւ չորս կողմը շրջաբերական թղթեր հրատարակեց, որոնց մէջ՝ իրեն բերուած ամէն մէկ զոյգ սեւ կատուին որոշ դին մը կը սահմանէր: Ասոնց լուրը կրակի շուտութեամբ շրջակայ սեւ ժողովրդոյ (ինչպէս կ'ենթադրուի՝ երկոտանիներուն) մէջ տարածուեցաւ, եւ Հնդիկները քիչ ժամանակուան մէջ բոլոր չորս կողմն եղած դաւառներուն սեւ կատուները գողցան: Շատերը կու լային, կը տրտմէին, կարծելով որ իրենց սիրական կատուն սատկած կամ կորսուած է. իսկ անխիղճ ու ընչասէր Հնդիկներն անխնայ բոլոր սեւ կատուները կը ժողվէին՝ խոստացուած ստակն առնելու համար: Ասոնց կերպով մեր շահագէտը 150 կատու ժողվեց, որոնք անմիջապէս կղզին տարուեցան, եւ գործակատարը՝ իբրեւ վերակացու եւ պահապան անոնց մէջ նստաւ:

Իսկզբան կ'երեւար որ կատուներն իրենց նոր բնակութեան տեղւոյն վրայ գոհ ըլլան. վասն զի առջի օրերը սկսան դաշտային մկեր բռնել, թռչուններու եւ տեւէն խնայ, ամէն իրիկուն ընկերութենէ զատ՝ նաեւ հաճոյական կատուներու երաժշտութիւն ալ կ'ընէին: Սակայն քանի մ'օրէն ետքը մկերն ու թռչունները սպառեցան, կերակուրը սկսաւ պակսիլ, որն որ կատուներուն վրայ անօթութիւն ու յուսահատութիւն բերաւ: Գունդագունդ կղզւոյն վրայ սկսան ասդին անդին արշաւել. չէ թէ հասարակ կատուներու պէս մլաւելով, այլ իրենց Ամերիկայի վայրենի ընկերներուն պէս սոսկալի կերպով ոռնալով: Պահապանը սկսաւ ասոնց ինասակար թշնամիներէն վախնալ. ուստի տիրոջը նամակ մը դրեց, որուն մէջ կը խնդրէր որ կատուներուն պարէն խաւրէ: Տէրը պատասխան տուաւ որ քանի մը հնդիկ բռնէ, եւ անոնց ոստրէ բանալ տայ. ուսկից ծովեզերքն անթիւ ու անհամար կը գտնուի: Հրամանը ճշդիւ կատարուեցաւ. եւ կատուները՝ կամ անօթութենէ սատկելու կամ իրենց բոլորովին անծանօթ կերակուր մ'ուտելու վերջին հարկաւորութեան մէջ գտնուելով, իրենք զիրենք վերջինին որոշեցին: Սակայն կ'երեւայ որ կատուներուն ստամոքսը մեր ստամոքսէն տարբեր յօրինուածք ունի, վասն զի ասոնց համադամն իրենց մէջ տեսակ մը մաղձացաւ պատճառեց, ուսկից անոնց կէսը սատկեցաւ, իսկ մէկալները կատղելով՝ կամ իրենք զիրենք սատկեցուցին եւ կամ ջրին մէջէն լողալով ցամաք ելլելու վերջին յուսահատական որոշումն ըրին: Վերջապէս ասոնց յանդուգն շահագիտութեան վախճանն ան եղաւ, որ ասոնց փորձին սկսելէն վեց ամիս ետքը, կղզւոյն վրայ կատու մը չմնաց: Գործակատարը նոր եպիկուրեան կերակրոյն կատուներուն վրայ ըրած ապրեցութիւնը տիրոջը ծանոյց եւ միանգամայն հարցուց որ ինչ ընէ: Սակայն տէրն ակնկալութեանց պարապ ելլելուն վրայ այնպէս բարկացաւ, որ մէյ մ'ալ նոր ղոհ մ'ընել յանձն չառաւ: Ասոր հետեւութիւնն ան եղաւ որ գործակատարին դէմ դատաստան բացաւ, որուն վրայ քանի մը տարիէ վեր քննութիւնը տակաւին կը շարունակի. սակայն չենք կարծեր որ դատաստանարանը խնդիրն ի նպաստ Մերիլէնցւոյն որոշէ, եթէ ամբաստանողն, ամբաստանեալն ու դատաւորն արդէն շատոնց պատերազմին զոհ եղած չեն:

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Այլեռայլ բնական երեւոյթներուն լուծումը:

Ջերմութեան ազդեցութիւնները:

440. Ամէն ամպերն իրարու նմա՞ն են: — Չէ. իրենց խտութեան, բարձրութեան ու գոյնին կողմանէ իրարմէ զգալի եղանակաւ կը տարբերին:

441. Մշուշին ու ամպերուն կազմուելուն գլխաւոր պատճառն ի՞նչ է: — Հովին փոխուիլն է. բայց ուրիշ տեղական պարագաներ ալ ամպերուն կազմուելուն կ'օգնեն:

442. Ի՞նչպէս կրնայ հովին փոխուիլն ամպերուն վրայ ազդեցութիւն ընել: — Երբ որ ցուրտ հով մը յանկարծակի ընդարձակ տեղւոյ մը վրայ կը հոսի, օդին անտեսանելի շոգին խտացուցմամբ ամպի կամ անձրեւի կը դարձընէ. ընդհակառակն երբ որ տաք հով մը տեղւոյ մը վրայ փչելու ըլլայ, շոգին կլլելով՝ ամպերը կը ցրուէ:

443. Ընդհանրապէս ո՞ր երկիրներն աւելի ամպ կը գոյանայ: — Ան երկիրները՝ ուր հովերն ամենէն աւելի փոփոխութեան տակ կ'իյնան. ինչպէս են օրինակի աղագաւ Բրիտանական կղզիները:

444. Ո՞ր երկիրներն ամենէն քիչ ամպ կ'ունենան: — Ան երկիրներն՝ ուր հովը քիչ կը փոխուի. ինչպէս է Եգիպտոս:

445. Ամպերն երկրէն ո՞րչափ բարձր են: — Թեթեւ ու բարակ ամպերն ամենէն բարձր լերանց գագաթներուն վրայ կը ծածանին. ծանր ամպերն աշտարակները, ծառերն ու նոյն իսկ երկիրը կը շօշափէն. իսկ իրենց միջին բարձրութիւնը 3—6000 ոտք է:

Շերտաձեւ ու գանգրաձեւ ամպերը շատ անգամ կէս ու նաեւ ամբողջ գերմանական մղոն երկրէս բարձր կ'ըլլան:

446. Ո՞ր ամպերն երկրին ամենէն մօտ կը գտնուին: — Որոնք որ իրենց մէջ ամենէն շատ ելեկտրականութիւն ունին: Փոթորկի ամպերն երկրիս երեսէն քիչ անգամ 350 ձողաչափէն աւելի բարձր կ'ըլլան, եւ իրենց ծայրերէն մէկը՝ շատ անգամ երկիրս իրօք կը շօշափէ:

447. Ամպերն ո՞րչափ մեծութիւն ունին: — Կան ամպեր՝ որոնք քանի մը քառակուսի մղոն տարածութիւն ու քառորդ մղոնի չափ ալ բարձրութիւն կ'ունենան. կան ալ՝ որ հազիւ քանի մը կանգուն կամ մատնաչափ են:

448. Ամպի մը մեծութիւնն ի՞նչպէս կրնանք չափել: — Որովհետեւ բարձր լերանց գագաթներն ըստ մեծի մասին ամպերէն վեր կը բարձրանան. ուստի եւ երբ որ մէկն ամպերէն անցնելով լերան վրայ կ'ելլէ, անոնց ո՛րչափ բարձրութիւն ունենալը կրնայ իմանալ:

449. Ամպերուն ձեւին մէջ եղած մեծ տարբերութիւնն ուսկի՞ց կը պատճառի: — Երեք պատճառէ: Ա. Իրենց կազմուելուն պատճառէն ու կերպէն: Բ. Իրենց ելեկտրական վիճակէն. Գ. Օդոյ հոսանքներուն հետ իրենց ունեցած յարաբերութենէն:

450. Ելեկտրականութիւնն ամպի մը ձեւին վրայ ի՞նչպէս կրնայ ազդեցութիւն ունենալ: — Երբ որ ամպերէն մէկը՝ ելեկտրականութեամբ լեցուած կ'ըլլայ, իսկ մէկալը՝ լեցուած չ'ըլլար, ամպերն իրար կը քաշեն, եւ իրարու հետ խառնուելով՝ կամ տարածութիւննին կը մեծնայ եւ կամ բոլորովին անհետ կ'ըլլան:

451. Հովերն ամպերուն ձեւին վրայ ի՞նչ ազդեցութիւն կ'ընեն: — Երբեմն բոլորովին աներեւոյթ կ'ընեն, երբեմն ընդհակառակն անոնց ծաւալն ու խտութիւնը կ'աճեցընեն, շատ անգամ ալ անոնց մասունքներուն դիրքը կը փոխեն:

452. Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ հովերն ամպերը բոլորովին անհետ ընեն: — Տաք ու չոր հովերն ամպերուն նիւթն անտեսանելի շոգւոյ կը փոխեն եւ իրենց հետ մէկտեղ կը տանին:

453. Ի՞նչպէս կարելի է որ հովերն ամպերուն ծաւալն ու խտութիւնն աճեցընեն: — Ցուրտ օդոյ հոսանքները մթնոլորտական օդին անտեսանելի շոգին կը խտացընեն եւ իրենց շօշափած ամպերուն հետ կը միացընեն:

454. Ի՞նչպէս կրնան հովերն ամպերուն մասանց դիրքը փոխելով՝ անոնց ձեւը փոխել: — Ամպերն ան աստիճանի շարժուն ու թեթեւ են, որ օդոյ ամենափոքր շարժում մը անոնց ջրափշտիկներուն դիրքը կը փոխէ:

455. Ամպերուն սովորական գոյներն որո՞նք են: — Արեւը հորիզոնին վրայ եղած ատեն՝ ճերմակ ու գորշ, իսկ անոր հակառակ արեւը ծագած ու մարը մտած ժամանակ՝ կարմիր, նարնջագոյն ու դեղին: — Կապոյտ երկինքն ամպ չէ:

456. Ի՞նչ բանի համար արեւուն մտած ատենը՝ ամպերը կարմիր կ'ըլլան: — Կարմիր ճառագայթները՝ դեղին կամ կապոյտ ճառագայթներուն չափ բեկանելի չըլլալով, երկրիս երեսն արեւէն մէկդի դառնալէն ետեւ, ամենէն երկայն կը տեսնուին:

457. Ի՞նչ պատճառի համար առաւօտեան առաջին ամպերը հասարակօրէն կարմիր կ'ըլլան: — Վասն զի կարմիր ճառագայթները՝ դեղին ու կապոյտ ճառագայթներուն չափ բեկանելի չըլլալով, երկիրս իր երեսը՝ լուսոյն դարձուցած ատեն՝ ամենէն յառաջ կը տեսնուին:

458. Մթնշաղն ու վերջնալոյսն ի՞նչ բանէ կը պատճառի: — Անկից՝ որ լուսոյ ճառագայթներէն ոմանք մթնոլորտական օդին վերին մասերը մտնելով, արեւը հորիզոնին վրայ տակաւին չբարձրացած, կամ հորիզոնին տակ աներեւոյթ ըլլալէն ետքը, դէպ ի վար կը ցոլանան:

459. Ի՞նչ պատճառի համար ամպերուն գոյնը միշտ նոյն չիմնար: — Վասն զի մթնոլորտական օդին վիճակը, ինչպէս նաեւ ամպերուն մեծութիւնը, խտութիւնն ու արեւուն նկատմամբ ունեցած դիրքը միշտ կը փոխուին, այնպէս որ մէյ մը ասա՝ մէյ մը ան գոյնը կը ցոլացընեն:

460. Ամպերուն շարժումն ի՞նչ բանէ յառաջ կու գայ: — Գլխաւորաբար հովէն. բայց երբեմն ելեկտրականութիւնն ալ անոնց շարժման վրայ ազդեցութիւն կ'ընէ:

461. Ո՞ւսկից կ'իմացուի որ ամպերը՝ հովէն զատ ուրիշ զօրութենէ մ՛ալ կը շարժին: — Վասն զի շատ անգամ օդը հանդարտ եղած ատեն՝ կը տեսնուի որ երկու ամպեր հակառակ ուղղութեամբ իրարու կը հանդիպին:

462. Ուսկի՞ց գիտենք որ ելեկտրականութիւնն ամպերուն շարժման վրայ ազդեցութիւն ունի: — Անկէ՝ որ շատ անգամ ամպերը հակառակ ուղղութեամբ իրարու կը հանդիպին, եւ իրենց ելեկտրականութիւնն իրարու հաղորդելէն ետեւ՝ բոլորովին անհետ կ'ըլլան:

463. Ամպերը հասարակօրէն քանի՞ կարգ կը բաժնուին: — Երեք կարգ. այսինքն, Պարզ, Միջին ու Բաղադրեալ:

464. Պարզ ամպերն ի՞նչ երկրորդական բաժանում ունին: — Աս երեքը. Ա. Գանգուր (cirrus), Բ. Կուտակ (cumulus) եւ Գ. Սփիւռ (stratus):

465. Գանգուր ըսուած ամպերն ի՞նչ ձեւ ունին: — Բարակ թելերու, փետրէ վրձիններու, ցրուած մազի ու ասոնց նման առարկաներու կը նմանին. եւ ամէն ուրիշ տեսակ ամպերէն աւելի բարձր կը ծածանին:

466. Գանգուր ամպերն ի՞նչ տեսակ օդ կը դուշակեն: — Պայծառ օդ: Գանգուր ամպերը տեսնուելուն պէս՝ ըսել է թէ օդին մէջ քիչ խոնաւութիւն կայ, ան ալ մթնոլորտական օդին վերին կարգերուն մէջ կամաց կամաց կը խտանայ:

467. Ո՞ր տեսակ ամպերը կուտակ կը կոչուին: — Կուտակ կ'ըսուին ան ամպերը՝ որոնք կլոր ձեւով զանգուածներու կը նմանին, եւ հասարակօրէն լերանց պէս վրայէ վրայ կը կուտակին, կը դիզուին:

468. Կուտակի տեսակ ամպերն ի՞նչ կերպ օդոյ դուշակ են: — Երբ որ աս զանգուածները՝ գզեալ բուրդի կը նմանին ու հովին հակառակ ընթացք կ'ունենան, անձրեւ կը դուշակեն. իսկ երբ որ իրենց շրջապատն աղէկ փակուած կամ կտրուած է եւ հովին հետ մէկտեղ կ'ընթանան, ըսել է թէ գեղեցիկ օդ պիտ՛որ ըլլայ:

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ԱՄԱՅԻ ԿՂՋԻՆ

Խիղճը գլխաւորաբար կը յիշեցընէր Փիլիպպոս Մերվիլին դէմ ըրած անգթութիւններն ու անիրաւութիւնները. կը ցուցընէր որ անոր դէմ իր վրէժխնդրութիւնը յագեցընելու համար, դժբախտն անողորմաբար իր հայրենի տնէն, անմեղ զբաղումներէն, սիրելի ծնողքէն յափշտակած, վերջապէս խեղճութեամբ ալեաց մէջ կորսուելուն պատճառ եղած էր։ Աս մտածմունքը զԿոմսն այնպիսի սաստկութեամբ կը տագնապեցընէր, որ ալ չկրնալով այրին մէջ կենալ, գիշերուան մնացած մասը կղզւոյն վրայ թափառելով անցուց. անանկ վհատութեան մէջ կը գտնուէր, որ յուսահատելու շատ մօտ էր։

Արշալոյսը ծագելուն պէս, ծովեզերք դարձաւ, որպէս զի եթէ կարելի է՝ իմանայ որ արդեօք ուրիշ մէկն ալ փոթորկին կատաղութենէն ազատեր է, թէ չէ։ Կը յիշէր որ իր մօրեղբայրը հրամայած էր թէ նաւուն բեռնակիր նաւակը պատրաստ կենայ, որ եթէ նաւը կորսուելու վիճակի մէջ մտնէ, նաւաստիք անոր մէջ մտնելով՝ ազատելու ջանան։

Բաւական ժամանակ ասդին անդին պտըտեցաւ իր տխուր խորհուրդներովը, որոնք հազիւ երբեմն երբեմն կ'ընդմիջահատէին, երբ որ ալիքներն ոտուըներուն առջեւը մակուկի կամ գուցէ ալ նաւու կտորուանքներ կը բերէին կը ձգէին։ Մէյ մ'ալ՝ նոր ծագած արեւուն լուսաւորութեամբը խռովեալ Ովկիանոսին վրայ հեռաւոր առարկայ մը տեսաւ, որն որ ալիքներուն դէմ կը կռուէր։ Աս տեսութիւնը Կարոլոսին սաստիկ ցաւ պատճառեց, որովհետեւ չէր կրնար եղանակաւ մը անոր օգնութեան հասնիլ։ Ուրիշ բան չկրնալով ընել, վազեց մօտաւոր բլուր մ'ելաւ, որուն վրայէն սկսաւ թաշկինակովը նշան տալ, եւ բոլոր զօրութեամբ պոռալ զինքը քաջալերելու համար։

Նոյն միջոցին ալիք մը՝ ծովուն բռնութեան դէմ կռուողն աչքէն աներեւոյթ ըրաւ. դարձեալ վեր ելաւ, եւ քանի կ'երթար՝ եզերքը կը մօտենար. բայց անանկ կ'երեւար որ ըրած բոլոր ջանքը պարապի պիտ'որ ելլէ։ Կոմսը վախնալով որ չըլլայ թէ զօրութիւնը բոլորովին կտրի, ինք զինքը վտանգի մէջ դնելով՝ ծովը նետուեցաւ, սկսաւ դէպ ի բացը յառաջանալ, երբեմն երբեմն ալ քաջալերութեան աղաղակներ արձակելով։ Դէպ ի կղզին մօտիկցողը, որն որ խոշոր շուն մըն էր, Կարոլոսին ձայնէն կարծես թէ նոր զօրութիւն առնելով, վերջին ճիգ մ'ալ ըրաւ, եւ ուրախութեան ձայներով քովն եկաւ։

Խեղճ Կաստոր, դո՞ւն ես եղեր, գոչեց կոմսը արտմախառն հաճութեամբ մը։ Ո՞հ ուրեմն Աշիլ նաւը կորսուեր է. ո՛ իմ սիրելի, իմ մեծանձն մօրեղբայրս...։ Բայց դարձեալ յուսալով որ կարելի է նաւաստեաց մէկ մասը նաւակով ազատած ըլլայ, որով եւ քիչ մը քաջալերութիւն առնելով, ցամաք ելաւ եւ նորէն ընթացքը շարունակեց՝ Կաստորին հետ, որն որ իր տէրը գտնելուն վրայ զգացած հաճութենէն կը խայտար։

Այսպէս պտըտած ատեն՝ գետնին վրայ ասդին անդին քանի մը հնդիկ ընկոյզ գտաւ։ Ծարաւէն պապակած՝ մէկ հատը չորցած շրթունքները տարաւ. բայց մէկէն միտքն եկաւ որ անոնք անշուշտ Մերվիլին մակոյկ տարած ատենն ինկած պիտ'որ ըլլան։ Աս մտածմունքն իր յառաջուան տխուր խորհրդածութիւնները նորոգելով, վրան անանկ այլայլութիւն եկաւ, որ պտուղը մէկդի նետելով, Չէ, գոչեց, անկարելի է որ ուտեմ։

Աւելի յառաջ երթալով, ան տեղը հասաւ, ուր նախընթաց օրն իր դժբախտ ընկերացը հետ ցամաք ելած էր. նոյն տեսքն իրեն շատ դառն արցունքներ թափել տուաւ։ Ճամբան յառաջ տանելով, հոնկից քիչ մը հեռու Աշիլին բեռնակիր նաւակը տեսաւ, որն որ եզերքին վրայ նետուած էր։

Աս տեսարանին սիրտն ան աստիճանի շարժեցաւ, որ սկսաւ հեծկլտալով լալ։ Ալ վրան յառաջ երթալու զօրութիւն չզգալով, մօտերը գտնուող ժայռի մը վրայ նստեցաւ. ճակատը ձեռուըներուն վրայ կռթնցուց եւ խոր տրտմութեան մէջ ընկղմած մնաց։ Վերջապէս Կաստոր շան ուրախութեան աղաղակներէն ինք իրեն գալով, աչուըները վեր վերցուց, եւ երիտասարդ նաւաստի մը տեսաւ, որն որ անկից քիչ մը հեռու ծովեզրը նստած՝ իրեն պէս տրտմութեան մէջ ընկղմած կ'երեւար։ Կոմսը սկսաւ դէպ ի ան կողմը վազել, եւ բաղուկները բացած՝ սրտաշարժ ձայնով մը, Ո՞հ, գոչեց, ի՞նչ ուրախութիւն, սիրելի՛ ընկեր...։

Աս ձայնը լսելով երիտասարդն իր կողմը դարձաւ, այնպիսի կերպարանքով մը նայեցաւ, որմէ յայտնի կ'երեւային նոյն վայրկենին սիրտը վրդովող այլեւայլ կիրքերը։

Նոյն երիտասարդը՝ Փիլիպպոս Մերվիլն էր։

Երկու թշնամիք քիչ մը ժամանակ լռութեամբ իրարու երես նայեցան. երկուքն ալ զարմացած էին թէ ի՞նչպէս նախախնամութիւնը՝ այնչափ բազմութեան մէջէն միայն զիրենք ազատեր է։ Իրարու կերպարանաց վրայ դառն վշտերու հետքերը տեսնելով, երկուքին սիրտն ալ շարժած էր։

Եթէ աս զգածմանց մէջ եղած ատեննին՝ իրարու վրայ խաղաղութեան ու բարեկամութեան հայեցուածք մ'արձակած ըլլային, հաւանական է որ դառնացած սրտերնին կը մեղմանար։ Իրօք ալ հաշտութեան բարբառն իրենց շրթանց վրայ կը տատանէր. բայց անտեղի ամօթն ու անկարգ անձնասիրութիւնը թող չտուաւ որ իրենց սրտին ազդեցութեան հետեւին։ Ո՛չ մէկը եւ ո՛չ մէկալն ուզեց առաջին քայլն ընել. եւ ալ աս անտանելի վիճակը չկրնալով տանիլ, իրարու անվստահութեան ու թշնամութեան հայեցուածք մ'արձակելով, առանց խօսելու՝ մէկմէկէ բաժնուեցան, եւ իրարու հակառակ կողմ գացին։

Փիլիպպոսին տեսքն որչափ որ զԿարոլոս տակնուվրայ ալ ըրաւ նէ, ի վերայ այսր ամենայնի նախընթաց օրուընէ վեր զինքը չարչարող խորհուրդները քիչ մը հանդարտեցուց. կարծես թէ վրայէն անտանելի բեռ մը վերցուած էր։ Բնական ազդեցութեամբ մը գիշերն անցուցած այրը դառնալով, Փա՛ռք Աստուծոյ, գոչեց, դեռ կենդանի է եղեր. ուրեմն իր մահուան պատճառ չեմ եղած...։ Ստոյգ է որ աւելի կ'ուզէի աս ամայի կղզւոյն վրայ առանձին մնալ, քան թէ իրեն հետ մի եւ նոյն օդը ծծել եւ երբեմն երբեմն զինքը տեսնելու ստիպուիլ. բայց գէթ ապահով եմ որ մեռած չէ։

Այսպէսով կը ջանար ան բարի ազդեցութեանց ձայնը խղդել, որոնք առաջին անգամ զՄերվիլ տեսած ատեն սրտին մէջ ծագած էին, եւ զինքը կը մղէին հաշտութեան առաջին քայլն ընելու։ Աս եղանակաւ մերժեց հաշտուելու խորհուրդն ալ, որն որ այնչափ հաճելի կ'ըլլար թէ Աստուծոյ եւ թէ իր թշնամւոյն, որուն բնականապէս բարի սրտին մէջ՝ վրէժխնդրութեան բաղձանքը գրեթէ մարած էր, հասարակաց թշուառութեան սարսափելի դիպուածովը։

Իսկ Փիլիպպոս զԿոմսը դիտելով անցուցած մէկ քանի վայրկենին մէջ անոր երեսին վրայ սաստիկ տրտմութեան նշաններ տեսնելով, որն որ կը գուշակէր թէ ըստ մեծի մասին իր մօրեղբօրն ու նաւուն մէջ գտնուող ուրիշ բարեկամներուն մահուընէ պատճառած է, մէկէն իր թշնամւոյն վրայ գութ զգալու սկսած էր։ Ինքն ալ զԷրմէնգուր սեպուհը եւ Սենդ. Ակ տեղապահը սրտանց կը սիրէր։ Ինք ալ շատ արցունք թափած էր անոնց մահուան վրայ, որուն անտարակուսելի նշանը կը սեպէր բեռնակիր նաւակին ծովեզր նետուած գտնուիլը։

Ուստի անոնց սիրոյն ու իրենց յիշատակը պատուելու համար հաշտութիւն ընել կ'ուզէր իր թշնամւոյն հետ, որն որ գիտէր թէ անոնց շատ սիրելի է։ Երբ որ Կոմսին սաստիկ տխրութիւնը, անոր հառաչանքները լսեց, իրեն բնական եղող զգածումներէն տարբեր՝ այնպիսի զգածումներ զգաց, որ թշնամւոյն հետ հաշտուելու յօժարութեան յաղթելու համար, սկսաւ իրմէ ընդունած թշնամանքները մէկիկ մէկիկ միտքը բերել։

Փիլիպպոս զԿոմսը մինչեւ նոյն ատեն իբրեւ հպարտ ու անողորմ մէկը նկատած էր։ Բայց գիտէր միանգամայն որ այնպիսի ձիրքեր ալ ունի, որոնք աղէկ կրթութեան մը միջոցով կրնային զինքը բարերար ու սիրելի անձ մ'ընել։ Ասոր հակառակ կիրքերը նուաճուած չըլլալով, նոյն իսկ ակամայ զանոնք գրգռողներուն դէմ կ'ելլէր. եւ աս դժբախտ վիճակը, թէպէտ զինքը խել մը պակասութեանց մէջ կը ձգէր, բայց միանգամայն իր կրից զոհ ըլլողներէն աւելի դժբախտ կ'ընէր։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԵՐԵՆԱ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի:

ԵՒՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 Ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 Ֆրանգ:

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիի 2. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

Գաղղիայի երեռելի քաղաքագետները՝ 1848ին վեր:

Ամի 1859ին Նաբոլէոնեան քաղաքականութեան գլխաւոր արդիւնքներէն մէկն եղաւ Իտալական պատերազմը, որուն վրայ՝ գրեթէ բովանդակ Եւրոպայի մէջ մեծ փոփոխութիւն յառաջ բերելուն համար՝ քիչ մը ընդարձակ կը գրենք: — Սարդինիայի՝ բովանդակ Իտալիան միացընելով իբրեւ միակ թագաւորութիւն մը իրեն սեպհականելու բաղձանքը, 1849ին Մարտի 23ին Նովարայի պարտութեամբը, չէ թէ միայն մարած չէր, այլ կրնայ ըսուիլ որ միանգամայն վրէժխնդրութեան հոգւով մը աւելի արծարծած էր:

Սակայն Կարոլոս Ալպերդին յաջորդը՝ Վիկտոր Էմմանուէլ, եւ մանաւանդ իր խորագէտ պաշտօնեան Գաւուր կոմսը, որչափ որ ալ Իտալիայի միութիւնը կ'ուզէին, սակայն առաջին փորձերէն իմացած էին որ նոյն գաղափարին գործադրութիւնը գլխաւորաբար երկու պատճառներու համար չէր յաջողած: Նախ որ Սարդինիային Իտալիայի վրայ ունեցած բարոյական ազդեցութիւնը շատ նուազ ու տկար էր, եւ երկրորդ որ Սարդինիայի զօրութիւնը բաւական չէր առանձին Աւստրիայի դէմ պատերազմի ելլելու: Ուստի եւ 1849էն ետքը Սարդինիայի ու գլխաւորաբար արտաքին գործոց պաշտօնեայ Գաւուր կոմսին քաղաքագիտական ջանքն եղաւ, նախ Իտալիայի ամէն կողմերէն փախչող կամ մերժուող անձինքն իր երկրին մէջ սիրով ընդունելով եւ իր ժողովրդեան ազատական սահմանադրութիւն մը տալով, Իտալացւոց սէրն ու համակրութիւնը վաստըկիլ. եւ երկրորդ՝ Աւստրիայի դէմ զօրաւոր դաշնակից մը գտնել: Աս ետքի նպատակին հասնելու համար, յարմար առիթ մատակարարեց արեւելեան պատերազմը: Երբ որ արեւմտեան տէրութիւնք Սարդինիայի առաջարկեցին որ իրենց հետ միանալով՝ պատերազմին մասնակից ըլլայ, ինք նոյն առաջարկութիւնն ընդունեցաւ ու 15,000 օգնական զօրք տուաւ: Բայց ինչպէս յառաջագոյն յիշատակեցինք, ան պայմանաւ՝ որ արեւմտեան տէրութիւնք ալ Իտալիայի նկատմամբ իր ունեցած գաղափարներուն ետքէն օգնեն: Սարդինիա աս նկատմամբ Փարիզի դեսպանաժողովոյն մէջ առաջին անգամ փորձ մ'ընել ուզեց. ուստի եւ իբրեւ ըրած օգնութեան հատուցում, իր երեսփոխաններուն ձեռքովը պահանջեց որ Իտալիայի խնդիրները կարգի դրուին: Եւ թէպէտ Անգղիայի ու Գաղղիայի երեսփոխանները նոյն առաջարկութիւնը պաշտպանեցին, բայց Աւստրիայի երեսփոխաններուն դէմ ելլելովը, դեսպանաժողովոյն վրայ Սարդինիայի ունեցած ակնկալութիւնը պարապի ելաւ:

Ա'լ անկէ ետքը Սարդինիայի լրագիրները սկսան Աւստրիայի դէմ խօսիլ, եւ գլխաւորաբար Աւստրիայի կայսեր՝ իր Իտալական գաւառներուն մէջ քաղաքական յանցաւորաց ու բանտարկելոց ազատութիւն տալով եւ ժողովրդեան զանազան շնորհմունքներ ընելով, անոնց սիրտը վաստըկելու ջանքը պարապի հանելու աշխատիլ: Աս նախատական գրութիւնները հետզհետէ ան աստիճանի հասան, մինչեւ վերջապէս Աւստրիա 1857ին դեսպանը Դուրինէն ետ կանչեց:

Ինչպէս ծանօթ է, արեւելեան պատերազմէն ետքը Գաղղիա Ռուսիայի հետ սերտիւ կապուած էր. եւ աս միաբանութեան գլխաւոր նպատակը՝ Գերմանիա, կամ աւելի ճիշդ ըսելու համար՝ Աւստրիա էր: Փարիզի խաղաղութենէն ետքը Գաղղիա ու Ռուսաստան գրեթէ ամէն խնդիրներու մէջ բոլորովին միաբան կ'ընթանային, նոյն իսկ ան խնդիրներուն մէջ՝ որոնց պատճառաւ անկէ քիչ ժամանակ յառաջ իրարու հետ կռուի բռնուած էին: Արեւելքի մէջ՝ Գաղղիա Ռուսիայի դաշնակից էր, իսկ արեւմուտքի մէջ՝ Ռուսիա Գաղղիայի: Արդ երբ որ Աւստրիայի ու Սարդինիայի մէջ դեսպանական յարաբերութեանց կտրուելուն պատճառաւ պաղութիւն մը մտաւ, ետ-

քինը սկսաւ կամաց կամաց Գաղղիայի ու Ռուսիայի մօտենալ:

Բաները շուտ մը անանկ վիճակի մէջ մտան որ թէպէտ 1858ին վերջերը Եւրոպայի խաղաղութիւնը վտանգի մէջ դնող էական (գոնէ մեզի ծանօթ) խընդիր մը չկար, սակայն ամէն մարդ մօտալուտ պատերազմի մը կը սպասէր: Գլխաւորաբար լրագիրները, ինչպէս հասարակօրէն կը պատահի, զինուք պատերազմը սկսելէն յառաջ, գրչով անարիւն կռիւ մը սկսան: Ամէն օր լրագիրները զօրաց շատնալուն, բանակներուն ամբողջանալուն լրերը կու տային: Բաց ասկէ՝ իւրաքանչիւր տէրութեանց ցամաքային զօրքերը կը համրէին, իրարու հետ կը համեմատէին, եւ պատերազմի ծրագիրներ ու յատակագիծներ կը շինէին: Ասոր մէջ զամէնքը կը գերազանցէին Իտալացիք, որոնք անյաղթ դիւցազանց պէս՝ ամէն կողմ սպառնալ կ'ուզէին: Սարդինիայի թագաւորին գահախօսութիւնը, եւ պաշտօնակալաց խօսած հրաբորբոք ճառը, որուն մէջ իրենները կը յորդորէր որ առիթ պատահած ատեն՝ իրենք զիրենք ցուցընեն, ըստ մասին լրագիրներուն վախը կ'արդարացընէր: Գաղղիայի ու Սարդինիայի պաշտօնական լրագիրներն Իտալիայի խնդիրն իրենց՝ սովորական նիւթն ըրած էին, եւ բոլոր իրենց հնարագիւտ հանճարը՝ զԱւստրիա սեւցընելու եւ ամենուն ատելի ընելու կը գործածէին: Գաղղիայի տէրութիւնը թէպէտ իր Իտալիայի նկատմամբ ունեցած գաղափարներուն վրայ արտաքոյ կարգի գաղտնութիւն կը պահէր, սակայն լրագիրներուն բանեցուցած լեզուէն՝ տէրութեան ինչ մտաց վրայ ըլլալը կրնար գուշակուիլ:

Բայց նոյն ժամանակները քաղաքագէտները զբաղեցընող եւ պատերազմի վախ պատճառող՝ միայն Իտալական խնդիրը չէր, հապա Արեւելեան խնդիրն ալ կար, որն որ հետզհետէ տարբեր տարբեր կերպարանքով երեւան կ'ելլէր:

Յամի 1858ին Մայիսի 22ին Վալաքիայի ու Մոլտաւիայի իշխանութիւնները կարգի դնելու համար՝ Փարիզ ժողոված դեսպանաժողովը, նոյն տարւոյն Օգոստոսի 19ին երկու իշխանութեանց համար վերջնական որոշումներ ընելով լմընցաւ: Եղած որոշմանց համաձայն՝ երկու իշխանութիւնները Միաւորեալ իշխանութիւնք պիտի կոչուէին, բայց զատ զատ իշխանի (Օսփոտարի) տակ պիտի ըլլային: Արդ Գուզա զօրապետը Մոլտաւիայի իշխան ընտրուելէն ետքը, անակնկալ կերպով, նոյն որոշմանց հակառակ, Պուքրէշի ազգային ժողովքէն Վալաքիայի ալ իշխան ընտրուեցաւ, թէպէտ եւ յառաջագոյն շատերը Պիպեսքոյ իշխանին կողմն էին: Բարձրագոյն Դուռն ասոր դէմ՝ բողոքեց եւ Գուզայի ընտրութիւնն անվաւեր հրատարակեց: Սակայն Գաղղիայի կայսրը Գուզային ընտրութիւնն իբրեւ օրինաւոր ճանչցաւ եւ ծանոյց որ պատերազմի դէպք կը համարի եթէ մէկն ասոր դէմ ելլէ: — Միեւնոյն միջոցին Սերուիա ալ անհանդարտ վիճակի մէջ էր: Հոն 1858ին վերջերը՝ Աւստրիայի կողմը միտեալ Աղեքսանդր իշխանը վար առնուելով, տեղը Գաղղիայի ու Ռուսիայի կողմն եղող Միքայէլ Օպրէնովիչ իշխանը դրուեցաւ: Աւստրիա ասոր դէմ բողոք ըրաւ, եւ Անգղիայի վրայ վստահացած՝ բարձրագոյն Դրան Սերուիայի խռովութիւնները զսպելու համար օգնական զօրք խոստացաւ: Աս բանս Նաբոլէոն կայսրը, Փարիզի դաշանց եղծում համարելով, յարմար առիթ սեպեց Աւստրիայի դէմ ունեցած թշնամութիւնը յայտնելու: Ուստի եւ 1859ին նոր տարւոյն Աւստրիայի դեսպանին ըսաւ որ երկու տէրութեանց յարաբերութիւններն աղէկ վիճակի մէջ չեն:

Աւստրիա՝ որն որ արդէն Իտալիայի մէջ պատահած քանի մը շփոթութեանց պատճառաւ, Իտալական գաւառները զօրք խաւրելու սկսած էր, աս անակնկալ բարեմաղթութեան վրայ, սկսաւ զօրքերն աւելի փութացընել: Նոյնպէս Գաղղիա ու Սարդինիա պատերազմի պատրաստութիւնները մեծ եռանդեամբ յառաջ կը տանէին:

Անգղիայի ու Պրուշի դահլիճներն երկու տէրութեանց մէջ պատերազմ բացուելու վտանգը տեսնելով, երկուքը մէկտեղ միաբան, երկու կողման իրարմէ ունեցած պահանջմունքներն ուզեցին իմանալ: Ասոր վրայ Սարդինիա՝ զԳաղղիա կռնակ ունենալով, սկսաւ Աւստրիայի դէմ քանքատ ընել որ Միջին Իտալիայի տէրութեանց հետ դաշնադրութիւն ըրած է, Սարդինիային Իտալիայի մէջ ունեցած ազդեցութիւնը չափաւորելու, ուստի ինք նոյն դաշանց վերցուիլը կը պահանջէ: Անգղիայի տէրութիւնն աս նիւթին նկատմամբ Վիէննայի մէջ Լորտ Գաւլիին ձեռքովը միաբանութիւն մը յառաջ բերած կը կարծէր. մէյ մ'ալ անդիէն Ռուսիա 1859ին Մարտին մէջերը ծանուցագրով մը առաջարկեց որ հինգ մեծ տէրութեանց ժողովք ըլլայ: Աւստրիա առաջարկութիւնը յանձն առաւ: Բայց իբրեւ առաջին պայման պահանջեց որ Սարդինիա իր բանակը խաղաղութեան ժամանակ ունեցած վիճակը դարձընէ: Սարդինիա աս պայմանը յանձն չառաւ, վասն զի Նաբոլէոն պատերազմի կը բաղձար ու իր ցեղը զինուորական նոր պարծանքով մը գահին վրայ հաստատել կ'ուզէր: Գաղղիայի վեհապետն իրերը հոն հասցուցած էր, որ դեսպանագիտութիւնը խնդիրը չէր կրնար լուծել, հարկ էր որ սուրը խզէր տարիէ մը վեր կնճռուած հանգոյցը: Կը մնար միայն պատերազմին սկիզբ ընելուն յանցանքը Աւստրիայի վրայ ձգել:

Աւստրիա տեսնելով որ իրերը որչափ ալ երկընան, խաղաղութեան յոյս չիտեսնուիր, ինք առանձին ձեռք զարկաւ զՍարդինիա կամ գրով զինաթափ ընել, կամ եթէ անով չ'ըլլար՝ ուզածը զէնքով գլուխ հանել: Աս վախճանաւ 1859ին Ապրիլի 19ին Աւստրիայի արտաքին գործոց պաշտօնեայ Պուլ կոմսը, Սարդինիայի վերջնագիր մը խրկեց, որուն մէջ կը պահան-

ՆԵՐ որ Սարդինիա զօրքը խաղաղութեան ատենուան վիճակին մէջ խոթէ, եւ ազատակամ զօրաց գունդը ցրուէ։ Գաւուր կոմսը՝ քսանուչորս ժամու մէջ վերջնագրոյն ժխտական պատասխան տալով, Աւստրիացիք երեք զանազան կէտերէ Սարդինիայի երկիրը մտան։ Նոյնն ըրաւ Գաղղիա ի նպաստ Սարդինիացւոց։

Եղած պատրաստութիւններուն նայելով, ամէն մարդ երկարատեւ պատերազմի մը կը սպասէր. բայց Աւստրիացիք երկու ճակատ կորսընցընելէն ետքը, յանկարծ Յուլիսի 7ին զինադադար հաստատելուն լուրը բոլոր Եւրոպան զարմացուց։ Զինադադարին՝ անմիջապէս նոյն ամսոյն 13ին Վիլլաֆրանգայի խաղաղութիւնը յաջորդեց, որն որ հետեւեալ յօդուածներէ կը բաղկանար։ Ա. Աւստրիայի կայսրը Լոմբարտիան Գաղղիայի կայսեր կը թողու, որն որ զանիկայ Սարդինիայի թագաւորին կը պարգեւէ։ Բ. Աւստրիա Վենետական գաւառներն իրեն կը պահէ, նաեւ Մինչիոյէն անդին եղած Բեպիէրա, Մանդուա ու Պորկոյ Գորդէ ամրոցները, աս երկիրներով՝ կազմուելի Իտալական դաշնակցութեան մէջ կը մտնէ, որուն գահերէց կ'ըլլայ Հռոմայ քահանայապետը։ Գ. Դոսկանայի Մեծ դուքսն ու Մոտենայի դուքսն իրենց տեղերը կը դառնան։

Վիլլաֆրանգայի խաղաղութեան այսպէս անակնկալ հաստատուելուն գլխաւոր պատճառները հետեւեալները կը համարուին։ Նախ՝ մեծ վախ կար որ Պրուշը մէջը խառնուելով՝ պատերազմն ի վնաս Գաղղիայի ընդարձակուի։ Երկրորդ Նաբոլէոն կայսրը կը վախնար որ եթէ Իտալիայի յեղափոխական շարժումը նոյն կերպով յառաջ երթալու ըլլայ, իր միտքը դրած գաղափարներուն գործադրութիւնը կը դժուարնայ։ Երրորդ քանի մը ճակատներով ստացած փառքը՝ աւստրիական չորս ամրութեանց մէջ կորսընցընելու մեծ վախ ունէր։ Եւ վերջապէս Գաղղիայի քաղաքագէտները կը տժգոհէին, Գաղղիայի շահուն հակառակ՝ Ալպեան լերանց անդիի կողմը, տկար Սարդինիայի մը տեղ՝ զօրաւոր Իտալական թագաւորութիւն մը հաստատուելուն համար։ Աս ամէն պատճառները Նաբոլէոն կայսրը ստիպեցին յօգուտ Գաղղիական ազգին՝ պատերազմը դադրեցընելու, ինչպէս ինք անձամբ Փարիզ դարձած ժամանակ հանած հրովարտակին մէջ ըսաւ։

Պատերազմն Իտալացւոց մեծ զարմացմամբը, եւ գրեթէ առանց իրենց հարցուելու՝ լմընցած էր, ուստի եւ եղած խաղաղութեան վրայ գոհ չէին։ Սակայն եւ այնպէս 1859ին Օգոստոսի 8ին Ցիւրիխի դեսպանաժողովոյն նստերը սկսան։ Նոյն ժողովոյն անդամներն էին, Գաղղիայի կողմանէ՝ Պր. Պուրքընէ, Աւստրիայի կողմանէ՝ Գոլոբրատոյ կոմսը, իսկ Սարդինիայի կողմանէ՝ Տէղամպրոա ասպետը։ Ժողովն իսկզբան կարծուածին համաձայն կարճատեւ չեղաւ, հաղիւ երեք ամսէ ետքը, Նոյեմբերի 10ին երեք տէրութեանց երեսփոխաններէն ստորագրուեցաւ։

Պէրոյ Լաբոնակոմ։

ԱԶԻՄԱԲՀԱԳԻԱՆ

Օդ։

Օդը ծաւալական, բարակ, աներեւոյթ բայց զգալի մարմին մըն է։ Մաքուր օդին մէջ գրեթէ $^{73}/_{100}$ մաս անկենդանական կամ խեղդիչ (Բորակածին, Ածխածին) օդ եւ միայն $^{27}/_{100}$ մաս կենդանական (թթուածին) օդ կայ։ Բայց հասարակ օդին մէջ խառնուած են ուրիշ շատ տեսակ գոլորշիք ալ, որոնք անկերէն, ջրին անդայտանալէն (բարակ եւ օդանման ըլլալէն) եւ ուրիշ զանազան պատճառներէ կը գոյանան։ Աս շոգեղէն բուրմունքը միշտ մեր առողջութեան քիչ կամ շատ օգտակար ըլլալով, իրենց հետ խառնուած օդն ալ առողջաբար կամ վատառողջ կ'ընեն։ Ասանկ շոգեխառն օդը՝ որ բոլոր մեր երկիրը կը պատէ, կ'ըսուի Օդոլորտ կամ Մթնոլորտ. ասիկայ երկրիս վրայ իբրեւ անդայտ ալիքներով համատարած օդեղէն ծով մըն է, զորն որ մենք շնչառութեամբ կը ծծենք եւ անոր մէջ կ'ապրինք, ինչպէս ձկերը ծովուն մէջ, որոնց աւելի կը նմանին թռչունները՝ նոյն օդածովին մէջ լողալով։ Օդոլորտին բարձրութիւնը ճիշդ յայտնի չէ, բայց զանազան նշաններէն մինչեւ երեսուն աշխարհագրական մղոն կը կարծուի՝ ծովի երեսին շակուներեն համրելով, բայց աս ալ ստոյգ է՝ որ համատարած օդին բարձրութիւնն ամէն տեղ նոյն պիտի չըլլայ, հապա տաք գաւառները՝ ինչպէս հասարակածին վրայ՝ աւելի։

Օդը ծանր է եւ ասոր համար ալ երկրիս վրայ նստած է ու անոր հետ մեկտեղ կը շարժի։ Դարձեալ օդին վարի մասերը վերիներն շատ աւելի ծանր են, որովհետեւ աւելի կը ճնշուին ու կը խտանան, բայց ասանկով ալ ջրէն 800 անգամ թեթեւ են։ Օդին վերէն վար երկընցած մեկ սեան ծանրութիւնը՝ ան ասոնցմէ ամենէն ի, որ մեկ քառակուսի մատնաչափ տեղոյ վրայ վեց հոխայէ աւելի կը կոխէ, իսկ մարդուս մարմնոյն վրայ՝ 300 կենդինարի մօտ. աս բեռան տակ մարդս անմիջապէս կը ճզմուէր, եթէ օդն ամէն կողմանէ հաւասար կոխելով՝ ծանրութիւնն անդդալի չընէր։ Ծովուն յատակի ձկերուն վրայ ջուրը մեզմէ շատ աւելի կը կոխէ, բայց իրենք ծանրութիւն մը չեն զգար, ինչու որ ջրին մասերն ալ օդի պէս իրար հաւասար զօրութեամբ կը մղեն։

Մթնոլորտին վերի գաւառներուն օդն երթալով կը բարակնայ, այնպէս որ օդապարիկներն ու օդանաւերը գրեթէ մեկ մղոն բարձրանալէն ետքը՝ ա՛լ չեն կրնար վեր ելլել, հապա կը սկսին ծովու երեսին վրայ եղածի պէս շիտակ երթալ. իսկ ան մարդիկները՝ որ ասանկ բարձրութեան մէջ կը դտնուին, շատ դժուարաւ կրնան շունչառնուլ, բոլոր ոյժերնին կը կորսի, եւ նաեւ իրենց քթէն, աչուրներէն, շրթունքներէն ու լինդերէն կը սկսի արիւն գալ, որովհետեւ մարդուս ներսի դին եղած խիտ ու թանձր օդը կ'ուզէ դուրս ելլել ու դրսի բարակ օդին հետ հաւասարիլ, եւ մարմնոյն փափուկ տեղերէն դուրս ելլելու ատեն՝ մեկտեղ դուրս կը բերէ ան հիւթերն ալ՝ որոնց հետ խառնուած է։ Օդին բարակնալուն կամ ծան-

բութիւնը պակսելուն աստիճանը Ծանրաչափով կրնայ իմացուիլ։ Օդը դէպ ի վեր բարձրանալով, նաեւ աւելի ցուրտ կ'ըլլայ, որովհետեւ օդին մասերն իրարմէ հեռու ըլլալով՝ քիչ ջերմութեան նիւթ կ'ունենան կամ քիչ ջերմութիւն կը պահեն. ասկից է՝ որ շատ բարձր լերանց գլուխը միշտ ձիւն կայ։ Օդին ցրտութեան աստիճանը ջերմաչափի միջնորդութեամբ աղէկ կ'իմացուի։

Ա՛ս մեր հողագունտը պատող օդին փոփոխութիւններէն՝ օդին մէջ մեծամեծ դէպքեր ու երեւոյթներ կը տեսնուին, որոնց վրայ կը խօսինք։

Ա. Օդի բարեխառնութիւն։

Օդին մէջի տաքութիւնը հիմակուան ատենս արեգական ճառագայթներէն չի համարուիր, ինչու որ արեւուն ճառագայթներն ըստ ինքեան ցուրտ են. այլ կէս մը երկրիս մէջ եղած, կէս մ'ալ օդին մէջ տարածուած ջերմութեան նիւթերէն, որոնք արեւուն ճառագայթները զարնելով՝ կը զրգռուին երեւան կ'ելլեն։ Բայց ուրիշ զանազան բաներ ալ մէկտեղ գալով, աս ջերմութիւնը կ'աւելցընեն կամ կը պակսեցընեն, որոնց վրայ քիչ մը եաքը կը խօսինք։ Օդին ասանկ այլեւայլ պատճառներէ յառաջ եկած խառնուածը կամ որպիսութիւնը կ'ըսուի Բարեխառնութիւն, Ամոփխառնութիւն, Քաղցրախառնութիւն. ամէն մէկ զատ բարեխառնութիւն ունեցող օդին մասը կ'անուանուի Օդավիճակ, Օդաբաժին (բնական կլիմայ). իսկ օդաբաժնի մը կերպ կերպ փոփոխութիւնը կ'ըսուի Եղանակ։

Օդաբաժնի մը բարեխառնութիւնը կ'որոշէ. Ա. Հասարակածէն ունեցած հեռաւորութիւնը։ Որչափ որ երկիր մը հասարակածէն հեռու է, այնչափ ալ պաղ կ'ըլլայ. բայց հարաւային կիսագունդը գրեթէ բոլորովին անցամաք ու ջրապատ ըլլալով, բեւեռային սառնապատ ծովուն ալ սահմանն ընդարձակ է, ուստի եւ միեւնոյն աստիճանի մէջ՝ հոն աւելի պաղ կ'ըլլայ, քան թէ հիւսիսային կիսագնդին վրայ։

Բ. Ծովի մերձաւորութիւնը։ Ծովն ամառը զով գոլորշիք բուրելով ու ձմեռը պահած տաքութիւնը դուրս տալով, իր քովի երկիրներուն օդը կը բարեխառնէ, այսինքն՝ շատ տաքութիւն ու շատ պաղութիւն թող չիտար։ Ա՛ս պատճառաւ այրեցեալ գօտւոյն մէջ ծովեղերեայ տեղուանք ու կղզիներն ամառը շատ տաք չեն ըլլար. իսկ բարեխառն գօտիներուն ծովապատ տեղերը ձմեռուան մէջ շատ ցրտութիւն չեն զգար, բայց ասոր հակառակ շատ անձրեւ ու մշուշ կ'ունենան. ասանկ կողմերը յատակ ու պայծառ օդ տեսնելը դժուարագիւտ բան մըն է։ Անգղիայի ու Տանիմարգայի մէջ՝ որոնք ծովապատ երկիրներ են, քիչ անգամ գետերը կը սառին, բայց գրեթէ ամէն օր անձրեւ կու գայ, ինչու որ իրենց օդը լի է ծովէն ելած գոլորշիներով։ Իսկ սառնապատ ծովերուն վրայ քիչ մը տարբեր մտածելու է, ինչպէս վերը նշանակեցինք։

Գ. Երկրի երեսին որպիսութիւնը։ Եթէ երկիր մը լեռնագաւառ է կամ բուն բարձր դիրք ունի, միշտ զով ու ցուրտ օդ կ'ունենայ, որուն պատճառը յայտնի է։ Հարաւային Ամերիկայի Քիդոյ լեռնադաշտն անմիջապէս հասարակածին տակն է, այսու ամենայնիւ միշտ քաղցրախառն տաքութիւն մը ունի, ինչու որ ծովի երեսէն 9000 ոտնաչափ բարձր է։ Ամենէն առողջ ու չոր օդը լերանց վրայ կը գտնուի։ Եթէ երկիր մը լեռնոտ է կամ շատ լեռներ ունի, օդը զով կ'ըլլայ, բայց լերանց դիրքին ալ միտ դնելու է. զոր օրինակ եթէ բարձր լեռները հիւսիսային կողմն են, երկրին օդաբաժինը տաք կ'ըլլայ, ինչու որ հիւսիսային կողմանէ եկած հովերուն զօրութիւնը կը կոտրեն ու կ'արգելեն. իսկ եթէ լեռները հարաւային դին կ'իյնան, բարեխառնութիւնը ցրտկեկ կ'ըլլայ, վասն զի երկրին մէջ միշտ հիւսիսային հովը կը մնայ ու շրջան կ'ընէ, ուր հարաւային ջերմ հովը չի կրնար երկրին մէջ մտնել։ Գերմանիա ու Վերին Իտալիա սահմանակից են իրարու, եւ իրարմէ՝ Ալպեան լեռներով կը բաժնուին, որոնք Իտալիայի հիւսիսային դին ըլլալով՝ Լոմբարտեան երկիրները տաք կը պահեն, եւ Գերմանիայի հարաւային կողմն ըլլալով՝ անոր օդը ցուրտ կը թողուն եւ գալու տաքութիւնը կ'արգելեն։ Նմանապէս Ջերմ Հունգարիան եւ ցուրտ Կալիցիան նոյն կերպով Կարպաթեան լեռներով կը բաժնուին։ Բայց լերանց մէջի ձորերն ու հովիտները տաք են, որովհետեւ հովերէն պատսպարեալ կ'ըլլան եւ իրենց բնական տաքութիւնը կը պահեն։ Նոյնպէս տափարակ հովանաւոր ու ծմակաւոր լեռներէ զուրկ ու աւազուտ երկիրներն ալ տաք կ'ըլլան։ Ափրիկէի անապատին տաքութիւնը ծանօթ է։

Դարձեալ երկրիս մշակութիւնն ալ օդին բարեխառնութիւնը շատ կը փոխէ. եթէ երկրի մը երեսը չափազանց շատ անտառներ ու ճահիճներ կան, իր օդը խիստ կ'ըլլայ, այսինքն՝ կամ շատ ցուրտ, որովհետեւ արեւուն ճառագայթներն անտառներու մէջ չկրնալով թափանցել, մէջի օդը միշտ պաղ կը մնայ ու դուրս շարունակ պաղ օդ կը հոսէ, եւ կամ վատառողջ, ճահիճներուն անդադար խոնաւ գոլորշիք բխելովը։ Բայց երբ որ երկիրը կը մշակուի, ճահիճները կը չորցուին, անտառները կը չափաւորուին, ան ատեն օդավիճակն ալ կրնայ բոլորովին փոխուիլ ու քաղցրանալ։ Գրեթէ միեւնոյն երկնաբաժնի տակ կ'իյնան Սիբերիա եւ Հիւսիսային Գերմանիա, եւ սակայն ինչ տարբերութիւն։ Գերմանիա ասանկ բարեխառն վիճակի մէջ բերողը՝ միայն մշակութիւնն է, ինչու որ քրիստոնէութեան առաջին դարերը՝ ան ալ Սիբերիայի նման երկիր մըն էր. ինչպէս նաեւ Սիբերիայի օդն ալ մշակութեամբ օրէ օր կ'աղէկնայ։ Սակայն ուրիշ զանազան անյայտ պատճառներ ալ երկրի մը բարեխառնութիւնը կը փոխեն, զոր օրինակ Իսլանտ ու Կրէօնլանտ Սիջին դարերուն մէջ շատ ծաղկած ու գրեթէ բազմամարդ ըսուելու արժանի էին։ Իսկ հիմակ երթալով իրենց կանաչեղէնը կը կորսընցընեն ու սառոյցներու մէջ կը թաղուին։

Ա՛ս ամէն խօսածնիս՝ յայտնի կը ցուցնէ թէ մի եւ նոյն գօտւոյն տակ ինկող երկիրները մէկ բարեխառ-

նութիւն չունին, որ ըսել է՝ տեղւոյ մը Երկնաբաժինն ու Օդաբաժինը կամ Աստղաբաշխական ու քնական երկնաբաժինը (Ալիմանտ) իրարմէ շատ տարբեր բաներ են։

Տեղւոյ մը տեղացմունքը (անձրեւ, ձիւն եւ այլն) իր բարեխառնութեան աստիճանէն, այսինքն՝ իր օդին ջերմութենէն, պարունակած գոլորշւոյն լաւէն ու տկար հոսքերուն շփումներէն կախում ունի։ Երկրիս զատ զատ տեղացմունք ունեցող մասերն երեք են, որոնց մէկը կ'ըսուի Անդրեա՝ գօտի, ինչպես որ հոն դիպան անդրեա՝ կու գայ։ Ասիկայ արեւադարձի կամ հասարակածի երկիրներուն մէջ կ'իյնայ, ուր արեւը սաստիկ եղած ատեն՝ օդը շարունակ բարակնալով ու մեծ շարժման մէջ ըլլալով, թող չիտար որ խոնաւութիւնները քովէ քով դան խտանան ու անձրեւի պէս տեղան. բայց երբ որ օդին մէջ եղած գոլորշին խիստ շատ կ'ըլլայ եւ արեւին տապը քիչ մը կ'իջնայ, ան ատեն կը սկսի ամիսներով սաստիկ անձրեւ գալ. ասիկայ կանոնաւոր կերպով տարին երկու անգամ կը պատահի։ Երկրորդը կերպ կերպ տեղացմունք ունի, ինչպէս անդրեա՝, յեա՝, կարկտա՝, եւ այլն, ասիկայ կ'ըսուի Այլայլարեր գօտի. ան ալ երկու բարեխառն գօտիներուն կը պատշաճի։ Իսկ երրորդն է Մշտայեա՝ գօտի, այսինքն բեւեռական երկիրները, ուր միշտ դիպան յեա՝ կու գայ։

Սակայն ան մշտաձիւն գօտւոյն հետ շփոթելու չէ Զեան գաւառը կամ սահմանը, որն որ չէ թէ առաջինին պէս աշխարհագրական լայնութեան հետ կապակցութիւն ունի, հապա երկրիս երեսէն վեր ելլելով՝ ուրոշ բարձրութեան մը մէջ կը սկսի, ուր միշտ ձիւնապատ ու ձիւնաթաղ կը կենայ։ Ան մշանջենաւոր ձեան գաւառը կամ սահմանը՝ երկրիս ամէն լեռներուն վրայ կը գտնուի, միայն թէ այլեւայլ բարձրութեան մէջ, զոր օրինակ հասարակածի տակ ծովին երեսէն 15,000 ոտնաչափ վեր կը սկսի մշանջենաւոր ձիւնը. ասկից քանի որ կը հեռանանք, այնչափ ալ ձեան գիծը կամ սահմանը վար կ'իջնայ, ինչպէս հասարակածէն 20 աստիճան հեռու՝ 13—14,000 ոտնաչափ բարձրութեան մէջ յաւէժական ձիւնը կը սկսի, 30 աստիճան հեռու՝ 12,000 ոտնաչափ բարձրութեան մէջ, 40 աստիճան հեռու՝ 9600 ոտնաչափ բարձրութեան մէջ. սանկով հասարակածէն դէպ ի բեւեռ եղած հեռաւորութիւնը 80 աստիճանի հասնի նէ, ձեան գաւառը հողին երեսը կ'իջնայ ու միշտ երկիրը կը ծածկէ։

Տեղւոյ մը օդին բարեխառնութիւնը չէ թէ միայն անկերուն եւ կենդանիներուն վրայ ազդեցութիւն ունի, հապա նաեւ մարդուն վրայ ալ, որովհետեւ մարդ ուրիշ տեսակ բնաւորութիւն կ'ունենայ տխուր ու պղտոր օդի մէջ, եւ ուրիշ կերպ՝ յստակ ու վճիտ երկնքի ներքեւ, որն որ մարդն ալ արթուն, վառվռուն, զուարթ, երեւակայութիւնը ջերմ, թէպէտ եւ մարմինն ալ քիչ մը թոյլ կ'ընէ։

ԱՔԵՔԻՏՔԱՊԱԾ

Համեմեան։ — Գ. Մեխակ։

Մեխակենին (Գարէնֆիլ) 20—30 ոտք բարձրութեամբ կարճաբուն ծառ մըն է, որուն սկզբնական հայրենիքը՝ Մոլուգեան կղզիներն էր. բայց հիմայ Մաւրիտիոս կամ Իլ տը Ֆրանս ու Պուրպոն կղզիները, Արեւմտեան Հնդկաստան, Գայէն ու Պրազիլիա ալ կը մշակուի։ Մեխակի ծառը Սեպտեմբերէն մինչեւ Հոկտեմբեր կը ծաղկի։ Հոտաւէտ ու խիստ համեմաւոր ծաղիկները, դեռ իրենց պսակներուն տերեւները չբացուած, կը քաղեն, եւ սովորաբար մոյ մէջ կը դնեն, ետքէն արեւուն առջեւը չորցընելով, համեմաւոր մեխակի անուամբ կը ծախեն։ Ծառ մը միայն 20 հոխայի չափ պտուղ կու տայ։ Հազիւ տասը կամ տասուերկու տարեկան եղած ատենը կը սկսի պտուղ տալ, եւ հասարակօրէն չորս տարի մէյ մը շատ առատ պտուղ կու տայ։ Մեխակենին հասարակօրէն 50—60 տարի կը դիմանայ. բայց կրնայ երբեմն մինչեւ 100 տարի դիմանալ, որ ժամանակ ծառին բունն այնչափ կը հասանայ, որ երկու մարդ հազիւ կրնան նոյնը գրկել։

Երկայն ժամանակէ վեր Հոլանտական ընկերութիւն մը մեխակի մենավաճառութիւնը ձեռքն առած էր։ Ինչպէս վերը յիշատակեցինք, մեխակին բուն տեղը՝ յառաջագոյն Մոլուգեան կղզիներէն՝ Դեռնատէ, Դիտոր, Մոդիլ, Մաշեան ու Պաշեան կղզիներն էին. բայց երբ որ Հոլանտացիք 1638ին նոյն Մոլուգեան կղզիներէն Պանտայի ու Ամպոյինայի տիրեցին, Դեռնատէ կղզւոյն թագաւորին հետ դաշինք դրին, որ տարին անոր 18,000 թալէռ տան, եւ անիկայ մեխակի ծառերը բոլոր ուրիշ կղզիներուն վրայ արմատէն խլէ եւ այնուհետեւ մեխակի ծառ չմշակէ։ Թէպէտ եւ ամէն տարի Հոլանտացիք բոլոր աս կղզիներուն վրայ կը պտրտէին՝ նորէն բուսած ծառերը կը ջնջէին, սակայն եւ այնպէս խորհուրդնին չյաջողեցաւ. գրեթէ ամէն Մոլուգեան կղզիներուն վրայ՝ իրենք իրենցմէ բուսած մեխակի ծառեր կը գտնուէին։ Անցեալ դարուն վերջերը Գաղղիացիք ճարպկութեամբ Հոլանտացիներէն քանի մը մեխակի ծառ ձեռք անցընելով, Մաւրիտիոս ու Պուրպոն կղզիները եւ Գայէն տնկեցին, եւ մեծ յաջողութիւն գտան։ Նմանապէս Անգղիացիք ալ Արեւելեան Հնդկաստան նոյնը փորձելով՝ յաջողցուցին։

Առաւտի մէջ մեխակի իւրաքանչիւր տեսակն՝ ելած տեղերէն կը զանազանի եւ անունն անկէ կ'առնու։

1. Ամպոյինայի կամ Մոլուգեան մեխակը՝ մեծ, շատ համեմաւոր, ողորկ, լեցուն ու գորշի զարնող գոյնով հատեր ունի։ Մոլուգեան կղզիներուն վրայ գրեթէ 500,000 մեխակենի կը մշակուի, որոնց բերքը շուրջ 6000 կենդինար է, որուն կէսն աւելի Եւրոպա կու գայ։

2. Պուրպոն կղզւոյն մեխակը նախընթացէն պզտիկ, չոր ու աւելի խորշոմեալ է, բայց գոյնն անկէ պայծառ, ծաղկանց պսակն ալ՝ դեղնի զարնող գոյնով կ'ըլլայ։ Ան

կէ աւելի ընտիր տեսակ է Մաւրիտիոս կամ Իլ տը Ֆրանս կղզին յառաջ եկածը. սակայն առուտրի մէջ յաճախ չիտեսնուիր:

3. Գաղղիական կամ Գայէնի մեխակը Պուրպոնի տեսակէն երկայն ու հաստ է, ճաշակն ալ աւելի կծու, բայց անոր չափ հոտաւէտ ու գեղեցիկ չէ. հատերը խորշոմեալ կ'ըլլան ու սեւակ գոյն ունին: Բովանդակ Գաղղիական գաղթականութեանց տարեկան բերքը Հոլանտականին կը հաւասարի:

— Մեխակին աղէկութիւնն՝ ունեցած տեսքէն, հոտէն ու ճաշակէն կրնայ իմացուիլ: Ընտիր մեխակին հատերը՝ լեցուն, խիտ, չոր ու փուշիկ աղատ եւ գորշ գոյնով պիտի ըլլան, նոյնպէս շատ հաճոյական ու համեմաւոր կծու հոտ մը եւ այրիչ համ պիտի ունենան: Խոնաւ մեխակը 12—20% ցած գնով կը ծախուի:

— Մեխակը տներու մէջ համեմի տեղ կը գործածուի. սակիս զատ՝ չոգոլաղ, անոյշ իւղ ու ոգեւոր ըմպելիք շինելու կը գործածեն: Դարձեալ մեխակէն տեսակ մը եթերական եղ կը հանուի, որն որ ջրոյ վրայ գրեթէ չիկենար ու բժշկականութեան մէջ դեղի տեղ կը գործածուի: Մեխակի եղը շատ զօրաւոր հոտ ու այրիչ համ ունի. նորն ու թարմը՝ պայծառ դեղին գոյն, իսկ հինը՝ գորշի զարնող գոյն կ'ունենայ: Այս եղը՝ կամ Հնդկաստանէն կու գայ, որն որ շատ անգամ այլեւայլ ոգեւոր ըմպելիքներով նենգուած կ'ըլլայ, եւ կամ Եւրոպա կը հանուի, գլխաւորաբար Հոլանտա:

— Մայր մեխակ ըսուածը՝ ըստ մեծի մասին չհասած պտուղներ են, որոնք պղտիկ վայրենի կաղնի մեծութեամբ կ'ըլլան. բայց շատերն աւելի փոքր ու հաւկըթաձեւ երկայն կ'ըլլան, հասարակ մեխակի գոյնով ու ձեւով. մէջերնին մէյ մէկ գորշագոյն ու փայլուն ճարպոտ կուտ մը կը բովանդակէն, որն որ երկու կտորէ կը բաղկանայ: Թէպէտ եւ չոր ծաղիկներու չափ հոտ ու համեմիչ ճաշակ չունին, սակայն ճաշակնին աւելի հաճոյական է: Հիմայ աս մեխակը՝ գրեթէ ամենեւին չիգործածուիր, միայն Հնդկաստան ու Հոլանտա քաղցրաւենի կը շինեն:

— Իսկ Արքայական մեխակ ըսուածը՝ ստորին տեսակ մըն է, որն որ Մադիան կղզոյն վրայ կ'աճի: Հնդկաց իշխաններուն առջեւը շատ յարգի ըլլալուն պատճառաւ՝ Արքայական մեխակ կոչուած է: Աս տեսակը հասարակ մեխակին համն ու հոտն ունի. միայն անով կը տարբերի, որ փոքր հասկի նման ձեւ ու սուր ծայրեր ունի. եւրոպական առուտրի մէջ դուն ուրեք կը տեսնուի:

— Զտեալ մեխակ ըսելով՝ կ'իմացուի ան մեխակը, որուն եղն ալքոոլի միջնորդութեամբ հանուած է: Ասոր հատերը քաշուած, թառամած, թեթեւակշիռ, քիչ մը մածանող եւ սեւի զարնող գոյնով կ'ըլլան: Զտած մեխակը հասարակօրէն գլուխ չ'ունենար, եւ ճնշուած ատեն ամենեւին եղ դուրս չիտար. նոյնպէս եթէ տաքցուելու ըլլայ, ունեցած հոտն ու ճաշակը բոլորովին կը կորսընցընէ:

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Աղեռաղ բնական երեւոյթներուն յուծումն:

Քիմիական գործողութիւններ՝ իրրեւ ջերմութեան աղբիւր:

240. Ի՞նչ է փայտի կամ հասարակ ածուխը: — Փայտ՝ որուն մէջէն այրման միջոցով՝ թթեթեւ կազերը դուրս ելած են:

241. Ինչո՞ւ համար աս ածխոյ կրակը՝ փայտի կրակէն ջերմագոյն է: — Վասն զի փայտի ածուխը գրեթէ զուտ ածխածին է, ուր որ փայտն իր մէջը ուրիշ տարրներ ալ կը բովանդակէ. արդ որովհետեւ այրելի նիւթոյն ածխածինն է գլխաւորաբար՝ որ այրման ժամանակ ջերմութիւն կը պատճառէ, անոր համար կրակի մը ջերմութեան սաստկութիւնն այնչափ աւելի մեծ կ'ըլլայ՝ որչափ որ իր ածխածինը շատ է:

242. Ի՞նչ բանի համար փայտի ածուխն արդէն փտտելու սկսած միսը կը պահէ: — Վասն զի ածուխն ամէն տեսակ փտտած մարմիններն ու կաղերը կը կլլէ՝ թէ՛ տնկայնն եւ թէ՛ կենդանական նիւթերէ յառաջ եկած ըլլան:

243. Ի՞նչ պատճառի համար ջուրը կը զոլ կը մաքրուի, երբ որ փայտի ածխէն անցընելու կամ մղելու ըլլանք: — Վասն զի փայտի ածուխը ջրին աղտոտութիւններն իրեն կը քաշէ, եւ ամէն անհաճոյ հոտն ու ճաշակը կը հեռացընէ, թէ՛ տնկայնն եւ թէ՛ կենդանական նիւթերէ յառաջ եկած ըլլան:

244. Ինչո՞ւ համար ջրոյ կամ գինւոյ տակառներուն ներսի կողմը կ'այրեն: — Վասն զի աս ածխացուցումը (կամ այրիլը) տակառին ներսի դին տեսակ մը փայտի ածուխ կը կազմէ, որով եւ ըմպելին աղէկ կը պահպանուի, վասն զի ինչպէս ըսինք՝ փայտի ածուխը տնկայնն ու կենդանական աղտոտութիւններն իրեն կը քաշէ:

245. Ինչո՞ւ աղտոտ ջրոյն մէջ այրած հայի կտոր մը նետուելով՝ կը մաքրուի ու կրնայ խմուիլ: — Վասն զի հային արտաքին երեսը կամ մակերեւոյթը (որն որ այրելով՝ փայտի ածուխի փոխուած կ'ըլլայ) ջրոյն մէջի աղտոտ մասերն իրեն կը քաշէ, կը զտէ եւ նոյնին աղէկ համ ալ կու տայ:

246. Ինչո՞ւ համար հիւանդներու տրուած ջրոյն մէջ այրած կամ խարուած հայ կը դնեն: — Վասն զի այրած հային ածխացած երեսը՝ թոյլ չիտար որ հիւանդին խցին ապականեալ օդը ջրին մէջ թափանցէ:

247. Ինչո՞ւ խոնաւ տեղ հաստատուելու փայտին կամ ատաղձին արտաքին երեսը կ'այրեն: — Վասն զի փայտի ածուխն օդին եւ ջրոյն ազդեցութեամբն ամենեւին փոփոխութիւն չիկրեր. ուստի եւ արտաքին երեսն այրած փայտն օդին փոփոխութեան աւելի երկայն կրնայ դիմանալ:

248. Ի՞նչ բանի համար ցիցերուն գետնին խոթուելու մասը կ'այրեն: — Վասն զի փայտին ածխացած երեսը թոյլ չիտար որ փայտը փտտի գետնին խոնաւութենէն, որն որ եթէ այսպիսի զգուշութիւն չըլլար, հողին տակ թաղուած փայտը կը փտտեցընէր:

249. Ի՞նչ զգուշութիւն ընելու է ցիցերն այրած ժամանակ: — Ցցին հողին տակ մնած տեղէն քիչ մ'ալ աւելի (շուրջ մէկ ոտնաչափ) դեպ ի վեր այրելու է, որպէս զի չըլլայ թէ հողէն դուրս՝ բայց գետնին մօտ գտնուած մասն անձրեւէն կամ երկրին երեսին խոնաւութենէն փտտի:

Ճրագ, կանթեղ, լուսոյ բոց:

250. Ի՞նչ բանէ կը բաղկանայ եղը, ճրագուն (ճարպը) եւ մեղրամոմը: — Գլխաւորաբար ածխածին ու ջրածին կազէ: Հաստատուն մասը՝ ածխածին է, իսկ լոյծ մասը՝ ջրածին կազ:

Ճրագ շինելու համար գործածուած քանի մը նիւթերուն մէջ, քիչ քանակութեամբ նաեւ թթուածին կազ ալ կը գտնուի:

Ածխածին, ջրածին ու թթուածին կազերուն եւ նոյները հանելու կերպին վրայ տես 109, 110, 111:

251. Ճրագ մը ի՞նչ կերպով կը վառի, կամ վառուելու ժամանակ ի՞նչ գործողութիւն կը կատարուի։ — Երբ որ պատրոյգը կը վառենք, անոր ջերմութեամբը՝ ճարպը կամ մեղրամոմը կը լուծուի, եւ ջրաշոգի ու ածխաթթու կը կազմուի։

252. Ջերմութեան ձեռքով՝ ճարպէն կամ մեղրամոմէն ի՞նչպէս ջրաշոգի ու ածխաթթու կը կազմուի։ — Ճրագին ջրածինն օդին թթուածնին հետ միանալով՝ ջրաշոգի կը կազմէ, իսկ ճրագին ածխածինն օդին թթուածնին հետ միանալով՝ ածխաթթու կը շինէ։

253. Ճրագի մը ճարպը կամ մեղրամոմն ո՞ւր մը լուծուի։ — Պատրուգին մէջ։ Հալած ճարպը կամ մեղրամոմը մազականութեամբ կամ մազական ձգողութեամբ պատրուգին մէջէն վեր կը բարձրանայ, ու բոցին ջերմութեամբը շուտ մը կը լուծուի։

254. Ի՞նչ է մազականութիւն կամ մազական ձգողութիւն։ — Շատ բարակ խողովակներու յատուկ զօրութիւն մը, որով հեղանիւթները նոյն խողովակներուն մէջէն վեր կը բարձրանան։

Ջուրը՝ շաքարին կամ սպունգին մէջ մազական ձգողութեամբ կը թափանցէ կամ անոնց ծակոտիքներէն վեր կ'ելլէ։ Որչափ որ խողովակը պզտիկ ու նեղ կ'ըլլայ, այնչափ աւելի զօրութիւն կ'ունենայ հեղանիւթն իր մէջէն վեր քաշելու։

255. Ճրագի մը բոցն ինչո՞ւ տաք է։ — Վասն զի բոցն օդին ու ճարպին մէջէն ծածկեալ ջերմութիւն ազատ կ'ընէ։

256. Ծածկեալ ջերմութիւնը՝ ճրագի մը բոցոյն միջոցով ի՞նչպէս ազատ կ'ըլլայ։ — Երբ որ ճարպին տարրներն օդին թթուածնին հետ կը միանան, անով պատահած քիմիական փոփոխութեան ձեռքով՝ ծածկեալ ջերմութիւն ազատ կ'ըլլայ։

257. Ի՞նչ բանի համար ճրագի բոցը լոյս ալ կու տայ։ — Վասն զի այրման ձեռքը պատահած քիմիական փոփոխութիւնները լուսոյ եթերին մէջ ճօճումներ կը պատճառեն, որոնք աչուքները զգածելով, լոյս կը ծնանին, կամ թէ ըսենք՝ լուսոյ զգացում յառաջ կը բերեն։

258. Ճրագի մը բոցը քանի՞ մասերէ կը բաղկանայ։ — Բոցն երեք կոներէ կամ բուրգերէ կը բաղկանայ։ Ա. Ներքին կամ մնամէջ բուրգ, որուն մէջ այրումն չկայ, եւ զորն որ մարդ կը տեսնէ սպիտակի զարնող ծածկութիւն մը տակ՝ իբրեւ բոցին մութ մասը։ Բ. Միջին բուրգ՝ որն որ վերը զուցուած սպիտակի զարնող ծածկոյթն է ու ներքին բուրգը կը պատեաս մասին մէջ գլխաւորաբար ջրածին կաղը կը սպառի։ Գ. Վերջապէս արտաքին բուրգը, որն որ այնչափ լուսաւոր չէ. եւ որուն մէջ գլխաւորաբար ածխածին կաղը կը սպառի։ Բոցն աչաց տակ ինկող չորրորդ մաս մ'ալ ունի, այսինքն՝ բաժականեւ երեւցող կապոյտ խարիսխը։

259. Ինչո՞ւ համար բոցին բուն ներքին էական մասը մնամէջ եւ մութ կ'երեւայ։ — Վասն զի պատրուգին ջերմութեամբը ճրագէն ելլող անտեսանելի շրգուով լեցուած է, որն որ՝ քանի որ օդին հետ կապակցութեան մէջ չմտներ, չի կրնար այրիլ։

260. Լոյսը գլխաւորաբար բոցին ո՞ր մասէն յառաջ կու գայ։ — Միջին բրգէն, որուն մէջ այրող կաղը՝ ածխածնին պզտիկ մասերը ճերմակ բոցով վառելու չափ կը ջերմացընէ, եւ ասոր վրայ հաստատուած է բոցին ամ մասին լուսաւորիչ զօրութիւնը։

261. Ինչո՞ւ համար միջին բրգին մէջ առաւելապէս ջրածին կաղը կը սպառի։ — Վասն զի օդոյն թթուածինն աւելի մեծ խնամութիւն ունի ջրածնին, քան թէ ածխածնին հետ, եւ որովհետեւ մինչեւ բոցին միջին բուրգը թափանցող թթուածինը՝ երկուքին հետ ալ միանալու համար բաւական չէ, անոր համար ջրածնին հետ կը միանայ ու ջուր կը կազմէ։

262. Ինչո՞ւ համար միջին բուրգն արտաքին բրգին չափ կատարեալ աղէկ չեվառիր։ — Վասն զի արտաքին բուրգը թող չիտար որ օդոյն թթուածինն առատութեամբ բոցին միջին մասը հոսէ. եւ ինչպէս ծանօթ է՝ ուր որ թթուածինն առատութեամբ չիկրնար թափանցել, հոն կատարեալ այրում չ'ըլլար։

263. Ի՞նչ պատճառի համար դրսի բուրգը, միջինին չափ լուսաւոր չէ։ — Վասն զի ճերմակ բոցով այրող ածխածինը, արտաքին բուրգը հասած ատեն՝ շուտ մը կը սպառի, որովհետեւ օդին թթուածնին հետ միանալով, ածխաթթու կը կազմէ։

264. Ինչո՞ւ համար բոցին խարիսխը կապոյտ է։ — Վասն զի իր մէջը ճերմակ բոցով վառուող ածխածին խիստ քիչ կը բովանդակէ, իսկ ճրագին պայծառութիւնը՝ նոյն ածխածնէն կախում ունի։

265. Ի՞նչ բանի համար ճրագին բոցը դէպ ի վեր կը բարձրանայ։ — Վասն զի ճրագին չորս կողմը պատող օդը կը տաքցընէ, եւ նոյն տաք օդը վեր ելլելով՝ բոցն ալ իրեն հետ մէկտեղ կը բարձրացընէ։

266. Ինչո՞ւ համար ճրագի մը բոցը բրգաձեւ ու սրածայր կ'ըլլայ։ — Վասն զի տաքցած կաղին բուրգը վեր բարձրանալու ժամանակ կը սպառի, (այսինքն՝ ջրաշոգոյ եւ ածխաթթուի կը փոխուի,) արդ ասով բոցոյն արտաքին երեսը նուազելով, բոցը սուր ձեւ մը կ'առնու։

267. Ի՞նչ պատճառաւ ճրագին բոցը կը մարի երբ որ վրան ամուր մը կը փչենք։ — Վասն զի նոյն փչմամբ պատրուգէն կը բաժնուի, եւ անկից մնունդ չկրնալով գտնել՝ կը մարի։

268. Ի՞նչ բանի համար ճրագին բոցին վրայ բռնուած ապակին կը խոնաւնայ։ — Վասն զի ճարպին ջրածինն օդոյն թթուածնին հետ միանալով, ջրաշոգի կը կազմուի, որն որ բոցոյն վրայ բռնուած պաղ ապակւոյն վրայ կը խտանայ։

Ինչպէս յայտնի է, ջուրը քիմիապէս միաւորեալ թթուածին ու ջրածին կաղերէ կը կազմուի։

269. Ինչո՞ւ համար եթէ ձեռուընիս ճրագի մը բոցին վրայ բռնելու ըլլանք, աւելի տաքութիւն կը զգանք, քան թէ բոցին տակը կամ մէկ կողմը բռնելու ըլլանք։ — Վասն զի վեր բարձրացող տաքցած օդը՝ ճրագին վրայ բռնուած ձեռքն ուղղակի կը շոշափէ. ուր որ եթէ բոցին տակը կամ անոր մէկ կողմը բռնելու ըլլանք, միայն ճառագայթացմամբ կամ ճառագայթից տիրամամբ ջերմութիւն կ'ընդունինք։

Ճրագին բոցն ամէն դի լուսոյ եւ ջերմութեան ճառագայթներ կ'արձակէ։ Բայց երբ որ մարդ ձեռքը բոցին վրայ բռնելու ըլլայ, չէ թէ միայն ճառագայթներուն, այլ նոյն իսկ վեր բարձրացող տաք օդին հոսանքին ջերմութիւնը կը զգայ։

270. Ի՞նչ բանի համար պրտուէ պատրոյգ ունեցող լոյս մը՝ աւելի դիւրաւ կը մարի, քան թէ բամբակէ պատրուգով ճրագ մը։ — Վասն զի պրտուէ կարծր պատրոյգը՝ հալած ճարպը կամ մեղրամոմն աւելի կամաց կը ծծէ, քան թէ ծակոտկէն բամբակէ պատրոյգը. արդ պրտուէ պատրոյգը քիչ ճարպ ծծելով, նաեւ քիչ այրելի կաղ կը մատակարարէ, որով բոցը պզտիկ կ'ըլլայ ու դիւրաւ կը մարի։

271. Ի՞նչ պատճառի համար բամբակէ պատրուգով ճրագ մը մարելն աւելի դժուար է, քան թէ պրտուէ պատրոյգ ունեցող լոյս մը։ — Վասն զի ծակոտկէն բամբակը հալած ճարպը կամ մեղրամոմն աւելի շուտով ու դիւրաւ կը ծծէ, ուստի եւ անոր համար ալ բոցին աւելի շատ քանակութեամբ այրելի կաղ կը մատակարարէ։

272. Ինչո՞ւ համար կաղի բոցը դիւրութեամբ կը մարի, երբ որ խողովակին բերանը քիչ բացուած կ'ըլլայ, քան թէ ամբողջ բացուած ատենը։ — Վասն զի պզտիկ բոցն աւելի քիչ այրելի կաղ ունի, քան թէ մեծ բոցը։

273. Ինչո՞ւ համար ճրագին վրայ մարելու գործիք մը դրուելով՝ ճրագը կը մարի։ — Վասն զի ճրագին բոցը՝ նոյն գործիքին մէջ գտնուած թթուածինը շուտ մը կը սպառէ. իսկ ուր թթուածին չկայ, այրումը պէտք է որ դադրի։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ՀԵՂԻՆԷ

— Բայց թէ որ Նոյն հանդերձեալ կենաց վրայ իրենց ըսածներն առասպել չեն. եթէ դժոխքն իրենց մտաց գիւտը չէ...։ Ո՜հ, եղբայր, այսպիսի զարհուրելի անստուգութեան մէջ կրնա՞ս անհոգութեամբ տեսնել տարակոյսներուն փարատելու վայրկենին մօտենալը։ Կ'աղաչեմ, խուլ մ'ըլլար իմ ձայնիս, մանաւանդ թէ Աստուծոյ ձայնին, որն որ քեզի՝ տակաւին ժամանակ կը թողու իր գթութեան դիմելու եւ յանցանքներուդ թողութիւն խնդրելու։

Նաւապետն աս խօսքերուն վրայ այլայլած կ'երեւար, բայց կերպարանացը վրայ ամենեւին վախի նշան չէր ցուցներ։ Քիչ մը ատեն լուռ կենալէն ետեւ, Կարոլոս, ըսաւ, քու երկչոտութիւնդ կ'ըմբռնեմ. ասիկայ մնրեղբօրդ քեզի տուած կրթութեան հետեւանքն է։ Իսկ ես ասանկ սնոտի վախերէն բոլորովին ազատ եմ. ես զատ կերպ կրթութիւն ընդունած եմ, որով եւ կրնամ ռամկին վախ պատճառող կարծիքներն արհամարհել...։ Բայց ասանկ պարապ խօսքերով ժամանակնիս կը կորսընցընենք։ Պէտք է որ մակոյկն իջեցնելու հրաման տամ. ասիկայ մեր ազատութեան վերջին միջոցն է։

Աս ըսելով, ձգեց նաւաստեաց քովը գնաց, որոնք անձկութեամբ իր հրամաններուն կը սպասէին։

Կարոլոս ետեւէն կը նայէր՝ մինչեւ որ նաւուն վրայ եղած խառնակութեան մէջ աներեւոյթ եղաւ։ Հորս կողմը պատահած բաներուն գրեթէ անզգայ ըլլալով, խեղճ պաշտօնակալը միջնայարկը քաշուեցաւ, եւ հոն ծունր իջած՝ սկսաւ Աստուծոյ եւանդագին աղաչել որ եղբօրը սիրտը շարժէ ու զինքը դարձի բերէ։

Իսկ նաւապետն ըսած յուսահատական միջոցը մէկէն ի գործ չդրաւ. քիչ մը ժամանակ ալ ուզեց սպասել. նաւն ազատելու համար կրցածին չափ աշխատեցաւ։ Բայց կամ իր պարծածին չափ քաջասիրտ ու աներկիւղ չըլլալով, կամ եղբօրմէն լուած խօսքերն իր վրայ ազդեցութիւն ընելով, վրան մեծ այլայլութիւն մը կը տիրէր, որով չէր կրնար հրամանները հանդարտութեամբ տալ։

Նոյն վիճակին մէջ կը գտնուէր, երբ որ՝ ինչպէս իր տեղը պատմեցինք՝ Հեղինէին խուցը մտաւ, նայելու համար որ ամէն բան ի կարգի է։

Իսկ անկէ ետքը նաւուն յարկն ելաւ, ուր ամենուն վրայ յուսահատութիւն ու սարսափ կը տիրէր, եւ հրամայեց որ մակոյկը ծով իջեցընեն։

Երբ որ աս հրամանը բերնէ բերան անցնելով՝ մինչեւ նաւուն ներքին կողմերը հասաւ, Կարոլոս՝ որն որ դեռ իր ազօթքին զբաղած էր, մէկէն սուր աղաղակ մը լսեց։ Անմիջապէս նաւուն մէջ գտնուող երկու տիկնայքը միտքը գալով, ձեռքը ջահ մ'առած՝ աղաղակին ելած կողմը վազեց, եւ Հեղինէին բանտարկուած խցին դուռը խորտակելով՝ ներս մտաւ։

Արդէն գիտենք թէ ինչպէս զօրիորդը նաւուն յարկը հանեց եւ եղբօրն ալեաց մէջ թաղուիլը տեսնելէն ետքը, անոր հետ մէկտեղ ծովը նետուեցաւ։

Կարոլոս իր աս պատուական բեռովը լողալով, բաւական ճամբայ ըրած էր, մէյ մ'ալ գօտին քակուելով՝ ձեռքէն փախաւ։ Ան ատեն մէկ ձեռքով զՀեղինէ բռնած, մէկալովը կը ջանար ալիքները պատռելու. բայց վրան այնչափ զօրութիւն չէր մնացած՝ որ թէ լողայ եւ թէ օրիորդին անկենդան մարմինը հաստատուն բռնէ։ Ալիք մը զանիկայ յափշտակեց հեռու տարաւ։ Որչափ որ ինք յուսահատական քաջասրտութեամբ կը ջանար որ եւ տեւէն հանի, այնչափ ալ ալիքները զինքը կը հեռացընէին։

Երկայն ատեն մահուան հետ մրցելէն ետեւ, ծովին ափունքը նետուեցաւ, ուր գլուխը քարի մը զարնուելով, արեան մէջ թաթխուած՝ կիսամեռ մնաց, մինչեւ որ գեղացի մը զինքն առաւ իր տունը տարաւ։

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

Որչափ որ ալ Նոյն բարեսիրտ գեղացին իր ընտանիքովը մեծ խնամք տարաւ Կարոլոսին շուտով առողջանալուն, ի վերայ այսր ամենայնի հիւանդութիւնը խիստ երկայն տեւեց։ Սաստիկ տենդ մը զինքը չէ թէ միայն շաբաթներով անկողնոյն մէջ պահեց, հապա գրեթէ գերեզմանին եզերքը հասցուց։ Բայց Նոյն վտանգալից շաբաթներն անցնելէն ետեւ, հիւանդութիւնը նոր կերպարանք մ'առաւ։ Քիչ մը ետքը խելքը վրան գալով, Հեղինէին եւ եղբօրը վրայ տեղեկութիւն ուզեց. բայց ոչ ոք կրցաւ զինքը գոհ ընել, որովհետեւ ալիքները զՀեղինէ իր ինկած տեղէն շատ հեռու ձգած էին։

Կարոլոս կ'ուզէր անձամբ երթալ հետազօտել. բայց դեռ շատ տկար ըլլալուն, թող չտուին։ Իր ապնջականը զինքը քիչ մը սփոփել ուզելով, իր որդին գեղին շրջակայ տեղերը խրկեց, որն որ քիչ մը ետքը լուր բերաւ, որ մանկամարդ տիկին մը նաւաբեկութենէ ազատեր, գեղի տան մը մէջ խնամուեր, եւ առողջանալով՝ Նիմ դարձեր է։ Պաշտօնակալն աս լսոյն վրայ շատ ուրախացաւ, եւ բաւական զօրանալէն ետքը՝ ձի մը հեծաւ, Մորոյ կնոջ տունը գնաց։

Ձեր քովը մանկամարդ տիկին մ'ընդուներ էք եղեր, ըսաւ՝ ներս մտնելուն պէս. անունը գիտէք։

— Անունը չհարցուցի. բայց զինքն առնելու համար Նիմէն եկող Պարոնն իրեն Հեղինէ կը կանչէր։

Աս խօսքին վրայ Կարոլոսին աչուքներուն մէջ ուրախութեան նշոյլ մը փայլեցաւ։

— Ան Պարոնին ո՞վ ըլլալը գիտէք։

— Չեմ գիտեր. բայց կարծեմ թէ անունն էր Ռիշ... Ռիշոյ...։

— Ռիշարտո՞յ։

— Հրամեր էք, Ռիշարտոյ։ Նոյն Պարոնը զտիկինն իր աղջկանը պէս կը սիրէր. կը ջանար զինքը մխիթարել, տրտմութիւնը մեղմացընել, եւ...։

— Տրտմութի՞ւնը։ Տրտմութեան պատճառն ի՞նչ էր։

— Պաշտօնակալի մը մահը, որն որ կարծեմ ամուսինն էր։

Ուրեմն անիկայ մեռե՞ր է, գոչեց Կարոլոս՝ աթոռի մը վրայ նետուելով, եւ ձեռուքներովն երեսը գոցելով. վասն զի գիտէր թէ նաւուն մէջ իրմէ եւ եղբօրմէն զատ պաշտօնակալ չկար. որովհետեւ մէկալ պաշտօնակալները Նարպոնէն ներս պիտի մտնէին։

Քանի մը րոպէ լուռ կենալէն ետքը՝ արտասուալից աչուքներն երկինք վերցընելով, Տէր Աստուած, դուն անոր ողորմէ, գոչեց։

Քիչ մ'ալ տխուր մտածմանց մէջ ընկղմած մնաց Կարոլոս, եւ ետքը ոտք ելաւ ու Մորոյ մօրն ըսաւ. Եղբայրս կենդանի գտնելու ակնկալութիւն չունէի, անոր ալեաց մէջ թաղուիլը տեսած էի, եւ զինքը գտնելու համար մինչեւ հիմայ ըրած բոլոր ջանքս պարապ ելած էր։ Բայց ձեր խօսքերն իր մահուան յիշատակը մտքիս մէջ նորոգեցին, եւ մէկէն աչքիս առջեւն եկաւ իր եւ ընկերներուն ալեաց մէջ թաղուիլը։

— Ուրեմն մեր քովը թաղուած պաշտօնակալը ձեր եղբա՞յրն էր։

— Այո՛, եղբայրս էր. որովհետեւ նաւուն մէջ մեր երկուքէն ուրիշ պաշտօնակալ չկար։ Արդեօք քովէն բան գտնուեցա՞ւ։

— Քովէն միայն ժամացոյց մ'ելած էր, զոր որ ձեր Հեղինէ անուանած տիկնոջ տուին։

— Ինքն ալ ընդունեցա՞ւ։

— Նոյն իսկ ինք ետեւէ ինկաւ որ առնու։ Մեզի կ'ըսէր որ զինքը նաւաբեկութենէն ազատողը՝ Նոյն Պարոնն էր. անոր համար ալ շատ անգամ թէ հոս եւ թէ գերեզմանին վրայ զինքը լացաւ։ Հիւանդութեան մէջ ալ խելքը վրան չեղած ատենները ստէպ ստէպ, Ո՜հ, Կարոլոս, կը գոչէր, ես եմ մահուանդ պատճառը։

Խեղճ օրիորդ, ըսաւ Կարոլոս՝ արտասուալից աչքով։

Կու լա՛ք, Պարոն, ըսաւ կինը, որն որ թէեւ լսածներէն ու տեսածներէն՝ յայտնի բան մը չէր իմանար. բայց եւ այնպէս Կարոլոսին այլայլութիւնն ու ցաւն իր վրայ ալ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէին ու սիրտը կը շարժէին։

— Այո՛, կու լամ, որովհետեւ ան մարդը՝ որուն մահուան վրայ Հեղինէ կու լար, մեռած չէ. ան ալ՝ իրեն պէս ազատած է։

— Ան Պարոնը կարելի է՝ դո՞ւք էք։

— Այո՛, ես եմ. իսկ ան թաղուող պաշտօնակալը, որուն գերեզմանին վրայ Հեղինէ այնչափ արցունք թափեր է, իմ եղբայրս՝ Փիլոն նաւուն նաւապետն էր... Բայց ան տիկնոջ վրայ ուրիշ բաներ բան չունիք։

—

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՒՐՈՊԱ

Տարեան գինն է 10 ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիի 20. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ՆԱՒԱԿԱՆ ՎԻՐԱԲՈՅԺԸ

(Վերջ։)

Իպէտ պատմելիքս ըստ ինքեան շատ պարզ է, ըսաւ Պր. Պէօռնս, բայց ինծի համար զարհուրելի հետեւութիւններ ունեցաւ։

Պրէսդ քաղաքը նաւէ ելլելով, թեթեւընթաց կառքով մը ճամբորդութիւնս յառաջ կը տանէի։ Ես առանձին էի. քովս 400,000 ֆրանգի դրամասեղանի տոմսակ կար։ Ընդարձակ ծովեզերքէ մը պիտի անցնէինք, որն որ Ս. Միքայէլի ծովեզերք կը կոչուի։

Լոնէ, որն որ ունկնդիրներէն քիչ մը հեռու կեցած՝ պատմութիւնը մտիկ կ'ընէր, աս անունն որ լսեց, սարսափեցաւ, գլուխը վեր վերցուց եւ աւելի մտադրութեամբ սկսաւ մտիկ ընել։ Պր. Պէօռնս, որն որ Լոնէին ամէն շարժումները կը դիտէր, խօսքն այսպէս յառաջ տարաւ։

Երբ որ նոյն ծովեզրը հասանք, գիշերն արդէն կոխած էր, եւ չորս կողմն անթափանցելի մութ մը կը պատէր։ Կառքը սկսաւ թաց աւազին վրայէն անցնիլ, այնպէս որ ո՛չ անիւներուն կռնչիւնը եւ ո՛չ ձիերուն ոտնաձայնը կը լսուէր։ Աս կերպով յառաջ երթալն իմ վրաս արտաքոյ կարգի ազդեցութիւն մը կ'ընէր. կարծես թէ կախարդական միջոցով մը յառաջ կը մղուէի։

Ձախ կողմս ընդարձակ տեղւոյ մը մէջ զանազան երեւոյթներ ու կերպարանքներ կը տեսնէի, որոնք մերթ կ'երեւային, մերթ աներեւոյթ կ'ըլլային։ Նոյն կողմանէ խառնակ ու շփոթ շշուկ մը կը լսուէր, որն որ ծովուն տեղատուութեան հանած ձայնն էր։

Տասը րոպէի չափ աս կերպով յառաջ գացի. բոլորովին աս զարմանալի տեսարանէն յափշտակուած էի։ Նոյն միջոցին կառքը ժայռի մը առջեւէն սկսաւ անցնիլ։ Իրկլա՛ս, գոչեց կառապանը՝ մտրակով վտանգալից տեղը ցուցընելով։ Աս անունն ընդ միշտ մտքիս մէջ տոգորուած պիտի մնայ եղեր։

Հազիւ թէ ժայռն անցած էինք, մէյ մ'ալ յանկարծ կառքը կեցաւ. աղաղակ մը լսեցի, որուն վրայ անմիջապէս մարդու մը մարմնոյն գետինն իյնալու ձայնն ականջս հասաւ։ Անմիջապէս դէպ ի կառքին դուռն աճապարեցի, գլուխս դուրս հանեցի. սակայն բան մը տեսնելու ատեն չունեցայ. շուտ մը գլուխս բոլորովին ջախջախած՝ կառքին մէջ ինկայ։

Բոլոր ունկնդիրներուն զարհուրանաց ձայները զՊր. Պէօռնս ընդմիջեցին։ Իսկ ինք աչուըները դէպ ի Լոնէ դարձընելով, տեսաւ որ անիկայ յառաջուան դիրքին մէջ կեցած էր. բայց երեսին գունատութիւնն արտաքոյ կարգի էր։

Պր. Պէօռնս պատմութիւնը յառաջ տանելով ըսաւ. Երբ որ քանի մ'օր ետքը ինք իրենս եկայ, իմացայ որ մէկ քանի ձկնորս զիս ծովեզերքը գտնելով՝ եղած տունս բերած էին. կառքս բոլորովին կողոպտուած եւ կառապանը մեռած էր։ Երեք ամիս պէտք եղաւ, մինչեւ որ վէրքերս առողջացան։

Իսկ աւազակները չբռնուեցա՞ն, հարցուցին շատերը միաբերան։

Նոյն ատեն եղած հետազօտութիւնները յաջող ելք մը չունեցան, պատասխանեց Պր. Պէօռնս։ Սակայն ես միշտ յոյս ունէի որ օր մը բանն երեւան կ'ելլէ, վասն զի գողցուած իրերուն մէջ գզրոց մ'ալ կար, որուն մէջի պատուական գոհարները դիւրաւ կրնան ճանչցուիլ։ Ի մէջ այլոց ճարմանդ մ'ալ կար, որն որ ասոր շատ կը նմանէր։

Աս ըսելով Պր. Պէօռնս ձեռքը բռնած ճարմանդը ցուցուց։ Նոյնը զննելու համար քանի մը հոգի ոտք ելլելու վրայ էին, մէյ մ'ալ յանկարծ Մորբէթ օրիորդն աղաղակ մը արձակեց։ Ամէնքը սկսան անոր նայիլ, եւ ի՞նչ կայ, ի՞նչ եղաւ, գոչեցին։

Պր. Պէօռնս ոտք ելլելով, Անոր պատճառն ալ կրնամ զրուցել, ըսաւ։

Կ'աղաչեմ, սիրելի՛ մօրեղբայր, գոչեց օրիորդը Պր. Պէօռնսին բազկացը մէջ նետուելով։

Անգղիացին կեցաւ եւ բաղկացը մէջ ընդունեցաւ կօրիորդը՝ որն որ անմիջապէս մարեցաւ։

Ամէնքն անոր չորս կողմը ժողվուելով, խելքը գլուխը բերելու զբաղած ատեննին, Լոնէ մէկ երկու անգամ ապշած չորս կողմը նայեցաւ, անկէ ետքը քնէն արթընցածի պէս՝ դոնէն դուրս ելաւ, անհրեւոյթ եղաւ։

Պր. Պէօռնսին բոլոր մտադրութիւնը Մորբէթ օրիորդը գրաւած ըլլալով, առժամն ուրիշ բանի չէր կրնար զբաղիլ։ Բայց երբ որ անիկայ ինք իրեն գալէն ետեւ խուցը տարուեցաւ, մօրեղբայրը տեսնելով որ բաւական հանդարտած է, զինքն առանձին թող տուաւ, եւ քովի խուցն երթալով՝ սկսաւ վեր վար պտտիլ։ Մէյ մ՚ալ յանկարծ զգուշութեամբ մը դուռը բացուեցաւ, եւ Եդուարդ Լոնէ դրան սեմին վրայ երեւցաւ։

Անգղիացին զարմանքէն, մանաւանդ թէ վախէն ետ ետ քաշուեցաւ։ Երիտասարդ Գաղղիացին կեցաւ, բայց իր կեցուածքին վրայ այնպիսի հանդարտութիւն մը կար, որ Պր. Պէօռնսին վախը շուտ մը փարատեցաւ։

Անտարակոյս ինծի չէիք սպասեր, Պարոն, ըսաւ Եդուարդ ցած ձայնիւ։

— Այնպէս է. մարդասպանները հասարակօրէն աւելի խոհեմութիւն կ՚ունենան։

— Ես ալ աւելի խոհեմութիւն կ՚ունենայի՝ եթէ մարդասպան ըլլայի։ Բայց կ՚ուզեմ վրաս ունեցած սխալ կարծիքնիդ շիտակել։

Պր. Պէօռնս տարակոյս ցուցընելով՝ գլուխը շարժեց։

Կ՚աղաչեմ շատ շուտ վճիռ մի կտրէք, շարունակեց Լոնէ։ ընելու խոստովանութիւնս՝ ինք զինքս բոլորովին արդարացընելու համար չէ, հապա միայն ցուցընելու համար՝ որ ձեր կարծածին չափ յանցաւոր չեմ։ Իսկ ձեզի դէմ գործուած եղեռնագործութեան մէջ մաս չունենալս անկից յայտնի է, որ նոյն ատեն ես Գաղղիայէն հազարաւոր մղոններով հեռու էի։ Աս վկայականները նոյնը կը հաստատեն։

Անգղիացին Լոնէին իրեն տուած թղթերը վեր ի վերոյ մը քննելէն ետքը, Ուրեմն աս ճարմանդն ինչպէս ձեր ձեռքն անցաւ, հարցուց։ Դարձեալ ինչո՞ւ համար իմ պատմութիւնս լսած ատեննիդ այնչափ պլայլեցաք։ Ցայտնի է՝ որ եթէ յանցանքին մէջ մաս չունիք, գոնէ նոյնը ձեզի ծանօթ էր։

— Այո՛, ծանօթ էր։

— Նոյն ճարմանդը Մորբէթ օրիորդին ընծայ ըրած ատեննիդ՝ կ՚ըսէիք որ ձեր մօրմէն ժառանգութիւն մնացած է։ Ուրեմն յանցաւորը ձեր ընտանիքէն մէկն է։

Լոնէ սարսռաց։ Անգղիացին իր վերջին խօսքովը ձեռքը միջոց մը տուած էր, որով կրնար դիւրաւ ինք զինքն արդարացընել. . . : Սակայն նոյն խորհուրդն ունենալուն վրայ ամչցաւ։

Չէ, չէ, գոչեց, ծնողքս միշտ պատուաւոր անձինք եղած են։

— Ուրեմն ոճրին մէջ ի՞նչ մաս ունեցած էք։

— Ոճրին ժառանգութիւնն առի, աս է յանցանքս։ Մտիկ ըրէք, Պարոն, ամենայն ինչ եղածին պէս կ՚ուզեմ պատմել։

Պր. Պէօռնս յայտնեց որ զինքը մտիկ ընելու պատրաստ է։

Ան ատեն Լոնէ ամէն պատահածներն իրեն պատմեց։ Պետրոս Գրանուին գաղտնիքն իմանալը, անոր մահը, գանձին տեղն իմանալէն ետքը՝ Իրկլաս ժայռին վրայ ըրած հետազօտութիւնները, եւ վերջապէս ան հետազօտութեանց յաջող հետեւութիւնը։

Աս երկայն խոստովանութիւնը լմընցընելէն ետքը, Պր. Պէօռնսին թերթակալ մը եւ գրոց մը տալով, Ձեր չորսհարիւր հազար ֆրանգը հաստատուն տեղեր շահու դրուած են, ըսաւ. թերթակալին մէջ ամբողջ ընկալագիրները կը գտնէք, ինչպէս նաեւ իմ մէկ ձեռագիրս՝ որով նոյն գումարին տէրն ըլլալնիդ կը հաստատուի։ Իսկ կորսընցուցած գոհարներնիդ գրոցին մէջն են։

Պր. Պէօռնս թղթերն ու գրոցը զննեց. եւ տեսնելով որ ամենեւին բան մը պակաս չէ, Պարոն, ըսաւ Լոնէին, պատմած պատմութիւննիդ ինծի այնպէս զարմանալի կու գայ, եւ ստացուածքս նորէն ձեռք ձգելս անանկ անակնկալ դէպք մըն է, որ չեմ գիտեր ինչ ըսելիքս. թէ արդեօք ձեզի շնորհակալ ըլլամ, չէ նէ յանդիմանեմ։ Աս միայն կրնամ ըսել որ մեծ յանցանք մը գործեր էք, բայց . . . :

Յանցանք, կ՚ըսէք, Պարոն, ընդմիջեց Լոնէ. ըրածս եղեռնագործութիւն մըն է։ Ո՜հ, ճշմարտութիւնը ծածկել չեմ ուզեր։ Գրանուին գաղտնիքն իմանալէն ետքը, քիչ մը ժամանակ անձինս հետ կռուեցայ, բայց պարապ տեղ. ծածկուած գանձն երբեք մտքէս չէր ելլեր։ Ամէն գիշեր երազիս մէջ Իրկլասի ժայռերն ու հոն գտնուած թերթակալն ու արկղը կը տեսնէի։ Հարուստ ըլլալու համար, առասպելներուն մէջ պատմուածին պէս՝ ուրիշ բանի հարկաւորութիւն չունէի, բայց եթէ ըսել՝ Հարուստ ըլլալ կ՚ուզեմ։ Ընելու ուրիշ բան չունէի, բայց եթէ ժայռին զարնել, եւ անմիջապէս առջեւս գանձ մը կը բացուէր։ Ո՛չ մարդ մեռցընել հարկաւոր էր եւ ո՛չ ուրիշ չարիք մը գործել. միայն պէտք էի սրբել գանձին վրայի արիւնը՝ որով ուրիշ մը նոյնն արատած էր, եւ առնուլ տանիլ։

Վերջապէս յաղթուեցայ։ Սակայն աղքատութեանս հետ խաղաղութիւնս ալ կորսընցուցի։ Ամէն տեղ ետեւէս դժոխային ոգիներ ինկած կը կարծէի։ Ամէն բոպէ կարծես թէ մէկն ինծի կ՚ըսէր, Գողցածդ ետ տուր։ Պարապ տեղ ինք իրենս կ՚ըսէի որ վախս սնոտի է. փուճ տեղ կը կրկնէի որ գանձին տէրը շատոնց մեռած է. տղու մը պէս կը վախնայի, առանց պատճառը գիտնալու։

Չէ, չէ, գոչեց, ծնողքս միշտ պատուաւոր անձինք եղած են։

— Ուրեմն ոճրին մէջ ի՞նչ մաս ունեցած էք։

— Ոճրին ժառանգութիւնն առի, աս է յանցանքս։ Մտիկ ըրէք, Պարոն, ամենայն ինչ եղածին պէս կ՚ուզեմ պատմել։

Պր. Պէօռնս յայտնեց որ զինքը մտիկ ընելու պատրաստ է։

Ան ատեն Լոնէ ամէն պատահածներն իրեն պատմեց։ Պետրոս Գրանուին գաղտնիքն իմանալը, անոր մահը, գանձին տեղն իմանալէն ետքը՝ Իրկլաս ժայռին վրայ ըրած հետազօտութիւնները, եւ վերջապէս ան հետազօտութեանց յաջող հետեւութիւնը։

Աս երկայն խոստովանութիւնը լմընցընելէն ետքը, Պր. Պէօռնսին թերթակալ մը եւ գրոց մը տալով, Ձեր չորսհարիւր հազար ֆրանգը հաստատուն տեղեր շահու դրուած են, ըսաւ. թերթակալին մէջ ամբողջ ընկալագիրները կը գտնէք, ինչպէս նաեւ իմ մէկ ձեռագիրս՝ որով նոյն գումարին տէրն ըլլալնիդ կը հաստատուի։ Իսկ կորսընցուցած գոհարներնիդ գրոցին մէջն են։

Պր. Պէօռնս թղթերն ու գրոցը զննեց. եւ տեսնելով որ ամենեւին բան մը պակաս չէ, Պարոն, ըսաւ Լոնէին, պատմած պատմութիւննիդ ինծի այնպէս զարմանալի կու գայ, եւ ստացուածքս նորէն ձեռք ձգելս անանկ անակնկալ դէպք մըն է, որ չեմ գիտեր ինչ ըսելիքս. թէ արդեօք ձեզի շնորհակալ ըլլամ, չէ նէ յանդիմանեմ։ Աս միայն կրնամ ըսել որ մեծ յանցանք մը գործեր էք, բայց . . . :

Յանցանք, կ՚ըսէք, Պարոն, ընդմիջեց Լոնէ. ըրածս եղեռնագործութիւն մըն է։ Ո՜հ, ճշմարտութիւնը ծածկել չեմ ուզեր։ Գրանուին գաղտնիքն իմանալէն ետքը, քիչ մը ժամանակ անձինս հետ կռուեցայ, բայց պարապ տեղ. ծածկուած գանձն երբեք մտքէս չէր ելլեր։ Ամէն գիշեր երազիս մէջ Իրկլասի ժայռերն ու հոն գտնուած թերթակալն ու արկղը կը տեսնէի։ Հարուստ ըլլալու համար, առասպելներուն մէջ պատմուածին պէս՝ ուրիշ բանի հարկաւորութիւն չունէի, բայց եթէ ըսել՝ Հարուստ ըլլալ կ՚ուզեմ։ Ընելու ուրիշ բան չունէի, բայց եթէ ժայռին զարնել, եւ անմիջապէս առջեւս գանձ մը կը բացուէր։ Ո՛չ մարդ մեռցընել հարկաւոր էր եւ ո՛չ ուրիշ չարիք մը գործել. միայն պէտք էի սրբել գանձին վրայի արիւնը՝ որով ուրիշ մը նոյնն արատած էր, եւ առնուլ տանիլ։

Վերջապէս յաղթուեցայ։ Սակայն աղքատութեանս հետ խաղաղութիւնս ալ կորսընցուցի։ Ամէն տեղ ետեւէս դժոխային ոգիներ ինկած կը կարծէի։ Ամէն բոպէ կարծես թէ մէկն ինծի կ՚ըսէր, Գողցածդ ետ տուր։ Պարապ տեղ ինք իրենս կ՚ըսէի որ վախս սնոտի է. փուճ տեղ կը կրկնէի որ գանձին տէրը շատոնց մեռած է. տղու մը պէս կը վախնայի, առանց պատճառը գիտնալու։

Ասոնք ըսելէն ետեւ՝ Լոնէ, որուն երեսներուն յառաջուան գունատութեան՝ սաստիկ կարմրութիւն մը յաջորդած էր, ոտք ելաւ. եւ Թէպէտ կը տեսնուէր որ ակամայ կը բաժնուի ու ինք իրեն դէմ բռնութիւն կը բանեցընէ, սակայն եւ այնպէս առանց տատամսելու եւ հաստատութիւնը կորսընցընելու, պարտքը կատարող մարդու մը հանդարտութեամբն Անգղիացւոյն բարեւ տալով, դուրս ելաւ։ Պր. Պէօռնս Թէպէտ իսկզբան կ'ուզէր զինքը կեցընել. բայց ետքէն միտքը փոխելով՝ երթալուն չընդդիմացաւ, աղէկ սեպելով որ ըսելիքն երկրորդ առտու զրուցէ։

Հետեւեալ օրը՝ երբ որ կ'ուզէր հետը տեսնուիլ, իմացաւ թէ առտուն ծագելուն պէս, ելեր գացեր է, առանց մէկու մը բան ըսելու։ Թէ ինք եւ թէ մանաւանդ Մորբէթ օրիորդը, որուն այնչափ միայն իմացուցած էր մօրեղբայրը, որ իր յափշտակուած հարստութիւնն ըստ պատահման Լոնէին ձեռքն անցած էր, անհամբերութեամբ իրիկուն ըլլալուն կը սպասէին. բայց պարապ տեղ, նոյն օրն ալ՝ հետեւեալ օրն ալ Եդուարդ չդարձաւ։

Վերջապէս տասն օր վերջը երբ որ ալ գրեթէ յուսահատած էին, մէյ մ'ալ նամակ մ'ընդունեցան որուն մէջ Լոնէ Պր. Պէօռնսին կը ծանուցանէր թէ Գաղղիայէն ճամբայ ելլելու վրայ եղող պատերազմական նաւու մը մէջ կը գտնուի, եւ իրեն պատճառած նեղութիւններուն համար թողութիւն խնդրելէն ետքը, կը յայտնէր որ միտքը դրած է կամ իր պարտքը կատարելով՝ մեռնիլ, որով եւ իր անուան բերած անարգութիւնն արեամբը լուալ. եւ կամ այնպիսի պատուաւոր կերպով եւ այնպէս յառաջանալ, որ կարենայ առանց կարմրնալու մարդիկներուն երեսը նայիլ։

Թէպէտ եւ Անգղիացին՝ պատուոյ նկատմամբ ունեցած խիստ սկզբանցը համաձայն՝ աս որոշումը չէր կրնար չհաւնիլ, բայց եւ այնպէս շատ ալ տրտմեցաւ. որովհետեւ երիտասարդին՝ իր յանցանքը խոստովանելու կերպէն՝ վրան մեծ համարում ստացած էր, եւ իր քրոջն աղէկան երջանկութեան համար կը բաղձար որ բաներն ուրիշ կերպով մը վերջացած ըլլային։

Ասկից կրնայ մակաբերուիլ թէ որչափ մեծ ցաւ ունեցաւ, երբ որ տարի մը ետքը Գաղղիական եւ Անգղիական նաւատորմիղին մէջ եղած մէկ կռուոյն ստորագրութեան մէջ հետեւեալ կտորը կարդաց. Ան անձինքներուն մէջ՝ որոնց մահուան վրայ կ'ողբանք, կը գտնուի նաեւ Եդ. Լոնէ վիրաբոյժը, որն որ իր պաշտօնը կատարած ժամանակը՝ թշնամեաց գնդակէ մը զարնուելով ինկաւ։ Աս մահը մասնաւորաբար անոր համար ընդհանուր ցաւ պատճառեց, վասն զի նոյն յուսալից երիտասարդն իր պաշտօնին պարտքերն ամենայն ճշդութեամբ ու մարդասիրութեամբ կատարելէն զատ, իր խօսքերովը եւ մանաւանդ իր օրինակաւն ամենուն քաջալերութիւն եւ նոյն իսկ ամենէն քաջասիրտներուն բարի օրինակ կ'ըլլար։

ԱՔԱՌԵՍՏԱԳԱՆ

Անցեալ տարուան Լոնտոնի համաշխարհական արուեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն։

Յայտնի է որ երկոտասաներորդ բաժնին, այսինքն նաւաշինութեան ու նաւազինութեան մէջ, առաջին տեղը կը բռնէ Անգղիա։ Սակայն որչափ ալ զԱնգղիա աշխարհքիս առաջին զօրաւոր ծովային տէրութիւնը համարինք, այսու ամենայնիւ Գաղղիա ալ Անգղիայի դիմացը կրնայ ելլել ու մրցիլ, Թէպէտ եւ արուեստից տեսարանը տեսքի հանածն եւ ոչ յիշատակութեան արժանի է։ Իսկ Ամերիկա, որն որ աշխարհքիս երկրորդ վաճառականական ծովային զօրութիւնն ունի, քաղաքային պատերազմին պատճառաւ ամենեւին բան խաւրած չէր։ Նաւաշինութեան մէջ Անգղիայի ըրած յառաջադիմութիւնն ըստ արժանեաց պատուելու համար, հարկ է արուեստէ հասկրցող ըլլալ։ Նոյն տէրութիւնը նաւաշինութեան մէջ ունեցած յառաջադիմութիւնը ցուցընելու համար, օգտակար կարգադրութիւն մ'ըրած էր, այսինքն իր նաւերուն ասկէ 300 տարի յառաջ ունեցած պարզ ու հաստ շինուածներէն սկսած՝ ետեւէ ետեւ աւելի կատարեալ վիճակի մէջ մտածները կարգաւորած էր, որով հանդիսատեսը Բրիտանացւոց նոյն ճիւղին մէջ ունեցած յառաջացումը բուն առաջին պարզ սկիզբներէն մինչեւ այսօրուան անլուր բարձրութիւնը կրնար դիտել։ Վասն զի նոյն իսկ ամենէն հասարակ մարդն Եղիսաբեթ թագուհւոյն հաստ ու անհեղեղ նաւակին (Լաֆոնէ) եւ Վիկտորիա թագուհւոյն վայելուչ ու շքեղ թագաւորական շոգենաւին մէջ եղած ակներեւ տարբերութիւնն անմիջապէս կը տեսնէր։ Ընդհանրապէս ամէն տեսակ ու զանազան մեծութեամբ նաւերու օրինակներ տեսքի հանուած էին։ Հնդկաստանի նաւակներէն սկսեալ՝ մինչեւ Նորթըմպերլէնտ ու Հիմալայա զրահապատ կրկնայարկները։

Բեդերսպուրկի, Ռիոյ-ժանէյրոյի ու Գոբէնհակի նաւարաններն ալ քանի մը շքեղ օրինակներով ներկայացուած էին։ Ասոնց մէջէն յիշատակուելու արժանի է հարաւային Կրէօնլանտիայի բովագործութեան ընկերութենէն խաւրուած նաւակ մը, որն որ յաւիտենական սառուցին մնտերը պղինձ պեղելու ետեւէ կ'ելնայ։ Բոլորովին նոր բաներէն մէկն էր Կլեսգոյ քաղաքէն Տիւնլոյ անուն մեքենագործին շոգեխոյ ըսուած նաւը, որն որ նաւեր ջարդելու եւ ընկղմելու սահմանուած է։ Բաւական օրինակ հանդէս հանուած էր նաեւ մարդու կեանքն ազատելու համար շինուած դիւրաշարժ նաւակներէն, զորոնք տարէ տարի շատցընելու եւ կատարելագործելու մեծապէս փոյթ կը տանի Անգղիայի մէջ նորերս հաստատուած վտանգեալներն ազատելու ընկերութիւնը։ Բաց ասկէ՝ Անգղիա իր նաւերն ուրիշ տեղ չգտնուող լուսատու աշտարակներու գեղեցիկ յօրինուածքով ամէն վտանգ-

ներէ կը պահպանէ։ Զարմանալի բարձր կատարելութեան հասած է նոյն աշտարակները լուսաւորելու կերպը։ Նոյն վախճանին համար էլեկտրական լոյս գործածելու եղած փորձերը պարապ ելլելէն ետեւ հիմայ առ հասարակ ցոլացուցիչներով (Réflecteur), արկանդեան կանթեղ կը գործածեն, որոնք իրենց առանցքին վրայ կը դառնան, եւ ժամանակ ժամանակ զանազան գոյներ կը ցոլացընեն։

Որչափ որ Գերմանիա երկոտասաներորդ բաժնին մէջ անշուք ու աղքատ էր, այնչափ ալ երեքտասաներորդ, այսինքն՝ բնագիտական ու մաթեմատիքական գործիքներու բաժնին մէջ, առատ ու շքեղ օրինակներով ներկայացուած էր։ Աս բաժնին բոլորովին նոր ու բարեգէտներու (Physiologue) համար շատ հետաքրքրական գիւտերէն մէկն էր աճառներու եւ ջղերու երերման արագութիւնը չափելու գործիքը (Myographion)։ Նոյնպէս մեծ ընդունելութիւն գտաւ Էնկլէր Գերմանացւոյն՝ բեւեռներու զանազան բարձրութեանց համար շինած ժամաչափը (Horoscope) կամ ժամացոյցը։ Շատ զարմանալի ու բնագիտութեան ինչպէս նաեւ մեքենականութեան համար շատ հարկաւոր գործիք մըն էր, Վիլդեէն Պրէմենցի գործապետին, զանազան մարմնոց շփման աստիճանը չափելու եւ օծանելիքներուն ազդեցութիւնն իմանալու մեքենան։

Անգղիայի տեսաբանական գործիքները, ինչպէս են մանրադէտները, հեռադէտները եւ այլն, այնպիսի բարձր կատարելութեան հասած են, որ իրենց նմաններուն մէջ առաջին աստիճանը կրնան բռնել։ Եթէ մէկու մը ըսելու ըլլանք, որ գործիք մը կայ, որն որ բոլոր Աստուածաշնչին բովանդակածը, մէկ քառակուսի մատնաչափ միջոցի մէջ քսանուերկու անգամ կրնայ գրել, տարակոյս չկայ որ չիհաւատար, եւ բացարձակապէս անկարելի կը համարի։ Սակայն եւ այնպէս Նորման հանդիսահանը նոյնը կը հաստատէ Բիդէրս Անգղիացւոյն մանրագրին վրայ (Micrographe)։ Վերոյիշեալ մանրագիրը, լծակներու միաւորութիւն մըն է, որոնք մարդուն ձեռքով թղթի վրայ գրածը, անոր ծայրը կ'անցընեն, ուր վրձինի մը միջոցով՝ (որուն ինչպէս շինուած ըլլալը գաղտնիք է,) այնպէս պզտիկցուած կը գրուի, որ հաղիւ ամենէն զօրաւոր խոշորացոյցներով կրնայ տեսնուիլ։ Աս կերպով նոյն գործիքը՝ տող մը գրուած բան, մատնաչափի մը 2½ միլիոներորդ մասին վրայ դէպ ի երկայնութեան կրնայ գրել, եւ որովհետեւ ասկէ աւելի պզտիկ միջոցի մէջ ալ կրնայ գրել, կարելի է հաշուով 22 Աստուածաշնչի համար միջոց գտնուի, վասն զի իրօք փորձն ընելն անկարելի է։ Աս գիւտին գիտական շահէն գործնական օգտին անցնելով, կ'երեւայ որ մանրագիրը թղթագրամները նենգութենէ ազատ պահելու իբրեւ միակ ապահով միջոց պիտ'որ գործածուի։

Ուրիշ անթիւ անհամար զարմանագործ ու տեսնելու արժանի բաներուն մէջէն կը յիշատակենք միայն Վիդվայտեան բաժանելու մեքենան, որն որ մատնաչափի մը միլիոներորդ մասն ալ կրնայ չափել. ծանրաչափ մը, որն որ մինչեւ հիմայ շինուածներուն ամենէն մեծն է, եւ նոյնը լեցընելու համար երեսուն լիտր սնդիկ կը գործածուի. Փարիզցի Քէօնիկ անուն արուեստաւորին՝ ձայնին ճօճումը չափելու գործիքը, ու Պրըկէ Գաղղիացւոյն՝ երակի զարկը համրելու կազմածը, որն որ թէ թիւն ու թէ սաստկութիւնն ամենայն ճշդութեամբ կը ցուցընէ։ Հաշիւ ընելու մեքենայ մը կը տեսնուէր Իտալիայի բաժնին մէջ։ Ասիկայ իր շարժումը ստեղծուածներով կ'ընդունի, եւ չորս գլխաւոր գործողութիւնները կարելի ճշդութեամբ կը շինէ։ Սակայն ասկէ աւելի մեծ արդիւնք յառաջ կը բերէ Շայց Շուէտացւոյն հաշուի մեքենան, որն որ չորս գործողութիւններէն զատ՝ բարձրագոյն գործողութիւններ ալ կը շինէ։ Անգղիայի ելեւմտից պաշտօնարանին եւ ուրիշ հրապարակական շէնքերու մէջ նոյնպիսի մեքենայ մը շարունակ կը բանի, եւ հանած արդիւնքը նաեւ կը շարէ, ուսկից հաստատատիպ տպագրութեամբ հազարաւոր օրինակներ կ'առնուին։

Առաջին (1851ին) արուեստից տեսարանին ժամանակը լուսագրութիւնը (Photographie) չէր գտնուած, ուստի եւ չորեքտասաներորդ բաժինը, որն որ լուսագրական պատկերներն ու անոնց վերաբերեալ կազմածները կը բովանդակէր, ամենեւին ներկայացուած չէր։ Ինչպէս ծանօթ է, լուսագրութիւնը մէկ քանի տարուան մէջ այնպիսի բարձր կատարելութեան հասաւ, որ հիմայ ամենէն գործածական արուեստներէն մէկն եղած է։ Աս բաժնին մէջ Անգղիա՝ 216, իսկ Գաղղիա՝ 118 հանդիսահաններով ներկայացուած էր։ Գերմանիա ալ աս բաժնին մէջ ըստ բաւականին աղէկ ներկայացուած էր, ինչպէս յայտնի կը ցուցընեն Վոլդի Ասխէնի ու Մանէգէ Լայբցիկի լուսագրողներուն մարդաչափ լուսագրական պատկերները։ Ռոնգալլի Ռաւէննացին ուղղակի առնուած մանրադիտական լուսագրական պատկերներ տեսքի հանած էր, եւ որն որ աւելի անհաւատալի կ'երեւայ, Տը լա Ռիւ Գաղղիացին նոյն իսկ լուսինն ու արեւը լուսագրութեամբ առած էր։ Լուսագրութեան վերաբերեալ քիմիական նիւթերու գեղեցիկ ժողովածոյ մը հանդէս հանած էր Շէրինկ Պերլինցին։

Հնգետասաներորդ կամ ժամացոյցներու բաժինը արտաքոյ կարգի բազմազան էր, եւ գրեթէ միւս ամէն բաժիններէն աւելի աղէկ ու կատարեալ ներկայացուած։ Զանազան ճարտարարուեստ ճօճանակաւոր ու կախելու ժամացոյցներէ զատ, կային նաեւ ծոցի ժամացոյցներ, որոնց բուն հայրենիքը Հելուետիայի Նայէնպուրկ ու Ճինեւրա նահանգներն են։ Ասկէ 70 հանդիսահաններ հելուետական ժամագործութեան հրաշալի ցոյցերը տեսքի հանած էին։ Բայց ամէնքն ամբողջ ժամացոյցներ հանդէս չէին հանած,

այլ իւրաքանչիւր ոք ժամացուցին մէկ մասը: Ասով եղած է, որ Հելուետիայի մէջ ժամացոյց շինելու արուեստը՝ հիմակ ունեցած անլուր բարձր կատարելութեան հասած է: Սակայն չիկրնար ուրացուիլ որ Անգղիացիք ալ նոյն արուեստին մէջ շատ յառաջացած են, եւ ինչպէս իրենք կը հաստատեն, իրենց ժամացոյցները ճշգութեան կողմանէ ուրիշ ամէն երկիրները կը գերազանցեն: Անգղիական ժամանակաչափները (chronomètre) իբրեւ ամենէն ընտիր ճանչցուեցան: Աս ժամացոյցներուն կարգը կրնանք դնել նաեւ քանի մը ծոցի ժամացոյցներ, որոնք թէ իրենց արտաքոյ կարգի պզտիկութեամբն ու թէ գործուածքին ճարտարութեամբը, յիշատակի արժանի են: Այսպէս ճինեւրացի Սորտէ ժամագործը, չորս գծաչափ տրամագիծ ունեցող ոսկիէ ժամացոյց մը հանդէս հանած էր, որն որ ամէն կարեւոր մեքենաներն ունէր: Ժողովրդեան համար ասբաժնին ամենէն հետաքրքրական բանն էր, Լըկրանտրուա ճինեւրացւոյն ինքնաշարժ սարեկիկը, որն որ լարուած ատեն՝ կը թռչէր, նոյն միջոցին նաեւ անմիջապէս անոր տակ շինուած նուագարան մը՝ թռչնոյն երգածը ճիշդ կը նմանցընէր: Ամենէն ետքը յիշատակենք նաեւ Շէփիրտ Անգղիացւոյն ելեկտրամագնիսական ժամացոյցը:

ԲՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

Փիղ:

Փղին արտաքոյ կարգի մեծութիւնը, յաղթանդամութիւնը, իր զարմանալի խոհեմութիւնն եւ ուրիշ գովելի յատկութիւնները մտածելով, պէտք է որ խոստովանինք թէ աս հսկայաձեւ անասունն աշխարհքիս ամէն կենդանիներէն աւելի՝ առանձին եւ երկայնաձիգ նկարագրութեան մը արժանի է: Իր պատմութիւնը բովանդակ կենդանաբանութեան ամենէն զուարճալի ու հետաքրքրական մասն է: Մարդուս անվեհերութեան, յանդգնութեան ու հնարագիւտ հանճարոյն քիչ պատիւ չէ՝ երբ որ կը տեսնենք որ նաեւ փիղը կարող եղած է իր տէրութեան տակ հնազանդեցընել, անոր զօրութիւնը կարգի կանոնի բերել եւ յօգուտ գործածել: Մարդուս յանդգնութիւնը՝ որուն առջեւն ամէն կենդանիք պէտք են խոնարհիլ, զմեզ ի վիճակի կը դնէ փղին վրայ այնպիսի օգտակար զննութիւններ ընելու եւ անանկ զարմանալի դէպքեր պատմելու, որոնք գուցէ առջի բերան առասպել երեւան. սակայն կրնանք ապահովցընել, որ աս կենդանւոյն խոհեմութեան եւ ուրիշ առաւելութեանց ցոյցն եղող հարիւրաւոր դիպուածներէն ու պատմութիւններէն՝ միայն զանոնք ընտրած առած ենք, որոնք արժանահաւատ, ականատես ու ականջալուր վկաներով ցուցուած ու հաստատուած են:

Հարիւրաւոր, մանաւանդ թէ հազարաւոր տարիներ անցած էին, եւ բնութեան աս զարմանալի ու հսկայաձեւ որդիներն աշխարհքիս շատ մասերուն դեռ անծանօթ էին. դարձեալ դարեր սահեցան՝ մինչեւ որ հետաքրքրութիւնը վախին յաղթեց ու փղին աւելի մօտենալով, զանիկայ աղէկ մը զննեց, եւ վերջապէս ձեռք բերելու եւ ուրիշ երկիրներ տանելու յանդգնեցաւ: Հոմերոս փղին վրայ եւ ոչ յիշատակութիւն կ'ընէ, թէպէտ իր անմահական երգոց ասպարէզը՝ փղին հայրենեաց մէջն էր. գուցէ եւ ոչ անոր անունը լսած կամ զանիկայ ճանչցած էր: Նոյն իսկ Ս. Գրոց մէջ փիղ անունը մինչեւ Մակաբայեցւոց ժամանակը (167) մինակ մէկ անգամ կը յիշատակուի. ուր որ դարձեալ խօսքը չէ թէ փղին՝ հապա անոր աղրաներուն (փղոսկրի) վրայ է (Գ. Թագ. Ժ.): Բայց Արիստոտելի ժամանակն արդէն ծանօթ եղած կ'երեւայ: Անկից վերջը փղերն ընտանեցընելն, եւ անոնց գինի, օղի եւ ուրիշ ոգեւոր ըմպելիք խմցընելով՝ պատերազմի մէջ գործածելն արեւելք հասարակ եղած էր: Անտիսքոս Մեծին բանակներուն մէջ փղաց մեծ բազմութիւն կը գտնուէր, որոնց թիւը երբեմն մինչեւ հարիւր քսանի կը հասնէր (Ա. Մակ. Ը.):

Եւրոպա բերուող առաջին փիղը՝ կ'երեւայ որ Փորթուկալի թագաւորին՝ Լուդովիկոս ԺԴ.ին (1668) պարգեւ ըրածն ըլլայ: Ասիկայ Ափրիկէէն եկած ու տասնուչորս տարւան էր: Եւրոպա հասած ատենը՝ գետնէն մինչեւ ողնայարը ութ ու կէս ոտք բարձրութիւն ունէր, եւ Վերսայլ ապրած տասուիրեք տարւան միջոցին՝ հազիւ մէկ ոտք կրցաւ աճիլ: Անկէ հարիւր տարիէ աւելի ետքը մէյ մ'ալ Վերսայլի կենդանեաց պարտէզն ուրիշ փիղ տեսաւ: Հնդկաստանի կուսակալը (1773) Լուդովիկոս ԺԵ.ին երկու տարւան փիղ մը պարգեւ ըրաւ, որն որ ամենէն աղէկ ու ընտանի տեսակներէն էր, եւ իր մարդասէր բնաւորութեամբը, զարմանալի ու միանգամայն զուարճալի գործքերովը՝ ժողովրդեան ուրախութեան ու զուարճութեան առիթ եղաւ:

Գաղղիայի յաղթական բանակները Հոլանտայէն զոյգ մը փիղ աւար առին եւ ուրիշ յաղթանակներու հետ Փարիզ բերին: Եւ որովհետեւ փղին զարմանալի յատկութեանց վրայ գրած ատեննիս, աս երկու փղերը ստէպ պիտ'որ յիշատակենք անոր համար իրենց վրայ տեղեկութիւն մը կու տանք: Ասոնք իրենց մօրը քովէն յափշտակուած ատեննին՝ հազիւ մէկ տարւան էին. 1784ին Սէյլանէն Ֆլէսինկէն բերուած, անկէ ալ Լոոյ տարուած էին, ուսկից զիրենք շատ անգամ Հաակ կը տանէին: Իսկզբան իրենց մեծ ազատութիւն կը շնորհուէր, եւ նոյնն իրենք մեծ ուրախութեամբ կ'ընդունէին, վասն զի անով միայն իրենց առաւելութիւնները՝ բովանդակ արքունեաց, քաղաքին ու գաւառին առջեւը կրնային ցուցընել: Մեծ դիւրութեամբ աստիճաններէն վեր կ'ելլէին, սրահները կը մտնէին ու ժուր կու դային. այնպէս անվնաս կերպով կը կենցաղավարէին, որ իրենց վրայ ամբաստանութեան եւ ոչ ամենափոքր բիծը կրնար դրուիլ: Սակայն ասիկայ իրենց ոսկեդարն եղաւ, որն որ շատ շուտ անցաւ. ինչու որ քիչ մը վերջը գառագեղի մէջ խոթուեցան: Ա՛լ անկից ետքը իրենց կեանքը շատ պարզ էր, ամէն մարդիկներէն ընդունած առատ ու աղէկ կերակուրնին դադրեցաւ. յաճախ այցելութիւններն ալ

կամաց կամաց սկսան քիչնալ, վասն զի նաեւ փիղը շատ տեսնելը՝ զմարդ կը ձանձրացընէ: — Հոլանտացւոց յաղթուիլը՝ մեր փղաց վիճակը փոխեց: Գաղղիացիք Լոյի տիրելէն ետեւ ըստ օրինաց ամէն բան իրենց ձեռքը պիտ՛որ անցնէր. ուստի եւ փղերն ալ յաղթողաց հպատակներն եղան ու Փարիզ փոխադրուեցան:

Եթէ մեծութեան ու յաղթանդամութեան գաղափարը՝ գեղեցկութեան գաղափարին հետ միացընենք, ամենայն իրաւամբ փիղը՝ գեղեցիկ կենդանիներէն մէկը պէտք ենք կոչել. ինչու որ թէպէտ եւ իր անդամոցը կապակցութիւնը նկատելով, գրեթէ երեք կենդինար ծանրութիւն ունեցող գլուխը, երկայն ականջները, գրեթէ անշարժ ու անզգայ պարանոցը, քանի մը կանգուն երկայնութիւն ունեցող պատիճը, սոսկալի աղրաները՝ սիւնաձեւ ու անշնորհք ոտուընները՝ գրեթէ անտեսանելի աչուըներուն ու արտաքոյ կարգի պզտիկ պոչին հետ համեմատելով, գեղեցիկ ամբողջ մը չեն կացուցաներ. սակայն ասահագին ոսկրոտ ու յաղթանդամ զանգուածին՝ ուրիշ կենդանիներէն գերազանց ըլլալն ու անոնցմէ շատ առաւելութիւն ունենալը, ոչ ոք կրնայ ուրանալ:

Փիղն որչափ որ ալ ապուշ ու տմարդի կենդանի մ՛երեւայ, սակայն եւ այնպէս զօրութեան, հանճարոյ, յաջողակութեան նկարագիր իր վրայ պակաս չէ: Իր արտաքին երեւոյթը կատաղութիւն, բարկութիւն, սէր, հաճութիւն, փափաք կը ցուցընեն: Քթին շունչ առնելով տալովը, կոկորդէն հանած ձայնովը, ականջները վեր վար իջեցընելովը կը խօսի: Թէպէտ աչուըները պզտիկ՝ բայց կայտառ, խորամանկութեամբ ու կրակով լեցուն են. անոնցմով՝ իր տիրոջը վրայ դարձուցած մէկ հայեցուածքը՝ սիրոյ, աղաչանաց, մտերմութեան, խորին մտածութեան եւ կամ ինչ եւ իցէ բաղձանաց գաղափարն անմիջապէս երեւան կը հանէ. իր ականջի բլթակներովը անոնք կը գոցէ եւ փոշիէն, հովէն, ճանճերէն ու փոքրիկ կենդանիներէն կը պահպանէ: Իր լսելիքն արտաքոյ կարգի ազնիւ ու սուր է: Երաժշտութիւնը շատ կը սիրէ. միտ դրուած է որ իր ընթացքն ըստ այնմ կը յարմարցընէ. եւ ինչպէս որ քաղցր ու սիրտ շարժող եղանակ մը՝ զինքը սիրոյ ու արգահատութեան կը շարժէ, նոյնպէս ընդ հակառակն անկարգ ու խառնաձայն երաժշտութիւնը՝ վրան բարկութիւն ու կատաղութիւն կը բերէ: Անուշահոտութեան ալ շատ բարեկամ է, ու ամէն ծաղկանց՝ բայց մանաւանդ նարնջենւոյ հոտը մեծ հաճութեամբ կ՛առնու. եւ որովհետեւ կրնանք ըսել թէ պատիճն իր ձեռքն է, անոր համար նոյնը կ՛երկընցընէ ու անով ծաղկին հոտը կ՛առնու. շատ անգամ անուշահոտ ծաղկանց փունջ մը կը շինէ ու երկայն ժամանակ հոտուրտալէն ետեւ՝ բերանը կը դնէ, կ՛ուտէ:

Փղին պատիճը՝ բնութեան ամենէն նշանաւոր գործքերէն մէկն է, եւ գուցէ բնութիւնն իր ամէն զարմանալու արժանի, հարուստ ու չգտնուելու գործքերուն մէջ մեղի բան մը չիկրնար ցուցընել, որն որ իր շօշափողական ազնուութեամբը, դիւրաշարժութեամբը, ծռելու յատկութեամբը, ուժգնութեամբը, արագութեամբը, մէկ խօսքով մարդկան մատուցած զանազան ու օգտակար ծառայութիւններովը փղին ասզարմանալի գործիքին հաւասարի: Առանց պատճառի չէր որ հիներն ասգործիքը՝ փղին ձեռքը կ՛անուանէին: Անասունն ասկազմածն ուզածին պէս կրնայ մինչեւ երեք կանգուն երկընցընել ու մինչեւ մէկ կանգուն կարճեցընել, դարձընել, ծռել եւ այլն: Եւ որովհետեւ պարանոցը խիստ քիչ կրնայ շարժել ու մեծ աշխատութեամբ միայն դարձընել, անոր համար ասպակասութեան տեղը իր պատճին միջոցովը կը լեցընէ, որն որ դնդերաց, նեարդներու, ջղաց հիւսուածք մըն է: Մարդ՝ ասերկայնութեան, լայնութեան ու կորութեան ձգուած դնդերներուն իրարու հետ ունեցած կապակցութիւնն աղէկ մը նշմարելով, պէտք է որ մեքենականութեան այս պարզ, բայց սքանչելի ու հաստատուն գործողութեան վրայ ապշի մնայ: Նոյնին ներքին կողմը կը գտնուին շնչառութեան ու հոտառութեան սնամէջ ճամբաները, եւ կողմնակի թաղանթ մը զասոնք՝ ըստ ամենայնի մեր քթին մէջ գտնուած երկու խողովակներուն նման՝ իրարմէ կը բաժնէ: Պատճին երկընցած ճոթը եւ կամ դուրս ցցուած եղջիւրի նման դիւրակոր մասը, փիղը յաջողակ մատերու պէս կրնայ գործածել, եւ ասով գրեթէ մարդկային ձեռաց պաշտօնը կը կատարէ: Ոսկւոյ ամենափոքր կտորուանքները վերցընել, սաստիկ կնճռեալ ու դժուարալոյծ հանգոյցները լուծել, բանալիները դարձընել, պարզունակներն ու փեղկերը գոցել, շիշերուն բերնէն խցանը դուրս քաշել՝ ամէնն ալ իրեն համար ոչինչ բաներ են: Ականատես վկաներ կը հաստատեն թէ փիղ մը տեսած են, որն որ գրել եւ կամ գոնէ գրերուն ձեւը գծագրել սորված էր: Ամենէն դիւրին գործքերէն սկսեալ՝ մինչեւ ամենէն դժուարիններն ասկազմածքին միջնորդութեամբը՝ զարմանալի ճարտարութեամբ կը կատարէ. ուստի եւ զօրաւոր ծառն, ինչպէս ամենէն տկար խոտը կը փրցընէ, կը կոտրէ: Զինքը չարչարող մարդուն ոսկրները կտոր կտոր կ՛ընէ շրթանցն ասգործիքովը, որով որ քաղցրութեամբ ու փափկութեամբ իր բարերարն ու ընկերը կը շոյէ, կը փայփայէ: Պատճին վերին մասովն ըստ ամենայնի այնպէս տեղւոյ մը օդը կը պարպէ, ինչպէս որ օդահանն ընդունարանին մէջի օդը:

Պիտի շարունակուի:

ԱՌԵԻՏՐԱՊԱՆ

Հարաւային պտուղներ: — Դ. Նոռշ:

Նուշն (պատէմ) ամենուն ծանօթ նշենւոյն պտուղն է: Ասծառը միջակ մեծութիւն ու իրարմէ հեռու կեցող, գորշի զարնող կարմիր գոյնով բազմաթիւ ճիւղեր ունի, որոնք թագ մը կը ձեւացընեն. գեղեցիկ վարդագոյն ու ճերմըկկեկ ծաղիկներն՝ իր երկայն նիզակաձեւ, սրածայր, աղրայ աղրայ տերեւներէն յառաջ կը բացուին: Պտուղը կրկին կեղեւի մէջ կը կենայ. արտաքին կեղեւը կաշւոյ նման ու մազոտ է, իսկ ներքինը փայտէ է եւ բազմաթիւ կլոր ծակեր ունի: Կեղեւներուն մէջ դեղնի կամ գորշի

զարնող հասարակօրէն մէկ եւ դուն ուրեք երկու հատ կ'ըլլայ: Նշենւոյն սկզբնական տեղն Ասիա ու հիւսիսային Ափրիկէ էր. սակայն հիմայ հարաւային ու քիչ տեղ նաեւ հիւսիսային Եւրոպա ալ պարտէզներու մէջ կը մշակուի: Հարաւային կողմերը՝ Փետրուարին, իսկ հիւսիսային դիերը՝ Մարտին ու Ապրիլին կը ծաղկի:

Տուրեւառի մէջ գտնուող նուշն ելած տեղերէն կը զանազանի:

Ա. Սպանիայի նուշը շատ տեսակներ կը բովանդակէ, որոնց մէջէն՝ 1. Մալակայի երկայնը, ամէն տեսակներէն ընտիր ու սուղ է. անոյշ ու մեծ հատեր ունի, որոնք ըստ մեծի մասին մաքրուած կ'ըլլան: Մալակայէն տարին հինգ հազար 2 կամ 4 կենդինարնոց տակառներ դուրս կը խաւրուին: — 2. Վալենսիայի կամ Ալիգանդէի նուշը՝ դարձեալ վեց տեսակի կը բաժնուի, որոնց մէջէն մեծ, լայն, հաւկըթաձեւ, արտաքուստ գորշ դեղին փոշւով ծածկուած ու անոյշ ճաշակով հատ ունեցողն ամենէն ընտիրն է: Ա՛ս նշէն տարին 10,000 կենդինար դուրս կը խաւրուի: — 3. Մայորգայի անոյշ նուշը՝ Ալիգանդէի, Պարսելոնայի, Ճենովայի ու Մարսիլիայի վրայէն կու գայ: Ա՛ս տեսակը կարծր կեղեւով պզտիկ հատեր ունի ու Վալենսիայի նշէն ստորին է, անոր համար 10% աժան կը ծախուի: Սակայն Մայորգայի դիւրաբեկ նուշը շատ ընտիր է եւ Բրովանսի տեսակին տեղ կը ծախուի:

Բ. Բորդուկալի Ալկարուիա ու Էսդրեմատուրա գաւառներուն մէջ յառաջ եկած տեսակը, որն որ Լիսապոնի նուշ կ'անուանուի, շատ լաւ, լեցուն ու համեղ է, եւ Բրովանսի նշին յարգն ունի: Ա՛ս նուշը փսիաթներու մէջ փաթթուած 32 ֆունտնոց արկեղներով կու գայ:

Գ. Իտալիայէն զանազան նշի տեսակներ կու գան, որոնց մէջէն՝ 1. Ամբրոզին կամ Փլորենտիայի նուշ ըսուածը՝ ազնիւ, անոյշ ու հաճոյական ճաշակ ունի եւ գրեթէ Վալենսիայի նշին կը հաւասարի: — 2. Հասարակ կամ Բուլիայի նուշը՝ Աբուլիայէն, Գալապրիայէն, Ապրուցցոյէն ու Պազիլիգադայէն կու գայ: — 3. Սիկիլիայի նուշը Բուլիայի տեսակին պէս կլոր ու հաստ է, բայց անկէ աւելի անոյշ, լեցուն ու դիմացկուն: Վալ տի Նոդոյի հովտէն ու Էդնայի շրջանակներէն եւ ուրիշ քարուտ ու ծծումբոտ տեղերէն ելած նուշը Սիկիլիայի ամենալաւ տեսակն է: Սիկիլիայի Մասգարի, Մեսինա, Ճիրճէնդի, Դէռմինի, Գադանիա, Բալմա Աւկուսդա քաղաքներէն եւ ուրիշ զանազան տեղերէն՝ տարին 20,000 կենդինար նուշ, տոպրակներով կամ տակառներով դէպ ի Թրիէստ, Լիվոռնոյ, կամ ուղղակի Անգղիա կը խաւրուի:

Դ. Հարաւային Գաղղիա այլեւայլ անոյշ, դառն ու դիւրաբեկ կեղեւով նշի տեսակներ յառաջ կու գան, որոնց հատերը՝ թէեւ Իտալիայի նշի հատերուն չափ հաստ ու կլոր չեն, սակայն անկէ աւելի երկայն են: Գաղղիայի նուշը շատ դիւրաւ չկոտրելուն ու շուտ չապականելուն պատճառաւ շատ կը փնտռուի: Բրովանսի տեսակը Գաղղիայի ամենալաւ նուշն է, մանաւանդ Էս քաղաքին շրջակայ տեղերէն ելածը: Բրովանսի նուշը Մարսիլիայի վրայէն 2 մինչեւ 3 կենդինարնոց տակառներով կը խաւրուի:

Ափրիկէէն՝ գլխաւորաբար Դունուզի, Ալճէրիի ու Մարոգգոյի ծովեզրներէն եկած նուշը՝ ընտիր չէ, պզտիկ հատեր ունի, որոնք կոտրտածներով խառն կ'ըլլան. ա՛ս տեսակը $1^1/_2$ կենդինարնոց կողովներով կու գայ:

Աղէկ նուշն (ստկուածը կ'իմանանք) ըստ բաւականին մեծահատ ու պինդ, կեղեւը դեղնի զարնող սիրուն գորշ իսկ միջուկը գեղեցիկ ճերմակ գոյնով եւ անոյշ ու քիչ մը ճարպոտ համով պիտի ըլլայ: Խորշոմած, կոտրտած, որդէ կերուած, բորբոսի հոտով ու համով նուշը՝ անպիտան է: Դիւրաբեկ նուշի փեճեկը դիւրաւ պիտի ջախջախի, եւ լեցուն, դրսէն՝ գորշկեկ, իսկ միջուկը ճերմակ գոյնով պիտի ըլլայ:

— Նուշը գոց ու չոր տեղ պիտի պահուի. ստէպ ստէպ պէտք է մաղէ անցընել, եւ այս կերպով մինչեւ երեք տարի կրնայ դիմանալ: Խոնաւ տեղ շուտ կը բորբոսի ու կ'որդնոտի:

— Նուշը զանազան կերակուր, բանդակ, նշի կաթ ու նշի ապուր շինելու եւ դեղագործութեան մէջ կը գործածուի: Դարձեալ անոյշ ու դառն նշէն մամլոյ միջոցով կամ ճմլելով՝ տեսակ մը ճարպոտ, դեղնկեկ գոյնով եւ հաճոյական հոտով ու համով եղ կը հանեն: — Դառն նուշէն՝ ջրով զտելով, դառն նշի զօրաւոր հոտով ու այրիչ ճաշակով եթերական եղ մը կը պատրաստեն, որն որ շատ Պրուսիական կապոյտ ունենալուն համար սաստիկ թունաւոր է:

— Այրած կամ խահրած նուշ ըսուածը կինամոմոնի, մեխակի փոշւոյ ու շաքարի մէջ թաթխուած նուշ է, զորն որ շաքարագործները կը ծախեն:

— Նշենւոյն փայտը՝ որն որ մութ գորշ գոյնով ու գեղեցիկ երակներով կ'ըլլայ, հիւսնութեան յարմար է:

ՄԱՆՐԱԼՈՒՐՔ

Շանաձուկ մը:

Անցեալները դէպ ի Հնդկաստան ճամբորդութիւն ընող նաւ մը Համպուրկ դարձաւ. եւ նաւաստիները ճամբորդութեան ժամանակ իրենց պատահած հետեւեալ զարմանալի դէպքը պատմեցին: Արտաքոյ կարգի խոշոր շանաձուկ մը ամբողջ հինգ օր նաւուն ետեւէն կու գար, եւ նաւէն ծով նետուած ամէն բան անհաւատալի շատակերութեամբ կ'ուտէր. սակայն նաւաստիներուն ըրած ամէն ջանքին դէմ զինքը բռնելն անկարելի եղաւ: Նոյն միջոցին նաւաստիներէն մէկը մեռնելով, մարմինն ըստ սովորութեան ծովուն տակը պիտի թաղուէր. բայց թնդանօթի գնդակներով ծանրացած մարմինը ջրոյն երեսը հասնելուն պէս, ահագին գազանն երեւցաւ, եւ մարմինը տախտակով ու թնդանօթի գնդակներով մէկտեղ կլլեց: Զարհուրելի գազանը նոյն գործողութիւնն այնպէս յանկարծ ուժգնութեամբ գլուխ հանած էր, որ քիչ մնաց նաւաստիները՝ որոնք իրենց ընկերին վերջին թաղման հանդէսը կատարել կ'ուզէին, տախտակը բռնած ատեննին՝ մէկտեղ ծով պիտի իյնային: Ասոր վրայ նաւաստիներուն կատաղութիւնը վերջին աստիճանի հասնելով, միտքերնին դրին որ գազանը սպաննեն: Ա՛ս նպատակաւ ջրին տակը վառուող ռումբ մը շինեցին, եւ նոյնը կովու կաշւոյ մէջ փաթթելով՝ երկրորդ օրը գազանին երեւցած ատենը՝ ծովը նետեցին: Շանաձուկը նոյնը շուտ մը կլլեց, եւ նաւաստիներն իրեն բարի ախորժակ

մաղթեցին։ Հասարակօրէն բան մը առնելէն ետեւ՝ կը հեռանար. ուստի նաւաստիները կը սպասէին որ աս անգամ՝ ալ նոյնն ընէ, ապա թէ ոչ՝ ռմբին ճայթած ատենը նաւը վտանգի մէջ կ'իյնար։ Սակայն ամենուն զարհուրանքովը նաւէն չհեռացաւ։ Նաւաստիներէն մէկն ընկերներուն ըսաւ որ կ'երեւայ թէ պատառը ստամքսին քիչ եկեր է, անոր համար պէտք է ուրիշ աւելի մեծ բան մը նետել։ Ամէնքն իր խորհրդին հաւանեցան, ուստի եւ պարկի մը մէջ պարանի կտորներ ու աղտոտ լաթեր լեցուցին եւ ծով նետեցին։ Շատակեր գազանը շուտ մը ան ալ կլլեց, եւ առոյգ ու զուարթ անկէ հեռացաւ. վասն զի ստամքսը մէկ օրուան համար բաւական լեցուն էր։ Սակայն ռմբին ճայթելու ժամանակն եկած էր, եւ նաւաստիները մեծ հետաքրքրութեամբ գազանին գացած կողմը կը նայէին, հանդիսին ինչ վերջ ունենալիքը տեսնելու համար։ Շանաձուկը ջրին մէջ շարժում մ'ըրաւ, որուն վրայ խորունկ շառաչելու նման ձայն մը լսուեցաւ, որն որ մինչեւ նաւն ալ շարժեց։ Շանաձկան ջրին տակ սուզուած տեղը, ալիքներն երկու բաժնուեցան եւ հրոյ բարձր սիւն մը շղթով ու ջրոյ կաթիլներով պատած՝ վեր բարձրացաւ, եւ գազանին մսին կտորները ջուրն ինկան։ Կտոր մ'ալ նաւուն վրայ ինկաւ, զոր որ իրենց վրէժն առնելուն վրայ ուրախացած նաւաստիները, իբրեւ յիշատակ պահեցին։

Ռուսաստանի ամենեն հարուստ մարդը։

Ռուսաստան աղնուականներ կան, որոնք 70—100,000 ոտրուկ ունին։ Շէրէմէթէֆ Ռուսի աղնուականներուն մէջ ամենէն հարուստն է. վասն զի իր իշխանութեան տակ 120,000 ոտրուկ ունի, որոնց մէջ միլիոններու տէր եղողներ ալ կը գտնուին։ Նոյն կոմսին տարեկան մուտքը 1½ միլիոն արծաթ ռուպլի (6,250,000 ֆրանգ) կը համարուի։ Ամէն մէկ ոտրուկ տարին տիրոջը 10—15 ռուպլի կը վճարէ, ուստի եթէ աս թիւը հիմայ Ռուսաստանի մէջ գտնուող ոտրուկներուն թուոյն հետ (գրեթէ 23 միլիոն) բազմապատկելու ըլլանք. եւ ամէն մէկ ոտրկին գինը 300 ռուպլի (1250 ֆրանգ) հաշուելու ըլլանք, ստրկութեան վերցուելուն պատճառաւ Ռուսի աղնուականներուն կրած վնասը՝ 25 միլիարդն վար չիմնար. որ ըսել է՝ ճիշդ Անգղիայի աղգային պարտքին չափ։

Գողերու ընկերութիւն մը։

Եւրոպայի ամէն մայրաքաղաքներուն մէջ անթափանցելի գաղտնիք մնն է միշտ թէ ինչ կերպով գողերն առանց ոստիկանութեան յայտնուելու՝ կրնան ձեռք հանել գողցած ոսկի եւ ականակուռ զարդերնին։ Լոնտոնի եւ Փարիզի ոստիկանութիւնները, թէեւ անուանի են ամէն կերպ գաղտնիքները գտնելուվնին, ի վերայ այսր ամենայնի աս տեսակ գողութիւնները գրեթէ երբեք չեն կրնար ձեռք անցընել։ Վերջապէս աս օրերը աս գաղտնիքն ալ լուծուեցաւ Աստրալիայի Սիսնի քաղաքն եղած գիւտով մը, որով իմացուեցաւ թէ հոն բոլոր Եւրոպայի մէջ տարածուած գողերու ճիւղացեալ ընկերութեան մը գլխաւոր պահեստի տեղը կայ եղեր, ուր ամէն կողմանէ գողցուած նիւթերը խաւրելով՝ անոնց գինն ոսկի աւազով կ'ընդունին եղեր։ Ինչպէս ամէն գիւտերը, նոյնպէս աս ալ ըստ պատահման եղաւ։ Անգղլացի հարուստ տիկին մը, որն որ քիչ մը յառաջ Սիսնի հասած էր, քաղաքին ամենէն գեղեցիկ փողոցը պտրտած ատեն, ականագործի մը խանութը դրուած մեծագին մանեակ մը մէկէն աչքը զարկաւ։ Որչափ աւելի նայեցաւ, այնչափ աւելի նմանութիւն գտնելով նոյն մանեակին եւ երկու տարի յառաջ Լոնտոն իրմէ գողցուած մէկ մանեակին մէջ, մէկէն ներս մտաւ, եւ առանց խօսք մ'ըսելու՝ առաւ մանեակը, ճարմանդին վրայ գտնուող պղտիկ զսպանակ մը կոխեց, եւ զարմացման եւ ուրախութեան աղաղակ մը փրցուց, անոր մէջը մնզէ պղտիկ հիւսուածք մը գտնելով։ Խանութին տէրը, որն որ իսկզբան զարմացած՝ եղածին կը նայէր, վերջապէս բանին էութիւնը հասկընալով, մեծ այլայլութեան եւ վախի մէջ ինկաւ։ Տիկինը մանեակին իրմէ ինչպէս գողցուելուն պատմութիւնը պատմեց. իսկ վաճառականն անոր առաջարկածին պէս ոստիկանութեան երթալու տեղ, ուրիշ աւելի պարզ առաջարկութիւն մ'ըրաւ, այսինքն՝ որ մանեակն առնու երթայ։ Աս արտաքոյ կարգի առատաձեռնութեան վրայ տիկինը զարմանքի երթալով, դէպքն ոստիկանութեան իմացուց, որն որ անմիջապէս սկսաւ հետազօտութիւններ ընել։ Եղած քննութիւններէն իմացուեցաւ որ խանթին մէջ գտնուած բոլոր ականակապ զարդերը գլխաւորաբար Փարիզ ու Լոնտոն եղած գողութիւններէն յառաջ եկած բաներ են։ Ուստի եւ շուտ մը խանթին մէջի ամենէն մեծագին զարդերուն պատկերները լուսանկարով ճանուեցաւ եւ ամէն մեծ մայրաքաղաքները խրկուեցան։ Տարակոյս չկայ որ շատ մարդիկ մեծ ուրախութեամբ պիտի ճանչնան իրենց կորսնցուցած նիւթերը եւ զանոնք այնչափ ժամանակուան հեռաւոր ճամբորդութենէ կամ աքսորանքէ ետքը սիրով պիտի ընդունին։

Օձառի (Սապոնի) տունկ։

Բոլոր Գալիֆոռնիայի մէջ կը բուսնի աս զարմանալի տունկը։ Դէպ ի Նոյեմբեր ամսոյն մէջերը իր տերեւները կը սկսին երեւնալ. տունկը երբեք մէկ ոտնաչափէն աւելի բարձրութիւն չունենար։ Աս տունկը բոլոր Գալիֆոռնիայի մէջ լաթ լուալու կը գործածուի ու խիստ ընտիր օճառէն աւելի աղէկ մաքրիչ կը համարուի։ Ասիկայ օգտիւ գործածելու համար տեղացիք տնկին բունին կեղեւները կը զատեն կը հանեն, ու լուացուելու բաները ջրի մէջ թռչելէն ու կակղցնելէն ետքը՝ տնկին ծուծովը կը շփեն։

Աղաջրով մահուան ազատութիւն։

Գ—րէթ ԴԸ ԼՕՐ լրագիրը հետեւեալ դէպքը կը պատմէ, որուն ճշմարտութիւնն ինք կ'երաշխաւորէ։ Ամէն մ'աւելի էր, որ յիսունուհինգ տարեան մարդ մը կոկորդին մէջ խեղդիչ ցաւ մը կ'իմանար, որմէ՝ խօսելու եւ աւելի եւս կերակուր ուտելու արտաքոյ կարգի դժուարութիւն կը պատճառէր. շատ անգամ՝ բերնէն առատ արիւն կու գար։ Շատ բժիշկներէ դարմանուելով՝ ալ՝ ամենեւին օգուտ մը չտեսաւ. մանաւանդ թէ վիճակն ան աստիճանի գէշցաւ, որ ալ ամէնքն անոր առողջանալէն յոյսերնին կտրեցին։ Տեղւոյն ժողովրդապետը զինքը տեսնելու երթալով եւ գտնուած խեղճ վիճակը տեսնելով, քովի մարդիկներէն հիւանդութեան սկզբնաւորութեան վրայ տեղեկութիւններ ուզեց, եւ գլխաւորաբար աս հարցուց որ արդեօք անխոհեմութեամբ մը առիթ տուած է։ Լսած խօսքերէն այսչափ միայն իմացաւ, որ օր մը խիստ տաք ատեն սաստիկ քրտնած ըլլալով, գետինը ծուած առուակէ մը լափելով շատ ջուր խմած էր։ Աս որ լսեց ժողովրդապետը, ջրոյ մէջ սաստիկ շատ աղ լուծելով, քիչ մը բան խմցընել տուաւ հիւանդին, որն որ անմիջապէս եւ առանց նեղութիւն մը կրելու՝ բերնէն խոշոր տզրուկ մը դուրս հանեց։ Նոյն վայրկենին՝ խօսելու եւ կերակուր ուտելու դժուարութիւնը կորեցաւ, եւ իբրեւ կիսամեռ նկատուած մարդը՝ քանի մ'օրուան մէջ առողջանալով՝ սկսաւ իր գործքերուն զբաղիլ։

Արեւելեան միջոցներ 1845ին մեռած մարդիկներուն թիւը։

Ճենովայի մը հաշիւ ընելով գտաւ, որ Արեւելքն, այսինքն աշխարհքիս սահմանէն մինչեւ 1845 մեռնող մարդիկներուն թիւը 26 քառիլիոն, 628 եռիլիոն, 843 երկիլիոն, 285 միլիոն, 75,840ի կը հասնի։ Ծնած մարդիկներուն չորսին մէկը 7 տարեկան, իսկ կէսը 17 տարեկան յառաջ կը մեռնին։ 10,000 հազար մարդիկներու մէջէն, մէկ հոգի միայն 100 տարին կը հասնի. 100 հոգւոյ մէջէն 6 հոգի միայն վեթասուն տարեան, իսկ 500 հոգիէն մէկ հոգի մը միայն ութսուն տարեկան կ'ըլլայ։ Բոլոր աշխարհքիս բնակիչներէն, որոնք շուրջ հազար միլիոն կը համարուին, տարին 33,333,000 հոգի կը մեռնին, որ ըսել է՝ ամէն մէկ երկրորդական վայրկեան մէկ հոգի մը։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԵՊԵՆԵԱՆ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԻԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ։ կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 21. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

Մադրիտանացի իմաստնոյն մագաղաթը:

Պպանիայի հին պանդոկներուն վրայ ճամբորդ մը կ'ըսէ թէ Տեսակ մը ապաստանարաններ են, որոնց մէջ պանդոկապետի անունը կրող մարդիկ՝ գիշերուան մը համար եկողին մուխ ու տեսակ տեսակ ճճիներ կը մատակարարեն։ Ուրիշ մ'ալ կ'աւելցընէ թէ Նոյն երկրին մէջ փոխանակ պանդոկապետները ճամբորդները սնուցանելու, ճամբորդները զպանդոկապետները կը կերակրեն։ Վերջապէս ուրիշ մէկն ալ կը գրէ որ Իբերական թերակղզւոյն արեւելեան գաւառները պտըտիլ ուզող օտարականք, պէտք են իրենց անկողիններն իսկ հետերնին տանիլ. ապա թէ ոչ՝ աչուընին առնելու են անանկ սաւաններու վրայ պառկելու, որոնք եղոտած բրդէ անկողիններու վրայ հաստատուն կարուած են եւ հազիւ թէ տարին անգամ մը՝ գարնան կը փոխուին։

Ինչ որ է նէ, աս դիտողութեանց ստուգութեան կամ ստութեան վրայ խօսիլը՝ հոս զանց կ'առնենք. բայց սակայն ան ստոյգ է որ հիմակուան պանդոկները՝ Սպանիայի մէջ երկու դար յառաջ եղածներէն խիստ լաւ են։ Յիշուած իջեւաններուն յաճախորդները գրեթէ միայն ջորեպաններն էին, որոնք հոն իրենց անձանց եւ իրենց գրաստին համար հազիւ խշտիք մը կարող կ'ըլլային ճարել։ Ասոնց ամենէն աղէկները՝ ախոռէն եւ հասարակաց սրահէն զատ, վերնայարկ մ'ալ կ'ունենային զանազան մասերու բաժնուած, ուր շարժական սանդուղով մը կ'ելլուէր։

Արդ ասանկ սենեկի մը մէջ իջեւանած էր Ալկանդարացի Տոն Խուան Ֆուէզ, որն որ Սալամանգայի համալսարանէն բժշկութեան վկայական առած էր, եւ Ասդուրիացի ըլլալուն համար՝ ազնուական կը սեպուէր. բայց խեղճն ան էր որ աշխարհքիս մէջ վրան կրած զգեստէն, քսան ռիալէն եւ չնչին համարումէ ուրիշ բան չունէր։

Աս մեր ազնուականը՝ թէպէտ եւ հազիւ երեսներորդ տարին լմընցուցած էր, սակայն արդէն շատ արուեստներու մէջ մտած ելած էր, եւ չէր գտած ան հարստութիւնը՝ որն որ իր կարծեաց նայելով, ուրիշներուն պատշաճածին չափ՝ իրեն ալ կը պատշաճէր։ Նոյն ատեն ալ Լէոն գաւառը կու գար, ան յուսով որ Ալոնզոյ Մէնտոզ կոմսին քով պաշտօն մ'ընդունի։ Կոմսը Դորոյի եւ Զամորայի մէջ գեղեցիկ կալուած մ'ունէր, որուն մեր բժիշկն արդէն անգամ մ'այցելութեան ելած էր։ Դժբախտութեամբ պանդոկապետին ըրած առաջին հարցումներէն իմացաւ որ նոյն կոմսը մեռած էր։ Իր յուսոյն այսպէս պարապ ելլելուն վրայ քիչ մը ժամանակ սիրտն այլայլութեան եւ խռովութեան մէջ ընկղմելէն ետեւ, Ուրեմն Մէնտոզ կոմսը մեռած է, գոչեց սաստիկ տրտմութեամբ։

Հապա՛, թաղուած ալ է, ըսաւ պանդոկապետը, եւ խիստ փառաւորութեամբ թաղուած. ինչպէս որ անանկ մարդու աստիճանին կը վայելէր։

— Ուրեմն դղեակն ալ ժառանգներուն ձեռքն ինկած է։

— Միակ ժառանգը՝ կոմսին եղբօրորդին է, որն որ անմիջապէս Բերրէզ Գաւալեոս նօտարին հրաման տուաւ որ կալուածը ծախու հանէ. եւ եթէ չեմ սխալիր, արդէն վաղը աճուրդը պիտի կատարուի, եւ կալուածը նոր տիրոջ մը ձեռք պիտ'որ անցնի։

Խուան ինք իրեն կը մտածէր որ անտարակոյս գնողն իր նոր կալուածը կարգի դնելու եւ կառավարելու համար այլեւայլ անձանց կարօտութիւն պիտի ունենայ. ուստի եւ կրնայ գուցէ աս առթով անոր քովը պաշտօն մը ձեռք բերել։ Քիչ մ'ատեն ասանկ մտածելէն ետքը, պանդոկապետին ըսաւ. Կ'ուզեմ հոս սպասել՝ մինչեւ որ բաները կարգի մտնեն։

Պանդոկապետն անոր ըսածին հաւանեցաւ. եւ ջանաց զինքն ապահովցընել որ ուրիշ տեղ լաւագոյն խոհակերոց ու բնակարան մը գտնելը կարելի չէ. եւ իր աս խօսքը հաստատելու համար՝ սկսաւ իրեն տուած խցին առաւելութիւններն առջեւը նկարել։

Իրօք ալ նոյն խուցը շատ առաւելութիւններ ունէր. նախ խիստ օդբանուկ էր, որովհետեւ երեք ապակի կոտրած էր պատուհանէն, կամ աւելի ճշդիւ խօսելու համար՝ երդէն, որն որ բուն չորս ապակի պիտ՚որ ունենար: Դարձեալ նոյն պատուհանին կամ երդին դրիցը պատճառաւը, խցին մէջ բնակողը՝ կրնար դիւրութեամբ երկինքին ընդարձակ տեսութիւնն ու լուսաւորութիւնը վայելել: Խցին կահ կարասիքը կաղմոնիներն էին փայտէ անկողին մը՝ վրան յարդով, պզտիկ կաղ աթոռ մը եւ դողդոջուն սեղան մը: Բայց ամէն մէկ անկիւնն այլեւայլ բաներ դիզուած էին, այսինքն՝ հին կարկտած հագուստներ, հողէ ամաններ, ապակեղէն սրուակներ: Սակայն ասոնցմէ աւելի Տոն Խուանին մտադրութիւնը գրգռեցին ասդին անդին գտնուած գրքերն ու թղթերը: Պանդոկապետն իրեն յայտնեց որ այս ամենայն քանի մ՚ամիս նոյն խցին մէջ բնակող գիտուն ծերունի մը ձգած էր որն որ միշտ կարդալու գրելու, տնկեր քամելու եւ հեղուկներ մղելու կը զբաղէր: Բայց որովհետեւ մարդիկ սկսան աս օտարականին վրայ կասկածի երթալ թէ մաւրիտանացի ցեղէ յառաջ եկած պիտ՚որ ըլլայ, ստիպուեցաւ շուտ մ՚ելլել փախչիլ՝ ամէն ունեցածները, այսինքն՝ սրուակները, թղթերն ու գրքերը հոն թող տալով. ասոր պատճառն ան էր որ թագաւորին հանած վերջին հրովարտակներուն մէջ մասնաւորապէս կը հրամայուէր որ ամէն մաւրիտանացի ցեղէ սերողներն երկրէն դուրս հալածուին:

Երբ որ Ալկանդարացի Խուան Ֆուէզ առանձին մնաց, սկսաւ բնականապէս մինչեւ նոյն ատեն իր գլխէն անցած գացած դէպքերուն վրայ մտածել:

Մեղք աշխատութեանս, կ՚ըսէր ինք իրեն, փորձ չմնաց որ չփորձեմ, քար չմնաց որ չշարժեմ. բայց անգութ բախտը՝ յոյսերս միշտ փուճ հանելով, դիս դէպքերուն անարդ ստրուկն ըրաւ: Բա՛ւէ, որչափ երջանիկ է ան մարդը, որն որ կրնայ միշտ իր ցնորքիցը հետեւիլ, ամէն պարագայից վրայ իշխել, եւ իր կեանքն ուզածին համեմատ կարգադրել, առանց ուրիշէ մը կախում ունենալու:

Աս խորհրդածութիւններէն վրան եկած տխրութիւնը փարատելու համար, մաւրիտանացի Խմաստնոյն հոն ձգած գրքերէն մէկը կը բանայ, որն որ լատիներէն լեզուաւ՝ բնութեան սքանչելեաց վրայ կը ճառէր: Խուան քանի մը երես կարդալէն ու ձանձրանալէն ետեւ, գաղտնի գիտութեանց վրայ խօսող ուրիշ հատոր մը կ՚առնու, վերջապէս երրորդ մ՚ալ կը բանայ ոսկեփոխութեան վրայ:

Աս ամէն գրքերէն յայտնի կ՚իմացուէր որ ծեր Մաւրիտանացին ոսկեփոխ մը էր, եւ գուցէ ալ կախարդ. որովհետեւ ան դարուն մէջ, մանաւանդ Սպանիա, շատ մարդիկ ՆԵՐԵՔՈՅՆ ՁԵՐՈՒՆԻՆԵՐԸ ՆՈՍՏԵԼՈՒ ՊՐՈՒԵՈՊԸ ՍՈՐՎԵԼՈՒ ԵՏԵՒԷ Կ՚ԸԼԼԱՅԻՆ:

Տոն Խուան ըրած առաջին քննութիւններէն հետաքրքրութեամբ վառուած, ձեռագիր մատեանները զննելու սկսաւ: Ասոնցմէ մէկ քանին աչքէ անցուց, բայց ամէնն ալ մետաղ մը ուրիշ մետաղի փոխելու ընդհանուր տեղեկութիւններ կու տային: Վերջապէս գոց կապարէ ամանի մը մէջ գլանաձեւ փաթթուած մագաղաթ մը կը գտնէ, որուն առջի տողերն իր մտադրութիւնը բոլորովին կը գրաւեն:

Ասոնք զանազան մագական կանոններ կ՚աւանդէին՝ ուզածին պէս կերպարանափոխ ըլլալու, վայրկենի մը մէջ խիստ հեռաւոր տեղեր երթալու . . . : Խուան ընթերցուածը շարունակելով, հատածի մը հասաւ, որուն վրայ ասանկ գրուած էր. ՀՆՈՒԹ ՄԸ՝ ՈՐՈՎ ՄԱՐԴՈՒ ԿՐՆԱՅ ԻՐ ԲԱՂՅՈՆԻՆ ԷՐԷԼ- ԲԱՑՈՒՑՅԱԿ ՕՐԷՆԻ ԱՆՑԸՆԵԼ Ե- ՂԱՆԷԿՅ ԱՆՄԻՋԱՊԷ ԿԱՊԱՐԵԼ ՊԱԼ:

Երիտասարդ բժիշկն ուրախութենէն վեր ցատքեց եւ ցնծութեան աղաղակ մը փրցընելով, Կ՚երդնում որ, ըսաւ, եթէ աս հնարքը յաջողելու ըլլայ, աւելի բան չեմ ուզեր: Մեր ԲԱՂՅՈՆԻՆԸ ԲԱՑՈՒՑՅԱԿ ՕՐԷՆԻ ԸԼԼԱՅ, կը կրկնէր ինք իրեն, մինթէ ասիկայ երկրիս վրայ մարդուս երջանկութեան վերջին սահմանը չէ՞:

Խոստացուած ձիրքը ստանալու համար, անկողին մտնելէն յառաջ՝ պէտք էր քանի մը որոշեալ խօսք զրուցել, եւ նոյն կապարէ ամանին յատակը պահուած պզտիկ սրուակին մէջի հեղուկը խմել:

Խուան առանց ատեն կորսընցընելու՝ սրուակը դուրս հանեց, եւ խցանը բանալով, տեսաւ որ մէջը քանի մը կաթիլ հոտաւէտ սեւ ըմպելիք մը կար: Թէպէտ աս կախարդական ըմպելիքին զօրութեան վրայ չէր երկմտեր, բայց սխալելու վախէն բոլորովին ազատ ըլլալ ուզելով, մէյ մ՚ալ նոյն մագաղաթին վրայի գրեթէ ջնջուած տողերը աչքէ անցուց, միանգամայն Ցետ գրութեանը, զորն որ խսկզբան նշմարած չէր: Ցետ գրութեանը հետեւեալ խօսքը կը բովանդակէր. ԱՍՊՈՒԱԾ ԻՐ ՆԱԽԱԽՆԱՄՈՒԹԻՒՆԸ՝ ԴԷ ՅԻՄԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՒԼԻՆ ԷՐԷԼ- ԱՄՈՒՐ ՊԱՊՈՒԱՐ ՄԸ ԴՐԱԾ Է ԴԷ ՊԿՈՐՈՒԹԻՒՆԸ:

Լաւ, լաւ, մրմռաց քթին տակէն, կ՚երեւայ թէ ծերունին խիստ կը սիրէ եղեր ամէն բան բարոյականէն առնուած վճռական խօսքերով խճողել. բայց աստ եւ այժմ՝ անոնք ինծի չեն ծառայեր. ես իմ փորձիս նայիմ:

Աս ըսելով, սրուակը շրթանցը կը մօտիկցընէ ու նշանակուած խօսքերը կը զրուցէ: Հաղիւ թէ լմընցուցած էր, աչուքները կը գոցուին ու խորունկ քուն կը մտնէ: . . . . . .

Տոն Խուան ինք իրեն ճիգ ընելով՝ գլուխը քիչ մը վեր վերցուց, եւ իրեն անանկ երեւցաւ որ արեւն իր պատուհանէն ներս կը զարնէ. չէր կրնար իմանալ թէ քունը որչափ տեւած էր: Վերջապէս քիչ մը ինք իրեն եկաւ. առջեւը կեցած մագաղաթն ու սրուակը՝ առջի իրիկուան պատահածը միտքը բերին. բայց իր չորս կողմն ու իր վրայ փոփոխութիւն մը

չտեսնելով, կարծեց որ մաւրիտանացի Իմաստնոյն դրածն ամենեւին ազդեցութիւն ըրած չէ։

Ո՜հ, կ'ըսէր հառաչելով, ահաւասիկ դարձեալ առանձին եմ, վերնայարկիս մէջ գիշերային հագուստովս եւ պարապ քսակովս. ուրեմն եղածը ցնորք ու երեւակայութիւն է եղեր։....

Հազիւ թէ խօսքը լմընցուցած էր, մէյ մ'ալ աչուքները՝ զգեստները կախած կողմը դարձընելով, զարմանքէն ապշած մնաց, տեսնելով որ իր սնաւ զգեստին գրպանէն կախուած գրեթէ դատարկ կաշիէ քսակը՝ լեցուած էր։

Դողդողալով ոտք ելաւ, աչուքներն աղէկ մը շփեց, ձեռքն երկնցուց, քսակն առաւ եւ անկողնոյն վրայ պարպեց։..... Ի՜նչ տեսնէ, առջեւը խել մը ոսկի դահեկաններ լեցուեցան. կեանքին մէջ կարելի է այնչափ դանգ մէկտեղ ունեցած չէր, որչափ նոյն ատեն ոսկի ունէր։ Ըմպելիքն իր ազդեցութիւնն ըրած էր. ա՛լ անկից ետքը իր բաղձանքներն ի գործ դնելու կարողութիւնը ձեռքն էր։

Անմիջապէս երկրորդ փորձ մ'ալ ուզելով ընել, բաղձայ որ իր վերնայարկը փառաւոր սենեկի մը փոխուի, եւ իր խիստ մաշած հագուստները թաւշէ ու մէջն աղնիւ կերպասով պատած նորաձեւ զգեստներու։ Ասոնք բաղձանքն ալ շուտ մը կատարուեցաւ։ Եռքը խնդրեց որ առջեւն աղէկ նախաճաշ մը բերուի։ Ըսաւ չըսաւ, մէկէն կարմիր հագուած սեւամորթ պատանիներ, ձեռուընին պէսպէս աղնիւ գինիներով եւ չիբուքով ներս մտան, սկսան առջեւը պատրաստուած մեծասպաս սեղանին վրայ իրեն ծառայել։ Քիչ մը ժամանակ ասանկ շարունակեց, իր ստացած նոր զօրութիւնն ամէն եղանակաւ փորձելով։ Վերջապէս երբ որ ամէն կողմանէ ապահովութիւն ունեցաւ, որ իր բաղձանքն իրօք Բ-ՅՈՒԲԻԿ օրէնք եղած է. մէկէն պանդոկէն դուրս յարձակեցաւ՝ ինք իրմէ բոլորովին ելած։

Արդ ա՛լ ստոյգ էր որ մագաղաթը զինքը քանի մը ժամու մէջ ամենէն հարուստ մարդիկներէն աւելի հարուստ, եւ զօրագոյններէն աւելի զօրաւոր ըրած էր։ Ո՜ղածը կրնար. ասոնք երկու բառին տակն ինչչափ բաներ կրնան հասկցուիլ։ Կայսրներն իսկ իրեն հետ բաղդատուելով՝ ինչ էին։ Ամենուն իշխանութիւնն ալ հաստատուած օրէնքներով չափաւորուած էր, չէին կրնար կարելիութեան սահմանէն դուրս ելլել. իսկ իր իշխանութեան սահմանը՝ իր երեւակայութիւնն էր։ Ի՜նչ երջանկութիւն, որ մաւրիտանացի Իմաստնոյն մագաղաթը՝ տգէտ, անյագ եւ իր չար ու անզուսպ կիրքերէն յափշտակուած մարդու մը ձեռքն ինկած չէր. հապա այնպիսի աղնուականի մը ձեռքը, որն որ Սալամանգայի համալսարանէն բժշկութեան վկայական ընդունած էր, եւ որուն բաղձանքներն ու կիրքերը՝ բանաւորութեամբ չափաւորուած էին։ Ասանկ ըլլալով, մարդիկ վախնալու առիթ չունէին։ Ալկանդարացի Տոն Խուան Ֆուէղ անանկ մեծարոյ անձ մըն էր, որ իր անսահման կարողութիւնը չէր կրնար գէշի գործածել։ Նախախնամութիւնը նոյն կարողութիւնն իրեն շնորհելով, զինքն իր արժանաւորութեան համեմատ պատուած էր, ուստի ինքն ալ հաստատութեամբ միտքը դրաւ որ իր ընթացքովն ասիկայ ստուգէ։

Որոշեց որ ասոր առաջին ցոյցը տայ՝ նոյն իսկ իր փառասիրութեան չափ ու սահման դնելով։ Իր տեղը՝ որ եւ իցէ մէկը, անտարակոյս կը բաղձար թագաւոր ըլլալ, արքունիք ունենալ, արքունի պաշտօնեաներ եւ զօրաւոր բանակ մը։ Իսկ Տոն Խուան մեծութեան եւ հարստութեան թշնամի ըլլալով, միտքը դրաւ որ Ալընզոյ Մէնտոզին կալուածը գնելով՝ գոհ ըլլայ. եւ հոն խաղաղ ու հանգիստ կեանք անցընէ՝ քանի մը միլիոնով, կոմսի պատուանուամբ եւ Սպանիայի ազնուականի արտօնութիւնները վայելելով, իբրեւ անպաճոյճ փիլիսոփայ մը։ Ուստի առանց յապաղելու՝ դէպ ի մօտաւոր գեղն երթալու սկսաւ, ուր դղեկին աճուրդը պիտի կատարուէր։

Իր բռնած ճամբան՝ Դորոյ ալ կը տանէր. անոր համար ալ հոն գացող գեղացիներ, ջորեպաններ ու վաճառականներ կը տեսնէր։ Տոն Խուան թէ յառաջ կ'երթար եւ թէ աջ ու ձախ կը նայէր. եւ ամէն հանդիպած անձին վրայ իր զօրութեան փոքր փոքր փորձերը կ'ընէր, որոնց ամէնն ալ անմիջապէս յաջող ելք կ'ունենային։ Ասոնք յաջողութիւնէն ոյժ ու զօրութիւն առած, աւելի մեծագոյն բաներու մէջ սկսաւ իր զօրութիւնը բանեցընել. այսինքն մէկուն մէկալին օգնութիւններ ընելէն ետեւ, ուզեց քիչ մ'ալ դատաւորի պաշտօն վարել, յանցաւորները պատժել, բարիները վարձատրել. եւ ասոնք փորձերն ալ յաջող ելք ունեցան։

Մնացածն ուրիշ անգամ։

ՎԵՑԱՊԱՏԱՐԱՆ

Իտալիայի հանրանուն պատմութիւնը։

Ը.

Իտալիայի մէջ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը։

Բ. ՄԻՋՈՑ

1815—1850

Աւստրիացւոց Պոլոնեա մտեցած ատենը՝ Ցուբքի դէպ ի Ռիմինի ետ քաշուեցաւ։ Աւստրիացիք (Մարտ 25.) հոն հասան ու կռիւը սկսան, որն որ մինչեւ գիշեր տեւեց։ Իտալացւոց յառաջապահ զօրաց քաջութեամբը Ցուբքի ատեն վաստրկեցաւ դէպ Անգոնա ետ քաշուելու, ուր որ գլխաւոր պատերազմը սկսիլ կ'ուզէր։ Անգոնա չհասած՝ յեղափոխականք յաղթելու յոյս մը չունենալով՝ առժամանակեայ կառավարութիւնը՝ զՊէնվէնուտի կարդինալը, զորն որ Գրիգոր ԺԶ. ապատամբած նահանգները հաշտեցընելու համար Հռոմայէն իբրեւ իր գործակալը խաւրած էր ու ճամբան յեղափոխականք զին-

քը իբրեւ պատերազմի դերի բռնած կը պահէին, ստիպեցին իրենց հետ քանի մը պայմաններով դաշն դնել։ Ասոր վրայ Անգոնայի բերդին հրամանատարը բերդէն ելլաւ, յեղափոխականաց զօրքը զէնքերը թողուցին ու ցրուեցան, եւ Աւստրիայի զօրքն առանց կռուոյ ներս մտաւ։ Աւստրիայի զօրքը Մոտենայի ու Բարմայի դքսութիւններն ու քահանայապետական երկիրները յեղափոխականներէն մաքրելէն ետքը՝ տեղերնին դարձան։

Թէպէտ եւ քահանայապետական երկրին մէջ յեղափոխութիւնն Աւստրիայի զինուքն այսպէս վերջացաւ. սակայն տերութիւնները դիտնալով որ նոյն երկրին մէջ կառավարութեան վրայ շատ տրտունջներ կային, քահանայապետին խորհուրդ տուին որ քանի մը կարեւոր ու պատշաճական փոփոխութիւններ ընէ, եւ դատաստանական ու քաղաքային տեսչութեան պաշտօններուն մէջ եկեղեցականներու հետ աշխարհական պաշտօնատէրներ ալ դնէ։

Քահանայապետը յանցաւորներու ընդհանուր թողութիւն հրատարակեց, միայն մէկ քանի գլխաւորները (Որիոլի, Մամիանի, Արմանտի, Ֆերրեդդի, Սերգոնեանի, Վէչինի, եւ այլն,) դուրս հանելով։ Աշխարհականներու քանի մը երկրորդական պաշտօններ տրուեցան. ինչպէս, նահանգներու վրայ աշխարհականներ կուսակալ դրուեցան, բայց բուն կուսակալի (Legato) անուամբ չէ, հապա միայն փոխանակ կուսակալի (Prolegato) անուամբ, որոնք միայն առժամանակեայ կառավարներ ու իբր բուն կուսակալաց տեղակալները կը սեպուէին։ Սահմանուեցաւ (1831. Յուլ. 5.) որ քաղաքներու մէջ քաղաքացւոց ժողովներ դրուին՝ ամէն մէկ նահանգին քաղաքային գործքերն ըստ օրինաց կարգի դնելու համար։ Բայց երկրորդ տարին (1832. Յունու. 10.) Ալպանի կարդինալը, որ քահանայապետին արտաքոյ կարգի գործակալն էր, արտաքին տերութեանց ծանուցագիր մը տուաւ, որուն մէջ կը ծանուցանէր՝ որ տերութեան մէջ պատերազմները բոլորովին դադրած ըլլալով՝ քահանայապետական զօրքերը կը պատրաստուին ամէն կուսակալութեանց կամ նահանգներու մէջ խաղաղութեան կարգերը հաստատել ու խռովութեանց դէմ դնելու համար ամէն կարեւոր ըլլուղ խիստ միջոցները բանեցընել։ Ան կարգաւորութեան դրեթէ ամէն տերութիւնները հաւանելով, անոր գործադրութիւնը սկսաւ։ Սակայն աղատ կարգաւորութեանց բաղձացող քաղաքներու մէջ խռովութիւն հանելու փորձերն աւելի կամ նուազ սաստկութեամբ սկսան ու խաղաղութիւնը նորէն տակնուվրայ ընելու կը սպառնային։ Քանի մը քաղաքներու մէջ խռովութիւնները չափէն աւելի զայրանալով՝ կռիւներ եղան ու արիւն ալ թափուեցաւ. ամէն տեղերէն աւելի Զեղենա քաղաքին մէջ կռիւն ու արիւնհեղութիւնը սաստիկ եղաւ։

Ան շփոթութիւններէն Աւստրիայի տերութիւնը պատճառ առնելով՝ իր օգնութիւնն եկեղեցւոյ տերութեան ցուցընելու փութաց. ուստի եւ (Յունու. 28.) իր զօրքը նորէն Ռոմանեա խոթեց ու խռովութիւնները վերջացընելու ձեռնտու եղաւ։ Հազիւ թէ Աւստրիացիք քահանայապետին երկիրը մտած էին, Գաղղիայի տերութեան երեք պատերազմական նաւեր (Փետր. 23.) եկան Անգոնայի առջեւ խարիսխ նետեցին, ու խել մը զօրք ցամաք ելլելով՝ բերդը մտան ու անոր պահպանութիւնն ընելու սկսան։ Իսկ քահանայապետը՝ Գաղղիայի կառավարութեան առանց իր հաւանութիւնը խնդրելու կամ առանց իրմէ հրաւիրուելու այսպէս ինքնիշխան իր երկիրը մտնելուն ու կարգաւորութիւններ ընելուն վրայ ի սկզբան շատ այլայլեցաւ ու (Մարտ 3 եւ 10.) յայտնի բողոք ալ բրաւ. բայց ետքէն (Ապր. 15.) թոյլ տուաւ՝ որ ցորչափ Աւստրիայի զօրքը Ռոմանեայի մէջ կը մնան, Գաղղիացիք ալ Անգոնայի բերդին պահպանութիւնը շարունակեն։ Հոն մնացին Գաղղիացիք մինչեւ 1838. եւ նոյն տարին բերդն ու քաղաքը քահանայապետական զօրաց յանձնելով՝ երկրէն դուրս ելան։

Հռոմայի երկրին մէջ (1831, եւ այլն,) այսպիսի ընդհանուր ու մասնաւոր քաղաքային խռովութիւններ եղած ատենը՝ Սարդինիայի մէջ ալ յեղափոխութեան բաղձացողներն այլ եւ այլ փորձերու ձեռք զարկին խռովութիւն հանելու եւ յեղափոխութիւնը սկսելու։ Բայց տերութիւնն ատենին զինուորական խիստ միջոցներ բանեցընելով՝ ծագելու չարեաց առջեւն առաւ։ Յեղափոխականք այսպէս ամէն դիւց յաղթուելով՝ հասկրցան որ ուզածնին կատարելու ժամանակը դեռ չէ հասած. ուստի նոյն ատեններէն սկսած՝ գաղտնի ընկերութիւն մը կազմուեցաւ, Ժրիտուսարդ Իտալիա անուամբ, որուն սկզբնաւորողն ու գլուխն էր Յովսէփ Մածծինի Գենուացի երիտասարդը։ Ան ընկերութիւնը կամաց կամաց արմատանալով ու ճիւղաւորուելով՝ դրեթէ ամէն դի ծանօթացաւ, որովհետեւ իր նպատակն ու ինչ բանի համար աշխատիլը թերթեր տպելով կը հրատարակէր։ Նոյն դրութեանց մէջ ամէն երիտասարդ Իտալացիներուն սիրտ կու տար ջանք ընելու որ զինուք յեղափոխութիւն մը հանելու եւ Իտալական անուան պատիւը նորոգելու պատրաստուին։ Գարպոնարիներուն հետ միանալով՝ Իտալիան օտարականաց լծէն աղատեն։ Գլխաւորապէս յայտնի կը ցուցընէր ընկերութիւնը՝ որ պէտք է բոլոր Իտալիա մի միայն հասարակապետութիւն ըլլալ, աղնուականաց առաւելութիւնները ջնջուիլ ու ընդհանուր (Իտալիայի) ժողովրդեան կամքն ու բաղձանքն ամէն բանէն վեր սեպուիլ։

Ան ընկերութենէն զատ մասնաւոր անձինք Իտալիայի միութեան ու անկախութեան սերը՝ ծածուկ դրութիւններով միայն՝ Իտալացւոց սրտին մէջ բորբոքելու կ՚աշխատէին։ Այսպիսի դրուածներն ու առանկ հնարքները բարձրագոյն կարգի մարդկան վրայ ազդեցութիւն կ՚ընէին, որոնք մինչեւ 1848 տարին Իտալիայի այլ եւ այլ կողմերը քանի մը փոքր փորձեր ըրին յեղափոխութիւն մը սկսելու։ Գրեթէ տարի մը չէր անցներ՝ որ Իտալիայի մէկ կամ մէկալ տերութիւնն իր մէջը ապստամբութեան պատրաստութիւն կամ դաւակցութիւն մը դտնելով, նոր ու խրատագոյն կարգեր դնելու եւ մեծագոյն զգուշութիւններ ընելու չպարտաւորէր։ Տասը տարուան մէջ (1834—1844)

Իտալիայի այլ եւ այլ կողմերը ինքնուրոյնն անձինք ազատամբութիւն հանելու դլուխ ըլլալնուն համար մահուամբ պատժուեցան. իսկ ցռկանաւերու եւ ուրիշ ծանր պատիժներու դատապարտուողներուն թիւն ասկից շատ աւելի էր։

Քիչ մը աւելի խորունկ ու հանդարտ մտածող Իտալացիք այսպիսի փորձերուն անպիտանութեան ուշադրող ելք չունենալուն վրայ համոզուած ըլլալով, կը կարծէին՝ որ Իտալիայի անկախութիւնն ու միութիւնը հաստատելու կամ հիմնելու համար պէտք է Իտալիայի իշխողներուն մէկը բոլոր երկրին վրայ ընդհանուր միապետ կամ մէկ հատիկ թագաւոր դնել։ Ա՛ս բանիս համար ոմանք՝ Կար. Ալբերտոս Սարդինիայի թագաւորը, ոմանք՝ զՓրանկիսկոս Մոտենայի դուքսը, իսկ ոմանք Աւստրիայի կայսրը յարմար կը դատէին։

Ուրիշ Իտալացիք՝ բոլոր երկրին անկախութեան ու ազատութեան համար Հռոմայի քահանայապետներուն հնուցմէ ի վեր ցուցցած ջանքն ուղանիկայ օտարաց իշխանութենէ ազատ պահելու համար ըրած դործքերը յիշատակելով, աս խորհուրդը յառաջ տանիլ կ'ուզէին՝ որ Իտալիայի այլ եւ այլ տէրութիւններն իրարու հետ դաշնակցելով՝ բոլոր երկիրն իբր մէկ դաշնակցութիւն կառավարեն. ու աս դաշնաւորներուն կամ դաշնակցեալ կառավարութեան գլուխ ըլլայ Հռոմայի քահանայապետը։ Ա՛ս վախճանիս համար Ճոպերդի քահանան (1843) երկայն դրուածքով մը նոյն խորհուրդն ունեցողներուն դիտումը կը պարզէ։ Ինք նոյն կարծիքը պաշտպանելով կը դնէ՝ որ քահանայապետն Իտալիայի դաշնաւորաց կառավարութեան գլուխն ըլլալով՝ Իտալիայի անկախութիւնն ու Իտալացի ազգին յոյսերը կը կատարուին ու կը հաստատուին։ Իսկ Կար. Ալբերտոսին մեծամեծ գովեստներ տալով կը ցուցնէ՝ թէ պէտք է որ ինք սկիզբ ու միութեան եւ գործոց կեդրոն ըլլայ Իտալիա նորոգելու համար։

ՏԵՏԵՄԱՊԱՆ

Ֆրանկլինին տնտեսական խրատները։

(ՎԵՐՋ։)

Հոս տեղս ժողվուած էր հրապարակական ճանուրդի մը համար, ուր որ զանազան բաներ ծախու դրուած են։ Այս ամենայն մարդուն աչուքները կը խտտղեն ու կ'առնուն. ուստի յառաջուընէ աչուքնիդ չորս բացէք եւ ղգուշացէք, որ չըլլայ թէ ասոնք ձեզի վնասեն։ Զըլլայ թէ մտքերնիդ աս մտածութեամբ յափշտակուի, թէ ասոնք խիստ աժան եւ իրենց բուն աժէքէն շատ վար պիտի ծախուին, ուստի աս առիթը ձեռքէ չփախցընենք. որովհետեւ շատ սուղ դնած կ'ըլլայ անիկայ, որ առանց ամենեւին կարօտութիւն ունենալու, պարզապէս աժան ծախուելուն համար՝ ծախքի չենայելով կը դնէ։ Մտքերնիդ բերէք աղքատ Ռիքարտոսին ըսածը, Եթէ ուրիշ հարկաւոր չեղած բաներ գնելու եղէ՝ կ'ըլլա, ուրիշ ոգուտներ կը գտնէ։ Ուրիշ մը դարձեալ՝ Ամէն մէկ ոգուտը ալ ծախելու կը ոգիպուիս. դարձեալ՝ Ամէն մէկ ոգուտը ալ ծախելու կը ոգիպուիս. դարձեալ՝ Ամէն մէկ ոգուտը ալ ծախելու կը ոգիպուիս։ Ռիքարտոս ասով ըսել կ'ուզէ թէ աժանութիւնն իսկ, որն որ շատ հեղ երեւակայական է, քեղի կը վնասէ, աւելի օգտակար դործքերու համար հարկաւոր եղած ստակն ու կարողութիւնը ձեռքէդ յափշտակելով։ Ուրիշ տեղ մը դարձեալ կ'ըսէ. Շոգեբրը փոր փոր բաներ՝ աշխատ են ընելով՝ գնած ու գծուած են։ Խենթ ես՝ որ անանկ բաներու համար քսակէդ ստակ կը հանես, որուն վրայ ետքէն կը զղջաս. սակայն դժբախտութեամբ ամէն օր աճուրդներու մէջ այդպիսի խենթութեանց օրինակներն անպակաս են։ Իմաստուն մարդը, կ'ըսէ Ռիքարտոս, ուրիշին վնասուն իմաստուն կ'ըլլայ. իսկ խենթը՝ ես ալ իսկ անյնուն վնասովը կը զգաստանայ։ Մարդիկ կը ճանչնամ, որոնք անօթի կը մնան եւ իրենց որդւոցը ձեռքէն հացն ալ կրնամ ըսել որ կը յափշտակեն, որպէս զի ան անհրաժեշտ հարկաւոր ստրկով անհարկաւոր դեղեցիկ զգեստ մը դնեն։ Մեծապան ու նուիրեալ, կ'ըսէ աղքատ Ռիքարտոս, խոհակերոցին կրակը կը մարեն։ Մարդկան հնարած շինծու կարօտութիւնները հիմակ ան աստիճանի հասած են, որ բնական կարօտութեանց հաւասար կամ անոնցմէ ալ աւելի կ'ելլեն. ասոր համար Ռիքարտոսին ըսածն ստոյգ է. Ինչ զինչն աղէտ հմաստուն մարդու մը ոգիվրը, հարիւր կրծոտեալ կրնայ կերակրուիլ։ Ասոնց նման խենթութիւններով խել մը հարուստ եւ երեւելի մարդիկ անանկանալով՝ ստիպուած են այնպիսիներէն դրամական օգնութիւն խնդրելու, որոնց վրայ իրենց հպարտութիւնը յառաջադոյն եւ ոչ հայեցուած մը ձդել կու տար. մեծամեծներն ինկան, իսկ աղքատ եւ ողորմելի սեպուածներն իրենց փութոմն ու խնայութեամբը թէ հարստացան եւ թէ պատիւ ու համարում ստացան։ Ոտի վրայ կեցող գեղացին, կ'ըսէ Ռիքարտոս, ձուինի վրայ եղող ազնուականն նախանձեցաւ է. այս ինքն այնպիսիէն՝ որ իր պարտատէրներուն առջեւն ինկած կ'աղաչէ։ Մէկը մէյ մը մեծկակ դումարի մը տէր ըլլալէն ետքը, զորն որ մտքէն ալ անցընել չէր կրնար, ալ անկից ետքը իր յառաջուան ողորմելի վիճակը բոլորովին կը մոռնայ, եւ չիմանար որ փոքր պարագայի մը փոխուելովը՝ կրնայ դարձեալ յառաջուան վիճակը դառնալ, այլ կ'ըսէ, Ցորեկ է ե՞ երբեք գիշեր ելլէ՞ լուսնի։ Փոքր ու թեթեւ ծախք մը մեծ հարստութեան նկատմամբ չնչին իր մը կը համարուի. բայց մէյ մ'ալ աղքատ Ռիքարտոսին ըսածին նայինք. Ով որ ալի՞ր ամանէն գրբինակ կ'առնու՝ ե՞ մէկ կողմանէ ալ դնելու՝ լինայիր, շատ վերնի՝ յապակը կը գրեանէ։ Զբոյն յարգն ու անհրաժեշտ կարօտութիւնը՝ հաստատակորէն աղբիւրը ցամքելն ետքը կը ճանչցուի. դարձեալ՝ Տղան ու՝ խենթը կը կարծեն, կ'ըսէ, որ հան գոն ու՝ մէկ պարին երբեք չեն ըմբռնար։

Ստրկին յարգը ճանչնալ կ'ուզես, նայէ որ փոխ առնուս. որովհետեւ Փոխ առնելն ետեւ, հոգն անմիջապէս մեր արդերը կը գրաւէ, կ'ըսէ Ռիքարտոս. բայց այսպիսիներուն փոխ տուողն ալ քիչ նեղութիւն չիկրեր։ Փառաւոր հագուելու՝ յիշելու՝ սերը՝ ճշմարիտ անեծք է. երբ որ զգեստ շինելու՝ կ'ըլլա, նախ հասկիդ խորհուրդ հարցուր։

Հպարտութիւնը՝ լաւութիւնէն աւելի անոմնի ու աներես մուրացիկ մըն է։ Բանի մը սկիզբ պէտք չէ ընել. որովհետեւ երբ որ մէկը տանը համար դեղեցիկ բան մը կը դնէ, եւ քէն ամենայն ինչ վայելուչ եւ իրարու յարմար ըլլայ՝ ըսելով, կը ստիպուի տասը նոյնպիսի բան դնել։ Աւելի քաղցրանալին ընդդիմանալը, կ'ըսէ Ռիքարտոս, շատ աւելի դիւրին է, քան նիւ յաջորդներուն։ Ինչպէս որ ծիծաղական բան մը կը համարինք եթէ դորա մ'ուսուցանելով՝ եղան մեծութեան հաւասարիլ ուզէ, այսպէս ալ ան աղքատը խենթ սեպելու է՝ որ իր չափը չճանչնալով՝ մեծատան նմանիլ կ'ուզէ։ Մեծամեծ նաւերը ծովու վրայ ուղածնուն պէս բացուելու կրնան իրաւամբ յանդգնիլ. ուր որ պզտիկ նաւակները հաղիւ եզերքը պտրտելով կրնան անվնաս մնալ։

Մարդուս խենթութեան վրայ շատ մը պատիժն ալ կը հանի. ուստի աղքատ Ռիքարտոս կ'ըսէ, Հպարտութիւնն ապարդիւնամբ նախճաշ կ'ընէ, կէսօրն ապարդիւնամբ կը ճաշէ, իրիկունն ալ խայտառակութիւնամբ ընթրելու կը նստի։ Հպարտութենէն ի՞նչ օգուտ կը քաղենք, մանաւանդ թէ ի՞նչ վնաս չենք կրեր. որովհետեւ անով ոչ մեր առողջութիւնն աւելի կը հաստատի եւ ոչ իսկ մեր ցաւերն աւելի կը թեթեւնան։ Զարդարուած ընթրեռն ի՞նչ է, կ'ըսէ աղքատ Ռիքարտոս, բայց եթէ հագուած յիգուած անարդի որդ մը. ինչ զինուզը զարդարելու՝ երբեմն եղծն հանաւորիկ ասոր կը նմանի։

Ի՞նչ խենթութիւն է աւելորդ բաներու համար պարտք պարտքի վրայ դիզել։ Ով որ ինք զինքը պարտքի տակ կը ձգէ, իր ազատութիւնը կամաւ ուրիշին կը ծախէ եւ անոր դերին կ'ըլլայ։ Թէ որ որոշեալ ժամանակին պարտքերնիդ չէք վճարեր, պարտատէրներուն պատահած տեսնիդ՝ ամօթէն աչուընիդ եւ ոչ վեր վերցընելու կը համարձակիք. իսկ եթէ իրեն հետ խօսելու կ'ըլլաք, կը խռովիք եւ ինք զինքնիդ արդարացընելու համար հաղար ու մէկ փուճ չատագովութիւններ հնարելու կ'աշխատիք։ Այսպէսով կամայ ակամայ ձեր հաւատարմութիւնն ու վստահութիւնը կը կորսընցընէք, սրտերնուդ մէջ անզգալի կերպով ամօթի բնական զգածումը կը տկարանայ, եւ ա՛լ աւելի յառաջ երթալով՝ ամօթալի եւ յայտնի սուտերով՝ անուննիդ ուրիշներուն առջեւը ոտքի տակ կ'առնուք. որովհետեւ, ինչպէս որ Ռիքարտոս կ'ըսէ, Աւելի մոլորութիւնը պարտք ընելն է, երբէրբէ՝ սոսա ըսել։ Արդար մարդը հանդարտ սրտով եւ ամենեւին առանց վախնալու ամենուն երեսը կը նայի եւ անոնց հետ կը խօսակցի. իսկ ով որ իր յանցանքովը պարտքի տակ կ'իյնայ եւ կ'աղքատնայ, այնպիսին իր համարձակութիւնը, ազատութիւնն ու առաքինութիւնը կը կորսընցընէ. որովհետեւ, ինչպէս որ աղքատ Ռիքարտոս կ'ըսէ, Անկարելի բան է որ պարապ պարկ մը ցիրուկ կենայ։

Ի՞նչ կ'ըսէք եթէ կառավարութիւնն ամենուն փառաւոր հագուստն ու ձգուելն արգելելու ըլլար, սպառնալով որ հրամանին չանսայողները բանտ կը դնէ եւ կամ գերի կ'ընէ. չէ՞ք ըսեր որ եղածը բռնաւորութիւն է։ Ի վերայ այսր ամենայնի ասանկ բռնաւորութեան տակ ինք զինքնիդ կամաւորապէս կը ձգէք, երբ զգեստի համար պարտք կը դիզէք. որովհետեւ պարտատէրն ուզածին պէս կրնայ ձեզմէ ձեր ազատութիւնը յափշտակել կամ զձեզ բանտարկելով եւ կամ դերուց մը պէս ծառայեցընելով։ Հաճոյական բաներ միայն դնելու ետեւէ եղողը, վճարմունքը դիւրաւ կը մոռնայ. բայց ի՞նչ օգուտ, վասն զի Պարպապէրնէրը, կ'ըսէ Ռիքարտոս, պարպապաններէն սուր չէշերը-ի՞ն ուռնին. դարձեալ Պարպապէրնէրը աւելորդապաշտ մարդիկ են, որ շարունակ ջերմեռանդութեամբ օրցոյց կը նային. ընդ հակառակն՝ իսկզբան թէեւ պարտապանին համար վճարման ժամանակը միշտ երկայն կ'երեւայ. բայց ետքէն այնպէս կը կարծէ թէ ժամանակն ուսերուն եւ ոտուքներուն վրայ թեւեր առած եկաւ հասաւ։ Որոնց որ, կ'ըսէ աղքատ Ռիքարտոս, շապկին սակ վճարելէ ուռնին, անոնց խիստ կարճ մեծպահ կ'ուռնենան, դարձեալ, Փոխառուն՝ փոխատուին, պարպապանը՝ պարպապէրոջ գերին է։

Սիրելի բարեկամք, ներկայ պարագայիս մէջ շատ բան կայ, որ մեր դնելու փափաքը կրնայ յադեցընել. բայց իմաստութեամբ քիչ մը բան ալ մեր ծերութեան եւ կարօտութեան ժամանակին համար պահենք. որովհետեւ՝ Կէսօրուան արեւը, կ'ըսէ աղքատ Ռիքարտոս, բոլոր օրը վերեւը։ Վաստակը շատ անգամ անհաստատ եւ անստոյգ է, իսկ ծախքը՝ ստոյգ եւ մեր բոլոր կենացը մէջ կը տեւէ։ Երկու երկարան ղէնելը, հապ մը վարուած պահելէն դիւրին է։ Աւանց ընթրելու անկողին մտնելը լաւ սեպէ, քան նիւ պարպուց պակ ինկած անկողնէն ելլել։ Իւրաքանչիւր ոք թող կրցածին չափ վաստակի եւ վաստակածը խնայութեամբ պահելու ջանայ. ասով ան կ'ըլլայ որ Կապրն իսկ ուկուոյ կը փոխուի։

Ան վարդապետութիւնը, բարեկամք, թէ իմաստուն եւ թէ խելքի ալ համաձայն է. սակայն ձեր փութոյն ու խոհեմութեան վրայ շատ մի վստահիք, թէեւ ստոյգ է որ ասոնք անհրաժեշտ հարկաւոր են, որովհետեւ առանց երկնից օրհնութեան՝ ամենայն ինչ ծաղկի պէս կը թոռմի։ Ձեզմէ օգնութիւն խնդրողներուն անողորմ մ'ըլլաք. մանաւանդ բերէք զՅոբ, որն որ վշտաց ու նեղութեանց բովէն անցնելէն ետեւ, Աստուծոյ օրհնութեամբը դարձեալ յառաջուան երջանկութեան ու հարստութեան հասաւ։ Արդ տարակոյս չկայ որ փորձառութիւնը ճշմարիտ վարպետ մըն է, որմէ սորվիլ ուզողը կրնայ շատ բան սորվիլ եւ զանոնք իր օգտին գործածել. իսկ յիմարն ու կամք չունեցողը ասոր քովն ալ երբեք բան մը չիսորվիր. աղքատ Ռիքարտոսին խօսքն ալ ճիշդ աս կ'ակնարկէ. Խրատ ու խորհուրդ կրնան տալ, բայց խորհրդին անասալ է՝ անոր համայն վարուիլ տալն ալ՝ յեւերինս ինքն է։

Ան ըսելէն ետեւ պատուական ծերունին խօսքը վերջացուց։ Ամենքն անոր իմաստուն տնտեսական խրատները հաւնեցան եւ իրաւունք տուին։ — Քիչ տտեսնէ երբ որ աճուրդն սկսաւ, շատերն առանց մտածելու եւ անխոհեմութեամբ ուզածնին դնեցին, իբրեւ թէ ամենեւին խօսք մը լսած չըլլային. ահաւասիկ երկայն խօսակցութեան պտուղն աս եղաւ։

Գրանդլին՝ որն որ կեցած մտադրութեամբ պա-

տուական ծերունւոյն ըսածները մտիկ կ'ընէր, զարմացաւ մնաց տեսնելով որ ծերունին իր ամէն աղգերէ ու ժամանակներէ ժողված եւ օրացոյցներուն մէջ հրատարակած առածներն այնպէս աղէկ կարդացած ու միտքն ալ պահած էր։ Արդ թէպէտ ես ալ, կ'ըսէ Ֆրանգլին, միտքս դրած էի որ աճուրդին մէջ նոր զգեստ մը շինելու համար նիւթ գնեմ, բայց աղքատ Ռիքարտոսին խօսքերուն աղդեցութեամբը՝ որոշեցի որ քիչ մ'ատեն ալ հին զգեստովս գոհ ըլլամ, եւ այսպէսով ձիավարելս յառաջ տարի։

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Այլեռայլ բնական երեւոյթներուն լուծումը։

Ջերմութեան աղդեցութիւնները։

Որպէս զի Կուտակ ամպերն աղէկ օդոյ յոյս տան, պէտք է որ իրիկուան դէմ կէսօրուընէ աւելի պզտիկ ըլլան։ Երբ որ արեւուն մտած ատենը՝ ծաւալնին կը մեծնայ, նոյն գիշերը փոթորկի կրնանք սպասել։

469· Ո՞ր ամպերը սփիւռ կը կոչուին։ — Սփիւռ կոչուած ամպերը մասնաւորապէս ամարուան իրիկունները կը տեսնուին, եւ ցած խոնաւ տեղերէն մշուշի ձեւով վեր կը բարձրանան, երկու հորիզոնական երեսներով սահմանաւորուած բարակ ամպեր կը ձեւացընեն։ Ասոնք ուրիշ ամէն ամպերէն աւելի երկրիս մօտ կը գտնուին։

470· Գանգուր ամպերն ի՞նչ բանէ կը կազմուին։ — Տեսանելի ձեւի մէջ գտնուող խոնաւութենէ (ջրափշտիկներէ), որ ջերմ օդին դէպ ի վեր բարձրացող հոսանքին հետ՝ մթնոլորտական օդին վերին կարգերուն մէջ տարուած է։

471· Կուտակ ամպերն ուսկի՞ց կը շինուին։ — Տեսանելի գոլորշւոյ զանգուածներէ, որոնք կազմուած տեղերնէն ուրիշ տեղեր տարուելով՝ հոն կա՛մ կը լուծուին եւ կա՛մ իբրեւ անձրեւ վար կը թափին։

472· Սփիւռ ամպերն ի՞նչ բանէ կը կազմուին։ — Տեսանելի շոգւոյ կարգերէ, զորոնք օդոյ ցուրտ հոսանք մը անընդմիջապէս երկրիս վրայ շինած է։

473· Միջին տեսակ ամպերը քանի՞ երկրորդական բաժանում ունին։ — Երկու. Ա. Գանգրակուտակ (Cirro - Cumulus) ու Բ. Գանգրասփիւռ (Cirro - Stratus)։

474· Գանգրակուտակ ամպերն ի՞նչ են։ — Այնպիսի ամպեր՝ որոնց բուն ներքին պզտիկ զանգուածէն՝ մազի նման շերտեր կ'ելլեն. ասս շերտերը պզտիկ կլորկեկ ամպերէ ալ կը կազմուին։

475· Գանգրակուտակ ամպերը հասարակօրէն ի՞նչ տեսակ օդ կը ցուցընեն։ — Տեւական երաշտութիւն կամ տաք չոր օդ։

476· Գանգրասփիւռ ամպերն ի՞նչ են։ — Հորիզոնական պառկող հարթ տերեւի ձեւով ամպեր, որոնք զենիթին վրայ (վերին կողմը) շատ փափուկ ամպերէ բաղկացած են. իսկ հորիզոնին վրայ երկայն բարակ ամպի պէս կ'երեւան։ Ասս տեսակ ամպերը միշտ անձրեւ ու հով կը գուշակեն։

477· Բաղադրեալ ամպերն ի՞նչ երկրորդական բաժանում ունին։ — Բաղադրեալ ամպերն երկու դաս կը բաժնուին. այսինքն Ա. Կուտակասփիւռ եւ Բ. Անձրեւաբեր։

478· Կուտակասփիւռ ըսելով ի՞նչ կ'իմացուի։ — Կուտակասփիւռ ըսելով կ'իմացուին ան ամպերը, որոնք ամէն տեսակ ձեւեր կ'առնուն. մէյ մը աշտարակներու կամ սոսկալի ժայռերու եւ մէյ մը ահագին կէտերու եւ ուրիշ այլանդակ առարկաներու նման կ'երեւան։

479· Կուտակասփիւռ ամպերն ի՞նչ կը ցուցընեն։ — Օդոյ փոփոխութիւն մը. կա՛մ գեղեցիկ օդէն՝ անձրեւի, եւ կա՛մ անձրեւէն՝ գեղեցիկ օդոյ։

480· Անձրեւաբեր ամպերն որո՞նք են։ — Ան ամպերն են, որոնցմէ անձրեւ կը տեղայ։

481· Անձրեւաբեր ամպերուն գլխաւոր յատկութիւններն որո՞նք են։ — Նախ որոշեալ շրջապատ չունին։ Երկրորդ՝ ծայրերնին հասարակօրէն մութ գորշէն սկսեալ՝ մինչեւ թափանցիկ կ'երթայ։

482· Անձրեւելու սկսելէն յառաջ ամպերն ի՞նչ ձեւ կ'առնուն։ — Կուտակը՝ հաստատուն ու անշարժ կը կենայ. գանգուր ամպերէն շերտեր ելլելով՝ իրենց զանգուածին վրայէն կը տարածուին եւ կուտակասփիւռ ամպեր կը կազմեն. ասս զանգուածն իսկզբան սեւ կ'ըլլայ, իսկ արձրեւէն քիչ մը յառաջ՝ մութ գորշ։

483· Ամպերն ի՞նչ օգուտ ունին։ — Արեւը մտնելէն ետեւ՝ երկրէն ջերմութիւն դուրս ելլելը կը խափանեն։ Բ. Արեգական ճառագայթներուն այրիչ ջերմութիւնը կը չափաւորեն. Գ. Անձրեւին համբարանոցները կամ շտեմարաններն են։

484· Ի՞նչ բանի համար հովը երբեմն ամպերը կը ցրուէ։ — Վասն զի չոր երկիրներու եւ տաք անապատներու վրայէն անցած ըլլալով, ան աստիճանի չոր կ'ըլլայ, որ ամպերէն գոլորշի կը լուծէ եւ զանոնք կը ցրուէ։

485· Ինչո՞ւ համար երբեմն արեւը մտած ատեն երկինքը կարմիր կ'ըլլայ։ — Վասն զի օդին գոլորշին ամպ կազմելու չափ խտացած չ'ըլլար։

486· Ի՞նչ բանի համար նախընթաց իրիկունն երկինքը կարմիր եղած ատեն՝ կ'ըսենք որ երկրորդ օրը գեղեցիկ օդ պիտի ըլլայ։ — Վասն զի երկրին գոլորշիները՝ նոյն իսկ իրիկուան ցրտութեամբ ալ ամպ կազմելու չափ խտացած չեն ըլլար։

487· Ինչո՞ւ համար երբեմն արեւը մտած ատեն երկինքը մութ դեղնի զարնող գոյն կ'ունենայ։ — Վասն զի օդին մէջ գտնուող գոլորշին ամպ կազմելու չափ խտացած կ'ըլլայ։

488· Ի՞նչ պատճառի համար չխտացած գոլորշւոյ միջոցով կարմիր ճառագայթներ կը բեկանին, ուր որ խտացած գոլորշին դեղին ճառագայթ կը բեկանէ։ — Վասն զի երբ որ գոլորշին չխտացած կ'ըլլայ, լուսոյ ճառագայթներն օդին մէջ քիչ ընդդիմութիւն կը գտնեն, ուստի եւ ան ճառագայթներն ամենէն յառաջ աչքին կը պատահին, որոնք քիչ բեկում կը կրեն, ինչպէս են կարմիր ճառագայթները։

289· Ինչո՞ւ խտացած գոլորշիները դեղին ճառագայթներ կը բեկանեն։ — Որովհետեւ լուսոյ ճառագայթները խտացած գոլորշւոյն մէջ աւելի մեծ ընդդիմութեան կը պատահին՝ քան թէ՝ չխտացածին մէջ, անոր համար ան ճառագայթները մինչեւ մեր աչքը կը հասնին, որոնք կարմիրէն աւելի կը բեկանին, ինչպէս են դեղին ճառագայթները։

490· Ի՞նչ բանի համար երբ որ արեւը մտած ատեն երկինքը դեղին կ'ըլլայ, կ'ըսենք որ անձրեւ պիտի գայ։ — Վասն զի երկնից դեղնութիւնը կը ցուցընէ թէ օդին գոլորշին արդէն ամպ կազմելու չափ խտացած է, ուստի եւ մօտակայ անձրեւի կրնանք սպասել։

491· Ինչո՞ւ համար անձրեւի կը սպասենք, երբ որ առտուանց երկինքը կարմիր կ'ըլլայ։ — Վասն զի նոյն կարմրութեան պատճառը օդոյն մէջ գտնուած գոլորշւոյն շատութիւնն է, որն որ խտանալու վրայ կ'ըլլայ։

Կրիֆիթ կ'ըսէ որ առաւօտեան կարմիր երկինքը՝ որն որ գէշ օդ կը ցուցընէ, հաւանականաբար մթնոլորտական օդին մէջ գտնուած չափէն աւելի գոլորշիէն յառաջ կու գայ։ Ընդհանուր սկիզբ է, որ չոր օդը՝ խոնաւ օդին չափ թափանցիկ չէ, եւ թէ կարմիր ճառագայթներն աւելի դիւրաւ կրնան խիտ մթնոլորտական օդը թափանցել, ուստի անոր համար արեւը՝ ելած ու մտած ժամանակը եւ կամ մշուշ եղած ատեն՝ կարմիր կ'ըլլայ։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ԱՄԱՅԻ ԿՂԶԻՆ

Գէշն ան էր որ Փիլիպպոս ալ աս կողմանէ իր Թշնամիէն՝ վար չէր մնար։ Մերվիլ երբեք աչխատած չէր իր սիրտը քննելու եւ տեսնելու թէ արդեօք իր վրայ ալ Կոմսին չափ պարսաւանաց արժանի բաներ չկան։ Իր Թշնամին հպարտ էր, բայց ինքն ալ յանդուգն էր. առաջինը միշտ պատրաստ էր զինքը գրգռելու, իսկ ինք՝ նախատանաց դէմ նախատինք հատուցանելու։ Եթէ Փիլիպպոս հեղ մը Ս. Գրքին ան խօսքին վրայ մտածած ըլլար, թէ Քաղցր պատասխան մը բարկութիւնը կ'անցընէ, եթէ իբրեւ քրիստոնեայ՝ մի անգամ միայն նոյն խրատն ի գործ դրած ըլլար, կարելի է Կոմսը կը հանդարտեցընէր, որով ինք մեծ վշտերէ ազատած կ'ըլլար, իսկ Կոմսը՝ տառապեցուցիչ անձկութիւններէ։

Փիլիպպոս՝ Կոմսին աչուքներէն վազած արցունքները տեսնելով, մէկէն շատ զարմանք ունեցած էր։ Կարելի՞ է, կ'ըսէր ինքն իրեն, որ աս խստասիրտ ու հպարտ Պարոնը լալ գիտնայ. կրնա՞յ արդեօք անոր սրտին մէջ սիրոյ ու գթութեան զգածմունք գտնուիլ։ Նոյն ատեն յիշեց որ շատ անգամ դիտմամբ եռեւէ ինկած էր զԿոմսը նախատելու եւ գրգռելու։ Բոլոր կենացը մէջ աս առաջին անգամն էր՝ որ ինք զինքն իր Թշնամւոյն տեղը դնելով, ինք իրեն հարցուց, որ եթէ ինքն անոր տեղը գտնուած ըլլար, նոյնպիսի դէպքերու մէջ ուրիշ կերպ կը վարուէ՞ր արդեօք։ Բայց այս ամենայն խորհուրդները շանթի մը շուտութեամբը մտքին մէջէն անցան գացին։

Այսպէսով նոյն խորհուրդներն իր վրայ խորունկ ազդեցութիւն չընելով, յառաջուան Թշնամութեան ու ատելութեան հոգին դարձեալ վրայ ելաւ. ուստի եւ ինչպէս ըսինք, Կոմսին երեսն այնպիսի կերպով մը նայեցաւ, որով եթէ ուրիշ բան չէ, գէթ անվստահութիւն կը ցուցընէր, ուր որ Կոմսն ատելութեան, խանդաղատութեան ու վշտակցութեան մէջ կը ծփար։ Այսպէս աս յարմար ու յաջող վայրկեանն ալ կորսուեցաւ, որովհետեւ Կոմսն ալ արհամարհանօք անոր նայեցաւ. եւ իրարմէ բաժնուած ատենին, գրեթէ յառաջուընէ աւելի իրարու անհաշտ Թշնամի եղած էին։

ԳԼՈՒԽՔ.

Կոմսը ժայռին մէջի այրը դարձած էր։ Հոն իր տխուր խորհրդածութեանց անձնատուր եղած ատեն, սկսաւ անօթութիւն զգալ, որն որ իրեն կ'ազդէր թէ երկնից իրեն շնորհած կեանքը պահելու եռեւէ պէտք է իյնալ։ Սակայն եւ այնպէս գուցէ նոյն ատենն ալ իր անզգայութեան մէջ ընկղմած կը մնար, եթէ իր հաւատարիմ Կաստորին նայուածքները զինքը չարթընցընէին։

Կաստոր գեղեցիկ գանգրամազ շուն մըն էր, զորն որ մեծ եղբայրն իրեն պարգեւած էր։ Կոմսը՝ որ երկայն ատենէ վեր՝ նոյն անասունը ձեռք ձգել կը բաղձար, վրան մեծ սէր կապած էր։ Իր սեպհական սեղանէն զինքը կը կերակրէր, եւ նաւուն նեղութեան մէջ եղած ատենն ալ՝ իր օրըստօրեայ հացն ու ջուրը անոր հետ կը բաժնէր։

Խեղճ անասունը՝ որ խել մը ատենէ վեր բան կերած չէր, թաթերն իր տիրոջը ծնկուըներուն վրայ դրած, իբր ստիպողական հարկէ նեղուած՝ անոր երեսը կը նայէր։ Կոմսն այրէն դուրս ելաւ, ուտելիք փնտռելու։

Սովէ մեռնելու վախ չկար. ինչու որ նոյն օգաբաժնին տակ ծովին քովը միշտ կրայ կամ անոր հաւկիթները կրնար գտնուիլ։ Կարողս ասիկայ գիտնալով, սկսաւ ծովեզերքը քալել։ Հաղիւ թէ քիչ մը յառաջ գացած էին, Կաստոր աւազին տակէն յաղթանդամ կրայ մը գտաւ։ Կոմսը զանիկայ սպաննեց. մէկ մասը անասնոյն տուաւ, եւ ինք սկսաւ փայտի կտոր ժողվել՝ որ կրակ վառէ։

Քիչ մը փնտռելով՝ գայլախաղ մը գտաւ, եւ կրակ հանելու համար կտրոցին ետեւի երկաթովը սկսաւ զարնել։ Բայց բոլոր ջանքը պարապ ելաւ. մտաւորները վիրաւորելէն ուրիշ բան չկրցաւ ընել. հանած կայծերովը կրակ վառելն անկարելի եղաւ։ Ասոր վրայ սաստիկ բարկանալով, սկսաւ աւելի զօրութեամբ զարնել, մինչեւ ձեռքի քարը կտոր կտոր եղաւ։

Ուստի եւ տրտմութեամբ ու բարկութեամբ նստած, մէյ մը՝ գիշած փայտերուն, մէյ մը՝ կրայի մսին կը նայէր։ Վերջապէս մտածեց, որ եթէ կերակուր չիկրնար եփել, գէթ ծարաւը կրնայ անցընել անառուակէն, զորն որ նաւէն դուրս ելած ատենին՝ գտած էին։ Անմիջապէս հոն երթալով, ցյագ խմեց ու զովցաւ։

Անկից քիչ մը հեռու էր այն ձորը, ուր ջուր առնելու եկած ժամանակին՝ հնդիկ ընկերները ժողված էին։ Կոմսն աչուքները նոյն կողմը դարձընելով, տեսաւ որ Փիլիպպոս կրակի մը քով կեցած՝ իր կերակուրը կը պատրաստէր։ Աս տեսքը սրտին մէջ ատելութեան եւ նախանձու զգածմունքներ գրգռելով, շուտ մը հեռացաւ, եւ նորէն ծովեզերը դարձաւ, ուր քանի մը կրայի հաւկիթ գտաւ, զորոնք հում հում ուտելով՝ անօթութիւնն անցուց։

Վերջէն Կաստորին հետ իր այրը քաշուելով, հոն ինկաւ պառկեցաւ. եւ թէպէտ անձկութեան ու տխրութեան մէջ էր, սակայն յոգնած ու խոնջած ըլլալով, շատ չանցաւ՝ խորունկ քնոյ մէջ ընկղմեցաւ։

Երկրորդ առաւու եղած ատենը՝ անձկութիւնն աւելի սաստկացաւ. ինչու որ թէպէտ նաւական վիճակին սովորական եղող աշխատութեանց ու չքաւորութեանց դիւցազնական համբերութեամբ տարած էր, թէպէտ եւ նաւաբեկութեան նեղութիւններուն ատենը նոյն իսկ յետին նաւաստիի մը ընդունած օրըստօրեայ կերակրովը գոհ եղած ու իր շան հետ բաժնած էր. բայց նոյն ատեն յուսահատութեամբ մը տեսաւ որ ստիպուած է իր ողորմելի կեանքը պահելու համար հարկաւոր եղած ուտելիքը հոգալու եւ ամէն գործքերն անձամբ կատարելու։

Տգայութենէ վեր միշտ վարժած էր չորս կողմը բազմաթիւ ծառաներ ունենալ, որոնք կը փութային իր ամէն բաղձանքներն անմիջապէս կատարելու. այնպէս որ թէեւ տասնուեօթը տարեկան էր, եւ իբրեւ պաշտօնական՝ իր վիճակին հարկաւոր եղածը կատարեալ գիտէր, բայց սովորական կենաց մէջ հարկաւոր եղած շատ բաներուն վրայ կամ ամենեւին տեղեկութիւն չունէր, եւ կամ տեսական եղանակաւ գիտէր ալ նէ, գործքով գլուխ հանելու յաջողութիւն չունէր։ Սակայն նոյն առթին մէջ բնական խելացութեամբը կրակ վառելու հնարքը գտաւ։ Քիչ մը ատեն մտածելէն եռքը, ժայռերուն վրայէն չոր մամուռ ժողվեց, եւ հեռադեռի ապակւով մը արեւուն ճառագայթներն ամփոփելով՝ վառեց, որով քանի մը օրուան բաւական ըլլալու չափ կրայի մսս խորովեց։

Հաղիւ թէ աս գործքը լմնցուցած էր, մէյ մ'ալ օրերով ամպերու տակ ծածկուած արեւը մէկէն իր բոլոր պայծառութեամբը ծագելու սկսաւ, որն որ նոյն օգաբաժնին սովորական եղող տաքրիչ չորութիւնը կը գուշակէր։ Կարողս իր բաց գլխուն վրայ ինկող կիզիչ ճառագայթներէն ազատելու համար, շուտ մը այրն ապաւինեցաւ. բայց հոն ալ տաքութիւնն անտանելի էր. մանաւանդ որ օդին պակասութենէն՝ չէր կրնար շունչ առնուլ։

Ա՛լ չկրնալով դիմանալ, Փիլիպպոսին կեցած հովտին կողմը գնաց. բայց տեսնելով որ այնչափ ընդարձակութիւն չունի՝ որ իրարու սաստիկ թշնամի եղող երկու հոգի կարենայ իր մէջը պատսպարել, նորէն այրը դարձաւ, միտքը դնելով որ նոյն իրիկունը կղզին պտրտի, եւ Մերվիլին կեցած հովտին պէս ուրիշ հովիտ մը գտնէ։

Իրիկուան դէմ օդը քիչ մը զովանալուն պէս՝ աս գործքը գլուխ հանեց, բայց երկայն ու աշխատալից ընթացքով մը ուրիշ նպատակի չկրցաւ հասնիլ, բայց եթէ իր բանտին կամ աքսորանաց տեղւոյն ընդարձակութիւնը ճանչնալու։ Պարապ տեղ ծառերէ հովանաւորուած տեղ մը կը փնտռէր. ժայռէ ու տոչորիչ աւազէ զատ բան չէր գտներ։ Մագելով՝ կոնաձեւ բլրակի մը վրայ ելաւ, որն որ բոլոր ուրիշ ժայռերէն բարձր էր, եւ որուն գագաթը՝ հրաբխի մը մարած խառնարանին տեսքն ունէր։ Ասկից ամբողջ կղզին տեսաւ, որն որ գրեթէ երկու մղոն շրջապատ ունէր, եւ որուն վրայ միայն ամայի ու կանաչութենէ զուրկ ժայռերու կոյտեր կը տեսնուէր։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԵՊԷՆԵԱՆ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՐԻՄԱՍ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 22. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

Մարդիտանացի իմաստնոյն մագաղաթը։

(Վերջ։)

Ասանկով Մէնտոզի դղեկին դիմացը հասաւ, որուն աղուոր անտառները ճամբուն երկու կողմը կարգաւ բռնած էին։ Ուզելով արեւուն այրիչ տաքութենէն ազատիլ, դղեկին ծառուղիներէն մէկը մտաւ, ուստի կրնար նաեւ երթալու գեղը հասնիլ։

Նոյն ատեն ամարուան խիստ գեղեցիկ օրերն էին. տնկերն այլեւայլ գեղեցիկ ու հոտաւէտ ծաղիկներով ծածկուած էին, բազմաթիւ թռչուններ ալ իրենց քաղցր ձայներովն ու գեղգեղանքովը անտառը կը հնչեցընէին։ Խել մը փայտահարներ ասդին անդին անտառին ծառերը կտրելու զբաղած էին։ Տոն Խուան միտքը դրաւ որ նոյն երկիրն իր ձեռքն անցընելէն ետեւ, իր սեպհական գաղափարներուն համեմատ կարգաւորէ։ Ասկից զատ՝ մագաղաթին մէկ ծայրը կապարեայ գրչով գեղջկական տնակի մը ծրագիրը հանեց, որն որ թէ՛ բնութեան գեղեցկութիւնն ու թէ՛ արուեստին մատակարարած դիւրութիւնները իրարու հետ պիտի միացընէր։

Երբ որ կանաչազարդ մարգագետինները հասաւ, տեսաւ որ ջրերն արուեստական եղանակաւ կրնային աւելի աղէկ բաժնուիլ. եւ հաշիւ ըրաւ որ ասս փոփոխութեամբ ո՛րչափ աւելի շահ կրնայ ունենալ։ Այդիներուն վրայ աւելի գոհ եղաւ։ Ցորենեղէններու արտերուն գալով, որոշեց որ զանոնք արջառաց եւ ոչխարաց համար՝ ճարակատեղիներու դարձընէ. իսկ ցորենի դաշտեր գտնելու համար՝ քարուտ եւ կոշտ երկիրները լաւացընէ։

Մեր ինքնապանծ կալուածատէրն ասս մտածմանց վրայ եղած ատեն, յանկարծակի ականջը կարճ, խիստ եւ հրամայողական ձայն մը կը հասնի, թէ Մէնտոզի կալուածին մէջէն անցնելու հրամանը ձեզի ո՞վ տուած է։

Ետ կը դառնայ եւ երիտասարդ մը կը տեսնէ, որուն կերպարանքէն ու զգեստներէն յայտնի կ՛իմացուէր թէ ազնուական տնէ բարձրաստիճան մէկն էր։ Ասիկայ խիստ գեղեցիկ եւ մեծագին զարդերով զարդարուած նժոյգի մը վրայ նստած էր։

Տոն Խուան անոր պատասխան տալու տեղ, զինքը դիտելու զբաղելով, երիտասարդը հարցումն անհամբերութեամբ նորէն կրկնեց։

Սալամանգայի բժիշկն իր զօրութեան վրայ վըստահ եղող մարդու մը ծիծաղովը ծիծաղելով, Ի՛նչ, պատասխանեց, անտէրունչ կալուածի մը մէջէն անցնելու համար հրամա՞ն ալ պէտք է եղեր առնուլ։

— Ձեզի ո՞վ ըսաւ որ ասիկայ տէր չունի։

— Ինծի տեղեկութիւն տուողները, թէ Բերէզ նօտարին յանձնուած է որ այսօր ծախու հանէ։

— Ուրեմն գնելո՞ւ մտօք եկած էք։

— Գնելու մտօք։

— Բայց գիտէ՞ք թէ գինն ի՞նչ է։

— Իմանալը դժուար բան մը չէ։

— Կտրուած գինն է չորսհարիւր հազար ոսկի դահեկան։

— Ի՛նչ, գինն ա՞ս է եղեր. ստուգիւ կ՛ըսեմ կալուածն աւելի կ՛արժէ։

Ազնուական ասպետն ասոր վրայ ինք զինքը չկրնալով բռնել, սկսաւ բարձրաձայն ծիծաղիլ։ Հոգւոյս վրայ կ՛երդնում, ասանկ հարուստ ու առատաձեռն գնող մը տեսած չունիմ, գոչեց հեգնական եղանակաւ մը. սակայն կը զարմանամ որ ասանկ ըլլալով՝ ոտօք ճամբորդութիւն կ՛ընէք։

Ոտօք երթալու սովորութիւն ունիմ, պատասխանեց Տոն Խուան իշխանական պարզութեամբ մը։

Ստուգիւ կ՛ըսեմ, կրկնեց երիտասարդը, ասիկայ մեծ խոնարհութիւն է. սակայն տարակոյս չունիմ որ ձեր մեծապատուութիւնը նժուգիս վրայ աւելի հանդիստ կրնայ ըլլալ։

Անա՞նկ կը կարծէք, հարցուց Տոն Խուան, մըտքին մէջ յանկարծական բաղձանք մը ծագելով։

Հապա՛, շարունակեց ասպետը՝ նոյնպէս ծաղրա-

կան կերպով մը, մինչեւ միտքս կու գայ որ պէտք եմ վար իջնալ, ձիս ձեղի ընծայել։

Ինծի կ'երեւայ, ըսաւ բժիշկը, որ զձեզ դիւրութեամբ կարող կ'ըլլամ գոհ ընել։ Ես ասանկ ըլլալով, չը Բաղյամ որ գետինը գտնուիք։

Ըսաւ չըսաւ, մէյ մ'ալ ձին երկու ոտքի վրայ ելաւ, եւ ասպետն ինք զինքը մէկէն գետինը խոտի վրայ գտաւ։

Ձիս խրտեցուցիք, պոռաց գետինն ինկողը, բարկութենէն գոյնը նետած։

Ի՞նչ կը ըրուցէք, մանաւանդ թէ ձեղի օգնեցի, որ ունեցած դիտաւորութիւններդ ի գործ դնէք, ըսաւ Տոն Խուան, որն որ ձին սանձէն բռնած՝ հեծնելու պատրաստութիւն կը տեսնէր։

Երիտասարդն աս տեսնելով՝ կը բարկանայ, մտրակն առած՝ վրան կը յարձակի. եւ ինք իրմէ բոլորովին ելած՝ կը պոռայ, Մէկդի, անամօթ, ապա թէ ոչ՝ չափդ քեզի կը հասկցընեմ։

Ես թշնամանալից խօսքերուն վրայ՝ Տոն Խուանին արիւնը գլուխը կը ցատքէ, սակայն ծանրութեամբ մ'իրեն կ'ըսէ. Ա՛սպետ, մի մոռնաք որ աղնուական եւ պատուաւոր մարդու մը հետ կը խօսիք. ձեզի պէս՝ ես ալ վրաս սուր կը կրեմ։

Եկէք ուրեմն տեսնենք, ըսաւ ասպետը, թէ սուր խաղցընելու եղանակն ալ գիտէք. եւ շուտ մը սուրը քաշելով՝ մեր բժշկին մօտիկցաւ։

Ուրիշ որ եւ իցէ դէպքի մէջ, Տոն Խուան ստուգիւ հաշտութեան հնարք մը գտնելու ետեւէ կ'ըլլար. սակայն օտարական երիտասարդին սպառնալիքը զինքը խիստ բարկութեան գրգռած ըլլալով, եւ ապահովութիւն ունենալով որ դիմացինն իրեն ամենեւին մեաս չի կրնար ընել, անսովոր քաջասրտութիւն մը ստացած էր։ Կը մտածէր նաեւ որ հակառակորդն ասանկ դասի մը կարօտութիւն ունի, ուստի Բաղյաց որ թեթեւ վէրք մ'առնու, որպէս զի իր բիրտ վարմունքին եւ բարկութեան անպատեհութեան վրայ խորհրդածելու ատեն ունենայ։

Ես բաղձանքն իր անմիջական գործադրութիւնն ալ ունենալով, ասպետը սուրը ձեռքէն կը ձգէ, ցաւոց ու սրտմտութեան աղաղակ մ'արձակելով գետինը կ'ինայ։ Վէրքին համար Տոն Խուան ամենեւին հոգ չըրաւ, ինչու որ թեթեւ բան մը բաղձացած ըլլալուն վրայ ապահով էր. բայց սկսած դասն ու խաղացած խաղն անկատար ձգել չուզելով, սկսաւ ասպետին առջեւն ինք զինքը ջատագովել։ Խօսքը վերջացուց ըսելով թէ Որպէս զի իմանաք թէ ձեղի դէմ ատելութիւն չունիմ, քիչ մը յառաջ ինծի ըրած պարգեւներդ շնորհակալութեամբ կ'ընդունիմ։

Այսպէս խօսելով, աշխէտին վրայ հեծաւ, ասպետին հրաժարական ողջոյն տուաւ եւ արագ ընթացքով մը գեղը տանող ճամբան մտաւ։

Ես դէպքէն ետքը Տոն Խուան իր անձին վրայ ունեցած մեծ համարման մէջ աւելի հաստատուեցաւ։ Ա՛լ հիմայ պէսպէս փորձերով համոզուած էր, թէ չկայ բան մը՝ որ իր կամքին արգելք կարենայ ըլլալ, հապա կարող է որ եւ իցէ դիմադրութիւնը վանել, ամէն տեսակ ամբարտաւանութիւնը խոնարհեցընել։ Ես մտածութիւնը շուտ մը իրեն անանկ բնական եղաւ, որ եւ ոչ իսկ զարմանք կ'իմանար. մանաւանդ թէ ան զարմանալի կու գար, որ ուրիշներն իրեն հակառակելու յանդգնին։

Գեղը հասածին պէս՝ տեղւոյն նօտարին ներկայացաւ, որուն յանձնուած էր գղեկին վաճառումը. բայց աւելի իբրեւ տէր մը՝ իր սեպհական կալուածը ժառանգելու, քան թէ իբրեւ գնող մը՝ պայմաններուն տեղեկանալու համար։ Դժբախտութեամբ՝ խօսքն սկսելուն պէս, Բերէզ իրեն յայտնեց որ ա՛լ Մէնտոզին գղեակը ծախու չէ։

Մարդ կրնայ երեւակայել մեր բժշկին պլայլութիւնը։ Վասն զի անանկ կալուածմը կը կորսընցընէր, որուն վրայ այնչափ խորհած էր եւ մէջն ընելու փոփոխութիւններն ալ որոշած։

Կարելի բա՞ն էր՝ որ իրեն պէս մարդու մը կարգադրութիւններն ու գաղափարներն ի գործ չդրուէին, ուր որ էր կամ ան Բանի մէջ Բայաբյակ օրէնք էր։ Իր բաղձանքներուն դէմ դնելու ամենափոքր երեւոյթը զինքն անանկ բարկութեան հանեց, որ մէկէն զայրագին կերպով մը նօտարին հարցուց, թէ ինչո՞ւ ա՛լ կալուածը ծախու չէ։

Որովհետեւ, ըսաւ նօտարը, Տոն Հենրիկուէզ, հանգուցեալ Կոմսին եղբօրորդին, բարեբախտութեամբ նորերս երկու ժառանգութիւն ձեռք ձգելով, որոշեց որ Մէնտոզի կալուածը պահէ։

Ի՞նչ, կրկնեց Տոն Խուան, որպիսի եւ իցէ գին իրեն տրուելու ալ ըլլայ . . . ։

— Պիտի մերժէ։

— Ապահո՞վ էք։

— Նոյն իսկ ինքն աս առտու ինծի ըսաւ։

— Ուրեմն հոս եկած էր։

— Քիչ մը յառաջ հոսկից դղեակ գնաց։

Տոն Խուան ըսուածներէն իմացաւ որ իրեն պատահող անծանօթը՝ ասպետը պիտ'որ ըլլայ, եւ խորունկ հառաչանք մ'ըրաւ։

Նօտարն իրեն վշտակցելու կերպարանքով մ'աւելցուց, թէ Տոն Հենրիկուէզն՝ դղեակը պահելու բուն միտքն ան է, որ առջեւի աշնան հոն որս ընէ։

Վա՜հ, վա՜հ, մտածեց Տոն Խուան, իրեն ծանրկեկ վէրք մը բաղձալու եմ եղեր, այնպէս որ ան վայելմունքէն յոյսը բոլորովին կտրէր։

Ասկից զատ, շարունակեց նօտարը, աս դղեակը շատ սիրեց, եւ ստոյգը խօսելով, ամէն կերպ առաւելութիւններն ունի։ Նախ եւ առաջ զարմանալի դիրքը . . . . ։

Գիտեմ, գիտեմ, ըսաւ Տոն Խուան, խօսքը բերնէն առնելով։

— Անտառները, դաշտերը, պարտէզները . . . ։

Արդէն տեսած եմ, ըսելով՝ խօսքն ընդմիջեց բժիշկը, որուն ցանկութիւնն աս ստորագրութեամբ աւելի եւս կը բորբոքէր։

Շատ աղէկ, ըսաւ, Բերէզ. բայց գուցէ հանգուցեալ կոմսին ըրած նորոգութիւններէն ետեւ՝ դղեակին ներսի կողմը տեսած չըլլաք։ Նախ մէջը պատկերաց գեղեցիկ ժողովածոյք մը կայ. ամէնն ալ մեր ամենէն ճարտար վարպետներէն նկարուած։

Պատկերներ, կրկնեց Տոն Խուան, պատկերներու միշտ մեծ սէր ունեցած եմ. բայց արձանները կը նախադասեմ։

— Դղեակն արձաններով լեցուն է։

— Կարելի՞ բան է։

— Գրատան վրայ խօսիլը մէկդի կը ձգեմ...։

— Ի՞նչ, գրատո՞ւն ալ կայ։

— Երեսուն հազար հատորով։

Տոն Խուան յուսահատական ձեւ մ՚ըրաւ։ Այսպիսի գանձ մը կորսուի պիտ՚որ, ըսաւ հառաչելով. աս ամէն տեսակ գիտութեանց զենանոցը՝ տգէտ մարդու մը ձեռք պիտի մնայ. որովհետեւ Տոն Հենրիկուէզ ըսածնիդ, անտարակոյս բան չհասկըցող մէկն է։

Աս խօսքին նոտարը հաւանութեան մեղմ ձեւ մ՚ընելով, Իրա՞ւ է, ըսաւ ցած ձայնիւ. կ՚երեւայ որ գիտէք թէ ազնուական, հարուստ եւ ինք զինքը զուարճութեանց տուող երիտասարդ մը ինչ է։

Ասոր վրայ ապահով եմ, պատասխանեց Խուան, որ ինք անպիտանին մէկն է։

— Աղէկ բաներ ալ ունի. միայն թէ աս կայ, որ տաքարիւն ըլլալուն, շատ անգամ ուրիշ աղնուականներու հետ այլեւայլ բաներու համար կռուի կը բռնուի։

Կը հասկընամ, կռուոտ ու մենամարտութիւն սիրող անձ մը, շարունակեց բժիշկը. ասոր վրայ եւ ոչ տարակուսելու էր։

Եղբէն աւելի ցած ձայնիւ աւելցուց. Ամենայն իրաւամբ կրնայի, մանաւանդ թէ պէտք էի զինքը սուր կրող ձեռքէն զրկել, որով շատ չարեաց առջեւը մէկէն կ՚առնուէր։

Տարիքն առնելով աս ամէն պակասութիւնները կը շիտկուին, ըսաւ Բերէզ, մանաւանդ շռայլ բնութիւնը. որով թէպէտ եւ մեծ հարստութեան տէր է, սակայն միշտ ստրկի կարօտութիւն կը կրէ. ասոր համար իր հօրեղբօրը վարձակալներէն բոլոր տալիքներն մէկէն պահանջեց։

— Անոնք ալ վճարեցի՞ն։

— Վճարեցին, բայց մեծ դժուարութեամբ, ինչու որ աս տարուան բերքը շատ գէշ էր։

Տէր Աստուած, ինչպիսի անգթութիւն, պոռաց Տոն Խուան զայրացած։ Աղքատ ու կարօտեալ մարդիկները հարստահարելն ի՞նչ պիտ՚որ ըլլայ, երբ որ իշխանի մը բաղձալ կրցած ամէն բաներն ունի. դղեակ մը՝ պատկերներով, արձաններով եւ երեսուն հազար հատորով գրատուն մը։ Ասանկ մարդն իրօք աշխարհքիս պատիժ մըն է, ուստի եւ հասարակաց բարւոյն համար բաղձալի բան է որ մէկը Սպանիայի բնակիչքն ասոր ձեռքէն ազատէ...։

Աս խօսքը մէկէն ընդմիջեցաւ, որովհետեւ յանկարծակի դուռը բացուելով՝ խռոված ծառայ մը խուցը նետուեցաւ։

Ի՞նչ բան կայ, հարցուց նոտարը։

Դժբախտութիւն, մեծ դժբախտութիւն, կանչեց ծառան. Տոն Հենրիկուէզ քիչ մը յառաջ կռուի բռնուեր...։

— Ի՞նչ, նորէ՞ն։

— Եւ վիրաւորուեր է։

— Ծա՞նր։

— Չէ, բայց որովհետեւ իր հակառակորդը անոր ձիուն վրայ հեծած կը փախչի եղեր, հալածելուզելով՝ գետին ինկեր, վերքը ծանրացուցեր, եւ ճամբու վրայ մարած մնացեր է։

— Եղբը ի՞նչպէս եւ ո՞ւր գտնուեր է։

— Ինչպէս որ լսեցի, կառապան մը զինքը չտեսնելով՝ աչ ձեռքը չարաչար ճզմեր եւ ասով զինքն իր մարելիքէն արթնցուցեր է։

— Ո՜հ Աստուած։

— Ինչ որ է նէ, զինքը վերցուցեր հոս կը բերեն եղեր։

— Ուրեմն ազատեր է։

— Բա՞ւէ, երանի թէ անանկ ըլլար. խեղճը տան մը առջեւէն անցնելու ատեն, վերէն քար մ՚իյնալով՝ զինքը մահուչափ վիրաւորեր է։

Տոն Խուան անմիջապէս ետ ետ քաշուեցաւ. մէկէն մտքին մէջ զարհուրելի լուսաւորութիւն մը ծագած էր։ Ամէն պատահած բաներն իր գործքերն էին։ Իսկզբան Տոն Հենրիկուէզին ծանրկեկ վերք մը բաղձացած էր, որպէս զի որսորդութիւն ընելու անկարող ըլլայ, եղբը սուր կրող ձեռքին կորուստը, վերջապէս մահ՝ հասարակաց օգտին համար. եւ եւ տեւէ ետեւ երեք դժբախտութիւն պատահելով, իր երեք բաղձանքները կատարուած էին։

Աս մտածմունքը նետի մը պէս սիրտը խոցեց։ Կ՚ուզէր նոյն համոզումը մտքէն հանել, ըսելով թէ անկարելի է. սակայն նոյն միջոցին դուռը բացուեցաւ, եւ ի՞նչ տեսնէ, չորս սպասաւոր՝ ասպետին շնչասպառ եւ արիւնաթաթախ մարմինը վերցուցած ներս բերին։

Տոն Խուան աս ահագին տեսարանին չկրցաւ դիմանալ. իր վրայ սաստիկ փոփոխութիւն մը յառաջ եկաւ, շուտ մը չորս կողմն եղող ամէն բաներն աներեւոյթ եղան.....։

...Եւ ինք զինքն իր յարդէ անկողնոյն վրայ գտաւ՝ պանդոկին վերնայարկին մէջ, որուն պատուհանէն արեւուն ճառագայթները սկսած էին ներս զարնել։

Սալամանգայի բժշկին առջի զգածմունքն եղաւ՝ իր զարհուրելի երազէն ազատելուն ուրախութիւնը.

եւ ետքէն առջի իրիկուան պատահածներն ալ միտքը գալով, ամենայն ինչ հասկրցաւ։

Մաւրիտանացի Իմաստնոյն ըմպելիքը՝ սաստիկ թմրեցուցիչ դեղ մըն էր, որ մարդուս երեւակայութիւնը խիստ բորբոքելով, արթնութեան ատեն ամէն մնածած բաները երազի կը փոխէ։ Ուստի այն ամէն ճշմարիտ համարածները՝ ցնորք ու երազ էին։

Տոն Խուան երկայն ատեն լռութեամբ սկսաւ ասոր վրայ խորհիլ. ետքէն մագաղաթն առնելով, դարձեալ աչքէ անցուց. առջի օրը բանի տեղ չդրած ծանօթութիւնը քանի մ՚անգամ կարդաց։

Վերջապէս շարժած եղանակաւ մը գլուխը ցնցելով, Ասիկայ խիստ օգտակար դաս մըն է, ըսաւ, զորն որ՝ եթէ խելացի եմ՝ պէտք եմ օգտիւ գործածել։ Կը համարէի թէ երջանիկ ըլլալու համար բաւական է որ «ՈՒՂԻՂ» կարող ըլլամ ընել. եւ չէի մտածեր որ կամքը, երբ որ սանձ մը չունի, հպարտութենէ՝ չափազանցութեան, չափազանցութենէ՝ բռնաւորութեան, բռնաւորութենէ՝ անգթութեան կ՚անցնի։ Ո՜հ, ո՜հ, մաւրիտանացի Իմաստունն իրաւամբ ըսեր է թէ Ապոլոնիոս իր նախանամուրեամբը մեր յիմարութեան ապէնէ էբրէ ամոր պոպուար մը դրած է մեր պկարութիւնը։

Աս երազը Տոն Խուանին ան օգուտն ըրաւ, որ անկէ ետքը սկսաւ աւելի համբերութեամբ իր վիճակին նեղութիւնները կրել։ Անկէ շատ ատեն ետքը մեռած ժամանակը՝ երկրորդ հաղարապետ էր ան դղեկին, որուն երբեմն երազին մէջ տէր եղած էր։

ԱՐՈՒԵՍՏԱՊԱՆ

Անցեալ տարուան Լոնտոնի համաշխարհական արուեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն։

Տասնուվեցերորդ բաժինը կը բովանդակէր երաժշտական գործիքները։ Աս բաժնին մէջ ամենէն աւելի աղմուկ կար ու ամէն տեսակ մարդու ընկերութիւն կը գտնուէր։ Ամենէն յառաջ մտադրութիւնիս կը գրաւէ երաժշտական գործեաց թագաւորը, այսինքն՝ դաշնամուրը։ Թէ Անգղեացիք դաշնամուր շինելու արուեստին մէջ շատ յառաջ գացած են, յայտնի կը ցուցընեն արուեստից տեսարանին մէջ իրենց տեսքի հանած քանի մը ճարտար շինուածքով դաշնամուրները։ Զարմանալի է նաեւ Աւստրիայի դաշնամուրներուն եւ ընդհանրապէս երաժշտական գործեաց ժժնութիւնը, մանաւանդ որ թէ ճարտար գործուածքին եւ թէ գեղեցիկ ձայնին կողմանէ ամենեւին պակասութիւն չունին։ Ասոր պատճառն ան է որ գործածուած անգործ նիւթերն իր երկիրներէն քիչ ստակով ձեռք կը բերէ. Մաճառստան ու Բոհեմիա՝ աղէկ ու առատ ընկուզենի, իսկ Սգիրիա՝ ընտիր լար կամ աղիք կը մատակարարեն։ Ամէն երաժշտագէտները յայտնի կը միաբանին որ Գաղղիայի տաւիղներուն («ՈՒՆԻՈՒ») նման չկայ։ Բերնի նուագարաններ հանդէս հանած էին Փարիզի Սաքս ու Վադէր գործապետները. փանդիռներ խաւրած էր Վիսպատընցի Շէլլէնպէրկ արուեստագէտը։

Տասնուեօթներորդ բաժինը մնած ատեն, մարդ անախորժ զգածում մը կ՚իմանար, վասն զի աս բաժինն ան զարմանալի գործիքները կը բովանդակէր, զորոնք մարդկային հանճարը գտած է, իր մարմնոյն մէկ անդամը կտրելու կամ անոր տեղ ուրիշ արուեստական մը դնելու. միով բանիւ աս բաժնին մէջ հանդէս հանուած էին բոլոր վիրաբուժական գործիքներն ու անոր վերաբերեալ կազմածները։ Ասոր մէջ Աւստրիա ըստ բաւականին աղէկ ներկայացուած էր. Հէպրա Վիէննացին ու Թայլսման Գրազուցին ընտիր վիրաբուժական գործիքներ հանդէս հանած էին։ Գաղղիական բաժնին մէջ ամենէն աւելի մեծ մտադրութիւն զարթուցին Օզու Փարիզի բժշկին գերազանց անդամաշնական (anatomique) կազմածները կամ նմանութիւնները, որոնք արդէն 1851ի արուեստից տեսարանին ժամանակը մեծ զարմանք պատճառած էին։ Մարդ աւելի հանճարագիտ բան չի կրնար մտածել քան թէ աս մարդու եւ կենդանեաց մարմիններու նմանութիւնները, որոնք զատ զատ մասանց կը բաժնուին, այնպէս որ իւրաքանչիւր անդամին դիրքն ու ինչ պաշտօն ունենալն ակներեւ կը տեսնուի։ Այսպէս օրինակի աղագաւ, վերոյիշեալ բժիշկը մեղու մը շինած է, ինչպէս կ՚ենթադրուի՝ բնականէն շատ աւելի մեծ, որն որ կրնայ ի մասունս բաժնուիլ, այնպէս որ մեղուին ամէն մէկ գործարանները, մինչեւ ամենէն պզտիկները յայտնի կը տեսնուին։ Նոյն կերպով նաեւ մարդուն ու ձիուն մարմնոյն նմանութիւնն եւ հաւու հաւկրթին հետզհետէ կերպարանաւորումը շինած է։ Աս նմանութիւններուն՝ ուսման համար ունեցած մեծ ծանրակշռութիւնն ինք իրմէ յայտնի է։ Գաղղիացիք ընդհանրապէս աս տեսակ բաներու մէջ ամենէն յառաջ են։ Արուեստական աղբաներու եւ անդամներու, հիւանդի աթոռներու եւ բաղանեաց կազմածներու բազմաթիւ օրինակներ կրնային տեսնուիլ Անգղիայի ու Գաղղիայի բաժնին մէջ։ Իբրեւ զարմանալիք կը յիշատակենք Օգոնէլլին՝ տղոց կաթ ծծելու մեքենան կամ արուեստական կուրծքը. եւ ծամելու մեքենան, որն որ աղբայ չունեցող ծերերու համար դժուարաւ ծամելու մնեղէն կերակուրներն այնպէս կը մանրէ, որ մարդուն՝ միայն շողիքով թրջելու եւ կլլելու աշխատութիւնը կը թողու։

Բամբակն ու բամբակեղէն տարազը կը կազմէին արուեստից տեսարանին տասն՚ութերորդ բաժինը։ Ամերիկայի քաղաքային պատերազմը, ինչպէս լրագրոյս աս տարուան ընթացքին մէջ յիշատակելու առիթ ունեցանք, արտաքոյ կարգի պակասութիւն մը պատճառեց վաճառականութեան աս մասին մէջ, ուստի հազարաւոր մարդիկ իրենց օրըստօրական պարէնը կը ճարէին։ Զարմանք չէ որ Անգղիա, որն որ

ուրիշ ամէն տէրութիւններէն աւելի վնաս կրեց ասբանէն, հիմայ ուրիշ երկիրներէ բամբակ հոգալու կամ անոր տեղը բռնող տունկ մը գտնելու ջանք կը ցուցընէ: Սակայն չկայ բամբակ մը, որ Ամերիկայի բամբակին հաւասարի. Արեւելեան Հնդկաստանի, Պրազիլիայի, Բէրուի, Կուիանայի, Աւստրալիայի, Եգիպտոսի, Սիամի, Ալճէրիի, Իտալիայի ու Մալդայի բամբակը հիմակուան մեքենաներով աղէկ չեն գործուիր: Ամերիկայէն ետքը ամենէն ընտիր բամբակ մշակելու երկիրներն են՝ Պրազիլիա, Եգիպտոս, Մալդա եւ Իտալիա. վերջի երկիրը կ'երեւայ որ ժամանակաւ բամբակի մշակութեան մէջ յաջողութիւն պիտի ունենայ: Զանազան տնկերէ ու ծառերէ, ինչպէս ադամաթզենւոյ ծառէն, հնդիկ ընկուզի ծառէն, Մանիլեայի կանեփէն, ճենական խոտէն հանուած մանրաթելերու կամ մազմզուկներու արտաքոյ կարգի բազմութիւն մը հանդէս հանուած էր. սակայն ասոնցմէ եւ ոչ մէկը կրնայ կատարելապէս բամբակի տեղ բռնել: Վասն զի ասոնց մեծ մասը միայն կոշտ ու հաստ նիւթերու, փսիաթներու, պարաններու եւ այլն կրնայ գործածուիլ: Շատ բազմազան էին նաեւ բամբակեղէն տարազներն ու բամբակեայ լաթերը. ինչպէս՝ դերձան, պատրոյգ, չուան, լար, կտաւեկ (batiste), խատուտ (indienne), դամասկեան կտաւ (damas), հաստ կտաւ (canevas), մերինոս (merinos), շղաշատեռ (gaze, ֆէշխունի) եւ այլն: Անգղիա 59, Գաղղիա 48, Բրուսիա 15, Աւստրիա 23, Սաքսոնիա 20, իսկ ժիր Հելուետիան 18 հանդիսահաններով ներկայացուած էր: Ընդհանրապէս Գերմանիայի բամբակեղէն ապրանքները շատ գերազանց էին, այնպէս որ Անգղիացւոց նախանձը շարժեցին. նոյնպէս Հելուետիայի Սէն Կալի բամբակեայ լաթերը՝ ասս հովտաբնակ ժողովրդեան ճարտարութիւնը կը ցուցընեն:

Բամբակի պակասութեան պատճառաւ, վերջին ժամանակները շատ ծաղկեցաւ կտաւագործութիւնը, ուսկից շինուած լաթերը, կանեփի ու վշոյ տարազներն ալ մէկտեղ առնելով, տասնուիններորդ բաժնին մէջ հանդէս հանուած էին: Հոս ամենէն աւելի աչքի կը զարնէր պզտիկ Բեղգիան, որուն դերձանը բարակութեան ու թելերուն հաւասարութեան կողմանէ անգերազանցելի է: Բեղգիայի ճարտարութեան այսպէս յառաջ երթալուն գլխաւոր պատճառը՝ բոլոր երկիրը տարածուած վարժոցները կամ արուեստանոցներն են, որոնցմէ միայն ասս բաժնին մէջ 46 հատը կտաւեղէն լաթեր տեսքի հանած էին: Բեղգիական վշէն անմիջապէս ետքը կու գայ սիլեզիականը: Աւստրիա ասս բաժնին մէջ ըստ բաւականին աղէկ ներկայացուած էր. նոյն տէրութեան կտաւագործութիւնը գլխաւորաբար Բոհեմիայի ու Սիլեզիայի մէջ կենդրոնացած է: Ասս ետքի գաւառին Ֆրայվալտաու քաղաքը, աշխարհքիս երկու ամենէն մեծ գործարաններն ունի: Ասոնցմէ մէկը 1820ին շինուած է եւ 1827էն վեր Աւստրիայի մէջ դամասկեան կտաւ հիւսելու արուեստը խոթեց, որով նոյն տարազը Սաքսոնիայէն բերելը դադրեցաւ: Վերոյիշեալ գործատունը տարին 6500 հակ (տէնկ) բամբակ կը գործածէ, ուսկից 4000ն ինք կը մանէ, իսկ մնացած ազնուագոյն մասը, դրսի տէրութիւններէն, գլխաւորաբար Անգղիայէն ու Բեղգիայէն կ'առնու: Ասս բամբակէն տարին 75,000 քառակուսի կանգուն դամասկեան կտաւ, 175,000 քառակուսի կանգուն հաստ կտաւ, 600,000 քառակուսի կանգուն ազնիւ կտաւ եւ ընդ ամէնը 850,000 քառակուսի կանգուն կտաւ կը շինէ: Ասս կտաւն եւ միանգամայն 6500 հակ բամբակը՝ անգղիական ոճով շինուած ճերմակցընելու մեքենայով մը կը սպիտակցուի, որն որ 40 ձիու զօրութեամբ ջրով, եւ 20 ձիու զօրութեամբ շոգւոյ մեքենայով մը կը բանի: Գործատունը թէ մանելու եւ թէ ճերմակցընելու համար, 400 կտաւագործներու ընտանիք կը զբաղեցընէ. ասոր մէջ չհաշուելով 1000 գործաւորները, որոնք ըստ մեծի մասին ազնիւ կտաւ կը բանին: Մեծին Բրիտանիայի միացեալ թագաւորութեան կանեփի ու վշոյ տարազները շքեղ օրինակներով ներկայացուած էին. Իրլանտա հիմայ առանց հակառակութեան ան երկիրն է, ուր վշոյ մշակութիւնն ու կտաւագործութիւնը կատարելութեան ծագը հասած է: Առագաստի լաթերն ու պարաններն ալ Անգղիայի բաժնին մէջ պակաս չէին: Իտալիայի բաժնին մէջ քանի մը մտադրութեան արժանի բաներ կային, ինչպէս են Նէապոլսոյ ու Ռէճճիոյի կանեփէ կտաւները: Իտալական կամ ինչպէս հասարակօրէն կ'անուանուի՝ հռոմէական կանեփի վաճառականութեան գլխաւոր քաղաքներն են Պոլոնեա, Ֆէրրարա, Ասգոլի եւ Ումպրիա գաւառը: Ռուսիայի կանեփը՝ բարակութեան ու երկայնութեան կողմանէ՝ հռովմէականէն ետք է, բայց տեւականութեան կողմանէ՝ նոյնը կը գերազանցէ: Սպանիա՝ ասս բաժնին մէջ ամենուն ակնկալութենէն դուրս 40 հանդիսահաններով ներկայացուած էր: Կրանատայի, Վալէնսիայի, Կալիսիայի ընտիր կանեփն ու վուշը կը ցուցընեն թէ ասս բնութենէ նպաստաւորեալ երկիրը, տէրութեան ո՛րչափ օգուտ կրնայ ընել, եթէ մշակութեան ու արուեստից յառաջադիմութեան փոյթ տարուի:

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

Հարաւային պտողներ: — Ե. Չամիչ:

Չամիչը՝ հարաւային Եւրոպա, Փոքր Ասիա ու Ասորիք աճող տեսակ մը որթատնկի չորցած խաղողի հատերն է: Խաղողը չամիչ ընելու համար կամ որթատնկի վրայ կը թողուն որ չորնայ, կա՛մ կը քաղեն եւ արեւուն առջեւը կը տարածեն, կա՛մ փռան մէջ կը չորցընեն եւ կա՛մ որթատնկի ճիւղերէ շինուած մոխրաջրոյ մէջ կը թաթխեն: Ասս վերջին կերպով չամիչն աւելի ազնիւ ճաշակ կը ստանայ:

Չամչի տեսակներն ասոնք են:

Ա. Զմիւռնիայի չամիչ: Տուրեւառի մէջ ասանուամբ նոյն քաղքին արեւմտեան կողմն եղող Չէշմէ, Վուրլա, Գարապուռնու եւ ուրիշ տեղերէն ելած չամիչը կ'իմացուի, որն որ Զմիւռնացի վաճառականները գնելուն եւ քաղքին մէջ մաքրել տալով տուփերով կամ տակառներով դուրս խաւրելուն պատճառաւ, Զմիւռնիայի չամիչ կ'անուանուի: Չէշմէի չամիչն երկայն կը դիմանայ, մեծ հատեր ու գորշի զարնող գոյն ունի: Գարապուռնուինն աւելի պզտիկ հատեր ունի, բայց առաջինին պէս մսոտ ու երկայն դիմացող է. ասոր գոյնն աւելի դեղնի կը զարնէ: Վուրլայի տեսակը՝ նախընթացներուն պէս երկայն դիմացող ու դեղին գոյնով է, սակայն անոնցմէ պզտիկ հատեր ու հաստ կեղեւ ունի:

Ասոր տեղերէն զատ՝ Եէրլի, Ֆոդեա, Կիւլպախչէ, Ատրամիդի, Սգալանովա եւ ուրիշ քանի մը տեղեր աւելի ստորին ու քիչ դիմացող տեսակ մը չամիչ յառաջ կու գայ: Էլլէմէն՝ մեծահատ ու առանց կոթունի ընտրուած չամիչն է: Իսկ Սուլդանին ըսուածը՝ առանց կուտի ու կոթունի ընտրուած չամիչն է, որն որ ոսկեգոյն պզտիկ հատեր ունի: Ասոր չամիչը 30—40 ֆունտնոց տփերով կու գայ, եւ նախընթաց բոլոր տեսակներուն կրկին գնովը կը ծախուի:

Բ. Դամասկոսի չամիչը՝ շատ մեծ, գրեթէ պզտիկ սալորի չափ, երկնկեկ, գորշ գոյնով եւ փոքր կուտերով անոյշ հատեր ունի: Ասոր տեսակը կիսակտուր եղեւնափայտէ 15—60 ֆունտնոց տփերով կու գայ:

Գ. Յունական չամիչը՝ Արքիպեղաքոսի կղզիներէն կու գայ: Ասոր տեսակը՝ երկայն չիդիմանար, մութ գորշ եւ կապուտակագոյն փոքր հատեր ունի, որոնք հողով ու պզտիկ քարերով խառն կ'ըլլան, անոր համար ալ այնչափ յարգ չունի:

Կրետէ կղզիէն ստորին որպիսութեամբ առատ չամիչ կ'ելլէ, որն որ Ասորիք ու Եգիպտոս կը խաւրուի. ասոր չամչէն օշարակ (շերպէթ) եւ տեսակ մը օղի կը հանեն:

Դ. Իտալիայի չամիչը շատ ընտիր տեսակներ կը պարունակէ: 1. Լիբարեան տեսակը՝ կապոյտ պզտիկ հատեր ունի. Լիբարեան կղզիներէն տարին 16,000 տակառ չամիչ կ'ելլէ, որուն մեծ մասն Անգղիա կը խաւրուի: — 2. Գալապրիայի Պէլվէտէրի չամիչը՝ անուանի ու շատ փնտռուած տեսակ մըն է. լեցուն ու համով, մութ դեղնի զարնող գոյնով հատեր ունի: Ասոր չամիչը 90—100 ֆունտնոց տակառներով՝ գլխաւորաբար Անգղիացիները կը գնեն: — 3. Բասարինէ անուամբ՝ Հռոմայի տէրութենէն եկած չամիչը, լաւ տեսակ մըն է: Նմանապէս նոյն երկրին Բիցուդելլոյ կամ Ուվա Գոռնեգդա կոչուած չամիչը խիստ փափուկ կեղեւ եւ ընտիր ճաշակ ունենալուն՝ շատ կը փնտռուի: — 4. Վենետիկէն ու Ճենովայէն եկած չամիչը կապոյտ կամ մութ գորշ գոյն ու միջակ մեծութիւն ունի: Ասոր տեսակը 1 կենդինարնոց տակառներով կը խաւրուի, շատ անոյշ չէ եւ երկայն չիդիմանար:

Ե. Սպանիայէն շատ առատ ու զանազան տեսակ չամիչ յառաջ կու գայ, զորն որ ըստ մեծի մասին հիւսիսային Եւրոպա կը խաւրեն: Ասոր չամիչը մեծ, փայլուն, շատ անոյշ, բաց դեղին գոյնով հատեր ունի: Բասերիլաս տասոլ ըսուածը, Անուշահոտ չամիչն ու Երկայն չամիչը, Սպանիայի ամենալաւ տեսակներն են, որոնք գլխաւորաբար Վէլէղ-Մալակայի լեռնային այգիներէն յառաջ կու գան. իսկ Վալենսիայէն եկածը ստորին տեսակներէն է:

Զ. Բորդուկալի Էսդրէմատուրա ու Ալկարուիա գաւառներէն յառաջ եկած չամիչը՝ ստորին յատկութիւն ունի եւ տուրեւառի մէջ քիչ անգամ կը տեսնուի:

Է. Գաղղիայէն զանազան լաւ տեսակներ յառաջ կու գան, որոնց անուանիներն ասոնք են. 1. Արկղի չամիչ կամ Ժիւպի ըսուածը՝ բաց դեղին գոյնով, փայլուն, մսոտ, շատ քաղցր ու ախորժահամ հատեր ունի: Ասոր չամիչը հետեւեալ կերպով կը պատրաստեն. ողկոյզներն որթատնկէն քաղելէն ետքը՝ աւշնանէ շինուած մոխրաջրոյ մէջ կը թաթխեն, եւ արեւուն առջեւը դրուած փսիաթներու վրայ տարածելով՝ շատ անգամ կը դարձընեն, մինչեւ որ կատարեալ չորնան. ետքը եղեւնափայտէ շինուած 17—40 ֆունտնոց արկղներու մէջ կը գնեն: — 2. Մշկահոտ չամիչը (Raisins muscats) չափաւոր մեծութեամբ, դեղին եւ գրեթէ թափանցիկ, անուշահոտ գինւոյ համով հատեր ունի: — 3. Բասարիյլ (Passarilles) ըսուած չամիչը՝ նախընթացին լաւութիւնն ունի, բայց աւելի պզտիկ ու մութ գոյնով է:

Կորնթոսի կամ պզտիկ չամիչ ըսուածը (Pasculae minores), անհարազատ որթատնկի մը (Vitis vinifera variet. apyrena) խաղողին չորցած հատերն է: Մոռէայէն ու Յոնիական կղզիներէն եկած կորնթական չամիչը՝ ամենէն ընտիրն է. իսկ Դաղմատիայէն ու Սիկիլիայէն եկածը՝ ստորին տեսակներէն է:

Ընտիր չամիչը՝ նոր եւ թարմ, մսոտ միանգամայն չոր ու մեծ հատեր պիտի ունենայ. կոթուններով խառն, կարծր, ճղմուած, փտտած ու թրջած պիտի չըլլայ. դարձեալ թթու հոտ ու համ պիտի չունենայ:

Չամիչը չոր ու օդ բանած տեղ պահելու է. վասն զի ցրտի ու ջերմութեան ազդեցութեամբ իրենց հաճոյական համը կը կորսընցընեն, կակուղ ու թաց կ'ըլլան:

Զ. Թռոզ:

Թուզը (ինճիր) հասարակ թզենւոյ չորցած մսոտ պտուղն է: Թզենին հարաւային Եւրոպայի, հիւսիսային Ափրիկէի ու Ասիայի մէջ նոյն իսկ պատերու եւ ժայռերու վրայ կ'աճի: Չմշակուած թզենին կարճ կը մնայ, իսկ մշակուելու որ ըլլայ, 25—30 ոտք բարձրութեան կը հասնի: Առեւտրի մէջ գտնուած թզի տեսակներն ասոնք են:

1. Զմիւռնիայի թուզը՝ ամենէն ընտիր տեսակն է, մեծ, կլոր, մսոտ, դեղին գոյնով եւ մեղրի նման անոյշ եւ շատ ազնիւ ճաշակ ունի:

2. Ճենովայի թուզն ամենալաւ տեսակներու կարգին կը վերաբերի. քաղցրահամ, մեծ ու դեղին գոյնով կ'ըլլայ: Ճենովայէն եկած սեւ թուզն ալ ընտիր տեսակ է:

3. Մարսիլիայի թուզը պզտիկ եւ միանգամայն

արտաքոյ կարգի անոյշ է. սակայն մէկ տարիէն աւելի չի-դիմանար: Գաղղիա շատ ուրիշ զանազան թզի տեսակներ յառաջ կու գան եւ մեծաւ մասամբ Գերմանիա կը խաւ-րուին:

4. Դաղմատիայէն ու Սդիրիայէն եկած թուզն ա-մենափոքր ու քիչ դիմացող տեսակն է. բայց շատ անոյշ կ'ըլլայ: Ա՛ս թուզը 10—30 ֆունտնոց եւ երբեմն 1 կեն-դինարի տակառներով կը խաւրուի:

5. Բուլիայի ու Գալապրիայի մէջ շատ առատ ու Դաղմատիայի թզէն աւելի ախորժահամ ու անկէ աւելի երկայն դիմացող թզի տեսակ մը կը մշակուի: Բուլիայի թուզը կողովներու մէջ դրուած կու գայ, անոր համար Կողովի թուզ ալ կ'անուանուի:

6. Սպանիայի Մալակա, Սեւիլեա, Ալիգանդէ ու Վալենսիա քաղաքներէն եկած թուզը՝ երկայն կլոր, եր-բեմն դեղին եւ երբեմն կապուտակ գոյն եւ անոյշ հաճոյ-ական ճաշակ ունի:

7. Մոռէայի թզէն՝ տուրեւառի մէջ մինակ Գալա-մագայի տեսակը կը տեսնուի, որն որ Զմիւռնիայի թզին չափ մեծ է, սակայն անոր ազնիւ ճաշակը չունի:

Ա՛ս տեսակներէն զատ՝ Կիպրոս կղզիէն ու Հալէպէն Զմիւռնիայի թզին նման տեսակ մը ընտիր թուզ կու գայ, սակայն տուրեւառի մէջ դուն ուրեք կը տեսնուի: Նմա-նապէս Մալդա կղզին՝ փոքր, բաց գոյնով եւ արտաքոյ կարգի անոյշ ու համեղ տեսակ մը թուզ կը մշակուի:

— Թզի մաճառակ ըսուածը՝ ընտրուած ու կատա-րեալ հասած թզեր են, որոնց մէջ ստրկուած նուշ, կաղին, պիստակ, շոճւոյ պիստակ եւ զանազան ազնիւ համեմներ կը խառնեն, զորոնք ճզմելով պանրի մաճա-ռակի ձեւ կու տան: Թզի մաճառակը տեսակ մը հիւսու-ած կողովներով Սպանիայէն ու Բորդուկալէն կու գայ:

Թուզ գնելու ատեն նայելու է որ թարմ, մեծ, համով ու կակուղ ըլլայ: Թարմ թուզը քիչ շաքարով ծածկուած կ'ըլլայ: Թուզը զով տեղ պիտի պահուի:

ԲԵԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

Փիղ:

(Շարունակութիւն:)

Պատիճն՝ ինչպէս խմելու, անանկ ալ կերակուր ուտելու համար փղին անհրաժեշտ հարկաւոր է: Պատճին սուր ծայրովը խոտ ու պտուղ կը փրցընէ, ծառի ճիւղեր վար կ'առնու, թէ ինք անոնց տերեւներն ուտելու եւ թէ ուրիշներուն ուտելու աշխատութիւնը թեթեւցընելու համար. շատ անգամ ալ նաեւ երկու առջեւի ոտուընե-րովը ծառի բունին վրայ կ'ելլէ կը կռթնի, պատճովն ա-նոր բերքը կը ժողվէ ու եղքէն բերանը կը խոթէ: Ա՛ս ա-մէն բան՝ ստուգիւ առանց ան ոքանչելի գործիքին միջ-նորդութեան՝ չէր կրնար ընել: Լուացուելու ժամանակ ալ պատիճն իրեն շատ օգտակար է. մորթին հաստու-թեան ու կոշտութեան պատճառաւը զգացած սոսկալի տաքութեան համար, շատ հարկաւոր է որ լուացուի. բայց արտաքոյ կարգի ծանրութիւնն ու յաղթանդամու-թիւնը թող չիտար որ արագ շարժումներ ընէ. ուստի եւ շատ դիւրութեամբ խղդուելու վտանգի մէջ կ'իյնար, եթէ վեր բռնած պատիճն իրեն օդ ծծելու չծառայէր: Լուացուիլն իրեն ամէն բանէն աւելի մեծ հաճութիւն կը պատճառէ, որմէ ետքը դիւրաշարժ նժոյգի պէս ասդին անդին կը վազվզէ: Պատիճն իրեն նաեւ ձայնի գործա-րանաց տեղ ալ կը ծառայէ. երբեմն երբեմն արձակած սուր ձայնը, աւելի պատճէն՝ քան թէ բերնէն կ'ելլէ, զօրաւոր փողի մը հանած ձայնին պէս կը հնչէ ու մէկ մղոն հեռուէն կրնայ լսուիլ. սակայն առիւծի մռնչելուն պէս ահագին չէ, եւ մարդուն վրայ սոսկում չիբերեր:

Ա՛ս մսեղէն ու ոսկրեայ ահագին զանգուածը կրող ոտուընները, չորս զօրաւոր սիւներու կը նմանին, եւ չա-փաւոր մարդու մը բարձրութիւնն ունին. ուստի միջակ ձի մը ա՛ս վիթխարի անասնոյն փորին տակէն դիւրութեամբ կրնայ անցնիլ: Փիղը տարիքն առնելով՝ միշտ աւելի կը բարձրանայ: Ոտքի թաթերը, որոնք գրեթէ կանգնաչափ մեծութեամբ հետք կը թողուն, խեցեղէն կեղեւով մը բոլորովին ծածկուած են: Կարճ պոչը, որն որ կատարեալ լերկ է, կարծր մազերու փնջով մը կը վերջանայ:

Փիղը միայն տասը աղրայ ունի: Ասոնց մէջ շատ նշանաւոր են երկու շան աղրաները, որոնք դէպ ի վար ծռելու տեղ, բերնին մէջէն հորիզոնական ուղղութեամբ դէպ ի դուրս ցցուած են: Ա՛ս երկու աղրաներն իրարու երբեք հաւասար չեն ըլլար, աջ կողմինը՝ միւսէն միշտ քիչ մ'աւելի երկայն կ'ըլլայ: Պզտիկութեան ատեն փղերուն աղրաները բոլորովին պարապ են, եւ միայն հա-սակը բաւական առնելէն ետեւ՝ նոյն պարապ միջոցը կը լեցուի, բայց կատարեալ լեցուած վիճակի երբեք չիհաս-նիր: Ա՛ս աղրաներն իրենց կատարեալ մեծութիւնն ու աղուորութիւնը կը ստանան, երբ որ փիղը 30—40 տա-րուան կ'ըլլայ եւ հասարակօրէն քանի մը ոտք երկայնու-թիւն կ'ունենան, ծանրութիւննին ալ՝ երկայնութեան համաձայն՝ 50 մինչեւ 180 լիտր կրնայ կշռել: Թէպէտ եւ ասոնք մեզի շատ օգտակար են, սակայն փղին նեղու-թիւն կը պատճառեն, այնպէս որ խեղճ անասունն իր արգելարանին պատերուն մէջ ծակեր փորելու կը ստի-պուի, որպէս զի ա՛ս ահագին ոսկրներուն յենարան մը գտնէ, որով միանգամայն գլխոյն սաստիկ ծանրութիւնն ալ քիչ մը կը թեթեւնայ: Աղրաներուն գոյնը միշտ ճերմակ չ'ըլլար, հապա շատ անգամ գորշ ու դեղին գոյն ալ կը ստանայ. ա՛ս վերջին գոյնը փղոսկրը շատ ազ-նիւ ու յարգի կ'ընէ. սակայն օդին ու արեգական ճառա-գայթներուն ազդեցութեամբը շատ դիւրութեամբ նոյն գոյնը կը կորսընցընէ, ճերմակի կը փոխուի:

Օդաբաժինը, երկիրը, կերակուրը, կենաց հանգա-մանքն ու բնակութիւնը փղին մեծութեան ու յաղթան-դամութեան վրայ արտաքոյ կարգի մեծ ազդեցութիւն ունին. կատարեալ աճեցողութեան վիճակին հասնող Հնդկաստանի փիղ մը առ նուազն ութը կանգուն բար-ձրութիւն, տասը կանգնէն աւելի երկայնութիւն ու հարիւրէն մինչեւ հարիւր քսան կենդինար ծանրութիւն կ'ունենայ: Իր մորթին գոյնն ալ միշտ միօրինակ չէ.

բայց ընդհանրապէս սեւի զարնող մխրագոյն է. կը գտնուին նաեւ դորշագոյն, սպիտակ մխրագոյն, նաեւ կարմրի զարնող ու ճերմակ փղեր ալ, բայց աս երկու եռաքի տեսակները սակաւագիւտ են։ Կը պատմուի որ Սէյլոնի մէջ նաեւ խայտախարիւ ալ գտնուի։ Փղին կաշին կատարեալ լերկ ու մազէ բոլորովին զուրկ է, եւ կրնանք ըսել թէ աւելի ծեր կաղնւոյ մը կեղեւին՝ քան թէ մորթի կը նմանի։ Բայց ասդին անդին ու դլխաւորաբար դլխուն ետեւի կողմը, ականջներուն մէջ ու ստուքները մազի փնջեր կը բուսնին։ Մատի հաստութիւն ունեցող արտաքին մորթին տակ, որն որ շատ մը պզտիկ ու խեցեղէն թեփերով ծածկուած է, աւելի զգայուն ու փափուկ կաշի ալ կայ։ Սակայն այսպէս աղէկ ու ապահով եղանակաւ զգեստաւորեալ ըլլալէն ետեւ ալ՝ ճանճի ու միղուկի խայթուածներէն դժուարաւ ու միայն մեծ աշխատութեամբ կրնայ պատսպարուիլ։ Հազարումէկ փորձեր ու հնարադիտութիւններ կը բանեցրնէ, որպէս զի աս ինասակար ճճիներէն ազատի. շատ անդամ պատճառն ու ականջներովը զանոնք կը զարնէ կը սատկեցրնէ, երբեմն նեղ ու անձուկ միջոցի մը մէջ մտնելով՝ մորթը կը սկսի ուժով ասդին անդին քսել, որպէս զի զինքն անհանդիստ ընող կենդանիներէն ազատի. շատ անդամ ալ անոնցմէ պատսպարուելու համար լուացուելէն անմիջապէս ետքը՝ մորթին ամենէն զգայուն տեղերն աւազ կը ցանէ. իսկ եթէ աս միջոցն ալ օգուտ չընելու ըլլայ, ան ատեն դետնի վրայ կը պառկի ու ասդին անդին թաւալելով՝ թշնամիները կը սատկեցրնէ։

Թեպէտ եւ փիղն այսպէս արտաքոյ կարգի յաղթանդամ ու ծանրամարմին կենդանի մըն է, ի վերայ այսր ամենայնի իր վազելու արագութեամբն ու լողալու յաջողակութեամբը զմարդ կը զարմացրնէ։ Քալած ժամանակ երկիրը կը թնդայ. ոտուքներուն ձայնը բաւական հեռու տեղէն կրնայ լսուիլ։ Ուրիշ կենդանիներուն քանի մը օրուան մէջ ըրած ճամբան՝ փիղն իր խաղաղ քայլերովը, նաեւ հասարակ ընթացքով, մէկ օրուան մէջ կը լրնցրնէ։ Սովորաբար իր հասարակ ու բնական քալուածքովը կ'երթայ. բայց նոյնն արագութեան կողմանէ՝ ձիուն միջակ վազելուն կը հաւասարի։ Առանց բռնութիւն մը կրելու՝ օրուան մէջ հանդիստ եղանակաւ տասը մղոնէն աւելի ճամբայ կ'ընէ. եւ իր խոհեմութեամբն ամէն վտանգաւոր տեղերէն կը զգուշանայ։ Իսկ լողալու մէջ ունեցած յաջողակութիւնը ճամբորդներուն լաստի եւ կամ շարժական կամրջի տեղ կը ծառայէ։ Երբ որ դեռ մը անցնիլ հարկ կ'ըլլայ, ամէն բեռերն իր վրայ տեղաւորելէն ետեւ, ճամբորդներն իր ականջներէն ու պոչէն կը կախուին. անկից վերջը փիղը պատիճը վեր վերցրնելով, ամենայն յաջողակութեամբ ջրին ընթացքին դէմ կը լողայ ու ցամաք կը հասնի։

Իր սովորական կերակուրն է թարմ ու չոր խոտ, արմատ, տերեւ, կակուղ փայտ, ցորեն, պտուղ, բրինձ եւ այլն։ Ստուգիւ զարմանալու բան է որ փիղը՝ որն որ ամէն տեսակ պտուղներն առանց դժուարութեան իրենց քարի նման կուտերովը կը կլլէ ու մեծ դիւրութեամբ կը մարսէ, խաղողը կը ճղմէ ու միայն հիւթը կը ծծէ, իսկ կեղեւը դուրս կը հանէ։ Աւելի մեծ պտուղները, ինչպէս են ձմերուկ, սեխ, դդում եւ այլն, պատճառը բռնելով երկու կողմ ընելու տեղ, դետինը կը դարնէ, եւ եթէ բացուելու չըլլան, ոտքով կը կոխէ կոտոր կոտոր կ'ընէ ու ետքէն կ'ուտէ։ Ցորենը՝ շունչ առնելով պատճին մէջ կը ժողվէ, եւ ետքէն շունչ տալով՝ բերնին մէջ կը մղէ։ Անօթութենէն սատկիկ նեղուած ու չարչարուած ատեն՝ առջեւը դրուած ամէն կերպ բան կ'ուտէ, սակայն մինն ամենեւին չի դպչիր։ Փղերը քանի մը ժամու մէջ ամբողջ ու ընդարձակ մարդադետին մը կ'ապականեն, եւ աւելի կը փճացընեն՝ քան թէ կ'ուտեն. թէպէտ ան ալ ստոյգ է որ այսպիսի դէպքի մէջ ամէն մէկը հարիւր յիսուն լիտր խոտ կը սպառէ։ Երբ որ ծառի մը վրայ դտնուած պտուղները ձեռք չեն կրնար բերել, ամբողջ ծառը արմատախիլ կ'ընեն կը փրցընեն ու վրայի պտուղները հանդարտութեամբ կը ժողվեն։ Կաղաց ատեննին՝ իրենց ճամբուն արդելք եղող հիւղերը կը կործանեն, դետնի հաւասար կ'ընեն։ Աս ինասակար հիւրերուն առջեւն առնելու, զիրենք արտերէն, արօտներէն ու մարդադետիններէն հեռացրնելու միակ միջոցը՝ կրակն է, ուստի սատկիկ կը վախնան եւ տեսնելուն պէս՝ կը փախչին կ'երթան։

Աս անասունն ընտանի վիճակի մէջ պահելը, հոդալն ու կերակրելը մեծ ծախք ու աշխատութիւն կը պահանջէ։ Օրը՝ շաբարով ու կարագով եփուած ու պատրաստուած կենդինար մը բրինձ կ'ուտէ, ասկէ զատ՝ ծառի տերեւներ ալ։ Հնդկաստան՝ փղերը եօթը դաս կը բաժնեն, եւ իրենց այլեւայլ դասին համաձայն՝ կերակրոյն որպիսութիւնն ալ զանազան է։ Հասարակօրէն աս զանազան դասերն երեքի կ'ամփոփուին ու կը կոչուին Մոռդ, Շէրիէր ու Մոռէլ։ Մոռդերն իբրեւ ամենակատարեալները, ընտրելագոյններն ու չափահասները՝ օրուան մէջ 150 — 170 լիտր կերակուր կ'ընդունին. Շէրիէրները կամ նորեկ պատերազմող փղերը 90 — 150 լիտր. իսկ պզտիկ ու դեռ չգործածուած ու վրանին չնստուած փղերուն աւելի քիչ կը տրուի. էդերուն ալ ընդհանրապէս աւելի քիչ ճարակ կու տան։ Փղերը մէկ ստամոքս ունին, ուստի եւ որոճող կենդանի չեն։ Ոդեւոր ըմպելիները, ինչպէս են ջերմոցի, շաքարօղի, ցքի եւ այլն, արտաքոյ կարգի սիրով կը խմեն եւ եթէ իրենց այսպիսի ըմպելի խոստացուելու ըլլայ, զրն որ նշանացի ու նաեւ խօսքով ալ շատ աղէկ կը հասկընան, ինչ դժուարին աշխատութիւն որ պահանջուի, յանձն կ'առնուն եւ մեծ սիրով կը կատարեն. բայց վայ ան մարդուն՝ որն որ խօսքը չի բռներ, այնպիսին ստուգիւ կորսուած է, եթէ անմիջապէս չէ, մէկ երկու տարի ետքը։

Պէրպէ շարոնակոյ։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԱՔԷՆԵԱ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.

ԷՐՄԱՍ

Երկու շաբաթը մէկ անգամ՝ կը հրատարակուի։

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ։ Կէս տարեանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 23. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Անցեալ տարուան Լոնտոնի համաշխարհական արուեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն։

Քսանուչետասներորդ բաժնին մէջ՝ որն որ կը բովանդակէր բրդեղէն ու խառն տարազները, գրեթէ 134 հանդիսահաններով առաջին աստիճանը կը բռնէր Աւստրիա։ Նոյն տէրութեան բուրդի տարազագործութեան գլխաւոր տեղերն են, Մորաւիայի Պրիւն, Պոհեմիայի՝ Ռայխենպէրկ ու Սիլեզիայի՝ Եէկէռնտորֆ քաղաքները։ Պրիւն ու Ռայխենպէրկ քաղաքներուն չուխան ու կերպասը շատ անուանի է։ Ասոնց քով անմիջապէս կրնանք դնել Վիէննայի ցփսիները, որոնք գործուածքին ճարտարութեան կողմանէ Գաղղիայիններուն դիմացը կրնան ելլել. իսկ ժամանութեան կողմանէ զանոնք կը գերազանցեն։ Աւստրիայի մէջ շինուած բովանդակ բրդեայ ու խառն տարազներուն արժէքը՝ տարին 140 միլիոն ֆիորինի կը հասնի եւ 400,000էն աւելի գործաւորք նոյն արուեստէն կ'ապրին։ Գաղղիայի բրդեղէն տարազ շինելու գլխաւոր քաղաքներն են, Էլպէօֆ, Ռէնս, Ամիէն, Վիէն եւ Փարիզ։ Անգղիայի մասին մէջ ամենէն աւելի աչքի կը զարնէր մետաքսէ ու բրդէ շինուած Բոֆլին (Popeline) ըսուած կերպասը, զորն որ ուրիշ տեղ չեն կրնար այնպէս գեղեցիկ ու հաստատուն շինել։ Շատ զարմանալի էին Ռուսաստանի բաժնին մէջ՝ Հայոց բրդեայ բանուածքները, Պաշքիրներու լաթերն ու Թիֆլիզէն խրկուած Մաֆրաշ եւ Բալաս ըսուած կերպասները։

Ասկէ կ'անցնինք քսանուերկուերորդ կամ գորգերու բաժինը։ Թէպէտ Անգղիա իր Աքսմինսդէրի ու Գաղղիա Կոպելինեան գորգերովն ամենէն աւելի ցոյց ունին, սակայն չիկրնար ուրացուիլ, որ Եւրոպայի ուրիշ տէրութիւններն ալ առաջ կը բերէ նաեւ Արեւելեան Հնդկաստան։ Մարդ չիկրնար աւելի բարակ, ազնիւ ու ակնահաճոյ բան տեսնել, քան Պուխարայէն, Ասսամէն ու Լահորէն խրկուած գոյնագոյն ծաղկեայ ու ոսկւով հեռնած պարսկական դիպակները, վիժակները, փաթթոցներն ու քսղերը։ Չիկրնար հաւատացուիլ թէ՝ ան ցնցոտաւոր գործաւորներն, անկատար գործիքներով, անանկ սխրալի կերպասներ շինեն, զորոնք մարդ տեսած ատեն՝ կարծէ թէ առասպելական պալատի մը մէջ մնած է։

Քսանումէկերորդ բաժնին մէջ, որն որ կը բովանդակէր բրդեղէն ու խառն տարազները, գրեթէ 134 հանդիսահաններով առաջին աստիճանը կը բռնէր Աւստրիա։ Նոյն տէրութեան բուրդի տարազագործութեան գլխաւոր տեղերն են, Մորաւիայի Պրիւն, Պոհեմիայի՝ Ռայխենպէրկ ու Սիլեզիայի՝ Եէկէռնտորֆ քաղաքները։ Պրիւն ու Ռայխենպէրկ քաղաքներուն չուխան ու կերպասը շատ անուանի է։ Ասոնց քով անմիջապէս կրնանք դնել Վիէննայի ցփսիները, որոնք գործուածքին ճարտարութեան կողմանէ Գաղղիայիններուն դիմացը կրնան ելլել. իսկ ժամանութեան կողմանէ զանոնք կը գերազանցեն։ Աւստրիայի մէջ շինուած բովանդակ բրդեայ ու խառն տարազներուն արժէքը՝ տարին 140 միլիոն ֆիորինի կը հասնի եւ 400,000էն աւելի գործաւորք նոյն արուեստէն կ'ապրին։ Գաղղիայի բրդեղէն տարազ շինելու գլխաւոր քաղաքներն են, Էլպէօֆ, Ռէնս, Ամիէն, Վիէն եւ Փարիզ։ Անգղիայի մասին մէջ ամենէն աւելի աչքի կը զարնէր մետաքսէ ու բրդէ շինուած Բոֆլին (Popeline) ըսուած կերպասը, զորն որ ուրիշ տեղ չեն կրնար այնպէս գեղեցիկ ու հաստատուն շինել։ Շատ զարմանալի էին Ռուսաստանի բաժնին մէջ՝ Հայոց բրդեայ բանուածքները, Պաշքիրներու լաթերն ու Թիֆլիզէն խրկուած Մաֆրաշ եւ Բալաս ըսուած կերպասները։

Ասկէ կ'անցնինք քսանուերկուերորդ կամ գորգերու բաժինը։ Թէպէտ Անգղիա իր Աքսմինսդէրի ու Գաղղիա Կոպելինեան գորգերովն ամենէն աւելի ցոյց ունին, սակայն չիկրնար ուրացուիլ, որ Եւրոպայի ուրիշ տէրութիւններն ալ ա-

րուեստից աս ճիւղին մէջ շատ յառաջ գացած են: Գլխաւորաբար Պրիւսէլի գորգերը մեծ անուն ունին: Մեծ ցաւով կը զրուցենք որ Տաճկաստանի, Պարսկաստանի եւ ընդհանրապէս արեւելքի գորգերն իրենց վայել յարգը չգտան. արդեօք ասոնք ալ Հազար ու մէկ գիշերներուն առասպելաց կա՞րդն անցան:

Քսանուիրեքերորդ բաժնին մէջ տեսքի հանուած էին՝ մանուած, հենուած ու բանուած գունաւոր եւ տպածոյ լաթերը: 1851ին համեմատութեամբ աս հեղ աս բաժնին մէջ շատ աւելի շքեղ ու զարմանալի օրինակներ կը տեսնուէին: Անգղիայի Գալիգոյ ու Ժագոնէ ըսուած տպածոյ կերպասներն աչուըները զօշոտող գունոյ պէսպիսութիւն մ՚ունէին, եւ ընդհանրապէս բանուածքին կողմանէ սքանչելի ու մէկիկ կրնան կոչուիլ: Գաղղիական բաժնին մէջ գլխաւորաբար Էլսասի տպածոյ լաթերը մեծ զարմանք կը պատճառէին. նոյնպէս Աւստրիայի բամբակեայ տպածոյ կերպասները մեծ ընդունելութիւն գտան:

Արուեստից տեսարանին հետաքրքրական մէկ մասը կը կազմէր քսանուչորսերորդ, կամ տապաստակներու, ժանեակներու եւ ասեղի բանուածքներու բաժինը: Հոս Հնդկաստան իր խրկած չքնաղ ու մեծագին վաճառքներովը՝ Եւրոպայէն դուրս եղած տէրութիւններուն ամենէն երեւելին ու զարմանալին է: Գլխաւորաբար Գազմիրի ցփսիները տեսնելէն մարդ չէր կրնար յագիլ, մանաւանդ անոր համար՝ որ ապահով էր թէ առջեւը տեսածն իրական Գազմիրի ցփսի է: Ասոնց քով դրուած էր փափուկ ու բարակ շարը (Բիւլպէնտ), Ռումալը, Գուտահը եւ հարուստ Հնդիկներու հագած զգեստի ուրիշ բազմաթիւ նիւթերը: Հոն կրնար մարդ տեսնել Կուէր խանին կամ Ռաճային ոսկւով բանուած Գազմիրի ցփսիէ ձեռքնոցն ու հովանոցը, Մահարատչա թագաւորին թագը, գլխարկը, հողաթափն ու փաթթոցը եւ Պահատար թագաւորին սուսերի կամարը: Աս ամէն կերպասներն ու վիժակները Հնդկաց ճարտարութեան հրաշալի ցոյցերն են. բայց մարդ սաստիկ կը զարմանայ երբ որ մտածէ, որ քաղաքակրթութեան հազիւ ստորին աստիճանը բարձրացող ժողովուրդ մը՝ հաստ ու պարզ գործիքներով անանկ ճարտար գործուած նիւթեր բանի:

Պրամաններու երկրէն քաղաքականացեալ Եւրոպա դառնալով, նախ դիմացնիս կ՚ելլէ Գաղղիա: Նոյն տէրութեան մէջ շինուած ասղնագործ ժանեակներուն բանուածքը շատ ընտիր է, եւ ասոնց համար առանձինն Գաղղիայի Լը Գաթոյ քաղաքը խիստ նուրբ ու ընտիր թելեր կամ դերձաններ կը պատրաստուին: Իբրեւ զարմանալիք կը նկատուէր Կարաբոն Գաղղիացւոյն Ալումինիոնի թելերէն հիւսած ժանեակները: Բեղգիա Գաղղիայէն անմիջապէս ետքը կու գայ. Նոյնպէս Հելուետիայի Աբբէնցէլլ ու Ս. Գաղղոս նահանգները մեքենայով ժանեակ շինելու արուեստը շատ յառաջ գացած է: Ոսկեհիւս ու ոսկեթել մանուած վաճառքներէն շքեղ օրինակներ խրկուած էին Պերլինէն. մեծ մտադրութիւն զարթոյց Վէքսէլմանին 720 թալեռ արժող մէկ քօղը, նոյնպէս ձիու մազէ շինուած գեղեցիկ ժանեակ մը: Վերջապէս Ռուսաստանէն շատ հետաքրքրական բաներ եկած էին, ինչպէս են Օրէնպուրկէն խաւրուած գոյնագոյն Գոզագներու բանուած լաթերը, եւ Թիֆլիզէն, Երիւանէն ու Պաքուէն եկած բանուած ոտքի ամանները:

Նոյնպէս քսանուհինգերորդ, այսինքն մորթերու, մուշտակներու, փետուրներու եւ մազերու բաժնին մէջ Ռուսաստան ամենէն աւելի աչքի կը զարնէր: Իր հանդէս հանած օրինակներուն մեծ մասը կը կազմէին զանազան կերպով պատրաստուած, ըստ մասին գունաւորուած Աժդերխան ու Գրիմմէր կոչուած ոչխարի մորթերը. աս ետքինը տեսակ մը պզտիկ դառնուկէ կ՚առնուի, որն որ միայն Ռուսաստան կը դտնուի եւ մասնաւոր աս վախճանին համար կը բուծուի: Բաց ասկէ՝ կային նաեւ նոյն երկրէն խաւրուած՝ գայլի, աղուէսի, արջու եւ ուրիշ կենդանիներու մորթեր: Ասոնց քով անմիջապէս կրնանք դասել, Հնդկաստանէն եկած՝ վագրի մորթերը, ոսկի փասիանի փետուրները, ուղտի կաշիները, Անկիւրիայի այծի բուրդը եւ այլն: Ճաբոնէն մարդու մազէ շինուած պարան մը խաւրուած էր, որն որ ուրիշ ամէն նիւթերէ շինուած պարաններէն դիմացկուն է: Պրազիլիայի բաժնին մէջ, մեզի անծանօթ թռչուններու փետուրներէ շինուած ծաղիկներու ժողովածոյք մը կը տեսնուէր, որն որ մէկալ ամէն արուեստական ծաղիկները ճշդութեան կողմանէ կը գերազանցէր: Պրազիլիայի բաժնին տեսնելու արժանի բաներէն մէկն էր, օձի մը աղազած կաշին: Ծովու եւ հասարակ շան կաշիէ շինուած Էսքիմացւոց կատարեալ հագուստ մը Տանիմարգայի բաժնին մէջ կրնար տեսնուիլ: Իսկ կրթեալ ազգաց երկիրներէն ամենեւին տեսնելու արժանի նոր բան մը չկար. Հիւսիսային Ամերիկա, ուր ամենէն շատ ու ընտիր մուշտակ կը շինուի, ամենեւին բան խաւրած չէր:

ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

Իտալիայի համառօտ պատմութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Բ. ՄԻՋՈՑ

1815—1850

Իտալիայի ազատութեան բաղձացողները, մանաւանդ Հռոմայի տէրութեան մէջ, իրենք զիրենք աս խորհուրդներուն եւ յոյսերուն տալով, եւ վերջապէս ալ գլուխ վերցընելու ժամանակն եկած հասած կարծելով, 1846ին իրենց մեծ փորձը սկսելու կը պատրաստուէին,

որն որ չէ թէ միայն բոլոր Իտալիայի՝ հապա նա եւ ընդհանուր Եւրոպայի համար շատ մեծապակար հետեւութիւններ կրնար ունենալ։ Մէյ մ՚ալ նոյն տարի՝ Գրիգոր ԺԶ. քահանայապետը (1846. Յունիս 2.) մեռաւ։ Թէպէտ եւ ամէն ատեն՝ ժողովուրդները դրդռութեան մէջ գտնուած ժամանակը՝ քահանայապետի մը մեռնիլն իրեն յաջորդ ընտրողներուն ծանր մտածութեանց ու մեծ զգուշութեան պատճառ կու տար. բայց աս հեղու Իտալիայի ազատութեան եռանդովը բորբոքած Իտալացիները առաւելապէս Հռոմայի երկրին մէջ՝ ամէն ատեններէն աւելի վախ կու տային՝ նոր քահանայապետին ընտրութեան ատենն արտաքոյ կարգի շփոթութիւններ ու անկարգութիւններ հանելու։ Յայտնի իմացուած էր՝ որ քահանայապետական երկրին մէջ գտնուող ազատականք կամ յեղափոխականք կը բաղձային՝ որ Միդարա կարդինալը քահանայապետական գահը նստի։ Ասոնք կը պատրաստուէին՝ որ կարդինալներն իրենց դաղտնի ժողովին (conclave) մէջ դումարուած ատենը՝ բոլոր ժողովրդեան աղաղակաւը նոյն Միդարա կարդինալը քահանայապետ անուանեն. ինչպէս միջին դարու մէջ քանի մը հեղ եղած է։ Բայց դումարուած կարդինալք աս անկարգ խորհուրդին կատարման ժամանակ թող չտալով՝ անսովոր շուտութեամբ քանի մը օրուան մէջ (Յունիս 16.) քահանայապետ ընտրեցին Յովհաննէս Մասդայի Ֆերրեդդի կոմս կարդինալը (ծն. 1792. Մայ. 13.), որն որ անուանեցաւ Պիոս Թ.։

Աս նոր քահանայապետն Իտալիայի ուրիշ մասերէն աւելի Հռոմայի երկրին մէջ գտնուող ազատականաց կամ յեղափոխականաց դրդռութիւնը ճանչնալով, համոզուած էր՝ որ կամ աշխարհական կառավարութեան կարգերուն մէջ քանի մը փոփոխութիւններ պէտք է ընել, եւ կամ սոսկալի յեղափոխութեան մը փրթելուն սպասել։ Աս ասանկ հաստատ դիտնալով, միտքը դրաւ՝ դեռ խռովութիւն մը չծագած՝ կարելի եղած փոփոխութիւններու կամ բարեկարգութիւններու ձեռք զարնել։ Քահանայապետական գահը նստելէն ամիս մը ետքը՝ իր առաջին գործքն եղաւ ամէն քաղաքային յանցաւորներուն ընդհանուր թողութիւն (amnistie) հրատարակել (Յուլ. 17.), որով 6000 հոգի բանտարէն ազատեցան ու 18,000 հոգի Հռոմայի երկիրը մտնելու ազատութիւն ընդունեցան։ Ասկից ետքը քանի մը հրամանագրերով սահմանեց որ աշխարհականները տերութեան գործքերուն մէջ խորհուրդի կանչուին, վեց կարդինալներու մասնաժողով մը դրաւ՝ որ երկրին կառավարութեան կարգերուն մէջ կարեւոր ըլլող օգտակար փոփոխութիւնները գտնեն ու իրեն առաջարկեն։ Այսպիսի նորոգութիւնները ժողովրդեան բաղձանացը համաձայն ըլլալով, չափէ աւելի ուրախութեամբ զանոնք ընդունեցան ու ամէն տեղ կեցցէ՛ Պիոս Թ. ձայները կը հնչէին։

Պիոս Թ. քահանայապետին տուած ազատութիւններուն ու անկից Հռոմայի երկրին բնակչաց մէջ եղած ուրախութեան ու գոհութեան լուրերը Տոսկանայի երկիրը հասնելով, Լէոբոլդոս Բ. մեծ դուքսն ալ սկսաւ քանի մը ազատական նորոգութիւններ ընել. (1847. Յուլ. 24.) ազատական գաղափարներ ունեցող պաշտոնեաներ դրաւ ու տերութեան խորհրդոյ ժողով մը սահմանեց։ Ասոնք ըլլալէն ետքը՝ Տոսկանայի ժողովուրդն ալ Հռոմայի տերութեան բնակչաց պէս՝ իր ստացած ազատութեան վրայ մեծ ուրախութիւն կը ցուցընէին։ Ա՛լաս երկու տերութեանց մէջ ամէն օր մեծ հանդէսներու եւ տօներու վախճան չէր ըլլար. բայց աս առիթներուն մէջ յայտնի կ՚իմացուէր որ շատերուն դիտաւորութիւնն է՝ ժողովուրդները դրդռել՝ որ կէս կամ մասնական ազատութեամբ գոհ չըլլան, Իտալիայի մէջ ընդհանուր ազատութիւնն ու միութիւնը հիմնելու ետեւէ ըլլան. այսինքն վեհապետները ստիպեն՝ որ Իտալիա մէկ մեծ տերութիւն ընելու համար իրարու հետ ձեռք ձեռքի տալով աշխատին։

Որչափ ալ ժողովրդեան մէջ ասանկ դրդռութիւններու պատրաստութիւն ու ջանք կար, սակայն իրօք ու յայտնապէս ապստամբական ցոյցեր չէին ըլլար։ Պիոս Թ.ին գահակալութեան տարեդարձին օրը (1847. Յունիս 17.) Հռոմայի երկրին մէջ մեծ տօներով ու հանդիսութիւններով կատարուեցաւ։ Անկից ամիս մը ետքը (Յուլ. 17.) քահանայապետին գահ ելլելէն ետքը տուած ընդհանուր թողութեան յիշատակը պիտ՚որ կատարուէր։ Բայց աս հեղու ապստամբութեան նշաններ երեւան գալու սկսան։ Կառավարութիւնն ակամայ ստիպեցաւ խռովութիւն հանողներէն քանի մը հոգի բռնել ու բանտ դնել։ Աս հանդամանքներէն եւ նոյն միջոցին հանդիպող ուրիշ քանի մը դէպքերէն իմացուելով որ ժողովուրդը հանդարտ պիտ՚որ չկենայ, քահանայապետը հարկադրեցաւ անոնց կամքն ըստ իմիք կատարել։ Այսպէսով կրնայ ըսուիլ որ Հռոմայի երկրին մէջ նոր ապստամբութեան կամ յեղափոխութեան սկսիլը 1847. Յուլ. 17ին եղաւ. անկից ետեւ աստիճան աստիճան հաստատուելու, զայրանալու եւ տարածուելու ճամբուն մէջ մտաւ։

Կար. Ալբերդոս Սարդինիայի թագաւորն ի սկզբանէ (1846) Հռոմայի երկրին անցքերը լսելով, թէպէտ եւ իր սկսած կառավարութեան կերպն ու կարգերը փոխելու նշան մը չէր տար, բայց այնպիսի ընթացք մը կը բռներ, որ Իտալացւոց շատերը բոլոր խորհուրդներն ու յոյսերնին անոր վրայ ուղղած էին։ Թագաւորին խորհրդականներէն ոմանք զինքը կը քաջալերէին ու խորհուրդ կու տային որ իր երկրին ազատական սահմանադրութիւն մը տալով ու անով Սարդինիա բոլոր Իտալացւոց նախանձելի ընելով՝ իր իշխանութիւնն ընդարձակելու ճամբայ բանայ։ Սակայն թագաւորն իր յառաջուան ընթացքին մէջ ամենեւին փոփոխութիւն մը չէր ցուցներ ու ազատականաց կողմը հակելու նշան չէր տար։ Խել մը ատեն ասանկ առանց խռովութեան ու ապստամբական ցոյցերու անցաւ, մինչեւ 1847. Սեպտ. 8. որ օրն որ Սարդինիացիք՝ ատենօք Դուրին քաղքին Աւստրիացւոց զօրաց ձեռքէն ազատուելուն տարեդարձը կը կատարէին։ Աս տարի նոյն օրը տերութեան ամէն քաղաքները՝ առանձինն Գենուա քաղաքը շատ մեծ հանդէսներով ու՝ փառաւորութեամբ

կատարեցին: Բայց ասս հանդէսներուն ատենն ու ետեւէ ետեւ ուրիշ քանի մը դէպքերու մէջ տեսնուած ցոյցերը յայտնի կը գուշակէին՝ որ Սարդինիայի մէջ շատ չ՚անցնիր խռովութիւնները սաստկութեամբ կը փրթին:

Ասոնց առջեւն առնելու համար Կար. Ալբերդոս (1847. Հոկտ. 11.) տէրութեան հին պաշտօնեաները հանեց ու նոր եւ ազատութեան կողմն ըլլող պաշտօնեաներ դրաւ, տպագրութեան խիստ օրէնքները քիչ մը մեղմացուց եւ ուրիշ քանի մը նոր դատաստանական կարգեր սահմանեց: Ասոնք թէպէտ Սարդինիայի ժողովրդեան մեծ մասին բաղձացածին մէկ փոքր մասն էին ու թագաւորն ասով Իտալացւոց սիրտը չէր կրնար շահիլ. սակայն գոնէ իր երկրին մէջ ընդհանուր գոհութեան նշաններ սկսան երեւալ ու ամէն դի ուրախութեան ձայներ կը լսուէին: Կրնայ ըսուիլ՝ որ ասկից ետքը Կար. Ալբերդոս սկսաւ իր առաջուան բռնած ընթացքին դէմ այնպիսի ազատական կարգերով կառավարել՝ որ յայտնապէս կը գուշակուէր թէ ամէն Իտալացւոց սիրտը շահելու եւ մեծագոյն իշխանութեան կամ բոլոր Իտալիայի թագաւորութեան հասնելու կը ջանար:

Իտալիայի երեք տէրութեանց (Հռոմայի, Տոսկանայի ու Սարդինիայի) մէջ ասս ատենները եղածներուն վրայ Աւստրիա ի սկզբանէ հետէ մտադիր եղած էր. գիտէր եւ կը լսէր որ ամէն Իտալացւոց սրտին մէջ իրեն դէմ եղած ատելութիւնն ու իր Իտալիայի մէջ ունեցած իշխանութիւնը բոլորովին ջնջելու փափագն ու ջանքը չափէ աւելի սաստկանալով, բոլոր Իտալիայի մէջ սոսկալի յեղափոխութիւն մը կը պատրաստուի: Ասոր համար հարկ համարեցաւ (1847.) Ֆերրարայի բերդին մէջ առաջուընէ աւելի զօրք խոթել. եւ նոյն բերդին մէջ իր զօրք պահելու իրաւունքն ընդարձակելով՝ բոլոր նոյն քաղքին վրայ իր իշխանութիւնը բանեցընել: Իտալացիք ասկից պատճառ առնելով՝ իրենց հին ատելութիւնը Գերմանացւոց դէմ նոր ու սաստիկ կատաղութեամբ դուրս թափելու սկսան, Մա՛հ Գերմանացւոց պոռալով ու անոնց դէմ ասդին անդին խռովութիւններ հանելով: Քահանայապետն այսպիսի պարագայից մէջ Իտալացւոց կամացը հետեւելով, Աւստրիայի տէրութեան արտորնօք առաջարկեց որ իր զօրքը Ֆերրարայէն հեռացընէ: Աւստրիա իր զօրքն անյապաղ ետ կանչեց, որմէ քահանայապետական երկրին աւելի վնաս՝ քան թէ օգուտ յառաջ եկաւ:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

Մարդկային ազգին այլեռայլ ցեղերը:

Մարդը մարմնոյն եւ իր նիւթական կազմութեան կողմանէ որչափ որ ալ մէկալ անասնոց հետ նմանութիւն ունենայ, այսու ամենայնիւ անոնցմէ էական տարբերութիւններ ունի, ինչպէս են իր շիտակ կեցուածքը, որով իր ձեռուըներն արուեստից համար ազատ կը մնան, խօսելու գործարանները, ամէն օդաբաժնի մէջ ապրիլ կրնալը, նշանով ու ձեւերով իր միտքն յայտնելը, իր զգայարանաց ազնուութիւնն ու հաւասար կատարելութիւնը եւ այլն: Բայց մարդ իր մարմնովը մարդ չէ, այլ ուրիշ բարձրագոյն յատկութիւններովը, որոնք են իր Բանաւորութիւնը, Միտքը (իմանալու, մտածելու, խօսելու, յիշելու եւ ուրիշ ասոնց նման կարողութիւններն) ու Անմահ հոգին, որոնցմով մարդը մարդ է, եւ անասուններէն բոլորովին կը զանազանի, ու կը տեսնուի միանգամայն թէ մարդ ստեղծուած է անասնոց տիրելու, վսեմ, ազնուական ու մտաւոր գործոց պատաղելու եւ յաւիտենական վիճակի մը հասնելու համար: Բոլոր ստեղծագործութեան մէջ մարդն իբրեւ բանաւոր էակ՝ մէկ հատիկ է, եւ ամէն արարածներէն վեհ ու վեր: Անասուն կենդանին երկրիս վրայ կ՚ապրի, իր սնունդը կը գտնէ եւ հետզհետէ կը բազմանայ. մարդն ալ նոյնը կ՚ընէ, բայց մտածելով, ամէն բան օրէ օր դիւրինցընելով, գեղեցկացընելով ու կատարելագործելով: Թռչունն ինչպէս որ ստեղծագործութեան սկիզբը իր բոյնը կը դնէր, գազաններն ինչպէս իրենց որջը կը փորէին, ինչ կերպով որ իրենց սնունդը կը փնտռէին, հիմակ ալ ըստ ամենայնի նոյնպէս կ՚ընեն. միայն մարդն է, որ ասս ամէն բաներն իրեն աղէկ երեւցածին պէս փոխեց ու կը փոխէ, կ՚ազնուացընէ, իրեն կը յարմարցընէ ու կը յարմարի: Մարդը կրնայ ամէն տեղ ապրիլ՝ իբրեւ հովիւ, ձկնորս, թափառական, դադարական, ազատ ու իրարու անհաղորդ ընտանիքներով, ազգային հասարակութիւններ ունենալով եւ այլն:

Մարդիկ որչափ որ արտաքուստ կերպարանօք, գոյնով, լեզուաւ ու սովորութիւններով իրարմէ տարբերութիւն ունենան, իրենց բանաւորութեամբը, մտօքն ու անմահ հոգւովը մէկ են ու մի եւ նոյն վախճանի համար ստեղծեալ: Իրենց սկիզբը մէկ է, մէկ ընտանիք է, մէկ զոյգ մարդ է: Իսկ իր մեծութեան, գոյնին ու տեսքին այսչափ արտաքին զանազանութիւններն այնչափ շատ տարածուելէն պատճառած են: Ապրելու կերպը, սնունդն ու մանաւանդ օդաբաժինը մարդուս կազմութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն կ՚ընէ: Հաստ ու դժուարամարս կերակուրները շարունակ ուտուելու որ ըլլան, մարդուս մարմինը գէր ու թոյլ, դանդաղ ու անճարակ կ՚ընեն: Պատերազմող կամ երկրագործ ազգերը զօրաւոր եւ առոյգ կ՚ըլլան. իսկ միօրինակ գործարաններու մէջ կեանք անցընող մարդիկ ճռղած ու ազազուն կը մնան: Սաստիկ տաքն ու սաստիկ պաղն ալ վնասակար է. քանի որ բեւեռներու կը մօտիկնանք, մարդիկներն երթալով կը կարճնան: Եսկիմացիք հաղիւ թէ 4 ոտնաչափէն քիչ մ՚աւելի են: Ուստի բարեխառն գօտիներու մէջ մարդ ամենէն աղէկ կ՚աճի ու կը հասնի մինչեւ 5—7 ոտնաչափ: Երկրիս ամենէն մեծ ու յաղթանդամ մարդիկները հարաւային Ամերիկայի Բագակոնիացիք կը սեպուին: Արդէն շատ փորձերով տեսնուած է որ օդաբաժինն ու կերակուրները փոխուելով՝ մարդն ալ որչափ կը փոխուի. զոր օրինակ սեւամորթները մեր կողմերը գալու որ ըլլան՝ երթալով կը ճերմըկնան. նոյնպէս մեր կողմերէն սեւամորթներու երկիր գացողները կամաց կամաց կը սեւնան: Բայց ասս մորթի գոյներուն նայելով՝ օդաբաժինները մէկէն ի մէկ չեն փո-

խուիր, այլ աստիճաններով՝ որոնք գլխաւոր հինգ հատ են. այսինքն 1. Սպիտակ (Ճերմակ) 2. Դեղին. 3. Պղնձագոյն. 4. Գորշ (Կիսասեւ, սպիտակասեւ) 5. Սեւ: Ասկից կ'ելլեն մարդիկներու գլխաւոր հինգ ցեղերը, որոնք ասմորթի գոյնին տարբերութենէն զատ՝ նաեւ իրենց կազմութեան մէջ քանի մը մասնաւոր յատկութիւններ ստացած են, եւ դարձեալ զանազան բաժանումներ ունին:

1. Կաւկասեան կամ Սպիտակ ցեղ, որն որ կրնայ ըսուիլ նաեւ Հնդիկ-Եւրոպական ցեղ, որուն սեպհական է ճերմակ կամ մարմնագոյն մորթ, կարմիր այտ, մազը զանազան դունով, հասարակօրէն կակուղ ու շիտակ եւ միայն երբեմն գանգուր. խիտ մորուք, բարձր ճակատ, գրեթէ ձուաձեւ խելապատակ. հիւսիսային կողմերը խաժ կամ կապոյտ աչք, հարաւային կողմերը սեւ, ու երկուքին մէջ խարտէշ. երկայն կլոր երես, բարեձեւ, բարակ ու երբեմն կամարաւոր քիթ, բարակ շրթունք: Ասցեղը գեղեցկութեամբ, լեզուաւ, արուեստիւ եւ կրթութեամբ ամենէն աւելի յառաջ գացած, եւ գաղթականութեամբ երկրիս չորս դին տարածուած բռնած է, ուստի եւ ամենէն գլխաւոր ցեղ կրնայ ըսուիլ: Բայց իր գլխաւոր ճիւղերն են նախ յառաջակողմեան ու արեւմտեան Ասիայի բնակիչքը մինչեւ Գանգէս ու Օպի գետերը, եւ Ափրիկէի հիւսիսային եզերաց բնակիչքը մինչեւ Սենեկալ ու Եթովպիա, ինչպէս Վիրք, Հայք, Պարսիկք, Հնդիկք, Արաբացիք, Ասորիք եւ այլն. երկրորդ Եւրոպացիք, ինչպէս Յոյն, Գերմանացի, Սլաւ, Իտալացի եւ ասոնցմէ գաղթած ազգերը, սակայն Լափլանդացիները, Փինլանդացիներն ու Սամոյետները դուրս հանելով: Ասոնց թիւը ստոյգ չիգիտցուիր. բայց ոմանք մերձաւոր հաշուով մը 435 միլիոն կը սեպեն:

2. Մղուլեան կամ Դեղին ցեղ. ասոր վերաբերեալ մարդիկն ունին դեղընկեկ կամ ցորենագոյն մորթ, գրեթէ քառակուսի խելապատակ, սեւ, բարակ ու խոզանեան (անկուած) մազ, քարձագին մօրուք, նեղ, պզտիկ ու անկիւնը դէպ ի քիթ ծռած աչք, տափակ երես, լայն ու տափակ քիթ, դուրս ցցուած այտոսկր, նոյնպէս դուրս ցցուեալ դունչ ու մեծ ականջ: Իրենք ընդհանրապէս ոսկրոտ են, բայց մէջերնին վայելուչ հասակ չիգտնուիր, այլ յաճախ թիւր սրունք կ'ունենան: Ասոնց բնակութիւնն է Գանգէս եւ Օպի գետերէն անդին բոլոր Ասիայի մէջ, ինչպէս են Մղուլք, Թիպէթցիք, Ճենք, Մանչուրք, Ճաբոնք եւ այլն. իսկ Եւրոպայէն իրենց ցեղակից Սամոյետք, Լափլանդացիք, Փինլանդացիք ու ինչպէս կը համարուի նաեւ Եսկիմացիք: Ասցեղն ալ ոմանք մինչեւ 400 միլիոն կը դնեն:

3. Ամերիկեան կամ Պղնձագոյն ցեղ, որուն յատուկ է պղնձի զարնող կարմրկեկ մորթ (բայց հարաւային Ամերիկայի մէջ կանաչկեկ կամ ձիթապտղի գոյն), սեւ մազ, քիչ կամ ոչինչ մորուք, կարճ ու տափակ ճակատ, խորունկ աչք. լայն ու խոռոչաւոր երես, ցցեալ այտոսկր: Ասոր կը վերաբերին Ամերիկայի բուն բնակիչները, որոնք հիմակ ընդ ամենը 10 միլիոն կը կարծուին, իրենց մարմնոյ կազմութիւնը Կաւկասեան ցեղին նման է:

4. Մալայեան կամ Կիսասեւ ցեղ, որուն մորթն է բաց սեւ, մազը խիտ, սեւ գանգուր կամ շիտակ, քիթը լայն ու տափակ, բերանը մեծ, խելապատակը վրան կամարաւոր ու երկու կողմը ներս գացած, հասակը չափաւոր: Ասոնք կը բնակին գլխաւորաբար Հնդկաստանի կղզիներուն եւ Աւստրալիայի մէջ, եւ ըստ ոմանց մինչեւ 30 միլիոն կը հասնին:

5. Եթովպական կամ Սեւամորթ (Հնդիկ, Խափշիկ) ցեղ, որն որ ունի սեւ մորթ, սեւ, գռուզ, խիտ ու կարճ մազ, նեղ ու երկու կողմանէ ճնշուածի պէս գլուխ, երկայն ու տափարակ վիզ, գնդաձեւ դուրս ելած ճակատ, երկայն կոպ (աչուըներու մազ), գէր, լայն ու բութ քիթ, ուռած ու դուրս ինկած պռկունք, քիչ մը ցցուեալ դունչ: Ափրիկէի հիւսիսային եզերքէն անդին եղածները գրեթէ ամբողջ ասցեղին կը վերաբերին, նաեւ Աւստրալիայի մէջ ալ կայ, իսկ գերի բռնուելով՝ Ամերիկա ու բոլոր երկրիս երեսը տարուած է. ասիկայ ալ 50 միլիոնի չափ կը դրուի:

Ընդհանրապէս ընդունուած բաժանումն ասիկայ է. բայց ինչպէս արդէն կ'իմացուի, ասհինգ բաժանման ամէն մէկուն մէջն ալ նորանոր բաժանմունք կրնան ըլլալ: Ոմանք ասկից աւելի կամ պակաս կը բաժնեն. ոմանք ալ միայն Բարձրագանգ (Կաւկասեան), Լայնագանգ (Մղուլեան), Երկայնագանգ (Եթովպական) կը զանազանեն: Իսկ Քիւվիէ երեւելի բնապատումը կը դնէ երեք գլխաւոր ցեղ. այսինքն 1. Կաւկասեան կամ Սպիտակ. 2. Մղուլեան կամ Դեղին. 3. Եթովպական կամ Սեւ. սակայն ասալ մեր դրածին հետ կը համաձայնի, որովհետեւ Ամերիկեան ցեղն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ Կաւկասեան ու Մղուլեան ցեղին մէջ զանազանութիւն մը. նոյնպէս Մալայեան ցեղն ալ Կաւկասեան ցեղէն Եթովպական ցեղին անցում ու միջին կապ մըն է:

Աղէկ քննելու որ ըլլանք, մարդկային ազգին բուն նախնական ու կատարեալ ցեղը Կաւկասեան ցեղն է, իսկ մէկալներն անկից աւրուած, գէշցած ու հեռացած են: Նախ սրբազան պատմութենէն յայտնի կը տեսնուի որ մարդիկ ջրհեղեղէն ետքը մէյ մը Հայաստանի մէջ, մէյ մ'ալ Հայաստանէն 100 մղոն դէպ ի հարաւ գտնուող Բաբելոնի մէջ աշտարակաշինութեան ատեն իրարմէ բաժնուեցան, ուստի եւ յառաջագոյն միազգի եղած Կաւկասեաններէն դուրս ելան ու ճիւղ ճիւղ հեռացան դացին, եւ զանազան պարագաներուն մէկտեղ գալովը՝ ժամանակաւ թէ մարմնոյ կազմութեան եւ թէ մտաց կողմանէ շատ փոփոխութիւններ կրեցին եւ շատ տարբերութիւններ առին: Երկրորդ՝ մարդ իբրեւ ամենէն աղնիւ արարած, իբրեւ պատկեր Աստուծոյ՝ ստեղծուեցաւ գեղեցիկ կազմուածով եւ վեհ մտքով. արդ ասերկու սկզբնական գաղափարները միայն Կաւկասեան ցեղին վրայ առաւելապէս կը տեսնուին, իսկ մէկալ ցեղերուն վրայ մէկը գրեթէ կորսուած է ու մէկալը բթացած, եւ զարմանալին ան է՝ որ մէկալ ցեղերն որչափ որ Կաւկասեան ցեղէն հեռու են, այնչափ ալ ասերկու բաներուն մէջ ետք են: Կաւկասեան ցեղն ասբարեբախտութիւնն ունեցած է որ

իրեն մէջ ճշմարիտ միոյն Աստուծոյ գաղափարն ամենէն երկայն մնացած է, իսկ իր մէկ ճիւղին (Եբրայեցւոց) մէջ երբեք չէ պակսած, ինչպէս նաեւ հիմակ ալ դրեթէ բոլոր աս ցեղը Միաստուածեան (Monothéiste, մէկ ճշմարիտ Աստուած պաշտող) է, թէպէտ տարբեր տարբեր կրօնները: Ասով նոյն ցեղին մարդիկներուն միտքն ու հոգին՝ ամէն մէկուն ունեցած կրօնին ճշմարտութեան աստիճանին համեմատ՝ դէպ ի գերագոյն էակը կը վերանար, վեհ ու բարակ զգացմունք կը ստանար, իրենց մարդկային բարձր աստիճանը կը պահուէր, եւ օրէ օր ալ կ'աղնուանար ու վայելուչ կ'ըլլար, չէ թէ միայն մտաց, այլ մարմնաւոր կազմուածքի կողմանէ ալ: Ասոր հակառակ՝ միոյն Աստուծոյ գաղափարը կորսընցրնող մէկալ ցեղերը մտքով շարունակ ստորին կ'ըլլային ու կը նուաստանային, իրենց հոգւոյն եւ մտաց սկզբնական վեհմութիւնը կը նսեմանար ու նիւթական բաներու կը կապուէր, որով չէ թէ միայն ապուշ ու բթամիտ կ'ըլլային ու եղան, այլ նաեւ վայելչութեան ու գեղեցկութեան գաղափարէն զուրկ, եւ մարմնով ալ տգեղ ու անշնորհք: Դեռ այսօրուան օրս փորձուած բան է որ վայրենիներուն մէջ շատ անգեղ ու ժահադէմ ազգեր քրիստոնէութեան դառնալով՝ չէ թէ միայն հոգւով ու մտքով կ'աղնուանան, այլ նաեւ իրենց կազմութիւնն ու կերպարանքն ալ դրեթէ ուրիշ նոր վայելչութիւն ու շնորհք մը կ'առնու, եւ իրենց ցեղակիցներուն քով բերելու որ ըլլանք, կը կարծենք թէ ուրիշ ցեղ մըն են:

Վերոյիշեալ հինգ ցեղերը դրսի երկիրներ երթալով կամ իրարու հետ խառնուելով՝ այլեւայլ փոփոխութիւններ կը կրեն եւ նոր անուններ կ'առնեն. ինչպէս Գաղլիացին կամ Վրաբաղնէայ (Créole) կ'ըսուին անոնք որոնք Եւրոպայի կամ Կաւկասեան ցեղով ծնողացմէ գաղթականութեան ատեն Ամերիկա, Հնդկաստան կամ Աւստրալիա ծնած են. ասոնց մորթը սպիտակասեւ (Խոզէր) կ'ըլլայ եւ երեսնին ալ հասարակօրէն կարմրութիւն չ'ունենար: Զորեկան կամ Փառանկ - Հնդիկ (Mulâtre) կ'ըսուին Եւրոպայի հօրէ ու Խափշիկ կամ սեւ մօրէ ծնածները, որոնց գոյնը սովորաբար ձիթագոյն կ'ըլլայ. Խառնաղարմ կամ Լանակարմիր (Mestice, Métos) են Եւրոպացի հօրմէ ու Ամերիկացի մօրմէ կամ սպիտակ ու պղնձագոյն ցեղէ յառաջ եկածները, որոնց երեսին գոյնը Կաւկասեաններէն աւելի կարմիր է: Իսկ Ամերիկացի ու Խափշիկ ծնողացմէ աշխարհք եկածները կը կոչուին Զամբ, եւ այսպէս յառաջ կ'երթայ:

Գիտնալու արժանի են մարդկային ազգին երկու պզտիկ ճիւղերն ալ, որոնք իրենց խեղճութեամբը նշանաւոր են:

Ա. Կրետոյ կամ Կրետոմորֆ (Crétins), որոնք Պիւրենեան ու Ալպեան լերանց հովիտներուն (Սաւոյայի, Հելուետիայի եւ Դիրոլի) մէջ կը բնակին, դունատ եւ դրեթէ կաւճագոյն (Ռեոդէնէրի դոյն) մորթ ունին, կարճ ու ճռղած հասակ, խոշոր, տգեղ ու վրան տափակ դուխ, տգեղ երես, թոյլ ջիղ, պզտիկ կարմրկեկ եւ մարած ու պաղած աչք, լայն բերան, եւ շատ անդամ երկայն խոցլեր կամ ուռեցներ, որոնք վզերնէն վար մինչեւ կուրծքերնին կը կախուին: Իրենք հասարակօրէն խուլ եւ համր կ'ըլլան, մտքերնին բոլորովին բութ եւ գուլ է. եւ իրենք ալ ծոյլ, աղտոտ եւ շատակեր: Ասոնք 1000 ընտանեաց չափ կ'ելլեն եւ դժբախտութեամբ աս խեղճ կաւճէութիւնն (Crétinisme) ու ճռղածութիւնը յառաջ կը տանին: Աս բանիս պատճառ կը կարծուի ցած հովիտներու վատառողջ օդը, անմաքուր ջուրը, աղտոտութիւնն ու կաւճէից բիրտ եւ անկիրթ վիճակի մէջ մնալը:

Բ. Լոնեայ կամ Լանամորթք (Kakerloques, Albinos) որոնք նաեւ ճերմակ խափշիկ կը կոչուին: Ասոնք գրեթէ աւորաբար կը գտնուին միջին Ամերիկայի Բանամա կիրճը, սեւամորթ խափշիկներու մէջ եւ Հնդկաստանի Գանգէս գետին բերնին քովերը, բայց հիւանդութենէ մը յառաջ եկած բան ըլլալով՝ երկրիս ամէն դին ու նաեւ կենդանիներու մէջ կը գտնուին: Ասոնց մարմնոյն գոյնը բոլորովին նեսաած ու ճերմկցած է եւ մեռելի մարմնոյ կը նմանի. աչուրներուն մէջը դեղնկեկ կամ կրակի պէս կապարմիր կ'ըլլայ, զորոնք պայծառ լուսոյ մէջ չէն կրնար կատարեալ բանալ, բայց մթուն կը տեսնեն: Ցեղով խափշիկ են նէ, մազերնին գուռուզ կ'ըլլայ, իսկ մէկալ ցեղերէն եղածներունը շիտակ, սակայն միշտ քսամելի կերպով մը ճերմակ: Ընդհանրապէս ասոնք արտաքոյ կարգի ապուշ եւ մարմնով ալ տկար կ'ըլլան:

Բոլոր մարդկային ազգին թիւը ճիշդ չիգիտցուիր: Վերը հինգ ցեղերէն ամէն մէկուն քով կարծեաք դրուած կամ մերձաւորական հաշիւները գումար ընելով՝ կ'ելլէ 925 միլիոն: Ընդհանրապէս առնելով, բոլոր աշխարհագրաց հաշիւը 850—950 միլիոնի մէջ կը պտրպի:

ՔԱՔՈՅԱՊԱԾ

Անհատատարմութիւն պատժեալ:

Մեծին Նաբոլէոնի պատերազմներուն ժամանակը Գաղղիայի բանակին մէջ եղող Վիւրդեմպերկցի պաշտօնական մը Սիլեզիա ազնուական Գերմանացւոյ մը տունը բնակարան ընդունեցաւ: Ասոր կեցած խցին մէջ շատ մը աղուոր ու մեծագին պատկերներ կային, որոնց վրայ կ'երեւար որ նոյն պաշտօնակալը մեծ հաճութիւն կ'ունենայ: Տանտէրն ու պաշտօնակալն իրարու հետ բարեկամանալով, երբ որ զօրքն ետ քաշուելու վրայ էր, պաշտօնակալն իրմէ խնդրեց որ նոյն պատկերներէն մէկ հատն իրրեւ յիշատակ իրեն տայ: Տանտէրն ալ ազնուական մեծանձնութեամբ իրեն ըսաւ, որ ուզած պատկերն ընտրէ առնու: Թէպէտ ասանկ դէպքի մէջ քաղաքավարութիւնը կը պահանջէ որ ամենէն ազնիւն ու ընտիրը չառնուի. բայց պաշտօնակալն անդիի կողմն անցնելով, նոյն պատկերներուն ամենէն ստորինն ու հասարակը խնդրեց: Իսկ տանտէրն աս բանս սիրով չտեսաւ. հապա նոյն ընտրութեան վրայ նեղանալով եւ այլայլելով, ըսաւ. Պարոն, ինչո՞ւ ամենէն հասարակ պատկերը կ'ուզէք առնուլ. ընտրածնիդ թէեւ ըստ ինքեան ամենէն ստորինն է, բայց այլեւայլ պարագաներու համար ինծի շատ սիրելի է: Լաւագոյն

է որ աւելի ընտիր մ՚առնուք։ Սակայն պաշտօնակալն աս խօսքը չլսելու զարնելով եւ միտ չդնելով տանտիրոջ պլայլութեան՝ որն որ երթալով կը սաստկանար, ընտրած պատկերը վար առաւ։ Մէյ մ՚ալ նոյն պատկերին ետեւը պատին վրայ նոր ծեփուած խոշոր կտոր մ՚երեւան ելաւ։ Ի՞նչ պիտ՚որ ըլլայ ասիկայ, դուչեց պաշտօնակալը՝ բարկացածի պէս իր տանտիրոջն երեսը նայելով, որն որ դոյնը նետած՝ արձանի պէս անշունչ անշարժ հոն կը կենար։ Աս ըսաւ եւ ոկսաւ նոր հիւսուած պատը փլցընել. եւ անմիջապէս մէջէն այլեւայլ կապոցներ ելան, որոնց մէջ շատ մը ոսկի, արծաթ ու պատուական քարեր ծրարուած էին։ Տանտէրը կը կարծէր որ իր բոլոր հարստութիւնը կամ գոնէ մեծ մասը կորսընցուց, եւ գիտնալով որ դէմ դնելը պարապ է, ամենեւին ձայն չէր հաներ արգելելու համար. միայն աս աղաչեց որ յայտնէ թէ ինչպէս իմացաւ նոյն պատկերին ետեւը բան պահուած ըլլալը։ Պաշտօնակալը պատասխան տուաւ թէ Հիմայ յայտնողը կանչել կու տամ, որուն պարտական եղած վարձքս դեռ չեմ հատուցած։ — Աս ըսելէն ետեւ՝ իր ծառային հրամայեց որ նոյն մարդը բերէ։ Քանի մը րոպէ վերջը ծառան ներս բերաւ պատին նոյն կտորը հիւսող որմնադիրը։ Բայց որչափ տարբեր եղաւ նոյն չարագործին աս իր անհաւատարմութեան ու մատնութեան համար ընդունած վարձքն իր յուսացածէն։ Պատուական պաշտօնակալը ղինքը սասարիկ յանդիմանելէն ետեւ՝ հրամայեց որ դուրս հանեն եւ 50 դաւազան զարնեն։ Իսկ տանտիրոջ ինչքն առանց ձեռք դպցընելու ձգեց։

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Աղեռայ բնական երեւոյթներուն շուրջը։

Ջերմութեան ազդեցութիւնները։

492. Ի՞նչ պատճառի համար արեւուն եղած ժամանակը երկինքը գորշ որ ըլլայ, շատ անգամ գեղեցիկ օդ կ՚ընէ։ — Վասն զի արեւը վեր բարձրացած ատեն, օդին վերին կարգերը համեմատաբար ստորին կարգերէն քիչ խոնաւութիւն կ՚ունենան, որով ճերմակ տկար լոյսը կրնայ անոնց մէջէն թափանցել։

493. Ինչո՞ւ երկնից դեղին գոյնն անձրեւի գուշակ է։ — Վասն զի կը ցուցընէ, որ օդը խոնաւ է. արդ խոնաւ օդը չոր օդէն թափանցիկ է, եւ իր մէջէն կ՚անցընէ դեղին ճառագայթները, որոնք կարմիրներէն նուազ զօրութիւն ունին։

494. Ինչո՞ւ համար երկինքը կապոյտ է։ — Վասն զի երկրէս դէպ ի վեր ցոլացող տկար կապոյտ ճառագայթներն օդէն չեն կրնար անցնիլ. ուստի եւ դարձեալ դէպ ի վար կը մղուին։

Ըստ ինքեան օդն իր մէջը կապոյտ գոյն ալ ունի։ Անոր համար բարձր լերան մը վրայ եղած ատենին՝ երկինքը զօրաւոր կապոյտ գոյն կը ստանայ։

495. Ի՞նչ բանի համար առտուանց երեւցած ծիրանի գօտին անձրեւ կը ցուցընէ։ — Վասն զի առտուանցուան ծիրանի գօտին միշտ երկնքին արեւմտեան կողմը կ՚երեւայ, ուստի եւ կը ցուցընէ թէ դէշ օդը դալու վրայ է։

496. Ի՞նչ պատճառի համար առտուանցուան ծիրանի գօտին պէտք է որ արեւմտեան կողմն երեւայ։ — Վասն զի առտուանց արեւն արեւելքի կողմը կ՚ըլլայ. եւ գիտենք որ ան ժամանակ միայն ծիրանի գօտի կ՚երեւայ, երբ որ անձրեւի ամպերն արեւուն դիմացի կողմը կը գտնուին։

497. Ինչո՞ւ համար արեւմտեան կողմն երեւցող ծիրանի գօտին կը ցուցընէ, թէ օդը դէշնալու վրայ է։ — Վասն զի անձրեւաբեր ամպերը հասարակօրէն արեւմտեան հովով կու գան, ուստի եւ ան ամպերը՝ որոնք ծիրանի գօտին արեւմտեան կողմը կը ցուցընեն, աս հովով յառաջ կու գան. ենթադրեալ որ հովն արեւմուտքէն եւ ոչ թէ արեւելքէն փչէ։

498. Ի՞նչ պատճառի համար իրիկուան ծիրանի գօտին միշտ արեւելքի կողմը կ՚երեւայ։ — Վասն զի ան ատեն արեւն արեւմուտք դարձած կ՚ըլլայ. եւ ինչպէս վերն ըսինք, ծիրանի գօտին ան ատեն միայն կ՚երեւայ, երբ որ անձրեւի ամպերն արեւուն դիմացի կողմը կը գտնուին։

499. Ի՞նչ բանի համար արեւելքի կողմն երեւցած ծիրանի գօտին կը ցուցընէ, որ անձրեւը պիտի անցնի։ — Վասն զի անձրեւաբեր ամպերը հասարակօրէն մեզի արեւմտեան հովով կու գան. ուստի թէ որ ծիրանի գօտին ցոլացընող ամպերն արեւմտքէն արեւելք մղուած կ՚ըլլան, ըսել է թէ արդէն մեզմէ հեռացած են։

500. Ի՞նչ է հիւսիսայդ։ — Լուսաւոր օդերեւոյթ մը՝ որն որ գիշեր ատեն հիւսիսային կամարին վրայ կ՚երեւայ։ Հիւսիսայդն երբեմն կապոյտ, կանաչ ու կարմիր գոյներով ճառագայթներ կը ցոլացընէ։

501. Հիւսիսայդին պատճառն ի՞նչ կը համարուի։ — Մթնոլորտական օդին վերին կարգերէն էլեկտրականութեան անցնիլը։

502. Ի՞նչ պատճառի համար հիւսիսայդը զանազան գոյներ կ՚ունենայ։ — Վասն զի էլեկտրական հոսումը զանազան աստիճանի խտութիւն ունեցող օդոյ կարգերէն կ՚անցնի։ Ամենէն բարակ օդը՝ ճերմակ, ամենէն չոր օդը՝ կարմիր, իսկ խոնաւ օդը դեղին ճառագայթներ կը ցոլացընէ։

503. Հիւսիսայդը ձայն ալ կը հանէ՞։ — Այո. շատ անգամ սուլելու, շչելու, որոտալու եւ ճայթելու նման ձայներ անոր ընկերակից կ՚ըլլան։

504. Ի՞նչ պատճառի համար արեւուն բակ ունենալը դէշ օդ կը ցուցընէ։ — Վասն զի արեւու բակն՝ օդին վերին կարգերուն մէջ ծածանող անօր անձրեւի կաթիլներէ կը պատճառի. ուստի եւ այսպիսի դէպքի մէջ հինգ մինչեւ վեց ժամ տեւող անձրեւի կրնանք սպասել։

505. Ինչո՞ւ համար լուսնի բակն ապագայ անձրեւի ստոյգ նշան է։ — Վասն զի լուսնի բակն օդին վերին կարգերուն մէջ ծածանող անձրեւի կաթիլներէ կը պատճառի։ Որչափ որ լուսնի բակը մեծ է, եւ անձրեւի ամպերը մօտ կը գտնուին, այնչափ շուտ անձրեւի կրնանք սպասել։

506. Ի՞նչ բանի համար նեղացուցիչ ու ամպով գոց գիշերներն ինք զինքնիս անհանդիստ կը զգանք։ — Որովհետեւ երկրիս ջերմութիւնն օդին վերին կարգերը չիկրնար բարձրանալ, այլ ամպերուն միջոցովը կ՚արգելուի ու երկրիս վրայ կը մնայ։

507. Ինչո՞ւ համար պայծառ ու բաց գիշերներն ինք զինքնիս թեթեւ ու առոյգ կը զգանք — Վասն զի երկրիս ջերմութիւնն անխափան օդին վերին կարգերը կրնայ բարձրանալ եւ ամպերու միջոցով երկրիս վրայ մնալու չիստիպուիր։

508. Ի՞նչ պատճառի համար անձրեւ եկած ժամանակները տխուր կ՚ըլլանք։ — Ա. Վասն զի օդը շղթուով լեցուած կ՚ըլլայ, եւ համեմատաբար քիչ թթուածին կը բովանդակէ. Բ. Վասն զի օդը բնականէն աւելի թեթեւ կ՚ըլլայ. ուստի եւ մեր մարմնոյն օդին հետ հաւասարակշիռ չ՚ըլլար։ Գ. Որովհետեւ խոնաւ օդը մեր ջղերուն վրայ ճնշման ազդեցութիւն կ՚ընէ։

509. Ինչո՞ւ համար ինք զինքնիս անհանդիստ կը զգանք, երբ որ մեր չորս կողմի արտաքին օդը մեր մարմնոյն օդին հետ հաւասար խտութիւն չ՚ունենար։ — Վասն զի երբ որ արտաքին օդը մեր մարմնոյն օդէն աւելի խիտ կ՚ըլլայ, մեր վրայ ճնշող ազդեցութիւն մը կը պատճառէ. իսկ ընդ հակառակն երբ որ արտաքին օդը մեր մարմնոյն օդէն նուազ խտութիւն կ՚ունենայ, ան ատեն մեր մարմնոյն վրայ ձգտողական ազդեցութիւն մը յառաջ կը բերէ։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ԱՄԱՅԻ ԿՂՋԻՆ

Փիլիպպոսին կեցած ծառազարդ ձորը՝ նոյն տխուր ժայռերուն մէջ միակ կանաչութիւն ունեցող տեղն էր։ Կարոլոս կոմսն աչուքները նոյն գեղեցիկ կողմը դարձուց եւ ծառերուն մէջէն կրակին երկինք բարձրացող ծուխը տեսնելով, Հնարք չկայ, ըսաւ ինք իրեն, պէտք է որ կամացս հակառակ՝ աս միակ բնակելի տեղն անոր հետ բաժնենք· անկարելի է որ մէյ մ՛ալ երեկուան պէս օր մը կարենամ անցընել։

Աս ըսաւ եւ բլրէն վար իջաւ։ Տաժանելի ընթացքէ մը վերջը՝ հովիտը մտաւ. հոն ծառի մը շքին տակ փափուկ խոտին վրայ տարածուեցաւ, եւ մինչեւ արեւուն ծագելը խորունկ քնացաւ։

Արթընցած ատեն ականջին գեղեցիկ զուարթ ձայն մ՛եկաւ· աչուքները բացաւ, եւ իրեն շատ մօտ զՓիլիպպոս տեսաւ, որ գործքի մը կը զբաղէր։ Շատ զարմացաւ տեսնելով որ թշնամին շուտ մը բնակարան մը շիներ է· իրօք ալ Փիլիպպոս՝ ծովուն եզերք նետած տախտակի կտորուանքներէն խրճիթ մը շինած էր, եւ նոյն ատեն անոր յարկը լմընցընելու կը զբաղէր· մուրճին ամէն մէկ հարուածին ալ կ՛երգէր։

Խրճիթն անտառակին ամենէն թանձր կողմերը հաստատած էր մեծ որթատունկի մը քով, որմէ զատ ուրիշ որթ չկար կըղզւոյն մէջ։ Մէկ կողմանէ յարկը կը շինէր, մէկալ կողմանէ որթատնկին պտղալից ուռերն անոր վրայ կը տարածէր, զգուշանալով որ չբլլայ թէ ճմլէ խաղողները, որոնք հասուննալու վրայ էին։ Այսպէսով նոյն խրճիթը դալարագեղ տաճարի մը կը նմանէր։

ԳԼՈՒԽ Թ.

Կարոլոս կոմսը սաստիկ տաքութենէն տկարացած ըլլալով, ծառին տակ երկու օր մնաց, եւ հազիւ երբեմն երբեմն Կաստորին հետ կը խաղար։ Միայն երբ որ կը կարծէր որ Փիլիպպոս զինքը չիտեսներ, անոր գործքերուն յառաջ երթալը կը զննէր· բայց երբեք հետը չէր խօսեր, նոյնպէս Փիլիպպոս ալ իր կողմանէ լռութիւն կը պահէր։

Կոմսը չէր կրնար ըմբռնել որ անիկայ գործածած սղոցն ու կացինն ի՛նչպէս գտեր է· բայց չէր ուզեր խոնարհիլ ու հարցընել։ Իսկ սղոցին ու կացնին հոն գտնուելուն մեկնութիւնն աս էր։ Ջուր առնելու համար կղզին եկած ատեննին, Փիլիպպոս նոյն գործիքներն ան ծառին տակ մոռցած էր, որուն վրայէն նաւաստեաց համար հնդիկ ընկոյզ ժողված էր· եւ նաւաբեկութենէն ետքը միեւնոյն տեղը գտնելով՝ առած կը գործածէր։ Նոյն գործիքներով եւ նաւուն տախտակներուն վրայէն հանած գամերով խրճիթը շինած էր։

Խրճիթը լմընցընելէն ետքը՝ ձեռք զարկաւ աթոռ ու սեղան մ՛ալ շինելու· զորն որ Կարոլոս տեսնելով, մտածեց որ եթէ ինք ալ իր կեցած ծառին տակն այնպէս սեղան մ՛ու աթոռ մը շինելու ըլլայ, ա՛լ անկէ ետքը Փիլիպպոսին խրճիթին վրայ նախանձելու բան չ՛ունենար։ Աս մտօք ելաւ ծովեզերք գնաց եւ քանի մը կտոր փայտ ժողվեց։

Կը յօժարէր աւելի նոյն տեղը գործել՝ քան թէ թշնամւոյն մօտը. բայց անտանելի տաքութիւնը զինքը ստիպեց շուտ մը զով անտառակն աճապարելու, ուր միշտ քաղցրաշունչ զեփիւռ մը կը փչէր։ Ծողված փայտերն ուսը զարկած՝ շան հետ ակամայ հոն դարձաւ։ Փիլիպպոս՝ սէգ կոմսը նոյն վիճակին մէջ տեսնելով, անոր այսպէս խոնարհելուն վրայ սրտին մէջ մեծ ուրախութիւն զգաց, եւ գործքը թողտալով՝ սկսաւ հետաքրքրութեամբ միտ դնել թէ արդեօք ձեռք զարկած գործքն ի՛նչպէս գլուխ պիտի հանէ։

Կոմսը նախ ծառէ մը քանի մը ճիւղ կտրեց, սկսաւ աթոռին ոտուքները շինել։ Նոյն փայտն արտաքոյ կարգի կարծր ըլլալով, կտրելը մեծ դժուարութիւն կը պատճառէր։ Կարոլոս աչքը Փիլիպպոսին սղոցին վրայ դարձուց, որուն այնչափ կարօտութիւն ունէր. բայց թշնամիէն փոխ առնելու չուզեց խոնարհիլ։ Խոտին վրայ նստած՝ սկսաւ աթոռին ոտուքները շինել ծոցն ունեցած կտրոցովը, որն որ իր միակ գործիքն էր։ Աս գործքը հազիւ մեծ աշխատութեամբ լմնցընելէն ետքը, քառակուսի փայտ մ՛առաւ, եւ անոր վրայ կապարագրչովը ծակերուն նշաններն ըրաւ, վերջէն չուզելով մը Փիլիպպոսին կրակին մօտիկցաւ, վառուած փայտ մ՛առաւ եւ ծակուելու տեղերը մօտիկցուց, մինչեւ որ փայտը բոլորովին այրելով՝ ծակերը բացուեցան։ Կտրոցին օգնութեամբն երեք ծակն ալ հարկաւոր եղածին չափ մեծցուց, աթոռին ոտուքները խոշոր քարով մը անոնց մէջ խոթեց հաստատեց, եւ ետքէն գետինը դրաւ, սկսաւ զննել։ Բայց ոտուքներուն բարձրութիւնն իրարու հաւասար չբլլալով, աթոռը տապալեցաւ գետինն ինկաւ։

Փիլիպպոս, որն որ աս պակասութիւնը յառաջուընէ տեսած էր, ներքուստ Կոմսին անյաջողութեան վրայ կ՛ուրախանար· սակայն ծիծաղելու բաղձանքը զսպելով, Մէջտեղի ոտքը պէտք է կարճեցընել, ըսաւ. ապա թէ ոչ՝ աթոռնիդ երբեք շիտակ չիկենար։ Աս զրուցելով, ոտքովը սղոցն ու կանոնն անոր առջեւը մղեց։

Կոմսն արհամարհական կերպով մը նոյն գործիքներուն վրայ նայելով, Ի՞նչ, ըսաւ, կը կարծե՛ս որ յանձն կ՛առնում ինք զինքս ան աստիճանի նուաստութեան հասցընել, մինչեւ քու գործիքներդ գործածեմ։

Փիլիպպոսին ճակատը բարկութեան բոցով բորբոքելով, Կարելի է, պատասխանեց հենգնութեամբ մը, քիչ մը վերջը ձեր բարձրութիւնը փորձով կը տեսնէ, թէ աս մեր գտնուած տեղը ո՞րն աւելի օգտակար է, ձեր բարձրաստիճան ազնուականութի՛ւնը, թէ իմ տեղեկութիւնս ու ճարտարութիւնս։

Կոմսը բարձրամտութեամբ մը՝ սղոցն ու կանոնը մէկ կողմը նետեց; եւ սկսաւ իր կտրոցովն աթոռին ոտքը կարճեցընել։

Աս գործքիս երկայն ժամանակ եւ մեծ աշխատութիւն պէտք էր· ինչպէս ըսինք, փայտը շատ կարծր էր, կտրոցն աս գործքիս բոլորովին անյարմար, ինքն ալ ասանկ ձեռագործներու անյաջող։ Ա՛լ իր սրտի անձկութիւնը վերջին ծայրը հասաւ, տեսնելով որ Փիլիպպոս զուարճանալով մը իր անյաջողութիւնը կը դիտէ։

Աս մտածութենէն բոլորովին ինք իրմէ ելաւ, եւ շփոթութեան մէջ՝ կտրոցը սահեցաւ, մատուքները կտրեց։ Ասոր վրայ աչուքները Փիլիպպոսին դարձընելով ու տեսնելով որ կը ծիծաղի, ինք իրմէ բոլորովին ելաւ, եւ կատաղութեամբ մը թշնամւոյն նայեցաւ, որն որ նոյն ատեն անտարբերութեամբ՝ բայց յանդուգն կերպով մը զանիկայ դիտելը կը շարունակէր։

Ա՛լ չուզելով անոր ծաղր ըլլալ, աւելի ուժգնութեամբ սկսաւ գործել, եւ կտրոցը փայտին մէջ այնպէս սաստիկ խոթեց, որ անկարելի եղաւ դուրս հանել։ Մերվիլ նորէն ծիծաղեցաւ· իսկ կոմսը չկրնալով ինք զինքը բռնել, այնպէս ճիգ մ՛ըրաւ կտրոցը դուրս հանելու, որ լեզուն մէջտեղէն կոտրեցաւ մնաց։ Ան ատեն կատաղութեամբ աթոռն առաւ գետինը զարկաւ։ Անդիէն Փիլիպպոս սկսաւ բարձրաձայն ծիծաղիլ։

Յանդո՛ւգն անամօթ, գոչեց Կոմսը, կը յանդգնի՞ս զիս նախատել։

Բարձրապատի՛ւ Տէր՝ Կարոլոս Կոմս Իսդէն, պատասխանեց Փիլիպպոս սաստիկ երգիծանելով, ներեցէք յանդգնութեանս. կը համարձակիմ ձեր բարձրութեան աղաչել, որ հաճիք յիշել թէ հոս ոչ ձեր հայրենի ապարանքին պարտէզն էք, ոչ ալ Աշիլ նաւը, ուր տեղերէն որ կրնայիք առանց վտանգէ մը վախնալու՝ ձեր ազնուականութեան վայելող կատաղութեան անձնատուր ըլլալ։ Հոս երկուքնիս հաւասար ենք· ուստի ձեր կողմանէ եղող ամէն թշնամանք, խօսքո՛վ եղեր է, գործքո՛վ եղեր է, նոյն բոպէին իր արժանաւոր հատուցումը կ՛ընդունի։ Անոր համար ձեր բարձրապատիւ տէրութեան կը յանդգնիմ խրատ տալ որ ձեր լեզուին զգուշութիւն ընէք· ինչու որ կրնայ ձեզի համար անհաճոյ հետեւութիւններ ունենալ։

— Ա՛նամօթ, կը մոռնա՞ս որ քու մեծդ եմ։

Չէ, պատասխանեց Փիլիպպոս, որուն միտքն եկած էր մէկէն կոմսին իշխանութեան տակ եղած ժամանակն ըրածները· չէ, ատեն մը իմ վրաս ունեցած իշխանութիւննիդ եւ ատելութիւննիդ այնպիսի կերպով մը ի գործ դրիք, որ չեմ կրնար երբեք մտքէս հանել։ Զիս վատութեամբ հալածեցիք, դիտնալով որ չեմ կրնար դէմ դնել ձեր իշխանութեան, զորն որ չարաչար կը գործածէիք։ Նոյն ատեն ես ձեր զոհն եղած էի· բայց ալ հիմայ չեմ։

Զգուշացէք, շարունակեց կոմսին աւելի մօտենալով, որ ձեր ըրած բոլոր անիրաւութեանց համար վրէժ խնդրելու չստիպէք զիս, այնպիսի վրէժ մը՝ որն որ կրնայ զձեզ բռնադատել՝ Փիլիպպոսին ճամբու ընկեր ըլլալու վայրկեննիդ անիծելու։

Խմբագիր պատասխանատու.
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԻԵՆՆԱ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՐՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիի 24. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

Ագահին ժառանգները:

Բոլոր Վերսայլեի փողոցներուն պէս՝ Ռէզէրվուարի փողոցն ալ կանուխկեկ լուռ եւ անմարդի կ'ըլլայ։ Իրիկուան սեւ ու տխուր քօղն ամէն դին պատելու սկսածին պէս, ամէնքն իրենց բնակարանը կը փութան. դրռները կը գոցուին, վարագոյրները վար կ'առնուին։ Ճամբաներուն վրայ հազիւ երբեմն արտաքոյ կարգի պատճառով մը դուրս մնացող անձինք կը տեսնուին, որոնք փութով իրենց բնակարանը կ'աճապարեն։

Ասանկ աճապարողներէն մէկը՝ վերոյիշեալ ճամբուն գրեթէ ծայրը շինուած տուն մը կը հասնի, որն որ դստիկոն մը միայն ունէր։ Պզտիկ բանալիով մը դուռը կը բանայ, եւ քիչ մը ժամանակ տկար լուսով մը, որն որ դրսէն կրնար նշմարուիլ, գետնայարկին ամէն կողմը կը պտըտի, իբր թէ երեկոյեան վերջին զննութիւնն ընելու համար։

Եթէ մէկը կարենար ճրագին ետեւէն երթալ, կը տեսնէր իսկզբան սրահ մը շքեղ կարասիներով զարդարուած, ետքէն գրասենեակ մը՝ որուն փայլուն կաշւով ու վրան ամենեւին բիծ չունեցող գրասեղանը յայտնի կը ցուցընէր որ զարդի եւ ոչ թէ գործածութեան համար է. վերջապէս նեղ սանդուղ մը, որն որ պառկելու խուց մը կը տանէր, ուր լոյսը կեցաւ։ Հոն գետնայարկին փառաւորութիւնն ալ չէր նշմարուեր, այլ աչքի զարնող չքաւորութիւն մը։ Ցած ու առանց վարագոյրի անկողին մը, որն որ գոյնը նետած կտաւով մը ծածկուած էր, քանի մը յարդէ աթոռներ, հին սեղան մը, նոյն խցին բովանդակ կահ կարասիքն էր։ Այս ամենայն հոն բնակողին խիստ չքաւորութեան մէջ ըլլալը կը ցուցընէր. որովհետեւ ինչպէս հասարակօրէն կը հանդիպի, ասանկ մարդիկ կը սկսին անձին հարկաւոր բաները զլանալ, որպէս զի աս կերպ խնայութեամբ կարող ըլլան զարդարուիլ եւ ցոյց ընել։

Այսպիսի վիճակի մը մէջ կը գտնուէր Փելիքս Ֆուռնիէ, որն որ նոյն ատեն Ռէզէրվուար փողոցին միագստիկոն տունը կը բնակէր։ Ասիկայ իր հօրմէն իրեն ինկած փոքրիկ ժառանգութեան մեծ մասովն երկայն ատեն ուսում սորվելէն ու բժշկութեան վկայական ընդունելէն ետեւ, ստըկին մնացածն ալ ստիպուած էր տունը հարուստ եղանակաւ զարդարելու գործածել, որպէս զի ուրիշներուն առջեւը համարում ստանայ։ Աս առերեւոյթ փառաւորութեան տակ՝ խիստ մեծ զրկումներ կրելով, յաջող ապագայի մը կը սպասէր։

Գրեթէ տարի մը կար որ Վերսայլ կը բնակէր. բայց ինչ օգուտ, ունեցած քիչ մը ստակն ալ երթալով կը սպառէր եւ բաղձացած երջանիկ օրուան ծագիլը չէր տեսներ։ Խեղճը շաբթէ շաբաթ, ամսէ ամիս յաջող հետեւանքի մը կարօտութիւնն աւելի կը զգար։ Ստոյգ է՝ զինքը ճանչցողները մեծ համարում ունէին անոր հմտութեան, փութոյն եւ փափուկ խղճմտանաց վրայ. բայց ասկից իրեն շահ մը չէր ըլլար։ Վերջին ժամանակները շատ ետեւէ ինկած էր՝ որ տեղւոյն նորաշէն անկելանոցին մէջ բժշկի պաշտօնը ձեռք ձգէ։ Բայց դժբախտութեամբ աս ալ յաջողած չէր. որովհետեւ անոնք՝ որոնցմէ օգնութիւն մը կրնար յուսալ, ազդեցութիւննին օտարներուն համար չէին ուզեր բանեցընել։ Ասով ան եղաւ որ ուրիշ հետամուտ մը ընտրուեցաւ։

Աս ետքի անյաջող փորձն անոր սրտին տխրութիւնը կրկնապատկած էր։ Ուստի եւ իր պառկելու խցին խեղճութիւնը դիտելէն ետքը, պատուհաններէն մէկուն մօտիկցաւ, եւ գլուխը բազկացը վրայ կռթընցընելով՝ խորունկ ու յուսահատական մտածութեանց մէջ ընկղմեցաւ։

Մեր բժշկին կեցած պատուհանը՝ բակի մը վրայ էր, որուն ծայրը հին ու պատերը ճեղքուած

տնակ մը կար, ուր Տիւրէ անունով մէկը կը բնակէր։ Ան վերջինը՝ որն որ ատենօք դռնապան եղած եւ իր ագահութեամբը դրացիներուն խիստ ծանօթ էր, նոյն երկու տներուն եւ անոնց կից եղող երեսի վրայ ձգուած պարտեզի մը տէրն էր։ Իր տունը հոգացողն էր աղքատ աղջիկ մը, որուն կնքահայրն եղած եւ ծնողաց մեռնելէն ետքը քովն առած էր։ Ան կերպով՝ բարերարութեան պատրուակին տակ, առանց դանգ մը վճարելու՝ իրեն ծառայող մը դտած էր։

Նոյն աղջիկը, որուն անունը Վարդուհի էր, երախտագիտութեամբ իր կնքահօրը կամաւոր աղքատութեան մասնակից կ'ըլլար, եւ անցուցած ան խիստ վիճակին մէջ միշտ ուրախ զուարթ էր։ Թէպէտ պզտիկուց խիստ քիչ բան սորված էր, բայց ունեցած քանի մը դրքերը միօրինակ կարդալով եւ ժիր մեղուի մը պէս անոնց մէջի բարի բարի հիւթերը ծծելով, ժամանակն օգտակարապէս կ'անցընէր եւ բաւական տեղեկութիւն կը ստանար։

Փելիքս Ֆուռնիէ իր բնակութիւնը նոյն տեղը հաստատելէն ետքը, Վարդուհւոյն կարդալու շրջանը քիչ մ'աւելի ընդարձակած էր։ Երիտասարդն իր դրատան մէջ գտնուած ընտիր մատենագիրներէն մէկ քանին անոր կարդալու կու տար, որով սկսան իրարու հետ բարեկամական յարաբերութիւն ունենալ։

Ինչպէս ըսինք, մեր երիտասարդ բժշկին տխրութիւնը քանի մ'օրէ վեր սաստկացած ըլլալով, Վարդուհւոյն հետ ամենեւին տեսնուած չէր։ Վերոյիշեալ իրիկունը պատուհանին առջեւը կեցած ժամանակը զինքը տեսաւ որ աճապարելով մը իր բնակարանին կողմը կու գար։ Բակին կողմի պզտիկ դրան մօտիկցած ատենը, գլուխը վեր վերցուց, ճանչցաւ զՊարոն Ֆուռնիէ, իրեն նշան մ'ըրաւ եւ քանի մը բառ զրուցեց, բայց անանկ որ երիտասարդը չլսեց։ Բժիշկն աճապարեց դուռը բացաւ։

Վարդուհին խիստ յոգնած էր եւ սովորականէն աւելի գոյնը նետած։ Այս ամենայն երիտասարդին մտադրութիւնը գրգռեցին։

— Ի՞նչ է, ի՞նչ ունիք։

Վարդուհին՝ որ շարժած ու խռոված կ'երեւար, Թողութիւն ըրէք . . . , պատասխանեց. կ'ուզէի . . . Ձեզմէ մեծ շնորհք մը խնդրելու եկած եմ։

— Ըսէք, ի՞նչ բանի մէջ կրնամ ձեզի օգտակար ըլլալ։

— Ըսածս ինծի համար չէ, այլ կնքահօրս համար։ Շաբթէ մը վեր անհանգիստ է, երթալով կը տկարանայ։ Ան առտու ալ անկողնէն ելաւ. բայց քիչ մը յառաջ պառկելու վրայ եղած ատեն, մարեցաւ . . . ։

Հիմայ կ'երթամ զինքը կը տեսնեմ, ընդմիջեց բժիշկը, դէպ ի յառաջ քայլ մ'առնելով։ Վարդուհին ձեւ մ'ընելով զինքը ետ կեցուց։ Ո՜հ, Աստուածիմ, Թողութիւն ըրէք, ըսաւ Թոթովելով մը . . . . բայց կնքահայրս երբեք բժիշկ կանչել չ'ուզեր։

— Հոգ մ'ընէք, ես իբրեւ դրացի կը ներկայանամ։

— Ուրիշ պատճառ մը բերելով, այնպէս չէ՞ . . . օրինակի համար, կրնաք երթալ իբրեւ ախոռին եւ կառք պահելու տեղւոյն գինը հարցընելու. երկանիւ կառք մը գնելէն ետեւ, երկուքն ալ հրամանոցը հարկաւոր կ'ըլլան։

Ան խօսքին երիտասարդը սրտին մէջ տխրութեան զգածում մ'իմացաւ։ Որովհետեւ իր ցնորիցն առջի օրերը, ան ապագայ յուսովն սկսած էր զուարճանալ եւ Վարդուհւոյն ալ հաղորդած էր։

Լաւ է, ըսաւ կտրուկ կերպով մը։ Եւ բնակարանին դուռը գոցելով, աղջկան ետեւէն գնաց՝ մինչեւ Տիւրէին փլիլած տունը։ Վարդուհին իրեն աղաչեց որ քանի մը վայրկեան դրան քով սպասէ եւ ետքէն ներս մտնէ, որպէս զի կնքահօրը կասկածելու առիթ չտրուի։

Երիտասարդը սեամքին վրայ կեցաւ, եւ լսեց որ հիւանդը Վարդուհւոյն հետեւեալ հարցումներն ըրաւ. Պարտեզին դուռն աղէկ գոցուա՞ծ է, կրակը մարա՞ծ է, դոյլը ջրհորին մէջէն դուրս հանուա՞ծ է։ Ան ագահի մը սովորական հարցումներուն՝ աղջիկը շուտ մը հանդարտեցուցիչ պատասխաններ տուաւ։ Սակայն ծերոյն միջահատեալ ու տկար ձայնը բժշկին վրայ մեծ տպաւորութիւն ըրաւ։ Ուզեց մէկէն ներս մտնել, այցելութեան գալու պէս. բայց խուցը պատող մթութիւնը զինքը ետ կեցուց։

Դռնապանին տունն ու պառկած խուցը լուսաւորողն էր՝ ճամբուն վրայ եղած կանթեղը. որուն աղօտ լուսովն՝ իր խուցը պատող գիշերային խաւարը, տեսանելի խաւարի կը փոխուէր, եթէ աչքը նոյնին վարժէր։

Հիւանդն անմիջապէս իր վարձաբնակը ճանչցաւ, եւ գլուխը վեր վերցընելով՝ արմուկին վրայ կըռթընցուց։

Բժիշկը, գոչեց ինք իրեն ճիգ ընելով. կը յուսամ որ ինծի համար չէ։ Զինքը կանչած չունիմ, արդէն աղէկ եմ։

Անոր համար ալ իբրեւ բժիշկ եկած չեմ, այլ իբրեւ վարձաբնակ, պատասխանեց Ֆուռնիէ, որն որ խարխափելով անկողնոյն կը մօտիկնար։

Իբրեւ վարձաբնա՞կ, կրկնեց ծեր դռնապանը, ուրեմն բնակարանին վարձքը հատուցանելու համար։ Ձէի գիտեր որ վճարման ժամանակն եկած է . . . ։ Անանկ է նէ, ստակ կը բերէք . . . ։ Վարդուհի, ճրագ մը վառէ, շուտ ըրէ։

Թողութիւն ըրէք, ըսաւ երիտասարդը, որն որ նոյն ատեն Տիւրէին սնարքը հասած էր, վարձքը վճարելու դեռ շատ ժամանակ կայ. միայն կ'ուզէի գիտնալ որ եթէ պէտք ունենամ, կառքի եւ ձիու մը համար հնծի տեղ մը կրնա՞ք գտնել։

Ա՛յ, խնդիրն ա՛ս է, ըսաւ ծերը. լաւ է, լաւ: Կ'աղաչեմ նստէք: Վարդուհի, ճրագի կարօտութիւն չունինք. առանց լուսոյ աւելի աղէկ կրնայ խօսուիլ: Բուսաջուրս տուր:

Աղջիկը գաւաթ մը բերաւ, զորն որ Հիւանդը շուտ մը սաստիկ անյագութեամբ պարպեց, ուստի տենդ ունենալը յայտնի կ'իմացուէր:

Բժիշկն իրեն հարցուց թէ այսպէս սիրով խմած բանն ի՞նչ է:

Սովորական դեղս, պատասխանեց Հիւանդը, աւելուկի ջուր է. ձեր այլեւայլ դեղերէն աւելի առողջարար է. ասալ կայ որ ամենեւին բան չարժէր, հապա բոյսը ժողվելու համար քիչ մ'աշխատելու է:

— Պա՞ղ կը խմէք:

— Վառուած կրակ չպահելու համար. կրակը զիս անհանգիստ կ'ընէ .... մէկալ կողմանէ փայտն արտաքոյ կարգի սուղ է: ... Եթէ մարդ կ'ուզէ որ իր չափաւոր եկամուտն իրեն բաւէ, հարկ է որ խնայութիւն ընել գիտնայ: Զեմ ուզեր Մարդուա անզգամին պէս ընել, որուն վրայ՝ ունեցածս չունեցածս կորսընցուցի:

Մարդուա ըսածը՝ մեր ծեր ագահին սնանկացած պարտապանն էր: Թէպէտ Տիւրէ մինչեւ վերջին դանգն ալ ետ առած էր, սակայն անկէ ետեւ միշտ նոյն բանը կը կրկնէր, թէ Մարդուա կործանմանս պատճառ եղաւ:

Պարոն Գուռնիէին աչուքները կամաց կամաց մթութեան վարժելով, սկսաւ Հիւանդին երեսը պատող տենդի կարմիր բծերը տեսնել: Խօսիլը շարունակելով՝ ձեռուքներէն մէկն առաւ շօշափեց, եւ տեսաւ որ խիստ տաք է. դժուարաւ շունչ առնելն ալ լսելով, համոզուեցաւ որ Հիւանդն իր իսկզբան կարծածէն խիստ ծանր է: Ուզեց զինքն ալ նոյնին մտադիր ընել, որպէս զի այսպէսով դեղ առնելու յորդորուի. բայց Տիւրէ վարձու տալու ախուրին մանրամասն ստորագրութեան զբաղած, ուրիշ բանի ամենեւին միտ չէր դներ:

Սակայն ձայնը՝ որն որ քանի մը վայրկենէ վեր երթալով կ'ընդհատէր, մէկէն ի մէկ կտրեցաւ: Բժիշկն այլայլած՝ վրան ծռեցաւ, եւ աղջկան կանչեց որ ճրագ մը բերէ: Նոյն միջոցին ինք ծերին գլուխը վեր վերցընելով, տեսաւ որ մարած է, եւ միշտ վրան կրած աղերն անմիջապէս հոտուըտալ տալով, խելքը գլուխը բերաւ:

Վարդուհի նոյն միջոցին վրայ հասաւ: Տիւրէ աչուքները քիչ մը բացաւ, ձեռքն երկնցուց, ուզեց խօսիլ. բայց խառնաշփոթ ձայներէ զատ բան չլսուեցաւ: Աղջիկը հասկընալու համար իրեն որ մօտիկցաւ, Հիւանդն յուսահատական ճիգ մ'ըրաւ, գլուխը վեր վերցուց եւ ճրագը փչելով՝ մարեց:

Բայց նոյն կարճ միջոցին մէջն ալ բժիշկը յայտնապէս տեսած էր որ Հիւանդը շուտ օգնութեան կարօտութիւն ունի. ուստի ելաւ գնաց՝ ապսպրելով որ հանդարտ կենայ, եւ խոստանալով որ իր խնդրոյն վրայ խօսելու համար ուրիշ անգամ կու գայ:

Վարդուհին երիտասարդին հետ դուրս ելաւ, եւ անձկութեամբ մը հարցուց, թէ կնքահօրը վիճակն ի՞նչպէս է:

Հիւանդութիւնը խիստ դէշ նշաններ կու տայ, պատասխանեց Գուռնիէ: Հիմայ դեղագիր մը կը գրեմ. շուտ մը կատարելու նայեցէք:

Դեղի կարօտութիւն կայ, կրկնեց աղջիկն անհանգստութեամբ մը:

— Այո՛, բաւական է որ տոմնակս դեղավաճառին ներկայացընէք, դեղերն անմիջապէս կ'ընդունիք:

Ան խօսքին վրայ Վարդուհի քիչ մը շփոթած երեւցաւ, որուն պատճառն երիտասարդը գուշակեց:

Ստրկին վրայ ամենեւին անհանգիստ մ'ըլլաք, շարունակեց. իմ կողմանէս կը տրուի, ետքէն Տիւրէին հետ ամենայն ինչ կարգի կը դնենք:

Ո՜հ, շնորհակալ եմ, Պարոն, ըսաւ աղջիկը՝ որուն աչուքներուն վրայ երախտագիտութիւնը կը փայլէր. բայց կը վախնամ որ կնքահայրս չմերժէ, մտածելով որ անոնք օր մը պիտի վճարուին: Անոր համար եթէ հրաման կու տաք, ըսեմ՝ որ .... ամենայն ինչ հրամանքնիդ ..... ձրի հոգացած էք .... ստուգիւ կ'ըսեմ օր մը աշխատութեանս վարձքովը ձեզի ամբողջը կը հատուցանեմ:

Այնպէս ըլլայ, ըսաւ Գուռնիէ, որուն սիրտը՝ մտաղ աղջկան շփոթութեան ու անձկութեան վրայ ցաւ կ'իմանար:

Եւ որպէս զի Տիւրէ բոլորովին ապահով ըլլայ, զաղջիկն անոր քովը խրկեց, եւ դեղն ինք անձամբ գնաց բերաւ:

Հազիւ շատ անգամ կրկնելէն ետեւ, որ տրուած դեղերը դրացւոյն կողմանէ եղած պարգեւ մըն է, Վարդուհին ցծեր ագահը կրցաւ համոզել որ խմէ:

Պէրէ շարունակուի:

ԱՔՈՌԵՍՏԱՊԱՆ

Ընդեղ տարան Լոնտոնի համաշխարհական արուեստից տեսարանին ի՝ պայ ընդհանուր տեսութիւն:

Սկսէ կ'անցնինք քսանուվեցերորդ բաժինը, որն որ կը բովանդակէր կաշի, թամբարարի գործուածքներ ու ձիու սարք: Ան բաժինը շատերուն կարծածէն աւելի ծանրակշիռ ու հետաքրքրական է, վասն զի կաշւոյ գործածութիւնը հիմայ արտաքոյ կարգի է, թէպէտ եւ անոր տեղը բռնող զանազան նիւթեր ալ գտնուած են: Գաղղիա իր 59 հանդիսահանդէսներովը, որոնց մեծ մասը Փարիզէն էին, ան բաժնին մէջ շատ շքեղ ու փառաւոր օրինակներ հանդէս հանած էր, գլխաւորաբար վարպետ գործուած հորթու կաշիներ, փայլուն կաշի եւ գերազանց ձիու սարք. Ալճէրիէն ալ հորթու եւ փայլուն կաշւոյ շքեղ օրինակներ խրկուած էին: Բայց

ամենէն առատ օրինակներ տեսքի հանած էին Անգղիայի գրեթէ 137 հանդիսահանները: Ասոնց հանդէս հանած նիւթերուն մէջ գլխաւորաբար աչքի կը զարնէին Արեւելեան Հնդկաստանի ոչխարի կաշին, կազմարարութեան կաշիները, ներկուած ու ոսկեզօծուած զարդու կաշիները, Գորտուանն ու մագաղաթը: Ձիու վերաբերեալ սարքերու մէջ Անգղիայի թամբագործութիւնն անգերազանցելի է, Անգղիայի թամբերն աշխարհքիս ամենէն ընտիրները ճանչցուեցան: Աւստրիա ստորին կարգի կաշիէ գործուածքներ շինելու մէջ շատ յառաջ գացած չէ. բոլոր տէրութեան մէջ մի միայն անուանի գործարան ունի, որն որ տարին 100,000 հորթու կաշի, եւ հասարակ գործածութեան համար ուրիշ զանազան տեսակ կաշիներ կը պատրաստէ: Մեծ մտադրութիւն գրգռեց Մաճառստանէն եկած արծաթապատ փառաւոր թամբ մը: Պերլինէն՝ Գլայսդ անուն դեղավաճառին գտած նոր գիւտովը պատրաստուած կաշի մը խրկուած էր, որն որ հասարակ կաշւոյն կրկին հաստատութիւնն ունէր: Սպանիա անտալուզեան ձիու սարք եւ Սէվիլեա քաղաքէն շակրէն (chagrin) ըսուած կաշին խրկած էր. ասոնց ետքինը նոր ու թարմ, ըստ մեծի մասին իշու մորթէ կը շինուի, որուն վրայ պզտիկ կլոր հատեր զօրաւոր կը շփուին եւ չորնալէն ետքը մէկդի կ'առնուին: Յառաջագոյն կը կարծէին, որ շակրէն ըսուած կաշին ձկի մը մորթն է: Սպանիա հիմայ կաշի շինելու արուեստին մէջ շատ ետ գացած կ'երեւայ. վասն զի յառաջագոյն կաշեգործութեան բուն հայրենիքն էր, եւ Մաւրիտանացիք կաշի շինելու արուեստը շատ աղէկ գիտէին. ասկից առնուած է նաեւ Մարոգէն (maroquin) ըսուած կաշւոյն անունը:

Շատ բազմազան էր քսանուեօթներորդ կամ զգեստեղինաց ու ամէն կերպ ագանելեաց բաժինը: Ասոր ամէն մէկ մասին վրայ ընդարձակ գրելու համար երկայնաձիգ հատուածներ, մանաւանդ թէ ամբողջ հատոր մը հարկաւոր կ'ըլլար. ուստի եւ հարկ է որ միայն ամենէն աւելի աչքի զարնող իրերը յիշատակելով շատանանք: Հոս ամենէն յառաջ Աւստրիայի բաժնին մէջ՝ դիմացնիս կ'ելլէ արեւելեան գլխու ծածկոյթը, այսինքն ֆէսը: Թէ այսպիսի չնչին ու ստորին վաճառականութեան նիւթ մը, որչափ մեծ ծանրակշռութեան կրնայ հասնիլ, յայտնի կը ցուցընէ Վիւրթ ու Վոլֆ գործապետներուն Պոհեմիայի Սդրաքովիչ քաղաքն ունեցած գործանոցը: Աս գործանոցը 1200 գործաւոր կը զբաղեցընէ եւ ամէն տարի 500,000 ֆիորին արժէքով 1,200.000 հատ ֆէս կը պատրաստէ, որոնք արեւելք, Մարոգգոյ, Ափրիկէի ծովեզերքներն ու ներքին կողմերը կը խաւրուին: Աս ստոյգ է որ հիմակուան ժամանակս ամենէն աւելի տարածուած գլխու ծածկոյթը ֆէսն ու փաթթոցն է: Ասոնցմէ բոլորովին տարբեր տեսք մ'ունէին, Ռուսաստանի բաժնին մէջի, պարսկական ու գիրկեշեան թաղիէ խոյրերը՝ իմէրիդեան, Պուխարայի, Հայոց ու Չէրքէզներու արտաքոյ կարգի մեծութեամբ մորթէ գդակները, որոնք ըստ մեծի մասին գառնուկի մորթէ կը շինուին. ասոնց քով կրնանք դասել նաեւ Սամոյետներու կաշւոյ շերտերէ շինած կանանց գլխու զարդերը: Հասարակ եւրոպական գլխարկներու մէջ թէ շքեղութեան եւ թէ ճարտար գործուածքին կողմանէ առաջին կարգը կը բռնեն Գաղղիայիններն եւ ի մասնաւորի Փարիզինները: Յարդէ գլխարկներն իսկ մարդ Իտալիայի բաժնին մէջ պարապ տեղ կը փնտռէր. նոյնին վաճառականութիւնն ալ հիմայ Գաղղիացւոց ձեռքն անցած է: Զգեստեղէններու մէջէն կը յիշատակենք միայն Էլզինկէր Վիէննացւոյն ջրախիտ հագուստը, որն որ բոլորովին նոր կերպով շինուած է. Բորդուկալէն խրկուած Կուինէայի հալուէ ծառին մազմզուկներէն շինուած կանանց վերարկուն: Ձեռնոցներու մէջ իրարու հետ կը մրցէին Փարիզ, Վիէննա եւ Ասխէն: Նէապոլիս ալ գեղեցիկ ու աժան ձեռնոցներ կը մատակարարէ: Բազմաթիւ օրինակներով ներկայացուած էին նաեւ ոտքի ամանները, Հոլանտիայի սանտալներէն սկսեալ՝ մինչեւ Փարիզի տիկնանց բարակ մետաքսեայ մուճակները: Հողաթափ շինելու արուեստին մէջ ալ հիմայ մեծ յառաջադիմութիւն եղած է: Հողաթափին վերի երեսին կաշին՝ կարելու մեքենայով կը կարուի, տակի կռունկն ալ պտուտակներով վրան կը հաստատուի, ինչպէս յայտնի կը ցուցընեն ի մէջ այլոց Պուշ Վիէննացւոյն հանդէս հանած գերազանց օրինակները:

Ասով քսանուեօթներորդ բաժինն ըստ բաւականին սպառած կը համարինք, ուստի եւ կ'անցնինք քսան'ութերորդ բաժինը, որուն մէջն էին թուղթ, թղթեայ եւ խաւաքարտեայ գործուածք, գրելու կազմածք, տպագրութիւն եւ կազմարարութիւն: Հոս ամենէն յառաջ յիշատակուելու արժանի է Աւստրիայի արուեստից տեսարանին ցանկը, որն որ եգիպտացորենի տերեւներէ ու կոթունէ շինուած թղթի վրայ տպուած էր: Կ'երեւայ որ լաթէ շինուած թուղթը հիմայ Եւրոպայի պէտքը չիկրնար գոցել, ուստի եւ անոր տեղը բռնող ուրիշ նիւթերէ շինելու փորձեր կ'ըլլուին: Աւստրիայի բաժնէն կը յիշատակենք նաեւ Քնէփփէր Վիէննացւոյն գունաւոր թղթերը, Զամարսքի ու Տիթմարշ տպագրապետներուն տպագրութեան շքեղ օրինակները, Հապէնիխդ, Պուքէր, Նայման ու Ռոլլինկէր կազմարարներուն գործքերը, եւ առանձինն ետքինին հսկայագործ մէկ դիրքը, որն որ 16 քառակուսի ոտք շրջապատ ունէր: Նոյնպէս Գերմանիա ասոնց բաժնին մէջ ըստ բաւականին աղէկ ներկայացուած էր. շատ մեծ ցոյց ըրին Ռայխարտ Պերլինցւոյն երփնադրոշմ վիմագրութեան օրինակները, նոյնպէս իբրեւ զարմանալիք կը նկատուէին Տրէզտէնի արքունական հիմնարկու-

թեան նեղագրական (sténographique) տպագրութեան օրինակները։ Սակայն ամենէն աւելի մեծ զարմանք պատճառեց Վէօլդէր Վիւրդէմպէրկցւոյն փայտէ շինած թուղթը։ Ան գիւտով եղած փորձերը մեծ յաջողութիւն գտան եւ հիմայ փայտէ՝ տպելու եւ գրելու ընտիր թուղթ կը շինուի. նոյնպէս տարակուսի տակ չմնգուիր որ կաղամախի ու շոճի ծառերուն սղոցածը՝ թուղթ շինելու համար գործածուած նիւթերէն ամենէն աղէկն ու աժանն է։ Գաղղիայի ու Սպանիայի վաճառականութեան մէկ մասը կը կազմեն գլանիկի («էկրիբէրէ») թղթերը, որոնք մեծ քանակութեամբ արեւելք կը խաւրուին։ Անգղիայի բաժնին մէջէն միայն ճաբոնի թղթերու ժողովածոյքը կը յիշատակենք։ Ինչպէս ծանօթ է, ճաբոնցիք ամէն բան, պատուհան, թաշկինակ, ծածկոց, հովանոց, կանթեղ, հովհար, հողաթափ ու գլխարկ՝ թղթէ կամ խաւաթղթէ կը շինեն. ասկէ զատ նաեւ գրելու թուղթ ունին։ Ան թղթերը կը ընթեալ Եւրոպայի մէջ չգտնուելու կատարելութիւն մ'ունին, որուն պատճառը՝ թուղթ շինելու համար գործածուած մեղի անծանօթ նիւթերն են։ Սակայն եւ այնպէս զարմանալի բան է, որ ճաբոնցիք մագաղաթ շինելու արուեստն Եւրոպացիներէն յառաջ գիտէին։

ԱՔԵՌՏՔԱՊԱԾ

Հարաւային պտուղներ. — Զ. Արմաւ։

Արմաւը (խուրմա) արմաւենւոյն (Poenix dactylifera) պտուղն է։ Ան ծառին հայրենիքը՝ հիւսիսային Ափրիկէ է. սակայն հարաւային Պարսկաստան, Ասորիք, Արաբիա հարաւային Սիկիլիա ու Սպանիա ալ կը մշակուի։ Արմաւենին 60—80 ոտք բարձրութեան կը հասնի եւ ամենեւին ճիւղ չունի, մինակ 40—80 փետրանման, 8 մինչեւ 10 ոտք երկայն տերեւներ ունի, որոնք թագ մը կը ձեւացրնեն։ Արմաւենին երկու տեսակ է, Արական ու իգական։ Արական ծառը՝ 6—8 մեծ փունջ ծաղիկ կու տայ. ամէն մէկ փունջը՝ 12,000 ծաղիկ կամ կոկոն, եւ իւրաքանչիւր կոկոն՝ 6 փոշոյ անօթ կը բովանդակէ։ Իգական ծառն ալ այնպիսի ծաղկանց վնջեր ունի, որոնց ամէն մէկ կոկոնը 3 կնիք կ'ունենայ։ Արական ծառն ամենեւին պտուղ չիտար. սակայն իգական ծառերու քով պէտք է որ արական ծառեր ալ գտնուին, որպէս զի ասոնց ծաղկանց փոշին՝ իգականին ծաղիկներուն վրայ իյնայ ու բեղմնաւորին։ Իգական ծառն առանց արականին պղտիկ պտուղ կու տայ։

Արմաւենին 30 տարի առեղէն ետեւ 70 տարի 15—20 փունջ կամ ողկոյզ պտուղ կու տայ։ Ան ողկոյզներն իսկզբան երկու ոտք երկայն փեռեկի մէջ կ'ըլլան, Արարի մէջ փեռեկնին պատռելով դուրս կ'ելլեն, եւ մինչեւ որ կատարեալ հասուննան՝ 6 ոտք կ'երկրննան։ Իւրաքանչիւր ողկոյզ՝ 80 կոթուն, եւ ամէն մէկ կոթուն 30 արմաւ կ'ունենայ, այնպէս որ յաջող տարիները՝ողկոյզ մը 2400 հատ կու տայ։ Արմաւն Օգոստոսի մէջ կատարեալ կը հասուննայ. սակայն պահելու համար՝ չհասած կը քաղեն, եւ վրայէ վրայ դիզելով՝ արեւուն առջեւը կը տարածեն, որ կատարեալ հասնի ու չորնայ, որով արմաւն երկայն կը դիմանայ։

Առուտուրի մէջ հետեւեալ արմաւի տեսակները կը տեսնուին։

1. Արաբիայի ու Պարսկաստանի մէջ Ատճուէ ըսուած տեսակը, ծառին վրայ կատարեալ հասած, կակուղ ու գեղեցիկ կարմիր գոյնով արմաւն է, զոր որ կողմնեռու մէջ կը ճզմեն ու զանգուած մը կը դարձրնեն. այսպիսի զանգուած մը 2 կենդինար կը կշռէ։

2. Դունուզէն՝ Մարսիլիա, Ճենովա ու Վենետիկ քաղաքներուն վրայէն եկած արմաւը, մանաւանդ Արքայական արմաւ ըսուածը (Dattes royales), ամենալաւ տեսակն է։

3. Եգիպտոսէն ու Ասորիքէն առատ արմաւ կու գայ, բայց յաճախ հին, թարշամած ու որդէ ճնաստուած կ'ըլլայ։

4. Սպանիայի արմաւը՝ Ափրիկէի տեսակին մեծութիւնն ու անուշութիւնը չունի։

Տաճկաստանի ու բովանդակ արեւելքի մէջ սեւ արմաւի վաճառականութիւնը շատ տարածուած է։

— Ընտիր արմաւը՝ թարմ, մսոտ, հիւթեղ, քիչ խորշոմած, փայլուն դեղնի զարնող գոյշ գոյնով, անոյշ, ախորժահամ եւ բարակ կեղեւով հատեր պիտի ունենայ, ու որդէ կերուած պիտի չըլլայ։

— Նուպիայի մէջ՝ արմաւէն տեսակ մը թանձր, անոյշ ու հաճոյական ճաշակով գինի (սմբրաւօղի) կը հանեն, որն որ տարի մը մինակ կը դիմանայ։

Է. Շագանակ։

Շագանակը (էէոֆանէ) բուն շագանակենւոյն (Castanea vesca) պտուղն է։ Ան ծառին սկզբնական հայրենիքը կ'երեւայ որ Ասիա եղած ըլլայ. սակայն հիմայ Բորգուկալ, Սպանիա ու Իտալիա անտառներ կան։ Շագանակենին 50—70 ոտք բարձրութեան կը հասնի. 5—8 մատ երկայն եւ $2^1/_2$—3 մատ լայն, նիզակաձեւ, սրածայր, վերի կողմը փայլուն կանաչ, իսկ վարի դին բայց կանաչ գոյնով տերեւներ ունի։ Հռչակաւոր է Էդնա լերան վրայ եղած շագանակենին, որուն շրջապատը 204 ոտք է։

Եւրոպա առեւտրի մէջ տեսնուած շագանակն ըստ մեծի մասին հարաւային Գաղղիայէն ու Իտալիայէն կու գայ։ Անուանի է Լիոնի ու Բրովանսի Ս. Դրոբի (St. Tropes) շագանակը։ Ան վերջինն երեք տեսակ ունի. Հասարակ շագանակ (Châtaignes communes). գեղեցիկ շագանակ (Châtaignes belles) ու ամենագեղեցիկ շագանակ (Pasebelles)։ Ամենագեղեցիկն, ընտրուած մեծ հատեր ունի, որոնք երբեմն չորս լոթէն աւելի ծանր կ'ըլլան։ Երեւելի է նաեւ Դոսգանայի շագանակը. Ստորին շագանակը Պիլպաոյ, Պայոն, Պորտոյ, Լիսբոնն ու

Լիմոզէն քաղաքներէն, Ռենոսի գաւառներէն, Դիրոլէն, Մորաւիայէն ու Մաճառստանէն կու գայ։

— Իտալիայի քանի մը գաւառներու մէջ շագանակն օրըստօրական կերակրոյ տեղ կը գործածեն. նմանապէս Իտալացիք շագանակէն տեսակ մը ալիւր կը շինեն։

— Շագանակը զով ու չոր տեղ պիտի պահուի. ապականածն ողջերէն միշտ զատելու է։

Ը. Եղջիւր.

Եղջիւր (+էղ պ-ջ-ռ-ղ-) եղջերենոյն (Ceratonia siliqua) չոր պտուղն է։ Այս ծառն Արեւելքի շատ կողմերը, գլխաւորաբար Պաղեստին, Ասորիք ու Կրետէ, նմանապէս Յունաստան, Իտալիա, Սպանիա եւ այլն կ'աճի։ Այնչափ առատ պտուղ կը բերէ, որ հասարակ ժողովուրդն ուտելէն զատ՝ զանազան անասնոց սովորական կերակրոյ տեղ կը գործածեն։ Եղջիւրը 3—4 մատ երկայն եւ մէկ մատ լայն է. փայլուն մութ դորշ գոյն, գինւոյ եւ մեղրի նման ճաշակ, կարծր, տափարակ, ողորկ, արտաքուստ դորշ, իսկ ներսի դին ճերմակ գոյնով կուտեր ունի։ Այս կուտերը տեսակ մը ըմպելիք շինելու կը գործածուին, նմանապէս եղջիւրի կուտէն առնուած է ոսկւոյ կերատ (χεράτιον, siliqua) չափը։

Եղջիւրը չհասած կը քաղեն. հասուցնելու եւ չորնալու համար արեւուն առջեւը կը տարածեն։

Առեւտրի մէջ տեսնուած եղջիւրը՝ ըստ մեծի մասին Նէապոլսէն ու Սիկիլիայէն կու գայ։ Արական եղջիւր ըսուածը երկայն, գեր, մոտ հատեր, իսկ իգականը՝ պզտիկ, վտիտ ու կարծր հատեր ունի։ Սիկիլիայէն եկած եղջիւրը՝ գլխաւորաբար Աւկուսդա, Սիրակուսա ու Նոդոյ քաղաքներէն կը խաւրուի. իսկ Նէապոլսէն եկածը՝ առաւելապէս Մոլայէն։

— Եղջիւրը շուտ կ'ապականի. անոր համար շատ մէկտեղ պէտք չէ գնել։

— Եղջիւրը դեղի տեղ ու տեսակ մը զօրաւոր օղի շինելու կը գործածուի։

ՔԵԱՊԱՏՄԱԳԱՆ

Թռչնոց գազանային բնութիւն ստանալը։

Լենապատում մը՝ կենդանաբանական Պարտէզ անուն լրագրոյն մէջ ընտանի անասնոց եւ ի մասնաւորի ընտանի թռչնոց գազանային բնութիւն ստանալուն վրայ շատ հետաքրքրական տեղեկութիւններ կու տայ։

Կան քանի մը կենդանիներ, որոնք բնութեան իրենց աղդածէն տարբեր մնունդ կ'առնուն ու կը սիրեն, ինչպէս որ հարկաւորութիւնը կամ դէպքը յառաջ կը բերէ։ Բայց գլխաւորաբար ան կենդանիներն այսպէս կ'ընդլան, որոնք իրենց ազատութիւնը կորսընցուցած՝ մարդուն հետ ընկերակցութեան մէջ կ'ապրին։ Այսպէս երիտասարդութեանս ատեն, կը պատմէ վերոյիշեալ բնապատումը, եղեւին ծառերով շրջապատուած տեղւոյ մը մէջ ազատ թռչող զանազան տեսակ թռչնոց բազմութիւն մ'ունէի, որոնց մէջ թխկատար մ'ալ կար։ Երբ որ ճամբորդութեան մը պատճառաւ տանէն տասնուհինգ օր հեռանալովս, նոյն թռչունն իմ իրեն սովորաբար տուած որդերս, մի կտորներս ու ընկոյզս չընդունեցաւ, այլ միայն գարւով շատանալու հարկադրեցաւ, ասոր վրայ ան աստիճանի նեղացաւ, որ առտու մը կարմրալանջի մը վրայ յարձակեցաւ սատկեցուց, եւ ըղեղէն սկսեալ՝ ամբողջ կերաւ ըմբնցուց։ Անկէ ետեւ խիստ առատ կերակուր ընդունած ատենն ալ՝ միւս թռչուններուն վրայ կը յարձակէր. չեմ տարակուսիր որ եթէ զինքն ազատ թող տայի, նոյն չար սովորութիւնը միշտ յառաջ կը տաներ։

Նոյնպիսի դէպք մը կը պատմէ պապկայի մը վրայ։ Ճաւա կղզւոյն կենդանաբանական մէկ պարտէզը, Մոլուգեան կղզիներէն՝ բաց ի զանազան թռչուններէ՝ կարմիր կատարով դեղեցիկ սեւ պապկայ մ'ալ ընդունեցաւ։ Տնկաբանական պարտէզին մէջ զանազան օտար երկիրներու կենդանիներ եւ թռչուններ կային, եւ 10 ոտք երկայն ու 3—4 ոտք լայն վանդակի մէջ զանազան թռչուններ ու կապիկներ կը գտնուէին. բաց ասկից՝ դեռանի տակ ծակերու մէջ բազմաթիւ ծովու խոզուկներ ալ կային։ Անգամ մը նշմարեցի, որ ասոնց՝ գլխաւորաբար ձագերուն թիւն երթալով կը նուազի, սակայն գողը չկրցայ գտնել։ Վերջապէս առտու մը խոզուկներէն մէկը փորը ճեղքուած՝ ծառի մը բունին տակը գտայ, եւ ծառին վրայ պապկան թարած տեսայ։ Տակաւին չէի ուզեր հաւատալ, որ պտուղ կերող թռչուն մը մնակեր ըլլայ. երբ որ անիկայ զինքն ապահով կարծելով, վար ցատքեց եւ ծովու խոզուկն ուտելու սկսաւ։ Անմիջապէս զինքը բռնեցի եւ պատժոյ համար խցի մը մէջ փակեցի, ուր քիչ ժամանակ ետքը սատկեցաւ։

Ասոր վրայ կ'աւելցընենք, որ հոս միս ուտելն այնչափ զարմանալի չէ. վասն զի բռնուած պապկաները՝ շատ անգամ ասոր կը վարժին. այլ կենդանի անասուններու վրայ յարձակիլն ու մեռցընելը, որն որ կատարեալ գազանային բնութիւն ստանալու նշան է։ Ասոր բուն պատճառը կ'երեւայ որ անօթութիւնն ըլլայ։ Ուստի աս սկզբամբ կրնանք մուկն իր ընկերակիցները ջնջելու գործածել։ Երկու մուկ առանց կերակրոյ խցի մէջ փակելու ըլլանք, անօթութիւնը զերեանք կը մղէ, որ անոնցմէ զօրաւորը՝ սկարագոյնը մեռցընէ ուտէ։ Եթէ անկէ ետքը սպանող մուկն ազատ թող տանք, նոյն գազանային բնութիւնը կը պահէ եւ միւս մուկերը կը ջնջէ։ Նոյնպէս մնակեր չեղող անասունները միս ուտելով բնութիւնին կը փոխեն կը վայրենանան։ Արջու մը համար կը պատմէ Լիպկի թէ քանի որ միայն հացով կը մնայեր, արտաքոյ կարգի հեզ ու ընտանի էր. իսկ ետքը քանի մը օր միս ուտելով՝ ան աստիճանի վայրենացաւ, որ եւ ոչ պահպանն առջեւը ապահով էր։ Ծանօթ է նաեւ, որ խոզերուն գազանութիւնը միս ուտելով ան աստիճանի կը սաստկանայ, որ մինչեւ մարդիկներու վրայ կը յարձակին։

Մեր յառաջուան նիւթին գալով, վերոյիշեալ դէպքին նման դէպք մը անտառային բուի մը վրայ կը պատմէ Վուրմպախ երկրատէրը, որն որ չէ թէ միայն եր-

կայնժամանակեայ փորձառութեամբ թռչուններուն ա-պրելու կերպը գիտեր, այլ նաեւ իր պարտէզին մէջ թռչուններու ժողովածոյք մը կը պահէր ու կը դարմանէր: Ա՛ս թռչուններուն մէջ կար նաեւ զոյգ մը անտառային բու, որոնք քանի մը տարիէ վեր կաղնւոյ մը բնին խոռոչին մէջ իրենց բոյնը դրած էին, որով նոյն կողմերն աս օգտակար թռչունները սաստիկ բազմացան: Ասոնք միւս թռչուններուն ամենեւին վնաս չէին ըներ, այլ իրենց ձագերը մկերով, դորտերով եւ ուրիշ միջատներով կը կերակրէին: 1857—1859 տարիներուն չոր ամառներուն պատճառաւ գորտերը շատ նուազեցան, մկերն ալ բոլոր սպառեցան, որով բուին ընտանիքն անօթութիւն կրելու ստիպուեցաւ: Սակայն ինչպէս ծանօթ է, թռչուն մը իր ձագերը պահելու համար անսովոր միջոցներու ալ ձեռք կը դարնէ: Ուստի եւ բուերը նոյն պարտէզին մէջ բազմաթիւ ծիծառներու բոյներուն մէջ գտնուող ձագերուն ճռուողելու ձայնէն գրգռուած, անոնց բոյնին մէջ կտուցով ծակեր բացին, եւ սկսան ձագերը մէկիկ մէկիկ հանել: Պր. Վուրմպախ ասիկայ իմանալով, անմիջապէս հրացանով զինեալ զարկաւ մեռցուց, վասն զի փորձով գիտեր որ թռչուն մը մէյ մը բանի մը վարժելէն ետեւ, դժուարաւ կրնայ նոյն չար սովորութիւնը թողուլ:

Նոյն մարդն ուրիշ դէպք մ՚ալ ագռաւի մը վրայ կը պատմէ: Պարտէզիս մէջ, կ՚ըսէ, հինգ տարիէ վեր բարձր շուճիի մը վրայ, զոյգ մը ագռաւ իր բոյնը կը դնէր: Ասոնք իրենց արտաքոյ կարգի մեծութեամբն ու ընտանութեամբը, ուրիշ ամէն ագռաւներէն կը զանազանէին: Առաջին չորս տարիներն իրենց վրայ բան մը չտեսայ, բայց 1859ին պաղ ու չոր գարնան, որ ժամանակ հասարակօրէն միջատ կերող թռչուններու համար արտաքոյ կարգի կերակրոյ պակասութիւն կ՚ըլլայ, նախ եւ յառաջ կեռնեխի ու եռքէն սարեկի եւ կոտաքաղի բոյները կործանած գտայ: Օր մը սարեկի մը կանչուրտելը լսեցի. եւ տեսնելով որ ագռաւներէն մէկը թարած է եղեւին ծառի մը վրայ՝ որուն վրայ բոյնը դրած էր, կարծեցի որ միայն ահրելի թռչնոյն մնասուրութիւնն իրեն վախ կը պատճառէ, եւ անոր համար հոգ չըրի: Սակայն երբ որ երկրորդ օրը նոյն ծառին տակն եկայ, տեսայ որ սարեկին բոյնը կործանած, ճիւղերուն մէկուն վրայ կախուած մնացած էր: Այսու ամենայնիւ ագռաւին վրայ կասկած չունեցայ, մինչեւ որ սեւ կեռնեխներս ինծի գողը բռնելու առաջնորդեցին: Ասոնց բոյնին ալ երեք անգամ հետզհետէ կործանուած էին, եւ ամէն անգամ ասոնց աւելի մօտ կը շինէին, որպէս զի կարող ըլլան ինծմէ պաշտպանութիւն գտնել. երրորդ անգամ ճիշդ պատուհանիս առջեւն եղող եղեւին ծառին վրայ շինած էին: Առտու մը կեռնեխներէս մէկուն պոռալու ձայնը լսեցի. շուտ մը պատուհան վազելով՝ ագռաւը ճիշդ բոյնին վրայ նստած տեսայ. եռքէն մօտ երթալով՝ տեսայ որ բոյնը գլխ՚իվայր դարձուած էր ու հաւկիթները գետինն ինկած էին: Անկէ ետքը զինքը խիստ քննութեան տակ ձգեցի, եւ շուտ մը իմացայ որ ճիշդ վայրենի ագռաւներու բնութիւնն ստացած էր. եւ անոնց պէս տասս չորս կողմի ծառերուն վրայ գտնուող բոյներուն պյցելութեան կ՚ելլէր. միւս թռչուններն ալ զինքը տեսնելուն պէս՝ իբրեւ յափշտակիչ թռչուն տեսած՝ իրմէ կը վախնային, որն որ յայտնի նշան է թէ զինքն իբրեւ յափշտակող կը ճանչնային: Վերջապէս չկրցայ համբերել եւ հրացանով զինքը պատուհանէն զարկի: Երկու ագռաւներէն միայն մէկը թռչուններու բոյները կը կողոպտէր. իսկ միւսն անկէ հեռու կը կենար, որն որ յայտնի նշան է, որ զուտ անձնական պակասութիւն մրն էր:

ՔԱՔՈՅԱԿԱՆ

Ամեն ղրած գործքիդ մէջ վախճանը մտածէ:

Անգամ մը Թաթարներու Խան մը որսի դացած ատեն՝ դիմացն անապատական մ՚ելաւ, որն որ բարձր ձայնիւ կը կանչէր: Ինծի հարիւր ոսկի տուողն՝ ազէկ խրատ մը կու տամ: Խանին ետեւէն դացող իշխաններն աս խօսքին վրայ ծիծաղելով, ըսին որ Անապատականն իր վաճառին դժուարաւ պիտի կարենայ դնող գտնել: Իսկ Խանն իր դանձապետին հրամայեց որ հարիւր ոսկին տայ: Անապատականն ոսկիներն առնելով, ծանրութեամբ մ՚իրեն ըսաւ. Ամէն ըրած գործդիդ մէջ վախճանը մտածէ: Իշխանները սկսան դարձեալ ծիծաղիլ եւ ըսին թէ Ա՛ս խրատն ամենածանօթ բան մ՚ըլլալով, եւ ոչ մէկ ոսկւոյ գնուելու արժանի է: Իսկ Խանը պատասխանեց թէ նոյն իսկ ամենածանօթ ըլլալուն պատճառաւ, ոչ ոք վրան կը մտածէ, անոր համար իրաւունք ունի Անապատականն ասանկ սուղ ծախելու: Ա՛ս խրատն իր վրայ անանկ մեծ ազդեցութիւն ըրած էր, որ որսէն դառնալուն պէս՝ պալատին ամէն դռներուն ու պատերուն վրայ գրել, եւ բոլոր արծաթէ ու ոսկիէ անօթներուն վրայ փորագրել տուաւ: Վրան շատ տարիներ անցնելէն ետեւ՝ կուսակալ մը միտքը դնելով որ Խանը մեռցնել տայ ու ինք տեղն անցնի, անոր բժշկապետը վաստակեցաւ, որն որ որոշեց արիւն առած ատեն զԽանը թունաւորել: Քիչ մը ետքը առիթն ալ պատահեցաւ: Խանը հիւանդանալով՝ ուզեց որ բժշկապետն իրմէ արիւն առնու: Ասիկայ թունաւորած նշտարակ մ՚առաւ եկաւ: Բայց երբ որ արիւնը մէջը վազցընելու համար բերուած ամանին վրայ Ամէն ըրած գործդիդ մէջ վախճանը մտածէ խօսքը կարդաց, սարսափեցաւ, քիչ մը ժամանակ մտածեց եւ արդէն ձեռքն առած նշտարակը թող տալով, ուրիշ մ՚առաւ: Խանն՝ որ աս բաներուն միտ կը դնէր, բժշկապետին հարցուց թէ Ինչո՞ւ առաջին նշտարակը մէկդի թողուցիր: Բժշկապետն պլյայլելով՝ պատասխան տուաւ որ Սուր չէր, անոր համար: Բայց Խանը չխաբուեցաւ, նոյն նշտարակը ձեռքն առնելով՝ զննեց, եւ տեսնելով թէ սուր է, խաբեբայ, կանչեց. միայն ճշմարտութիւնը հաւատարմութեամբ խոստովանելով՝ կրնաս մահուընէ ազատիլ: Այլայլութիւնդ իսկ կը ցուցընէ որ ասոր մէջ բան մը կայ: Բժշկապետն ան ատեն ոտքն ինկաւ եւ ամէն բան յայտնեց: Խանն իրեն կեանքը շնորհեց. եւ անհաւատարիմ կուսակալը բռնել տալէն ետքը, քովի իշխաններուն ըսաւ. Ըսէք հիմայ, Անապատականին խրատը սո՞ւղ թէ աժան գնած եմ եղեր:

ԲՈՐՈՑՎԷՊ

ԱՄԱՅԻ ԿՂԶԻՆ

Այս խօսքերը զրուցած ժամանակը, Փիլիպպոսի աչուընեն այնպէս դարձած էին, կեցուածքն ու նայուածքն այնպէս զարհուրելի էր, որ Կոմոդ թէեւ խիստ քաջասիրտ էր, գոյնը նետեց. բայց շուտ մը իր արիութիւնն ու քաջասրտութիւնը ստանալով, ինք զինքը պաշտպանելու դիրքի մէջ մնաւ։

Հարկաւոր չէ, ըսաւ Փիլիպպոս՝ իր առաւելութիւնը ճանչցողի մը պէս. մի վախնաք, ձեր վրայ չեմ յարձակիր։ Արդէն շատ առիթներու մէջ բազկիս փորձն առած է.ք. հարկ չկայ յիշեցնել որ անոր զօրութիւնը ձերինէն շատ աւելի է. եւ թէ ձեր խօսած թշնամանքներէն չիկրնար տկարացած ըլլալ, ան ալ կրնաք իմանալ։ Բայց քանի որ հետս չափաւորութեամբ կը վարուիք եւ նախատական խօսքեր ըսելէն կը զգուշանաք, վախնալու բան չէք ունենար։

Վախնալ, կրկնեց Կոմոդ, որուն ձայնը բարկութենէն կը դողդոջար. կրնաս երեւակայել որ ես քեզի պէս մէկէ մը վախնամ։

Գուցէ չէ. բայց դարձեալ կը կրկնեմ, բարկութիւնս շարժելէն զգուշացէք։

Այսպէս խօսելէն ետքը՝ խրճիթը քաշուեցաւ եւ Կոմոն իր խորհրդածութեանց թող տուաւ։

Թշնամւոյն հետ ըրած աս կռիւը զԿոմոդ շփոթութեան մէջ կը ձգէր։ Երբեմն կը մտածէր որ Փիլիպպոս իրմէ զօրաւոր է. եւ այսպիսի ամայի տեղ մը իր պատիւն ու աստիճանն իրեն բանի մը չիծառայեր, ինչպէս որ թշնամին ալ առանց ակնածութեան ըսած էր։ Երբեմն խղճմտանքը՝ Փիլիպպոսին դէմ՝ ըրածները միտքը կը բերէր, եւ ան ատեն կը զարմանար թէ ինչպէս անիկայ իր զօրութիւնը չիգործածեր՝ Աշիլ նաւուն վրայ եւ ուրիշ դէպքերու մէջ իրմէ կրածներուն վրէժն առնելու։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Կարոլոս կոմոդ խիստ մեծ տհաճութեամբ կը բաժնուէր ան գեղեցիկ հովանաւոր տեղէն, ուր քիչ մ'ատեն կեցած էր. բայց լաւագոյն կը սեպէր իր ամայի այրը դառնալ, քան թէ Փիլիպպոսին բնակած տեղը մնալ. աւելի կ'ընտրէր կըղզւոյն մէկալ կողմերուն անտանելի տաքութիւնը, քան թէ իր թշնամւոյն մօտաւորութիւնը, մանաւանդ անոր ըրած վերջին սպառնալիքէն ետքը։ Կը տեսնէր թէ անկարելի է որ կարենայ Փիլիպպոսին պահանջածին պէս՝ անոր հետ քաղաքավարութեամբ ու չափաւորութեամբ վարուիլ. մանաւանդ որ եթէ այնպէս վարուէր, թշնամին կարծիքի կրնար երթալ թէ իր առաւելագոյն զօրութենէն կը վախնայ։

Մէկ կողմանէ ալ կը մտածէր որ եթէ իր ամբարտաւան վարմունքը շարունակելու ըլլայ, մինչեւ թշնամին կռուոյ գրգռէ, անշուշտ անոր զոհ պիտի ըլլայ։ Տեղւոյն տաքութիւնն ալ զինքն այնպէս տկարացուցած էր, որ Փիլիպպոսի պէս հակառակորդի մը վրայ յարձակիլը կամ՝ անոր դէմ դնելու ջանք ընելն իսկ ինք զինքն անարգուելու եւ նախատուելու վտանգի մէջ դնել կ'ըլլար։

Արդ այսպիսի վտանգներէն ազատելու համար՝ անկից քաշուիլ երթալն իր պատուոյն աւելի յարմար սեպեց։ Ուստի եւ Կաստորին հետ կամաց կամաց եւ տխրութեամբ իր այրը դարձաւ, հովիտը բոլորովին Փիլիպպոսին թող տալով։

Իսկ Փիլիպպոս, որն որ Կոմոդէն ընդունած թշնամանքներն ու կրած վշտերը յիշելով՝ արդէն սաստիկ դառնացած էր, անոր հպարտութեան ու արհամարհանաց խօսքերն ալ լսելով՝ անանկ այլայլութեան մէջ ինկած էր, որ անոր դէմ զրուցած սպառնական խօսքերը գրեթէ կամացը դէմ բերնէն ելած էին։ Բայց իրօք ան սպառնալիքներն ի գործ դնելը՝ մտքէն ալ չէր անցներ. վասն զի թէեւ մեծամեծ պակասութիւններ ունէր, բայց սիրտն այնպէս ազնիւ էր, որ իր գտնուած վիճակին առաւելութիւնը չէր ուզեր նոյն իսկ իր թշնամւոյն դէմ գործածել։ Ինք միտք չունէր իր դժբախտութեան ընկերը կըղզւոյն միակ բնակելի տեղէն վռնտել. կը յուսար ալ որ Կոմոդ քիչ մ'ատեն առանձին պտըտելով բարկութիւնն անցնելէն ետքը՝ նորէն հովիտը կը դառնայ։

Ասոր վրայ միտքն ուրիշ խորհրդածութիւններ եկան։ Սկսաւ մտածել թէ ինչպէս անիկայ պղտիկութենէն վեր փափկութեան ու դիւրութեան մէջ ապրելու վարժած է, եւ մակաբերեց թէ նոյն ատեն կրած նեղութիւնները շատ աւելի ծանր պէտք էին գալ անոր՝ քան թէ իրեն։ Ներքին անհանգստութիւն մը սկսաւ զինքը չարչարել. ըրածին վրայ սրտին մէջ մեծ ցաւ կ'իմանար։ Կը ցաւէր կռիւը գրգռելուն վրայ, որով իր թշնամին ստիպած էր հեռանալ ան տեղէն, ուր գէթ կեանքը կրնար պահել։

Այսպիսի տխուր մտածմունքներէ պաշարուած, գործքը շատ անգամ կը դադրեցընէր. եւ բնակարանին չորս կողմը կ'երթար կու գար։ Ամէն ստէպ աչուընեն ան կողմերը կը դարձընէր, ուսկից կը կարծէր թէ կոմոդ կրնայ դառնալ. բայց անիկայ չէր երեւար։ Դիշերը վրայ հասաւ. սակայն Կարոլոս հանդչելու համար իր ծառին տակ չէր գար։

Փիլիպպոսին տխրութիւնն ու ըրածին վրայ զղջացած ցաւն երթալով կը սաստկանար. եթէ թշնամին տեսնելու ըլլար, կարելի է ատելութիւնը դարձեալ կը գրգռուէր, գուցէ Կոմոդին մէկ նայուածքը բաւական կ'ըլլար զինքը նորէն բորբոքելու։ Սակայն եւ այնպէս անոր հեռանալուն պատճառն ըլլալուն վրայ նոյն ատեն սաստիկ կը ցաւէր։

Խղճմտանաց տագնապէն նեղուելով, չկրցաւ նոյն դիշերը հանգիստ քնանալ, ինչպէս որ մարդ, մանաւանդ երիտասարդ մը, բոլոր օրն աշխատելէն վերջը՝ կը հանդչի։ Զգացած խայթերն անով աւելի կը սաստկանային, որ յայտնի կը տեսնէր թէ վերջի կռուոյն մէջ յանցանքը գրեթէ բոլորովին իր կողմն է։ Իրօք ալ ինքն էր որ Կոմոդին դժբախտութիւնը ծաղրած եւ անոր անպատշաճ խօսքեր ըսած էր. որովհետեւ դանակին կոտրիլը՝ Կոմոդին համար մեծ դժբախտութիւն մը էր, որուն տեղը չէր կրնար լեցընել, եւ առանց անոր՝ իր ամենէն ստիպողական պիտոյքն ալ չէր կրնար հոգալ։

Երկրորդ առտու Փիլիպպոս կը բաղձար ծովեզր երթալ, որպէս զի իմանայ թէ Կոմոն ինչ եղած է. բայց վախնալով որ նորէն հետը կռուի կը բռնուի, ետ կեցաւ։ Սակայն կէսօրէն ետքը հարկ եղաւ որ երթայ, ծովուն ցամաք նետած փայտերէն քանի մը կտոր ժողվէ։

Հոն հասած ատեն՝ տեսաւ որ նախընթաց գիշերուան մակընթացութիւնը խիստ բարձր ելած ըլլալուն՝ աւազին վրայ շատ մը տախտակներ, չուանի եւ կայմի կտորուանք ձգած էր։ Փիլիպպոս անոնցմէ ուրախութեամբ շատ բան ժողվեց, եւ անանկ տեղ մը դիզեց՝ ուր ալիքները չէին կրնար հասնիլ։ Գործքը լմնցընելէն ետքը, Կոմոսին բնակած այրը մտնեցաւ։ Երեկոյեան արեւուն լուսաւորութեամբը, որն որ անոր ուսադիրներուն զարնելով՝ կը փայլեցընէր, քիչ մը հեռուանց տեսաւ որ հոն գործքի մը զբաղած է։

Սկսաւ զգուշութեամբ մնտենալ, որպէս զի անոր կասկածելու առիթ չտայ։ Երբ որ բաւական մօտ հասաւ, տեսաւ որ Կոմոդը տախտակ մ'առած՝ աւազին մէջ փոս կը բանայ։ Իր քովը գետինը հինգ հոգւոյ դիակներ կը կենային, զորոնք մակընթացութիւնն իր բնակարանին առջեւը ձգած էր։ Փիլիպպոսին սիրտը սաստիկ այլայլեցաւ իր դժբախտ ընկերաց անկենդան մարմինները տեսնելով։ Ինքն ալ տախտակ մ'առած՝ Կոմոսին դիմացը կեցաւ, եւ սկսաւ փոս բանալու օգնել։ Երկուքն ալ լռութիւն կը պահէին։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Դիակներէն մէկը՝ ստորին պաշտօնակալներէն մէկուն էր, որուն վրայ Կարոլոս մեծ սէր ունէր։

Աս երիտասարդը քաղցրաբարոյ, անձնանուէր ու քաջասիրտ մէկն էր։ Անգամ մը՝ որ դիւրագրգիռ Կոմոն իր զայրացկոտ բնաւորութեան հետեւելով, պաշտօնակալներէն մէկուն նախատինք մը հասցուցած ու սաստիկ կռուոյ մը պատճառ եղած էր, նոյն երիտասարդն երկուքին մէջ մնալով՝ այնպիսի պատշաճ եղանակաւ ու իմաստութեամբ խօսած էր, որ վէճն անմիջապէս դադրեցուցած եւ երկու հակառակորդներն իրարու հետ հաշտեցուցած էր։

Ան ատենէն սկսեալ՝ Կարոլոս ժամանակին մեծ մասն անոր քով կ'անցընէր։ Աս սիրոյն վրայ ստորին պաշտօնակալը մեծ երախտագիտութիւն զգալով, սիրտն անոր բացաւ եւ գաղտնիքները յայտնեց։

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՒՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիի 25. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

Ագահին ժառանգները։

(Շարունակութիւն։)

Ապակայն հիւանդութիւնն այնչափ յառաջ գացած էր, որ արուեստին բովանդակ ճիգը փուճ կ'ելլէր։ Վերջապէս Ֆուռնիէ տեսաւ որ ալ յոյսը բոլորովին կտրելու է։ Ուստի դեղերը մէկդի ձգեց, եւ թող տուաւ որ հիւանդին ամենայն հաճոյքն ու միտքն եկածը կատարեն։ Աս հրամանին վրայ սկսաւ Տիւրէ հազար ու մէկ բաղձանքներ յայտնել. բայց իր ագահութիւնը թող չէր տար որ նոյներն ի գործ ալ դնէ։

Այսպէսով տասնուհինգ օր անցաւ։ Վարդուհի միշտ նոյն համբերութիւնը կը ցուցընէր. կնքահօրն ագահութենէն պատճառած թշուառ վիճակին վրայ կը ցաւէր, զինքն առանց թշնամանելու։ Բժիշկն աղջկան ասս բարի բնաւորութիւնները՝ հիւանդին ըրած ամէն մէկ այցելութեան աւելի աղէկ դիտելու առիթ կ'ունենար։ Ասանկով անոր վրայ իսկզբանէ վեր ունեցած գութն օրըստօրէ կ'աճէր եւ իրեն աւելի մեծ գրգիռ մը կ'ըլլար ամէն հնարք բանեցընելու որ հիւանդը մահուընէ ազատէ. որովհետեւ Տիւրէ աշխարհքիս վրայ աղջկան միակ պաշտպանն ու նեցուկն էր։

Անոր մեռնելէն ետքը Վարդուհի ի՞նչ պիտ'որ ըլլար։ Աս ստոյգ էր որ իր կնքահօրը հարստութենէն բան մը ձեռք ձգելու յոյս չունէր. որովհետեւ Տիւրէ շրջակայ տեղերը բնակող Ստեփանոս Դրիգոյ անուամբ հօրեղբօրորդի մ'ունէր, որն որ հարուստ վարձակալ էր, եւ անոր հետ բարեկամական յարաբերութեանց մէջ կը գտնուէր։

Դրիգոյ՝ որն որ երբեմն երբեմն Տիւրէին այցելութեան կու գար՝ իր ժառանգութիւնը ձեռք բերելու ինչչափ ժամանակ մնացած ըլլալն իմանալու համար, հիւանդութեան ամենէն աւելի սաստկացած վայրկենին իր կնոջը հետ վրայ հասաւ։ Ինք ալ ան խորամանկ դեղացիներէն էր, որոնք մասնաւոր կոպտութիւն կը ձեւացընեն, որպէս զի ուրիշներուն առջեւը կասկածելի չըլլան եւ ըսածնին տարակուսի տակ չձգուի։ Հօրեղբօրորդին նոյն վիճակին մէջ տեսած ատեն, սկսաւ լալ ողբալ։ Իսկ հիւանդն անոր լացքն ընդմիջեց՝ ըսելով որ Բան մը չէ, քանի մը օրէն բոլորովին կ'անցնի։

Իրա՞ւ է, ըսաւ Դրիգոյ, ասոր վրայ շատ կ'ուրախանամ. . . .։ Ուրեմն ինք զինքդ աւելի աղէկ կը զգաս։

Աւելի աղէկ, աւելի աղէկ, կրկնեց Տիւրէ թոթովելով։

Շա՜տ լաւ, պատասխանեց մէկալը, որն որ տարակուսական եղանակաւ մը հիւանդին երեսը կը նայէր. չիվայլեր որ աղէկ մարդիկ հիւանդ ըլլան . . .։ Անտարակոյս բժիշկն եկած է։

Ամէն օր կու գայ, պատասխան տուաւ մեր ագահը։

— Ի՞նչ կ'ըսէ։

— Կ'ըսէ որ բան մը պէտք չէ ընել, եւ ամենայն ինչ կարգի կը մտնէ։

Ա՜յ, ա՜յ, կը տեսնե՞ս, հօրեղբօրորդի, ըսաւ Դրիգոյ խռովա[illegible] իրօք ամուր կազմուածք ունիս. կ'երեւայ որ հիւանդութիւնդ ցրտառութիւն մըն է։

Այո՛, այո՛, ըսաւ Տիւրէ, որն որ ուրիշները համոզել կ'ուզէր թէ հիւանդութիւնը խիստ թեթեւ է, որպէս զի ասով ինքն ալ նոյնին վրայ համոզուի. զօրութիւնս միայն տեղը չէ, բայց ան ալ կու գայ։

Զօրութիւնդ հաստատելու համար քեզի բան մը կը բերենք, ընդմիջեց Դրիգոյին կինը, կողովէն մաքրուած սագ մը եւ երեք լեցուն շիշ գինի հանելով։ Ահաւասիկ մասնաւորապէս քեզի համար գիրցուած է. եթէ ասկէ ուտելու ըլլաս, ստուգիւ ստամոքսդ կը զօրանայ։

Տիւրէ շիշերուն ու սագին վրայ հայեցուածք մ'արձակեց։ Մեր ագահն ինք իրմէ ելաւ, մտածելով որ առանց դանգ մը ծախք ընելու՝ աղէկ մը

կրնայ ուտել խմել։ Անմիջապէս Վարդուհին կանչեց, պաշարն իրեն ցուցուց եւ ըսաւ որ Սիրելի ազգականացս հետ կ'ուզեմ կերակուր ուտել։ Աղջիկը հնազանդեցաւ, մանաւանդ բժշկին տուած հրամանը յիշելով որ բաղձացածը կրնայ ուտել։

Շուտ մը խորոված սագին հոտովը հիւանդին խուցը լեցուեցաւ։ Տիւրէ առանց ծախքի եղած կոչունքին մտածութեամբը հոգի առաւ, սեղանն անկողնին քովը պատրաստել տուաւ. եւ երկայն ատեն ախորժակը յագեցուցած չըլլալուն, աս անակնկալ կոչունքին քաղց ու ծարաւ կը զգար։ Դրիգոյ անոր գաւաթը լեցուց. հիւանդը դողդոջուն ձեռքով մը գինին անմիջապէս պարպեց եւ երկրորդ անգամ լեցընել տուաւ։

Գինին ու կերակուրը՝ հիւանդութիւնը ծանրացընելու տեղ, իսկոյն անդ երեւցաւ որ անոր տկարացած զօրութիւնը կաղդուրեցին ու կենդանացուցին, այնպէս որ անկողնին վրայ նստաւ, բայց աչուքները կէս գինովութենէ մը կը փայլէին. սկսաւ բարձրաձայն՝ իր գաղափարներուն վրայ խօսիլ, ազգականներուն ձեռուքները թօթուել, միօրինակ կրկնելով թէ Դուք իմ ճշմարիտ ազգականներս էք եւ իրենց խորհուրդ տալով թէ ինչպէս պէտք են իր փոքր ժառանգութիւնը գործածել։ Դրիգոյ եւ իր կինն ի գուն շարժած՝ արցունք կը թափէին։ Վերջապէս ըսելով որ քաղաքը քիչ մը գործք ունին եւ խոստում տալով որ ճամբայ ելլելէն յառաջ վերջին բարեւը տալու գան, ելան գացին։ Անոնց դուրս ելած վայրկեանը՝ Գուռնիէ վրայ հասաւ, եւ տեսաւ որ հիւանդը խորամանկ աչքով մը ետեւնէն կը նայէր, մինչեւ որ բոլորովին աներեւոյթ եղան. մէկ կողմանէ ալ գինւոյ գաւաթը կը պարպէր եւ վրանին հեգնական եղանակաւ մը կը ծիծաղէր։

Ուրեմն, դրացի, ըսաւ բժիշկը զարմացած, կ'երեւայ թէ լաւագոյն էք.

Լաւագոյն .... թոթովեց Տիւրէ՝ կէս գինով. այո, այո, խիստ լաւ եմ՝ իրենց ճաշն ուտելէն ետեւ։ ... Ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ, ժառանգութիւնս առնելու համար կը քծնին ... սագերով ... եւ գինւով, Ամենայն ինչ կ'ընդունիմ ես ...։ Միշտ ընդունելու է, քաղաքավարութիւնն ասանկ կը պահանջէ։

Անանկ է նէ, հարցուց Գուռնիէ ժպտելով, կը կարծէք որ իրենց ցուցուցած սէրն ու բարեկամութիւնը շահադիտութիւն մըն է։

— Շահադիտութիւն, կ'ըսէք, դրացի. մէկին դիմացը հաղար առնելու պայմանաւ փոխ մըն է ...։ Ձիս ապուշի տեղ կը դնեն, կարծեն որ կը խաբեն, ինչու որ իրենց գինին խմեցի եւ սագը կերայ .. ան սագը՝ զորն որ ինծի համար մասնաւոր գիրցուցած են եղեր, ինչպէս որ կինն ըսաւ։ Ո՜հ, ո՜հ, տեսնենք որ ետքի ծիծաղողն ո՞վ կ'ըլլայ։

— Ուրեմն մի՞տք ունիք անոնց ակնկալութիւնը փուճ հանելու։

— Ինչո՞ւ չէ ... ունեցած քիչ մը բանիս տէրն եմ, կարծեմ .... ուզածս կրնամ ընել. եւ եթէ հարուստ ազգականներուս տեղ՝ խեղճ աղջկան մը ձգել ուզեմ ...։

Վարդուհի օրիորդին, ըսաւ երիտասարդը, խօսքն ընդմիջելով. ո՜հ, եթէ աս բանս ընէք, բոլոր պատուաւոր մարդիկ ձեզի իրաւունք կու տան։

Դոնապանն ուսերը վեր վերցուց։ Ի՞նչ, ըսաւ թոթովելով, պատուաւոր մարդիկ իմ ինչ հոգս են։ Միակ զուարճութիւնս ան է, որ ան կոպիտն .... ու իր կինը խաբեմ։

Ասոր վրայ Տիւրէ սկսաւ բարձրաձայն ծիծաղել. բայց մէկէն վրան խղդուելիք մը գալով, կոնքկի վրայ ինկաւ։ Գուռնիէ ասանկ դէպքի մը մէջ պահանջուած ամէն միջոցներն ի գործ դնելով, հիւանդն ինք իրեն եկաւ, սկսաւ խօսիլ. սակայն շուտ մը առաջինէն աւելի սաստիկ կարկամութեան մը մէջ ինկաւ։ Երիտասարդ բժիշկը զարհուրանք տեսաւ որ շնչարգելութիւնը կամաց կամաց հոգեվարքի կը փոխուի։ Ուստի Վարդուհին շուտ մը ժողովրդապետին խաւրելով, ջանաց հիւանդին հասկրցընել թէ ինչպիսի վտանգաւոր վիճակի մէջ կը գտնուի։

Ի՞նչ, Պարոն Գուռնիէ, գէշ եմ, ըսաւ հիւանդը դողդոջուն ձայնիւ մը։ Վտանգ կա՞յ .... եթէ վտանգ կայ նէ, իմացուցէք ...։ Մեռնելէս յառաջ ... գաղտնիք մ'ունիմ ըսելու ...։

Զրուցեցէք, պատասխանեց երիտասարդը։

Ուրեմն կա՞յ եղեր, ըսաւ Տիւրէ՝ ինք իրմէ ելած ...։ Ա՛լ յոյս չկայ ...։ Ո՜հ, այնչափ աշխատութեամբ եւ վշտերով ժողված հարստութենէս պէտք եմ ուրեմն բաժնուիլ, ամենայն ինչ ուրիշներուն ձգել ... ամենայն ինչ .... ամենայն ինչ։

Ագահը յուսահատական ուժգնութեամբ մը կը ձգտէր։ Գուռնիէ Վարդուհւոյն վրայ խօսք բանալով՝ զինքը հանդարտեցընելու կը ջանար։

— Այո՛, զինքը տեսնել կ'ուզեմ, մրմռաց Տիւրէ, խե՜ղճ աղջիկ ...։ Իրմէ ամենայն ինչ յափշտակել պիտ'որ ուզեն. սակայն բանն ապահովցուցած եմ ... միայն թէ փնտռելու է ...։

Ո՞ւր տեղ, հարցուց Գուռնիէ, դէպ իրեն ծռելով։

Ա՜յ, դեռ ... յոյս ... կայ ... հառաչեց Տիւրէ ...։ Ըսէք ... ունեցածս ... տկարութիւն մըն է ... անանկ չէ՞։

Ձեր սանն ո՞ւր պէտք է փնտռէ, կրկնեց երիտասարդը, հոգեվարին աչուքներուն հայելով պէս փայլիլը տեսնելով։

— Պատուհանը ... բացէք ... թոթովեց մեր ագահը ... կ'ուզեմ տեսնել ...։ — Պարտէզ դացէք ... հոն վարը ... ջրհորին ետեւը ... խոյակին տա ...։

Ա՛լ ձայնը մարեցաւ ... բժիշկը տեսաւ որ հիւանդը քիչ մ'ատեն ալ շրթունքը կը շարժէր,

իբրեւ թէ խօսք արտաբերել ուզէր. բայց բան մը չէր լսուեր: Ջղաձգական սարսուռ մը դէմքն այլայլեց, ետքէն ամենայն ինչ դադրեցաւ: Տիւրէ մեռած էր:

Վարդուհի քիչ մը ետքը ներս մտաւ, լուր բերելով որ ժողովրդապետը չէ գտած: Կնքահօր մահն իրեն անկեղծ ցաւ պատճառեց, որովհետեւ մինչեւ նոյն ատեն զինքը հոգացող միակ մարդն անիկայ էր:

Երկրորդ օրը Դրիգոյ եւ իր կինն իմանալով որ ժառանգութիւնը ձեռք ձգելու ժամանակը հասած է, աճապարելով եկան, աւելի հանգուցելոյն ընչիցը վրայ ունեցած իրաւունքնին չկորսընցընելու, քան թէ անոր նկատմամբ ունեցած պարտքերնին կատարելու համար: Ասոնք տունն իրենց գրաւեցին, մեռելին գլխու բարձին տակը պահուած բանալիները յափշտակելով: Ետքէն Դրիգոյ՝ իր կինը ժառանգութեան վրայ իբրեւ պահապան ձգելով, յուղարկաւորութեան համար պէտք եղած բաները հոգալու գնաց: Մինչեւ որ մեռելը դագաղին մէջ դրուեցաւ, Վարդուհի անոր քովը մնաց, առանց գեղացի կնոջ բերնէն կարեկցութեան կամ քաջալերութեան խօսք մը լսելու:

Աղջիկը քաջասրտութեամբ յուղարկաւորութեան չուին հետ մինչեւ գերեզմաննոցը գնաց. բայց ի դարձին՝ ա՛լ առաջին զօրութիւնը կտրած էր: Դրան սեամն որ հասաւ, ներս մտնելու սիրտ չըրաւ: Դրիգոյ եւ իր կինն արդէն ետ դարձած ու սկսած էին մէկիկ մէկիկ իրենց ժառանգութիւնը զննել. պահարանները բոլոր բացուած եւ կահ կարասիքը տակնուվրայ եղած էին...: Վարդուհին ասս տեսարանէն արտաքոյ կարգի այլայլելով, դրան քովը քարէ նստարանին վրայ նստաւ, եւ գլուխը ծնկուներուն վրայ ծռած՝ սկսաւ լալ:

Քիչ մը ետքը իր անունը լսելով, աչուըները վեր վերցուց եւ տեսաւ որ Պարոն Ֆուռնիէ քովը կը կենար: Երիտասարդն իրեն հարցուց թէ ինչո՞ւ համար դուրսը կը կենայ, եւ զինքը յորդորեց որ ներս մտնէ եւ քաջութեամբ յաղթէ զգացած ցաւին:

Ցաւը, ըսաւ իրեն, դառն դեղերու կը նմանի. լաւագոյն միջոցը՝ զանոնք մէկէն խմելն է. դանդաղելով՝ ցաւն աւելի կը սաստկանայ:

— Թողութիւն ըրէք, Պա՛րոն, ներս չմտնելուս պատճառը՝ ցաւ չիմանալու համար չէ. հապա վասն զի կը վախնամ որ մտնելովս՝ ներսիններուն նեղութիւն չպատճառեմ:

— Ի՞նչ, եկա՞ծ են:

— Հրամեր էք, եւ Պարոն Լըպլան իրենց հետ է:

— Ան յառաջուան նոտա՞րը, որն որ խարդախութիւն ընելուն համար՝ դատապարտուած էր:

— Կամաց խօսեցէք. կրնայ լսել:

Ֆուռնիէ կամացուկ մը ներս նայելով, տեսաւ որ Դրիգոյ եւ իր կինը պահարանները պարպելու զբաղած էին:

Ո՜հ, Ա՛ստուած, ամենայն ինչ կ՛առնուն, գոչեց:

Իրաւունք ունին, պատասխանեց Վարդուհի հանդարտութեամբ մը:

Խնդիրն ասոր վրայ է, ըսաւ Ֆուռնիէ, մէկէն ներս մտնելով:

Պաշտօնէն ինկած նոտարը, որն որ նոյն միջոցին հանգուցելոյն պահարանին մէջ գտնուած մեծ թերթակալէ մը թղթեր դուրս կը հանէր, ետ դարձաւ նայեցաւ:

Կեցէք, Պա՛րոն, գոչեց երիտասարդը, ասս մուրհակները քննելը ձեզի չ՛իյնար:

Ինչո՞ւ համար, հարցուց Լըպլան:

— Որովհետեւ կրնայ ըլլալ որ մեռելին ժառանգութեան վերաբերող թղթեր ըլլան:

Ի՞նչ կ՛ըլլայ եղեր, գոչեց Դրիգոյ, ժառանգութեան իրաւունքը մերը չէ՞ մի:

Ի՞նչ գիտէք, պատասխանեց Ֆուռնիէ. կարելի չէ՞ որ Տիւրէ կտակ ձգած ըլլայ:

Կտա՛կ, կրկնեցին գեղացին ու իր կինը՝ զարհուրած իրարու նայելով:

Կտակը ձեր քո՞վը դրած է, հարցուց Լըպլան՝ մեղմ ձայնիւ մը:

Ըսածէս ասս չիհետեւիր, պատասխանեց բժիշկը. բայց հանգուցեալն ասոր նկատմամբ իր միտքն ինծի յայտնապէս իմացուցած է:

Անտարակոյս հրամանքնիդ ժառանգութեամբ ձգուած պարգեւի մը կը սպասէք, պատասխանեց Լըպլան՝ հեգնական քաղաքավարութեամբ:

Ասս խօսքիս բժիշկը կարմրելով, Խօսքն իմ վրաս չէ, Պա՛րոն, ըսաւ անհամբերութեամբ, հապա Տիւրէին սանին վրայ:

Հա՛, Վարդուհւոյն համար է, ընդմիջեց Դրիգոյին կինը՝ բարձր ձայնիւ. կ՛երեւայ թէ հրամանքնիդ անոր ազգականն էք, որ իր շահուն ասանկ վրէժխնդիր կ՛ըլլաք:

— Իր բարեկամն եմ, տիկին:

Երկուքն ալ, թէ այրն ու թէ կինը կոպիտ քրքիջ մը հանելով զինքն ընդմիջեցին:

Անանկ է նէ հրամանքնիդ իր կողմանէ գործակալութեան թուղթ պիտ՝ որ ունենաք, գոչեց Լըպլան:

Միտքս հաստատուն դրած եմ, ըսաւ Ֆուռնիէ՝ ուղղակի պատասխան տալ չուզելով, որ կըրցածիս չափ, ամէն կերպ միջոցներով անոր իրաւունքը յարգել տամ: Թէպէտ եւ օրէնսգիտութիւն սորված չեմ, սակայն գիտեմ, Պա՛րոն, որ ասանկ դէպքերու մէջ օրէնքները զանազան կարգաւորութիւններ սահմանած են, որոնք պէտք են կատարուիլ: Մեռելին ժառանգութիւնն առնելէն յառաջ՝ գիտնալու է թէ որո՞ւն կ՛իյնայ:

Իսկ եթէ մենք հիմակու հիմայ առնելու ըլլա՞նք, ըսաւ Լըպլան թերթակալին թղթերը զննելն յառաջ տանելով։

— Ան ատեն օրէնքը բռնաբարելնուդ համար՝ կրնան ձեզմէ համար պահանջել։

Մնացածն ուրիշ անգամ։

ԱՐՈՒԵՍՏԱՊԱՆ

Անցեալ տարուան Լոնտոնի համաշխարհական արուեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն։

Քսանուիններորդ բաժնին մէջ դիմացնիս կ'ելլեն դաստիարակութեան գրքերն ու միջոցները, տղոց խաղալիկներն եւ այլն։ Աս բաժինն ամենէն աւելի առատ օրինակ խաւրած էր Գերմանիա, որն որ տղու խաղալիկներ շինելու արուեստին ու զարմանալի աժանութեան մէջ զամէնքը կը գերազանցէ։ Պերլինէն ամենէն ընտիր ձգախէժէ ափուճներ խաւրուած էին։ Անգղիական բաժինն ալ շատ հետաքրքրական բաներ ունէր. օրինակի աղագաւ Կուիտա Մանոյ ըսուած գործիք մը՝ տղոց դաշնամուր զարնել սորված ատեն աղէկ դիրք մ'առնել վարժեցընելու համար. մեքենայ մը՝ երաժշտական խաղերու գրքին թղթերն ոտքին միջոցովը դարձընելու. անթիւ անհամար այբբենարաններ ու գրքեր, կոյրերու համար գրելու մեքենաներ ու բազմապատկութեան քուէ (ղար) մը։ Անգղիական դասագրքերն ամբողջ ու կատարեալ ներկայացուած էին։ Ինչպէս կ'ենթադրուի, աշխարհացոյց տախտակներն ալ պակաս չէին. առանձինն պանծալի յիշատակութեան արժանի է Քէօլէր Պերլինցւոյն բարձրաքանդակ երկրագունտը, նոյնպէս 13 քառակուսի ոտք մեծութեամբ Մոն Պլան լերան բարձրաքանդակ պատկերը։ Վիէննայի աշխարհագրական հիմնարկութեան աշխարհացոյց տախտակներն ալ մեծ ընդունելութիւն գտան։ Սակայն աւստրիական բաժնին բուն զարմանալի մէկ մասը կը կազմէին Հիրդլ բժշկին անդամազննական կազմածները։ Բովանդակ աշխարհքիս գիտնականները յայնմ միաբանեցան, որ նոյն ժողովածոյքը՝ թէ օրինակներուն ընտրութեամբն ու թէ վարպետ եւ ճարտար գործուածքին պատճառաւ՝ աշխարհքիս վրայ իր նմաններուն մէջ միակ ու առաջինն է։ Գաբուրրոյ Իտալացի քահանան հեռագրական այբուբեն մը գտած է, շատ տղոց մէկտեղ առանց գրքի կարդալ սորվեցընելու համար։

Երեսներորդ բաժնին մէջ հանդէս հանուած էին կահ կարասիք։ Աս բաժնին մէջ ընդհանրապէս աւելի պերճութեան եւ արուեստին՝ քան թէ ընտանեկան պիտոյից միտ դրուած էր։ Կարելի է բովանդակ արուեստից տեսարանին մէջ հասարակ բազմոց կամ աթոռ մը չկար. ասոր հակառակ պերճութեան ու զարդի պատկանեալ կարասիներու արտաքոյ կարգի բազմութիւն մը հանդէս հանուած էր։ Հոս կը յիշատակենք Մոգունտիայի շքեղ ու թեթեւ աթոռները եւ Թոնէդ Վիէննացի կահագործին ծուռ փայտէ շինած կարասիները։ Ետքինը նորերս գտնուած արուեստից ճիւղ մը կը կազմէ, եւ նոյնը գտնողներն երկու զատ զատ գործարաններու մէջ նոյն տեսակ փայտէ կահեր շինելու համար 800 հոգի կը զբաղեցընեն։ Նոյն գործարաններուն մէջ տարին 70,000 աթոռ կը շինուի, որոնց չորսին երեքը՝ դրսի երկիրները կը խաւրուին։ Իտալիայի բաժնին մէջ աչքի կը զարնէին դրուագելու եւ յախճապակեայ (մոզաիք) գործուածքները, եւ մասնաւորաբար Բիէդր - Տիւր քաղաքին թագաւորական յախճապակեայ գործուածքները շատ զարմանալի ու ճարտարարուեստ են ու միջին դարու գործուածքներուն կը հաւասարին։ Մեծ մտադրութիւն գրգռեցին նաեւ Մարդինէդդի Դուրինցւոյն ճամբորդութեան կարասիները, որոնք այնպիսի արուեստական կերպով կը ծալլուին, որ ամբողջ սենեկի մը կարասին միջակ մեծութեամբ սնտուկի մէջ կրնայ ամփոփուիլ։

Երեսունումէկերորդ կամ երկաթէ ու մետաղէ գործուածքներուն բաժնին մէջ շատ հետաքրքրական ու զարմանալի բաներ կային։ Ամենէն յառաջ դիմացնիս կ'ելլեն Անգղիայի կղպակները։ Ով որ կրակէ ապահով արկղ մ'ունի, անիկայ անտարակոյս Չըպպ, Պրամահ ու Հըպպս դարբիններուն անունները կը ճանչնայ։ Ասոնք Լոնտոնի ան երեւելի դարբիններն են, որոնք նոյն արկղները հնարած են ու այնպիսի վարպետութեամբ կը շինեն, որ միայն Ամերիկացիք ասոր մէջ իրենց դիմացը կրնան ելլել։ Չըպպ անուանի դարբինին ժողովածոյքը 300 իրարմէ բոլորովին տարբեր կղպակներ կը բովանդակէր։ Ասոնց մէջ ամենէն աւելի մտադրութիւն գրգռեց երկու կենդինար ծանր կղպակ մը, այնպէս բարակ ու վարպետ գործուած, որ նոյն իսկ տիկնանց ժամացոյց մը անոր չէր կրնար հաւասարիլ. նոյնպէս իբրեւ զարմանալիք կը նկատուէր մատանւոյ համար շինուած 16 կերատ (գըրաթ) կշռող բանալիով կղպակ մը։ Կղպակներու մէջ զարմանալի նոր գիւտեր կային. օրինակի աղագաւ դարբին մը կղպակ մը շինած էր, որուն սկիզբն ալճեպրայի թուոց փոխադրութեան վրայ հիմնուած է. եւ 244,140,125 կապ (combinaison) ունի։ Սակայն ասիկայ գրեթէ ոչինչ էր՝ Լոյսէլին կղպակին համեմատութեամբ, որն որ 45,864,714,248 կապ ունէր։ Առաջին (1851ին) արուեստից տեսարանին ժամանակ Պրամահ դարբինն իր շինած ստակի մէկ արկղին մէջ 100 սդեռլին դրած էր, զորն որ անոր խոստացաւ տալ, որն որ նոյն արկղը կարող կ'ըլլայ բանալ։ Ամերիկացի մը վրան երկու օր աշխատելէն ետքը կրցաւ բանալ։ Աս անգամ Հըպպս ու Աշլէյ դարբինները 300 ոսկի խոստացան տալ անոր, որն որ իրենց շինած ութը նիգով կղպակը կը բանայ, եւ նոյնը քննելու եօթը օր ժամանակ տուին. սակայն ոչ ոք կրցաւ բանալ։ Ստոյգ է աս անգամ Ամերիկացիք չկային։

Կղզակներէն եւ քան ամենէն աւելի մոռդրութեան արժանի են երկաթէ թելերը. մինչեւ հիմայ չէին կրցած առանց միջահատութեան այնպէս երկայն թելեր շինել, ինչպէս աս անգամ՝ քանի մը կիլոմարանապետներ ցուցուցին։ Ընդհանրապէս երկաթէ, արուրէ, պղնձէ ու անագէ շինուած գործուածքներու մէջ Անգղիա առաջինն է. իսկ ասոր ներկայը Գաղղիա անագապղնձէ գործուածքներու մէջ շատ յառաջ գացած է։ Պարպրտիէն փարիզցին այնպիսի վարպետ գործուածքներ հանդէս հանած էր, որոնք հին ժամանակուան գործուածքներուն հետ կրնան մրցիլ։ Նոյնպէս մեծ ընդունելութիւն գտան Տիմար Վիէնացւոյն ընտիր գործուած կանթեղները։ Նոյն գործանոցը 500 հոգիէն աւելի կը զբաղեցնէ, եւ շինած կանթեղներուն կէսը դրսի երկիրները, այսինքն՝ Սպանիա, Իտալիա, Հոլանտա, Ռուսաստան, Շուէտ, Անգղիա ու Ամերիկա կը խաւրէ։

ՎԵՐՔԱԿԱՆ

Իտալիայի համառօտ պատմութիւնը։

Ը.

Իտալիայի մէջ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը։

Բ. ՄԻՋՈՑ

1815—1850

(Վերջ։)

Ինչպէս պատմութիւններէն գիտենք՝ Սիկիլիա կղզւոյն բնակիչքը սկզբնաբար այլ եւ այլ ցեղերէն մէկ եղած տաքարիւն մարդիկներ են, որոնք շատ տարիներէ վեր ակամայ Նէապոլսոյ տէրութեան տակ կը մնային, բայց երբեք անոր վրայ գոհ չէին։ Յեղափոխականք աս բանս գիտնալով, այլ եւ այլ հնարքներով ու միջոցներով ստիպին ժողովուրդը տէրութեան դէմ դրդռելու եւ ապստամբեցընելու կը ջանային։ Այսպիսի հնարքները կամաց կամաց ժողովրդեան վրայ ազդեցութիւն ընելով, յեղափոխութեան սկսելուն ճամբաները կը պատրաստուէին։ Վերջապէս եկաւ հասաւ 1848 տարին, որուն մէջ Յունուար ամսոյն 12ը, որ երկրին Փերդինանդոս Բ. թագաւորին ծննդեան օրն էր, յեղափոխականաց յուսացածին կամ պատրաստածին համեմատ՝ ամէն բան երեւան պիտ՝որ գար կամ որոշուէր։ Ինչու որ բոլոր տէրութեան մէջ ժողովուրդը մեծ յուսով կը սպասէր՝ որ թագաւորն աս օրը նշանաւոր պիտ՝ որ ընէ իր հպատակաց շատ մեծ ազատութիւններ ու իրաւունքներ տալով։ Թագաւորն աս բանիս վրայ եւ ոչ խորհուրդ մը ունէր. միայն յեղափոխականք աս յոյսը ժողովրդեան մէջ տարածած էին, որպէս զի եթէ թէ որ աս յոյսը պարապի ելլէ, ինչպէս որ պիտ՝ որ ելլէր, ժողովուրդն ոտք հանելու առիթ ունենան։ Երբ որ նոյն օրն ամենեւին առանց թագաւորական հրովարտակի մը անցաւ ու ժողովրդեան յուսացածը չկատարուեցաւ, Մեսսինայի ու Բալերմոյի բնակիչքը կատաղութեամբ ոտք ելան ու ապստամբութեան դրօշը կանգնեցին. եւ քիչ ատենուան մէջ ապստամբութիւնը բոլոր Սիկիլիա կղզւոյն վրայ տարածեցաւ։ Թագաւորական զօրքը, որ 6000ի կը հասնէր, Գաղէլլամարէ ամրոցին մէջ, իսկ ապստամբները Բալերմոյի մէջ իրարու հետ կը պատերազմէին։ Վերջապէս թագաւորական զօրաց հրամանատարը տեսնելով որ զօրքը յոգնած ու լքած է ու ապստամբաց յաղթելու յոյս չկայ, զամենքն ալ նաւերը դնելով՝ ցամաք երկիրն անցաւ։ Եւ թէ կղզւոյն ուրիշ տեղերն բլլող զօրքերն ալ Նէապոլիս անցնելով՝ բոլոր կղզին ապստամբաց ձեռքը մնաց, որոնք շուտ մը առժամանակեայ կառավարութիւն մը դրին՝ կղզւոյն քանի մը երեւելի անձինքներէն կազմած, որոնց գլուխ կամ գահերեց եղաւ Ռուճճերոյ Սեգիմոյ իշխանը։

Սիկիլիայի մէջ եղածներուն լուրերը Նէապոլի հասնելով ու ժողովուրդը հոնկից դարձող զօրաց վիճակը տեսնելով, սկսաւ ահու դողու մէջ իյնալ. մանաւանդ որ յեղափոխականք սուտ լուրեր կը տարածէին թէ Սիկիլիացիք խել մը նաւերով Նէապոլիս գալու վրայ են՝ իրենց թշնամիները (Նէապոլսեցիները) ջարդելու համար։ Ժողովուրդը կը յուսար՝ որ թագաւորն աս խռովութեանց վերջ տալու համար՝ Յունուարի 25ին (որ իրենց մէջ նշանաւոր օր մը էր,) անշուշտ նոր ու ազատական սահմանադրութիւն մը կը հրատարակէ։ Բայց նոյն օրն աս բանս չկատարուելով՝ ասդին անդին սկսան ապստամբութեան նշաններ երեւալ։ Վերջապէս թագաւորը բաներուն եւրոպի սահմանը հասած ըլլալը տեսնելով, (1848. Յունուար. 29.) բաղձացուած սահմանադրութիւնը հրատարակեց, որուն վրայ Նէապոլսեցիք գոհ եղան ու մեծ ուրախութեամբ ընդունեցան. իսկ Սիկիլիացիք գոհ չըլլալով՝ ապստամբութիւնը կը շարունակէին։

Նէապոլսոյ թագաւորը սահմանադրութիւն տալէն եւրոպը, Սարդինիայի Կարոլոս Ալբերտ թագաւորն ալ (Փեբր. 8.) իր ժողովրդեան (Statuto անուամբ) նոր սահմանադրութիւն մը հրատարակեց, որն որ ըստ դլխաւոր մասանց (երկու սենեակներու սկիզբ ունեցող) Գաղղիական սահմանադրութեան նման էր։ Նոյն օրերը (Փեբր. 17.) նա եւ Դոսկանայի մեծ դուքսն իր երկրին համար սահմանադրութիւն մը տուաւ, իր հրովարտակին մէջ առանձինն յիշելով՝ որ իր նախորդները Լէոբոլտոս Ա. ու Փերդինանդոս Ա. իրենց ատենները նոյնը խոստացած ըլլալով՝ ինք անոնց խոստումը կը կատարէ։

Քանի մը ամիս առաջ (1847. Հոկտ. 5.) Լուգդայի Կարոլոս դուքսը՝ զանազան անհաճոյ դէպքերէն ստիպելով, իր պզտիկ երկիրը (զոր որ Բարմայի Մարիամ Լուիզ դքսուհւոյն մեռնելէն եւրոպը՝ Բարման ինք առնելով՝ պիտ՝որ թողուր, ինչպէս ուրիշ տեղ գրած ենք,) հիմակուընէ Դոսկանայի մեծ դքսին թողուց։ Ասոր վրայ նոյն մեծ դքսին ու Մոդենայի դքսին մէջ վէճ ծագելով, աս եւրոպինը նոյնին մէկ մասը զօրքով գրաւեց։ Բայց դեռ վէճը չլմնցած (Դեկտ. 18.) Բարմայի դքսուհին Մարիամ Լուիզ (Նաբոլէոն Ա.ին այրին) մեռնելով, Լուգդայի Կարոլոս դուքսն՝ ըստ դաշանց՝ Բարմայի երկի-

ը ժառանգեց ու խոստացաւ իր հպատակաց սահմանադրութիւն մը տալ։

Իսկ Պիոս Թ. քահանայապետը, որն որ ազատական նորոգութիւններ ընելու մէջ՝ Իտալիայի միւս տէրութիւններուն առաջին օրինակը տուած էր, վերջապէս հարկադրեցաւ մինչեւ ետքի վայրկեանը կատարել չուզածն ի գործ դնել։ Ուստի իր կարդինալներուն հետ խորհուրդ ընելէն ետքը՝ (1848. Մարտ 15.) բաղձացուած Սահմանադրութիւնը հրատարակեց։ Ասս քահանայապետական կամ Հռոմէական սահմանադրութեան գլխաւոր մասերը հետեւեալներն էին։ Կարդինալաց ժողովը՝ քահանայապետին անձէն անբաժան հոգեւոր կամ եկեղեցական ծերակոյտ մը կը մնայ. իսկ աշխարհական իրողութեանց մէջ օրէնք դնելու համար խորհուրդ ընելն երկու (աշխարհական) սենեակներու կը յանձնուի։ Երկու սենեակներուն անդամները տարին երեք ամիս ժողվուած կը մնան. քահանայապետն իշխանութիւն ունի զանոնք ժողվելու, սենեակները գոցելու, նա եւ բոլորովին լուծելու։ Սենեակներն իշխանութիւն ունին տուրքերը սահմանելու, տրուելու օրինաց վրայ խորհուրդ ընելու եւ վճիռ տալու. բայց ասս օրէնքները քահանայապետէն հաստատուելէն ետքը օրինաց զօրութիւն կ'ունենան։ — Ասոնցմէ զատ ասս սահմանադրութեամբ գրոց քննութիւնը կը վերցուի, միայն եկեղեցական գրոց քննութիւնը կը մնայ, տուրքերէն ազատ ըլլալու առաւելութիւնը կը ջնջուի եւ ուրիշ քանի մը նոր քաղաքային կարգեր կը հաստատուին։ Քահանայապետն ասս սահմանադրութիւնը հրատարակելէն ետքը եկեղեցական պաշտօնեաներուն երեքը հանեց ու անոնց տեղ երեք աշխարհական պաշտօնեաներ դրաւ։

Վերը գրեցինք՝ որ Աւստրիա Իտալացւոց աղաղակին ու տրտունջին համեմատ քահանայապետին կողմանէ եղած բողոքն ու ծանուցումն ընդունելով՝ Ֆերրարայէն իր զօրքը ետ կանչեց։ Սակայն ասով Իտալացւոց կատաղութիւնն Աւստրիայի դէմ չհանդարտեցաւ. Իտալիայի ուրիշ կողմանց ժողովուրդները թողունք, նոյն իսկ Աւստրիայի տակ ըլլող Լոմբարտեան-Վենետական գաւառներուն բնակիչքն ալ ամէն Իտալացւոց խորհուրդներուն ու զգացմանց մասնակից ըլլալով, Աւստրիայի իշխանութեան տակէն ելլելը, Աւստրիայի տէրութիւնն Իտալիայէն բոլորովին դուրս հանելը՝ բոլոր սրտով կը փափագէին ու ասս փափագն ամէն առթի մէջ յայտնի կը ցուցընէին։ Իսկ կայսերական կառավարութիւնը շատոնցուընէ ասս բաներուս տեղեակ ըլլալով իր Իտալական երկիրներուն համար քանի մը ազատական նորոգութիւններ ընելու կը հակէր։ Բայց ասս բանիս կատարումն աւելի հանդարտ ժամանակի մը թողուլը պատշաճ սեպեց, որպէս զի չկարծուի թէ եղած ապստամբական ցոյցերէն վախնալով ազատական կարգաւորութիւններ ընելու հարկադրած է։ Կառավարութիւնն ասանկ մտածած ատեն՝ իր Իտալացի հպատակներն իրենց ազգային զգածմանց հետեւելով, այլ եւ այլ հնարքներ մտածելու սկսան՝ աւստրիական տէրութեան կամ գերմանական իշխանութեան դէմ ունեցած տհաճութիւննին ու ատելութիւննին գործքով ցուցընելու համար։ Ի սկզբան անդ ասս գործքերն աննշան բաներ էին. ժողովրդեան գրգռիչները կամ առաջնորդները (1848. Յունու. 1.) իրենց ազդայնոց արգելեցին՝ որ տէրութեան վիճակախաղին (փիանգօ) մասնակից չըլլան ու ծխախոտ ծխելէն բոլորովին դադրին։ Ասս կարգաւորութեան Լոմբարտեան-Վենետական քաղաքներուն ամէն բնակիչքը զարմանալի միաբանութեամբ հպատակեցան։ Միլանի, Վերոնայի, Պերկամոյի, Պրեշիայի ու Բաւիայի մէջ ամէն Իտալացիք ծխախոտ քաշելէն դադրեցան ու՝ վիճակի խաղը բոլորովին վերջացուցին։ Ասով ալ գոհ չըլլալով, կ'ուզէին այն քաղաքներուն մէջ գտնուող Գերմանացիներուն ալ ծխելն արգելել։ Երբ որ տեղ մը ծխող մը կը տեսնուէր, ժողովուրդը բազմութեամբ անոր գլուխը ժողվուելով՝ կ'արգելուր. եւ եթէ կայսերական զինուորներէն մէկն իր գլանիկը (սիկար) ձեռքէն նետելու կ'ընդդիմանար, կռիւ ու շփոթութիւն կ'ելլէր։ Միլանի մէջ (Յունու. 3.) այսպիսի պատճառէ մեծ կռիւ մը ելաւ, որն որ սաստկանալով՝ այնչափ կոտորած եղաւ, որ քաղքին ճամբաները վիրաւորեալներով ու դիակներով ծածկուեցան։ Ասանկ տխուր դէպքեր Բաւիայի, Բատուայի ու Պերկամոյի մէջ ալ պատահեցան. անանկ որ Իտալիայի զինուորական հրամանատարը Ռատեցքի ստիպեցաւ (Փետր. 23.) բոլոր Լոմբարտիա պատերազմի վիճակի մէջ կամ պատերազմական օրինաց տակ հրատարակել։ Իսկ Վենետիկի երկրին բնակիչքն ասս ատենները դեռ գրեթէ բոլորովին հանդարտ կը կենային։

Բաներն ասս աստիճանի հասնելէն ու յեղափոխական շարժմունքն Իտալիայի ամէն դիերը յաճախելու սկսելէն ետքը՝ գրեթէ ամէն Իտալական տէրութիւններն իրենց զօրքերը կարգի դնելու եւ որպիսի եւ իցէ պատերազմի պատրաստ կենալու սկսան։ Աւստրիա Իտալիայի մէջ իր զօրաց թիւն ըստ կարի շատցուց. Սարդինիա 60000 զօրքով ու 300 թնդանօթով Դիչինոյի եղերքը մօտեցաւ. Դոսկանա ու Հռոմ իրենց քաղաքային պահապան զօրաց գնդերն ամրացուցին։ Եւ երբ որ ամէն բան անանկ հանդամանաց մէջէր՝ որ պղտիկ դէպք մ'ալ բաւական պիտ'որ ըլլար Իտալիայի թերակղզին պատերազմի դաշտի դարձընելու, այն պղտիկ դէպքին տեղ ուրիշ մեծ ու զարհուրելի պատահարներ, այսինքն՝ յառաջ Գաղղիայի ու ետքէն Աւստրիայի կամ Վիէննայի եւ Հունգարիայի յեղափոխութեանց փոթորիկները սաստկութեամբ փրթելով, Իտալիայի մէջ ալ շատոնցուընէ վախցուած հրդեհը բորբոքեցաւ, որն որ երկու երեք տարիի չափ աւելի կամ նուազ սաստկութեամբ անոր շատ տեղերն այրեց տոչորեց։ Ասս տարիներուն (1848. 1849. 1850.) դէպքերուն մանրամասն պատմութիւնը հանդիպած օրերուն Եւրոպա լրագիրն ի սկզբանէ մինչեւ վերջը գրած ըլլալուն, հոս մեր ասս լրագրին համար նոյներուն պատմութիւնը զանց կ'առնենք *։

* Տես նա եւ Պատմ. Քաղաքակ. Եւրոպ. Տերութ. Հատ. Դ. Էջ 283—301։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Գարդուշ եւ իր գիշերային այցելութիւնը:

Անցեալ դարերուն պատմութեան մէջ անանկ զարմանալի դէպքեր կը պատմուին, որոնց վրայ՝ եթէ մէկը հիմակուան աշխարհքիս դիրքին ու յարաբերութեանցը նայելով՝ դատաստան ընել ուզէ, հարկաւ անոնց ճշմարտութեան վրայ տարակուսելու է. ուր որ նոյն ատեններուն հանգամանացը հմուտ եղողը, թէեւ դէպքին վրայ զարմանայ, սակայն դէթ ստուգութեան վրայ չ՚երկբայիր:

Ա՛ս կարգին կը վերաբերին նաեւ նոյն ժամանակուան աւազակապետներէն գործուած գողութեան խել մը դէպքեր: Ասանկ աւազակապետներուն ամենէն համբաւաւորներէն մէկն է Գարդուշ, որն որ 1693ին Փարիզ ծնած է: Ասոր վրայ պզտիկութենէ վեր փոքր փոքր գողութիւններ ընելու մեծ հակում մը կը նշմարուէր: Իր անարժան գործքերուն համար դպրոցէն մերժուելէն եւ հօրը տնէն վռնտուելէն ետքը, գնաց Նորմանտիայի մէջ եղող աւազակաց գնդի մը յարեցաւ. քիչ մը ետքն ալ Փարիզի մէջ եւ անոր շրջապատը գտնուող աւազակաց գնդի մը գլուխն անցաւ, կենաց ու մահու բացարձակ իրաւունքն իրեն միայն պահելով: Շատ տարի այսպէս իր վնասակար արուեստն յառաջ տարաւ, մինչեւ որ 1721ին պանդոկի մը մէջ բռնուեցաւ: Թէպէտ եւ իր ընկերներուն անուններն իմանալու համար զինքը տանջեցին. սակայն բերնէն խօսք մը չկրցան որսալ: Վերջապէս երբ որ անիւներով տանջելու տեղը բերին, աչուքները մէյ մը չորս դին պտըտցուց, յուսալով որ իր ընկերները զինքն ազատեն. բայց ինք զինքը խաբուած տեսնելով, իր գործակիցները յայտնեց, եւ ետքը անտարբերութեամբ մը 1721ին Նոյ. 28ին դահճի ձեռքով մեռաւ: — Հետեւեալ պատմութիւնն ասա աւազակապետին բիւրաւոր գործքերէն մէկն է:

Գիշեր մը Պոֆրըմոն մարգիզուհին սենեկին մէջ կարդալու եւ գրելու զբաղած ատեն, իսկզբան ծխանին մէջէն շարժում ու աղմուկ մը ականջը կը հասնի. մէյ մ՚ալ ի՛նչ տեսնէ, մրուրի ամպ մը ելլելէն, խել մը ծիծառի բոյներ եւ փլփլած պատի կտորուանք խառնիխուռն վար թափուելէն ետքը, ոտքէն մինչեւ գլուխ սպառազինեալ անձ մ՚երեւան կ՚ելլէ: Բայց որովհետեւ իր իջնալովը վառարանին մէջ եղած փայտերն ու խանձողները սենեկին մինչեւ մէջտեղը ասդին անդին ցրուած էր, առաջին գործքն եղաւ ունելիք մ՚առնուլ եւ ցրուածները կարգաւորեալ եղանակաւ կրակարանին մէջ շարել ու տեղաւորել, մեծ զգուշութիւն ընելով որ վառուած խանձողները չըլլայ թէ ոտքով գորգին վրայ կոխելով փշրէ:

Այս ամենայն այսպէս տեղն ի տեղ լմընցընելէն ետեւ, դէպ մարգիզուհին կը դառնայ եւ խորին մեծարանք մ՚ընելով՝ կ՚ըսէ. Տի՛կին, ներեցէք համարձակութեանս, կրնա՞մ արդեօք իմանալ թէ որո՛ւն հետ խօսելու պատիւն ունիմ:

— Պա՛րոն, ես Պոֆրըմոն տիկինն եմ. ձեր վրայ տեսածներուս ամէն մէկ բանը, այս ինքն՝ զձեզ չճանչնալս, ձեր արտաքին գողի կերպարանքը, բայց մանաւանդ ձեր քաղաքավար վարմունքն ու իմ կահ կարասեացս վրայ ունեցած մեծ հոգաբարձութիւննիդ, ինծի անլուծանելի առեղծուածներ կու գան. եւ չեմ կրնար երեւակայել թէ ինչու այսպիսի տարաժամ ատեն սենեակս կու գաք:

— Տի՛կին, ձեր բնակութիւնը գալու ամենեւին միտք չունէի: . . . Շնորհք ըրէք, մինչեւ տան դուռը հետս եկէք, ըսաւ, մէջքի գօտիէն ատրճանակ մը քաշելով եւ մէկալ ձեռքը վառուած ճրագ մ՚առնելով:

— Բայց, Պա՛րոն . . . . :

Տի՛կին, կ՚աղաչեմ աճապարեցէք կրկնեց մէկալը՝ ատրճանակը պատրաստելով. մէկտեղ վար իջնանք, դուք դռնապանին հրամայեցէք որ դուռը բանալու չուանը քաշէ: . . . Բայց նախ կրկնոցակնիդ վրանիդ առէք, տի՛կին, եւ գիշերային հագուստով մի կենաք, ինչու որ դուրսը խիստ ցուրտ է:

Անծանօթին ամէն ըսածներն ուզած եղանակաւն ի գործ դրուեցան. սակայն Պոֆրըմոն տիկինն այնչափ խռոված ու այլայլած էր, եւ ծնկուըներուն զօրութիւնն անանկ կտրած էր, որ դիւական մարդուն դռնէն դուրս ելլելէն ետքը, քիչ մ՚ատեն դռնապանին խուցը նստելու ստիպուեցաւ: Հոն կեցած ատենը՝ բնակարանին դէպ ի ճամբայ նայող պատուհանին զարնուիլը կը լսէ, ձայն մ՚ալ մէկտեղ որ կ՚ըսէր. Պարո՛ն դռնապան, ես Գարդուշն եմ, Գարդուշ. ըսածիս աղէկ միտ դիր. ասա դիշեր տանեաց վրայ մէկ երկու մղոն ճամբայ ընելու ստիպուեցայ, որովհետեւ ոստիկանութեան լրտեսներն ետեւէս ինկած՝ զիս կը հալածէին . . . : Մնաս բարով, վաղը չէ մէկալն օր վրաս մանրամասն տեղեկութիւն կ՚առնուք:

Պոֆրըմոն տիկինն իր խուցը դառնալով՝ երիկն արթնցընել տուաւ, որն որ իր զարհուրած ամուսինը համոզել կ՚ուզէր թէ տեսածը՝ երազի մէջ երեւցած ճիւաղ մ՚ըլլայ: Բայց ասոր վրայ քանի մը օր անցնելէն ետքը, տիկինը մեծարանօք եւ ճարտարութեամբ գրուած ջատագովութեան ու շնորհակալութեան նամակ մը կ՚ընդունի, որուն մէջ իր անձին համար ապահովութեան գիր մ՚ալ կար, միանգամայն ուրիշ թուղթ մը՝ որով նոյն տիկնոջ կամացն ու հաճոյիցը կը ձգուէր իր ուղած տասուերկու ընտանիքներու նոյնպիսի ապահովութեան գիրեր տալու: Նամակէն յառաջ պզտիկ տուփ մ՚ալ եկած էր, մէջը առանց կապճի գեղեցիկ ադամանդով մը: Ա՛ս քարին՝ 1000 թալեր գին կտրուեցաւ, եւ Պոֆրըմոն մարգիզը Նոդրը-Տամ եկեղեցւոյն գանձապետին յանձնեց, որ Օդէլ-Տիէս կոչուած անկելանոցին հիւանդներուն համար գործածուի:

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ԱՄԱՅԻ ԿՂԶԻՆ

Իր ծերունի հայրը՝ պատուական ու քաջ պաշտօնակալ մըն էր, որն որ թէեւ այնչափ հարուստ չէր, սակայն ուզած էր որ որդին, իր նախնեացը պէս՝ կենացը գեղեցիկ տարիներն իր թագաւորին ու հայրենեաց ծառայութեան մէջ անցընէ։

Բնութեամբ քաջ ու աներկիւղ երիտասարդը հօրը կամքին հնազանդած էր. բայց շատ անգամ սրտին մէջ բնութեան ձայնը կը լսէր։ Կը վախնար որ գուցէ իր ծառայութեան ժամանակը չլմընցած՝ հայրը մեռնի, եւ ինք անոր ծերութեան նեցուկն ըլլալու մխիթարութենէն զրկուի։

Անգղիացւոց նաւերուն հետ զարնուելէն յառաջ՝ Կոմսին հետ խօսակցելով, սրտաշարժ եղանակաւ մը անոր ըսած էր. Դուք ինծի այնչափ սէր ու գութ ցուցուցիք, որ ձեզմէ շնորհք մը խնդրելու կը համարձակիմ։ Թշնամին առջեւնիս է, հիմայ պատերազմի նշանը կը տրուի. ես պարտքս կը կատարեմ։ Եթէ մեռնելու ըլլամ, մարմինս ալիքներուն մէջ չնետուած, կ՚աղաչեմ՝ աս մատանին ձեռքէս հանեցէք, որն որ հանգուցեալ մօրս էր. եւ Գաղղիա որ դառնաք, ծեր հօրս խրկեցէք ու ըսէք որ որդին մեռնելէն յառաջ՝ իր օրհնութիւնը խնդրած է։

Նոյն մատանին տակաւին մեծանձն երիտասարդին մատն էր։ Կարոլոս կոմսը խիստ շարժած, զգուշութեամբ մատէն հանեց եւ իր կրծոցը վրայ դրաւ։ Երբ որ դժբախտին մարմինն այնչափ աշխատութեամբ բացած նեղ փոսին մէջ դրաւ, աչուըներուն արցունքովն անոր երեսները կը թրջէր։

Դիակը՝ միայն առանձին գետնէն վերցընելն ու ըստ պատշաճի փոսին մէջ զետեղելն իր կարողութենէն վեր էր։ Փիլիպպոս աս տեսնելով՝ շուտ մ՚օգնութեան հասաւ։ Կոմսը թշնամւոյն ըրած օգնութիւնը չմերժեց. բայց աչուըներն անոր վրայ չդարձուց։ Լռութեամբ սկսած էին աս իրենց տխուր գործքը կատարել ու լռութեամբ ալ շարունակեցին։

Ան միջոցին լիալուսինն ելած էր, եւ իր բոլոր պայծառութեամբը կը փայլէր, երբ որ ասոնք վերջին գերեզմանը փորեցին լմընցուցին։ Փիլիպպոս նոյն ետքի դիակին դէմքին գծագրութենէն ճանչցաւ որ Աշիլին երկրորդ նաւաստապետն է։ Աս տեսքէն՝ վրէժխնդրութեան ոգին դարձեալ սրտին մէջ գրգռուեցաւ, միտքը գալով որ քանի մ՚օր յառաջ Կարոլոս կոմսը ղինքն ան մարդուն ձեռքովն անողորմ ու նախատական կերպով չարչարել տուած էր։

Մէկէն գոյնը նետեց, եւ սրտին զայրուցքն ան աստիճանի սաստկացաւ որ հաղիւ կրնար արտաքուստ ծածկել։ Բայց շուտ մը միտքը գալով որ նոյն մարդը՝ կոմսին հրամանին պարզ գործիքն եղած էր, անոր դէմ ատելութիւնը նորէն գրգռուեցաւ։

Քու ատելութիւնդ է, բռնաւոր, ըսաւ մտքէն, որ աս թշնամանքն ալ բոլոր միւսներուն վրայ աւելցուց։ Եւ նոյն ատեն այնպիսի վրէժխնդրութեան ու կատաղութեան հայեցուածք մ՚արձակեց Կարոլոսին վրայ, որ անիկայ չէր կրնար չիմանալ։ Եւ որովհետեւ պատճառը չէր գիտեր, անոր համար սաստիկ այլայլեցաւ, տեսնելով որ այնպիսի տխուր պաշտօն մը կատարած ատեննին ալ՝ Փիլիպպոս չէր դադրեր զինքը նախատելէն։ Ուստի ինքն ալ իր կողմանէ անոր թշնամանալից եւ արհամարհական եղանակաւ մը նայեցաւ։

Մերվիլ մոռնալով որ նախ ինքն էր թշնամութիւնը նորոգողը, բարկացաւ եւ Կոմսին ըսաւ. Կ՚աղաչեմ, մի մոռնաք որ իմ վրաս արձակած ամբարտաւան նայեցուածքնիդ օգուտ չունի։ Ուստի զանոնք մեծ բանի տեղ գնողներուն պահեցէք, եթէ կղզւոյն մէջ այնպիսի մարդ գտնելու ըլլաք։

Դուն ալ այնպիսի մարդիկ փնտռէ, պատասխանեց Կարոլոս աներկիւղութեամբ, որոնք կարենան քու անարգ թշնամանացդ տանիլ. բայց գիտցիր որ ես անոնց չեմ կրնար համբերել։ Եւ խօսքը՝ կեղծեալ հանդարտութեամբ մը աս կերպով շարունակեց. Պարոն Մերվիլ, ուզելով ձեզի հետ քաղաքավարական եղանակաւ խօսիլ, ձեզմէ կը խնդրեմ որ շնորհք ընէք ասկից հեռանաք։ Դուք կղզւոյն միակ բնակելի տեղը գրաւած էք, ուր ես զձեզ ամենեւին անհանգիստ չըրի։ Արդ կարծեմ որ չափէն աւելի բան մը պահանջած չեմ ըլլար, եթէ իմ չափաւորութեանս դիմացը կը խնդրեմ որ զիս աս ամայի կողմերն անհանգիստ չընէք։

Եթէ իմ բոլոր ապահովութիւնս, պատասխանեց Փիլիպպոս արհամարհական կերպով ժպտելով, Էսդէն կոմսին չափաւորութեան վրայ հաստատուած ըլլար, աղէկ դիտեմ որ իմ բնակութենէս հոս ալ կը վռընտուէի, ինչպէս որ ծնողացս տնէն յափշտակուեցայ։ Սակայն հոս իրաւունքս կը պաշտպանեմ. եւ վայ՝ անոր՝ որն որ կը յանդգնի նոյն իրաւանցս դէմ բան մ՚ընելու։

Աս սպառնալիքն ըրած ատեն նաւաստապետին մարմինն աւազի տակ թաղելը լմընցուցած էին։ Կոմսը տխուր լռութիւն մը կը պահէր։ Աշխատութենէն խիստ յոգնած ըլլալով, իրեն բարեկամն եղող պաշտօնակալին գերեզմանին վրայ նստաւ։ Նոյն դիակներուն տեսքէն միտքն եկած էր որ իր սիրելի մօրեղբայրն ալ անտարակոյս միեւնոյն դժբախտ վիճակին մէջ ինկած պիտի ըլլայ. եւ ալ չկրնալով ինք զինքը բռնել՝ սկսաւ դառնապէս լալ։

Փիլիպպոս՝ թշնամւոյն թափած արցունքը, երեսին վրայ նկարուած վհատութիւնն ու սաստիկ տառապանքը տեսնելով, սիրտը շարժեցաւ։ Նախընթաց օրը խղճմտանքի խայթերէն կրած տառապանքը միտքն եկաւ, եւ մտածեց որ եթէ ինք հիմայ իր զօրութիւնը չարաչար կը գործածէ, զարմանալի բան չէ որ Կոմսն ալ նաւուն մէջ ունեցած իշխանութիւնն աղէկի գործածած չըլլայ։

Քիչ մը ատեն աս մտածմունքներով աչուըները թշնամւոյն վրայ սեւեռած կեցաւ։ Լուսինն անոր կերպարանքը կը լուսաւորէր. բարկութեան կարմրութիւնն աներեւոյթ եղած էր, գոյնը նետած, եւ աչացը մէջ ցաւոց ու անձկութեան նշաններ կ՚երեւային։ Աս փոփոխութիւնը դիտելով, Փիլիպպոսին սիրտն այնպէս շարժեցաւ, որ միտքն եկաւ որ իրմէ թողութիւն խնդրէ եւ առնու հետը հովիտը տանի։

Ինք այսպէս վարանեալ կեցած ատեն՝ Կոմսն աչուըները վեր վերցուց, եւ անհամբերութեամբ մը ձեռքով անոր նշան ըրաւ, իբր հրամայելով որ զինքը թողու երթայ։ Փիլիպպոս չկրնալով իր անձին վրայ բռնութիւն մ՚ընել եւ հպարտութեանը յաղթել, ներքուստ բոլորովին խռոված՝ ելաւ գնաց։

Կոմսն իր բարեկամ պաշտօնակալին գերեզմանին վրայ նստած էր։ Գլուխն երկու ձեռքին կրթընցուցած՝ կը կենար։ Զինքն երկայն ատենէ վեր ընկճող տկարութիւնն ու տրտմութիւնը ան աստիճանի վրան ծանրացած էին, որ եւ ոչ ուզած կամ կրցած էր պատասխան տալ Փիլիպպոսին վերջին անգամ ըրած սպառնալեաց որոնք տակաւին ականջին մէջ կը հնչէին. մտացը շփոթութիւնն ու խռովութիւնը լեզուն բերնին մէջ կապածի պէս էր։ Բոլոր կենացը մէջ աս առաջին անգամ էր՝ որ նախատալից խօսքերէն սկսուած կռուոյ մը իր լռութեամբը վերջ տուած էր։

Հանգչելու սաստիկ հարկաւորութիւն ունենալով, իշխանական կերպով մը հրամայած էր Փիլիպպոսին որ անկից հեռանայ, մոռնալով որ իր թշնամին այս կերպ հրամանները հասարակօրէն բանի տեղ չէր դներ։ Իսկ Փիլիպպոս աս անգամ հնազանդած էր։

Քանի մը բոպէ ետքը կոմսը ցաւերէն ընկճեալ՝ գլուխը վեր վերցուց եւ չորս կողմը նայելով, հաճութեամբ տեսաւ որ ինք առանձին է։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Կոմսին մարմնոյն կազմուածքը, որն որ խիստ զօրաւոր էր, կղզին գալէն ետեւ շատ տկարացած էր։ Ասոր գլխաւոր պատճառն էր, իր սիրելի մօրեղբօրն ու բարեկամներուն յիշատակը, խղճմտանաց խայթը՝ որն որ զինքը ներսէն անհանգիստ կ՚ընէր, եւ գտնուած վիճակին վրայ զգացած մեծ անհամբերութիւնը։ Նոյն վիճակն իրեն այնչափ աւելի թշուառ ու զարհուրելի կու գար, որչափ որ մինչեւ նոյն ժամանակը փափկութեան ու դիւրութեան վարժած էր։ Նոյնպէս վերջին օրերը կրած արտաքին աշխատութիւնն ու նեղութիւնն իր տկարանալուն քիչ օգնած չէր։

Չոր ապառաժի մը վրայ կամ ծառի մը տակ պառկիլը՝ միայն բաւական էր իր առողջութեան վնասելու. որովհետեւ նոյն օդաբաժնին ցօղը՝ դիշերը դուրս անցընողներուն խիստ վնասակար է։

Խմբագիր պատասխանատոն
ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԵԷՆՆԱ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ

ԷՐՄՈՍ

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ։ կէս տարեանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 26. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

Ազահին ժառանգները։

(ՎԷՐՋ։)

Դատաստանի միջոցով, անանկ չէ՞, ըսաւ Լըպլան։ Բայց դատաստանական քննութիւն մը սուղ կը նստի, Պարոն բժիշկ. եւ քու պաշտպանելդ, կարծեմ, կնիքներուն, մուրհակներուն եւ արձանագիրներուն ծախքը վճարելու ալ դժուարութիւն կը կրէ։

Ասիկայ կը նշանակէ, գոչեց Գուռնիէ նեղացած, որ անոր աղքատութենէն առիթ կ'առնուք իրեն դէմ անիրաւութիւն ընելու։

Միայն մեր իրաւունքը պաշտպանելու կը գործածենք, պատասխանեց Լըպլան հանդարտութեամբ։

Անանկ է նէ, օրինաց գործադրութիւնը ես կը պահանջեմ, կրկնեց մէկէն երիտասարդը քաջասրտութեամբ։ Հանգուցեալն ինծմէ դեղեր, ամէն տեսակ օգնութիւններ առած է, եւ երկայն ատեն զինքը հոգացած եմ. իբրեւ պարտատէր՝ կ'ուզեմ որ պարտքին վճարումն ապահովցուի, ասոր համար կը պահանջեմ որ ամենայն ինչ կնքուի։

Դրիգոյ եւ իր կինը, որոնք արդէն շատ անգամ խօսքին մէջ նետուիլ ուզած էին, աս որ լսեցին՝ բարձրաձայն սկսան աղաղակել։ Պարոն Լըպլան ձեւով մը զանոնք հանդարտեցուց։

Անանկ ըլլայ, ըսաւ՝ ժպտելով մը երիտասարդին դառնալով. ուրեմն, Պարոն բժիշկ, ձեր պահանջմանց օրինաւորութիւնը ցուցընելու միջոցներ ունիք. այսինքն թէ քանի անգամ հիւանդին պցելութիւն ընելնուդ ցուցումը, օգնութեանց ընկալագիրները եւ դեղերու համար եղած ծախքին հաշուեգիրը։

Պարոն, պատասխանեց Գուռնիէ շփոթած, բժիշկ մ'ասանկ նախազգուշութիւններ չ'ըներ. կրնաք Վարդուհիին հարցընել։

Իրաւունք ունիք, կրկնեց Լըպլան ծիծաղելով, դուք՝ իրեն համար կը վկայէք, անիկայ ալ՝ ձեզի համար կը վկայէ. ասիկայ արդարութենէ պահանջուած փոխադարձ ծառայութիւն մըն է։ Դժբախտութեամբ՝ ատեաններու մէջ գթութեան ու երախտագիտութեան զգածմունքներն իբրեւ դատաստանական վկայութիւն չեն անցնիր։ Ուստի մինչեւ որ իրաւունքնիդ օրինաւոր կերպով ցուցընէք, պէտք է որ յանձն առնուք որ մենք ազգականութեամբ ունեցած իրաւունքնիս ի գործ դնենք։

Այո՛, գոչեց Դրիգոյ, որուն մինչեւ նոյն ատեն զսպուած բարկութիւնն աւելի սաստկացած էր. որովհետեւ կը բաղձաք որ դատաստան ըլլայ, մենք ձեզի դատաստանի նիւթ կը մատակարարենք։

Ձեզի եւ ձեր պաշտպանելոյն, աւելցուց կինը։

— Օրինակի համար ձեր երկուքին ալ կը հարցընենք թէ Տիւրէ խնայութեամբ ժողված ստակն ո՞ւր դրած է։

— Արծաթեղէններն ի՞նչ ըրած է, որովհետեւ արծաթեղէն ունէր. ասիկայ գիտեմ եւ տեսած ալ եմ։

— Մանաւանդ որ մեր հօրեղբօրորդւոյն մեռած ատենը՝ տունն իրենք միայն կային։

— Պէտք է որ պակսածը հատուցանեն։

— Թշուառականներ, պոռաց Գուռնիէ, աս անզգամ կասկածին վրայ ինք իրմէ ելած, եւ ձեռքը վեր վերցընելով՝ ուզեց Դրիգոյին վրայ յարձակիլ։

Վարդուհի՝ որն որ նոյն միջոցին ներս կը մտնէր, իր առջեւը նետուեցաւ։

Թող տուր, թող տուր, պոռաց Դրիգոյ, որն որ ըստ պատահման հոն գտնուած բահով մը զինաւորուած էր։

Դուն ալ զգուշացիր, խաբեբայ, աւելցուց կինը կռուփով աղջկան սպառնալով. եթէ մէյ մը ձեռքս իյնալու ըլլաս, կը տեսնես . . . ։

— Ո՞հ, Աստուած սիրէք, եկէք, գոչեց Վարդուհի, որն որ բժիշկը քաշելու տանելու կը ջանար։

Երիտասարդը քիչ մը ատեն կը վարանէր. բայց վերջապէս դարձեալ ինք իրեն տէր ըլլալով, իր զրպարտիչներուն վրայ արհամարհական հայեցուած մ'արձակեց եւ աղջկան ետեւէն՝ տնակէն դուրս ելաւ:

Երբ որ փողոցին դրան քովը հասան, մէկէն երկուքն ալ կեցան: Վարդուհի արցունք թափելէն կարմրցած աչուրները՝ Ֆուռնիէին դարձընելով, Ո՜հ, Պարոն, ըսաւ, իմ պատճառաւս կրածներնուդ ձեղմէ թողութիւն կը խնդրեմ, եւ բիւր անգամ ալ շնորհակալ եմ: Աղքատ աղջիկ մ'ըլլալովս, ձեզի բան մ'ընելու կարողութիւն չունիմ. բայց գէթ բոլոր կենացս մէջ ձեր յիշատակը միտքս պիտի պահեմ:

Հիմակ ի՞նչ պիտի ընէք, Վարդուհի, հարցուց երիտասարդը:

— Տակաւին բան մը չեմ գիտեր. հիմայ տրտմութենէս ու պլպլութենէս այնչափ տակնուվրայ եղած եմ, որ ամենեւին բան մը չեմ կրնար մտածել: Յուսամ որ մինչեւ վաղը աւելի ինք իրենս կու գամ: Մանրավաճառ կինն աս գիշեր զիս ստուգիւ քովը կը պահէ . . . եւ ետքէն . . . ալ ետքէն կը նայինք, Աստուած մեծ է:

Ֆուռնիէ առանց պատասխան տալու անոր ձեռքէն բռնեց, աղջիկը կամացուկ մը նոյնը ճնշեց, եւ մնաս բարով ըսելով դուրս ելաւ:

Երիտասարդին սիրտը բարկութեամբ լեցուած էր: Բնակարանն որ մտաւ, խցին մէջ վեր վար պլպլած կը պտըտէր. եւ պարապ տեղ խեղճ ու թողեալ աղջկան օգնութիւն մ'ընելու հնարք կը մտածէր: Եթէ Տիւրէ կտակ մը ձգած է, կ'ըսէր ինք իրմէ, տարակոյս չի՛վերցըներ որ Լըպլան եւ Դրիգոյ զանիկայ անհետ ըրած են: Մէկալ կողմանէ ալ կրնայ ըլլալ որ կտակը մինչեւ հիմայ գտած չըլլան, ինչու որ հանգուցելոյն խօսքերէն անանկ կ'իմացուի, որ պահած է: Ագահը զրուցած էր թէ Վարդուհւոյն մասը հանած է, ապսպրած ալ էր որ փնտռեն . . . : Սակայն բոլոր բոլոր յայտնածն աս էր. մահը թող չէր տուած որ աւելի բան մը զրուցէ:

Երիտասարդը տեսակ մը տենդով տաքցած էր, եւ հազար ու մէկ ենթադրութիւններով միտքը տակնուվրայ կ'ըլլար: Իրիկունն եկած էր, եւ պատուհանին առջեւը գլուխը բազկացը վրայ կոթնցընելով, ան կերպով՝ ինչպէս որ առաջին անգամ զինքը գտանք, տեսաւ որ մեռելին աղգականներն ու իրենց խորհրդատուն անոր պլեւպլ թղթերն ու ամենէն պատուական բաներն առած՝ դուրս ելան: Աչուրները նոյն փլփլած տնակին ու լքեալ պարտեզին վրայ տնկած՝ ասդին անդին կը նայէր: Վերջապէս պարտեզին ծայրն եղող ջրհորի մը վրայ սեւեռած մնաց: Ան տեսնելով, շուտ մը Տիւրէին զրուցած ետքի խօսքերը միտքն ինկան: Պոբոբէզը . . . Ջրհորէն ե-պե-ը . . . Խոյակին տա . . . : Ասոր վրայ մէկէն միտքն եկաւ որ մեռելին գաղտնիքը հոն պիտ'որ ըլլայ:

Սաստիկ վստահութեամբ մը վառուած, անմիջապէս վար կ'իջնայ, բակը կ'անցնի, քիչ մը ճիգ ընելով՝ պարտեզին դուռը կը բանայ եւ ջրհորին քովը կը հասնի:

Ջրհորին կէս մը կործանած շրջանակէն՝ ասդին անդին լայն ճեղքուածներ կը տեսնուէին, փլած պատի կտորներով լեցուած: Ամէն ծակ ու ճեղքուած քննեց, փորելու ալ ջանաց, բայց բան մը չգտաւ: Միայն ջրհորին ետեւի դին, ճիշդ խոյակին տակը՝ տեղ մը կար, որն որ ամենեւին փնտռուած չէր, եւ հոն դրուած կոփածոյ քարը հաստատուն կեցած էր: Երկու երեք անգամ ջրհորին շորս կողմը դառնալէն եւ ներսի ու դրսի կողմն աղէկ մը զննելէն ետեւ, Ֆուռնիէ իր դիւրահաւանութեան վրայ սկսաւ ամչնալ, որ մեռնելու վրայ եղող մարդու մը թոթոված ետքի խօսքերուն հաւատալով, ջրհորի մը մէջ ծածկուած դանձ մը կը փնտռէր: Ուստի վերջին անգամ մ'ալ նայելով, տեղն երթալու ճամբան բռնեց:

Ի վերայ այսր ամենայնի ինչ որ ալ ընէր, մտքին մէջ միշտ ակամայ կասկած մը կը մնար: Պարտեզէն դուրս ելելու միջոցին, ետ դարձաւ եւ դարձեալ աղէկ մը ջրհորը, պատը, խոյակը քննեց նայեցաւ:

Սակայն եւ այնպէս, կ'ըսէր ինք իրեն, Տիւրէին ստորագրած տեղն ասէ. բայց պատին քովը բան չկայ. խոյակին տակի կողմն եղող քարն անշարժ կեցած է:

Ան խօսքին յանկարծակի կեցաւ: Լաւ է, մտածեց. բայց պատճառն ի՞նչ է որ միայն նոյն քարն այնպէս հաստատուն մնացեր է:

Ան պարզ խորհրդածութեամբ նորէն ջրհորին քովն եկաւ: Դարձեալ աւելի մտադրութեամբ կոփածոյ քարը զննեց, եւ տեսաւ որ մօտ ատենները փոքրիկ կոպիճներով նոյնը շորս կողմանէ ամրացուած եւ պարապ միջոցները հողով լեցուած էին:

Անմիջապէս նոյն կոպիճներն ու հողերը մէկդի ըրաւ, քարը խախտեց եւ վերջապէս տեղէն վերցուց: Տակը խորութիւն մը կար, որուն մէջ՝ շրջանակներով պատած արկղ մը կը կենար, զորն որ մեծ դժուարութեամբ դուրս քաշեց: Հանելու միջոցին՝ արկղը գետինն իյնալով, հնչիւնէն բաւական իմացուեցաւ թէ մէջն ինչ կայ: Ֆուռնիէ քարը յառաջուան գտնուած վիճակին մէջ տեղաւորեց, եւ բոլոր զօրութիւնը ժողվելով, մեծագին արկղիկը բնակարանը տարաւ:

Խուցը հասնելուն պէս՝ բանալու համար այլեւայլ փորձեր ըրաւ, բայց պարապ տեղ. ինչու որ ամուր կղպակով մը գոցուած էր՝ որուն բանալիքը չունէր: Վերջապէս նստեցաւ եւ աչուրներն արկղին վրայ սեւեռած, սկսաւ պէսպէս խորհրդածութիւններ ընել:

Ան ձեռքն ինկած գանձն ինչ պիտի ըներ: Նոյնն իրեն սեպհականելու գաղափարը եւ ոչ մտքէն անցաւ: Օրէնքն իրեն զԴրիգոյ կը ցուցընէր. բնական

արդարութիւնն ու իր յօժարութիւնը՝ Վարդուհին առջեւը կը դնէին: Անտարակոյս ասպիտ'որ ըլլար ան մասը՝ զորն որ կնքահայրը, ինչպէս որ մեռնելու վայրկեանն իմացուցած էր, աղջկան համար հանած էր: Իր վերջին կամքն ան էր, որ հօրեղբօրորդին ժառանգութենէ զրկէ, որպէս զի իրեն՝ աղջկան տեղ բռնող Վարդուհւոյն ձգէ: Աս բաղձանքին վաւերական ձեւ մը տալու համար՝ միայն ժամանակը պակսած էր. բայց գուցէ ասալ եղած էր, վասն զի՝ ո՞վ գիտէ՝ կրնար կտակ ալ գրած ըլլալ, զորն որ Լըպլան գտած ու անհետ ըրած ըլլար: Որովհետեւ այսպէսով արդարութիւնն ոտքի տակ առնուած էր՝ զՎարդուհին կողոպտելու համար, Վարդուհին ալ ասոր դիմացը նոյն զէնքը չէ՞ր կրնար գործածել:

Թէպէտ եւ ասպատճառները խիստ համոզիչ կ'երեւային երիտասարդ բժշկին, սակայն մինչեւ երկրորդ օրն ինք զինքը մէկ կողմն որոշել չուզեց: Որովհետեւ խղճմտանքը կը բողոքէր որ իւրաքանչիւր ոք իրաւունք չունի իրեն պատշաճ երեւցածին համեմատ դատաստան կտրելու:

Բոլոր գիշերն ասմտածմունքներով անցընելով, քնանալ չկրցաւ: Երբ որ առտուն ծագեցաւ, Ֆուռնիէ տակաւին նոյն բանին վրայ կը մտածէր. մէյ մ'ալ կամացուկ մը դրան զարնուիլը կը լսէ: Կ'երթայ կը բանայ, եւ մէկէն աղջիկը դիմացը կ'ելլէ:

Վարդուհին թողութիւն խնդրեց զինքն այնպէս կանուխ անհանգիստ ընելուն: Ֆուռնիէ զինքը հրամցուց եւ աղաչեց որ նստի:

Թողութիւն ըրէք, Պա՛րոն, ըսաւ աղջիկը՝ դրան քովը ոտքի վրայ կենալով. վերջին մնաք բարովն ըսելու եկած եմ:

Ո՞ւր պիտ'որ երթաք, ընդմիջեց Ֆուռնիէ:

— Փարիզ պիտ'որ երթամ, ուր ինծի ծառայութեան տեղ մը գտնելու խօսք տուին:

— Ի՞նչ կ'ըսէք:

— Ի՞նչ ընելու է. այսպէսով գէթ ուրիշին ծանրութիւն չեմ ըլլար . . .: Միայն թէ ճամբայ ելլելէն յառաջ՝ ուզեցի հրամանոցը շնորհակալ ըլլալ եւ շնորհք մը խնդրել:

— Ի՞նչ շնորհք:

— Կնքահօրս ժառանգները ձեր աշխատութեանց վարձքը զլացան: Ասիկայ սրտիս մեծ ցաւ մըն է, հիւանդին ըրածնիդ՝ իմ խնդրելովս ըրիք . . .:

Ասոր վրայ մի խօսիք, ընդմիջեց Ֆուռնիէ:

Չէ, պատասխանեց Վարդուհի. հիմայ ձեռքէս բան մը չիգար. բայց . . . ճամբայ չելած . . . կ'ուզէի . . . կը յուսամ որ ձեզի տալ կրցած միակ յիշատակս չէք մերժեր:

Աս խօսքերն ամչնալով եւ թոթովելով ըսելէն վերջը՝ ծոցէն փոքրիկ ծրար մ'առաւ, բացաւ եւ մէջէն պզտիկ արծըթէ գաւաթ մը հանելով՝ անոր տուաւ:

Ասիկայ, ըսաւ, կնքամօրս պարգեւն է. կ'աղաչեմ որ չմերժէք, թէեւ փոքր բան է:

Երիտասարդին սիրտն անոր ընծայելու կերպէն շարժելով, Վարդուհւոյն ձեռքը բռնեց եւ Ի՞նչ կ'ըսէիք, հարցուց, եթէ մէկէն ի մէկ զձեզ անանկ հարըստացընէի, որ եւ ոչ մտքերնէդ անցած է:

Զի՞ս, պատասխանեց աղջիկը, ապշած եղանակաւ մ'իրեն նայելով:

— Թէ որ հոս ձեզի համար գանձ մ'ունենայի:

— Գա՞նձ մը:

— Նայեցէք:

Եւ զինքը խցին մէջտեղը քաշելով, դեռ գետինը կեցած արկղը ցուցուց, եւ պատահած ամէն բաներն իրեն պատմեց:

Վարդուհի՝ որն որ իսկզբան դժուարաւ կրնար հաւտալ, խիստ մեծ ուրախութենէն ծունկի վրայ եկած՝ սկսաւ լալ: Քիչ մ'ատեն զարմացած՝ փոքրիկ արկղին նայելէն ետքը, աչուընները երիտասարդին դարձուց եւ գոչեց.

Ո՛հ, ուրեմն վերջապէս ձեր արժանաւորութեան համեմատ ալ երջանիկ պիտ'որ ըլլաք:

Ե՞ս, ըսաւ Ֆուռնիէ, ետ ետ քաշուելով:

Դուք, դուք, կրկնեց Վարդուհի բորբոքած: Կը կարծէք որ չքաւորութեան ձեզի պատճառած նեղութիւնը չէի՞ իմանար: Ես արդէն աղքատութիւնը յանձն առած ըլլալով, այնչափ դժուարութիւն չեմ զգար: Բայց դուք ձեր աստիճանին վայելածը պէտք էք ունենալ: Ամէնն առէք, Պա՛րոն. բոլորը ձերն է, բոլորը ձեզի համար է:

Աս ըսելով, աղջիկն ուրախութեան արցունքներով արկղը վեր վերցընել եւ բժշկին ձեռքը յանձնել կ'ուզէր: Երիտասարդն իսկզբան զարմացած, ետքէն ի գութ շարժած, շնորհակալութիւններով զինքն արգելել ուզեց:

Ո՛հ, մերժել չէք կրնար, շարունակեց աղջիկն աւելի շարժած: Ի՞նչ, ասգանձը ձեզի պարտական չե՞մ: Կ'ուզեմ որ ամէն մարդ գիտնայ, եւ ուրիշներէն յառաջ անոնք՝ որոնք ձեզի արդարութիւն ընել չուզեցին:

Ֆուռնիէ գոչեց որ ըսածն ըլլալու բան չէ. սակայն Վարդուհին զինքն ամենեւին մտիկ չըրաւ: Եւ պատուհանէն նոր ժառանգներուն գալը տեսնելով, վազեց զանոնք կանչելու: Բժիշկը զարհուրած, զինքը թեւէն բռնելով կեցուց, եւ պոռաց. Յաջող բախտով մը ձեռուընիդ ինկած հարստութիւնը կորսընցընե՞լ կ'ուզէք:

Կորսընցընե՞լ, կրկնեց աղջիկը, ըսուածն առանց հասկընալու:

— Չէ՞ք կրնար գուշակել որ ասմարդիկն արկղը ձեր ձեռքէն կրնան յափշտակել:

— Ի՞նչպէս:

— Աս արկեղ վրայ ունեցած իրաւունքնիդ կերպով մը չէք կրնար ցուցընել:

Վարդուհի դողդողաց, եւ Ֆուռնիէին երեսը նայելով, Անանկ է նէ՝ իմս չէ, պոռաց:

— Ամենայն ինչ կը վկայէ որ կնքահայրենիդ նոյնը ձեզի համար որոշած է. սակայն օրէնքն ուրիշ ապացոյցներ կ'ուզէ:

Օրէ՞նքը, կրկնեց աղջիկը. բայց ամէնքն անոր հնազանդելու պարտական են:

— Բաւական որ մարդուս սեպհական խիղճն այլ ազգ որոշում մը չ'ընէ . . . .

Հէ, չէ, ըսաւ շուտ մը Վարդուհի, խիղճը կրնայ արգելել որ մեր իրաւունքն ի գործ չդնենք. բայց երբեք չկրնար մեզի պարտքերնուս հակառակը գործել տալ: Բանը ծուռ հասկրցեր եմ եղեր. ամ ստրկի գումարն իմն չէ, եւ ունեցած ուրախութիւնս երազ մըն է եղեր:

Ասոնք ըսած ատեն աղջկան գոյնն արտաքոյ կարգի նետած էր. բայց սրտին արիութիւնը չկորսընցուց: Ֆուռնիէ ալ անոր ըսած խօսքերուն ստուգութիւնը տեսնելով, միտքը փոխեց, եւ դարձեալ իր բնական ազնուական միտութեանց սկսաւ հետեւիլ: Աղջկան առանց խօսք մը ղրուցելու՝ դնաց ժառանգները կանչեց, նոտար մ'ալ բերել տուաւ, եւ մեծագին արկղն անոր յանձնեց:

Անմիջապէս պզտիկ բանալիով մը, զոր որ Դրիգոյ մեռելին վզէն կախուած գտած էր, արկղը բացուեցաւ. եւ մէկէն ամենուն աչուքներուն առջեւն արծաթէ անօթներու մէջ խառնուած հազարաւոր ոսկւոյ դահեկաններ ելան: Գեղացին եւ իր կինն ուրախութենէն սկսան արցունք թափել: Վարդուհի եւ Ֆուռնիէ հանդարտ կեցած կը նայէին:

Նոտարն ամենէն յառաջ ստակը համրեց, որուն տակը թղթադրամներու ծրար մ'ալ գտաւ: Երբ որ ամէն բանին ցանկն առնուեցաւ, ամբողջին գումարն երեքհարիւր հազար ֆրանգ ելաւ: Դրիգոյ ինք զինքը կէս մը կորսընցուցած, դողդողալով մը սեղանին մօտիկցաւ, պարապ արկղն առաւ, աղէկ մը թօթուեց: Փայտին ու աստառին մէջ պահուած թուղթ մ'ալ գտին ինկաւ:

Ահաւասիկ ստրկի գումարին վրայ աւելցընելու բան մ'ալ, ըսաւ գեղացին, ինկած թուղթը նոտարին տալով:

Նոտարը կը բանայ, աչքէ կ'անցընէ եւ զարմանալու շարժում մը կ'ընէ:

Կտակ մը, կը գոչէ վերջապէս:

Կտա՞կ մը, կը գոչեն ամէնքը:

Որով Պարոն Տիւրէ՝ իր Վարդուհի Ֆլէօրիոյ սանն իր ընդհանուր ժառանգը կ'ընէ, աւելցուց նոտարը:

Նոյն միջոցին չորս բերնէ այլեւայլ աղաղակ լսուեցաւ, զարմացման, ուրախութեան ու դժկամակութեան: Դրիգոյ կ'ուզէր թղթոյն վրայ նետուիլ եւ յափշտակել. սակայն նոտարն ետ ետ քաշուեցաւ: Երկու զրկուած ամուսնաց ձեռքէն ազատելու համար հարկ եղաւ որ բռնութիւն ընէ: Անոնք դուրս ելան ամէն մերձականերուն վրայ անէծքներ թափելով եւ սպառնալիքներ ընելով: Շուտ մը Լրպլանին խորհուրդ հարցընելու գացին. բայց անիկայ իրենց իմացուց, որ իրենց դժբախտութեան չէր կրնար ալ դարման մ'ըլլալ, եւ որպիսի եւ իցէ դատաստանաւ Տիւրէին ժառանգութիւնը ստանալն ալ կարելի չէր . . . . . :

Ֆուռնիէին գալով, շատ չանցաւ՝ Վարդուհոյն փեսան եղաւ: Այսպէսով խիստ մեծ երջանկութեամբ իրենց կեանքն անցուցին, իրարու միշտ եւ ամէն բանի մէջ ուղիղ խղճի համեմատ աղէկ խորհրդատու եւ նեցուկ ըլլալով:

ԱՔԱԴԵՄԻՏԱՆԱՆ

Անցեալ տարուան Լոնտոնի համաշխարհական արուեստից տեսարանին վրայ ընդհանուր տեսութիւն:

(ՎԷՐՋ:)

Այնպէս երեսունուերկուերորդ՝ այսինքն պողպատի գործուածքներու, դանակի, կտրոցի ու արուեստաւորաց գործիքներու բաժնին մէջ, առաջին ու նախապատիւ տեղն ունէր Անգլիա: Պիրմինկէմի կերտարաններուն մէջ շինուած պղնձէ օրինակներն ու պողպատէ գործուածքները շատ աղնիւ ու սքանչելի են. ընդհանրապէս Անգլիայի կտրելու գործիքներն իրենց նմանը չունին: Անգլիայէն անմիջապէս ետքը կու գայ Աւստրիա, որ տէրութեան Շդայէր քաղաքը շինուած խարտոցները, մանգաղները, կտրոցները, դանակներն ու զանազան արուեստաւորաց գործիքները քիչ գանուելու կատարելութիւն ունին: Սգիրիայի մանգաղներն ալ բոլոր աշխարհքիս մէջ կը փնտռուին: Մօտերս ռազմաշինութիւնն ալ Աւստրիայի մէջ մեծ յառաջադիմութիւն ըրաւ: Վէնդ գործապետին սուինի գործատունը, թէ մեծ քանակութեամբ եւ թէ ընտիր գործուածքով վաճառքներ յառաջ բերելուն համար, մեծ անուն ստացած է: Վայս ու Վէրդհայմ կերտարանապետներուն գործիքներու ժողովածոյքը թէ ընտրութեան եւ թէ գործուածքին կողմանէ տեսնելու արժանի էր: Առաջինին գործանոցը տարին 75,000, իսկ երկրորդինը 60—80,000 քերոց (բէնդէ) կը շինէ:

Արուեստից տեսարանին անհամեմատ պերճ մասը կը կազմէր երեսունուիրեքերորդ կամ պատուական քարերու, աղնիւ մետաղներու եւ ոսկերչաց գործուածներու բաժինը: Ամ բաժինն իր վաճառքներուն արժէքովը՝ արուեստից տեսարանին բոլոր հանդէս հանուած ապրանքը կը գերազանցէր եւ ծախու կ'առնէր: Ըստ մասին Հնդկաստանի եւ ըստ մասին եւրոպական կերպով յղկուած պատուական քարերու ժողովածոյք մը տեսքի հանած էր Դրնան Գաղղիացին: Թէպէտ նոյն ժողովածոյքը արուեստէ հասկրցողներուն մեծ հետաքրքրութիւն պատճառեց, սակայն հասարակ ժողովրդեան աչքը կը յափշտակէին ան սիրալի մեծութեամբ ու հաղուագիւտ գեղեցկութեամբ պատուական քարերը, որոնք արուեստ-

տից տեսարանին զարմանալիքներէն մէկն էին, եւ որոնց վրայ ծանօթութիւն ունենալը մեր ընթերցողաց ալ բաղձալի պիտ՚որ ըլլայ: Ասոնց վրայ ամէն մարդ տեղեակ ըլլալու կը բաղձայ, որովհետեւ կարծես թէ անոնց մէջ մոգիչ զօրութիւն մը կայ, որմէ այնչափ դարերէ վեր մարդկային ազգը բռնուած է, եւ որն որ այնչափ բանաստեղծներուն աշխոյժը վառած է:

Աս ծանրագին քարերուն մէջ առաջին տեղը կը բռնեն երեք ադամանդներ, որոնց առաջինն է Քիո՛ւհի նուր (Լուսալեառն) անուանեալ ադամանդը: Նոյնը 1851ին արուեստից տեսարանին մէջ տեսնողը՝ աս անգամ չէր ճանչնար: Վասն զի հիմայ իրօք լուսոյ լեռ մը եղած էր, որ անունը յառաջագոյն միայն փոխառութեամբ վրան կը կրէր: Ով որ զանիկայ պատող անթիւ անհամար բազմութեան մէջէն անցնելով՝ քովը կ՚երթար, անմիջապէս ցոլացող ճառագայթ մը աչքը կը շլացընէր: Քիո՛ւհի նուր ապարանջանի ձեւով տեսութեան դրուած էր, քովն անմիջապէս դրուած էր 1851ին ունեցած ձեւին ապակեայ օրինակը: Նոյն ժամանակ 196 կերատ կը կշռէր, բայց այնպէս գէշ կտրուած էր, որ հազիւ հասարակ վանակնի ճառագայթացումն ունէր. բաց ասկէ վրան ճեղքեր ու պակասութիւններ ալ կային: Ուստի Անգղիայի թագուհին՝ երեւելի արուեստաւորաց խորհուրդ հարցընելէն ետեւ, նոյն ադամանդը յղկել տուաւ Ամսդերտամէն բերուած գործաւորներու, որոնք իրենց գործքն արուեստից տեսարանին բացուելէն քիչ ժամանակ յառաջ լմընցուցին: Հիմայ պատուական քարը ճիշդ շողակնի (պրլանդիի) ձեւ ունի. եւ թէպէտ միայն $102^1/_2$ կերատ կը կշռէ, սակայն ան եղած է, ինչ որ յառաջագոյն չէր. այսինքն՝ լուսոյ ցոլացող լեռ մը, ան առասպելական ադամանդին նման, որուն լուսաւորութիւնը Խալիֆին կանթեղի տեղ կը բռնէր, ու աշխարհքիս հզօր թագուհւոյն եւ ծովու դշխոյին կուրծքը զարդարելու արժանաւոր գոհար մը: Քիո՛ւհի նուր Հնդկաց թագաւորներունն էր, եւ չորեքտասաներորդ դարէն վեր զանազան աշխարհակալներու ձեռքն անցաւ, մինչեւ որ Անգղիացիք Բենճապ գաւառը նուաճելով՝ Հնդկաստանի ընկերութեան ձեռքն անցաւ, որն որ նոյնն Անգղիայի թագուհւոյն պարգեւեց:

Ասոր ընկերը Գոսդէր ակնավաճառին գոհարներուն մէջն էր: Ասիկայ անոր համար երեւելի է, որ Պրազիլիա գտնուող ադամանդներուն մէջ ամենէն մեծն է. ամէն միւս երեւելի ադամանդները Հնդկաստան գտնուած են: Ասիկայ յառաջագոյն 254 կերատ կը կշռէր, բայց յղկուելէն ետեւ կշիռը 125 կերատի իջաւ. որով թէպէտ Քիո՛ւհի նուրէն մեծ է, սակայն անոր մաքուր ջուրը չունենալուն համար, այնչափ ծանրագին չէ: Երրորդ ադամանդն էր Նասսագ ըսուածը, $78^5/_8$ կերատ ծանրութեամբ, որն որ Ուեսդմինսդրի հարուստ մարգիզինն է: Վերոյիշեալ ադամանդն երեւելի է մաքուր ջրոյն ու արտաքոյ կարգի շողաւոր ըլլալուն համար: Հնդկաց ցեղի մը դէմ մղուած պատերազմի մը ժամանակ, Հասդինկս Լորտը նոյնն աւար առաւ. եւ շատ մարդիկներու ձեռքէն անցնելէն ետեւ, վերջապէս Ուեսդմինսդրի մարգիզը գնեց: Միւս անթիւ անհամար չքնաղ ու զարմանալի պատուական քարերուն մէջէն կը յիշատակենք՝ զմրուխտ մը, 100,000 լիրա սդեռլին արժէքով, որն որ ժամանակաւ Ռունճիտ Սինղին (Բենճապի առիւծին) փաթթոցը կը զարդարէր. քանի մը մարգարիտներ, որոնց ամէն մէկուն գինը 10,000 կինէ կը համարուի, եւ վերջապէս միակտուր տպազիոն քարէ քանդակուած ու ոսկւով պատած գաւաթ մը:

Երեսունուչորրորդ բաժնին կամ ապակեղէն ապրանքներուն համար՝ կրնանք ըսել որ մինչեւ հիմայ եղած ամէն փորձերուն հակառակ՝ ապակի շինելու արուեստը բուն նախնական կատարելութեան հասցընելն անկարելի եղած է: Վենետիկցւոց ապակի շինելու արուեստը կորսուած է, եւ Միջին դարու պատուհանի ապակիներուն կատարելութեան մինչեւ հիմայ մէկը չկրցաւ հասնիլ: Հռոմայեցւոց պատմագիրներուն մէջ կ՚աւանդուի նաեւ՝ որ ապակիէ գաւաթ մը կար, որն որ կրնար ծռիլ ու դարձեալ շիտկուիլ: Ապակեշինութեան արուեստին Եւրոպայի մէջ ըրած շրջանը եւ մանաւանդ զանազան տեղեաց նիւթերուն՝ ապակեշինութեան վրայ ունեցած ազդեցութիւնը, արուեստից տեսարանին մէջ աւելի ակներեւ կը տեսնուէր: Ապակի շինելու արուեստը Վենետիկէն՝ Պոհեմիա ու Գերմանիա անցաւ, անկէ՝ Գաղղիա մտաւ, ուսկից Անգղիա փոխադրուեցաւ: Վենետիկ հիմայ իյնալու վրայ է, իսկ անոր հակառակ Պոհեմիայի ապակեղէն ապրանքները՝ ամենէն աժանը, թեթեւն ու դիմացկունն են, միայն աղէկ չեն ոսկեզօծուիր: Վանապակւոյ (cristallin, պիլլօր) մենավաճառութիւնը տասնուհինգ տարիէ վեր Անգղիա ունի: Գոֆէդիէ ու Տիտրոն Գաղղիացիները հին ժամանակուան նկարչութեան կատարեալ ու ճիշդ նմանութիւններ տեսքի հանած էին, որոնք շատ սքանչելի արուեստով ու յաջողութեամբ գլուխ տարուած են: Նիգոյ Գաղղիացին Բոմբէյանեան գունաւորումը ապակիէ պատուհաններու վրայ գործածած է:

Երեսունուհինգերորդ բաժնին մէջ հանգէս հանուած էին խեցեղէն ամանները, հասարակ աղիւսէն սկսեալ՝ մինչեւ ամենէն ազնիւ ճենապակեայ (porcelaine) սպասները: Սէվը քաղաքին կայսերական ճենապակւոյ գործանոցը թէ ընտիր գործուածքին եւ թէ գեղեցիկ ձեւերուն կողմանէ զամէնը կը գերազանցէ. իսկ Վիէննայի ճենապակւոյ գործանոցն աւելի պզտիկ արձաններ շինելու մէջ յառաջացած է. ասոր դիմացը կրնար ելլել Ֆիշէր գործապետին Մաճառիստանի Հէրէնտ քաղաքն ունեցած գործա-

տունը, որն որ գաղղիական ու ճաբոնական ճենապակիին նմանցընելու արուեստը շատ յաջողութեամբ վաստըկած է:

Երեսունուվեցերորդ բաժնին մէջ կրնային տեսնուիլ ան ամէն բաները, որոնք միւս բաժիններէն դուրս էին. ինչպէս փայտէ ու կաշիէ շինուած պարգեւի գործուածքներ, սնտուկ, ճամբորդութեան հարկաւոր եղած բաներ ու ծուխ քաշելու կազմածք: Անգղիա աս բաժնին վերաբերեալ գործուածքներուն հաստատութեան ու դիմացկունութեան մէջ, իսկ Գաղղիա ճաշակի ու աժնութեան մէջ երեւելի է: Վիէննայի փայտէ կահերն ու թիթեղէ զարդերն ալ աղէկ ընդունելութիւն գտան եւ ըստ մեծի մասին ծախուեցան: Բրուսիա արեւելեան ծովէն ամենէն ընտիր սաթ տեսքի հանած էր: Մեծ զարմանք պատճառեցին նաեւ սաթէ շինուած զարդերը, Ափրիկէի ու Արեւելքի համար. ուր քարացած ձիւթը, պատուական քարէն աւելի յարգի է:

Ասով միանգամայն անցեալ տարւան Լոնտոնի արուեստից տեսարանին տեսութիւնը կը գոցենք. եւ կը յուսանք որ մեր ընթերցողները քանի մը նոր ծանօթութիւններ ու գաղափարներ ստացան: Արուեստից տեսարանները՝ մեր դարուն ծնունդներն են. բոլոր Հին ու Միջին դարերու ազգաց պատմութեան մէջ ասոր օրինակը չենք գտներ: Մարդիկներուն ցրուելէն մինչեւ հիմայ հաղարաւոր տարիներու մէջ չեղաւ անանկ միաբան ու հասարակաց գործք մը, որուն գրեթէ բոլոր աշխարհքիս ազգերը մասնակից ըլլան: Ասոնց քաղաքակրթութեան վրայ ունեցած ազդեցութիւնն այնչափ մեծ ու ակներեւ է, որչափ հին աշխարհքը նոր աշխարհքէն տարբեր ու հեռու է: Ուստի եւ հիմակուան մարդիկներուն սրտանց ուրախակից կ'ըլլանք, որ ասանկ համաշխարհական հանդիսի մը մասնակից կամ հանդիսակից ըլլալու բախտն ունեցան:

ԲՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

Փիղ:

(Վերջ:)

Ա՛ս ահագին ու զօրաւոր անասնոյն ուրիշ ամէն կենդանիներուն վրայ ունեցած զանազան առաւելութիւնները, ոչ ոք կրնայ ուրանալ: Ստոյգ է՝ աղէկ շունն իր զարմանալի հաւատարմութեամբն ինք զինքը տիրոջը համար զոհ կ'ընէ. ձին մարդուն ամէն վտանգներուն եւ աշխատութեանց մասնակից կ'ըլլայ. եղն ու կովը իրենց նուազ ճարակին փոխարէն՝ մեզի իրենց աշխատութիւնը կը մատակարարեն ու զմեզ կը սնուցանեն. կապիկն իր զուարճալի խաղերովը զմեզ կը զբօսցընէ: Սակայն աս ամէն կենդանիները փղէն ո՞րչափ ստորին աստիճանի մէջ կը գտնուին: Շունն ունեցածը միայն վարժութեամբ ու կրթութեամբ կը ստանայ. ձին մեր տնակիցն ընելէն յառաջ երկարատեւ ու տաժանելի աշխատութեանց կը կարօտինք. կովը մեր հնարագիտութեամբն ու ճարտարութեամբը միայն՝ վերոյիշեալ օգուտները կրնայ յառաջ բերել. իսկ կապիկն որչափ ալ զուարճալի կենդանի մ'ըլլայ, որչափ ալ միւս ամէն կենդանիներէն աւելի մեզի հետ մեծ նմանութիւն ունենայ, որն որ աւելի իրեն պատիւ է՝ քան թէ մեզի, միշտ յանդուգն, խորամանկ, խաբեբայ ու անշնորհակալու կենդանի մըն է: Միայն փիղն է, որ ամէն կենդանեաց առաւելութիւններն իր վրայ կը բովանդակէ, առանց անոնց պակասութիւններն ունենալու:

Փիղը մարդուն շատ հակում ունի, եւ շատ անգամ մասնաւոր անձանց վրայ սէր կը կապէ: Փղի մը համար կը պատմեն, որ կաթնասուն տղու մը վրայ այնպէս սէր կապած էր, որ տղան լացած ժամանակ՝ զինքը պատճովը կը շոյէր եւ դայեկի պէս զինքը կ'որորէր, որպէս զի լալէն դադրի: Փիղն իրեն բռնուելուն առաջին օրէն փղապանին հնազանդելու եւ անոր ուղածը կատարելու կը վարժի. փղապանը միայն նշանով իր կամքն անոր կ'իմացընէ. եւ անասունը քիչ անգամ աս նշաններուն հնազանդելու կը զլանայ: Իր անունը կանչուած ժամանակ՝ ձայն մը հանելով պատասխան կու տայ եւ տիրոջը քովը կու դայ, ինչպէս կ'ընեն շունն ու ձին: Բայց փղին աս անսացողութիւնը նոյն երկու անասնոց հնազանդութենէն շատ աւելի է. փղապան մ'իր փղին զանազան խոստումներ ընելով, զոր օրինակ անոր օղի խոստանալով, կրնայ ամէն իր ուղածը կատարել տալ:

Փիղն իրեն եղած բարիքը չիմոռնար. ասոր փորձն առաւ Հնդկաստանցի զինուոր մը, որն որ քանի մ'անգամ փղի մը օղի խմցուցած էր: Նոյն զինուորն օր մը գինովութեան մէջ անկարգութիւն մ'ընելով՝ ոստիկանութիւնը զինքը բռնել ուզեց. սակայն զինուորը շուտ մը վերոյիշեալ փղին փորին տակ ապաւինեցաւ եւ հոն քնացաւ: Ոստիկանը հասնելով, զինքն անկէ հանել ուզեց, սակայն փիղն անոր դէմ դրաւ, եւ զինուորը պաշտպանեց, մինչեւ որ ոստիկանը յուսահատելով՝ հեռանալու ստիպուեցաւ: Ուրիշ փիղ մը նոյն իսկ սաստիկ կատաղութեան ատենն ալ, չմոռցաւ ան պարտիզպանուհին, որն որ ամէն անգամ անոր առջեւէն անցած ժամանակ՝ իրեն քիչ մը բանջարեղէն կու տար: Նոյն փիղն օր մը կապանքները խզելով՝ կատաղաբար սկսաւ ճամբուն վրայ վաղել. ամէն դիմացն ելլողները սկսան փախչիլ, նոյն իսկ վերոյիշեալ պարտիզպանուհին: Դժբախտ կինը նոյն շփոթութեան մէջ իր տղան խանութին դրան առջեւը թող տուած էր: Կատաղի անասունը ճանչցաւ ան տեղն՝ ուր իր բարերարը կը նստէր, ուստի եւ տղան պատճովը բռնելով, խանութին յարկին վրայ դրաւ:

Ամենէն եաքը չենք կրնար անյիշատակ թողուլ փղի մը մեծանձնական մէկ գործքը, որով վայրկենական կատաղութեան մը ժամանակ գործած մէկ յանցանքը քաւել ուզեց: Նոյն փիղը պահապանին իրեն տուած նեղութեանցը չիկրնալով դիմանալ, զանիկայ մեռցուց: Ասոր վրայ պահապանին կինը՝ երկու որդիքներն առած

անասնոյն առջեւն եղաւ եւ յուսահատական ու ցաւագին ձայնով մը պոռաց. Ա՛նասուն, որովհետեւ հայրը մեռաւ, հիմայ զմեզ ալ մեռցուր։ Փիղը հանդարտութեամբ տղոցմէ երիցագոյնը պատճառը բռնեց, եւ կռնակը դրաւ։ Ասով զինքն իր ապագայ տէրը ճանչցաւ եւ իբր թէ խոստացաւ իրեն ամէն բանի մէջ հնազանդիլ, ինչպէս որ եղբէն ճշդիւ ալ կատարեց։

Բայց ինչպէս որ իրեն եղած բարիքը չիմռնար, նոյնպէս ալ իրեն եղած նախատանաց շատ զգայուն է, եւ շատ ժամանակ եղբն ալ անոր սիրը կը հանէ։ Ասոր փորձն առաւ զինուոր մը, որն որ նեղ փողոցի մը մէջէն փղին անցնիլն արգելած էր։ Փիղը չկրնալով նոյն միջոցին իրեն եղած անիրաւութեան հատուցում ընել, խել մը ժամանակ եղբը նոյն զինուորը գետի մը եղերքը գտնելով, պատճառը բռնեց եւ քանի մ՚անգամ ջրին մէջ խորթելէն հանելէն ետեւ՝ հանդարտութեամբ դարձեալ տեղը դրաւ։ Ամենուն ծանօթ է թէ ինչ հատուցում ըրաւ փիղ մը ան դերձակին, որն որ ջուր խմելու դացած ատեն՝ զինքը բարկացուցած էր։ Ուրիշ փղի մը վրայ ալ կը պատմուի, որ իր վրայ նետուած ընկուզի կեղեւներն առանց մէկէ մը տեսնուելու՝ վերցուցեր պահեր է, եւ քանի մը օր եղբը զանոնք իր վրայ նետողին դլուխը զարկեր է։ Գասսէլի մէջ անգամ մը փղապանը փղին համար որոշուած կերակուրը տալու մոռցաւ. փիղն անոր անձին ինաս չհատցուց, սակայն օր մը չուանը խզելով՝ պահապանին բնակարանը մտաւ, ինչ որ գտաւ՝ լափեց կերաւ ու բնակարանին մէջ գտնուած կարասիներն իր ախոռին մէկ անկիւնը տանելէն ետեւ, աղտոտեց ու վրան կոխկռտելով կտոր կտոր ըրաւ։ Պլուտարքոս կը պատմէ թէ փիղ մը նոյնպիսի կերպով վրէժ առաւ իր պահապանէն, որն որ իրեն համար որոշուած բրինձին մէջ ամէն անդամ քար ու հող կը խառնէր։ Օր մը փիղը պատճին մէջ պահած ուռաղը՝ տիրոջը կերակրոյն մէջ թափեց։ Ուրիշ հեղ մէն ալ նկարիչ մը փիղ մը պատիճը վեր բռնած դրից մէջ նկարել ուզելով, հարկ եղաւ որ նկարչին ծառան անասնոյն առջեւը նստած կենայ ու երբեմն երբեմն անոր բերանը պտուղ նետէ։ Խեղճ անասունը երկայն ժամանակ նոյն դրից մէջ կենալէն յոգնելով, յանկարծ պատճին մէջէն նկարչին դլխէն վար ու պատկերին վրայ ցեխոտ ջուր մը թափեց ու բոլորովին աղտոտեց, որով եւ նկարչութեան վերջ տուաւ։

Փիղը զարդ ալ շատ կը սիրէ եւ անով մեծ ղուարճութիւն կը զդայ։ Անոր համար Հնդկաստանցիք վրան նկարէն մարթեր, շղթայով կապուած բոժոժներ կը դնեն, ականներուն վրայ ոսկիէ օղեր կ՚անցընեն, եւ ասով իրենց ամէն ուզածը կրնան կատարել տալ։

Ասիայի ու Ափրիկէի հարաւային կողմերը բնակող ազգերուն գլխաւոր զբաղմունքը փղորսութիւնն է, զորն որ զանազան տեղ զանազան կերպով կ՚ընեն։ Սիամ՝ փղորսութիւնը հասարակօրէն ցցադարանով կ՚ըլլայ։ Ա՛ս դարանները ցցերով պատած ընդարձակ քառակուսի տեղեր են, որոնց մուտքը լայն է եւ երթալով կը նեղնայ, այնպէս որ հաղիւ փղի մը լայնութիւնը կ՚ունենայ։ Դարանը շինուելէն ետքը, որսորդներն էգ փղերու վրայ կը հեծնան եւ շրջանակ մը կազմելով՝ 50—100 փղէ կազմուած փղերամակ մը դէպ ի դարանը կը մղեն։ Ա՛ս միջոցին որսորդներէն ոմանք կը սկսին փղերը դրդռել, եւ եթէ փիղը վրանին յարձակելու ըլլայ, ցցերուն ետեւը կը պահուրտին։ Նոյն գործողութիւնը յառաջ կը տանին մինչեւ որ փղերէն մէկը ձանձրանալով՝ ցցադարանին մէջ մտնէ. որսորդները մուտքին առջեւը շուտ մը ցցեր դնելով՝ զանիկայ անոր մէջ կը փակեն։ Բռնուած փիղը հանելու համար էգ փղեր կը գործածուին, որոնց վրայ որսորդները հեծած դարանին մէջ կը մտնեն, վայրենի փիղը չուանով կը կապեն ու իրենց կրթութեան տեղերը կը տանին։ Տասնուհինգ օր բաւական է վայրենի փիղ մը ընտանեցընելու համար։

Փղորսութեան վախճանը զանազան ազգայ քով այլեւայլ է։ Ափրիկեցիք եւ մանաւանդ Քափրաստանցիք փիղը կ՚որսան իր մսին համար, որ իրենց ախորժահամ կերակուր մը մատակարարէ։ Հնդկաստանցիք զանիկայ կ՚որսան իբրեւ բեռնակիր դրաստ ծառայեցընելու, հեծնելու, պատերազմներու մէջ օգնական ըլլալու եւ ասոնց նման ուրիշ ծառայութիւններ ընելու համար։ Սակայն Հնդկաստանի մէջ կան տեղեր՝ ուր փղերը մեծ յարգ ունին. հոնտեղերը ճերմակ փիղ մը իբրեւ սուրբ բան կը համարուի։

ՔԱՔՈՅԱԳԱՆ

Իմաստուն խնայողութիւն։

Քաղաքի մը մեծերը մեծաւոր դեղերը քանի մը պատուաւոր քաղաքացի խաւրեցին, որպէս զի նոյն քաղաքին այրած մէկ թաղին համար ողորմութիւն ժողվեն։ Ասոնք առաջ մը դեղացւոյ տուն մը մտնելով, ըսեցին որ տերը ծառային յանդիմանութիւն կու տար թէ ինչու համար առջի իրիկուն չուանը ներս չառնելով, դիշերուան անձրեւին տակ ձգեր է։

Հո՛ հո՛, աս ի՞նչ բռնող մարդ է, ըսաւ եկող քաղաքացիներէն մէկն իր ընկերներուն. ասկէ անշուշտ բան մը չենք կրնար առնուլ։

Գոնէ կրնանք փորձել, պատասխան տուաւ ընկերներէն մէկը։

Ասանկով դեղացւոյն քովը մտեցան։ Անիկայ զիրենք քաղաքավարութեամբ ու մեծ սիրով ընդունեցաւ, եւ իրենց դալուն նպատակն իմանալով, չէ թէ միայն անմիջապէս հաճութեամբ ստրկի մեծկակ դումար մը տուաւ, հապա նաեւ խոստացաւ որ այրողներուն փայտ եւ կերակրեղէն ալ խաւրէ։ Քաղաքացիք ասոր վրայ մեծապէս զարմանալով, շնորհակալ ըլլալէն ետեւ՝ համարձակեցան իր վրայ ըրած դէշ դատումներն խոստովանիլ։

Պարոններ, պատասխանեց դեղացին ծիծաղելով, փոքր բաներու մէջ ալ զգուշութիւն ընելով եւ իմ ստորակարգեալներս խնայութեան ու կարդաւորութեան վարժեցընելով է, որ հիմայ կրնամ կարօտելոց օգնութիւն ընել։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ԱՄԱՅԻ ԿՂՋԻՆ

Մակուկին ալիքներէն ընկղմած ատենը՝ գլխարկը կորսընցուցած էր. եւ ասկորուստն որչափ որ ալ մեծ բան մը չերեւայ բարեխառն գօտիներու մէջ բնակողներուն, սակայն արտաքոյ կարգի գէշ հետեւութիւն կ'ունենար Կոմսին համար. որովհետեւ արեւուն կիզիչ ճառագայթներուն տակ անպատսպար մնալով, ցորեկն ամէն անգամ դուրս ելլելուն պէս՝ սաստիկ գլխացաւ կը կրէր: Հովտէն դուրս ելլելէն ետքը, բարկութենէն խռոված, արեգական տոչորիչ ճառագայթներուն տակ բաց գլխով երկայն ատեն ծովեզերքը պտըտած էր: Բոլոր գիշերն առանց քնոյ անցուցած, եւ երկրորդ օրն այրը մտած ատեն՝ դժբախտ ընկերացը դիակները գտած էր:

Արդէն զգացած հիւանդութիւնը բանի տեղ չդնելով, զանոնք թաղելու տխուր աշխատութիւնը յանձն առած էր: Բոլոր օրը նոյն ծանր գործքին զբաղած ատեն, ստէպ ստէպ սաստիկ սարսուռէ մը կը չարչարուէր, թէեւ մէկ կողմանէ ալ արեւուն այրիչ ճառագայթներէն արտաքոյ կարգի կը նեղուէր: Առաջին գերեզմանը փորելու համար շատ ժամանակ անցուցած էր, եւ աշխատութենէն տկարացած՝ այրը քաշուած էր: Բայց աւազի վրայ ձգուած ընկերացը տեսարանը՝ զինքը նորէն իր ծանր ու տխուր գործքին ձեռք զարնելու ստիպած էր:

Երկրորդ անգամ գործքի ձեռք զարկած ժամանակը՝ արդէն այնպիսի վիճակի մէջ կը գտնուէր, որ չէր կրնար յուսալ թէ կարող ըլլայ գլուխ տանիլ: Նոյն միջոցին Փիլիպպոս իրեն օգնութեան հասաւ: Գտնուած վիճակին մէջ, նոյն օգնութիւնը չէր կրնար մերժել, մանաւանդ որ Փիլիպպոսին լուռ կենալուն վրայ սիրտն այնպէս շարժած էր, որ շատ անգամ միտքը կու գար անոր շնորհակալ ըլլալ, երբ որ աչուընները վեր վերցընելով՝ ան ատելութեան հայեցուածքը տեսաւ, որուն վրայ վերը խօսեցանք:

Իր տրտմալի խորհրդածութեանց մէջ ընկղմած ըլլալով, նոյնին պատճառը չէր կրնար թափանցել: Եթէ մտածած ըլլար որ թաղած դիակը՝ նաւաստապետին մարմինն էր, գուցէ ինքն ալ Փիլիպպոսին միտքն եկած խորհուրդը կ'ունենար: Բայց թշնամւոյն թշնամութիւնը նորոգելուն պատճառը չգիտնալով, անոր արհամարհական ու անարգական կերպով մը նայած էր. որուն դժբախտ հետեւութիւնը տեսանք....:

Կոմսը գիշերուան մնացած մասը՝ նստած դերեզմանին վրայ անցուց, որովհետեւ խիստ տկարութենէն անկից չկրցաւ ելլել: Հազիւ արշալոյսը ծագելէն ետքը՝ շատ մեծ նեղութեամբ այրը մտաւ: Արտաքոյ կարգի ծարաւ կը զգար, ուստի եւ ստիպուած էր կամ Փիլիպպոսին բնակած հովիտն երթալ եւ կամ ժայռին ակնաղբիւրը: Բայց իր ատելի թշնամին չտեսնելու համար, ետքինն ընտրեց, թէեւ ճամբան աւելի երկայն էր: Հոն աղէկ մը ջուր խմելէն ետքը՝ հետն առած կրիայի խեցի մ'ալ լեցուց, որովհետեւ կ'իմանար որ մէյ մ'ալ կարող պիտի չըլլայ ջուր խմելու համար հոն երթալ, եւ կամաց կամաց իր տխուր բնակարանը դարձաւ:

Նախընթաց օրուան սարսուռը՝ սաստիկ տենդի մը փոխուած էր: Հանդարտ քայլերով աւազի վրայ քիչ մը պտըտեցաւ, որուն վրայ արեւուն այրիչ ճառագայթները կը ցոլանային: Տխուր մտածմունքներու տակ ընկճուած՝ ամայի ու սոսկալի ժայռերուն կը նայէր, որոնցմով գրեթէ բոլոր կղզին պատած էր. եւ արտասուալից աչուընքերով զանոնք հօրը պարտեզին ու կանաչազարդ անտառակներուն հետ կը համեմատէր:

Ա՛լ զանոնք տեսնելիք չունիմ, կ'ըսէր ինք իրեն. աս չոր ապառաժներուն վրայ պիտի մեռնիմ՝ առանց մէկէ մը օգնութիւն ընդունելու...:

Մտքին մէջ հետ զհետէ հազարաւոր կսկծեցուցիչ յիշատակներ կու գային: Հօրը դղեկին շքեղ հանդէսները, բազմաթիւ ծառաները, հոյակապ ապարանքները, ձիերն ու կառքերը. ամենուն՝ իր բոլոր բաղձանքները կատարելու փոյթը. այս ամենայն իրեն համար երազի մը պէս կու գար. բայց այնպիսի երազ մը, որմէ՝ ուրիշ բան չէր մնացած, բայց եթէ վշտալից յիշատակներ:

Յանկարծ մօրը կերպարանքը մտացն առջեւը կը ներկայանայ, եւ միտքն աւելի եւս կը խռովէ: Ո՛ սիրելի մայր, կ'ըսէ ինք իրեն, շատ անգամ տեսած եմ որ տառապեալ հիւանդի մը դիւր ըլլալու համար՝ անոր անկողնոյն քովը կեցած, քաղցր խօսքերով զինքը կը մխիթարէիր. որչափ ցաւ կը զգայիր արդեօք՝ եթէ սիրելի որդիդ աս տոչորիչ աւազին վրայ թող տրուած տեսնէիր...:

Ի՞նչ ապիրատութիւն գործեցի որ այսպէս ամենէն լքեալ թողեալ մնամ...: Ո՛հ, ա՛լ պիտի չկարենամ բարեկամի մը ձեռքը թօթուել. կարող պիտի չըլլամ սիրելի մօրս կերպարանքը տեսնել...: Ի վերայ այսր ամենայնի ինքն ալ հոս է. ինքն ալ տղայութեան ատեն իմ բնակած կողմերս ապրած է, մի եւ նոյն հովանաւոր ոստերուն տակ հանգչած է...: Ո՛ մայր իմ, զքեզ տեսած ու զքեզ ճանչցած է...: Գէթ կենացս վերջի հառաչանքները լսէր, որպէս զի կարող ըլլար օր մը քեզի իմ ի՛նչ կերպով մեռած ըլլալս պատմել...: Քեզի եւ հօրս ըսէր որ զձեզ երկուքնիդ յիշելով մեռայ...: Բայց չէ՛...: Անիկայ... երբեք...: Կարելի է զիս ասվիճակին մէջ տեսնելու ալ ըլլայ, փոխանակ վրաս գթալու՝ իր անպատշաճ վարմունքովը վշտերուս աւելի եւս սաստկանալուն պատճառ կ'ըլլայ:

Քովս միայն շուն մը կայ...: Խե՛ղճ անասուն... քու հաւատարմութիւնդ ինծի օգուտ մը չունի:

Ա՛լ չկրնալով քալել եւ ոչ ալ կիզիչ տաքութիւնը տանիլ, հազիւ թէ սողալով կրցաւ այրը դառնալ: Բայց այնչափ տաք ու նեղացուցիչ էր ներսի օդը, որ անմիջապէս ուզեց նորէն դուրս ելլել. սակայն տկարութիւնն ալ ան աստիճանի սաստկութեան հասած էր, որ չկրցաւ, եւ հոն գետինն ինկաւ մնաց:

Ան ատեն յառաջուընէ աւելի սոսկալի խորհուրդներ միտքը գալով սկսան զինքը խռովել: Կը զգար որ մեռնելու վրայ է. բայց միանգամայն կը տեսնէր որ մահուան պատրաստուած չէ: Տղայութենէ վեր սորված քրիստոնէական ճշմարտութիւնները սաստկութեամբ մտացը մէջ արթնցան: Կարոլոս անկրօն մեծցած չէր, սակայն կրօնին պարտքերը կատարելու փոյթ չէր ըրած, ինչպէս որ սովորաբար ունայնասէր եւ անխոհեմ երիտասարդներու կը պատահի: Արդ նոյն որոշիչ վայրկենին մէջ զինքը սաստիկ կը զարհուրեցընէր Աստուծոյ դատաստաններուն երկիւղը, որոնց վրայ բոլոր կենացը մէջ խիստ քիչ անգամ մտածած էր: ԶԱստուած շատ անգամ վշտացընելը միտքն իյնալով, ան աստիճանի վախ կ'իմանար, որ եթէ բոլոր աշխարհքն իրեն ըլլար, սիրով կու տար, որպէս զի մահուան պատրաստուելու համար ձեռք բերէ այն ժամանակին մէկ մասը, զորն որ առողջութեան ատեն այնպէս գէշ գործածած էր:

Դառն ցաւով միտքը կը բերէր իր հպարտութիւնը, ամբարտաւանութիւնն ու անողոք բնաւորութիւնը: Փիլիպպոսին դէմ ըրածներն ալ խղճմտանացը վրայ անտանելի բեռան մը պէս կը ծանրանային: Անցած ժամանակը ետ դարձընել կ'ուզէր. բայց ասիկայ իր կարողութենէն վեր էր, եւ յոյս չունէր ապագային մէջ ժամանակ ունենալու: Միայն ներկան կար ձեռքը. բայց ի՛նչ օգուտ, տենդը բոլոր զգայարանքներն ու խելքն անանկ գրաւած ու խռոված էր, որ չէր կրնար մտադրութեամբ ու հանդարտութեամբ աղօթք ընել: Գիտէր որ յաւիտենականութիւն մտնելու վրայ է, սակայն բոպէներն ու ժամերը կ'անցնէին, եւ իր միտքն արթնութեան ու զառանցութեան մէջ վարանած կը ծփար:

Ֆիզիգական ցաւերն ալ սաստիկ էին: Սարսափելի տենդէն պատճառած ծարաւը քիչ մը մեղմացընելու ալ միջոց չունէր: Քովի ջուրն երկայն ատենէ վեր սպառած էր, եւ նորէն բերելու զօրութիւն չունէր:

Աս կերպով անտանելի ցաւերով եւ նիւթական ու բարոյական սաստիկ նեղութիւններով անցուց բոլոր գիշերը, որն որ իրեն երկայն դարերու պէս եկաւ:

Հետեւեալ առտուն կատարեալ թմբրութեան ու զառանցութեան մէջ ինկած էր, եւ զինքն արթընցընելու համար Կաստոր հաւատարիմ շան ըրած բոլոր գգուանքները պարապի կ'ելլէին:

Խմբագիր պատասխանատու
Հ. ՎԱՐԴԱՆ ԸՍՏԿԱՐԵԱՆ.

ՎԻԵՆՆԱ

Տպագր. եւ Հրատար.
ՄԽԻԹ. ՄԻԱԲԱՆ.

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՒՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 3. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

Գաղղիայի երեռելի քաղաքագիտները՝ 1848ին վեր:

Բայց Իտալացիք թղթի վրայ գրուած դաշնադրութիւններուն մեծ յարգութիւն մը չէին ցուցներ: Իրենք Գաղղիայի կայսեր պաշտօնեաներուն գործածներէն ու ըսածներէն աւելի՝ կայսեր Իտալիայի վրայ ունեցած համակրութեան վրայ կը վստահէին: Իրօք ալ Գաղղիայի վեհապետին 1851էն յառաջ անցուցած կեանքը, 1859ին Իտալիա եկած ատեն՝ Միլանի մէջ հանած յայտարարութիւնը, զանազան անգամներ տուած յոյսերը, իրենց այսպէս կարծելու բաւական պատճառ կու տային: Յայտնի կամ ծածուկ Գաղղիայի կայսերէն՝ առ բարւոք տեղեկացեալ Լուդովիկոս Նաբոլէոն կը բողոքէին: Յամի 1849ին, երբ որ Իտալիա բոլորովին ինք իր բախտին թող տրուած էր, եւ Թոմազէոյ Վենետիկցին Փարիզ գալով, Աւստրիայի դէմ օգնութիւն ուղեց, ամենեւին բան մը չկրնալով ձեռք բերել, հետեւեալ նշանաւոր խօսքն ըսաւ. "Կարելի է որ Լուդովիկոս Նաբոլէոն մեղի բան մ՝ընէր. բայց Գաղղիայի ազգային ժողովն իր ձեռքը կապած է„: Արդ Իտալացիք տասը տարի ետքն ալ նոյնը կը զրուցէին, համարելով թէ Գաղղիացւոց մէկ մասին հասարակաց կարծիքն է՝ որ Նաբոլէոնին ձեռքը կը կապէ, եւ թող չիտար որ իր բաղձանացը համեմատ վարուի: Անոր համար ալ, ինչպէս ըսինք՝ առանց դաշինքներուն միտ դնելու, իրենք սկսան ուզածնին յառաջ տանիլ:

Աս միջոցին Նաբոլէոն կայսրը Վիկտոր Էմմանուէլին նամակ մը գրեց, զորն որ Թայմզ լրագիրն անմիջապէս հրատարակեց, եւ որուն մէջ՝ Սարդինիայի հետ միանալու գաւառներուն սահմանները կ՝որոշուէին: Ըստ այսմ՝ Դոսկանայի մեծ դուքսն իր երկիրը պիտի դառնար, Բարմայի դուքսը՝ Մոտենայի դուքս պիտի ըլլար, Վենետիկ Իտալական գաւառ պիտի համարուէր, եւ բերդերուն մէջ միայն Իտալացի զօրք պիտի մնար. միայն Բարմա Սարդինիայի հետ պիտի միանար: Ասով Իտալական դաշնաւորութիւն մը պիտի կազմուէր: Ասիկա Վալեւսքի կոմսին քաղաքագիտութեան պտուղն էր, որուն չէ թէ միայն Իտալացիք հակառակ ելան, այլ նոյն իսկ Անգղիա, որն որ չէր ուզեր որ Իտալացւոց ազատութեան կապ դրուի: Դոսկանա ու Մոտենա Անգղիայի դրդելովը դքսերուն ետ դառնալը յանձն չառին, եւ խնդրեցին որ Կարինեան իշխանն՝ իբրեւ Վիկտոր Էմմանուէլին կուսակալը կամ փոխարքան՝ զիրենք կառավարէ: Եւ որովհետեւ Վալեւսքի կոմսն Իտալիայի մէջ Անգղիայի քաղաքականութեան հակառակ ընթացք մը կը բռնէր ու Գաղղիայի լրագիրները սաստիկ եղանակաւ Անգղիայի կառավարութեան դէմ կը գրէին, հարկ եղաւ որ կայսրը նորէն մէջը մտնէ: Յանկարծակի ներքին գործոց պաշտօնեան բոլոր կուսակալներուն շրջաբերական մը խաւրեց, որուն մէջ զիրենք կը յորդորէր որ բոլոր ազդեցութիւննին ի գործ դնեն՝ լրագիրներուն մէջ Անգղիայի դէմ եղած յարձակումները վերջացընելու: Միեւնոյն ժամանակ Լորտ Գաւլի Փարիզէն Լոնտոն երթալով, Գաղղիայի կողմանէ խաղաղութեան ապահովացուցումը տարաւ. նոյնպէս Լիվրբուլի վաճառականներէն չորս հոգի, թղթով մը Նաբոլէոն կայսեր Անգղիայի նկատմամբ ունեցած միտքն որ հարցուցին, Պր. Մոգար՝ կայսեր քարտուղարն իրենց պատասխան տուաւ ու ապահովցուց որ Անգղիայի հետ կայսեր ունեցած բարեկամութիւնը հաստատուն է:

Երբ որ այսպէսով Անգղիա ու Գաղղիա իրարու հետ անմիջամտութեան սկզբան վրայ միաբանեցան, դեսպանաժողովի մը խօսքը մէջտեղն ելաւ: Աս անգամ հաստատուն որոշուած էր որ 1860ին Յունուարի մէջ բոլոր մեծ ու փոքր տէրութեանց երեսփոխանները ժողվին, միայն տեղւոյն նկատմամբ տակաւին երկբայութիւն կար: Նոյն ժողովքին մէջ Ցիւրիխի դաշինքները բոլոր տէրութիւններէն պիտի ընդունուէին եւ Իտալիայի համար վերջնական կարգա-

դրութիւններ պիտի ըլլային։ Սակայն յանկարծ Դիւիլ-րիէն նոր հով մը փչեց. 1859ին վերջերը նոր տա-րիէն քիչ մը յառաջ, ինչպէս ստուգութեամբ կը կարծուի, Նաբոլէոնին ազգմամբը՝ Քահանայապետ ու Դեսպանաժողով անուամբ Լակերոնիերէն շարադրուած տետրակ մը ելաւ, որ բոլոր Եւրոպայի մտքերը պղտո-րեց։ Ըստ այսմ՝ Քահանայապետին աշխարհական իշ-խանութեան սահմանը Հռոմ քաղաքին վրայ կ'ամ-փոփուէր։ Քահանայապետին փարիզի նուիրակն աս տետրակին նկատմամբ մեկնութիւն ուզեց, որուն վրայ Վալեւսքի զինքն ապահովցուց, հաստատելով որ քա-նի որ ինք իր պաշտօնին մէջ կը մնայ, նոյն գրքոյկն իբրեւ Գաղղիայի քաղաքականութեան կանոն ու ա-ռաջնորդ չիկրնար ըլլալ։ Բոլոր Եւրոպա եւ գլխաւո-րաբար Վալեւսքի կոմսը մեծ անհամբերութեամբ Նաբոլէոնին նոր տարւոյն բարեմաղթութեան ատեն՝ արտաքին տէրութեանց դեսպաններուն տալու պա-տասխանին կը սպասէր, ուսկից խնդրոյն վրայ լու-սաւորութիւն մը առնուլ կը յուսար։ Բայց նոյն առ-թին մէջ կայսեր տուած պատասխանը՝ խնդիրը լու-սաւորելու տեղ, աւելի կնճռեց, եւ Վալեւսքի տես-նելով որ իր մտաց ու քաղաքականութեան հակա-ռակ փոփոխութիւն մ'եղեր է, 1860ին Յունուարի 5ին պաշտօնէն հրաժարեցաւ եւ ետ քաշուեցաւ։ Իր տեղն արտաքին գործոց պաշտօնեայ անուանեցաւ բար-ձրագոյն Դրան քով դեսպան Պր. Թուվնէլ։

ԵԴՈՒԱՐԴ ԱՆՏՈՆ ՊՐ. ԹՈՒՎՆԷԼ, 1818ին Նոյ-եմբերի 11ին Վէրտէօն քաղաքը ծնած է։ Պատանե-կութեան ատեն ինք զինքն իրաւագիտութիւն սոր-վելու նուիրեց եւ արեւելք ճամբորդութիւն մ'ըրաւ։ Նոյն ճամբորդութեան մէջ ըրած դիտողութեանց վրայ 1839ին գիրք մը հրատարակեց. եւ անկէ քիչ մը ետքը Պր. տը Սաժին առաջնորդութեան տակ արտաքին գործոց պաշտօնարանին մէջ մտաւ։ Յամի 1844ին իբրեւ դեսպանատան օգնական՝ Պրիւսէլ գնաց, ուր տարի մը կենալէն ետքը՝ 1845ին իբրեւ դեսպանատան քարտուղար Ամէնք խրկուեցաւ։ Երբ որ նոյն ժամանակ Ամէնք կեցող Գաղղիայի դեսպան Պր. Բիսքաղորի անկէ Մատրիտ գնաց, Պր. Թուվնէլ առժամանակեայ գործակատար դրուեցաւ, բայց քիչ մը ետքը նոյն պաշտօնէն վար առնուեցաւ։ Սակայն առժամանակեայ կառավարութեան գլուխը Գաւե-նեագ զօրապետը, զինքը նոյն պաշտօնին մէջ նորէն հաստատեց եւ Ամէնքի լիազօր դեսպան ըրաւ։ Աս միջոցիս բրդաւ անգղիական-յունական խնդիրը, որ ժամանակ Պր. Կրոյ իրեն օգնութեան եկաւ։ Յամի 1851ին Դեկտեմբերի 2ին, արտաքին գործոց պաշ-տօնարանին վարչութիւնը վրան առաւ եւ նոյն պաշ-տօնը մինչեւ 1855 շարունակեց, որ միջոցին Կոս-տանդնուպոլիս դեսպան խաւրուեցաւ։ Յամի 1859ին Ծերակուտի անդամ ընտրուեցաւ եւ վերջապէս 1860ին Յունուարի 5ին Վալեւսքի կոմսին տեղ արտաքին գործոց պաշտօնեայ եղաւ։

Անկէ քիչ ժամանակ ետքը, Գաւուր կոմսն ալ՝ որն որ Վիլլաֆրանգայի խաղաղութենէն ետքը պաշ-տօնէն հրաժարած էր, նորէն Դուբինի պաշտօնա-բանին գլուխն անցաւ։ Եւ անմիջապէս երկու տէրու-թեանց մէջ՝ առնուելու եւ տրուելու գաւառներուն վրայ խօսակցութիւններն սկսան։ Թուվնէլ դրսի տէ-րութեանց քով գտնուող Գաղղիայի դեսպաններուն շրջաբերական մը խաւրեց, որուն մէջ կ'ըսէր թէ Քահանայապետին հոգեւոր իշխանութիւնն աշխար-հական իշխանութեան հետ պէտք չէ խառնել։ Մի եւ նոյն ժամանակ Սարդինիայի արտաքին գործոց պաշ-տօնէին ալ գրեց որ Դոսկանայէն ձեռքը քաշէ, իսկ Ռոմանեա գաւառին մէջ Վիկտոր Էմմանուէլ իբրեւ քահանայապետին փոխանորդն իշխէ։ Բարմա ու Մո-տենա Սարդինիայի կը մնան, բայց անոնց փոխարէն՝ Սաւոյա ու Նիցցա գաւառները Գաղղիայի կ'անցնին։ Ասոր վրայ շատ ժամանակ յառաջ արդէն կը խօսուէր, սակայն նոյն ատեն Գաղղիայի անշահախնդրութեան քարոզներն ականջները խլցուցած էին։ Յանկարծ Նաբոլէոն կայսրը՝ Մարտի 1ին խօսած գահախօսու-թեան մէջ, Սարդինիայէն կը պահանջէր որ ձեռք բերած ինը միլիոնեան Վերին Իտալական թագաւորու-թեան տեղ, Ալպեան լերանց Գաղղիական կողմն ի-րեն (կայսեր) տրուի։ Նոյն ճառին մէջ ծանոյց միան-գամայն որ ասով Հելուետիայի իրաւանց դպչիլ չ'ու-զեր, եւ Սաւոյային ու Նիցցային Գաղղիայի հետ մի-անալը՝ առանց մեծ տէրութեանց հաւանութեան պի-տի չկատարուի։

Ա՛լ անկէ ետեւ Թուվնէլին կը մնար նախ՝ Գաղ-ղիայի հետ միանալու գաւառները Սարդինիայէն առ-նուլ, եւ երկրորդ հանդարտեցընել մեծ տէրութիւն-ները եւ գլխաւորաբար Զհելուետիա՝ որն որ ճինեւ-րա ու Վալէս գաւառներուն համար մեծ վախի մէջ էր։ Գաւուր Թուվնէլին պատասխան տուաւ որ ինք անոր առաջարկութիւնը չիկրնար ընդունիլ, վասն զի 1851ի Դեկտեմբերի 2էն վեր ժողովրդեան կամքը կը տիրէ, կամ ամէն բան ընդհանուր քուէարկութեան իրաւունքով կ'որոշուի։ Մէկալ կողմանէ Թուվնէլ 1815ին Վիէննայի արքայաժողովին մասնակից եղող տէրութեանց քով գտնուող դեսպաններուն գրեց, որ Սաւոյայի ու Նիցցայի Գաղղիայի հետ միանալը՝ բնական բան է, ու Եւրոպայի հաւասարակշռու-թիւնն ասոր մէջ ամենեւին գործք չունի։ Նոյն միջո-ցին Գաղղիայի գործակալները Սաւոյայի ու Նիցցայի մէջ կը վխտային, եւ ժողովուրդը Գաղղիայի հետ մի-անալու կը պատրաստէին։ Յամի 1860 Մարտի 18ին Վիկտոր Էմմանուէլ, Բարմա, Մոտենա, Դոսկա-նա ու Ռոմանեա գաւառներուն Սարդինիայի հետ միանալը խորհրդանոցին մէջ հրապարակաւ ծանոյց։ Նոյն ամսոյն 21ին Սաւոյացիներուն ու Նիցցացիներուն պատգամաւորութիւնը Դիւիլրի ներկայացաւ, եւ 24ին Նաբոլէոնին ու Վիկտոր Էմմանուէլին մէջ Սաւ-ոյայի ու Նիցցայի խնդիրն որոշուեցաւ։ Ետքինը Սաւ-

ոյայի ու Նիցցայի ժողովուրդն երդմանէն ազատ ըրաւ, զոր որ Նաբոլէոն ընդունելով՝ ծանոյց որ անկէ ետեւ անոնք ալ Գաղղիայի մեծ ազգին ամբողջացուցիչ մասը կ'ըլլան։

Գաղղիայի ու Սարդինիայի մէջ Նիցցայի ու Սաւոյայի խնդիրը հաղիւ լմընցած ու Սարդինիա առած գաւառները մէկ մարմին ըրած էր, մէյ մ'ալ անդիէն յանկարծ Մայիսի սկիզբները Կարիպալտին Սիկիլիա ազատելու համար ըրած յանդուգն արշաւանաց ձայնն ելաւ։ Գաղղիա առ երեսս ասոր դէմ բողոքեց, որուն Գաւուր կոմսը պատասխան տուաւ որ ինք չեգիտեր, թէպէտ եւ աչքին առջեւը զօրք կը գումարէին, ստակ կը ժողվէին ու զինանոցներէն զէնքեր եւ թնդանօթներ նաւ կը դրուէին։ Գաղղիայի լրագիրները՝ որոնք իսկզբան զկարիպալտի ելուզակ ու աւազակ կ'անուանէին, երբ որ տեսան թէ կառավարութիւնը Գաւուրին արգարացուցման հաւատաց, լեզուներն փոխեցին։

Աս միջոցին Նաբոլէոն կայսրը Պատէն Պատէնի մէջ Պրուշի խնամակալ իշխանին հետ տեսութիւն մ'ըրաւ։ Հոնկից Փարիզ դառնալէն ետքը, սկսաւ Նէապոլսոյ թագաւորին խորհուրդ տալ որ իր գահն ազատելու համար, Սարդինիայի իտալական քաղաքականութեան մնտենայ, անոր հետ դաշնակցութիւն ընէ։ Աս խորհուրդը կու տար՝ երբ որ Կարիպալտին վարի կողմանէ անոր գահը կամաց կամաց կը կործանէր։

Աս ամէն բան Եւրոպայի մէջ պատահած ատեն, յանկարծ Ասիայէն Ասորիքի մէջ քրիստոնէից կոտորածին լուրը հասաւ։ Գաղղիա անմիջապէս զինուորական միջամտութիւն ուզեց ընել, եւ Ասորիք զօրք խաւրելու առաջարկութիւն ըրաւ։ Մէկալ տերութիւնները եւ գլխաւորաբար Անգղիա դէմ դրին, եւ խնդիրն ան աստիճանի կնճռեցաւ, որ Լորտ Բալմերսդըն՝ Անգղիայի ծովեզերքն ամրացընելու համար խորհրդանոցէն 11 միլիոն սդեռլին խնդրեց։ Ամէն կարելի դիպուածներուն առջեւն առնելու համար՝ հարկ եղաւ որ աս անգամ ալ կայսրն անձամբ մէջը մտնէ, ուստի եւ Աաշիէլէն իմ Բէրլինէն նամակը գրեց։ Ասոր մէջ Նաբոլէոն երկայն խօսքերով կը ջանայ ցուցընել որ իր վրայ եղած կարծիքն անիրաւ է, ինք երբեք Անգղիայի դէմ անվստահութեան առիթ մը չէ տուած, եւ ինչպէս մինչեւ ան ատեն՝ նոյնպէս անկէ ետքն ալ կ'ուզէ ամէն խնդիրներու մէջ մէկտեղ ու միաբան երթալ։ Ասոր վրայ Անգղիա մէկալ տերութեանց հետ Օգոստոսի 3ին Փարիզ արձանագրի մը ստորագրեց, որով Գաղղիա վեց ամսուան համար 6000 զօրք Ասորիք խաւրելու հրաման ընդունեցաւ։

Մնացածը գալ անգամ։

ՎԵՑԱՍԱՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Իտալիայի համառօտ պատմութիւնը։

Ը։

Իտալիայի մէջ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը։

Ա· ՄԻՋՈՑ
1789—1815.

Ռուսիայի տերութիւնը Նաբոլէոնին՝ ինչպէս ուրիշ գործքերուն՝ նոյնպէս Իտալիայի մէջ իբրեւ վերին իշխան ըրած կարգաւորութեանց, մանաւանդ Սարդինիայի թագաւորին Բիէմոնդէի տեղ խոստացուած հատուցումը չկատարելուն եւ Նէապոլսոյ երկիրը գաղղիացի զօրքով բռնելուն վրայ վշտանալով, Գաղղիայի հետ բարեկամական յարաբերութիւնը կտրեց (1804)։ Ասոր վրայ Աւստրիա ու Ռուս (1804· Նոյ·՝4·) դաշինք դրին՝ մէկտեղ 350,000 զօրաց բանակ մը կազմելով, Նաբոլէոնին օտար երկիրներու, մանաւանդ Իտալիայի մէջ ինքնիշխան գործելն արգելելու, եւ Սարդինիայի թագաւորը, Տոսկանայի մեծ դուքսն ու Մոտենայի դուքսը նորէն իրենց կորսնցուցած երկիրներուն եւ գահերուն դարձընելու։ Նաեւ Անգղիայի տերութիւնը (1805· Յունու· 14·) Նաբոլէոնին յայտարար գրով մը ծանոյց որ ինք ալ չիկրնար Եւրոպայի միւս տերութեանց միաբանութենէն զատուիլ, եւ անոնց դէմ Գաղղիայի հետ խաղաղութեան ու դաշնակցութեան մէջ մնալ։ Նաբոլէոն աս ամէն ազդարարութիւններն ու վտանգներն արհամարհելով ու չսեպելով, առաւելապէս Իտալիայի նկատմամբ մեծագոյն համարձակութեամբ սկսաւ գործել։ Նոյն տարի (Մարտ 17·) իտալական հասարակապետութեան խորհրդականները Փարիզ կանչելով՝ զինքն Իտալիայի Ռազա-որ անուանել տուաւ· ու երկու ամիս ետքը անձամբ Իտալիա գնաց եւ (Մայ· 26·) Միլանի մայր եկեղեցւոյն մէջ Իտալիայի Երկրի Ռազը գլուխը դրաւ, որով որ հին ատենները Գերմանիայի կայսրերը՝ իբրեւ Լոմբարտիայի թագաւոր կը պսակուէին։ Քիչ մը ետքը (Յունիս 7·) իր ժողէֆին ամուսնոյն առջի երկանէն ունեցած Եւգինէոս Պոհառնէ որդին իրեն յաջորդ եւ Իտալիայի փոխարքայ ըրաւ։

Փարիզի մէջ՝ Իտալիայի թագաւորութեան հաստատուիլը հրատարակուած օրը Նաբոլէոն նոր հրովարտակով մը Բիոմպինոյի իշխանական երկիրը, (որն որ Պուանդոմբանեի աղգատոհմին ժառանգութիւնն էր ու Նէապոլսոյ թագաւորն անոր վերին իշխանութիւնը (1801) խաղաղութեան դաշնոյ ատենը Գաղղիայի տալու ստիպուած էր,) իր Եղիզա քրոջն իբրեւ ժառանգական կալուած պարգեւեց, սահմանելով որ միշտ Գաղղիայի վերին իշխանութեան տակ մնայ։ Աս Եղիզա տիկինը Փելիքս Պաչչիոքքի Իտալացի ազնուականի մը հետ ամուսնացած էր, զոր որ Նաբոլէոն իշխան (prince) անուանեց, ու որոշեց որ անկից ետքը Բիոմպինոյի իշխանները Գաղղիայի կայսրէն իրենց իշխանութեան մէջ հաստատուին ու անոր հաւատարմութեան ու հնազանդութեան երդում ընեն։ Քանի մը ամիս ետքը (Յու-

նիս 23.) նաեւ Լուքքայի փոքր հասարակապետութեան երկիրը նոյն Պաչչիոքքի իշխանին իբրեւ ժառանգական կալուած տրուեցաւ: Իսկ Գենուա, որն որ 1798էն ի վեր Լիգուրեան հասարակապետութիւն անուամբ անկախ տէրութիւն մը կը սեպուէր, Նաբոլէոնին հնարքովն իբր իր բնակիչներուն բաղձանացը համաձայն՝ (Յունիս 4.) Գաղղիայի անմիջական կառավարութեան տակ մտաւ ու անոր հետ միացաւ: Նաեւ Բարմայի, Բիաչենցայի ու Կուասդալլայի երկիրները, զորոնք Նաբոլէոն խոստացած էր Սարդինիայի թագաւորին՝ իբրեւ իրմէն առնուած երկիրներուն հատուցում մը տալու, (Յուլ. 21.) Գաղղիայի հետ միացան:

Երբ որ Իտալիայի թագաւորութեան կանգնուելուն, Նաբոլէոնին՝ Իտալիայի թագաւոր անուանուելուն ու իր ըրած այլեւայլ կարգաւորութիւններուն լուրն Եւրոպայի մէջ տարածուեցաւ, մեծ տէրութիւնք սկսան աւելի եւս խնամքով ջանալ՝ իրարու հետ միանալու եւ միացեալ զօրութեամբ անոր այսչափ համարձակութիւնը զսպելու, եւ Երրորդ դաշնակցութիւնը (coalition) հաստատեցին: Ամենէն առաջ Անգղիա ու Ռուսիա (1805. Ապր. 11.) իրարու հետ դաշնակցելով՝ որոշեցին ուրիշ տէրութիւններու հետ դաշնակցութիւն ընել ու 500,000 զօրաց բանակ մը կազմելով՝ աշխատիլ որ (ուրիշ կարգաւորութիւններէն զատ) Սարդինիայի թագաւորն իր երկիրն ու գահը դառնայ, եւ Իտալիա Գաղղիացւոց լուծէն բոլորովին ազատուի: Աս դաշնակցութեան մէջ մտան (Օգոս. 9.) Աւստրիա, (Հոկտ. 3.) Շուէտ ու (Նոյ. 3.) Պրուշ: Աւստրիայի 120,000 զօրաց գլխաւոր բանակը Կարոլոս արքիդքսին հրամանին տակ Իտալիայի մէջ Գաղղիացւոց հետ զարնուելու պատրաստ կեցած էր: Բայց աս հեղու աս զօրքը Իտալիայի մէջ թշնամւոյն հետ պատերազմելու առիթ չունեցաւ: Վասն զի Գաղղիացիք Գերմանիայի ու Աւստրիայի քանի մը գաւառներուն մէջ դաշնակցաց բանակներուն յաղթելէն ետքը՝ վերջապէս (Դեկտ. 2.) Մորաւիայի Աւսդերլից գեղին քով Նաբոլէոնին ըրած յաղթութիւնն ամէն թշնամութեանց վերջ տուաւ: Անկից ետքը Աւստրիայի կայսրը հարկադրեցաւ նախ զինադադար ընել ու քանի մը օրէն ալ (Դեկտ. 26.) Հունգարիայի Բրեսպուրկ քաղքին մէջ Նաբոլէոնին հետ խաղաղութեան դաշինք դնել: Աս դաշինքով Աւստրիա՝ Նաբոլէոնին Լիւնեւիլի խաղաղութենէ ետքն ըրած ամէն կարգաւորութիւնները մանաւանդ Իտալիայի նկատմամբ՝ ընդունելէն եւ ուրիշ քանի մը պայմաններ յանձն առնելէն ի զատ, նաեւ Վենետիկի երկիրը կամ թագաւորութիւնը Դաղմատիային հետ (իբր 500 քառ. մղ. տեղ երկուք ու կէս միլիոն բնակիչով) Նաբոլէոնին կամ Իտալիայի թագաւորութեան տուաւ եւ զՆաբոլէոն Իտալիայի թագաւոր ճանչցաւ:

Աս միջոցիս Նէապոլսոյ տէրութեան մէջ ալ մեծ ու նշանաւոր փոփոխութիւն մ'եղաւ: Վերը յիշուած դէպքերէն քանի մը ամիս առաջ՝ Նաբոլէոն (1805. Սեպտ. 21.) Նէապոլսոյ տէրութեան հետ դաշինք դրաւ, որուն զօրութեամբ բոլոր աս տէրութեան նաւահանգիստները Գաղղիայի թշնամի ըլլող տէրութեանց նաւերուն գոց պիտ'որ մնային: Աս դաշինքը հաստատուելէն ետքը՝ Նէապոլսոյ երկրին մէջ գտնուող Գաղղիացւոց բանակն անկից դուրս ելաւ ու Վերին Իտալիա գնաց: Բայց նոյն տարի Նէապոլսոյ տէրութիւնն ալ մէկալ տէրութեանց դաշնակցութեան մէջ մտնելով, Նաբոլէոնին հետ դրած դաշինքն աւրեց: Ասոր վրայ (Նոյ. 19.) 32,000 Ռուս-Անգղիացի զօրաց բանակ մը նաւերով Նէապոլսոյ ծովեզերքն եկաւ, ու Նէապոլսոյ թագուհին, որ քիչ մը ատենէ ի վեր արտաքուստ իր Գաղղիայի դէմ ունեցած ատելութիւնը թողուցած էր, բայց ներքուստ նոյնը հաստատ կը պահէր, ան զօրքը չէ թէ միայն առանց ընդդիմութեան՝ հապա նաեւ մեծ ուրախութեան ցոյցերով ընդունեցաւ: Աս գործքը Նաբոլէոնին բարկութիւնն արտաքոյ կարգի սաստկութեամբ բորբոքեց: Ուստի Բրեսպուրկի խաղաղութեան դաշանց հաստատուելուն երկրորդ օրը (Դեկտ. 27.) ինք Վիէննայի մօտ Շէօնպրունի կայսերական պալատը գտնուելով, հոնկից հրովարտակ մը հանեց, որուն մէջ ըսելով թէ "Պուրպոնեան ցեղը (ուսկից էր ան ատենուան Նէապոլսոյ թագաւորը,) նոյն տէրութեան մէջ թագաւորելէն դադրած է,, թագաւորական իշխանութեան վերջանալը հրատարակեց: Երբ որ աս հրովարտակն ու Նաբոլէոնին միտքը հրատարակուեցաւ, Ռուս-Անգղիական զօրքը, որոնք թագաւորին օգնելու համար եկած էին, Նէապոլսէն հեռացան: Անկից ետքը Փերդինանդոս թագաւորն ամէն յոյսը կորսնցընելով, (1806. Յունու. 15:) Նէապոլիս թողուց ու իր գանձերովն ու բարեկամներովը Սիկիլիա կղզին անցաւ. քանի մը շաբաթ ետքն ալ (1806. Փետր. 11.) թագուհին Նէապոլսէն ելաւ, տեսնելով որ Նէապոլսոյ ժողովրդեան ու զօրաց հետ Գաղղիացւոց զօրութեան դէմ դնելու համար ի գործ դրած հնարքներն օգուտ մը չբրին ու պիտ'որ չընեն: Քանի մը օր ետքը (Փետր. 14.) Գաղղիացիք Նաբոլէոնին Յովսէփ եղբօրը հրամանին տակ եկան Նէապոլիս մտան ու երկիրը դրաւեցին:

Գաղղիայի զօրաց Նէապոլիս մտնելէն ամիս մը ետքը (Մարտ 30.) Նաբոլէոն նոր հրովարտակով մը իր Յովսէփ եղբայրը Նէապոլսոյ ու Սիկիլիայի թագաւոր անուանեց, այսու պայմանաւ՝ որ նոյն տէրութեան երկրին մէջ վեց հատ՝ Գաղղիայի կայսեր տրամադրութեան տակ մնալու՝ աւատական իշխանութիւններ կամ կալուածներ որոշուին. դարձեալ նոյն երկրին եկամուտքէն ամէն տարի մէկ միլիոն Ֆրանգ առնուի՝ մեծ արդիւնք ունեցող Գաղղիացի զինուորները վարձատրելու համար: — Յովսէփ թագաւորն իր նոր գահին վրայ հաստատուելէն ետքը ինք զինքը զբօսանաց ու զուարճութեանց տուաւ, իսկ երկրին կառավարութիւնն իր երկու պաշտօնեաներուն՝ Սալիչեդդի գորսիգացւոյն ու Ռէօտէրէր դերմանացւոյն ձեռքը թողուց, որոնք նոր կարգաւորութիւններով կը ջանային ժողովրդեան վստահութիւնը Նաբոլէոնեան կամ նոր թագաւորութեան համար շահելու. բայց ժողովուրդը թէ թագաւորին ու թէ իր կա-

ռավարութեան վրայ միշտ պաղ սրտով ու աչքով կը նայէր:

Նաբոլէոն կայսրն իր Իտալիայի մէջ ըրած կարգաւորութիւնները հաստատելու մտքով՝ (Մարտ 2.) Փարիզի խորհրդանոցին մէջ հրապարակաւ ասս խօսքերն ըսաւ. "Բոլոր Իտալիայի թերակղզին (Գաղղիական) մեծ կայսրութեան մէկ մասն է ու ես՝ իբրեւ գերագոյն գլուխ՝ այլեւայլ տիրողներն ու սահմանադրութիւնները, որոնցմով Իտալիայի այլեւայլ մասերը կը կառավարուին, իմ երաշխաւորութեանս տակ առած եմ,,: Ասս խօսքերուն համեմատ Նաբոլէոն քիչ մը ետքը Բորդուկալի տէրութեան երկիրները պատերազմաւ առնելէն, թագաւորը գահէն վռնտելէն ու բոլոր տէրութիւնը երեք մաս բաժնելէն վերջը, (1807. Հոկտ. 27.) անոր հիւսիսային մասը, որն որ "Հիւսիսային Լուսիտանիայի թագաւորութիւն,, պիտի կոչուէր, Ետրուրիայի Կար. Լուդովիկոս Բ. անչափահաս թագաւորին (որուն հայրը Լուդով. Ա. քանի մը ամիս առաջ մեռած էր,) տալու որոշեց. որուն դիմացը նոյն Ետրուրիայի թագաւորութեան երկիրը Գաղղիայի կայսեր պիտ՚որ տրուէր: Նոյն տարի (Դեկտ. 10.) Ետրուրիայի թագուհին (Նաբոլէոնին հրամանէն ստիպուելով) իր յիշեալ անչափահաս որդւոյն անուամբը նոյն թագաւորութենէն հրաժարեցաւ ու Գաղղիայի զօրքն եկան զանիկայ դրաւեցին: Յաջորդ տարին Նաբոլէոն իր Յովսէփ եղբայրը՝ զորն որ Նէապոլսոյ թագաւոր դրած էր, (1808. Յունիս 6.) հոնկից հանեց ու Սպանիայի գահը նստեցուց, ուսկից խել մը պատերազմներէն ետքը՝ Փերդինանդոս Է. թագաւորը վար առած ու բոլոր Պուրպոնեան-Սպանիական թագաւորական ցեղը յաջորդութենէ զրկած էր: Իսկ Նէապոլսոյ գահին վրայ (Յուլ. 15.) թագաւոր նստեցուց իր Միւրա քեռայրը, զորն որ յառաջագոյն (1806. Մարտ 15.) Գերմանիայի մէջ Գլեւի ու Պերկի մեծ դուքս ըրած էր:

ԲՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

Զարհուրելի անկողնակից:

Հնդկաստանի մէջ օձերու շատութիւնն ամենուն ծանօթ է. ու հոն գացող Եւրոպացիք ուրիշ ամէն տեղական նեղութիւններուն որպիսի եւ իցէ կերպով կը վարժին, բայց ասս հնդկական օձերն իրենց անտանելի նեղութիւն մանաւանդ թէ արհաւիրք կը պատճառեն: Չկայ տեղ մը՝ ուր մարդ ասս թիւնաւոր այցելուներէն ազատ ու ապահով ըլլայ. ասս բանիս վրայ անթիւ դէպքեր կը պատմուին, որոնցմէ քանի մը օրինակներ հոս դնենք: Առտուն մէկն անկողինէն կ՚ելլէ, կօշիկը կ՚առնու կը հագնի. մէյ մ՚ալ ոտքին մատուըներուն վրայ թեթեւ շարժում մը կը զգայ. կօշիկը կը հանէ կը թօթուէ, մէջէն պզտիկ (բարեբախտութեամբ՝ անվնաս) օձ մը դուրս կ՚իյնայ: Ուրիշ մը սրինգը (ֆլաւթօ) ձեռքը կ՚առնու, կը սկսի փչել, ամենեւին հնչիւն չիկրնար հանել. կը բարկանայ, մէյ մ՚ալ բոլոր ուժովն ու շնչովը կը փչէ. ինչ կը նայիս՝ ծակէն օձիկ մը դուրս կ՚ելլէ ու մատուըներուն կը փաթթուի: Առտու մը Հոլանտացի մը կ՚արթըննայ, սաստիկ ծարաւ կը զգայ, կ՚ելլէ պատուհանին առջեւը կեցող երկայն ու նեղ վզով շիշը կ՚առնու բերանը կը դնէ, կ՚ուզէ աղէկ մը խմել. սակայն շրթանցը վրայ կակուղ բան մը կու գայ: Շուտ մը շիշը կը տանի լուսին կը բռնէ. մէյ մ՚ալ պզտիկ փայլուն օձ մը (մոլի կամ ակնոցաւոր օձ ըսուած տեսակէն,) շիշէն դուրս գլուխը կը հանէ ու մարդուն քթին մօտ կ՚երկընցընէ:

Ասս ու ասոնց նման դէպքերը հասարակ են. բայց հետեւեալ դէպքը չէ թէ միայն արտաքոյ կարգի, հապա նաեւ անհաւատալի կրնար ըսուիլ, եթէ ականատես մարդկան պատմութենէն առնուած չըլլար: Փոմմերացի Գերման մը Հնդկաստան գացած ու Արեւելեան Հընդկաստանի ընկերութեան զինուորաց մէջ մտած էր: Ասս մարդը շաքարօղին (ռում) քիչ մը չափէ աւելի սիրելուն ու գործածելուն՝ շատ անգամ դինովցած ու անոր համար զինուորական բանտով պատժուած էր: Ասս բանտերը փայտաշէն հիւղեր են, որոնք Եւրոպացի զինուորաց համար քաղաքէն դուրս շինուած բնակարաններէն քիչ մը հեռու կը շինուին. ասոնց վերի դին պզտիկ պատուհան մը ու գետնին մօտ ալ ծակ մը կայ, բանտին մէջ մաքուր օդ առնելու համար, եւ սովորաբար դիշերը յարդով կամ ուրիշ բանով մը կը գոցուին: Արդ վերոյիշեալ Գերմանացին հեղ մը իր սովորական դինովութեան յանցանքին համար ութ օր բանտարկեալ մնալու դատապարտուելով, ասս բանտերէն մէկը դրուեցաւ. ուր իրեն համար գետնի վրայ քիչ մը յարդ, բարձ ու վերմակ (եօրկան) կար: Իրիկուան մօտ դինովցած ներս կը մտնէ, եւ ուրիշ բան մը մտածելու կամ ընելու կարող չըլլալով, կ՚երթայ այն յարդէ անկողնին վրայ կը տարածուի ու կը սկսի քնանալ:

Քիչ մը քնանալէն ու գինովութիւնն անցընելէն ետքը՝ կ՚արթըննայ, կը տեսնէ որ մթընցեր դիշեր է եղեր. կ՚ուզէ նորէն քնանալ. մէյ մ՚ալ անկողնին մօտ շշնկոց մը կը լսէ. եւ որովհետեւ գինովութենէն բոլորովին սթափած՝ խելքը գլուխն եկած էր, կը հասկընայ թէ ան շշնկոցն ինչէն կը պատճառի. միտքը կու գայ որ իրիկունը գետնի մօտ ըլլող ծակն ըստ սովորութեան չէր գոցած, ուստի եւ մօտիկ լեռնէն օձ մը մտած՝ հոն կը սողայ: Բայց ալ ուշ էր ոտք ելլել եւ այն անկոչ ու թունաւոր հիւրը դուրս հանելով ծակը գոցել. որովհետեւ սորված էր ու գիտէր թէ ասս զարհուրելի օձերը՝ շարժող կամ իրենց վրայ եկող մարդ տեսնելու որ ըլլան, վրան կը ցատքեն ու կը խածնեն, իսկ անշարժ կեցողին չեն վնասեր:

Ասս ասանկ գիտնալով, խեղճ բանտարկեալն անկողնին մէջ կռնըկին վրայ պառկած՝ բոլորովին անշարժ մնաց: Մէյ մը միտքն եկաւ որ պոռայ, որպէս զի մօտիկ ըլլող պահապան զինուորներն օգնութեան գան. բայց իբր հաստատ գիտնալով որ անոնք չեն լսեր կամ տեղերնէն չեն շարժիր, անձայն անշարժ կեցաւ, շունչ առ-

նելու ալ կը վախնար։ Այսպէս ահու դողու մէջ կեցած ատենը՝ այն զարհուրելի հիւրը կը սկսի խեղճին մերկ ուսուրներուն վրայ սողել, դէպ ի վեր մարմնոյն վրայ յառաջ շարժիլ ու երեսին վրայ հասնելով՝ իր կպչուն լեզուովը լզել։ Եղկելին մահուան դուռը հասած էր, բայց միշտ խելքը վրան ըլլալով, եւ ոչ ամենափոքր շարժում մը կ'ընէր, դիտնալով որ այն շարժումը զօքը գրգռելով խածնելու կը ստիպէ։ Կէս ժամու չափ օձն այսպէս մարմնոյն վրայ վեր վար սողալով, մէյ մը երեսը մէյ մը մերկ սրունքները լզելով կը զուարճանար. վերջապէս մէկդի քաշուելով՝ քովինը կլորուեցաւ ու հանդարտ քնանալու սկսաւ։

Բանտարկեալը միեւնոյն դիրքի մէջ արթուն մնաց, ամէն վայրկեան զարհուրանօք իր անկողնակցին արթընալուն՝ նորէն իր վրայ գալուն սպասելով։ Վերջապէս երկայն դիշերը լմընցաւ ու առաւօտեան լոյսը ծագելու սկսաւ. խեղճն ամէն զգուշութեամբ աչքը դէպ ի ան կողմը դարձուց, ուր կը կարծէր որ իր անկողնակիցը կը հանգչի. բայց զանիկայ չտեսնելով, իմացաւ որ բարձին տակ մտած տաքուկ կը քնանայ։ Հասկըցաւ որ սլ զարհուրելի վտանգէն ազատած է. բայց դեռ ուրախութեան ձայն մը հանելու չհամարձակելով, անձայն ու հանդարտութեամբ անկողնէն ելաւ. հիւղին մէկ անկիւնն եղող մեծկակ քար մը ձեռքն առնելով, գնաց բոլոր դիշերը քաշած նեղութեան ու վախին քէնը թունաւոր թշնամիէն առնելու։ Կամացուկ մը բարձին մէկ ծայրը զգուշութեամբ վեր վերցուց որ տեսնէ թէ դարշելին ուր կը հանգչի. եռքը շուտ մը ծունկը բարձին վրայ դրաւ ուժով ճմլեց, անանկ որ դաղանը նեղուելով՝ գլուխը դուրս երկընցուց. նոյն վայրկենին զինուորը ձեռքի քարովը քանի մը հեղ զարկաւ ու գլուխը ջախջախեց, չար թշնամին չարաչար սատկեցուց։ Ա՛լ ուրախութիւնը կատարեալ ըլլալով, սկսաւ պռռալ, երգել ու ցատքռտել. կէս աս ուրախութեան ձայներով բռնեց սատկած դաղանը հիւղին վերի ծակէն դուրս նետեց։ Մօտիկ ըլլող զինուորներն ու իրենց պաշտօնակալը դուրս ձգուած օձը տեսնելով, եկան չորս դին ժողվեցան, եւ ճանչնալով որ անիկայ մալի կամ ակնոցաւոր օձ (serpent à lunettes) ըսուած տեսակէն էր, վեց ոտնաչափ երկայնութեամբ, որուն մէկ խածուածն անմիջապէս մահ կը պատճառէ, զարհուրած մնացին։ Պաշտօնակալը բանտարկեալէն ամէն բան տեղն ի տեղը լսելէն ետքը՝ վերին հրամանատարին իմացուց, որն որ զինուորին քաջասրտութիւնն ու խելացի հնարքը վարձատրելու համար, մնացած պատժէն ազատեց ու բանտէն հանել տուաւ։

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Փետրուար ամիսը։

Թէպէտ եւ բարեխառն գօտիներուն տակ ինկած երկիրներուն մեծ մասին մէջ՝ Փետրուար ամսոյն կէսէն վերջը ցուրտն արդէն նուազելու սկսած կ'ըլլայ. ի վերայայր ամենայնի բովանդակ ամիսը տակաւին ձմեռ կը համարուի։ — Ձմերուան երեւոյթները՝ զորոնք Յունուար ամսոյն մէջ նկարագրեցինք, թէեւ նոյն բարեխառն գօտիներուն տակն ալ քիչ շատ գրեթէ ամէն կողմ կը տեսնուին. բայց զանոնք իրենց կատարեալ սաստկութեան եւ ահրելի դեղեցկութեան մէջ տեսնելու համար, բուն հիւսիսային կողմերը բարձրանալու է։ Վասն զի ինչպէս որ Հիւսիսային Գերմանիայի կամ Լեհաստանի բնակիչ մը չիկրնար ձմեռ համարիլ Հարաւային Իտալիայի կամ Յունաստանի կամ Բորդուկալի եւ անոնց համեմատ օդաբաժին ունեցող գաւառներուն ձմեռը, ուր հասարակօրէն ձիւն չիգար եւ ջրերուն կարճ ժամանակ սառիլն ալ արտաքոյ կարգի երեւոյթ մը է, նոյնպէս Հիւսիսային Ռուսիայի կամ Սիբերիայի կամ Լաբլանտիայի եւ աւելի հիւսիսային կողմանց բնակիչներուն առջեւն ալ, առաջիններուն ձմեռն իբրեւ տղու խաղալիկ մը կը սեպուի։

Իրօք ալ որչափ զարհուրելի ու միանգամայն արտաքոյ կարգի բան ալ համարուի գլխաւորաբար Ալպեան լերանց վրայ պատահող ձեան հիւսերը, որոնք նոյն լերանց բարձր գագաթէն վար գլորելով, եւ ամէն շրջան ընելնուն՝ աւելի մեծնալով, վերջապէս իրենք ալ մէյ մէկ լեռ դարձած, եւ ճամբան դիմացնին ելլող կենդանի ու անկենդան առարկաները մէկտեղ առած, մինչեւ վար կը հասնին. ինչ են ասոնք ան սառնեղէն լեռներուն քովը, որոնք շատ անգամ Սառուցեալ ծովէն բրդելով, անոր ջրերուն երեսը կը լցուն, սարսափելի շառաչմամբ իրարու կը զարնուին, եւ երբեմն մեծամեծ նաւերն ալ՝ իբրեւ պզտիկ մակոյկ մը՝ իրենց մէջ կը ճմլեն։ Ի՞նչ զարհուրելի բայց միանգամայն անհամեմատ դեղեցիկ երեւոյթ է՝ մշտնջենաւոր ձեան ու սառուցի տակ թաղուած հրաբուխ լերանց գագաթէն հուր շնչելը, որով երկու իրարու հակառակ եւ մեկմեկու եղծիչ նիւթեր քովէ քով կը գտնուին։ Մեր կողմերուն սովորական երեւոյթներուն մէջ ինչ բան կրնայ համեմատիլ հիւսիսային կողմանց երկայն ու ամիսներով տեւող դիշերներուն մթութիւնը պանչելի կերպով լուսաւորող հիւսիսայդին, որն որ թէեւ օդերեւոյթներուն մէջ ամենէն դեղեցիկն է, բայց ան տեղերը գրեթէ այնպէս սովորական է, ինչպէս մեր կողմերն արեւուն ու լուսնին ծագումը։ Այսպէս ձմերուան ատեն ամենայն ինչ մեծ ու դեղեցիկ է հիւսիսային կողմերը. եւ կարծես թէ բնութիւնն աս կերպով ուզած է փոխարինութիւն ու հատուցում ընել ան տեղերուն բնակչաց՝ ձմերուան խստութենէն ու երկայնութենէն կրած մեծ նեղութիւններուն[1]։

Վասն զի ուր որ իրենց ձմեռը մինչեւ Մարտ ու Ապրիլ ամիսները եւ երբեմն աւելի երկայն ատեն կը շարունակէ, մեր կողմերը Փետրուարի կէսէն վերջը, ինչպէս ըսինք, ցուրտն արդէն նուազելու սկսած կ'ըլլայ։ Նոյն միջոցին օրերն զգալի կերպով երկնցած ըլլալով եւ արեւը բաւական երկայն ատեն հորիզոնին վրայ մնալով, բաւա-

[1] Հոս հիւսիսային կողմերուն վրայ ըսածնիս՝ պէտք է մոլոր մեր կիսագնդին նկատմամբ խմանալ. իսկ մէկալ կիսագնդին նկատմամբ՝ հիւսիսային ըսելու տեղ՝ հարաւային ըսելու է։

կան ալ զօրութիւն կ'ունենայ ձիւնն ու սառոյցը հալեցընելու եւ երկրիս երեսէն կամաց կամաց աներեւոյթ ընելու: Շատ անգամ ալ կը պատահի որ յանկարծակի հարաւային հով մը կը փչէ, որուն հետ խառն կ'ըլլայ նաեւ անձրեւ, եւ ասով մէկէն եւ խիստ կարճ ժամանակուան մէջ ձիւները կը հալին կ'անհետանան: Ասանկ դիպուածներու մէջ ամէն մէկ փոքր բլրոյն վրայէն հեղեղներ կ'իջնան, ամէն պզտիկ առուակ լայն եւ ուղխաջուր դետ կը դառնայ, դետերուն վրայի սառնեղէն ծածկը կը քակուի կը խորտակի եւ անհնարին ուժգնութեամբ դէպ ի ծով կը մղուի:

Ստոյգ է՝ ան ժամանակէն ետքն ալ տակաւին ցուրտը նորէն ետ կը դառնայ, շատ անգամ երկիրը դարձեալ առատ ձիւնով կը ծածկուի, մինչեւ երբեմն գիշերները ջրերը կը սառին, բայց այս ամենայն՝ արեւուն տաքութեան առջեւը չիկրնար երկայն ատեն դիմանալ, հապա շուտ մը կը ստիպուի տեղի տալ ասս ցորեկուան իշխանին: Այսպէսով կրնայ ըսուիլ որ ասս ամսոյն մեծ մասը պաղին ու տաքին մէջ կռուով կ'անցնի, եւ փոփոխակի մէյ մը մէկը, մէյ մը մէկալը յաղթող կ'ըլլայ. բայց հասարակօրէն աւելի տաքը՝ քան թէ պաղը վերջին յաղթանակը կ'առնու եւ պատերազմի դաշտին տէր կը մնայ:

Գարնան սկսելուն կամ գէթ մօտենալուն զանազան նախագուշակ նշանները՝ Փետրուարի մէջ հասարակօրէն կը տեսնուին: Արտոյտը՝ որն որ անտառներու երգիչներուն մէջ ամենէն կանուխ սկսողներուն եւ ամենէն անոյշ ձայն ունեցողներուն մէկն է, շատ անգամ ամսոյս մէջ իր գեղեցիկ դայլայլիկները կը սկսի: Հետզհետէ ուրիշ թեւաւոր գուսաններն ալ անոնց կ'ընկերանան: Աւելի ցուրտ կողմերէն մեր գաւառները ձմերելու եկող փետրաւոր հիւրերը կը սկսին նորէն իրենց ամարուան բնակութեան երկիրները դառնալ. նոյնպէս ձմեռը մեր կողմերէն աւելի տաք երկիրները գաղթողները, դարձեալ մեր մէջն երեւնալու կը սկսին:

Գետնի հողերը կակղանալու սկսածին պէս, խլուրդները կը խլրտին, եւ ասդին անդին գետնին վրայ իրենց բլրակները կը բարձրացընեն: Նոյն բլրակներուն ամենէն մեծերուն մէջ, գետնի երեսին մօտ, իրենց մամրէ բոյները կամ որջերը կը հաստատեն, որոնց ամէն մէկուն մէջ սովորաբար չորս հինգ ձագ մէկտեղ կը գտնուին: Ասս անասունները՝ որոնք որդերով, ճճիներով եւ տնկերու արմատներով կը սնանին, ծաղկի ու բանջարեղէնի պարտէզներուն շատ վնաս կու տան, տնկերուն արմատները խախտելով եւ ուտելով. իսկ արտերուն ուրիշ վնաս չեն հասցներ, բայց եթէ գետնին երեսն իրենց բլրակներովն անհաւասարութիւններ պատճառելով, որոնք արտհունձներուն մեծ նեղութիւն կու տան:

Ասս ամսոյն մէջ շատ տնկեր հողին տակէն գլուխնին վեր կը բարձրացընեն. բայց խիստ քիչ ծաղիկ կայ՝ որ նոյն ատեն մեր արտերը կամ պարտէզները զարդարէ: Ամենէն կանուխ բացուողն է ձիւնածաղիկը, որն որ հասարակօրէն ասս ամսոյն մէջ իր բոլոր գեղեցկութեամբը կը տեսնուի, եւ շատ անգամ իր սպիտակութիւնը՝ տակաւին գետինը ծածկող ձեան ճերմակութեան հետ կը մրցի, որմէ անունն ալ առած է: Քանի մը ծառեր ու տնկեր կը պտկին. հաղարջենւոյն ու փշալից խաղողի թփին վրայ պզտիկ տերեւներ կ'երեւան: — Երկրագործն արտերուն վրայ իր աշխատութեանց ձեռք կը զարնէ, եւ գետնին կակղանալը տեսնելուն պէս, բահն ու բրիչը ձեռքն առած՝ կը սկսի ուրախութեամբ երկիրը փորել, կանուխ բուսնող եւ նուազ ցրտութենէ չվնասուող տնկերու սերմը կը ցանէ, մէկ խօսքով իր ամարուան գործունէութեան սկիզբ կ'ընէ:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Խաբել ոհզողը կը խաբոհի:

Հարուստ մարդուն մէկը դրամոց մեծ գումար մը կորսընցընելով, ամէն կողմ ծանուցանել տուաւ, եւ խոստացաւ որ գտնողին 100 ոսկի պարգեւ կու տայ, եթէ բերելու ըլլայ: Քիչ մը վերջը պատուական մարդ մ'եկաւ եւ քսակը բերելով, ուրախութեամբ ըսաւ. Կորսընցուցած գումարդ ասս պիտ'որ ըլլայ. առ ստակդ: Մէկալն ալ ստակը գտնելուն վրայ ուրախանալով, առաւ, անմիջապէս սկսաւ համրել, մտքին մէջէն հնարք մը մտածելով որ խոստացած 100 ոսկին տալու պարտաւորութենէն ազատի: Համրելէն լմընցընելէն ետեւ՝ ըսաւ. Բա՛րեկամ, քսակին մէջ 800 ոսկի կար. հիմակ ես 700 կը գտնեմ: Կ'երեւայ որ վարձքդ մէջէն առած պիտ'որ ըլլաս: Շատ աղէկ ես ըրեր. շնորհակալ եմ: Իսկ քսակը գտնողը՝ որն որ այնչափ 100 ոսկիէն անիրաւութեամբ զրկուելուն վրայ չէր ցաւեր, որչափ իր անուան աւրուելուն վրայ, սկսաւ հաստատել որ ամենեւին քսակը բացած եւ մէջէն բան մ'առած չէ: Վերջապէս խօսքն երկրննալով, բանը դատաստանի առջեւ ելաւ: Հոն ալ իւրաքանչիւրն իր ըսածին վրայ հաստատուն կենալով, քսակին տէրը կը պնդէր որ մէջը 800 ոսկի կար եւ գտնողը մէջէն 100 ոսկին առած է. իսկ ասիկայ կը հաստատէր որ ինչպէս որ գտած էր՝ այնպէս ալ ետ դարձուց, առանց ամենեւին բանալու եւ մէջէն բան մ'առնելու: Դատաւորը՝ որ խոհեմ ու խելացի մարդ մըն էր, երկուքին հետ ալ թէ առանձին եւ թէ մէկտեղ խօսելով՝ բանն իմանալէն ետքը, այսպէս վճիռ տուաւ: Ձեր մէջէն մէկը կը հաստատէ որ 800 ոսկի կորսընցուցած ըլլայ, մէկալը կը հաստատէ որ 700 ոսկի գտած: Ես պէտք է որ երկուքին խօսքին ալ հաւատամ: Ուստի եւ կը զրուցեմ որ առաջնոյն կորսընցուցած ստակը՝ չիկրնար երկրորդին գտածն ըլլալ: Անոր համար, դուն բա՛րեկամ, գտած ստակդ առ քովդ պահէ եւ սպասէ մինչեւ որ բուն 700 ոսկին կորսընցընողը գայ ուզէ: Իսկ դո՛ւն պէտք է որ սպասես մինչեւ որ քու կորսընցուցած 800 ոսկիդ գտնողը քեզի բերէ: Ասանկ վճռեց դատաւորը եւ վճիռը կատարուեցաւ:

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

—

ՀԵՂԻՆԷ

— Հիւանդութեան ատեն խելքը գլուխը չեղողը՝ շատ հեղ ըսածը չիգիտեր։ Անոր համար տենդին սաստկացած ժամանակն ըսած զանազան խօսքերուն այնչափ միտ չէի դներ։ Բայց կը յիշեմ որ Մոն... Մոն... (անունն աղէկ մը չեմ յիշեր) անուամբ մէկու մը դէմ կը խօսէր, եւ զինքը նենգաւոր ու անիրաւ կը կոչէր, եւ երկնից վրէժխնդրութիւնը կը սպառնար, եթէ զինքն ազատ չթողու։ Շատ անգամ ալ կը կանչէր որ ի՞նչ իրաւամբ զինքը հեռու տեղ կը տանին. եւ կը հրամայէր որ ցամաք հանեն։ Ա՛ս եւ ասոնց նման խօսքերէն՝ ես այնպէս գուշակեցի, որ նոյն տիկինն իր կամացը դէմ ու բռնի նաւուն մէջ կը գտնուէր։

Կարոլոս ուժգնութեամբ մը ձեռքը ճակատը զարկաւ, աչուընները սաստիկ ցաւ եւ միանգամայն մեծ սրտմտութիւն կը յայտնէին։ Քանի մը վայրկեան լուռ կենալէն ետքը, Մորոյ մօրը հարցուց թէ արդեօք նաւուն մէջիններէն՝ ազատող ուրիշ մարդ կա՞յ։

Չէ՛, պատասխանեց կինը. ալիքներուն՝ մեր կողմերը ծովեզերք ձգած բոլոր նաւաստիներն ու ճամբորդներն արդէն մեռած էին։

Դարձեալ լռութիւն տիրեց։ Կարոլոս նախ լռութիւնն աւրելով, Ան տիկինն, ըսաւ, անշուշտ իր կամացը դէմ՝ այնպիսի բաներ յայտներ է, որ ընդ միշտ ծածուկ պէտք էին մնալ։ Ուստի կ՛աղաչեմ որ ինչպէս մինչեւ հիմայ լսած խօսքերնիդ բանի տեղ չէք դրեր, նոյնպէս ասկից վերջն ալ չդնէք, եւ ամենեւին մարդու մը չզրուցէք։ Տեղս հասնելուս պէս՝ կը փութամ աս ձեզմէ խնդրածիս փոխարէն՝ ձեզի իմ երախտագիտութիւնս գործքով իսկ յայտնել։

— Կրնաք բոլորովին հանդարտ ըլլալ։ Երբեք չեմ ուզեր խեղճ տիկնոջ մը՝ խելքը գլուխը չեղած ժամանակ ըսածները՝ չորս կողմը հրատարակել։ Իսկ ձեզի անոր համար պատմեցի, որովհետեւ ձեր անոր վրայ ունեցած գութէն կը գուշակեմ որ հետաքրքրութիւննիդ եպերելի չէ, մանաւանդ որ զինքը մահուընէ ազատելու համար՝ ձեր կեանքը վտանգի մէջ դրեր էք։

Բայց կը խոստովանիմ որ ձեր անոր ունեցած սիրոյն արժանի էր։ Գուցէ տակաւին չէք գիտեր հոսկից չգացած՝ ըրած բարեգործութիւնը։

— Բոլոր գիտցածս՝ ձեզմէ լսածս է։ Այսպէսով տակաւին չպատմած բաներնիդ չեմ կրնար գիտնալ, եւ կ՛աղաչեմ որ գիտցածնիդ յայտնէք։

— Դժբախտ նաւաբեկելոց մէջ մէկը կար, որն որ յառաջագոյն իր երկու զաւկներն ինծի յանձնած էր։ Մէկը՝ որ երկու տարւան մանչ մըն էր, մեռաւ Հեղինէ տիկնոջ գիրկը, որն որ հիւանդութեան ատեն զինքն արտաքոյ կարգի մեծ սիրով ու մոր պէս կը խնամէր։ Իսկ մէկալը՝ որն որ վեց տարւան աղջիկ մըն է, նոյն տիկինն իրեն՝ որդեգիր ըրաւ եւ առաւ հետը Նիմ տարաւ։

Ա՛ս խօսքերուն վրայ Կարոլոս շատ զարմացաւ։ Չէր կրնար հասկընալ թէ ինչպէս հարստութիւն չունեցող մանկամարդ մը՝ իրեն բոլորովին անծանօթ եղող աղջիկ մը որդեգիր կրնայ առնուլ։ Մտքին մէջ ասոր հաւանական պատճառ մը փընտռելով եւ չկրնալով գտնել, Մորոյ կնոջ հարցուց թէ աս բարերարութեան պատճառն ի՞նչ կարծէ որ ըլլայ։

Ես ալ չեմ գիտեր, պատասխանեց կինը։ Բայց գուցէ տեսնելով որ հայրը մեռած է եւ մայրը զինքը թող տուած, ես ալ քովս չեմ կրնար պահել, սիրտը շարժած եւ ուզած ըլլայ, այսպիսի բարեգործութեամբ մը իր Աստուծմէ ընդունած շնորհքին եւ մահուան վտանգէն ազատելուն դիմացը շնորհակալութիւնը յայտնել։

Ա՛ս մեկնութիւնը զԿարոլոս չյագեցուց. բայց հոգ չըրաւ, գիտնալով որ դիւրաւ կրնայ աս գաղտնիքին լուծումն ընդունիլ, Ուստի դարձեալ Մորոյ կնոջ ապսպրելով որ Հեղինէէն լսածներն ամենեւին մէկու մը չյայտնէ, եւ նորէն խոստանալով որ ան օրիորդին ըրած ծառայութեան համար զինքն առատութեամբ կը վարձատրէ, ձի հեծաւ եւ դէպ ի Մոնբէլիէ ճամբայ ելաւ։

Իր նաւաբեկութիւն կրելը, մահուընէ ազատիլն ու երկայն հիւանդութիւն քաշելէն ետքը առողջանալը՝ նամակով ծնողացը ծանուցած ըլլալով, տուն հասնելն անոնց վրայ արտաքոյ կարգի ազդեցութիւն չըրաւ։ Սրահը մտած ժամանակը՝ մայրն ու քոյրը տեսաւ, որ սգոյ զգեստներ հագած տխրութեամբ նստած էին, աչուընին՝ նոր թափուած արցունքներէն կարմրցած։ Սեպուհն ալ սրահին մէջ մեծաքայլ կ՛երթար կու գար, երբեմն՝ կնոջը եւ երբեմն աղջկանը վրայ սիրալիր ու ցաւագին կերպով նայելով։

Վե՛րջապէս եկար, գոչեց սեպուհը՝ որդւոյն, ո՛րչափ ժամանակ է որ դարձիդ կը սպասեմ։ Եւ հազիւ մայրն ու քոյրը գըրկելու ժամանակ թող տալով, զինքն առաւ խուցը տարաւ։ Ներս մտնելուն պէս՝ դուռը զգուշութեամբ գոցեց, եւ աչուընքն որդւոյն վրայ սեւեռեց, այնպիսի կերպով մը՝ իբրեւ թէ կ՛ուզէր սրտին խորքը թափանցել։ Ետքը սկսաւ հետը խօսիլ, բայց այնպիսի այլայլած ու խռոված ձայնով եւ այնչափ շփոթութեամբ, որ Կարոլոս շուտ մ՛իմացաւ թէ արտաքոյ կարգի ծանրակշիռ բան մը պիտի յայտնէ իրեն։

Դուն հիմայ իմ միակ որդիս ես, ըսաւ սեպուհը, եւ մեր տան միակ յաջորդը։ Կը յուսամ որ մեր տան պատիւը միշտ հաստատուն կը պահես։

Ասոր տարակոյս չկայ, հա՛յր, պատասխանեց Կարոլոս զարմացմամբ։

— Հասարակաց համարման վրայ ունեցած իրաւունքնիս, աշխարհքիս մէջ ունեցած աստիճաննիս պէտք է որ պաշտպանես։

— Իմ կամքս ալ ան է։ Կը յուսամ որ իմ գործքերովս երբեք մեր նախնեաց անունը չեմ աղարտեր։

Սեպուհն աս խօսքին վրայ սարսռաց. Կա՛րոլոս, ըսաւ դողդոջուն ձայնով մը, կը պահանջեմ որ ինծի խօսք տաս թէ երբեք յանձն չես առնուր հրաժարիլ մեր... մեր... ամէն ստացուածոց վրայ ունեցած իրաւունքէն, երբեք աչքէդ չես հեռացներ ընկերութեան մէջ ունեցած բարձր աստիճաննիս... վերջապէս մեր բոլոր առաւելութիւնները կը պաշտպանես, ամէն կերպ միջոցներով... ամէն կերպ...։

— Պատուաւոր անձի մը վայելող ամէն միջոցներով, որովհետեւ մեր անունն ու աստիճանն ալ՝ մեր պատուէն կախում ունի։

Սեպուհն աչուընները ձեռքովը գոցելով, Ո՛հ, Կա՛րոլոս, գոչեց, եղբայրդ... խեղճ եղբայրդ մեռաւ... անոր համար մեռաւ, որպէս զի...։

Ասկից աւելի չկրցաւ խօսիլ։ Երեսները մեռելի գունատութեամբ մը ծածկուեցան. ձեռքը որդւոյն երկընցուց, եւ Երթաս բարով ըսելով, դուռը ցուցուց, իբր թէ հրամայելով որ դուրս ելլէ։

Կարոլոս խռոված, զարմացած, ահու դողի մէջ ինկած՝ հնազանդեցաւ։ Դուրս ելած ժամանակը՝ Օրդանս դիմացն եկաւ։

Ե՛զբայր, գոչեց խեղճ օրիորդը, բան մ՛իմացա՞ր։

— Ոչինչ։ Կը յուսայի որ հայրս իր ծածուկ տրտմութեան պատճառը կը յայտնէ։ Բայց ամենեւին բան մը չըսաւ։

— Եդուարդայ մեռնելէն, մանաւանդ թէ անոր դէպ ի Դուլոն ճամբայ ելլելէն վեր, հայրս յառաջուընէ աւելի տխուր է եւ յառաջուընէ քիչ կը խօսի. իրեն եղած հարցումներուն պատասխան տալու ալ ըլլայ, միավանկ բառեր կը զրուցէ։ Շատ անգամ ինք իրմէ կը խօսի, եւ ժամերով գլուխը ծռած կը պտըտի։ Կարծես թէ երկնից անէծքն իր վրայ եկած է։

— Աստուծոյ աղաչենք, քո՛յրս, որ իրեն գթայ եւ իր ծերութեան ատեն զինքը մխիթարէ։

— Չեմ կարծեր որ երկայն ժամանակ կարենայ ապրիլ։ Առողջութիւնն երթալով կը կորսընցընէ. միտքը կը շփոթի. անանկ կը վարուի, որ կարծես թէ մայրս ու ես իրեն համար օտարական ենք։... Ո՛հ, դեռ կը յիշեմ վերջին անգամ Եդուարդայ մեզմէ բաժնուած օրը։ Հօրս հետ երկու ժամէն աւելի սենեակը փակուած մնացին, եւ երբ որ հոնկից ելաւ ու մեզի վերջին բարեւը կու տար, երեսին վրայ այնպիսի վայրենութիւն մը կը տիրէր, որ վախցայ։ Այնչափ խռոված ու այլայլած էր, որ հազիւ մէկ երկու աննշանակ խօսք կրցաւ ըսել։

Տէ՛ր Աստուած, Տէ՛ր Աստուած, գոչեց Կարոլոս, յուսահատական ձայնով մը, եւ գլուխը կրծոցը վրայ ծռելով՝ սկսաւ հեծկլտալ։

Ի՞նչ ունիս, ե՛զբայր, հարցուց անձկութեամբ Օրդանս։

Բան չունիմ, պատասխանեց Կարոլոս խորին հառաչմամբ՝ զարհուրելի երազէ մը արթնցածի պէս, եւ աճապարեց խուցը քաշուեցաւ։

Երկրորդ օրը՝ առտուն ծագելուն պէս՝ դէպ ի Նիմ ճամբայ ելաւ։

Խմբագրութիւն Մխիթարեանց ՝ ՎԵԷՆԱ Մխիթարեանց Տպարան։

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՒՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 Ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 Ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիի 4. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

Գաղղիայի երեռելի քաղաքագետները՝ 1848ին վեր:

(Վերջ։)

Ամի 1860ին Օգոստոսի 23ին Նաբոլէոն կայսրը Սաւոյա, Նիցցա, Գորսիգա ու Ալճէրի ճամբորդութեան ելաւ։ Մի եւ նոյն ժամանակ Կարիպալտի յաղթութեամբ յառաջ կ'երթար. ամբողջ Գալապրիա առնելէն ետքը, Նէապոլսոյ վրայ քալելու կը սպառնար։ Սարդինիա տեսնելով որ բոլոր Եւրոպայի մէկ ծայրէն մինչեւ մէկալ ծայրը Կարիպալտիին գործքերուն վրայ կը խօսուի, սկսաւ Քահանայապետին երկիրները յարձակելու պատրաստութիւն տեսնել։ Սակայն ասոր ձեռք չզարկած՝ հարկ էր խնամակալ կայսերէն հրաման առնուլ։ Նաբոլէոն կայսրը ճամբորդութեան ատեն Շանպէրի հասնելով, Ֆարինի պաշտօնեան ու Զալտինի զօրապետը, զինքն իրենց վեհապետին կողմանէ բարեւելու եկան. բայց ըստ ինքեան հոն եփուելու բաներ կային։ Հոն խօսուածին ու պատահածին վրայ մինչեւ հիմայ որոշ բան մը չիգիտցուիր. սակայն Սեպտեմբերի 11ին իբր 60,000 Սարդինիացիք՝ առանց պատերազմ հրատարակելու՝ երկու կողմանէ Քահանայապետին երկիրը մտան։

Թուվնէլ աս ամէն պատահածներուն հաւան չըլլալը ցուցընելու համար, սկսաւ սպառնալիքներ ընել եւ Գաւուր կոմսը զգուշացընել, որ չըլլայ թէ Գաղղիայի բարկութեան հանդիպի։ Սակայն Թուվնէլին սպառնալիքները Գաւուրին հոգը չեղան. ինք պատասխան տուաւ որ Հիմայ ամենէն յարմար ժամանակն է Մածծինեանց առջեւն առնելու եւ անիշխանութեան վերջ տալու։ Ուստի եւ Սարդինիայի զօրքը սկսան դէպ ի Անգոնա յառաջանալ ու Գասդէլ Ֆիտարտոյի քով մէկ հարուածով մը Քահանայապետին զօրքը ցրուեցին։ Գաղղիայի լրագիրները սկսան ասոր սաստիկ դէմ գրել ու Սարդինիային՝ ազգաց իրաւանց հակառակ բռնած ընթացքը վար զարնել։ Կայսրն աս հարուածը պարապ տեղ արգելելու ջանաց, կ'ըսէին. անկարելի եղաւ. սակայն ինք աս ամէն պատահածներուն ամենեւին հաւան չէ, եւ Քահանայապետին անձը յեղափոխութեան ու Կարիպալտիին դէմ պիտի պաշտպանէ։ Թուվնէլ տեսնելով որ պատահածներն իր ըրած խոստմանց հակառակ են, կայսեր Այաչիոյ եղած ատենը՝ հեռագրով իր պաշտօնէն հրաժարումը տուաւ. իսկ կայսրը պատասխանեց որ մինչեւ իր Փարիզ դառնալը սպասէ։ Նոյն միջոցին Պր. Դալերան՝ Դուրինի դեսպանը ետ կանչուեցաւ. իսկ Պր. Նիկրա՝ Սարդինիայի դեսպանն ասոր վրայ բաւական ժամանակ Փարիզ կեցաւ։ Թուվնէլ՝ Հռոմ կեցող Գաղղիայի դեսպան Կրամոն դքսին գրած էր, որ կայսրը դէմ պիտի դնէ Սարդինիացւոց Քահանայապետին երկիրն յառաջ քալելուն։ Կրամոն դուքսը նոյնն անմիջապէս Մերոտ Հռոմի պատերազմի պաշտօնէին ծանոյց, որն որ քահանայապետական զօրաց հրամանատար՝ Լամորիսիէր զօրապետին ականջը հասցուց։

Ասկից զատ Կրամոն դուքսը միանգամայն Անգոնա կեցող Գաղղիայի հիւպատոսին հրաման տուաւ որ Զալտինի զօրապետին դիմացն ելլէ եւ զինքը կենալու ստիպէ։ Զալտինի ծիծաղ երեսով մը հիւպատոսին պատասխան տուաւ թէ Մենք կայսեր միտքը՝ ձեզմէ աւելի աղէկ կը ճանչնանք։ Շանպէրի մեր արշաւանաց սահմանը միայն քիչ մը չափաւորեց։ Ետքէն Լամորիսիէրին գերի բռնուած պաշտօնակալներն իմացան որ Նաբոլէոն Զալտինիին ըսած ըլլայ թէ Ըրէք, բայց միայն շուտ ըրէք, մէկ հարուածով բանը լմընցուցէք։ Թուվնէլ ստիպուեցաւ Հռոմ երկրորդ հեռագիր մը խաւրել, որուն մէջ կ'ըսէր թէ ինք կայսեր միտքն աղէկ չէ հասկըցեր։ Եւ երբ որ Լամորիսիէր զօրապետը Հռոմայ լրագրոյն մէջ յանուն Գաղղիայի կայսեր Մերոտին եղած խոստումը հրատարակեց, Կրամոն դուքսն ուրիշ բան չկրցաւ ըսել, բայց եթէ աս՝ որ կայսրը չէր խոստացած որ զինու զօրութեամբ Սարդինիացւոց

դէմ կը դնէ, այլ միայն ան՝ որ դէմ դնելու պիտի պարտաւորի։

ԱՆՏՈՆ ԱՃԷՆՈՐ ԱԼՓՐԵՏ ԿՐԱՄՈՆ ԴՈՒՔՍԸ, 1819ին Օգոստոսի 14ին Փարիզ ծնած է, եւ Գաղղիայի քաղաքագէտներուն մէջ ամենէն կրտսերագոյնն է։ Հայրը զօրապետ ըլլալով, ինք ալ զինուորական վիճակի որոշուեցաւ։ Յամի 1837ին բազմարուեստեան դպրոցը մտաւ, ու երկու տարի ետքը հրձիգ զօրաց մէջ պիտի մտնէր, բայց ինք յանձն չառնելով, առանձնական կեանք սկսաւ վարել։ Իր քաղաքական ընթացքը կը սկսի 1851ին Դեկտեմբերի 2ին, որմէ ետքը հետզհետէ նախ Գասսէլ, 1852ին Սդուդկարդ, 1853ին Դուրին լիազօր դեսպանի պաշտօնը վարեց։ Աս վերջին քաղաքն արեւելեան պատերազմին ժամանակը Սարդինիան արեւմտեան տէրութեանց կողմը շահելու շատ աշխատեցաւ։ 1857ին իբրեւ դեսպան Հռոմ գնաց, ուսկից Վիէննա փոխադրուեցաւ, ուր մինչեւ հիմայ նոյն պաշտօնը կը վարէ։

Յամի 1860ին Սեպտեմբերի 24ին Պր. Պրընիէ, Գաղղիայի Նէապոլիս կեցող դեսպանը Մարսէյլ հասաւ։ Նէապոլսոյ թագաւորն իր բախտին թող տրուած էր. կ'երեւայ որ Դիւիլրիի դահլիճն որոշ ընթացք մը բռնելու համար ժողովրդեան կամքն իմանալ կ'ուզէր։ Սակայն Թուվնէլ կը բաղձար որ վերջին Պուրպոնեան թագաւորը Կայեդայի մէջ պաշտպանուի, որուն կայսրն այնչափ աւելի սիրով հաւանեցաւ, որչափ որ ասով հաճոյական գործք մ'ըրած կը համարէր Ռուսիայի, որն որ արեւելեան պատերազմէն վեր Նէապոլսոյ թագաւորին մասնաւոր համակրութիւն մ'ունէր։ Ուստի երկուքը միաբան որոշեցին որ Նէապոլսոյ թագաւորը ո՛չ պաշտպանեն եւ ո՛չ իր բախտին թողուն, հապա ծովու կողմանէ բերդը գնդակոծութենէ ազատ ըլլայ, եւ անկէ կարող ըլլայ բերդը ռազմամթեր ու պաշար ընդունիլ։ Ուստի եւ այսպէսով մէկ կողմանէ Գաղղիայի նաւատորմղին Լը Պարպիէ տը Դինան հրամանատարը թագաւորականներուն վառօդ ու պաշար հոգացած ատենը, մէկալ կողմանէ Գաղղիայի զինանոցներէն Դուրին թնդանօթներ ու 40,000 հրացան խաւրուեցան։

Նաբոլէոն մէկ կողմանէ բարձրաձայն Անգղիայի հետ անմիջամտութեան սկիզբը քարոզած ատենը, մէկալ կողմանէ Վարսաւիայի արքայաժողովէն վախնալով, մէյմը Հռոմ՝ մէյմը Կայեդա միջամտութիւն կ'ընէր, եւ ամէն ժամանակէ աւելի Իտալացւոց սէրը վաստըկիլ կ'ուզէր։ Թուվնէլ Գոնոդիդիւսիոնէլ լրագրոյն մէջ շրջաբերական մը հրատարակեց, որուն սկիզբն ազգայնութեան իրաւունքը կը պաշտպանէ, որով Իտալացւոց իրաւունք կու տայ. իսկ վերջը՝ Սարդինիայի դէմ կ'ելլէ, եւ ըստ հետեւորդի՝ զԻտալիա կը դատապարտէ. եւ ամբողջն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ անիմանալի քաղաքականութիւն մը։

Այսու ամենայնիւ իրաց վիճակն երթալով կը գէշնար, եւ Թուվնէլին դիրքը խիստ դժուարին կ'ըլլար։ Քահանայապետին Սագգոնի նուիրակը Թուվնէլին ըրած մեծամեծ խոստմանց դէմ, Փարիզ թող տալու եւ Հռոմ դառնալու ստիպուեցաւ։ Անգղիա սկսաւ անհանգիստ ըլլալ, որ չըլլայ թէ Գաղղիա Սարդինիայէն նոր երկիրներ առնէ։ Հարկ եղաւ որ Բերսինեի Գաղղիայի մէջ երկու ճառ խօսի։ Պր. Դիւրկոյ Հելուետիայէն հեռացաւ, ինչպէս նոյն ժամանակ ըսուեցաւ վեց ամսուան համար, վասն զի Գաղղիայի Ալպեան սահմանները տակաւին ճշդիւ որոշուած չէին։ Վիկտոր Էմմանուէլ Անգոնայէն հարաւային Իտալիայի ժողովրդեան յայտարարութիւն մը հանեց, որուն մէջ, կ'ըսեն լեզուագէտք, գաղղիերէնէն թարգմանուած ըլլալուն յայտնի նշաններ կան։ Վերջապէս երկայն ժամանակէ վեր Եւրոպայի բոլոր լրագրաց խօսակցութեան նիւթ եղող արքայաժողովը կատարուեցաւ։ Հոկտեմբերի 21ին երեք հիւսիսային վեհապետք (Ռուսիայի եւ Աւստրիայի կայսրներն ու Պրուշի թագաւորը) Վարսաւիայի մէջ իրարու հետ տեսնուեցան. Լուդովիկոս Նաբոլէոն ալ Աղեքսանդր կայսերէն առանձին նամակ մ'ընդունեցաւ։

Թուվնէլ աս ամէն պատահածներուն վրայ մեծ ծանրակշռութիւն մը չէր դներ. ինք Գոնոդիդիւսիոնէլ լրագրոյն մէջ միշտ դեսպանաժողով կ'առաջարկէր, մինչեւ վերջապէս Աւստրիա ծանոյց որ աս յարաբերութեանց մէջ դեսպանաժողովի վրայ խօսք չ'ուզեր լսել։ Աս խիստ պատասխանը Թուվնէլին մէկ ոտքը խախտեց, եւ իր պաշտօնին մէջ կենալը շատ դժուարացուց։ Բայց բուն իր պաշտօնէն իյնալուն պատճառն ան եղաւ՝ որ կայսեր Հռոմայ ու Իտալիայի նկատմամբ բռնած քաղաքականութիւնն աղէկ չիմացաւ կամ անոր հետեւիլ չուզեց։ Նաբոլէոն նոյն միջոցին ամենեւին կերպով մը Հռոմ Իտալացւոց ձեռքը մատնել չէր ուզեր։ Եւ թէպէտ կայսեր Հռոմայ խնդրոյն նկատմամբ գրած նամակը, առ Լավալէդ ուղղած մէկ հեռագրին մէջ Թուվնէլ աս մտօք կը մեկնէ, որ Գաղղիա Հռոմ քաղաքն Իտալացւոց տալու երբեք խոստում չէ ըրած. բայց ինք կարծելով որ Անգղիայի կամաց հակառակ Գաղղիա ընդ միշտ կարող պիտի չըլլայ Հռոմ պահել, Հռոմայ արքունեաց սպառնաց որ եթէ առաջարկուած նորոգութիւնները յանձն չառնելու ըլլայ, Գաղղիա իր զօրքերը ետ քաշելու պիտի ստիպուի։ Ասոր հետեւութիւնն եղաւ՝ 1862ին Հոկտեմբերի սկիզբները պաշտօնէն վար առնուիլն ու տեղը Տրուէն տը Լիւիին գրուիլը։ Իսկ աս փոփոխութեան անմիջական հետեւութիւնն եղաւ նաեւ քանի մը դեսպաններու տեղափոխութիւնը։ Լավալէդին տեղ Լագուր Տ'Օվէռնեը՝ Հռոմայ, իսկ Պր. Սարդիժ Դուրինի դեսպան անուանուեցան։

Ահաւասիկ աս է Նաբոլէոնեան Գաղղիայի երեւելի քաղաքագիտաց ու 1848էն մինչեւ հիմայ բռնած քաղաքականութեան պատմութիւնը, որուն նկարագիրը՝ մանաւանդ Հռոմայ ու Իտալիայի նկատմամբ՝ դժուարըմբռնելի բան մըն է: Բայց աս ընթացքին մէջ երեւցող հակասութեանց յանցանքը պաշտօնեաներուն վրայ չիկրնար ձգուիլ. վասն զի Գաղղիայի բովանդակ քաղաքականութեան կենդրոնը՝ կայսրն է, որուն չորս կողմը պաշտօնեայք՝ մոլորակներուն արեւուն չորս կողմը դառնալուն պէս՝ կը շրջին, եւ իրենց լոյսն անկէ կ'ընդունին: Թէ Թուվնէլին յաջորդը Տրուէն տը Լիւի իր նախորդին պէս Գաղղիայի քաղաքականութիւնն ըստ անձնական համողման եւ քաղաքականութեան կարող պիտ'որ չըլլայ կառավարել, ասոր վրայ տարակոյս չկայ. բայց աս միջոցին՝ իրեն պէս մէկու մը Գաղղիայի պաշտօնարանին գլուխն անցնիլը՝ կը ցուցընէ թէ ինք հիմակու հիմայ ամենէն յարմար գործիքն է իր տիրոջը ձեռքը, որն որ քիչ մը ժամանակ անոր սկզբանցը համաձայն վարուելու կամք ունի:

Նաբոլէոն կայսրը, Գաղղիայի կառավարութեան սանձը ձեռքն առնելէն մինչեւ հիմայ, արտաքին գործոց պաշտօնը կամ Տրուէն տը Լիւիին կամ Վալեւսքիին կամ Թուվնէլին կը յանձնէ: Ասոնց հետզհետէ վար առնուիլն ու նորէն պաշտօնի հասնիլը՝ տհաճութեան կամ հաճութեան նշան չիկրնար սեպուիլ. այլ միայն պարագաներուն ու ժամանակին համեմատ մէկուն կամ մէկալին՝ իր ձեռքը յարմար գործիք երեւնալն է: Արդ բնական բան է որ հիմայ Գաղղիայի վեհապետն Եւրոպայի հանգիստ ու խաղաղութիւն շնորհէ, երբ որ ինք զբաղած է Մէքսիկոյի արշաւանքով, որն որ երթալով աւելի ընդարձակուելու վրայ է:

×

ԱՀԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

Օդ — Բ. Հով:

Օդին շարժումը Հով, Հողմ կ'ըսուի. ասիկայ օդին հաւասարակշռութեան կորսուելէն կամ օդին տեղ մը բարակնալէն ու խտանալէն, երկրիս իր առանցքին վրայ դառնալէն եւ ուրիշ դեռ բաւական չմեկնուած պատճառներէն կը ծագի. նմանապէս հովին դադրելուն պատճառներն ալ ըստ բաւականին ծանօթ չեն: Հովերը շատ օգուտ կ'ընեն՝ օդը մաքրելով, ամառուան տաքը բարեխառնելով, նաւերը քալեցընելով, հողմաղացները շարժելով, եւ այլն:

Հովերուն անունն իրենց փչած զանազան կողմէն կ'առնուի, զոր օրինակ Արեւելեան հողմ, Հարաւահողմ, Հիւսիսի եւ այլն: Հովը մէկ մանրերկրորդի մէջ 10 ոտնաչափ ճամբայ որ ընէ, կ'ըսուի Սիւք, Քաղցրաշունչ օդ, Զեփիւռ. եթէ 20 ոտնաչափ, հասարակ հով է. իսկ եթէ մէկ մանրերկրորդի մէջ 30—60 ոտնաչափ առնէ, կ'ըսուի Մրրիկ, փոթորիկ, հողմայոյզ, որոնց մէջ անանկ սաստիկներ կան, որ մանրերկրորդի մը մէջ 120—150 ոտնաչափ կը քալեն. ասանկ մրրիկ մը 150 ոտք բարձր ու երեսուն ոտք լայն աշտարակի մը վրայ 70,700 կենդինարի զօրութեամբ կը կոխէ: Խիստ ուժգին հովերէն մէկը Հողմ ուռուցիկ կամ Տիւփոն ըսուածն է, որն որ գլխաւորաբար Հնդկային ծովուն մէջ կը պատահի: Ասիկայ բաց օդին պզտիկ սեւ ամպով մը կը սկսի, ժամու մը մէջ կը տարածուի ու բոլոր արեւելեան հորիզոնը կը գոցէ, եւ ամենայն ինչ տակն ու վրայ կ'ընէ: Ամենէն անքոյթ նաւահանգիստներուն մէջ ալ նաւերը կը խորտակին, սաստիկ հաստարմատ ծառերը կը խլուին, տները հարթյատակ կ'ըլլան:

Երբ որ երկու փոթորիկ դէմ ընդդէմ իրարու կը հանդիպին, փոփոխակի իրար մղելով՝ հոն շրջան մը կ'ընեն, որն որ Պտուտկեալ հողմ կամ Վիշապ, Թաթառ (խօրթում) կ'ըսուի: Ասիկայ խիստ վտանգաւոր է, որովհետեւ առջեւն ինչ որ կը պատահի, կ'առնէ, կը փաթթէ, վեր կը հանէ. ցամաքի վրայ եղած ատեն՝ խոշոր ծառերը, տան յարկերը, անապատի վրայ ահագին աւազեղէն լեռները սաստիկ շուտութեամբ կը յափշտակէ, կը բարձրացընէ, կը տանի ու կողմ մը կը նետէ: Իսկ ծովի վրայ աւելի եւս սոսկալի է. ասանկ պտուտկեալ հով մ'իջնալու ատեն՝ ծովին երեսը 100 քայլ ընդարձակութեամբ բոլորակ մը ձեւանալու կը սկսի, որն որ կ'եռայ, կը փրփրայ, շոգիներ կ'արձակէ. ետքէն կը սկսի պիստակաձեւ վեր ելլել: Նոյն ատեն վերէն բերանը վար դարձած տոպրակի ձեւով ամպ մը կ'իջնայ, ջրին բարձրացած մասն անոր հետ կը միանայ, վեր կ'ելլէ ու ամպին հետ մէկտեղ ասդին անդին կը շարժի: Աս ջրեղէն սեան վերի ու վարի ծայրերը հաստ են, մէջքը բարակ, ներսի դին պարապ: Շատ անգամ ետեւէ ետեւ ասանկ շատ սիւներ կը կազմուին, ծովն անդադար կ'եռայ, ջրերուն վեր ելլելովն ամպը կը մթընայ, շարունակ անձրեւ ու կարկուտ կը տեղայ, կը շանթէ ու կը փայլատակէ: Հասարակօրէն ասանկ ժամանակ օդը հանդարտ ու երկինքին երեսը պայծառ կ'ըլլայ: Աս զարհուրելի երեւոյթը դրեթէ կէս ժամ տեւելէն ետեւ, վիշապը կը պայթի, ու այնչափ ջուրը մէկէն ի մէկ ծովու մէջ կը թափուի: Երբ որ նաւավարները կը տեսնեն որ նաւուն մօտ ասանկ վիշապներ կը գոյանան, անոր ահագին վտանգներէն պրծելու համար՝ ետեւէ ետեւ թնդանօթներ կ'արձակեն, որպէս զի վիշապը տակաւին պզտիկ եղած ժամանակ պայթի ու ցրուի:

Հովերն երկու գլխաւոր բաժանում ունին, Կանոնաւոր ու Անկանոն: Առաջինին կը վերաբերի մշտաշունչ կամ Տարեւոր հողմը (Vents alizés), որն որ միշտ արեւելքէն դէպ արեւմուտք կը փչէ արեւադարձի երկիրներուն մէջ 200—300 մղոն լայնութեամբ. ասիկայ գլխաւորաբար երկրիս իր առանցքին վրայ դառնալէն է: Նոյն կանոնաւոր հովերուն կարգը կ'երթայ Հնդկաստանի Կիսամեայ կամ յեղանակաւոր հողմը (Mousson, մէվսիմ), որն

որ տարւոյն կէսը՝ Ապրիլէն մինչեւ Հոկտեմբեր՝ հարաւային արեւմուտքէն կը փչէ, ու մէկալ կէսը՝ հիւսիսային արեւելքէն: Նմանապէս կանոնաւոր է Ծովեզերեայ հողմը, որն որ շատ տեղուանք կայ. ասս հողմն առտուանց՝ ծովէն դէպ ի ցամաք, իրիկունն ալ՝ ցամաքէն դէպ ի ծովի կողմը փչելու կը սկսի: Իսկ անկանոն հովերը խիստ շատ են, մանաւանդ բարեխառն ու ցրտային գօտիներուն մէջ:

Հովերը ծովի վրայէն որ անցնին, խոնաւ կ'ըլլան: Եթէ ձեան ու սառուցի վրայէն կու գան, ցուրտ. եւ եթէ տաք երկիրներու կողմէն են, տաք կամ տապագին կ'ըլլան. իսկ որոնք որ տաք ու ճախճախուտ երկիրներէն կը փչեն, վատառողջ, վնասակար ու երբեմն ալ մահացու են: Ասս վերջիններուն մէջ երեւելի են Ա. Թունաւոր խորշակ կամ Թունահողմ (Սամ եէլի), որն որ Ասիայի ու մանաւանդ Արաբիայի մէջ ու Ափրիկէի Սահարա անապատին կողմերը, արեւելեան կողմէն փչող տապագին ծծըմբահոտ ու մահաբեր հով մըն է. մարդ ուրիշ կերպով չիկրնար ասկից ազատիլ, բայց եթէ երեսի վրայ գետինն իյնալով: Բարեբախտութեամբ ասիկայ քառորդէ մը աւելի չիփչեր: Բ. Խամսին (Յիսնեկաց հողմ), որն որ Եգիպտոսի մէջ Ափրիկէի անապատներուն կողմէն կը փչէ, եւ չդիմանալու տաքութիւն ունի, որով ամենայն կենդանութեան հիւթը կը չորցընէ: Նաեւ իր բերած ահագին աւազներովը կրնայ թէ մարդիկներն ու թէ անասունները խղդել: Գ. Ըստ ամենայնի ասոր նման է Հարմադդան ըսուած տապախառն հովը, որ Ափրիկէի հարաւային ծովեզերաց մօտ Կուինէայի մէջ արեւելքէն կը փչէ: Դ. Արեւելեան խորշակ (Սոլանոյ Սպանիայի մէջ) եւ Հարաւային խորշակ (Շիրոքքոյ Իտալիայի մէջ). ասոնք Ափրիկէի թունաւոր խորշակին շարունակութիւնը կրնան ըսուիլ, բայց մինչեւ որ Եւրոպա գան, ծովի վրայէն անցնելով, իրենց սոսկալի սաստկութիւնը կը նուազի: Երբեմն 14 մինչեւ 20 օր կը փչեն, բոլոր անկերը կ'այրեն կը տոչորեն, մարդիկներն ու անասունները բոլորովին կը թոյլցընեն: Ասոնց դէմ ուրիշ ճար չկայ, բայց եթէ դռներն ու պատուհաններն աղէկ մը գոցել, որ ներս թափանցել չկարենան:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

Անգղիայի բամբակի պակասութիւնը:

Բամբակը թագաւոր է, կ'ըսեն Ամերիկացիք, անոր բովանդակ աշխարհքիս վրայ ունեցած ազդեցութիւնը ցուցընելու համար: Եւ իրաւամբ կրնայ այնպիսի հզօր թագաւոր մը կոչուիլ, որուն իշխանութեան տակ եղող երկիրներուն մէջ արեւն երբեք չիմտներ. վասն զի բովանդակ հին ու նոր աշխարհքն անոր հպատակ են, եւ միլիոնաւոր մարդիկ իրենց յոյսն անոր վրայ դրած են ու իրմէ կը վախնան, վասն զի իրենց օրըստօրական ապրուստն անկէ կը ճարեն:

Ամերիկայի քաղաքային պատերազմն իր ապականիչ ազդեցութիւնը Ովկիանոսէն ասդին ալ ըրաւ: Մէկ դիէն՝ երկրին բերքերը դուրս հանելն արգելելով, մէկալ դիէն հարաւային գաւառներուն բոլոր արտորայից վարուցանն ու հունձքն ապականելով, Եւրոպայի մէջ մինչեւ հիմայ չտեսնուած բամբակի պակասութիւն մը պատճառեց, որով խել մը բամբակի գործատէրներ սնանկացան ու հազարաւոր մարդիկ անգործ ու առանց հացի մնացին:

Ասս բանս հիմակուան ժամանակ շատ տէրութեանց եւ գլխաւորաբար Անգղիայի մեծ հոգ ու անձկութիւն կը պատճառէ, եւ գրեթէ բոլոր Եւրոպայի լրագիրներուն գրիչները զբաղեցուցած է. ուստի եւ ասս բամբակի կարօտութիւնը չէ թէ միայն իբրեւ վաճառականութեան վերաբերեալ դէպք մը պէտք ենք համարիլ, այլ իբրեւ քաղաքական պատահար մը նկատելու ենք: Սակայն Եւրոպայի լրագիրներուն մեծ մասն ասս յանկարծական կարօտութեան պատճառը փնտռած ատեն, բովանդակ յանցանքն Ամերիկայի հիւսիսային ու հարաւային գաւառներուն իրարու դէմ ունեցած ատելութեան, եւ Լորտ Բալմերսդընին՝ հարաւային գաւառներուն ցուցըցած համակրութեան վրայ կը դնեն. սակայն ասոնք ենթադրելով ալ՝ բուն արմատը կամ սկզբնական պատճառն ուրիշ է, այս ինքն՝ տնտեսութեան խիստ ծանրակշիռ մէկ սկզբունքին անմտադիր ըլլալը, զորն որ հոս համառօտիւ կը մեկնենք:

Տնտեսական նախահոգ զգուշութիւնը կը պահանջէ, որ վաճառականութեան ան մասերը՝ որոնք ամէն կողմ մեծ փափաքով կը խնդրուին, առեւտրի գլխաւոր նիւթերէն մէկը կը կազմեն ու միլիոնաւոր մարդկան ապրուստ կը ճարեն, միայն մէկ աղբիւրէ չառնուին, այլ զանազան աղբիւրներ հոգացուին, որպէս զի եթէ մէկ տեղւոյ՝ կամ հունձքին ապականելովը եւ կամ ուրիշ դիպուածական պատճառով մը, նոյն բերքը խափանուելու ըլլայ, ուրիշ աղբիւրներէ նոյնին պակասութիւնը կարող ըլլայ լեցուիլ: Ասս էական անհրաժեշտ կարեւոր զգուշութիւնն Անգղիացիք բոլորովին աչքէ հեռացընելով, եւ վաճառականութեան ասս մասին մէջ ուրիշ ամէն ազգերէն վեր գտնուելու եւ աժան ծախելու նախանձէն գրգռուելով, գրեթէ մինակ Հիւսիսային Ամերիկայի բամբակ կը գործածէին, եւ նոյն բերքին մշակութիւնը Հընդկաստանի մէջ յառաջ տանելու ամենեւին փոյթ չէին տաներ, թէպէտ եւ ժամանակ ժամանակ ազդարար ձայներ ելան, որոնք նոյն երկրին՝ բամբակի մշակութեան յարմար ըլլալը, եւ օր մը Ամերիկայի բամբակի բերքին դադրելու կարելիութիւնը կը ցուցընէին:

Անգղիա մէկ կողմանէ Ամերիկայի հետ այնպէս սերտիւ կապուած ու մէկալ կողմանէ ծովու վրայ ինք զինքն այնպէս զօրաւոր կը կարծէր, որ երբեք մտքէն չէր անցներ թէ պատերազմ մը կարող ըլլայ խափանել Ամերիկայի բամբակի բերքին մուտքը՝ զորն որ քիչ ժամանակուան մէջ կրնար ընդունել, ուր որ Հնդկաստանի ճամբան՝ ծովու կողմանէ շատ երկայն, իսկ ցամաքի կողմանէ՝ անապահով էր: Բայց ան չմտածեց՝ որ նոյն իսկ Ա-

մերիկայի մէջ կրնան այնպիսի արգելքներ ելլել, որոնք բամբակի բերքին դուրս հանուիլը խափանեն, եւ թէ օր մը գերութեան խնդրոյն պատճառաւ՝ հիւսիսային ու հարաւային գաւառներուն մէջ պատերազմ կրնայ բացուիլ, եւ արտորայից վարուցանը դադրելով՝ բամբակի հունձքը վտանգի մէջ դնել:

Մանչեսդրի բամբակի գործատէրներուն ասա ապահովութիւնն ան աստիճանի հասաւ, որ ժամանակ ժամանակ պատահած բամբակի դժբախտ հունձքերը, բամբակի գնոյն բարձրանալը, չկրցաւ զիրենք իրենց թմրութենէն արթնցընել: Եւ թէպէտ յամին 1835 ունեցած բամբակի մթերքին քիչութիւնը եւ բամբակին գնոյն բարձրանալը վտանգին մեծութիւնը ճանչցընել ու առժամանակ մի աչուընին դէպ ի Հնդկաստան ուղղել տուին, բայց հետեւեալ տարիներուն 1837էն մինչեւ 1845ին առատ բերքերը՝ բոլոր վախը փարատեցին. այնպէս որ 1847ին դժբախտ հունձքն իբրեւ արտաքոյ կարգի դէպք մը համարուեցաւ: Եւ թէպէտ 1856ին նոյն հունձքի դժբախտութիւնը նորէն կրկնուեցաւ, եւ Անգղիա բամբակի գործածութիւնն ու տուրեւառն ան աստիճանի ընդարձակած էր, որ փոքր վտանգ մը կրնար մեծամեծ վնասներ յառաջ բերել ու հազարաւոր մարդիկ առանց հացի թողուլ, սակայն եւ այնպէս Հնդկաստանի բամբակի մշակութեան վրայ ոչ ոք կը մտածէր:

Հազիւ հիմակուան Ամերիկայի պատերազմը Լանգաշիրի գործատէրներուն աչուընները բացաւ, եւ զիրենք ուրիշ աղբիւրներ հոգալու ստիպեց. այնպէս որ կը յուսացուի թէ ասկէ ետքը նոյն դժբախտութիւնը մէյ մ՚ալ չիպատահիր, մանաւանդ որ Ափրիկէ, Հնդկաստան ու Եգիպտոս ի վիճակի են՝ շատ աւելի առատ բամբակ յառաջ բերելու, եւ նոյն իսկ լաւութեան կողմանէ Հիւսիսային Ամերիկայի բամբակին հաւասարելու, եթէ տեղեակ անձինք նոյնին մշակութիւնը ձեռուընին առնեն, եւ իրենց դրամական օգնութիւն ըլլայ, որն որ Անգղիայի պէս հարուստ երկրի մը համար դժուար բան չէ: Սակայն նեղութիւնն ու կարօտութիւնը հիմայ ամէն կողմը կը զգացուի, որուն վրայ ընթերցողաց ճիշդ գաղափար տալու համար, քանի մը նախընթաց տեղեկութիւններով ընդարձակ կը գրենք,

Գալ անգամ:

ԱՌԵՒՏՐԱՊԱՆ

Համեմներ: — Դ. Կինամոմոն:

Կինամոմոնը (Բարչին) դափնւոյ կամ սարդենւոյ տեսակին տակ գացող զանազան ծառերու չորցած կեղեւն է, որուն գլխաւոր տեսակները հետեւեալներն են:

1. Բուն կամ Հարազատ կինամոմոնի (Laurus cinnamomum): Ասոր սկզբնական հայրենիքը՝ Գոչինչինա, Սէյլան ու Պոռնէոյ կղզիներն են: Նոյն տեղերէն Ճաւա, Դիմոր, Դեռնադէ, Մալապար ու Ճենաստան տարածուած է. իսկ հիմայ Արեւելեան Հնդկաստան, Ճամայիգա, Դապագոյ, Մարդինիգ կղզիներուն վրայ, ինչպէս նաեւ Հարաւային Ամերիկայի շատ կողմերը, Գայէն, Էսէգուէպոյ, Սուրինամ, Բարակուա, Բերու եւ Պրազիլիա ալ կը մշակուի:

Աս տեսակ Կինամոմոնի ծառը՝ 25—30 ոտք բարձրութիւն, իսկ բունը՝ 15—18 մատ տրամագիծ կ՚ունենայ. սակայն հասարակօրէն թփի մեծութեամբ կը մշակուի եւ միայն կեղեւը կ՚առնուի: Վարի ճիւղերը՝ շատ երկայն ու տկար կ՚ըլլան, եւ կանաչ ու ողորկ կեղեւով պատած. տերեւները խաչաձեւ դիմացէ դիմաց կը կենան, կոթ ու երեք ջիղ կ՚ունենան, վարի կողմերնին ալ հիւսուածի պէս՝ 5—6 մատ երկայնութիւն ու 2 մատ լայնութիւն կ՚ունենան: Նոր ծլած ատեննին՝ կարմրկեկ կ՚ըլլան, բայց վերջէն դեղնի զարնող կանաչ գոյն մը կ՚առնուն եւ մեխակի նման անոյշ հոտ կը բուրեն: Յունուարի ու Փետրուարի մէջ փոքր, ճերմակ ու ողկուզաձեւ ծաղիկներ կու տան, որոնց մէջ ինը պտղաբեր անօթներ կ՚ըլլան: Աս ծառին պտղոյ հատերը կաղնի ձեւն ու մեծութիւնն ունին, որոնք հասուննալէն ետքը՝ կապոյտ ու սպիտակ բծերով կը ծածկուին:

Առեւտրի մէջ տեսնուող Սէյլանի բուն Գորշ կինամոմոնը՝ ասա ծառին կեղեւն է: Նոյն կեղեւը տարին երկու անգամ կը հանեն (կը քաղեն). առաջին կամ բուն մեծ հունձքը կը սկսի Ապրիլին եւ կը տեւէ մինչեւ Օգոստոս. իսկ երկրորդ կամ փոքր հունձքը Նոյեմբերին կը սկսի ու կը տեւէ մինչեւ Յունուար:

Կեղեւը հանելու կերպը հետեւեալն է: Նախ՝ տերեւներէն եւ ուրիշ նշաններէն ընտիր կինամոմոնի ծառերը կ՚ընտրեն ու անոնց եռամեայ ճիւղերը մասնաւոր կոր դանակով մը կը կտրեն: Անկէ ետքը ճիւղերուն վրայէն զատ դանակով մը արտաքին կեղեւը կամ կանաչ մասը կը հանեն: Աս դանակին մէկ կողմը դուրս ելած, իսկ մէկալ կողմը ներս մտած է, երկու կողմն ալ սուր. ամենէն վերի ծայրը քիչ մը դուրս ցցուած է, որով ճիւղերուն կեղեւն ըստ երկայնութեան կը ճեղքեն եւ դանակին դուրս ելած կողմովը ճիւղերէն կը բաժնեն: Ասկէ ետքը կեղեւները կը ժողվեն, պզտիկ կտորները մեծերուն մէջ կը խոթեն եւ կը տարածեն որ չորնան, որով աւելի կ՚ոլորին. ետքէն կապոց կապոց կ՚ընեն, որոնցմէ ամէն մէկը երեք բարակ ճեղքուած եղէգներով փաթթուած կ՚ըլլայ ու 10—12 հոխայ կը կշռէ: Աս կապոցները կաշիէ կամ կրկին լաթէ 85 ֆունտ ծանրութեամբ հակերով Եւրոպա կը բերուին, բայց չորնալով՝ հազիւ 80 ֆունտ կը կշռեն. իսկ երեք կենդինարնոց հակերը կաշւոյ մէջ փաթթուած կը խաւրուին: Կինամոմոնի հակերուն վրայ սեւ պղպեղ կը ցանեն, որպէս զի խոնաւութենէն պահուի ու աւելի զօրանայ: Շատ անգամ ճիւղերէն նոր հանուած կեղեւները՝ քանի մը ժամ կրաջրոյ մէջ կը թողուն, որով համեմնին աւելի կը զօրանայ:

Մինչեւ հիմայ ծանօթ եղած Հարազատ կինամոմոնի տեսակներուն մէջէն՝ ամենալաւ տեսակը Գոչինչինայինն է. սակայն տուրեւառի մէջ դուն ուրեք կը տեսնուի: — Երկրորդ տեսակը Սէյլան կղզւոյնն է, որն որ

շատ բարակ ու ազնիւ կեղեւ ունի. բայց գորշ դեղնի եւ կարմրի զարնող գոյնով։ — Երրորդ տեսակը՝ Արեւելեան Հնդկաստանի կղզիներէն յառաջ եկածն է։ Արեւմտեան Հնդկաստանի ու Հարաւային Ամերիկայի կինամոնը՝ ստորին տեսակ կը համարուի։

2. Կասիայի կինամոնի ծառն Արեւելեան Հընդկաստան, Գոչինչինա, Մալապար, Սումադրա, Ճաւա ու Սէյլան, ինչպէս նաեւ Հարաւային Ամերիկա ու Արեւմտեան Հնդկաստանի շատ կղզեաց վրայ կը մշակուի ու նախընթացին հետ մեծ նմանութիւն ունի։ Ասոր տերեւները կարծր մաղերով պատած, եւ 5—9 մատ երկայն ու $1^1/_2$—3 մատ լայն կ'ըլլան։ Ա՛ս կինամոնի ծառին տերեւներուն երեք ջիղերը՝ դէպ ի ծայրն երթալով կը բարակնան ու անհետ կ'ըլլան։ Ա՛ս ծառին փոքրիկ ճերմակ ծաղիկները՝ առաջին տեսակին ծաղիկներուն հետ արտաքուստ մեծ նմանութիւն ունին. նոյնպէս պտուղներն ալ նման են, բայց քիչ մ'աւելի մեծ։ Ասոր կեղեւները՝ Կասիայի կինամոնն, ճենական կամ Հնդկական, նաեւ Գայէնի կինամոնն (Cassia cinnamomea chinense, indicum, cajense) անուամբ կը ծախեն, զորոնք Սէյլանի կինամոններին կերպովը կը քաղեն։ Գոյնն առաջին տեսակէն մութ է, աւելի գորշի զարնող կարմիր, մէջ ընդ մէջ ալ դեղնի կամ ազոտ գորշի զարնող։ Ա՛ս կինամոնը կարծր ու պինդ է, եւ Սէյլանի տեսակէն աւելի հաստ ըլլալով՝ անոր չափ դիւրաբեկ ու դիւրափշրուր չ'ըլլար, բայց անկէ եղոտ է ու համեմն աւելի երկայն կը պահէ. հոտը զօրաւոր է, սակայն նախընթացին պէս ազնիւ համեմ չունի. նմանապէս համն ալ սաստիկ է, բայց աւելի բարկ՝ քան թէ անոյշ։ Ընդհանրապէս Կասիայի կամ Հնդկական կինամոնը, Սէյլանի տեսակէն դիւրադին ըլլալուն պատճառաւ՝ Եւրոպայի մէջ ուրիշ տեսակներէն աւելի տարածուած է։

3. Մայր կինամոնը կամ Կասիայի կեղեւը՝ նոյնպէս սարդենուոյ ցեղին տակ դացող ծառի մը կեղեւն է, որն որ նախընթաց տեսակին շատ կը նմանի ու Հնդկաստան, գլխաւորաբար Մալապար, Սումադրա ու Ճաւա կ'աճի։ Ա՛ս կինամոնը Հարաւային չափ համեմաւոր չէ, եւ այնպիսի ծառերէ կը ժողվուի՝ որոնց տրամագիծը 1—2 ոտք կ'ըլլայ, որովհետեւ շատ բարակ ու տկար ծառերուն կեղեւը՝ համեմը շուտ կը կորսնցընէ։ Մայր կինամոնն երկու գլխաւոր տեսակ ունի, Ոլորած ու Հարթ։ Ոլորած տեսակը՝ Կասիայի կինամոններն տեսքը, հաստութիւնն ու լայնութիւնն ունի, եւ պարզ մէկ կամ կրկին կեղեւով ոլորուած կ'ըլլայ. գոյնը՝ գորշի զարնող մութ կարմիր, իսկ կեղեւին արտաքին երեսն անհարթ է։ Հարթ տեսակն ըստ բաւականին շլտակ, քանի մը մատ երկայն, 1—$1^1/_2$ մատ լայն է, եւ $^1/_2$—$1^1/_2$ դիծ հաստ կ'ըլլայ, արտաքին կողմն ալ անհարթ ու մեծաւ մասամբ խորշոմած. հոտը տկար է, համն իսկզբան լաւ ու ընտիր, բայց վերջէն բարկ կ'ըլլայ։

Մայր կինամոնի հաստ կտորները՝ բարակներէն աւելի զօրաւոր հոտ ու ճաշակ ունին։ Բարձր դիրք ունեցող, աւաղուտ ու չոր տեղոյ վրայ աճող եւ միանգամայն կարմիր բողբոջ տուող ծառերուն կեղեւը, ցած ու պաղարտ երկրի վրայ աճող եւ կանաչ բողբոջ տուողներէն՝ միշտ աւելի աղէկ կ'ըլլայ։

4. Մեխակի կամ Սեւ կինամոնը՝ Պրազիլիա, Կուիանա ու Արեւմտեան Հնդկաստանի գրեթէ ամէն կղզիներուն վրայ աճող ծառի մը կեղեւն է։ Առեւտրի մէջ $2^1/_2$ ոտք երկայն, 1 մատ լայն, այլեւայլ հաստութեամբ ու բարակութեամբ կտորներէ շինուած գաւազանաձեւ կապոցներով կը տեսնուի, որոնք ծառերու թելերով կապուած կ'ըլլան։ Գոյնը մութ գորշ է, կեղեւին դրսի կողմը շատ անգամ սպիտակ գորշ գոյնով, իսկ ներքին կողմը ժանգագոյն կ'ըլլայ։ Համը կինամոնի ու մեխակի նման է, սակայն ժամանակաւ, մանաւանդ երբ որ ճիւղերուն կեղեւներէն առնուած կ'ըլլայ, մեխակի համ մինակ կը մնայ, իսկ կինամոնի համը բոլորովին անհետ կ'ըլլայ։ Մեխակի կինամոնը (Canelle giroflée, Bois de girofle)՝ առաւելապէս Գազզիայիք շատ կը սիրեն ու կը գործածեն։

5. Սպիտակ կինամոններն ծառն Արեւելեան Հընդկաստանի կղզիներուն վրայ կ'աճի. շլտակ բուն ու դէպ ի վեր տարածուած ճիւղեր ունի. կեղեւին գոյնը ճերմկակեկ, եւ 3 մատ երկայն ու 1—$1^1/_2$ մատ լայն՝ սեպաձեւ, առանց ակռայի, ողորկ ու մշտադալար տերեւներ ունի։ Փոքր, մանուշակագոյն ու կարմիր ծաղիկները՝ ճիւղերուն ծայրերը կ'ըլլան, հովանոցի նման պզտիկ փնջերով. ասոր պտուղն երեք հունտէ բաղկացած կուա մը է։ Ա՛ս կինամոնը դեղի տեղ կը գործածուի, 4—12 մատ երկայն ու $^1/_2$—$1^1/_2$ մատ հաստ կտորներով կը բերուի, որոնք երբեմն պարզ կամ կրկին ոլորուած կ'ըլլան. կեղեւը կարծր է, բայց դիւրաբեկ, եւ արտաքին կողմը ճերմակ ու փայլուն կ'ըլլայ։ Շատ հաճոյական ու զօրաւոր համեմիչ բուրում ունի՝ մեխակի ու կինամոնի նման, եւ նոյնն աւելի կը սաստկանայ՝ երբ որ շփուելու կամ փշրուելու ըլլայ։ Զափաւոր հաստութիւն, զօրաւոր մեխակի նման հոտ ու ճաշակ ունեցող սպիտակ կինամոնն ամենէն ընտիր տեսակն է։

— Կինամոնի աղէկութիւնը՝ արտաքին նշաններէն, ունեցած հոտէն ու ճաշակէն կը չափուի. բայց դեղին ու գրեթէ ոսկւոյ նման գոյն, բարակ ու փափուկ կեղեւ, հաճոյական հոտ եւ անոյշ համ պիտի ունենայ։ Որչափ որ սա յատկութիւններէն կը հեռանայ, այնչափ ստորին կը համարուի, մանաւանդ երբ որ կարծր, շատ հաստ կ'ըլլայ, մութ գորշ գոյն եւ խայթիչ ու այրիչ ճաշակ կ'ունենայ։

— Կինամոնի ծաղիկ ըսուածը (Flores Cassiae, Cassia flores), որն որ համեմի տեղ կը գործածուի, կեղեւաւոր Կասիայի ծառին (Cassia lignea) չհասած պտուղն է. կամ ինչպէս ոմանք կը կարծեն, Հարաւային կինամոնի ծառին կամ համեմաւոր սարդենուոյ ծառին (Laurus aromatica) չբացուած կոկոնները կամ հոտաւէտ բաժակներն են։ Կինամոնի ծաղիկը՝ փոքր, կլոր, սեպաձեւ ու պզտիկ գամի նման պտուղ մն է, որուն վրայ խորշոմած, մութ գորշի զարնող գոյնով, պզպեղի հատի մը մեծու-

թեամբ հատ մը կայ։ Հոտը կինամոմոնի նման է, բայց ճաշակն անոր չափ ազնիւ չէ։ Լաւութիւնը՝ ունեցած հոտէն ու ճաշակէն կը չափուի։

— Կինամոմոնի իւղը՝ Հարաղատ կինամոմոնի ծառին կեղեւէն շոգւով ղտելով՝ կը պատրաստեն։ Սէյլան կղզին լաւ կինամոմոնի պղտիկ ու ջախջախած կտորները հնձանի մէջ դնելէն ու վրան բաւական քանակութեամբ ջուր լեցընելէն եռքը՝ 6—7 օր կը թողուն, որ կակղնան։ Անկէ եռքը ջուրը պղնձէ կաթսայի մը մէջ կը լեցընեն ու բարեխառն կրակի վրայ կը դնեն։ Խակղեան ջուրը կաթի պէս կը ճերմկինայ եւ քիչ մը վերջը ջրոյն երեսին վրայ ալնիւ եղը կը ժողվուի, զոր որ շիշերու մէջ կը լեցընեն։ Հարաղատ կինամոմոնի եղը՝ նախ ճերմակի զարնող դեղին ու եռքէն ոսկեգոյն դեղնի զարնող գոյն մը կ'առնու. ամենափոքր կաթիլն ալ ջրոյն յատակը կը նստի ու կինամոմոնի նման արտաքոյ կարգի զօրաւոր եւ գրեթէ այրիչ հոտ, բայց միանգամայն անոյշ ու յատուկ թթուութիւն մը կ'ունենայ։ Խիստ ծանրագին ըլլալուն պատճառաւ՝ շատ անգամ ուրիշ հոտաւէտ եղերով կը նենգեն. խարդախութիւնը կ'իմացուի, եթէ եղին վրայ դնուոյ ոգի (ալֆոոլ) լեցուի, որն որ կինամոմոնի եղը՝ կաթի պէս կ'ընէ. իսկ կինամոմոնի ծաղկանց եղովն եղած խաբէութիւնը դժուարաւ կ'իմացուի։

— Կասիայի եղ (Oleum Cassiae) ըսուածն առաջինին կերպովը՝ Կասիայի կամ ճենական կինամոմոնէն կը հանուի։ Ան եղը Հարաղատ կինամոմոնին եղէն անհամեմատ ուժան է. սակայն այրիչ, պղպեղի նման ճաշակ ու հոտ ունի, ցուրտ ժամանակները՝ մէջը բիւրեղներ կը կազմուին։

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Աղեռայ բնական երեւոյթներուն յուծումն։

Քիմիական գործողութիւններ՝ իբրեւ ջերմութեան աղբիւր։

274· Ճրագին բոցին վրայ մարելու գործիքի ձեւով ոլորուած թղթի կտոր մը դնելու ըլլանք, ինչու՞ չիբունկիր։ — Ա· Վասն զի բոցը նոյն թղթին մէջ դանուած թթուածին կաղը շուտ մը կը սպառէ։ Բ· Վասն զի բոցը թղթին ներսի կողմն ածխաթթուով կը լեցընէ, որն որ թղթին այրելը կ'արգելու։

275· Ո՞ւսկից կը պատճառի որ ճրագին քթին ծայրը փունջ մը կը ձեւանայ։ — Ճրագի քթին ծայրը կազմուող աս փնջաւոր կամ ծաղկենման ձեւը՝ վրայէ վրայ դիզուած ածխացած բամբակի մասերէ յառաջ կու գայ։ Իսկ նոյն բամբակի մասերն անոր համար չեն կրնար կատարեալ այրիլ, վասն զի բոցին արտաքին բուրգը թող չիտար որ օդին թթուածինն անոնց մերձենայ։

276· Ինչու՞ համար ճրագի մը քթին ծայրը՝ բոցէն աւելի վեր բարձրացած ատեն՝ չ'այրիր չ'իյնար։ — Վասն զի ճրագին չայրած երկայն ու հաստ քիթը՝ բոցն այնչափ կը նուազցընէ ու այրումն այնչափ կը խափանէ, որ բոցը բաւական ջերմութիւն չունենար ածխացած կտորներն սպառելու։

277· Ի՞նչ բանի համար հասարակ ճարպէ ճրագներուն քիթը ստէպ ստէպ կտրելու է։ — Վասն զի պատրոյգը (քիթը) բոցին արտաքին բրգէն պատած կ'ըլլայ, որով կատարեալ այրման հարկաւոր եղած թթուածին կաղին անոր մերձենալը կ'արգելուի։

278· Ինչու՞ համար մեղրամոմէ ու բնաճարպէ (stéarine) շինուած ճրագներուն քիթը մաքրելու հարկ չ'ըլլար։ — Վասն զի անոնց պատրոյգն այնպէս ոլորուած է, որ ճրագին քիթն արտաքին բրգին մէջ կը ծռի, ու հոն կատարեալ կ'այրի։

279· Ինչու՞ համար հասարակ ճարպէ ճրագին պատրոյգը նոյն կերպով չեն շիներ։ — Վասն զի պատրուգին ծռելովը բոցն ալ ըստ մասին մէկ կողմը կը ծռէր, որով եւ ճրագին մէկ կողմը շուտ կը հալեցընէր, ուստիկ ճրագին վաղելը յառաջ կու գար։

ճարպը՝ մեղրամոմէն կամ՝ բնաճարպէն նուազ բարեխառնութեան մէջ կը հալի, եւ ասոր համար է՝ որ հասարակ ճարպէ ճրագներուն պատրոյգը վերոյիշեալ եղանակաւ չեն կրնար շինել։

280· Ճրագի մը ծուխն ի՞նչ բանէ կը բաղկանայ։ — Ածխածնի հաստատուն մասունքներէն, որոնք պատրուգէն ու ճարպէն կը բաժնուին, բայց չեն այրիր ու սպառիր։

281· Ի՞նչ բանի համար ճրագին մէկ քանի մասերը բոցէն կը սպառին, իսկ ոմանք չեն սպառիր։ — Վասն զի բոցին արտաքին երեսը կամ մակերեւոյթը թող չիտար որ օդը բոցին ներքին մասերուն մտնենայ, ուստի եւ ան ներքին մասերուն ածխածնին մեծ մասն իբրեւ ծուխ վեր կը բարձրանայ։

Ածխածին կաղն այրիլը՝ օդին թթուածնին հետ միանալէն կախում ունի։

282· Ինչու՞ համար կանթեղը երբեմն կը ծխէ։ — Վասն զի պատրոյգը կամ անհաւասար կտրուած եւ կամ շատ վեր առնուած կ'ըլլայ։

283· Պատրուգին անհաւասար կտրուած ատենը՝ կանթեղն ինչու՞ կը ծխէ։ — Վասն զի պատրուգին ժանեկաւոր եզրերը բոցին մէջ կ'երկրննան, ուր գտնուած թթուածինը բաւական չ'ըլլար ածխածինը կատարեալ սպառելու։

284· Ինչու՞ համար պատրուգին շատ վեր առնուած ատենը կանթեղը կը ծխէ։ — Վասն զի բոցին սպառել կրցածէն աւելի ածխածին դուրս կու տայ պատրոյգը։

285· Ինչու՞ համար Արէանդէան ըսուած կանթեղները չեն ծխեր։ — Վասն զի բոցին մէջէն օդոյ հոսանք մը կ'անցնի, որով անոր ներքին մասին ածխածինն այնպէս աղէկ կը սպառի, ինչպէս արտաքին մասին ծածկութիւն մէջ եղածը։

286· Ի՞նչ բանի համար կանթեղի մը վրայ գլանաձեւ ապակի մը դրուելով՝ ծխելը կը նուազի։ — Ա· Վասն զի գլանաձեւ ապակին օդոյ հոսանք մը կը պատճառէ, որով բոցն աւելի դիւրաւ ու առատութեամբ թթուածին կ'ընդունի։ Բ· Վասն զի բոցին ջերմութիւնը կ'ամփոփէ ու կը կենդրոնացընէ, որով ածխածինն աւելի կատարեալ կ'այրի, եւ խիստ քիչ չսպառած մասունք իրմէ կը բաժնուին։

287· Ինչու՞ համար ճրագ մը երբեմն բոցադէզ կը վառի, մանաւանդ ճրագին լմընալովը՝ մարելու վրայ եղած ատեն։ — Վասն զի բոցն անհաւասարապէս այրելի կաղ կ'ընդունի։ Երբ որ ճրագ մը մինչեւ վար այրած եւ լմընալու վրայ կ'ըլլայ, ան ատեն բաւական ճարպ կամ մեղրամոմ չիգտնուիր որ հարկաւոր եղածին չափ այրելի կաղ մատակարարէ. ուստի եւ բոցը քիչ մը ճարակ ընդունելուն պէս՝ կը սկսի բոցադէզ վառիլ, իսկ երբ որ կաղը կը սպառի, շուտ մը կը նուազի կամ մարելու պէս կ'ըլլայ։

288· Ճարպէ ճրագ մը փչելով մարուած ատեն՝ եղած անախորժ հոտն ո՞ւսկից կը պատճառի։ — Ցաքցած ճարպը ցընդական եղ մը կը հանէ, որն որ Ակրէլ կը կոչուի եւ խիստ անախորժ հոտ մը ունի։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ՀԵՂԻՆԷ

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

Կարոլոս Նիմ հասածին պէս, ձին Մոնրոպէրեան ապարանքը թող տալով, սկսաւ դէպ ի Պր. Ռիշարտոյին տունն երթալ։ Արդէն տան մօտերը հասած էր, մէյ մ'ալ մտածեց որ կրնայ ըլլալ թէ իր տեսութիւնը վտանգաւոր ազդեցութիւն ընէ Հեղինէին վրայ, որն որ զինքը մեռած կը կարծէր։ Ուստի սկսաւ ետ դառնալ, միտքը դնելով որ զվաճառականը գրով մը իր ապարանքը կանչէ։

Հազիւ թէ քիչ մը տեղ յառաջ գացած էր, երբ որ տեսաւ թէ առջեւէն տիկին մը կ'երթայ՝ հետը պզտիկ աղջիկով մը, եւ իրեն անանկ երեւցաւ որ ան տիկինը Հեղինէն ըլլայ։ Որպէս զի չճանչցուի, վերարկուին մէջ աղէկ մը փաթթուեցաւ, եւ ճամբան յառաջ կը տանէր, փոյթ տանելով որ միշտ ետ մնայ։

Վերջապէս տեսաւ որ Հեղինէ գրավաճառի մը խանութը մտաւ։ Օրիորդը դուռը գոցելուն պէս՝ ինք խանթին մօտեցաւ, ստուգելու համար որ իրօք ան է՝ թէ չէ։ Զգուշութեամբ դրան ապակիներէն նայելով, թէպէտ հասակէն ու ձեւէն գուշակեց որ սխալ չէ տեսեր, բայց չկրցաւ կատարելապէս ապահովնալ, որովհետեւ ինչպէս վերը յիշեցինք, Հեղինէ կռնակը դրան դարձուցած՝ կարդալու կը զբաղէր։ Ուստի առանց տեսնուելու՝ երկայն ատեն կրցաւ զանիկայ դիտել։ Բայց երբ որ Մաննիկ մեր դիւցազնուհւոյն մտադրութիւնը զարթուցանելով, օրիորդը գլուխը դէպ ի դուռ դարձուց, Կարոլոս շուտ մը մէկդի քաշուեցաւ եւ ապարանքը դնաց։

Անմիջապէս Պր. Ռիշարտոյին տոմսակ մը գրեց ու աղաչեց որ իրեն գայ։ Վաճառականը շուտ մը գալով, Կարոլոս զինքը մեծ սիրով ու պատուով ընդունեցաւ, եւ Հեղինէին ինչպէս ըլլալը հարցուց։

Ողջ առողջ է, պատասխանեց Պր. Ռիշարտոյ. բայց կարծեմ աւելի աղէկ վիճակի մէջ կ'ըլլար, եթէ իմ հիմայ դիտցածս՝ ինք ալ գիտնալու ըլլար։

— Ուրեմն միտքը դրած է որ ես մեռած եմ։

— Այո՛, ինչպէս ձեր տոմսակն ընդունելէն յառաջ՝ ես ալ նոյն կարծիքն ունէի։ Շատ աղէկ ըրեր էք, Պա՛րոն, որ անձամբ մեզի չէք եկեր, ինչպէս որ իսկզբան միտք ունիք եղեր։ Պէտք է որ աս ուրախալի լուրը զգուշութեամբ եւ կամաց կամաց իմացընենք Հեղինէին։

— Իրեն դէմ եղած բռնութեան պատճառը կռահած է։

— Որովհետեւ զիս իբրեւ բարեկամ եւ իբրեւ հայր կը նկատէ, ինծի յայտնեց որ գլուխն եկածը՝ Մոնրոպէր նաւապետին դաւաճանութեան գործքը կը համարի։

— Բայց բան մ'իմացե՞րէ թէ ի՞նչ նպատակաւ եղբայրս աս եղեռնագործութեան ձեռք զարկեր է։

— Չէ՛, բան մը չիգիտեր։ Առաջին անգամ զինքը նաւուն մէջ տեսած ատեն, հոս ապարանքին մէջ անոր իրեն հետ վարուելու կերպը միտքն ինկեր է, եւ վախցեր է որ չըլլայ թէ զինքն աս եղանակաւ ուզէ ստիպել հետը կարգուելու։ Բայց ձեր եղբօրը կրկին կրկին տուած ապահովութենէն իմացեր է որ ամենեւին այնպէս միտք չունի։ Եղբայրնիդ միանգամայն ան ալ ըսեր է իրեն՝ որ կարելի է թէ աս բանիս պատճառն օր մը իմանայ։

Կարոլոս վայրկեան մը տխուր մտածմանց մէջ ընկղմած մնալէն ետքը, խանդաղատանօք Պր. Ռիշարտոյին ձեռքը բռնելով եւ տրտմութեամբ անոր նայելով, Պա՛րոն, ըսաւ, ինծի անանկ կ'երեւայ որ Հեղինէին վիճակը ծածկող մութ քօղին մէջ թափանցելու վրայ եմ. գուցէ ալ հեռու չէ ան օրը՝ որ նոյն քօղը բոլորովին կը վերնայ։ Բայց, Աստուած իմ, ինչպիսի՛ ցաւ, որչափ վիշտ, ի՛նչ ամօթ պիտի պատճառի ասով ընտանիքի մը, զորն որ պէտք եմ սիրել եւ մեծարել, այնպիսի ընտանիքի մը՝ որ...։

Աս խօսքերուն խեղճ երիտասարդը սկսաւ վարանիլ, աչուքները չորս կողմը դարձուց, իբրեւ թէ վախնալով որ ըսելիքն ուրիշ մարդ չլսէ։ Ետքը դարձեալ Պր. Ռիշարտոյին նայեցաւ, որն որ անձկութեամբ մը անոր շարժմանց միտ կը դնէր։

Պա՛րոն, Պարոն, դոչեց վաճառականը՝ սաստիկ այլայլութեամբ. ան սոսկալի գաղտնիքը ձեզի պահեցէք. ես չեմ ուզեր իմանալ։ Հեղինէ ալ յանձն չ'առնուր իմանալ, թէեւ անով իր ընտանեաց անունն ու հարստութիւնը կարենայ ձեռք բերել։

— Ինչո՛ւ համար։

— Վասն զի աս նպատակին չիկրնար ուրիշ կերպով հասնիլ, բայց եթէ, ինչպէս դուք կ'ըսէք, ուրիշ ընտանիք մը թշուառութեան եւ յուսահատութեան մէջ ձգելով։

— Ո՛հ, Հեղինէ միշտ բարեսիրտ եւ զգուշաւոր է, իր մահուչափ թշնամեացը թողութիւն տուած է։ Այո՛, կը հաւատամ որ իր երջանկութիւնն ուրիշին դըժբախտութեամբը չ'ուզեր գնել։ Բայց, Պարոն, նախախնամութիւնն իր վրայ կը հսկէ, եւ աստուածային արդարութիւնը երբեք յանցանքն անպատիժ չիթողուր։ Կրնայ թոյլ տալ որ անմեղութիւնը քիչ մը ժամանակ հարստահարի, եւ հարստահարիչք յաղթական ըլլան. բայց վերջապէս իրաւունքը կը յայտնուի. եւ ան ատեն վա՛յ անոնց՝ որոնք կը մոռնան թէ երկինքն անմեղութեան վրէժխնդիր մը կայ։

Ուրեմն նախախնամութեան թողունք հարստահարեալ անմեղութեան վրէժը խընդրելու եւ իրաւունքը յայտնելու հոգը։ Աստուածային արդարութեան ձգենք՝ որ ուզած ատենը Հեղինէին դարձընէ իր իրաւունքները։ Ան ատեն մեր բարեկամը կրնայ եղածը հանդարտ սրտով նկատել. որովհետեւ, ինչպէս ըսի, աւելի կ'ուզէ մեռնիլ, քան թէ միակ անձի մը վնասովը՝ մեծամեծ պատիւներու եւ հարստութեան հասնիլ։

— Աս զգածմունքներն իրեն մեծ պատիւ կ'ընեն. ես ալ չեմ ուզեր իր կամացը դէմ վարուիլ։ Բայց որովհետեւ խոհեմութիւնը կը պահանջէ որ ձեռքերնէս եկածն ընենք՝ մեր բարեկամն ամէն կարելի վտանգներէն պահելու, անոր համար կը կարծեմ թէ պէտք է որ կարելի եղածին չափ ծածկուած մնայ։ Իրեն թշնամի կարծած մարդս շատ չ'անցնիր՝ աս քաղաքը կը հասնի։ Պէտք չէ որ զօրիորդը տեսնէ։ Ապահով եմ որ զինքը մեռած կը կարծէ. շատ վտանգաւոր բան կ'ըլլայ, եթէ սխալածն իմանայ...։ Հիմակ ըսէք, Պա՛րոն, Հեղինէին որդեգիր առած աղջիկն ո՞վ է։

— Իր ըրածն այնպիսի զարմանալի գործք մըն է, որ մարդուն հաւատալիքը չիգար։

Աս ըսաւ ու Մորոյ կնոջ մեկնել չկրցածն իրեն պատմեց։ Կարոլոս զարմացման աղաղակ մ'արձակեց, երբ որ իմացաւ թէ ի՞նչ պատճառաւ գործեր է Հեղինէ ան սքանչելի եղբայրսիրութեան գործքը, որն որ իսկզբան իրեն՝ եթէ անպատեհ չէ նէ, գէթ անխոհեմ բան մ'երեւցած էր։

Աղէկ գիտէի որ, ըսաւ, քրիստոնէական եղբայրսիրութիւնը հրաշալի գործքեր կատարել կու տայ, եւ թէպէտ զՀեղինէ ըստ բաւականին կը ճանչնայի, այսու ամենայնիւ չէի կարծեր որ այսպիսի գործք մը գործէ։

Աս խօսակցութիւնը կէս ժամի մը չափ ալ տեւեց։ Վերջապէս որոշուեցաւ որ Կարոլոս Մոնբէլիէ դառնայ, եւ իր մահուընէ ազատած ըլլալը՝ Հեղինէին չյայտնուի։

Պաշտօնակալը շուտ մը ճամբայ ելաւ. Պր. Ռիշարտոյ ալ իր տունը դարձաւ։

Ճամբան երթալու ատեն՝ կնոջ մը հանդիպեցաւ, որուն պատռտած զգեստներէն կ'իմացուէր որ յետին թշուառութեան մէջ է։ Նոյն կինը փողոցին մէկ անկիւնը նստած՝ անցաւորներէն ողորմութիւն կը խնդրէր։ Երեսը սեւ ու խորշոմած էր, աչուքները տխուր ու վհատեալ, եւ դողդոջուն ձեռքը հազիւ կրնար հաստատուն բռնել ան տաշտը՝ որուն մէջ անցաւորք ստակ կը ձգէին։ Երբ որ զՊր. Ռիշարտոյ տեսաւ, որուն մարդասէր բնաւորութիւնը կերպարանքէն կ'երեւար, ցաւագին ձայնով մը՝ Աստուծոյ սիրոյն համար ողորմութիւն խնդրեց։ Վաճառականը՝ որ Աստուծոյ անուամբը խնդրուած ողորմութիւնը երբեք չէր զլանար, մուրացկանին մօտիկցաւ, եւ ձեռքը գրպանը խոթելով՝ անոր ո՛ւրտեղացի ըլլալը հարցուց։

— Շատ հեռաւոր տեղէ եմ, Անժուէն եմ։

— Բայց հնչումդ հարաւային կողմանց արտաբերութեան մօտ է։

— Կարելի է, Պա՛րոն, որովհետեւ երկայն ժամանակէ վեր աս կողմերը կը բնակիմ։

— Ի՞նչպէս եղաւ որ ասանկ ողորմելութեան մէջ ինկար։

— Ո՛հ, Պա՛րոն, երկու տարի է՝ որ էրիկս իր գէշ վարմունքովը զիս ստիպեց իրմէ բաժնուելու։ Խել մը ժամանակ Հելուետիա պտըտեցայ, յուսալով որ կարենամ գործք մը գտնել։ Վիճակէս կը տեսնէք որ ակնկալութիւնս ի՞նչպէս պարապի ելաւ։ Բայց զիս աս վիճակին մէջ ձգող թշուառականն ալ սոսկալի եղանակաւ պատիժը կրեց, ողորմելութեան մէջ մեռաւ։

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՒՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիի 5. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ՆԱԻԱԿԱՆ ՎԻՐԱԲՈՅԺԸ

Ա.

Խուր ու ցուրտ գիշեր մըն էր, ինչպէս սովորաբար Պրըդանեի մէջ Նոյեմբերի գիշերները կ՝ըլլան։ Շատոնց արդէն Պրէսդ քաղաքը՝ գիշերուան հանգիստը կը վայելէր. իսկ քաղաքէն մղոն մը հեռու եղող նաւահանգստին մէջ ուրիշ ձայն չէր լսուեր, բայց եթէ նաւերը բռնող պարաններուն շառաչիւնը, մենացեալ համբարանոցները բախող սաստիկ հովին սօսաւիւնը, եւ ասդին անդին պտըտող պահանորդաց չափակցեալ ոտնաձայնը։

Անկէ քիչ մը հեռու, ծովեզերքին ձախ կողմը, միայն թիավարութեան դատապարտեալներուն բանտը կար, որն որ չորս կողմը պատած անթափանցելի խաւարին մէջ քիչ մը լուսաւոր կ՝երեւար։ Սրահներէն մէկուն մէջ՝ նուազ ու աղօտ լոյս մը կը փալփլար, որն որ երբեմն երբեմն գիշերուան մթութեան մէջ աներեւոյթ կ՝ըլլար։ Նոյն սրահը՝ բանտին հիւանդանոցն էր։ Հիւանդանոցին պատուհաններէն մէկուն առջեւը երիտասարդ մը կը կենար, նաւական վիրաբուժի համազգեստ հագած, ճակատը պատուհանին երկաթէ վանդակներուն կռթընցուցած, եւ խորին մտածմանց մէջ ընկղմած։ Խել մը ժամանակ աս դրից մէջ կենալէն ետքը՝ աչքը մէյ մը ձեռքը բռնած թղթին վրայ դարձուց, իբրեւ թէ անոր մէջ իր երազին բովանդակութիւնը դարձեալ գտնել ուզելով, եւ ցած ձայնիւ սկսաւ կարդալ։

. . . . Ի՞նչ օգուտ ունի կեանքն՝ առանց երջանկութեան, եւ ի՞նչպէս կրնայ մարդ երջանիկ ըլլալ՝ առանց հարստութեան . . . ։ Ո՛հ հարստութիւն. դուն ես միայն երջանկութիւնը։ Իսկ զքեզ ձեռք բերելու միջոցներուն ամէնն ալ օրինաւոր են, բաց ան միջոցներէն՝ որոնք չեն յաջողիր, վախճանազուրկ կը մնան։ Ամենէն գլխաւոր բանը՝ հարուստ ըլլալն է. ասոր ետեւէն կու գայ ուրիշ ամէն բան . . . .։ Ստոյգ է, խղճմտանքի խայթերը զմարդ կը չարչարեն. բայց արդեօք ասոնց պատճառած անհանգստութիւնը՝ կարօտութենէն ծագած նեղութիւններէն սաստիկ են։ . . . . Հիմայ ես քսանուեօթը տարւան եմ. զուարճութիւն, զբօսանք կը սիրեմ. սակայն բանտարկելոյ մը պէս՝ ստիպուած եմ կեանքս հոգեվարքներ դարմանելով անցընել, խեղճ ու ողորմելի խցի մը մէջ բնակիլ, եւ ժամանակիս մեծ մասն աս սրահին մէջ անցընել, ուր հառաչանքէ ու հայհոյութենէ ուրիշ բան չիլսուիր . . . ։

Դեռահասակ վիրաբոյժը հոս հասած ատեն՝ կեցաւ, իբրեւ թէ կարդացածը մտաց խորքը թաղել ու վրան քիչ մը խորհրդածել ուզելով։ Թղթին ամուր մը զարկաւ, հաստատական նշան մ՝ընելու պէս, անկէ ետքը գլուխը ձեռքին վրայ կռթընցընելով, դարձեալ խորին մտածութեանց անդունդը գահավիժեցաւ։

Եթէ մէկը նոյն միջոցին կարող ըլլար մտացը խորհուրդները թափանցել, առջեւը զարմանալի տեսարան մը կը բացուէր։ Զանազան անձկութիւններով ու հոգերով այլայլած միտքը կը զայրանար թէ ինչու հարուստ չէ, եւ չիկրնար հարստութիւն ձեռք բերելու համար ամէն կերպ միջոցներ բանեցընել։ Սակայն իր մտաց աս թիւր ուղղութիւնը՝ չէ թէ չարութենէն, այլ երջանկութեան ունեցած սաստիկ ծարաւէն յառաջ կու գար, որն որ կրակոտ երիտասարդներուն սովորական մոլութիւնն է։

Իրօք ալ Եդուարդ Լոնէ ան մարդիկներէն էր, որոնք չեն ուզեր աս աշխարհքիս մէջ ունեցած վիճակնին համբերութեամբ տանիլ եւ անոր մէջ կամաց կամաց յառաջ երթալ, հապա մէկէն բարձրագոյն ու երջանկագոյն վիճակի մէջ գտնուելու կը բաղձան. որով եւ երջանկութիւն չունենալնուն վրայ ցաւելով կ՝անցընեն ան ժամանակը՝ զորն որ պէտք էին բանեցընել աշխատութեամբ ու ջանքով երջանկութիւն ձեռք բերելու համար։ Միջակ աստիճանի մէջ ծնած ըլլալով, կամ աղքատութեան վիճակը յանձն առնելու էր եւ կամ ջանալու էր որ պատշաճ միջոց-

ներով նոյն վիճակէն ելլէ: Բայց ինք ո՛չ մէկն ու ո՛չ մէկալը կ'ուզէր. Հապա մարդկային ընկերութեան մէջ գտնուող վիճակներու անհաւասարութեան վրայ տրտնջելով կ'ապրէր: Այսպէս միշտ ուրիշներուն վրայ նախանձ ունենալով, ամէն բան իրեն խաբէական կերպարանքի մը տակ կ'երեւար, միտքն ալ սուտ ու մոլար սկզբունքներով կ'ապականէր: Մէկալ կողմանէ անյագ զբօսանաց տենդէ մը բռնուելով, ամէն գործողութիւններն աս նպատակին կ'ուղղէր. Նոյն իսկ պարտուց զգածմունքն աս գաղափարին զոհ եղած էր, այնպէս որ ամէն միջոց աչքին բարի ու օրինաւոր կ'երեւար, բաւական որ զինքը միտքը դրած վախճանին հասցընէր:

Սակայն եւ այնպէս չարութիւնը տակաւին վրան արմատացած չէր: Թէպէտ մոլութիւնը սրտին մէջ երկայն ժամանակէ վեր տածած ու դարմանած էր, բայց դեռ գործադրութեան սկիզբ չէր ըրած: Իր հոգին կը նմանէր նաւի մը, որն որ առագաստները պարզելու համար՝ յաջող հովի կը սպասէ, հաւասարապէս պատրաստ ըլլալով թէ ուղիղ ճամբով եւ թէ մանուածապատ շրջաններով իր ընթացքն ընելու:

Բաւական ժամանակ եղած էր՝ քանի որ Լոնէ վերոյիշեալ խորհրդածութիւնները կ'ընէր, մէյ մ'ալ հիւանդապահներէն մէկն եկաւ ըսաւ որ թիւ եօթը մեռեր է: Երիտասարդ վիրաբոյժն ակամայ ու դժուարութեամբ պատուհանէն մեկնեցաւ, եւ երկու կարգ անկողիններու մէջէն անցնելով՝ սկսաւ դէպ իրեն ծանուցուած թիւը յառաջ երթալ. վասն զի հիւանդանոցի մը մէջ հիւանդը հասարակօրէն անուն չ'ունենար, հոն միայն անկողինը կը ճանչնան ու կը հոգան, իսկ վրան գտնուող մարդն այսօրուան վաղուան փոփոխական եկամուտ մըն է:

Լոնէ որոշեալ տեղը հասնելով, մեռելոյն գլխուն վրայ ձգուած ծածկոցը մէկդի առաւ ու հետաքրքրութեամբ մը սկսաւ դիակին նայիլ: Ա՛լ բոլոր յառաջուան մտածութիւնները գիտնական հետաքրքրութեան տեղի տուած էին. դիակը տեսածին պէս՝ բժշկութեան բնածին ազդումը սրտին մէջ նորէն արթնցած էր:

Կամացուկ մը ձեռուներովը գանկին ետեւի դուրս ելած մասը շօշափեց, երեսին աճառներն աղէկ մը զննեց, ու անկէ ետքը զանազան դիտողութիւններ ընելու եւ քանի մը տարակոյսներ լուսաւորելու համար հրամայեց որ դիակն անդամահատութեան սրահը տանին:

Իրօք ալ մեռեալն անանկ մէկն էր՝ որ վիրաբուժի մը շատ խորունկ զննութեանց նիւթ կը մատակարարէր: Պետրոս Գրանու՝ որն որ ձեռքը զէնքով գողութիւններ ըրած էր, քսան տարիէ վեր թիավարութեան բանտին մէջ կեցած էր. որ ժամանակ բոլոր միտքը մէկ խորհրդով միայն զբաղեալ էր, այսինքն՝ նոյն բանտէն փախչելու: Աս վախճանին հասնելու համար զանազան անգամ ըրած փորձերը, որոնք ըստ մասին յաջողած էին, բայց զինքն երբեք ոստիկանութեան ձեռքէն բոլորովին չէին կրցած ազատել, մինչեւ վաթսուն անգամ կրկնուած էին, եւ նոյնչափ անգամ ալ բանտին վերակացուէն գաւազանի հարուածներ ընդունած էր: Աս անողորմ հարուածները՝ թէպէտ եւ մարմինը տկարացուցած ու զինքը հիւանդագին ըրած էին, սակայն իր միտքը փոխել չէին կրցած: Կարծես թէ ազատութեան ունեցած բաղձանքը՝ նոյնին հասնելու անկարելութեան հետ մէկտեղ կ'աճէր: Վերջապէս հարկ եղած էր արտաքոյ կարգի միջոցներու ձեռք զարնել: Պետրոս Գրանու երեսուն լիտր ծանր շղթաներով բեռնաւորեալ՝ բանտին մէկ կողմը հաստատուեցաւ, ուսկից մէյ մ'ալ չելաւ: Աս վերջին դարմանով իր յոյսը բոլորովին ոչնչացած կ'երեւար: Վերջապէս օր մը յանկարծ ծանր հիւանդացաւ, եւ մեր պատմութեան սկսելէն գրեթէ ութ օր յառաջ հիւանդանոցին մէջ կը գտնուէր:

Քիչ մը ետքը հիւանդապահը պատգարակով մը ներս մտաւ, եւ մեռելոյն մարմինն անդամահատութեան սրահը տարուեցաւ: Նոյն սրահը մութ խոնաւ տեղ մըն էր, ու աչաց զարհուրելի տեսարան մը կը ներկայացընէր: Ասդին անդին՝ կէս մը մուկերէ կրծուած մարդու անդամներ գետինը ցրուած կը կենային. սրահին մէջտեղը գտնուող մարմարեայ սեղանին վրայէն չորցած ու գրեթէ քարացած մսի կտորներ կը կախուէին ու սալայատակը կանաչի զարնող արիւնով ներկուած էր: Սրահին ներքին կողմը՝ բաց պատուհանի մ'առջեւը կմախք մը կախուած էր, որն որ երեկոյեան հովէն շարժելով, մարդուն սարսափ բերող անախորժ ձայն մը կը հանէր:

Որչափ որ Լոնէ նոյնպիսի տեսարաններու վարժած ալ էր, սակայն անսովոր ժամանակը, սրահին քարերուն ու գետնին դուրս տուած խոնաւ ցրտութիւնը, եւ գիշերուան մթութեան՝ շրջակայ իրաց վրայ ձգած ցնորական երեւոյթը, նոյն ատեն իր վրայ անախորժ զգածմունք մը պատճառեցին: Գործիքները պատրաստելու փութաց, սեղանին մօտեցաւ եւ դիակին վրայէն ծածկոցը մէկդի առաւ: Մեռեալը բոլորովին մերկ էր. ծիւրած նիհարցած մարմինը եւ վրան տեսնուող խորշոմները, զինքը ծեր մը կարծել կու տային, եթէ տեղ տեղ ձգտեալ աճառներէն չտեսնուէր որ տակաւին առոյգ հասակի մէջ կը գտնուէր: Սակայն աս առոյգութեան նշանները խիստ քիչ ըլլալով, առանց մասնաւոր մտադրութեան մէկը չէր կրնար իմանալ: Շղթաներուն օղակը դեռ ոտուներուն վրայ կեցած էր, անոնց պատճառած հետքերը տակաւին ոտուներուն վրայ կը տեսնուէին:

Վիրաբոյժը՝ քիչ մը ժամանակ մտադրութեամբ զննեց աս մարդուն մարմինը՝ որն որ կենացը մէջ այնչափ վիշտ ու նեղութիւն կրած էր այն շղթան խզելու համար, որուն ծայրը տակաւին իր դիակին ոտքին վրայ կեցած էր. ետքը կանթեղը մօտեցուց ու անդամահատութեան դանակը ձեռքն առաւ: Բայց երբ որ մե-

ուելոյն թեւէն բռնեց, իրեն անանկ երեւցաւ որ անոր կողմանէ ընդդիմութիւն մը կ'ըլլայ: Զարմացած ու քիչ մը վախցած, մարմնոյն մնտեցաւ ու գլուխը դէպ ի կանթեղը վեր վերցուց. արտեւանունքը թեթեւ մը շարժեցան. լուսոյն աւելի եւս որ մնտեցուց . . . աչուքները բոլորովին բացուեցան:

Պէոէ ղարուանոէ:

ՎԵՑԱԿԱԳԻՐԱՆ

Իտալիայի համառօտ պատմութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ՝ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ը. ՄԻՋՈՑ

1789—1815.

Նաբոլէոն թէպէտ եւ Իտալիայի ուրիշ տերութեանց մէջ ուղածին պէս կարգաւորութիւններ ընելով՝ քանի մը վեհապետներ իրենց գահերէն խախտած հանած էր, նաեւ քահանայապետական երկիրներէն առնուած քանի մը մասերն ետ դարձընելու ամենեւին կամք չէր ցուցներ, ի վերայ այսր ամենայնի Դոլենդինոյի խաղաղութենէն կամ թէ Պիոս Է.-ին քահանայապետական գահն ելլելէն ետեւ՝ անոր հետ յայտնի թշնամութիւն կամ պատերազմ չէր բրած: Վերջապէս զանազան պատճառանքներ գտնելով ու իր սովորական հնարքները բանեցընելով՝ աս եկեղեցական-աշխարհական վեհապետին վրայ ալ իր բռնաւորական ու տիրապետական խորհուրդները, մանաւանդ թէ շատոնցուընէ մտքին մէջ հաստատած գաղափարը (զքահանայապետն աշխարհական իշխանութենէ զրկելը) ի գործ դնելու ձեռք զարկաւ: Թէպէտ եւ քահանայապետին հետ բրած դաշնաւորութեան (concordat) համեմատ՝ Իտալիայի եկեղեցական վիճակներուն կամ թեմերուն համար Նաբոլէոն եպիսկոպոսներ պիտ'որ չանուանէր. սակայն ինք այս դաշինքը բանի տեղ չդնելով, առանց քահանայապետին հարցընելու՝ նոյն վիճակներուն համար եպիսկոպոսներ կ'անուանէր եւ ուրիշ աստոց նման կարգաւորութիւններ կ'ընէր: Իսկ քահանայապետը, ինչպէս որ իր պարտքն ու իրաւունքը կը պահանջէին, աս Նաբոլէոնէն անուանուած եպիսկոպոսներուն ընտրութիւնը չէր հաստատեր: Նաբոլէոն (1806—1807) զանազան պատերազմներու զբաղած ըլլալով, երկու երեք տարի աս խնդիրներն առանց հետեւութեան մնացին. բայց երբ որ Դիլտիդի խաղաղութեան դաշինքէն ետքը (1807. Յուլ. 9.) Փարիզ դարձաւ, քահանայապետին հետ աս բաներուս վրայ իր վէճերը սկսաւ ու իր հին հնարքները ձեռք առաւ հռոմէական գահը բոլորովին վերջայընելու: Աս բաս ընելու պատճառանք ու պատրուակ մը ցուցընելու համար՝ քահանայապետին առաջարկեց որ իրեն հետ դաշն դնէ՝ Գաղղիայի թշնամեաց դէմ յարձակողական ու պաշտպանողական պատերազմ ընելու: Աս դաշին հաստատութեան համար ալ իրրեւ գլխաւոր պայման պահանջեց՝ որ քահանայապետը Նաբոլէոնին թշնամի ըլլող ամէն տէրութեանց դեսպանները Հռոմայէն հեռացընէ ու իր նաւահանգիստներն Անգղիացւոց նաւերուն դոցէ: Ասոնք առաջարկելէն ետքը՝ սպառնալիք ըրաւ որ եթէ քահանայապետը նոյները կատարել չուզէ, ինքն ալ Անգոնայի երկիրը կամ մարզը (marche) կը գրաւէ:

Աս առաջարկութեանց ու սպառնալեաց դէմ քահանայապետն իր ժողովրդոյն մէկտեղ հաստատութեամբ պատասխան տուաւ թէ առանց իր պարտուցը կատարման վրայ արատ բերելու եւ խղճմտանաց դէմ գործելու եւ առանց ուրիշ ամէն տէրութեանց ատելութիւնն ու թշնամութիւնը պարապ տեղ գրգռելու՝ չիկրնար Նաբոլէոնին առաջարկած դաշինքն ընդունիլ ու հաստատել եւ անով մշանջենաւոր պատերազմի պատրաստ կենալ, մանաւանդ Անգղիացւոց դէմ պատերազմ հրատարակել, որոնցմէ մինչեւ ան ատեն ամենեւին թշնամութեան ցոյց ու գործ մը չէր տեսած: Բայց որպէս զի ցուցընէ թէ իր ձեռքէն եկածն ու խղճմտանքին թոյլ տուածը կատարելու պատրաստ է, կ'ուզէ ու կը հաւանի որ իր նաւահանգիստներն Անգղիացւոց նաւերուն դոց ըլլան ու իր երկրին ծովեղերքն իր զօրքը պահպանեն:

Նաբոլէոն ասանկ պատասխան մը ընդունելէն ու քահանայապետին անխախտելի հաստատութիւնը տեսնելէն ետքը, ալ երկայն ժամանակ անգործ կենալը՝ իբր թէ քահանայապետէն բանադրանք մը ընդունելու վախ ունենալէն յառաջ եկած տկարութիւն սեպուելիքը դիտնալով, Հռոմայի դէմ իր թշնամութեան գործքերը սկսաւ: Յամի 1808 (Փետր. 2.) 6000 գաղղիացի զօրք Միոլիս զօրապետին հրամանին տակ (որն որ իսկզբան Հռոմայի երկիրէն անցնելու եւ Նէապոլիս երթալու հրաման խնդրած ու ընդունած էր,) եկան Հռոմ մտան, ու պատճառ բերելով որ նոյն քաղաքն ու իր երկիրը Նէապոլսեցի աւազակներէն պաշտպանելու համար հոն մնալ կ'ուզեն, քաղաքին մէջ բնակութիւն ընդունեցան ու մնացին: Քանի մը օր ետքը (Փետր. 4.) Նաբոլէոն յայտարարութեամբ մը ծանոյց որ իր զօրքն անոր համար Հռոմ մտան ու մնացին՝ վասն զի Պիոս Է. իր պահանջումները չուզեց կատարել: Անկից ետեւ ալ Գաղղիացիք սկսան Հռոմայի մէջ իրենց բռնաւորական գործքերը կատարել. քահանայապետին զօրքերը գաղղիական զօրաց մէջ խառնեցին, հելուետիացի պահապան զօրքը քահանայապետին պալատէն վռնտեցին, քանի մը պաշտօնակալներ, մեծամեծներ ու կարդինալներ բանտարկեցին ու աքսորեցին: Երբ որ քահանայապետական տերութեան պաշտօնեայ Կապրիելլի կարդինալն աս բռնաւորական գործքերուն վրայ (Ապր. 3.) Գաղղիացւոց դեսպանին տրտունջ ըրաւ, դեսպանը պատասխանեց թէ այս ամենայն միայն Նաբոլէոնին ըրած առաջարկութիւններուն՝ քահանայապետին կողմանէ ընդունելութիւն չգտնելուն հետեւանքն են. քահանայապետը զանոնք չընդունելովը՝ կայսեր դէմ պատերազմ հրատարակեց:

Բայց ասս դեսպանական թղթակցութիւնը Հռոմ սկսելէն օր մը առաջ (Ապր. 2.) Նաբոլէոն Փարիզէն հրովարտակ մը հանեց, որով կը վճռէր թէ քահանայապետական երկիրէն Ուրպինոյ, Անգոնա, Մաչերադա ու Գամերինոյ գաւառներն ի մշտնջենաւորս Իտալիայի թագաւորութեան հետ միացած ու անոր մասերը պիտ՚որ սեպուին: Ասս յափշտակութեան պատճառ կը բերուէր՝ Ա. քահանայապետին Անգղիացւոց դէմ պատերազմ հրատարակել չուզելը. Բ. Իտալիայի ու Նէապոլսոյ թագաւորութիւններուն շահը, զոր կ՚ունենային ասս գաւառներուն իրենցմէ մէկուն տրուելովը, որով իրարու անմիջական սահմանակից կ՚ըլլային. ու Գ. ասս հանգամանքը՝ որ Մեծին Կարոլոսի ասս երկիրները Հռոմայի քահանայապետին պարգեւելը՝ քրիստոնէութեան օգուտ ընելու եւ ոչ թէ հաւատոյ թշնամիներուն (Անգղիացւոց) նպաստելու համար էր: Պիոս Է. այս ամենայն իմացածին պէս՝ նախ ընդհանուր յայտարարութեամբ մը Նաբոլէոնին իրեն դէմ ըրածներուն վրայ իր մեծ ցաւն ու անոր հրամաններուն անիրաւ ըլլալը բոլոր աշխարհի ծանոյց: Ետքը առանձինն Նաբոլէոնին ալ թուղթ մը գրեց ասս վերնագրով. "Առ սիրելի որդի իմ Նաբոլէոն կայսր Գաղղիացւոց,,. եւ թուղթն ասս խօսքերով լմընցուց. "Դուք Ձեր իշխանութեամբը չարաչար կը վարուիք ու ամէն նուիրական պարտքերը՝ առաւելապէս ի վնաս եկեղեցւոյ՝ ոտքի տակ կ՚առնէք: Ասով զմեզ կը ստիպէք՝ որ մենք ալ մեր սրտին խոնարհութիւնը պահելով, ան իշխանութիւնն ի գործ դնենք՝ զորն որ Ամենակալը մեր ձեռքը տուած է: Ամէն չարիքը, որոնք Ձեզմէ առաջ կու գան, բոլոր Ձեր խղճմտանաց վրայ իյնան,,:

Իսկ Նաբոլէոն այսչափ ազդարարութեանց վրայ քիչ մը մեղմութիւն ցուցընելու տեղ՝ իր բռնական հրամաններն աւելի եւս կը սաստկացընէր: Ասոնց համեմատ իր պաշտօնեաները քահանայապետին ներկայութիւնն ամենեւին բանի տեղ չդնելով, Հռոմայի քաղաքապետը՝ իրենց հրամանները կատարել չուզելուն համար՝ բռնեցին ու Ֆինիսդրելլայի բերդին մէջ բանտարկեցին, տէրութեան պաշտօնեայ Կապրիէլլի կարդինալին բնակարանը մտան, պահարանները խորտակելով՝ տէրութեան թղթերը յափշտակեցին ու պաշտօնէին հրամայեցին որ իր պաշտօնէն ելլէ Սինիկալեա իր վիճակը քաշուի: Երբ որ քահանայապետն անոր տեղ Բաքքա կարդինալը տէրութեան պաշտօնեայ դրաւ՝ Նաբոլէոնեանք զանիկայ Կուիրինեան պալատին մէջ բռնեցին ու հրամայեցին որ Պենեւենդ երթայ: Բայց քահանայապետն ասս հրամանը լսածին պէս՝ անձամբ նոյն կարդինալին քովը դնաց ու զանիկայ առաւ իր բնակարանը տարաւ, ըսելով որ ինքն ալ կ՚ուզէ անոր հետ բանտարկեալ մնալ: Ասոր վրայ քահանայապետին բնակարանին առջեւը գաղղիացի պահապաններ դրուեցան, որոնք ամէն մտնող ելլողները զգուշութեամբ կը քննէին: Մասնաւոր ատեան մ՚ալ դրուեցաւ՝ Գաղղիացւոց օրէնքներուն չհնազանդող քահանայապետական հպատակները մահուան դատապարտելու համար, եւ իրօք շատերն ասս ատենին վճռովը սպաննուեցան: — Այսչափ անիրաւ ու բռնաւորական գործքերուն դէմ չէ թէ միայն քահանայապետն իր արդար բողոքն ըրաւ, հապա նաեւ բոլոր Հռոմայի ժողովուրդը՝ իրենց սիրելի հօր ու իշխանին ու եկեղեցւոյ գլխոյն դէմ եղած անիրաւութեանց վրայ զգացած ցաւերնին այլեւայլ տրտմութեան ու սգոյ նշաններով յայտնի կ՚ընէին:

ՏԵՏԵՍԱԿԱՆ

Անգղիայի բամբակի պակասութիւնը:

(Շարունակութիւն:)

Ասիայի մէջ հին ժամանակներն արդէն բամբակի գործածութիւնն ու անկէ կտաւ ու լաթ շինելու արուեստը ծանօթ էր, եւ նոյնն Արաբացիք տասներորդ դարուն մէջ Սպանիա խոթեցին, որ ժամանակէն սկսաւ Եւրոպացւոց ծանօթ ըլլալ: Անկէ ետքը մեր ձեռքը հասնող ամենէն հին յիշատակարանները՝ 1430էն կը սկսին: Ասոնցմէ կը տեսնենք թէ ինչպէս նոյն արուեստը հետզհետէ Վենետիկ, Անդուերբիա, Պրիւժ ու Կանդ քաղաքները տարածուեցաւ, որոնց բամբակի գործուածները նոյն ժամանակ մեծ անուն ունէին: Իսկ Անգղիա նոյն ճարտար արուեստը բերուեցաւ քանի մը Ֆիանտրացի փախըստականներու ձեռքով, որոնք 1585ին Մանչեսդրի մօտերն իրենց բնակութիւնը հաստատեցին ու հոն ասով միանգամայն Անգղիայի համաշխարհական վաճառականութեան հիմը դրին:

Սակայն իսկզբան նոյն քաղաքը ճարտարութեան ասս մասին մէջ այնչափ երեւելութիւն մը չունէր, մինչեւ որ եօթնեւտասներորդ դարուն մէջերը Անգղիայի ծովական զօրութիւնը մեծնալով, իր բամբակի վաճառականութեան ընդարձակ ասպարէզ մը բացուեցաւ: Յամի 1700ին վերոյիշեալ քաղաքին գործատուններուն մէջ 25,000 գործաւորք կը բանէին, եւ տարին գրեթէ 10,000 կենդինար բամբակ կը գործածէին: Անկէ ետքը գրեթէ ամէն տարի բամբակին պէտքը կ՚աճէր. 1720ին՝ 20,000 կենդինարի, 1764ին՝ 38,700 կենդինարի, ու 1775ին՝ 48,000 կենդինարի հասած էր:

Բայց այնպէսով ալ Անգղիայի բազմաթիւ գաղթականութիւններն աւելի բամբակէ ձեռագործ կ՚ուզէին, քան որչափ գործատէրները կրնային հասցընել, կամ մանաւանդ որչափ որ՝ գործաւորաց միշտ աճող թոշակը կրնար ներել: Անոր համար ալ Անգղիայի ամենէն ճարտար մեքենագործները շարունակ մեքենաներ հնարելու կ՚աշխատէին, որպէս զի անով կարող ըլլան նախ բամբակի գործուածներուն բերքը կրկնապատկել եւ երկրորդ կարելի եղածին չափ աժանցընել: Ամենէն յառաջ ոստայնանկելու արուեստը կատարելագործուեցաւ, այնպէս որ մանողները չէին կրնար անոնց նիւթ հասցընել: Բայց երբ որ քիչ մը ետքը զանազան մեքենաներ գտնուեցան եւ գլխաւորաբար Արգրայդին գտած մանե-

լու գործիքը 1769ին բոլոր Եւրոպայի մէջ գործածուելու սկսաւ, ան ատեն սկսան այնչափ մանել, որ ոստայնանկները չէին կրնար անոնց հասնիլ։ Վերջապէս Գարթրայդին ոստայնանկութեան գործիքն ելլելով, (որն որ 1785ին գտնուեցաւ ու 1788ին կատարելագործուեցաւ,) ոստայնանկութիւնն ալ ան աստիճանի բարձր կատարելութեան հասաւ, որ անկէ ետքը բամբակի վաճառականութիւնը սկսաւ հսկայաքայլ յառաջ երթալ։

Յամէ 1775էն մինչեւ 1787 բամբակի գործածութիւնը 48,000 կենդինարէն՝ 226,000 կենդինարի, 1790ին՝ 300,000 կենդինարի, իսկ 1800ին՝ մինչեւ 505,000 կենդինարի հասաւ։ Եւ թէպէտ բամբակի գործածութիւնն այսպիսի չհաւատալի բարձրութեան հասած էր, այսու ամենայնիւ բամբակին մեծ մասը պատրաստ եւ զանկապան շինելու կը գործածուէր, եւ հաղիւ երեք մասին մէկը զուտ բամբակէ գործուածներու կը մնար։ Անցեալ դարուն վերջերէն մինչեւ հիմայ բամբակի գործողութեան որչափ աճիւն իմանալու համար բաւական է միայն՝ միտ դնել որ 1787ին ընդ ամենը հաղիւ 100,000 հոգի աս արուեստին կը զբաղէին իսկ հիմայ մանելու եւ ոստայնանկելու գործատանց մէջ զբաղող մարդիկներուն թիւը 420,000ի հասած է։ Աս հաշիւն ըրած ատեննիս, պէտք չենք նաեւ մոռնալ՝ որ նոյն ժամանակ մեքենաներ չըլլալով, բոլոր գործքը մարդիկ կ'ընէին. իսկ հիմայ ամէն տեսակ մեքենաներ հնարուած ըլլալով, մարդիկներուն ընելու գործքն անոնք կը կատարեն։ Նոյն ատենուան ու հիմակուան բամբակի գործածութեան տարբերութիւնն աւելի անկէ կրնայ իմացուիլ որ 1787ին՝ ինչպէս ըսինք՝ տարին հաղիւ 226,000 կենդինար բամբակ կը գործածուէր, ուր որ հիմայ տարին 9,650,000 կենդինար կը գործածուի, որ ըսել է 43 անգամ աւելի։

Եթէ աչուընիս անկէ յիսուն տարի ետ դարձընելու ըլլանք, մեքենաներուն՝ մարդկային աղդին ըրած անտնօրինելի մեծ ծառայութիւնը յայտնի ու ակներեւ կ'իմացուի։ Ասով միայն կարելի եղաւ որ հիմայ մարդիկներուն գրեթէ կէսը բամբակէ զգեստ գործածէ։ Վասն զի եթէ ան մեքենաները հնարուած չըլլային, նոյն պակասութիւնը լեցընելու համար՝ ձեռքով գործել հարկ պիտի ըլլար, եւ ան ատեն բովանդակ Անգղիայի, Գաղղիայի, Արաբի ընկերութեան ու Աւստրիայի ժողովուրդը հարկաւոր էր, որպէս զի հիմակուան մեքենաներուն յառաջ բերած գործուածքը կարող ըլլար պատրաստուիլ. ուր որ հիմայ մեքենաներուն միջնորդութեամբը՝ կէս միլիոնէ նուազ մարդիկ բաւական են բոլոր աշխարհքիս զգեստի նիւթ պատրաստելու համար։

Բամբակի գործողութեան զբաղող վերոյիշեալ 420,000 հոգւոյ կէսը՝ միայն Անգղիայի մէջ է, իսկ մէկալ կէսը՝ բոլոր ուրիշ երկիրները։ Ասով եւ բամբակի վաճառականութիւնը շատ ճիւղացեալ ըլլալով, բամբակի կարօտութիւնն ուրիշ տեղեր այնչափ չիղդացուիր, որչափ Անգղիա, ուր բնակիչներուն եօթին մէկը կամ ուղղակի կամ անուղղակի անով կը զբաղի, երկիրն ալ անկէ գրեթէ հինգհարիւր միլիոնի (կէս Milliardի) չափ շահ, տուրք ու գործաւորաց թոշակ կ'ընդունի։ Ուստի եւ չափազանցութիւն չ'ըլլար ըսելն՝ որ Անգղիայի մէջ գրեթէ չորս միլիոն մարդիկ բամբակի վաճառականութենէն կ'ապրին, եւ ամենափոքր վնասը՝ զիրենք մեծ նեղութեան ու կարօտութեան մէջ կը ձգէ։

Ինչպէս վերը յիշատակեցինք, աս յանկարծական կարծուած բամբակի նեղութեան նախագուշակ ազդարար ձայները շատ անդամ կը լսուէին, սակայն ոչ ոք միտ կը դնէր. վասն զի նոյն պակասութիւնը գրեթէ միշտ հունձքին առատութենէն կամ քիչութենէն կը պատճառէր, եւ յառաջագոյն ունեցած մթերքով պակասածին տեղը կը լեցընէին, որով կարօտութիւնն առժամանակեայ անցաւոր բան մը կ'ըլլար։ Վերջին տարիներն Ամերիկայի բամբակի բերքը 17,970,000 կենդինարի հասած էր. իսկ Անգղիա իրեն համար 10 միլիոն կենդինարէն աւելի հարկաւորութիւն չունէր։ Սակայն հիմակուան ճգնաժամը ցուցուց որ նաեւ առատ հունձքի ժամանակ բամբակի պակասութիւն կրնայ ըլլայ. եւ Ամերիկայի պատերազմը կրնայ նոյն կարօտութիւնը տարիներով երկրնցընել։ Ասով բնականապէս յառաջուան մթերքը շուտ մը հատաւ, եւ բամբակին գինն արտաքոյ կարգի բարձրանալով, Անգղիայի մէջ աս դժբախտ կարօտութիւնը մնաւ, որն որ կ'երեւայ որ չէ թէ մէկ տարի, այլ անորոշ երկայն ժամանակ պիտի տեւէ, եւ հիմայ Անգղիայի ժողովրդեան իր օրըստօրական պիտոյքնուրիշ աղբիւրէ մը հոգալն այնչափ աւելի դժուար է, որչափ որ մինչեւ հիմայ բամբակէ գործուածներուն պատճառաւ Անգղիա մնած տարեկան 720 միլիոն ֆիորին մուտքը, հիմայ ըստ մասին դուրս մնաց, եւ գրեթէ բոլոր մէկալ արուեստները բամբակին հետ ունեցած հեռաւոր կամ մերձաւոր յարաբերութեան համեմատ՝ քիչ կամ շատ վնաս կրեցին։

Մնացածն ուրիշ անգամ։

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Պարտ ամիսը։

Աս ամսոյն մէջ կարծես թէ բնութեան բոլոր գործողութիւններուն գլխաւոր վախճանն է՝ փետրուար ամսէն մնացած չափազանց թացութիւնն ու խոնաւութիւնը չորցընել, որպէս զի անկերուն արմատներն ու ցանուած սերմերը հողին տակ չփտին, եւ տնկոց ու ծառոց արդէն ուռելու սկսած կոկոններուն ու բողբոջներուն բացուելու գործողութիւնն աստիճանաբար յառաջ երթայ։ Միեւնոյն ժամանակ տակաւին առատուներն ու իրիկունները օդը բաւական պաղ կ'ըլլայ, որն որ օգտակար է տնկերուն համար, որովհետեւ ասով բողբոջներուն շատ կանուխ բացուիլը կը խափանուի. ուր որ եթէ ասանկ չըլլար եւ տնկերը ժամանակէն յառաջ ծլէին ու ծաղկէին, աս ամսոյն մէջ տակաւին խիստ անհաստատ եղող եղանակին անհարթութենէն ապականելու վտանգի մէջ կ'իյնային։

Մարտին հովերը՝ թէպէտ եւ հասարակօրէն խիստ

սաստիկ կ'ըլլան եւ մեզի շատ անհաճոյ կու գան, եւ օդին տաքնալը կը խափանեն, ի վերայ այսր ամենայնի տնկերուն վրայ մեծապէս օգտակար ազդեցութիւն կ'ունենան. որովհետեւ փորձիւ տեսնուած է թէ ան տարիները՝ որ Մարտին մէջ աւելի սաստիկ եւ աւելի ցուրտ հով կը փչէ, որով եւ գարնան զուարթարար ու ջերմ օդերն աւելի ուշ կը սկսին, ան տարիները սովորաբար ամենէն աւելի առատաբեր կ'ըլլան։ Դարձեալ Մարտ ամսոյն չորութիւնն ընդհանրապէս իբրեւ բարեբերութեան ու առատութեան նշան կը սեպուի։ Անոր համար ալ զանազան ազգաց մէջ ասոր վրայ այլեւայլ առածներ կը գտնուին. ինչպէս Անգղիացիք կ'ըսեն թէ Մարտի փոշոյն մէկ գրիւը գնելու համար՝ թագաւորական գանձ հարկաւոր է. իսկ Գերմանացիք կ'ըսեն, որ Մարտի փոշոյն իւրաքանչիւր հատը՝ մէյ մէկ ոսկի կ'արժէ։

Մարտ ամսոյն սկիզբէն բարձր ծառերուն տակաւին լերկ ոստերուն վրայ թառած սարիկին քաղցրանուագ երգերը եւ անտառներու մէջէն աղաւնիներուն մնչիւնը կը լսուին։ Որիներն ալ շարժման մէջ կ'ըլլան իրենց բոյնը շինելու կամ նորոգելու համար. եւ մարդ խիստ զբօսալի տեսարան մը կ'ունենայ՝ երբ որ միտ դնէ թէ ինչպիսի՛ նենգութիւններ եւ խարդախութիւններ կը բանեցնեն աս թռչունները, ոմանք իրենց նոր բնակարաններուն նիւթերը պաշտպանելու, եւ ոմանք՝ ուրիշներունը յափշտակելու համար։ Աս թռչնոց դէմ ամբաստանութիւն կ'ըլլայ որ երկրագործներուն մեծ վնաս կը հասցընեն, անոնց ցանած ցորենահատերն եւ ուրիշ սերմերը յափշտակելով. բայց աս վնասին դիմացն առաւելութեամբ իսկ հատուցում կ'ընեն, զանազան միջատներու հաւկիթներն ու որդերը ջնջելով, որոնք եթէ մեծնային, շատ աւելի վնաս կը հասցընէին։ Նոյն թռչունները խիստ շատ անգամ արօրին ետեւէն կ'երթան եւ կամ նոր հերկուած երկիրներուն վրայ դունդ դունդ կ'իջնան կը նստին։

Գաղթական թռչուններէն՝ Փետրուար ամսոյն մէջ իրենց ամարուան բնակարանը չդարձողները, աս ամսոյն մէջ կը դառնան։ Գորտերը, որոնք ձմերուան ատեն լճերուն եւ ջրալից փոսերուն յատակը թմրութեան վիճակի մը մէջ մնացած կ'ըլլան, ալ գարնան տաքութենէն նոր կենդանութիւն ստանալով, կը սկսին բազմութեամբ ջրերուն երեսէն վեր երեւնալ, եւ իրենց կարկաչիւնը խիստ հեռու տեղերէ իսկ կը լսեցընեն։ Նոյնպէս ձկեր կան, որոնք դէտին ջրերուն երեսը կը մերձենան՝ իրենց կեթը ձգելու համար. բայց այնպիսի փափուկ բնաւորութիւն ունեցողներ ալ կան իրենց մէջ, որ ձիւնաջրոյ քիչ քանակութեան մ'ալ դէտի ջրերուն հետ խառնուիլը՝ զիրենք նորէն դէպ ի յատակը կը մղէ։

Գարնան մերձենալուն ամենէն աւելի հաճոյական եւ միանգամայն հաստատուն նշաններէն մէկն ալ է՝ Մարտին մէջերը մեղուներուն իրենց փեթակէն դուրս ելլելը։ Որովհետեւ՝ ինչպէս յայտնի է՝ իրենց ճարակն է ծաղիկներուն մէջ գտնուած անուշ հիւթերը, անոր համար իրենց դուրս ելլել պտըտիլը՝ յայտնի նշան է թէ ասդին անդին ծաղիկներ բացուած են կամ խիստ մօտաւոր ժամանակները պիտի բացուին։ Աս զարմանալի եւ օգտակար միջատներն եղանակը ճանչնալու եւ գուշակելու արտաքոյ կարգի ձիրք մը ունին. այնպէս որ զիրենք առտուանց իրենց փեթակէն դուրս տեսնելով, մարդ կրնայ հաստատութեամբ գուշակել թէ նոյն օրը օդը բաց ու գեղեցիկ պիտի ըլլայ։ Խել մը գարնանային ծաղիկներ իրենց գեղեցիկ տեսքովն ու անուշ բուրումներովը մարդուս զգայարանքները կը զուարճացընեն, մանաւանդ մանուշակը՝ որն որ ամէն ծաղիկներէն աւելի անուշ հոտ կը բուրէ եւ չորս կողմի օդն իր անուշահոտութեամբը կը լեցընէ։ Դարձեալ կանուխ բացուող ծառերը, նշենին, ծիրանին, դեղձին, կեռասենին աս ամսոյն վերջերը հասարակօրէն բոլոր իրենց ծաղիկները բացած կ'ըլլան։

Աս ամսոյն վերջերը, 21ին, կ'իյնայ դիշերահաւասարը, որ ատեն բոլոր երկրիս վրայ դիշերն ու ցորեկը հաւասար տեւողութիւն կ'ունենան, կամ աւելի ճիշդ խօսելու համար՝ արեւն այնչափ ժամանակ հորիզոնէն վեր կը մնայ, որչափ հորիզոնէն վար, իսկ ցորեկը դիշերէն շատ աւելի երկայն կը կարծուի, որուն պատճառն է առտուան եւ իրիկուան արեւածայրը, կամ արեւուն հորիզոնէն վեր ելլելէն յառաջ եւ հորիզոնէն վար իջնալէն ետքը՝ տեսնուած լոյսը։ Գիշերահաւասարը տարին երկու անգամ կը պատահի. մէյ մը ինչպէս ըսինք՝ աս ամսոյն 21ին, մէյ մ'ալ Սեպտեմբերի 23ին. առաջինը կ'ըսուի Գարնանային դիշերահաւասար, եւ նոյն օրէն կը սկսի գարուն սեպուիլ, իսկ վերջինը՝ Աշնանային դիշերահաւասար, եւ ան օրէն կը սկսի աշունը։

ԳԱՏԱՍՏԱՆԱՊԱՆ

Մարդասպան եւ իշամեղու։

Մօտերս Վիէննայի մօտ պզտիկ քաղաքի մը մէջ զարհուրելի ոճրագործութիւն մը պատահեցաւ, որուն դատաստանական քննութեան պարագաներն այնպէս արտաքոյ կարգի բաներ են, որ արժանի են կարդացուելու, մանաւանդ անոնցմէ՝ որոնք նոյն կերպ յանցանքները քննելու պաշտօն ունին։ Ահաւասիկ պատմութիւնը, զորն որ ոստիկանութեան պաշտօնատարին երկրորդականը՝ ականատես եւ ականջալուր վկայ ըլլալով՝ գրած է։

Ընտանեաց տեր եւ իր քաղաքին քաղաքային ժողովոյն խորհրդական եղող մէկը, որն որ իր քաղաքացիներուն սէրն ու համարումը կը վայելէր, մէկէն աներեւոյթ եղաւ։ Զաւակներն ու ծանօթները երկու օր ամէն կարելի միջոցները բանեցուցին զինքը գտնելու. բայց ամենեւին եւ ոչ ամենաթեթեւ հետք մ'ալ նշմարել կրնալով, հարկաւոր սեպեցին տերութեան պաշտօնէին դիմել եւ աղաչել որ մայրաքաղաքին ոստիկանութեան գլխաւորներէն մէկը հոն խրկէ։ Պաշտօնեան իրենց աղաչանքն

ընդունեցաւ, եւ անմիջապէս ոստիկանութեան վերակացուներէն մէկը՝ օգնականի մը հետ հոն խրկեց։

Իրիկունը ճամբայ ելանք, կը պատմէ նոյն օգնական երիտասարդը, եւ գիշերը Ա. Ա. քաղաքը հասանք։ Սուրհանդակարանին տեղը մեղի կը սպասէին կորսուած մարդուն երկու զաւկները, իր ազգականներէն ոմանք, եւ տեղւոյն երեւելիներէն ուրիշ քանի մը հոգի, որոնց մէջ կը գտնուէր կարմիր մազերով, նիհար՝ բայց զօրաւոր մէկը, որն որ կորսուողին պէս՝ քաղաքային ժողովոյն խորհրդական էր եւ անոր հետ շատ ընտանութեամբ կ'ապրէր, անոր համար ալ անոր կորսուելուն վրայ չափէն աւելի տրտմած կ'երեւար։ Ասիկայ սկսաւ մեղի հետ արտաքոյ կարգի քաղաքավարութեամբ վարուիլ, եւ բոլոր մեղի սպասողներուն հետ զմեզ առաւ կորսուած մարդուն տունը տարաւ։

Ես կ'ուզէի որ դատաստանական քննութիւնն անմիջապէս սկսի. բայց վերակացուն պատասխանեց թէ այսպիսի դէպքերու մէջ աճապարել չ'ըլլար, մարդս հանդարտութեամբ եւ անտարբերութեամբ վարուելու է։ Հիմայ կ'երթանք կը հանգչինք, ըսաւ. վաղը նախաճաշ կ'ընենք, եւ անկէ ետքը կը սկսինք մեր գործողութեան։ Այսպէսով մեղի համար որոշուած խցերը քաշուեցանք, թէեւ ընտանիքը շատ տժգոհ կ'երեւային գործողութեան ձեռք զարնելու տեղ՝ այսպէս ժամանակ կորսնցընելնուս վրայ։

Հետեւեալ օրը արթնցած ժամանակնիս՝ բաւական ուշ էր, այնպէս որ տնեցիք նախաճաշը պարտեղը պատրաստած՝ մեղի կը սպասէին։ Երբ որ հոն իջանք, տան մարդիկներէն զատ՝ հոն դտանք քաղաքապետը, տեղւոյն ոստիկանութեան գլուխը եւ քաղաքային ժողովոյն մէկ քանի երեւելիները, որոնց մէջն էր կարմիր մազերով խորհրդականն ալ։ Ստոյգն ըսելու համար՝ խիստ տխուր տեսարան մըն էր ասիկայ, որովհետեւ հոն գտնուողներուն ամէնն ալ մի եւ նոյն օրը հրաւիրուած պիտի ըլլային նշանտուքի ուրախութեան համար, որն որ տանտիրոջ որդւոյն եւ կարմիր մազերով խորհրդականին խնամակալութեան տակ եղող օրիորդի մը մէջ պիտի կատարուէր։

Ինչպէս ինք իրմէ կրնայ ենթադրուիլ, բոլոր խօսակցութիւնները՝ տանտիրոջ չմեկնուելու կորստեան եւ եղած հետաքրքրութիւններուն պարապ ելլելուն վրայ կը դառնային։ Ես խօսակցութիւններուն հետեւութիւնն ան եղաւ, որ գրեթէ ամէնքն ընդհանրապէս կը հաստատէին թէ պէտք է ղինքը մեռած համարիլ, որովհետեւ ուրիշ կերպով չի կրնար մեկնուիլ այսչափ ժամանակ եւ այսպիսի օր մը տնէն հեռու մնալը, առանց յառաջագոյն բան մ'ըսելու եւ առանց ետքէն ազդարարութիւն մ'ընելու։ Եղած խօսակցութիւններէն իմացանք միանգամայն որ իր տնային վարմունքը խիստ քաղցր եւ զուարթ է եղեր, դրամական վիճակն ալ կարգաւորեալ եւ յաջող, այնպէս որ անձնասպանութեան ամենեւին եւ ոչ կասկած մը կրնար ունեցուիլ. իսկ առողջութեան կողմանէ այնպէս կատարեալ վիճակի մէջ եւ մարմնոյն կազմութիւնն այնպիսի էր, որ յանկարծակի մեռած համարիլն այնչափ հաւանական չէր երեւար։ Նոյնպէս շատ դժուար էր կարծելը՝ որ գողերու ձեռքով կեանքը կորսնցուցած ըլլայ, որովհետեւ քովը ոչ շատ ստակ, ոչ ծանրագին բան մը եւ ոչ իսկ ժամացոյց կայ եղեր։ Վերջապէս բոլոր իր քաղաքացիներուն հետ այնպէս սիրով ու խաղաղութեամբ է եղեր, եւ ինչպէս յիշատակեցինք՝ այնպէս սիրելի եւ մեծարելի, որ անկարելի էր կարծել թէ վրէժխնդրութեան կամ ատելութեան զոհ եղած ըլլայ։

Նախաճաշի ժամանակը վերակացուն շատ տժգոհ կ'երեւար, որովհետեւ ամենեւին նշան մը կամ հետք մը չէր կրնար նշմարել, որուն վրայ կարենար հիմնել ընելու հետաքննութիւնները։ Ան տժգոհութիւնն աւելի սաստկացաւ, երբ որ սեղանի վրայ եղած անուշեղէններուն պատճառաւը՝ խել մը իշամեղուներ սկսան չորս կողմանէ լեցուիլ։ Ան իշամեղուներէն մէկը կարծես թէ զինքն իրեն նպատակ առնելով, բաւական ատեն անհանդիստ ըրաւ։ Վերակացուն ուզեց ձեռքովը զարնել, բայց չկրնալով, իշամեղուն կարմիր մազերով խորհրդականին ականջին եռեւը գնաց, որն որ ըստ պատահման վերակացուին քովն եկած էր։ Իշամեղուն խորհրդականին ականջին եռեւը խայթեց, որով մարդը սաստիկ ջղային դող մ'ունեցաւ, որուն վրայ վերակացուին զարմանքը շարժելով, անմիջապէս ցատքեց ոտք ելաւ, եւ սկսաւ իշամեղուն վռնտելու ջանք ընել, որն որ խորհրդականին վզին ու վողպատին մէջտեղը կը շարժէր։ Վերջապէս իշամեղուն վռնտուեցաւ եւ խորհրդականը միակ խայթուածքէ եւ ուռեցքէ մ'ուրիշ վնաս չկրեց։

Ոստիկանութեան վերակացուն նորէն տեղը նստելէն ետեւ՝ անանկ կ'երեւար որ բոլորովին տարբեր մարդ մ'եղած է։ Խիստ մտախորհ կ'երեւար, ամենեւին չէր խօսեր, եւ վերջապէս քիչ մ'ետքը հրաման ուղեց որ ելլէ։ Երբ որ երկուքնիս մէկտեղ խուց մը մտանք, աղէկ մը չորս կողմը զննելէն եւ ապահովութիւն ստանալէն ետեւ որ մէկը չի կրնար զմեզ լսել, սաստկութեամբ մ'ինծի ըսաւ. Դատաստանական քննութեան մէջ լոյս երեւնալու սկսաւ. անհերեւոյթ եղող մարդը սպանուած է, եւ սպանողն ալ կարմիր մազերով խորհրդականն է։ Այո՛, ինծի համար աս բանս անհերքելի է. ի վերայ այսր ամենայնի նոր ցուցումներու սպասելու ենք։

Անանկ հաստատութեամբ տրուած վճիռը լսելով, ապշեցայ մնացի։ Պարո՛ն վերակացու, ըսի, աս բանս ո՞ւսկից կը հետեւցընէք։ Միթէ հին Հռովմայեցւոց սկզբանցը կը հետեւիք, որոնք թռչուններու ընթացքէն ըղձութիւն կ'ընէին։ Ի՞նչ, կը կարծէք որ միջատի մը խայթուածքը բաւական զօրաւոր ցուցում ըլլայ՝ ասանկ ծանրակշիռ նիւթի մէջ այնպէս հաստատութեամբ վճիռ կտրելու։ Ան խայթուածքը՝ պարզապէս պատահական դէպք մըն է, ուրիշ բան չէ։

Մնացեալն ուրիշ անգամ։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ՀԵՂԻՆԷ

— Զաւակ ունիս։

— Երկու զաւակ ունիմ. խեղճերը, անօթութենէն պիտի մեռնին, որովհետեւ իրենց տալու հաց չունիմ։ Ո՛հ, Պա՛րոն, Աստուծոյ արդարութիւնը ո՛րչափ զարհուրելի է։

— Աստուծոյ արդարութենէն վախնալու ի՞նչ պատճառ ունիս։

— Ան պատճառը՝ զորն որ մեծ ոճիր մը գործող մարդը կ՚ունենայ։

— Բայց թէ որ ինք զինքդ մեծ յանցանքի տէր կը սեպես, մարդիկներուն դիմելու տեղ՝ Աստուծոյ դիմէ, որն որ յանցանքիդ թողութիւն շնորհելով, ասա աշխարհքիս մէջ ալ կրնայ քեզի տակաւին երջանիկ օրեր պարգեւել։

— Ո՛հ, Պա՛րոն, եթէ յանցանք անուանածնիդ՝ միայն իմ վրաս մնացած ըլլար, գիտեմ որ ապաշխարութեամբ կրնայի թողութիւն գտնել. բայց ինծմէ զատ՝ ուրիշներու համար ալ սոսկալի հետեւութիւններ ունեցած է, եւ ինչպէս գիտէք, բաւական չէ որ մարդս գործած չարիքին վրայ զղջայ, այլ պէտք է նոյնին հատուցում ալ ընել։

— Զքեզ ո՞վ կ՚արգելէ։

Մուրացիկ կինը սկսաւ վարանիլ, եւ խորին հառաչանք մ՚ընելով, լուռ կեցաւ։ Պր. Ռիշարտոյ իրմէ պատասխան մը չընդունելով, հարցուց թէ ո՛ւր կը բնակի։

— Խեղճութեանս վրայ գթացողներուն տուած բնակութենէն ուրիշ տեղ չունիմ։ Երբեմն ալ հարկ կ՚ըլլայ որ գիշերները բաց օդի մէջ անցընեմ։

Տղաքդ տեսնել կ՚ուզէի՝, ըսաւ վաճառականը, գուցէ իրենց տեղ մը կրնամ հոգալ։

— Աստուած ձեր գթութեան համար զձեզ վարձատրէ, Պա՛րոն։ Կ՚ուզէ՞ք որ տղաքս ձեզի բերեմ։

— Չէ՛, կիրակին օրը իրենց հետ մայր եկեղեցւոյն մեծ դրան դիմացը գտնուէ։ Պատարագէն ելած ժամանակս՝ հետդ կը խօսիմ եւ կը յայտնեմ թէ իրենց համար ի՞նչ կրնամ ընել։

Ասա ըսելէն ետքը՝ յառաջագոյն տալ ուզած դանկը գրպանը դրաւ, ու հինգ ֆրանգնոց մը հանելով՝ ամանին մէջ ձգեց։

Բարի՛ կին, ըսաւ՝ իրմէ բաժնուելու ատեն, թշուառութեանդ բուն պատճառը չուզեցիր զրուցել. ես ալ չեմ ուզեր զքեզ ստիպել։ Բայց յանցանքդ ի՞նչ որ ալ է նէ, մի մոռնար որ Աստուած ամենակարող եւ ամենաբարի է։ Գործած չարիքիդ հատուցում ընել չկրնալուդ վրայ կը ցաւիս. քու չունեցած միջոցներդ Աստուած ունի. եւ եթէ անկեղծ սրտով իրեն դիմելու ըլլաս, նոյն միջոցները քեզի կը մատակարարէ թէ՛ քու եւ թէ՛ ան անձանց երջանկութեան համար, որոնք գուցէ գործած յանցանքիդ հետեւութիւնները մինչեւ հիմայ կը կրեն։

Մուրացիկ կնոջ աչուըներն արցունքով լեցուեցան, եւ կրկին կրկին իր բարերարին շնորհակալ եղաւ։

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

Հետեւեալ կիրակին Հեղինէ Մաննիկին հետ առտուանց կանուխ պատարագ տեսնելու համար անանկ եկեղեցի մը գնաց, ուր քիչ մարդ կ՚երթար, եւ շուտ մը տուն դարձաւ, որպէս զի Պր. Կարոլոսին ու Պր. Ռիշարտոյին մէջ որոշուածին պէս՝ ան ծածուկ թշնամիէն զգուշանայ, որմէ իրեն համար կը վախնային։

Իսկ Պր. Ռիշարտոյ սովորական ատենին առանձին մայր եկեղեցին գնաց, եւ աստուածային պաշտաման ներկայ գըտնուեցաւ։ Դուրս ելած ատենը՝ տեսաւ որ մուրացիկ կինը հոն իրեն կը սպասէր։ Նոյն կինը սաստիկ արցունք կը թափէր, եւ երբեմն երբեմն բարձրաձայն կը հեծեծէր։ Վրան յուսահատութիւն տիրած էր եւ սաստիկ ջղաձգութեամբ կը չարչարուէր։

Կինը զՊր. Ռիշարտոյ տեսածին պէս, ողբերը դադրեցուց, եւ վաճառականին ըրած նշանին հետեւելով, սկսաւ ետեւէն երթալ։ Այսպէսով քանի մը ամայի փողոցներէ անցան, եւ խել մը տեղ հեռանալէն ետքը՝ երբ որ բոլորովին առանձին կողմ մը հասան, վաճառականը լռութիւնն աւրելով, ըսաւ.

Բարի՛ կին, կ՚երեւայ որ գլուխդ նոր դժբախտութիւն մ՚ալ եկեր է։

— Հրամեր էք, Պա՛րոն, այնպիսի մեծ դժբախտութիւն մը, որուն մարդկային կարողութիւնը չիկրնար դարման ընել։

— Ուրեմն Աստուծոյ ամենակարողութիւնը բանի տեղ չե՞ս դներ։

— Ա՛հ. մահուանէ յափշտակուող զաւակս նորէն կենդանացընելու համար Աստուած հրաշք չ՚ըներ։

— Ի՞նչ, զաւա՞կդ մեռեր է։

— Այո՛, զաւակներէս մէկը. իսկ մէկալը...։

Սաստիկ ցաւէն հաղիւ այսչափ կրցաւ ըսել։ Պր. Ռիշարտոյ տեսնելով որ նորէն լալու կը սկսի, եւ չուզելով անցաւորաց մտադրութիւնն արթընցընել, մուրացկանին աղաչեց որ ձայն չհանէ։ Կինը հնազանդեցաւ։

Երբ որ վաճառականին տունը հասան, տանտէրը զմուրացիկը պարտէզը տարաւ։ Նոյն միջոցին Հեղինէ ալ Մաննիկին հետ հոն կը գտնուէր։ Երկուքն ալ ծաղկի մը վրայ ծռած եւ կռնակնին դրան դարձուցած, ծաղկին վրայ կեցող թիթեռնիկի մը գեղեցիկ գոյները կը նկատէին։

Որչափ որ ալ Մաննիկ ասով կը զմայլէր, ի վերայ այսր ամենայնի ոտքի ձայն լսելով, վեր ելաւ եւ դարձաւ ետեւը նայեցաւ։

Աղջկան ետեւ դառնալն ու մուրացիկ կնոջ՝ Մա՛ննիկ, ա՛ղջիկս, Մա՛ննիկ, գոչելով՝ մարած գետինն իյնալը մէկ եղաւ։

Հեղինէ ալ նոյն գոչիւնը լսելով՝ ոտք ելաւ։ Ան ալ մարած կնոջ նայելուն պէս՝ Աննա՛ն է, գոչեց, եւ այնպէս այլայլեցաւ, որ գոյնը նետեց եւ չորս կողմը նեցուկ մը կը փնտռէր որ չիյնայ։ Պր. Ռիշարտոյ քովի նստարանը ցուցուց, որուն վրայ նստեցաւ մնաց Հեղինէ։

Մուրացիկը՝ որն որ իրօք Աննան էր, ժամանակ չէր ունեցած զՀեղինէ ճանչնալու։ Արդ վաճառականը մտածելով որ եթէ արթնցած ժամանակը՝ մէկէն զօրիորդը տեսնելու եւ ճանչնալու ըլլայ, ասա բանս կրնայ անոր վրայ խիստ վտանգաւոր ազդեցութիւն ընել, առաւ զինքը ներս խոթեց, եւ ամուսինը Հեղինէին քովը խրկեց, որպէս զի հարկաւոր եղած օգնութիւնն ընէ։

Մաննիկ մօրն ետեւէն գացած էր. բայց չհամարձակելով անոր տարուած խուցը մտնել, դրան առջեւը կեցած՝ կուլար։

Պր. Ռիշարտոյ աղախիններուն օգնութեամբն Աննային խելքը գլուխը բերաւ։ Երբ որ դժբախտ կինն աչուըները բացաւ առանց բառ մ՚ըսելու եւ առանց չորս կողմն եղողներուն միտ դնելու, սկսաւ ասդին անդին նայիլ։

Աղջի՞կդ կը փնտռես, հարցուց վաճառականը։

— Հրամեր էք, Մաննի՛կս, սիրելի՛ Մաննիկս։

Մաննիկ՝ որն որ դռնէն մտիկ կ՚ընէր, ասա խօսքերը լսելով, կարծեց որ զինքը կը կանչեն եւ ներս մտաւ։ Մայրն որ տեսաւ, ապշած մնաց. երկայն ժամանակէ ի վեր զինքը տեսած չունէր, եւ նոյն միջոցին դժբախտ կնոջ կերպարանքն այնպէս փոխուած էր, որ աղջիկը չէր կրնար հաւատալ թէ անիկայ իր մայրն ըլլայ։

Աննա զարմանքէն եւ ուրախութենէն՝ բերնէն խօսք մը չէր կրնար հանել. աղջկան կը նայէր, եւ բազուկները տարածած կը կենար, իբրեւ թէ զանիկայ կանչելով՝ որ գայ անոնց մէջ նետուի։

Մօ՛տ եկուր, ա՛ղջիկս, ըսաւ վերջապէս Պր. Ռիշարտոյ. նայէ մայրդ է։ Եւ ձեռքէն բռնելով՝ մօրը տարաւ, որն որ սաստիկ գորովով ու գրեթէ կատաղութեամբ մը սրտին վրայ ճնշեց։

Երբ որ խեղճ կինը քիչ մը հանդարտեցաւ, Պր. Ռիշարտոյ իրեն ըսաւ.

Կը տեսնես՝ որ ներկայութիւնդ աղջկանդ վրայ ի՞նչ ազդեցութիւն ըրաւ. պէտք չէ որ երկայն ատեն հոս գոց օդին մէջ մնայ։ Հիմայ զինքը քիչ մը պարտէզ տանիմ. ետքը նորէն քովդ կը բերեմ։ Դուն ալ աւելի հանդարտ կ՚ըլլաս, եւ ան ատեն կրնաս աւելի եւս հաճութեամբ վայելել աղջիկդ գտնելուդ վրայ զգացած ուրախութիւնդ։

Իրաւունք ունէր վաճառականը զՄաննիկ հեռացընելու. վասն զի Աննային հիւծեալ ու տկար կերպարանքը եւ հագած ցնցոտի ու աղտոտ զգեստներն աղջկան վրայ արտաքոյ կարգի ազդեցութիւն ըրած էին.

Մօրը քովէն հեռանալէն ետքը, Ո՛հ, Պա՛րոն, ըսաւ վաճառականին, անիկայ իմ մայրս չէ։ Ստոյգ է՝ մայրս քիչ անգամ տեսած եմ. բայց կը յիշեմ որ այսչափ պառաւ չէր, եւ ոչ ալ ասանկ հին ու դէշ զգեստներ հագած էր։

— Ըսածդ կարելի է, ա՛ղջիկս. բայց պէտք է գիտնաս որ աշխարհքիս վրայ ամէն մարդ կը ծերանայ։ Իսկ մօրդ վրայի ցնցոտի զգեստները՝ միայն ան կը ցուցընեն, որ անիկայ շատ տառապանք քաշեր է։

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԷՐՄՈՍ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ, կէս տարեանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 6. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ՆԱԻԱԿԱՆ

ՎԻՐԱԲՈՅԺԸ

Ա.

(ՎԵՐՋ։)

Ինչ որ տեսաւ Լոնէ, զարհուրած՝ ետ ետ քաշուեցաւ։ Ան ատեն մեռեալը կամաց կամաց կանգնուեցաւ եւ շիտակ նստելով, անձկութեամբ սկսաւ չորս կողմը նայիլ։ Երիտասարդ վիրաբոյժն եղածին վրայ զարմացած, անշարժ կը կենար։ Մէյ մ՚ալ մեռեալը ճարպկութեամբ մը սեղանէն վար սողեցաւ, եւ սկսաւ դէպ ի պատուհան երթալ։ Ան շարժումէն վիրաբոյժը բանտարկելոյն միտքն իմացաւ։

Զանազան անգամ պատահած էր, որ բանտարկեալք իրենք զիրենք մեռած ձեւացընելով, փախչելու փորձ ըրած էին։ Այսպէսով իմացաւ որ խաբուեր է. ուստի եւ յառաջուան շփոթութենէն արթննալով, Գրանուին վրայ յարձակեցաւ, եւ պատուհանէն դուրս ցատքելու վրայ եղած ատեն՝ զինքը մէջքէն բռնեց, ասդին քաշեց։

Բանտարկեալը վիրաբուժին ձեռքէն պրծելու ճիգ ըրաւ. սակայն Լոնէ աւարը ձեռքէն թող չտուաւ, որով երկուքին մէջ բռնամարտիկ կռիւ մը սկսաւ։ Բայց Գրանու մերկ ու տկարացած ըլլալով, չկրցաւ երկայն դէմ դնել, վերջապէս վիրաբուժին զօրութեան տակն ընկճելով՝ գետինն ինկաւ։

Կը տեսնես որ ես քեզմէ զօրաւոր եմ, ըսաւ վիրաբոյժը՝ դերեզմանի վրայ դրած ծնկուըներն աղէկ մը հաստատելով, եւ առանց իմ ուզելուս՝ չես կրնար փախչիլ։

Գրանու դարձեալ ազատելու ճիգ մ՚ըրաւ. սակայն տեսնելով որ պարապ է, հանդարտեցաւ եւ սկսաւ ջանալ որ բռնութեամբ ձեռք բերել չկրցածը՝ ազատանքով գլուխ հանէ։

Պարո՛ն Լոնէ, ըսաւ՝ պաղատախառն ձայնով մը, կ՚աղաչեմ Աստուծոյ սիրոյն համար, թող տուէք որ փախչիմ. իմ փախչելէս ձեզի ի՞նչ վնաս կ՚ըլլայ, դուք իմ վրաս պահապան չէք դրուած։

Հիւանդութեանդ ժամանակը՝ քու պահապանդ ալ եմ, պատասխանեց վիրաբոյժը։ Ամէն մարդ ի՞նչ կը զրուցէր ան բժշկին վրայ, որն որ թող տար որ մեռելները փախչէին։

— Մէկը չիմանար. ասկէ զատ՝ ձեզի ոչ ոք կրնայ վնաս հասցընել։ Ո՜հ, կ՚աղաչեմ, Պարո՛ն Լոնէ, սիրելի Պարո՛ն Լոնէ, թող տուէք որ փախչիմ, ասկէ դուրս ելլեմ։ Եթէ միայն դռնէն դուրս ելլեմ.... գոնէ վայրկեան մը ազատ եղած, գոնէ անգամ մը ոտքս թիավարութեան բանտէն դուրս հանած եւ կենդանի օդ շնչած կ՚ըլլամ։ Վասն զի վերջին անգամ փախչելու փորձ ընելէս ետքը, թող չեն տար որ դուրս՝ բաց օդն ելլեմ, ինչպէս դուք ալ գիտէք։ Պարո՛ն Լոնէ, կ՚աղաչեմ....։

— Անկարելի է։

Բանտարկեալը դարձեալ ազատելու փորձ մ՚ըրաւ. սակայն չկրցաւ յաջողցընել, վասն զի վիրաբոյժը զինքը գետինը դամածի պէս հաստատուն կը բռնէր։

Եւ ոչ տեղէդ կրնաս շարժիլ, առանց իմ թող տալուս, ըսաւ. չեմ ուզեր որ ըսուի թէ քեզի պէս ողորմելի մը զիս խաբած ըլլայ։

Ազատ ըլլալ կ՚ուզեմ, պէտք է որ ազատիմ, գոչեց Գրանու սրտառուչ ձայնով մը։

Ո՜հ Աստուած իմ, ուրեմն պարապ տեղ ու անօգուտ այնչափ երկայն ատեն համբերած պիտ՚որ ըլլամ։ Ես՝ որ երկու ամիս ամենեւին փախչելու փորձ չըրի։ Ես՝ որ երեք օր առանց կերակրոյ մնացի, որպէս զի հիւանդանամ ու հիւանդանոց բերուիմ։ Ինք զինքս մեռեալ ձեւացընելն այնպէս աղէկ յաջողցուցի, որ ամէնքնիդ ալ խաբուեցաք։ Եւ այս ամենայն պարապ տեղ եւ վախճանազուրկ։ Նպատակին մօտենալ, եւ վերջին րոպէն ուզածը չյաջողցընել։ Ո՜հ, ասիկայ անտանելի բան է, յուսահատական բան է։

Ասոնք ըսելով, Գրանու գլուխը կատաղութեամբ սալայատակին կը զարնէր։ Իր ամ յուսահատութեան վրայ վիրաբուժին սիրտը շարժեցաւ։

Ինչո՞ւ համար, ըսաւ, այնպէս սաստիկ ազատութեան կը բաղձաս:

— Ինչո՞ւ համար: Ո՜հ, դուք երբեք բանտարկեալ չէք եղած: Ինչո՞ւ համար ազատ ըլլալ կը բաղձամ: Վասն զի հոս ապրիլ չեմ ուզեր: Մեռնելէս յառաջ՝ ցանկալի հայրենիքս դառնալ ու Մարսէյլի արեւուն ջերմ ճառագայթներուն տաքնալ կը տենչամ: Մտածեցէք մէյ մը, քսան տարիէ վեր ձիթապտղոյ ծառ մը տեսած չունիմ:

— Բայց բաւական զօրութիւն ու կարողութիւն չունիս հին արուեստդ նորէն ձեռք առնելու. եւ եթէ ազատութիւնդ գտնես, շատ չ՚երթար՝ անօթութենէ կը մեռնիս:

Գրանուին երեսին վրայ երգիծական ծիծաղ մը ցոլացաւ:

Ձեր ամենէդ հարուստ եմ ես, պատասխանեց:

— Դուն, հարո՞ւստ:

— Այո՛, ես:

— Ուրեմն երջանի՞կ ես:

Թէպէտ Լոնէ աս վերջին խօսքը հենգնութեամբ, սակայն այնպիսի կերպով մը զրուցած էր, որ Գրանու միտքն իմացաւ:

— Մտիկ ըրէք, ըսաւ ցած ձայնով մը. դուք ալ հարուստ ըլլալ կ՚ուզէ՞ք: Ես երկու հոգւոյ բաւելու չափ հարստութիւն ունիմ:

— Ձիս ապուշի տե՞ղ կը դնես, Գրա՞նու:

— Ձեզի կ՚ըսեմ որ ես զձեզ ալ կրնամ հարստացընել:

— Ձիս ալ քեզի պէս գող մ՚ընելով, անանկ չէ՞:

— Ձէ, այլ պատրաստ ստակ տալով: Ինծի փախչելու օգնեցէք, եւ ստակը մեր մէջը կը բաժնենք:

Աս առասպելներն ուրիշի մը կլլեցուր, ըսաւ Լոնէ, իր կամացը հակառակ չարագործի մը ստախօսութեանց ականջ կախելուն վրայ ամչնալով: Եւ նայինք, հիւանդանոց երթանք. ա՛լ երկայն մ՚ըներ:

Վիրաբոյժն աս ըսելով՝ ոտք ելաւ, բայց առանց Գրանուին երկու ձեռուըները թող տալու:

Ինծի հաւատալ չէ՞ք ուզեր, գոչեց բանտարկեալը յուսահատութեամբ. գլխուս վրայ կ՚երդնում, Պարո՞ն Լոնէ, որ ըսածս ստոյգ է: Ի՞նչ պէտք եմ ընել, որ համոզուիք:

— Գանձդ ցուցուր:

— Հոս չէ. եւ դուք ալ գիտէք որ հոս քովս չեմ կրնար ունենալ: Բայց թող տուէք որ փախչիմ, եւ Աստուծոյ առջեւը կ՚երդնում որ դուք ալ անկէ մաս կ՚ունենաք:

Իբրեւ ընդունած կը համարիմ, ըսաւ վիրաբոյժը հենգնութեամբ: Երթա՛նք, խա՛բեբայ, ներս երթանք, որ զքեզ նորէն շղթայի զարնեն:

Գրանու յուսահատական հառաչանք մ՚արձակեց: Անկէ ետքը քանի մը վայրկեան վարանաց ու տարակուսանաց մէջ մտած կ՚երեւար. վերջապէս յանկարծ ոտք ելլելով,

Մտիկ ըրէք, ըսաւ այնպիսի ազդու եղանակաւ մը, որ վիրաբոյժն այլայլեցաւ: Եթէ յայտնի ապացոյցներով ցուցընելու ըլլամ, որ ըսածս սուտ չէ, զիս ազատ թող տալու խոստում կու տա՞ք:

— Տեսնե՛նք:

— Բայց կը խոստանա՞ք:

— Խոստումն ընելով՝ կարծեմ ինք զինքս մեծ վտանգի մէջ դրած չեմ ըլլար:

— Ուրեմն երդում ըրէք:

— Լա՛ւ, կ՚երդնում:

— Աղէկ ուրեմն . . . : Ս. Միքայէլի ծովեզերքին քով, Իրկլաս կոչուած ժայռին հիւսիսային կողմը գետնի տակ վեց ոտք խորունկ ծակի մը մէջ, ասկէ տասը տարի յառաջ արկղիկ մը թաղած եմ, որուն մէջ 400,000 ֆրանգի դրամասեղանի տոմսակ կայ:

— Աս արկղիկն ուսկի՞ց ձեռքդ անցաւ:

— Գործքէ մը . . . . կ՚իմանա՞ք: Չո՛րս հարիւր հազար ֆրանգ: Եթէ կ՚ուզէք, աս գումարին կէսը ձերն է:

Լոնէ գլուխը ցնցելով, Պատմութեանդ մէջ՝ միայն մէկ դժուարութիւն կայ, ըսաւ. այսինքն թէ դուն տասը տարի յառաջ աս բանտին մէջն էիր:

— Ասկէ տասը տարի յառաջ Մարդին ընկերիս հետ կը փախչէինք: Գործքը երկուքնիս մէկտեղ գլուխ հանեցինք, եւ բռնուելու վախէն՝ արկղիկը գետնի տակ ծածկեցինք: Սակայն երկրորդ օրն ոստիկանութիւնը զմեզ Բլէսդիրի մօտ բռնեց: Ետքէն Մարդին շղթայի տակ մեռաւ. ես միայն գանձին տէր մնացի:

Որչափ որ Լոնէ արտաքուստ բանտարկելոյն ըսածներուն վրայ մեծ ծանրակշռութիւն մը չդնել կը ձեւացընէր, սակայն յայտնի էր որ անոր խօսքերը յօժարութեամբ մտիկ կ՚ընէր: Երբ որ Գրանու խօսելէն դադրեցաւ, վիրաբոյժը քանի մը րոպէ խորունկ մտածմանց մէջ ընկղմած մնաց, իբր թէ անոր պատմածին ճշմարտութեան վրայ խորհրդածութիւն ընելու պէս: Սակայն մէկէն աս մտածութիւններէն արթննալով ու Գրանուին աչուըներն իր վրայ ուղղուած տեսնելով, ամօթէն կաս կարմիր կտրեցաւ. ուստի եւ բանը թեթեւութեամբ մը առնուլ ձեւացընելով,

Առասպելդ ճարտարութեամբ հնարուած է, ըսաւ. բայց նոր բան չէ. հիմակուան ժամանակս՝ եւ ոչ գուսանական խաղերուն մէջ՝ մարդս ծածկեալ գանձերու հաւատք կ՚ընծայէ: Ուրիշ պատմութիւն մը ունի՞ս:

Գրանու սարսռաց: Ինծի չէ՞ք հաւատար, գոչեց:

— Կը հաւատամ թէ յաջողակ խաբեբայ մըն ես, որ դիմացի անմիտ կարծած մարդուդ քու երեւակայութեանդ շէնքն իբրեւ ճշմարտութիւն հաւատացընել կ՚ուզես:

— Պարո՛ն Լոնէ, Պարո՛ն Լոնէ, կ՚աղաչեմ հաւատացէք ինծի, արկղիկն Իրկլասի ժայռին մէկ ծա-

կին մէջն է, եւ ապահով եմ որ փնտռելու ըլլամ նէ՝ կը գտնեմ:

— Զքեզ աս աշխատանքէն ազատ կ'ընեմ:

— Պարո՛ն Լոնէ, երեք մասին երկուքը ձեզի կու տամ:

— Ա՛լ բաւական է . . . :

— Բոլոր ականակապ զարդերն ալ. վասն զի մէջը մեծագին գոհարներ ալ կան:

— Բաւական է, ըսի. ա՛լ խօսք չեմ ուզեր: Ո՛տք ելիր:

Գրանու կատաղի ձայն մ'արձակեց եւ դարձեալ գետինն ինկաւ:

— Չեմ ելլեր, թող գան զիս ասկէ վերցընեն. ինք իրմէս քայլ մը չեմ առնուր: Ո՛հ, չ'ուզեր հաւատալ. . . : Սակայն, Պարո՛ն Լոնէ, ստոյգ է . . . : Բայց չ'ուզեր հաւատալ: Եւ արկղիկն ալ քովս չէ. չեմ կրնար ուրիշ կերպով ցուցընել որ ըսածս սուտ չէ: Իմ եւ արկղիկիս մէջ, թիավարութեան բանտին ու հարստութեան մէջ, միայն տասը մղոն հեռաւորութիւն կայ: Պարո՛ն Լոնէ, վերջէն պիտի զղջաք . . . : Ո՛հ, չ'ուզեր հաւատալ:

Գրանու յուսահատութենէն գրեթէ ինք իրմէ ելած՝ գետնին վրայ ասդին անդին կը թաւալէր: Իսկ Լոնէ մեծ վարանաց ու շփոթութեան մէջ կ'երեւար: Գրանուին պատմութիւնն իր մտաց մէջ բիւր խորհուրդներ զարթուցած էր: Մէկ կողմանէ անոր ըսածներուն հաւատք ընծայելու եւ անոր առաջարկութիւնն ընդունելու յօժարութիւն կը զգար. մէկալ կողմանէ իբրեւ դիւրախաբ ու պարզամիտ մէկն երեւնալու ամօթը եւ Գրանուին յանցանքին մասնակից ըլլալու պատկառանքը, զինքը ետ կը կեցընէին:

Վերջապէս ետքի խորհուրդը յաղթեց, եւ փորձութեան ալ շուտ մը վերջ տալու համար, Գրանուին մօտեցաւ, եւ զինքը թեւին տակէն բռնելով՝ վերցընել ու հիւանդանոց տանիլ ուզեց: Բայց տեսնելով որ զօրութիւնը չիբաւեր, ուզեց երթալ՝ օգնութեան մարդ կանչել:

Դուռը կրկին անգամ կղպելով, պահապաններուն սրահը վազեց եւ երկու հիւանդապահներու հրամայեց, որ ետեւէն գան:

Երբ որ անդամահատութեան սրահը մօտեցան, յանկարծ հրացան պարպուելու ձայն մը լսեցին, եւ նոյն միջոցին տեսան որ գաւթին մէկալ ծայրը մերկ ու արիւնաթաթախ մարդ մը գետինն ինկաւ: Ասիկայ Գրանու էր, որն որ ինք զինքն առանձին տեսնելուն պէս, պատուհանէն վար ցատքելով՝ կը փախչէր, բայց պահանորդ զինուորը զինքը տեսնելով՝ վրան հրացան պարպած էր:

Երբ որ Լոնէ քովը հասաւ, Գրանու արդէն հոգին փչած էր, վասն զի գնդակը ճիշդ կուրծքէն զարկած էր:

—

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

Օդ: — Գ. Ջրեղէն օդերեւոյթներ:

Շոգեծրին մէջ ջրեղէն երեւոյթներն ամենէն յաճախ են, որովհետեւ խիստ շատ ջրի գոլորշիք ալ օդ կ'ելլեն: Ջրեղէն օդերեւոյթները գլխաւորաբար են, Մէգ, Ամպ, Անձրեւ, Ձիւն, Կարկուտ, Ցօղ, Եղեամ:

Երբ որ երկրիս անմիջապէս վրայի գոլորշին ան աստիճանի կը խտանայ, որ տեսանելի կ'ըլլայ ու վարը կը մնայ, կ'ըսուի Մշուշ, Մէգ, Մարախուղ: Մշուշի կը վերաբերի նաեւ Երկրի կամ լերանց ծուխ ըսուածն ալ, որն որ տարածուած, չոր, երկարատեւ ու ծծըմբային գոլորշիներով խառնուած մշուշ մըն է եւ հասարակօրէն Չոր օդ կը գուշակէ: Մշուշը վեր կ'ելլէ ու օդի վրայ կը ծածանի նէ, կ'ըլլայ Ամպ, որոնց բարձրութիւնը շատ հեղ հազիւ թէ 1000 ոտնաչափի կը հասնի, այնպէս որ շատ բարձր լեռներու վրայէն նայելով՝ մարդ ամպերն իրմէ վար կը տեսնէ, ու վրան վճիտ երկինք մը: Եւ որովհետեւ շանթն ու փայլակը միայն ամպերու մէջ կ'ըլլան, մարդ բարձր լերան մը վրայ եղած ատեն՝ շատ անգամ սքանչելի երեւոյթ մը կ'ունենայ առջեւը՝ փայլակն իրմէ վար տեսնելով:

Երբ որ ամպերը հովերուն տարուբերելովը կամ ուրիշ կերպով շատ կը խտանան, իրենց մէջի գոլորշիքը կաթիլ կաթիլ կ'ըլլայ ու վար կ'իյնայ. ասիկայ կ'ըսուի Անձրեւ, որն որ երկիրը պտղաբեր կ'ընէ, դաշտերը գոյնզգոյն կը զարդարէ, վտակները, գետերն ու ծովերը կը լեցընէ: Ծովերէն ու գետերէն ջուրը նորէն գոլորշաձեւ վեր կ'ելլէ, ամպ կ'ըլլայ ու դարձեալ կը տեղայ: Այսպէսով միեւնոյն ջուրն երբեմն վարն է ծովերու եւ գետերու հետ, երբեմն ալ վերին ամպերու մէջ: Անձրեւի կաթիլները մանր որ ըլլան, կ'ըսուի Ցօղագին անձրեւ, իսկ եթէ մեծ, Ջաղբ. եւ եթէ խիտ ու երագատեղաց՝ Տարափ, Տեղատարափ (Սաղանագ): Երբեմն երբեմն զարմանալի անձրեւներ ալ կու գան, ինչպէս քարէ անձրեւ, գորտի անձրեւ, կարմիր անձրեւ, անկի անձրեւ, ծծըմբոյ անձրեւ եւ այլն, որոնք ուրիշ բան չեն, բայց մրրկին զօրութեամբը մէկ տեղէն հանուած եւ ուրիշ տեղ տարուելով՝ անձրեւի պէս ու անձրեւի հետ վար նետուած նիւթերը:

Ձիւնը կը գոյանայ, երբ որ ամպին մէջի գոլորշիքն ասեղի ձեւով կը սառին ու անանկ վար կ'իյնան. ձիւնը հողին ու տնկերուն ձմերուան զգեստն է ու անհամար օգուտ ունի: Երբ որ օդին վերի գաւառները տաք են ու վարինները ցուրտ, վերէն եկած անձրեւի կաթիլները պաղ օդին մէջ մտնելով՝ կը սառին ու գնտակ գնտակ վար կ'իյնան. ասիկայ կ'ըսուի Բուք (Ինիվի):

Կարկուտն ալ աս վերջինին նման երեւոյթ մըն է, բայց աւելի մեծ հատերով, որն որ գլխաւորաբար ամարուան ատեն աւելի ցած երկիրներու եւ բարեխառն գօտիներու մէջ կու գայ. սակայն կարկտին գոյանալուն բուն պատճառը մինչեւ հիմայ դեռ գտնուած չէ:

Ցօղը կէս մը վերի օդէն կ'իջնայ, կէս մ'ալ երկրիս

ներսէն ելած գոլորշիներուն խտանալէն ու կայլակաձեւ ջուր դառնալէն կը գոյանայ: Ցօղն որ սառի, կ'ըսուի Եղեամ:

Դ. *Լոռսեղէն եւ տեսաբանական օդերեւոյթներ:*

Ասոնք շատ գեղեցիկ երեւոյթներ են, որոնց մէջ գլխաւորաբար կը համրուին Ծիածան կամ Ծիրանի գօտի, Առաւօտեան եւ Երեկոյեան աղջամուղջ, Արշալոյս ու Վերջալոյս, Լուսնի եւ արեգական բակ, Արեւապատկեր, Լուսնապատկեր, Օդապատկեր, Երկնքին կապոյտ գոյնը:

Ծիրանի գօտին կը ծագի, երբ որ արեւն օդին մէջի ջրային կաթիլներուն վրայ կը զարնէ, եւ ճառագայթները բեկբեկելով՝ իրենց ճերմակ գոյնը 7 գլխաւոր գոյներու կը բաժնուին, որոնք են Կարմիր, Աշխէտ (Բուրունճի), Դեղին, Կանաչ, Լուրթ (աչագ մավի), Կապոյտ ու Մանուշակագոյն: Ծիրանի գօտին կիսաբոլոր է, ու մարդ ան ատեն կը տեսնէ, երբ որ կռնակն արեւին դարձնելով՝ արեգակէն լուսաւորուած անձրեւաբեր ամպին կը նայի. ասս պատճառաւ կէսօրէն յառաջ՝ միայն արեւմտեան կողմը, իսկ կէսօրէն ետքը՝ մինակ արեւելեան կողմը ծիածան կը տեսնենք: Երբ որ երեքանկիւնի ապակեղէն սիւնով (հատուածակողմով) մը արեւուն ճառագայթներն իրենց գլխաւոր եօթը գոյներուն կը բաժնենք, նոյն երեւոյթը կրնանք տեսնել:

Առաւօտեան եւ Երեկոյեան աղջամուղջ, որն որ տկար ու աղօտ լուսով խառնուած մութ մըն է. ասիկայ մէյ մը առտու նոր լուսընկալու ատեն, մէյ մ'ալ իրիկունը մթընկալուն վերջի ժամանակները կը պատահի, երբ որ հեռացած արեգական ճառագայթները գոլորշիներուն մէջէն անցնելով, շատ կը բեկանին ու իրենցմէ միայն մէկ քանին կարող կ'ըլլան մեզի հասնիլ: Հին ատեններն առաւօտեան աղջամուղջը նաեւ Արշալուրշք կ'ըսուէր. իսկ Հայաստանի մէջ երկուքին ալ Մթնշաղ կը զրուցեն:

Առաւօտեան արեւածայրք. երբ որ արեգակը հորիզոնին շատ կը մօտենայ, իրմէ վեր եղած օդը կը լուսաւորէ, բայց անոր մէջ միշտ քիչ կամ շատ գոլորշիք ըլլալով՝ ճառագայթներն այնպէս կը բեկբեկին կամ ծռելով կ'անցնին, որ իրենց եօթը գլխաւոր գոյներէն վեցն ընկղմելով՝ միայն կարմիրը կ'երեւայ եւ օդը կը շառագունի. ասիկայ է Արեւածայրք կամ Արշալոյս, Այգ, որն որ այնչափ աւելի կարմիր կ'ըլլայ, որչափ որ օդին մէջ շատ գոլորշիք կայ, եւ անոր համար ալ շատ հեղ անանկ սաստիկ առաւօտեան կարմրութենէն ետեւ անձրեւ կու գայ: Նոյն կարմիր երեւոյթն իրիկուններն ալ արեւուն մարը նոր մտած ատենը կը տեսնուի, եւ պատճառը նոյն է. ասիկայ Երեկոյեան արեւածայրք կամ Վերջալոյս կ'ըսուի: Շատ անգամ սաստիկ կարմրութեան մը պարզ ու յստակ օր կը յաջորդէ:

Արեգական ու լուսնի բակ կամ Կալ, որն որ լուսաւոր, ճերմակ կամ գունաւոր օղ մըն է՝ վերոյիշեալ երկնային մարմիններուն բոլորտիքը: Ասոր պատճառն ալ Արշալուսին պատճառին հետ նոյն է, այսինքն՝ մեր անամպ օդին մէջ շատ խոնաւութիւն ու գոլորշիք եղած ատեն, արեւուն ու լուսնին ճառագայթներն անոնց մէջէն բեկբեկելով, արեգական ու լուսնին չորս դին բոլորակ մը կ'երեւայ. եւ ասկից ալ նմանապէս անձրեւային եղանակ կը գուշակուի: Ասոր ընտանի օրինակ մըն ալ ունինք. սեղանի վրայ ճրագ մը վառած ատեն՝ տաք կերակուրներուն շոգին՝ ճրագին շրջակայ օդը կը լեցընէ, եւ լուսոյ նշոյլներն անոնց մէջէն անցնելու ժամանակ՝ բեկբեկելով, ճրագի բոցին բոլորտիքը լուսաւոր պսակ մը կը ձեւանայ:

Արեւապատկեր ու Լուսնապատկեր ըսուած երեւոյթները կը տեսնուին, երբ որ օդին մէջ արեւուն կամ լուսնին դիմացն եղած թերասառոյց ամպերուն կամ պղտոր գոլորշիներուն վրայ յիշեալ երկնային մարմնոց պատկերները կը զարնեն, եւ իբրեւ թէ հայլիի մէջ կ'երեւան, որով իրենց պատկերը բազմապատկուելով՝ մարդ կը կարծէ թէ երկինքը շատ արեգակներ կամ լուսիններ ըլլան, միայն թէ ասոնք միշտ պակասութիւն մը կ'ունենան:

Օդապատկեր կ'ըսուի ան գեղեցիկ երեւոյթը, որն որ ատեն ատեն ծովերու քովը եւ տափարակ դաշտերու վրայ կը տեսնուի, եւ մարդուս աչուրները կը խաբէ, այս ինքն է՝ շատ հեռաւոր բաները, ինչպէս նաւ, դաշտ, տուն, գեղ եւ այլն, օդի մէջ իբրեւ թէ հայլիի մէջ մօտ կ'երեւան, երբեմն երբեմն ալ հակառակ դիրքով: Եգիպտոսի մէջ Նաբոլէոնի բանակին տաժանեալ զինուորները շատ հեղ կը խաբուէին՝ ասանկ օդապատկերի միջնորդութեամբ մօտ տեղուանք կանաչագեղ արտորաներ, գեղեր, ոչխարներ ու լիճեր տեսնելով. բայց քիչ մը ետքը նոյն տեսիլն աներեւոյթ կ'ըլլար եւ կամ ուրիշ նոյնօրինակ երեւոյթներ անոր տեղ կը յաջորդէին: Նմանապէս Մեսսինայի նեղուցին քով պայծառ, տաք ու հանդարտ ատեն մարդ դիմաց նայելու որ ըլլայ, շատ հեղ նաւեր, աշտարակներ, պալատներ եւ ուրիշ ասոնց նման առարկաներ կը տեսնէ: Հաւանական է՝ որ ասս երեւութին պատճառն ալ լուսոյ շառաւիղներուն բեկբեկիլն ըլլայ:

Երկնքին կապոյտ գոյնն՝ որ պայծառ օրերը կ'երեւայ, ուրիշ բան չէ, բայց եթէ արեւէն լուսաւորուած մաքուր օդը:

ԿԲՕՆԱԿԱՆ

Առագ ուրբաթ օրը Հոռմի մէջ: — Ս. Պետրոսի եկեղեցին: — Սեքստեան մատոռոը: — Ողորմեա ինձ Աստոռած երգը:

Աւագ ուրբաթ օր է: Երկայն ժամանակէ վեր արդէն քրիստոնէութեան մայրաքաղաքին չորսհարիւրէն աւելի եկեղեցիներուն ու աշտարակներուն զանգակները խոր լռութիւն կը պահեն: Նոյն իսկ ժամացոյցները՝ քաղաքին սուրբ լռութիւնն ու խորին հանդարտութիւնը չվրդովելու համար, ժամերն իրենց բնական հարուածովը չեն զարներ: Ճամբաներուն վրայ գերեզմանական լռութիւն մը կը տիրէ, իսկ ասդին անդին տեսնուած սակաւաթիւ սեւ հագած մարդիկներն իբրեւ թէ բովանդակ

քաղաքին վրայ ձգուած սգոյն երեւեցուցիչներն են: Գրեթէ մինչեւ արեւը մարը մտնելու մօտ՝ քաղաքն աս վիճակիս մէջ կը մնայ: Բայց արեւն իր վերջին ճառագայթները բարձրաբերձ աշտարակներուն վրայէն ամփոփելու սկսելուն պէս, բոլոր քաղաքին տներուն դռները կը բացուին. եւ ժողովուրդը խուռն բազմութեամբ դէպ ի մէկ կողմ կը դիմէ: Աս կողմն է՝ Ս. Պետրոսի եկեղեցին ու Վատիկանի պալատը, ուր ութ օրէ վեր կը բնակի Քահանայապետը, ինք զինքն անզբաղ սուրբ մտածութեանց եւ իր պաշտամանց նուիրելու համար:

Վերջապէս բազմութիւնն իր որոշեալ տեղը կը հասնի: Ամենէն յառաջ իրենց առջեւն ընդարձակ հրապարակ մը կ'ելլէ, որն որ Ս. Պետրոսի նախագաւիթը կը կազմէ: Աս նախագաւիթը՝ երկու կողմանէ կամարակապ սրահներով շրջապատած է, իսկ մէջտեղը կը բարձրանայ հին ժամանակներէ մնացած Նոնգոռնոսի բուրգը [1], որուն աջ ու ձախ կողման երկու շատրուաններն իրենց կարկաչովը խորին լռութեան մէջ կենդանութիւն մը կը պատճառեն: Անմիջապէս ասոր դիմացը բարձրաւանդակի մը վրայ կանգնուած է Ս. Պետրոսի եկեղեցին, ամէն ժամանակներուն ճարտարութեանց սքանչելիքը, մեծագործութեան հրաշակերտը, որուն մինչեւ երկինք բարձրացող գմբէթը՝ եկեղեցւոյն վրայ իբրեւ երկրորդ տաճար կը կենայ, եւ վրան ինկած արեւուն ոսկեճաճանչ ճառագայթներուն պատճառաւ կարծես թէ հրոյ մէջ կը լողայ:

Նախագաւթին մէջ ժողովուրդն երկու մաս կը բաժնուի: Մէկ մասը՝ որն որ Ողորմեա ինչ Աստուածը լսել կ'ուզէ, կամարակապ սրահներուն աջ կողմը դառնալով, դէպ ի Վատիկանի պալատը, Սեքստեան մատուռը կ'երթայ, ուր նախ եւ յառաջ Արքայական ըսուած սանդուղքը կը հասնի: Մնացեալները, որոնք մեծաւ մասամբ տեղացիները կ'ըլլան, Ողորմեա ինչ Աստուածին պատճառած անպատմելի զմայլումն օտարականներուն թող տալով, Ս. Պետրոսի եկեղեցին կ'ընտրեն: Մենք նախ աս վերջիններուն ետեւէն երթանք:

Աս հրաշակերտ տաճարին անըմբռնելի մեծութիւնը, մէջը մտնելէն յառաջ ալ անկէ կրնաս իմանալ, որ մէջը մտնող անթիւ անհամար բազմութիւնը կը կորսուի: Բայց ան ատեն կրնաս բուն մեծութեան վրայ ճիշդ գաղափար ստանալ, երբ որ մէջը մտնելու ըլլաս: Ան ալ՝ մէջը մտնելուդ պէս՝ չես կրնար իմանալ, հապա խել մը ժամանակ ասդին անդին պտըտելէն ու յոգնելէն ետքը: Ինչպէս ամէն շքեղ ու յաղթ իրերն այնչափ աւելի գեղեցիկ ու հսկայագործ կ'երեւան, որչափ որ մէկը զանոնք մօտանց տեսնէ ու զննէ. այսպէս ալ Ս. Պետրոսի եկեղեցին կարծես թէ ամէն մէկ քայլ առած ատեննիս՝ երթալով կը մեծնայ կ'ընդարձակի: Աս համաշխարհական տաճարը, սուրբ եւ խորհրդաւոր նշան մըն է, պարզ՝ բայց ամէն բան բովանդակող աշխարհքիս շէնքին, որուն մեծութիւնն ու զարմանալի յօրինուածն այնչափ աւելի ճիշդ կ'ըմբռնենք, որչափ որ նոյնը չափելու եւ զննելու ետեւէ կ'իյնանք: Ինչ որ Ս. Պետրոսի եկեղեցւոյն մէջ, որն որ աշխարհքիս մէջ փոքր աշխարհ մը կրնայ կոչուիլ, չափաւոր հեռաւորութեամբ պզտիկ բան մը կ'երեւայ, եթէ քովը մօտենալու ըլլանք, զարմանալի մեծութիւն մը կը ստանայ: Այսպէս օրինակի աղագաւ, օրհնած ջրոյ ամանը բռնող ճերմակ մարմարեայ հրեշտակները, քիչ մը մօտանց նայելու ըլլանք՝ չափահաս մարդիկներ, իսկ ճիշդ քովէն՝ բարձրահասակ յաղթանդամ հսկաներ կ'ըլլան: Մէկ եկեղեցւոյ մէջ բազմաթիւ ուրիշ գմբեթաւոր եկեղեցիներ կան. այնպէս որ Ս. Պետրոսի եկեղեցին աս նկատմամբ ալ, իբրեւ բովանդակ քրիստոնէութեան գլխաւոր եկեղեցին կ'երեւայ:

Սակայն մարը մտնող արեւուն՝ եկեղեցւոյ կամարին լուսամուտ երդերէն արձակած տկար լոյսը կը ցուցընէ որ Սեքստեան մատուռն երթալու ժամանակն եկած է: Ուստի Ս. Պետրոսէն ելլելով կամարաձեւ սրահներուն աջ կողմանէ երթալու ըլլանք, Արքայական սանդուղքը կը հասնինք, որն որ Վատիկանի պալատը կ'առաջնորդէ, ուր կը դտնուի Սեքստեան մատուռը: Արքայական սրահը Միջին դարու երեւելի նկարիչներուն ձեռագործներովը զարդարուած է: Նկարները զննած ատեննիս՝ հեռուէն ականջնիս մեղմ երգի ձայներ կը հասնին: Ուստի մատուռը փութանք: Սակայն նոյն մատուռն ուրիշ մատուռներու պէս չէ. վաթսուն ու հինգ ոտք բարձրութեամբ, հարիւր քսանուհինգ ոտք երկայնութեամբ ու յիսուն ոտք լայնութեամբ բաւական մեծ եկեղեցի մըն է:

Ամենէն յառաջ գահաւորակի մը վրայ նստած եւ խորին մտածութեանց մէջ ընկղմած ծերունի մը կը տեսնես. ասիկայ սուրբ Քահանայապետն է: Իր երկու կողմը նստած են քառասնէ աւելի ծիրանաւորներ, որոնք նոյնպէս օրուան պատշաճութեան համաձայն՝ միակ տրտմազգեաց մտածութեամբ մը գրաւած են. ասոնք ալ կարդինալներն են: Քահանայապետին դիմացը խորան մը կայ, որուն չորս կողմը բազմաթիւ քահանայք ու եկեղեցականք կեցած են. իսկ մատրան միւս ամէն խորշերը՝ անբաւ բազմութիւն մը, ըստ մեծի մասին օտարականք, գրաւած են: Ինչպէս ըսինք, արդէն սքանչելի երգը սկսած է. սակայն նոյն երգին՝ մարդուն սրտին վրայ ըրած տպաւորութիւնը ստորագրելէն յառաջ, մատուռն ալ աչքէ անցընելու ենք. վասն զի հոս չէ թէ միայն մինչեւ մարդուն սրտին խորքը թափանցող երաժշտութիւնը, այլ նաեւ մատրան պատերուն վրայ նկարուած չքնաղ ու զարմանալի նկարներն ալ մեր մտադրութեան արժանի են: Երաժշտութիւն ու նկարչութիւն Սեքստեան մատրան մէջ իրարու հետ սերտ միաբանութիւն ունին: Եւ աս երկու գեղեցիկ արուեստներուն յառաջ բերած արդիւնքները՝ հաւատքէն յառաջ եկած են: Ինչպէս ամէն եկեղեցիները, նոյնպէս Սեքստեան մատուռն ալ աստուածային պաշտօնը կատարելու համար շինուած է, եւ աս աստուածային պաշտաման ձեռքովն արուեստները

[1] Աս բուրգը՝ Պլինիոսին վկայութեան համաձայն, ան երկու բուրգերէն մէկն է, զորն որ Նոնգոռնոս, Սեսոստրին որդին, Հեղիոպոլիս քաղաքին մէջ կանգնել տուած է: Քրիստոսէն ետքը յամի 39ին, Կալիգուլա կայսրը նոյնը Հռոմ բերել տուած է. իսկ Դոմինիկոս Ֆոնդանա ճարտարապետին ձեռքովը՝ 1586ին հիմայ կեցած տեղը կանգնուած է:

ծնած, զարգացած ու իրենց հիմակուան բարձր կատարելութեան հասած են: Վասն զի արուեստից ներքին ու կենդանացուցիչ շունչը՝ կրօնական հոգին է, եւ արուեստները՝ զկրօնը փառաւորել կարծած ատեննին, նոյն իսկ իրենք անով կը փառաւորուին: Շատ անգամ զարուեստն աստուածային կոչելնուս պատճառն ի՞նչ է: Քրիստոնէութեան հետ ունեցած սերտ ու անձուկ միաբանութիւնը: Միքայէլ Անճէլոյին արուեստից ծնընդեան տեղը՝ Սէքստեան մատուռն եղած է:

Դեռ օդը լուսաւոր է: Եկեղեցւոյն յարկին վրայ գտնուած պատուհաններէն թափանցող հրեղէն գնդին երեկոյեան լոյսը, Միքայէլ Անճէլոյին վրձինէն ծնած նկարները կարծես թէ գլխէն մինչեւ ոտք ոսկեթել հանդերձով կը զարդարէ: Միքայէլ Անճէլոյ ան ճարտար ու սրամիտ գլուխներէն էր, որոնք ամէն ժամանակուան գաղափարներն իրենց մտքին մէջ կը բովանդակեն: Մինչեւ հիմայ չգտնուեցաւ մեկնիչ մը՝ որն որ Հին կտակարանին միտքն ու հոգին այնպէս որոշ ու պայծառ ըմբռնած ու բացայայտ մեկնած ըլլայ, ինչպէս Միքայէլ Անճէլոյ իր աս հրաշալի ձեռագործին մէջ, որն որ աշխարհքիս ստեղծմամբը կը սկսի ու վերջին դատաստանով կը լմընն: Առաստաղին նկարներուն մէջտեղի շարքը, աշխարհքիս ստեղծմանէն մինչեւ ջրհեղեղ պատահած գլխաւոր դէպքերը կը ներկայացընէ: Իսկ երկրորդին մէջ նոր աշխարհքն իր նախահարբը Նոյիւ ներկայացուած է: Սակայն երկու աշխարհքներուն ալ վախճանն որոշողն է՝ վերջին դատաստանը, Միքայէլ Անճէլոյին վերջին խորհրդաւոր նկարը: Ասոր մէջ Քրիստոս Տէրն մեր, չորս կողմն ունենալով ամենասուրբ Մայրն ու սուրբերը, իբրեւ հեղ ու խոնարհ՝ բայց միանգամայն իբրեւ ահ ու դողում սփռող ու վրէժխնդիր դատաւոր կ՚երեւայ: Բոլոր մարդկային ազգն իր ձայնը լսելով, նոյն տեղը ժողված է. վճիռը տրուած է. անոնց մէկ մասը դէպ ի երկինք կը սրանայ, իսկ մէկալը՝ դժոխքին անդունդը կը կորսուի:

Երբ որ մարդուն սիրտն աս ամէն տեսածներէն արտաքոյ կարգի շարժած կ՚ըլլայ, ալ մտիկ կ՚ընէ Ողորմեա ինչ Աստուածը, որուն երաժշտութիւնը Գր. Ալլեկրի շինած է: Երգիչները վերնատունը բարձրաւանդակի մը վրայ կեցած են. իրենք չեն տեսնուիր, եւ մարդ կը կարծէ թէ ձայներն օդին մէջէն կու գան: Լսուածը՝ չէ թէ երկրաւոր, այլ գերբնական հրեշտակային երաժշտութիւն մըն է, որն որ մարդուն սիրտը մեղմ՝ բայց յանկուցիչ ձգողութեամբ մը դէպ ի երկինք կը բարձրացընէ ու երկրաւորն անարգել կու տայ: Նոյն ժամանակ մահը բաղձալի կ՚երեւայ. վասն զի մարդն աշխարհքէս կը բաժնէ, երկինք կը տանի:

Ողորմեա ինչ Աստուած սաղմոսին երգը երկու մաս ունի. մէկ մասը՝ չորս ձայնով, մէկալը՝ հինգ ձայնով կ՚երգեցուի, իսկ ամենէն ետքը՝ բոլոր ինը ձայներն ալ մէկտեղ կը խառնուին ու չլսուած գեղգեղանք մը կը յօրինեն: Երաժշտութեան երկու մասերը, զմարդը կը ներկայացընեն, որն որ Պօղոս առաքելոյն ըսածին համաձայն՝ երկու բաժնուած է, ի հոգեւոր կամ ի ներքին, եւ ի մարմնաւոր կամ յարտաքին մարդն: Բուն ներքին հոգեւոր մարդը փրկութիւն կ՚ուզէ, եւ անոր համար Աստուծոյ շնորհքին կը պաղատի, որն որ միայն կրնայ նոյնն իրեն շնորհել: Անկէ ետքը իրարու դէմ կռիւը կը սկսի: Ամենէն յառաջ քաղցրալուր երաժշտութիւն մը կը լսուի. բայց անմիջապէս անկէ ետեւ խոժոռ ու խիստ ձայնիւ երգուած տունը, իբրեւ թէ մարմնաւոր մարդուն՝ հոգեւորին տուած խիստ պատասխանը, երկրաւորին՝ անմահ հոգւոյն դէմ ըրած տրտունջը, զգայականութեան՝ Աստուծոյ հետ հաշտուելու ցանկացող հոգւոյն դէմ ըրած բողոքը, եւ աշխարհային կենաց՝ հոգւոյն ըրած առաջարկութիւններուն մերժումը կը ցուցընէ: Անկէ ետքը դարձեալ մեղմ դասը կը սկսի, որ միջոցին մարդուն սրտին մէջ նոր յուսոյ ճառագայթ մը կը ծագի. սակայն հետեւեալ միայն պարզ ձայնիւ ըսուած տունը, մարդուն վրայ տխուր անախորժ զգածում մը կը պատճառէ, որն որ չէ թէ զարհուրանքէն, այլ յառաջուան ուրախութեան վրայ յանկարծ սեւ քօղ մը ձգուելէն կը պատճառի:

Երկրաւորն երկնաւորին վրայ յաղթութիւն կանգնած կ՚երեւայ: Սակայն անիկայ ըրած յաղթութեան վրայ ուրախացած ատեն, յանկարծ նախընթաց անգամներէն աւելի գեղեցիկ առանձին առանձին ձայներ կը սկսին լսուիլ, որոնք հետզհետէ իրարու հետ խառնուելով, անհամեմատ գեղեցիկ ներդաշնակութիւն, չլսուած երկնային գեղգեղանք մը կը յօրինեն: Վերջապէս մարդուն հոգեւոր մասը մարմնաւորին կը յաղթէ եւ զգայականութեան խոժոռ ու բիրտ ձայնը կամաց կամաց կը կորսուի աներեւոյթ կ՚ըլլայ. մարդն Աստուծոյ հետ կը հաշտուի:

Չորս կողմը խոր լռութիւն մը կը տիրէ. թէպէտ եւ երկայն ժամանակէ վեր երաժշտութեան վերջին ձայներն ալ դադրած են, սակայն եւ այնպէս բոլոր ունկնդիրները քանի մը վայրկեան ալ իրենց տեղն անշարժ կը կենան, վասն զի լսուած հրեշտակային երգին արձագանգը տակաւին իրենց սրտին մէջ կը հնչէ: Մարդը հոն երկնային կեանք շնչած ըլլալով, մէյ մ՚ալ աշխարհքիս խառնաձայն աղաղակներուն մէջ չ՚ուզեր մտնել: Սակայն վերջապէս բոլոր ճրագները մարելով, մատրան մէջ զգալի խաւարը կոխելով, զամէնքը գրեթէ բռնի անկէ հեռանալու կը ստիպէ:

ՇԴԱՒՏԷՆՄԱՅԷՐ

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Այլեռայլ բնական երեւոյթներուն լուծումը:

Կենդանական ջերմութիւն:

289. Կենդանական ջերմութիւնն ուսկի՞ց կը պատճառի: — Կենդանական ջերմութիւնը մազական անօթներուն մէջ թթուածնին ու ածխածնին այրելէն կը պատճառի:

290. Մազական անօթ ըսելով ի՞նչ կ՚իմացուի: — Արեան մէջ գտնուած մազի պէս բարակ անօթները, որոնք մարդուն մարմնոյն մէջ տարածուած են: (Տես 254:)

291. Աս մազական անօթները մարմնոյն ամէն մասերուն

մէջ ալ տարածուած են։ — Այո՛. վասն զի խոցուածքէ մը արիւն վազած ատեն, ըսել է թէ արեան անօթ մը բացուած է. եւ որովհետեւ ամենաթեթեւ հարուածով մարմնոյն ո՛ր եւ իցէ մասէն արիւն կը վազէ, ասկից կը հետեւի որ մազական անօթները մարդուն բովանդակ մարմնոյն մէջ տարածուած են։

292. Թթուածին կաղն ու ածխածինն աս բարակ անօթներուն մէջ ի՞նչպէս կը մտնեն։ — Կերած կերակուրնիս արեան կը փոխուի, եւ արիւնն իր մէջը թթուածին կաղ ու ածխածին կը բովանդակէ։

293. Մազական անօթներուն մէջ այրումն ի՞նչ կերպով կ'ըլլայ։ — Արեան ածխածինը մեր ծծած օդին թթուածնին հետ միանալով՝ ածխաթթու կը կազմէ։

294. Մարդուն արեան մէջ կազմուած աս ածխաթթուն եաքէն ի՞նչ կ'ըլլայ։ — Թոքն արտաշնչութեամբ նոյնը գրեթէ բոլորովին մարմնէն դուրս կը հանէ։

295. Հասարակ կրակի մը մէջ այրմամբ ի՞նչ տեսակ կազ կը կազմուի։ — Ածխաթթու, որն որ այրելու նիւթին մէջ գտնուած ածխածնին՝ օդին թթուածնին հետ միանալովը կը կազմուի։

296. Վառուած ճրագի կամ կանթեղի մը միջնորդութեամբ ի՞նչ տեսակ կազ յառաջ կու գայ։ — Ածխաթթու, որն որ եղին կամ ճարպին մէջ գտնուած ածխածնին՝ օդին թթուածնին հետ միանալէն յառաջ կու գայ։

297. Կենդանական մարմիններուն մէջ ջերմութիւնն ինչո՞վ կը ծնանի։ — Մարմնոյն մէջ պատահող տեսակ մը այրմամբ։

298. Մարդկային մարմնոյն մէջ ծնած ջերմութիւնը՝ նոյն պատճառէն յառաջ կու գայ, որ պատճառէն որ յառաջ կու գայ հրոյն ջերմութիւնը։ — Այո՛. արեան ածխածինը՝ ծծուած օդին թթուածնին հետ միանալով՝ ածխաթթու կը չինէ։

299. Եթէ կենդանական ջերմութիւնն այրմանէ կը պատճառի, ինչո՞ւ ուրեմն մարդուն մարմինն ալ ածխոյ կամ ճրագի մը պէս չ'այրիր։ — Իրօք ալ նոյն կերպով կ'այրի։ Ամէն մէկ աճառ, երակ ու մարմնոյն միւս գործարաններն ըստ ամենայնի վառուած կանթեղի մը պէս կը սպառին, եւ աւելորդ մասերը (օդի ու մնխրի փոխուելով) մարմնէն դուրս կ'ելլեն կը բաժնուին։

300. Թէ որ ամէն ոսկրները, աճառները, երակներն ու մարմնոյն ուրիշ գործարանները այրմամբ կը սպառին, ինչո՞ւ համար բովանդակ մարմինն ամբողջ չիսպառիր։ — Ասիկայ ան ատեն կրնար իրօք պատահիլ՝ եթէ ապականած կամ սպառած մասերն անընդհատ նորոգուելու չըլլային. բայց ինչպէս որ կանթեղ մը՝ որչափ որ ճարակ կ'ընդունի, չմարիր, այսպէս ալ մարմինը՝ քանի որ բաւական սնունդ կ'ընդունի, չիկրնար բոլորովին սպառիլ։

301. Կրակի կամ կանթեղի մը այրիլը՝ մարդուն մարմնոյն այրելէն ինչո՞վ կը տարբերի։ — Մարդուն մարմնոյն մէջ գտնուած այրումը՝ կանթեղին կամ հրոյն այրմանէն նուազ աստիճանի բարեխառնութեամբ ու կամաց կը կատարուի։

Մարդուն մարմնոյն մէջ գտնուած ջերմութեան բարեխառնութիւնը գրեթէ 37 աստիճան է. բայց այնպէսով ալ շատ բաներ այրելու բաւական է։ Այսպէս օրինակի ազագաւ, ըստ պատահման ըղունգին մէջ մնած փոսփորի կտոր մը շուտ մը կը բռնկցընէ։

302. Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ ածխածինը մարդուն մարմնոյն մէջ այնպիսի նուազ բարեխառնութեամբ կ'այրի։ — Որովհետեւ արեան մէջ գտնուած ածխածինն արտաքոյ կարգի պզտիկ մասունքներու բաժնուած է, որոնք՝ արեան մէջ թթուածին մտնելուն պէս՝ շուտով մը անոր հետ կը միանան։

303. Մարդն անօթութենէ նեղուած ատեն, ամենէն յառաջ մարմնոյն ո՛ր մասերը կը հիւծին։ — Նախ ճարպը, վասն զի ասիկայ ամենէն աւելի դիւրաւ այրելի մասն է, անկէ եաքը աճառները, որմէ վերջը մարդն ալ՝ եղը սպառած կանթեղի մը նման՝ կը շիջանի, կը մեռնի։

304. Ինչո՞ւ համար շատ անգամ կերակրոյ պակասութենէն մարդուն վրայ խենթութիւն (կատաղութիւն) կու գայ։ — Վասն զի մարմնոյն մէջ գտնուած ճարպին ու աճառներուն կենդանական ջերմութեամբ սպառելովը, ըղեղն ալ կը վնասի, եւ բոլորովին խանգարելէն յառաջ՝ վրան հիւանդութիւն (խենթութիւն) կու գայ։

305. Ինչո՞ւ համար սովալլուկ մարդը կը հիւծի։ — Վասն զի մազական անօթներուն մէջ գտնուող հուրը, երբ որ դրսէն այրելի նիւթ չ'ընդունիր, կը սկսի նոյն իսկ մարմնէն ճարակ ընդունիլ։ Ուստի եւ սովալլուկ մարդն ալ ան կերպով կը նուազի կ'անցնի, ինչպէս ճարակ չընդունող կրակը։

306. Մարմնոյն այրելի նիւթն ի՞նչ է։ — Ընդունած կերակուրները, որոնց ածխածինն օդին թթուածնին հետ միանալով, ան կերպով ջերմութիւն յառաջ կը բերէ, որ եղանակաւ հրոյն կամ ճրագին մէջ կը պատճառէ։

307. Ինչո՞ւ համար մարմնոյն ամէն մասերը տաք են։ — Վասն զի արեան այրումը մազական անօթներուն մէջ կ'ըլլայ, որոնք ինչպէս վերը (290) ըսինք, բովանդակ մարմնոյն մէջ տարածուած են։

308. Ինչո՞ւ վազելով կը տաքնանք։ — Վասն զի աւելի օդ կը ծծենք եւ զսրիւնը կը ստիպենք՝ սովորականէն աւելի շուտով թոքէն անցնելու։ Վազելը մազական անօթներուն մէջ գտնուած արեան վրայ նոյն ազդեցութիւնը կ'ընէ, զոր որ փքոցը կ'ընէ հասարակ կրակին վրայ։

309. Ինչո՞ւ համար արագ շնչառութեամբ կամ օդ ծծելով մարմնիս տաք կը զգանք։ — Վասն զի ասով մարմնոյն մէջ աւելի թթուածին կը մտնէ. ասով արիւնն աւելի շուտով կ'այրի եւ սաստիկ կը ջերմանայ, որով եւ մարմնոյն ամէն մասերն ալ կը տաքնան։

310. Ինչո՞ւ համար ծանր աշխատութիւնը դմարդ կ'անօթեցընէ։ — Վասն զի ծանր աշխատութիւնն արագ շնչառութիւն կը պատճառէ, որով թոքն առատ թթուածին կ'ընդունի, եւ մազական անօթներուն մէջ արեան այրումը կ'աճի։ Անօթութիւնը՝ մարմնոյն ըրած ազդարարութիւնն է, որ մեր այրելի նիւթը նորոգելու ժամանակն եկած է։

311. Ինչո՞ւ մարդ բաւական շարժում չընելով եւ շատ ու եղոտ կերակուր ուտելով՝ գէր կամ հիւանդ կ'ըլլայ։ — Վասն զի արեան մէջ շատ աւելի ջրածին ու ածխածին կը մտնէ, քան որչափ արտաշնչութեամբ կրնայ սպառիլ. ուստի եւ աւելորդ մասերը կամ ճարպի կը փոխուին եւ կամ գործարաններուն մէջ խանգարում կը պատճառեն, զոր որ հիւանդութիւն կը կոչենք։

312. Ի՞նչ բանի համար երգելով ու բարձր ձայնիւ կարդալով կ'անօթենանք։ — Վասն զի երգելով կամ բարձր ձայնիւ կարդալով, շնչառութիւնը կ'աւելնայ. արդ որչափ որ թոքին մէջ աւելի թթուածին կը մտնէ, այնչափ աւելի մեր մարմնոյն այրելի նիւթը կը սպառի։

313. Ինչո՞ւ համար քնացած ատեննիս՝ այնպէս շուտով չենք անօթենար, ինչպէս արթնութեան ժամանակ։ — Վասն զի քնոյ մէջ աւելի կամաց շունչ կ'առնենք, որով մարմնոյն մէջ քիչ թթուածին մտնելով՝ մեր այրելի նիւթն ալ քիչ կը սպառի։

314. Ինչո՞ւ համար գիշերը ցորեկուընէ տաք զգեստ ուզենալու ենք։ — Ա. Վասն զի գիշերն ընդհանրապէս ցորեկուընէ պաղ կ'ըլլայ։ Բ. Վասն զի քնոյ մէջ աւելի կամաց շունչ կ'առնենք, որով կենդանական այրումը նուազ եւ ըստ հետեւորդի մարմիններս ալ պաղ կ'ըլլայ։

315. Ինչո՞ւ համար շատ տաքցած ատեննիս կը քրտնինք։ — Վասն զի մեր մարթին ծակտիքները կը բացուին, որպէս զի արեան աւելորդ մասերն անկէ դուրս ելլեն։

316. Ի՞նչ բանի համար անօթութենէ ուժաթափ եղած կամ աղէկ մնունդ չունեցող մարդիկ դանդաղ կ'ըլլան ու շարժում ընելու ախորժակ չեն ունենար։ — Վասն զի երբ որ մարմինն ըստ բաւականին մնունդ չընդունիր, աճառները գործունէութեան մէջ խոթելու բաղձանքը կը դադրի։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ՀԵՂԻՆԷ

— Որովհետեւ Հրամանքնիդ կ'ըսէք որ մայրս է, կը հաւատամ։ Բայց զինքն ի՞նչպէս գտաք։ Հայրս ինծի ըսած էր թէ անիկայ օտար ու հեռաւոր երկիրներ գացած է։

— Իրօք ալ օտար երկիրներէ եկած է։ Աստուած զինքը հոս բերաւ։

Երբ որ պարտէզ մտան, Պր. Ռիշարտոյ տեսաւ որ Հեղինէին այլայլութիւնը բոլորովին անցած էր։ Մաննիկին նշան ըրաւ, որ քիչ մը հեռու երթայ, եւ ինք օրիորդին մօտենալով, կ'ուզէր ի՞նչպէս ըլլալը հարցընել. բայց անիկայ աճապարեց հարցուց թէ Աննա ի՞նչ վիճակի մէջ կը գտնուի։

— Աւելի աղէկ է, պատասխանեց վաճառականը. բայց կարծեմ թէ իր արտաքոյ կարգի տկարութիւնը թող պիտի չտայ որ այնչափ շուտ անկողնէն ելլէ։

Խե՛ղճ կին, գոչեց Հեղինէ ցաւով. զիս ճանչցե՞ր է։

— Չեմ կարծեր, որովհետեւ երեսնիդ իր կողմը դարձընելնէդ յառաջ, անիկայ արդէն մարած էր։

— Շատ ուրախ եմ. խիստ կը ցաւէի՝ եթէ զիս ճանչցած ըլլալով, իր աղջիկը գտնելուն վրայ զգացած ուրախութիւնը վրդովէր։

— Սակայն եւ այնպէս պէտք է որ զձեզ տեսնէ ու ճանչնայ։ Ձեր ընտանեաց անունն ու վիճակը չգիտնալնուդ համար՝ միշտ հոգի եւ տառապանաց մէջ կը գտնուիք. ա՛լ հիմայ կրնաք ամենայն ինչ իմանալ։ Ասկէ զատ՝ կրնաք ձեռք բերել անիրաւութեամբ յափշտակուած հարստութիւննիդ։ Ա՛լ իրաւունքնիդ յառաջ տանելու վայրկեանն եկած է։

— Ո՛հ, Պա՛րոն, իրաւունքնե՛րս...։ Կ'ուզէ՛ք ուրեմն որ ստացուածքս եւ պատիւս ձեռք բերելու համար, որն որ տարակուսական բան մըն է, խեղճ կին մը եւ իր աղջիկը դժբախտութեան մէջ ձգեմ։ Ի՞նչ պատասխան կրնամ տալ Մաննիկին, եթէ օր մը զիս յանդիմանելու ըլլայ, որ մօրը մարմնոյն վրայէն անցնելով՝ ստացայ աստիճանս, որն որ՝ ո՛վ գիտէ՝ կարելի է ազնուականութեան ամենէն ստորինն է։ Չէ՛, չէ՛. երբեք չեմ ուզեր ան դժբախտը ստիպել անանկ բան մը յայտնելու, որն որ կրնայ իր բանտարկութեան եւ կարելի է՝ մահուան պատճառ ըլլալ։ Չէի ուզեր նոյն իսկ ամենէն ողորմելի մարդուն ալ վնասու առիթ տալ, ո՛րչափ եւս առաւել որդեգիր առած աղջկանս մօրը, որն որ թէպէտ եւ ինծի շատ վիշտ պատճառեց, բայց մօրս կենաց վերջին օրերը հոգաց ու խնամեց, եւ զիս ալ՝ ինչպէս հաւանականութեամբ կը կարծեմ՝ մարդասպանի դաշունէն ազատեց։ Չէ՛. աւելի աղէկ է որ բոլոր կեանքըս աղքատութեան եւ խեղճութեան մէջ անցընեմ, քան թէ թշուառի մը արցունքովը պատիւ եւ հարստութիւն ստանամ։

Հեղինէ ասս խօսքերն այնպիսի սաստկութեամբ մը խօսեցաւ, որ Պր. Ռիշարտոյ չհամարձակեցաւ զինքն ընդմիջել։ Բայց երբ որ անիկայ խօսքը լմընցուց, ի վերայ այսր ամենայնի, ըսաւ, դուք Պր. Կարոլոսին իշխանութիւն տուած էիք որ ոստիկանութեան ձեռքով ասս կնոջ ետեւէն իյնայ։

— Ես երբեք իրեն իշխանութիւն չտուի. միայն դէմ չդրի, եւ ասս տկարութեանս վրայ շատ անգամ մեծ ցաւ ունեցած եմ։ Անոր համար միշտ Աստուծմէ կը խնդրէի որ աւելի անոր սիրտը շարժէ, քան թէ մարդկային արդարութեան ձեռքն իյնալ տայ, որն որ նոյն իսկ զղջացողին չիներեր։ Ուստի, Պա՛րոն, ձեր ինծի ունեցած սիրոյն համար՝ կ'աղաչեմ զինքն արդարութեան ձեռքը չմատնէք։

— Իմ դիտաւորութիւնս ալ ան չէ, սիրելի՛ օրիորդս։ Կ'երեւայ որ աղէկ չեմ մեկնած միտքս՝ որն որ ձերինին բոլորովին համաձայն է։ Կ'ըսէք թէ միշտ Աստուծոյ կ'աղաչէիք որ ան կնոջ սիրտը շարժէ, որ ըրածին վրայ զղջայ։ Կարծեմ թէ աղաչանքնիդ արդէն լսելի եղած է։

— Ստո՞յգ կ'ըսէք, գոչեց Հեղինէ, եւ դարձեալ երեսները յառաջուան զուարթութիւնն առին։

— Այո՛. եւ այսպէս կարծելուս պատճառն ալ ասս է։

Ասս ըսելէն վերջը՝ պատմեց քանի մ'օր յառաջ զԱննա առաջին անգամ տեսնելը. եւ խոստովանեցաւ որ թէպէտ նոյն ատեն չէր կրնար երեւակայել թէ ան խեղճ մուրացիկն իր դայեակն ըլլայ, ի վերայ այսր ամենայնի քանի մը անգամ անիկայ միտքն եկած էր, եւ ասս յիշատակը շատ աւելի զինքը շարժած էր՝ անոր բարիք ընելու, քան թէ առջեւը տեսած թշուառութիւնը։

Կը տեսնէ՞ք, Պա՛րոն, պատասխանեց Հեղինէ, որ Աստուած դժբախտին մահը չ'ուզեր, հապա անոր դառնալն ու կեանքը։ Ուստի կ'աղաչեմ, Աստուծոյ ձեզի ազդած գործքը գլուխ տարէք։ Գացէք զինքը յուսալիր խօսքերով քաջալերեցէք։ Ըսէք իրեն որ կրնայ Աստուծմէ թողութիւն ընդունիլ, եթէ այնչափ երկայն ժամանակ ծածուկ պահած ճշմարտութիւնը յայտնէ, չէ թէ անողոքելի դատաւորի մը, այլ բարեկամներու առջեւը։ Բայց իր տկարութեան խնայեցէք։

— Կրնաք բոլորովին՝ ապահով ըլլալ, օ՛րիորդ։

Պր. Ռիշարտոյ պարտէզէն ներս մտած ատեն՝ Մաննիկին պատահեցաւ, որն որ տրտմած եւ սիրտը կոտրած՝ գաւթին մէջ կը պտըտէր։ Զինքը շոյեց ու սիրեց, եւ ըսաւ որ պարտէզ Հեղինէ օրիորդին քովն երթայ։

Աղջիկը հարցուց որ իր մօրը քո՞վը կ'երթայ։

— Այո՛, ա՛ղջիկս. դուն ալ քիչ մը հանգչելէն վերջը՝ կու գաս։

Ասս ըսելով, վեր ելաւ, Աննային խուցը գնաց։ Անկողնոյն մօտեցաւ, եւ հիւանդին քովը սպասող աղախինը դուրս խըրկելով, քաղցրութեամբ մը անոր ի՛նչպէս ըլլալը հարցուց։

Ո՛հ, Պա՛րոն, պատասխանեց Աննա, ասս ի՛նչ մեծ բարիք է ինծի ըրածնիդ. ինծի պէս մեղաւորի մը հետ ասանկ վարուելնիդ ստուգիւ շատ մեծ բարութեան նշան է...։ Կը կարծէ՞ք որ գործած չարիքիս հատուցումը չըրած՝ Աստուած ինծի թողութիւն տայ։

— Թողութիւն կու տայ, եթէ հաստատուն կամք ու դիտում ունենաս քու պարտքդ կատարելու։ Ասս կամքը բաւական կ'ըլլայ՝ երբ որ մարդս կարողութիւն չ'ունենար կրօնին հրամայածին համեմատ՝ իր ձեռքովը թշուառութեան մէջ ինկողներուն նկատմամբ ունեցած ուրիշ պարտքերն ալ կատարելու։

— Ո՛հ, ի՛նչ տխուր բան է մտածելը՝ թէ մարդ խեղճ աղջկան մը չարիք ըրած է, որն որ գուցէ գլուխը դնելու տեղ չունի։ Երանի՛ թէ կարենայի զինքը գտնել, որպէս զի մխիթարեմ, որովհետեւ կրնամ մխիթարել։

— Ասս հոգն Աստուծոյ նախախնամութեան յանձնէ։ Քու յանցանքիդ զոհ եղող անձին ո՛ւր գտնուիլը դուն չես դիտեր. բայց Աստուած ամէն բան դիտէ. եւ իրեն դիմող դժբախտները երբեք չիթողուր։

Ասս խօսքերը քիչ մը մեղմացուցին Աննային խռովութիւնը՝ որն որ դէմքէն յայտնի կ'երեւար։ Վայրկեան մը լուռ կենալէն ետքը՝ Պր. Ռիշարտոյին ըսաւ.

Երբ որ ձեզի հետ պարտէզ մտայ, աղջկանս քով մանկամարդ տիկին մը տեսայ. արդեօք անիկա՞յ է Ֆոդոն նաւին ընկղմելէն ետքը Մորոյ կնոջ տունը բերուող տիկինը, որն որ ետքէն զՄաննիկ հետը տարեր է։

— Այո՛, անիկայ է։

— Ես ալ անանկ մակաբերեցի։ Նայեցէք, Պա՛րոն, ամէն բան իմացայ, միայն ան տիկնոջ անունը չեմ գիտեր, զորն որ մէկը չկրցաւ ինծի զրուցել։ Մորոյ մայրը՝ որուն քովէն երկու զաւկըներս առնելով՝ ձեզի բերել կ'ուզէի, տունը չէր։ Դրացիներէն մէկն ամէն բան ինծի պատմեց։... Բարի՛ տիկինը, աղջիկս հոնկից տանելով՝ չէր կրնար երեւակայել թէ ինծի ո՛րչափ այլայլութիւն ու անձկութիւն պիտի պատճառէր։

— Մեզի ըսին որ դուն ասս կողմերէն գացած ես, եւ գուցէ երբեք ետ չես դառնար. եւ խեղճ Մաննիկը հոգացող չկար։ Սակայն եւ այնպէս ամէն կարելի դէպքերը մտածելով, Մորոյ կնոջ իմ բնակարանիս տեղը զրուցած էի, որպէս զի եթէ իրեն գաս աղջիկդ փնտռես, անոր ո՛ւր ըլլալը քեզի իմացընէ։

— Շնորհակալ եմ, Պա՛րոն, եւ կ'աղաչեմ որ իմ կողմանէս ան տիկնոջ ալ շնորհակալ ըլլաք, մինչեւ որ ես ալ կարենամ անձամբ իմ շնորհակալութիւնս մատուցանել։

Պր. Ռիշարտոյ տեսնելով որ Աննա դեռ շատ տկար է եւ չիկրնար տակաւին հետը Հեղինէին վերաբերեալ նիւթերուն վրայ խօսուիլ, ա՛լ խօսակցութիւնը յառաջ չտարաւ։ Զինքը հոգացող աղախինը կանչեց, եւ ձգեց կնոջն ու Հեղինէին քովը գնաց, եւ Մաննիկին մօրը վրայ տեսած պատրաստականութիւնն անոնց իմացուց։

Խմբագրութիւն Մխիթարեանց ՎԵԷՆՆԱ Մխիթարեանց Տպարան։

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի:

ԵՒՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ:

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիի 7. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

Պաղտատի արքունիքը:

Մանսուլ, Պաղտատի ամիրապետը, Մոդի Լիլլահ անուամբ որդի մ'ունէր, զորն որ արքունեաց վտանգներէն ու մեծամեծաց շողոքորթութիւններէն հեռու, առանձին տեղ մը Ալիպուր իմաստուն դաստիարակին կրթել կու տար: Երիտասարդ իշխանը հազիւ քսան տարեկան եղած ու կրթութիւնը լմընցընելու վրայ էր, երբ որ յանկարծ հօրը մահուան լուրն առաւ ու իմացաւ որ ինք անոր տեղը պիտ'որ անցնի: Սիրտը փառասիրութեան ախտէն ազատ ըլլալով, ամենեւին գահ ելլելուն վրայ չէր մտածեր. ուստի եւ միայն հօրը մահուան վրայ լացաւ: Սգոյ ու տրտմութեան մէջ քանի մ'օր անցընելէն ետքը, դաստիարակին հետ ճամբայ ելաւ, ու գիշերանց առանց ուրիշի մ'ընկերութեան՝ Պաղտատ մտաւ:

Երկրորդ օրը հազիւ արեգակը ծագած էր, մէյ մ'ալ նոր ամիրապետին գալստեան լուրը բոլոր քաղաքին մէջ կայծակի շուտութեամբ տարածուեցաւ: Աս լուրն ամենուն հետաքրքրութիւնն ու փառասիրութիւնը զարթոյց: Մանսուլ՝ որուն մարմինը դեռ եւ ոչ պաղած էր, բոլորովին մոռցուած՝ ամենուն յիշատակէն ելած էր. իւրաքանչիւր ոք անոր յաջորդին հաճոյ ըլլալու կերպին վրայ կը մտածէր: Արեւելք՝ ուր իշխողին զօրութիւնը սահմանադրութեամբ չափաւորուած չէ, իշխանին ակնարկութիւնը միայն բաւական է մէկը երջանիկ կամ դժբախտ ընելու, եւ վեհապետին շնորհքը՝ տէրութեան օրէնքն է: Ուստի Պաղտատի մեծամեծներն Ալիպուրին գացին, նոր ամիրապետին բնաւորութիւնն իրմէ իմանալու, որպէս զի իրենք ալ անոր նմանելով, իրեն կարենան հաճոյ ըլլալ:

Ծեր դաստիարակն իր աշակերտին կրթութիւնը վերջին դասով մը ուզեց լմընցընել, որուն յիշատակն ընդ միշտ մտացը մէջ տոգորուած մնայ: Ուստի եւ ծերունի դենպետին, որն որ մեռնող ամիրապետին ժամանակը խիստ օրինապահներէն մէկն էր, ականջը դրաւ որ երիտասարդ իշխանին միակ պակասութիւնը գինեմոլութիւնն է: Գիտեմ, ըսաւ Ալիպուր, որ ասիկայ նենգաւոր ըմպելիք մըն է եւ Ղուրանէն ալ արգելեալ. բայց ի՞նչ պիտի ընես, ինք մատաղ հասակէն վեր նոյնը ծածուկ կը խմէր, եւ շատ կը վախնամ որ հիմայ գահ ելլելէն ետքն ալ՝ կարող պիտի չըլլայ ինք զինքը բռնել: Պէտք ենք զինքն ուղղելու աշխատիլ, ըսաւ դենպետը՝ խորին հառաչանօք: — Ան՝ որ գնաց, փոխարքան եկաւ, որն որ գործունեայ ու աշխատասէր մարդ մըն էր: Աս ալ դաստիարակէն իմացաւ որ Մոդի Լիլլահ՝ միայն զարդարուելու կը նայի: Ա՛լ ես կորսուած եմ, գոչեց փոխարքան, եւ դուրս ելաւ՝ բռնելու ճամբան մտածելով: — Սպարապետը՝ որն որ քաջ ու արի զօրական մըն էր եւ բոլոր կեանքը պատերազմներու մէջ անցուցած էր, եւ կ'ենթադրէր ալ որ երիտասարդ իշխանը միայն զինուց շկահիւնը սիրէ եւ պատերազմական փառք ստանալու ետեւէ ըլլայ, շատ այլայլեցաւ ու տրտմեցաւ, երբ որ Ալիպուրէն լսեց թէ նոր ամիրապետը պատերազմէն կը վախնայ, եւ նոյն իսկ մերկ սրոյ տեսքը բաւական կ'ըլլայ երեսին գոյնը նետել տալու: Եւ թէ կաքաւն ու երաժշտութիւնն իր սովորական զբաղմունքներն են: — Իսկ ներքինապետը գրեթէ խելքը կորսնցուց, երբ որ դաստիարակէն լսեց որ նոր ամիրապետը զէնքէն ուրիշ բան չիճանչնար, եւ պատերազմն իր գլխաւոր զուարճութիւնն է:

Ներկայանալուն օրն որ եկաւ, երիտասարդ իշխանն առաջին անգամ իր գահը նստեցաւ, եւ հրաման տուաւ տէրութեան գլխաւորներուն որ ներս մտնեն: Ամենէն յառաջ փոխարքան ներկայացաւ: Մոդի Լիլլահ կը սպասէր որ գործքերուն զբաղող, զգեստին հոգ չտանող, ծանրագլուխ մէկը պիտի տեսնէ: Ուստի եւ մեծ եղաւ զարմանքը՝ երբ որ կարճ հասակաւ ծիծաղերես ծեր մը տեսաւ, որն որ ոտուըներուն քայլերը շինծու չափակցութեամբ մը կ'առնուր,

որուն ոսկեթել պարեգօտը ճարտար արուեստագէտներու գործ կ'երեւար, թիկանցը վրայէն լայն ցփսի մը վար կ'իջնար, իսկ մատուրները հազուագիւտ ու ծանրագին ադամանդներով ծածկուած էին։ Ամիրապետին երեք անգամ սովորական երկրպագութիւնն ընելէն ետքը, Թողութիւն կը խնդրեմ, ըսաւ փոխարքան, որ մեր հորիզոնին վրայ բարձրացող նոր արեւուն առջեւն այսպիսի անպատշաճ զգեստներով կ'երեւամ։ Բոլորովին գործքերու մէջ ընկղմած ըլլալով, աս առտու ինք զինքս զարդարելու՝ միայն երկու ժամ կրցայ տալ։ Անկէ ետքը վրայի ցփսին հայելւոյ մը մէջ շտկելու համար աչ դառնալով, կը յուսամ, ըսաւ ինք իրեն հաճութեամբ մը, որ ընթացքս աղէկ սկսայ։ Սակայն իր զգեստները՝ զարդարանք սիրող ամիրապետի մը համար շատ պարզ են։ Իշխանը մեծ զարմացմամբ փոխարքային զգեստին զարդերուն եւ ոտքին չափակցեալ քալուածքին կը նայէր։ Մեծ իշխան, ըսաւ փոխարքան, կարծեմ զիս այսչափ պարզ հագուած տեսնելնուդ վրայ կը զարմանաք. բայց համբերութիւն...։ Ի՞նչպէս, պատասխանեց Մոդի Էլլահ, ամբողջ գաւառի մը եկամուտքը վրադ առեր ես, եւ միայն պզտիկ մատիդ վրայ կրած ադամանդովդ Պաղտատի տասն աղքատ ընտանիք տարի մը կրնան ապրիլ։ Սակայն հոս զարդարանքի վրայ խօսելու տեղ չէ. տէրութիւնը կարգաւորելու նկատմամբ ինծի հաղորդելու էական բան չունիս։ Այո՛, Տէր, պատասխանեց փոխարքան. ձեր հպատակներէն շատերն անձեւ զգեստ կը հագնին. ասիկայ մեծ անկարգութիւն մըն է, զոր որ պէտք է ուղղելու աշխատիլ։ Ի՞նչ, ինծի հաղորդելու էական բանդ ա՞ս է, գոչեց ամիրապետը։ Դարձեալ, յառաջ տարաւ փոխարքան, քիչերը կը գտնուին, որոնք փաթթոցնին դնելու կերպը գիտնան. ասիկայ ալ անկարգութիւն մըն է, որուն շուտ պէտք է դարման տանիլ։ Ես աս նիւթիս վրայ շատ հետաքրքրական հատուած մը գրելու սկսած եմ։ Փաթթոց դնելու կերպին վրայ, հարցուց ամիրապետը...։ Աս մարդը՝ հայրս մեռնելէն ետքը՝ ստուգիւ խելքը թռուցած պիտ'որ ըլլայ։

Երիտասարդ իշխանն աս խորհրդածութիւնն ըրած ատեն, յանկարծ անդիէն ներս մտաւ սպարապետը՝ կէս մը կաքաւելով, կէս մը երգելով։ Ո՞վ է աս մարդը, հարցուց ամիրապետը՝ կարծելով որ խենթ մըն է, զոր որ պահապաններն առանց միտ դնելու ներս թող տուած են։ Ասիկայ ձեր ամենաքաջ պատերազմողը, թագաւորութեան հաստատութեան սիւնն է, պատասխանեց փոխարքան։ Հրաման տուէք որ ըսեմ միանգամայն, աւելցուց անդիէն սպարապետը՝ կաքաւելու անյաջող դարձուած մ'ընելով, ձեր վեհափառութեան ամենաճարտար կաքաւիչը։ Ի՞նչպէս կրնայ աս մարդս, ըսաւ ամիրապետը, իմաստուն ու աներկիւղ պատերազմող ըլլալ։ Պատերազմի ժամանակ ահիւծ եմ, պատասխանեց սպարապետը, իսկ խաղաղութեան ատեն թոյլ տուեալ է գեղեցիկ արուեստից ծոցը հանգչելու. եւ եթէ ձեր վեհափառութիւնը՝ որ կաքաւելս տեսաւ, միանգամայն երաժշտական տաղանդս ալ կ'ուզէ իմանալ, մոիկ ըրէք եւ վճիռ կտրեցէք։

Արդէն ձեռքը բռնած վաղակաւորը մէկդի դրած, եւ վին մ'առնելով՝ իր երաժշտական տաղանդը ցուցընելու կը պատրաստուէր, երբ որ ներքինապետը ներս մտաւ գլուխը սաղաւարտ դրած ու պատերազմական զրահներ հագած։ Կրցածին չափ գլուխը շիտակ բռնելու կը ջանար, աչուրներուն մէջէն հուր եւ բոց կը ցայտէր, իսկ ձեռքովն օդին մէջ վաղակաւոր մը կը ճօճացընէր, որով քիչ մնաց՝ իշխանին սովորական յարգութիւնն ըրած ատեն՝ զինքը կը վիրաւորէր։ Երկայն ու աննշանակ մեծարանաց խօսքերէ ետեւ, կարծելով որ ամիրապետին հաճոյ բան մը կ'ընէ, Ցոգնած, արտաքոյ կարգի յոգնած եմ, գոչեց, հանգիստ ու թոյլ կեանքէն. արքունեաց հանդարտութենէն՝ պատերազմի դաշտը խոյանալու եռանդէս կ'այրիմ։ Վախցէք, թշնամիք, վախցէք. տկար գառնուկն ահագին առիւծ մը դարձած է։

Ո՜հ, ըսաւ ինք իրեն Մոդի Էլլահ, ներքինապետին յանկարծական պատերազմասիրութեան վրայ ծիծաղը չկրնալով բռնել, ահաւասիկ մեր ներքինապետն այնչափ պատերազմասէր է, որչափ որ սպարապետը խաղաղական հոգւով զգածեալ է։ Արդեօք տեսածս երա՞զ է, չէ նէ բոլոր աշխարհք խելքը կորսնցուցեր է։ Ո՞վ պիտի մեկնէ ինծի աս զարմանալի երեւութին գաղտնիքը։ Անտարակոյս դենպետը, որն որ դէպ ի ինծի կը յառաջանայ. անիկայ պատուական ծերունի մըն է. իմաստութիւնը հասակին հետ մէկտեղ կ'աճի։ Իրօք ալ անիկայ յառաջ կու գար, բայց մէյմը՝ մէկ կողմը, մէյ մը՝ մէկալ կողմը զարնուելով, աչուրներն ասդին անդին դարձընելով, այնպէս որ հաղիւ կրցաւ իր նոր վեհապետին սովորական մեծարանքն ընել։

Աղէկ, ըսաւ, Մոդի Էլլահ, որուն զարմանքը վերջին ծայրը հասած էր. եթէ դենպետին բարձր առաքինութեանց վրայ մեծ համարում չունենայի եւ երկրաւոր ցանկութիւններէն բոլորովին հրաժարեալ ըլլալը չգիտնայի, ստուգիւ կը կարծէի որ գիտեմնութեան զարկեր է։ Եթէ իրօք այնպէս ըլլար, պատասխանեց դենպետը, որն որ կը կարծէր թէ իշխանին հաճոյ բան մը կ'ընէ, ձեր արդարութիւնը կրնա՞ր ասիկայ ինծի յանցանք համարիլ։ Բայց ինծի կ'երեւայ որ գինին արգելեալ ըմպելի մըն է, առարկեց ամիրապետը։ Բանն աղէկ հասկընալու է, վեհափառ տէր, պատասխանեց դենպետը. գինին արգելեալ ըմպելիներէն մէկը կ'երեւայ, երբ որ օրինաց խօսքերուն կապուելու ըլլանք. սակայն եթէ օրէնքին բուն միտքը հասկընալ կ'ուզենք, դիւրաւ կրնայ իմացուիլ թէ գինի խմելը՝ միայն զեղծման առջեւն առնելու համար արգելուած է, եւ քանի որ մէկը չափը չկորսընցընէր, օրէնքը բռնադատած չի համարուիր։ Ահա-

ասիկ նոր մեկնութիւն մը, ըսաւ ամիրապետը, որուն քեզմէ չէի սպասեր:

Անկէ ետքը նոյն չորս անձինքները նկատելով, որոնց կեցուածքը, զգեստն ու խօսքերն իրենց պաշտաման հետ ամենեւին չէր համաձայներ, չկրցաւ ծիծաղը բռնել: Իսկ իրենց գալով, մարդ չէր կրնար անոնց երեսներէն իմանալ որ մէկը մէկալին վրայ ինչ կը մտածէ. վասն զի պալատականներն աս յաջողակութիւնն ունին՝ որ ինչ դէպք ալ պատահելու ըլլայ, առանց ծիծաղելու իրարու երեսը կը նային: Բաց ասկէ՝ իւրաքանչիւր ոք իր խաղացած խաղին միտ դնելով, մէկալներուն ըրածին չէր կրնար մտադիր ըլլալ:

Աս զարմանալի տեսարանը շատ կ'երկրննար, եթէ նոյն միջոցին՝ իշխանին Ալիպուր դաստիարակն ունկնդրութեան սրահը չմտնէր: Մոդի Լիլլահ զինքը տեսնելով, մեծամեծներուն հրամայեց որ երթան, եւ երբ որ սրահին մէջ միայն ինք ու դաստիարակը մնացին, կը մեկնեմ ինծի, ըսաւ ամիրապետը, սա առջեւս խաղացուած խաղը: Դաստիարակը ժպտեցաւ, ու առջի իրիկուան պատահածն իրեն պատմեց: Թողութիւն տուէք, ըսաւ ամիրապետին, բանեցուցած միջոցիս համար. ձեր այնչափ մարդկան վրայ իշխելու սկսած օրը՝ ուզեցի ցուցընել որ շողոքորթութիւններն ինչ կրնան ընել: Երանի թէ աս դասը միշտ յիշէք, եւ պալատականներն ինչ որ ընելու ըլլան, միշտ ճշմարտութիւնը սիրէք ու փնտռէք:

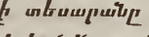

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

Համեմներ: — Ե. Մշկահոտ ընկոյզ:

Մշկահոտ ընկոյզը (Հինտիստան ճէվիզի) մշկահոտ ընկուզւոյն (Myristica moschata) պտուղն է, իսկ մշկահոտ ծաղիկ ըսուածը՝ պտղոյն կեղեւն է: Աս ծառը 30 ոտքէ բարձր կ'ըլլայ. հոտաւէտ, երկայն հաւկըթաձեւ, առանց ակռայի, լերկ ու քիչ ջիղով տերեւներ ունի, որոնց վերին կողմը գեղեցիկ մութ կանաչ, իսկ տակի կողմը բաց դեղին գոյնով է: Կլոր եւ գրեթէ տանձի ձեւով, երկու մատէն աւելի հաստ պտուղներ կու տայ, որոնք զատ զատ կախուած կ'ըլլան. արտաքուստ դեղնկեկ, իսկ մէջի կողմը՝ ճերմակ գոյնով է: Վեց կամ եօթը տարեկան ծառ մը 300—400 մշկահոտ ընկոյզ կու տայ, որոնք 1—2 հոխայի չափ կը կշռեն: Յառաջագոյն աս ծառը՝ միայն Մոլուգեան կղզիներուն վրայ կը մշակուէր. բայց հիմայ ուրիշ տեղեր ալ, գլխաւորաբար Իլ տը Ֆրանս, Պուրպոն, Սումադրա ու Անդիլեան կղզիներուն վրայ կը մշակուի: Բոլոր տարին անընդհատ կը ծաղկի ու պտուղ կու տայ:

Մշկահոտ ընկուզին երկու տեսակի կը բաժնուի. Արական կամ վայրենի եւ Իգական կամ ընտանի ընկուզի: Առաջին տեսակը՝ որն որ վայրենի ծառերէն յառաջ կու գայ, աւելի մեծ, հաւկըթաձեւ, $1^1/_2$—2 մատ երկայնութեամբ, տկար հոտով, թեթեւակշիռ ընկոյզներ ունի: Ասոնց գինն աժան է եւ շատ շուտ որդնահար կ'ըլլան: Երկրորդ տեսակը՝ որն որ միայն Եւրոպա կը բերուի, աւելի գնդակաձեւ ընկոյզներ ունի, որոնց դուրս ցցուած տեղերը գորշ կարմիր, իսկ ներս մտած տեղերը գորշ մոխրագոյն կ'ըլլան: Ասոր ընկոյզները շատ եղոտ են, եւ միանգամայն զօրաւոր համեմիչ հոտ ու ճաշակ ունին:

Տուրեւառի մէջ յաճախ տեսնուող մշկահոտ ընկուզին ամենէն ընտիր տեսակը՝ Մոլուգեան կղզիներէն յառաջ եկածն է: Աս կղզեաց տարեկան բերքը շուրջ 700 կենդինար է, որուն գրեթէ երեքին մէկն Եւրոպա կու գայ, մնացածը Հնդկաստան ու Ասիայի այլեւայլ կողմերը կը գործածուի: Մոլուգեան մշկահոտ ընկոյզն երեք բաժին կ'ընեն. առաջին ու ամենալաւ բաժինն Եւրոպա կը խաւրուի, երկրորդը Հնդկաստանի ու Ասիայի այլ եւ այլ կողմերը, իսկ երրորդը՝ որն որ վտիտ, փոքր, ծուռ ու խորշոմած կամ որդէ կերուած ընկոյզներ ունի, շատ անգամ Եւրոպա կը բերուի: Պուրպոն ու Իլ տը Ֆրանս կղզիներէն յառաջ եկած մշկահոտ ընկոյզը՝ իր լաւութեամբը գրեթէ Մոլուգեան տեսակին կը հաւասարի:

Մշկահոտ ընկոյզը երկու կենդինարնոց հակերով եւ կամ անորոշ մեծութեամբ տակառներով կու գայ:

Ընդհանրապէս մշկահոտ ընկուզին լաւութիւնը ծառին հասակէն, մշակուած տեղւոյն խոնաւութենէն, եւ թարմ ու հասուն ըլլալէն կախում ունի: Բաց ասկէ՝ լաւ մշկահոտ ընկոյզն որդնահար պիտի չըլլայ, հապա ծանր եւ ըստ բաւականին լեցուն: Շատ անգամ որդերէ վնասուած տեղերուն ծակերը՝ կաւէ, ալիւրի խմորէ ու փշրած մշկահոտ ընկուզէ շինուած զանգուածով մը կը լեցընեն, եւ կամ բոլորովին նոր կը շինեն ու կը նենգեն. սակայն աս շինծու ընկոյզներն՝ եթէ դանակով կտրուելու ըլլան, բուն մշկահոտ ընկուզին երակներուն միօրինակութիւնը չեն ունենար, եւ անկէ խաբէութիւնը կրնայ իմացուիլ: Դարձեալ լաւ ընկոյզը միջակ մեծութեամբ, կլոր ու հաւկըթաձեւ պիտի ըլլայ. բորբոսի հոտ պիտի չունենայ. ընկուզին մէջի կողմը մութ գորշ գոյն եւ մարմորի նման բիծեր պիտի ունենայ. անանկ պարարտ ու եղոտ պիտի ըլլայ, որ եթէ ասեղով ծակուելու ըլլայ, եղը դուրս վազէ:

— Մշկահոտ ընկոյզը ճզմելով՝ թանձր եղ մը կը հանեն, զորն որ քառակուսի կաղապարներու մէջ լեցընելով՝ օճառի պէս կը թանձրացընեն: Աս եղը Մշկահոտ բաղսամ կ'անուանուի ու դեղի տեղ կը գործածուի:

— Ինչպէս վերը զրուցեցինք, մշկահոտ ընկուզի ծաղիկը՝ ընկոյզը պատող հաստկեկ կեղեւն է: Թարմ եղած ատեն՝ ծիրանեգոյն կ'ըլլայ, իսկ չորը՝ ինչպէս որ առեւտրի մէջ կը տեսնուի, կինամոմոնի եւ քիչ մը դեղնի զարնող գոյնով կ'ըլլայ. համն ու հոտը մշկահոտ ընկուզի կը նմանի, բայց աւելի ազնիւ համեմ ունի: Արմաւենւոյ տերեւներէն շինուած 70 հոխայ ծանրութեամբ կողովներով կամ հակերով կու գայ. տարին գրեթէ 1000 կենդինար Եւրոպա կը բերուի, նոյնչափ մ'ալ Հնդկաս-

տան կը գործածուի։ Մշկահոտ ծաղիկ գնելու ժամանակը պէտք է նայիլ որ կակուղ, եղած ու նարինջի զարնող գեղին գոյնով ըլլայ, զօրաւոր ճաշակ ու բուրումունեցայ եւ կտրտած չըլլայ։

— Մշկահոտ ծաղիկն տեսակ մը եթերական եղ կը պատրաստեն, որն որ ջրին երեսը կը կենայ։

Զ. Գարտամոմոն։

Ռեւեարի մէջ Գարտամոմոնի (գաֆոլէ) անուամբ կ'իմացուի՝ կոճապղպեղի տակ գացող զանազան փեճեկաւոր պտուղ ունեցող ծառերուն պտուղը կամ սերմը։ Ա՛ն անկերը Սումադրա, Ճաւա ու Մոլուգեան կղզիներուն հովանաւոր անտառներուն մէջ կ'աճին. իսկ պտուղնին՝ իբրեւ ջերմութիւն պատճառող, քրտնեցուցիչ ու ստամքը զօրացընող դեղ ու համեմ կը գործածուի։ Պտուղը կեռասի մեծութեամբ, կլոր, միակերպ ու աւելի երեքանկիւնի կ'ըլլայ։ Մէջի կուտը գնդասեղի գլխոյն մեծութիւնն ունի, արտաքին երեսը մութ գորշ գոյնով, իսկ մէջի կողմը ճերմակ գոյնով կ'ըլլայ, ու հաճոյարար հոտ եւ այրիչ համեմաւոր ճաշակ կ'ունենայ։

Գարտամոմոնի գլխաւոր տեսակները՝ հետեւեալներն են։ 1. Փոքր՝ Մալապարի գարտամոմոն, որն որ ամենալաւ տեսակն է. ասոր փեճեկը գորշ դեղին, իսկ մէջի հունտերը գորշ կարմրի զարնող գոյնով ու անհարթ են։ Թէպէտ եւ գարտամոմոնի ամէն տեսակներէն՝ կերպ մը եթերական եղ կը հանուի, սակայն Մալապարի տեսակն առատ համեմ ունենալուն պատճառաւ, մեկալներէն աւելի առատ եղ կը մատակարարէ։ — 2. Սէյլանի գարտամոմոնը, բայց գորշ փեճեկներ ու պայծառ՝ գորշ դեղնի զարնող գոյնով հատեր ունի։ — 3. Կլոր գարտամոմոնը, Սումադրայէն, Ճաւայէն ու Մոլուգեան կղզիներէն կը բերուի։ Ասոր փեճեկները կաղնի ձեւն ունին, բայց աւելի երեքանկիւնի են, կլոր գարտամոմոնի մեծ հատերը պղտիկներուն չափ հաճոյական ճաշակ չունին։ — 4. Մեծագոյն կամ Ճաւայի գարտամոմոնը՝ նախընթաց տեսակներէն նուազ հոտ ու համ ունի։ — 5. Պանտայի կամ Մատակասգարի գարտամոմոնն ամենէն մեծ հատեր ունեցող տեսակն է. ասոր փեճեկը գորշ կարմրկեկ գոյն ու թեթեւ շերտեր ունի։

— Գարտամոմոն գնելու ժամանակ նայելու է որ արտաքուստ գունատ գոյնով ու լեցուն ըլլայ։ Աղէկ Գարտամոմոնը դիւրաւ պիտի չկոտրի, ոչ ալ որդ կերուած պիտի ըլլայ. հապա կարմրկեկ գոյն, զօրաւոր հոտ, սուր ու համեմաւոր ճաշակ պիտի ունենայ։

— Գարտամոմոնը համեմի ու դեղի տեղ, ինչպէս նաեւ զանազան տեսակ ըմպելի շինելու կը գործածուի։

Է. Համեմոնկ։

Համեմուկը (վանիլէ) համեմաւոր համեմուկի տընկին (Vanilla aromatica) պաղոյն չորցած հունտը կամ կուան է։ Ա՛ն տունկը մինչեւ 30 ոտք կը բարձրանայ ու բաղեղի պէս ծառերու վրայ կը փաթթուի. ձուաձեւ երկայն ու ջղոտ տերեւներ ունի, որոնք իրարմէ հեռու կը կենան. խիստ հոտաւէտ ծաղիկները դեղնի զարնող կանաչ ու սպիտակախառն գոյնով են։ Ա՛ն ծաղիկներէն կ'ածի խողովակաձեւ երկայն 6—10 մատ երկայնութեամբ, երեք պատեաններէ կազմուած պտուղը, որուն մէջ անհամար պզտիկ, գորշ գոյնով, փայլուն հատեր կը գտնուին, որոնք շատ ճարպոտ են ու սիրուն բուրում մը ունին։ Զասոնք դեռ կատարեալ չհասած՝ կը քաղեն, եւ արեւուն առջեւը չորցընելէն ետքը՝ զանազան տեղեր խաւրելու համար թիթեղէ արկղներու մէջ կը դնեն։

Համեմուկի տեսակներն ասոնք են. նախ Լէկի համեմուկը (Vanille de Leg), որն որ ամենալաւ տեսակն է. երկրորդ տեսակը՝ Սիմարոնայինն է. իսկ ամենէն ստորին տեսակը՝ Պրազիլիայի համեմուկ կոչուածն է։

Աղէկ համեմուկը՝ լեցուն, սեւ, հասած, երկայն, թարմ, հոտաւէտ, քաղցրահամ, ծանր ու քիչ մը կակուղ պիտի ըլլայ. շատ խորշոմած կամ շատ եղած պիտի չըլլայ. իսկ մէջի պզտիկ հունտերը կամ կուտերը սեւ ու փայլուն ըլլալու են։ Զգուշանալու է որ պտուղները խոնաւ տեղ չպահուին, որովհետեւ այսպիսի տեղերը շուտով կը փտին։

— Համեմուկը ստէպ կը նենգուի. յաճախ անգամ համեմուկի պտուղները նշի եղէն ու Փերուի սեւ բաղասամէն շինուած զանգուածի մը մէջ կը թաթխեն, որպէսզի կակղնան. շատ անգամ ալ պաղոյն պատեաններէն համեմուկը կը հանեն ու մէջն ուրիշ նիւթեր դնելէն ետքը՝ ճարտարութեամբ կը գոցեն կամ կը կարեն. երբեմն ալ ստորին տեսակն աղնիւ տեսակին հետ խառնուած կ'ըլլայ։

ՏԵՏԵՍԱԿԱՆ

Անգղիայի բամբակի պակասութիւնը։

(ՎԷրՂ։)

Բայց հիմակուան ճգնաժամը գոնէ ան օգուտն ունեցաւ, որ Անգղեցիքը ըրած սխալմունքնին անձնական փորձով իմացան, եւ հիմայ ուրիշ աղբիւրներ հոգալով՝ իրենք զիրենք Հիւսիսային Ամերիկայէն ազատ ընելու կ'աշխատին։ Սակայն եթէ նոյնը ժամանակաւ յաջողելու ալ ըլլայ, այսու ամենայնիւ աս ստոյգ է որ Անգղիա աս վերջին դժբախտ փորձովը մեծ վնաս կրեց, որուն տեղը լեցընելու համար երկայն ժամանակի կարօտութիւն կայ։ Վասն զի Ամերիկայի պատերազմին վերջանալուն ամենեւին նշան չ'երեւար. իսկ ուրիշ երկիրներուն բամբակի բերքը՝ Հիւսիսային Ամերիկայի բամբակի բերքին համեմատութեամբ դրեթէ ոչինչ կրնայ համարուիլ։ Յամի 1858ին Անգղիա Ամերիկայէն 1,855,000 հակ բամբակ ընդունեցաւ. իսկ ուրիշ երկիրներէն՝ հազիւ 567,306 հակ, այսինքն Հնդկաստանէն՝ 350,248 հակ, Պրազիլիայէն՝ 108,886 հակ, Եգիպտոսէն՝ 101,405 հակ, որոնք ըստ մասին ընտիր տեսակ չեն, եւ Լանգաշիրի գործաւորները սիրով չեն մաներ։

Եթէ Անգղիայի տէրութիւնը քանի մը տարի յառաջ իր գաղթականութեանց մէջ բամբակի մշակութեան

հոգ տարած ըլլար, չէ թէ միայն միշտ բաւական բամբակ պատրաստ կրնար ունենալ, եւ Հնդկաստանի բամբակը լաւութեան մէջ Ամերիկայի բամբակին կը հաւասարէր, այլ նաեւ գինը կ'իջնար, որով եւ կարելի կ'ըլլար բամբակի վաճառականութիւնը կրկնապատիկ յառաջացընել, եւ բամբակէ գործուածներուն կիրառութիւնը դիւրինցընել: Ընտիր բամբակ մշակելու յարմար երկիրներն են գլխաւորաբար Արեւելեան Հնդկաստան եւ Ափրիկէ, եւ տարակոյս չկայ որ հաստատուն կամք ունեցուելու ըլլայ, աղէկ յաջողութիւն կրնայ յուսացուիլ: Ո՛չ շատ խոնաւ եւ ո՛չ շատ տաք օդաբաժին մը եւ ջրմուղներ շինելու յարմարութիւն Արեւելեան Հնդկաստան ալ ունի, մանաւանդ թէ յառաջուան ջրմուղները նորոգելը՝ քիչ աշխատութեամբ ու ոչինչ ծախքով կրնայ գլուխ ելլել: Սակայն Հնդկաստանի գլխաւոր արգելքը՝ բամբակի մշակութեան կերպն աղէկ չգիտնալն ու երթեւեկութեան դժուարութիւնն է. ասկէ զատ՝ ճիշդ բամբակի հունձքին ժամանակը կը պատահին Հնդկաց՝ Հոլեան կոչուած երկարատեւ տօները, որոնք ան ատեն կը լմընան, երբ որ բամբակի բաժակները գետինն ինկած ու վրան իջած ցօղին ու անձրեւին պատճառաւ հողախառն կ'ըլլան, որով դժուարաւ կը մաքրուին եւ բամբակը մաքուր ճերմակ գոյնը կը կորսընցընէ: Ուստի եւ զարմանալի բան չէ, որ Ամերիկա այնպէս ընտիր բամբակ կը մատակարարէ, վասն զի հոն բամբակի հունձքին ժամանակը գալուն պէս՝ գերիները գիշեր ցորեկ կ'աշխատցընեն, եւ բոլոր երկրատէրներն ընտիր բամբակ մշակելու կերպը գիտեն:

Դարձեալ Հնդկաստանի բամբակի մշակութեան համար՝ անհրաժեշտ կարեւոր պայմաններէն մէկն է՝ գեղացիներուն ազատ երկիր ստանալու իրաւունք տալ. վասն զի տէրութիւնը կամ Արեւելեան Հնդկաստանի ընկերութիւնը երկիր ստանալու իրաւունքն իրեն վերապահած է, եւ երկիրներն ուրիշներուն այնչափ ժամանակ գործածելու կու տայ, որչափ որ անոնք տարեկան տուրքը կը վճարեն: Սակայն ասամէն փոխոխութիւններն ըլլալու համար՝ ժամանակի կարօտութիւն կայ, եւ նոյն տեղուան ժողովրդեան քաղաքակրթութեան մէջ յառաջացում կը պահանջուի: Ուստի որչափ որ ալ Հնդկաստան ամէն երկիրներէն աւելի բամբակի մշակութեան յարմարութիւն ունի, սակայն եւ այնպէս տարիներ հարկաւոր է, որպէս զի Անգղիա իր բամբակն անկէ կարող ըլլայ ճարել: Անոր համար Անգղիայի տէրութիւնը պէտք չէ մոռնալ թէ քանի որ Ամերիկայի շփոթութիւնները կը տեւեն, իր ասհսկայական վաճառականութեան մէջ ունեցած մեծ վնասէն յառաջ եկած վնասակար հետեւութիւնները հետզհետէ աւելի զգալի պիտի ըլլան: Վասն զի իսկզբան կը յուսացուէր որ եղած պաշարը մինչեւ Ամերիկայի շփոթութեանց վերջանալը կը բաւէ. բայց հիմայ սպառեցաւ, եւ Ամերիկայի պատերազմը տակաւին նոյն անորոշ վիճակին մէջն է:

Սակայն եդեալ թէ նոյն իսկ պատերազմը դադրի, հազիւ քանի մը տարւան առատ հունձքերով հիմակուան նեղութիւնը կրնայ վերցուիլ: Նոյն իսկ եթէ ստուգուի որ մօտերս բամբակի տեղը բռնող տունկ մը գտնուած է, որն որ այնչափ հաւանական չ'երեւար, սակայն եւ այնպէս նախ նոյնը պէտք է առատութեամբ սերմանուի, հունձքին սպասուի, եւ բոլոր մեքենաները փոխուին, որն որ նոյնպէս մէկ երկու տարւան մէջ չիկրնար ըլլալ: Ուստի եւ ճգնաժամին շուտ անցնելուն եւ գործաւորաց ուրիշ զբաղմունք գտնուելուն յոյս չկայ. եւ որովհետեւ ասով գրեթէ կէս միլիոն գործաւորներու կեանքը վտանգի մէջ է, եւ չորս միլիոն մարդիկ իրենց արուեստին մէջ քիչ շատ վնաս կրած են, հարկաւ Անգղիայի տէրութիւնը՝ եթէ ինք իրմէ շարժեալ չէ նէ, գէթ ժողովրդէն ստիպուած՝ Ամերիկայի պատերազմը կարելի եղածին չափ շուտով վերջացընելու պիտի աշխատի: Անգղիայի պէս ճարտար ու ձեռագէտ ժողովրդեան մը՝ պատերազմ կամ ուրիշ յանկարծական դէպք դժուարաւ կրնայ վնասել, վասն զի հնարագիւտ ազգը շուտ մը ելքը կը գտնէ. սակայն ասհսկայական արուեստից պետութեան միայն պակասութիւնը, իր գործարաններուն՝ մէկ տեղէ նիւթ հոգալն է, զորն որ եթէ մէկը կարող ըլլայ խափանել, նոյն երկրին վաճառականութիւնն ի մահ կը վիրաւորէ:

×

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Ապրիլ ամիսը:

Ապրիլի եղանակին փոփոխականութիւնը շատ տեղ առակ եղած է, իբրեւ զուարթ պայծառութեան ու մթազգած տխրութեան խառնուրդ եւ փոխադարձ յաջորդութիւն: Սոյգ է անհամեմատ գեղեցիկ են ան օրերը՝ որ պայծառ ու արեւկայ կ'ըլլայ, որով եւ բովանդակ բնութեան ստացած նոր կենդանութիւնն ու կանաչութիւնը, եւ գոյնագոյն ծաղիկներուն գեղեցկութիւնը մարդուն աչուըները կը խտաղեն. բայց խիստ շատ անգամ ալ երկինք մէկէն մթագին ամպերով կը ծածկուի, եւ սաստիկ ու յաճախ ցուրտ հովեր ու անձրեւներ նոյն գեղեցկութիւնը յանկարծակի մեր աչուըներէն կը կողոպտեն, եւ կը կարծեցընեն մեզի որ տակաւին ձմերուան մէջ կը գտնուինք: Այնպէս հռչակաւոր է Եւրոպացւոց մէջ ասամսոյն օդին անկայունութիւնն ու փոփոխականութիւնը՝ որով մարդ կը խաբուի, որ գրեթէ ընդհանրապէս ամէն տեղ ասկից սովորութիւն մտած է՝ Ապրիլի առաջին օրը իրար խաբելու:

Հասարակօրէն Ապրիլ ամիսը խիստ ու անհաճոյ եղանակաւ կը սկսի, վասն զի գիշերահաւասարին մրրիկներուն ազդեցութիւնը սովորաբար դեռ նոյն միջոցին կը տեւէ: Սակայն մէկէն ի մէկ ալ անանկ տաքութիւն մը կը կոխէ, որ մարդ ինք զինքը Յուլիս ամսուան մէջ կը կարծէ: Տարակոյս չկայ որ օդին բարեխառնութեան ասաստիճանի փոփոխականութիւնը, երբեմն արեւուն գրեթէ կիզիչ ջերմութիւն մը ունենալը եւ երբեմն ալ զով հով փչելը, առողջութեան նկատմամբ այնչափ օգտա-

կար չէ. բայց ինչպէս որ է նէ, երկրի բերքերուն նկատմամբ այսպէս չէ։ Գլխաւորաբար օդին երբեմն բաց ու երբեմն անձրեւոտ ըլլալը՝ ընդհանրապէս բուսոց ու տնկոց աճման վրայ բարերար ազդեցութիւն մը կ'ունենայ։ Ասոր համար ալ դարձեալ զանազան ազգաց մէջ Ապրիլի հովերուն ու անձրեւներուն օգտակարութեան վրայ այլեւայլ առածներ կը գտնուին։ Ապրիլ իր փողն ստէպ որ փչէ, կ'ըսեն Գերմանացիք, խարն ու ցորենը շտեմարանդ կը լեցընէ։ Նոյնպէս կ'ըսեն. Յուրտ ու Թաց Ապրիլէն՝ նայէ որ ամբարանոց ու տակառ բաւեցընես։ Ասկից զատ՝ Ապրիլին մէջ օդին պղտոր ու դէշ ըլլալը՝ նշան է որ Մայիս ամիսը գեղեցիկ պիտ'որ ըլլայ. ուր որ ասոր հակառակ աս ամսոյն մէջ օդին միշտ բաց ու գեղեցիկ ըլլալէն՝ Մայիսին մէջ օդերուն անպիտան ըլլալիքը կը գուշակուի։

Ամբոխան կարապետներն ու հաճոյական հիւրերն եղող ծիծառներն ամսոյս սկիզբներէն ամէն դի պարտէզներուն եւ դաշտերուն մէջ կ'երեւան։ Եւ որովհետեւ աս թռչունները միջատներով կ'ապրին, անոր համար իրենց երեւան ելլելը՝ յայտնի նշան կ'ըլլայ, որ նոյն մանր տեսակ անասուններէն դէթ ոմանք իրենց ձմերուան ապաստանարաններէն դուրս ելած են, եւ իրենց նոր սերունդը տարածուելու վրայ է։

Թռչուններն ընդհանրապէս իրենց բոյները շինելու կը զբաղին, եւ բոլոր օրը՝ բայց մանաւանդ առաւօտներն ու իրիկունները՝ օդն իրենց գեղեցիկ ներդաշնակութեամբը կը լեցընեն։ Աս փետրաւոր երգիչներուն ամենէն աւելի քաղցրաձայնը՝ սոխակը, ծիծառներուն երեւան ելլելէն քիչ մը ետքը կը սկսի իր քաղցր ճռուողելովը զմեզ զմայլեցընել։ Սոխակները թէ ցորեկուան ատեն եւ թէ գիշեր ժամանակ կ'երգեն. բայց ցորեկներն իրենց ձայնն ուրիշ բիւրաւոր օդային երաժիշտներու ձայնին հետ խառնուելով ու կորսուելով, իսկ գիշերներն առանձին լսուելով, սովորաբար անանկ կը կարծուի որ միայն գիշերը, ուրիշ թռչնոց լռած ժամանակը, կ'երգեն։

Աս ամսոյն մտադրութիւն շարժող դէպքերէն մէկն ալ է՝ կկուին ձայնին լսուիլը, որն որ սովորաբար Ապրիլի կէսերը կը սկսի։ Ասոր ամէն երկիրներու բնակիչները մտադիր եղած են, որմէ յառաջ եկած են զանազան գեղջկային զբոսյներ ու այլեւայլ առասպելներ։ Ասկից զատ՝ միեւնոյն ժամանակ ծաղկող քանի մը բոյսեր այլեւայլ լեզուաց մէջ նոյն թռչնոյն անունն առած են։

Խիստ շատ թէ վայրենի ու թէ ընտանի տնկեր աս ամսոյն մէջ կը ծաղկին, որոնք պտղաբեր ծառերու եւ թփերու ծաղիկներուն հետ միանալով, արտաքոյ կարգի գեղեցիկ եւ հաճոյական տեսք կը մատակարարեն, որն որ զմարդը չէ թէ միայն կը զուարճացընէ, հապա նաեւ սիրտն ապագայ պտղաբերութեան յուսով կ'ուրախացընէ։

ԳԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ

Մարդասպան եւ իշամեղու։

Շատ մ'ուճապարեր, Պարոնիկ, պատասխանեց Գլխաւորս, դատումդ քիչ մը ժամանակ ի կախ պահէ։ Արդէն գիտես որ ես տղայ չեմ եւ իմ ընկերակիցներուս բարիքն ու չարիքը խաղի տեղ չեմ դներ, մանաւանդ շատ զգուշաւոր եմ հրապարակական իշխանութիւն ունեցող անձինքներուն նկատմամբ, ինչպիսի է ադ խորհրդականը։ Նորէն կը կրկնեմ, մարդասպանն ինքն է։ Ահաւասիկ ցուցումս։

Երբ որ իշամեղուն կարմիր մազերով խորհրդականին վրէն հեռացընելու կը ջանայի, մեծ զարմացմամբ տեսայ որ աջ ականջին ետեւը մարդու եղնդի միջոցով ձեւացած դրեթէ կլոր նշան մը կայ։ Աղէկ միտ դիր, աս նշանը դրեթէ միշտ մորթին վրայ կը տեսնուի՝ իբրեւ վարդագոյն գիծ մը։ Մարդասպանութեան զոհ եղողը՝ մարդասպանին ձեռքէն ազատելու համար՝ հասարակօրէն անոր գլխուն վրայ կը յարձակի, եւ եղնդոնի ականջին ետեւը նշան մը կ'ընէ, որն որ կրնայ Կայենի նշան անուանուիլ։ Գրաւ կը բռնեմ, որ իրենց սպանած մարդուն հետ կռիւ ընող տասը մարդասպանին մէջ՝ վեցն իր վրայ աս նշանը կը կրէ։ Երկայն փորձառութեամբս՝ նոյն նշաններուն աւելի կամ քիչ կորութիւն ունենալէն, անոնց ընդարձակութենէն ու սաստկութենէն, կրնամ իմանալ որ արդեօք սպաննուողն այր է՝ թէ կին, մեծ մարդ՝ թէ տղայ։ Պատահած եմ անանկ մարդասպաններու, որոնց վրայ տասը եւ աւելի եւս ասանկ նշաններ կը գտնուէին։ Կարմիր մազերով խորհրդականին ականջին ետեւի Կայենի նշանը՝ դրեթէ ուղիղ գծով է, որմէ կը հետեւցընեմ որ իր սպանութեան զոհը՝ տարիքոտ մէկն եղած ըլլայ։

Ասոնք ըսելէն ետքը՝ ինծի յանձնեց որ քաղաք երթամ, ասդին անդին պտըտիմ, զանազան պանդոկներ մտնեմ, եւ ամենայն կարելի զգուշութեամբ կարմիր մազերով խորհրդականին վրայ տեղեկութիւն ժողվեմ. իր տնային եւ դրամական վիճակը, հանգուցելոյն հետ ունացած յարաբերութիւնը, եւ ուրիշ ասոնց նման գիտնալու արժանի բաներն իմանալու ջանամ։

Հետազօտութիւններս ընելէն վերջը՝ տուն դարձած ժամանակս, տեսայ որ վերակացուն պարզապէս ձեւի համար դատաստանական քննութեան սկսած էր, իբրեւ դրագիր գործածելով քաղաքային ժողովոյն քարտուղարներէն մէկը։ Իսկ ես իրեն երեւելի տեղեկութիւն մը չկրցայ տալ, որովհետեւ թէպէտ ոմանք կարմիր մազերով խորհրդականը կեղծաւորի տեղ կը դնէին, բայց աւելի շատերը խիստ բարի եւ բարերար անձ մը կը համարէին։ Հանգուցելոյն հետ մեծ բարեկամութիւն եւ մտերմութիւն ունի եղեր, մանաւանդ որ անոր որդին իր խնամակալութեան տակն եղող օրիորդի մը հետ նշանուելու վրայ ըլլալով, երկուքին մէջ կերպ մը խնամութիւն ալ պիտի ծնանի եղեր։

Նոյն միջոցին քանի մը ձկնորսներ, որոնք անեւրեւոյթ եղող մարդուն մարմինը նախընթաց օրերը դետին

մէջ փնտռած էին եւ չէին կրցեր գտնել՝ անոր դիակը հանելով տուն բերին։ Դիակն արտաքուստ ամենեւին բռնական մահուան նշան մը չէր ցուցներ. անոր համար ալ հասարակաց կարծիքն ան եղաւ, որ գինովութեան վիճակի մէջ՝ այնչափ ամուր չեղող կամրջին վրայէն անցած ժամանակը, ինկած խղդուած ըլլայ։ Եւ ալ նոյն ատեն վերակացուին կամացուկ մը յիշեցուցի, որ անտարակոյս իր դիտողութեան մէջ աս անգամ սխալած պիտի ըլլայ, եւ թէ մեռելոյն վրայէն՝ ամենեւին կռուելով սպանուածի նշան մը չտեսնուելով, պէտք է ըսել թէ կարմիր մազերով խորհրդականին ականջին ետեւի նշանն ուրիշ մէկ պատճառէ յառաջ եկած ըլլայ։

Ես իմ կարծեացս մէջ ապահով եմ, պատասխանեց հաստատութեամբ վերակացուն։ Ստոյգ է՝ մարդասպանն աս օրերն ամենեւին մէկու հետ կռիւ չէ ունեցեր. վասն զի ասանկ պզտիկ քաղաքի մը մէջ այնպիսի բան չէր կրնար ծածուկ մնալ։ Եւ ոչ ալ կրնայ ըսուիլ թէ տանը մէջ կնկանը հետ կռիւ ըրած ըլլայ, որովհետեւ թէեւ իր ու կնոջը մէջ գտնուած կատարեալ սէրն ու միաբանութիւնը չդիտնայինք, ի վերայ այսր ամենայնի մորթին վրայ տեսնուած նշանն այնպիսի է, որ չիկրնար կնոջ մը եղնգէն պատճառած ըլլալ, հապա պէտք է որ զօրաւոր երիկ մարդու մը ձեռքէն եղած ըլլայ։ Բայց ինչպէս որ ըլլայ նէ, պէտք է որ դիակը քննենք, եւ ետքը անոր համեմատ վարուինք։

Նոյն քննութեան ժամանակը մեր երկուքէն զատ՝ ներկայ գտնուեցան նաեւ քաղաքապետը, կարմիր մազերով խորհրդականը եւ ուրիշ մարդիկ։ Վերակացուն դիակն աղէկ մը քննելով, չէր կրնար մահուան կերպին վրայ որոշում մ'ընել, որովհետեւ վրան տեսնուած սպականութիւնները կրնային դիակին գետին մէջ ասդին անդին զարնուելէն ալ յառաջ եկած ըլլալ։ Խիստ մեծ մտադրութիւն ըրաւ մատուռներուն եւ եղունգներուն վրայ։ Ձախ ձեռքն այնպէս սաստիկ գոցուած էր, որ մեծ դժուարութեամբ հաղիւ կրցանք բանալ. բայց մէջը գետի աւազէն ուրիշ բան չկար։ Նոյն միջոցին կարմիր մազերով խորհրդականն ըստ պատահման քովս գալով, ամենայն զգուշութեամբ աչուքներս ականջին ետեւը տարի, եւ իրաք վերակացուին ըսածին պէս՝ շրջանաձեւ ու վարդագոյն բարակ գիծը յայտնապէս տեսայ։

Ստուգիւ շատ կը բաղձայի, ըսաւ նոյն վայրկենին քաղաքապետը՝ կարմիր մազերով խորհրդականին, իմանալ թէ խեղճ մարդն ինչ կերպով կեանքը կորսնցուցած եւ ինչպէս գետն ինկած է։ Աս դէպքն արտաքոյ կարգի բան մը, անիմանալի պատահար մըն է։

Վերակացուն՝ իբրեւ թէ աս խօսքերէն արթննալով, մէկէն դէպ ի խօսողները դարձաւ, եւ շանթարձակ հայեցուածով մը կարմիր մազերով խորհրդականին նայելով ու աչուքներն անոր վրայ սեւեռելով, Պարոններ, ըսաւ, հիմայ ձեր ամենուն հետաքրքրութիւնը գոհ կ'ընեմ։ Աս խեղճ մարդը՝ մարդասպանի ձեռքով սպանուած է, շարութեամբ գետը ձգուած է. իսկ մարդասպանն ուրիշը չէ, բայց եթէ՝ կարմիր մազերով խորհրդականը։ Աստուծոյ արդարութիւնը թող տուաւ որ անիկայ յանդգնութեամբ հոս երեւնայ, իբրեւ անտարբեր հանդիսատես իր խեղճ ղհին քովը կենայ։

Աս խօսքերուն վրայ քանի մը վայրկեան լռութիւն տիրեց։ Ետքը քաղաքապետն այլայլութեամբ ու բարկութեամբ պատասխան տալով, Պարոն Վերակացու, ըսաւ, քաղաքային ժողովոյն կողմանէ կը բողոքեմ ձեր աս խօսքերուն դէմ, որոնք ամենամեծ նախատինք են չէ թէ միայն մէկ հոգւոյ, հապա բոլոր մեր ժողովոյն, զորն որ ներկայացընելու պատիւն ունիմ։ Ասանկ սարսափելի համբաստանութեան մը ցուցումներն ո՞ւր են։

Վերակացուին շրթանցը վրայ արհամարհողական ժպիտ մ'երեւցաւ, ուր որ կարմիր մազերով խորհրդականը քարացածի պէս անշարժ կը կենար։ Առաջինը դիակին ձախ ձեռքին ցուցամատը բռնելով, ամենուն ցուցուց թէ ինչպէս եղնգին ու մսին մէջտեղը խել մը կարմիր մազեր կպած մնացած էին։ Արդեօք, դուշեց, բոլոր քաղաքին մէջ եւ շրջակայ տեղերն աս կերպ կարմիր մազերով մարդ մը կա՞յ։ Ամէն ներկայ եղողները մէկ բերան պատասխան տուին, թէ Չկայ։

Աս ցուցման վրայ քաղաքապետն ապշած՝ լուռ կը կենար. իսկ կարմիր մազերով խորհրդականը մարեցաւ ինկաւ։ Վերակացուն ասոր ալ միտ դնել տուաւ թէ ինչպէս մարդասպանին գլխուն վրայ Կայենի նշանին քովը խել մը մազ փրցուած էր, եւ թէ ինչպէս հանդուցեալին ցուցամատին եղնգին մեծութիւնն ըստ ամենայնի նոյն նշանին մեծութեան հաւասար էր։

Այսպէսով կարմիր մազերով խորհրդականին՝ մարդասպանութիւնը գործած ըլլալուն վրայ տարակոյս չմնալով, անմիջապէս բռնուեցաւ, եւ նոյն գիշերը խելքը գլուխը գալէն ետեւ՝ առանց դժուարութեան ոճիրը խոստովանեցաւ. այսինքն՝ դիտմամբ իր բարեկամը ծածուկ ճամբաներէ կամրջին վրայ տանելով, հոնկից քիչ մը մէկտեղ մրցելէն ետքը՝ գետը նետելը։ Ան եղեռնագործութեան պատճառն եղած էր իր խնամակալութեան տակ եղող օրիորդին՝ սպանուողին որդւոյն հետ կարգուելիքը։ Իր անկարգ անտեսութեամբը յիշեալ օրիորդին ժառանգութիւնը շատ նուազած էր եւ խիստ դէշ վիճակի մէջ կը գտնուէր. եւ միայն հանդուցեալը կար, որն որ աս բաներուն վրայ կասկածի դացած ըլլալով, քանի մ'անգամ իրմէ պահանջած էր որ հաշիւները ցուցնէ։ Արդ որովհետեւ, ինչպէս ըսինք, ան օրերը հարսնախօսութիւնը եւ քիչ օրէ ետքը հարսնիքը պիտի կատարուէր, անոր համար խնամակալը պիտի ստիպուէր պահանջուած հաշիւը ցուցընել, որով թէ համբաւը պիտի վնասուէր եւ թէ խիստ շատ բան պիտի տուժէր։

Ինք կը կարծէր որ իր կեղծաւորութեամբն ոճիրը ծածուկ կրնայ պահել եւ օրինաց խստութենէն ազատիլ. բայց Աստուծոյ արդարութիւնն իշամեղուի մը խայթուածքովը զինքն իր արժանի եղած պատժոյն մատնեց։ Թշուառը բանտին մէջ ինք զինքը խղդելով մեռցուց։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ՀԵՂԻՆԷ

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

Երկայն ու հանդարտ քուն մը բաւական եղաւ զԱննա զօրացընելու։ Ուստի երկրորդ օրը երբ որ Պր. Ռիշարտոյ նախաճաշէն ետքը՝ քովը գնաց, տեսաւ որ անկողնէն ելած՝ խցին մէջ կը պտըտէր։

Շատ ուրախ եմ որ երէկուընէ աւելի աղէկ ես, ըսաւ անոր։

— Ձեր բարութեան շնորհակալ եմ, Պա՛րոն. առանց ձեզի՝ չեմ գիտեր թէ ի՞նչ պիտ՛որ ըլլայի։

— Պէտք է որ Աստուծոյ շնորհակալութիւն մատուցանես, ինչպէս նաեւ պէտք ես իրմէ յուսալ եւ խնդրել ան քու բաղձանքիդ կատարումը, որմէ կախում ունի սրտիդ հանդարտութիւնը։

— Ըսածնիդ կը հասկընամ։ Ագահութեանս զոհ եղող անձին ընելու հատուցմանս վրայ կ՛ուզէք խօսիլ։ Կը տեսնէք, Պա՛րոն, որ ձեզի հետ անկեղծութեամբ ու համարձակութեամբ կը խօսիմ, թէպէտ եւ չեմ գիտեր թէ ի՞նչպէս կ՛ըլլայ՝ որ մէկու մը յայտնել չկրցածս, ձեզի յայտնելու յօժարութիւն կը զգամ։ Ինծի անանկ կ՛երեւայ որ դուք կրնաք զիս ընկճող ծանր բեռը խղճիս ու սրտիս վրայէն մէկդի առնուլ։ Արդեօք կը սխալի՞մ։

— Կարելի է որ չէ։ Նախախնամութեան ճամբաները խիստ զարմանալի են։

— Մինչեւ հիմայ ըսածներէս՝ իմ վրաս ի՞նչ կարծիք ունեցաք։

— Յայտնի զրուցելու համար, թէեւ կէս ի կէս խոստովանութիւնդ լսելով, չեմ կրնար յանցանքիդ վրայ ճիշդ գաղափար մը ունենալ, բայց եւ այնպէս կարծես թէ իմ կամացս դէմ՝ զքեզ կը նմանցընեմ թշուառ կնոջ մը, որուն ետեւէն ինկած է ոստիկանութիւնը երկայն ժամանակէ վեր. բայց կերպարանացը ճիշդ նկարագիրը չունենալով, մինչեւ հիմայ չկրցաւ ձեռք ձգել։ Նոյն կինը կ՛ամբաստանուի որ առանց օգնութեան թող տուած ըլլայ խեղճ օրիորդ մը, զորն որ մայրը մեռնելու ժամանակ՝ իրեն յանձնած է եղեր։

Աս խօսքերուն՝ Աննային վրայ սաստիկ այլայլութիւն մը տիրեց։ Բայց Պր. Ռիշարտոյ չտեսնելու զարկաւ։

Մուրացիկը քիչ մը մտածելէն ետեւ՝ Կը կարծէ՞ք, ըսաւ, որ եթէ ան կինը յանցանքն անձամբ յայտնելու ըլլայ, թողութիւն գտնէ։

— Աւելի աղէկ կ՛ընէ, եթէ դժբախտութեան մէջ ձգած անձին դիմելու ըլլայ։

— Իսկ թէ որ անիկայ իր իրաւունքը գործածելով՝ զինքն արդարութեան ձե՛ռքը մատնէ։

— Վերի դէպքին վրայ տեղեկութիւն ունեցող անձէ մը լսածիս նայելով, կըրնամ զձեզ ապահովցընել որ եթէ ասանկ բան մը պատահելու ըլլայ, Պելրիվ օրիորդն այնպէս անգթութեամբ չիվարուիր։

Պելրիվ անունն Աննային վրայ շանթի հարուածի մը ազդեցութիւնն ըրաւ։ Շուտ մը վեր ցատքեց, եւ խռոված դէմքով Պր. Ռիշարտոյին նայելով, ոտուըներն ինկաւ, ծնկուըները փաթթուեցաւ, եւ հեծկլտանքէն ընդմիջած ձայնով մը գոչեց.

Պա՛րոն.... Պա՛րոն... ե՛ս եմ, այո, ե՛ս եմ Աննա Վուազէն...։ Ո՜հ, գթացէք ինծի եւ խեղճ աղջկանս.... ինք զինքս ձեր գթութեան կը յանձնեմ.... եղածէս աւելի թշուառ մ՛ընէք զիս...։ Ոճիրս ձեզի խոստովանեցայ... կրնաք զիս արդարութեան մատնել...։ Բայց ի՞նչպէս կրնաք մատնել ան աղջկան մայրը, զորն որ ձեր տունն ընդունած էք... զորն որ անօթութենէ մեռնելու վտանգէն ազատած էք...։

Պր. Ռիշարտոյ այնպէս այլայլած էր, որ եւ ոչ միտքն եկաւ աս դժբախտին ցաւոց աղաղակը լռեցընել։ Բայց վերջապէս զինքը վեր վերցուց եւ աթոռի մը վրայ նստելու ստիպելով, ըսաւ.

Հանդարտէ, հոս բարեկամներու քով, եւ ոչ թէ թշնամեաց մէջ ես։ Քեզի վնաս մը չ՛ըլլար, եթէ քու կողմանէդ ճշմարտութիւնն երեւան հանես։

Ո՜հ, ամէն բան կ՛ըսեմ, բան մը չեմ պահեր։ Բաւական ատեն է՝ որ աս սոսկալի բեռը սրտիս վրայ կը ծանրանայ եւ կեանքս անտանելի կ՛ընէ...։ Բայց որո՞ւն պիտի յայտնեմ։ Պելրիվ օրիորդը հոս չէ. եւ խոստովանութիւնս՝ միայն իրեն կրնայ օգուտ ընել։

Պր. Ռիշարտոյ մեծ շփոթութեան մէջ կը գտնուէր. վախնալով որ չըլլայ թէ նախընթաց օրուան պատահածը նորէն կրկնուի, չէր համարձակեր ունեցած դիտաւորութիւնը կատարել։ Բայց պէտք էր որ՝ թէ՛ Հեղինէին եւ թէ՛ Աննային հանդարտութեան համար՝ իրենց իրարու հետ տեսնուիլը շատ չուշանար։ Վերջապէս մտածելով թէ Հեղինէին կերպարանքը՝ իր ըսածին համեմատ՝ քանի մը տարիէ վեր շատ փոխուած է, ուստի եւ Աննա չիկրնար զինքը մէկէն ճանչնալ, ուղեց զանիկայ իր դայեկին առջեւը հանել։ Անոր համար աս վերջնոյն ըսաւ.

Քիչ մը յառաջ անձի մը վրայ խօսեցայ, որն որ Պելրիվ օրիորդին պատմութեան մէկ մասը գիտէ։ Աս տիկինը ձեր աղջիկը հետն առնողն է։ Ուստի հիմայ կ՛երթամ իրմէ կը խնդրեմ որ հոս գայ. եւ ինք անտարակոյս նոյն օրիորդին վրայ ինծմէ աւելի ճիշդ տեղեկութիւն կու տայ քեզի։

Աննա շնորհակալ եղաւ, եւ Պր. Ռիշարտոյ զՀեղինէ կանչելու գնաց, որուն իմացուց թէ իբրեւ ինչպիսի՛ անձ պիտի տեսնուի իր յառաջուան դայեկին հետ։

Բայց իր ակնկալութիւնը պարապի ելաւ։ Օրիորդն Աննային խուցն որ մտաւ, մէկէն այնպէս այլայլեցաւ, որ քիչ մնաց կը մարէր։ Պր. Ռիշարտոյ աճապարեց անոր աթոռ մը տուաւ, եւ ետքը խօսքն Աննային դարձընելով,

Ահաւասիկ, ըսաւ, ան տիկինը՝ որն որ Մորոյ կնոջ քովէն աղջիկդ առած է։

Աննա առանց պատասխան տալու՝ շփոթած աչուըները մեր դիւցազնուհւոյն վրայ սեւեռած կը նայէր. չորցած շրթանցը վրայ այլայլութեան դող մը կը տեսնուէր։ Երկու անգամ՝ իբր թէ յիշողութիւնն ամփոփելու համար՝ ձեռքը ճակատը տարաւ, որուն վրայ քրտինքի խոշոր կաթիլներ ձեւացած էին։ Իսկ Հեղինէ հազիւ կրնար շունչ առնուլ, սիրտը սաստիկ կը զարնէր, եւ ամէն անգամ բռնութեամբ զըսպուած հեծեծանք մը՝ մտքին մէջ ծնած զանազան զգացմունքները չյայտնելու համար ըրած ճիգը կը յայտնէր։ Աչուըները գետնէն վերցընելու չէր համարձակեր։

Պր. Ռիշարտոյ ընելիքը չէր գիտեր։ Կը տեսնէր որ մեծ անխոհեմութիւն ըրած էր, զԱննա Հեղինէին այցելութեան յառաջուընէ չպատրաստելով։ Բայց նոյն անխոհեմութեան դարման չէր կրնար տանիլ. ուստի անձկութեամբ աս անսովոր տեսարանին կատարածին կը սպասէր։

Աննա երկայն ժամանակ Հեղինէին կերպարանքը զննելէն ետեւ, վերջապէս Պր. Ռիշարտոյին դառնալով, շատ ցած ձայնիւ անոր ըսաւ.

Չեմ գիտեր թէ արդեօք աչուըներուս հաւատա՛մ. բայց աս տիկնոջ կերպարանքն ինծի...։ Ո՜հ. չէ, գուցէ ան չէ...։ Բայց... կ՛աղաչեմ, զիս աս ահագին տարակուսանաց մէջ երկայն ատեն մի թողուք։

Ետքը ձայնը բարձրացընելով, Տի՛կին, գոչեց, Տի՛կին.... Աստուծոյ սիրոյն համար... անուննիդ զրուցեցէք...։ Ըսէք, դուք ո՞վ էք։

Հեղինէ, պատասխանեց մեր դիւցազնուհին՝ սաստիկ շարժած. եւ մէկէն ոտք ելլելով, դէպ ի Աննա վազեց ու զինքը բազկացը մէջ ճնշեց։

Ո՜հ, զիս թո՛ղ տուէք.... թո՛ղ տուէք, օ՛րիորդ, գոչեց Աննա՝ Հեղինէին բազկացը մէջէն դուրս ելլելու ջանք ընելով։ Ես հրէշ մըն եմ, որ արեւուն լոյսը տեսնելու արժանի չեմ...։ Թո՛ղ տուէք, որ ոտուընիդ իյնամ՝ թողութիւն խնդրեմ։

Թողութի՛ւն, ըսաւ Հեղինէ. շատ ատեն է որ ձեզի թողութիւն տուած եմ։ Եւ ի՞նչպէս կրնայի չներել։ Սոյգ է ինծի շատ վիշտ հասցուցիք. բայց կեանքս ալ պահեցիք։ Այո՛, գիտեմ որ զիս մահուընէ ազատեցիք. որովհետեւ էրիկնիդ զիս մեռցընել ուզած ատեն՝ անոր տուած պատասխաննիդ լսեցի։ Անոր համար ինծմէ վախնալու բան մը չունիք։ Միայն ան կը խնդրեմ ձեզմէ որ ընտանեացս անունը յայտնէք։ Եթէ ինչքերս ստանալու ըլլամ, ո՛չ դուք եւ ո՛չ աղջիկնիդ կարօտութիւն կը կրէք։ Կը տեսնէք որ ձեզի դէմ ամենեւին ոխ չեմ պահած. որովհետեւ աղջիկնիդ քովս առած ատենս՝ գիտէի որ ձեր եւ ան դժբախտ մարդուն զաւակն է, որն որ զձեզ գործած չարիքնիդ ընելու ստիպեց եւ որուն՝ ալեաց մէջ թաղուիլը տեսայ։

Ո՜հ, մեծա՛ձն Տիկին, գոչեց Աննա զՀեղինէ սիրով ու մեծարանօք գրկելով, եւ զինքն արցունքներովը թրջելով. Աստուած միայն կրնայ ձեր բարութիւնը վարձատրել. ես եւ ոչ կրնամ ըստ պատշաճի շնորհակալ ըլլալ։

Պր. Ռիշարտոյ՝ որ մինչեւ նոյն ատեն մէկ կողմ քաշուած՝ խօսուածքը մտիկ կ՛ընէր, ան ատեն խօսիլ սկսելով, Խա՛թուն, ըսաւ Աննային, մեր բարեկամին բաղձանքը լսեցիր։ Ուստի կ՛աղաչեմ՝ զինքը գոհ ըրէ։

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՒՐՈՊԱ

Տարեկան դինն է 10 ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻՒ Տ. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ՆԱԻԱԿԱՆ

ՎԻՐԱԲՈՅԺԸ

Բ.

Ա եւ անտառին ստորոտը՝ լերանց պատառուածի մը մէջ կը հանգչի Պատէնվիլլէր քաղաքը, որուն շրջակայքը՝ կարծես թէ մասնաւորապէս երկրաւոր դրախտը ստորագրել ուզող բանաստեղծի մը օրինակ ըլլալու համար շինուած են։ Քաղաքին առջեւը չորս կողմանէ լեռներով պատած, գեղածիծաղ ու կանաչազարդ ձոր մը կը տարածի, որն որ հանքային ջրերուն բուսցուցած գոյնագոյն ծաղիկներովը՝ կարծես թէ արեւուն առջեւը պարզած նկարակերտ թաւիշ մըն է, որուն վրայ արեւուն ճառագայթները զարկած ատեն՝ երփն երփն գոյներով կը փալփլայ։ Ձորին այնչափ ընդարձակ չըլլալն ալ անոր գեղեցկութիւնը կրկնապատիկ կ՚աւելցընէ. վասն զի աչքը մէկ նայուածքով կրնայ տեսնել աս բնութեան սքանչելիքը, ականջն ալ մէկ անգամով կրնայ լսել ասդին անդին ծառերուն վրայ ոստոստող թռչուններուն անոյշ դայլայլիկն ու անոնց քաղցր երգին հետ միացող առուակներուն մրմունջը։ Բնութեան ամենագեղեցիկ մարգարիտներէն մէկն եղող աս պզտիկ տեղւոյն ամենեւին բան մը չիպակսիր. այնպէս որ կարծես թէ բնութիւնը զանիկայ զարդարելու մասնաւոր ջանք ըրած է, եւ զանազան տեղեր առանձին առանձին սփռած այլեւայլ գեղեցկութիւնները՝ հոն ի մի ամփոփած, քովէ քով դիզած է։

Պատէնվիլլէր, ինչպէս անունն արդէն կը ցուցընէ, բաղանեաց տեղ մըն է։ Հին ժամանակները Հռոմայեցիք հոն ամրութիւններ շինած էին, որոնց հետքերը ճամբորդները մինչեւ հիմայ կը տեսնեն։ Իսկ հիմայ բաղանեաց տեղ է միջակ մարդիկներու, որոնցմէ ոմանք շատ մեծ ծախք ընել չուզելով եւ կամ չկրնալով, ոմանք ալ չուզելով ուրիշ հռչակաւոր բաղանեաց տեղերը ժողվուող մեծամեծ ու հարուստ մարդիկներուն մէջ մտնել, հոն կը ժողվուին, ուր թէ նոյն տեղերուն պէս եւ գուցէ անոնցմէ աւելի աղէկ առողջարար ջրեր կը գտնեն, եւ թէ ինչպէս վերը դրուած նկարագրէն կ՚իմացուի, անոնցմէ խիստ քիչերուն վրայ տեսնուած բնական գեղեցկութիւնները կը վայելեն։

Ինչպէս անտարակոյս շատերուն ծանօթ է, աս կերպ բաղանեաց տեղերը գացողներուն ո՛չ ամէնը եւ ո՛չ ալ մեծագոյն մասն իրենց հիւանդութիւններուն դարման գտնելու համար կ՚երթան, հապա պարզապէս իբրեւ զբօսանաց եւ գեղագնացութեան տեղ. որովհետեւ ան տեղերը բնութեան սքանչելի տեսարանները վայելելէն զատ, սովորաբար ամէն մարդ հոն ժողվուող բազմութեան մէջ իրեն յարմար ընկերներ կը գտնէ, որոնց հետ ժամանակը հաճութեամբ կ՚անցընէ։ Առանց ամէն կողմ պտըտելու՝ զանազան ազգերէ մարդիկներու հետ տեսնուելով՝ անոնց բնաւորութիւնը ճանչնալու համար ալ, շատ յարմար են աս բաղանեաց տեղերը. ինչու որ հասարակօրէն գէթ նշանաւորներուն մէջ ամէն ազգէ մարդիկ կը գտնուին։

Մեր պատմութեան թելը նորէն յառաջ վարելու սկսած ատեննիս, Պատէնվիլլէրի Գարլսրուհէ անուն պանդոկը բնակող հիւրերը պանդոկին անմիջապէս կից եղող ծառուղւոյն տակը ժողված էին։ Նոյն միջոցին պանդոկէն ելլելով՝ իրենց քովն եկաւ Բերսգոֆ տիկինը. եւ զամէնքը յանուանէ բարեւելէն ու առողջութեան վիճակնին հարցընելէն ետքը՝ նստեցաւ, եւ խօսակցութիւնը՝ որն որ իր գալովն ընդմիջած էր, նորէն ընթացքը սկսաւ։

Ես աս Մորբէթ օրիորդին վարմունքն արտաքոյ կարգի բան մը կը համարիմ, ըսաւ հոն նստող տիկիններէն մէկը։ Դաստիարակուհւոյ կամ դայեկի մը հետ առանձին հոս գալն ի՞նչ պատշաճութիւն ունի։

Ասիկայ ձեր կարծածին չափ արտաքոյ կարգի բան մը չէ, պատասխանեց անդիէն ուրիշ տիկին մը, որն որ անգղիական սովորութեանց քաջածանօթ կը համարուէր, անոր համար՝ վասն զի իր երիկն ան

դղեակաւոր լոգարոյ մը բաժանորդ գրուած էր. պէտք է մտածել որ Մորբէթ օրիորդն Անգղեցի է։ Արդ Անգղեցի օրիորդները շատ անգամ այսպէս հասակն առած դայեկի մը հետ ճամբորդութիւն կ'ընեն։ Աղդին սովորութիւնն ասն է։

Ի՞նչ անպատշաճ սովորութիւն, գոչեց Բերսգոֆ տիկինը։

Բայց քանի մ'օրէն վեր, ըսաւ երրորդ տիկին մը, իրեն հետ եկաւ միացաւ Պր. Պէօռնս, որուն համար կ'ըսէ թէ իր ընտանեաց անդամներէն մէկն է։ Բայց...։

Լռութիւն, գոչեց Բերսգոֆ տիկինը. ահաւասիկ Պր. Եդուարդ Լոնէ։

Իրաք Եդուարդ Լոնէ ծառուղւոյն մէկալ ծայրէն կ'երեւար։ Կամաց կամաց յառաջ եկաւ, եւ զամէնքը բարեւելով, գնաց՝ առանց խօսք մ'ըսելու առանձին նստարանի մը վրայ նստեցաւ։

Երիտասարդին գալովը յառաջուան խօսակցութիւնը կտրուելէն վերջը, հազիւ մէկ երկու անկապ խօսք եղաւ. որովհետեւ անիկայ խիստ մտախորհ կ'երեւար, եւ ընկերութեան յառաջուան անձինքներուն՝ զինքն իրենց խօսակցութեան մասնակից ընելու համար ըրած ջանքերը պարապ կ'երթային։ Այսպէսով քառորդի մը չափ ատեն անցաւ, որ միջոցին նաւական վիրաբուժին կեցուածքէն յայտնի կը տեսնուէր թէ միայն մարմնով ներկայ է, եւ բոլոր մտածմունքն ուրիշ նիւթերով զբաղած է։

Բայց իր մտադրութիւնը մէկէն գրգռեցաւ, երբ որ Բերսգոֆ տիկինը՝ դէպ ի պանդոկին մէկալ կողմը նայելով, Ահաւասիկ Մորբէթ օրիորդը, գոչեց, Պր. Պէօռնսին հետ։

Լոնէ մէկէն ցատքեց ոտք ելաւ։ Մորբէթ օրիորդը հոնտեղաց սովորութեան համաձայն՝ իշու մը վրայ հեծած, պանդոկին դրան առջեւը հասած էր։ Նոյն օրիորդը զերիտասարդը տեսնելուն պէս՝ կաս կարմիր կարեցաւ, եւ ճեպով մը էշին վար ցատքելով, առանց ընկերին սպասելու՝ պանդոկ մտաւ։

Պր. Պէօռնս զարմացած չորս կողմը կը նայէր, օրիորդին խռովութեան պատճառն իմանալու համար։ Բայց երբ որ դեռահասակ Գաղղեացին տեսաւ, որն որ անկէ քանի մը քայլ հեռու՝ անշարժ ու գոյնը նետած կեցած էր, շուտ մը բանն իմացաւ, եւ տրժգոհ կերպով մը դլուխը շարժելով, սկսաւ պանդոկին սանդուղներէն վեր ելլել։

Լոնէ ետեւէն վազելով, բազկէն բռնեց, եւ պլպլութեամբ մը, Պարոն ըսաւ, ձեզմէ խնդրոյ մը մեկնութիւնը կը խնդրէի։

Անգղեացւոյն կերպարանքը զուարթութիւն մը զգեցաւ, իբրեւ թէ ինքաւ ասն հարցման կը սպասէր։

Ձեր հրամանին պատրաստ եմ, պատասխանեց։

Այսպէսով նորէն դուրս ելաւ, եւ երկուքը մէկտեղ դէպ ի պարտէզին ներսի կողմը սկսան երթալ։

Քիչ մը ճամբայ ընելէն ետքը, երբ որ Լոնէ տեսաւ որ խօսածնին չիկրնար մէկը լսել, յանկարծ կանգ առաւ, եւ ընկերին դառնալով, Կարծեմ, ըսաւ, ձեզի հետ խօսելու նիւթս կը կռահէք։

— Կարծեմ թէ։

— Ձէք կրնար չգիտնալ, շարունակեց Լոնէ, Մորբէթ օրիորդին նկատմամբ ունեցած զգածմունքներս։ Նոյն օրիորդը ձեզի իբրեւ իր խորհրդականը կը նկատէ. անոր համար ձեզմէ միայն կրնամ իր վրայ տեղեկութիւն ընդունիլ։ Ձեր գալէն ետքը իր ընթացքին փոխուելուն վրայ մէկ երկու անգամ իրեն հարցում ըրի. սակայն ինք պլպլելով եւ ձեր անունը մէջը խառնելով, այնպիսի պատասխաններ տուաւ, զորոնք չկրցայ հասկընալ։ Ուստի կ'աղաչեմ ըսէք, ինչո՞ւ ձեր հոս գալովն օրիորդին վրայ այնպիսի մեծ փոփոխութիւն եղաւ։ Ինչո՞ւ ինծմէ կը խորշի. եւ վերջապէս միտքս յայտնի ըսելու համար, ինչո՞ւ ինծի ըսելէն ետքը՝ որ ասն առտու չիկրնար դուրս ելլել, ետքէն միտքը փոխեց եւ ձեզի հետ դուրս ելաւ։

Մէկ անգամէն շատ բան մէկտեղ կը հարցընէք, պատասխանեց Պր. Պէօռնս պաղութեամբ մը. որով անկարելի կ'ըլլայ զձեզ մէկէն գոհ ընել։ Ուստի եւ ձեր վերջին հարցումէն սկսելով, ասն կ'ըսեմ որ Մորբէթ օրիորդին հետ առանձին խօսելու հարկաւորութիւն ունենալով, մէկտեղ դէպ ի Սեւ անտառ գացինք։

— Ուրեմն՝ Ասն առտու դուրս պիտի չելլեմ ըսելը՝ զիս խաբելու համար է եղեր։

— Աւելի ըսէք որ իր մերժումը մեղմացընելու համար է եղեր։ — Դարձեալ իմ հոս գալէս վեր օրիորդին ձեզի հետ յառաջուան պէս չվարուելուն եւ ձեզմէ քաշուելուն վրայ կը քանքատիք։ Սակայն եթէ աղէկ մտածելու ըլլաք, կը տեսնէք որ ինք զինքն այնպիսի վիճակի մ'որոշելէն յառաջ, որմէ կը կախուի իր բովանդակ կենաց երջանկութիւնը, հարկ է որ զձեզ ճանչնայ։

Ձեմ գիտեր որ արդեօք ձեր միտքն աղէկ կը հասկընամ, Պարոն, ըսաւ Լոնէ՝ սաստիկ կարմրելով ու պլպլելով. սակայն եթէ ասով վիճակիս վրայ տեղեկութիւն կ'ուզէք, պատրաստ եմ տալու։

— Ես ալ պատրաստ եմ մտիկ ընելու։

Ես Պրբդայնցի պատուաւոր ընտանիքի մը զաւակ եմ։ Հայրս կրկնայարկ նաւու մը նաւապետ էր ու Պրէսդ քաղաքը մեռաւ։ Տասնուհինգ տարեկան եղած ատենս՝ որը մնալով, իբրեւ վիրաբոյժ՝ նաւական զօրաց մէջ մտայ։ Հազիւ մէկ ու կէս տարի կայ, որ նոյն պաշտօնը թող տուած եմ։ Իսկ ընչիցս վիճակին գալով... (հոս Լոնէին ձայնը քիչ մը դողդողաց) այլեւայլ դրամատեղներու մէջ 400,000 ֆրանգ ունիմ։ Պատրաստ ալ եմ ըսածիս ստուգութիւնն ապացոյցներով հաստատելու։

Պիոլ շարոնակուի։

ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

Իտալիայի համառօտ պատմութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ՝ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ա. ՄԻՋՈՑ
1789—1815.

Ամէն բողոքները, տրտունջներն ու ազդարարութիւնները շահ մը չընելով, իրերն այս տխուր վիճակին մէջ առաջ կ'երթային մինչեւ 1809ին սկիզբները: Նոյն տարի Նաբոլէոն Աւստրիայի դէմ պատերազմի մէջ գրտնուելով ու երկրորդ անգամ Վիէննա մտած ըլլալով, հոնկից (Մայ. 17.) հրովարտակ մը հանեց, որով կը հրատարակէր թէ Եկեղեցւոյ տէրութեան մնացած երկիրներն ալ Գաղղիայի կայսրութեան տակ մտած ու անոր հետ միացած են. քահանայապետին աշխարհական իշխանութիւնը վերջացած դադրած է ու Հռոմ (գաղղիական) կայսերական ազատ քաղաք է: Աս վճռոյն համեմատ Գաղղիացիք (Յունիս 9.) բոլոր Հռոմ գրաւեցին ու թնդանօթներու ձայներով նոյնը բոլոր աշխարհի հրատարակեցին: — Պիոս Է. քահանայապետը իբրեւ արդար իշխան չէր կրնար ալ լռել ու իր լռութեամբն իբրեւ թէ ասս յափշտակութիւններուն հաւանիլ: Անոր համար ի հարկէ ստիպուած (Յունիս 10.) եկեղեցական մեծ նզովից վճիռը հրատարակեց այն ամէն անձանց վրայ, որոնք եկեղեցւոյ ու անոր ժառանգութեան դէմ այս անիրաւութիւններն ըրած էին:

Աս վճիռները դուրս տրուելէն ետքը՝ Նաբոլէոն այնպէս կը ցուցընէր որ զանոնք կամ այն նզովքը բանի մը տեղ չիդներ. ի վերայ այսր ամենայնի իր ընթացքէն յայտնի կը տեսնուէր՝ որ ներքուստ զանիկայ շատ ծանրակշիռ բան կը սեպէր ու անոր հետեւանքն աղէկ կը ճանչնար. ուստի Հռոմ իր պաշտօնեաներուն հրաման խաւրեց որ զՊիոս Է. ստիպեն իր տուած նզովքն ետ առնելու: Քահանայապետն իրեն ըլլալու բռնութիւնը յառաջուընէ գուշակելով, իր պալատին ներքին կողմը քաշուեցաւ ու գլխաւոր դռները որմով գոցել տուաւ: Բայց (Յուլ. 5.) գիշերանց սրիկայից բազմութիւն մը գաղղիացի պաշտօնակալներու եւ զինուորներու առաջնորդութեամբ դրսի պատերէն անցնելով ներս մտան, քանի մը տեղ ներսի պատերը փլուցին, եւ Ռատէ զօրապետն ու սրիկայ մը քահանայապետին խուցը մտան, զորն որ իր պաշտօնական զգեստները հագուած, մէկ ձեռքը խաչ մը՝ մէկալ ձեռքը ժամագիրք մը բռնած գտան: Զօրապետն ահաւոր ձայնով իրեն առաջարկեց որ տուած նզովքն ետ առնու եւ միայն երկու միլիոն ֆրանգ տարեկան թոշակով հանգիստ ապրի, ապա թէ ոչ՝ իբրեւ գերի Գաղղիա պիտ'որ տարուի: Իսկ համբերող հովիւը հեզութեամբ՝ բայց հաստատութեամբ պատասխանեց թէ ամէն բանի, աքսորանաց ու մահուան իսկ պատրաստ է: Ան ատեն իբրեւ գերի կամ բանտարկեալ առին զինքն ու երկու կարգ զօրաց մէջէն անցընելով՝ կառք մը նստուցին, որուն մէջ մտաւ նաեւ Ռատէ զօրապետը. եւ առանց տեղ մը հանգչելու՝ Փլորենտիա, անկից ալ՝ Դուրին, եւ վերջապէս Գաղղիայի Կրընոպլը քաղաքը տարին: Բայց հազիւ թէ հոն հասած էր, (Օգոստ. 9.) հրաման եկաւ որ նոյն դժուարին ճամբորդութեան մէկ մասը նորէն կրկնելով՝ Գենուայի հասարակապետութեան Սաւոնա քաղաքը տարուի: Հոն մնաց Պիոս Է. քահանայապետը գրեթէ երեք տարի (1809. Օգոստ. 19. — 1812 Յունիս) իբրեւ աքսորեալ կամ բանտարկեալ, ուր եւ Նաբոլէոնին գործակալները զինքը յաճախ կը յորդորէին որ Հռոմայի իշխանութենէն հրաժարի ու երկու միլիոն ֆրանգ տարեկան թոշակ ընդունելով՝ Փարիզ հանգիստ բնակի: Իսկ առաքինի քահանայապետը թէ ասս ու թէ ուրիշ ամէն առաջարկութիւնները հաստատութեամբ մերժեց: Աս հաստատութիւնը Նաբոլէոնին բարկութիւնը վերջին աստիճանի սաստկացընելով՝ հրաման խրկեց որ անկից ետքը քահանայապետին վրայ ամէն կերպ խստութիւնները բանեցուին, ամէն կերպ կապանքն ու արգելքը դրուի, մինչեւ եւ ոչ թուղթ, գրիչ ու կաղամար իր խուցը գտնուի: Քահանայապետն ասս գերութեան մէջ գրտնուած ատենը՝ Նաբոլէոն անոր սիրտն աւելի եւս վիրաւորելու գործ մ'ալ ըրաւ. այսինքն երբ որ (1811. Մարտ 20.) իր որդին ծնաւ, զանիկայ Հռոմայի թագաւոր անուանեց, յայտնի ընելով որ քահանայապետը նոյն քաղքին վրայ ալ ամենեւին իշխանութիւն չունի ու ինքն է անոր բուն տէրն ու իշխանը: Ի վերայ այսր ամենայնի սիրտը միշտ անհանգիստ ըլլալով՝ վերջին փորձ մ'ալ ուզեց ընել քահանայապետին հաստատութիւնը խախտելու համար. ուստի (1812. Յունիս) զինքը Փարիզ բերել տուաւ ու Ֆոնդենպլոյի պալատին մէջ քանի մը դիւրութիւններով բնակեցուց. բայց ասով ալ իր գլխաւոր բաղձանացը կատարման չկրցաւ հասնիլ:

Իտալիայի ամէն մասերը, պզտիկ ու մեծ տէրութիւնները, Նաբոլէոնին զինուքն ու կամօքը տակնուվրայ եղած ու պէսպէս փոփոխութիւններ կրած ատեն, մի միայն պզտիկ ու աննշան տէրութիւն մը, Ս. Մարինոսի հասարակապետութիւնը հանգիստ կամ անվնաս ու անփոփոխ մնաց, իր հին կարգերն ու կառավարութիւնը պահելով ու շարունակելով:

Աս հասարակապետութիւնը՝ որ Եւրոպայի տէրութեանց մէջ ամենէն պզտիկ ($1^1/_4$ քառ. մղոն) երկիր ունեցողն է՝ 8000 բնակիչով, Հռոմայի տէրութեան Ուրպինոյ ու Բեզարոյ դաւառներուն սահմանին մէջ կ'իյնայ ու Եւրոպայի ազատ տէրութեանց ամենէն հինն է. զորն որ յամի 469ին Ս. Մարինոս անապատականը հիմնեց: Աս մարդը, որն որ դաղմատիացի որմնադիր մըն էր, նոյն (469) տարին Դաղմատիայէն հոն եկաւ ու լեռան վրայ ճգնաւորական կեանք վարել սկսաւ: Իր սրբութեան համբաւն օրէ օր տարածուելով՝ նոյն լեռան տէրը, որ Փելիկիտաս անունով բարեպաշտ տիկին մըն էր, նոյն տեղն իրեն պարգեւեց: Կամաց կամաց շատ բարեպաշտ մարդիկ իր քովը ժողվուելով՝ իր խորհրդովը սահմանա-

դրութիւն մը յօրինեցին եւ անոր համեմատ անկախ տէրութիւն մը հաստատելով, խաղաղութեամբ կ'ապրէին. իրենց դրացի ըլլող իշխաններն ալ անոնց անկախութիւնը ճանչնալով՝ նոյնը մինչեւ ցայսօր հաստատ մնաց։ Այսպիսի հաստատութեան, մանաւանդ Նաբոլէոնին յափշտակող ձեռքէն ազատ մնալուն պատճառը՝ յայտնի է որ աս հասարակապետութեան պզտիկութիւնն ու անշան ըլլալն է։

Արդ աս աննշան հասարակապետութենէն զատ՝ Իտալիայի ուրիշ մասերը բոլորովին Նաբոլէոնին ձեռաց կամ վերին իշխանութեան տակ ըլլալով, իրենց բախտն ու պատահարները միայն նոյն կայսեր ուրիշ տերութիւններուն դէմ տուած պատերազմներուն յաջողութենէն ու անյաջողութենէն կախում ունէին կամ անոր բախտին հետ կից կ'երթային։ Յամի 1809 Նաբոլէոն Աւստրիացւոց հետ պատերազմի մէջ էր, ու իր որդեգիրը Եւգինէոս Պոհառնէ՝ Իտալիայի թագաւորութեան փոխարքան՝ հին Վենետական Փրիւլի Սաչիլէ քաղքին մօտ իր Իտալական գնդերովն Աւստրիայի Յովհաննէս արքիդքսին հրամանին տակ ըլլող աւստրիական զօրաց հետ (Ապր. 12.) զարնուելով յաղթուեցաւ։ Բայց քիչ մը ետքը նոյն արքիդուքսն իր զօրքովն Աւստրիայի մեծ բանակին օգնութեան երթալու համար ետ քաշած ատենը՝ փոխարքան Հունգարիայի մէջ անոր ետեւէն հասաւ եւ Դաղմատիայէն եկող Գաղղիացւոց գնդերէն օգնութիւն գտնելով՝ (Յունիս 14.) Ռաապ քաղքին քով արքիդքսին զօրացը յաղթեց ու գնաց Նաբոլէոնին բանակին հետ միացաւ։ Երբ որ Աւստրիայի կայսրն աս պատերազմէն ետքը (Հոկտ. 14.) Նաբոլէոնին հետ Վիէննա (Շէօնպրուն) խաղաղութեան դաշն դրաւ, ուրիշ շատ պայմաններէն զատ նաեւ ընդունեցաւ Նաբոլէոնին Իտալիայի մէջ ըրած ու ընելու փոփոխութիւններն ու կարգաւորութիւնները։

Ինչպէս պատերազմներու մէջ սոյնպէս եւ քաղաքային կառավարութեան նկատմամբ թէ Նէապոլոյ թագաւորը Միւրա ու թէ Իտալիայի թագաւորութեան փոխարքան Եւգինէոս Նաբոլէոնին կարգաւորութեանց ու հրամանաց համաձայն ու անոր գործակալներուն ընկերութեամբն ու մասնակցութեամբն իրենց յանձնուած երկիրները կը կառավարէին։ Ա՛ս կերպ ծառայական կառավարութեան ատեն՝ Նաբոլէոնին (1812) Ռուսիայի վրայ ըրած մեծ արշաւանքը հանդիպելով ու ամէն դիւաց նոյնին համար զօրքեր ժողվուելով, Իտալիայի թագաւորութիւնն ու Նէապոլոյ տերութիւնն ալ իրենց Իտալական գնդերը՝ Եւգինէոս փոխարքային ու Յովակ. Միւրա թագաւորին հրամանին տակ՝ նոյն արշաւանաց օգնութեան խաւրեցին։ Նաբոլէոն ընդհանուր բանակին երկրորդ բաժնին վրայ գեւգինէոս փոխարքան հրամանատար դրաւ։ Ինչպէս աս փոխարքան նոյնպէս եւ Յովակիմ թագաւորն աս արշաւանքին ատենը իրենց քաջութեամբն ու հաւատարմութեամբը Նաբոլէոնին աւելի եւս սիրելի եղան. անանկ որ նոյն կայսրն՝ արշաւանքին անյաջող ելքէն ետքը արտորնօք Փարիզ դարձած ատենը, զՅովակիմ իր տեղը բանակին վրայ հրամանատար դրաւ. որ եւ զօրաց մնացած մասովը, ինչպէս Եւգինէոս ալ, գրեթէ միայն հազար հոգւով աս դժբախտ արշաւանքէն Գաղղիա դարձան, անկից ալ Իտալիա մտան 1813ին սկիզբները։

ԱՁԻՔԱՔՀԱԳԻԱԿԱՆ

Օդ։ — Ե. Հրեղէն ու եղեկտրական օդերեւոյթներ։

Ա՛ս երեւոյթներն ըստ մեծի մասին յառաջ կուգան օդին մէջ եղեկտրական նիւթեր խառնուելէն. եւ են Փայլակ, (Որոտում, Շանթ կամ Կայծակ), Թուիչ, Հրաբոնդ, Օդաթոր, Կայմահոտ, Մոլահոտ, Հեռոյթ։

Առոնց մէջ ամենէն երեւելին Փայլակն է, որն որ եղեկտրական նիւթով լեցուած ամպերուն կամ օդին պարպուելէն կը պատճառի, եւ եղեկտրական մեծ կայծ մըն է։ Երբ որ փայլակը մեզմէ շատ հեռու կ'ըլլայ, կամ իր եղեկտրական նիւթը հանդարտ կերպով մը կը պարպուի, ան ատեն մենք երկնքի վրայ միայն անոր փայլիլը կը տեսնենք, ձայնը չենք լսեր. բայց մօտ եղած ատեն՝ լոյսը տեսնուելէն քիչ կամ շատ ետքը մեզի կը հասնի փայլակին ահաւոր բոմբիւնը կամ գոռալը, որն որ Որոտում կ'ըսուի, եւ օդին սաստիկ շուտով պատռելէն ու դողդողալէն յառաջ կու գայ։ Եթէ որոտումը՝ փայլակին երեւալէն 12 մանրերկրորդ ետքը մեզի կը հասնի, ըսել է թէ մեզմէ ժամ մը հեռու է։ Որչափ որ եղեկտրական կայծը մեծ կամ մեզի մօտ է, որոտումն ալ այնչափ ուժգին կը լսուի։ Լերանց մէջ որոտման թնդիւնը շատ աւելի երկայն ու զօրաւոր կ'ըլլայ արձագանգներուն պատճառաւը, քան թէ դաշտերու վրայ։ Փայլակին եղեկտրական զօրութիւնը խիստ աղէկ կ'երեւայ, երբ որ փայլատակիչ ամպերը մեր երկրին շատ մօտ ըլլալով՝ իրենց հրային կայծն ահագին ճայթմամբ մարմնոյ մը կը հաղորդեն, ինչպէս են բարձր ու սրածայր, եւ դլխաւորաբար մետաղեայ, ջրի ու խոնաւ մարմինները։ Փայլակին աս կերպով դէպ ի վար երկրիս մէկ կողմը իջնալով պարպուիլն ու զարնելը՝ կ'ըսուի Կայծակ, Շանթ, որն որ եթէ սաստիկ ըլլայ, եղեկտրական հեղուկին պէս՝ ոգեւոր մարմիններն ու ամէն դիւրավառ նիւթերը կ'այրէ, մետաղները կը հալեցնէ, պինդ մարմինները կը ծակէ. նաեւ մարդու ալ հանդիպելու ըլլայ, սաստիկ ցնցելով՝ բոլոր անոր ջղերը կը թօթուէ ու կը փրցնէ, զինքն ալ կը խանձէ ու կը տոչորէ, միայն թէ ասիկայ խիստ քիչ կը պատահի, անոր համար աւելորդ վախ ունենալու պատճառ չկայ։

Ռամիկները Կայծակ ըսելու, շանթ ինկաւ ըսելով՝ կը կարծեն թէ նոյն ատեն երկնքէն քար, այսինքն՝ Շանթաքար կ'իյնայ, ահագին վնասներ կ'ընէ ու գետինը խորունկ կը թաղուի։ Բայց ասիկայ շփոթ ըմբռնում մըն է. վասն զի թէպէտ երկնքէն քար (Օդաթոր, Երկնաթոր) կ'իյնայ, սակայն շանթի կամ կայծակի հետ ամենեւին կապակցութիւն չունի, եւ ոչ ալ անոր հետ մէկտեղ կ'իյնայ, որուն վրայ քիչ մը ետքը կը խօսինք. իսկ ան

եղած վնասները՝ միայն շանթին սաստիկ էլեկտրական զօրութեամբ պարպուելէն կը պատճառին։

Շանթին՝ ահագին վնասները խափանելու համար՝ անոր էլեկտրական յատկութիւնները դիտելով՝ մասնաւոր գործիք մը հնարեց Հիւսիսային Ամերիկացի Ֆրանկլին իմաստունը։ Ասիկայ տեսաւ որ շանթը մետաղներու վրայ աւելի կը հակի. եթէ անոնք բարակ կ'ըլլան, կը հալեցընէ. իսկ եթէ հաստ կ'ըլլան, առանց վնասելու՝ անոնց վրայէն կը քալէ կ'երթայ. ուր որ փայտի, ապակւոյ, մետաքսի եւ ուրիշ ասոնց նման էլեկտրականութիւն չհաղորդող մարմիններու պատահած ատեն՝ կ'այրէ կը կորսէ։ Ասկից ինք հետեւցուց որ տներու յարկին կամ բարձր շէնքերուն վրայ մետաղէ ձողեր հաստատելով՝ շանթը ճամբան կը շեղէ ու անոր կու գայ, եւ անոր վրայէն անվնաս կ'անցնի կ'երթայ ու երկրին հաղորդուելով կը փարատի։ Ասոր փորձը յաջողեցաւ։ Գործիքին անունն է Շանթապահ կամ Շանթայիզ։

Թրէլ, Սլացեալ ասպղ, Աստղ։ Ասիկայ՝ ինչպէս ամէն մարդ գիտէ, օդի մէջ աստեղանման պզտիկ լուսաւոր մարմին մըն է, որն որ գիշեր ատեն կը բռնկի, ու ակնթարթի մը մէջ կը սպառի անհետանալ կ'ըլլայ։ Թէպէտ եւ ցորեկներն ալ սլացեալ աստղ կայ, բայց իրենց լուսոյն տկարութեան համար չեն երեւար։ Ասոնք երկրիս ամէն կողմը կը տեսնուին, եւ Օգոստոսի ու Նոյեմբերի մէջ ամենէն յաճախ կը պատահին։ Ասոնց դիւրաւառնութիւն ուստի՞ գալը կամ գոյանալը յայտնի չէ։

Հրաբուռնդ, որն որ զանազան մեծութեամբ կ'երեւայ, երբեմն լեալուսնին մեծութեան կը հասնի։ Ասիկայ հասարակօրէն դէպ ի հորիզոն կը դիմէ, երբեմն անձայն անհետանալ կ'ըլլայ, երբեմն ալ սաստիկ շառաչմամբ կը պայթի։ Վար իյնալու ատեն՝ շատ լուսաւոր է, այնպէս որ երբեմն գիշերը լուսնոյ լոյսը կը նսեմացընէ, երբեմն ալ լուսաւոր պոչ մը կ'ունենայ եւ ան ատեն կ'ըսուի Թուղուն Վիշապ։ Հրաբուռնդը պայթելէն ետեւ իր կտորները քարէ անձրեւի կամ քարէ կարկտի պէս վար կը թափին։ Ասոր գոյանալուն պատճառը դեռ չիգիտցուիր. բայց հաւանական է՝ որ էլեկտրական զօրութիւնը մեծ մասնակցութիւն ունենայ։

Օդաքար, Երկնաքար, որն որ հրաբուռնդին հետ դուցէ կապակցութիւն ունի, բայց անկից շատ աւելի կը պատահի, զանազան մեծութեամբ կ'ըլլայ եւ երկրիս ամէն կողմը կ'իյնայ։ Ասիկայ վար իյնալու ատեն հրաշէկ (կաս կարմիր) է, երբեմն ալ կակուղկեկ, եւ սաստիկ ծծումբ կը հոտի։ Իր գլխաւոր կազմիչ մասունքն են՝ ծծումբ, երկաթ, կապճահող (ալիքել Խաղայ հող), եւ ուրիշ քանի մը նիւթեր։ Ասոր գոյանալուն վրայ այլեւայլ կարծիքներ կան, բայց բնագէտներուն մեծ մասը յայտմ կը միաբանի որ օդաքարը մեր երկրիս սահմանէն դուրս տեղէ մը մեղի գայ, այսինքն՝ կամ ուրիշ մոլորակներու եւ գլխաւորաբար լուսնի հրաբուխ լեռներէն (լուսնաքար) կը նետուին, կամ տիեզերաց ամբաւ միջոցին մէջ պտտող պզտիկ մարմիններ են, որոնք մեր շրջագիտին սահմանը մտած ատեններն՝ մեր երկրին վրայ կ'իյնան, եւ կամ պայթած մեծ մոլորակի մը կտորուանքն են, որովհետեւ մեծ մոլորակներուն իրարմէ ունեցած հեռաւորութիւնը, փայլածուէն մինչեւ հրատ գրեթէ կանոնաւոր կերպով կը կրկնապատկուի, բայց անկից անդին կարգը կ'ուրուի, եւ ուր որ հասարակ կարգին նայելով՝ հրատին ու լուսնին մէջ մեծ մոլորակ մ'ըլլալու էր, հիմայ չկայ, եւ անոր տեղը շատ պզտիկ մոլորակներ կան։ Ասկից զատ գրեթէ ամէն օդաքարներուն նիւթը միեւնոյն է, ուստի կը մակաբերեն դիտունք, որ ասոնք միեւնոյն մարմնոյ կտորներն եղած ըլլան։ Երկրիս վրայ մինչեւ հիմակ ինկած օդաքարներէն շատ կտորներ թանգարաններու մէջ կը պահուին. ասոնց մէջ շատ խոշորներ ալ կան. 1851ին Խռուսդատան ինկածը կը կշռէ 31 հոխայ. Սիբերիայի մէջ գրեթէ 700 հոխայի ծանրութեամբ գտնուեցաւ. իսկ Հարաւային Ամերիկա գտնուածին կշիռքը կը դնեն 200 կենդինար։

Հեղինեայ հուր, Կայմահուր։ Ան ալ հանդարտ կերպով պարպուած էլեկտրական կրակ մըն է, որն որ գիշերը պզտիկ բոցերով կայմերու, աշտարակներու եւ շանթապահներու ծայրը կ'երեւայ, եւ տկար սուլում մը ունի։ Ասոր Հիները Կաստոր եւ Պոլլիկեւտիս ալ կ'ըսէին։

Մոլահուր, Թափառական լոյս կ'ըսուին ան պզտիկ բոցերը՝ որոնք խոնաւ ու ճախճախուտ տեղերու եւ փրտած մարմիններու, գերեզմաններու եւ պատերազմի դաշտերու վրայ գիշեր ատեն կ'երեւան, եւ ասդին անդին կը թռչտին ու կը շարժին։ Ասոր նիւթն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ լուսակրային (փոսփորային) ջրածին կազ, որուն մէջ տնկերէն ելած թթուածին ալ խառնուելով՝ կը վառի, սակայն ուրիշ բան չ'այրեր ու չիվառեր, եւ եթէ հաստատուն մարմնոյ մը դպչի, կը մարի՝ եղած բիծ մը թող տալով։ Հոս էլեկտրականութիւն մը չկայ։

Հէնոխայդ։ Ասիկայ հրեղէն օդերեւոյթներուն մէջ ամենէն աղուորներէն մէկն է. հիւսիսային բեւեռին եւ կամ անոր մօտ կողմերը յաճախ երեւալով, հիւսիսաբնակներուն ձմերուան մթին գիշերները կը լուսաւորէ։ Հիւսիսայդը ծագելու որ ըլլայ, հասարակօրէն ասանկ կը սկսի։ Արեւը մարը մտնելէն երկու երեք ժամ ետքը՝ երկինքի վրայ աղօտ լուսաւորութիւն մը կ'երեւայ, որմէ դոյնզդոյն ճառագայթներ կ'ելլեն եւ օդի մէջ դրօշի պէս կը տարածուին ու կը ծփան։ Ասկից ետեւ երկու հրեղէն սիւներ կը բարձրանան՝ միօրինակ դոյներնին փոխելով, մէկը դէպ ի արեւելք, մէկն ալ արեւմուտք։ Վերջէն ասոնք երկու հրեղէն սիւներուն ծայրը կը խոնարհի ու իրարու հետ միանալով՝ կամար մը կը ձեւացընէ, եւ կամարին դրսի կողմանէ անդադար պայծառ ու դոյնդոյն ճառագայթներ կ'արձակուին արուեստական հրոյ (ֆէյէրէ) պէս։ Ան գեղեցիկ տեսիլը գրեթէ ժամ մը ասանկ ճակէն մէջ կը տեւէ, որ ատեն բոլոր երկինքը շառագոյն ու հրագոյն կ'երեւայ։ Կէս գիշերէն ետքը կամաց կամաց երեւոյթը կը տկարանայ ու արեւը ծագելէն յառաջ անտես կ'ըլլայ։ Բնախոյզները դեռ չեն կրցած ասոր մեկնութիւնը գտնել։ — Հարաւային բեւեռին կողմերն ալ ասանկ երեւոյթ մը կայ ու Հարաւայդ կ'ըսուի։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Կոյր ոռ սեռ Թոմիկը:

Հիւսիսային Ամերիկայի Հարաւային Գէորգիա նահանգին մէջ Ոլիվէր անունով հարուստ հողատէր մը 1850ին իր ընդարձակ ծխախոտի արտերը բանեցընելու համար քանի մը սեւ գերիներ գնեց, որոնց մէջ կնիկ մ՚ալ կար գիրկն իր տղովը: Ոլիվէրին սիրտը գթած ըլլալով՝ խեղճ մայրը զաւկէն բաժնել չուզեց, ուստի եւ երկուքն ալ մէկտեղ գնեց, թէպէտ տղան կոյր էր ու իր դէմքին վրայ կատարեալ ապուշութեան պատկերը կը կրէր: Աս կոյր մանկիկը, զորն որ ամէնքը Կոյր Թոմիկ կը կանչէին, առանց խնամքի կ՚աճէր ու կը մեծնար. նոյն իսկ իր մայրն առտուընէ մինչեւ գիշեր արտերու վրայ գործելու պարտաւորած ըլլալով, եւ ո՛չ վայրկեան մը ժամանակ կ՚ունենար իր զաւկին հոգ տանելու: Ոլիվէր ալ միայն տղուն ամենահարկաւոր ուտելիքին ու հագուստին համար կը հոգար, անկից զատ իրեն ուրիշ բան մ՚ալ չընելով՝ աղատ կը թողուր գետնի վրայ խարխափելով ասդին անդին երթալ: Թոմիկին մէկհատիկ զբաղումն ու զբօսանքն էր՝ կանաչ խոտի վրայ արեւուն մէջ պառկիլ, կամ հիւղին մէջ կրակարանին քով կծկած նստիլ, եւ կամ բակերու մէջ ու պատշգամներու (շահնիշիր) վրայ ասդին անդին շօշափելով պտըտիլ, վեր վար ելլել իջնալ:

Այսպէս ապրելով եօթը տարեկան եղաւ առանց յոյս մը տալու կամ նշան մը ցուցընելու՝ որ օր մը իր տիրոջն օգտակար պիտ՚որ ըլլայ կամ ծառայութիւն մը պիտ՚որ ընէ: Սակայն թէ՛ Ոլիվէր ու թէ՛ իր ընտանիքը տղուն խեղճ վիճակին վրայ միշտ գութ ունենալով, իրեն ամենեւին խստութիւն մը չէին ցուցըներ. մանաւանդ որ բարի Թոմիկը նոյն ընտանեաց անձինքներուն մասնաւոր սէր ու յարում մը կը ցուցընէր. բայց ամենէն աւելի Ոլիվէրին որդւոց մէկուն գրեթէ հաւատարիմ շան մը պէս յարած ու ընտանեցած էր:

Յամի 1857ին գիշեր մը Ոլիվէրին ընտանիքը՝ որոնց ամէնն ալ անկողինն էին, յանկարծ աղուոր երաժշտական հնչիւններէ կ՚արթըննան, եւ որովհետեւ նոյն հնչիւնները տան մեծ սրահէն կու գար, ուր Ոլիվէրին դստերաց դաշնամուրը (Բիանօ Փօրդէ) կը կենար, ամէնքն ալ հոն կը վազեն ու լուսնոյ լոյսը հոն ըստ բաւականին լուսաւորած ըլլալով՝ նոյն դաշնամուրին քով պզտիկ ուրուական մը կը տեսնեն, ու զննելով կ՚իմանան որ իրենց սեւամորթ կոյր Թոմիկն էր, որն որ Ոլիվէրին դուստրներուն մեծ դժուարութեամբ ու յաճախ կրթութեամբ սորվածն երաժշտական հատուածներն ամենայն ճշդութեամբ ու դիւրութեամբ կը զարնէր կը հնչեցընէր. ու ամէն մէկ հատուածը լմնցընելէն ետքը՝ նոյնին գեղեցկութեան ու իր յաջողակութեան վրայ ունեցած հաճութիւնը՝ ծափ ծափի զարնելով յայտնի կ՚ընէր: — Ասիկայ առաջին անգամն էր՝ որ կոյր Թոմիկն երաժշտական գործիքի մը վրայ ձեռք դրած էր, եւ միայն իր ականջին սուր ու մտադիր լսողութեամբը՝ առանց դաշնամուրին կազմութեան վրայ տեղեկութիւն մը ունենալու՝ այնպիսի հատուածներ կը զարնէր ու կը հնչեցընէր, զորոնք ուրիշ հասարակ մարդիկ երկայն հրահանգով հազիւ կրնան սորվիլ ու յաջողութեամբ զարնել: Ան օրուընէ ետքը ա՛լ Թոմիկը բոլոր ան կալուածին մէջ իբրեւ արտաքոյ կարգի երեւոյթ կամ սքանչելիք մը կը սեպուէր: Ա՛լ անկից ետքն իրեն թոյլ տրուեցաւ՝ ուզած ատենը սրահն երթալ ու դաշնամուրին վրայ իր քաջութիւնը ցուցընել. ինքն ալ ամէն լսած եղանակներն ու կտորները՝ որչափ եւ դժուար ըլլային, աղէկ մը մտիկ ընելէն ետքը դիւրութեամբ կը զարնէր. երբեմն նաեւ ինք իրմէ երեւակայած կտորներ ալ գեղեցիկ ներդաշնակութեամբ կը զարնէր: Թէպէտ եւ իր այսպիսի երաժշտական տաղանդը յայտնի երեւցած էր, սակայն իր տէրն ամենեւին հոգ մը չունեցաւ զանիկայ աւելի եւս կրթել ու կատարելագործել տալու, հապա թողուց որ ինք իրեն յառաջադէմ ըլլայ:

Յամի 1858ին առաջին անգամ երաժշտական մեծ հանդեսի (concert) մը մէջ հրապարակաւ իր յաջողակութիւնն ու քաջութիւնը ցըցուց, անկից ետքը այլեւայլ քաղաքներ նոյնպիսի հանդէսներու մէջ ալ իր ճարտարութիւնը յայտնի ընելով, մեծ անուն ու համբաւ ստացաւ ու ամէն լսողներն ութը տարեկան կոյր երաժշտին վրայ մեծ զարմանքով կը խօսէին:

Հիմակ աս Թոմիկը տասուիրեք տարեկան եղած է. իր կերպարանքն ամենեւին փոխուած չէ, իր դէմքին վրայ իր սկզբնական ապուշութիւնը յայտնի կ՚երեւայ. բայց իր սիրտն անանկ կակուղ կամ գթած է, որ թեթեւ խիստ խօսք մը լսածին պէս՝ աչուըներն արցունքով կը լեցուին ու կու լայ: Իսկ իր յիշողութիւնն այնպէս զօրաւոր է՝ որ մէկ քառորդ ժամու մէջ խօսուած խօսք մը՝ թէեւ իրեն չհասկըցած լեզուովը, ինչպէս գաղղիերէն կամ գերմաներէն ըսուած ըլլայ, միայն թէ լռութեամբ ու հանդարտութեամբ մտիկ ընէ, բառ առ բառ կը կրկնէ կը զրուցէ. օտար ու անծանօթ երգերն ու եղանակները միայն մէկ անգամ լսելով՝ դաշնամուրին վրայ կը զարնէ. նոյն իսկ շատ դժուարին ու կնճռեալ երաժշտական յօրինուածները (composition) հեղ մը լսելէն ետքը՝ առանց սխալելու շիտակ ու մաքուր կը զարնէ: Հեղ մը ճարտար երաժշտի մը հետ դաշնամուրին վրայ չորս ձեռքով զարնուելու կտոր մը իբրեւ երկրորդ զարնող՝ առանց յառաջագոյն հեղ մ՚ալ զանիկայ լսած ըլլալու՝ հաստատութեամբ ու յաջողութեամբ զարնելէն ետքը, նոյն կտորը քիչ մը ետքը մինակ ինք երկրորդեց զարկաւ: Իր զարկած կտորներէն շատերը այլեւայլ տեսակ երկայն ու դժուարին յօրինուածներ ու այլեւայլ համբաւաւոր ճարտար երաժիշտներու աշխատասիրութիւններ են, որոնցմէ՝ մէկ անգամ լսելէն ետքը զարկած ատենը՝ եւ ո՛չ գիծ մը կամ նշանադրոշմ (note) մը դուրս կը ձգէ: — Իր յատուկ երաժշտական յօրինուածներուն մէջ ամենեւին զուարթ կամ ուրախական զգածմանց եղանակներ չկան, ամէնքն ալ իր խեղճ կուրութեան տխուր

պատկերը նկարագրող տրոմական հնչիւններու բաղադրութիւններ են։

Յիրաւի Եւրոպայի մէջ մէկ քանի հատ նշանաւոր տղայ երաժիշտներ եղած են ու հիմայ ալ կան. սակայն անոնց ամէնն ալ դոնէ բաց աչքի ու երաժշտական նշանագրոշմները սորվելով եւ սկզբնական հրահանգները վարպետներէն ընդունելով՝ իրենց երաժշտական տաղանդին առաւելութիւնը քիչ ատենուան մէջ ցուցցած են։ Բայց աս կոյր Թոմիկն առանց տեսութեան, առանց հրահանգի այսպիսի յաջողակութիւն ունենալով, թէ որ Եւրոպա դար, քանի՞ հազարաւորներ անոր ճարտարութիւնը լսելու պիտ՚որ վազէին։ Սակայն մինչեւ հիմայ ոչ ոք կրցաւ անոր տերը Ուլիվեր Համոզել՝ որ զԹոմիկն ուրիշ երկիր մը խաւրէ կամ իրմէն հեռացընէ։

Ա՛ս հրաշալի տղուն վրայ տրուած աս տեղեկութիւնները Պոսդրնի մէկ լրագրին մէջ հրատարակուած վաւերական նամակէ մը եւ ուրիշ հաւատարիմ վկաներու խօսքերէն առնուած են։

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Այլեւայլ բնական երեւոյթներու շուրջը։

Կենդանական ջերմութիւն։

317· Ինչո՞ւ համար բաց օդոյ մէջ ծանր աշխատութիւններու զբաղող մարդիկ աւելի ախորժակ կ՚ունենան, քան թէ նստողական կեանք անցընողները։ — Վասն զի բաց օդոյ մէջ ծանր աշխատանքը՝ պատճառ կ՚ըլլայ որ ընչառութեամբ թոքին մէջ աւելի թթուածին մտնէ, ուստի եւ կերակրոյն այրումն աւելի շուտով կը կատարուի, կենդանական տաքութիւնը կը սաստկանայ, եւ մնդեան կարօտութիւնը սաստիկ անօթութեամբ զգալի կ՚ըլլայ։

318· Ի՞նչ բանի համար ցուրտ եղած ատեն՝ հաստատուն ու եղոտ կերակուրներ ուտելը կ՚ախորժենք։ — Վասն զի եղոտ կերակուրներուն մէջ առատ ածխածին ու ջրածին կայ, որոնք արեան մէջ բռնկելու որ ըլլան, ուրիշ որ եւ իցէ կերակուրներէն աւելի ջերմութիւն կը պատճառեն։

319· Ինչո՞ւ ցուրտ եղած ժամանակ աւելի կերակուր կ՚ուտենք՝ քան թէ տաք եղած ատեն։ — Վասն զի մարմինն իր մէջը կենդանական ջերմութեան որոշ մէկ աստիճանը պահելու համար, ցուրտ եղանակի մէջ աւելի այրելի նիւթոց կը կարօտի քան թէ տաք եղանակի մէջ։ Ինչպէս պաղ եղած ատեն խուցը տաքցընելու համար կրակին մէջ աւելի ածուխ կը դնենք, նոյնպէս օդը պաղ եղած ատեն՝ աւելի առատ սնունդ կ՚առնունք որպէս զի կարող ըլլանք մարմիննիս տաք պահել։

320· Ցրտութիւնն ինչո՞ւ անօթութիւն կը պատճառէ։ — Ա· Վասն զի պաղ օդոյն մէջ աւելի թթուածին գտնուելով, կրակն ալ աւելի կենդանի կը վառի, եւ կենդանական այրումն աւելի շուտով կ՚ըլլայ։ Բ· Վասն զի ընչառութիւնն աճելով, (որովհետեւ օդը ցուրտ եղած ժամանակ՝ աւելի կայտառ ու գործօն կ՚ըլլանք,) փքոցի պէս մեր մազական անօթներուն մէջ արեան այրման վրայ կը ներգործէ։

321· Ինչո՞ւ համար շուտ մարսողութիւնը սաստիկ անօթութիւն կը պատճառէ։ — Ասիկայ իմաստուն կարգաւորութիւն մըն է, մարմիննիս առողջ վիճակի մէջ պահելու համար. անօթութիւնը զմեզ մտադիր կ՚ընէ, որ մազական անօթներուն մէջ գտնուած կրակը՝ նոր ճարակի կարօտ է, որպէս զի չըլլայ թէ նոյն իսկ մարմինը սպառելու սկսի։

322· Ի՞նչ պատճառի համար ցուրտ եղած ժամանակ աւելի գործունեայ ու շարժում ընելու միտեալ կ՚ըլլանք։ — Ա· Վասն զի շարժումը մեր մարմնոյն ջերմութիւնը կ՚աճեցընէ, արեան այրիլը սաստկացընելով։ Բ· Վասն զի կերած հաստատուն կերակուրնիս՝ անդամներու գործունէութեան բաղձանք մը կը զարթուցանէ։

323· Ինչո՞ւ համար Էսքիմացիք ճարպն ու ձողաձկի լեարդի եղը արտաքոյ կարգի կ՚ախորժեն։ — Վասն զի ասոնց մէջ շատ ածխածին ու ջրածին գտնուելով, արտաքոյ կարգի դիւրաւ կ՚այրին. անոր համար Էսքիմացիք նոյն եղոտ կերակուրներով իրենց մարմնոյն ջերմութիւնը կ՚աճեցընեն։

324· Ի՞նչ պատճառի համար շատ տաք եղած ատեն՝ եղոտ կերակուր չենք ուզեր ուտել։ — Վասն զի եղոտ կերակուրները շատ ածխածին ու ջրածին բովանդակելով, եթէ նոյներն ուտելու ըլլանք, մեր ներքին տաքութիւնն արտաքոյ կարգի կը սաստկացընեն. ուստի եւ օդը տաք եղած ժամանակ բնականապէս անոնցմէ կը զզուինք։

325· Ինչո՞ւ ջերմ օդոյ ժամանակ պտուղն ու կանաչեղէնը սիրով կ՚ուտենք։ — Վասն զի ասոնք մեղէն կերակուրներէն քիչ ջրածին ու ածխածին կը բովանդակեն, ուստի եւ ըստ հետեւորդի չէ թէ միայն անոնցմէ քիչ արիւն կը գոյացընեն, հապա նաեւ իրենցմէ յառաջ եկած արիւնը՝ մեղէն կերակուրներէն գոյացած արեան չափ սաստիկ չ՚այրիր։

326· Ինչո՞ւ համար առաւելապէս պտղով ու կանաչեղէնով սնած ատեննիս՝ արիւննիս նուազ այրելի կ՚ըլլայ, կամ այնչափ սաստիկ չ՚այրիր։ — Վասն զի պտուղն ու կանաչեղէնը առատ ջուր կը մատակարարեն արեան, եւ ջուրը՝ մեղէն կերակուրներուն մատակարարած ածխածնին ու ջրածնին պէս, այրելի չէ։

327· Պտուղն ու կանաչեղէնն արիւնն ի՞նչ կերպով կը զովացընեն։ — Ա· Արեան մէջ գտնուած ածխածինն ու ջրածինը նուազցընելով, որոնք կենդանական ջերմութեան գլխաւոր պատճառներն են։ Բ· Արեան առատ ջուր մատակարարելով, որն որ եռալէն իբրեւ քրտինք մարթէն դուրս կ՚ելլէ, եւ մարմնոյն զովութիւն կը պատճառէ։

328· Ինչո՞ւ համար արեւադարձին տակ եղող երկիրներուն բնակիչները գլխաւորաբար բրինձով ու պտղով կ՚ապրին։ — Վասն զի բրինձն ու պտուղները մարսողութեամբ գլխաւորաբար ջրի կը փոխուին, եւ արիւնը զովացընելով, նոյն երկիրներուն անտանելի տաքութիւնը քիչ մը կը նուազցընեն։

329· Ինչո՞ւ համար ստէպ բաղնիք ընելը (ջուր մտնելը) առողջութեան օգտակար է։ — Վասն զի ասով մարմնոյն ծակտիքներուն գոցուիլը կ՚արգելուի, եւ մարթն իր գործողութիւններն անխափան կը կատարէ։

330· Ինչո՞ւ համար թռչունները տաքարիւն կենդանիներ են։ — Վասն զի շատ շուտ շունչ կ՚առնուն, եւ իրենց մարմնոյն մէջ մնած թթուածին կազին շատութեան պատճառաւ, իրենց արեան այրումը շուտ կը կատարուի։

331· Ի՞նչ պատճառի համար տղաք՝ հասակնին առած մարդիկներէն աւելի տաք կ՚ըլլան։ — Վասն զի աւելի շուտ շունչ կ՚առնուն, որով իրենց արեան մէջ աւելի թթուածին մտնելով, մազական անօթներուն կրակը կը սաստկանայ։

Տղու կամ երիտասարդի մը սրտին բաբախումն աւելի շուտ է քան թէ ծերի մը։ Հասարակօրէն տղու մը երակը մէկ վայրկենի մէջ 140 անդամ կը զարնէ. իսկ ծերի մը երակը հազիւ 70 անդամ կը զարնէ։

332· Բոլոր ձմեռը քնացող կենդանիները՝ նոյն միջոցին ինչո՞ւ աւելի պաղ կ՚ըլլան։ — Վասն զի շնչառութիւնին ու արեան շրջանը դրեթէ դադրած կ՚ըլլայ։

Ասկէ է նաեւ որ նոյնչափ երկայն ժամանակ առանց սնդեան կրնան ապրիլ։

333· Ինչո՞ւ համար գորտերը, ձուկերը, օձերն ու մողէզները պաղարիւն են։ — Վասն զի խիստ քիչ օդ կը սպառեն. եւ երբ որ կենդանի մը իր ներսն առատ օդ չ՚ընդունիր, արեան այրումը շատ տկար ըլլալով, այնչափ կենդանական ջերմութիւն չիկրնար պատճառել։

334· Ինչո՞ւ համար դիակները պաղ կ՚ըլլան։ — Վասն զի շնչառութիւնը դադրելէն ետեւ՝ թոքին մէջ օդ չմնաներ, ուստի եւ այրմամբ կենդանական ջերմութիւն չիպատճառիր։

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ՀԵՂԻՆԷ

— Ամենայն սիրով։ Պելրիվ օրիորդը կ'ուզէ որ իր ընտանեաց անունը յայտնեմ։ Բայց որովհետեւ պատմելու պատմութիւնս կապակցութիւն ունի ուրիշ հզօր ընտանիքի մը պատմութեան հետ, որն որ Պելրիվ տիկնոջ դժբախտութեանց առաջին պատճառն եղած է. անոր համար նախ պէտք է որ ան ընտանիքին վրայ տեղեկութիւն տամ, որով...։

Կեցէք, կեցէք, գոչեց մէկէն Հեղինէ. իմ այսչափ թշուառութեանս պատճառ ըլլող մարդուն անունը չեմ ուզեր լսել։ Իրեն արդէն թողութիւն տուած եմ. բայց կը վախնամ որ զինքը ճանչնալէս ետքը նոյն զգածումները չկարենամ սրտիս մէջ պահել։ Միայն մօրս անունը զրուցեցէք։

— Չեմ կրնար ձեր մօրն անունը զրուցել՝ առանց միեւնոյն ժամանակ ան մարդուն անունն ալ յայտնելու, զորն որ իմանալ չէք ուզեր։

— Եթէ այնպէս է, աւելի աղէկ կ'ըլլայ որ ամենեւին չիմանամ։ Արդէն տարակոյսներ ունեցած եմ ընտանիքի մը վրայ, որուն ամէն անդամներն իրարու նման չեն. եւ ան կասկածն ունենալուս վրայ շատ անգամ խիղճս զարկած է. ուստի չեմ ուզեր որ նոյն կասկածներն ստուգութեան դառնան։

Պր. Ռիշարտոյ Աննայինն նշան ըրաւ որ Հեղինէին կամացը զիջանի։

Աննա խօսքն այսպէս շարունակեց։ Եթէ անանկ է, պէտք է որ ձեր մօրը պատմութեան միայն գլխաւոր դէպքերը պատմելով՝ գոհ ըլլամ, զինքը՝ ձեզի ծանօթ եղող անուանքը յիշելով։

Պելրիվ տիկինը՝ որն որ Գաղղիայի ամենէն նշանաւոր ընտանիքներուն մէկէն էր, այնպիսի մէկու մը հետ ամուսնացած էր, որն որ իր տաղանդներովը՝ տերութեան առաջին պաշտօնները բարձրանալու արժանաւորութիւն ունէր. բայց որովհետեւ փառասիրութիւնն երբեք սրտին մէջ մուտք ունեցած չէր, անոր համար իրեն տրուած բոլոր պաշտօնները հաստատութեամբ մերժեց, աւելի աղէկ համարելով անծանօթ ապրիլ եւ իր հարստութիւնն աղքատաց օգնելու գործածել։ Տիկինն Իտալիա ճամբորդութիւն մ'ընելու բաղձանք ցուցընելով, ամուսինը յօժարութեամբ հաւանեցաւ. եւ մենք ամէնքնիս մէկտեղ ճամբայ ելանք։ Մենք, կ'ըսեմ, որովհետեւ ճամբայ ելլելէն քանի մ'օր յառաջ՝ ձեր մօրը ծառայութեան մէջ մնած էի. հօրաքոյրնիդ ալ մեզի հետ գալ ուզեց։ Քանի մը ամիս կեցանք Սիկիլիա, ուր դուք ալ աշխարհ եկաք։

Ձեր ծնանելէն երեք շաբաթ ետքը, օր մը ձեր հայրը ելբանց վրայ որսորդութիւն ըրած ատեն, ձիէն իյնալով՝ կիսամեռ տուն բերուեցաւ։ Աղախնոյ մը անխոհեմութեամբը տիկինն աս գոյժն առնելով, ան աստիճանի այլայլեցաւ, որ խեղճը բոլորովին խելքը կորսընցուց։ Իսկ ձեր հայրն ազատելու համար թէպէտ ամենէն ճարտար բժիշկները շատ աշխատեցան, բայց ամէն բան պարապ եղաւ. քանի մը օր ետքը մեռաւ։ Ինչպէս յայտնի է՝ հազիւ երկայն ժամանակէ ետքը կարելի եղաւ աս գոյժը ձեր դժբախտ մօրը տալ։

Հոս Աննա կեցաւ, որպէս զի Հեղինէ ատեն ունենայ թափած արցունքներովը քիչ մը ցաւը մեղմացընելու։ Ետքը շարունակեց։

Աս գոյժը Պելրիվ տիկնոջ վրայ վախցուած ազդեցութիւնը չբրաւ, որովհետեւ նոյն ատեն խելքը տակաւին գլուխն եկած չէր։ Հազիւ վրայէն երկու ամիս անցնելէն ետքը՝ ինք իրեն եկաւ. սակայն մինչեւ իր մահը երբեմն երբեմն նոյն սոսկալի հարուածին հետեւանքը կը զգար։

Նոյն միջոցին մօրեղբայրնիդ հասաւ, եւ երկրորդ օրուընէ սկսեալ, տիկնոջ հետ ամէն օր առանձին խցի մը մէջ ժամերով փակուած կը մնային։ Աս բանս խել մը ժամանակ այսպէս տեւելով, հետաքրքրութիւնս բռնեց՝ թէ ինչ կը խօսին, մանաւանդ որ կը տեսնէի թէ Պելրիվ տիկինը յառաջուընէ աւելի կը տխրէր ու օրէ օր կը հիւծէր կը մաշէր։ Ուստի օր մը իրենց փակուած սենեկին քովի խցիկը պահուըտեցայ, ուսկից անոնց ամէն խօսածները կրնայի լսել։ Աս եղանակաւ իմացայ թէ մօրեղբայրնիդ ձեր մօրմէն կը պահանջէր, որ իր ամուսնոյն իրեն ձգած դղեակն ու ինչքերն իրեն թողու, խոստանալով որ իրեն եւ ձեր ապրուստին հարկաւոր եղած գումարը տարէ տարի ինք կու տայ։ Ասոր վրայ երկուքին մէջ սաստիկ բանակռուութիւն մը բրդաւ։ Եա՝ որ բանալոյն ծակէն կը նայէի, տեսայ որ վերջապէս տիկինը դողդոջուն ձեռքով այլեւայլ թղթեր բերաւ, սեղանին վրայ դրաւ, եւ իր եղբօրն իրեն առջեւը դրած թղթին ստորագրեց։ Մօրեղբայրնիդ աս ամէն թղթերն առնելէն ետքը, քրոջն ըսաւ.

Հիմայ միտուընիդ պահեցէք, տիկին, որ ալ դուք աշխարհքիս համար մեռած էք։ Պատուոյս վրայ խօսք կու տամ, որ ձեզի ամենեւին վնաս չիհասնիր, քանի որ անծանօթ կ'ապրիք։ Խոստացած ստակս ճշդիւ կը խրկեմ։ Կրնաք Գաղղիա ալ դառնալ. բայց միշտ նիստին հեռու տեղ պիտի բնակիք, որպէս զի կասկածի աւելի չտաք։ Ստակնիդ երբեմն մէկ եւ երբեմն մէկալ քաղաքը կ'ընդունիք, ինչպէս որ յառաջուընէ մեր մէջն որոշած կ'ըլլանք։ Մեր իրարու հետ ունեցած յարաբերութեան մէջ՝ անուններնիդ Փորմէոյլ կ'ըլլայ։ Իսկ ձեր կեցած տեղը՝ ուրիշ ինչ անուն որ կ'ուզէք, առէք, ազատ էք։

Աս խօսքերուն վրայ անչափ զայրացայ, որ մօրեղբայրնիդ երթալուն պէս, ըրած անխոհեմութիւնս Պելրիվ տիկնոջ յայտնեցի։ Ասոր վրայ բարի տիկինն այնչափ այլայլեցաւ, որ ոտքս ինկաւ աղաչեց թէ Աստուծոյ սիրոյն համար լսածներս մէկու մը չյայտնեմ, եւ ոչ իսկ տալոջը, մինչեւ որ ինք մեռնի եւ դուք տասն՝ուութը տարեկան ըլլաք։

Քիչ մը ետքը դէպ ի Հռոմ ճամբայ ելանք, ուսկից տալոջը գրեց որ դուք ճամբորդութեան ատեն մեռած էք։ Անկէ երկու ամիս վերջն ալ հօրաքոյրնիդ ուրիշ նամակ մ'ընդունեցաւ, որուն մէջ իրեն դոյժ կը տուէր թէ ձեր մայրը Գաղղիա դարձած ատեն՝ մեռած ըլլայ, եւ թէ իր ամուսնէն ունեցած բոլոր ստացուածը կտակաւ իր եղբօրը ձգած ըլլայ։

Մնացածն արդէն գիտէք, օրիորդ. աւելորդ է նորէն յիշեցընել։ Միայն պէտք է որ իմ վրաս ալ քանի մը խօսք ըսեմ։ Ան կեղծեալ եղբայրը՝ որն որ Ակնաղբեր բերդը մեզի հետ ընակեցաւ, Իտալացի մէն էր, որուն հետ առանց ձեր մօրը գիտութեան՝ ամուսնացած էի, անոր մահուընէ քիչ մը յառաջ։ Բայց որովհետեւ իր՝ հետս ամուսնանալուն գլխաւոր նպատակն էր՝ զձեզ կողոպտելը, զորն որ արդէն յառաջուընէ մտքին մէջ որոշած է եղեր, անոր համար քանի մը տարի ետքը զիս թող տուաւ։ Զաւակներն ալ թող տալու վրայ եղած ատեն՝ թշուառութեամբ ծովուն ալեացը մէջ թաղուեցաւ։ Աստուած անոր հոգւոյն ողորմի։

Աննա վերջին խօսքերը զրուցած ատեն մէկէն գաւթին մէջ սաստիկ խշրտոց մը լսուեցաւ։ Պր. Ռիշարտոյ խցէն դուրս ելաւ. իր կինը, Հեղինէ եւ Աննա ալ ետեւէն դացին։

ԳԼՈՒԽ Լ.

Զկարոլոս վերջին անգամ Մոնբելիէ ճամբուն վրայ թողուցինք։ Երբ որ հօրը ապարանքը հասաւ, յաւով լսեց թէ սեպուհը ծանր ու վտանգաւոր հիւանդ է։ Անմիջապէս մօրը քովը դնաց եւ հարցուց թէ ի՞նչ պատահած է։

Ո՜հ, սիրելի՛ որդեակ, գոչեց տիկինը, կարծես թէ երկնից զբէժժնդրութիւնը գլուխնիս իջած է։ Հազիւ երեք ժամ կայ, օտարական մը եկաւ, հօրդ հետ տեսնուիլ ուզեց։ Քառորդի մը չափ մէկտեղ մնալէն ետեւ՝ դուրս ելաւ, ինծի ըսաւ որ սեպուհն իմ օգնութեանս կարօտ է։

Շուտ մը սենեակը վազեցի, եւ տեսայ որ իրօք սաստիկ ջղագրգռութենէ կը չարչարուէր։ Անմիջապէս բժիշկը կանչել տուի, որն որ հիւանդը տեսածին պէս՝ գլուխը շարժելով անոր վիճակին ինչ ատիճանի յուսահատական ըլլալը յայտնեց. եւ թէպէտ դեղագիր մը գրեց, բայց երթալու ժամանակը զմեզ քաջալերելու համար ըսած խօսքերն աւելի եւս յուսահատութեան մէջ ձգեցին զմեզ։ Հայրդ կարծես թէ զիս բոլորովին մոռցած է։ Միայն զքեզ կը հարցընէ. երբեմն ալ զԷդուարդ կը յիշէ։ Գնա, հետը խօսէ. կարելի է՝ քու ներկայութիւնդ իրեն օգուտ մ'ընէ։

— Հանդարտեցէք, սիրելի՛ մայր, ըսաւ Կարոլոս՝ սաստիկ այլայլած. յուսամ վախերնիդ չափազանց է։

Տիկինը լռութեամբ խուցը քաշուեցաւ. իսկ Կարոլոս հօրը սենեակը մնաւ։ Քանի մը ժամու մէջ հիւանդութեան՝ անոր վրայ ըրած ազդեցութիւնը տեսնելով, չհամարձակեցաւ յառաջ երթալ, դրան քովը կեցաւ։ Վերջապէս ինք զինքը քաջալերելով, հիւանդին անկողնոյն մօտեցաւ, սկսաւ հօրը հետ խօսիլ. բայց պատասխան չընդունեցաւ։ Սեպուհը միշտ կը բանդագուշէր եւ ամենեւին բան մը չէր իմանար։ Կարոլոս տխրութեամբ քովը նստեցաւ։

Երկու շաբաթը մէկ անգամ կը հրատարակուի։

ԵՒՐՈՊԱ

Տարեկան գինն է 10 Ֆրանգ, կէս տարւանը՝ 5 Ֆրանգ։

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

Թիւ 9. 1863 Զ. ՀԱՏՈՐ

ՆԱՒԱԿԱՆ ՎԻՐԱԲՈՅԺԸ

Բ.

(Վերջ։)

Ա ս ամէն տեղեկութիւններն անշուշտ Մորբէթ օրիորդին համար շատ օգտակար են, ըսաւ Անգղիացին։ Սակայն, թողութիւն տուէք համարձակութեանս, միայն ձեզմէ գալուն պատճառաւ բաւական չեն։

Պա՛րոն, գոչեց Լոնէ, ասիկայ ինծի թշնամանք մըն է։

Իմ կողմանէս ալ, պատասխանեց Պր. Պէօռնս, խոհեմութեան գործք է։

Սակայն վերջապէս, յառաջ տարաւ Լոնէ, որո՞վ իրաւամբ աս ամէն տեղեկութիւններն ինծմէ կը խնդրէք։ Ի՞նչ իրաւունք ունիք Մորբէթ օրիորդին վրայ։ Նոյն իսկ դուք ո՞վ էք։

Թէպէտ ես ալ կրնայի հարցընել, պատասխանեց հանդարտութեամբ Պր. Պէօռնս, թէ ի՞նչ իրաւամբ աս տեղեկութիւնն ինծմէ կ՚ուզէք. բայց եւ այնպէս խօսքը չերկընցընելու համար, կ՚ըսեմ թէ նոյն օրիորդին ընտանեաց անդամներէն մէկն եմ, որ անոր երջանկութեան վրայ կը հսկեմ։ Աւելի յայտնի խօսելու համար՝ իր մօրեղբայրն եմ, եւ իրեն հօր տեղ կը բռնեմ։

— Ձե՞մ կրնար արդեօք ես ալ ձեզի պէս ըսել, որ աս բանս միայն դուք ըսելով, բաւական չէ։

Պա՛րոն, պատասխանեց Անգղիացին բարձրամտութեամբ. ես ո՛չ ձեզմէ խնդրեցի որ ձեր գաղտնիքներն ինծի յայտնէք եւ ո՛չ ալ որ ինծի հաւատաք։ Ուզեցի ձեզի հարցումներ ընել, բայց առանց ինք զինքս պարտաւորելու, որ ձեր ինծի ըրած հարցումներուն պատասխան տամ։ Ուստի երբ որ ըսածներովս գոհ չէք ըլլար, խօսակցութիւննիս վախճանազուրկ կ՚ըլլայ։

Աս խօսքերն ըսելով, Պր. Պէօռնս պաղ կերպով մը Լոնէին հրաժարական ողջոյն տուաւ, եւ սկսաւ դէպ ի պանդոկ երթալ։

Հոն մտած ատենը Մորբէթ օրիորդը՝ որն որ հեռուէն զիրենք դիտած էր, ուզեց մօրեղբօրը կերպարանքէն խօսակցութեան ի՞նչ վերջ ունեցած ըլլալը գուշակել։ Սակայն կ՚երեւայ որ հաճոյական բան մը չտեսաւ, վասն զի տխրութեամբ պատուհանէն ներս քաշուեցաւ։ Պր. Պէօռնս՝ որ այս ամենայն դրսէն տեսած էր, քովը հասած ժամանակն արգահատութեամբ մը վրան նայելով, Քիչ մ՚ալ սպասէ, աղջիկս, ըսաւ. յուսամ որ ամէն բան կարգի կը մտնէ։

Երբ որ Լոնէ առանձին մնաց, իսկզբան ուզեց Անգղիացւոյն ետեւէն վազել, որպէս զի ըսած վերջին խօսքերուն համար հատուցում պահանջէ. բայց շուտ մը տեսնելով որ ասով իր ակնկալութիւնները բոլորովին կը փճանան, նոյն խորհրդէն ետ կեցաւ։ Ասկից ալ զատ՝ Անգղիացւոյն ըսած խօսքերն ըստ ինքեան չէին կրնար բաւական պատճառ ըլլալ՝ անոր դէմ կռիւ բանալու։ Պր. Պէօռնսին բանեցուցած լեզուն աւելի ամբարտաւանական էր, քան թէ նախատական։ Ուստի եւ հարկադրեցաւ հատուցում պահանջելու խորհրդէն ետ կենալ։

Հոս քիչ մը ետ երթալու եւ Լոնէին վիճակին փոփոխութեան ու Մորբէթ օրիորդին եւ անոր մօրեղբօրը հետ հաղորդակցութեան մէջ մտնելուն վրայ մէկ երկու խօսք ըսելու ենք։

Անկից շուրջ մէկ ու կէս տարի յառաջ Լոնէ յանկարծական կերպով հարստացած էր։ Աս հարըստութիւնն առ հասարակ հեռաւոր ազգականի մը ձգած ժառանգութենէն յառաջ եկած կը կարծուէր. բայց իրօք ո՛ւսկից ըլլալն ընթերցողն անտարակոյս կը մակաբերէ։ Աս որ եղաւ, երիտասարդ վիրաբոյժը թիավարութեան բանտէն ելլելով, սկսաւ ճամբորդութիւն ընել. եւ հետզհետէ Իտալիա, Հելուետիա ու Գերմանիա պտըտեցաւ։ Աս վերջին երկրէն դառնալու ատեն՝ ըստ պատահման Պատէնվիլլէր եկաւ, ճիշդ ան ժամանակը, որ միջոցին Մորբէթ օրիորդն ալ իր դայեկին հետ նոր հոն հասած էր։

Որովհետեւ նոյն օրիորդն անգղիերէնէն ուրիշ լեզուի տեղեակ չէր, եւ Պատէնվիլլէրի բոլոր հիւրերուն մէջ՝ միայն Լոնէ կար, որ նոյն լեզուն գիտնար, այսպէսով երկուքին մէջ հաղորդակցութիւն մը սկսաւ, որն որ քիչ ժամանակուան մէջ ընտանութեան դարձաւ։ Ասով մէկզմէկ ըստ բաւականին ճանչնալով եւ իրարու վրայ միայն գովելի հանգամանքներ տեսնելով, շատ բանի մէջ ալ երկուքին գաղափարներն իրարու համաձայն ելլելով, առանց իրարու բացայայտ զրուցելու՝ երկուքն ալ մտքերնին դրին որ բախտերնին մէկտեղ միացընեն։

Եդուարդ ինք իր գլխուն ըլլալով եւ ամենեւին մէկէ մը կախում չունենալով, իր վիճակն որոշելու տէր էր։ Բայց օրիորդն այսպէս չէր, ուրիշին իշխանութեան տակն էր. ուստի եւ առանց իր միտքը յայտնելու՝ անհամբերութեամբ ու վրդովմամբ կը սպասէր իր վիճակն որոշելու իշխանութիւն ունեցող անձին, որ էր Պր. Պէօռնս։

Մորբէթ օրիորդն իսկզբանէ նոյն Պարոնին գալիքը Լոնէին իմացուցած էր, ըսելով թէ իր մօտաւոր ազգականներէն մէկն է, որն որ իր վրայ մեծ սէր ու խնամք ունի, եւ ինքն ալ զանիկայ հօր պէս կը սիրէ ու կը յարգէ։ Ուստի եւ նոյն օրիորդին վրայ անոր ունենալու ազդեցութեան նկատմամբ Լոնէ բոլորովին առանց վախի չէր։

Ինչպէս վերը տեսանք, Պր. Պէօռնս քանի մը օր յառաջ հասած էր, եւ իր քրոջն աղջկան ու Եդուարդին մէջ հաստատուած բարեկամութիւնը տեսնելով ու դիտաւորութիւններին իմանալով, առաջնոյն խրատ տուած էր, որ քիչ մը ժամանակ համբերէ ու զգուշաւորութեամբ վարուի, մինչեւ որ ինք թէ անձամբ նոյն երիտասարդին ընթացքը դիտելով եւ թէ անոր վրայ ուրիշներէն տեղեկութիւն առնելով կարող ըլլայ ըսել թէ կրնայ հաւանութիւն տալ իրենց միանալուն։ Ասկից յառաջ եկած էր՝ իր գալէն վերջը օրիորդին ընթացքին վրայ տեսնուած տարբերութիւնը, որն որ Լոնէին այնչափ անհանգստութիւն ու տժգոհութիւն կը պատճառէր։

Ասոր համար ալ՝ թէպէտ եւ Պր. Պէօռնս իրեն հետ բարեկամութեամբ ու սիրով կը վարուէր, բայց ինք ասոր դիմացը ցուրտ ու զգուշաւոր ընթացք մը կը բռնէր։ Գլխաւորաբար զինքը տհաճեցընողն ան էր, որ կը տեսնէր թէ խորամանկ Անգղիացին ամէն առթին մէջ կը ջանայ իր նախընթաց կեանքին ու ներկայ վիճակին վրայ տեղեկութիւն առնուլ, ուր որ ինք՝ վիճակը փոխուելէն ետքը՝ արտաքոյ կարգի ընդդիմութիւն ու տհաճութիւն կը զգար իր անցեալ կենաց վրայ խօսելու։ Իր յառաջուան կենաց վրայ եղած ամենաթեթեւ հարցմունքն ալ զինքն այլայլութեան մէջ կը ձգէր։ Շատ անգամ խօսակցութեան մէջ պատմուած աննշանակ դէպք մը, հարեւանցի զրցուած խօսք մը բաւական կ'ըլլար իր զուարթութիւնը կորսընցընել տալու. եւ քիչ մը մտադիր եղողն անմիջապէս կ'իմանար որ սրտին մէջ զանազան թելեր կը գտնուին, որոնց մարդ չիկրնար եւ ոչ անցողակի իսկ դպչիլ, առանց իր վրայ ցաւագին ազդեցութիւն մը պատճառելու։

Ինչպէս յայտնի է, Պր. Պէօռնս՝ որն որ զինքը դիտելն ու ճանչնալն իրեն գործք ըրած էր, չէր կրնար աս բաներուն մտադիր չըլլալ, եւ ասով իր զգուշաւորութիւնը չաւելցընել։ Մէկալ կողմանէ ալ՝ նաեւ Լոնէ պէտք էր որ իմանար այս ամենայն, որով անհանգստութիւնն ու տհաճութիւնն ի հարկէ կը մեծնար։ Ուստի եւ սկսաւ Անգղիացւոյն իրեն ըրած հարցմանց այնպիսի կերպով պատասխան տալ, որ անիկայ նոյնպիսի հարցումները կրկնելու յօժարութիւնը կորսընցընէ։ Իրօք ալ Պր. Պէօռնս վերջին ժամանակներն իրեն ամենեւին այսպիսի հարցում չէր ըներ։ Սակայն անշուշտ օրիորդին վրայ իր բանեցուցած ազդեցութեամբը՝ անիկայ ալ Լոնէին հետ աւելի եւս զգուշաւորութեամբ վարուելու եւ գրեթէ իրմէ փախչելու սկսաւ։ Երիտասարդն ասոր պատճառն իմանալ ուզեց. սակայն հաղիւ կէս կտրած պատասխաններ ընդունեցաւ։ Իրերն աս վիճակին մէջ էին, երբ որ Պր. Պէօռնսին հետ վերը յիշատակուած խօսակցութիւնն ըրաւ։

Նոյն օրուան իրիկունը՝ երբ որ Լոնէ հիւրերուն ժողվուած սրահը գալով, զԱնգղիացիները տեսաւ, զերեզնք հեռուէն բարեւեց, ու գնաց սեղանին մէկալ ծայրը՝ Բերսգոֆ տիկնոջ քովը նստաւ։ Առտուանցուան դէպքէն ետքը՝ պատշաճ չէր սեպեր անոնց մօտ նստիլը, միանգամայն կ'ուզէր որ իր տհաճութիւնն իմանան։

Յայտնի է թէ սրտին մէջ զգացածը չէր ներեր որ ընկերութեան անձանց հետ զուարթութեամբ վարուի. հաղիւ անոնց միավանկ պատասխաններ կու տար։ Քանի մը հոգի զանազան անգամ ջանացին հետը կարգաւորեալ խօսակցութիւն մը սկսիլ. բայց բոլոր իրենց ջանքը պարապի գնաց։ Առանձինն Բերսգոֆ տիկինը հետզհետէ իր նախահարց, Հելլուետիայի գեղեցկութեանց ու զանազան ուրիշ նիւթերու վրայ հետը խօսեցաւ. բայց չկրցաւ անոր մտախորհ ու տխուր կերպարանքը զուարթացընել։

Լոնէ աս նեղացուցիչ վիճակէն ազատելու համար՝ ճամբորդութեան տետրակը հանելով, սկսաւ գծագրել։ Սակայն աչուքները գրեթէ ակամայ՝ միշտ Անգղիացւոց նստած կողմը կ'երթային։ Վերջապէս համբերութիւնը կորսընցընելով, բարկութեամբ մը տետրակը սեղանին վրայ թող տուաւ, սկսաւ սրահին մէջ մեծաքայլ պտըտիլ։

Բերսգոֆ տիկինը տետրակն առաւ, սկսաւ մէջի ծրագիրներուն նայիլ։ Իրմէ ետքը ուրիշներն ալ նայեցան, եւ այսպէս ձեռքէ ձեռք անցնելով, մինչեւ Մորբէթ օրիորդին հասաւ, որն որ թէպէտ նոյն ծրագիրներն ուրիշ անգամ տեսած էր, սակայն

եւ այնպէս սկսաւ նորէն թղթատել: Այսպէս մէկիկ մէկիկ նայած ատենը, առջեւը զարհուրելի ժայռի մը ծրագիրը բացուելով, սկսաւ աւելի մտադրութեամբ զննել: Պր. Պէօռնս, որ քովը նստած՝ հետը մէկտեղ ծրագիրներուն կը նայէր, նոյն ժայռը տեսածին պէս՝ զարմացած, Ո՜հ, Իրկլասն է, գոչեց:

Լոնէ՝ որն որ անկէ քանի մը քայլ հեռու կը գտնուէր, սաստիկ այլայլութեամբ ան կողմը նայելով, Աս անունը ձեզի ո՞վ զրուցեց, Պա՛րոն, հարցուց բարկութեամբ:

Անունը տակը գրուած է, պատասխանեց օրիորդը՝ մեղմ ձայնիւ:

Սխալ բան է, ընդմիջեց Լոնէ. անիկայ Իրկլաս չէ. ես զԻրկլաս չեմ ճանչնար: Աս զրուցեց եւ տետրակը մէկէն յափշտակելով ու վրան նայելով, Հա՛, Հելուետիա քաշած ցնորական նկարներէս մէկն է, ըսաւ, եւ թուղթը պատռեց հանեց:

Պր. Պէօռնս աս ամէն եղածները մեծ զարմացմամբ կը դիտէր: Կարծես թէ առջեւը պատահած բաները՝ մտքին մէջ առանձին յիշատակներ կը զարթուցանէին: Անանկ երեւցաւ որ Լոնէին հարցում մ՚ընել կ՚ուզէ. բայց շուտ մը միտքը փոխելով, լուռ կեցաւ. եւ ատենն արդէն անցած ըլլալով, քիչ մը ետքը ամէն մարդ իր տեղը քաշուեցաւ:

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

Համեմներ: — Ը. Կոճապղպեղ:

Կոճապղպեղը (ղենճէֆիլ) համեմներու ցեղին տակ դացող հնդիկ պղպեղի կամ կոճապղպեղի տնկին չորցած արմատն է: Ասոր բուն հայրենիքն Արեւելեան Հնդկաստան է, սակայն հիմայ ճենաստան եւ աւելի եւս Արեւմտեան Հնդկաստան կը մշակուի: Աս տունկը գրեթէ չորս ոտք բարձր, եղեգի նման, կանաչ ու վարի կողմը կարմրկեկ գոյնով ցօղուն, եւ տէգի ձեւով իրարմէ բաժնուած, ոլորկ ու լերկ, բաց կանաչ գոյնով 6—12 մատ երկայն եւ շուրջ 2 մատ լայն սրածայր տերեւներ ունի: Ծաղիկ տալէն ետքը՝ արմատները հողէն կը հանեն, կը մաքրեն ու կը չորցընեն:

Կոճապղպեղը համեմի ու դեղի տեղ կը գործածուի. չափաւոր ուտուելու ըլլայ, ստամոքսը կը զօրացընէ եւ մարսողութեան կ՚օգնէ: Սակայն տաքարիւն ու տկար անձինք շատ ուտելէն զգուշանալու են:

Երկու տեսակ կոճապղպեղ կայ. ճերմակ կամ ստրկուած եւ Սեւ կամ հասարակ: Առաջին տեսակը, զորն որ շուքի մէջ կը չորցընեն, ամենալաւն է. արտաքուստ՝ ճերմակի զարնող գորշ, իսկ ներսի դին՝ դեղնի զարնող ճերմակ գոյն ունի. աս կոճապղպեղն աւելի Աւստրիա, Լեհաստան ու Ռուսաստան կը խաւրուի: Երկրորդ տեսակը՝ տաք ջրով կը խաշեն ու փռան մէջ կամ արեւուն առջեւը կը չորցընեն:

Կոճապղպեղը, ինչպէս ըսինք, մինակ Արեւելեան Հնդկաստանէն կու գար, բայց վերջէն Գաղղիական Անդիլեաններուն, Ճամայիգայի, Պարպատոսի ու Ս. Տոմինիկի վրայ ասոր մշակութիւնը սկսելով, նոյն երկիրներէն՝ շատ առատութեամբ կը հանուի. միայն Ճամայիգայէն տարին 6000 կենդինար կը բերուի: Անգղիայէն բերուածը՝ ընտիր տեսակէն չէ:

Լաւ կոճապղպեղը՝ որդէ կերուած կամ փոշւով խառն պիտի չըլլայ. դժուարաբեկ, կարծր, հաստ ու մէջի դին փայլուն պէտք է ըլլալ. եթէ ծեծուի, դեղնի զարնող ճերմակ փոշի մը պիտի տայ. նմանապէս հաճելի համեմիչ հոտ եւ սուր ու այրիչ հաճոյական ճաշակ պիտի ունենայ:

— Եւրոպայի մէջ կոճապղպեղի գլխաւոր վաճառատեղիներն են, Ամսդերտամ, Լոնտոն ու Մարսիլիա քաղաքները:

Թ. — *Մանանիխ:*

Մանանիխը (խարդալ) խաչաձեւ տերեւ ունեցող տնկոց սեռին տակ դացող խիստ ճիւղոտ ու տերեւալից տնկի մը պտղոյն սերմն է, որն որ շատ կծու համ ունի: Երկու տեսակ մանանիխ կայ. ճերմակ ու Սեւ, որոնք երկուքն ալ Եւրոպայի ամէն կողմերը կը մշակուին: Ետքինին սերմն առաջինէն աւելի կծու ու զօրաւոր է, եւ զանազան տեղեր իբրեւ դեղ կը գործածուի: Աշնան՝ երբ որ սերմը հասած կ՚ըլլայ, պտուղը կը քաղեն, եւ փշրելով՝ գինւով, խազմուզով (շիրայով) կամ գարեջրով կը խառնեն ու այլեւայլ մեծութեամբ հողէ ամաններու կամ տակառներու մէջ կը լեցընեն:

Անուանի է Գերմանիայի՝ Տիւսէլտորֆ ու Ֆրանքֆուրդ, Գաղղիայի՝ Տիժոն ու Շալոն, Աւստրիայի՝ Գրէմս, քաղաքները պատրաստուած մանանիխը:

Մանանիխ գնելու ժամանակ՝ պիտի նայուի որ թարմ, այրիչ ու թանձր ըլլայ եւ բորբոսի համ չունենայ: Իսկ սերմը գնելու ատեն՝ պէտք է նայիլ որ չոր ու մաքուր ըլլայ:

Ժ. — *Կապար:*

Կապարը (գէպէրէ, câpre) կապարի թփին ծաղկանց կոկոններն է, որոնք եթէ թող տրուին՝ ճերմակ կամ կարմրկեկ, չորս տերեւով, շատ փոշւոյ անօթ բովանդակող ծաղիկներ կը բանան եւ երկայն հաւկըթաձեւ պտուղ կու տան: Կապարի թփին տերեւները, կեղեւն ու գլխաւորաբար արմատին կեղեւը՝ լեղի, կծու եւ փոթոթահամ են, եւ ըստ մեծի մասին դեղի տեղ կը գործածուին: Կապարն առաւելապէս հարաւային Եւրոպայի մէջ կը մշակուի: Մարսիլիայի ու Դուլոնի քով աս թփէն ամբողջ դաշտեր կան:

Կապարը հետեւեալ կերպով կը պատրաստեն: Կոկոնները քաղելէն ետեւ՝ հովանաւոր տեղ տարածելով քիչ մը կը չորցընեն, եւ քացախի մէջ դնելով՝ ութը օրուան չափ կը պահեն, ետքէն թեթեւ մը կը ճզմեն ու նորէն քացախի մէջ կը դնեն: Աս գործողութիւնն երեք

անգամ կրկնելէն ետքը, մաղէ կ'անցընեն, որով փոքր կոկոն ունեցողները՝ որոնք մէկալներէն աւելի յարգի են, կը զատուին, եւ վերջապէս քացախով մէկտեղ կամ պարզապէս աղելով՝ տակառներու մէջ կը լեցընեն:

Դուլոնէն եկած պզտիկ կոկոնով կապարը, որն որ հասարակօրէն Գաբուչինի կապար (Câpres capucines) կ'անուանուի, ամենէն ընտիր ու ազնիւ տեսակն է. Լիոնի, Մայորգայի ու Սպանիական մեծ կապարը, այնչափ յարգի չէ. իսկ Հիւսիսային Ափրիկէի ծովեզերքէն եկածն ամենէն ստորին տեսակն է:

— Ոմանք կապարին կանաչ գոյն մը տալու համար՝ քացախի մէջ պղինձ կը խառնեն: Աս վատ եւ զմարդ թունաւորող խարդախութիւնը կ'իմացուի, եթէ սպիտակ երկաթի թել մը փշրուած կապարներու մէջ կէս ժամ մը թաթխուած մնալու ըլլայ. վասն զի եթէ ասանկ խարդախուած է, թելը պղնձով կը ծածկուի:

ԺԱ. — Չաման:

Չամանը (ֆիմիօն) 2—3 ոտք բարձր երկու տարեկան չամանի տնկին (Carum carvi) հունտն է: Աս տունկը Հիւսիսային Եւրոպայի մէջ ինք իրմէ վայրենի կ'աճի, բայց գլխաւորաբար Գերմանիայի Թիւրինգիա ու Ֆրանգիա գաւառներուն մէջ մասնաւոր խնամքով կը մշակուի: Մշակուած չամանը՝ մասնաւոր համեմիչ ճաշակ ու զօրաւոր բաղսամի հոտ կ'ունենայ. պտուղը՝ գորշի զարնող դեղին գոյնով, 2 դիծ երկայն, երթալով սրածայր կ'ըլլայ: Իսկ վայրենի չամանը մշակուած տեսակին մեծութիւնն, առատ եղն ու ախորժական ճաշակը չունի:

Եւրոպայի հիւսիսային կողմերը չամանը կերակրոյ եւ հացի մէջ՝ իբրեւ համեմ կը խառնեն, նմանապէս օղի զտելու եւ բժշկականութեան մէջ կը գործածուի: Ասկէ զատ՝ չամանէն տեսակ մը եթերական եղ կը պատրաստուի, որն որ դեղ ու ըմպելի շինելու կը գործածուի:

Առեւտրի մէջ տեսնուող չամանի տեսակներն ասոնք են. 1. Հռովմէական կամ երկայն չաման, որն որ հասարակ չամանին կրկին մեծութեամբը կ'ըլլայ, եւ խիստ ու դառն ճաշակ ունենալուն պատճառաւ՝ Պղպեղի չաման ալ կ'ըսուի. պարկերով Իտալիայի վրայէն կու դայ: 2. Սեւ չաման. ասս տեսակն Եգիպտոսի, Աւստրիայի եւ Հունգարիայի մէջ ինք իրմէ կ'աճի: Ասոնց երեքանկիւնի ձեւով, կարճ, նեղ ու սեւ հատերը՝ խիստ համեմաւոր են:

ԺԲ. — Սամիթ:

Սամիթը (բէզէնէ) հովանոցի ձեւով ծաղիկ տուող տնկի մը սերմն է: Աս տունկը հարաւային Եւրոպայի ու Ասիայի մէջ ինք իրմէ վայրենի կ'աճի ու կը մշակուի: Սերմը՝ երկնկեկ, գրեթէ վարսակի հատի մեծութիւն եւ կանաչի զարնող գորշ գոյն մը ունի: Իբրեւ համեմ, իբրեւ դեղ, եւ զանազան ըմպելիքներ պատրաստելու կը գործածուի:

Երկու տեսակ սամիթ կայ. Հասարակ սամիթ, որն որ կանաչի զարնող գոյն, զօրաւոր անոյշ հոտ ու համեմիչ ճաշակ մը ունի. եւ Հռովմէական կամ Իտալական սամիթ, որն որ բաց դեղին գոյն եւ աւելի մեծ ու համեմաւոր հատեր ունի, անոր համար նախընթաց տեսակէն սուղ է:

ԺԳ. — Անիսոն:

Անիսոնն ալ հովանոցի ձեւով ծաղիկ տուող տնկի մը փոքր, հաւկըթաձեւ ու գորշի զարնող կանաչ գոյնով սերմը կամ հունտն է: Աս տնկին հայրենիքն Եգիպտոս է. բայց բոլոր միջին ու հարաւային Եւրոպա, ինչպէս Սպանիա, Գաղղիա, Իտալիա, Գերմանիա, Լեհաստան եւ այլն կը մշակուի: Անիսոնի զանազան տեսակաց մէջէն Աբուլիայինը՝ իր լաւութեան ու հատերուն մեծութեան համար ամենէն ընտիրն է:

Լաւ անիսոնը թարմ, լեցուն ու կենդանի կանաչ գոյնով պիտի ըլլայ. փոքր հատերով, օտար տնկոց հունտերով, յարդով, կոթուններով խառն ու բորբոսի հոտով պիտի չըլլայ. այլ անոր հակառակ զուտ եւ անոյշ զօրաւոր համեմաւոր ճաշակ պիտի ունենայ:

Անիսոնն օդ բանուկ տեղ պիտի պահուի, եւ $1^1/_2$ ոտնաչափէ աւելի դիզուած պիտի չըլլայ. ստէպ ալ պէտք է խառնել, որպէս զի մէջը կոյտեր չկազմուին; որով անիսոնը կը սեւնայ ու կ'ապականի: Անիսոնը շատ տարի չիկրնար դիմանալ՝ անոր համար որչափ որ կը հիննայ, գինը կ'իջնայ:

Անիսոնի կշիռը ծանրացընելու համար շատ անգամ կը թրջեն, որով տակառներու մէջ դրուելով ու ճնշուելով, կը փտտի. եւ կամ մէջը հող կը խառնեն: Գնողն ասս խարդախութեանց մտադիր պիտի ըլլայ:

— Անիսոնէն եւ աւելի եւս անոր յարդէն՝ տեսակ մը դեղնկեկ, զօրաւոր հոտ ու անոյշ ճաշակ ունեցող եղ կը հանեն, որն որ զուտ ու հարազատ եղած ժամանակ Ռէօմիւրի 0օին մէջ կը սառի ու կը բիւրեղանայ: — Անիսոնի եղը՝ մէջն ուրիշ եղեր խառնելով՝ կրնայ նենգուիլ: Խարդախութիւնն իմանալու համար՝ պէտք է թղթի մը վրայ քիչ մը կաթեցընել ու ածխոյ կրակի վրայ բռնել, թէ որ եղն՝ առանց արատ մը ձգելու՝ կը ցնդի, նշան է թէ նենգուած չէ:

— Աստղանիսոն ըսուածը՝ Ճենաստանի ու Թաթարիստանի մէջ աճող համանուն ծառին (Illicium anisatum) պտղոյն հունտն է: Պտուղը՝ 5—12 կարծր ու հաւկըթաձեւ պատեաններ ունի, որոնց ծայրերն աստղանման նշան մը կը ձեւացընեն, ուսկից ծառն ու հունտն անունն առած է: Իւրաքանչիւր պտղոյն մէջ մէյմէկ՝ կարմրի զարնող, փայլուն, դիւրաբեկ կուտ մը կայ. նոյն կուտին մէջն է աստղանիսոնը, որն որ դեղնի զարնող ճերմակ գոյնով, ճարպոտ հունտ կամ հատ մըն է: Աստղանիսոնը՝ հասարակ անիսոնի հոտն ունի, բայց աւելի ազնիւ. բժշկականութեան մէջ ու տեսակ մը եթերական եղ շինելու կը գործածուի:

ԲՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

Կայծքար:

Հիմակուան ատենս երբ որ ճրագ կամ կրակ վառել կ'ուզուի, հասարակօրէն լուցափայտ կը գործածուի: Ասանկ լուցափայտի մը մասնաւոր նիւթերով օծուած ծայրը՝ չոր եւ քիչ մը խորտուփորտ տեղւոյ մը վրայ կը քսուի կամ կը շփուի եւ անմիջապէս փայտին ծայրի նիւթը կը բռնկի: Ուրեմն ասոր մէջ կրակը շփմամբ կը գոյանայ, կամ լուցափայտը կը վառի՝ երբ որ նոյնը շփենք: Ա՛ս եղանակաւ կրակ վառելը շատ դիւրին եւ հանգիստ է. բայց լուցափայտը շատ վտանգաւոր է: Երբ որ երկայն ժամանակ արեւուն մէջ կը մնայ եւ կամ քիչ մը ժամանակ ալ վառարանի մը վրայ կը կենայ, ինք իրմէ ալ կը բռնկի, եւ եթէ քովը դիւրավառ նիւթեր կը գտնուին, ինչպէս վարագոյր, զգեստ, թուղթ, զանոնք ալ կը բռնկցընէ, եւ այսպէս շատ անգամ հրդեհ ելլելուն պատճառ կու տայ:

Լուցափայտ գտնուելէն յառաջ՝ գրեթէ ամէն տեղ կայծքար ու լուցկի կը գործածէին: Կայծքարը տեսակ մը թխագոյն կամ գորշ դեղնագոյն կոպիճ է, որն որ շատ առատ կը գտնուի եւ պզտիկ կտորներու կրնայ բաժնուիլ: Կայծքարը շատ խիստ է ու սուր անկիւններ կամ եզրներ ունի. աս յատկութիւնը պատճառ կ'ըլլայ որ պողպատի հետ շփուելով՝ կրակ կու տայ: Պողպատը՝ քիչ մ'ածխով խառնուած երկաթ է: Արդ երբ որ անով՝ խիստ ու սրանկիւն կայծքարին վրայ կը զարնուի, խիստ սաստիկ շփում մը յառաջ կու գայ: Ասով պողպատին շատ մանր մասունքը կը բաժնուին կ'ելլեն, եւ նոյն սաստիկ շփմամբ տաքնալով՝ կը բռնկին ու յառաջ կը բերեն ան պզտիկ կայծերը, որոնք պողպատին կայծքարին վրայ զարնուած ատեն՝ երեւան կ'ելլեն: Երբ որ մարդս նոյն գործողութիւնը ճերմակ թղթի մը վրայ կ'ընէ, այնպէս որ կայծերը թղթին վրայ իյնան, ան ատեն թղթին վրայ խիստ պզտիկ սեւ նիշեր կը տեսնուին, որոնք մարած կայծերն են, եւ անոր համար կը մարին՝ որովհետեւ շատ պզտիկ ըլլալով՝ չեն կրնար թուղթը բռնկցընել:

Հասարակօրէն անանկ կը կարծուի որ կայծերը կայծքարին մէջ ըլլան. բայց անանկ չէ, հապա ինչպէս ըսինք՝ ելած կայծերը պողպատին պզտիկ մասունքն են, որոնք շփմամբ կը բռնկին: Բոլոր հաստատուն մարմինները շփմամբ կը տաքնան եւ երբ որ այրելի նիւթեր են եւ շփումը սաստիկ կ'ըլլայ, կը բռնկին ալ: Ամէն մարդ տեսած է որ շատ անգամ ձիերն իրենց պայտովը ճամբու քարին վրայ զարնելով՝ կայծ կը հանեն. նոյնպէս կայծ կը հանեն երկու կոպիճ, երբ որ իրարու զարնուելով՝ սաստիկ շփուին: Վայրենի մարդիկ երկու կտոր չոր փայտ իրարու քսելով՝ զանոնք կը բռնկցընեն. եւ միշտ ասանկով կրակ կը վառեն: Մենք չենք կրնար նոյնպէս ընել, վասն զի կամ բաւական զօրութիւն եւ կամ բաւական վարժութիւն չունինք. բայց երբ որ մեքենայի մէջ երկու կտոր փայտ իրարու քսուին, կը բռնկին:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Իրոպացի ճամբորդի մը արկածքը Արեւելեան Հնդկաստանի մէջ:

Երբոր Հնդկաստանի Կալկաթա քաղաքը հասայ ու անոր հոյակապ շէնքերը, ամէն կերպ փառաւորութիւններն ու բնակչաց մանաւանդ խաթուններուն զարդերն ու հագուստները տեսայ, չէի կրնար երեւակայել՝ որ երկրին ներսերը շատ գէշ վիճակի մէջ գտնուի, եւ առանձինն՝ ճամբորդութիւն ընելու յարմար ճամբաներ եւ միջոցներ (կառք, սայլ, բեռնակիր անասուն, եւ այլն) ցանցառ գտնուին: Բենդալա գացած ատենս իբրեւ ստոյգ կը սեպէի՝ որ վագրի ու փղի որսորդութեան մէջ հանդիպելու վտանգներուն՝ հմուտ ու քաջ տեղացւոց օգնութեամբը դիւրաւ կրնամ դէմ դնել ու ապահով ըլլալ. բայց քիչ ատենուան մէջ յաճախ առիթ ունեցայ իմանալու՝ որ Հնդիկներէն աւելի կասկածելի ու խաբեբայ կամ վախնալու մարդիկ տեղ մ'ալ չեն գտնուիր: — Հնդկաստանի մէջ յաճախ անձրեւներու ատենը, այսինքն անտեղաց ձմեռն անցած էր եւ երկիրը գեղեցիկ կանաչով զարդարուած՝ իր առատ բերքերը պատրաստելու սկսած էր: Իմ անգղիացի բարեկամներէս մէկը զիս Մուրլէյ քաղաքը հրաւիրեց, որն որ Կալկաթայէն քառասուն ժամ հեռու է, Դանդէս գետին մէկ ճիւղին վրայ անտառաշատ Եէսսորա գաւառին մէջ շինուած, որուն անտառներուն մէջ՝ վագրի, փղի, կինճի, խոշոր օձերու եւ կոկորդիլոսներու բազմութիւն գտնուելուն, որսորդութիւն սիրողները հոն շատ կը յաճախեն: Ես ալ աս ետքիններուն կարգը գտնուելուս, բարեկամիս հրաւէրը սիրով ընդունեցայ:

Մինչեւ Շանտեռնակոր քաղաքը, որն որ Կալկաթայէն քանի մը մղոն հեռու է, ճամբան ըստ բաւականին աղէկ էր. ես ճամբորդութիւնս Պուլլոք ըսուած սուրհանդակի կառքով կ'ընէի. աս կառքը փայտէ շինուած ու թիթեղով ծածկուած էր, ու չորս եզ կը քաշէին: Երբ որ Շանտեռնակոր հասանք, կառապանն ըսաւ՝ որ անկից առաջ չիկրնար երթալ, վասն զի եզերուն երկուքը կը կաղան ու պէտք է որ քանի մը օր իրենց դարման ընէ ու զիրենք չաշխատցընէ: Իմացայ որ ասոր ըսածը սուտ է ու ինք յառաջ երթալ չ'ուզեր. բայց թէպէտ եւ ջանացի զինքը համոզել՝ որ ատ պատճառանքը մէկդի թողու եւ ճամբան շարունակէ. սակայն չկրցայ իր միտքը փոխել: Ուստի հարկադրեցայ Հնդկաստանի մէջ հասարակաբար գործածուող Տէհլի (փալանգին = թախտի բեվան) ըսուած գահաւորակով յառաջ երթալ: Ասիկայ ութը գերիներ կամ ծառաներ, որոնք հոս գուլի կ'ըսուին, փոփոխակի յառաջ կը տանէին. ասոնք քանի մը մղոն անանկ աղէկ կը քալէին, որ աս գահաւորակով ճամբորդութիւն ընելը կառքով երթալէն աւելի լաւ երեւցաւ ինծի. որովհետեւ ասոր մէջ մարդ չէ թէ միայն փափուկ բարձերու վրայ հանգիստ կ'ընկողմանի ու ամենեւին ցնցում չ'ունենար, հապա նաեւ արեւուն ճառագայթներէն ալ աւելի կը պահպանուի, քան թէ եզան կառքերու մէջ: Յիշեալ գահաւորակով յառաջ երթալով՝ հասանք մեծ անտառ

մը, որն որ այլեւայլ տեսակ խոշոր ու սաստիկ թունաւոր օձերու բնակարան է. եւ որովհետեւ Հնդկաստանցիք ասոնց վտանգներն ու վնասները յաճախ տեսած են, անոր համար արտաքոյ կարգի մեծ վախ ունին անոնցմէ. ուստի եւ իմ դահաւորակս տանող գուլիներն ալ անտառին մէջ մտնելնէս ետքը ահու դողու մէջ էին ու յառաջ երթալու մեծ դժուարութիւն կը ցուցընէին: Նաեւ ասոնք առ հասարակ ծոյլ մարդիկ ըլլալնուն, միշտ առիթ կը փնտռեն սկսած գործքերնին անկատար ձգել կամ տարած բեռերնին թողուլ ու փախչիլ:

Այսպիսի կերպով երկու օրուան մէջ քանուոմէկ ժամ ճամբորդութիւն ընելով՝ երթալու տեղս կը մոտենայի: Իսկ երրորդ օրն արեւուն տաքութիւնն անսանկ սաստիկ էր, որ իմ դեսպակիրը գուլիներս հազիւ կէս օրուընէ քանի մը ժամ ետքը յանձն առին զիս յառաջ տանիլ: Եւ որովհետեւ Հնդկաստանի մէջ շատ հեղ գիշերները ճամբորդութիւն կ'ըլլայ. ուստի եւ ես խոստում ընդունելով՝ որ բոլոր գիշերը քալեն, թողուցի որ բոլոր օրը հանգչին: Բայց չար ծառաներն աս խոստումն ըրած առեններին՝ իրենց մտքին մէջ իս խաբելու ճամբան արդէն մոռածած են եղեր: Իրիկուն եղածին պէս՝ սկսան զիս շուտ ու հանգիստ յառաջ տանիլ. սակայն կէս գիշերէն ժամ մը յառաջ յանկարծակի դահաւորակը վար դրին ու կեցան. ես կէս մը քուն մոռած ըլլալով, չուզեցի կենալնուն պատճառը հարցընել: Բայց երբ որ քառորդի մը չափ անցաւ ու դեսպակակիրներս դեսպակս տեղէն շարժելու նշան մը չէին ցուցներ, պատուհանին մէկը բացի ու գլուխս դուրս հանեցի՝ որ զերենք յառաջ երթալու ստիպեմ. սակայն տեսայ որ ամէնքն ալ հեռացեր աներեւոյթ եղեր են: Աս բանիս պատճառն իմանալու համար դահաւորակին չորս կողմը նայած ատենս՝ տեսայ որ անոր վրայ չուանով հաստատուած շաքարօղլի (բոմ) տակառիկն ալ աներեւոյթ եղեր է: Հասկըցայ որ ադ պատուական ըմպելիքին գրգիռը զերենք յորդորած է նոյնն առնուլ ու մէկդի քաշուելով՝ իմ քնացած ատենս զանիկայ խմել: Ադին անդին նայելով՝ հեռուանց Հնդկաց գեղի մը աղօտ լոյսերը տեսայ, եւ իմացայ որ իմ դահաւորակս մեծ տան կամ ամարանոցի մը առջեւ կեցած է, բայց անոր ամէն պատուհանները դոց ըլլալուն՝ հասկըցայ որ մէջը բնակիչ չկայ: Ասոր վրայ սկսայ զօրաւոր ձայնով գուլիները կանչել եւ միանգամայն որսորդի սուլիչս երկայն ու յաճախ փչել. բայց ամէն ջանքս ու ճիգս եւ ճիչս օգուտ մը չբրաւ. եւ չուզելով իմ դեսպակս եւ հետս առած զգեստներս ու ճամբու պաշարս գիշերանց գողերու աւար ձգել՝ միտքս դրի ան գիշերը հոն անցընել: Ուստի դահաւորակին պատուհաններն ու դռնակները հաստատ դոցելէն ետքը առնոր մէջ պառկեցայ, որ գիշերուան մնացած ատենը հանգիստ քնով անցընեմ:

Հազիւ թէ ժամ մը անցած էր՝ քունիս մէջ շշնկոց մը լսեցի. կէս արթուն կէս քնոյ մէջ դեսպակին ծակերէն շան սաստիկ շունչ առնելուն կամ հոտուրտալուն նման ձայներ ականջիս կու գային: Սարսափած վերցատքեցի ու չորս դին տարածուած սաստիկ հոտէն իմացայ որ ադ շունչն ու շշնկոցն ստուգիւ գիշատիչ անասուններէն է՝ որոնք դահաւորակիս չորս դին պաշարած են: Դռնակներն ադեկ մը հաստատելէն ետքը՝ պզտիկ պատուհանին մէկը զգուշութեամբ բացի. եւ լուսինը չորս դին պայծառ լուսաւորած ըլլալով, առջի նայուածքիս աչքս բորեանի (ղբրիլա) մը հանդիպեցաւ, որուն բոլորտիքը խումբ մը խոշոր գայլեր ու ոսկեգոյն գայլեր կամ գայլաղուէններ (չգիալ) պաշարած՝ կը ջանային դեսպակին մէջէն եկած մարդու հոտին իրական ըլլալուն վրայ՝ անոր արիւնը լափելով ու միսն ուտելով համոզուիլ: Ահով դողով կը տեսնէի իրենց աչքին կատաղի նայուածքն ու շատերուն դեսպակին վարի դին կրծելով ծակ մը բանալու ջանալը: Երբ որ երեք գայլաղուէս մէկանց քթերնին դէպ ի բացած պատուհանիս երկընցուցին կրցայ շուտ մը զանիկայ դոցել, բայց դլխէս մինչեւ ոտքս դողալ սկսայ: Ես պատրաստուած էի բաց դաշտի վրայ որսորդութիւն ընելու, որուն համար հարկաւոր ըլլող զէնքերն ու քաջասրտութիւնն ունէի. բայց ամենեւին պատրաստուած չէի՝ նեղ ու գոց տեղւոյ մը մէջ, ուր եւ ոչ շիտակ ոտքի վրայ կրնայի կենալ, քսան երեսուն հատ յափշտակիչ ու կատղած անասուններու հետ կռուելու: Ուստի սկսայ մոռածել թէ ինչպիսի հնարքով այսչափ կատաղի գազաններէն կրնամ ազատիլ. եւ ուրիշ միջոց մը չգտնելով, ծրադ մը վառեցի, ու դեսպակիս յատակին ճեղքուածներէն քիչ մը վառօդ դետինը թափեցի ու դերձանի թել մը վառեցի, ան վառօդը բռնկցուցի: Ան վառօդին շառաչիւնէն ու լոյսէն գազանները շուտ մը ետ քաշուեցան, բայց քիչ մը ետքը աւելի եւս կատաղութեամբ ու կաղկանձիւնով նորէն դեսպակիս վրայ յարձակեցան: Ան ատեն ալ ճարս հատնելով՝ պատուհանին մէկը բացի ու հրացանս քանի մը հեղ դէպ ի դեղը շիտկած պարպեցի. ու երբեմն երբեմն մտիկ կ'ընէի թէ արդեօք մէկ դիայ մարդու մը ձայն կրնամ լսել բայց յոյսս քանի մը ժամ պարապ ելաւ: Վերջապէս կէս գիշերէն չորս ժամ ետքը քանի մը մարդու խառնաձայն աղաղակն ականջս հասաւ. նոյն ատեն գազաններն ալ սկսան մասնաւոր կատաղութեամբ մը կաղկանձել: Ես մարդկան աղաղակէն սիրտ առնելով՝ պատուհանը բացի, ու հրացանս կատաղի բորեանին վրայ պարպելով՝ զանիկայ հոն պառկեցուցի. քանի մը վայրկեան ետքը իմ դեսպակիրներս քանի մը դեղացւոց հետ մէկտեղ ձեռքերնին վառուած ջահերով ու սաստիկ պոռալով սկսան ինծի մոտենալ: Գազանները զանոնք տեսնելով ու սաստիկ լուսէն սարսափելով՝ ամէնը մէկանց շուտով մը փախան աներեւոյթ եղան: Ասանկով աս զարհուրելի վտանգէն ազատելով՝ կրնայի հիմայ իմ դող ու անհաւատարիմ գուլիներս ադեկ մը ծեծելով իրենցմէ քէն առնել. բայց վախնալով, որ զիս բոլորովին կը թողուն կը փախչին եւ ես նոր վտանգի մը կը հանդիպիմ, զերենք անպատիժ թողուցի ու յառաջ երթալով՝ քանի մը նոր վտանգներ անցընելէն ետքը՝ վերջապէս ճամբորդութեանս հինգերորդ օրը ողջ առողջ Մուրլէյ քաղաքը հասայ:

ԲՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Մայիս ամիսը:

Բանաստեղծական գրուածոց մէջ Մայիս ամիսն՝ իբրեւ տարւոյն բոլոր ամիսներէն աւելի հաճոյականը կը համարուի. որովհետեւ ամենէն աւելի առատ նիւթ կը մատակարարէ բնութիւնը նկարագրել ուզող բանաստեղծին՝ իր երեւակայութեան հարուստ երանգները բանեցընելու: Իրօք ալ չկայ ամիս մը՝ որն որ անոր պէս, թէ գարնան փափուկ վայելչութիւններն ու թէ ամառուան սխրալի պայծառութիւնները մէկտեղ միացեալ ունենայ, որուն տաքութիւնը՝ միայն զուարճացընէ ու զօրացընէ, եւ ամենեւին նեղութիւն ու անհանգստութիւն չպատճառէ: Անոր համար ալ ինչպէս որ ոսկին՝ մետաղներուն, առիւծն՝ անասուններուն, մարդը՝ բոլոր մարմնաւոր ստեղծուածներուն, նոյնպէս ալ Մայիս ամիսը գրեթէ ամէն տեղ տարւոյն ուրիշ ամիսներուն թագաւորը կ'անուանուի:

Մայիսի մէջ մարդս աչքն ուր որ դարձընէ, ամէն կողմ իր ամենագեղեցիկ վիճակին մէջ կը տեսնէ: Գետինը՝ խոտի եւ նորաբոյս ցորենեղէններու թարմ կանաչութեամբը ծածկուած կ'ըլլայ, եւ ամէն տեղ ծառերն ու տնկերը, ածուներն ու դաշտերը բիւրաւոր իրարմէ գեղեցիկ ծաղիկներ բացած, իրենց վայելչութեամբն ու քաղցր բուրմամբը մարդուս զգայարանքները կը զուարճացընեն: Բայց պէտք է գոհ ըլլալ զանոնք վայելելով, չէ թէ ետեւէ իյնալ նկարագրելու: Վասն զի ինչպէս կարելի է խօսքով բացատրել ամէն մէկ ծաղկին վրայ տեսնուած երփն երփն գոյներու բարակ զանազանութիւնները. ինչպէս կրնայ յանդգնիլ մարդ ամէն մէկ ծաղկին սեպհական եղող անոյշ բուրումը՝ բառերով հակրցընելու ետեւէ իյնալ:

Ան ըսուածներն աւելի հարաւային կողմանց կը պատշաճին. վասն զի հիւսիսային կողմերը հասարակօրէն ան ամսոյն մեծ մասին մէջ գարնան գեղեցկութիւններն իրենց բոլոր լիութիւնը տակաւին ստացած չեն ըլլար. եւ չէ թէ միայն գարունը ամառուան հետ միացածի պէս չ'ըլլար, հապա երբեմն երբեմն կարծես թէ ձմեռուան եղանակին նման օդեր կ'ընէ, թէեւ խիստ կարճ ժամանակ: Շատ անգամ մէկ գիշերուան ցրտութենէն պատճառած եղեամը կամ սաստիկ հիւսիսային հով մը՝ ծառերուն ծաղիկներն ու նոր կերպաւորուած պտուղները կ'ապականէ, կը փճացընէ: Ասիկայ աւելի ան ժամանակ կը պատահի, երբ որ Ապրիլի վերջն ու Մայիսի սկիզբները օդը նոյն ատենուան պատշաճածէն աւելի տաք ըլլալով, ծառերն՝ իրենց տեղւոյն համեմատութեամբ՝ ժամանակէն յառաջ կը ծլին ու կը ծաղկին, որուն վրայ օդաբաժնին հասարակ եղող եղանակը դառնալով, վերոյիշեալ վնասները կը պատճառէ:

Ծառերուն ժամանակէն յառաջ ծաղկելուն՝ նաեւ տաք երկիրներուն մէջ՝ մէկ վնասակար հետեւութիւնն ալ ան է, որ եթէ նոյն անժամանակ տաքութիւնը շարունակ նոյնպէս յառաջ չ'երթար, ինչպէս որ սովորաբար չեկրնար ալ յառաջ երթալ, հապա սովորական բարեխառն օդը կը տիրէ, ժամանակէն յառաջ փթթող ծաղկանց կոկոններուն պտուղ դառնալու գործողութիւնը խիստ երկայն կը տեւէ: Եւ նոյն միջոցին խել մը վնասակար ճճիներ ու որդեր, որոնք երբեմն նոյն իսկ ծառերուն վրայ կը գոյանան եւ երբեմն նաեւ հեռաւոր տեղերէն սաստիկ հովերով կը բերուին, ծաղիկները կ'ուտեն կ'ապականեն, եւ մշակին բոլոր ակնկալութիւնը պարապի կը հանեն:

Ան պատճառներով Գերմանացի հեղինակ մը, իրենց լեզուին մէջ Մայիս ամսոյն՝ Վայելմանց կամ ղուարճութեանց ամիս կոչուիլը խիստ անպատշաճ կը համարի. որովհետեւ, կ'ըսէ, շատ անգամ աւելի զրկում ու նեղութիւն կը պատճառէ, քան թէ վայելմունք ու զուարճութիւն: Տարին բարեբեր ըլլալու համար, կ'ըսէ դարձեալ նոյն մատենագիրը, պէտք է որ Մայիս ամիսը զով, խոնաւ ու առանց հովի ըլլայ:

Թռչունները մեծաւ մասամբ ան ամսոյն մէջ կը թխսեն ու ձագ կը հանեն: Մարդ չեկրնար բաւական զարմանալ էգին՝ նախ հաւկիթները թխսելու ատեն եւ ետքը մինչեւ ձագերուն կատարեալ փետրաւորիլն անոնց վրայ նստելու ժամանակ ի գործ դրած համբերութեան վրայ: Նոյնպէս չեկրնար մարդ զարմանքը բռնել արուին ամուսնական դիտոյն վրայ, որով գրեթէ միշտ բոյնին քովը կը կենայ, երբեմն էգին տեղը կը բռնէ՝ հաւկիթներուն վրայ նստելով, որպէս զի անիկայ քիչ մը ոգի առնու կամ կեր ուտէ, երբեմն ալ ինք անոր ուտելիք կը հոգայ: Երկուքին մէկտեղ իրենց ձագերուն վրայ ունեցած հոգն ու խնամքն ալ չեկրնար եւ ոչ իսկ խնամածու ծնողաց փութովը գերազանցուիլ:

Ան ամսոյն վերջերը մեղուները կը սկսին իրենց նոր պարերը կամ գնդերը դուրս հանել: Նոյն գաղթականութիւնները նորածին ձագերէ կազմուած են, որոնք խիստ բազմաթիւ ըլլալով եւ չկրնալով իրենց ծննդեան տեղը մնալ, իրենք զիրենք հոգալու բաւական զօրութիւն ստանալնուն պէս՝ դուրս կ'ելլէն կը հեռանան: Նոր գունդ կամ գաղթականութիւն մը կազմելու համար՝ թագուհի մը հարկաւոր է, որուն ետեւէն կ'երթան բոլոր մէկալ մեղուները: Բնութիւնն իրենց կ'առաջնորդէ որ նոր բնակարան մը փնտռեն ու գտնեն: Եթէ իրենք իրենց թող տրուելու ըլլան, միշտ ծառի բունի մը խոռոչը կ'ընտրեն: Բայց մարդս՝ որն որ այնչափ անասնոց աշխատութիւնն ու բնածին ազդումն իր օգտին կը գործածէ, արդէն յառաջուընէ իրենց աւելի ապահով բնակարան մը հոգացած կ'ըլլայ, ուր անմիջապէս կը տեղաւորին ան փութաջան միջատները եւ շուտով իրենց գործողութեան կը սկսին:

ԲԱՐՈՅԱՎԷՊ

ՀԵՂԻՆԷ

Սեպուհը քանի մ'օր նոյն վիճակին մէջ մնալէն ետեւ, ինք իրեն եկաւ։ Որդին քովը տեսնելով, ցաւագին դէմքով մը ժպտեցաւ, եւ ձեռքը բռնելով՝ իրեն ցուցուցած սիրոյն համար շնորհակալ եղաւ։

Քեզի զրուցելու շատ բան ունիմ, ո՛րդեակ, ըսաւ. եւ որովհետեւ կը տեսնեմ որ մեծաքայլ դէպ ի գերեզման կ'ընթանամ, պէտք է որ աճապարեմ։ Արդ գիտցիր որ թէ դուն եւ թէ մայրդ ու քոյրդ. քիչ մը վերջը խիստ վտանգաւոր վիճակի մէջ պիտի գտնուիք։ Կրնա՞մ արդեօք ան ակնկալութեամբ գերեզման մտնել, որ պարտական եղած պաշտպանութիւնդ կ'ընես անոնց։

Միշտ եւ ամէն առթի մէջ, պատասխանեց Կարոլոս։ Մայրս ու քոյրս կրնան ապահով ըլլալ որ երբեք իմ պարտուցս կատարման մէջ պակասութիւն չեմ ըներ։

— Շնորհակալ եմ, ո՛րդեակ։ Հիմայ իմ նկատմամբս ալ շնորհք մը պիտի խնդրեմ քեզմէ։ Ամենեւին մի թողուր որ յիշատակս աղարտի. խօսք տուր որ երբեք յանձն չես առնուր որ ստացուածներդ ձեռքէդ յափշտակեն։

Կարոլոսին վրայ իր կամացը դէմ սաստիկ դող մ'եկաւ։

Միտ դիր, Կա՛րոլոս, ըսաւ սեպուհը. անշուշտ ոմանք պիտի ջանան սիրտդ շարժել։ Բայց պէտք չէ որ հեռաւոր ազգականաց վրայ գթալով, ամենէն մերձաւոր ազգականացդ մեծ վնաս ու սաստիկ նախատինք հասցընես։

Ո՛րդեակ, գուցէ մօտ ժամանակները հօրաքեռաղջիկդ, զորն որ մեռած կը համարէի եւ քիչ մը յառաջ իմացայ թէ կենդանի է եղեր, քեզի դէմ կ'ելլէ եւ կ'ուզէ ձեռքէդ առնուլ քրոջմէս քեզի ժառանգութիւն մնացած ինչքերը։

Քանի որ եղբայրդ ողջ էր, հարկաւոր չէի համարեր քեզի յայտնել ան գաղտնիքը՝ որն որ բոլոր կենացս օրերը դառնութեամբ լեցուց։ Բայց որովհետեւ անիկայ վերը յիշատակուած վտանգէն զմեզ ազատել ջանացած ատեն՝ մեռաւ, ալ չեմ կրնար քեզմէ ծածկել՝ որ չէ թէ միայն Սէն-Ռոմէնի ստացուածքները, հապա նաեւ գրեթէ բոլոր ուրիշ ինչքերս վտանգի մէջ են. եւ եթէ վտանգին առջեւն առնելու համար արտաքոյ կարգի միջոցներ բանեցընես, գլուխդ գալիքը՝ վերջին աստիճանի նախատինք ու յետին չքաւորութիւն է։

Կարելի է լսած ըլլաս մոլեկան խաղասիրութեամբս եւ շահադիտական յանդուգն ձեռնարկութիւններովս՝ շատ մեծ կորուստներ ըրած ըլլալս։ Ասով գրեթէ կործանման եզրը հասած էի, մէյ մ'ալ լսեցի որ քեռայրս մեռնելով, մեծ հարըստութիւն ձգեր է խենթ կնոջ մը եւ նորածին աղջկան մը։ Այնչափ հարստութիւն՝ հօրաքրոջդ եւ անոր աղջկան չափէն աւելի շատ էր. ուր որ ես երկու որդւոցս ապագայ վիճակին համար պէտք էր որ հոգ տանէի....։

Կարոլոս տեսնելով որ հայրը չիհամարձակիր խօսքը յառաջ տանիլ, անոր կիսկատար թողուցածը լմընցընելով՝ Ասոր համար հօրաքրոջս ձեռքէն իր ինչքերն առիք, ըսաւ, այնպիսի ձայնով մը, որմէ կամացը դէմ կը յայտնէր սրտին մէջ զգացած արդար բարկութիւնը։

Ձեռքէն չառի, պատասխանեց սեպուհը՝ կասկածոտ դէմքով մը որդւոյն նայելով. այլ կարծեցի թէ եղբօր մը՝ իր խենթ քրոջը վրայ ունեցած իշխանութիւնը գործածելով, կրնամ զինքը ստիպել որ ինչքերն ինծի յանձնէ, եւ ես անոր փոխարէն՝ իրեն ու աղջկանը պատուաւոր կերպով ապրելու հարկաւոր եղած թոշակը վճարեմ։

Ահաւասիկ գրասեղանիս բանալին. վերջին ձգոցին մէջ կը գտնես Սէն-Ռոմէնի դղեկին եւ Մոնբելիէի ու Նիմի ապարանքներուս մուրհակները, եւ ուրիշ ամէն թղթերը՝ որոնցմով անոնց վրայ ունեցած իրաւունքդ կը հաստատուի։ Սէն-Ռոմէնի դղեակն ու աս ապարանքը յառաջագոյն հօրաքրոջդ էին. իսկ Նիմի ապարանքը կորսընցընելու վրայ էի, երբ որ հօրաքոյրդ ինչքերն ինծի ձգեց։

— Բայց ինք հօրաքոյրս ու իր աղջիկն ո՞ւր են։

— Հօրաքոյրդ մեռած է. իսկ աղջկանը գալով, գիտէի որ ողջ էր. բայց իմանալով որ արդարութիւնը Վուազէն անուամբ կնոջ մը ետեւէն կ'իյնայ, որուն համար կ'ըսուէր թէ նոյն աղջիկը թող տուած փախած ըլլայ, ուզեցի քրոջս աղջիկը հեռաւոր երկիր մը խաւրել, ուր կըրնար խաղաղ ու երջանիկ ապրիլ, եւ չէր կրնար մեզի վնաս մ'ընել, եթէ Վուազէն կինը բռնուէր ու բան մը յայտնէր։ Սակայն բախտն ուրիշ տեսակ որոշած է եղեր։ Եղբայրդ՝ որն որ հօրաքեռաղջիկդ իր նաւն առած՝ կը տանէր, կեանքը կորսընցուց. իսկ աղջիկը, զորն որ նոյնպէս ան ատեն մեռած կը համարէի, քիչ մը յառաջ իմացայ որ ազատեր է եղեր։

Սիրելի՛ հայր, գոչեց Կարոլոս դողդոջուն՝ բայց զօրաւոր ձայնով մը. աւելի աղէկ կ'ընէիք եթէ ասով ճանչնայիք նախախնամութեան բազուկը, որն որ չէ ուզեր թողուլ որ անմեղութիւնը հարստահարեալ մնայ։ Ես ան խեղճ որբ աղջիկը կը ճանչնամ. Պելրիվ օրիորդն է, որն որ երկայն ատեն մեր տունը բնակեցաւ։

Ան խօսքը լսելով՝ թշուառ ծերը նորէն սաստիկ ջղաձգութենէ բռնուեցաւ. սկսաւ յուսահատութեան ահագին աղաղակներ արձակել։... Քառորդ մը տեւեց աս սարսափելի վիճակը, որմէ ետքը սեպուհն ապրելէն դադրած էր։

Եւ ոչ իսկ փորձ կ'ընենք խօսքով բացատրելու Կարոլոսին զգացած ցաւին մեծութիւնը։ Իր հօրը յուսահատութեան մէջ մեռնիլը՝ դիւրազգած երիտասարդին վրայ այնպէս սաստիկ ազդեցութիւն մ'ըրած էր, որ ամբողջ ժամ մը հոն անշարժ մնաց։ Աչուըները բոլորովին ցամքած էին, բոլոր արիւնը դէպ ի սիրտը ժողվուած էր, աւելի ճիւաղի կը նմանէր՝ քան թէ կենդանի մարդու մը։

Հազիւ թէ մօրն ու քրոջն աղաղակները վերջապէս խելքը գլուխը բերին։ Ինք ալ սկսաւ արցունք թափել, որով՝ եւ սիրտը քիչ մը սփոփեցաւ։...

Հօրը յուղարկաւորութեան հանդեսէն դառնալուն պէս, Կարոլոս շուտ մը ժողվեց բոլոր ան թղթերը՝ որոնք Սէն-Ռոմէն տիկնոջ կը վերաբերէին, այսինքն Հեղինէին մօրը, զորն որ ասկէ վերջը իր բուն անուամբը կրնանք կոչել։ Զանոնք իր մօրը ցուցուց, կարելի եղածին չափ իրեն հասկըցուց զարհուրելի գաղտնիքը՝ որուն վրայ անիկայ ամենեւին տեղեկութիւն չունէր, եւ շուտ մը դէպ ի Նիմ ճամբայ ելաւ։

Նոյն քաղաքը հասած ատենը՝ նամակաւ մը Պր. Ռիշարտոյին աղաչեց որ զՀեղինէ պատրաստէ հետեւեալ օրը զինքը տեսնելու, որովհետեւ հետն արտաքոյ կարգի ծանրակշիռ գործքերու վրայ պէտք է որ խօսի։

Բայց Կարոլոսին իր հօրաքեռ աղջկանը հետ տեսնուիլը պատմելէն յառաջ, պատշաճ կը սեպենք մեկնել՝ թէ ի՛նչ էր Աննային պատմութեան լմընալու ժամանակը պատահած խշրտոցին պատճառը։

Աս խշրտոցին պատճառն էր՝ Ատէլին Իտալիայէն գալը։ Բայց նոյն օրիորդն առանձին չէր, հապա հետը մէկտեղ եկած էր Սէն-Ռոմէն տիկինը, որն որ Հեղինէին հօրաքոյրն էր։

Լռութեամբ կ'անցնինք ան սրտաշարժ տեսարանը՝ որն որ տեղի ունեցաւ մեր դիւցազնուհւոյն իր հօրաքրոջը հետ տեսնուած ատենը։ Միայն աս կ'ըսենք, որ նոյն տիկինն իր նուին (եղբօրը կնկան, Հեղինէին մօրը) մահը լսելէն ետեւ, Սպանիա քաշուած էր, ուր տեղ Մանչինէլլի տիկնոջմէ ընդունած նամակէն իմանալով թէ եղբօրը Հեղինէ աղջիկը՝ զորն որ ինք մեռած կը համարէր, դեռ կենդանի է՝ բայց ամենէն թող տրուած, փութացաւ Իտալիա անցաւ եւ հոնկից Ատէլին հետ Գաղղիա եկաւ։

Աս ալ պէտք է աւելցընենք, թէ երբ որ Ատէլ զՍէն-Ռոմէն տիկինը Հեղինէին ներկայացուց, օրիորդը մէկէն այլայլեցաւ. վասն զի շուտ մը միտքն եկաւ թէ զԿարոլոս նոյն անուամբ ճանչցած էր

Այսպէսով! մեր դիւցազնուհւոյն վրայ քաշուած մութ քողը մէկդի առնուած էր։ Որբ օրիորդն՝ առանց ուզելու եւ առանց հարցընելու՝ վերջապէս գլուխն եկած ամէն չարեաց պատճառն իմացաւ։ Ասով դիւրինցած էր Պր. Ռիշարտոյին գործքը, որն որ պէտք էր զՀեղինէ պատրաստել Կարոլոսին հետ տեսնուելու, զորն որ նոյն օրիորդը տակաւին մեռած կը համարէր։

Ո՞վ կրնայ բացատրել Հեղինէին զգացած սրտի ուրախութիւնը, երբ որ աս նկատմամբ սխալած ըլլալն իմացաւ Բայց աս ուրախութեան վայրկենին՝ շուտ մը մեծ տխրութիւն յաջորդեց, որովհետեւ անմիջապէս միտքն եկաւ թէ ի՛նչ մեծ ցաւ ու ամօթ պէտք է որ կրէ Կարոլոս՝ հօրը վարմունքին պատճառաւ։

Երբ որ Պր. Ռիշարտոյ եկաւ Հեղինէին ըսաւ թէ Պր. Կարոլոս եկած՝ իրեն կը սպասէ, ոտք ելաւ եւ դողդոջուն քայլերով վաճառականին ետեւէն գնաց։

Խմբագրութիւն Մխիթարեանց ՎԵԷՆԵԱ Մխիթարանց Տպարան: